Pranas Skardžius

Rinktiniai raštai

2

Bendrinės kalbos dalykai

Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas
Vilnius 1997

Pr. Skardžius.

UDK 808.82
Sk–12

Sudarė ir parengė spaudai prof. habil. dr.
Albertas Rosinas

Išleista Valstybinės lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Respublikos Seimo lėšomis pagal Valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 metų programą

ISBN 5-420-01399-1 (2 t.)
ISBN 5-420-01364-9 (6 t.)

© Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997

Turinys

Pratarmė 8
Mano gyvata ir darbas 11

BENDRINĖ KALBA IR JOS VARTOJIMAS

Bendrieji sumetimai 30
1. Bendrinė kalba, jos rūšys ir atsiradimas 34
2. Bendrinės kalbos rašyba ir tarimas 38
3. Bendrinės kalbos taisyklingumas 47
4. Bendrinės kalbos lyčių kaita 56
5. Bendrinės kalbos gramatika 61
6. Kai kurie šių dienų kalbos mokslo bruožai 67
7. Tarmybės, naujadarai ir svetimybės 76
Prielinksniniai veiksmažodžiai 85
Scenos kalba 88
Naujų bendrinės kalbos pagrindų beieškant 91
Blaiviau žiūrėkime į kalbos dalykus 110
Mūsų kalbos lietuviškumas ir svetimybės 113
Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoj Lietuvoj 116
Kazimieras Būga mokslininkas ir praktikas 129
Sintaksiniai etiudai 131
Litewski język literacki 144
Bendrinės kalbos tobulinimo reikalas 146
Vienovė ir įvairybė A. Smetonos kalboje 148
Kazimieras Būga 162
Teisės terminologijos reikalu 176
Kazimieras Būga ir rašomoji kalba [1] 178
Lietuvių rašomosios ir bendrinės kalbos susidarymas 182
Bendrinė kalba ir jos rūšys 187
Ar tai kaltas susinimas? 192
Laikraštinės kalbos negalavimai 197

Bendrinės kalbos taisyklingumas ir jos kriterijus ... 200
Svetimybių aplietuvinimas ... 205
Artimesnieji bendrinės kalbos uždaviniai ... 206
Dėl priesagų vartojimo ... 209
Kalba ir kultūra tautinis stiprybės pagrindas ... 215
Bendrinė kalba ir šauliai ... 216
Mūsų laikraščių kalba ... 219
Teatras ir radiofonas ... 222
Kodėl vis dar kaip reikiant nemokame bendrinės kalbos? ... 225
Pašaliečio pastabos apie žodyną ... 227
Apžvalga ... 230
J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba ... 245
Bendrinės kalbos kultūros bruožai ... 268
Bendrinės kalbos kultūra ir LKD ... 273
Del bendrinės kalbos kultūros antpuolio ... 274
Verstiniai ir reikšminiai skoliniai ... 277
Gramatika ir stilistika ... 281
Kazimieras Būga kalbininkas ... 286
Mūsų spaudos kalba ir kultūrinis sąmoningumas ... 288
Dėl gajų ir negajų naujadarų ... 292
Kazimieras Būga ... 296
Terminai ir jų sutvarkymas ... 298
Jonas Jablonskis ... 301
Gramatika ... 306
Jono Jablonskio nuopelnai ir reikšmė ... 311
Lietuvių kalbos mokslas ir praktika ... 318
Šių dienų terminologijos reikalai ... 322
Martynas Mažvydas ir jo vaidmuo lietuvių bendrinės kalbos istorijoje ... 325
Lietuvių kalba, jos susidarymas ir raida ... 337
J. Jablonskis kalbininkas ... 368
Kalbiniai vysk. Baranausko darbai ir nuopelnai ... 380
Gimtoji kalba ... 389
Kalbos dalykų apžvalga ... 404
Tarybinė kalbotyra Lietuvoje ... 406
Prel. J. Laukaitis kalbininkas ... 420
Juozas Balčikonis ... 428
Nepaprasta sukaktis ... 429
Daiktavardžių laipsniavimas ... 431
Daiktavardžių laipsniavimas ... 433
Kalbinė propaganda ... 439

ANKSTYVESNĖ IR DABARTINĖ LIETUVIŲ BENDRINĖS KALBOS VARTOSENA

Pratarmė ... 447
Santrumpos ... 448
I. Lietuvių bendrinės kalbos vartosena, jos kriterijai ir normos ... 449
II. Ankstyvesnis lietuvių bendrinės kalbos kultūros darbas ir jo vertinimas Lietuvoje ... 454
III. Žymesni dabartiniai kalbiniai polinkiai Lietuvoje ... 462
IV. Veiksmažodinių priesagos *-imas* daiktavardžių vartosenos problema ... 467
V. Prieveiksmiai su *-iniai*, jų daryba ir vartosena ... 474
VI. Bendrinės kalbos santykiai su liaudine ir kalbiniai taisymai Lietuvoje ... 483
VII. Rusų kalbos įtaka lietuvių bendrinei kalbai ir tolimesnė tos kalbos raida ... 494
Lietuvių kalbos stilistika ... 502
R. Mirono kalbos mokslo vadovėlis ... 510
Lietuvių bendrinės kalbos susidarymas ... 516
Kalbos mokslas ir purizmas ... 519
Kalbininkai ir visuomenė ... 523
Didžioji gramatika ... 537
Lietuvių kalbos tyrinėjimai ... 541
J. Jablonskio taisymai ... 546
Šis tas iš bendrinės kalbos istorijos ... 562
Kalbotyrinis darbas Lietuvoje ... 563
Pulk. J. M. Laurinaitis ... 584
Lietuvių bendrinės kalbos raida ir dabartis ... 587
J. Balčikonio netekus ... 599
Vidurkinė dr. P. Joniko sukaktis ... 603
Bendrinė ir literatūrinė kalba ... 606
Lietuvių kalbos stilistika ... 609
Logika ir kalbiniai prietarai ... 612
Kai kurie žodžių darybos ir žodyno dalykai ... 617
Balys Sruoga ir kalbininkai ... 629
Bendrinė ir literatūrinė kalba ... 631
Lituanistiniai darbai ... 640
Pirmoji lietuviška knyga ... 642

Pratarmė

Antrajame Prano Skardžiaus *Rinktinių raštų* tome, pavadintame *Bendrinės kalbos dalykai*, spausdinamos 1927–1975 metais įvairiuose žurnaluose ir laikraščiuose paskelbtos reikšmingiausios kalbininko studijos ir straipsniai, skirti lietuvių bendrinės kalbos teorijai. Iš jų minėtinos tokios, kaip „Bendrinė kalba ir jos vartojimas“, „Naujų bendrinės kalbos pagrindų beieškant“, „Lietuvių rašomosios ir bendrinės kalbos susidarymas“, „Bendrinės kalbos taisyklingumas ir kriterijus“, „Artimesnieji bendrinės kalbos uždaviniai“, „Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena“ ir kita, kurios suvaidino nemažą vaidmenį nustatant bendrinės kalbos norminimo principus ir kodifikavimo kriterijus, ugdant jos kultūrą, plečiant ir turtinant jos vartojimo sferas. Tie darbai yra labai aktualūs ir šiandien ieškant bendrinės kalbos tolesnės plėtros bei ugdymo būdų ir yra blaivaus požiūrio į kalbos norminimo ir jos ugdymo klausimus pavyzdys.

Šiame tome taip pat spausdinami Prano Skardžiaus straipsniai apie žymiausius lietuvių kalbininkus Antaną Baranauską, Joną Jablonskį, Kazimierą Būgą, Juozą Balčikonį, Petrą Joniką, dėjusius bendrinės kalbos kūrimo pamatus arba prisidėjusius prie jos tolesnės plėtros ir ugdymo. Taip pat čia dedami Skardžiaus straipsneliai ir apie kitus bendrinei kalbai nusipelniusius kalbininkus (Juozą Laukaitį, Joną Laurinaitį, Antaną Smetoną). Skaitytojas galės susipažinti ir su Skardžiaus straipsniais, skirtais Martynui Mažvydui ir Mikalojui Daukšai, taip pat su straipsniu, aptariančiu pirmąją lietuvišką knygą ir jos reikšmę. Šiame tome skelbiami keli kalbininko straipsniai, kuriuose aptariami spaudos, teatro, radijo kalbos kultūros dalykai, bendrinės kalbos sintaksės aktualūs klausimai, terminijos tvarkybos problemos. Iš jų skaitytojas gaus progą geriau suvokti

ne tik prieškario Lietuvoje, bet ir pokario JAV lietuvių bendruomenėje vykusių diskusijų bendrinės kalbos tvarkymo ir jos raidos klausimais esmę. Keletas straipsnių ir recenzijų skirta lietuvių kalbos mokslo ir bendrinės kalbos raidai okupuotoje Lietuvoje nušviesti. Iš jų ryškėja mokslininko ir savo krašto patrioto pažiūra: teigiamai vertinami visi tie lietuvių mokslininkų darbai, kuriuose pagal to meto kalbotyros lygį objektyviai ir korektiškai tiriami bendrinės kalbos reiškiniai ir nepainiojami su ideologija ir politika.

Verti dėmesio ir pamokantys yra kai kurie Skardžiaus straipsniai, paskelbti laikraštyje *Draugas* jau artėjant gyvenimo saulėlydžiui. Iš jų minėtini „Kalbinė propaganda", „Kalbos mokslas ir purizmas", „Balys Sruoga ir kalbininkai", „Kalbininkai ir visuomenė". Juos turėtų rimtai išstudijuoti visi, kas susiduria su bendrinės kalbos tvarkyba, jos kultūra, plėtojimu ir ugdymu. Tie straipsniai – tai lyg vadovėlis radikaliausių pažiūrų kalbininkams ir kalbos mėgėjams, tikrųjų kalbos vertybių ieškojimo kelrodis.

Į šį tomą dedamas ir vienas, rodos, niekur neskelbtas straipsnis „Kai kurie žodžių darybos ir žodyno dalykai". Iš rankraščio ir kitų dalykų (voko, kuriame jis buvo įdėtas, datos) galima spėti, kad jis buvo parašytas apie 1974 metus. Tiesą sakant, šis straipsnis yra skyrius didesnio rankraštinio darbo, pavadinto „Rašyba", kurio parašymo datos taip pat nėra.

Visi Prano Skardžiaus darbai ir straipsniai, recenzijos ir apžvalgos spausdinami chronologine tvarka, išskyrus 1974 metais parašytą biografiją „Mano gyvata ir darbai", kuri dedama tomo pradžioje, po pratarmės. Po pavadinimu skliausteliuose nurodoma metrika (leidinio pavadinimas, metai, leidinio numeris, puslapiai, jei paskelbtas laikraštyje, nurodomi metai, mėnuo, diena, dažnai ir numeris). Darbų struktūra palikta tokia, kokia buvusi: tik vienu kitu atveju, pavyzdžiui, studijos „Bendrinė kalba ir jos vartojimas" tęsinio klaidų atitaisymai ir sutrumpinimai perkelti į pabaigą. Taip pat studijos „Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena" rodyklės perkeliamos į 6 *Rinktinių raštų* tomą, kuris bus pavadintas *Rodyklės*. Nekeista ir rašyba, tik kai kur pataisyta aptikta korektūros klaida.

Leisdamas šį Prano Skardžiaus *Rinktinių raštų* tomą, esu įsitikinęs, kad jis atliks reikšmingą vaidmenį lietuvių bendrinės kalbos

tolesnėje raidoje. Daugelis šio tomo straipsnių, kurie buvo parašyti JAV pokario metais ir kurie buvo žinomi tik siauram specialistų būreliui, dabar bus prieinami visiems, kam rūpi bendrinės kalbos būklė ir jos ateitis.

Paskutinis dalykas, kurį būtina paminėti šioje trumpoje pratarmėje, yra tas, kad darbai bendrinės kalbos teorijos klausimais iškelia Praną Skardžių kaip naujų kelių ieškotoją, nestandartinio mąstymo mokslininką, vartojantį savo amžiaus mokslo paradigmas, akylai pastebintį kalbos raidos polinkius ir teoriškai juos apibendrinantį.

Albertas Rosinas

Mano gyvata ir darbas

(Aidai, 1974, nr. 3, p. 113–116)

Esu gimęs 1899 m. kovo 26 d. Subačiaus miestelyje, Panevėžio (anksčiau Ukmergės) apskrityje. Pradinę mokyklą irgi baigiau Subačiuje. Prieš I pas. karą lankiau Panevėžio miesto keturklasę mokyklą, kurios ligi karo pradžios baigiau dvi klases. Karo metu dėl susisiekimo sunkenybių negalėjau toliau tęsti mokslo. Kiek galėdamas tada lavinausi pats iš savęs: daugiausia laiko praversdamas žemės darbui, tik atspėjamu laiku galėjau šį tą skaitinėti. Tuo metu man vis daugiau ėmė rūpėti ir lietuvių kalbos dalykai, godžiai skaitydavau kalbinius straipsnius, ir su laiku pats mėginau šį tą versti.

Iš šalies pasiruošęs, 1920 m. sausio 9 d. įstojau į Panevėžio gimnazijos penktą klasę ir ją baigiau 1923 m. birželio 24 d. su aukso medaliu. Mano pirmuoju gimnazijos direktoriumi buvo Juozas Balčikonis ir paskutiniuoju dr. Jonas Yčas. Iš kitų mokytojų man artimiausi buvo rašytoja Gabrielė Petkevičaitė, gamtos mokytojas Jurgis Elisonas, mano krašto žemietis, ir Julijonas Lindė-Dobilas, pradėjęs mokytojauti Panevėžio gimnazijoje 1922 m. birželio 22 d. Taip pat aš didžiai vertinau ir piešimo mokytoją Juozą Zikarą.

Mūsų klasė visą laiką yra buvusi labai aktyvi, judri ir gyva. Joje jau buvo nemaža suaugusių bei išprususių vyrų (pvz. 1896 m. gimęs vabalninkėnas Juozas Petrulis ir kt.) ir tam tikrų originalų (pvz. Petras Babickas, Juozas Keliuotis, Povilas Pakarklis, Juozas Stanionis ir kt.). Ir šis mūsų aktyvumas yra reiškęsis ne tik pačioje klasėje, bet iš dalies ir visame gimnazijos gyvenime. Štai nemaža mūsų klasės mokinių dalis yra aktyviai prisidėjusi prie J. Kraševskio *Galukaimio trobelės* (Chata za wsią) arba, kaip ji paprastai buvo vadinama, *Čigonės Azos*, vaidinimo; pvz. aš drauge su G. Petkevičaite taisiau

Pranas Skardžius

šio vertimo kalbą ir vaidinau vyriausio čigonų vado Aprašo vaidmenį. Šis dalykas buvo vaidinamas bent kelis kartus ir vis su dideliu pasisekimu; paskutinį kartą jis tiek davė pelno, kad direktorius J. Yčas, nuvažiavęs į Karaliaučių, galėjo nupirkti visus muzikos instrumentus mokinių orkestrui.

Kitas žymus mūsų veiklos reiškinys buvo Meno kuopos įsteigimas. Nesitenkindami ankstyvesniais gana aštriais ateitininkų ir aušrininkų santykiais ir apskritai siekdami daugiau humanistinio lavi-

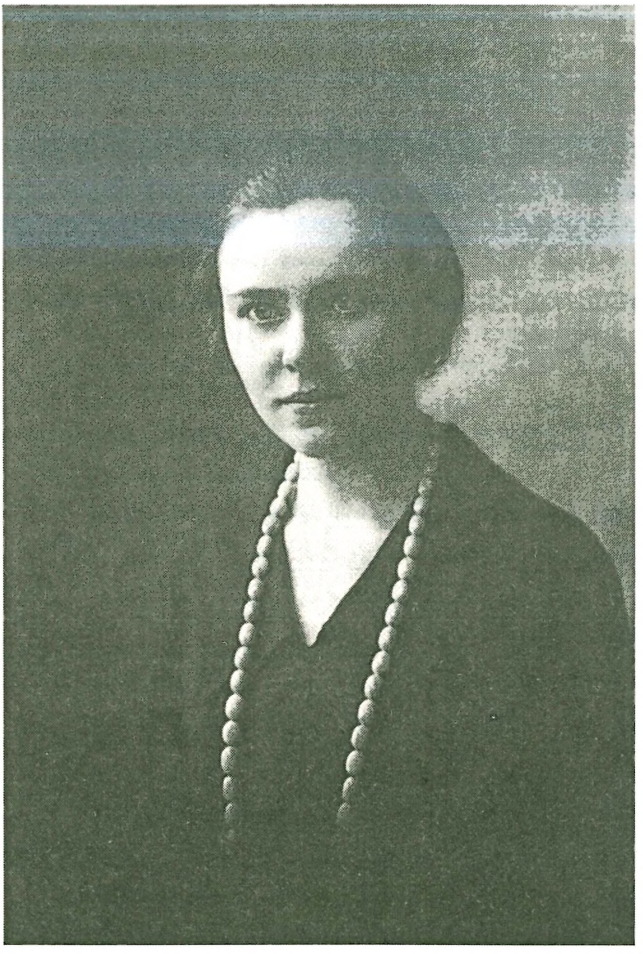

Jo žmona Marytė Krygerytė

nimosi, ėmėme ieškoti kitokesnių kelių, kur vyrautų humanitariniai dalykai, ne sroviniai, ideologiniai skirtumai, ir tam tikslui įsteigėme šią kuopą. Jos pradininkai buvo J. Keliuotis, L. Kuodys, J. Petrulis, Pr. Skardžius ir kt. Pirmas susirinkimas įvyko 1922 m. gegužės 1 d.; pirmuoju pirmininku buvau aš išrinktas. Iš pradžios ši kuopa veikė nelabai gyvai. Matas Grigonis, prieš I pas. karą buvęs pradinės mokyklos mokytojas, o dabar gimnazijos inspektorius ir vyresnėse klasėse dėstydamas lietuvių kalbą bei literatūrą, neturėjo platesnio li-

IX

Terminai

Elektrinis lokomotyvas – elektrovežis

Lokomotyvas su vidaus degimo varikliu – motorvežis, ne šilumvežis (rus. teplovoz).

motorlaivis – laivas su vidaus degimo varikliu (an. motor ship, vok. Motorschiff), ne šilumlaivis (rus. teplochod).

Ch. Lemchenas II 50–52.

slankus – rus. plyvun; slinkti – aplyventi.

V. Rišius III 41–42.

Būdvardis motininis, -ė yra įvestas pakeisti anksčiau vartotam veislinis, -ė "skirtas, laikomas veisimui" nes veislinis gali reikšti ir kitą reikšmę – „tam tikros veislės".

Žodis motininis yra rusų kalbos žodžio matočnyj vertinys... Būdvardis matočnyj šiuo atveju yra išvestas iš matka ir reiškia „priklausantis jauniklius vedančiai gyvulio patelei, susijęs su jos turėtais jos jaunikliais"... Tačiau, kai turime galvoje vaikus vedanti patelė, lietuvių kalboje žodis motina ir nevartojamas. Nedera vartoti ir žodžio motininis, kai kalbama apie gyvulius.

R. Toleikienė III 43–44.

išblaivinimo įstaiga (rus. trezvolka) > blaivykla.

V. Butkus IV 50

Prano Skardžiaus rankraščio faksimilė

teratūrinio bei filosofinio išsilavinimo, kažkodėl būdamas nelabai pakantus kai kuriems aktyvesniems mokiniams individualistams, ypač Meno kuopos organizatoriams, visai neprisidėjo prie tos Kuopos veiklos. Visai kitas gyvenimas Kuopai prasidėjo, kai į Panevėžio gimnaziją atvyko J. Lindė-Dobilas. Gerokai susipažinęs su H. A. Teno (Taine) ir B. Kročės (Croce) meno teorijomis ir pirmoj vietoj rūpindamasis amžinosiomis tiesomis, pirminiais kūrybos pradais, jis nesilaikė šabloninio vadovėlių metodo ir, dėstydamas lietuvių literatūrą, stengėsi surasti tam tikrų lietuvių rašytojų (Vienažindžio, A. Baranausko, Žemaitės ir Maironio) kūryboje daugiau lietuvių būdo, dvasios. Aš viename Kuopos susirinkime skaičiau jungtinį referatą apie Šekspyro Hamletą ir Ibseno Brandą, po kurio, atsimenu, kilo labai gyvų diskusijų; į jas įsiterpė ir J. Lindė. Kitame susirinkime jis apie tai dar plačiau kalbėjo, ypač apie moterų psichologiją, ir kalbėjo taip įdomiai, kad mus visus žavėte žavėjo. Mes pirmą kartą pajutome, kas iš tikrųjų yra meno kūryba, jos tikroji esmė, ir tuo būdu jis mums atskleidė naujus akiračius. Ir taip J. Lindė ilgainiui įsitraukė į Kuopos veiklą, pats gyvai prisidėdamas prie diskusijų, skaitydamas joje paskaitas, jai vadovaudamas ir ją globodamas, ligi 1940 m., kada Lietuva neteko nepriklausomybės. 1923 m. birželio 24 d. atsisveikinau su gimnazija, ir mano santykiai su Meno kuopa nutrūko.

Baigęs gimnaziją, 1923 m. rudenį atvykau į Kauną ir rugsėjo 5 d. įstojau į Humanitarinių mokslų fakultetą, kur pagrindine specialybe pasirinkau lietuvių kalbą, o šalutinėmis – lietuvių literatūrą ir lyginamąją kalbotyrą. Pirmiausia teko susidurti su J. Jablonskiu, kuris pagal G. Petkevičaitės ir J. Elisono nupasakojimus jau iš anksto žinojo mane Panevėžio gimnazijoje buvus „antruoju Jablonskiu“. 1923 m. spalio 22 d. pasirašydamas įskaitą, jis šypsodamasis pastebėjo, „A, tai Tamsta esi antrasis Jablonskis“, ir tuojau mane paprašė pas jį ateiti. Kai atvykau, jis man pareiškė: jau esąs senas žmogus ligonis, nebegalįs rašyti, jam esąs reikalingas padėjėjas, ir mane paklausė, ar aš nesutikčiau jam padėti, žinoma, paraštininkauti. Aš, be abejonės, mielai sutikau, ir mudviejų darbas netrukus prasidėjo. Iš pradžios vien tik raštininkavau, paskui jau pradėjau jam parūpinti daugiau raštininkų, jo prižiūrimas taisydavau studentų lietuvių kalbos raštų darbus, išverčiau, žinoma, iš rusų kalbos S. Smailso

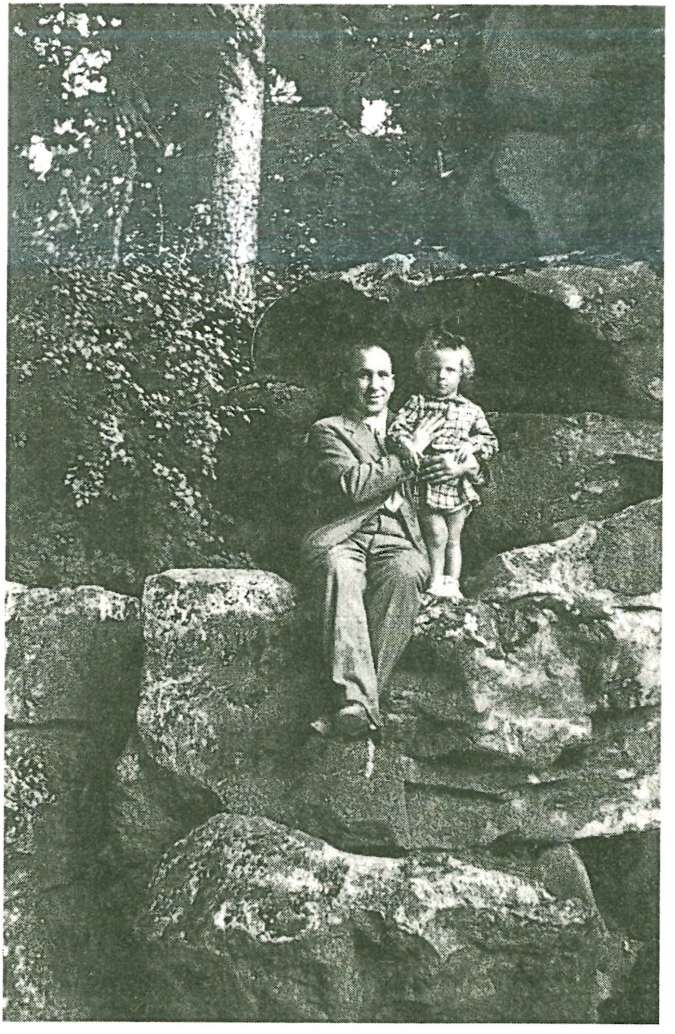

Pranas Skardžius su dukrele Palangoje 1937 metais

(Smiles) *Vyriškumą*, kurio vertimo kalbą jis taisė, drauge su juo dirbau terminologijos komisijoj, kuri pas jį susirinkdavo ir kuriai aš sekretoriavau, ir vėliau kurį laiką drauge su juo dar dirbau rašybos komisijoje, ligi išvažiuodamas į užsienį. Su K. Būga man neteko taip artimai, kaip su J. Jablonskiu, santykiauti – tik du semestrus klausiau jo paskaitų: lietuvių akcentologijos bei dialektologijos, ly-

ginamosios indoeuropiečių gramatikos ir prūsų bei kitų išmirusių aisčių (baltų) kalbų.

Po dviejų mano studijų semestrų, 1924 m. gruodžio 1 d., staiga Karaliaučiuje mirė K. Būga. Tai buvo mums didžiausias smūgis: netekome vienintelio lietuvio profesoriaus kalbininko mokslininko, iš kurio galėjome semtis gausių lietuvių kalbos mokslo žinių ir kurio niekas kitas negalėjo atstoti. Po jo mirties mes, jo klausytojai, kalbotyros studentai, pasijutome atsidūrę visiškoje tuštumoje – rimtos lietuvių kalbos studijos pasidarė nebeįmanomos. Bet ką turėjome daryti? Fakulteto dekanatas kurį laiką delsė, nežinodamas ką daryti; nerodė iniciatyvos ir kiti fakulteto nariai, kurie turėjo šiokių tokių reikalų su lietuvių kalbos mokslu. Ilgainiui buvo sumanyta kviesti Jurgį Gerulį (Georg Gerullis), Klaipėdos krašto lietuvį aukštaitį, bet jis, gavęs pakvietimą iš Leipcigo, ten išvyko profesoriauti. Ir taip daugiau kaip metus turėjome sugaišti be jokių lietuvių kalbotyros studijų. Tuomet J. Jablonskis mane vieną kartą paklausė, ką mes, lituanistai kalbininkai, manome daryti. Ar mes norime važiuoti studijuoti į užsienį? Aš jam atsakiau, kad norėti tai labai norime, tik mūsų fakultetas tam reikalui nieko nedaro. Kiek pagalvojęs, jis mane paprašė parūpinti visai patikimą raštininką ar raštininkę. Aš jam pristačiau studentę Mariją Krygerytę, mano būsimąją žmoną, ir jis su ja parašydino tris laiškus: vieną to meto švietimo ministrui K. Jokantui, o kitus du – prof. M. Biržiškai ir A. Smetonai, iš kurių jis tikėjosi prireikus pagalbos mūsų reikalui. Po kelių dienų K. Jokantas pasikvietė mane drauge su A. Saliu ir pranešė, kad jis gavęs iš J. Jablonskio laišką, kuriame mudu gerai rekomenduojąs, ir to laiško visiškai užtenką mudviem duoti stipendijai studijuoti užsienyje, tik svarbu, ar mudu to norime. Suprantama, mudu šį ministro pranešimą sutikome su dideliu džiaugsmu, ir, gavę stipendijas, 1925 m. lapkričio mėn. išvykome į Leipcigą studijuoti.

Prof. J. Gerulio patariamas, pagrindiniu savo studijų dalyku pasirinkau baltistiką, o šalutiniais – slavistiką ir filosofiją, o A. Saliui jis patarė pagrindine specialybe pasirinkti baltistiką, o šalutinėmis – indoeuropeistiką ir filosofiją. Aš savo studijas baigiau filosofijos daktaro laipsniu 1929 m. pradžioje, parašęs disertaciją *Die slavischen Lehnwoerter im Altlitauischen*. Sugrįžęs į Lietuvą, tuojau pradėjau dirbti Humanitarinių mokslų fakultete. Dėl tam tikrų prie-

žasčių čia lituanistiniai kalbiniai kursai jau kurį laiką nebuvo skaitomi, ir todėl aš nuo pat pradžios turėjau pradėti skaityti visus pagrindinius kursus: istorinę lietuvių kalbos gramatiką, lietuvių kalbos istoriją bei dialektologiją, prūsų kalbą ir kt. Be to, šalimais dar turėjau spaudai ruošti savo disertaciją, visiems fakulteto studentams skaityti bendrąjį lietuvių kalbos kursą ir kt. Dar būdamas Leipcige, aš buvau susitaręs su A. Saliu, kad jis kokius metus pasiliks savo tolimesnių studijų reikalu Vokietijoje, po to sugrįš į HM fakultetą, ir tada aš išvažiuosiu į užsienį savo studijų pagilinti; bet po metų sugrįžęs, jis nuėjo dirbti į Teologijos-filosofijos fakultetą, ir aš likau vienas HM fakultete. Bet šiaip taip šį smūgį atlaikiau, ir po metų, gavęs komandiruotę, savo studijų papildyti iš pradžios išvykau į Leipcigą, paskui į Krokuvą. 1930 m. vedžiau Marytę Krygerytę. Tais pat metais pradėjau redaguoti fakultetinį kalbotyrinį žurnalą *Archivum philologicum*, kurio ligi 1940 m. pasirodė iš viso 8 knygos. Pagal 1931. VIII. 4 vyriausybės pakeistą universiteto statutą buvo panaikinta lygiagretė kalbotyros katedra Teologijos-filosofijos fakultete, ir dėl to A. Salys turėjo persikelti į HM fakultetą. Dabar aš galėjau atsikvėpti: A. Salys, paskirtas lyginamosios indoeuropiečių kalbotyros katedros vedėju, šalia kitų dalykų pastoviai ėmė dėstyti fonetiką, lietuvių dialektologiją, latvių kalbą ir kt., o aš ėmiau daugiau koncentruotis ties istorine lietuvių kalbos gramatika, lietuvių kalbos istorija bei akcentologija, prūsų kalba ir kt. 1933 m. parašiau habilitacinį darbą *Daukšos akcentologija*, kuri buvo išspausdinta 1935 m. Toliau aš dar buvau užsimojęs parašyti kelis pagrindinius mokslinės (istorinės) lietuvių kalbos gramatikos bei istorijos veikalus, ir tam tikslui jau buvau apsčiai prisirinkęs medžiagos. Šalia to aš dar A. Salį kalbinau drauge parašyti kalbotyrinį lietuvių kalbos vadovėlį studentams: pagal tai jis turėjo parašyti lietuvių kalbos fonetiką ir dialektologiją, o aš – lietuvių kalbos žodžių darybą, morfologiją ir sintaksę. Ir jis beveik buvo sutikęs tai padaryti, bet... praėjo daug laiko, ir iš to nieko gero neišėjo. Iš visų numatytų darbų tegalėjo pasirodyti mano *Lietuvių kalbos žodžių daryba* (Vilnius, 1943, 768 psl.). Pagaliau dėl karo įvykių buvo nutraukta ir mano pradėta kalbotyrinė monografija *Kultūriniai ir istoriniai lietuvių slavų santykiai kalbos šviesoje*.

Apskritai imant, iš pat pradžios man vienam, paskiau drauge su

133

Lietuvos Universitetas

Studijų knygelė

Vardas ir pavardė Pranas Skardžius

Humanitarinių mokslų fakulto Kalbotyros (Filologijos) skyriaus

I Lietuvių kalba, II Lietuvių literatūra, III Lyginamoji kalbotyra mokslų studentas

Gimęs: Sukačiuje, Panevėžio apsk.

1899 met. kovo mėn. 26 d.

Universitetan įstojo: I semestran

1923 met. rugsėjo mėn. 5 d.

Kaunas.

Lietuvos universitetas. Prano Skardžiaus studijų knygelė, 1923 metai

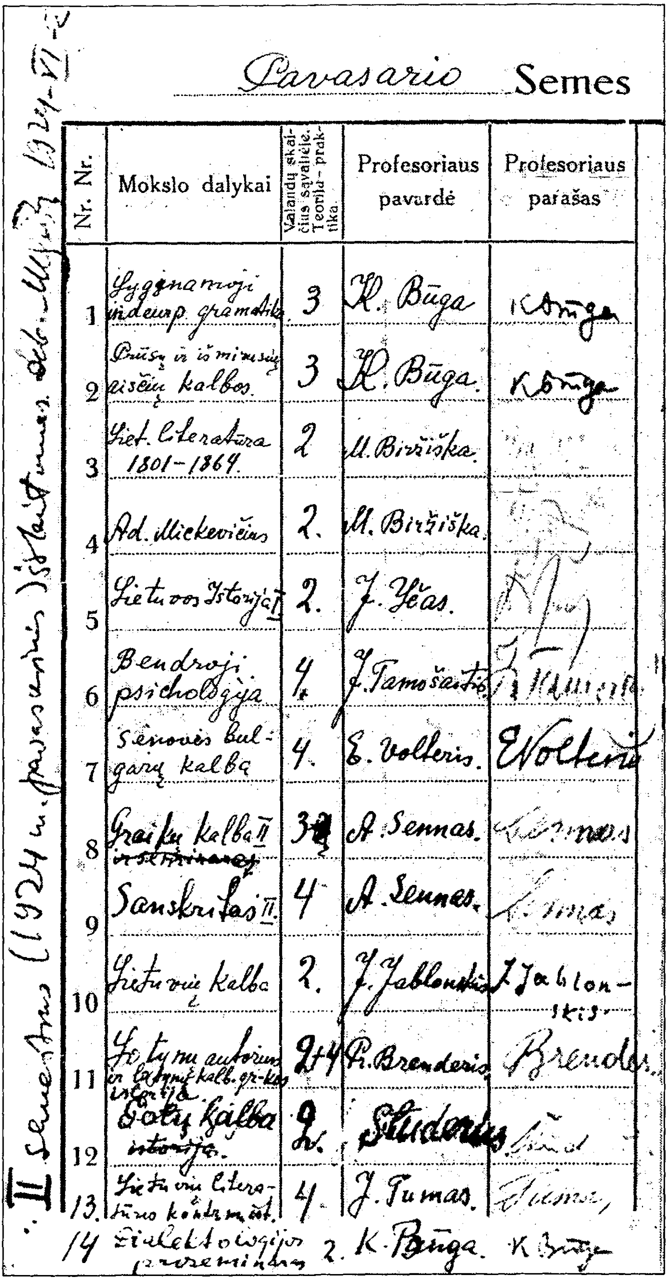

II Semestras (1924 m. pavasario) išklausytas. Dek. [illegible] 1924-VI-[illegible]

Pavasario Semes[tras]

Nr. Nr.	Mokslo dalykai	Valandų skaičius savaitėje. Teorija - praktika.	Profesoriaus pavardė	Profesoriaus parašas
1	Lyginamoji indoeurop. gramatika	3	K. Būga	K Būga
2	Prūsų ir iš mūsų aisčių kalbos	3	K. Būga	K Būga
3	Liet. literatūra 1801–1864	2	M. Biržiška	[illegible]
4	Ad. Mickevičius	2.	M. Biržiška	[illegible]
5	Lietuvos Istorija II	2.	J. Yčas	[illegible]
6	Bendroji psichologija	4	J. Tamošaitis	[illegible]
7	Senovės bulgarų kalba	4.	E. Volteris	E Volteris
8	Graikų kalba II ~~ir seminaras~~	3	A. Sennas	Sennas
9	Sanskritas II	4	A. Sennas	Sennas
10	Lietuvių kalba	2.	J. Jablonskis	J Jablonskis
11	Lotynų autorius ir lotynų kalb. gr-kos istorija	2+4	P. Brenderis	Brenderis
12	Gotų kalba ~~istorija~~	2.	Studerus	[illegible]
13.	Lietuvių literatūros konversat.	4	J. Tumas	Tumas
14	Dialektologijos proseminaras	2.	K. Būga	K Būga

tras 1924

Mokesnis už pavasario semestrą 1924 m. ĮMOKĖTAS

Užskaitų pažymėjimai. Data ir prof. parašas	Egzamenų pažymėjimai. Data ir prof. parašas
1924 V 26 [illegible]	
1924 V 28 [illegible]	
1924 – VI – 2 [illegible]	
1924 – V – 26 [illegible]	
VI.7.24 [illegible]	
[illegible] 1924 m. 28 V E Volteris	[illegible] 1925-X-26 [illegible] 1924. 6 VI. Labai gerai E Volteris
[illegible] 1924. 27. V.	
10/VI 24 m. J. Jablonsk[illegible]	
Brenderis 28. V 24	
[illegible] 27.5.1924	

1924 V 28 [illegible]

Prano Skardžiaus žmona Marytė Krygerytė su vienuolikos mėnesių dukrele 1935 metais

A. Saliu daugiausia teko dirbti HM fakultete dėstomąjį lietuvių kalbos mokslo darbą. Lietuvių studentų prieauglis buvo nedidelis. Pirmaisiais metais, man pradėjus dirbti universitete, lietuvių kalbos seminaro dalyvių buvo tik keli: Andrius Ašmantas, Leonardas Dambrauskas (dabar Dambriūnas), Petras Jonikas, Jonas Kruopas, Kazys Vėlyvis ir kt. Iš jų savo aktyvumu, sumanumu ir kritiškumu daugiausia pasireiškė P. Jonikas, todėl jis, 1934 m. baigęs savo univer-

sitetines studijas, buvo paliktas ruoštis profesūrai ir vėliau komandiruotas į užsienį specializuotis. Grįžęs iš užsienio, jis toliau dirbo mano vadovaujamoj lietuvių kalbos katedroj, iš pradžios vesdamas lietuvių kalbos proseminarą ir skaitydamas vieną kitą epizodinį kursą. Šalia to jis ruošė savo daktarinę disertaciją *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis priešaušrio ir Aušros laikais* ir ją apgynė 1942 m. sausio 31 d.; 1972 m. šis veikalas buvo Čikagoje išspausdintas kiek pakeista antrašte.

1939 m. A. Ašmantas buvo išrinktas lietuvių kalbos bei jos metodikos lektoriumi ir mano pasiūlymu buvo pasirinkęs disertacinę temą apie M. Daukšos kalbą, bet ankstyva epideminė mirtis (1949.V.19) jam sukliudė tą darbą. Taip pat ir L. Dambriūnas, dirbęs asistentu Kaune 1941–44 m., mano patarimu buvo apsiėmęs parašyti disertaciją apie lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslus, bet jis jos nebesuspėjo parašyti ir apginti Lietuvoje; jos vietoj jis 1960 m. Bostone išleido *Lietuvių kalbos veiksmažodžių aspektus* kaip atskirą darbą.

II pas. karo metu, rusams pasitraukus iš Lietuvos, bet vokiečiams dar neįvedus civilinės valdžios, mūsų laikinoji vyriausybė buvo sumaniusi skubomis pertvarkyti universiteto personalą. Iš HM fakulteto buvo numatyta mane ir Pr. Augustaitį iš Vilniaus perkelti atgal į Kauną. Bet man šis kėslas pasirodė gana keistas ir nesuprantamas, todėl ryžausi neapleisti Vilniaus, net jeigu man reikėtų išeiti iš universiteto. Po kurio laiko pas mane atvyko Z. Ivinskis pasiteirauti dėl mano nevykimo į Kauną, ir aš jam pasakiau: čia, Vilniuje, yra daugiausia mano klausytojų, kurių atsiųstoji delegacija mane prašyte prašė jų nepalikti; čia yra visi šaltiniai (didžiojo lietuvių kalbos žodyno medžiaga) mano spausdinamam darbui; pagaliau aš jaučiausi niekuo nenusikaltęs nei lietuvių kalbos mokslui, nei tai įstaigai, kur tą mokslą dėsčiau; todėl į Kauną negaliu keltis, o jeigu ten nėra užtenkamai dėstytojų, tai galiu ten nuvažiuoti paskaitų skaityti, tik su viena sąlyga, kad mano pagrindinė tarnyba pasiliks Vilniaus universitete. Šis mano pasiūlymas, atrodo, patiko Z. Ivinskiui, ir švietimo tarėjas Pr. Germantas visą šią bylą likvidavo bematant: aš pasilikau Vilniuje, ligi Lietuva vėl buvo rusų okupuota.

Artinantis rusų kariuomenei prie Vilniaus, aš su savo šeima pasitraukiau į Vakarus. Iš pradžios drauge su V. Krėve-Mickevičiumi,

M. Biržiška bei jo žentais ir kt. nuvykau į Vieną, o po kurio laiko persikėliau į Getingeną (Goettingen). Prof. Fr. Špechto pasiūlymu ir prof. Ed. Hermano pritarimu susitariau su Vandenhoeck ir Ruprechto universitetinių knygų leidykla, kad išversiu savo *Lietuvių kalbos žodžių darybą* į vokiečių kalbą, ir ši bendrovė išleis šį vertimą; tam reikalui aš net buvau gavęs ir finansinę paramą iš Prūsijos mokslų akademijos. Aš tą darbą pradėjau Getingene ir toliau tęsiau Tiubingene, kur man drauge su A. Saliu teko dėstyti universitete. Šalia to aš tuomet drauge su St. Barzduku ir J. M. Laurinaičiu skubėdamas ruošiau ir *Lietuvių kalbos vadovą*, kuris buvo baigtas spausdinti Vokietijoje, jau man atvykus į šį kraštą.

1949 m. gale išvažiavau į JAV, ir pirmiausia sustojau Klivlende (Cleveland). Čia negalėjau pritaikyti savo specialybės, ir todėl beveik šešerius metus turėjau dirbti įvairiuose fabrikuose. 1954 m. buvau atleistas iš darbo, ir 14 mėnesių buvau bedarbis. Pasinaudodamas ta proga, stojau į bibliotekininkystės mokyklą (Library School) ir po dviejų semestrų ją baigiau magistro laipsniu. Man baigus šią mokyklą, mano pirmoji žmona netikėtai, 1955 m. gruodžio 13 d., žuvo nuo pravažiuojančio automobilio gatvėje, o kiek anksčiau mano duktė buvo ištekėjusi ir išvykusi iš Klivlendo. Likęs vienas, aš čia nebeturėjau ką daryti ir netrukus išvažiavau į Vašingtoną, kur gavau darbo Kongreso bibliotekoje. 1959 m. balandžio 10 d. vedžiau antrą kartą – Bronę Žukauskaitę. Bet įstaiginis darbas man atimdavo patį gražiausią laiką, ir, iš įstaigos grįžęs, po 8 val. darbo kasdieną, nebedaug ką galėdavau sau daryti. Tik nuvogdamas savo poilsio laiką, atostogomis arba šventadieniais, tegalėjau šį tą rašinėti. Tuo būdu priešokiais esu parašęs visą eilę straipsnių, *Lietuvių kalbos kirčiavimą* (Čikaga, 1968), *Ankstyvesnę ir dabartinę lietuvių bendrinės kalbos vartoseną* (Čikaga, 1971), kalbotyrinę monografiją *Lietuvių vandenvardžiai su -nt-* (Lituanistikos darbai, 1973, III, 9–70) ir *Lietuviškuosius tarptautinių svetimybių atitikmenis* (Čikaga, 1973). Neseniai esu baigęs rašyti *Rašybinį lietuvių kalbos žodyną*, kurio pirmoje dalyje aprašyti rašybos bei kirčiavimo pagrindai ir kai kurie su rašyba susiję žodžių darybos bei žodyno dalykai, o antroji, didžiausioji, dalis apima patį žodyną, kuriame duota apsčiai žodžių, tiek bendrinių, tiek tikrinių, reikalingų užsienio lietuvių vartosenai ir aiškinamų be kokių nors ideologinių priemaišų, kurių Lietuvoje vis dar pasitaiko: pats šis darbas, kurio bus gal per 500 psl., prieš kurį

Rektor und Senat
der
Universität Leipzig

bekunden durch dieses **Studien- und Sittenzeugnis,**

daß Herr Pranas Skardžius,

geboren zu Subačius (Litau.St.A.),

als Studierender der Philosophie
vom 16.November 1925 bis 15.Oktober 1927 und anderweit
seit 5.November 1927

auf hiesiger Universität immatrikuliert ist und die im eingehefteten Kollegbuch – ~~umstehend~~ – verzeichneten Vorlesungen vorschriftsmäßig belegt hat. Die Vorlesungen, bei denen dies nicht zutrifft, sind gestrichen.

Über sein Verhalten ist hier Nachteiliges nicht bekannt geworden.

Leipzig, den 6.Dezember 1928.

Der Rektor Universitäts-Richter

Leipcigo universitetas. Prano Skardžiaus studijų knygelė, 1928 metai

9

Betrag des Honorars	Quittung der Quästur	Bescheinigung des Dozenten mit Angabe des Tages
—		31. VIII. 26. Gemelli.
—		30. VIII. 26. Gemelli.
—		31. VIII. 26. Gemelli
6 —	Erhalten 18. MAI 1926	
9 — 33.—	[illegible]	
— 78.—		Hertel.

[illegible] 30.—
Institutsgebühren 5.—
Krankenkasse 5.—
Bibliothek 5.—

~~Studentenausschuss 2.—~~
~~Institut f. Leibesübungen 2.—~~

8

Angabe des Semesters Sommer- od. Winter-Semester	Lfde. Nr. des Belegbogens	Bezeichnung der Vorlesungen	Name des Dozenten	ob repetendo
W. 1912/13		Die litauischen Dialekte.	Gerullis.	
W. 1912/13		Das litauische und lettische Schrifttum des 16. und 17. Jahrhunderts	Gerullis.	
S. 1913		Übungen an litauischen Textdialekten.	Gerullis.	
S. 1913	35.	Allgemein.	Heinze.	
S. 1913	16.	Logik.	Dittrich.	
	4.	Sanskrit für Anfänger. II.	Hertel.	

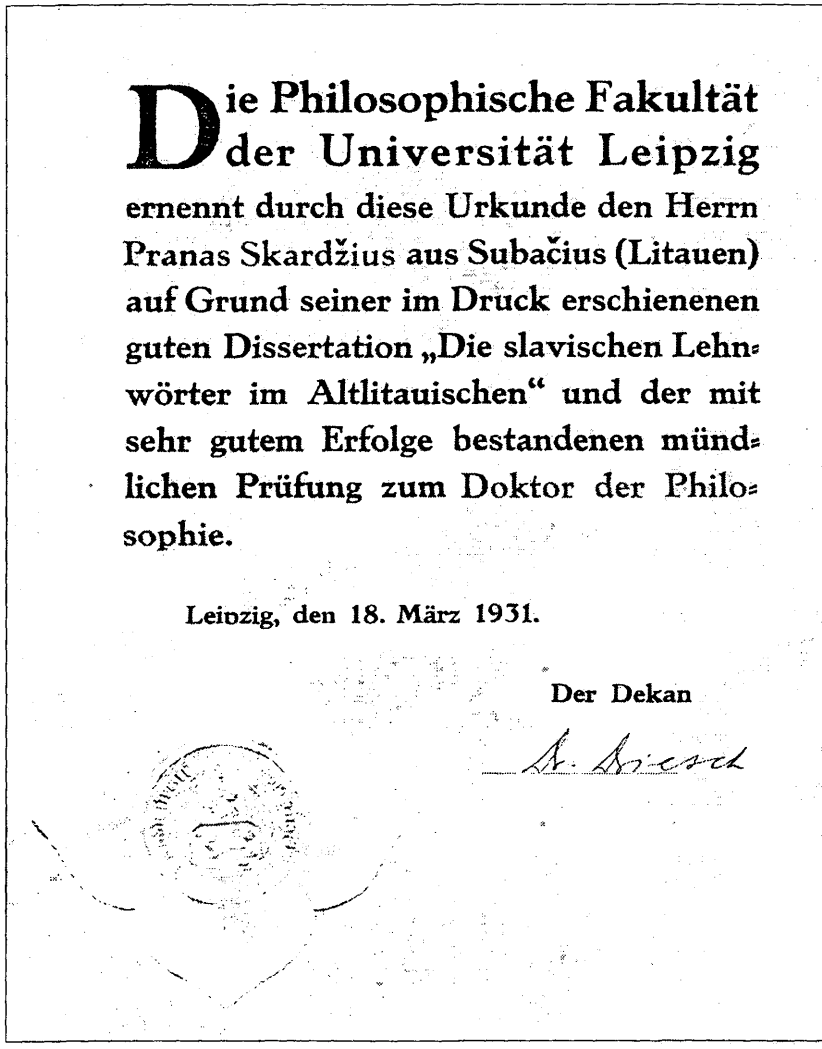

Die Philosophische Fakultät der Universität Leipzig ernennt durch diese Urkunde den Herrn Pranas Skardžius aus Subačius (Litauen) auf Grund seiner im Druck erschienenen guten Dissertation „Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen" und der mit sehr gutem Erfolge bestandenen mündlichen Prüfung zum Doktor der Philosophie.

Leipzig, den 18. März 1931.

Der Dekan

A. Brieger

Leipcigo universiteto Filosofijos fakulteto Pranui Skardžiui išduotas filosofijos daktaro diplomas (1931 metai kovo 18 diena)

laiką jau išsiųstas spausdinti. Savo *Lietuvių kalbos žodžių darybos*, kurią dar Vokietijoje buvau pradėjęs ruošti antrajam vokiškam leidimui, šiame krašte dėl šaltinių ir laiko stokos nebegalėjau, kaip buvau planavęs, iš pagrindų perdirbti, kiek reikiant papildyti ir pritaikyti šių dienų mokslo reikalavimams, todėl turėjau sustoti.

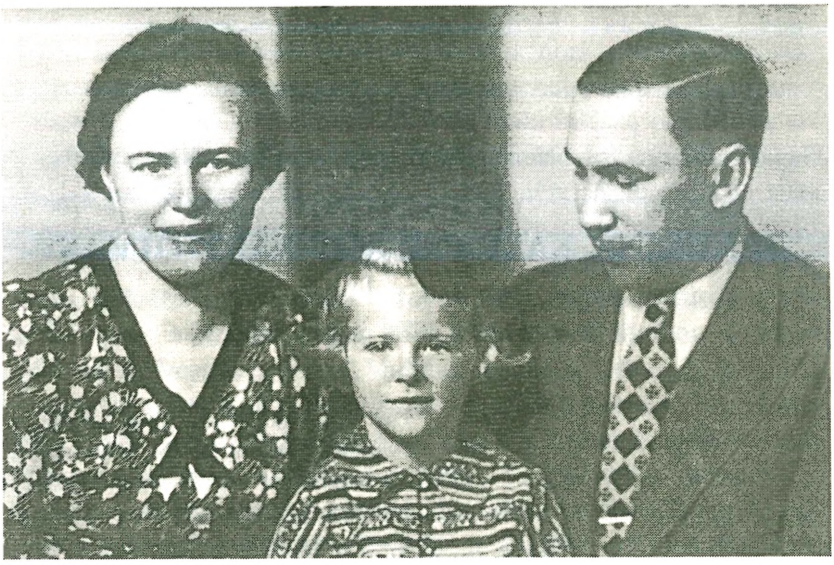

Prano Skardžiaus šeima apie 1939 metus

Kongreso bibliotekoje dirbau ligi 1971 m. vasario 28 d. ir po 15 metų tarnybos bei 70 m. amžiaus pagal įstatymą turėjau išeiti į pensiją. 1973 m. balandžio 27 d. išvykau iš Vašingtono ir įsikūriau kurortiniame miestelyje Hot Springs, Ark., kur žymiai ramiau, saugiau ir nėra oro taršos, kaip Vašingtone. Kiek ir ką čia dar galėsiu padaryti, parodys pats gyvenimas.

BENDRINĖ KALBA IR JOS VARTOJIMAS[1)]

(Švietimo darbas, 1927, nr. 4, p. 337–350; nr. 6, p. 541–555;
nr. 9, p. 893–908; 1928, nr. 2, p. 148–156)

Die Polemik ist ein unentbehrliches Förderungsmittel für die Wissenschaft; sie entstammt nicht notwendigerweise persönlicher Gereiztheit, und sie gebiert nicht notwendigerweise häßliche Auswüchse.

Hugo Schuchardt.

Von Andersdenkenden lernt man noch mehr als von Genossen hauptsächlich weil man angeregt wird, nachzuforschen, warum sie anders denken.

H. Schuchardt.

Bendrieji sumetimai

Pas mus paprastai svarbesniuose dalykuose visada pasireiškia viena labai charakteringa mūsų ypatybė – tuojau nukrypti į kraštutinybes ir, griežtai laikantis užimtųjų pozicijų, vienas kitą smarkiai nagan imti. Tai yra pastebėtina ne tik politikoj, literatūroj, paprastam gyvenime, bet pagaliau ir... kalboj. Jau kas kas, o kalba, rodos, neturėtų būti toks daiktas, del kurio reiktų vienas kitam smarkiau prabilti. Bet nieko nepadarysi: šiandien mes del tos kalbos kariaujam, tariam vienas kitam net piktokų vograujamų komplimentų, o

[1)] Kalbos dalykų skyriuje mūsų nieko nėr taisyta. *Redakcija*.

tuo tarpu pati kalba iš to beveik nieko nelaimi. Į ją dar ir šiandien žiūrima kaip į kokią lėlę, kurią visi, kas tik nori, gali visokiais vystyklais vystyti, raišioti, tampyti ir pagaliau net visaip kreivėlioti.

Žinoma, jei kalbą suprasim kaip kokį savarankišką organizmą arba subjektą, tada, savaime suprantama, mūsų toks elgimasis gali būti dar pateisinamas. Bet iš tikrųjų taip nėra. Kalba yra ne subjektas, kurį visaip galim muzdryti, ir ne organizmas, bet subjekto produktas, žmogaus dvasios veikla (Tätigkeit) arba, kaip Wilhelmas v. Humboldt'as sako, ἐνέργεια, kuri pagimdo atskirus žodžius – ἔργα. Tai yra aiški tiesa, kurią pripažįsta A. Meillet, K. Schuchardt'as, K. Vossler'is ir kiti. Vadinas, žmogaus kalba yra glaudžiai sujungta su jo vidumi – su jausmais, su pergyvenimais, su visomis jo mintimis. Todel tos kalbos mes negalim suprasti atskirtos nuo žmogaus dvasios; vieni formaliai paimti sumechanėję žodžiai tėra tik žodyniniai stabarai, iš kurių kalbininkas istorikas išskaito visą senybę. Bet visai kas kita yra, kada tie žodžiai yra gyvi, kada jie trykšta iš žmogaus dvasios. Tada mes aiškiai galim suprasti, kaip ir kodel kurie garsai arba žodžiai pasireiškia žmogaus gyvenime, kaip jie atgyvena savo amžių ir vėl nyksta. Mes suprantam, kad jie, būdami psichiški arba fiziški padarai, nuolat kinta, bet kinta ne savarankiškai, o pareinamai nuo pačios dvasios dinamikos, ne šuoliais, bet pamažu, nuosekliai, tikslingai. Todel mes tiek garsų, tiek žodžių ir jų reikšmių atmainose negalim visko staiga aukštyn kojomis apversti, bet taip pat negalim jų ir amžinai konservuoti, kaip kad negalim sulaikyti tų dvasios reiškinių, kurie visą žmogaus kalbos kitimą pagimdo ir koordinuoja.

Bet dabar kyla klausimas: jeigu kalba yra tokia, tai kam ji reikalinga? Kam ją vartojam? Į šitą klausimą mes galim atsakyt iš pačios kalbos prigimties. Ir štai kaip. Kalba, turėdama savo užuomazgą atskiruos individuos, ilgainiui tampa socialiniu, kolektyviniu padaru, t. y. lieka galima tik žmonių draugėj, visuomenėj. Vienas žmogus negali sudaryti kalbos – ji sudaroma socialiai, todel ir jos tikslas yra dar socialinis; jąja mes reiškiam kitiems visą savo sielą, per ją mes sužinom, ką kiti jaučia, galvoja, ir tuo būdu per ją mes su kitais bendraujam visuose gyvenimo dalykuose. Bet to dar neužtenka: mes kalbame ne vien tik su kitais, iš reikalo, – mes kalbame dar iš liūdesio, iš džiaugsmo, iš aistros, vis tiek su kuo – su gyvu ar

negyvu daiktu; tada pareiškiam žodžiu ar raštu visa, kas dedasi mumyse arba ką mes matom ar jaučiam reikiant pareikšti. Tai yra jau poetinės kūrybos dalykas. Ir todel kalbą mes turim dvejaip traktuoti: kiek ji yra tarpusavinio žmonių pasireiškimo, susižinojimo, bendravimo priemonė, tiek turim į ją žiūrėti visuotiniu, socialiniu požvilgiu; o kiek ji yra individualinė žmogaus dvasios pasireiškimo priemonė, tiek turim jai pritaikinti individualinį, bet nieku būdu ne kolektyvinį matą, kaip kad dabar visai klaidingai yra daroma. Vadinas, pirmuoju atžvilgiu mes turim žiūrėti, kad kalba būtų aiški, suprantama, įmanoma, paprasta, patogi, vieninga ir tikslinga (zweckmäßig), bet tuo pačiu metu lanksti, vaizdi, tinkama visokiausiems žmogaus dvasios reiškiniams reikšti, t. y. tokia, kuriai išmokti ir vartoti žmogus turėtų ko mažiausia energijos ir pastangos eikvoti, ir tuo tarpu jis kitų būtų lengviausiai suprantamas. Tai yra visų esančiųjų kalbų plėtotės uždavinys ir tikslas. Bet antruoju atžvilgiu viso to negalim reikalaut iš poetų, rašytojų kalbos. Mes negalim reikalaut, kad kiekvienas tikras poetas ar rašytojas būtinai taip rašytų, kaip aukštesnės kurios klasės mokinys, paprastas laikraštininkas ar vadovėlinės kalbos taisytojas. Anaiptol ne: jeigu jame visokie jausmai kunkuliuoja verda ir siautėjančios aistros veržte veržiasi pasireikšti, tai jis nebegali žiūrėti, ar visa, kas iš jo sielos trykšta, bus kitiems įmanoma, ar ne, ar tai kitiems bus gražu, ar biauru: jis tik rūpinasi pasakyti visa, ką kurdamas jaučia, galvoja, pergyvena; šiaip jis turėtų dvasiškai sunykti[2]. Ir štai čionai tarp visuomenės ir atskirų individų atsiveria neperžengiama praraja: visuomenė, dažniausiai būdama konservatyvi, reikalauja iš individo aiškumo, suprantamumo, vieningumo, nuoseklumo; o judrusis individas, nenorėdamas kartais išsižadėti savo individualybės, laikosi savų pamėgtųjų ypatybių ir tuo priešinasi visuomenei. Ir tai dedasi ne vien tik kalboj, bet ir visam gyvenime. Visur siautėja visuomeninkų ir individualistų kova, kurios ne tik dabartinė filosofija, bet ir pats gyvenimas dar nėra galutinai išsprendęs.

Taigi dabar, rodos, turėtų būti suprantama, kodel kartais kalbininkai su rašytojais susišnairuoja. Paprastai praktiniai mūsų kalbi-

[2] plg. K. Vossler, Geist und Kultur in der Sprache, Heidelberg, 1925, 102 p.

ninkai ir kalbininkėliai, visi tariamieji puristos, dažnai turėdami omeny visą visuomenę, pamiršta atskiro individo reikalus, o kartais, pasinėrę savo trumparegėse užgaidose, nesistengia arba iš tikrųjų negali suprasti kitų kūrybinės individualybės. Bet taip pat panašiai, nors ir priešingai, elgiasi kai kurie ir rašytojai: kartais per daug pasinerdami savo individualinėse sferose, jie visai nebežiūri visuomeninių reikmenių (prievolių), pamiršta, kad jie yra tos visuomenės nariai, kad jie toj visuomenėj arba tai visuomenei dirba, savo jėgas skiria, lyg kad jie būtų visai kokios neliečiamos, eksteritorialinės esybės, ir paskum del to niurna, jei kas jiems šiuos nukrypimus primena.

Bet iš tikrųjų čia nei vieniems, nei kitiems nereiktų per daug purkštauti: vieni ir kiti, rodos, turėtų atsiminti, kad visuomenė be atskirų individų, o individai be visuomenės negali gyventi. Čia mes turim dar kartą primygtinai pabrėžti, kad kalba negali plėtotis visai atpalaiduota nuo žmogaus; priešingai, ji yra to žmogaus pamažu sudaryta genialinė jo vidujinių jausmų, įspūdžių ir valios skverbesių reiškiamoji ir pranešamoji sistema; ji yra šiuo atveju dvasios ir kultūros mokslas. Bet tuo pačiu metu, kaip anksčiau jau esam matę, ji yra dar ir visuomenės savybė, ir todel, rodos, čia turėtų būti begalinė prieštara. Tačiau to nėra: kad kalboj ir susiremia dvi diametraliai priešingos – individualinės ir kolektyvinės – pajėgos, kad ir vyksta visi jos reiškiniai diferenciacijos ir integracijos keliais, – vis delto galų gale viskas kompromisiniu keliu sueina į vieną vietą ir sudaro gražią vienybę, kuri, sujungdama visą kalbančiąją visuomenę, išlygina visaip susikryžiuojančių linkmių padarinius. Iš vienos pusės pranašesnieji individai su savo junkiomis paskatomis, iniciatyvomis ir palinkimais vis ko nauja ieškoti ir tuo pat metu tolti nuo įprastinių dalykų išjudina visą snūstančiąją rutiną kalboj, o visuomenę su savo patogesniu pastovumu, tvirtumu ir kartais net atkaklumu aplygina visus šiurkštumus, apšlifuoja. Ir tuo būdu eina visa ta visuomenės ir individų kova, kuri sudaro visų kultūrų pažangą, visos moderniosios civilizacijos pagrindą ir viso istoriškojo bėgio priežastį. Taigi del to, rodos, neturėtų būti nei visuomeninkų nei individualistų per daug nirstama.

Bet daugelis man pasakys: kaipgi tu čia nenirsi, kad diktatoriška kalbininkų saujelė paskutiniu laiku visai be reikalo, dažnai patys nenusimanydami del ko, ėmė smaugti mūsų rašytojus ir tuo žlug-

dyti visą knygų turgų; arba: kaipgi nekariausi prieš tuos rašytojus, kurie nesilaiko paprasčiausių gramatikos taisyklių ir, darkydami kalbą, tik demoralizuoja visuomenę. Štai du kontrastiški antipodai! Bet man vis delto rodos, kad čia nėra visiškai nei vieni nei kiti kalti. Ne, čia yra kalta visa kalbančioji visuomenė, visas mūsų gyvenimas, visa mūsų paskutinių laikų istorija. Ir dar daugiau: čia kalta visa konstruktyvinė kalbos plėtotė, visa kalbos esmė, visa žmogaus dvasios pasireiškiamoji galia; o dar kalčiausias yra mūsų vienų kitų nesupratimas ar tiesiog nesusipratimas, taip pat lengvas apsidorojimas su faktais, didelis nepaslankumas, užsispyrimas, na, ir visos kitos bėdos. Todel, sprendžiant apie visus tuos dalykus, reikia į viską plačiau, giliau ir rimčiau žiūrėti; čia siauriems, paviršutiniškiems subjektyviems sumetimams neturėtų būti vietos. Bet, antra vertus, nenorėdami dažnai iškrypti į šuntakius, turime visuomet turėti prieš akis kalbos tikslą, o ne ką kita, t. y. visų pirma į kalbą turim žiūrėti kaip į kalbą, o ne kaip į estetiką, stilistiką, vienašalę kūrybą arba vien į socialinį fenomeną, nes šiaip, anot prof. K. Jaberg'o, kiekvienam, kas nori arkliui ant uodegos apinastrį užmauti, gresia pavojus dar belipant numestam būti.

Šiuo tarpu aš toliau kalbėsiu apie bendrinę kalbą ir, tarp ko kita, apie kitus ją liečiančius dalykus (apie rašybą, apie gramatiką, apie taisyklingumą, apie karą del kalbos ir t. t.); del laiko stokos tenkinsiuos nors apgraibomis metmenis apmetęs: kitą kartą turėdamas daugiau laiko, prisisėsiu šito dalyko nuodugniau, iš panagės nagrinėti.

1. Bendrinė kalba, jos rūšys ir atsiradimas

Kiekviena tauta, savarankiškai gyvendama, visuomet turi bendrų reikalų, kurie šiokiu ar tokiu būdu reikia atlikti. Kad tie reikalai būtų atliekami, reikia, kad tos tautos žmonės tarpusavy galėtų lengviau ir greičiau susikalbėti, susižinoti. Štai kaip tik del to atsiranda būtinas reikalas sudaryti tokia kalba, kurią galėtų suprasti viso krašto žmonės. Tada iškyla aikštėn vadinamoji b e n d r i n ė kalba.

Tad kokia iš tikrųjų yra ta kalba? Kaip ji susidaro? Pats būdvardis tai kalbai žymėti, b e n d r i n ė, yra sudarytas iš b e n d r a s lygiai taip pat, kaip b a l t i n i s, r ū g š t i n i s obuolys, i l g i n i a i, i š t i s i n i a i šiaudai... nuo b a l t a s, r ū k š t u s, i l g a s, i š t i -

s a s; plg. b e n d r i n ė bala „ein Bruch, der auf der Grenze zweier Dorfschaftsgebiete liegt“ KLD. 44. Taigi b e n d r i n ė kalba, – čia būdvardis b e n d r i n ė yra jau terminu suprantamas, – yra tokia, kuri yra tapusi bendra visam kraštui, visai valstybei. Tą kalbą žmonės gali vartoti žodžiu ir raštu; todel skiriam dar š n e k a m ą j ą ir r ā š o m ą j ą kalbą (Umgangs ≠ und Schriftsprache). Rašomosios kalbos negalim identifikuoti su šnekamąja, o juo labiau jų abiejų su bendrine kalba. Rašomoji kalba iš tikrųjų turėtų būti ta, kuriąja kas yra rašoma, kuri raštams yra vartojama; bet praktikoj mes tai dažnai sumaišom: kartais tuo žodžiu vadinam tai, kas tik bendrine arba šnekamąja kalba gali būti vadinama. Tokiam dvireikšmiškumui išvengti A. Noreen'as norėtų geriau tam reikalui vartoti v a l s t y b i n ę (Reichssprache), kaip kad Švedijoj yra daroma, arba, kad ir ne visai vykusiai, o f i c i a l i n ę, l i t e r a t ū r i n ę kalbą[1]. Bet mes, kad galėtume geriau tarp savęs susiprasti, vartosime tuos pavadinimus šitaip: b e n d r i n ė kalba mums bus ta, kuri yra visoj etnografinėj Lietuvoj pripažįstama, vartojama arba stengiamasi vartoti kaip visuotinė bendraujamoji priemonė; r a š o m o j i kalba, bendrinės kalbos rūšis, bus ta, kuri daugiau raštuos vartojama, o š n e k a m o j i, taip pat bendrinės kalbos rūšis, ta, kuriąja mes šnekam, vaidinam, pasakojam... visiems suprantamai, įmanomai, vaizdžiai, vieningai[2]. V a l s t y b i n ę kalbą paliksim nuošaliai, kadangi Lietuvoj ji yra visai kitam reikalui suprantama.

Apsidoroję su formaliniu kalbos pavadinimu, pažiūrėkim dabar, kaip yra atsiradusi bendrinė, taip pat ir rašomoji kalba. Čia visų pirma turime savo dėmesį kreipti į tas aplinkybes, kuriose ši kalba yra susidariusi. O tos aplinkybės yra šiokios: viena arba kelios artimos tarmės įgauna politinės ar kultūrinės pirmenybės prieš kitas tarmes, jas praneša, iškyla iš jų tarpo ir įsigali visame krašte arba net kartais ir toliau. Tokiais atvejais kitos tarmės nustoja savo kai kurių ypatybių

[1] Žr. jo Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache, Halle (Saale) 1923, 20 pusl.

[2] Tarp rašomosios ir šnekamosios kalbos yra dar stilistiškas skirtumas, kurį vėliau paliesiu kalbėdamas apie bendrinės kalbos gramatiką ir individualinę kūrybą.

– norėdamos kitiems suprantamesnės būti arba tiesiog panašaudamos. Taip antai, sujoninta atėniečių vadinamoji koinė (κοινή) nustelbė visas kitas graikų tarmes ir įsigalėjo visoj Graikijoj. Ne kitaip yra buvę ir kituos kraštuos. Pav., vokiečių rašomoji kalba yra kilusi iš Saksonijos kurfiursto raštinės (kanceliarijos) kalbos, kurios pagrindą sudaro rytinių ir vidurinių vokiečių tarmės (į tą kalbą Liuteris yra išvertęs Bibliją); serbų kroatų bendrinės kalbos pagrindas yra vadinamoji štokavų (nuo što „kas“) tarmė, pietinės Vengrijos ir Serbijos kalba, kuriąja XVIII. amžiuj genialusis autodidaktas Vuk Stepanovič Karadžić'ius specialiai literatūros reikalams pakeitė toj vietoj vartotąjį cerkvinį slavų rusų serbų žargoną. Rusų rašomoji kalba remiasi Maskvos tarmės, o latvių – Valmieros ir kitų tarmių, esančių tarp Mintaujōs ir Duobelės (čionai, vidurinėj Latvijoj, yra net trejopa priegaidė užsilikusi!). Pagaliau ir mūsų rašomoji kalba, dabar betampanti bendrine, yra ėjusi panašiais keliais. Vakariniai aukštaičiai, tiesiogiai susidurdami su Vakarais, yra daug aukščiau pakilę kultūroj, negu žemaičiai ir rytiečiai aukštaičiai. Iš čia yra kilę žymesnieji „Aušros“ ir „Varpo“ laikų veikėjai: J. Basanavičius, V. Kudirka, J. Jablonskis ir kt.; iš čia yra padvelkęs XIX. amžiaus pabaigoj ir visas tautiškas subudimas. Todel visai nenuostabu, kad to krašto kalba ilgainiui įsigalėjo visoj Lietuvoj. Kai kas šiandien dar abejoja, ar gerai, kad taip yra įvykę; jie norėtų bendrine kalba piršti kurias rytų aukštaičių arba žemaičių tarmes: esą ten yra užsilikusių senesnių formų, daugiau įvairesnių žodžių ir t. t. Bet kaip ten iš tikrųjų būtų, kaip ne, o mes dabar turim skaitytis su įvykusiu faktu: mūsų dabartinė rašomoji kalba yra panemuniečių. Ir, man rodos, ne be reikalo: ta kalba turi rimto pagrindo būti ne tik rašomoji, bet ir bendrinė. Viena, ne tik „Aušros“, bet ir kitais laikais buvo kreipiamos akys į tą kalbą; pav., pirmųjų Mažosios Lietuvos XVI. amžiaus rašytojų (Jono Bretkūno, Simono Vaišnoro, Danieliaus Klein'o ir kitų) vartotoji koinė yra didžiai artima mūsų dabartinei raštų kalbai; panašiu keliu yra ėję daugybė vėlesnių Vilniaus rašytojų; tuo keliu, bet daug tvarkingiau, yra ėjęs Fr. Kuršaitis, paskum Kazimieras Jaunius, J. Jablonskis, K. Būga ir kt. Antra, toji kalba turi visiškesnių ir apibrėžtesnių garsų; pav., vakariečių *o* yra ilgas, ryškus, skambus, lengviau sugaunamas ausiai, negu rytiečių tam reikalui vartojamas nei šioks nei toks garsas, kurs juo ryčiau, juo daugiau linksta į *a*, o pačiuose pietų rytuose beveik

visai išvirsta garsu *a*; taip pat vadinamieji nosiniai garsai, netekę savo nosinumo, čia yra ilgai, tęsiamai tariami, todel, sakysim, reformuojant mūsų dabartinę rašybą, galima puikiausiai tenkintis vien tų garsų ilgumu, pav.: ā ž u o l a s, acc. sg. r a n k ā, g. pl. r a n k ū, s ā m o n ė, k ī l a, s v ī l a (vietoj k y l a, s v y l a ir k į l a, s v į l a), š ā l a (vietoj š ą l a), s p ū r a, e i n ā s, m ī l ī s (vietoj m y l į s), ė j ē s, s k ū s t i... drauge su ī l a, m o t ī n a, s k a i t ī t i, k r ū m a s, k ū m a s ir t. t. Trečia, čia dažnos gramatinės lytys yra pasidariusios daug lankstesnės, vienodesnės, kaip kitur; pav., čia nebepažįsta net Rytuose nykstančių siekinių (eisma g r y b a u t ų, k u l t ų); čia beveik visai nebegirdėti tokių vietininkų, kaip (važiuosime) m i š k a n, (eina) l a u k u o s n a; čia vienodžiau kirčiuoja tariamosios nuosakos trečiąjį asmenį su būsimojo (būsiančiojo) laiko vienaskaitos antruoju asmeniu, pav.: e ī t ų, n ė š t ų, m ė s i u, v ė s i u greta senesnių rytinių lyčių e i t ū, n e š t ū, m e s i ù, v e s i ù, ir t. t. Ketvirta, šita kalba, bendrai imant, nėr tiek sutrėkta visokių svetimų įtakų, kiek kitos mūsų piečiausios ir ryčiausios tarmės. Šitas reiškinys, gal būt, reikia aiškinti tuo, kad to krašto žmonės nėra buvę autoktonai; čia seniau yra buvoję j o t v i n g a i, s k a l v i a i ir s ū d u v i a i[3], kuriuos ilgainiui galutinai išnovijo vokiečių kryžiuočių ordenas ir lenkai, – tai viena; antra, tie ateiviai yra savo naujose vietose susidūrę su vokiečiais, kurių kalbos konstrukcija ir fonetika yra visai svetima lietuvių kalbai; pagaliau, jie dzūkų ir kitų lietuvių yra užtverti nuo tolimesnių slavų-gudų, rusų ir lenkų. Penkta, vakariečių tarmė (ar patarmių grupė) jau nuo seniau turi daugiau bendrinių gramatinių lyčių, kaip kitos tarmės, ir todel ji yra vykesnė pretendentė bendrinei kalbai, ir todel ji, kaip esu minėjęs, yra betampanti tąja kalba. O kiekviena bendrinė lytis ar bendrinis garsas, įsigalėjęs kitaip kalbančiuose žmonėse, sutvirtėja, lyg susikonservuoja ir tuo būdu įgalsta gana ilgai tverti; tai galim aiškiai pastebėti iš graikų koinės ir lotynų kalbos[4]. Taigi del šitų visų minėtųjų ir dar

[3] Del tų tautų ir jų kalbos plg. prof. J. Gerulio straipsnį „Zur Sprache der Sudauer≠ Jatwinger" (Festschrift Adalbert Bezzenberger, Göttingen, 1921, 44–51 pusl.) ir K. Būgos „Liet. kalbos žodyno" II. sąs. LXXIV–LXXXIX, taip pat LXIX pusl.

[4] plg. H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte[5], Halle a. S. 1920, 419 pusl.

del kitų priežasčių tenka, šiaip ar taip, pasakyti, kad dabartinė mūsų bendrinė kalba yra gana pakenčiamai besusidaranti, ir todel dabar nėr jokio rimto pagrindo jos griauti; antra vertus, to niekas, rodos, ir nemano rimtai daryti.

2. Bendrinės kalbos rašyba ir tarimas

Kaip anksčiau jau esam matę, mes skiriam dvejopą kalbą – rašomąją ir šnekamąją: vienur savo mintis, jausmus reiškiame raštu, kitur – žodžiu. Tad dabar yra visai pravartu žinoti, kaip tai yra paprastai daroma. Pradėsim nuo rašto ir garso.

Rašydami laišką ar ką kita savo pažįstamajam ar kam kitam, mes dažnai nepaklausiam savęs, kaip esam savo mintis išreiškę; tada tai mums neateina nei į galvą. Tiktai pradėję kalbėti, mes patiriam, kad mūsų ar kitų mintys plaukia visai kitaip, negu rašte: rašydami mes vis jaučiamės lyg supančioti. Kodel? Todel, kad tų visų garsinių niuansų, visų garso ypatybių, kurių yra girdėti šnekant, rašte jau nebėra – jie veik visi išnyksta, ir belieka bedvasiai rašmenys, kuriuos mes galim tik regėti stovint popiery. Bet visai kas kita, kai mes girdim ką kokius garsus tariant: tada jau mes visą tarimą sugaunam ne be akimis, bet ausimis. Vadinas, mes garsą ir rašmenį suvokiam dviem įvairiais pojūčiais – regimuoju ir girdimuoju, ir todel tarp šių abiejų suvokiamųjų dalykų yra didžiulis skirtas.

Ir tas skirtas yra visur, kur tik kas rašoma: rašydami jo niekur negalim išvengti. Rašmuo niekur negali atstoti garso: visur jis yra negyvas daiktas. Todel, pats būdamas negyvas, jis sunegyvina ir garsą: parašytasis rašmuo tik vieną dalį begali atgaminti to, ką mes esam garsu tarę. Ir dar daugiau: rašmenimis negalim reikiamai įvaizdinti ne tik įvairių garsų ypatybės ir esmės, bet jų priegaidės ir kiekybės. „Raštas, – sako H. Paul'ius, – santykiuoja su kalba beveik taip pat, kaip apybraiža (Skizze) su paveikslu, gana rūpestingai spalvomis nupieštu“[1]. Kol dar tas paveikslas mums nėra iš galvos išdulkėjęs, kol mes jį aiškiai atsimenam, tol dar jis mums atrodo kaip vakar matytas. Bet lig tik po ilgesnio laiko jį kiek primirštam, tuojau nebegalim jo viso su visomis smulkmenomis, su visais jo atše-

[1] žr. Prinzipien, 377 pusl.

šėliais atsiminti; juo labiau negalim tada iš atminties to paveikslo nupiešti visai tokio, kaip kad jo originalas yra. Tad ką jau besakyti apie tuos, kurie to paveikslo visai nėra matę? Jie, kad ir norėtų, jau nebegalėtų atvaizdinti to paveikslo. Tas pat yra ir su garsais: jeigu mes esam regėję tik jų rašmenis, bet visai nesam jų pačių girdėję, tai niekaip negalime žinoti, kaip jie tikrai yra tariami; čia mūsų spėliojimai labai dažnai bus nevykę. Todel savaime suprantama, kad mūsiškas dabartinis graikiškų ir lotyniškų garsų tarimas yra labai reliatyvus: gal būt, kad senovės graikui ar rymėnui, prisikėlusiam iš numirusių ir išgirdusiam mus tuos garsus tariant, net plaukai pasišiaustų ant galvos iš išgąsčio, kad mes jų tarimą taip esam išdarkę! Tad kągi bekalbėti apie tą mūsų vargšą profesorių, kuris, tik iš žodyno pramokęs angliškai, važiuodamas traukiniu skaitė anglišką laikraštį: tikrų anglų prakalbintas, jis galėjo tik atsakyti – mik!

Tad dabar kyla klausimas; kodel taip yra? Kodel taip raštas nesutinka su kalba? Tam yra daug priežasčių. Visų pirmoji priežastis yra ta, kad beveik kiekviena tauta sau ne pati yra kūrusi abėcėlę, bet iš kitų pasiskolinusi. Kaip žinom iš istorijos, dažniausiai vartojamoji abėcėlė yra finikiečių sudaryta; paskum iš jų ją pasiskolino sirai, aramėjai, ebrėjai (žydai), arabai, taip pat ir graikai, vėliau iš vakarinių pietinės Italijos graikų lotynai, o iš lotynų ir kitos Europos tautos. Mūsų pirmųjų XVI. amžiaus rašytojų knygos buvo spausdinamos vadinamuoju š v a b a c h i n i u šriftu (tam tikra fraktūros[2] rūšimi), bet kai kurie raštai, pav., Jono Bretkūno Biblija (jos rankraštis yra Karaliaučiaus universiteto bibliotekoj), buvo rašomi ir lotyniškuoju. Ilgainiui įsigalėjo lotyniškasis šriftas su lenkiškomis priemaišomis (cz, sz, y...), o pagaliau, visai neseniai, kai kurios lenkiškos raidės buvo pakeistos čekiškomis, Jono Huso sugalvotomis dar XV. amžiuj. Taigi, tokioms aplinkybėms esant, niekas tada, skolindamasis abėcėlę, negalvojo, kiek tos abėcėlės ženklai yra tikę vietos žmonių šnekamosios kalbos garsams reikšti; antra vertus, visi tie skolininkai buvo ne geri fonetikai, kurie būtų stengęsi svetimuosius rašmenis savaip perdirbti ir pritaikinti savo kalbos ypatybėms, bet paprasti raštininkai (rašteivos), kurie tik žiūrėjo, kad verčiamieji ar originaliai rašomieji kokių tikybinių knygų žodžiai šiaip taip būtų

[2] Yra skiriama f r a k t ū r a – gotiškas šriftas, ir a n t i k v a – lotyniškas.

suprantami vietos žmonėms. Bet to dar negana: prie pirmiau minėtųjų aplinkybių dar prisidėjo vadinamoji tradicija: kiekvieną žodį, kuris atrodydavo slebizuojamas, rašydavo visai nekreipdami dėmesio į tarimą, kartais tiesiog versdavo net paskiemeniui. Todel, aišku, rašymas, ir šiaip konservatyvus būdamas, turėjo ilgainiui atsilikti nuo tarimo, ir tuo būdu pamažu atsirasdavo vis didėjantis skirtumas tarp šnekamosios ir rašomosios kalbos. Galų gale taip nebebūdavo galima rašyti, reikėdavo sugalvoti dirbtinės taisyklės tam reikalui sutvarkyti, ir tuo būdu jau atsirasdavo rašyba, arba ortografija. Pirmasis mūsų tvarkingesnės, vienodesnės rašybos reformatorius yra Danielius Klein'as.

Tos rašybos yra nevienodos: vienos labiau pritaikintos tarimui, kitos mažiau. Sakysime, anglų rašyba visai nesutinka su tarimu: pats tarimas labai pakitėjęs, o rašyba vis dar tebėr ta pati, kuri beveik prieš tūkstantį metų buvo pritaikinta senovinei anglų kalbai. Taip pat labai daug paprastam istoriškai neišlavintam žmogui nesuprantamų, painių ir nenuoseklių dalykų yra vokiečių rašyboje. Mūsų rašyba, nors, palyginti su kitomis, ir ne visai bloga, tačiau irgi turi nemaža ydų.

Tad kaip reikia sunormuoti rašyba, kad ji labiau tiktų tarimui ir lengvesnė būtų išmokti? Tam paprastai yra siūlomi du receptai – fonetiškas ir etimologiškas. Vieni sako: rašyk taip, kaip tari; kiti, priešingai: rašyk taip, kaip žodžio kilmė rodo. Pirmuoju keliu einant, pav., mūsų kalboje yra rašoma arba reiktų rašyti m ė š i u (= mėž+siu), m ė š l a s (= mėž+sl+as); l ū š t u, l ū ž a u, l ū š t i, l ū ž d a m a s; v a g i u, v o k t i, v o g d a m a s; m e z d a m a s, v e z d a m a s; a u k š t a s, r ū k š t u s; k y l a, s v y l a, k i ū r a, s p ū r a; s p j a u t i, p j a u l a i, b j a u r u s[3], ir t. t. Antruoju keliu eidami, turėtum, rodos, šiaip rašyti: l ū ž t u, l ū ž t i;

[3] Šis šakninis j aiškiai yra girdimas beveik visose Lietuvos tarmėse: Rytų Aukštaičiuos, Žemaičiuos, Maž. Lietuvos Aukštaičiuos, pav., Vilkyškių parapijoj (netoliausia nuo Griškabūdžio), taip pat Veliuonoj, Prienuos, Seinuos, Sintautuos, Krosnōs par. (pav., Išlandžių kaime) ir kitur. Taigi labai sunku tikėti, kad tokiais atvejais paprastas i būtų kur panemuniečių tariamas; todel tas dalykas neatidėliojant reikia galutinai ištirti. Čia reikia būtinai surinkti nemaža panemuniečių tarmės davinių ir rašyti taip, kaip tie daviniai rodys, o ne taip, kaip kam norėtųsi.

v a g i u, v o g t i, v o g d a m a s; m e s d a m a s, v e s d a m a s; a u g š t a s (šalia a u g o), r ū g š t u s (šalia r ū g o, r ū g i m a s); k į l a, s v į l a, s p ų r a (< *k i ñ l a, *s v i ñ l a, kaip b ą l a, ryt. aukšt. b ū l a < *b a ñ l a), ir t. t. Bet mes neinam nei vienu nei antru keliu. Tad ką mes darom? Nagi šiaip galvojam: garsinę rašybą tevartokim tiek, kiek visi bendrai kuriuos garsus tariam, o kilminę rašybą vartokim ten, kur pradeda žmonių tarimas įvairuoti, bet tik tiek, kiek ją mažo mokslo žmogelis gali lengvai suvaikyti; kiti kiek griežčiau pasisako: vartokim tik garsinę rašybą[4], ir del to kartais yra net smarkiai pasiginčijama, pasibarama. Bet čia vienais ginčais ar barniais nebegalima apsieiti: reikia bent kartą imtis ir konkretesnio darbo – reikia jau galutinai sutvarkyti rašybos dalykas. Tad kaipgi iš tikrųjų? Daugelio yra įprasta labiau linkti į garsinę rašybą; bet jąja, kaip rodo praktika, nieku būdu negalima visko atvaizdinti: viena, kaip jau anksčiau esam matę, šioks ar toks rašmuo niekaip negali atstoti garso, – čia tegalima kas tik apytikriai padaryti; antra, bet kurios tarmės tekstui transkribuoti taip, kaip žmonių – panemuniečių ar kitų – yra tariama, lotyniškų raidžių neužtenka, be to, tos raidės dar šiaip nėr geriausiai vykusios, ir todel kalbininkas fonetikas yra priverstas tam reikalui dar kitokių rašmenų išsigalvoti[5]; trečia, taip rašydami, visą rašybą padarytum labai suskydusią, turėtum vienoj ir toj pačioj paradigmoj dažnai kai kuriuos garsus kaitalioti, ir tas dar daugiau apsunkintų tos rašybos išmokimą; ketvirta, tarimui nuolat kitėjant, tektų gana dažnai keisti ir rašyba. O šiokios ar tokios rašybos dažnas keitimas niekam neina į sveikatą: jis tik kliudo supratimą, ir daugiau nieko, nes juo rašyba nepastovesnė, juo ji yra nesuprantamesnė visuomenei. „Kol trūksta rašybai pastovumo, – sako H. Paul'ius, – tol negalima tiesiogiai vienu pratimu tobulai sujungti skaitymo ir rašymo“[6]. Kad taip iš tikrųjų yra, galim aiškiai matyti iš mūsų praktikos: neturėdami pastovios rašy-

[4] plg. M. Durio straipsnį „Del mūsų rašybos reformos“, Mokykla ir Gyvenimas. 1926, 1(50) Nr. 22–28 pusl.

[5] Tas pat yra ir kitose kalbose; pav. rašomosios rusų kalbos žodžiai борода, стариком Maksvos tarmėj yra tariami бъбрадá, стър'икóм; plg. Akad. E. Ф. Карский, Русская диалектология 1924, 25 pusl.

[6] Žr. Prinzipien, 382 pusl.

bos, mes jos lig šiol ir nemokam kaip reikiant; paprasčiausių rašybos klaidų dažnai knibždėte knibžda ne tik abiturientų išleidžiamųjų egzaminų darbuos, bet ir net stambių rašytojų veikaluos! Žinoma, čia daug yra kaltas ir mūsų apsileidimas, ne vien rašyba, bet tai dar nei kiek nesumažina pasakytosios minties teisingumo; įvairia rašyba rašytieji raštai vis tiek neigiamai veikia visus skaitytojus: jie dažnai del to ne tik nei vienos rašybos gerai neišmoksta, bet tik daugiau susipainioja, ir iš to nieko gera neišeina. O kiek rašybos nevienodumas, įvairumas ir netvarkumas pridaro bereikalingo vargo mokytojams ir mokiniams? Kiek šiaip visai nepageidaujamos, kartais net ir žalingos įtakos daro visai skaitančiajai visuomenei visoks blaškymasis, paprastų dalykų nesilaikymas? Viso šito niekaip negali atstoti vieno kito individualinės užgaidos arba nerangumas: rašyba visų pirma yra ne kūrybinis, bet konvencinis, praktinis ir socialinis, kolektyvinis dalykas, todel ji turi būti kiek galint vieningesnė, patogesnė, lengvesnė ir pastovesnė; čia betvarkiškumui nebuvo ir nėra vietos. Todel, noroms nenoroms, rašybai sutvarkyti reikia ieškoti kitoniškesnių priemonių. Hermanas Paul'ius numato tris priemones rašybos pastovumui išdirbti: pašalinti daugelio įvairių rašybų svyravimą, kreipti dėmesio į kilmę ir laikytis garsų kaitos tradicijos (Überlieferung)[7]. Taip elgiantis, žinoma, gal ir būtų galima šiokio tokio pastovumo pasiekti, bet ar tas lengva būtų visuomenei? Juk mes kaip tiktai esam minėję, kad bendrinė kalba yra tarpusavinio pasireiškimo, susipratimo, bendravimo priemonė, todel, aišku, ir visi tos kalbos dalykai turi būti tam tikslui taikinami. Bet versdami visuomenę ką sakant ar rašant vis etimologizuoti arba nesąmoningai tų etimologijų laikytis, ar mes sieksim to tikslo? Ne! Mums tada rūpės vien tik rašybos pastovumas, o apie pačių žmonių reikalą (laiką, energiją, jėgas ir t. t.) mes visai negalvosime, todel mes rašybą darysime sunkesnę, neįmanomesnę, ir tuo tolsime nuo kalbos tikslo, t. y. regresuosime. Man rodos, to maža kas tenorės iš mūsų.

Todel galų gale nieko kita nebelieka daryti, kaip tiktai eiti kompromisiniu keliu. Bet tuo keliu einant, būtinai reikia žiūrėti ne atgal į praeitį, ne vien į rašybos fonetiškumą, grožį ar į kitus antraeilius dalykus, bet į patį bendrinės kalbos tikslą: tik tą tikslą visuo-

[7] Žr. ib.

met turėdami prieš akis, lengviau galėsim išbristi iš tos marmalynės, kurioj šiandien klampojam. Gal būt, kad taip elgiantis, kai kur nebus paklausoma istoriko, etimologo, fonetiko, visuomeninko ar kito kurio geranoros; bet jie del to neturėtų rūstauti: visi čionai turim palikti nuošaly visas individualines užgaidas. Neturėtų čia ruzgėti ir rašybos konservatoriai: ir jie turėtų atsiminti, kad atsilikusi nuo tarimo, ne visai tvarkinga rašyba yra taip pat taisytina, kaip ir laikrodis: jei jis vėluojas, tai jo rodyklė yra vis pavaroma pirmyn, o jei išsiklebatavęs daugiau nebeina, tai yra atiduodamas laikrodininkui taisyti. Tai, rodos, yra visai natūralus dalykas, ir todel nėra ko juo stebėtis. Ir iš tikrųjų žmonės tuo nesistebi: rašybos gerinamasis darbas eina visur, visuos kraštuos, ne tik pas mus. Sakysim, vieni vokiečiai iš nacionališko ar kito kurio nusistatymo norėtų turėti bismarkinę rašybą, su gotiškomis raidėmis; o kiti, kiek blaivesni, nei kiek neprieštarauja ir lotyniškosioms: čia jiems rūpi ne vienašališkas, asmeninis ar partinis, bet vien auklėjamas dalykas[8]. Taip pat visai praktiškais, auklėjamais sumetimais vienų kitų yra stengiamasi panaikinti didžiosios bendrinių daiktavardžių raidės ir rašyti vien su mažosiomis (der vater, die mutter...); bet tai maža ką bendra turi su pačiu rašybos betvarkiškumu, kaip kad klaidingai vienas kitas pas mus mano; vokiečiai, rašydami su didžiosiomis ar mažosiomis raidėmis, rašo visuomet tvarkingai, be vadinamųjų rašybos klaidų. Čia tik yra stengiamasi rašyba gerinti, padaryti patogesnė, lengvesnė, bet čia nieku būdu nesistengiama sakyti, kad šiokios ar tokios rašybos klaidos (kasdieninis nutolimas nuo įprastinės rašybos, jokios tvarkos nesilaikymas, keleriopas vienų ir tų pačių dalykų maišymas ir t. t.) būtų tas pat, kaip rašybos gerinimas arba liberalinė laisvė rašybos dalykuos. Šiokia ar tokia rašyba, kaip jau esu sakęs, yra daugiau praktinis, visuotinis dalykas, todel tam reikalui reikia jos ir laikytis, ir todel nereikia jos velti į individualinės kūrybos padauses.

Taigi šitaip suprantant dalyką, galima, pav., jau ir išeitis numatyti. Kad rašyba būtų vienodesnė, reikia imti jai pagrindas iš vienos arba kelių visai artimų tarmių grupės, bet nieku būdu ne iš visų tarmių; iš visų tarmių gali ir turi būti imamas bendrinei kalbai žo-

[8] plg. L. Sütterlin, Werden und Wesen der Sprache, Leipzig, 1913, 115 pusl.

džių lobynas, kuris tą kalbą turtina; o tuo tarpu rašyba, formalinis dalykas, be painiavos, iš daugelio tarmių nieko gera negali laimėti[9]. Bet to dar neužtenka: bendrinės kalbos reikalui paimtajai tarmei ar tarmių grupei bendrai reikia vartoti garsinė rašyba, bet ten, kur garsai jau labai pradeda įvairuoti, reikia rašyti, kad būtų vienodžiau (o vienodi ar vienodesni dalykai, žinokime, yra lengviau atsimenami!), ir iš kilmės, tik ta kilmė turi būti lengvai suprantama kiekvienam bendrinės kalbos besimokančiam, bet istoriškai ir lingvistiškai nelavinamam (ar nelavintam) žmogui. Tai yra, mano nuomone, svarbiausias pagrindas, kuriuo jau galima pradėti tvarkyti rašyba.

Visai kitas antrinis, bet didžiai svarbus dalykas yra g a r s o r a š č i a i (Lautschrift). Idealinis garsoraštis, anot Otto Jespersen'o, turėtų būti: 1) g a u s i n g a s ir gana c h a r a k t e r i n g a s (ženklingas), kad juo daug garsinių niuansų būtų galima išreikšti; 2) e l a s t i š k a s, kad lengvai būtų galima padaryti vietos kitiems niuansams; 3) l e n g v a s išmokti ir atsiminti, vadinas be reikalo nesukomplikuotas ir nepainus jo ženklus vartojant, ir 4) l e n g v a s parašyti ir spausdinti paprastoj spaustuvėj[10]. Tam tikslui galime vartoti tinkamesnes lotyniškas raides, galime paimti svetimas raides, galime naujas išgalvoti arba prirašyti šalutinius (diakritinius) ženklus esančių raidžių viršuj ar apačioj ir t. t. Bet čia toliau nebesileisiu į šitą visai technišką dalyką: tai, kaip ir visi kiti principiniai taisytinieji rašybos dalykai netrukus bus keliolikos žmonių konkrečiai ir plačiai išdėstyta siūlomame rašybos projekte, paskelbta visuomenei ir paskum stengiamasi galų gale t i k r a i įgyvendyti – per suinteresuotų visuomenės atstovų (pedagogų, rašytojų, laikraštininkų, kalbininkų, profesorių ir kt.) konferenciją, per Šv. Ministeriją ar kitaip kaip.

Dabar, po ilgokos ekskursijos rašybos dalykuose, reikia dar vienas kitas žodis pasakyti ir apie tarimą, šnekamosios kalbos pagrindą. Paviršutiniškai žiūrint, rodos, tai yra toks menkas dalykas, jog nereikalinga jo nei boti. Bet tik taip rodos: kiek daugiau pagalvoję, tuoj suprasim, kad tai nėra taip paprasta, kaip rodos. Gražus, skambus tarimas visuomet yra malonesnis ausiai, visuomet jo noriau klausom, negu visai prasto, sunkaus, nuobodaus tarimo: tai yra savaime su-

[9] plg. „Šv. Darbas", 1926, 4 Nr. 390 pusl.

[10] žr. jo Phonetische Grundlagen, Leipzig und Berlin, 1904, 16 psl.

prantama. Bet koks gi tarimas yra geriausias? Sceniškas tarimas? Bet viso krašto nepaversi vienu teatru; antra vertus, kasdieniškam gyvenime retas kuris žmogus tegalėtų sufleruojamu tonu kalbėti. Tai gal aukštųjų luomų tarimas? Bet, deja, mes, viena, aukštųjų luomų beveik visai neturim; antra, aukštesnieji luomai, kuriuos turim, dažnai taria prasčiau, kaip paprasti valstiečiai; trečia, tokiais atvejais dažnai sunkoka būtų skirti aukštesnysis nuo žemesniojo, taip pat mokytasis nuo nemokytojo. Na, o kasgi yra su miestiečių tarimu? Bet netinka pavyzdžiu ir tas tarimas: dažnai miestuos, pav., Kaune, tarimo mišinys yra neišpasakytai didelis, todel iš jo nieko gera negalima išmokti. Pas mus, Lietuvoj, daugelis pasakys: tark taip, kaip daugumas suvalkiečių taria. Bet ar visi Lietuvos piliečiai gali ten nuvažiuoti tarimo mokytis? O jei negali, tai iš kur jie gali to išmokti? Iš gramatikos? Bet tik iš vieno garsų aprašymo, negirdėjęs gyvo tarimo, vargiai galėsi taip tarti, kaip suvalkietis ūkininkas kad taria: šiuo ar tuo vis nuo jo skirsies. Taigi iš visa čia trumpai pasakyta matom, kad visos minėtosios ar panašios priemonės tarimui normuoti ne visai tinka, – čia reikia ieškoti kitokesnių kelių. Ir, man rodos, aš didžiai neapsiriksiu pasakęs, kad geriausia tarimo reguliuojamoji priemonė yra tarpusavinis kalbančiojo ir klausančiojo santykiavimas. Vadinas, jeigu kalbantysis taria garsus ar žodžius lengvai, patogiai, paprastai, įmanomai, aiškiai, dailiai ir vaizdžiai, o klausantysis visai lengvai, be jokio sunkumo suvokia, tai toks tarimas bus jau neprastas; tokiu tarimu be didelio vargo galime kitą suprasti ir kitiems suprantamam būti. Bet tas tarimas paprastai neturi ir negali būti, taip sakant, ant kurpalio užtrauktas: jis turi būti visuomet įvairus, gyvas, natūralus, neįtemptas, toks, kuriuo žmogaus mintys, jausmai, valia galėtų laisvai, nevaržomai pasireikšti. Jeigu, pav., kuris žmogus kalbėdamas stengiasi tyčiomis, iš nusistatymo tarti visuomet pilnas lytis (ilgus balsius, pilnas galūnes ir t. t.), tai toks tarimas dažnai esti sunkus, gramozdiškas, nepakenčiamas, pedantiškas ir... „učitelišKas“, arba, kiek moksliškiau sakant, tam visai bereikalingai yra vartojama daug daugiau energijos, negu kad reikia kuriai minčiai reikšti; o, be to, toks kalbėtojas labai daug veltui sueikvoja klausytojo energijos, kantrybės ir ištvermės. „Senos iškilmingos pilnos lytys, – sako Otto Jespersen'as, – nesutinka nei su didžiu džiaugsmu nei su aistringu pykčiu“[11].

[11] žr. Phonetische Grund., 57 pusl.

Bet kaip tada, tokioms aplinkybėms esant, turi būti su bendriniu, vieningu tarimu? Argi mes jo visai negalim turėti? Prof. Eduardas Hermann'as įsitikinęs tvirtina, kad vienintelis siektinas tikslas gali būti tik vieningas (einheitlich) tarimas visam kraštui. Todel jo nuomone, kilni tėvynės pareiga yra siekti tarimo vieningumo. „Kiekvienas vokietis, – sako jis, – turi suprasti, kad jam yra privalu su savo nuosaviu tarimu būti visos Vokietijos vienybės bendrininku"[12]. Tai iš dalies yra teisybė: man rodos, niekas neginčys, kad ne tik rašto, bet ir tarimo vieningumas yra didžiai vertingas dalykas teatre, dainavime, mokykloj, kariuomenėj, teisme ir kt. Bet ar tai visur yra galima? Ne. Sakysim mokyklose, bent dabar, niekaip negalim reikalauti visai vieningo tarimo: rytietis mokytojas visuomet tars vienaip, o vakarietis su žemaičiu kitaip. Kodel? Todel, kad įvairios yra jų artikuliacinės bazės – tai viena; antra, kaip jau aukščiau esu minėjęs, maža kas gali ir turi progos vieningo tarimo mokytis; trečia, labai daug yra ir nepaslankumo. Del to 1899. m. į Bremeną suvažiavę vokiečių filologai ir pedagogai ne be reikalo patarė visuomenei 1898. m. Berlyne nustatytąsias tarimo taisykles taikinti tik teatrui. Ir iš tikrųjų: jau kur kur, o teatre tarimo vieningumas yra visai neišvengiamas; to tarimo čia būtinai reikalauja pati vaidybinė technika, harmonija, dermė; to reikalauja pagaliau ir pati publikos klausa. Pav., vieną kartą vienas mūsų operos artistas didžiai jaudinamu ir tragingu vaidinimo metu tik per apsirikimą kietai pasakė būsimojo laiko pirmojo asmens galūnę -s u vietoj -s i u, ir publika, užuot įtemptai pergyvenusi visą tragizmą, ėmė nenoromis juoktis. Todel vaidinant, ypač operoj, negalima pasirodyti su tarmiškais priemaišais; tai yra leistina tik tuo metu, jei kada tyčiomis norima kieno koks pertaras arba šiaip tarmiškas tarimas atvaizdinti. Tas pat yra ir dainavime. Bet šiaipjau to norimojo vieningumo paprastam gyvenime maža tėra; jo nedaugiausia galima rasti Prancūzijoj, Anglijoj, Italijoj ir kitur – visur tarimas šiuo ar tuo atžvilgiu įvairuoja. Ir tas įvairavimas šiokiu ar tokiu būdu išlyginti yra labai sunku, dabar tiesiog negalima. Bet, antra vertus, tai ir nėra degančiai reikalingas dalykas: visas tarimas gali sau ramiai, natūraliai plisti. „Visiškas vie-

[12] žr. Die Sprachwissenschaft in der Schule, Göttingen, 1923, 18 pusl.

ningumas, – sako prof. L. Sütterlin'as, – atsiras pamažu, pats savaime, ir gal būt, jis pagaliau atrodys kiek kitokesnis, ne toks, kaip kad mes norim jį sunormuoti"[13].

3. Bendrinės kalbos taisyklingumas

Vienas iš aktualiausių mūsų bendrinės kalbos dalykų yra taisyklingumas. Del to šiandien nemaža yra kalbama, rašoma ir net pasiginčijama; bet kokių apčiuopiamesnių vaisių iš to nematyti. Kodel? Todel, kad daugelis tam reikalui neturi pastovesnės, tvirtesnės atramos: šiandien į kalbos taisyklingumą žiūrima ir šiaip ir taip. Pav., vienų manymu, reikia rašyti sakyti: nuodėmių atgaila, karo būklė, Dievo būtybė, išvidinis skausmas, lietuvių kalba, mielai (arba noringai) dirba, neapsakomai gražus, neteko nuomonės, kalba nusistojo, prideramai elgias, aritmetinis skaičius, vidurinė mokykla, vidutinai imant..., o kitų supratimu, niekuo nenusidedant, galima dar ir šiaip pasakyti: Dievo esybė, nuodėmių gailà, gaĩlius, gailėjimas (gailystė, gailysta)..., lietuviška kalba (kitokesnės reikšmės, kaip lietuvių kalba), neišpasakytai gražus, noriai dirba (kaip balsiai šaukia), kalba nusistovėjo, nustojo nuomonės, priderančiai elgias, aritmetinis skaitlius, karo stovis, stovįs, stovintis vanduo (vietoj stovimojo vandens), vidujinis (vidujis, vidujas, vidinis) skausmas, vidutiniai (vidutiniškai) imant, taip pat būrokinės, grūdinės bulbės, lėkštinės akėčios (tokio pavidalo, kaip lėkštės), obuolinė spyna, siūlinės šaknys; rūbinė karvė, sėmeninis žydas, dvasiškas žmogus, karališkas ūkininkas (karališkis), poniškas vaikas, gaspadininga mergė, kareivingas vyras, pakeleivingas žmogus (šalia pakeleivis); supratingas (prantus) keliauninkas (keliautojas, keleivis, kelionininkas...) ir tt. tt. Tai tikra pasaka. Bet aš, nebenorėdams užkliūti varčios, nebesakysiu tos pasakos iš pradžios: verčiau pradėsiu savo bylą tuojau nuo taisyklingumo. Tad kas yra taisyklingumas?

[13] žr. Die Lehre von der Lautbildung, Leipzig, 1925, 168 pusl.

Pati taisyklingumo sąvoka mums nėr aiškiausia: ji mus dažnai suklaidina. Ir tai atsitinka šitaip. Jei mes norim ką t a i s y t i, tai būtinai turim surasti, kas yra t a i s y t i n a, pav., suplyšusius drabužius, pagedusį grėblį ir tt., nes šiaip mes neturėtumėm ko taisyti. Ir todel, norėdami taisyti kalbą, turim surasti tai, kas toj kalboj yra taisytina, t. y. turim surasti joj visokių ydų ir šiaip kokių nors prikibyklų. O kad tas ydas lengviau galėtum sušniukštinėti, turim susidaryti tam tikras taisomąsias priemones, t. y. t a i s y k l e s (plg. b a i d y t i – b a i d y k l ė, k a p s t y t i – k a p s t y k l ė), ir paskum jau jomis t a i s y t i, t. y. visa, ką tos mūsų žinomosios taisyklės aprėpia, laikyti taisyklinga, o ko tos taisyklės neapima, laikyti netaisyklinga ir del to grūsti lauk. Ar gi tai ne gražu? Ar gi tai ne paprastai atrodo? Bet tik taip rodos: kiek daugėliau pagalvoję, tuojau pastebime spragas. Visų pirma kyla klausimas: kaip mes sudarom tas taisykles? Ogi visai paprastai: paimam tam tikrą dažnai ribotą skaičių duomenų, šiek tiek tarpusavy sutinkančių, pakrikštijam juos „taisykle“ ir paskum iš paskutinosios ryžtamės tą taisyklę, apimančią dalį duomenų, taikinti visumai. Pav., pastebim vienoj kitoj vietoj esant p l y š t a m ą drabužį, ž i b a m a s akis ir kt., ir tuojau darome taisyklę: visi šios rūšies neveikiamieji dalyviai reiškia nuolatinę ypatybę! Ir paskum iš tos taisyklės „taisome“: s t o v i n t į vandenį verčiam s t o v i m u vandeniu, l e k i a n č i a s kopas – l e k i a m o m i s kopomis, e s a n č i u s daiktus – e s a m a i s daiktais ir tt. Taip darydami, mes negalvojam, kad kur kitur gali būti kitokesnių duomenų, kurie mūsų visuotinamąsias taisykles gali beregint sugriauti; mes nebojam, kad tų taisyklių kilmė dažnai yra visai neaiški. Ir todel realybė tokius taisyklininkus žiauriai baudžia, t. y. paprasti žmoneliai dažnai neina tais keliais. Ten, kur pasyvinė reikšmė yra dar raiškiai suprantama, atsimenama, dar juste juntama, ten dar giežčiau yra vartojami neveikiamieji dalyviai – laikui, vietai, įrankiui ir kt. žymėti (pav., a r i a m a s arklys, s ė j a m a s laikas, v a l g o m a s šaukštas, v a ž i u o j a m i ratai...); tokie dalyviai sudaro pastovesnę gramatinę kategoriją. Bet ten, kur pirminė reikšmė yra apblėsusi, kur žmogaus jausmas jos kaip reikiant nebesugauna, ten ji jau yra lengvai maišoma su kitomis reikšmėmis, – tada mes pasakome p r i d e r ą s ir p r i d e r a m a s daiktas, ž i b a n č i o s ir ž i b a m o s akys, p r i d e r a n č i a i ir

p r i d e r a m a i elgiasi...; o nuo vadinamųjų būsenos veiksmažodžių yra dažniau daromi vien veikiamieji dalyviai, kurių apstingai galim rasti ne tik dabartinėj gyvojoj kalboj, bet ir senovės raštuos[1]).

Ta pati istorija yra ir su priesaga -i š k a s. Mes šiandien esame linkę sakyti, kad ta priesaga reiškianti panašumą. Gerai. Bet pagalvokim: ar k r i k š č i o n i š k a s darbas turi būti tik panašus į krikščionies darbą, bet ne paties krikščionies? Argi ž e m i š k o s i o s gėrybės, kuriomis žmonės rūpinas, yra tik tikrųjų žemės gėrybių pavidalas, panašybė? Argi k a r a l i š k i e j i ūkininkai, k a r a l i š k i a i (plg. v y r i š k a s: v y r i š k i s, m o t e r i š k a: m o t e r i š k ė), kurie neidavo ponams į dvarus dirbti, priklausydavo ne pačiam karaliui, kad ir per tarpininkus, bet būdavo tik panašūs į karaliaus ūkininkus? Argi d v a s i š k a s žmogus (su dvasia, sukalbamas...) tos dvasios neturėtų, bet būtų koks bedvasis manekėnas? Argi m ė s i š k a s, p i e n i š k a s valgymas būtinai turi būti panašus į mėsos, pieno valgymą, kada jis iš tikrųjų yra beveik iš vienos mėsos ar pieno? Ir tt. Arba štai kitas pavyzdys: prieveiksmis n e i š p a s a k y t a i (gražus) arba veiksmažodis p r i p a r o d y t i kai kurių griežtųjų taisyklininkų yra laikomi negalimais. O iš tikrųjų tatai yra tikrų tikriausias žmonių kalbos padaras, vadinamas k o n t a m i n a c i j a [išsakyti + pasakyti > išpasakyti, p r i r o d y t i + p a r o d y t i > p r i p a r o d y t i...; plg. vok. K a r t o f f e l + E r d a p f e l > E r d t o f f e l, lot. v e s t e r + n o s t e r > v o s t e r...[2]]. Tai yra neabejotinas reiškinys, pasitaikąs visose senose ir naujose kalbose. Bet mums vienu gražiu metu pasirodo tai netaisyklinga. Tad kodel mes vieni esame tokie išimtiniai gudruoliai? Kodel čia būtinai turi būti tik n e a p s a k o m a i arba tik į r o d y t i, kada žmonės gyvenime gali, pav., savo kalčias ne tik į r o d y t i, i š r o d y t i, p r i r o d y t i, bet ir p r i p a r o d y t i? Kodel aš negaliu ko ne tik a p s a k y t i, bet ir i š s a k y t i, p a s a k y t i ir pagaliau net i š p a s a k y t i ? Ar tai draudžia gramatika, logika ar kas? Arba štai galų pagalios kas gali

[1]) Apie dabartinį veikiamųjų dalyvių skyrimą nuo neveikiamųjų trumpai esu rašęs „Šv. Darbo" 1926., 4. Nr. 396–400 pusl.; netrukus apie tai dar rašysiu iškeltajai minčiai paremti.

[2]) H. Paul, Prinzipien 161 ff.

drįsti neigti, jog nuo XVI. amž. lig šiai dienai žmonės ne tik vienas kitą p a j u o k i a, bet a p j u o k i a ar net i š j u o k i a? Todel žmonių kalboj yra ne tik p ā j u o k a, p ó j u o k a s (kurs juokingai išrodo), bet a p j u o k a, a p j u o k ė j a s, i š j u o k a ir kt.

Tad iš kur yra atsiradęs visas šitas skirtas? Kodel žmonių kalba dažnai eina savo kelią, o taisyklininkai – savo? Todel, kad kalbininkai praktikai, taip pat ir daugelis net rimtų kalbininkų mokslininkų tokiais atvejais dažnai metodiškai klysta: jie, patys griežtai galvodami arba linkdami taip galvoti, nori būtinai to griežtumo suieškoti ir savo galvojamame objekte. Bet iš tikrųjų šito griežtumo yra ne objekte, ne griežtų taisyklių arba dėsnių sudaryme, bet pačiame subjekte, jo griežtame stebėjime, be kurio joks mokslas nėra galimas. Tas griežtas stebėjimas, nuolat žengiant mokslui pirmyn, atsiranda pats savaime, bet žmonės, dirbdami mokslo darbą, ima čia dažnai ir susimaišo: jie dažnai aiškina, taisyklėmis riboja tai, kas iš tikrųjų reikia tik aprašyti, konstatuoti. Tas pat yra atsitikę ir kalboj. Bet dabar rimtesnieji Europos kalbininkai ima tos klaidos kratytis, t. y. jie stengias kalboj ieškoti to, kas joj iš tikrųjų yra. Jie dabar pripažįsta, kad kalba yra ne koks nors natūralinis organizmas, tam tikrų taisyklių suma, bet žmogaus dvasios veiklà, socialinis produktas. Todel kalbai daugiau nebegalima taikinti logikos, nes ji maža ką bendra su ja teturi. Todel, tirdami kalbos duomenis, turime visų pirma ne logiškai ar kaip kitaip galvoti, bet kalbiškai: taip galvodami, mes tikrai nenukrypsim nuo tiesiojo kalbos kelio.

Tad ką mes turim laikyti taisyklinga, ką netaisyklinga? Kas čia gali būti mums keliarodžiu? Į tuos klausimus gali būti atsakoma įvairiais požvilgiais. Pats pirmasis požvilgis yra istoriškas, t. y.: rašykime taip, kaip seniau mūsų pirmtakūnai yra rašę. Bet to istoriškojo požvilgio, kurio vyriausias atstovas yra Jokūbas Grimm'as, vadinamasis istorinės kalbotyros tėvas, mes nebegalim laikytis, nes visa, kas jau yra praslinkę, nebesugrąžinsi, antra, senovinių, šiandien maža vartojamų arba nykstančių žodžių ar formų brukimas sunkina tik praktinę kalbą. „Kalbos istoriko džiaugsmas, – sako Hugo Schuchardt'as, – yra kalbos praktiko kančia“[3]. Ir iš tikrųjų: tai ryškiausiai rodo mūsų dauginių daiktavardžių (m e t ų, r a t ų, d u r ų,

[3] Hugo Schuchardt-Brevier, Halle (Saale), 1922, 330 p.

rogių, kailinių, marškinių, kelnių, taip pat skolintųjų knygų...) vartojimas. Seniau, pat pradžioj, tie žodžiai visi buvo suprantami daugiskaitiškai, t. y. kad jie susideda iš atskirų vienaskaitinių dalių [pav., mẽtai „Jahr“ iš mẽtas „Zeit; пора, время“, rãtai „Wagen“ iš rãtas „Rad“, kélnės (keĨnės), kẽlinės „Hosen“ iš kélnė (keĨnė), kẽlinė, „viena kelnių dalis, pusė“, knỹgos „Buch“ iš ssl. къnigy iš *kъniga (kaip žena: ženy; plg. gotų bōka „raidė“: n. pl. bōkos „raštas, laiškas, knygos“) ir t. t.]. Bet dabar žmonės pradeda tai jau pamiršti, tas daugiskaitiškumas nyksta iš atminties, t. y. tie dauginiai daiktavardžiai, pamiršus jų kilmę, bėr paprastai suprantami kaip kiti daiktavardžiai, kurie turi dar ir vienaskaitą, būtent, kaip stalas, namas, laukas ir kt. Todel žmonės paprastai tuos daiktavardžius analogiškai, tiesiog instinktyviai, – kalbėdamas kada tu čia žmogus vis galvosi apie kilmę! – ima indentifikuoti su kitais: užuot sakę vieneri metai, vienerios durys, ima kai kur dažnai ir pasako parašo: vieni metai, vienos durys... Tad argi čia yra klaida? Argi tai yra netaisyklinga? Jeigu taip mes manytum, tai turėtum klaida laikyti visą tą pirminės reikšmės pamiršimą, visą mūsų galvojimą, atmintį; be to, norėdami tokias „klaidas“ išvairėti, turėtum dar visų pirma visą žmogaus pamiršimą sulaikyti ir tuo būdu turėtum verste versti atsiminti tai, kas jau yra daugeliui iš galvos išdulkėję. Sakysime, knygos „Buch“ yra dar šiandien vartojamos Maž. Lietuvoj, kai kur Žemaičiuos ir kt.; šiandien knygos, knygenos tebėr dar ir karvės pilve; knygos XVI., XVII. ir net dalinai XVIII. amž. buvo beveik visų mūsų rašytojų vartojamos; jas pažino tada dar slavai ir kitos tautos. Bet šiandien ir lenkai, ir rusai, ir vokiečiai beturi tik księga, книга, Buch; daugumoj turim knygą jau ir mes. Rytų Aukštaičiuos beveik niekur nebesutiksi knygų „Buch“; jų, kiek žinau, maža bėr Vidurio Aukštaičiuos; jos jau yra išnykusios ar benykstančios daugely vakarų Aukštaičių ir Žemaičių vietose. Dabar tik kalbininkas istorikas bežino, kodel ir kaip knygos yra atsiradusios, o paprasta visuomenė tai jau yra visai pamiršusi. Taigi, ar mes galim dabar sakyti vietoj knyga tik knygos (n. pl.)? Mano nuomone, tai būtų beprasmis darbas: mes tuo tik sunkintum be reikalo daugybę žmonių, o dabartinio galvojimo vis tiek nebepadarytum primityvesnio.

Taip pat nepakeliui mums yra ir natūraliai istoriškas Augusto Schleicher'io požvilgis į kalbą, kuriuo žmonių šnekamoji kalba yra vien gyvas, laisvai plėtojantysis organizmas: kuriuo visa, kas tikrai ir natūraliai yra visoj kalboj, vis tiek kitiems suprantama, ar nesuprantama, – viskas turi teisės pasilikti. Kaip augmuo, laisvai augdamas, gali puikiausiai savo natūrą pareikšti, taip ir kalba gali geriausiai plėtotis tik tada, kada ji nėra taisyklėmis suvaržyta, kada ji yra nedirbtinė, natūrali. Žmonės, norėdami gerai kalbėti, turi kalbėti, anot Schleicher'io, „wie der Schnabel uns gewachsen ist". Todel tie natūralistai daugiausia linkę ne į r a š o m ą j ą kalbą, tą vadinamąjį kalbos mišinį, bet į tarmes, kur, pasak Max'o Müller'io, pulsuojanti visa tikroji ir natūralinė kalbos gyvata. Bet vis delto, kad ir nesileisdami į to požvilgio kritiką, galim matyti, kad toks kalbos supratimas ne visai yra tinkamas ir galimas bendrinei kalbai sudaryti; antra vertus, jis prieštarauja ir kalbos esmei. Taigi del to negalim ir tuo požvilgiu vadovautis; turim ieškoti dar trečio požvilgio.

Bet kad tai geriau pavyktų, turim tikriau suprasti bendrinės kalbos esmę ir tikslą. Jei tai suprasim, tai mums bus nebesunku surasti taisyklingumo normos. Vadinas, tada bus visa taisyklinga, kas geriausiai padės nužiūrėtąjį kalbos uždavinį spręsti. Tad kas yra kalba? Kalba, pasak Whitney'jaus Leskien'o, H. Paul'iaus, A. Noreen'o ir kt., yra susižinojimo, k o m u n i k a c i j o s (der Mitteilung, der Äusserung) priemonė. Ir tikrai: socialiniame visuomenės gyvenime mes bendrai branginam ne tiek pačią kalbą, kiek tai, kas tąja kalba yra sukuriama, t. y. ne gramatiką ir žodynus, bet didžių poetų ir galvočių veikalus. Mes ne tiktai klausom, ką mums kiti pasakoja, sako, bet ir patys kitiems pranešam savo mintis – raštu arba žodžiu. Trumpai sakant, mes per kalbą, kaip jau žinom, bendraujam su kitais žmonėmis. Taigi čia kalba mums yra tik priemonė, ir todel ją mes turim derinti su tam tikru, būtent – bendrinės kalbos tikslu. Tuo būdu mes pradedam spręsti apie kalbos kokybę, t. y. mes imam kriteriju kalbos taisyklingumui normuoti kalbos v a r t o s e n ą, arba praktiką (usus, Sprachgebrauch), kuri parodo, kaip ir kas reikia rašyti arba sakyti, jei norim, kad mus kiti be sunkenybės galėtų suprasti. „Kas peršoka vartosenos instanciją, – sako K. Vossler'is, – tas, vis tiek – kalbėtojas ar tyrėjas, prasilenkia su kalbos esme ir grebezoja. Kas nusideda vokiečių kalbos vartosenai, tas kalba netai-

syklingai, jo kalba yra nevokiška ir, kalbos prasmės atžvilgiu, tiek pat, kiek netautiška, net lyg n e n a t ū r a l i, žinoma, tik, kiek kalbos vartosena yra jos prigimtis“[4]. Bet vartosena vartosenai nelygu: viena gali būti geresnė, kita prastesnė. Tad kaip čia tai atskyrus? Visai paprastai: ta vartosena bus geresnė, kuri labiau atatiks mūsų anksčiau apibrėžtąjį kalbos tikslą, t. y. kuriąja geriausiai ir lengviausiai vienos kalbančiosios visuomenės nariai gali tarpusavy susižinoti, susikalbėti ar susirašyti, o prasčiausia ta, kuri visiškai neįstengia kalbinančiojo (arba rašančiojo) minčių padaryti įmanomų kalbinamajam ar rašomajam žmogui. Be to, kiekviena vartosena pareina nuo to, kas tam tikru metu yra kalbinamasis, ir kas kalbinantysis, nes, bendrai imant, nėra nei vieno žodžio ar posakio gero visuomet, visais atvejais; kiekvienas žodis ar posakis yra geriausias tik tam tikru specialiniu atveju. Vadinas, kas čia yra gera, ten gali būti prasta, kas šiandien gera kalbos vartosena atrodo, rytoj gali būti kalbos klaida. „Geriausia yra tai, – sako švedų profesorius A. Noreen'as, – kas publikos visada gali būti tiksliausiai ir greičiausiai suprantama, o kalbėtojo lengviausiai žodžiais pasakoma“[5].

Ir tikrai: netaisyklinga yra tai, kas prastai yra suprantama, kas visai yra nesuprantama ir kas sunkiai suprantama. Prastesni žodžiai arba posakiai yra tie, kurie labai sunkūs yra tarti; prastesnės formos yra tos, kurios sunku atsiminti ir maža asocijuojasi su kitomis vartojamomis formomis. Kiekvienas ilgesnis žodis ar posakis yra prastesnis, jei jis nieko kita nepasako, kaip trumpesnis; taip pat nevykę žodžiai arba posakiai yra tie, kurie, taip sakant, yra jau perdaug, tiesiog be reikalo aiškūs arba tyčiomis kažkaip įmantriai taip sunarplioti, jog sunku arba tiesiog nebegalima esti suprasti jais reiškiamoji mintis. Trumpai sakant, kiekvienas patogus, lengvai įmanomas, greitai atsimenamas, suprantamas, vaizdus, aiškus, veikus tarti, nepergreitai mainus, skambus, lankstus ir pedantiškai neišplėstas žodis ar posakis yra taisyklingas (t. y. sprachrichtig).

Bet čia tuojau daugelis gali paklausti: o kaip reiktų ta kalba vadinti: tautiška ar lietuviška? Mano nuomone, tam labiau tinka lietuviška kalba. Ir štai kodel. Kalbėdami apie kalbos tautiškumą, mes

[4] Žr. jo Geist und Kultur in der Sprache, 90–91 p.

[5] Žr. „Über Sprachrichtigkeit“ (Indoger. Forschungen 1898, I, 114 p.).

tuojau susiduriam su tauta, arba nacija, nes kalbos negalim suprasti be tautos ir tautos be kalbos: jos abidvi yra lyg susimylėjusios. Vienos kalbos žmonės, ilgainiui susibūrę į krūvą, del istorinių, religinių, politinių ir socialinių įtakų, taip pat del gyvatos, del klimato ir kraštovaizdžio yra tapę lyg savotiška tautine esybe, su savo ypatinga tautiška kultūra, kurios vyriausias reiškėjas yra kalba. Todel, savaime suprantama, ta kalba yra tautiška[6]. Bet ne vien kalba yra tautiška, – yra dar tautiškos juostos, tautiški drabužiai, tautiškos dainos, tautiška dailė ir t. t. Čia visur susiduriam su tautiškumu, kurį mes branginam ir kuriuo didžiuojamės prieš kitus. Bet ką mes galim iš tautiškumo spręsti apie bendrinės kalbos taisyklingumą? Man rodos, ne ką. Ir štai kodel. Tautiškumas, kaip matom, yra labai plati, bendra sąvoka tam reikalui, ją galime lengvai ir kitoms tautoms pritaikinti, ir todel iš jos maža ką konkretesnio čia galim pešti – tai viena; antra, iš tautiškumo principo ėmus spręsti apie kalbos taisyklingumą (Sprachrichtigkeit), pav., apie skolinių vartojimą (apie tai bus vėliau kalbama), kiltų daug visokių nenugalimų sunkenybių; trečia, visa, kas šiaip mums rodosi gražu, kilnu, tautiška, bendrinėj kalboj dažnai gali atrodyt proziška, komerciška, nes, kaip jau anksčiau esam matę, vyriausioji bendrinės kalbos susidarymo priežastis yra gyvas šiokiadienis reikalas[7]. Taigi del visa to bendrinė kalba, turint galvoj jos taisyklingumą, patogiau ir tiksliau yra vadinti lietuviška kalba[8]. Ir, man rodos, vis del to, taip vadindami bendrinę kalbą jos taisyklingumui žymiau paryškinti, apibrėžti, mes pasirodytume esą tikriausi lietuviai, nes kalba, kaip sako H. Schuchardt'as, yra tautybės apdangalas, indas, bet ne atvaizdas, veidrodis.

Bet ir to dar neužtenka: kalbėdami apie kalbos taisyklingumą, mes niekados negalim pamiršti tos kalbos kitimo, pareinančio nuo paties kalbėtojo. Todel taisyklingumui pagrindo turim ieškoti dabartinėj gyvojoj kalboj, kurią geriausiai galim mokėti ir kurioj gražiausiai atsispindi visos kalbinės ypatybės. Senovės raštų kalba del savo reliatyvumo gali būti tik gausingas papildinys, bet ne vyriausias

[6] Plg. del to A. Vireliūnas, Mūsų kalbos ugdymas, Kaunas, 1925, 23.
[7] Žr. „Šv. Darbas" 1927, 4 Nr, 340 ff.
[8] Apie priesagą -iškas ir apie lietuviškos bei lietuvių kalbos skirtą bus kalbama atskiram straipsny.

sprendėjas. Tačiau ir dabartinę kalbą turėdami galvoj, turim kreipti dėmesio ne vien į ypačius, bet ir į bendrinius (visuotinius) tos kalbos dalykus, nes, aplamai imant, kalba sudaro vienetą, kuriame tarp bendrinių ir ypačiųjų dalykų nėra pravesta jokios ribos. Čia visur gali įstebėti tam tikrą pareinamybę ir priklausomybę: kiekvienas garsas pareina nuo skiemens ir juo labiau nuo žodžio, kiekvienas žodis nuo sakinio, sakinys nuo pačios kalbos. Todel ne taip yra lengva pasakyti, kuris žodis ar posakis tam tikru metu yra taisyklingas ar klaidingas.

Ir iš tikrųjų: visa, kas mums šiaip atrodo labai paprasta, ėmus šitaip spręsti apie kalbos taisyklingumą, pasirodo komplikuočiau. Štai vienas kitas pavyzdys. Vieną kartą keletas kalbos žinovų susėdę sprendė apie žemaičių s e i l ė g ė r į, lygiareikšmį su aukštaičių s e i l ė t e k i u „Speichelfluss“ (tas žodis yra pažįstamas, pav., Maž. Lietuvoj), ir s e i l ė g ė r i s pasirodė vienam kitam ne visai vykęs padaras. Bet iš tikrųjų tai yra visai normalus ir didžiai ženklingas kūrybinis darinys. Tai yra šitaip susidarę. Maž. Lietuvos piliečiai, regėdami kam seiles zliaukiant, didžiai tekant, atkreipė visų pirma savo akis į patį seilių tekėjimą, į tą ligą, ir tai pavadino s e i l ė t e k i u (plg. s a u l ė t e k i s); o žemaičiai priešingai pasielgė: jiems ženklinga pasirodė ne pats seilių tekėjimas, ta tekėjimo liga, bet tai, kad žmogus tekančias seiles nori sulaikyti, gerdamas jas atgal, ir todel tam reikalui pasidarė s e i l ė g ė r į. Taip reikia aiškinti tuo, kad kiekvienas daiktas žiūrovus veikia įvairiomis savo ypatybėmis: vieniems į akis krinta viena charakteringa (ženklinga) daikto (ar veiksmo) ypatybė, o kitiems – kita. Taip pat, man rodos, iš tam tikros polėkinės žmonių kūrybos kalboje reikia aiškinti ir veiksmažodis n u s t o t i (= n e t e k t i), kuris yra gana plačiai vartojamas [Rytų Aukštaičiuose, Žemaičiuos, Maž. Lietuvoj, XVI. amžiaus kai kuriuos raštuos, pav., Simano Vaišnoro „Zemčiūgoj teologiškoj“ (Margarita Theologica... Karaliaucziuie Prusu... 1600) ir kt.], bet kurio p. B. Kantvydis nesuprato[9]. Ir tt.

Galų gale kyla dar klausimas: o kasgi daryti su vadinamosiomis gyvomis, niekuo nepateisinamomis kalbos klaidomis? Ar ir joms reikia turėti apykantos? Tai yra labai painus ir opus klausimas. Ir iš

[9] Žr. „Šv. Darbas“ 1926, 8 Nr., 929–932 p.

tiesų: jei kuris rašytojas daro aiškias, nepateisinamas klaidas, jei jis kažkaip gramozdiškai ir maža kam įkandamai sukreiglioja savo posakius, tai aš, turėdamas galvoj bendrinės kalbos reikalą, negaliu jo pateisinti; bet, antra vertus, negaliu jo tuojau nokabrazda čiupti nagan taip, kaip kad kartais mokytojas mokinį dvilinką riečia ožio ragan del netinkamo vartojimo ut finalis arba ut consecutivum. Taip pat, rodos, nėr girtinas ir tas pasiteisinimas, kuriuo kartais norima nuvinguriuoti nuo kalbos mokymos. Čia, man rodos, geriausia išeitis turėtų tokia būti: kalbos tobulinamasis darbas vis delto turi būti dirbamas, bet tik taikiai, kantriai, patvariai, su apykanta ir be užsispyrimo[10].

Taigi iš visa pasakyta matom, kad kalbos taisyklingumas nėr visai paprastas daiktas: apie jį spręsti – tai ne ropės graužti. Čia, norint išvengti daugelio nereikalingų suklydimų ir šiaip visokių iškrypimų į šuntakius, reikia visašališkai žvelgti į kalbą, į jos esmę, į tikslą, į vartoseną ir pagaliau net į kūrybą. Todel kalbos taisyklingumo sprendėjas turi būti nemažos kalbinės erudicijos žmogus, tiesiog tam tikros rūšies kalbos filosofas, sintetikas kūrėjas ir didžiai kantrus, taktingas praktikas, kuris savo aiškia kalbine jusle lengvai, tiesiog intuityviai sugeba suvokti savo gimtosios kalbos metmenis ir ataudus.

4. Bendrinės kalbos lyčių kaita

Skaitydami senovinius XVI ar XVII amž. lietuviškuosius raštus, mes lengvai galim pastebėti, kad daugelis gramatinių lyčių, kurios tada būdavo vartojamos, dabar yra arba jau visai išnykusios, arba bėr pažįstamos tik vienoj kitoj tarmėj: taip pat tas nykimas yra pastebimas ir dabar. Tai yra didžiai senas dalykas, prasidėjęs nuo nebeatmenamų laikų. Pav., lygindami senovinį ide. daugiskaitos vietininką (r a n k o s u, ssl. ž e n a c h ъ, skr. k a n y ā s u «mergaitėse»...) su dabartiniu vietininku r a n k o s e > r a n k o s, sudarytu iš daug. galininko (r a n k à s < *r a n k ā́ s, skr. k a n y ā h...; v a i k ù s < *-u o s < *-ō s < *ō n s, plg. pr. d e i w a n s, gr.

[10] Apie patį kalbos tobulinamąjį darbą bus kalbama vėliau „Bendrinės kalbos ugdymo“ skyriuj.

kret. λύκονς, skr. a ś v ā n...) ir postpozicijos -*e* < *ēn[1]), mes matom, kad mūsų buvo stengtasi pašalinti specialinė senovinio vietininko galūnė -s u ir ji pakeisti galūne -s e, -s, kuri yra daug patogiau tarti. Visai panašiai dabar mūsų yra elgiamasi ir su esamuoju vidaus vietininku (ilatyvu) l a u k a ñ (< l a u k a n à < acc. sg. l a u k a ñ + *n ā́, plg. K. Būga, Žod. l. LXIV.), l a u k u o s n á > l a u k u õ s (< acc. pl. *l a u k ú o s < *-ṓs + * n ā́); čia juos pakeičia prieveiksmis į (i n, i n t, i n g) ir galininkas [e i n a į l a u k ą, į l a u k u s, plg. gr. beot. ἐυ (at. ἐs) πολιν, lot. i n urbem ssl. v ъ g r a d ъ...[2]]. Dar senėliau postpozicija n a yra buvusi visai laisva: ją galėdavai pastatyti ne tik žodžio gale, bet ir žodžio pradžioj (plg. rus. идем на войну); bet ilgainiui mūsų kalboj ji liko visai prisegta prie galininko ir tuo būdu sudarė visai naują linksnį, kurį XVI. amž. pažino veik visi mūsų to meto rašytojai. Tačiau su laiku jis ėmė nykti, ir dabar jis bėr plačiau vartojamas tik Rytų Aukštaičiuos.

Bet visai atžagariai yra rytiečiai pasielgę su dviskaita; jie ją daugiau yra išvairėję iš savo kalbos, negu vakarų aukštaičiai su žemaičiais; čia, pav. Subačiuj, Kupišky..., dviskaitos liekanų gali dar rasti dažniau vienaskaitos galininke (p a ė m ė d ù r a t ù...) arba sustingusiuose priežodžiuose (pav., a b ù l a b ù t o k i u...). Ir šiuo atžvilgiu, pasakysiu, rytų aukštaičiai yra kur kas nuožangesni už kultūringesniuosius vakarų aukštaičius. Kodel? Todel, kad dviskaita yra visai primityvi forma, kilusi dar iš tų laikų, kada žmonės buvo pramokę skaityti tik lig dviejų (dvi aki, dvi ausi...); ir todel tos dvejybės, gyvenime dažnai pasitaikančios, buvo laikomasi gana ilgai. Del to mes dviskaitą sutinkam senovės indų, graikų, slavų ir kitose indoeuropiečių kalbose; tai galime rasti ir dabartinėse laukinių tautų (pav., Amerikos indėnų) kalbose. Ir dar daugiau: mes norėdami galim rasti laukinių žmonių (pav., Ugnies Salos gyventojų) kalboje ir

[1]) Kad taip tikrai tas postpozicinis e yra kitėjęs, galima dar matyti iš rytų aukštaičių tarmių: čia kiekvienas e, kilęs iš en, virsta balsiu i, pav.; instr. sg. k a t i < k a t è < -ē n, loc. sg. v a i k ì < v a i k è < -ē n; loc. pl. v a i k u o s ì < v a i k u o s è < ē n; plg. latvių instr. sg. m ā t i = m ó t e, g. sg. m a n i s = manę̃s, c e l i s = kẹ́lęs (= ryt. aukšt. -l ī s).

[2]) Žr. K. Brugmann, Kurze vergl. Grammatik d. idg. Sp. § 594.

triskaitą; bet tai jau nebėr pažangaus galvojimo padaras. Ir todel dabar, kaip rodo kalbų istorija, beveik visos tautos, mokėdamos daugiau kaip lig dviejų skaičiuoti, yra linkusios ir to dviskaitinio balasto nusikratyti; tą pat darom ir mes. Ir labai gerai: taip darydami, mes elgiamės visai žmoniškai, t. y. mes žengiam pirmyn drauge su visų kitų kalbų pažangininkais!

Bet eikim toliau. Mūsieji lietuvininkai ne tik dabar paskyrium yra linkę prastinti ir vienodinti savo kalbą: jie tai yra darę ir bendrai, su savo giminėmis. Sakysim, vadinamosios bevardės giminės šiandien jau visi nebepažįstam: ji yra išvirtus vyriškąja arba moteriškąja gimine; dabar aštriu lingvistišku metodu galim ją susekti mūsų kalboj tik iš vienos kitos gramatinių lyčių liekanos. O tuo tarpu senovėj indoeuropiečių kalbose ta giminė buvo didžiai vartojama (pav., lot. d ō n u m, gr. πῶζον, skr. m á d h u – «medus; saldus ir svaiginamas gėralas», pr. m e d d o...). Bet ilgainiui, tobulėjant galvojimui, žmonės ėmė ir ją pamiršti. Ir štai kodel. Pirminiai žmonės, del mažesnio dvasios polėkio, visus esančiuosius žodžius skirstydavo galūnėmis, lyg kad jie jiems būtų buvę gyvi, vis tiek – vyriškosios ar moteriškosios giminės; o visi kiti žodžiai, kurie nesueidavo į vyriškosios ir moteriškosios giminių kategorijas, buvo paliekami jaunesnio kilimo bevardei giminei (lot. n e u t r u m, gr. οὐδέτεζον «nei vienas iš dviejų»). Todel seniau tai giminei žymėti buvo paprastai imamas tik žodžio liemuo (kamienas)[3]. Taigi lotynų d ō n u m, b e l l u m yra vėlesnio kilimo: tai yra analogiškai susidarę pagal o-liemens galininką (n. sg. a n i m u s: b e l l u m; acc. sg. a n i m u m: b e l l u m). Mat, galininkas, netiesioginis linksnis (casus obliquus), seniau yra žymėjęs objektą, veiklos tikslą, t. y. ką nors daiktiška, o vardininkas, tiesioginis linksnis (casus rectus), visuomet yra žymėjęs patį veiksnį (subjektą), t. y. asmenis ir gyvąsias esybes. Todel to meto žmonėms vardininkas buvo aktyvinė forma, o galininkas – pasyvinė. Bet kadangi seniau, dar animistiškai stebint visą aplinkumą, visi daiktai ir negyvieji objektai būdavo ne veikėjai, bet tų veikėjų objektai; kadangi tada visų atmainų ir judesių priežastimis būdavo laikomos tik gyvosios esybės, – tad, savaime suprantama, tada nebesunku buvo daiktinės reikšmės daiktavardžiams įgauti pasyvinė galininko galūnė *-m*

[3] H. Güntert, Grundfragen der Sprachwissenschaft, 58 p.

ir vardininke. Ir todel dabar mes galim pasakyti, kad senovinis tikrasis lotynų bevardės (nekatrosios) giminės vien. vardininkas yra ne visiškai pranykęs, bet tiktai yra gavęs vėliau netiesioginio linksnio formą. Bet tai dar neviskas: senovinė bevardė giminė buvo ne tiktai daiktinės, bet ir kolektyvinės reikšmės. Tokie daiktavardžiai, kaip g a u d i a, r e s p o n s a ir kt. lotynų liaudies kalboj buvo tikri kolektyviniai vienetai, konstruoti prasmės atžvilgiu pagal moteriškosios giminės vienaskaitą. Vadinas, lotynų n. pl. d ō n a „dovanos", j u g a „jungai" yra ne kas kita, kaip moteriškieji kolektyvinės reikšmės dariniai su galūnėmis -a: j u g ā pirmiausia yra buvę beveik tas pat, ką vokiškai pavadintume „Gejöche". Plg. sl. s l u g a (= s l a u g à, -ō s nuo s l a u g ý t i = с л у ж и т ь), kuris pirmiau yra reiškęs „Bedienung, Dienerschaft"[4]. Ir štai šita kolektyvinė bevardės giminės ideja gražiausiai yra ispanų kalboj išreiškiama neutraline skirtimi l o, kuri yra vartojama prieš daiktavardžius: ji puikiausiai įgalina klausytojus tą ideją suprasti ir be tam tikrų bevardinių linksniuojamųjų lyčių. Panašiais keliais nuėjo ir kitos romanų kalbos: drauge su kitomis lotyniškomis galūnėmis jose daugely vietų išnyko net visos bevardinės galūnės arba bėra kur likusios tik jų visai nebetariamos liekanos.

Tačiau grįžkime vėl prie savosios kalbos – pažiūrėkime, kaip joj yra prastėjusios kitos, na, pav., kad ir penktosios linksniuotės, lytys. Dabar daug kur jau šiaip linksniuojam: a k m u o; a k m e ñ s (iš a k m e n ė s, plg. pr. k e r m e n e s, ssl. k a m e n e, lot. n ō m i n i s...), a k m e n i o (pagal p e i l i o ir kt.) ir a k m e n i ē s (pagal v a g i ē s ir kt.); ā k m e n i u i iš senesnio ā k m e n i, plg. ssl. k a m e n i... pagal p e i l i u i ir kt.); a k m e n į (plg. pr. a k i n; dabar -į tik vien ilgumą bežymi!); a k m e n i m ì (plg. ssl. к а м е н ь м ъ...), a k m e n i m̃ ir ā k m e n i u; a k m e n y j ė ir a k m e n ỹ; ā k m e n s (iš senesnio ā k m e n e s Kupiškis, plg. ssl. k a m e n e, gr. ποιμένες...) ir ā k m e n y s; a k m e n ų̃ (plg. ssl. k a m e n ъ, gr. ποιμένων...) ir naujovinis a k m e n i ų; a k m e n i m s (iš -i m u s, plg. ssl. k a m e n ь м ъ...) ir a k m e n i m̃; ā k m e n i s (plg. ssl. k a m e n i...); a k m e n i m ì s (plg. ssl. k a m e n ь м i...), a k m e n i m̃ s ir a k m e n i m̃; a k m e n y s ė (iš -s u, plg. ssl. k a m e n ь n c h ъ...) ir a k m e n ỹ s. Iš to mes

[4] žr. A. Leskien, Grammatik d. altbulg. Sprache, Heiderberg 1919–81 p.

matom, kad mūsų senovinė penktoji linksniuotė, kaip ir latvių kalboj, beveik jau visai baigia nykti – virsti kitomis linksniuotėmis. Taip nuolat prastėja ir kitos lytys: vietoj s t u o m e n i e s p i, v a i k o s p i, ž m o n i u m p; g e r a m u i, b a s a m j a m (iš *b a s a m u i j a m u i, plg. ssl. b o s u j e m u...), b a s i e m s i e m s (iš *b a s i e m u s j i e m u s, plg. ssl. b o s y j i mъ...); m i e g m i, m i e g s i, m i e g t i (plg. skr. b h a r a m i, b h a r a s i, b h a r a t i); e s m e, e s t e; e i t u m b i m e, e i t u m b i t e; g r y b a u t u n, g r y b a u t ų; l e i s k e m, p a m i d u o d, p a m i s a k y k ir kt. – šiandien paprastai besakom: p r i e s t o m e n s ir s t u o m e n s (-n i o), p r i e v a i k o, p r i e ž m o n i ų; g e r a m, b a s a j a m, b a s i e s i e m s, b a s i e s i e m; m i e g u, m i e g i, m i e g a (pagal s u k u, s u k i, s u k a); e s a m e (e s a m), e s a t e (e s a t), e i t u m e (e i t u m), e i t u t e (e i t u t); g r y b a u t i ir g r y b a u t ų (dažniau Rytuose); l e i s k m a n, d u o k m a n, p a s a k y k m a n ir kt.

Ir taip, bendrai imant, yra visos gramatinės formos vis prastinamos, vienodinamos. Ir tai yra visur daroma. Pav., prancūzai šiuo atžvilgiu yra labai toli nužengę: jie beturi tik keturis linksnius, ir vis delto jais daug patogiau išsiverčia, kaip suomiai, kurie turi penkiolika linksnių (nominatyvą, partityvą, genityvą, inesyvą, elatyvą, ilatyvą ir kt.), bet taip pat geriau ir už rymėnus, kurie linksnius galūnėmis skirstydavo: vietoj h o m o, h o m i n i s, h o m i n i, h o m i n e m, h o m i n e s, h o m i n u m, h o m i n i b u s prancūzui užtenka vieno h o m m e (h o m m e s) su skirtimis l e (l e s), d u, a. Pagaliau ir mes žengiam tuo keliu: seniau turėjom daugiau kaip dešimt linksnių (v a i k a s, v a i k o, v a i k u i, v a i k ą, v a ĩ k e, v a i k u, v a i k ė, v a i k a n, v a i k i e p, v a i k o p, v a i k o s u, v a i k u o s n a ir kt.), o dabar bendrai beturim vos šešis (neskaitant šauksmininko) linksnius; pabuvus jų, gal būt, dar mažiau liks. Todel, man rodos, A. Vireliūnas visai be reikalo džiaugėsi bent dešimtimi užsilikusių linksnių daiktų bei veiksmų santykiams reikšti; taip pat, rodos ne visai kaip reikiant įstebėdamas kalbos eigą, jis sako: „Tuo būdu mūsų kalbos linksnių daugumas sutaupo prielinksnių kitiems reikalams“[5] .

[5] Žr. jo Mūsų kalbos ugdymas, 32 p.

Bet dabar kyla klausimas: jeigu kalba taip plinta, tai ar negresia jai pavojus visai sumenkėti, sunykti? Į tą klausimą galima viena atsakyti: gramatinių lyčių prastėjimas ar vienodėjimas yra ne kalbos degeneracija, bet tiktai kalbos reiškiamųjų priemonių kaita. Ir tikrai: juo tos priemonės yra paprastesnės, patogesnės, lankstesnės, juo ta tauta yra kultūringesnė, nes jos žmonės, vis abstrakčiau galvodami, yra reikalingi ne tiek painių ir gausingų gramatinių lyčių aibės, kiek energijos taupōs. Todel žmogus, skverbdamasis energiją ir laiką taupyti, trumpina atskiras ilgas lytis, žodžius ir posakius, visai skirtingas, sunkiai tariamas lytis stengiasi jis visai panaikinti, pakeisti lengviau tariamomis, lankstesnėmis, trumpesnėmis ir žinomesnėmis. Užuot sunkiai atsiminęs daugybę atskirų lyčių, jis stengias tų lyčių skaičių vis mažinti, bet užtat turimąsias visaip lanksčiai kombinuoti, jungti tarpusavy, kad tuo būdu galėtų tinkamiau reikšti savo mintis. Taigi, lyčių apstumas dar nereiškia tautos kultūringumo; priešingai, tai rodo, kad ta tauta yra atsilikusi nuo kultūros pažangos, kad joj dar apsčiai yra primityvinio galvojimo likučių, kad jos dvasinis akiratis yra neplačiausias. Del tos tad priežasties ir mes, nebenorėdami būti amžini atsilikėliai, neturime būti perdaug konservatyvūs gramatinių lyčių kaitai, bet taip pat neturim jom pirm laiko ir už akių užbėgti: leiskim joms, atgyvenus savo amžių, laisvai keliauti į užuomaršos karalystę! Dabar nebe „Aušros“ ar „Varpo“ laikai, kada tų lyčių senumu reikėjo tautinė sąmonė žadinti: šiandien reikia jau realiau žvelgti į gyvenimą. O realus darbas visuomet eina drauge su gyvenimo pažanga. Todel ir bendrinė kalba šiuo atžvilgiu taip pat turi artėti prie savo tikslo: jos pažanga negali būti išskirta iš viso kultūrinio gyvenimo pažangos!

5. Bendrinė kalbos gramatika

Balys Sruoga, maldamas parakan J. Balčikonį ir kitus kalbininkus, tarp ko kita sako: „Rašytojams kalbos esmė glūdi stilistikoj, estetikoj, tuo tarpu kalbininkai kartais kalbos „taisyklingumą“ nori suvesti į rašybos prietarus. Susidaro neišbrendamas ratas. Rašytojas savo laisvojoj kūryboj nieku būdu negali sutilpti į kalbininkų nukaltas taisykles, tuo tarpu kalbininkai, apsišarvavę savo taisyklėmis, nesugeba kalbos stilistikos suprasti“. [„Lietuva“, Nr. 12 (2395).] Ir to-

liau jis taip dar sako: „Rašytojams kalba yra kūrybos objektas, tuo tarpu kalbininkai stengias ją sukaustyti taisyklėmis ir dėsniais, kurie nieko bendra neturi su kūryba“ (ib.). Todel „vadinamoji gramatika (garsų mokslas, fleksijų mokslas, žodžių mokslas, sintaksė) turi visai ir galutinai išnykti estetinėse kalbos studijose“[1].

Perskaitęs šituos sakinius, rodos, kiekvienas skaitytojas gali gauti beveik tokio supratimo: vienoj pusėj yra kalbininkai su gramatika, su jos taisyklėmis bei dėsniais, o kitoj pusėj – rašytojai su stilium, su laisva kūryba, su estetika, ir tarp tųdviejų priešingų frontų tvyro didžiulis, neperžengiamas bedugnis. Bet ar taip iš tikrųjų yra? Ar kalbininkai yra tik suakmenėję gramatikai, taisyklininkai, o rašytojai – vien kūrybininkai, kuriems būtų visai svetimos gramatinės kategorijos ir net pačios gramatikos? Apie mūsų kalbininkus, taisyklininkus ir jų šnairavimąsi su rašytojais esu, tarp ko kita, jau trumpai rašęs „Lietuvoj“ [1927 m., 90 (2473) nr.] ir šių metų „Šv. Darbo“ 4 ir 6 nr. Dabar iš eilės tenka smulkmingiau paliesti bendrinės kalbos gramatika ir jos atstovai. Taigi, kaip į tai reikia žiūrėti?

Jeigu pažvelgsime į kalbos plėtotę, tai pamatysim, kad pat pradžioj buvo daugybė skirtingų žodžių ir įvairių formų; bet ilgainiui tai buvo pradėta prastinti, tvarkyti. Kylant aukščiau kultūrai, rados daugiau kalbinių asociacijų, ir todel iškilo aiškesnės tvarkos ir kategorijų reikalas. Plintant dvasios gyvenimui, ėmė vis daugiau rastis palinkimo kiek galint kalboje visa lyginti, analoginti, kad viskas būtų tikslingiau, aiškiau, patogiau. Todel visi befunkciniai kalbos elementai turėjo (ir turi) išnykti ir rastis naujų, tinkamesnių, labiau tarpusavy susietų. Ir tikrai: žmogaus dvasia niekados nesiliauja ieškojus naujų priemonių, kuriomis galėtų išlaikyti kalbines reiškiamąsias galias gyvas ir ryškias, pastabias; ji visuomet kuriamai reorganizuoja kalbinę medžiagą. Todel tad visos gramatinės formos ir

[1] Šitą sakinį B. Sruoga cituoja (visai nepažymėdamas, iš kur) iš K. Vossler'io knygos „Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft“, 10 pusl. Vokiškai taip yra parašyta: „Die sogenannte Grammatik muß in die ästhetische Betrachtung der Sprache ganz restlos aufgelöst werden“. O suskliaustieji žodžiai, paimti iš kito sakinio, yra versti iš „Lautlehre, Formenlehre, Wortbildung, Syntax“ (= fonetika, morfologija, žodžių daryba, sintaksė).

atskiri žodžiai niekuomet nesti amžini: jie gimsta, atgyvena savo amžių ir miršta, t. y. lieka bedvasiais griaučiais, arba net ir visai išnyksta. Dar daugiau visiems žodžiams mechanėti padeda bendrinės kalbos vartosena, nes kalbančioji visuomenė, norėdama greičiau, lengviau ir įmanomiau visas savo reikmenes atlikti, yra linkusi veikiau vartoti įprastesnius, pastovesnius ir todel visiems labiau paaiškėjusius žodžius bei posakius. Todel šitas visuomenės konservatizmas visuomet daugiau dera su sumechanėjusiais, konvenciniais, kolektyviniais, negu su individualiniais, nuolat kuriamais kalbos elementais. Ir todel kiekvienas visuomenės narys, jei jis nori greičiau ir lengviau ne tik pats kitus suprasti, bet ir kitų suprantamas būti, esti tiesiog paties gyvenimo verčiamas skaitytis su bendrine kalba ir jos reikalavimais.

Ir štai vienintelė tuo tarpu žinomoji priemonė tai kalbai mokytis visų pirma yra gramatika, nes kalbinis, t. y. gramatinis taisyklingumas remiasi kalbos vartosena[2]. „Gramatinis netaisyklingumas (Unrichtigkeit), – sako K. Vossler'is, – yra nusižengimas prieš kalbos vartoseną. Gramatika kodifikuoja vartoseną ir, rodos, dar mėgina ją sutvirtinti tiek, kiek ji siūruoja. Todel visų pirma gramatika rūpinas tas, kas nori išmokti kalbos, t. y. jos vartosenos. Gramatikos esmė pirmoj vietoj yra didaktiška[3]".

Bet šita gramatika tokia ne visuomet pasilieka: iš mokomosios ji dažnai pasidaro normuojamoji, dogmatiška. Ir iš tikrųjų: jei tik kalbos vartosena pasidaro nebeaiški, svyruojanti, tai gramatika turi mėginti ją nuspręsti ir sutvirtinti, nes visa, kas yra nepastovu, svyruojama, be galo sunku arba tiesiog negalima išmokti. Todel normuojamoji gramatika nori kalbos vartoseną ne tiek pranešti, kiek ją sutvirtinti, apibrėžti, diktuoti ir įsakyti. Tuo būdu atsiranda autoritetas, dogma. Bet tiek autoritetas, tiek dogma, jei nori turėti verčios, turi būti pagrįsti, įrodyti. Ir štai čionai jau nejučiomis iškyla moksliškos gramatikos reikalas.

Moksliškąją gramatiką bendrai galime suskirstyti į tris skyrius: į logišką, į natūrališką, arba, kaip Vossler'is pasakytų, psichologišką, ir istorišką gramatiką. Logiškoji gramatika mėgina kalbos vartoseną

[2] plg. „Šv. Darbas" 1927, 6 nr., 546 pp.

[3] Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie. München, 1923, 2 p.

vien logiškai pagrįsti; jai kalbos technika turi būti beveik sutolyginama su galvojimo technika, ir pagrindinės logiškosios sąvokos turi atatikti pagrindines kalbos formas. Natūrališkoji gramatika remiasi vien beišimtiniais gamtos dėsniais; todel jai kokios painiavos negali būti kalboj. Istoriškoji gramatika nori visas formas aiškinti jų senumu, kilme, teisėtumu. Bet ar galime mes jomis tenkintis bendrinės kalbos vartosenai? Aišku, kad ne: logiškoji gramatika su savo intelektualizmu, natūralistiškoji su savo determinizmu ir istoriškoji su savo reliatyvizmu čia mums negali būti pakeliui. Ir štai kodel. Kalba visų pirma yra kalba su savo savotiška technika, su savais ypatingais metodais; tai yra nuolat kintančioji žmogaus dvasios veikla, bet ne sustingęs logiškas stabaras, pastovus vieno intelekto padaras. Todel, pav., klysta tie, kurie, norėdami mūsų kalbą loginti, stengias daug ką joj lotynų pavyzdžiu nusakyti. Jeigu senovės rymėnai sakydavo „dicit Johannem sanum esse" arba „scio hominem lupum esse", tai dar nereiškia, kad mes, sakydami: „jis sako *Joną sveiką esant*", būtinai turėtum sakyti: „aš žinau *žmogų vilką* esant". Paskutiniuoju atveju, įtemptai negalvojant, kalbinė žmogaus juslė dažnai suklysta, ir todel, del aiškumo bei lengvumo, paprastai ima ir pasako: „aš žinau *žmogų vilku* esant".

Apie natūralistišką gramatiką čia daugiau netenka sustoti: šiandie jau visi žino, kad kalba nėra natūralinis organizmas, todel, aišku, negali ji plisti ir gamtos įstatymais, juo labiau negali būti tais įstatymais nustatoma ir jos vartosena. Tačiau kas kita yra su istoriškąja gramatika: čia mes susiduriam su kalbos praeitim, su jos plėtote. Tarydami dabartinę kalbą paveldėtą esant, mes to visa niekaip negalime nusikratyti. „Tokios gramatikos, – sako K. Vossler'is, – kuri visai nepareitų nuo istoriškų sąvokų, kaip antai, nuo kalbančiosios visuomenės, nuo kalbos plėtotės, nuo jos mišimo ir kt., visiškai negalima manyti ir net rasti[4]". Bet ar visa, kas seniau buvo vartota, ir dabar turi būti vartojama, arba tik senovinėmis formomis turi būti dabartinės padaromos būtinos? Ne! Mums čia istoriškoji gramatika yra tik priemonė suprasti, kodel kas taip, o ne kitaip dabartinėj kalboj yra, bet ne tam, kad ji dabartinės vartosenos būtų vyriausia tvarkytoja ir įsakytoja.

[4] Gesammelte Aufsätze, 96 p.

Taigi kas iš tikrųjų darytina? Arba reikia pripažinti, kad mokomoji ir normuojamoji gramatika su savo pagrindine kalbos taisyklingumo sąvoka yra tik pinklus praktiško gyvenimo reikalavimas ir todel neturi jokio protingo, moksliško, įrodomo pamato, arba kalbos tobulinimas, auklėjimas ir kultūra yra tikri faktai, ir todel turi būti surastos priemonės teoriškai ir moksliškai šitiems praktiškiems reikalavimams pagrįsti. Ir K. Vossler'is taip sako: „Mes būtum kvailiai, jei dar bent vieną akimirksnį norėtum gaišti. Mokykla ir auklėjimas, kaip visur, taip ir kalboj yra neišvengiami ir del to pateisinami dalykai, ir todel turi būti tvirtas moksliškas pagrindas kalbos taisyklingumo sąvokai[5]". Su šituo aiškiu pasakymu negalima nesutikti; negalima nesutikti todel, kad kalba, kaip visa kalbos dvasia, nėra betvarkiškas chaosas: trykšdama iš vienos dvasinės versmės, ji pati susinormuoja, nusistovi, susireguliuoja. „Iš dvasios ištrykšta prasmė (Sinn), – sako prof. H. Junker'is, – per mūsų galvojimo organizaciją ji yra suformuojama, paskum ji kalboj išplinta ir gauna savo pavidalą. Bet prasmės dariniai yra nesuskaičiuojami. Jos kalbiniai reiškiniai yra amžinai gyvi ir mainūs, kaip ir ji pati. Bet jie visi ištrykšta iš vienos versmės, iš mūsų kuriamosios sąmonės, ir todel nėra chaotiškai netvarkingi, nereguliarūs; jie gali būti sutvarkyti ir pagrindiniais tipais suskirstyti. Tiesiog visa, kas yra individualu, kas nuo šitokių normų nutolsta, kas yra didžiai skirtinga raiškoje, visa tai, kas kalbėtojo stilių sudaro, galima tik tada tikrai suvokti, kada tai yra remiama visados viešpataujančiais kalbamais tipais ir kada tai iš jų yra išvedama[6]". Taigi del to yra galimas kalbos mokslas, del to mes galim moksliškai ir mokomąją bei normuojamąją gramatiką pagrįsti.

Todel B. Sruoga kiek klysta sakydamas, kad kalbininkai nori kalbos „taisyklingumą" suvesti į rašybos prietarus. Ir tikrai: kalbos taisyklingumo net ir susiriesdamas negalėtum subrukti į vieną rašybą, nes rašyba, kaip jau esu kartą sakęs, yra tik aksiominė, elementarinė, konvencinė bendrinės kalbos priemonė, tam, kad lengviau būtų galima kitiems pranešti tai, kas yra parašyta; o tuo tarpu taisyklingumas apima visą bendrinės kalbos vartoseną[7] . Žinoma, klysta

[5] Gesammelte Aufsätze, 10 p.

[6] „Die indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft" (Festschrift für Streitberg: Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, 2 p.).

[7] plg. „Šv. Darbas", 1927. 6 Nr., 541 pp.

ir tie, daugiausia praktiniai, kalbininkai, kurie mano, kad taisyklės yra kalbos esmė. Bet rimtas kalbininkas to dabar nepasakys; jis rūpinsis visų pirma ne kalbos dėsnius arba taisykles nustatyti ir jas laikyti kalbos alfa ir omega, bet ieškos kalboje visuotinumo, didžiųjų istoriškųjų jungčių; jis stengsis suvokti kalbos dvasią, jos esmę ir prasmę, o taisyklės jam bus tik pagalbinė priemonė orientuotis kalbinės medžiagos galybėse[8]. Taip pat, man rodos, klysta ir tie, kurie gramatiniu požvilgiu nori arba norėtų spręsti apie kūrybą, nes gramatika, šiaip ar taip, yra ne kūrybos mokslas, ir todel jos ten nereikėtų ieškoti. Bendrinės kalbos gramatika opieruoja ne tiek nuolat kuriamais, kiek nusistovėjusiais, konvenciniais, bendriniais dalykais. Todel, rodos, prof. H. Güntert'as nebus daug perdėjęs sakydamas, jog gramatika yra sausas, išdžiovėjęs kalbos skeletas, kuris kalbant ar rašant kiekvienu ypatingu atveju turi būti mėsa apvilktas ir šilto kraujo pripildytas[9].

Vadinas, rašytojas ar kas kitas, vartodamas kokius konvencinius, bendrinius gramatikos dalykus, gali visuomet juos sugyvinti, suvaizdinti; taip pat jis gali daug ką ir saviškai, visai naujai sukurti, per savo kūrybinę prizmę praleisti. Bet tuo pačiu metu, kiekvienas rimtas kūrėjas, jei jis nori būti visuomenės suprantamas, turi dar, be individualinių, kūrybinių kalbos elementų, vartoti kai kuriuos ir bendrinius kalbos dalykus, kurie kūrybą ne menkina, bet tik padaro įmanomesnę platesnei skaitančiai visuomenei. Taigi bendrinės kalbos gramatika nėr koks nors baubas, kurio reiktų mūsų rašytojams baidytis. Priešingai, tai yra pagalbinė priemonė greičiau pramokti bendrinei kalbai, be kurios, aišku, negali ir rašytojai apsieiti; tai yra moksliška, objektyvi bendrinės kalbos vartosenos kodifikacija, t. y. mokomasis visuomeninis dalykas, ir daugiau nieko. Todel netiesa, kad gramatika ir jos autoriai yra rašytojų kūrybos varžytojai: su gramatika ir jos dėsniais individualinę kūrybą gali tik tas varžyti, kas neturi aiškesnio supratimo apie pačią gramatiką ir jos dėsnius.

Apie kitus kūrybos ir kalbos mokslo tarpusavinius dalykus yra kalbama kitame skyriuje.

[8] plg. Hugo Schuchardt-Brevier, Halle (Saale) 1922, 127.
[9] Grundfragen der Sprachwissenschaft, Leipzig 1925, 89.

6. Kai kurie šių dienų kalbos mokslo bruožai

Kalbos mokslas, tikresne prasme imamas, yra dar visai jaunas; jo pradžia yra jungiama su Pranu Bopp'u, vadinamuoju lyginamojo kalbos mokslo įkūrėju. Bet tas mokslas, vos gimęs, tuojau pakliuvo į natūralizmo pinkles. Jau Augustas Schleicher'is, Häckel'io paskatintas į darvinizmo studijas, manė, kad kalba gyvena, auga, plėtojasi, kaip koks natūralinis organizmas; todel, jo nuomone, ir kalbos mokslui reikią pritaikinti tie patys metodai, kaip ir gramatikos mokslams. Vadinas, kalba turi plisti griežtais, pastoviais, beišimtiniais dėsniais. Ir tikrai: vadinamieji junggramatikai (A. Leskien'as, K. Brugmann'as, Osthoff'as...) pirmieji suformulavo „beišimtinius garsų dėsnius". Ir paskum juo toliau, juo daugiau buvo stengiamasi pati kalba tik analizuoti, skirstyti jos duomenys, grupuoti, riboti, mechanizuoti, kitaip sakant – tai buvo vienu metu kalbos mokslo ir metodas ir tikslas. Ir del to kalbos mokslas ilgainiui liko visai abstraktus, atitrauktas nuo gyvenimo, o kartais net ir visai be realaus pagrindo.

Ir tai visai nestebėtina: tuo metu, kada atsirado kalbos mokslas, t. y. XIX. amžiaus pradžioj ir kiek vėliau, viskas skendėjo natūralizmo bangose: ir menas, ir filosofija, ir kiti mokslai. Metafizika tada beveik visai buvo išguita iš šio pasaulio; viskas buvo remiama vien empirija. Viso aplinkinio pasaulio faktai ir jų „dėsniai" buvo paskutinis visų potyrių tikslas, todel, aišku, visą pasaulį tada galėdavai suprasti tik mechaniškai sutvarkytą ir priežastingumo principo valdomą; o apie dvasios laisvę negalėjo tada būti ir kalbos: ji buvo tik materijos, taip pat priežastingumo funkcija, ir todel nelaisva. Tuo determinizmo ir materializmo laikmečiu ir vadinamiesiems dvasios mokslams buvo taikinami „tiksliųjų mokslų" principai. Natūralistiškosios prasmės „dėsnis", kaip Fr. Schür'as teisingai pastebi, tuomet buvo pakeltas tiesiog priežastingume tūnančios dievybės laipsniu: „Pradžioj buvo dėsnis!"

Bet taip ilgai negalėjo tverti: netrukus kilo didžiulė reakcija prieš įsigalėjusią natūralistišką linkmę. Ėmė pamažu atgyti ilgai neigtoji filosofija; metafizikai vėl tapus galutiniuoju žmonių galvojamųjų skverbesių tikslu, ji ėmė jau tikrai vaduotis iš natūralizmo spąstų.

Kova pakilo iš visų pusių: prieš natūralistiškąją psichologiją labiausiai prabilo Edm. Husserl'is; prieš stengimąsi susidaryti pasaulėžiūrą vien gamtos mokslų pažinimo pagrindais sukilo W. Windelband'as ir H. Rickert'as; o prieš mechanizuojamąjį pasaulio supratimą ir galvojimo suerdvinimą (sumatematinimą) pradėjo didį karo žygį garsusis prancūzų filosofas Bergsonas, kurio manymu tikrasis pažinimo organas yra ne analitiškas žmogaus protas, – jis neįstengia duoti tikro ir visiško gyvatos ir visos tikrenybės vaizdo, – bet kita dvasios veikla, jos sintetiškoji funkcija, sąmone išaugęs instinktas, arba intuicija, kuri mus įgalina įstebėti visybę ir absoliutybę, pačią gyvatą.

Ir štai drauge su šituo filosofijos ir kitų mokslų atgimimu ėmė atkrusti ir kalbos mokslas. Bet deja: kaip mene ir filosofijoj, taip ir čia iš vienos kraštutinybės neilgai trukus tuojau buvo pasukta į kitą, priešingą kraštutinybę, t. y. nuo natūralizmo buvo griežtai pakreipta į neoidealizmą: visa, kas pirma buvo materija ir mechaniškai sutvarkyta, dabar liko tik dvasia, visų reiškinių alfa ir omėga. Vyriausias šios krypties obalsis galima šiaip formuluoti: materialas yra niekai, dvasia – viskas. Kad tai geriau paaiškėtų, susipažinkime su K. Vossler'iu, Müncheno universiteto profesorium romanistu, žymiausiuoju dabartinio idealistiškojo kalbos mokslo teoretiku, kuriuo remiasi B. Sruoga savo tvirtinimuose.

Visų pirma, reikia pastebėti, K. Vossler'is yra didžiausias pozityvizmo priešas, ir todel jo vieton jis stato idealizmą. Tad koks kalbininkas yra pozityvistas, o koks idealistas? Jo manymu, pozityvistui visų tyrimų artimiausias tikslas yra tikslus dalyko aprašymas, pačios „medžiagos" pažinimas; o idealistas, priešingai, rūpinasi daugiausia priežastingąja jungtimi[1]. Idealistas ieško to priežastingumo principo žmogaus prote, o pozityvistas daiktuose, pačiuose reiškiniuose. Pozityvistas klausia: kas yra ir kas įvyksta? o idealistas visuomet stato klausymą: kodel? ir kam? Todel, aišku, toks idealistas ir mokslą kiek kitaip supranta: jam griežtas, objektyvus pozityvistiškas mokslas dar nėra mokslas. „Tai yra, – sako K. Vossler'is, – žmogaus galvojimo mirtis, filosofijos sunykimas. Belieka tik vienas žaliavos cha-

[1] Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Heidelberg 1904, 2 p.

osas – be formos, be tvarkos, be jungties. Atimk protui priežastingumo sąvoką, ir jis liks negyvas[2]“. Taigi ir visas pozityvistiškas kalbos mokslas yra lyg koks lavonas. Norint kalbą suprasti kaip konvenciją ir taisykles, reiškia ją nemoksliškai suprasti. Sintaksė, bendrai imant, nėra koks mokslas, juo mažiau morfologija ir fonetika. „Visas tas gramatinių disciplinų laukas yra niekados nenuilstančių pozityvistų įkurtos neišmatuojamos kapinės, kur įvairios negyvos kalbos dalys masinėse ir pavienėse duobėse guli gražiai suklostytos ir kur riogso numeruoti kapai su antrašais[3]“. Bet idealistui tai negali būti pakenčiama. „Jei jau idealistiškas priežastingumo principas turi faktinės reikšmės kalbos plėtotėj, tai visi reiškiniai, kurie, pradedant nuo žemesniųjų disciplinų, būtent: fonetikos, morfologijos, žodžių darybos bei sintaksės, yra sužymėti ir aprašyti, turi galutinį, vienintelį ir tikrą išaiškinimą rasti aukštesnėj disciplinoj, t. y. stilistikoj[4]“. Kodel? Todel, kad visi kalbos elementai yra stilistinės reiškiamosios priemonės. Kiekviena kalbos raiška savo esmės atžvilgiu yra individualinė dvasiška kūryba. Žmogaus dvasia, kuri tūno kalboj, padaro viską: ji sudaro sakinius, sakinių dalis, žodžius ir garsus – viską vienu kartu. Ji ne tik tai sudaro, – ji tai dar pagimdo. Žmogaus dvasia su savo neišsemiama intuicija, su savo αἴστησις yra vienintelė priežastis, ir todel visagalinti filologijos karalienė yra estetika[5]. Ir viso to niekas negali suvaržyti: niekur nėra įstatymo, visur laisvė sudaro dvasios gyvenimo principą. Taigi mums savarankė yra ne pati kalba su savo garsais, bet dvasia, kuri ją kuria, formuoja, judina ir sąlygoja net visuose mažmožiuose. Del to negali kalba drauge eiti ir su logika: „Kur prasideda logika, ten atsiskiria kalba nuo galvojimo, ir prasideda filosofijos karas prieš kalbos klaidas, – karas, kuris gali būti kariaujamas ne kitokiais ginklais, kaip tik ta pačia kalba[6]“. Bet dabar kyla klausimas: jeigu kalba yra laisva individualinė kūryba, tai kaip ji gali tapti socialinė? „Bendrieji dalykai, – sako Vossler'is, – yra įsišakniję ne praktiškame susisiekimo ir

[2] Positivismus und Idealismus, 4 p.
[3] Positivismus und Idealismus, 38 p.
[4] Positivismus und Idealismus, 10 p.
[5] Positivismus und Idealismus, 63 p.
[6] Positivismus und Idealismus, 42 p.

idejinių mainų pasauly, bet giliau – teoriškame dvasiškos giminystės pasaulyje[7]“. Visa, kas yra ypatinga ir gyva, trykšta iš individualinės sąmonės, o visa, kas yra bendra ir negyva, yra per susisiekimą toliau plečiama. Taigi individų susisiekimas yra, taip sakant, tik kultūrinė dirva, kurioj kalba plinta, bet ji, ta dirva, neduoda nei vaisiaus nei želiamos pajėgos. Ji yra ne priežastis, bet kalbos plėtotės sąlyga. Todel kalba tenka dvejaip traktuoti: kaip kūryba, kada jos sudaromieji elementai yra ypatingi ir individualūs, ir kaip plėtotė, kada jos elementai yra bendriniai ir taisyklingi, vis vien, su susisiekimu ar be susisiekimo[8]. Ir štai dabar jau nebesunku suprasti šie Vossler'io pasakymai: „Kalbos mokslas tikrąja to žodžio prasme yra tik stilistika. Bet ši priklauso estetikai. Todel kalbos mokslas yra meno istorija[9]“. Arba: „Kalbos mokslo uždavinys yra ne kitoks, kaip tik įrodyti, jog dvasia yra vienintelė veikiančioji visų kalbos formų priežastis[10]“.

Iš visa pasakyta dabar matome, kad visa kalba K. Vossler'io yra didžiai sudvasinama, suindividualinama, tiesiog sukūrybinama ir galų gale beveik visas kalbos mokslas suimamas į estetinę, stilistinę skraistę. Bet argi gali būti kalba vien taip suprantama? Argi gali kalbos mokslas tilpti tokioj skraistėj? Jeigu kiek platėliau pažvelgsime, tai pamatysime, kad šių dienų kalbininkas negali tuo tenkintis. Ir iš tikrųjų: norint kalbą moksliškai tirti, negalima vienašališkai nukrypti, – negalima jos visiškai nei sudvasinti nei sumechaninti: čia kalbininkas turi plačiai ir objektyviai žvelgti į kalbą. Bet ir to dar neužtenka: jis kalbai tirti turi ir šiems laikams tinkančius metodus susiieškoti. Ir dar daugiau: turėdamas tam tikrus kalbinius metodus, kalbininkas turi dar mokėti kalbiškai galvoti, nujausti tos tiriamosios kalbos dvasią, pažinti tuos žmones, kurie tąja kalba kalba ir tt., t. y. jis kalbą turi suprasti su visa jos siela ir kūnu. Todel jis negali savo potyriuose į kalbą žvelgti vien kaip į stilistinę priemonę arba estetikos dalį: jam kalba visų pirma yra kalba, o ne kas kita. „Kur kalba yra padaroma tiriamuoju dalyku, – sako H. Junker'is,

[7] Sprache als Schöpfung und Entwicklung. Heidelberg 1905, 104 p.
[8] Sprache als Schöpfung, 104 p.
[9] Positivismus und Idealismus, 42 p.
[10] Positivismus und Idealismus, 63 p.

Leipzigo universiteto lyginamojo kalbų mokslo profesorius, – ten jai dera tas pat, kas ir kitiems tiriamiesiems dalykams, būtent, visa, kas yra ypatinga ir visuotina, esti ne objekte, bet tyrėjo žvelgiamoj linkmėj. Mes negalim suprasti nei vieno objekto žvelgdami (studijuodami) jį, dirbtinai išskirtą; norėdami tą dalyką vien pagal jo aplinkos požvilgį suprasti bendriausiomis kryptimis, mes turėsime tada tik jo bekrauję schemą. Kontempliacijos (Anschauungen) be sąvokų yra aklos, mintys be turinio yra tuščios[11]". Taigi jei rūpinsimės vien individualine kalbos puse, atmetę jos socialinę, arba, kaip Vossler'is pasakytų, negyvąją pusę, tad ar galėsime gauti moksliško supratimo apie tą kalbą? Juk kalba pasireiškia ne tik fiziologiškai ir psichiškai atskiruose individuose, bet ir socialiai. Ir dar daugiau: iš individualinių kūrybinių elementų susidariusi socialinė kalba savaip susiformuoja, susikristalizuoja, taip sakant, susikondensuoja, gauna tam tikro atspalvio, kuris dažnai yra vadinamas kalbos dvasia, ir tuo būdu ilgiau tveria. Todel kalbininkas ir iš socialinių kalbos elementų labai daug ką gali laimėti kalbos mokslui, o kartais ne tik laimėti, bet ir visą kalbos mokslą tuo pagrįsti. Taigi visai nestebėtina, kad žymiausieji prancūzų kalbininkai (De Saussure, Bally, Meillet, Vendryes...) tvirtina, jog kalba yra socialinis fenomenas. Pav., De Saussure'as, kuris didžios įtakos yra turėjęs visiems kitiems prancūzų kalbininkams, mano, jog kalba yra kaip kokia ženklų sistema (Morsé's alfabetas...): jos vienintelis tikslas esąs tarpusavinis susižinojimas (Verständigung). Drauge su De Saussure'u ir Jules Gilléron'as yra linkęs manyti, kad kalba yra susižinojimo priemonių sistema, kad kalbantieji visuomet stengiasi ko tobulesnio tarpusavinio susipratimo tikslo siekti; todel tiedu kalbininkai ir pačią kalbos esmę visai intelektualiai supranta: jų manymu, supratimas ir nesupratimas, visai racionalia prasme imamas, sąlygoja net pačią kalbos plėtotę. Pagaliau ir pats K. Vossler'is paskutiniuose savo raštuose (pav., „Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie" ir „Geist und Kultur in der Sprachwissenschaft", ypač šio paskutinio veikalo straipsny „Die Grenzen der Sprachsoziologie", 210–260 p.) kalbos sociologijai duoda didžios reikšmės. „Visai nebereikia daugiau įrodinėti, – sako jis, – kad galėtume pateisinti visaša-

[11] Die indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft, 2 p.

liską kalbos sociologiją, kuri šiaip jau seniai visokiais vardais buvo vartojama: kalbos geografija, kultūros istorija, tautos psichologija ar istorine, arba lyginamąja, gramatika arba žodžių tyrinėjimu[12] ". „Moderniosios sociologijos uždavinys iš esmės yra teoriškas, – sako jis kitoj vietoj, – bet iš tikrųjų ji, kaip gryniausia teorija, lieka visuomet sujungta su praktiniais dalykais tuo, kad ji, sociologija, kalbą laiko padargu, priemone ir mediumu, bet ne savitiksliu (Selbstzweck)[13]". Todel tad kalbos vartosena socialiniame gyvenime vaidina pirmaujamą vaidmenį. Pačios kalbos svarbos reikia ieškoti ne kur kitur, kaip tik jos vartosenoj. Sakysim, mūsų kalba nėra jokia kita natūraline sluogtimi sujungta su mūsų kraštu ir tauta, kaip tik jos vartosena. „Del tos vartosenos kalbos šaknijasi ir keliauja. Jų vartosena prilygsta polipo rankoms, kuriomis jis prie ko nors prisisiurbia, maitinasi ir toliau plinta[14]". Kasdienėj šnekamojoj kalboj visos natūralinės reiškiamosios priemonės (garsai, balsas, tonai, ritmai) yra vartosenos valdžioj; tai yra išorė, kuri mūsų norų ir reikmenių (reikų) turi klausyti. Net kalbos ornamentika, ir ta nėra laisva nuo praktikos. „Kiekvienas nedirbtinis, tikrai gražus ornamentas yra neatskiriamai suaugęs su praktine mintim; jis net pats yra dalis tos praktikos, kurią jis vaizduoja ir pabrėžia[15]". Pagaliau, su kalba dera ir logiškas galvojimas. Imkim, pav., sakinį. „Sakinio niekados negalima apibrėžti, – sako K. Vossler'is, – ligi nepaaiškėja, kad jis nėra nei logiškas, nei psichologiškas, nei praktiškas, bet vien kalbiškas ir tiek dailiškas, poetiškai proziškas veizdinys (Gebilde), kuris paskutiniu atžvilgiu vis delto yra vartojamas logiškai minčiai reikšti[16]". Sakinio esmingumas, šalia jo kalbinės prigimties, lemiamai linksta autoriaus nuomonė ir inspiracija siekia logiškumo, kalbinė raiška tuojau pasidaro sintaksiška; visa tai aiškiai pasireiškia prozoj, bet ne poezijoj, kuriai sintaksinė struktūra yra antrinis, nepasireiškiantis, imanentinis dalykas ir subordinuojasi ritmiškam, metriškam ir proziškam grupavimui[17].

[12] Gesammelte Aufsätze, 211 p.
[13] Gesammelte Aufsätze, 240 p.
[14] Geist und Kultur, 90 p.
[15] Gesammelte Aufsätze, 253 p.
[16] Gesammelte Aufsätze, 224 p.
[17] Gesammelte Aufsätze, 226 p.

Iš visa to mes galime matyti, kad Vossler'is paskutiniu laiku yra didžiai susocialėjęs, surealėjęs kalbos dalykuose. Dabar jis yra kur kas artimesnis kalbos mokslui, kaip Benedetto Croce, kuris kalbos mokslą laiko estetikos dalimi, kuriam kalba yra tik meno istorija. Vossler'is kalbą plačiau supranta: jis mato joje individualinių ir visuotinių, intuityvinių ir konvencinių, kūrybinių ir sumechanėjusių dalykų. To neneigia ir kiti kalbininkai. Bet vargiai galima sutikti su Vossler'io ir jo pasekėjų tvirtinimu, kad kiekviena kalbinė raiška yra dvasinė kūryba. Jeigu taip visuomet ir visur būtų, tai tada ir kalbos, t. y. kalbos reiškiamųjų formų, istorija turėtų būti ne kas kita, kaip dvasinių kūrybų istorija, t. y. dvasios istorija, kultūros istorija. Bet tai yra ne visuomet ir ne visur. „Kiek šis nugalvojimas, – sako K. Jaberg'as, Berno universiteto romanistas, – yra teisingas, t. y. kiek visa kalbiška tikrai yra jokios konvencijos ir jokio naudos bojimo nesukliudyta dvasiškumo raiška, tiek yra teisinga ta išvada, kad būtent visa kalbiška yra identiška su dvasios istorija. Tik keblu yra tai, kad, kaip mus moko sociologiškos kalbos studijos, dvasinių dalykų perkėlimas į kalbinius nėra betarpiškai teisingas ir neišsisuka ir negali išsisukti iš visų pašalinių įtakų, nes susižinojimo (pranešimo) funkcija su visomis savo reikmenėmis priklauso kalbai, kaip kevalas riešučiui. Visa, kas yra dvasiška kalboje ir jos atmainose, turime mes, jei norime tai pažinti ir interpretuoti, išlaupyti iš kevalo to, kas yra pranešimo tikslo (Mitteilungszweck) sąlygota (nustatyta). Šiaip mes aukso vietoj galim tik suvartotosios jo rūdos likučius paimti[18]".

Toliau tas pat profesorius šiaip sako: „Galutinis istoriškų kalbos studijų tikslas, pasak jį (Vossler'į), turi būti kalbinės kaitos paskutinės priežasties konstatavimas; tatai, kaip aiškiai yra pabrėžiama, neišskiria ir sąlygų konstatavimo; priešingai, be priežasčių priežasties, turi būti surasta dar ko didžiausia sąlygotų, tarpusavy sutinkančių priežasčių aibė ir taip pat lydinčiųjų reiškinių bei antrinių pasekmių daugybė. Šito metodiško reikalavimo teisingumas negali būti ginčijamas. Tik čia kyla klausymas: ar pranešimo tikslas priklauso kalbos esmei, ir del to jo būtinumas gali būti laikomas vy-

[18] Idealistische Neuphilologie (Germanisch-romanische Monatsschrift. Jan./Febr. 1926, 12 p.

riausia priežastimi visa to, kas yra kalbiška, ar ne? Bet jei pats to nedaro, tai labai sunku atskirais atvejais atskirti veiksmai nuo priežasčių ir sąlygų. Yra labai lengva bendrai tvirtinti, kad žmogaus dvasia yra visų atmainų priežastis, bet pasakyti, kuri žmogaus dvasios ypatybė yra susieta su tam tikra kalbos ypatybe, yra kur kas sunkiau, daugeliu atvejų tiesiog negalima, nes tarp vyriausios priežasties ir kalbinės pasekmės yra dar visa eilė betarpiškų sąlygų. Neganėtinas skaitymasis su šituo faktu yra didžiausias priekaištas, kuris turi būti daromas Vossler'iui ir jo mokiniams. Jie dažnai, labai optimistiškai sukilę, nebeįžiūri ne tik daugybės sąlygų, bet labai dažnai tiesiog nerūpestingu (nevalyvu) būdu nieku nuleidžia vien faktinių dalykų sritį, nors jie teoriškai metodologiško pozityvizmo būtinumą ir pripažįsta[19]". Ir iš tikrųjų: Vossler'is dažnai mėgsta sėti ten, kur dar neišarta; jis paneigia tai, kas dar yra pakenčiama. Specialiai netyręs beveik nei vieno lingvistinio dalyko, jis kūlio apverčia daugybę įprastinių kalbinių terminų ir dažnai vartoja naujus įvairiareikšmius pavadinimus. Užuot vienareikšmiškai ir griežtai kai kurias sąvokas apibrėžęs, jis daug ką tik apgraibomis apšliaužo, impresionistiškai primena ir stilistiškai įvertina. Žodžiu sakant, skaitydamas jo pirmesnius ar paskesnius raštus, gauni įspūdžio, kad jo nusistatymas del pagrindinių kalbotyros problemų labai svyruoja.

Bet eikim toliau. Jeigu kalbos plėtotės istorija, kaip Vossler'is sako, yra meno istorija; jei gramatika yra stiliaus ir literatūros istorijos dalis, kuri savo ruožtu įtarpsta į visuotinę žmonių dvasios ir laisvės istoriją (kultūros istoriją), tai tada kyla klausymas: kalba yra menas? Arba kitaip sakant: žmogaus kalba yra dailinės intuicijos ar į praktinį veikimą palinkusio intelekto padaras? Vossler'io manymu, kalba yra ne kas kita, kaip vidujinė kontempliacija. „Kalbėjimas, – sako jis, – visuomet yra vaidinys (Vorstellung) ir kontempliacija, bet ne abstrakcija. Kalbant apie sąvokas ir abstrakčiausius daiktus, su kalba visuomet pasiliekama daugiau ar mažiau prasmingos kontempliacijos srity. Sąvokomis negalima nei galvoti nei kalbėti[20]". Bet iš tikrųjų vidujinė kontempliacija negali betarpiškai gauti išorinės formos net kalboje, vadinasi, negali ji būti, kaip Vossler'is

[19] Ideal. Neuph, 12–13 p.

[20] Positivismus und Idealismus, 42 p.

nori, del to ir kalbà vadinama. „Kalbos esmė, – sako Fr. Schür'as, – ir jos gyvata pasireiškia mums iš nuolatinės dviejų visiškai priešingų dvasinių intuicijos ir intelekto pajėgų prieštaros (Widerspiel). Intuicija, arba „kūrybinė kalba" („Sprache als Schöpfung"), yra nuolat intelekto verčiama praneštine kalba („Sprache als Mitteilung"). Intuicija, kad taptų pranešimu, turi pereiti per išorinio pasaulio mediumą, turi gauti formą. Ji turi įsitikėti intelektui, kaip vadovui, kuris yra linkęs praktiškai išoriniam pasauly pirmauti; ji turi sutikti su tuo, jog jis viską skaido sąvokomis ir toms sąvokoms suteikia tinkantį simbolį, apvalkalą. Šitame apvalkale vidujinė kontempliacija tampa reiškiamąja forma[21]". Todel ir kalbos mokslo dalykas veikiau gali būti praneštinė kalba, kuri pasireiškia kalbančioje visuomenėje, o ne individualinės kalbinės raiškos; tatai veikiausiai turi priklausyti stilistikai, o ne kam kitam. Kalbos mokslui daugiau rūpi bendrinės, kalbančios visuomenės intuityviai suvokiamos raiškos.

Taigi kalbininkas negali vadovautis nei viena intuicija nei vienu intelektu. Intelektas kalbininkui yra konstruktyvinis padedamasis įrankis kalbos materialui įstebėti, tvarkyti, aiškinti, studijuoti; su jo pagalba jis susidaro sau metodologines sąvokas, tipus, kategorijas, tokias sąvokas kaip „garsų dėsniai", „gramatinės formos", „veldiniai", „skoliniai", „tarmių ribos", „kalbų sąmyšis" ir tt. Bet taip pat kalbininkas negali išsižadėti ir intuicijos: tai yra jam tyrimo organas ir metodas kalbos faktų jungčiai ir visuotinumui suvokti. Šalia analizuojančio intelekto, kuris pirmaujamą vaidmenį yra vaidinęs natūralistiškame kalbos moksle, turi stoti sintezuojančioji intuicija: įtraukdami ją į kalbos potyrius, mes galime tik sugyvinti kalbos mokslą, padaryti jį tinkamesnį, tikslesnį. Bet tai dar nereiškia, kad tuo būtų nutraukiami visi santykiai su visu istoriškuoju kalbos plitimu. Ne, užuot dardėję ekspresionistiškais šuoliais į neišbrendamas klampas ir nuolat skendėję reliatyvizmo bangose, mes galim istoriškai stebėti visas kalbos kaitas, organizuoti intelektu įgytuosius analitiškuosius ir sučiuopiamuosius rezultatus, juos pripildyti gyvybės ir per intuiciją sujungti su istoriškąja kalbinės kūrybos kontempliacija. Šitaip elgdamiesi, rodos, būtume kiek realesni ir nuoseklesni.

[21] Sprachwissenschaft und Zeitgeist. Marburg, 1925, 37 p.

Todel tad kalbos mokslas pajungti vien stilistikai ar estetikai, kad ir šiais laikais, nėr taip lengva, kaip paprastai rodos, o antra vertus, nėr ir reikalo: šių dienų benusistovintis kalbos mokslas stengias kalbą apimti visą, su visomis jos ypatybėmis, pasireiškiančiomis ne tik atskiruose raštuose, bet ir kalbančioj visuomenėj, ne tik dabar, bet ir senovėj. Taigi kalbininkams, lingvistams, nėr visai jokio pamato spyriuotis su rašytojais del kūrybos, del poetinės laisvės: kūrybinė rašytojų laisvė yra ne kalbininkų, kalbos mokslo atstovų, dalykas. Jeigu kuris praktinis kalbininkas, visuomeninkas, ir pastebi kai kurias rašytojų kalbos ydas, tai jis tai daro, jei neapsirinku, turėdamas galvoj daugiau bendrinės, praktinės kalbos, ne kalbos mokslo reikalą, nes kalbos mokslas, kaip kad esu jau kartą „Lietuvoj" [1927 m., 90 (2473) Nr.] rašęs, ne visuomet drauge eina su bendrine kalba. Todel nereikia visko (bendrinės kalbos, kalbos mokslo, poetinės kūrybos, stilistikos, estetikos ir tt.) į vieną puodą suversti, kaip kad mes dabar dažnai mėgstame daryti.

7. Tarmybės, naujadarai ir svetimybės

Kad mūsų kalba yra grynintina, visi gerai žinom; bet kaip ir kiek ji yra grynintina, jau nebe visi vienodai suprantam: vieni vienaip, kiti kitaip manom. Pav., pas mus yra žmonių, kurie daugiausia vadovaujasi tik viena liaudies kalba: visa, ką jie suranda toj kalboj, jiems yra tikra ir šventa; bet užtat tai, ko jie joj neranda, jiems atrodo ne visai pakenčiama, – todel jie dažnai šiaušiasi prieš daugelį naujadarų ir šiaip individualinių kūrinių. O kiti priešingai daro: turėdami tam tikrą apibrėžtą duomenų skaičių, susidaro tam tikrus kalbos dėsnius, taisykles, ir paskum deduktyviai, dažnai a priori ima spręsti apie bendrinės kalbos dalykus, t. y. visa, kas sutinka su žinomomis taisyklėmis, yra taisyklinga, o kas nesutinka, yra netaisyklinga. Bet nei vienas nei antras toks kalbos taisyklingumo sprendimas nėra ganėtinas: pirmuoju atžvilgiu mes dažnai trukdom laisvesnę kalbos kūrybą (n a u j a d a r ų ir kt. vartojimą), o antruoju – dažnai nuslystam nuo realaus kalbos kelio ir imam abstrakčiai teoretizuoti, kitaip sakant – imam kalbą traukti ant tam tikro susinamo kurpalio. Todel, sąmoningai rūpinantis bendrinės kalbos tobulinimu, negalima tenkintis vien šitais pagrindais, – čia reikia dar, be jų,

pastovesnio, tikresnio pagrindo, kurį mums aiškiai nurodo bendrinės kalbos esmė ir tikslas.

Ir iš tikrųjų: bendrinė kalba, kaip jau žinom, yra susidariusi del gyvenimo reikmenės ir tai reikmenei ji yra vartojama; taigi ir jos reiškiamųjų formų tinkamumą, aišku, turi spręsti tik jos v a r t o s e n a, arba, dar tiksliau sakant, apie kalbos formų taisyklingumą ar netaisyklingumą galima spręsti tik iš tos vartosenos, kuri dabartiniu laiku galioja mūsų kalbančiai visuomenei. Ir todel bendrinės kalbos klaida yra tai, kas dabartinei visuomenės kalbamai vartosenai yra visai prieštaringa, t. y. kas yra visai neįprasta, neįmanoma, sunku. Be to, apie kalbos formų vartotinumą mums padeda spręsti ir kalbos t i k s l i n g u m a s (Zweckmäßigkeit). Bet geriausia yra, jei kalbos vartosena kompromisiniu keliu eina su jos tikslingumu[1]. Kad taip tikrai yra, galim įsitikinti iš tarmybių, naujadarų ir svetimybių vartojimo. Pradėkim nuo tarmybių[2].

Šiandien mes dažnai ne vienas pakrapštom pakaušį, tikrai nežinodami, kas turi priklausyti rašomajai, bendrinei kalbai, kas tarmėms. Vieni sako: į rašomąją kalbą imkim tik tai, kas yra tos kalbos atstovaujamoj tarmėj, ir todel jie kartais skelbia kovą daugybei tarmybių; kiti, priešingai, turi daugiau apykantos tarmybėms; o treti, tur būt, ne visai aiškiai nusimanydami, ko jie nori, ima į rašomąją kalbą tik tai, kas yra viename kitame, kad ir visai netikusiame, beveik nelietuviškame rašte parašyta: kas parašyta, tai yra, sako, faktas, ir todel neturim teisės to neigti. Ir tt. Tad kurių čia dabar suklausysi? Bet mano manymu, nėra reikalo visuomet tų dalykų ir klausyti: čia mes galim eiti varžomuoju dogmatizmo arba bendrinės kalbos gyvos reikmenės keliu. Man rodos, kur kas patogesnis yra antrasis kelias, ir štai kodel. Šitam bendrinės kalbos dalyke, kaip ir kitur, turim vadovautis ne tiek vienašališkais, ne visai pamatuotais, reliatyviais užgaidais, bet vieninteliu kalbos tikslu. Vadinas, viskas yra gera, kas lengviausiai padeda to tikslo siekti; viskas yra prasta, kas nuo jo tolina. Taigi del to visi žodžiai ar posakiai, kuriais galim

[1] plg. E. N. Setälä, Über die Sprachrichtigkeit (Finnisch-ugrische Forschungen IV. 77), „Šv. Darbas", 1927, 6 Nr. 541 pp.

[2] T a r m y b ė, kad ir ne visai vykusia, aš čia suprantu tai, kas iš tarmės yra imtina į bendrinę kalbą.

visiems įmanomai, sklandžiai, lengvai ir, svarbiausia, lietuviškai reikšti savo mintis ir jausmus, – visi jie tinka bendrinės kalbos vartosenai, vis tiek, iš kur jie būtų paimti – iš šios ar kitos tarmės: visi mes esam lygūs Lietuvos piliečiai, visi kalbam lietuviškai, tad koks čia dar gali būti kitoks skirtumas? Bet čia man daugelis tuojau gali atsakyti: nemaža tarminių dalykų yra visai negražių, netinkančių bendrinei kalbai, todel reikia jų vengte vengti. Bet kas iš tikrųjų gali pasakyti, kad tie dalykai bendrai netikę? Petras, Jonas ar Baltrus? Ne, nei vienas iš jų paskyrium negali to padaryti, – tai gali padaryti tik visas kolektyvas, pati visuomenė; šiuo atžvilgiu bendrinė kalba, anot K. Voßlerio, yra kaip mada: šitie ar kiti žodžiai patinka rašantiems – juos vartoja; nepatinka – gena lauk iš savo žodyno, ir tiek. Todel iš anksto nustatytosios normos čia maža ką gali padėti; antra vertus, jos yra ir nereikalingos: tokios normos ilgainiui virsta individualinės žmogaus kalbos sąvaržomis. Mano išmanymu, visai nėra jokio nuostolio, jei rašytojas arba įgudęs vertėjas reiškia mintis savo įprasčiausiais, skambiausiais ir prasmingiausiais žodžiais; priešingai, tada mes matom autorių pasireiškiant su visomis savo ypatybėmis ir kalboj, ne tik kur kitur. Čia, man rodos, visi prasmingi tarmės dalykai, kurie kūrybinę autoriaus kalbą daro stiliškesnę, vaizdingesnę, įmanomesnę, neturi būti visuomeninkų paneigiami: tatai tik turtina, gyvina pačią bendrinę kalbą. Bet taip pat ir dideli tarmininkai, kaip A. Jakštas pastebi, neturi čia iš didelio rašto išeiti iš krašto, t. y. neturi į bendrinę kalbą prigrozdoti tokių prašmatnybių, kurias maža kas ar bent vienas autorius tesupranta. Taip pat, kaip aš ne kartą primygtinai esu rašęs, tarmininkai neturi paneigti pačių bendrinių, visiems reikiamų kalbos dalykų; pav., rašyba, šiaip ar taip kalbėsim, turi remtis viena rašomosios kalbos tarmės fonetika, nes kitos tarmės su savo skirtingomis ypatybėmis čia sudaro daugybę nenugalimų sunkenybių ir be reikalo griauna pačius bendrinės kalbos pagrindus.

Bet eikim toliau. Mes visi norim savo kalbą ugdyti – lobinti, turtinti, ir štai tam reikalui, turėdami galybes naujų sąvokų, daromės naujų žodžių. Bet tai yra ne lengvas daiktas: be intuityvinio kalbos esmės nuvokimo ir didelės kalbinės orientacijos čia maža kas galima padaryti; tik be reikalo yra blaškomasi į kraštutinybes ir paskum del to dar pùrkštaujama. Taigi ir naujų žodžių daryboj reikia laiky-

tis tam tikro masto, būtent: visi naujadarai turi būti ko mažiausia prieštaringi esančiai bendrinės kalbos vartosenai, ir todel jie turi būti daromi tik esančiais įprastiniais pavyzdžiais – tai viena; antra, naujadarai turi būti daromi iš reikalo, ne vien tada, kada kas kam ant seilės užeina, t. y. kada kas naujadarų „kalyboj" nori visą kalbos esmę įžiūrėti ir todel „kala" juos be galo, be krašto. Taigi visi tokie naujadarai, kurie yra visai neprašmatnūs, kerėbliški, t. y. kurie nėra tikę minties esmei reikšti, yra atmestini. Šitaip galvodami, mes lengvai galim atskirti, kurie naujadarai yra pakenčiami, kurie ne. Pav., tokie J. Jablonskio (Rygiškių Jono) naujadarai, kaip t e i s m a s (plg. k e i k s m a s, v e r k s m a s, b ė g s m a s...), u ž d a v i n y s (paskum gyvoj kalboj surastas), g ā l i n t i (senovės raštuos sumedžiotas), į g ā l i n t i „umożliwić, ermöglichen, Möglichkeit geben"[3] (pav.: aš jį į g ā l i n a u į užsienį važiuoti, plg. j u d ė t i: j u d i n t i: į j u d i n t i...), v a d o v ė l i n ė kalba (plg. v i r v e l i n i s botagas, m a z g e l i n ė s nytys...), į v a r d ž i u o t i n i a i b ū d v a r d ž i a i, s a n g r ą ž i n i a i v e i k s m a ž o d ž i a i ir kt. – yra, mano nuomone, labai žmoniški „kaliniai": juos skaitydamas, tuojau junti, kad jie tokie visuomet gali kilti iš žmonių kalbos. Bet tokie naujadarai, kaip d o r o p r o t i n g a s ir d i d ž k u r y s „genijus", man ne visai patinka. Ir štai kodel. D o r o p r o t i n g a s pagal savo darybą yra kilęs iš d o r o p r o t i s, o d o r o p r o t i s, ilgai negalvojant, gali būti visų pirma kildinamas iš d o r a ir p r o t a s (plg. b a n d o t a k i s, s i e n o t a r p i s, š i k š n o s p a r n i s...); antra, reta kam gali ateiti į galvą, kad tas žodis yra kilęs iš d o r a ir į p r o t i s (-ys) ar p a p r o t i s (-ys), t. y. iš d o r o s į p r o t i s; trečia, dar abejotina, ar d o r o s į p r o t i s iš tikrųjų gali reikšti tai, ką reiškia rus. нрав, gud. норов (> n ā r a v a s), lot. m o s (gen. sg. m o r i s); ketvirta, vargiai kas pažįsta tokius žodžius, kaip p a p r o t i n g a s, s i e n o t a r p i n g a s ir t. t. Tas pat yra ir su dabušiniu d i d ž k u r i u: tas žodis, formaliai imamas, gali būti puikiausiai sudarytas (plg. d i d ž t u r i s, d i d ž i a t u r i s...); bet ar iš to lietuviško žodžio esmės savaime mums

[3] Bendrai laikraščiuose ir kitur yra dažnai visai nelietuviškai, bet inteligentiškai sakoma: aš d a v i a u jam g a l i m y b ė s (moderniau: g a l i m u m o!) į užsienį važiuoti.

aiškėja tai, ką iš tikrųjų g e n i j u s (-i j a s) reiškia? D i d ž k u r y s yra tas, kas ką d i d ž i a kuria. Gerai. Bet ar visa d i d ž i a yra jau g e n i a l u? Ar žmogaus d i d y b ė, d ỹ d i s yra jau jo ir g e n i a l y b ė? Man rodos, mūsų kalbos įpročiu d i d ž k u r y s (plg. p e č k u r y s, p e č i a k u r y s, u ž k u r y s...) labai sunku subrukti į g e n i j ų, juo labiau del to, kad d i d ž k u r y s yra bendrinė sąvoka, t. y. d i d ž k u r y s gali būti ne tik gabus, galvotas, talentingas, genialus žmogus, bet ir kiekvienas, kuris gali ką d i d ž i a k u r t i „schöpfen; bauen"; pav., d i d ž k u r y s gali būti ir tas, kas tik didžius trobesius k u r i a, t. y. stato, „budavoja". Taigi del to ir aš nesu linkęs g e n i j a u s d i d ž k u r i u vadinti: man tuo tarpu g e n i j u s yra didingesnis už d i d ž k u r į.

Taip pat reikia elgtis ir su skoliniais: čia irgi turim būti nuosaikūs, tvarkūs. Visų pirma skolinius mes turim gerai pažinti: jų gerai nepažindami, mes dažnai nuo vilko ant meškos užbėgam, t. y. bijodami vieno skolinio, įvedam į jo vietą kitą, niekuo negeresnį skolinį. Pav., b ā č k o s (gud. б о ч к а), k ō t o (lenk. k a t), p ā š t o (gud. rus. п о ч т а), t r i ū b o s, t r ū b o s (gud. т р у б а) ir kt. vietoj dažnai imam vartoti kitus skolinius, būtent: b ó s a s (vok. F a s s), b ù d e l i s (vid. vok. žem. b u d d e l), k r a s à (lenk. k r e s a), t r i m ì t a s (iš vokiečių kalbos; plg. vok. T r o m p e t e).

Paskum turim skirti tam tikras skolinių rūšis. Tie skoliniai, kuriuos esam iš senovės paveldėję drauge su daiktais ir kuriems dabar neturim reikiamų pakaitalų, turi be jokios abejonės rasti vietos bendrinėj kalboj, būtent: a g u ř k a s (sen. lenk. o g u r e k, gud. о г у р ó к), a l t ō r i u s (lenk. o ł t a r z, sen. gud. о л т а р ь), ā s i l a s (sen. rus. о с ь л ъ arba got. a s i l u s), b ā t a s (sen. lenk. b o t, gud. б о т), b a ž n ý č i a (sen. gud. б о ж н и ц а, resp. sen. lenk. b o ż n i c a), b ū b n a s, b ū g n a s (gud. б ý б е н || lenk. b ę b e n), b ū d à (gud. б у д а resp. lenk. b u d a), č e s n ā k a s (gud. ч е с н ó к || lenk. c z o s n e k < *č e s n ъ k ъ), d ė k à (sen. gud. д я к а || lenk. d z i ę k a < vok. D a n k), d ū d à (gud. д у д а resp. lenk. d u d a), g r ā b a s (sl. g r o b ъ), g r ỹ b a s (sl. g r i b ъ), k a l ẽ d o s (gud. к о л я́ д ы), k ā m i n a s (gud. к ó м и н, lenk. k o m i n), k a n a u n i ñ k a s (lenk. dial. k a n o w n i k, gud. к а н о в н и к), K a r a l i á u č i u s (gud. К о р о л е в е ц ь, lenk. K r ó l e w i e c), k a r ā l i u s (gud. к о р ó л ь

|| lenk. k r ó l < germ. K a r l „Carolus Magnus"), k á r d a s (gud. к о р д, lenk. k o r d < persų k ā r d „peilis"), k a r ū n à (gud. к о р у н а, sen. lenk. k o r u n a < lot. c o r ō n a, gr. κ ο ρ ώ ν η), k l e b ō n a s (lenk. dial. k l e b a n, sen. gud. к л е б а н ъ), k n ỹ g o s pl. (sen. rus. к n i g y < *къ n i g y), k r e i d à (gud. к р е й д а, lenk. dial. k r e j d a), k r ỹ ž i u s (gud. к р и ж, к р ы ж, lenk. k r z y ż), k ù r t a s (sen. rus. х ъ р т ъ || gud. х о р т, lenk. c h a r t), l i ù d y t i (sen. gud. л ю д и т и, lenk. l u d z i ć), m ė s a (gud. м я с о || lenk. m i ę s o, latvių m ì e s a), m u ĩ l a s (sen. gud. м ы л о || lenk. m y d ł o), p ā s n i n k a s (senovėj p a s t n i n k a s < sen. gud. *п о с т (ь) н и к ъ), p i p ì r a s (sen. rus. п ь п ь р ъ), p ō p i e r i u s (lenk. p a p i e r), p ó p i e ž i u s (lenk. p a p i e ż), P ó v i l a s (sen. rus. *П а в ь л ъ), s e ĩ m a s (lenk. s e j m), s m u ĩ k a s (sen. gud. с м ы к ъ), s t ì k l a s (sen. rus. с т ь к л о resp. got. s t i k l s), š i ĩ k a s (sen. rus. ш ь л к ъ), š v e n t ō r i u s (lenk. dial. ś w i n t a r z, gud. ц в и н т а р ь),[4] t u ĩ n a s (sen. gud. т ы н ъ), t ù l k a s (sen. rus. т ъ л к ъ), t u ĩ g u s (sen. rus. т ъ р г ъ || gud. т о р г, lenk. t a r g), v e r b à (gud. в е р б а < в ь р б а), v ỹ n a s (gud. в и н о, lenk. w i n o), ž e m č i ū g a s (gud. ж е м ч у г < ж ь м ь ч ю г ъ) ir daugelis kitų. Šitie senoviniai skoliniai rodo, kad mes jau 10–12 amž. (ir vėliau) esam ėmę slavų kultūrą, su ta kultūra jie pas mus parkeliavo, parkeliavę ilgainiui įsigalėjo ir gavo pilietinių kalbos teisių, ir todel jų šiandien niekaip nebegalim išguiti.

Bet kas kita yra su tokiais skoliniais, kuriems mes turim gražių pakaitalų; pav., tokius slaviškus skolinius, kaip antai: ā b a z a s (lenk. o b ó z), a d y n à (sen. gud. г о д и н а), ā b r o z a s ir ā b r o z d a s (lenk. o b r a z, gud. о б р а з), ā k r ū t a s (gud. о к р у т < lenk. o k r ę t), a r i e l k à (gud. г о р ю л к а), b a r v à (lenk. b a r w a), b u d a v ò t i (lenk. b u d o w a ć), č ē s a s (gud. ч а с, lenk. c z a s), d ỹ v a s (sen. gud. д и в о arba д и в ъ), g r i ē k a s (gud. г р ъ х ъ), g r ō m a t a (gud. г р а м о т а), k ō ž n a s (gud. к а ж е н, к а ж н ы й), l e n c i ū g a s (gud. л а н ц ю г < lenk. ł a ń c u c h), l i ē k o r i u s

[4] Š v e n t o r i u i, be abejonės, yra turėjęs įtakos ir mūsiškis š v e n t a s.

(sen. gud. лѣкарь, lenk. liekarz), mūkà (gud. мука || lenk. męka), patkavà (gud. подкова, lenk. podkowa), pakūtà (lenk. pokuta), patamkas (gud. потомок, lenk. potomek), pelynas, -na (sen. gud. пелынь, lenk. dial. piełyn), skūrà (gud. скура, lenk. skóra), tę̃myti (gud. тямити), trivóti (gud. тривати || lenk. trwać), váiskas (gud. войско), vajauniñkas (lenk. wojownik) ir kt., – tokius žodžius puikiausiai gali atstoti šie lietuviški žodžiai: gùrguolė, valandà, pavéikslas (ir váizdas), laĩvas, degtìnė, spalvà, statýti (ir kùrti), laĩkas, stebùklas, núodėmė (ir nuodžia), láiškas, kiekvíenas, grandìnė (ir grandìnis), gýdytojas (ir vaistytojas), kančià (ir kentėjimas), pāsagas, gailė (ir gailius, gaila), palikuonìs, mētėlė (ir metỹlė), óda, stebėti, tvérti, kariúomenė, kariauniñkas (ir kariniñkas) ir kt. Šitie lietuviški žodžiai turi neabejojamos pirmenybės prieš skolinius, ir todel nebėr reikalo jų vietoj vartoti slavizmų. Ir dar daugiau: šitų slavizmų nebėr reikalo dėti ir į rašomosios kalbos žodyną; tikslingiau yra jie visi sudėti į tam tikrą skolinių žodyną, kuris savu laiku bus paruoštas. Tačiau tokie skoliniai, kurie yra labai dažnai vartojami paprastam gyvenime, bet vis delto nėr prasmingiausi, vaizdingiausi, – tokie skoliniai visuomet gali būti pakeisti lietuviškais darytiniais žodžiais; pav., teismas, pirmadienis, antradienis (kad ir pusiau slaviškas) ir kt. yra kur kas vertingesni kaip sūdas, padiẽlnykas, paldiẽnykas (metateziškai iš padielnykas < *panedielnykas < sen. gud. понедѣльникъ), pānedėlis, utárninkas (gud. уторник) ir kt.

Taip pat nemaža dėmesio reikia kreipti ir į vadinamuosius skolintinius reikšmės vertinius (Bedeutungslehnübersetzungen): tie iš jų, kurie visai slaviškai atsirūgsta, t. y. nei kiek nedera su kitais tos rūšies lietuviškais žodžiais, yra lietuvintini, pav., tokie žodžiai, kaip apsieiti „elgtis“, apvaikščioti „švęsti“, vestis, pasivesti „sektis, klotis, vykti“, išguldyti „išaiškinti, išdėstyti, išklostyti“, užgulėti, prigulėti „priderėti, priklausyti“ ir kt., nėra vartotini tokia slaviška reikšme.

Taip pat ir tokie posakiai, kaip antai: faktas jam šonikauliu atsistojo (ребром стал); kareiviai žygiuoja sulig pulko vado parėdymo; knygas rašo del žmonių skaitymo; vietoj to, kad rašyti, jis ėmė skaityti (вместо того, чтобы писать, он начал читать); lietuvišku patriotizmu persiimdavo tikroji lietuvių šlėkta (patrjotyzmem litewskim przejmowala się ... szlachta litewska); Dlugošius svyravo kas link rymėnų atvykimo laiko (Długosz wahał się co do czasu przybycia Rzymian), ir kt. – gali ir turi būti kiek lietuviškiau, žmoniškiau ir įmanomiau pasakomi, pav., kad ir šiaip: kareiviai žygiuoja pulko vado įsakymu, iš pulko vado įsakymo, kaip pulko vadas įsakė, liepė...; knygas rašo žmonėms skaityti; užuot rašęs, jis ėmė skaityti, ir tt. Šitos rūšies atskiri žodžiai arba posakiai yra pirmiausia taisytini, lietuvintini, ir štai čia J. Jablonskis mums kaip tik yra pirmas kelią pramynęs.

Pagaliau ateina eilė ir tarptautiniams (internacionaliniams) žodžiams. A. Vireliūnas jiems visiems, be mažos išimties, buvo paskelbęs griežtą kovą: jo išmanymu, turėjo būti jie visi lietuvinami. Žinoma, pats lietuvinimo pagrindas nėra peiktinas – jis yra visai aiškus ir įmanomas; todel apie jo vertybę čia plačiau ir nebekalbėsiu: kam rūpi, gali plačiau apie tai pasiskaityti A. Vireliūno „Mūsų kalbos ugdyme". Tik visa bėda, kaip, kada ir kas yra lietuvintina. Man rodos, patogiausia ir praktiškiausia yra eiti viduriniu keliu. Pirmiausia yra lietuvintini tokie tarptautiniai žodžiai, kuriems galim surasti visai žmoniškų pakaitalų arba bent juos „nukalti"; pav., absurdas, aeroplanas, leksikonas, principas, propozicija, sufiksas ir kt. gali būti pakeisti į nesąmonė, orlaivis, žodynas, pagrindas (ir pamatas, pradas), pasiūlymas, priesaga ir tt. O tokie žodžiai, kaip antai: gramatika, filosofija, logika, metafizika, neurastenija, parapsichologija, patristika, perspektyva, pragmatizmas, simpatija, sindikatas, sistema, technika, teologija, teosofas, trachomas, universitetas ir kt., – tokie žodžiai, kurie yra vartojami siauresnėse mokytinių žmonių specialybėse, gali ir ilgiau pasilikti nelietuvinami: viena, tatai palengvina tuo tarpu daugeliui žmonių svetimąja literatūra naudotis;

antra, čia svarbiau yra ne žodžio forma, bet reikšmė, kurią specialistai išmoksta ne tiek iš kalbos, kiek iš pačios specialybės, iš paties darbo ir tame darbe vartojamųjų dalykų; trečia, vienu kartu yra labai sunku, dabar, kaip praktika rodo, tiesiog negalima visų priversti visai sulietuvintus terminus vartoti; ketvirta, tam nėra užtektinai dorų kalvių; penkta, ir šiaip yra negalima ir nėra reikalo; pav., tokie Kanto filosofijos terminai, kaip antai: transcendentalinė analitika, transcendentalinė kategorijų dedukcija, imanentinė ir transcendentinė (griežtai skiriama nuo transcendentalinė) metafizika, kategorinis imperatyvas ir kt., kuriems pats Kantas yra davęs tam tikros specifinės reikšmės, yra labai sunku pakeisti savais žodžiais.

Taigi iš visa pasakyta matom, kad, gryninant kalbą, nieku būdu negalima nukrypti į kraštutinybes: čia negalima, kaip kai kurie mūsų konservatoriai daro, vien atātupsta atgal eiti; bet taip pat negalima perdaug puristiškai ir į šalį nukrypti. Dideli konservatoriai su laiku ima savo atžagareiviškumu menkinti vis kintančią kalbą, o dideli puristai (perdėti kalbos grynintojai) dažnai užbėga kalbos faktams už akių, nustoja tvirto pagrindo ir ima vien abstrakčiai svaičioti, švelniai tariant – tuščiais žodžiais šaudyti. Todel čia tiek didelis konservatizmas, tiek kraštutinis purizmas mums yra nepakeliui: čia mes turim eiti su konkrečiais ir normaliais šių laikų bendrinės kalbos vartosenos reikalavimais. O kad tas lengviau būtų galima daryti, mes visi, tiek kalbininkai, tiek rašytojai, tiek kiti visuomeninkai, turim pirmiausia mokėti tam tikrą kalbos minimumą (bendrinę rašybą, lietuvišką žodžių darybą, žmonišką sakinių jungimą ir tt.), kaip kad visoj Europoj yra daroma, o jau paskum, mokėdami tą minimumą, galim pradėti savarankiškai kurti savo individualinę lietuvišką kalbą, bet tokią, kad visuomenė lengvai galėtų suprasti, ką autorius nori ja pasakyti.

Atitaisymai. Ne del autoriaus kaltės yra įsibrovusios kelios korektūros klaidos „Šv. Darbo“ 1927. 5 ir 6 nr. 452–461 ir 541–555 pusl., būtent, vietoj priegaitę 453_{4}, milysta 454_{31}, pana 455_{45}, valdýmierás 456_{17}, Basnicekun* 456_{38}, Būga Ks. 6477, 457_{4}, viçpàti 457_{18}, begterig 461_{1}, rvillig 461_{1},

Palėvėnės 461_3, renkraštis 461_{22}, Zemčiūgoj 549_{16}, πῶ-ζον 551_{28}, οὐδέτεζον 551_{37}, akmenìm̃ 553, bosyjimь 553_{13} – turi būti: priegaidę, mylista, panna, valdýmieras, Basnicekunx, Būga Ks. 64, viçpáti, begierig, w illig, Palėvenės, rankraštis, Žemčiūgoj, δῶρον, οὐδέτερον, akmenim, bosyjimъ. Kaip pastebėtas korektūros klaidas skaitytojas galės jau pats atitaisyti. P. Sk.

Sutrumpinimai:

acc. = accusativus
at. = atėniečių, atėniškai
beot. = beotiečių, beotiškai
g. = genitivus
gr. = graikų, graikiškai
ide. = indoeuropiečių
instr. = instrumentalis
kret. = kretiečių, kretiškai
loc. = locativus
lot. = lotynų, lotyniškai
n. = nominativus
pl. = pluralis
plg. = palygink
pr. = prūsų, prūsiškai
ryt. aukšt. = rytiečių aukštaičių
rus. = rusų, rusiškai
sg. = singularis
skr. = sanskrito, sanskritiškai
sl. = slavų, slaviškai
ssl. = senovės slavų bažnytinė kalba (altkirchenslavisch)
vok. = vokiečių, vokiškai
* = žodis (žodžio lytis), kuris šiandien jau nebevartojamas, bet seniau tikrai yra buvęs
< = kyla iš, yra kilęs iš
> = virsta kuo, yra išvirtęs kuo

Prielinksniniai veiksmažodžiai

(Kalba, 1930, nr. 1, p. 24–26)

Mes kartais vienam ir tam pačiam reikalui vartojame kai kuriuos veiksmažodžius su prielinksniais ir be prielinksnių, pav.: juokiamės, tyčiojamės kuo ir iš ko, kratomės ko (kuo) ir nuo ko, mirštame kuo ir iš (nuo) ko... Kai kas ima dėl to abejoti – nebežino, kaip geriau sakyti ar rašyti: kratomės ko (kuo) ar nuo ko; o kai kas net ima vieną kitą tos rūšies posakį ir taisyti. Todėl pravartu yra su tais dalykais plačiau susipažinti. Pradėsime nuo kilmininko.

Mūsų dabartinis o-liemens kilmininkas, kaip rodo lyginamoji gramatika, nėra pirmykštis: jis yra veikiausiai formaliai kilęs iš senovinio ablatyvo [plg. v i l k o (-o iš -ā), sen. sl. v l ъ k-a, sen. indų d ē v ā t (nuo d ē v a h „dievas“), sen. lot. e x t r ā d (vėliau **-d** atkrito) ir kt.], o senovinis kilmininkas išnykęs [plg. sen. ind. d ē v a s y a „dievo“, sen. persų k a r a-k y ā „kariuomenės“, gr. (Hom.) l ý k o i o „vilko“, tesal. p o l é m o i o (nuo p ó l e m o s „kova, mūšis, karas“) – iš indoeur. *-*o-sio*], žr. Brugmann Gr. II^{2}2, 162, Endzelin Gr. 292, Vondrák Vergl. sl. Gr. II^{2}3. Senovinis ablatyvas yra tuo būdu aisčių ir slavų, taip pat graikų kalbose sutapęs su kilmininku, lotynų kalboj – su įnagininku ir vietininku, airių ir germanų kalbose – su naudininku, įnagininku ir vietininku; atskiru linksniu jis yra išlikęs tik arijų (sen. persų ir indų) ir armėnų kalbose. Bet, sutapdamas su kitais linksniais, jis (ablatyvas) nenustojo savo pirmykštės reikšmės: jo pėdsakų yra ir lig šiol išlikusių. Vadinas, dabartinis mūsų k-kas yra sintaksiškai perėmęs ir sen. ablatyvo funkcijas. Tad kokia yra buvusi ši ablatyvinė reikšmė?

Ablatyvas, kaip jau rodo pats pavadinimas (a b l a t y v u s nuo a u f e r r e „tolyn nešti, nunešti, nutolti“), yra buvęs visų pirma atskirties linksnis, pav.: sen. ind. **i-** „eiti“ y á v a s ā t „iš ganyklos“, gr. (Hom.) d i ó k e t o o ĩ o d ó m o i o (> dómou) „jis varė jį nuo jo namo“, lot. c e d i t p a t r i a „keliauja, eina iš tėvynės“, sen. sl. b ě ž i m ъ k y č e n i j a „bėgame nuo didybės, fugiamus superbiam“ ir kt. Ablatyvinių atskirties kilmininkų (gen. separationis) turime dar mes, pav.: k o s a u l u ž ė s atsiskyrei? (liaudies dainoje); p i k t ų ž m o n i ų lenkis, kaip kokios smarvės (Sub.); vos-ne-vos jų nusikratėm (Anykš., Vab.); kiekvienas vėngia m i r t i e s (t. y. lenkias, bijo mirties; plg. v ì n g i s „linkis, lankstas“); jis nustojo savo n u o m o n ė s (ryt. ir žem.); išsižadėk, atsisakyk pasaulio t u š t y b i ų; saugokis p i k t o ž v ė r i e s; arklys pasibaidė v e ž i m o, ir t. t. Dabar, primiršdami pirmykštę ablatyvinę k-ko reikšmę, daug kur ãtskirtį (separatio) reiškiame prielinksniais: k o n u o saulužės atsiskyrei, n u o j ų nusikratėm, atsisakyk n u o pasaulio turtų ir t. t.[1] . Taip pat ir slavai jau iš sena eina tuo keliu; pav., sen. sl. biblijos vertime jau rašoma: běži-

[1] Baisogaliai sako ir „nuo proto a t s t o j o, n u s t o j o“.

mъ otъ kyčenija. Plg. Brugmann Gr. II^{2}2, 496, Delbrück Gr. III 1, 204, Vondrák Vergl. sl. Gr. II^2 246, Fraenkel Synt. 83.

Ablatyvinis yra ir lygties kilmininks (gen. comparativus). Pav., lot. te maior, gr. meízōn soũ „didesnis už tave" rodo, kad kalbamasis asmuo savo didumu skiriasi, nutolsta nuo tavęs mažesnio; taigi lotynų įnag. *te* ir graikų k-kas *soũ* „tavęs" čia yra ablatyvinės reikšmės, t. y. reiškia tam tikrą atskirtį, žr. Wackernagel Vorl. ü. Syntax I^2 5. Mes su slavais tą kilmininką irgi pažįstame, pav.: vaikas užsirepečkeno augščiau stalo (Sub.); jis įbrido vandenin augščiau kelių Sub., Kup., Virbalius; anksčiau Šv. Petro nevažiuosim namo ib. Bet dabar mes šio senovinio kilmininko vietoj imame sakyti: jis geresnis už mane, nekaip (kaip, negu, néi) aš; aš gavau daugiau už tave (kaip tu); plg. lenk. mi mniej od nich „man mažiau, kaip jiems". Kai kurie mūsų inteligentai labai mėgsta sakyti: „aš jam daugiau šimto neduosiu" ir „aš jam duosiu virš šimto"; pirmasis iš šių posakių gali būti mūsų senesniais kalbos pavyzdžiais pateisinamas, o antrasis – ne, nes tai yra vergiškai versta iš rusų kalbos (sverch sta). Mūsų virš reiškia ką kita: paukščiai skraido virš vandens (Sub.), virš malūno pralėkė varnų pulkas (Virb.)

Gilią senovinę vartoseną rodo dar draugės (sociatyvinis) įnag-kas, pav.: lot. Caesar omnibus copiis proficiscitur „C. keliavo su visa kariuomene"; sen. sl. nuždа jemu běaše iti voi „jam reikėjo eiti su kareiviais" (Cod. supr.); latv. vista teka deviņiem calīšiem „višta bėga su devyniais viščiukais". Mes beturime tos rūšies įnag-ką tik atskiruose posakiuose, pav.: ėjo motina vaiku vedina[2] (t. y. ėjo motina su vaiku, ėjo m. ir vaiką vedėsi). Artimi draugės įnag-ko giminaičiai yra šie: jis atėjo tuščiomis rankomis; vaikai laksto basomis kojomis, ir kt. Bet ir tų įnag-kų vietoje jau dažnai sakome prielinksnį **su** (cum instr.), pav.: atėjo ubagas su ilgom terbom, su suplyšusia rudine (Ryt.).

Taip pat ir kitus (priežasties, pagrindo, būdo..) įnag-kus dažnai jau deskriptyviai pasakome. Pav., sakinius „jis badu (senatve) mirė (plg. sen. sl. gladъmъ mъry); jis senumu nebegalėjo

[2] Vedina yra veiksmažodinis būdvardis, priklausąs sakinio veiksniui.

(Sub.); t u t i n g i n i u nepaeini; jis b e r n i o k u mirė (Kup.); močia akis s t u l p u žemyn nunėrė (Sub.); nesirūpink j a i s (plg. sen. sl. не рьсете сę душеję вашеję), nesididžiuok savo g r a ž u m u (pl. rus. не гордись своей красотой); j u o k a i s leipo, plyšo; nors trūk j u o k a i s; jis savo p r a k a i t u gyvena (Sub.); jis juokias, tyčiojasi m a n i m i, ir kt.“ – imame sakyti: jis mirė iš (nuo) b a d o; jis nuo (dėl) senumo nebegalėjo; jis iš s e n u m o nepaeina, jis per senumą nebegirdi; jis mirė bernioku būdamas; nesididžiuok (nesidžiauk) iš savo g r a ž u m o; leipo, plyšo iš juoko; jis juokias iš m a n ę s..; plg. vok. er stirbt d u r c h H u n g e r „jis miršta badu“.

Kai kuriuos pavyzdžius (sakysime, r ū p i n t i s k u o), gal būt, ir nevisai mūsiškai nusakome: r ū p i n t i s a p i e k ą..; bet galėtų tai būti ir bendra; apie tai teks kada nors plačiau pakalbėti.

Iš tų kelių pavyzdžių jau aiškiai matyti, kad mes, kaip ir kiti indoeuropiečių šeimos nariai, modernėjame: senovinius ypatingus linksnius metame ir jų vietoje imame vartoti suprantamesnes lytis. Dėl ekonomijos stengiamės turėti vis mažiau skirtingų formų su visai skirtingom reikšmėm, bet užtat turimąsias visaip kombinuojame ir lanksčiau vartojame. Taigi šitaip elgdamiesi, mes savo kalbos nemenkiname, bet ją tik moderniname, t. y. darome lankstesnę, tinkamesnę šiems laikams. Tai turime gerai įsidėmėti ir sudaromąsias taisykles remti pagrindiniais nūdienės kalbos plitimo dėsniais, ne kokiais nors subjektyviais, siaurais ir nepagrįstais sumetimais.

Scenos kalba

(Kalba, 1930, nr. 3, p. 9–11)

Scenos kalba užsieny jau seniai pradėta rūpintis. Pav., vokiečių scenos kalbai pagrindus padėjo 1898 m. kovo m. 14–16 d. Berlyne susirinkę vokiečių teatrų ir universitetų specialistai. 1899 m. Bremene susirinkę vokiečių filologai ir mokytojai šitam scenos kalbos tvarkymui pritarė ir patarė ją, scenos kalbą, taikinti kitoms gyvenimo sritims (pav., mokyklai). Vėliau Breslavo universiteto vokiečių kalbos ir literatūros profesorius Theodoras Siebsas visus tos kalbos garsus fonetiškai yra aprašęs, sudaręs nemažą transkribuotą tarybos

žodynėlį ir visa išspausdinęs atskiru veikalu „Deutsche Bühnenaussprache, Hochsprache“; 1927 m. Kölne ši knyga yra išspausdinta jau keturioliktu leidimu.

Lenkai, atgavę savo nepriklausomybę, irgi tuojau kibo į tą darbą. Pirmoji paveikslinių lenkų kalbos tarimu susirūpino Lenkų Scenos Artistų Sąjunga (Związek Artystów Scen Polskich). Prof. Tytus Benni pirmas tai nuodugniai aprašė ir 1923 m. sausio mėn. skaitė apie tai referatą Varšuvoje; vėliau, 1924 m., jis yra išleidęs net atskirą brošiūrą „Ortofonja polska“. Po to Artistų Sąjunga, įtraukusi į talką ir Lenkų Kalbos Mėgėjų Draugiją (Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego), sudarė šešių komisiją (po tris nuo Sąjungos ir nuo Draugijos), paveikslinio tarimo normoms išdirbti. Pagaliau, kai jau visos taisyklės buvo suformuotos ir specialistų profesorių akceptuotos, Kalbos Mėgėjų Draugija išleido atskirą brošiūrėlę „Prawidła poprawnej wymowy polskiej“ (Kraków, 1930), kurią Švietimo Ministerija jau yra rekomendavusi visų mokyklų mokytojams.

Reikia pagaliau tuo dalyku ir mums susirūpinti: nebeužtenka kreipti vien dėmesio į rašytos kalbos taisyklingumą, – reikia imti daugiau galvoti ir apie mūsų kalbos tarimą. Ir tai pirmiausia reikia pradėti nuo teatro.

Teatras yra meno įstaiga. Jame, žinoma, daugiausia turi būti kreipiamos akys į pačią vaidybą, į visą vaidilų išorinį ir vidujinį gyvenimą scenoje vaidinant, į visas vaidybines aplinkybes, į tiesioginį vaidmens tikslą. Bet čia turi būti dar didžiai rūpinamasi ir kalba, kuriąja reiškiame visą vidujinį savo dvasios gyvenimą. Čia kalboje neturi būti nieko, kas galėtų žiūrovų dėmesį nukreipti nuo tiesioginio vaidybos tikslo, vadinas – čia neturi būti nepaprastų nevienodybių, didelių nutolimų nuo bendrinės kalbos vartosenos ir tt. Ypač čionai yra reikalingas tarimo vienodumas: to reikalauja pati vaidybinė technika, harmonija ir pagaliau publikos klausa. Pav., kartą, atsimenu, vienas mūsų operos artistas didžiai jaudinamu ir tragingu vaidinimo metu tik per apsirikimą pasakė būsiančiojo laiko pirmojo asmens galūnę *-su* vietoj *-siu*, ir publika, užuot įtemptai pergyvenusi visą tragizmą, ėmė vietomis nenoromis juoktis. Todėl vaidinant, ypač operoj, negalima pasirodyti su tarmiškomis priemaišomis; tai galima tik tada, kai tyčiomis norima kieno pertaras arba koks tarmiškas tarimas atvaizduoti.

Aš suprantu, vaidybinei kalbai ir jos tarimui tobūlėti šiandien labai sunku: beveik visur, kur tik pasisuki, susiduri su visokiomis žargoniškomis prašmatnybėmis. Vienur gatvėje girdi: v a ž ú o t (ir net v a ž ò t), v a ž i ú o t' (su minkštu t), b ī e g t', acc. pl. d a r b ùs, b e r ù, jis b ē r, v ā i k a s ir v a ī k a s (su ilgu ī), v ā i k s, d v á r s, p õ n s (ir p ò n s) ir kt.; kitur (restoranuose, kavinėse, susirinkimuose) girdi daugybę slaviškų priemaišų tiek tarime, tiek žodžių daryboj ir net žodžių junginiuose. O kiek mes visokio žargono prisiskaitome iš laikraščių, iš knygų? Kiek prisiklausome visokių nepaprastybių iš savo draugų, kolegų? Žodžiu, visa aplinkuma mus veikia be perstogės, ir todėl kartais, kad ir kaip stengdamiesi, imame ir suklumpame. Pav., vienas dramos artistas man pasakojo, kad jis jau daug kartų sau kalte kalęs į galvą, jog reikia sakyti l é n k a i, l é n k u s, ne l e n k a ĩ, -k ù s, ir beeidamas į sceną dar galvojęs apie tai, bet scenoje bevaidindamas ėmęs ir pasakęs l e n k a ĩ, l e n k ù s. Tas pavyzdys aiškiai rodo, kokia didelė yra pašalinė įtaka, ir kaip sunku jos atsikratyti. Bet vis dėlto stengiantis, ryžtantis galima bus ir tos sunkenybės apgalėti. Ypač bus lengviau su tomis pašalinėmis neigiamomis įtakomis kovoti, kai griežčiau apibrėžtus ir pastovesnius dalykus visuomet turėsime galvoje ir stengsimės nuo jų nenukrypti.

Tad mes turim dar daug darbo. Visų pirma turime nuspręsti, koks pagrindas turi būti paimtas mūsų scenos kalbai ir kiek jo reikia laikytis. Tai yra svarbus dalykas, nes be to sunku yra orientuotis bendruose scenos kalbos dalykuose ir dėl to tenka kartais be reikalo ginčytis. Ir tikrai: mūsų kalba yra labai įvairi; net panemuniečių tarmė, kurią imame pagrindu bendrinei kalbai, ir ta yra šiek tiek susidiferencijavusi. Paimkim pavyzdžiu kad ir akcentologiją. Maž. Lietuvos lietuviai (vilkiškiečiai, tilžėnai...) sako: g e ř k l ę, v a ř š k ę, g a ř d ų, k a ř t ų, s k á m b i n t i, r a ĩ b a s...; Didžiosios Lietuvos vakariečiai ir rytiečiai taria: g é r k l ę, v á r š k ę, k á r t ų, s k a m̃ b i n t i, r á i b a s. Tilžėnai, vilkyškiečiai, Merkinės dzūkai, kaikurie rytiečiai, kvėdarniškiai žemaičiai (Jaunius) ir kt. sako dat. sg. j a ĩ, š i a ĩ, o kaikurie Didž. Lietuvos vakariečiai ir rytiečiai (pav., sintautiečiai, subatėnai...) sako: j á i, š i á i. Zanavykai tvirtagalę priegaidę taria ilgai, tęsiamai, ant abiejų komponentų (pav., v a ĩ k a s), o pietiečiai (pradedant nuo Marijampolės, Vilkaviškio)

ir rytiečiai atitraukia visą cirkumfleksą ant antrojo dvibalsio komponento, tuo būdu jį pailgindami ir pirmąjį komponentą susilpnindami (pav., v a ĩ k a s; dvibalsio a i pirmasis garsas čia yra tariamas negrynai, suspaustai, o i yra ilgas). Žemaičiai čia priešingai elgiasi: visą cirkumfleksą atitraukia ant pirmo komponeto (pav., l ã i k a, m ã r t ę = m a r č i ą...). Tas pat yra ir kituose fonetikos bei morfologijos dalykuose; pav., rytiečiai taria e i t' (a i t'), v a l' g y t', m a ń, o vakariečiai – e i t, m a n (su kietu *t, n*). Ir t. t. ir t. t. Taigi iš viso to reikia scenos reikalui pasirinkti kas nors viena ir to jau laikytis.

Bet čia vėl kitas klausymas: kiek ir kada vaidilos gali tų pasirinktųjų dalykų laikytis? Juk kone kiekvienas žodis vaidinant gauna tam tikro vaidybinio atspalvio – tai viena; antra, tam tikrais ypatingais atvejais dėl rimo, ritmo ir šiaip dėlko gyvai prisireikia nutolti nuo įprastinės vartosenos. Vadinas, čia scenai neviskas galima, kas galima mokyklai ar kt.

Šitais tad sumetimais vadovaujantis reikia štai kas pasakyti: scenos kalba yra ypatinga, atitrauktinė kalba, pritaikinta vaidybos tikslui. Bet ta kalba, kad ir geriau ištobūlinta, turi būti vis dėlto artima klausančiai visuomenei, todėl jos pagrindas neturi daug nutolti nuo bendrinės šnekamosios kalbos pagrindo; bet ji turi būti normuojamais dėsniais tik tiek apribota, kiek tai leidžia pati vaidyba. Vadinas, apie scenos kalbos sutvarkymą negali kalbėti nei viena klausančioji publika, nei vieni vaidilos: čia ir vieni ir kiti turi prisidėti prie to darbo. Būtų tad gerai, kad teatro direkcija tuo dalyku daugiau susirūpintų ir sukviestų pasitarti visus, kuriems tie dalykai tiesiogiai pareina.

Naujų bendrinės kalbos pagrindų beieškant

(Vairas, 1932, nr. 4, p. 483–491; nr. 5, p. 51–55; nr. 6, p. 198–202)

I

Šiandien apie kalbą mes sprendžiam labai įvairiai: vieni, prisimedžioję keliolika pavyzdžių, tuojau daromės sau taisykles ir jomis imame mūsų bendrinę kalbą normuoti: sutinka žinomieji gyvosios kalbos pavyzdžiai ar kieno nors naujadarai su deduktyviomis taisyk-

lėmis – gerai; nesutinka – tuojau skelbiam tam žodžiui ar posakiui interdiktą. Kiti priešingai darom: tariamo „liberalizmo“ kiek paragavę, tuojau numojam ranka į visokias taisykles bei taisyklininkus ir elgiamės savo nuožiūra, kaip mums geriau atrodo. Todėl kas žingsny matom visokių kraštutinybių, visokių nuomonių apie kalbą. Matom, kad vienas tariasi mūsų kalbą praturtinsiąs tik vykusiais ar nevykusiais naujadarais; kitas kalbos ūgdymo pagrindu mato tik didį priesagų vartojimą; trečias nori, kad mūsų kalba būtų tikslių tiksliausia, net matematiška; ketvirtas sako, kad kalba nieko bendra neturi su logika, ir t. t. Tad kaip žmogus gali orientuotis šitokioj klaikynėj? Kur yra išeitis? Kuo reikia tikėti? Gramatika? Bet mūsų gramatikai irgi nesutaria: J. Jablonskis eina senoviniu gramatikų keliu; M. Durys yra formalinės gramatikos šalininkas; Z. Kuzmickis nori suderinti loginius ir psichologinius pagrindus sintaksėj, ir tt. Ir dar daugiau: visos šitos gramatikos iš dalies yra doktrinieriškos, – jos kartais perdaug nukrypsta į sisteminę mechanizaciją, į skeletą, ir todėl dažnai kalba yra velkama jose ant kurpalio, o ne kalbai pritaikomos taisyklės ir šiaip visokios apibrėžtys.

Taigi neviskas mūsų kalbos darbe yra tvarkinga, normalu: labai, labai daug kas jame reikia reformuoti, daug kas iš naujo reikia daryti. Todėl šituo metu kaip tik reikia būti labai akylam ir atsargiam: dėl mažo kokio neapsižiūrėjimo gali labai lengvai šauti pro šalį; o ypač daug aibių gali padaryti eidamas neteisingu, neapgalvotu keliu. Štai dėl ko mums šiuo metu yra būtinai reikalingi tvirtesni turėklai – tam tikri pagrindai, kurie būtų mums rodyklėmis sunkiame mūsų kalbos darbe.

II

Norint ką spręsti apie kalbą, reikia daugiau pažinti kalbos mokslo, o mums ypač dar ir bendrinės kalbos pagrindai, nes šiaipjau, paviršutiniškai klaidžiojant, dažnai nueinama šuntakiais ir be reikalo keliama nesántarmė. Bet tie pagrindai pažinti yra nelengvas daiktas. Jau daugelis žmonių yra galvoję ir šiandien dar tebegalvoja apie įvairius kalbos reiškinius, apie jų kitimus ir priežastis, ir vis dėlto dar daugelis kalbos dalykų yra neišaiškinta, neištirta. Ligšiol ypač kliudė geriau pažinti kalbą netiesioginis arba vienašališkas žvelgimas į ją; tai rodo aiškūs praeities pavyzdžiai. Imkime paváizdu kad

ir graikus, kurių įtaka kalbos moksle žymu iš dalies ir dabar. Būdami iš prigimties dideli filosofai, jie filosofiškai tuojau ėmė žvelgti ir į kalbą. Pirmiausia jiems parūpo patirti, koks yra santykis tarp daikto ir jo pavadinimo. Vėliau tai paskatino juos susirūpinti ἐτυμολογία, t. y. tikrosios žodžių reikšmės mokslu. Platonui ir Aristoteliui ėmus tvirtinti, kad teisybė ar neteisybė glūdi ne atskiram žody, bet žodžių junginy, sakiny, kalbos mokslas pamažu buvo pajungtas logikai. Dėl to buvo skiriami sprendimo elementai ir tam tikros kalbos arba sakinio dalys (μέρη τῆς λέξεως). Nuo filosofijos pasitraukę, graikų kalbininkai nukreipė savo dėmesį į tekstų kritiką, ir šis darbas savaime paskatino gramatikus susidomėti chronologiniais ir tarminiais kalbos skirtumais ir ieškoti vieno pagrindo kalbos duomenims aiškinti. Tos studijos sudarė pagrindą savarankiškai graikų gramatikai.

Bet ir vėliau nebuvo išvengta klaidžiojimų: lyginamasis kalbos mokslas, vos tik gimęs, tuoj pakliuvo į natūralizmo skraistę. Jau Augustas Schleicheris manė, kad kalba gyvena, auga, plėtojasi, kaip koks natūralus organizmas, ir todėl, jo nuomone, kalbos mokslui yra pritaikintini tie patys metodai, kaip ir gamtos mokslams. Vadinasi, kalba turi plisti griežtais, pastoviais, beišimtiniais dėsniais. Ir taip iš tikro vadinamieji junggramatikai (K. Brugmannas, H. Osthofas, E. Sieversas, H. Paulius, A. Leskienas ir kt.) yra padarę: jie pirmi suformulavo „beišimtinius garsų dėsnius". Ir paskum juo toliau, juo daugiau buvo stengiamasi pati kalba tik analizuoti, skirstyti jos duomenys, grupuoti, mechanizuoti. Ir dėl to kalbos mokslas ilgainiui pasidarė labai abstraktus, atitrauktas nuo gyvenimo, o kartais ir visai be realaus pagrindo[1)].

Prieš šitokį kalbos mokslo pozityvumą pirmas smarkiau ėmė kelti balsą K. Vossleris: jis griežtai pasuko nuo natūralizmo į neoidealizmą. Visa, kas pirma buvo materija ir mechaniškai sutvarkyta, dabar liko tik dvasia, visų kalbos reiškinių pagrindas ir priežastis. Todėl materialas yra niekas, o dvasia viskas. „Die Aufgabe der Sprachwis-

[1)] Kaip iš tikro kalbos mokslas apskritai yra plitęs, trumpais bruožais galime patirti iš V. Thomseno knygelės „Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts" (Übst. von H. Pollak. Halle a. S., 1927).

senschaft – sako K. Vossleris – ist darum gar keine andere als die: den Geist als die alleinig wirkende Ursache sämtlicher Sprachformen zu erweisen“ (Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1904. 63 psl.).

Nors šita nuomonė iš tikro yra kraštutinė, nors su ja dabar kalbininkai daug kur nesutinka (apie tai vėliau dar kalbėsime), bet vis dėlto ji nemaža yra prisidėjusi prie sueižėjusių pozityvizmo ledų laužymo. Štai, pav., šiandien jau ir E. Hermannas, senesnės mokyklos auklėtinis, savo veikale „Lautgesetz und Analogie“ (Berlin, 1931) visai pamatuotai ir teisingai triuškina pozityvistinio ir istorinio kalbos mokslo fetišą – vadinamąjį garsų dėsnių beišimtinumą (Ausnahmslosigkeit) ir proporcinių analogijų tikrumą[2].

III

Dabar, spręsdami apie kalbos dalykus, kartais mes dar vadovaujamės pasenusiomis tradicijomis – griebiamės tai loginio, tai psichologinio masto. Bet nei vienas, nei kitas kelias mūsų neveda į tikrovę, ir štai kodėl.

Šiandieninis kalbos mokslas yra visai atskiras, savarankiškas, su ypatingais savo metodais ir pagrindais; taigi ir kalbiniams reiškiniams spręsti nebegalime taikinti loginio masto. Šiandien jau mes žinome, kad galvojimas ir kalbėjimas nesutampa, ir todėl moderninė logika visai nebeįsako, kaip kalba turi būti reiškiamos mintys; ji tik tenkinasi kalbos duomenimis tokiais, kokie jie iš tikrųjų yra. Juk kalba plinta savais, kalbiniais, dėsniais, kurie dažnai gali su loginiais dėsniais ir nesutikti, t. y. kurie gali būti visai nelogiški. Pav., prielinksnį a p i e paprastai vartojame su galininku: jis lekia a p i e miestą; apsirišk skepetą a p i e kaklą; a p i e tai aš tau nieko nesakysiu, ir tt. Bet štai ima suvalkiečiai ir pasako tą a p i e su vardininku: ten buvo a p i e t r y s v e ž i m a i šieno; ateik a p i e p u s ė š e š t o s; taip pat: jis atvažiavo p o p u s ė penktos. Arba štai kupiškėnas, pamatęs žmogų nereikiama puse važiuojant, sušunka: kur važiuoji? ar ž a b a l a s k e l i o? Šiaipjau paprastai kupiškėnai ž a b a l a s su kilmininku nevartoja. Taip pat žmonės

[2] Šio veikalo recenziją esu parašęs „Archivum philologicum“ III knygai, kuri dabar jau spausdinama.

dažnai vartoja tokius sustingusius posakius, kurie, skyrium imami, yra net nesuprantami; pav., Merkinės dzūkai kartais pasako: n e s u l a u k t a t a v o g a l v a, kad aš tai padarytau! Tiksliai galvojant, mums yra nesuprantama, kodėl yra vardininkas, pav., tokiam posaky: š i e m e t a i šieno visai nedaug turime. Bet dar mažiau protinės logikos yra, kada mes ką emocionaliai nusakome; pav.: tai p a s i u t i š k a s jo gražumas! jis v e l n i o n i š k a i puikus, p a š ė l u s i a i dailus! Čia net sunku įsivaizduoti, kaip tokios priešybės gali ateiti žmogui į galvą. Arba štai kartais kaikuriuos dalykus nusakome labai sukcesyviai; pav.: aš j a m duosiu į kailį, š i t a m b j a u r y b e i. Čia žmogus iš pradžios pasako, kad duos j a m į kailį, o paskum atsiminęs dar tą j a m paryškina: š i t a m b j a u r y b e i; tai yra vadinamoji epeksegezė. Taip pat mes kaikuriuos sakinius pasakome visai primityviai, būtent – parataksiškai; pav.: j i s s a k o, rytoj bus lietaus. Tai yra beveik taip, kaip kad šiandien ir negrai sako (pav., Liberijoj), plg. *yī a kẹ pai, kwī ben* „jis yra ateinąs, jis baltasis yra“ (= tas, kuris ateina, yra baltasis), žr. D. Westermann, Die Kpelle (Göttingen, 1921), 171 psl. Panašių nelogiškumų yra ir kitose kalbose; plg. lot. t r i c e s i m u s secundus (plg. trys dešimtys a n t r a s), gr. τριακοστός δεύτερος; lot. tria milia militum et trecenti, ir kt.; daugiau tokių pavyzdžių yra surašyta W. Haverso veikale „Handbuch der erklärenden Syntax“ (Heidelberg, 1931), 12 kt. psl. ir E. Hermanno minėtam veikale, 184 kt. psl.

Iš minėtųjų pavyzdžių matyti, kad kalba plinta savu, kalbiniu, keliu, ne loginiu. Šitą kalbos ir logikos skirtumą gražiai nusako Leo Krampas: „Die Sprache – sako jis – ist bald verschwenderisch, bald überaus geizig. Für einen Gedanken braucht sie mitunter mehrere Sätze und wiederum verschweigt sie, was der Gedanke notwendig zu seiner Vollständigkeit braucht, indem sie dem Hörer die Ergänzung überlässt. Nichtsagende Dinge kann sie mit grossem Pomp verkündigen und tiefe Weisheit in Fetzen hüllen. Nicht bloss Urteile kommen in ihr zum Ausdruck; in ihr spiegelt sich unser Gefühls- und Willens leben, die gestaltende Phantasie ist in ihr tätig, ästhetische Gesichtspunkte beeinflussen Satzform und Wortfolge. Sie logisch gestalten zu wollen, hiesse das Historisch-Genetische übersehen, das Poetische entfernen, den Formenreichtum vernich-

ten. Ob ein Urteil wahr oder falsch, richtig oder unrichtig, einsichtsvoll oder unbewusst-richtig ist, ändert nichts am sprachlichen Ausdruck“ (Das Verhältnis von Urteil und Satz. Bonn, 1916. 24 psl.). Vadinas, vieną ir tą pačią mintį galime labai įvairiai nusakyti. Bet logikai yra visvien, ar aš pasakysiu: Jonas nuėjo miškan; Jonas tik šast ir nudūmė miškan; kad kūrė Jonas miškan! vos Jonas nukėbžlino miškan; ir nueik tu man miškan, ir t. t. Visų šitų niuansų, kurie kalbai yra būdingi (charakteringi), loginė gramatika visai nežiūri, – ji tik stengiasi kalbos vartoseną vien logiškai pagrįsti; jai kalbos technika turi būti beveik sutolyginama su galvojimo technika, ir pagrindinės loginės sąvokos turi atitikti pagrindines kalbines formas. Ir dar daugiau: šitokia gramatika rūpinas daugiau abstrakčiu galvojimu, o emocionalų, sukcesyvų, egocentrišką, fantazišką ir kt. galvojimą daugiausia nutyli.

Bet šitą aiškią nenatūralybę žmonės negreitai pastebėjo. Dar XIX amžiaus pradžioj ir vidury beveik dar nematė jokio skirtumo tarp logikos ir gramatikos; visur tada dar viešpatavo logistinė kalbos teorija. Tačiau ilgainiui, nors iš pradžios ir labai pamažu, prasidėjo kova prieš tokį logicizmą kalbos moksle. Ir tą pažiūrą, kad garsinė kalbos forma pažyminti dalykus ir jų objektyvinius bei loginius tarpusavio santykius, pirmas galutinai nugalėjo W. von Humboldtas savo veikale „Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts“ (1835). Jis pirmas aiškiai pabrėžė psichologinį veiksnį (faktorių) kalboje, ir jam kalba atrodė jau ne kaip gatavas padaras (ἔργον), bet kaip gyva jėga (ἐνέργεια). Ta mintim užsidegęs, ypač karštai prieš logiką kovojo H. Steinthalis (plg. jo Grammatik, Logik und Psychologie, 1855; Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft^2, 1881: Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern^2, 1890). Jis griežtai reikalavo nemaišyti logikos su gramatika, sprendimo su sakiniu. Kalba, anot jo, kurianti savo mintis nepriklausomai nuo logikos, visai automatiškai; ji prasidėjusi dar tada, kada loginių sąvokų visai nebuvę; todėl tarp sprendimo ir sakinio negalį būti jokių santykių. Ir šituo Humboldto Steinthalio pramintu keliu vėliau ėjo daugybė kitų žymių mokslininkų: W. Wundtas, H. Paulius, O. Ditrichas, B. Erdmannas, Marty ir kt. Kaikurie iš jų buvo jau net labai toli nužengę; pav., K. Brug-

mannas su A. Thumbu net sakinio apibrėžimą buvo linkę pavesti kalbos psichologijai (žr. jų Griechische Grammatik[4]. München, 1913. 655 psl.).

Bet šitokia kraštutinė nuomonė visais atvejais vis dėlto yra nepriimtina. Ir iš tikro: kalba nėra tokia vienoda, kad jai galėtume vieną kurį mastą pritaikinti. Liaudine kalba yra reiškiama ne tik galvojimas, bet visas žmogaus gyvenimas, būtent – jausmai ir fantazija, kuri liaudies sieloj vyrauja. Todėl galėtume čia, anot Haverso (loc. c. 33), kalbėti apie jausminę logiką. Tą pat galėtume pasakyti ir apie poeziją, kuriai sintaksinė struktūra yra šalutinė, imanentinė, o svarbiausias dalykas yra ritmas, metras, meliodija ir kt. Bet praneštinėj (komunikacinėj) kalboj yra jau kas kita: čia vyrauja jau ne tiek intuicija, kiek intelektas. Čia jau turima tam tikras (sužinojimo) tikslas, kuris riboja ir tam tikra linkme lenkia mūsų galvojimą. O „zielbewusstes Denken ist die notwendige Voraussetzung für ein geregeltes Denken" (Havers loc. c. 61). Todėl volens nolens mes turime tada kalba reikšti ir logiškas mintis. „Diese praktische Bestimmung und Verwendung einer wesentlich künstlerischen Form zu logischem Zweck ist, – sako K. Vossleris, – wie mir scheint, der springende Punkt im Wesen des Satzes. Zweifellos ist der Satz zu der Darstellung allerhand anderer als nur logischer Gedanken brauchbar: er kann Befehle, Wünsche, Träume und jeden Unsinn fassen; er gleicht einem Gestell, das zwar für Bücher bestimmt ist, auf dem aber auch Schachteln, Flaschen, Schuhe und Weisszeug Platz nehmen können... Das Wesentliche am Satz ist neben seiner sprachlichen Natur seine Bestimmung, sein Drang nach einem Sinn" (Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie. München, 1923. 224 psl.). Ir todėl mokytinių kalboj, kur jau pirmauja protinė logika, logiškas galvojimas, šitas prasmingumas įgauna ypatingos reikšmės: tie žmonės, griežtai galvodami (tai verčia daryti jų specialybė), nejučiomis, tiesiog automatiškai pradeda to nuoseklumo, logiškumo ieškoti ir savo specialinėj kalboj; jiems todėl yra svetimi liaudinės kalbos nelogiškumai. Bet tatai yra galima nevisur, tik tam tikroj specialinėj kalboj, ir tiktai tiek, kiek tos kalbos atstovai nejaučia tų nelogiškumų: ligi nejaučia, jie juos vartoja; o kai pajunta, tuojau ima jų vengti. Tuo būdu kiek nelogiškumų yra įsiskverbę ir į mokytinių kalbą. „Im weiten Garten dieser Sprache – sako W. Haver-

sas – ist nämlich kein Eckchen, wo nicht alogische Sprösslinge wüchsen. Es handelt sich hierbei z. T. um Konstruktionen, die schon usuell geworden sind, und deren alogischen Charakter wir meist erst bei näherem Nachdenken entdecken, teils aber auch um sog. Augenblicksbildungen, die dem einzelnen unterlaufen, und es ist nun bemerkenswert, das letztere auch im sprachlichen Ausdruck der gefeierten Grössen unserer Weltliteratur zu finden sind, ein Beweis dafür, dass auch beim Gebildeten das natürliche, vorwissenschaftliche Denken gelegentlich an die Oberfläche dringt" (loc. c. 33).

Taigi, jeigu dabar pažvelgsime į mūsų logiškai galvojančių specialistų (matematikų ir kt.) nuomonę apie kalbą, pamatysime, kad jų galvojimas kartais yra visai nesuderinamas su kalbos esme. Imkim pavyzdžiu kad ir p. Z. Žemaičio knygutę „Mūsų kalbos matematiškumo ir reformos reikalu" (Kaunas, 1931), kur 4–5 psl. yra sakoma: „Liūdna, kad besiginčydami apie uodegutes ir kitus mažmožius, nepasijuntame kits kito nesuprantą. Taip kalbėdami, pirmiausia manome apie įvairias gramatiškąsias (= gramatines, P. Sk.) taisykles, daugiausia liečiančias žodžių tvarką sakiny, kurios ne tik sukaustė mūsų kalbą, padarė ją sunkią, nesklandžią, bet ir apnuogino ją nuo įgimto jai didelio logiškumo, matematiškumo". Remdamies tuo, ką esame aukščiau pasakę, turime šitą tariamąjį mūsų kalbai įgimtą logiškumą ir net matematiškumą visai atmesti, nes to liaudinėj kalboj daugeliu atvejų nėra; iš dalies to trūksta net ir mokytinių kalbai, nors kaikuriose srityse to logiškumo čia labai siekiama, o nelogiškumo vengiama. Bet visai kas kita yra metodologinis dalykas – taisyklės.

Ir iš tikro: mes patys, griežtai galvodami ar linkdami taip galvoti, būtinai norime to griežtumo suieškoti ir savo galvojamame objekte, šiuo atveju – kalboje. Bet iš tiesų šito griežtumo yra ne objekte, ne griežtų taisyklių arba dėsnių sudaryme, bet pačiame subjekte, jo griežtame stebėjime, be kurio joks mokslas nėra galimas. Tas griežtas stebėjimas, nuolat žengiant mokslui pirmyn, atsiranda pats savaime; bet žmonės, dirbdami mokslo darbą, kartais susimaišo – ima tolyginti savo stebėjimo griežtumą su tariamuoju stebimojo objekto griežtumu, ypač, jeigu žmogus dar iš anksto yra įsitikinęs, kad jame, tame objekte, to griežtumo būtinai turi būti. Štai čia yra pagrindinė klaida, kurią mes nuolat kartojam. Sudarydami, sakysim,

kalbines taisykles, dažnai mes visai negalvojam apie tas sąlygas ir priežastis, dėl kurių šis ar tas žodis ar posakis yra atsiradęs: pasiimam keletą žinomų pavyzdžių, ir a priori tuojau darome taisykles. Pav., pastebim vienoj kitoj vietoj sakant plyštamą drabužį, žibamas akis ir kt., ir tuojau sudarom taisyklę: visi neveikiamieji šios rūšies dalyviai reiškia nuolatinę ypatybę! Ir paskum iš tos taisyklės „taisom“: stovintį vandenį verčiam stovimu vandeniu (Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika[2], 138 psl.)[3] arba keliaujančias kopas keliaujamomis kopomis, taip pat priderančiai taisom į prideramai (St. Dabušis, 1925 m., „Šviet. Darbo“ XI, 1236), ir tt. Taip darydami, mes negalvojam, kad kur kitur gali būti kitokesnių duomenų, kurie mūsų visuotinamąsias taisykles gali bematant sugriauti; mes nežiūrim, kad tų taisyklių kilmė dažnai yra neaiški, niekuo tvirtesniu neparemta. Ir todėl tokie taisyklininkai dažnai prasilenkia su tikrenybe: paprasti žmoneliai eina savo keliu, o jie savo. Ten, kur pasyvinė reikšmė dar raiškiai yra suprantama, dar juste juntama, ten dar griežčiau yra vartojami neveikiamieji dalyviai – laikui, vietai, įrankiui ir kt. žymėti (pav., ariamas arklys, prausiamas vanduo, sėjamas laukas, valgomas šaukštas ir kt.); tokie dalyviai sudaro dar pastovią gramatinę kategoriją. Bet ten, kur pirminė reikšmė yra apiblėsusi, kur žmogaus jausmas jos kaip reikiant nebesugauna, ten ji yra jau maišoma, – ten pasakome prideraąs ir prideramas daiktas, žibančios ir žibamos akys, priderančiai ir prideramai elgiasi (plg. žem. degančiai reikia) ir kt.; o nuo vadinamųjų būsenos veiksmažodžių mes daug dažniau daromės vien veikiamuosius dalyvius; pav., Subačiuj, Kupišky, Plateliuose, Sedoj, Virbaliuj ir kt. sako tik stovįs (stovintis) vanduo; plačiau apie tai žr. 1926 m. „Šviet. Darbo“ IV, 396 kt. ir 1927 m. XI, 1927 kt.

Arba štai J. Jablonskis, dar Voroneže būdamas, pagal méilė, téisė ir kt. buvo susidaręs dáilė (iš gyvosios kalbos, kaip jis pats man yra aiškinęs, to žodžio nežinojęs), t. y. jis čia visai mechaniškai naudojosi formaline (proporcine) analogija: meilùs

[3] Dar gyvas būdamas, J. Jablonskis man yra aiškinęs, kad jis tą dalyvį iš analogijos susidaręs, ne iš gyvosios kalbos pasiėmęs.

(m e ĩ l ų): m é i l ė = t e i s ù s (t e ĩ s ų); t é i s ė = d a i l ù s (d a ĩ l ų): X, X = d á i l ė; reikšmės kaita ir kiti panašūs dalykai buvo jau nuošaliau. Net ir po to, kai aš 1927 m. „Šviet. Darbo“ XI, 1233, remdamasis gyvąja kalba ir Daukšos raštais, nurodžiau tik esant d a i l ẽ, -ẽ s, d a ĩ l ę, jis neatsisakė nuo d á i l ė: „Mūsų kalbos žodynėlio dalykuose“ (Kaunas, 1929, 8 psl.) jis mėgino dar skirti d á i l ė „tam tikras menas“ ir d a i l ẽ (d a ĩ l ę) „Werk, gražus rankų darbas“; juo sekdamas, dar skyrė naujadarą d á i l ė „iziaščnoje iskusstvo“ nuo d a i l ẽ „proizvedenije iskusstva“ ir B. Sereiskis (Rukovodstvo VI). Tada man teko 1929 m. „Šviet. Darbo“ III, 281 kt. dar kartą prie to sugrįžti ir plačiau įrodyti, kad dėl reikšmės plitimo d a i l ẽ „Arbeit“; Werk“ be jokios abejonės gali reikšti ir „Kunst“.

Bet iš kitos pusės, nepaisant kalbos plitimo, ir šiaipjau sunku išsiversti paprastomis kalbos normuojamomis taisyklėmis. Pav., kartais mes tarmėse apseinam dar be prielinksnių: dabar jau mes nusikratėm v o k i e č i ų (v o k i e č i a i s); lenkis pikto ž v ė r i e s; atsisakyk pasaulio t u r t ų; jis mirė b a d u; jis s e n u m u (t i n g i n i u) nepaeina; juokiasi m a n i m i; vaikas užsirepečkeno a u g š č i a u s t a l o ir tt.; o daugely vietų tuos posakius jau vartojame ir su prielinksniais: aš jau n u o jų nusikračiau; jis atsisakė n u o tabokos, ir tt. Ir štai, jeigu dabar mes pasakytum, kad čia geriau yra (arba reikia) visur nevartoti prielinksnių, kaip kad kaikurie taisyklininkai yra mėginę daryti, tai mes prieštarautume tik pačiai kalbos pažangai – norėtume grįžti į žilają senovę. Ir iš tikro: dabartiniai prielinksniai yra vėlesnio, ne pirminio kilimo; senų senovėj jie yra buvę prieveiksmiai, kurių pėdsakų sutinkame dar senovinėse kalbose; pav., graikų ἄνα „ant“ Homėro ir net tragikų kalboj dar nėra glaudžiai susiję su kuria nors sakinio dalimi; žr. J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax, I^2, 165 ir kt., O. Hujer, Úvod do dějin jazyka českého^2 (Praha, 1924), 19 psl. Bet ilgainiui dabartiniai prielinksniai ir polinksniai buvo pradėta vartoti tik su tam tikrais linksniais; vėliau vieni iš jų suaugo vienu žodžiu, o kiti liko palaidi. Pav., senovinį vietininką *d i e v ĩ e (plg. D i e v ĩ e p) iš pradžios ėmėm vartoti su polinksniu -e n (iš -ẽn) >-ę, būtent *d i e v i e-e n (plg. gr. ἐν Καυδοῖ, žr. Wackernagel, loc. c. I, 224), iš kur vėliau išriedėjo dabartinis loc. sg. d i e v ė (ryt. d i e v ì); dėl

to plg. dar T. Torbiörnsson, Indog. Forschungen, IL, 121 ir kt. Arba štai mūsų iliatyvas r a ñ k o s n a yra sudarytas iš senovinio galininko *r a ñ k ą s (> r a n k à s) ir polinksnio -n a (iš -n ā); plg. sl. n a g o r o (lenk. n a g ó r ę): liet. m i š k a n (iš m i š k a n a < *m i š k a n - n ā). Bet šiaipjau dabar juo toliau, juo daugiau imame vartoti linksnius su prielinksniais ten, kur seniau buvo vartojami tik vieni linksniai; pav., vakariečiai augštaičiai ir žemaičiai vietoj m i š k a n sako į m i š k ą; užuot „jis t y č i o j a s i m a n i m i, medžių šakos o b u o l i a i s lūžo, jis s e n u m u nepaeina“ sakom jau ir „j i s tyčiojas i š m a n ę s, medžių šakos n u o o b u o l i ų lūžo, jis n u o (d ė l) s e n u m o nepaeina“. Tuo keliu eina ir kitos indoeuropiečių kalbos; pav., rymėnai dar sakydavo R o m a e „Romoje“ (sen. vietininkas iš R o m a i), o prancūzai šiandien jau sako à R o m e. Toliau plg. mano straipsnį „Prielinksniniai veiksmažodžiai“ (Kalba, I, 24–26 psl.).

Taigi iš to, kas pasakyta, matome, kad vienomis mechaninėmis taisyklėmis negalima išaiškinti daugybės kalbos darinių, o ypač sunku jomis išsiversti bendrinėj kalboj.

IV

Šiandien tiek kalbos moksle, tiek praktinėj kalboj labai dažnai naudojamės analogija, o kaikuriems mūsų praktikos kalbininkams tai yra tiesiog alfa ir omega: jie tuo pagrindžia visas savo taisykles ir net visą kalbišką galvojimą. Todėl iš eilės pravartu čia su tuo kalbos reiškiniu plačiau susipažinti.

Pati analogija yra tokia pat sena, kaip ir visas kalbos mokslas; bet ji nebuvo visados vienodai suprantama. Pirmieji jos tėvai – stojikai tą žodį suprato dar visai filosofiškai, būtent – jie analogiją siejo su sąvokos ir garsų formos santykiu. Vadinas, jei šitas santykis yra, tai yra ir a n a l o g i j a (ἀναλογία = analogía „atitinkamas santykis, sutikimas, Übereinstimmung“); jei to santykio nėra, yra a n o m a l i j a (ἀνωμαλία = anōmalía „nelygumas, nevienodumas“). Pav., graikų žodis ὁ κόραξ (= kóraks) atrodė tada anomalija, nes, formaliai būdamas vyriškos giminės (skirtis ὁ = *ho*, kaip ir vokiečių *der*, pažymi vyriškąją giminę), reiškia ir vyriškos ir moteriškos giminės atstovą, t. y. ir varną patiną ir varną patelę.

Taip pat tikrosios analogijos esmės nebuvo dar kaip reikiant supra-

tę ir pirmieji lyginamojo kalbos mokslo pionieriai: jiems kiekviena analogija buvo netikra analogija (falsche Analogie). Pav., jiems atrodė, kad lot. *honōr* „per apsirikimą“ buvęs perdirbtas iš senesnio *honōs*: mat, jiems tada visa buvo netaisyklinga, kas tik rodės nutolę nuo senovinės, jų idealizuojamos formos. Bet visados taip negalėjo būti: ilgainiui kalbininkai patyrė, kad visi tokie reiškiniai yra įvykę ne „per apsirikimą“, bet visai normaliai, dėsningai. Vadinamieji jaunagramatikiai (junggramatikai) pirmieji visai aiškiai įrodė, kad šalia garsų kaitos analogija yra vienas iš svarbiausių kalbos plėtotės veiksnių. Dabar *honōr* buvo nebe anomalija, bet dėsningas senesnio *honōs'o* palikuonis, būtent – pat pradžioj buvo sakoma *honōs: honōsem*; ilgainiui *s* tarp balsių pasidarė balsingas (*s* > *z*), ir vėliau išvirto į *r*, t. y., *honōsem* > **honōzem* > *honōrem*. Tuo būdu susidarė dvejybė vienoj ir toj pačioj paradigmoj: *honōs – honōrem*. Bet ilgai tai negalėjo būti pakenčiama kalboj – turėjo būti tos įvairios formos išlygintos. Ir štai šalia acc. sg. *honōrem* atsirado ir nom. sg. *honōr*. Tam padėjo atsirasti dar ir tokie daiktavardžiai, kaip *dolor* „skausmas; liūdesys“, *pudor* „gėda“ ir kt., kurie etimologiškai yra susiję su jiems artimais veiksmažodžiais (*dolēre* „skaudėti, liūdėti; skaudinti, liūdinti“, *pudēre* „gėdytis; gėdinti“ ir kt.) ir todėl veikiau pakeitė pirminę savo galūnę *-os* į *-or*.

Šituo būdu yra patirta daugybė analogijų kiekvienoj kalboj. Iš daugelio pavyzdžių čia paminėsiu tik kelis. Pav., mūsų senovinis priebalsinio kamieno vienaskaitos kilmininkas yra turėjęs galūnę *-es* (pav., *akmenes, piemenes* ir kt. (plg., sen. slav. *kamene*, lot. *hominis* iš **homines*), o dabar jau daugely tarmių turi tokią pat galūnę, kaip ir *peilis, kurmis* ir kt., būtent – *akmenio, piemenio*. Taip pat mūsų veiksmažodžio formos *esmì, esmè, estè* (plg. sen. slav. *jesmь, jeste*, gr. *εἰμί* = *eimí* iš **esmi, ἐστέ* = *esté*) pagal *sukù, sùkame, sùkate* ir kt. yra pavirtusios į *esu, ēsame, ēsate*, arba štai skaitvardis *devintas* pagal dešimtas yra perdirbtas iš senesnio **nevintas*, plg. prūsų *newīnts*. Prancūzų bendratis *être* (sen. *estre*) „būti“ yra kilus iš *essere*, kuri pagal kitas bendratis su galūne *-re* (pav., *amāre, legere*) yra sudaryta iš lot. *esse*.

Taigi iš šitų pavyzdžių matyti, kad daugelis kalbos formų yra analogiškai išlyginta ir dabar vis lyginama. Tai yra nuolatinis diferenciacijos ir analogijos vyksmas: iš vienos pusės randas vis naujų, įvairių formų, iš kitos pusės tų formų didėjanti įvairybė yra vis mažinama, lyginama. Labai gražiai šitą procesą gali, pav., iliustruoti dabartiniai

vokiečių daiktavardžių *Gast* „svečias“ ir *Hals* „kaklas“ daugiskaitos vardininkai: dabar šaknies balsiu jie yra vienodi, būtent – *Gäste* und *Hälse*; bet seniau jie yra buvę įvairūs, būtent – *Gäste* yra kilęs iš senesnio *geste* < **gesti* (plg. sen. vok. augšt. *gęsti*) < **gasti-* (plg. gotų n. pl. *gasteis* „svečiai“; čia yra dar išlikęs šakninis *a*, kuris vėliau dėl *i* įtakos pavirto į *e*, vok. *ä*; plg. ryt. nom. sg. *sākłā* „sėklė“, bet gen. pl. *sėkl'ū* „sėklių“), *Hälse* yra analogiškai perdirbtas iš **halsa-*: nom. sg. *hals*.

Tačiau būtų klaidinga manyti, kad visas analogijos vaidmuo šitame vyksme galima išaiškinti mechaniškai, kaip kad kaikurie kalbininkai pozityvistai dar mėgina daryti. Ne, analoginiai reiškiniai yra labai sudėtingi: jie susidaro įvairiose aplinkybėse ir dėl įvairių priežasčių; todėl negalima pritaikinti vieno šabloninio metodo visiems analogijų atvejams aiškinti. Ypač sunku yra išsiversti proporcine analogija (a:b = c:x, x =?), kuria daug kas labai vikriai naudojasi.

Ir iš tiesų. Analogija visų pirma yra labai glaudžiai susijus su visa kalba, jos sudėtimi. Jeigu kurios kalbos formos yra labai taisyklingos ir jos taisyklės labai paprastos, tai tokios kalbos atstovai labai lengvai visados gali susidaryti įvairių analoginių darinių; tuo būdu, pav., suomiai ir turkai kas žingsny visai paprastomis taisyklėmis gali analogiškai sudaryti kiekvieną tikrą formą. Bet tokios kalbos, kuriose yra daug įvairių dėsnių ir jų visokių išimčių, netaisyklingumų, reikalauja didelio atminties įtempimo, kad žmogus prireikus galėtų tą ar kitą formą tinkamai pasakyti, ir todėl čia rečiau tegali pasitaikyti analogijų. Apie tai E. Hermannas šiaip sako: „Je regelmässiger eine Sprache ist, umso häufiger dürfen sich die Sprechenden der Analogie bedienen, ohne befürchten zu müssen, vom üblichen Sprachgebrauch abzuweichen; je unregelmässiger eine Sprache ist, umso seltner können die Sprechenden die Analogie anwenden“ (Lautgesetz und Analogie, 170 psl.).

Taip pat analogijos atsiradimas priklauso nuo vietos, kurioj ji susidaro. Visų pirma analogijai labai lengva atsirasti paradigmoj; tai jau matėme iš duotųjų pavyzdžių. Paskum analogija lengvai atsiranda nuolat pasikartojančioje eilėje, tam tikruose posakiuose. Pav., senovinis *Annošius* (iš lenk. *Annasz*, gr. *Ἄννας* = *Annas*) pagal *Kaipošius* buvo paverstas į *Ainošius* dėl to, kad šie žodžiai dažnai pagrečiui yra vartojami. Taip pat mūsų *gerų geriausias* yra paverstas į *gerių geriausias*.

Čia būtų galima paminėti dar ir daugiau tokių aplinkybių ir priežasčių, dėl kurių atsiranda analogijų; bet ir iš minėtųjų jau matyti, kad analogijų kilmė yra labai įvairi. Vadinas, kalba plinta ne siauru, bet plačiu keliu, ir todėl siauras jų aiškinimas yra visai negalimas. Dėl to tad yra visai pagrįstas E. Hermanno reikalavimas (loc. c. 193 psl.), kad analoginiai įvairių kalbų dariniai yra iš naujo tirtini ir kad pirma reikia smulkmeniškai ištirti analoginis reiškinys skyrium, o paskum jau bendrinamai.

Taigi, jeigu šitaip su analogija dabar yra kalbos moksle, tai nekitaip gali būti su ja ir bendrinėj kalboj: ir čia reikia pradėti judinti analogijos vartojimas, nes iš tikrųjų su ja čia elgiamės kartais labai primityviai ir vienašališkai. Čia mes dažnai darom labai paprastai: pasiimam kurios nors srities kelis pavyzdžius ir imame pagal juos spręsti apie kalbos dalykus – tai viena; antra, kartais neskiriame mokslinės, konstatuojamosios, nuo praktinės, normuojamosios, analogijos; ir trečia, vienašališka, kartais siaura analogija norim pagrįsti įvairios kilmės darinius ir jų vartotinumą bendrinėj kalboj. Pav., kurį laiką mes vengėme daiktavardžių *keliauninkas, smarkauninkas, ūžauninkas* ir kt.: mums vis rodės, kad šitų žodžių priesaga *-auninkas* esanti perdirbta iš slav. *-ovnik*; tai ypač mus vertė daryti tokie skoliniai, kaip *kanauninkas, medauninkas, pulkauninkas* ir kt. Bet iš tikrųjų taip nėra: čia yra ne paprasta, bet sudėtinė sava priesaga *-au-(i)ninkas*, kurios pirmoji dalis *-au-* veikiausiai yra paimta iš veiksmažodinių kamiengalių, o *-(i)ninkas* yra pridėta prie veiksmažodžio kamieno; plg., *pjovė: pjõvininkas, šliaužė: šliáužininkas, mušė: mušininkas, plėšė: plėšininkas* ir kt.; taigi ir *keliavo: *keliav(i)ninkas* > *keliauninkas* ir kt.; dėl *av* > *au* plg. *baudžiavininkas* > *baudžiauninkas*. Dėl to plg. plačiau 1929 m. „Šviet. Darbo“ III, 235 ir kt.

Arba štai ligšiol mes kratėmės veiksmažodžio *mokytojauti*. Mums vis vaidenos tokia analogija: *mokyti: mokytojas: mokytojauti* = *skaityti: skaitytojas: skaitytojauti* = *gydyti: gydytojas: gydytojauti* ir t. t. Ir todėl stengėmės *mokytojauti* pakeisti į *mokyti, mokytojo darbą dirbti*. Bet iš tikrųjų taip neturime tvirto pagrindo daryti: viena, nei *mokyti* nei *mokytojo* darbą *dirbti* negali atstoti *mokytojauti*, nes tai yra perdaug neparanku ir visai kitokios reikšmės; antra, reikšmė „Lehrer sein“ šiandien yra didžiai reikalinga kasdieniam gyvenime,

ir todėl paprasti žmonės, daug negalvodami apie žodžių darybą, pagal *kunigauti, daktarauti* ir kitus tokius amato reiškiamus veiksmažodžius ėmė vartoti ir *mokytojauti*, o tuo tarpu *gydytojauti, skaitytojauti* ir kt. panašių darinių dar nėra, nes tokioms reikšminėms analogijoms atsirasti dar nebuvo reikiamų aplinkybių.

Bet čia vienas kitas gali pasakyti: gerai, šitam veiksmažodžiui susidaryti buvo patogios aplinkybės; bet lygiai taip pat patogios aplinkybės gali būti ir visai netinkamoms kerėbloms atsirasti, – ar ir tada mes žiūrėsim dar tų patogių aplinkybių? Juk mūsų bendrinė kalba, kaip ir prancūzų, vokiečių ir kt., turi būti f o r m a l i a i tiksli. Taip, šitaip daugelis iš mūsų galvoja ir daro, bet toks galvojimas nėra sveikas pačiai mūsų bendrinės kalbos plėtotei. Ir tikrai: mūsų pačių kalbos aplinkybėse susidaręs analoginis darinys yra mums artimas, nors jis daugiau tolygių giminiečių ir neturėtų. Ypač tai svarbu atsiminti apie semasiologinius ir kitus panašius analogijos reiškinius, kurie kartais formaliai (pav., mums žinomų morfologinių pavyzdžių daryba) negali būti lengvai pateisinami. Pav., iš *girtas* visai įmanomai yra sudaryta *girtybė* ir *girtuoti* (plg. *puikus, puikybė* ir *puikuoti*), iš kur vėliau buvo sudaryta *girtuoklis*, o iš šio *girtuokliauti*; bet daugiau panašių veiksmažodžių, rodos, nėra. Arba štai iš *padegėlis, pavargėlis, kulikas, lupikas* ir kt. žmonių kalboj yra sudaromi veiksmažodžiai *padegėliauti* „padegėliu per žmones eiti“, *pavargėliauti* „pavargėliu būti, pavargėliu per žmones eiti“, *kulikauti* „kuliku per žmones su kuliamąja mašina važinėti“, *lupikauti*; bet šiaipjau daugiau panašių darinių nėkiek teturime, nes tam dažnai nėra nei reikalo, nei tinkamų aplinkybių. Taigi, *mokytojauti*, kaip ir *girtuokliauti, padegėliauti, lupikauti* (plg. *girtuoti: girtuoklis: girtuokliauti = padegti: padegėlis: padegėliauti – lupti: lupikas: lupikauti*), yra pirmiausia sudaryti iš reikalo ir tam tikrose aplinkybėse, ir tokių dalykų, man rodos, nebevertėtų „taisyti“.

Tačiau kas kita yra mūsų kalbinėse aplinkybėse susidarę dailūs ar griozdiški dariniai: tai jau yra vartosenos, skonio dalykas, ir apie tai turi spręsti nebe vieni kalbininkai pozityvistai, bet visi tie, kurie turi kalbinės nuovokos ir kalbinio bei stilistinio skonio. „Die Sprache als Normwissenschaft, – sako E. Otto, – ist Gegenstand der Stilistik“ (Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft. Bielefeld und Leipzig, 1919. 24 psl.). Bet apie tai kitą kartą.

V

Be logicizmo ir su juo susijusios proporcinės analogijos (žr. š. m. „Vairo“ 4 ir 5 nr.), pasitaiko dar vienas dalykas, kuris bendrinę kalbą didžiai negyvina ir tolina nuo gyvenimo, – tai reikšmės nežiūrėjimas. Dėl to mūsų sudaryti terminai ar šiaip kokie dariniai dažnai atrodo dirbtiniai, negyvi, lyg juos būtų sukūrusi kokia mašina, bet ne žmogus, vadovaudamasis savo kalbos jausmu ir skoniu. Tad pažvelkime plačiau į tą dalyką.

Šiaipjau žodžio reikšmė mums atrodo paprastas dalykas; bet iš tikrųjų ji nėra tokia, kaip rodosi. Tai yra kas kita, kaip fonetikos ar morfologijos dalykai. Reikšmė eina savo keliu, neikiek nesiderindama su garsu, todėl jos ribos yra visai neapibrėžtos, t. y. kiekvienas žodis yra ne vienareikšmis, bet daugiareikšmis. Pav., kilmininkas *pieno* gali reikšti ir p i l n į (: puodynė *pieno*), ir p a s k i r t į (: *pieno* puodynė „pieninė puodynė, puodynė pienui laikyti“), ir s t o k ą (: pritrūko *pieno*), ir norėjimo o b j e k t ą (: noriu *pieno*), ir t. t. Arba štai būdvardis *naujas* įvairiais atvejais gali turėti įvairią reikšmę; pav., *naujas* paveikslas gali būti tik ką nupirktas, tik ką padarytas, dar nesuteptas, visai kitaip nupieštas ir t. t. Šitos rūšies žodžiai įvairiose aplinkybėse gauna vis įvairią reikšmę, t. y. jų reikšmė įvairuoja sulig reikalu. Bet yra žodžių, kurių reikšmės, kad ir būdamos daugeriopos, yra kiek pastovesnės; pav., eisime sėmenų *siausti*; vaikai *siaučia* (dūksta); *apsisiausk* skara, ir t. t. Tačiau ir šitokių žodžių ribos, daugiau paanalizavus, irgi pasirodo nevisai griežtos.

Bet kaikam gali pasirodyti vis dėlto nesuprantama, kodėl vienas žodis yra daugiareikšmis. Argi negeriau būtų, kad kiekviena reikšmė būtų žymima atskira forma? Tačiau tokia nuomonė yra klaidinga: neišvengiamas žodžių daugiareikšmiškumas kaip tik sudaro vieną iš svarbiausių kalbos gyvatos vyksmų; tai yra kalbos klestėjimo ir augimo ženklas. Ir iš tikro: kiekviena reikšmės kaita, kiekvienas reikšmės išplėtimas arba susiaurinimas, kiekviena metafora, yra susiję su daugiareikšmiškumu. Pav., jeigu kuris žodis įgyja naują reikšmę, tai ši įgytoji reikšmė senosios tuojau neišstumia, bet kurį laiką dar abidvi pasilieka vartosenoj. Pav., *dalykas* šiandien reiškia „Gegenstand“ (dėl darybos plg. *dalỹ-kas: dalý-ti, výsty-klas: výsty-ti, pa-bū̃-klas: pa-bú-ti, tekẽ-las: tekẽ-ti* ir kt.), o seniau turėjo dar ir pirminę reikšmę „Teil, Anteil“, kurią sutinkame senoviniuose raštuose. Arba štai vok.

Bauer šiandien reiškia „narvas“ ir „ūkininkas, rusticus“, bet seniau tas žodis yra turėjęs tik vieną reikšmę „buveinė, gyvenamoji vieta“ (plg. anglų saksų *būr* „Wohnung“ iš **bhū-ro-*: liet. *bū-ti*...), kuri vėliau buvo suspecializuota dviem linkmėm: iš vienos pusės *būr* (>Bauer) gavo reikšmę „Mitbewohner“, paskui „Nachbar, Mitbürger“, o vėliau „Dorfgenosse, Bauer“; iš kitos pusės bendroji reikšmė „buveinė, gyvenamoji vieta“ buvo susiaurinta – pradėta vartoti tik paukščių gyvenamajai vietai, t. y., narvui, žymėti (plg. sen. vok. augšt. *būr* „Haus, Kammer“).

Tai yra vadinamoji reikšmės kaita, kurios kasdieninėj kalboj mes paprastai visai nepastebime. Pav., kalbėdami apie *kalėjimą* „Gefängnis, carcer“, mes dažnai visai negalvojame, kad tas žodis gali būti ir veiksminės reikšmės, kaip *girdėjimas, tylėjimas* ir kt. O kartais mes net visai nežinome arba galėtume nežinoti, kokia yra buvusi pirminė reikšmė. Pav., jeigu nežinotume, kad seniau buvo rašoma paukščių *plunksnomis*, šiandien vargiai kam ateitų į galvą dabartinė metalinė *plunksna* jungti, sakysime, su žąsies *plunksna*. Arba štai daug kas iš mūsų, gerdamas arbatą, žino, ką iš tikrųjų pradžioje yra reiškusi *esencija*? Nežinodamas viduramžinių gudrybių, vargiai kas manys, kad mūsų arbatinė *esencija* yra išsirutulojus iš lot. *essentia* „visų daiktų būtis ir esmė“; o tai iš tikrųjų yra įvykę dėl alchemikų teorijų.

Taigi žodžio reikšmė yra daugeriopa, nuolat kintanti, ir todėl jos ribos nėra griežtos. Bet dabar kyla klausimas: jeigu taip yra, tai kaip žmonės gali tarpusavy susikalbėti, susiprasti? Taip, dėl to gyvenime esti nemaža sunkenybių, atsiranda daug nesusipratimų ir ginčų. Bet nėra bloga be gera: jeigu žodžiai būtų vienareikšmiai ir visados žymėtų tik po vieną griežtai apibrėžtą sąvoką, tada būtų daug sunkiau susikalbėti; tada reiktų atsiminti tiek žodžių, kiek yra reikšmių; o reikšmių yra begalybė, tad ir žodžių begalybė reiktų turėti galvoj. Bet tai yra neįmanomas dalykas: gyvenime mes niekados nesame reikalingi tokios žodžių daugybės – tai viena; antra, žodžių daugiareikšmiškumas mums nevisados kliudo susiprasti, nes reikiamoji reikšmė aiškėja ne skyrium imama, bet iš žodžių junginio, būtent iš to tikslo, kuriam ji yra vartojama. Taigi „die Kunst, unzweideutig klar zu sprechen oder zu schreiben, – sako K. O. Erdmannas, – besteht darin, Wörter und Wendungen so zueinander zu

fügen, dass sie sich gegenseitig eindeutig machen, dass sie den Hörer oder Leser z w i n g e n, jeden Ausdruck nur im gewollten Sinn aufzufassen, ohne dass eine Überlegung oder ein Wahlakt zwischen den verschiedenen Sonderbedeutungen eines Wortes nötig wäre". (Die Bedeutung des Wortes.[4] Leipzig, 1925. 44 psl.). Ir todėl klysta tie, kurie nori visai aiškius, vienareikšmius žodžius matyti tik skyrium paimtus, ne kontekste vartojamus, nes kiekvienas visai iš sakinio išskirtas žodis yra išblukęs, galima sakyti, net bereikšmis: jis tik tada mums yra reikšmingas, kai mes traktuojame jį kaip sakinio dalį.

Kaikam taip pat dar rodos, kad daugiareikšmiškumas prieštarauja logikai ir kliudo logiškam galvojimui. Bet tai netiesa: toks žmogus, kuriam taip rodos, iš tikrųjų nėr perdaug logiškai jautrus; priešingai, tokiu savo galvojimu jis tik parodo, kad jo asociacijos yra didžiai veikiamos paviršutiniško žodžių skambumo, ir todėl jis negali atskirti subtelių sąvokos niuansų omonimuose (vienodai skambančiuose žodžiuose), neįstengia jų susekti iš žodžių junginio (sakinio) ir nesugeba pastebėti natūralaus žodžių reikšmės plitimo. Pav., žinodami, kad būdvardis *doras* yra „tüchtig, brauchbar, gut, tugendhaft...", sakome tą žodį negalint reikšti „sittlich", ir todėl vietoj esančios *doros* pasidarome dar *dorovę* „Sittlichkeit".

Tačiau mes didžiai apsiriktume, tvirtindami, kad žodžių daugiareikšmiškumas visur vienodai turėtų būti toleruojamas. Ne, tai visur nėra reikalinga. Pav., poezijoj ir retorikoj, kur norime ne tik nuomonę išreikšti, bet valią paveikti ir vaizduotę sukelti, ne tik galime, bet dažnai būtinai ir turime vartoti daugiareikšmius žodžius, nes jeigu perdaug sausai, t. y. vienareikšmiškai, vartosime atskirus žodžius, tai tokia kalba atrodys nevaizdi, išblukus, negyva ir todėl nedarys jokio įspūdžio. Bet kas kita yra griežtieji mokslai (matematika ir kt.): čia jau būtinai reikia vartoti tikslūs, vienareikšmiai žodžiai, nes be aiškių, pastovių, griežtai apibrėžtų terminų tokie mokslai yra visai negalimi. Tačiau klaidinga manyti, kaip taip, kaip griežtuose moksluose, turi būti elgiamasi ir visoj bendrinėj kalboj. Ne, bendrinė kalba yra susieta su praktikos gyvenimu; jos vyriausias tikslas yra susižinojimas, pranešimas; ir todėl iš tokios kalbos negali būti išbraukti gyvosios kalbos pažymiai. O žodžių daugiareikšmiškumas kaip tik yra toks gyvosios kalbos pažymys, jos pulsas. Tai yra

lyg kokia medžiaga, iš kurios įvairių įvairiausius reikšminius darinius galime susidaryti, ir kuriais mes bendrinėj kalboj dažnai naudojamės.

Truputį keblesnis dalykas yra susekti reikiamoji reikšmė kokiam nors specialiam reikalui. Čia visų pirma tenka naudotis reikšmės analize, ir štai dėl ko. Žodžio reikšmę konstatuodami, turime nurodyti visą kalbamosios reikšmės tūrį ir jos atskirus porūšius. Bet vartodami kurią reikšmę, mes paprastai negalvojame – pasitenkiname tik bendromis visos reikšmės tūrio žymėmis ir kaikuriais svarbesniais jos porūšiais, kurie daugeliui jau yra įprasti. Tad specialesniais atvejais tenka apie tai labai daug pagalvoti, dažnai tiesiog intuityviai ir labai sąmoningai reikia gilintis į reikšmės niuansus, kad galėtum juos įstebėti ir aikštėn iškelti. O kartais kaikurie mokslinti, intuityvūs žmonės, turėdami gerą kalbos skonį ir jausmą, moka dažnus žodžius labai gražiai, nedirbtinai vartoti su visais subteliais reikšmės niuansais, ir tuo tarpu sąmoningai visai negali paaiškinti, kodėl būtent ta ar kita reikšme kalbamą žodį vartoja.

Visai kas kita yra, kai mes norime žodžio reikšmę normuoti bendriniam reikalui. Čia iškyla jau daugiau sunkenybių. Kartais rodosi, kad ypatingos žodžio reikšmės yra visai gerai apibrėžtos, bet, giliau pažvelgus, pasirodo neganėtinos, būtent – definiciniai reikalavimai yra visi išpildyti, bet pati definicija bendrinei vartosenai vis dėlto yra svetima. Žinoma, ta vartosena kartais yra „kaprizna“ ir nenuosekli, ir todėl, norint tą definiciją išlaikyti, būtinai tenka toji vartosena „taisyti“; tai iš tikrųjų kartais mes ir darome.

Tačiau šiuo būdu visas klausimas dar nėra išsprendžiamas: žodžiai, kad ir turėdami tinkamai apibrėžtą reikšmę, savo forma dažnai vis dėlto nedera į artimos reikšmės žodžių kategoriją. Tada nuosekliems kalbos logikams knitėte knita susirasti tinkamesnė reikšmės forma. Pav., pagal *savas* daiktas, *saviškis*... neseniai buvo norėta susidaryti ir *savybė* „Eigentum“; bet teisininkai tam pirmieji pasipriešino: sako, *nuosavybę* jau turime į kodeksus įsitraukę, ir jos nebegalime išsižadėti. Ir todėl ji išliko.

Iš to tad matome, kad žodžio reikšmės ribojimas (ir tos ribotos reikšmės žymėjimas) labai daug priklauso nuo reikalo: kinta tas reikalas – kinta ir reikšmės ribojimas. Pav., zoologas *banginius* būtinai skiria prie žinduolių, o žvejai laiko juos žuvimis, nes jie juos gaudo

vandeny, kaip ir kitas dideles žuvis. Jeigu kas sakytų, kad tik zoologų apibrėžimas yra tikras, tai klystų, nes iš tikrųjų žvejų apibrėžimas yra tikslingas žvejybai, o zoologų – zoologinei sistematikai; taigi dėl reikšmės nustatymo abudu šie apibrėžimai yra geri.

Bet kaikas pasakys: taip negalima daryti, nes žodžiai yra sąvokų ženklai. Taip, žodžiai yra sąvokų ženklai; bet tuo tarpu jie yra ir daugiau, kaip sąvokų ženklai: jie turi dar tokių vertybių, kurios nieko bendro neturi su žodžių reikšmėmis. Pav., veiksmažodžiai *eiti, drožti, dumti, skusti, kėbžlinti, kūprinti, dūlinti* ir kt. – visi turi ėjimo reikšmę, bet kiekvienas iš jų daro vis kitokio įspūdžio: jie yra susiję su šalutiniais vaidiniais ir tam tikra nuotaika.

Ir iš tikro: kalbėdami žodžiais pasakome ne tik sausą sąvokos turinį, bet kartais tos sąvokos vieną kurią dalį labiau pabrėžiame, tam tikras jos žymes daugiau iškeliame arba sukeliame tokius vaidinius, kurių sąvokoj visai nėra. Tai ypač priklauso dar nuo to, kaip mes esame nusiteikę tam tikras sąvokas reikšdami. Pav., šalia jis *nusigėrė, pavalgė, numirė* galime dar pasakyti ir jis *nusilakė, paėdė, prisprogo, padvėsė, kojas nukratė, kepšes užvertė, Dievui dūšią atidavė, su šiuo pasauliu persiskyrė, pas Abraomą nuvažiavo* ir t. t. Ir štai šitos žodžių ypatybės, šalutinė jų prasmė ir jausminė vertybė, kaip tik turi didžios įtakos pačiam kalbos pobūdžiui, jos stiliui. Bet tos žodžių ypatybės yra dar mažiau apibrėžtos, kaip ir sąvokinis jų turinys. Dėl tos tad priežasties labai sunku yra mokėti gerai ką nors, ypač meno dalykus, versti iš svetimos kalbos: tam tikslui reikia ne tik teoriškai mokėti abi kalbos (t. y. iš kurios ir į kurią verčiama), ne tik suprasti verčiamųjų žodžių sąvokinis turinys (tai dažnai yra nevisai sunku), bet reikia dar sugebėti atvaizduoti ir jų antriniai reikšmės dalykai – šalutinė prasmė ir jausminė vertybė: be tų dalykų vertimai esti sausi, negyvi ir netokie vertingi.

Blaiviau žiūrėkime į kalbos dalykus

(Tautos mokykla, 1933, nr. 4, p. 67)

Visi, kuriems dabar tenka dėstyti kalbos dalykai ar šiaip su jais reikalo turėti, dažnai susiduria su visa eile sunkenybių: nemaža būtinai reikalingų dalykų yra neišaiškintų, įvairiai suprantamų, ginčytinų. Dėl

to tad mes dažnai blaškomės ir netinkamas išvadas darome, ir dėl to tie, kuriems tokie dalykai tenka išmokti ir vartoti, dažnai nežino, kur ir besiorientuoti. Kad tai yra teisybė, paminėsim čia keletą pavyzdžių.

Vienas kitas mūsų kalbos taisytojas yra linkęs skirti priklausyti ko „wovon abhängig sein“ ir pareiti nuo ko „wovon abhängen“, pav.: Lietuva Rusijos nebepriklauso (nebėra Rusijos valdžioj), bet tai nuo tavęs pareina „es hängt von dir ab“. Bet man vis dėlto tai neatrodo visai sklandu. Visų pirma Didž. Lietuvoj žmonės paprastai pareina tik namo, ten daiktas nepareina (netelpa) irtt.; čia pareiti „wovon abhängen, worauf ankommen“ beveik nepažįstamas, – tat yra Maž. Lietuvos nuosavybė, bet ir tai truputį kitokesne reikšme; pav., Kuršaičiui pareitis yra „pultis, pritikti, gebüren, zukommen, sich schikken, geziemen, passen“ (Deut.-lit. Wörterb. I, 504). Bet Maž. Lietuvos (ir kai kurie pasienio Didž. Lietuvos) lietuviai pareiti(s) sako ir su ant: kad ant didumo pareitų, karvė kiškį pagautų. O šitas posakis dėl savo vartosenos srities ir dėl pačios konstrukcijos (vokiečiai šį sakinį šiaip nusakytų: wenn auf die Grösse ankäme, würde...) vargiai yra lietuviškas padaras. Plg. dar kaip tau eit? (Kurš.) „wie geht es dir?“, tai ant to ėjo „das ging darauf“ (Kurš.) ir kt. Taigi pareiti nuo (ant) ko „wovon abhängen, worauf ankommen“, veikiausiai yra ne be vokiečių kalbos įtakos susidaręs, daugeliui savo kilme ir daryba D. Lietuvoj yra neįmanomas. Todėl, mano nuomone, bendrinei kalbai daug labiau tinka priklausyti ko ir nuo ko „wovon abhängen“: viena, priklausyti ko „wovon abhängig sein“ yra plačiai sakoma mūsų tarmėse (plg. suaugę vaikai dabar maža savo tėvų bepriklauso), ir antra, priklausyti nuo ko, kuris irgi pasitaiko dabartinėj gyvojoj kalboj, yra tos pat rūšies, kaip ir priklausyti ko, tik su tuo skirtumu, kad šis pastarasis posakis, priklausyti nuo ko, yra vėlyvesnio kilimo. Mat, vietoj veiksmažodžio priklausyti su senoviniu nuotoliu (abliatyviniu) kilmininku ilgainiui buvo pradėta vartoti ir priklausyti su nuo lygiai taip pat, kaip kad šalia kratosi, lenkiasi ko dabar jau naujoviškai yra sakoma ir kratosi, lenkiasi nuo ko, plg. „Kalbos“ I, 24–26 psl.

Drauge su priklausyti nuo ko mūsų kalboj gali būti pa-

reigos vietoje ir priedermė, kurią yra vartoję aušrininkai, K. Būga (plg. jo Žod. IV) ir kt., nes to žodžio reikšmė Didž. Lietuvoj yra įmanomesnė, būtent: tai, kas man pridera (pritinka) daryti, yra mano priedermė, mano priedermės dalykas. Dėl darybos plg. tarmė: pratarmė, santarmė, tvermė: ištvermė ir kt.

Arba štai, vieno kito manymu, yra nevartotini žodžiai protėvis, prosenis ir kt. Bet kodėl tų žodžių nereikia vartoti? Argi jie iš tikrųjų yra netikę? Ne, jie yra geri, tik netikęs mūsų aiškinimas: jie nieku būdu negali būti jungiami, kaip paprastai darome, su prošvaistė, protarpis ir kitais panašiais žodžiais, nes jų (protėvio ir kt.) priešdėlis pro- čia reiškia ne „durch etwas hindurch, an etwas vorüber, vorbei", bet „prieš, pirma". Tą senovinę priešdėlio reikšmę, mūsų prielinksny pro nebeišlikusią, visų pirma rodo kvėdarniškių ir kt. žemaičių prósenolis, pandėliškių prósenelis ir kt., ir žilą tos darybos senovę patvirtina kitos kalbos, pav., sen indų prá-napāt- „vaikų vaikų vaikas, Urenkel" (= lot. pro-nepos), graikų pró-pappos „prosenelis, senelio tėvas, Urgrossvater" (= lot. pro-avus) ir kt. Pagaliau, ir patys proseneliai „tėvų tėvai, protėviai, Vorväter" mums yra nesvetimi, žr. V. Kalvaičio Liet. Wardų Klėtelė, 21 psl. Taigi prósenolis, prótėvis, prósenis ir prosenelis yra gudniausi mūsų pačių padarai: jie rodo, ne kas pro senolių ir kt. vidurį ar šalį yra ėjęs, bet kas prieš juos buvo, būtent – prosenolis yra tas, kuris tuoj prieš senolį yra buvęs, t. y. senolio tėvas. Ir todėl šitie žodžiai, mano nuomone, yra paliktini mūsų kalboj.

Šitomis keliomis mažmenomis noriu tik pastebėti, kad daugelis vartojamų ir vartotinų mūsų kalbos dalykų dar nėr kaip reikiant ištirti, ir todėl griežtai dar negalime pasakyti juos mūsų bendrinei kalbai nebetinkant. Priešingai, ligi viskas dar tebetiriama ir renkama kalbinė medžiaga, dabar patogiausia, man rodos, yra žiūrėti tik pačių aiškiųjų, visai neabejojamų kalbos klaidų, o su tokiais dalykais, kurie vieno kito yra įvairiai suprantami, bet platesnės visuomenės yra vartojami ir mums patiems atrodo nesvetimi, savi, reiktų elgtis atsargiau ir atlaidžiau.

Mūsų kalbos lietuviškumas ir svetimybės

(Tautos mokykla, 1933, nr. 17/18, p. 314–315)

Šiandien, rodos, nebėr jokio reikalo kalbėti apie mūsų kalbos lietuviškumą. Bet, nors tai paviršutiniškai ir keistokai atrodo, dabar apie tat kaip tik daugiausia reikia kalbėti: mat, atgavus nepriklausomybę, mūsų bendrinei kalbai pradėjo daugiau grėsti ne išorinis, bet vidujinis pavojus – jos degeneracija.

Mūsų dabartinė bendrinė, šnekamoji ir rašomoji, kalba dar yra visai jauna, todėl jos šaknys yra dar visai negilios: gausingus savo gimtosios kalbos lobius mes dar labai maža pažįstame, mūsų kalbinė juslė per ilgus amžius yra gerokai atbukusi; o bendrinės kalbos tobulinimo darbas tebeina vėžlio greitumu. Todėl suprantama, esmingieji mūsų bendrinės kalbos požymiai dar nėra visai pasireiškę, – dar mes jų tik ieškome. Kaip tik dabar mes norime suprasti, kas yra ne tik lietuvių, bet ir lietuviška kalba.

Kas yra lietuvių ir lietuviškoji kalba? Daug kam atrodo, kad tai yra vienas ir tas pats dalykas. Bet specijaliau šnekant, taip nėra. Lietuvių kalba yra patiems lietuviams priklausanti kalba, o lietuviškoji kalba, kaip rodo priesaga **-iškas**, yra ta, kuriąja jie ne tik tarp savęs susižino, bet pareiškia dar ir savo charakteringąsias ypatybes (plg. **vokiečių** [= iš vokiečių kilusi] veislė ir **vokiška** [= prigimtosios būdo ypatybės kaip vokiečių] veislė). O charakteringosios mūsų kalbos ypatybės, kaip tik yra suprantamumas ir savotiškumas, kuris pasireiškia mūsų natūraliajame mene – poezijoj, dainose ir kt. Šitos ypatybės turi atsispindėti ir mūsų bendrinėj kalboj, jei norime, kad ji būtų lietuviška, kad nebūtų atitrūkus nuo savo pirminio kamieno.

Bet kaip tada reikia suderinti lietuviškieji mūsų kalbos elementai su svetimaisiais, kurių kiekvienoj kalboj yra nemaža? Štai klausimas, kuris šiandien daug kam yra labai aktualus.

Kai kas mano, arba manė, kad šį klausimą galime išspręsti labai paprastai – išmesdami iš mūsų kalbos visas svetimybes. Bet gyvenimo praktika yra aiškiai parodžiusi, kad bendrinė kalba, kurios vyriausia susidarymo priežastis yra gyvas šiokiadienis reikalas, su tokia nuomone ne visai skaitosi: gyvenime atsirasdavo ir vis atsiranda nemaža svetimų žodžių, kurių negalime nei iš savo kalbos išmesti, nei savaisiais pakeisti; antra vertus, gyvoji kalba daugiau pasireiškia ne

atskirais žodžiais, bet žodžių junginiais. Taigi, spręsdami svetimybių klausimą, mes visados turime turėti prieš akis ir bendrinės kalbos vartoseną, ne vien tik savo aprijorinę nuomonę, vadinasi, turime mokėti suderinti visuotinius ir individualinius mūsų bendrinės kalbos dalykus.

Mano nuomone, sprendžiant apie svetimybes, reikia šitaip daryti. Visų pirma, reikia gerai pažinti pačias svetimybes, nes, reikiamai jų nepažįstant, dažnai nuo vilko ant meškos užbėgama; pav., visiems žinomą **grabą** kartais norime pakeisti kitu gudišku skoliniu **karstas**, kurį bėra išlaikęs tik Daukša savo raštuose, arba visoj Lietuvoj vartojamą **grybą** verčiam į dabar niekam nežinomą **kremblį**. Tuo būdu bendrinę kalbą mes ne lengviname, bet sunkiname.

Toliau turime atskirti kultūros žodžius, kurie seniai jau yra patekę į mūsų kalbą ir dabar mes jų svetimumo nebejaučiame; pav., **agurkas, asilas, būgnas, česnakas, Kalėdos, karalius, kardas, karūna, klebonas, knyga, kryžius, kurtas, liūdyti, muilas, pipiras, popierius, smuikas, šilkas, šventorius, kuinas, verba, žydas**, ir kt.[1]. Tokie skoliniai turi pasilikti mūsų kalboje, nes jie yra sutapę su mūsaisiais.

Kas kita yra tokios svetimybės, kurioms pakeisti turime gražių savų žodžių arba galima visai tinkamų naujadarų sudaryti; pav., **adynos, abrozo, arielkos, čėso, dyvo, grieko, gromatos, lenciūgo, skūros, vainos, vaisko**, vietoj visai tinkamai galime ir turime vartoti savo senus darinius **valanda, paveikslas, degtinė, laikas, stebuklas, nuodėmė, laiškas, grandinė, oda, karas** (ar **karė**), **kariuomenė**. Taip pat ir tokie skoliniai, kurie paprastame gyvenime yra labai dažnai vartojami, bet šiaip jau mums nėr didžiai prasmingi ir vaizdingi, gali būti visados pakeičiami savais žodžiais. Pav., **váistas** iš **vaid-tas** mums yra pažįstamas iš senų senovės, dar iš tų laikų, kada tik žynavimais užkalbėjimais esame daugiausia gydę ligas; tą senovę dar rodo ir šaknis **vaid-**, kuri seniau reiškė „žinoti“ (plg. sen. prūsų **waid-imai** „mes žinome“); tad ir **vaistų** sandėlis, krautuvė geriau yra vadinti **vaistinė** (plg. **druskinė, sviestinė, varinė** „mednyčia“ ir kt.), ne **aptieka**, kuri dabar labai plačiai net iškabose yra vartojama.

[1] Tarptautinių žodžių čia tuo tarpu neliečiu.

Pagaliau dar yra visa eilė svetimybių, kurios, kad ir įvairiais laikais yra patekusios į mūsų kalbą, savo daryba vis dėlto visai nedera su savaisiais žodžiais, ir todėl yra pakeistinos. Pav., **antanuvka** (toks obuolys), **apalka, baidarka, balkė, baronka, bliuzka, budilnikas, cibukas, cigarnyčia, ciongas, čecholas, desėtkas, firanka, frenselis, gonkas, kalnierius, kapriznas, kazirkas, kolieka, konvertas, kravatas, kurtka, lenciūgas, maniška, nachalas, niauka, pilka, plastinka, ploščius, portsigaras, sardinka, solidnas, šinka, tabakierka, tribušonikas, videlčius, žiurstas** ir kiti panašūs žodžiai, kad ir daug kur yra vartojami, vis dėlto be didelio gailesčio turėtų būti gujami lauk. Jų vietoj lengvai galima vartoti **antaninis** (sc. obuolys), **papentis, sija, riestainis, bliuzė, žadintuvas** (arba **žadinamasis**), **kandiklis, rūkiklis, apmaũtas** (plg. **apklõtas**, „kaldra“, **apsiaũstas** „ploščius“), **spurgas, priebutis, kaklãrišys, luošas, vokas, grandinė, krūtinė, akiplėša** ir kt.

Bet tai dar ne viskas. Mūsų kalboj yra dar nemaža skolintinių reikšmės vertinių, kurie mums nėra prasmingi ir savo reikšme nesyja su kitais tos rūšies dariniais. Pav., jis su manimi negražiai **apsieina**, yra **persiėmęs svetima dvasia**, jam gerai **vedasi** „sekasi“, ir t. t. Šitokie posakiai savo lytimi atrodo lietuviški, o savo reikšme yra visai svetimi mūsų kalbai, todėl, juos vartodami, mes nejučiomis nutolstame nuo pirminio mūsų kalbos kamieno – nuo jos lietuviškumo. Taigi to vidujinio pavojaus, kuris dabar ypatingai gresia mūsų bendrinei kalbai, reikia ne mažiau saugotis, kaip aiškių svetimybių, kurios mums ir savo forma ir reikšme yra tolimos.

Tačiau dar didesnį pavojų mūsų kalbai sudaro garsinės svetimybės. Jų dabar į mūsų kalbą plaukia iš visų pusių. Visų pirma nemaža tos rūšies prašmatnybių mums suteikia senosios kartos atstovai, kurie prieš karą yra lankę svetimas mokyklas ir dabar, turėdami atsakingas vietas, ne tik nėra kiek reikiant pramokę bendrinės šnekamosios kalbos, bet dar daugelis jų ir nesirengia net mokytis, o tuo tarpu savo žalingu pavyzdžiu kiekvienam žingsny sėja savo užkrečiamą žalą. Prie to daug prisideda ir svetimtaučiai, kurie tik truputį pramokę lietuviškai visaip keverzuoja mūsų kalbos garsus, ypatingai miestų centruose. Tuo būdu mūsų inteligentai daug kur nebeskiria trumpųjų balsų nuo ilgųjų, tvirtapradžių

nuo tvirtagalių, minkštųjų garsų nuo kietųjų, vienbalsių nuo dvibalsių ir t. t. Ir dar daugiau: to nedarydami jie kartais ne tik nesako „mea culpa", bet dar tvirtina, kad to ir apskritai nereikia skirti mūsų bendrinėj kalboj!

Dėl to tad dabar turime rūpintis mūsų bendrinės kalbos lietuviškumu daug platesniu mastu, sąmoningiau ir atsargiau, nekaip kad V. Kamantauskas daro neseniai savo išleistoj knygelėj „Kalbėkime lietuviškai" (Kaune, 1933), kur jis vietomis mėgina guiti lauk tokius skolinius, kurie iš tikrųjų yra neguitini (pav., **baravykas, blynas, grybas, kopūstas, kaminas** ir t. t.) arba kai kuriuos žodžius nevykusiai pakeičia kitais (pav., rusų **lososina** jis 43 psl. verčia ne į **lašišieną**, bet į **lašišą** „losos"). Šiuo dalyku, man rodos, turėtų ypač susirūpinti mūsų lietuvių kalbos mokytojai, kurių tiesioginė priedermė yra žiūrėti, kad jų auklėtiniai neužsikrėstų svetima dvasia, kuri iš pradžios nejuntamai marina mūsų kalbos lietuviškumą, o paskum jau ir žudyte žudo.

Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoj Lietuvoj

(Archivum Philologicum, 1933, IV kn., p. 7–19)

Mūsų dabartinė bendrinė kalba (dėl jos pavadinimo plg. 1927 m. „Šviet. Darbo" IV, 341 tt.) yra vartojama visoj Lietuvos valstybėj ir užsieny, kur tik kiek daugiau yra susispietusių lietuvių. Bet XVI–XVII amž. yra kitaip buvę: tada buvo vartojama ne viena, bet kelios bendrinės kalbos.

Viena iš jų, ankstyviausia, buvo susidariusi Maž. Lietuvoj; pastovesnius jai pagrindus yra padėjęs Jonas Rėza, kuris 1625 m. yra išleidęs Bretkūno verstą Dovydo psalmyną, ir Danielius Kleinas, kuris savo pažiūrą į tuometinės bendrinės kalbos sudarymą yra gražiai išdėstęs savo 1653 m. *Grammatica Litvanica* prakalboj.

Didžiojoj Lietuvoj tuomet buvo susidariusios bent dvi bendrinės kalbos: viena vidurinių (jos atstovas buvo M. Daukša), o kita pietinių rytiečių augštaičių; jos atstovas buvo K. Širvydas. Tam didžiausia priežastis, matyti, yra buvusi ta, kad tiek Daukšai, tiek Širvydui teko dirbti įvairiose aplinkybėse: vienas, kaip dabar žinome (žr.

K. Jablonskio TŽ. VII, 353–422 psl. ir šios knygos 64 tt. psl. paskelbtus dokumentus), būdamas kilimo vidurio augštaitis, darbavos Žemaičių vyskupystėj, o kitas (nors jo kilmė dar nežinoma, bet, reikia manyti, veikiausiai yra kilęs iš ryt. augštaičių krašto) kunigavo Vilniuj. Tad, suprantama, anais laikais, kada susisiekimas dar buvo visai prastas ir tų teritorijų gyventojai savo tarmėmis vieni nuo kitų skyrėsi beveik tiek pat, kaip ir šiandien, tikybiniais viena kuria tarme rašytais raštais negalima buvo išsiversti, – būtinai reikėjo pasirūpinti raštų, kurie savo kalba būtų artimesni vietos gyventojams. Tai kaip tik Daukša su Širvydu ir yra darę.

Kadangi Daukša savo raštais yra daug anksčiau pasirodęs kaip Širvydas, tad pirmiau pravartu yra plačiau susipažinti su jo kalbos daryba ir pagrindais, dėl kurių pastaruoju laiku buvo pradėta reikšti įvairių nuomonių. Antra vertus, apie tai parankiau yra rašyti dar ir dėl to, kad dabar jau yra paaiškėjus Daukšos kilmė ir Kaune turime bent tris jo postilės originalus[1].

I

Kalbant apie Daukšos bendrinę kalbą, visų pirma tenka išspręsti klausimas, ar Daukša iš tikro yra pirmasis Didžiosios Lietuvos bendrinės kalbos kūrėjas. Ligi nebuvo paskelbtas lietuviškas 1589 m. hekzametras, Daukšos katekizmas, išleistas 1595 m., buvo laikomas pirmuoju raštu Didž. Lietuvoj. Bet dabar lyg atrodo, kad pirmieji žingsniai teko žengti ne Daukšai, bet, kaip rodo minėtasis hekzametras (žr. Gerullis, FBR. X, 1–4 ir Brenderis, šios knygos 35 tt.), jo pirmuonims. Ir todėl J. Gerullis (ib. 2) mano, kad Vilniaus jėzuitų kolegijoje rašyba ir kirčiavimu buvę pradėta rūpintis dar prieš Daukšą, taigi ir seniausias lietuviškosios rašybos liudininkas (Didž. Lietuvoj) tuo tarpu esąs šis hekzametras, ne Daukšos raštai. Mano nuomone, kad ir Vilniaus jėzuitų kolegijos ir buvo rūpinamasi rašyba ir akcentologija dar prieš 1595 m., tai vis dėlto Daukšai nei kiek nekliudo būti pirmuoju bendrinės kalbos (κοινή) kūrėju Didž. Lietuvoj: viena, vilniškio hekzametro kalba yra rytietiška, be to, vi-

[1] „Fotografuotiniu“ būdu V. D. Universiteto išleistoji Daukšos postilė kalbos mokslui, ypatingai akcentologijos reikalui, nevisai tinka, nes ji, kad ir brangiai atsėjusi, yra atspausdinta visai nerūpestingai.

sai nenuosekli ir prasta, ir antra, tos kalbos yra visai nedaug; o Daukšos kalbos kaip tik turime ištisus, vid. augštaičių šnektomis paremtus tekstus, iš kurių, kaip vėliau pastebėsime, aiškiai matyti norėjus sukurti ir sukūrus to meto bendrinę kalbą tikybiniam reikalui. Dėl to tad, kol neturime ankstyvesnių ištisų tekstų, tol Daukšą be didelės abejonės galime laikyti pirmuoju bendrinės kalbos kūrėju Didž. Lietuvoj.

Antras klausimas, kuris iš eilės tenka spręsti, yra tas, ar vadinamoji Daukšos bendrinė kalba yra jo vieno sukurta, ar tai yra kelių žmonių darbas, kaip kad vienas kitas yra linkęs manyti. Tas klausimas savaime kyla kiekvienam, kuris yra skaitęs bent kelis Daukšos postilės ar katekizmo puslapius, nes iš tikrųjų tiek jo kalboj, tiek kirčiavime yra nemaža įvairybių. Tad tuo remdamiesi, kaikurie kalbininkai ir taria Daukšos kalbą esant paremtą ne viena, bet keliomis tarmėmis.

Taip iš tikrųjų pirmasis yra manęs K. Būga, ir tą savo mintį „Lietuvių kalbos žodyne" yra bent keliose vietose pareiškęs. Pav., kalbėdamas apie acc. pl. g a r d ʒ i á s 34_1, ir g á r d ʒ i u s 209_{27}, jis pabrėžia tai esant dviejų šnektų lytimis, nes „Daukšos postilė yra kelių žmonių vertimas" (XLIX). Kitoj vietoj jis dar aiškiau sako: „Daukša spaudos klaidų sąraše á i m i e u s vietoje liepia skaityti ł á i m i e u s. Tai rodo, kad Daukšos postilė yra ne vieno, bet kelių žmonių vertimas. Draugo vertėjo á i m i e u s būta Daukšai nepažįstamo žodžio" (23). Arba: „Daukšos vardą dėvi visa postilė, bet iš jos teksto matyti, kad postilė nėra vieno žmogaus darbas, nes joje yra ne vienos šnektos lyčių ir žodžių. Vienas Daukšos vertėjų yra taręs ā k l a m, bet kitas – kitos rytiečių šnektos atstovas – a k l ū. 'Οξύτονον'as a k l ū Daukšos postilėn yra patekęs iš tos rytiečių augštaičių šnektos, kuri jau ir XVI amžiuje, kaip ir šiandie, būdvardžių teturėjo vieną tiktai rūšį – ὀξυτόνον'inę: g e r á m, b a l t á m, a n t r á m (dat. s.). Daukšos postilėje turime ir kitos rytiečių, augštaičių šnektos atstovą, kurio šnektoje XVI amžiuje dar tebebuvo gyvi senovės βαρύτονον'iniai būdvardžiai, pav., ąntram Dk.[2] 88_{26} (dat. s.), miélieii 74_{29}, 125_{36}, 145_{21}, 364_{14}, tûłais 130_{18}, 214_{33}, 267_{26}, 352_{28}" (39). Tą pačią Būgos mintį mini ir J. Gerullis, Sen. liet. skaitymai, I, 124. Toliau plg. Fraenkel, GGA. (1933) VII–VIII, 258.

Dar toliau eina E. Tanglis ir E. Sittigas[2]. Vadovaudamasis perfektinių lyčių vartojimu, E. Tanglis savo disertacijos „Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altlitauischen" (Weimar, 1928) įvade, 20 psl., susidaro šiokį vaizdą: „Es gibt erstens perfektlose Dialekte. Hierher gehört Szyrwid, in dessen Punktai sakimu kein einziges Perf. vorkommt. Ihm steht in dieser Hinsicht der Abschnitt D 437–515 nahe. Zweitens, zur perfektarmen Gruppe ist das Gros der Postille D's (S. 1–437) zu rechnen. Dazu stimmt im wesentlichen der Sprachgebrauch der heutigen Schriftsprache. Und drittens sind perfektreiche Mundarten zu verzeichnen. Zu ihnen gehören aus D. die S. 515–627 und z. B. Bretke". Ir šitą įvairią esamojo atliktinio laiko (perfekto) vartoseną autorius aiškina tuo, kad postilė buvusi versta ne vieno, bet kelių žmonių, „die zwar im wesentlichen die gleiche Mundart, aber doch mit kleinen Verschiedenheiten und mit Anklängen an andere Dialekte schreiben" (21). E. Sittigas rašytame Tangliui laiške (ib.) tikisi galįs atskirti net šiuos įvairius postilės vertimo skyrius: 377–437, 437–515, 516–575, 575–589, 590–597, 597–627 psl. Plg. dar „Studi Baltici", III, 160 t.

Tačiau viena kliūtis yra pakeliui: pats Daukša savo lotyniškoj ir lenkiškoj prakalboj aiškiai sakosi, kad postilės vertimas esąs jo darbas. Į vyskupą Giedraitį kreipdamasis, jis rašo: „Habes Illustriſsime Praesul singularis tuae circa gregem tibi divinitus comiſsum, meaque erga te observantiae, non asper nandum testimonium, doctiſsimi et religiosiſsimi viri Vueci, exactiſsimos, in sacra totius anni Evangelia Commentarios, m e o q u i d e m l a b o r e, tuo autem consilio, juſsu et in pensis, Lituanicos effectos". Panašiai atsiliepia apie savo darbą ir kreipdamasis į skaitytoją: „Prʒypátruiąc ſię | y s ſobą pilnie vwʒáiąc | cʒytelniku miły: w cʒymbych oycʒyſtey kráinie mey poſłużyć y iey iákoʒkólwiek pomoc mogł, ʒdáła mi ſię rʒecʒ y ſtanowi moiemu prʒyſtoyna | y Kośćiołom Kátolickim w ſławnym Kśięſtwie náßym Litewskim roʒßerʒonym | nie tylko oʒdobna y vćiechy pełna, ále y wielce pożyteczna | gdybych kaʒánie daw-

[2] Šitie mokslininkai dedasi, lyg jie vieni tą tiesą būtų suradę, ir Būgos nuomonės visai nemini, nors ji jau prieš penkerius metus buvo aiškiai pareikšta ir vėliau Gerullio pakartota.

no iuʒ od kśiędʒá Wuyká Societatis JESV Theologá | vcʒenie nápiſáne y ʒebráne... w właſny ięʒyk' náß Litewſki prʒełożył | y wßytkim ku cʒytániu podał. W cʒym mam ʒá to, ʒe nie tylko koſciołowi Litewſkiego ięʒyká ále ʒgołá wßytkim obywátelom W. X. L. poniekąd dogodzę t ą m o i ą p r a c ą y poſługą..."

Bet minėtieji mokslininkai tvirtina, kad Daukšos postilė esanti kolektyvus darbas. Tad kaip išspręsti ši priešybė? E. Tanglis tariasi laimingai šiokią išeitį radęs: „Die Textkritik lehrt uns, diese Angabe nicht wortwörtlich zu nehmen, anderseits aber bleibt bestehen, daß, wer so von sich zu sprechen wagt, selber an der Arbeit entscheidenen Anteil gehabt haben muß. Und daher scheue ich mich nicht, auch fernerhin ruhig von einer „Sprache D's" zu reden, wobei ich freilich den Namen Dauksza ähnlich wie etwa den Namen Homer, als einen Sammelbegriff verstanden wissen will, der eine Anzahl von Übersetzern umschließt, die unter der Anleitung und Aufsicht eines Mannes gearbeitet haben" (22).

Šitokie samprotavimai, kuriais tiki ir E. Hermannas (žr. Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Histor. Klasse. 1929. I, 79), man vis dėlto neatrodo visiškai įtikimi. Visų pirma niekuo nepagrįstas yra Tanglio tvirtinimas, kad, remiantis perfekto vartojimu, galima patirti postilę esant verstą ne vieno, bet kelių žmonių. Tai yra visai fiktyvus manymas: kiekvienas, kas yra nuodugniai skaitęs Bretkūno ar Širvydo raštus, aiškiai gali matyti, kad tų raštų kalba pirmiausia yra tikybinė, dirbtinė, ir todėl visur negali kaip reikiant atvaizduoti to meto šnekamosios kalbos. Pav., praes. historicum kasdieninėj kalboj mes dažnai labai gyvai vartojame, ypač pasakodami apie tai, ką patys esame matę ar girdėję ir kas mums didžio įspūdžio yra padarę. Bet epuose, dažnuose senoviniuose tikybiniuose raštuose ir kt., kur šita afektyvi liaudinė šnekamosios kalbos priemonė visai nedera su visu kalbamojo veikalo stiliumi, šio laiko irgi nesutinkame; plg. W. Havers, Handbuch der erklärenden Syntax, 3 t. Panašiai galėjo būti ir su perfektu. Pav., mano gimtinėj, Subačiuj, ir kitur Ryt. Augštaičiuose, kiek žinau, perfektines formas vartoja. Tad kodėl jau Širvydo laikais tie patys augštaičiai negalėjo pažinti perfekto? Ar tik dėl to Širvydo tarmė yra buvusi „perfektlos", kad jo „Punktuose Sakymų" „kein eiziges Perf. vorkommt"?

Daug aiškesnis atrodo Būgos tvirtinimas, bet vis dėlto ir jis nedera kaip reikiant su duomenimis. Štai kad ir anksčiau minėtasis augštesnysis prieveiksmio laipsnis *aimiaus*. Jis iš tikrųjų dar nei kiek nerodo, kad postilė būtų kelių žmonių versta, ir štai kodėl. Visų pirma tas žodis yra vartojamas ne tik korektūros taisomoj vietoj, bet ir kitur, ir, be to, nei vienai vienas, bet drauge su kitu savo giminaičiu, būtent: ių baʒnîcʒia ne eſt' nauja: bet' ſenêuſia | ir á i m i e u s anóii kurią W. Chriſtus fundáwóio 88_{33} = ... ále naſtarßy | y o w ß e m on iſty ktory Pan Chryſtus fundował (Poſtilla Catholicka Mnieyſza... Prʒeʒ D. Jakvba Wvyka... W Krakowie... 1590) 89_{48}; Tatáiġ dabár tieſós łôbiei | bût wîreſniu ąnt' deßimtiés miéſtų | ir á i m i e u s arba ł a b i é u s ąnt' wiſso tûrto Vießpaties karalîſteie dągáus 384_{33} = ... y o w ß e m náde wßytkim dobrem Páńſkim w krolewſtwie niebieſkim 398_{42}; ßitié kurié buvo a i m e ſ n e i s ir pirmeſneis târp' Apâßtałų 593_{10} = ći ktorʒy byli c e l n i e y ß y y prʒednieyßy miedʒy Apoſtoły 120_2.

Iš šitų pavyzdžių matyti, kad *aimiaus* „owszem" šalia *labiaus* „t.p." nėra atsitiktinis dalykas: žodžiai *labai* ir *labiaus* ta reikšme yra kartais skyrium vartojami: Sʒitai... Kárâlus tieſós ir prôto | ir wiſsókios galîbes | ir ł a b á i Karâlus ąnt karâlų 3_3 = ... y o w ß e m Krol nád krolmi 3_{23}; ne[a] bů praſtůiu Prânaßų | bet ł a b i á u s dideſnių ąnt Prânaßo 22_3 = ... ále o w ß e m więtßym nád Proroká 22_{16}; turéio raſtiś kiti Heretikái | kurie ſtôną moterîſtes... pêrkelinet | ir ł a b i á u s łůmą ne wêdʒių... peykt turéio 68_{31} = ... y o w ß e m ſtan beʒʒeńſki... gánić mieli 69_{21}; nei teiþ augßtái paſikelt' nei teiþ płacʒéi iʒtieſtiś ne gałéio: ir ł a b i a u s per barnís... iʒbarſtîtos búwo 92_{21} = y o w ß e m prʒeʒ ſwary... roʒproßone były 93_{20} ir kt. Toliau dėl to žr. 17 psl.

Be to, Daukša lenk. *owszem* yra vertęs ne tik į *aimiaus* ir *labiaus*, bet ir į *gandžiaus* (pav.: g ą d ʒ i a u s... pirm pradéio darit 29_{33} = y o w ß e m... perwey pocʒął cʒynić 29_{42}; ir g ą n d ʒ e u s tas kwápas vʒéis 101_9 = y o w ß e m tá wonność wʒnidʒie 102_{17} ir kt.), į *prieg tam* (pav.: kuris yra vrêdas tikrûiu ſakîtoių ʒodʒio: p r i e ġ t a m ir wiſsú krikßcʒionių 22_6 = ... y o w ß e m y wßytkich Chreścijánow 22_{19}) ir kt.

Čia jis yra elgęsis lygiai taip pat, kaip ir daugeliu kitų atvejų, pav.: prieß â t ł a y d a s arba â t p u ſ k u s 62_{41} = naprʒećiw o d p u ſ t o m 62_3; i ʒ g e ł b e s arba i ʒ g a n i s 56_{41} = ʒ b á w i

56_5; ięcʒia arba ragôtinia 52_6 = włocznią 51_{18}; kúnigas arba kopłônas 395_{41} = kápłan 409_{45}; łaigimai arba tancius 71_{31} = tańce 72_{28}; páſnikaut arba gawêt 108_{47} = pośćić 110_{29}; peſlįs arba lįge 411_{29} = kániá 425_{28}; tałokas arba merga 505_{46} = Pánná 547_{23} ir kt. Plg. dar šiuos vienareikšmius žodžius: *giltinė* „śmierć“ (: n. sg. giltine 15_9, gíltine | arba mirtis 15_{14}), *martuvė* (: mártuveſp *átwede* 184_7), *mirimas* (: mirimas 3_7), *mirtis* (: mírties 81_{29}) ir *smertis* (: ſmêrtis 176_{37}, ſmêrties 8_{15}); *aiškiai* „jawnie“ (: ayßkiey 56_{23}), *eiškiai* (: éißkey 18_9) ir *iškiai* (: ißkiai 19_{19}); *abliūbelnykas* „oblubieniec“ (: ſu Jóʒephu ablubélniku 39_{25}), *abliūbenykas* (: ablubeniko 461_{27}), *apžieduotinis* (: apʒiédůtinįs 570_{26}), *jaunikis* (: iaunikioþ 33_{19}) ir *pasavintinis* (: paſawintiniś 33_8); *avis* „owca“ (: awių 247_{40}) ir *avelė* „t.p.“ (: n. pl. awêłes 282_2); *lytus* (: litaus 72_{31}, acc. sg. lîtų 362_{34}) ir *lietus* (: lietús 72_{45}); *luotas* „łódz [: łůté (arba aldióii) 377_{12}] ir *laivė* (: łáiweia 78_{34}); *pabaiga* (: pabaygá 15_{27}) ir *pabanga* (: g. sg. pabągós 288_{24}) ir kt.

Tad kaip reikia suprasti šitos įvairybės? Man rodos, šitaip. Daukša visų pirma yra buvęs uolus dvasininkas, savo darbui atsidėjęs tam tikros rūšies kunigas mokslininkas, kuriam katalikybės mokslas iš tikrųjų rūpėjo skleisti visur, kur tik jam teko būti, ne šiaip ką nors agitatoriškai veikti, kaip kad kaikurie Maž. Lietuvos pirmieji mūsų rašytojai yra darę. O jam teko daug kur būti: Varniuose buvo kanauninku (jau 1574 m., ir juo pasiliko ligi mirties, 1613 m.), Krakėse klebonu (1579 m.) ir tuo pat metu gal Vilniaus kanauninku (plg. FBR. X, 2), Kražiuose altarista (1580 m.) ir Betygaloj klebonu (1592 m.); be to, jis dar yra buvęs Žemaičių vyskupystės oficijolu (1585 m.) ir, vyskupui Giedraičiui mirus, administratorium (1609–1610 m.). Taigi, daugiausia būdamas Vidurio Augštaičiuose ir Žemaičiuose, savo kalba, kad būtų suprantamas, turėjo prisitaikinti ir vieniems ir kitiems, t. y. ir vidurio augštaičiams ir žemaičiams. Tai patvirtina ir 1605 m. anoniminio katekizmo vertėjas: „Tey ʒynáu gierey, – sako jis, – iog io miliſta (t. y. M. Daukša), ir Lietuway ir Zemáyciamus norédamas gierey padarit, abéietuy Catechiſmu pérgulde, ir todrin abeiós giminés ʒodʒius pagulde“ (J. Gerullis, Sen. liet. skaitymai, I, 188).

Ir apskritai imant, Daukša buvo gerai išlavintas XVI amžiaus žmogus ir didelis masių psichologas: jis aiškiai matė ir suprato, kad tuomet Didž. Lietuvoj greitai ir lengvai galėjo įsigalėti protestantizmas tik dėl to, kad jo pradininkai, suprasdami gyvojo žodžio reikšmę (ir, be to, dar didikų remiami), savo idėjas skelbė lietuviškai, o katalikų mokslo skelbėjai, kunigai, dažniausiai maža lietuviškai temokėdami, buvo platesniajai visuomenei svetimi[3]. „O Boże day, – sušunka jis, – żebyſmy ſię obaczyli | y z tego veternu kiedyż tedyż powſtáli. Izali nie widżiemy iáko wiele katow W. X. náßego nieznáiomośćią rzeczy do wiáry y zbáwienia dußnego należących ginie? iák wiele w proſtoćie | w grubych grzechách | zabobonach pogáńſkich | y do dżiś dżień żyie? Izali nie ßłyßemy iák ich wiele vmiera w złym y nie Krześćiańſkim żywoćie? á ná zátracenie wieczne idżie. To ſkąd? iedno z opußczenia ięzyká oyczyſteg | z zániedbánia przyrodzoney mowy. Jáko bo wiem proſtotá zrozumie rzeczy dobre y zbáwienne? kiedy ten ktory vczyć ma | álbo ięzyká iego niezna albo ſię im brzydżi | iáko będą ßłyßeć | y wierzyć mowi Páweł S. ieśli nie máią przepowiedáczá? iáko czynić? ieśli nie zrozumieią náuczycielá?“ (V). Ir todėl jis pirmiausia kreipiasi į dvasininkus, ir jiems savo darbu nori ateiti į pagalbą; taip pat turi galvoj ir ūkininkus. „Może też niegdy, – sako jis toliau, – tá praca moia pomoc | tudżieß zátrudnionym Páſterzom | ktorym ſię cześto tráfia | ná máteryey | y ná ſłow zbierániu | dobrą część száſu tráćić. Czemu oboygu ta księga ſię dolyć czyni. Bo y máteryey rozmáitość y ſłow obfitość łatwiuchno pilnego czytelniká zbogáći (mano pabraukta. P. Sk.): tudżieß też y goſpodarzom Kátolickim | ktorzy czáſem álbo trudnośćiámi iákimi vwikłáni | álbo dla obległości dálekiey kośćiołow... nie mogą ná kazánia przybyć“ (IV).

Štai dėl šitos priežasties, norėdamas ir vieniems ir kitiems padėti, Daukša kiek galėdamas stengiasi į juos prabilti įmanoma, įvairia ir žodinga, lietuviška kalba. Todėl jis labai dažnai vienai sąvokai reikšti vartoja bent po kelis žodžius arba jų įvairias lytis, vartoja perdėm, visoj postilėj, dažnai vienam puslapy ir kartais net

[3] Tai aiškiai patvirtina ir šioje knygoje skelbiamosios žinios apie Daukšą, žr. 65 t. psl.

vienoj eilutėj. Pav., 72 pls. 31 eilutėj yra rašoma l i t a u s, o 45 eilutėj jau l i e t ú s. Arba štai 2 psl. 22 eilutėj yra p á ſ t a r a s a t a i ĺ m a s, o 28 eilutėj jau ſ û d a s p a ſ k u t ĺ n i s, ir tt.

Tam pačiam reikalui jis labai dažnai, daug dažniau, kaip pirmieji Maž. Lietuvos rašytojai (Mažvydas, Vilentas, Bretkūnas...), vartoja lietuviškus žodžius, iš gyvosios kalbos paimtus arba naujai sudarytus; pav., *grieko* vietoj jo raštuose dažnai sutinkame *nuodėmė* (: g. sg. n ů d e m é s 54_{29}, 395_{30}) ir *nusidėjimas* (: n u ſ s i d e ĺ i m a i 9_{38}), vietoj *raskašis* arba *raškažis* – *gėris* (: g ê r e^{a} i 14_{48}), vietoj *lakamstva* – *godas* (: be g ô d o 32_{41}) arba *godėjimas* (: g o d é i i m a s 14_{48}), vietoj *ubagas* – *grynas* (: atâio ąnt paſáulo | g r î n a s | rômus | ir nuʒîámintas 13_{17}) arba *elgeta* (: é l g e t o m u s 112_{38}, 574_{47}), vietoj *žyvatas* – *įsčia* (: iiſsái išeît iʒġ i ſ c i o s mergós 38_{31}) ir kt. Ties kitais Daukšos žodyno dalykais teks vėliau plačiau sustoti.

Panašiai, kaip postilėj, Daukša elgiasi ir katekizme, tik čia įvairius vienos reikšmės žodžius jis rašo ne pačiam tekste, bet paraštėse, pav.: p a w i r ſ t a – t a m p a 5_{8}, t i k é i i m o – w i e r o s 6_{29}, i ś c i o i e – ż i w a t e 7_{2}, ing p r á g a r u s – p e k l a s 8_{25}, a b i d a s – k r i w d a s 18_{7}, ſ w e^{a} t i m ó t e r a u t – p r y i e r a u t 27_{2}, w á i ſ t ą – l e k a r ſ t w a 27_{6}, p r i e^{a} i a u t o s – ſ i e l o s 31_{21}, k â l i n i – ſ a i t i n i 33_{18} ir kt. Sulyginę šitas katekizmo ir postilės dvejybes, galime tuojau pastebėti, kad jos yra vienos rūšies; pav., katekizmo paraštėj *priejautai* paaiškinti parašytoji *siela* „sąžinė“ postilėj yra dažnas žodis: n. sg. ſ i é ł a 110_{31}, 198_{8}, 306_{38}, 420_{17}, g. sg. ſ i e ł o s 165_{9}, 197_{4} ir kt. Taip pat katekizmo paraštės *saitinys*, pavartotas teksto *kaliniui* paaiškinti, pasitaiko ir postilėj: k a l i n i o arba ſ a i t i n i o 157_{29} = w i ę ʒ n i á 163_{18}. Kad tas žodis Daukšai galėjo būti gerai žinomas, rodo dar ir jo giminietis *saĩtai*: ney k a l i n é | ney ſ a y t a y 18_{24} = áni c i ę m n i c á j áni w i ę ʒ i e n i e 38_{28}.

Taigi iš viso to, kas augščiau pasakyta, matome, kad Daukša, gerai suprasdamas kalbos kultūros reikšmę kovai su katalikybės priešais ir apskritai tautos buičiai, kiek galėdamas stengės kelti aikštėn įvairius lietuviškus mūsų kalbos dalykus, – kėlė tam, kad savo raštų kalbą padarytų įmanomesnę platesnei visuomenei ir tuo ją įgalintų lengviau suprasti jo siekamąjį tikslą. Tam reikalui, jo nuomone, geriausiai anais laikais tiko kalbinės medžiagos įvairumas (materji rozmaitość)

ir kalbos žodingumas, arba žodžių gausumas (słów obfitość). Todėl jis savo vertimų kalbą kiek įstengdamas įvairino, darė žodingesnę.

Bet visos tos jo bendrinimo tendencijos neįstengė visai niveliuoti jo gimtosios tarmės: šiandien, kad ir jo buvusioj tėviškėj, ypatingai Kėdáinių ir Dotnuvõs parapijose, kalba lenkiškai, vis dėlto iš periferijų, t. y. iš tų vietų, kur arčiausiai yra lietuviškai kalbama (pav. Šingaliū, Pūstélnykų, Mantvìliškių, Šlapãberžės, Beržýtės, Gineitų, Kalnãberžės, Dil̃gių, Katkų, Taučiūnų ir kt. kaimėse), galime dar šį tą patirti apie jo tarmę arba bent jos pėdsakus.

Ir iš tikrųjų. Pav., Daukša savo raštuose visur vartoja veliarinį *ł* prieš *ė* ir *e* (jis terašo tik *e*): g. sg. mêiłes 526_{23}, acc. pl. miełés 95_{41}, g. sg. naßłes 49_{36}, 337_{41}, nupłéšt 20_{27}, atłêide 546_{25} ir kt. Taip pat kartais po *ł* pasitaiko ir *a* vietoj *ė* ir *e*, pav., prałąkia 29_{23}, práłąkia 248_{12}, priłáido 192_{32}, priłâido 218_{6}, łągwieus 235_{5}, n. sg. mêiła 542_{11}, acc. sg. méiłą 170_{4}, instr. sg. maźînteła 87_{41}, pełanái 285_{36}, ſłąkſtis 294_{47} ir kt. Apyrečiai *a* vietoj *ė* ar *e* galime sutikti ir kitais atvejais, pav.: bat 15_{46}, bataiġ 15_{51}, ataîmi DK. 50_{14}, nótaio 511_{13}, ataiîmas 1_{35} ir kt.

Beveik tą pat dabar randame ir netoliese nuo buvusios Daukšos tėviškės, Daukšių, prie Dotnuvėlės upės, tarp Kėdainių ir Dotnuvos. Pav., Šingaliuose ir Pūstelnykuose (Jósvainių vls.) yra sakoma: *sá·ulę, dí.delę, bačķãlę: łá·nkas* „lénkas“, *słaŋkŝtis*, su *łazdẹlà, łá·idžas* (Šing.); *sá·ułę, kałę̃, agłę̃* „eglẽ“, *señãłę, słaŋ̃kŝtis, supí·łę, pałá·iŝù* (Pūst.) Bemaž ko taip yra sakoma artimiausiose vietose į žiemius ir rytus, tik čia jau dažniau pasitaiko *a* ir vietoj *ė*, pav.: *mé·ila., sá·ula., señãła.* „sienelė“, g. sg. *señãłęs, agłã·* „eglẽ“, g. sg. *agłę̃s, słaŋ̃kŝtis* (Berž., Gin., Kaln., Šlap., Dilg., Katkai ir kt.). Be to, čia vietomis sutinkame *a* ir kitais atvejais, pav. *mã·s* „mes“ Berž., Šlap., Kaln., *bàt* Berž. (kitur *bèt*), *aiŝû* Kaln. ir kt. Taigi neabejotina, kad ir Daukšiuose, Babėnuose, kai dar buvo kalbama lietuviškai, buvo vartojamas *ł* prieš *ė* ir *e*; taip pat tų balsių vietoj gal pasitaikydavo kartais ir *a·* bei *a*.

Bet Daukšos postilės korektūroj šitas *a* vietoj *ė* ir *e* yra smerkiamas: „Cзe turi ǯinót ioġ teip' bieurei kálba Kaune bûdinikai ir Witinnikai kurié trieliûie ſûdinas ir Wîtines ir kiti netikélei kurié wêrczе tókį e ing a kur kitůſſe mieſtůſſe bîło | éik' | nuéik', peréik'. Cзe iie bîło áik' | nuáik' | paráik' | nuáias | paráias. Teipaiéu kur tuŕ biłót' bet' | iie bîło bat'. Ir kitų ǯôdǯių dauġ yrá kuriůſſe e maino

inġ a“. Tad kaip tai reikia suprasti? Kodėl čia yra minimi Kauno „bûdinikai ir Witinnikai“? Juk pats Daukša, rodos, šitaip sakyti neturėjo jokio pagrindo, nes tas *a* jo tėviškėj ar bent visai arti jo tėviškės buvo tuomet vartojamas ir jam berašant galėjo būti gerai žinomas. Todėl, man rodos, iš tos korektūros galime šiokią išvadą pasidaryti: taip apie šitą *a* Daukšos kalboj visų pirma galėjo atsiliepti kas nors iš toliau, kuriam Kėdainių ir Kauno šnektų skirtumo visai nebuvo, t. y. kuris, kaip rodo Kleino gramatikos prakalba, tegalėjo spręsti apie tarmes visai paviršutiniškai. Tai galėjo būti ypač dėl to, kad postilė buvo spausdinama Vilniuj, o pats vertėjas, Daukša, buvo Varniuose; taigi korektūrą bespausdinant dėl tolimo susisiekimo galėjo skaityti kas nors iš vilniškių. Bet jeigu vis dėlto korektūrą būtų skaitęs ir pats Daukša, tai tas jo atsiliepimas apie *a* vietoj *e* reiktų suprasti ta prasme, kad jo šnektoj tas *a* buvo rečiau vartojamas (tam tikrą skirtumą iš dalies matome šiandien tarp Šingalių, Pūstelnykų iš vienos ir Beržytės, Gineitų, Kalnaberžės iš kitos pusės), arba, ilgiau pabuvęs Žemaičiuose ir norėdamas daugiau prisitaikinti prie platesnės visuomenės, ėmė vėliau išsižadėti kaikurių savo šnektos dalykų, kuriuos berašydamas jau buvo įtraukęs į savo raštų kalbą; tada toks jo atsiliepimas apie Kauno „bûdinikus ir Witinnikus“ būtų tolygus, pav., dabartinių vietinių Beržytės gyventojų pasakymui „kaip zanemunčykai dzakuoja“: taip čia atsiliepiama apie visus toliau į pietus gyvenančius ir plačiau kalbančius.

Tuo būdu reiktų aiškinti ir žodžių g a r b a s (acc. pl.), g a r b ó s (g. sg.), k a r a l i ſ t o s (g. sg.), P a ł d i e n i k o vertimas korektūroj į g a r b e s, g a r b é s, k a r a l i ſ t e s, P a n é d e l n i k o wel p á n e d e l o. Matyti, ilgainiui buvo pastebėta, kad kaikurie *o*-kamieno daiktavardžiai, vertimuose vartojami, nebetiko platesnei visuomenei, todėl buvo stengiamasi nors korektūroj jie pakeisti *ė*-kamieniais daiktavardžiais; šiaipjau tų abiejų kamienų daiktavardžių pakaitais pasitaiko visoj postilėj, pav.: D i e w i ſ t á 257_{17}, D i e w î ſ t o i e 253_{16}; k a r a l i ſ t á 27_{9}, 469_{43}, 483_{3}, g. sg. k a r á l i ſ t o s 459_{15}, k a r á l i ſ t o i a 482_{40}, k a r á l i ſ t o n' 171_{22}; M e r g î ſ t o i 441_{26}; n. sg. m o t e r i ſ t á 304_{34}; P ó p i e ʒ ị ſ t o ỉ 19_{30}; S t ó r a ſ t i ſ t ą 307_{33}, S t ó r a ſ t i ſ t a s 484_{16}; ʒ m ó g i ſ t ą 53_{7} ir kt.

Paldienykas korektūroj verčiamas į *panedielnykas* (iš gud. понедѣльникъ, žr. Die slav. Lehnw. im Altlitauischen, 153), veikiau-

siai dėl to, kad Daukšos supratimu šis pastarasis senesnis gudiškas skolinys, dar nesulietuvintas, atrodė įmanomesnis. Tai lyg patvirtina ir ta aplinkybė, kad Daukša savo postilėj vietomis vartoja tokių senų žodžių, kurių kiti XVI–XVII amž. rašytojai visai nepažįsta, pav., *sokoras* „cukrus“ (iš gud. *сахаръ*), *unguras* „vengras“ (iš sen. rus **цдъчъ*) ir kt.; žr. Die slav. Lehnw. 203, 228.

Dėl panašios priežasties veikiausiai ir *aimiaus* „owszem, vielmehr“ šalia *aimus* „celny, trefflich“ || *áimė* „aibė, daugybė“ (dėl etimologijos plg. dar Fortunatov, BB. III, 62, Būga, Žod. 23) korektūroj yra taisomas į *laimiaus*. Nors Daukšos *laimus*, iš kurio padarytas prieveiksmis *laimiaus*, yra tik „laimingas, szczęśliwy“, bet, kaip rodo dabartiniai kalbos duomenys (plg. *laĩmūs*, t. y. derlingi rugiai ir kt.), kalbamasis prieveiksmis *laimiaus* galėjo savo reikšme nedaug kuo tesiskirti nuo *aimiaus*; dėl reikšminio žodžių *aimė* ir *laimė* santykio plg. Brenderis, TŽ. V, 562 t.

Taigi korektūriniai atitaisymai nei kiek nekliudo manyti, kad Daukšos vartojamas *a* vietoj *ė* ar *e* yra ne kas kita, kaip pereiginės jo gimtosios šnektos padaras. Taip galėjus būti rodo priešingas dalykas, būtent – balsio *e* vartojimas vietoj *a*, pav.: m ó k ʃ ł e i 90_{17}, g į k ł e i s 108_{11}, r e i k a ł e i s 186_{21}, ʃ p i e u d á ł é i s 145_{20}, p á ł e i k u s 140_{23}, w a r t i n i k e i 158_{5}, t o b u ł é i s 57_{29}, adv. g e r e i 57_{34}, t o b u ł é i 177_{33} ir kt. Tai aiškiai yra vid. ir ryt. augštaičių šnektų lytys; matyti, tuose žodžiuose Daukša yra girdėjęs nei gryną *ai*, nei *ei*, bet *αi* arba *εi*, plg. n. pl. *beržé*. Berž., Gin., Kaln. ir kt., (< **beržεĩ* < *beržaĩ*); todėl nežinodamas, kaip tikrai fonetiškai rašyti, jis kartais rašo *ai*, kartais (rečiau) *ei*. Čia Daukša yra elgęsis kaip ir Mažvydas, kuris nežinodamas, kaip reikia žymėti žemaičių balsis *ę*, kartais parašo *e*, kartais *i*, pav., loc. sg. c z i e s i 57_{24}, d i e n a g i 79_{23}, w i s a m i j 30_{10}, ir g a l w a i e 33_{10}, k u n e 27_{2}, p a t e m e 30_{15}; žr. Chr. S. Stang, Die Sprache d. lit. Katechismus von Mažvydas, 69 tt.

Sutinkamai su dabartine vietine kalba Daukša vartoja ir būtojo kartinio laiko kamienus, pav.: n e p r a ł é i d e 102_{30}, a t ł ê i d e 546_{25} ir p r i ł á i d o 192_{32}, p e r ł a i d o 420_{36}, ʃ u r i ß ß o 157_{1}, 146_{7}, i ß r i ß o s 320_{10}, n u l í p o 324_{32} ir kt.; plg. *nusiłá·idɔ* Šing., Pūst., *nusiłá·ida* Mantv.: *nusiłá·id̂æ* Berž., Šlap., *pałáid̂æ* Gin., Kaln., bet *pririˈ.šɔ., išknìˈ.sɔ.*, ib. ir kt.

Vid. ir ryt. augštaičių šnektose irgi turi atitikmenų Daukšos pre-

teritinės esamojo laiko lytys: g i d ʒ i a 489_{43}, g i m d ʒ i a 585_{29}, 583_{29}, g i r d ʒ i a n t 75_{26} (ir g î r d i m e 49_{27}), i ʒ g û l d ʒ i a ś 56_{3}, a t p í l d ʒ i a 9_{29}, r ô d ʒ i a 2_{29}, 80_{45}, r ó d ʒ i a 76_{37}, ſ u ß î l d ʒ i a 90_{6}, ß î l d ʒ e 133_{47}, p a t w i n d ʒ e 236_{29}, ʒ i n d ʒ e 407_{3}, ʒ ú d ʒ i a 46_{44} ir kt. Vak. augštaičiai ir žemaičiai šitos rūšies lyčių nepažįsta.

Nevisai sutinka Daukšos kalba su dabartinėmis vietinėmis Kėdainių ir Dotnuvos apylinkių šnektomis dėl tariamosios nuosakos v-tos pirmojo asmens vartojimo, būtent – Daukša tą lytį vartoja dvejaip: b ú c i a 112_{54}, b u c ʒ é 105_{26}, b u c ʒ i á 528_{14} ir b ú c ʒ i o 531_{19}, b u c ʒ i ó 391_{19}, 467_{42}, 531_{29}; p a g a d î n c ʒ e 120_{12}, i ʒ d ů c ʒ é 402_{24}, k a ł b ê c ʒ e 402_{23}, r e g ê c ʒ é 106_{19}, p a r ó d i c ʒ i a 8_{46} ir n u e i c ʒ í o 216_{9}, p a d a r î c ʒ i o 102_{15}, p a k ł o n i c ʒ i o s 58_{11}, a p ſ a k î c ʒ i o 334_{31}, t u r ê c ʒ i o 15_{28}, 120_{20} ir kt. O Daukšos tėviškės dabartinės aplinkinės šnektos pažįsta tik *aĩ·čà, gaĩ̯čà* ir kt. Šing., Pūst., Berž., Gin., Kaln., Šlap., Surv. ir kt. Tad kaip reikia tai išaiškinti? Man rodos, kad ir tam reikalui nereikia šauktis į pagalbą daugelio vertėjų: šitų dvejopų lyčių pakaitais sutinkame visoj Daukšos raštų kalboj, taigi ir jos veikiausiai yra vartotos vieno žmogaus, ne kelių. Daukša tai galėjo pažinti iš savo gimtosios šnektos arba iš kaimyninių šnektų. Kaip rodo (J. Balčikonio liudijimu) ramygaliečių *duočio, eičio* šalia *duočia, eičia*, tos lytys pagrečiui galėjo būti Daukšos metu ir plačiau, Kėdainių bei Dotnuvos apylinkėse, vartojamos; *duočio, eičio* ir kitos tokios lytys galėjo ilgainiui išnykti lygiai taip pat, kaip ir daiktavardžių einamieji vidaus vietininkai (*laukan, miškan...*), kurių Daukšos, kaip ir kitų to meto rašytojų, raštuose dar gausiai sutinkame, bet dabartinėse Kėdainių ir Dotnuvos apylinkių šnektose visai nebėra.

Reziumuojant visa, kas augščiau pasakyta, galima dabar į pradžioje iškeltą klausimą šiaip atsakyti: ligšioliniais turimaisiais duomenimis dar negalima įrodyti, kad Daukšos raštų kalba būtų kolektyvinio darbo; priešingai, visos aplinkybės rodo, kad Daukša yra vertęs vienas, tiek katekizmą, tiek postilę (tų vertimų kalba, apskritai imant, yra vienoda), bet tikybiniais sumetimais, kad būtų ko plačiau suprantamas, naudojosi ir kitomis šnektomis, daugiausia tomis, kurių plote teko jam gyventi ir veikti; be to, bespausdinant gal būt, kas kitas skaitė korektūrą. Todėl Daukšos kalba iš tikrųjų nėra nei rytietiška, nei žemaitiška: jo kalbos fonetika ir morfologija yra daugiausia pa-

remta vid. augštaičių šnekta, o žodynas yra iš visur papildytas. Tokiai išvadai neprieštarauja ir Daukšos kirčiavimas, kurį esu aprašęs netrukus spausdinsimoj „Daukšos akcentologijoj".

Bet jeigu vis dėlto 1605 m. anoniminio rytiečių katekizmo vertėjas sako, kad Daukša Ledesmos katekizmą išvertęs ž e m a i t i š k a i (žr. J. Gerullis, Skait., 188), tai tas jo sakymas nereikia dialektologiškai suprasti, nes jis, kaip ir kiti to meto rašytojai, augštaičio ir žemaičio vardus vartoja ne kalbine, bet politine (administratyvine) reikšme; plg. A. Salys, Die žem. Mundarten, I, 9. Taip pat nesutinka su tikrenybe ir M. Valančiaus pasakymas, kad Daukša yra buvęs žemaitis (Žem. Wiskupiste, II, 67).

Kazimieras Būga mokslininkas ir praktikas

(Jo mirties dešimtmečio proga)

(Literatūros naujienos, 1934, nr. 15, p. 1)

Šiandien kalbininko vardą daug kas vartoja, bet nedaug kas tepagalvoja, ką jis iš tikrųjų reiškia. Paprastai yra manoma, kad kalbininkas tėra tik toks žmogus, kuriam rūpi kalbos dalykai, jais rūpinasi. Bet kaip rūpinasi, dažnai yra vengiama atsakyti, – pasitenkinama tik darybine to žodžio puse, plg. **kalba: kalbininkas = amatas: amatininkas = bitis: bitininkas** ir t. t. Čia ypač yra patogi priesaga **-ininkas**, nes dažniausiai iš jos mėginama apibrėžti ir kalbininko reikšmę, būtent – daug kas, vaduodamasis J. Jablonskiu (Rygiškių Jonu), mano, kad **tautininkai, kalbininkai** yra tokie žmonės, „kuriems t a u t a k a l b a, t a u t o s k a l b o s dalykai ypačiai rūpi, tiria, kurie k a l b o s dalykais ypač verčiasi, kurie t a u t o s reikalais ypačiai susirūpinę" (Rygiškių Jono „Liet. kalbos gramatika", 221 psl.). Bet priesaga **-ininkas** čia neparodo, kiek ir kaip kas kuo rūpinasi: užtenka tik to, kad rūpinasi. Dėl to kalbininkais dabar yra vadinami visi, kurie tik r ū p i n a s i kalba – mokamai arba paviršutiniškai. Čia visai nesvarbu, ar kas stengiasi kalbą pažinti giliai, moksliškai, nori susekti jos dėsningumą ir būdingąsias ypatybes, ar tik šiaip sau grebezoja vien praktiniuose kalbos dalykuose.

Ir dėl to dabar vienas kitas, atsiminęs Kazimierą Būgą, jau nebe-

žino, o gal ir nežinojo, kas jis per vienas yra buvęs. Bent iš kelių esu girdėjęs, kad jis yra buvęs tik mokslininkas teoretikas, kuriam praktika nedaug terūpėjusi, todėl, rūpinantis bendrinės kalbos praktika, dabar nebereikią žiūrėti, ką jis esąs padaręs ar pasakęs. Tačiau toks teigimas nėra teisingas. K. Būga, tiesa, iš pat mažens yra skverbęsis į kalbos mokslo platybes bei gilybes, stengėsi susekti jos reiškinių kilmę bei priežastingumą, taip pat norėjo iš jos ir mūsų žiląją praeitį išskaityti; bet visa tai darydamas jis teieškojo tik vienos objektyvinės kalbos tiesos. Toji tiesa jam buvo užvis brangiausia: dėl jos jis buvo pamiršęs ir save patį, ir šeimą, ir visus gyvenimo malonumus. Intelektualinio įdomumo verčiamas ir kalbinės tiesos meilės skatinamas, jis savo tiriamąjį dalyką, kalbą norėjo pažinti visą – plačiai, giliai, nes tik nuodugniai pažintas dalykas jam atrodė naudingas ir reikalingas. Dėl to jis stengėsi išaiškinti, kaip žodžiai yra sudaryti, iš kur kilę, kaip jų reikšmė yra kitėjusi ir t. t. Daugiausia jis buvo įsigilinęs į atskirų žodžių tyrinėjimus: į asmenvardžių bei vietovardžių studijas, į žodžių etimologijas, į jų istoriją ir kt. Nesvetima jam yra buvusi ir muzikalinė mūsų kalbos pusė – kirčiai bei priegaidės, nors tam labai geros ausies ir nėra turėjęs.

Bet tuo pat metu jam rūpėjo lietuvių kalbą pažinti ne vien tik grynojo mokslo sumetimais, – jis taip pat norėjo, kad jo susektąją objektyvinę kalbos tiesą ir jo tautiečiai ją taip pat brangintų ir kiek galėdami tausotų, m o k a m a i vartotų. Dėl to nuo pat jaunystės dar studentavimo laikų, jis aktyviai dėjosi prie praktinės rašomosios kalbos ūgdymo ir kiek galėdamas stengėsi šalinti nuo kelio visas kliūtis, kurios kliudė natūraliai mūsų kalbai klestėti. Tam tikslui jis žodžiu ir raštu (tik pavartykime jo straipsnių bei kritikų rinkinį „Kalba ir Senovė“) yra smarkiai kovojęs su visais, jo paties terminu tariant, kalbos maitotojais (profonatoriais) arba susintojais, kurie paviršutiniškai norėjo su kalbos duomenimis apsidaroti. Ir čia jam gerokai sekėsi: šmaikščiu kritikos botagu vykusiai operuojant, jam buvo pavykę mūsų rašomosios kalbos raidą palenkti sveikesne, natūralesne linkme, būtent – vietoj beįsigalinčios siaurokomis, dažnai paragrafinėmis taisyklėmis dorojamos kalbos vartosenos, jo pastangomis buvo pradėta rūpintis vien kalbos duomenimis bei jos polinkiais paremta kalbos praktika.

Taigi K. Būga mums dvejopai yra svarbus: ir kaip kalbininkas mokslininkas, ir kaip kalbininkas praktikas. Ir dar daugiau: jo, kalbininko praktiko, reikšmė yra beveik tolygi jo, kalbininko mokslininko, reikšmei, nes jo darbe praktika nėra griežtai skyrusis nuo teorijos. Pirmiau jis stengdavosi įgyti teorijos, t. y. patirti kurio nors dalyko esmę, o jau vėliau tą teoriją, geriau pasakius, tą aukščiau įgytąją kondensuotą praktiką, imdavo detalizuoti gyvenime. Dėl to toji kalbos praktika, apie kurią jis yra rašęs ar žodžiu kalbėjęs, buvo tvirtai pagrįsta ir todėl geriau tiko sudėtingesniems individualinio bei kolektyvinio gyvenimo reikalavimams.

Ir dabar, š. m. gruodžio m. 20 d. minėdami jo mirties dešimtmetį – jis yra miręs 1924 m. gruodžio 2 d. anksti rytą Karaliaučiuje, – turime atsiminti jo nuveiktuosius darbus ir tinkamai juos įvertinę turime žinoti, kad K. Būga yra buvęs ne vien tik teoretikas mokslininkas ir praktinės kalbos sargas bei puoselėtojas, bet ir didelis kalbinės tiesos ieškotojas. Todėl dabar, svarstydami jo darbus arba teorijas, visuomet turime atsiminti tą meilę, su kuria jis kibdavo į kiekvieną kalbos dalyką, ir tą entuziastiškai nuteiktą įsitikinimą, su kuriuo jis atkakliai ieškojo tos kalbinės tiesos ir, ją suradęs, nuoširdžiai visiems džiaugdavosi. Tad tesie jo didelis mokslinis kuklumas ir nuoširdus atvirumas gyvu pavyzdžiu jo trokštosios kalbinės tiesos beieškant[1].

Sintaksiniai etiudai

(Vairas, 1932, nr. 12, p. 334–340; 1934, nr. 3, p. 337–341)

I

Kalbos mokslas yra, palyginti, dar visai jaunas, ir todėl dar daug kas tebėr jame neištirta, neišaiškinta. Kai pasiskaito kas vieną kitą naujesnį kalbotyrinį veikalą, tai jam dažnai rodos, kad viskas tuojau ims ir paaiškės. Kartais žmogus, pasikliovęs viena kita nauja mintimi, ima ir pradeda statyti gražų kurios nors kalbotyrinės srities rūmą; bet, kiek daugiau padirbėjus, pasirodo, kad to dar neužtenka: kalba, neatsižvelgdama į aiškinamųjų pagrindų daugybę, nuolat to-

[1] Plačiau apie K. Būgą rašau š.m. „Vairo“ XII numeryje, tad visi, kas nori plačiau susipažinti su jo gyvenimu bei darbais, ten ir tepažvelgia.

liau plinta, o tie pagrindai yra vis reviduojami, kad ilgainiui perdaug neatsiliktų nuo kalbos plitimo ir kalbos mokslo pažangos. Štai tas pat yra ir su sintaksės pagrindais, kurie, teisybė, pradėta tiesti jau gana seniai, bet lig šiol tebėr ko mažiausia ištirti.

Pirmieji sintaksės kūrėjai, graikai, iš pradžios tarė sintaksės dalyką esant tirti tik raidžių sudėjimą, sujungimą (σύνταξις = *sýntaksis* „sudėjimas, sutvarkymas, sujungimas"); pav., Herodijanas, garsusis II amžiaus po Kr. Aleksandrijos gramatikas, buvo net parašęs ypatingą veikalą περὶ συντάξεως τῶν στοιχείων (= *perì syntákseōs tõn stoixeíōn*) „apie raidžių sujungimą". Bet vėliau s i n t a k s ė s žodis buvo pradėtas vartoti sakininiam žodžių jungimui žymėti. Tai ypatingai pabrėžė Apollonijus Diskolas savo veikaluose περὶ συντάξεως, kur jis aiškina, kaip jungiant žodžius sudaromi sakiniai.

Tačiau graikų pradėtasis sintaksės darbas nebuvo toliau varomas visai savarankiškai. Tuojau nuo pat pradžios kalbos mokslas buvo pajungtas svetimiems tikslams – filosofijai, ypatingai logikai ir retorikai. Todėl senovėj jam teko eiti tarnaitės priedermės.

Negeriau buvo ir viduramžiais, nei humanizmo laikais, nei vėliau. Atgimusi lotynų kalba buvo vienintelė mokslo, potyrių ir praktikos kalba. Lotynų kalbos gramatika ilgainiui tapo taisyklių rinkiniu. Jos tikslas buvo išmokyti taisyklingai ir geru stilium lotyniškai kalbėti ir ypatingai rašyti. Ir su laiku taip tatai įsigalėjo, įėjo į madą, jog svetimos kalbos beveik visai buvo išstumtos iš platesnės vartosenos: vietinės kalbos tebuvo vartojamos tik vietiniams reikalams. Ir dar daugiau: pamažu tos vietinės kalbos buvo pradėtos aiškinti tik lotynų kalbos mastu. Tuo būdu lotynų kalbos gramatika pasidarė idealiniu pavyzdžiu kitų kalbų gramatikoms.

Iš šitokios antrinės tarnybos gramatiką išvadavo naujasis kalbos mokslas: jis parodė jai savaimingą, laisvą kelią. Bet ne tuojau buvo praktiškai pradėta tuo keliu eiti: kasdieniniam gyvenime ir toliau dar daug kur traukiama iš senovės pramintais takeliais. Mat, naujesniųjų laikų tyrinėtojai dar neįstengė iš karto nusikratyti nuo senovinių tradicijų, jie negalėjo atsipalaiduoti nuo pašalinių, filosofinių, teorijų. Ir todėl dar šiandien daug kas gramatiką, taip pat ir sintaksę, pagrindžia nekalbiniais pagrindais.

Visų pirma čia yra žymėtina logikos įtaka, kurios iš dalies sutinka-

me ir mūsų kalbinėj literatūroj, pav., Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos sintaksėj“ (Seinai, 1911). Tai įtakai lengva pasiduoti dėl dviejų priežasčių: iš vienos pusės mums dar gerai pažįstamos senovinės loginės gramatikos tradicijos, ir iš kitos pusės mes dažnai nepaslenkame įsigilinti į savo kalbos reiškinius, į jų esmę, ir todėl, užuot kalbiškai juos supratę, dažnai žiūrime į juos kitų, ypatingai griežtųjų, mokslų požvilgiais. Pav., mūsų matematikas prof. Z. Žemaitis savo knygelėj „Mūsų kalbos matematiškumo ir reformos reikalu“ (Kaunas, 1931) ypatingai yra susisielojęs mūsų bendrinės kalbos nelogiškumu ir nematematiškumu. Dėl tos tad priežasties gramatika ir apskritai kalbiškas galvojimas dažnai norima sutolyginti su logika ir logišku galvojimu. Bet tai yra nevisai pagrįstas dalykas, nes kalba nėra logika; todėl ir kalbinės technikos nieku būdu negalima sutolyginti su abstraktaus galvojimo technika, ir pagrindinės kalbinės formos nevisados gali atitikti pagrindines logines sąvokas. Pav., logikoj sprendimai, kad būtų sprendimais, visuomet sudaromi tam tikrais pastoviais reikalavimais: *S* yra *P*. Bet kalboj tai nevisados būtina: šitas tariamas vaidinių santykis čia kartais nevisai yra aiškus; plg. *giedok! šąla; šalta; jūra...; aš jums! (= quos ego!); kad tave! dėkui! į sveikatą! garbės žodis! šalin! ugnis!* ir tt. Taip pat kalbai dažnai ir šiaipjau trūksta norimo nuoseklumo. Tad ką jau bekalbėti apie kalba reiškiamus jausmus (emocijas, efektus)? Čia logika visai išblykšta. Be to, logikos dėsniai yra visados pastovūs, griežti; o kalba nuolat kinta, įgauna vis naujų reiškiamųjų formų, įvairūs posakiai gali tarpusavy mišti ir tt. Štai net dažnai mūsų idealizuojamoj lotynų kalboj kartais prasminga reiškiamoji forma pakeičiama visai beprasminga; pav., Ciceronas savo veikale d e o r a t o r e rašo: *studiis doctrinisque. Studia* yra dažnai vartojama daugiskaitoj (nom. sg. *studium*), bet *doctrina* „pamokymas, pamoka, mokslas, menas, apšvietimas, mokslinės žinios“ normaliai vartojama tik vienaskaitoj; taigi reiktų laukti *studiis doctrinaque* (žr. Wackernagel, Vorlesungen über Synt. I^2, 51). Bet Ciceronas nėjo šituo keliu: jam daug parankesnis buvo atrakcijos (asimiliacijos) dalykas, ir jis juo negalvodamas savo reikalui pasinaudojo. Panašių dalykų galima sutikti ir dabartinėse kalbose, bet jų čia daugiau nebenagrinėsiu: viena, apie tai plačiau jau esu anksčiau rašęs (š.m. „Vairo“ IV, 485 tt.), ir antra, iš to, kas pasakyta, galime matyti, kad gramatikos negalima logika pagrįsti.

Todėl jau nuo XIX amžiaus vidurio logikos vietoj buvo pradėta kreipti dėmesio į kitą mokslo sritį – į psichologiją. Bet ir čia be kraščiausybių nebuvo apsieita: netrukus tiek buvo įsitikėta psichologija, jog kaikam ėmė rodytis, kad tik su psichologijos pagalba kas nors galima kalbos darbe padaryti: be psichologijos, rodos, nei žingsnio nebegali žengti. Bet šitoks perdėtas psichologizmas, kaip ir logicizmas, kalbos mokslui irgi nepakeliui: perdaug įsigilinus į psichologiją, visai jau lengva gramatiniai dalykai vien psichologiškai aiškinti. O tai yra klaidingas žygis, nes gramatinės ir psichologinės kategorijos nėra vienas ir tas pat dalykas; pav., gramatinis veiksnys dažnai yra psichologinis tarinys, ir atvirkščiai. Be to, psichologinių kategorijų skaičius yra neaprėžtas. Ir tikrai. Gramatinės bendrinės kalbos formos remiasi tos kalbos vartosena, ir todėl į individualinius atskiro žmogaus nukrypimus, nuotaikas ir reikalus tokia gramatika visada negali atsižvelgti. O psichologinės kategorijos, kurios, kaip jau buvo minėta, dažnai nesupuola su gramatinėmis, tik parodo, kiek atskiras žmogus savo gimtosios kalbos ribas praplečia ir nueina visai savotišku keliu. Pav., posakis *kas tenai eina?* gali būti suskaidytas: *kas yra tas* (psichologinis veiksnys), *kuris tenai eina* (psichologinis tarinys)? Arba štai žmogus, staiga kur nors nežinomoj vietoj atsidūręs, sako: *aš čia?!* Psichologiškai šitas posakis gali būti keleriopai suprantamas, būtent: *kas yra tas, kuris čia yra atsidūręs?* Atsakymas: *aš*. Taigi *aš* yra psichologinis tarinys, *čia* veiksnys. Bet gali būti ir kitaip klausiama: *kurgi aš iš tikrųjų esu?* Atsakymas: *čia*; tad *čia* būtų psichologinis tarinys, o *aš* veiksnys. Taip pat šis posakis gali būti ir paprastas baimės ar dvejonės reiškiamas šauksmas; tada jo psichologiškai visai negalima skaidyti į veiksnį ir tarinį. Taigi psichologinėmis kategorijomis visai negalima pakeisti gramatinių arba jų sumaišyti, ir todėl klysta tie, kurie logikos vietoj visus reikiamus gramatinius dalykus nori psichologiškai pagrįsti ir aiškinti.

Be abejonės, psichologijos reikšmės kalbos mokslui mes negalime visai nuginčyti, – ne, ji, kaip pagelbinis mokslas, yra labai naudingas ir tiesiog niekuo nepakeičiamas dalykas. Bet, kaip teisingai Johnas Riesas pastebi, būtų labai abejotina ir tiesiog nepakenčiama, jei, laimingai nusodinus logiką nuo sosto, į tą pačią vietą būtų psichologija pasodinta. „Die psychologischen Erkentnisse, – sako jis, – sollen der Grammatik dienstbar gemacht werden; aber die Grammatik darf ih-

ren Anspruch nicht aufgeben, im eignen Haus Herr zu bleiben – sonst läuft sie Gefahr, zur Beispielsammlung für psychologische Theorien herabgedrückt zu werden“ (Was ist ein Satz? Prag, 1931. 29 psl.).

Tad kas belieka daryti, jei gramatiniams dalykams spręsti netinka vien nei loginis nei psichologinis mastas? Gal būt, abudu šie mastai, drauge sujungti, gali čia tikti? Taip iš tikrųjų kaikas ir mėgina daryti; plg. Z. Kuzmickio „Lietuvių kalbos sintaksės“[2] pratarmę I leidimui. Bet tokia mišrioji sintaksė daug ko gera mums negali duoti. Tokia sintaksė yra nevienalytis pamatas, ir todėl negali būti joj sudaryta vieninga sistema: ji tegali apimti tik vieną kurią medžiagos dalį. Tad visai teisingai rašo J. Riesas apie mišriąją sintaksę: „Es liegt im Wesen der Mischsyntax, dass sie nur eine äusserliche Disponierung des Stoffes zulässt, eine durchweg dem Gegenstand gemässe, aus seiner Natur entspringende und dabei einheitliche Anordnung unmöglich macht, und auch Gleichartigkeit der methodischen Behandlung ausserordentlich erschwert, wenn nicht ausschliesst. Ein eklektisches System – das ist eigentlich eine contradictio; ein Mischsystem ist gar keins“ (Was ist Syntax?[2] Prag, 1927. 17 kt.).

Sintaksės pagrindo negalima tad apibrėžti nei vien logiškai nei psichologiškai. Negalima dėl to, kad sintaksė, kaip ir kitos gramatikos dalys, yra kalbos mokslo dalykas, ir todėl į ją galima žvelgti visų pirma tik kalbiniu, ne kitokiu požvilgiu.

Sintaksei, žvelgiant į ją įvairiais požvilgiais, negalima surasti vienodesnių pagrindų ir vieningesnės sitemos. Štai mes turime dabar bent keturias sintakses, bet kiekviena iš jų yra vis kitaip apibrėžiama, būtent: Rygiškių Jonui sintaksė yra sakinių mokslas (8 psl.), M. Duriui yra žodžių formų jungimo mokslas (Lietuvių kalbos sintaksė. Kaunas, 1927. 13 psl.), Z. Kuzmickiui toji „gramatikos dalis, kuriai rūpi žodžių formų pasirinkimas kalbai ir tų formų dėstymas, tvarkymas“ (5 psl.), o Pr. Meškauskui „žmogaus žodžių santykio mokslas“ (Lietuvių kalbos sintaksė. Kaunas, 1929. 11 psl.).

Šitie apibrėžimai, kad ir praktinei sintaksei taikomi, vis dėlto yra ženklingi (charakteringi): pirmu apibrėžimu sintaksės dalykas turi būti sakiniai, antru žodžiu formos ir ketvirtu žodžiai. Trečiu apibrėžimu pagrindan imamos tos pačios formos, kaip ir antru, tik čia jos ne

jungiamos, bet pasirenkamos ir dėstomos bei tvarkomos. Tad kuriuo apibrėžimu gali remtis kalbos mokytojas? Ir apskritai, ar tokie apibrėžimai nusako patį sintaksės dalyką? Man rodos, kad ne, ir štai kodėl.

Sintaksė kaip sakinių mokslas negali būti apibrėžiama, nes toks apibrėžimas yra persiauras. Sakiniai juk dar nėra tie pagrindiniai vienetai, iš kurių yra visas sintaksės rūmas statomas: be jų, kalboj dar yra nemaža tokių žodžių grupių, kurios, nebūdamos sakiniais, vis dėlto turi prasmę ir kalba išreiškia tam tikras vaidinių sąsajas. Pav., kaip atskiri vaidiniai gali būti koordinuojami (t. y. vienas su kitu lygiai sugretinami) arba subordinuojami (t. y. vienas kitam pajungiami), taip ir tų vaidinių kalbinės raiškos gali būti koordinuotos arba subordinuotos. Sakysim, žodžių grupėj *nugalėti arba žūti* yra dalys lygiai viena su kita sugretinamos, o grupėse *tinginys bernas, labai stiprus* viena dalis pažymi kitą ir todėl viena nuo kitos priklauso, kitaip sakant – viena dalis yra kitai subordinuota. Toliau subordinuojamose daiktavardinėse grupėse dar smulkmeniškiau atskiros dalys tarpusavy syja, būtent: p a ž y m i n i n i o d a i k t a v a r d ž i o gali būti ne tik vardininkas prieš pažymimąjį ar po pažymimojo žodžio (pav., pamotė *ragana* ir *karalius* Vytautas, *Jonas* Biliūnas), bet ir įvairios rūšies kilmininkas (pav., k o k y b ė s k-kas: *pušies* malkos, *darbo* arklys; a p i b r ė ž t i e s k-kas: *Ventos* upė, *Biržų* vagis; *dalies* k-kas: sauja *druskos* ir kt.). O kartais pažyminio linksnis su pažymimuoju žodžiu gali būti susiejamas net forminiais žodžiais (prielinksniais ir kt.), pav., žemė *prie molio*, stiklinė *arti pilnio (= artipilnė)*, váistai *nuo karštinės*, melas *per akis*; čia *prie molio*, *arti pilnio, nuo karštinės* ir *per akis* yra pažyminiai. Taip pat d a i k t a v a r d ž i o p a ž y m i m i e j i b ū d v a r d ž i a i ir t a r i n i n i a i p a ž y m i n i a i irgi labai įvairiai yra siejami su savo pažymimaisiais žodžiais. Bet Rygiškių Jonas, tarydamas sintaksę esant tik sakinių mokslą, daugelio šitų sintaksinių dalykų sintaksėj nenagrinėja; pav., vadinamąjį linksnių mokslą jis visą įspraudžia į etimologiją.

Visai kitoks sintaksės dalykas yra žodžių forma. Bet kas iš tikrųjų yra ta žodžių forma? A. M. Peškovskis, geriausias formalinės sintaksės teoretikas, ją šiaip apibrėžia: „Žodžio forma yra ta jos ypatinga savybė, dėl kurios jis garsais ir reikšme susiskaido į kamieną ir for-

malinę dalį“ (Русский синтаксис в научном освещении[3]. Москва–Ленинград, 1928. 16 psl.). Pav., žody *stalas* kamienas tuo būdu turi būti *stal-*, o formalinė dalis *-as*. Bet toks žodžio skaidymas į dalis yra visai dirbtinas: kalbos mokslas iš tikrųjų kamienu laiko ne *stal-*, bet *stala-*, kaip ir *aki-, ranko-, sūnu-* (plg. dat. pl. *stala-ms, aki-ms, ranko-ms, sūnu-ms* iš *stala-mus* ir kt.). Tai viena; antra, tas pats Peškovskis, kuris M. Duriui yra buvęs „pačiu artimuoju pavyzdžiu ir keliarodžiu“, sintaksę visai kitaip apibrėžia, būtent: „Toji gramatikos dalis, kurioj yra tiriamos žodžių sámplaikų formos (формы словосочетаний), vadinas sintaksė“. Ir reikia pripažinti, šitoks sintaksės apibrėžimas iš tikrųjų yra tikslesnis, nes sakytosios žodžių sámplaikų formos yra daug artimesnės sintaksės dalykui, kaip žodžių formų jungimas, nes žodžių sámplaikose gali būti suplaikstomos (susiejamos, sujungiamos) ne tik žodžių formos, bet ir atskiri žodžiai ir net žodžių grupės. Pagaliau mokslas tiria ne tik paviršutinę, bet ir vidujinę daiktų dalį, nes jeigu jis pasitenkintų tik savo objekto pavidalu (forma), tai jis nebūtų pilnas mokslas. Antra vertus, patys formalistai griebiasi formos pirmoj vietoj todėl, kad ji esanti suprantamesnė ir lengvesnė. Štai įdomus Peškovskio prisipažinimas: Вследствие трудности сосредоточивать внимание на значениях и сравнительной легкости звуковых наблюдений, ученые (а тем более педагоги) склонны вести счет формам по звуковым элементам и тем принижать элемент значения“ (Сборник статей, Ленинград, 1925. 17 psl.). Taigi, jei dėl dirbtinų formų turi nukentėti sintaksinė reikšmė, tai tos formos yra nebenatūralus dalykas: jomis jau nebegalima atvaizduoti visos sintaksinės realybės. O tai su tikrąja moksline sintakse yra jau visai nebesuderinama[1)].

Bet iš kitos pusės Peškovskio sintaksė turi nemaža ir gerų pusių: ji stengiasi griežtai atsiriboti nuo nekalbinių doktrinų, daug dėmesio kreipia į muzikalines sakinio sudaromąsias priemones (kirtį, ritmą, pauzą ir kt.) ir nemaža reikšmės duoda sintaksinių posakių raidai. Šiuo atveju ji linksta į mokslinę sintaksę, kuri savo tyrimo metodams ieško tvirto pamato. „Die Forschung soll, – sako J. Riesas,

[1)] Dėl formalinės sintaksės trūkumų plg. dar S. Karcevskio straipsnį „О формально-грамматическом направлении“ (Русская школа за рубежом, 1925, XII, 47–65).

– um sicheren Boden unter den Füssen zu haben, vom Äussern, vom Formellen ausgehen; sie soll nichts im voraus ansetzen, sondern für die gegebene Sprachform die Funktion nachweisen“ (Was ist Syntax? 27 psl.). Tačiau tarp mokslinės ir formalinės Peškovskio atstovaujamosios sintaksės yra tam tikro skirtumo: čia nuo išorės, nuo formalinių dalykų, tik pradedamas potyrių darbas, ir paskum pamažu vis skverbiamasi toliau į sintaksės gilybes, nei kiek neprasilenkiant net ir su sintaksinių dalykų reikšme, o ten jau iš pradžios yra ant svyruojančių pamatų statomas formalus tikslas; čia turimas platus tikslas, kuris visašališkai apima visą sintaksės pagrindą, o ten daugiau viskas determinuojama. Dėl tos tad priežasties ir gryna Peškovskio atstovaujamoji formalinė sintaksė, kuri visašališkai neatvaizduoja visos sintaksinės realybės, irgi mums nevisados yra pakeliui.

Pagaliau viso sintaksės pagrindo negali apimti ir žodžių santykis: tai yra perbendras, abstraktus dalykas, kuris aiškiai nenurodo, koks yra sintaksės objektas. Iš tokio sintaksės apibrėžimo reiktų manyti, kad pagrindiniai sintaksės vienetai yra žodžiai; bet žodžiai yra ne sintaksės, o žodžių mokslo dalykas. Taip pat čia nieko nepasako ir žodžių santykis, nes santykis santykiui nelygu: gali būti tokių žodžių santykių, kurie sintaksei visai nerūpi. O iš kitos pusės yra sintaksinių dalykų, kurie šiandien aiškaus santykio nepažymi, pav., *vaike! kad tave! šąla* ir kt. Čia paprastai sakome, kad tokiais atvejais santykį galime numanyti, kad čia tas santykis kadaise yra buvęs, bet jo dabar nebėr ir tt. Taip, čia mes galime viską numanyti, galime taryti ką nors buvus arba būsiant, bet faktas, kad to dabar nėra. Tad kaip mes galime kalbėti apie santykius tarp to, kas yra ir ko nėra?

Be to, sintaksė ir apskritai negali būti vien tik žodžių santykio mokslas: sintaksei pirmučiausia turi rūpėti jos tiesioginis objektas – *žodžių sámplaikos* (Wortgefüge, словосочетание, t. y. atskiri sintaksiniai vienetai, kurių atskiros sudaromosios dalys gali būti tarpusavy dvejopai siejamos – i š o r i n ė m i s ir v i d u j i n ė m i s priemonėmis. Išorines priemones sudaro priklausomojo žodžio galūnės, tam tikri forminiai žodžiai (prielinksniai, jungtukai ir kt.), žodžių tvarka ir žodžių kirtis. Vidujine priemone dažnai eina žodžių reikšmė: ji pažymi dviejų sąvokų ir dviejų žodžių (arba žodžių formų) tarpusavinę priklausomybę. Tos priemonės gali būti kartais ir mišrai vartojamos.

Taigi norint, kad sintaksėj būtų daugiau sistemos ir kad ji būtų tvirčiau, kalbiškai, pagrįsta, reikia jai duoti aiškus, kalbinis objektas, kuris apimtų visą sintaksinę medžiagą, ne vieną kurią nors jos dalį.

II

Mokslinės mūsų kalbos sintaksės dar neturime, o turimosios praktinės sintaksės nėra kaip reikiant mūsų kalbai pritaikintos. Visų pirma jos neturi aiškaus ir griežto objekto, todėl jų sintaksinės medžiagos dispozicija daug kur yra netikslinga, padrika, kartais net visai paviršutiniška. Štai, pav., J. Jablonskis, sekdamas „paprastaisiais sintaksės vadovėliais", kurie buvo vartojami prieškarinėse rusų mokyklose, – lietuviškų sintaksės vadovėlių prieš tai nėra buvę, – 1911 m. yra išleidęs pirmąją „Lietuvių kalbos sintaksės" dalį, o antrąją, linksnių ir prielinksnių mokslą, ketino išleisti vėliau. Bet gyvenimas kitaip lėmė: žadėtosios antrosios dalies jis neparašė; to lig šiol ir kiti nepadarė; todėl dabar mokyklose iš tikrųjų besiverčiame tik viena sintaksės dalimi, nors tariamės jau turį visą sintaksę!

Taigi, kad sintaksėj būtų daugiau sistemos ir kad ji būtų tvirčiau, kalbiškai, pagrįsta, reikia jai duoti aiškus, kalbinis objektas, kuris apimtų visą sintaksinę medžiagą, ne vieną jos dalį. O toks sintaksės objektas, kaip jau esu 1932 m. „Vairo" XII, 334–340 psl. rašęs, tegali būti tik *žodžių sámplaika*.

Tad kas yra žodžių samplaika, tas tiesioginis sintaksės objektas? Tai yra atskiras sintaksinis vienetas, genus proximum, kurio species, porūšius, sudaro žodžių grupės ir sakiniai. Kad geriau paaiškėtų šitos trys skirtingos sintaksinės sąvokos, panagrinėsime kiekvieną iš jų skyrium.

Apskritai imant, visos sintaksinių darinių rūšys yra žodžių samplaikos (Wortgefüge), bet nevisos iš jų eina sakiniais ar žodžių grupėmis. Sakinys sudaro savarankišką gyvosios kalbos vienetą (dalį), o žodžių grupė negali eiti sakiniu; sudarydama tam tikrą atskirą vienetą, ji tėra vartojama tik sakinio dalimi lygiai taip pat, kaip ir atskiras žodis. Tarp žodžio ir žodžių grupės yra toks pat santykis, kaip tarp skiemens ir žodžio: kaip skiemuo, taip ir žodžių grupė nėra skyrium vartojama.

Tačiau, kad ir skyrium nevartojama, žodžių grupė nėra visai ne-

savarankiška, – ne, ji iš dalies yra savarankiška, tik tas jos savarankiškumas yra apibrėžtas, būtent: eidama atskira sakinio dalimi, ji savo vartosena niekuo nesiskiria nuo atskiro žodžio, pav.: *aukso žiedas, vėjinis malūnas, žemė prie molio, pamotė ragana* ir kt.; plg. dar *vėjinis malūnas yra parduodamas, pirkau vėjinį malūną* ir t. t. Šitomis žodžių grupėmis suglaustai nusakome tam tikrą vaidinių vienumą, kuris kartais gali būti ir vienu žodžiu reiškiamas, pav.: *geležinis kelias* = *geležinkelis, vėjinis malūnas* = lenkų *wiatrak*, vok. *Windmühle* ir kt. Bet vis dėlto savo kiekybe skiriasi nuo atskiro žodžio: žodis teeina tik atskira sudaromąja žodžių grupės dalimi, jis reiškia tik vieną, paprastą arba sudėtinį vaidinį, o žodžių grupė žymi du gretiminius, glaudžiai susijusius vaidinius, kurie tam tikrais atvejais gali pavirsti į vieną, sudėtinį vaidinį.

Iš kitos pusės žodžių grupė skiriasi ir nuo sakinio, tik tas skirtumas yra visai kitoks, kaip tarp žodžio ir žodžių grupės, būtent: sakiniu reiškiame vykstantį gyvosios kalbos santykį, t. y. žodinėmis lytimis siejame daikto būvį (veiklą, rimtį, judesį ir kt.) su pačiu daiktu, o žodžių grupe tik pažymime to vykusio santykio rezultatą. Pav., posakiuose *skrendąs paukštis, deganti žvakė*, s k r i d i m o ir d e g i m o santykis su p a u k š č i u ir ž v a k e yra pažymėtas kaip įvykęs faktas, o posakiais *paukštis skrenda, žvakė dega* yra reiškiamas santykis, vykstąs kalbamuoju metu, t. y. daiktas ir jo būvis (esimas) yra vienu laiku suvokiami. Taigi sakinys šiuo atveju yra lyg koks gyvas, augąs, praslenkąs dalykas ir tuo pat metu šito vykstančio (tampančio) psichiško vyksmo įkūnijimas, o žodžių grupė yra lyg koks įvykęs, sustingęs dalykas, tam tikra gatavų vaidinių kompleksų reiškiamoji forma.

Iš šito sugretinimo matyti, kad žodžių grupės, nors ir sakiny prilygdamos atskirus žodžius, vis dėlto turi nemaža bendro ir su sakiniais, būtent – jos, kaip ir sakiniai, reiškia tam tikrus santykius, ir todėl turi būti priskirtos sintaksei, nę kuriai nors kitai gramatikos daliai, kaip kad ligšiol mūsų klaidingai buvo daroma.

Bet dabar kyla klausimas: kokia vieta joms turi tekti sintaksėj? Jų negalime visiškai priskirti nei prie sakinių, nei atskiruose sakiniuose jų išskirti, nes žodžių grupių objektas neturi artimesnių santykių nei su sakiniu kaip vienetu, nei su jo dalimis. Dėl to tad žodžių grupės sintaksėj turi gauti vietos šalia sakinių, ne sakinių tar-

pe. Tuo būdu žodžių grupės ir sakiniai turi būti traktuojami kaip atskiri, savarankiški sintaksiniai dalykai, subordinuojami vienam, platesniam sintaksės objektui – žodžių samplaikai.

Šitaip elgiantis visi sintaksiniai dalykai yra ne išblaškomi po įvairias gramatikos dalis, bet suimami draugėn ir tuo būdu daug ryškiau ir visašališkiau atvaizduojami. O tai kaip tik yra mokslinės sintaksės, *žodžių samplaikų mokslo*, uždavinys ir tikslas. Praktinėj, mokslinėj, sintaksėj visa tai turi būti supopuliarinama, suprastinama, bet nieku būdu neturėtų būti vartojami jau pasenę, moksliškai neparemti sintaksės pamatai, kurie žaloja pačią sintaksinę medžiagą.

III

Vienas iš sunkiausių ir painiausių sintaksės dalykų yra sakinio problema. Nors apie tai jau nemaža rašyta, bet visai aiškių, apčiuopiamų vaisių dar nepasiekta: visų pripažįstamos sakinio apibrėžties (definicijos) vis dar neturime. Pav., J. Riesas savo veikale „Was ist ein Satz?“ (Prag. 1931) yra surinkęs net 151 sakinio apibrėžtį, bet visos jos yra įvairios ir daug kur tarpusavy nesutinka. Tą pat rodo ir mums artimi pavyzdžiai: „Ein Satz ist ein in Worten ausgedrückter Gedanke“ (Fr. Kurschat, Grammatik der lit. Sprache, 356 psl.); „Sakinys yra žodžiais išreikšta mintis (Jauniaus Gram., 12 psl.); „Mintis, kad pasakome ją arba parašome žodžiais, vadinasi sakinys“ (R. Jono Sint., 10 psl.) arba „Mintis, pasakyta arba parašyta žodžiais, vadinasi sakinys“ (R. Jono Gram.[2], 241 psl.); „Sakinys yra žodžių junginys, kuriuo reiškiame mūsų mintis“ (Durio Sint., 10 psl.); „Sakinys yra arba vienas žodis, arba gramatiškas žodžių junginys, arba tokių junginių eilė, kur yra sakytojo tvirtinimo reiškiant mintis, jausmus ir norus“ (Kuzmickio Sint.[2], 7 psl.).

Tad kodėl taip yra? Tai yra dėl to, kad, sakinį apibrėžiant, dažnai yra daroma formalių, net logiškų klaidų, parenkama netikusių apibrėžiamųjų pavadinimų bei sąvokinių pažymių, lengvai pasiduodama pašalinėms įtakoms ir t. t. Štai Kuršaitis, Jaunius, Jablonskis ir Durys sakinio apibrėžtyse daugiausia reikšmės skiria galvojamam elementui – minčiai.

Ir tai yra savaime suprantama: kaip paprastai gyvenime, taip ir šiuo atveju ne tik kaip reikiant neskiriami mintiniai ir kalbiniai sakiniai, bet jie tiesiog yra sumaišomi, t. y. vietoj kalbinių dažnai yra

vartojami arba bent stengiamasi vartoti tik mintiniai sakiniai. O tai yra todėl, kad mes, vadovaudamiesi pasenusiomis teorijomis ir tradicijomis, dažnai į kalbą pirmiausia žiūrime ne kalbiniu, bet loginiu požiūriu, ir todėl kalboje visų pirma matome ne kalbinius, bet loginius dalykus. Antra vertus, mes labai dažnai neskiriame paprasto, natūralaus galvojimo nuo kultivuoto, logiško galvojimo: mums atrodo, kad kalba yra arba turi būti valdoma tik logiško galvojimo. Bet toks manymas yra visiškai klaidingas, ir štai kodėl.

Kasdieninis mūsų galvojimas nevisados esti logiškas: dažnai jis yra psichologiškas, natūralus, t. y. mūsų galvojimo vaidiniai labai dažnai priklauso nuo išorinių įtakų. O kadangi tos įtakos yra be galo įvairios, tarpusavy įvairių įvairiausiai surizgusios, tai jos ir kalboj pasireiškia labai įvairiai ir nevienodai.

Be to, kalba ir šiaipjau kaip reikiant neatvaizduoja net natūralaus galvojimo; pav., psichologinės kategorijos labai dažnai nesutinka su kalbinėmis kategorijomis. Arba štai natūralaus galvojimo ir jo kalbinio atvaizdo santykis niekados nėra pastovus, nes, nuolat kintant daugybei vaidinių ir jų kokybei, kinta taip pat tolydžio ir kalbinės lytys. Todėl klysta tie, kurie mano, kad kalba gali būti tik logiško galvojimo dėsniais sprendžiama ir išaiškinama.

Tačiau pertoli nueitume, jei, spręsdami apie kalbos dalykus, logiško galvojimo dėsnių visai nežiūrėtume: tuo būdu visų kalbos reiškinių negalėtume kaip reikiant suprasti, nes kalba susidurti susiduria su abiem galvojimais, logišku ir psichologišku, ir joje pasilieka jų pėdsakų, bet su jais visiškai vis dėlto nesutampa: kalba eina vienu keliu, o galvojimas kitu.

Todėl dabar sintaksėj negalime tenkintis mintinio sakinio apibrėžimu, nes jeigu iš tikrųjų kalba neatvaizduoja galvojimo, tai juo labiau mintinis sakinys negali atstoti kalbinio sakinio. Kalbinis sakinys yra visai kas kita, kaip mintinis sakinys. „Kalbinis sakinys, – sako J. Riesas, – bendrų psichinės veiklos ir kalbiškai gramatiško formavimo rezultatu išsiskiria iš grynai psichiškų fenomenų srities... kaip kas kita, nauja, savarankiška ir sudaro ypatingą, savaiminę esybę“ (ein Wesen für sich) (Was ist ein Satz? 38 psl.). Taigi kalbinis sakinys yra tik kalbos padaras, ir todėl jis tik vienas tegali būti vartojamas sintaksėj. Vartodami sintaksėj mintinio sakinio apibrėžimą, mes nejučiomis išskiriame nemaža grynų kalbinių dalykų, kurie

iš tikrųjų yra kalbiškai visai dėsningi, nors kartais ir nevisai logiškai susidarę. O vartodami kalbinį sakinį, mes nieko neišskiriame: juo apimame visus, psichologiškus ir logiškus, kalbos sintaksinius dalykus.

Bet kas iš tikrųjų yra kalbinis sakinys? Jau anksčiau, kalbant apie žodžių grupes, teko pastebėti, kad sakinys yra savarankiškas gyvosios kalbos vienetas. Ir iš tiesų: žodžiai ir žodžių grupės dar nesudaro kalbos (Rede). Tai yra dirbtiniai, mokslo reikalui abstrahuoti vienetai, iš kurių yra statomas kalbos rūmas. Todėl tuose vienetuose dar negali atsispindėti kalbos gyvata, pati kalba kaip organizmas. Visai kas kita yra sakinys; jame kaip tik pasireiškia kalbos gyvybė, jos vyksmas. Tai yra ne kalbos sudaromasis elementas, bet pati gyvoji kalba, jos tikrenybė. Dėl to tad sakinys yra realus, ne dirbtinis, abstrahuotas kalbos dalykas.

Bet neviskas, kas gyvojoj kalboj pasireiškia, gali būti laikoma sakiniu: tai būtų perplatu ir neapibrėžta. Ne, sakiniu kaip tik tenka imti pati mažiausioji, daugiau nebeskaidoma tos kalbos dalis. Be to, ta dalis turi būti ne palaida, bet gramatiškai suformuota, t. y. savo prasme ji turi būti kalbiška, toki, kuri kalbančioj visuomenėj yra tapusi įprastine, tipiška reiškiamąja forma. Pagaliau dar sakiniu turi būti išreiškiamas santykis tarp sakinio turinio ir išorinio pasaulio tikrenybės. Pav., bendratis *lyti* mums to santykio visai nereiškia, o forma *lyja* mumyse kaip tik sukelia vykstančio įvykio vaizdą, parodo jį mums kaip tikrenybę, kaip tapimą, vykimą (vyksmą). Taigi *sakinys yra mažiausias gramatiškai suformuotas gyvosios kalbos vienetas, kuris reiškia vykstantį santykį tarp jo sakinio, turinio ir pasaulinės tikrenybės*. Plg. J. Ries, l. c. 99.

Tačiau čia tuojau susidaro nemaža sunkenybė: šitoks sakinio apibrėžimas iš tikrųjų yra tikslesnis, moksliškai labiau pagrįstas, kaip anksčiau minėtieji mintiniai apibrėžimai, bet populiarioj gramatikoj jis vargiai bus mokiniams lengvai įmanomas. Tad kas daryti? Ar, kaip kaikurie autoriai daro, visai nuo sakinio apibrėžimo atsisakyti, ar vartoti tokį, kurį mokiniai su dideliu vargu, nors maža ką numanydami, turėtų atmintinai kalti? Man rodos, būtų neišmintinga nei viena, nei kita: sakinio apibrėžimas populiariose mokyklinėse sintaksėse reikia duoti, nes mokiniai aiškiai ir griežtai apibrėžtus ir trumpesnius dalykus dažnai lengviau atsimena; todėl minėtasis sakinio apibrėžimas turi būti žymiai suprastintas. Aš iš savo pusės siūlyčiau tokį trumpes-

nį apibrėžimą: *sakinys yra tokia žodžių samplaika, kuri reiškia vykstantį kalbinį santykį*. Gal būt, kiti lietuvių kalbos mokytojai, daugiau prityrę pedagogai, tai galės nusakyti dar paprasčiau ir aiškiau.

Kas kita yra aukštesniųjų mokyklų mokytojams ir studentams skiriamieji vadovėliai: juose tokie dalykai turi būti ne tik plačiau dėstomi, bet ir įsakmiau nusakomi; todėl ten gali būti ir sudėtingesnė sakinio apibrėžtis.

Litewski język literacki

(Wiadomości Literackie, 1934 25 marca)

Epoka tworzenia się litewskiego języka literackiego zaczyna się bardzo późno, gdyż dopiero w XVI w. Do tego czasu, nawet w okresie rozkwitu państwa litewskiego, język litewski nigdy nie byl używany w piśmiennictwie. Zamiast niego używano bialoruskiego z różnemi starocerkiewno-slowiańskiemi i polskiemi nalecialościami. Od początku zaś XVI w. zapanowal język polski, który na pewien czas wyparl biaroruszczyznę. Dopiero w XVI w., gdy w Litwe zaczęla się szerzyć reformacja, próbowano drukować religijne pisma kościelne również w języku litewskim.

Pierwszymi autorami byli przeważnie pochodzący z dawnej szlachty i po polsku wychowani obywatele litewscy, dla których język polski byl bardzo bliski, a często nawet bardziej zrozumialy, niż wlasny litewski. Dlatego też, tlumacząc coś na litewski lub nawet tworząc samodzielnie, często w świadomości swej mieli język polski. Oprócz tego w dawnem piśmiennictwie litewskiem znajdujemy wiele bialorusycyzmow: widocznie używane one byly w codziennej mowie potocznej, skąd latwo przedostowaly się do piśmiennictwa.

Szczególnie sprzyjającą okolicznością dla takiego szerzenia się slawizmów w litewskim języku literackim bylo to, że jak wyżej wspomnieliśmy, codzienną mowa ludu nie byla wówczas jeszcze mową pisaną: w miarę tego jak zachodzila potrzeba wyrażania coraz to nowych pojęć, braklo dostatecznej ilości odpowiednich wyrazów. Autorzy byli zmuszeni tworzyć wyrazy nowe, tlumaczyć z innych języków lub wprost przejmować wyrazy obce.

Z biegiem czasu język literacki powoli, się rozwijal, znaleźli się wkrótce uświadomieni pisarze litewscy, którzy troszczyli się nietylko

o treść, ale i o język swoich utworow. Lecz ta, tak pięknie w XVI–XVII w. rozwijająca się praca nad kształtowaniem języka, w w. XVIII byla pomyślnie prowadzona jedynie w Malej Litwie; natomiast w Wielkiej Litwie niemal zupelnie ustala. Byl to okres upadku języka litewskiego.

Dopiero w w. XIX, kiedy zaczęlo się budzić wśród Litwinów uświadomienie narodowe, przyszla troska również o język; do większego zainteresowania się nim przyczynila się w znacznej mierze rozpowszechniająca się wówczas znajomość językoznawstwa porównawczego. Zwlaszcza zasluzyl się w tej dziedzinie Sleicher, ktory wydal pierwszą naukową gramatykę języka litewskiego (1856).

Z początku i później przez długi czas zakres piśmiennictwa litewskiego byl bardzo ciasny, wylącznie kościelny, religijny. Oto np. pierwsi pisarze Malej Litwy pisali lub tlumaczyli tylko takie książki religijne, które się podobaly wladzom pruskim, albo poszczególnym osobom, gdyż właściwym celem wydawania tam książek litewskich bylo przeciwdzialanie wplywom katolickim i szerzenie protestantyzmu w calej Litwie. Dlatego wszystkie książki, drukowane w w. XVI, byly przeznaczone wylącznie do użytku kościelnego. Książki zaś, wydawane w w. XVII, służyly pozatem jako podręczniki religji i jako pomoc dla postorów cudzoziemskich przy wyglaszamie kazań litewskich.

Nieinaczej bylo i w Wielkiej Litwie. Tutaj również treść pierwszych pism litewskich byla religijna, tem bardziej że wszystkie te pisma nie byly przeznaczone dla ludu ale dla duchowieństwa. Byly to wylącznie ewangelje, katechizmy, postylle oraz slowniki i gramatyki, przeznaczone dla księży slabo znających język litewski.

W znacznie szerszym zakresie język litewski zaczął się rozwijać dopiero w w. XIX. Teraz już zwracano baczniejszą uwagę na historję Litwy, na sztukę i twórczość ludową i tem podobane rzeczy, króre w jakikolwiek sposób dotyczyly wewnętrznego życia Litwy, jak również na właściwości języka litewskiego. Właściwości języka litewskiego zaczęly występować szczególnie wówczas kiedy pisarze zaczęli opisywać i wyrażać przeróżne objawy życia, a językoznawcy pilnie wyszukiwać litewskie pierwiastki języka, starannie je uwydatniać i szerzyć, usuwając obce nalecialości.

Najbardziej w pracy tej zasclużyl się Jan Jabloński. On pierwszy

jasno w przedmowie do „Gramatyki języka litewskiego“ w r. 1901 sformulowal i wyložyl kierunek programowy języka literackiego, według którego na podstawie zachodnich gwar Wielkiej Litwy, zwanych nadniemeńskiemi, do tej pory pomyślnie się rozwija.

Bendrinės kalbos tobulinimo reikalas

(Tautos mokykla, 1934, nr. 5, p. 86–87)

Mūsų bendrinė, šnekamoji ir rašomoji, kalba dar tebėr nenusistojusi: dar neturime galutinai sutvarkytos nei rašybos, nei tarties, nei kirčiavimo, nei terminologijos. Mūsų bendrinės kalbos jausmas dar nėr kiek reikiant išugdytas, ir todėl į lietuviškąsias mūsų kalbos ypatybes dažnai žiūrime gana lengvai, nuolaidžiai; pav., vienas kitas iš mokytojų mielai sutiktų nusikratyti visokių priegaidžių, ilgųjų ir trumpųjų balsių ir kitų panašių dalykų, kad tik lengviau būtų dėstyti ir mažiau reiktų patiems mokytis. Dėl to tad tokiose aplinkybėse kalbėti apie bendrinės kalbos ugdymą yra be galo keblu.

Bet vis dėlto apie tai reikia kalbėti, nes mūsų dabartinei kalbai gresia labai daug nykimo pavojų, kurie iš pradžios maža tepastebimi, atrodo nereikšmingi, tik vėliau pasireiškia savo pragaištingumu.

Visų pirma, man rodos, spaudoje ir šiaip gyvenime turime pradėti daugiau vengti niekuo nepagrįstų „kalbotyrinių“ pramonių, kurios menkina lietuviškosios kalbos supratimą ir bukina kalbinį jausmą. Tai dabar daug kur pasireiškia: skubiai, pelno sumetimais, leidžiant vadovėlius (žirklinis metodas!), greitai ir neapgalvotai sprendžiant apie kalbos dalykus, klaidingai suprantant kalbos taisyklingumą ir kitaip. Pav., Lietuviškoj enciklopedijoj dabar yra tvirtinama, kad *aitvaras* esąs kilęs *ai tveria* (mane), *admirolas* iš *emyro* ir t. t. (žr. I t. 63 ir 127 psl.); „Liet. Aido“ Nr. 9 A. N. mano, kad mūsų morfologinės lytys esančios veikiausiai trumpinamos dėl svetimos įtakos (iš tikrųjų tai yra mūsų pačių kalbos reiškinys); „Gimtojoj kalboj“ (9–10 sąsiuv. 152 psl.) J. Talmanas priesagą *-okas* (pav., *berniokas* ir kt.) laiko slaviška ir todėl nevartotina (dėl to teks kitur plačiau pakalbėti); iš radio girdime, kad priesaga *-astis* (pav., *gyvastis, eigastis, pykastis, keikastis* šalia *mokestis, rūpestis*) esanti svetima; Pr. Meškauskas savo „Laikraštinės kalbos trūkumuose“ smerkia daugybę lietu-

viškų dalykų ir t. t. Tokie viešai skelbiami dalykai mokytojus ir mokinius tiktai klaidina, ne stiprina.

Toliau kuriuo nors būdu ko greičiausiai reikia sutvarkyti bendrinės kalbos rašybos, tarties ir kirčiavimo pagrindus ir jais vadovaujantis parašyti bendrą praktinį vadovą, kuriuo remdamiesi kalbamų vadovėlių autoriai pagaliau pradėtų eiti viena linkme. Kol tie dalykai nesutvarkyti, tol ramiai sau klesti kalbinė anarchija, kuri jau visiems iki kaulų yra įgrisusi ir be galo demoralizuojamai veikia mūsų mokyklą.

Kitas nemažesnės vertės dalykas yra dabartiniai lietuvių kalbos vadovėliai ir jų santvarka. Man rodos, neperdėsiu pasakęs, kad visai gerų, moksliškai ir pedagogiškai apdorotų kalbinių vadovėlių dar neturime. Pav., kad ir sintaksė: jos objektas apibrėžiamas visai nevykusiai, todėl sintaksinė medžiaga betvarkiškai išblaškoma po visą gramatiką; sintaksiniai (pav., sakinio ir kt.) apibrėžimai esti tokie gramozdiški, sunkūs ir taip nekalbiškai nusakomi, kad jų dažnai ne tik mokiniai, bet ir patys mokytojai nesupranta; kalbinių pratybų vietoj yra praktikuojama kažkokia loginė ekvilibristika (pav., nevykęs ligšiolinis sakinių nagrinėjimas) ir kt. Todėl būtų gerai, kad viduriniųjų ir aukštesniųjų mokyklų atstovai drauge su atitinkamais universiteto dėstytojais gerokai pagvildentų kalbinius mūsų gramatikos pagrindus, o autoriai juos daugiau pastudijuotų ir praktiškai savo vadovėliuose moderniau pritaikintų.

Betvarkant pačius būtiniausius mūsų kalbos pagrindus, metas jau būtų pradėti galvoti, kaip bendrinius kalbos dalykus reiktų sparčiau mokykloje vykdyti. Pirmiausia, man rodos, tuo dalyku turėtų daugiau susirūpinti Šv. Ministerija. Ji turėtų esančiuosius lietuvių kalbos mokytojus įgalinti geriau kalbiškai patobulėti ir, duodant mažiau valandų bei tinkamiau atlyginant, daugiau reikalauti iš mokinių. Toliau mokyklų vizitatoriai turėtų daugiau žiūrėti, kaip tie reikalaujamieji kalbos dalykai yra vykdomi. Tai, rodos, yra visai aiškus dalykas, bet, deja, gyvenime dažnai netaip esti, pav., Šv. M-jos egzaminų atstovai nelietuvių gimnazijose lengvai praleidžia daugybę tokių abiturientų, kurie nemoka paprasčiausių gramatinių lyčių sudaryti (sako *skusa skuso skusti, dreba drebino dribti, dideliais spalvais, įsikišo atsitikimas* ir t. t.), ir todėl universitete per stojamuosius egzaminus jie lengvai gauna vienetus.

Be to, reiktų taip pat susirūpinti ir kitų mokytojų lietuvių kalbos

mokėjimu. Lig šiol gamtos, matematikos, svetimųjų kalbų ir kt. mokytojų tebuvo žiūrima tik specialybės, ir dėl to daugelis jų net dabar savo dalykus tebedėsto įvairiausiu žargonu. Tuo būdu tai, ko lietuvių kalbos mokytojai savo mokinius išmoko, jie savo „prašmatnia" šneka dažnai nesąmoningai sugriauna. Ir tai esti ne tik vidurinėse bei aukštesnėse mokyklose, bet ir universitete, toje Alma Mater, kuri šiuo atveju visai Lietuvai turėtų savo pavyzdžiu šviesti.

Šitie elementarūs dalykai, mano nuomone, yra pirmutinės sąlygos bendrinės kalbos kultūrai kilti mūsų mokyklose, ir todėl jais turime daugiau susirūpinti.

Vienovė ir įvairybė A. Smetonos kalboje

(Vairas, 1934, nr. 8/9, p. 42–54)

I

Kaip literatūrinėje, taip ir kalbinėje kūryboje nuolat pasireiškia du amžini pradai: vienovė ir įvairybė, visuotinybė ir individualybė. Todėl norint suprasti kurio nors rašytojo ar publicisto kalbos savaimingumą, jos ypatybes, reikia mokėti įžvelgti tuos kalbinės kūrybos pradus ir jų pasireiškimą. O tai galima geriau patirti tik paaiškėjus bendrinės ir individualinės kalbos santykiams. Todėl, prieš kalbant apie A. Smetonos kalbą, tenka kiek sustoti ties tais santykiais.

Bendrinė ir individualinė kalba kai kam iš pradžios gali atrodyti viena kitai priešinga: mat, bendrinei kalbai reikšmingesnės yra bendrybės, o individualinei individualinės formos, kuriomis tinkamiau gali pasireikšti žmogaus siela, visas jo vidinis pasaulis. Taigi būdingas bendrinės kalbos pažymys yra vienovė (vienybė, Einheit), o individualinė įvairybė (įvairiopybė, Mannigfaltigkeit).

Tačiau būtų klaidinga manyti, kad tos dvi tariamai prieštaringos sąvokos, vienovė ir įvairybė, būtų viena kitai visai svetimos. Jos, kad ir būdamos nevienodos, viena kitos ne išskiria, bet viena kitą papildo, būtent – bendrinės kalbos esmė kaip tik ir pasireiškia vienove įvairybėje. Ir iš tikro: visos tariamosios individualinės kalbos skirtybės (kalbiniai atskirų žmonių įpročiai, šeimos bei luomų kalba, šnektos, tarmės ir kt.) yra antriniai, bendrinei kalbai neesmingi dalykai. Bendrinei kalbai susidaryti didžiausios reikšmės kaip tik turi ta jėga,

kuri visus bendruomenės narius verčia spiestis draugėn, būtent: žmonės, kurie iš prigimties nėra glaudžiai tarpusavy susieti natūralinėmis bendravimo formomis (šeima, luomu, buveine), tąja kalba yra sujungiami į didesnę bendriją, kuri dažnai apima visą valstybę ir net tautą, vistiek, kur jos nariai būtų. Žinoma, čia veikia dar ir kiti veiksniai (susisiekimas, politika, kultūra ir kt.); bet didžiausia jungtis, kuri kalbančiąją bendruomenę susietą ilgiausiai draugėje išlaiko, vis dėlto yra bendrinė kalba: ji yra didžiausias tos bendruomenės vienovės ramstis ir pagrindas, o jai nykstant, pradeda irti ir pati bendruomenė (tauta ar valstybė).

Tuo būdu suprasdami bendrinės kalbos esmę, vis dėlto dar negalime pasakyti, kad bendrinė kalba turi būti vieninga (einheitlich), visai vienoda, be išimčių: jeigu ji iš tikrųjų tokia būtų, būtų negyva, sustingusi, dirbtina, nes į ją tada nebegalėtų patekti įvairūs gaivinamieji individualinės kalbos elementai. Antra vertus, visiška bendrinės kalbos lygybė (vienodybė) ir šiaipjau niekados negali būti įvykdyta, nes dviejų visai vienodos kalbos žmonių nėra. Tačiau kalbinės bendruomenės nariai, kad ir įvairiai kalbėdami, gali bendrinės kalbos vienovę kurti tuo, kad jie, sąmoningai ar nesąmoningai, bendrųjų gyvenimo reikalų yra verčiami pripažinti šalia individualinių dar ir bendrinės kalbos formas. Tuo būdu kalbinės bendruomenės reikalai ir tikslas nulemia kiekvienos bendrinės kalbos pagrindą ir dažnai net jos pobūdį. Pav., XVI ir XVII amž., tikybinių reikalų verčiami, mes buvome susidarę net tris bendrines kalbas: vieną Mažosios Lietuvos, kitą vidurio aukštaičių ir trečią rytiečių. O pastaraisiais laikais, atbudus mūsų tautinei sąmonei, susidarė viena bendrinė kalba, kuri, prasidėjusi „Aušros“ metu ir vėliau J. Jablonskio (P. Kriaušaičio ir Rygiškių Jono) įstatyta į normalines vėžes, dabar apima visą tautą ir vykusiai plinta toliau. Jeigu dabar kai kam ir kyla abejonių, tai daugiausia ne dėl pačios bendrinės kalbos pagrindo, bet dėl jos taisyklingumo, t. y. dėl atskirų dalykų vartotinumo bendrinėje kalboje, nes vienas kitas apie tai sprendžia gana savotiškai ir kartais net klaidingai.

Visų pirma, man rodos, klysta tie bendrinės kalbos taisyklingumo sprendėjai, kurie, kaip reikiant neišsiaiškinę paties taisyklingumo kriterijaus, apie daug ką sprendžia iš įnorio, tik taip sau, kad taip jiems geriau atrodo. Taip pat nemaža mes painiavos pridarome apie

kalbos dalykus spręsdami ne kalbiniu, bet loginiu, matematiniu ar kitokiu požiūriu. Dėl to kalbinė medžiaga, taip dorojama, pasidaro visai negyva, bedvasė: atrodo, ją, lyg kokį negyvėlį, daug kas gali anatomiškai operuoti visai grubiomis priemonėmis (su algebrinės lygties pagalba ir kt.).

Bet iš tikrųjų tai nėra taip paprasta. Kalba, būdama žmogaus psichofiziškos organizacijos veikla, nuolat kinta, ir tas nuolatinis kitimas kaip tik yra esminis jos realios gyvatos reiškinys. Be to, kalba yra ir sociologinis gyvenimo padaras, didžiai surizgęs su visa kultūra, tiek materialine, tiek dvasine. Dėl to tad norėdami, kad bendrinė kalba būtų natūrali, gyva, turime jos tolimesnį plitimą visų pirma grįsti tais pačiais dėsniais, kuriuos ji pati yra suformavusi, būtent – plačia prasme suprantamais kalbiniais polinkiais, ne siauromis paragrafinėmis taisyklėmis. O kadangi tie polinkiai pasireiškia tik tos kalbos vartosenoje, tad ir bendrinės kalbos taisyklingumas turi būti remiamas ne kuo kitu, kaip tik tąja vartosena.

Bet čia tuojau kyla klausimas: kokią vartoseną reikia imti bendrinės kalbos taisyklingumo kriterijumi? Vien liaudinės kalbos vartosenos tam neužtenka, o inteligentinės kalbos vartosena, ypač dabar, nevisados yra patikima, nes joje nemaža yra įsibrovusios svetimos įtakos. Tad ką daryti? Mano nuomone, bendrinės kalbos kriterijumi pirmiausia yra laikytini lietuviškieji mūsų kalbos polinkiai, vistiek, kur jie pasireikštų, liaudinėje ar inteligentinėje vartosenoje, tik svarbu, kad ta vartosena būtų gyva, sklandi ir lengvai įmanoma. Dėl to tad, normuodami bendrinės kalbos vartoseną, turime žiūrėti, kad joje atsispindėtų mūsų gyvosios kalbos dvasia ir tuo pačiu metu nebūtų užkirstas kelias į ją patekti individualiniams kalbinės kūrybos pradams, t. y. kad bendrinės kalbos esmė toje vartosenoje pasireikštų darnia vienove įvairybėje. O tai daugiausia gali įvykdyti tik universalinės asmenybės, kurios savo intuicija veikiau už kitus suvokia būdinguosius mūsų kalbos polinkus ir vykusiai juos suderina su savo kūrybiniais individualinės kalbos pradais. Štai viena tokia asmenybė ir yra gerbiamasis Jubiliatas, kurio raštų kalba yra didžiai instruktyvi mūsų bendrinės kalbos darybai.

II

A. Smetona mokėsi ir brendo drauge su mūsų tautos atgimimu ir stiprėjimu, todėl kalba jam yra buvusi ir tebėr ne paprastas dalykas, bet būtina reiškiamoji priemonė. „Kalba, – sako jis, – yra viršuja sielos žymė, kuria pareiškiama tai, kas yra mūsų viduje, kalba yra forma, be kurios negali pasirodyti savotiška tautinė mintis“ (I 106). Dėl to tad, kad mūsų minčių ir apskritai visos sielos reiškimas būtų tvarkingas, sklandus ir įmanomas, reikia, kad mes gerai mokėtume mūsų kalbą – gražią, taisyklingą, lengvą. Grynoji kalba yra geriausia priemonė susižinoti ne tik su artimaisiais, bet ir su platesne visuomene. Todėl autorius visai teisingai sako: „Mūsų kaimietis lengviau supranta grynos lietuvių kalbos raštą, nekaip raštą, įvairių kalbų mišiniu parašytą. Jei sakiniai tikrai lietuviškai sudaryti, jei kaimietis, bendrai imant, supranta, ką skaito, tai pats savitai spėte atspėja, ką reiškia vienas kitas žodis, jo apylinkėje negirdėtas, bet kitur vartojamas. Pavyzdžiui, grynieji lietuvių žodžiai *tvarka* ir *laikas* yra išstumti iš kurios apylinkės rusų ir lenkų kilmės žodžių *parėdkas* ir *čėsas*. Rašytojas knygelėje pasakys: „Tuose namuose nebėra tvarkos: šeimyna nebeklauso šeimininko, laiku nepadaro, kas reikia, vėlinasi su darbais“. Aišku, kad skaitytojas iš aprašymo supras, ką reiškia žodžiai *tvarka* ir *laikas*, nors jie užmiršti jo apylinkėje ir pakeisti žodžiais *parėdkas* ir *čėsas*. Valančius rašė žemaičių tarme, kurioje yra daugybė žodžių, aukštaičiams nežinomų, tačiau visa Lietuva jį skaitė ir suprato. Kodėl suprato? Mat, jo stilius buvo lengvas, jo kalba buvo gryna ir prieinama. Ir dabar, mums rodos, žmonės nesupranta kai kurių knygų ne dėl to, kad jos gryna kalba rašytos, bet, viena, dėl to, kad rašytojas nesugeba lengvai rašyti, aiškiai reikšti savo minčių, antra, kad pats dalykas, kurį skaitant tenka daugiau protu, nekaip fantazija dirbti, nėra įmanomas neįgudusiam galvoti skaitytojui“ (II 244–45).

Todėl būtinai reikia stengtis, kad mūsų kalba būtų ko gryniausia. O to grynumo mes kaip tik daugiausia turime semtis iš tarmių, pirmiausia, žinoma, iš geriausiai pažįstamos, t. y. savosios, tarmės. „Mūsų grynajai kalbai pamatas, – sako jis, – yra mūsų tarmės, ir mūsų kalbininkai ne ką naujo tepramano, o tik iškelia aikštėn jų turtą ir pakeičia svetimus žodžius lietuviškais žodžiais. Išvilktas aikštėn tarmės žodis yra senų seniausias, nors jis kitam rodosi naujadaras. Argi bus pasunkėjusi mūsų kalba nuo „naujųjų“ žodžių *kaina, prekė,*

įdomus, kurie dar gyvi tebėra kai kuriose mūsų tarmėse? Taip pat ji nepasunkės, kai daugelis kitų „mūsų“ žodžių, rėžiančių ausį, bus pakeisti tikrais protėvių kalbos žodžiais, tarmių tebevartojamais“ (II 245–46). Ir dėl to autorius savo raštų kalboje visų pirma naudojasi savo, Užulėnio, tarmės žodžiais, nors kartais ir kitose rytiečių šnektose pažįstamais, pav.: *apžosti* „apibarti, barant įspėti, sudrausti“ I 256, *ginčiotis* „ginčytis“ I 231, *išvisa* „išgama“ I 279, *negala* „negalia“ II 22, *pakursta* „kurstytojas“ III 296, *prastovė* „prasta vieta, prastuma“ II 183, *skauduolė* „sopama vieta, skaudė, votis“ I 231 ir daugelis kitų; plg. K. Masiliūno, A. Smetonos raštų žodynas, 51 tt.

Kaip žodyno srityje, taip ir žodžių daryboje bei kaityboje jis pirmiausia laikosi savo krašto tarmės, pav.: *atasakas* IV 34, *ataspindis* III 84, *darbadavis* III 70 (vakariečiai veikiau sakytų *atsakas, atspindis, darbdavis* ar *darbdavys*)...; eina *dvaruosin*[1] *bernautų* II 49 (= eina į dvarus, dvaruosna bernauti), ima drugelį... savo *rankiotėsin* I 255 (= į savo *rankiotes* „rankeles“), su naująja *kana kaip* (= kažinkaip) dar gali būti II 15, kartą kas nutarta, tai *testa* (= tesie) šventa I 232, *puošiąsys*... pirmeiviai I 25 ir kt. Dėl to A. Smetonos kalboje galime sutikti nemaža senovinių lyčių, kurių kai kurios tarmės jau nebepažįsta. Pav., toks nebevisai paprastas yra būdvardžių niekatrosios giminės vartojimas, kaip antai: Kritikoje veikalo autoriaus vardas *nesvarbu* I 36, Inteligentų... tebėra visai *negausu* II 170, aprašomos naujienos būtų labai *įdomu* visiems III 12, Ateina šventadienis – bažnyčioje matyti *lygu* mergaičių ir vyrų III 72 ir kt.

Gilios senovės randame ir sintaksėje. Toks, pav., yra labai senas tarininis daiktavardžio vardininkas, kaip antai: kas priešinosi Lietuvos savarankiškumui, tas buvo l a i k o m a s krašto *priešininkas* ir *išdavėjas* I 317, jų išmokyti giminaičiai i š ė j o susipratę *lietuviai* II 18, Daugumas mūsų gamtininkų... t a m p a *valdininkai* II 46, tegu gerai mokosi... kad, išėję mokslus, g r į ž t ų Lietuvon visų pirma geri *žmonės* II 83, jie p a v i r t o sustingusios dvasios *automatai* IV 71 ir kt. Dabar paprastai tų vardininkų vietoje dažniau jau yra sakomi įnagininkai.

[1] Šis einamasis vidaus vietininkas yra rytietiškai rašomas vietoje *dvaruosen* (plg. dar *dvaruosi* = *dvaruose*), nes jis yra sudarytas iš *dvaruose+n* (iš *dvaran*) lygiai taip pat, kaip tverečėnų *rankosun* ir *rankosu+n*.

Senovinį rytiečių vardininką autorius perdėm vartoja ir ten, kur vakariečiai su žemaičiais daugiausia galininką besako, pav.: Mūsų viršiausias tikslas yra t e l k t i tautinės *pajėgos* I 2, N e d e r a mums lietuvinti *lenkai* ar *kiti* I 61, r e i k i a sureformuoti *žmogus* I 101 ir kt. Šios rūšies vardininką jis vartoja ir padalyvinėse žodžių grupėse, kur net daugelis pačių rytiečių jau veikiau galininką pasako, pav.: Juk n o r i n t gydyti *kūnas*, reikia pažinti jo liga I 4, P e r k a n t *dvaras*, galima įkeisti žemės bankan III 123 ir kt. Šitie pavyzdžiai aiškiai rodo, kad autorius senovinių mūsų kalbos padarų sąmoningai nevengia.

Bet vienu liaudiniu, kad ir senoviniu, savo krašto tarmės lobiu rašytojas negali išsiversti: berašant jam dažnai tenka susidurti su daugybe naujų sąvokų, kurioms žymėti savo tarmėje nevisados galima rasti tinkamų žodžių. Todėl tokiais atvejais tenka naujų žodžių kitur ieškoti, naujai juos sudaryti arba savuosius perdirbinėti. Ir A. Smetona visais tais būdais yra nemaža pasinaudojęs.

Visų pirma šalia savo tarmės žodžių, vartojamų tiesiogine reikšme, jis apsčiai vartoja tarmybių išplėstomis arba susiaurintomis reikšmėmis. Pav., savo raštuose p a g r i n d o (arba p a m a t o) reikšme vartoja *grįslas* (III 194) arba *padėlys* (I 97), o tuo tarpu Užulėnyje *grįslas* tėra tik „grįstas, grindžiamoji kartis“, *padėlys* „podėlis, vištai padedamas kiaušinis“ arba *padėliai* „tokie rąstai, ant kurių koks daiktas yra dedamas“.

Ypač įdomu yra, kad kai kurie jau visai sustingę žodžiai iš naujo atgaivinami, įprasminami. Pav., Užulėno apylinkės vienos pelkės vardas *Kelmuonas* yra išplečiamas bendriniu žodžiu *kelmuonas* „kelmynė, kemsynė“ (III 98).

Toliau autorius iš tam tikrų Užulėny išlikusių nepilnų lyčių rekonstruoja pilnas ir duoda joms tam tikrą reikšmę. Pav., iš senovinio daiktavardžio įnagininko *savaime* yra atgaivinęs *savaimė* ir davęs jai „savarankiškumo“ reikšmę (II 82).

Visai naujiems žodžiams susidaryti viena iš produktyvesnių priemonių yra analogija. Tuo būdu veikiausiai yra sudarytas *svarstas* „svarstyklės“ III 54, *tyra* „tyruma“ IV 209, *žaismas* „žaidimas, žaislas“ I 252, *žiningas* „turįs daug žinių“ III 1 ir kt. Plg. *svarstas: sverti* = *varžtas: veržti, tyra: tyras* = *giedra: giedras*... Panašiai gal yra sudaryti ir kiti naujadarai, pav.: *pirkliava* „mokestis, pošlina“ III 104,

pradžiamokslis „pradedąs mokslą“ III 168, *šelpinys* „šelpiamasis“ I 268, *tvarkažiūris* „tvarkos prižiūrėtojas“ I 102 ir kt.

Bet, apskritai imant, kad ir analogijos būdu, A. Smetona naujus žodžius darosi labai atsargiai, tik tokius, kuriuose lengvai galima pateisinti gyvosios kalbos pavyzdžiais, ir kurie yra būtinai reikalingi. Todėl jis visai teisingai receptą duoda ir kitiems terminų kalėjams sakydamas: „Kas nori padaryti gerų terminų, tam reikia būti nors mažam „filologui“, reikia bent apgraibomis išmanyti lietuvių kalbos etimologijos dėsniai. Kitaip iš jo kalimo išeis ne kirvis, o visų girdėtas šnipštas“ (II 274). Arba: „Termino kalėjas turi mokėti lietuvių kalbą ar bent vieną jos tarmę, nes nemokėdamas jauste nejaus (jausti labai reikalinga) žodžio prasmės. Mūsų liaudis nesimokė filologijos, o sau reikalingus terminus pati nusikala ko dailiausius. Tegu ir šie žodžiai – *nuovoka, santarvė, darbymetis, nuovada* – kuo jie ne dailūs? Mums reikia sekti jos paveizdu, o sekdami tikrai nepaklysim“ (ib.).

Tačiau, užuot dirbtinai kalus naujus žodžius, daug geriau ir naudingiau yra pasiskolinti tinkamų jau sudarytų žodžių iš kitų tarmių ar raštų, jeigu tik galima jų rasti. Dėl to ir A. Smetona daug yra ėmęs svetimų žodžių iš įvairių tarmių, Jablonskio, Kuršaičio, Juškevičiaus, Valančiaus ir kt., pav.: *buklus* „gudrus“ I 136, *galžuda* „galvažudys“ II 198, *laidas* „garantija“ I 51, *nuodžia* „nuodėmė“ II 164, *prekijas* „pirklys“ III 94, *šiltis* „rūpintis“ I 92 ir kt. Plg. K. Masiliūno A. Smetonos raštų žod. 83 tt.

Visai kas kita yra morfologiniai skoliniai: jie didesnės praktinės reikšmės dažnai neturi. Todėl ir A. Smetonos raštų kalboje tos rūšies skolinių visai nedaug tesutinkame, pav.: negalime „prastojo darbo“ *antmesti* (= primesti) vis kitiems I 213, *irsta* silpsta I 227 (šalia *kįla* ib.), tokia rūpesčių *našta vilkinas*, mūsų vidutinis gydytojas... II 44 ir kt.

Tuo būdu rūpindamasis savo kalbos žodingumu, jis nepamiršta ir kalbos dėsningumo. Štai kad ir priesagos: jų reikšmę bei vartoseną autorius daug kur labai subteliai nujaučia ir mokamai tai išreiškia. Pav., priesagos *-inia-* būdvardžiais jis daugiausia žymi priklausomybinius santykius: *Bažnytinės* organizacijos įsikišimas I 62, *Demokratinės* laisvės be pareigų nėra ir negali būti I 226, *dvasinė* vyresnybė I 63, katalikų lenkų partija neturi *konfesinės* spalvos I 61, žydai turi

savo *košerinę* mėsinę I 238, *kultūrinės* įstaigos I 172, *mokslinės* komisijos II 357, dar ilgai mums lemta vaduotis Rimšos pavaizdinga *namine* mokykla I 113, Atsimeni... *pasakinę* amazonių karalystę III 72, visuomenė vos tepradeda mokytis *politinės* abecėlės I 225, naujoji lietuvių srovė griežtai atsisuko nuo *senovinės* bajorų srovės I 105, srovės žmogus bendroj draugijoj privalo atsisakyti nuo savo *spalvinių* ypatybių I 240, *statistinės*... žinios II 67, *tautiniai* reikalai I 110, *tautinė* individualybė I 204, *vakarinės* pamokos II 173 ir kt.

Kadangi žmonių šnekamojoje kalboje priesagos *-inia-* būdvardžiai yra dažnai jau maišomi su pažymininiais daiktavardžių kilmininkais, tad ir A. Smetona lygiagrečiai tai kartais irgi daro, pav.: *archeologijos* rinkiniai II 341, *bažnyčios* organizacija I 62, *estetikos* skonis I 43, *milo* švarkus... siūdavo žydeliai II 53, *politikos* organizacija I 62 ir kt.

Bet pažymininius daiktavardžių kilmininkus, tuo pačiu metu ir priesagos *-inia-* būdvardžius, daug kur labai aiškiai skiria nuo būdvardžių su priesaga *-iška-*. Tai ryškiai rodo jo samprotavimas apie *lietuvišką* ir *lietuvių* dailę. „Man seniai ateidavo galvon klausimas, – sako jis: – kodel lietuvių parodos reikia vadinti l i e t u v i š k o m i s? Ar tik del to, kad jose išstatyti l i e t u v i ų menininkų darbai ar ir del to, kad tuose darbuose yra kas ypatingo, tik lietuviams įgimto? Juk nėra tuščias tas klausimas. Iš tiesų. Niekados nevadina dainos lietuviška tik del to, kad ji sudėta lietuvių: jos gaidoje ieškome savo tautos skirtingų ypatybių. Kai tų ypatybių randame, tai sakome, kad daina lietuviška. Taip pat nelaikome lietuvišku dailaus rūmo, lietuvio architekto pastatyto, jei tas rūmas yra rusų ar suomių stiliaus kopija. Vadinas, savais turėtume vadinti tokius kūrinius, kuriuose pasireiškia šiokia ar tokia mūsų tautos savybė“ (II 307). Tą priesagos *-iška-* reikšmę rodo ir kiti pavyzdžiai: mūsų *biūrokratiška* pažiūra I 177, Vilniaus kurija ligšiol uoliai laikosi *lenkiškų* tradicijų, pro kurias žiūri į kiekvieną k u l t ū r i n į darbą I 73, trūksta mums... *miestiško* praktikos sumanumo I 137, mūsų dvarininkas yra per *poniškas* III 36, lietuvių *tautiškas* reikalas I 129 ir kt.

Tokį griežtą reikšminį skyrimą galime pastebėti ir kitais atvejais. Pav., neveikiamuosius esamojo laiko dalyvius jis labai vykusiai vartoja aiškiai pasyvinei reikšmei žymėti, kaip antai: pašalpininkų uolumas kol kas nėra davęs *apgriebiamų* vaisių II 180, „Lietuvių Tauta“... kas metai spausdina *atsiunčiamus* raštus I 177, Rudziškės yra

dainuojamas kraštas, o pats miestelis, be to, ir *geriamas* III 31, jų dvasia trokšta naujo *gaivinamo* maisto III 12, sako esąs jau ir žemės plotas nupirktas *ketinamiems* namams I 143, nebevilki... po kelias dešimtis rublių *mokamųjų* švarkų I 34, neprivalo darytis *neperlipamo* pylimo I 237, atmins jis tą *neužmirštamą* laiką I 315, *patariamieji* vaistai kai kada... nepadeda ligoniui I 14, surinktieji pinigai... bus vartojami *skiriamajam* tikslui I 146, jis yra įžiūrėjęs užgriebiamosios politikos siekimus I 68 ir kt. Bet iš būvio veiksmažodžių sudaryti dalyviai kartais yra maišomi; pav., šalia *atliekamas* I 34, 172, *kliūvamas* III 14 ir kt. vartoja *esąs*: Be *esančiųjų*, reikia dar naujų vadovėlių II 270. Tai patvirtina ir žmonių kalba, pav.: *sopama* ir *sopanti* vieta, *žibamos* ir *žibančios* akys ir kt.

Šalia bendrųjų šios rūšies kalbinių polinkių, kuriuos autorius daug kur labai gerai nujaučia ir vykusiais pavyzdžiais iškelia aikštėn, nemaža sutinkame ir tokių dalykų, kurie šnekamojoje kalboje yra rečiau vartojami, bet užtat geriau pabrėžia individualinius autoriaus kalbinius pamėgimus. Pav., jis dažnai vartoja priešdėlį *į-* ten, kur daugelis kitų vartoja kitokius priešdėlius, kaip antai: lenkininkai ypatingai *įdrįso* (= išdrįso) mušti lietuvius bažnyčioje I 116, priešininkai *įdrįsta* I 319, Mūsų gydytojai dar nėra priaugę ligi to, kad *įgalėtų* leisti net mokslo organą I 95, Seinų apylinkė visai jau nėra toks lenkų *įgyventas* (= apgyventas) plotas III 186, Juk neužtenka vieno kito daikto *įsigeisti* (= užsigeisti) I 203, Lietuviai sveikino *įsitarnavusį* veikėją I 41, Prancūzijos kunigai... yra nustoję visuomenės *įsitikėjimo* (= pasitikėjimo) II 140, Mokslo draugijos ima savo tarpan tik rinktinius žmones... *įsižymėjusius* (= pasižymėjusius) mokslo darbais II 349 ir kt.

Panašiai yra vartojamas ir prielinksnis *į*, pav.: rasit p r i e i t u m e ir į praktikos d a r b ą I 93, valdininkai rusai... n e p r i g į j a į mūsų visuomenę II 14, Gerai išauklėtas žmogus... kone visuomet p r i l y g s t a į k i t u s I 21, kur čia... b e p r i t a p s i į tokių peštukų m i n i ą I 120, Šie t a i k i n a s i į visuomenę I 318 ir kt.

Dar daugiau krinta į akį nedarybinių galiniuotinių veiksmažodžių pamėgimas, pav.: jie drauge *atgimsta* savo s i e l ą I 112, reikia raginti mūsų visuomenę,... kad *atgytų* savaimą dailės s k o n į II 310, įsigyvenusių svetur ir *nubuvusių* savo k r a š t ą nebesulauksime II 54, tie retai kada *nutrūksta* r y š i u s su savo giminėmis II

18, Daugumas jų... *nuprato* m u s II 93, Ir mes dažnai *pavargstame* k ū n ą ir d v a s i ą I 160, Kas bus, jei mūsų tauta ir toliau *skurs* savo kūną I 94, Mokiniai *sustiprėtų* savo d v a s i ą ir k ū n ą II 61, mūsų tautiečiai galėtų *sušilti* savo pavargusią d v a s i ą II 179 ir kt. Čia autorius savo pamėgimu tiek toli nueina, kad galininku net ir nuotolį arba atskyrį pradeda žymėti, pav.: esame vieni *kitus nutolę* II 315, ...tokių lietuvių, kurie yra *atšalę* savo *gimtąją kalbą* IV 21 ir kt. Šiaipjau nuotolis arba atskyris iš senovės yra reiškiamas abliatyviniu kilmininku, plg. *ko saulužės atsiskyrei?* negalėjau *jo atsikratyti*, arba naujoviškiau: ko *nuo saulužės atsiskyrei* ir kt. Dėl to tad ir autoriaus yra visai normaliai rašoma: vaikinas *nujunksta nuo tvarkos* II 111.

Taip pat greta įprastinių, kad ir senų, įnagininkų (pav.: mūsų draugijos n e s i b a i d o tuo *pranašavimu* I 166, ji s i e l o j a s i karo *skurdu* I 209, akcizės valdininkas t a r n a u j a *ta alga* trejus ketverius metus II 48, Daugiausia mes, lietuviai, tuo viso *aprėpimu* s e r g a m e II 83 ir kt.), kartais pasitaiko tokių, kurie daug kam gali pasirodyti nevisai paprasti, pav.: jis..., *kamuoliu* s u s i r i e t ę s, nuriedėtų pirmyn I 25, tas, Liet. Žinių *fanatizmu* betariant, vieną sau, kitą kitiems turi teisybę I 31, draugijos vedėjui patogu t e l k t i sodiečiai... *draugijomis* II 65, gabesnis mokinys tesugeba... p r a s i l a v i n t i knygų *skaitymu* II 140 ir kt.

Arba štai daugumos įprastų priešdėlėtų žodžių vietoje kartais autorius vartoja atitinkamus žodžius visai be priešdėlių, pav.: Juk žmogus, visuomeniškai *nebrendęs* (= nesubrendęs), negali pasiekti politikos teisių III 156, Sirgo... kepenų *degimu* (= uždegimu) III 81, Pats *gebėdamas* (= sugebėdamas) rašyti, Vaižgantas be galo džiaugiasi II 9, lietuviai... *nestengia* (= neįstengia) visur suspėti II 338 ir kt.

Šitie ir kiti panašūs kalbiniai poelgiai rašytojams yra labai naudingi: jie jų kalbą padaro savotiškesnę, įvairesnę ir prasmingesnę. Štai veiksmažodžiai *laikyti* ir *tūrėti* daugely tarmių yra vienareikšmiai, o A. Smetona duoda jiems ypatingos, niuansinės, reikšmės, pav.: Ne, žmogų idealas *laiko*, veda ir *sutūri* II 22. Arba: Sunku nuolat visiems galams *aukoti* (= duoti aukas), tai tiesa, bet dar sunkiau yra *aukauti* (= rinkti aukas) II 184.

Kitais atvejais toks įvairavimas, tiesa, žodžio reikšmės visai nekeičia, pav.: 1. nelengva buvo mūsų emigrantams *atsikratyti* įkyrios len-

kininkų *globos* I 67, bematant jo *atsikratė* I 281, Lietuva... dar nėra *atsikračiusi priešininkų* I 319; 2. galėtume *nuo jų atsikratyti* I 4, *nuo jo* reikia *kratytis* II 358; 3. jis negalėtų *atsikratyti senąja rutina* III 36 ir kt. Šitie visi trys vartojimo būdai, *kratytis ko, nuo ko* ir *kuo*, savaime yra taisyklingi ir turi vieną reikšmę, tik ne vienoj tarmėj yra vartojami. Bet dėl to dar negalima pasakyti, kad autorius neturėtų teisės visa tai pakaitais vartoti: jei tie posakiai nieko naujo nereiškia, tai savo forma atitinkamose vietose jie gali būti didžiai naudingi stilistine prasme (pav., posakiui paįvairinti arba jo skambumui padidinti).

Dėl to tad supratingas rašytojas ar publicistas nieko atgalia ranka neatmeta, bet visą prieinamą kalbos turtą priima su pagarba ir kur reikia tikslingai suvartoja. Dėl to ir A. Smetona, didžiai vertindamas mūsų kalbos brangenybes, kiek galėdamas gausina savo raštų kalbos lobyną ir į visokias siaurinamas taisykles žiūri labai skeptiškai. Pav., jis nevengia daugelio net tokių žodžių, į kuriuos vienas kitas kalbininkas ar šiaip kalbos taisytojas dar neseniai yra žiūrėjęs kaip į erezijas, kaip antai: Įkaušęs zakristijonas per *balsiai* rėkauja I 159, kad kartais neprasmegtume *bedugnėn* I 32, visų publicistų *domė* (plg. *domė: domėtis = dėmė: dėmėtis*)... buvo kreipiama į kitų taisymą I 199, Sveika viltis įkvėps mums drąsos ir *ištvermės* I 222, patys sodiečiai *noriai* griebiasi panaujintų dainelių II 263, žmogaus *priedermė* I 24, tėvai ar *protėviai* IV 92, mes turėtume visą šių dienų *stovį* užmiršti I 301 (plg. *stovis: stoti = būvis: būti*), vilkas pamatęs kluone *teliokus* I 251, *virš* srovių yra dar viena... bendra srovė I 240 ir kt. Ir visai gerai: visi šitie tariamai netikę žodžiai iš tikrųjų yra neabejojami dabartinės ar senovinės kalbos faktai ir jų daryba yra pateisinama. Sakysime, kuo dėtas yra mūsų *protėvis* šalia gudno žemaičių *prosenolio*, jei jam dabartinėje rašomojoje kalboje kai kurie kalbininkai vis dar nenori pripažinti pilietinių teisių? Šios rūšies žodžių smerkėjai į tokius klausimus įtikinamai dar nėra atsakę.

Bet skaitytojas čia tuojau gali pastebėti: jeigu taip liberaliai, laisvai žiūrėsime į netaisyklingumus, tai mūsų bendrinė kalba bus visai padrikusi, ir ilgainiui mes ja visai nebesusikalbėsime. Taip, bet kas yra kalbos laisvė? Ar tai yra kokia nors ypatinga laisvė, ar tokia, kokia mes paprastame gyvenime suprantame? Bet gyvenime visiškai palaida laisvė dažnai veda į anarchiją. Tad ir kalboje tokią pat

padriką laisvę turime toleruoti? Ne, beribės kalbos laisvės nėra. Kalba, mūsų dvasios raiška, yra labai sudėtinga ir pinkli, bet vis dėlto nėra betvarkiška: ji yra tokio pat konstruktyvumo, dėsningumo, kaip ir visa mūsų dvasia. Kaip mūsų dvasioje pasitaiko iškrypimų, taip ir kalboje atsiranda visokių anomalijų. Ir kaip dvasios paliegėliai esti gydomi arba išskiriami, tai taip pat ir kalbos nenormalybės, klaidos, turi būti taisomos ir šalinamos. Bet tie, kurie imasi to darbo, turi gerai mokėti atskirti pelus nuo gūdų, t. y. turi žinoti, kas iš tikrųjų yra taisytina ir paliktina. Vadinas, kalbos taisytojas, kalbininkas (lingvistas) arba mėgėjas, turi būti išmokslintas gydytojas, ne paprastas felčerius – diletantas. Diletantizmas kalbai yra toks pat žalingas, kaip ir pačios kalbos anomalijos. Ir todėl A. Smetona yra didelis kalbinio diletantizmo priešininkas. „Bėda, – sako jis, – kai imasi kas ne savo darbo. Ir nėra kitos mūsų taip didelės pretenzijos, kaip ta pasiutusi pretenzija rašyti gramatikos, taisyti rašyba, leisti žodynai ir gal dar poezijos rašyti. Čia jau kiekvienas dedasi didžiausias kalbininkas-filologas. Del poezijos – tai tiek to: neapsieisi be vadinamosios lininės netvarkos. Antra vertus, jei svirpliams per šienapiūtę niekas nedraudžia čirkšti, kaip kuris išmano ir jaučia, tai tegieda ir mūsų poetai, jei jiems savo giesmė patinka. Bet ķalbos dalykai, jos rašyba, su kuria šiandien reikia susitikti kiekvienam lietuviui, mažam ir dideliam, rodos, negali kęsti loginės netvarkos. Juokai! Žiūrėk, koks „raštininkas", nematęs Lietuvos kokį dvidešimt metų, nupratęs gimtąją kalbą, atsiunčia savotiškai parašytą elementorių, prikreizliotą visokiais nepaprastais ženklais, ir spiriasi su spaustuvininku, kad būtinai jo išradimą išspausdintų ir praplatintų „viengenčių naudai". Kitas vėl savotišką gramatiką spausdina, jokios nuovokos apie jokią gramatiką neturėdamas. Vienas visuotiniame Liet. Mokslo D-jos susirinkime yra mėginęs pamokyti filologus, kad visi vardai ir pavadinimai iš šauksmų *oi, ai, uria* ir t. t. kilę, nors pats niekuomet nieko nebuvo skaitęs iš filologijos. Pamokymo buvo iš tos lekcijos nedaugiausia, bet užtat prisijuokė visas susirinkimas" (II 276–77).

Tokie kalbos diletantai, kaip ir visi kiti nemokėliai, visuomenei nereikalingi. „Apie visa po truputį, bet nieko rimtai nemokančių ji (visuomenė) nemėgsta ir nepaklauso. Enciklopedistų metas yra dingęs ir nebegrįš" (II 83). Tos rūšies diletantai, „norėdami viską po truputį apžioti" (I 147), apleidžia mokslą, į nieką rimtai neįsigilina ir daž-

niausiai tarpusavy nesusiklauso kalbos dalykuose, nes „jie neseka iš viso bendrais mūsų kultūros dėsniais“ (II 285).

Tuo būdu, kritiškai žvelgdamas ne tik į pačią kalbą, bet ir į kalbos dalykų sprendimą ir gerai nujausdamas mūsų kalbinius polinkius, A. Smetona gali savo raštų kalbą padaryti aiškią, įmanomą ir tuo pat metu nedirbtiną. Skaitydams ištisus jo raštų tomus, nejunti, kad kas nors dirbtinai arba mechaniškai būtų stengiamasi traukti ant paragrafinio kurpalio: viskas atrodo paprasta, natūralu. Štai, pav., ligšiolinės mūsų gramatikos rodo sangrąžinę jungtį reikiant rašyti tokiuose sudurtiniuose tariniuose, kurių vardinė dalis yra išreikšta veikiamuoju dalyviu, pav.: jis *tariasi* gerai *daręs*, jis *rodės* tikrą teisybę *sakęs* ir kt. Bet A. Smetona, šalia tos rūšies pavyzdžių, dar rašo ir šiaip: *Dejuojame neturį* savo dailiosios literatūros kritiko I 36, lietuviai *suprato privalą* ieškoti savo tautinės teisės II 8, Drąsesnieji agitatoriai... *graso* kleboną *apskųsią* IV 104 ir kt. Arba štai, K. Būgos įrodinėjimu, reikia rašyti tik *mokslo keikiamas straipsnis*, ne *mokslą keikiąs straipsnis* (žr. Kalba ir Senovė 94–95 psl.). Bet A. Smetona vis dėlto rašo: kovoja *peikiančiomis kitus reklamomis* I 12. Tikrai nežinau, ar autorius sąmoningai ar nesąmoningai tokį sakinį betaisydamas yra palikęs, tačiau, reikia pasakyti, tai yra labai charakteringa. Ir iš tikrųjų: jei būtų parašyta *kovoja kitų peikiamomis reklamomis*, tai galėtume dvejaip suprasti: kovoja tokiomis reklamomis, kurias kiti peikia (plg. *arklio vežami ratai*), arba tokiomis, kurios yra paskirtos kitiems peikti (plg. *mėšlo kratomosios šakės = šakės mėšlui kratyti*). Taigi yra galimas daiktas, kad autorius, norėdamas išvengti dviprasmiškumo, kad būtų aiškiau, tyčiomis paliko tą sakinį netaisęs.

Ir apskritai imant, A. Smetona labai žiūri, kad jo kalba būtų visai aiški, lengva ir įmanoma. Tai ypač lengvai galime pastebėti iš ištiso teksto, iš žodžių ir sakinių sujungimo, kuriame pasireiškia visas autoriaus sugebėjimas grakščiai ir dailiai reikšti savo mintis. Net ilgiausius jo sakinius gali skaityti be jokios sunkenybės: visa sutvarkoma taip darniai, kad žodžiai lyg plaukte plaukia. Štai kaip jis gyvai aprašo Vaižganto „Aukštaičių vaizdelius“: „Kas yra skaitęs Vaižganto „Aukštaičių vaizdelius“, spausdintus *Viltyje* ir *Vaire*, tas atmena ir junta, kiek ten lietuviškos šilumos dvelkia, koks ten jautrus, lipšnus ir paprastas rašto stilius, kaip ten visa sakoma taip, kaip

autoriaus regima ir jaučiama tiesiog iš širdies, be ilgų apmąstymų, kaip čia sklandžiau pasakius, kad dar dailiau išeitų. Matai gyvus lietuvius, nepapuoštus, su jų ydomis ir su gerais privalumais, neapdorotus, o tokius, kokių yra nemaža, ir matai, kad rašytojas juos įsimylėjęs: kad ir juokiasi iš jų, bet myli. Skaitai tuos vaizdelius ir stebiesi, kaip liūdna ir betgi kaip gera ir miela Lietuvos sodžiuje pagyventi, kame yra tiek daug vargo, supinto iš vieno su ramiu, širdingu džiaugsmu. Apsamanojusiais stogais pirkios, vyšnių bei obelių sodeliai, gėlių darželiai, palangėmis bestovį, nušluoti kiemai, ranguoti takeliai, kurie skersai ir išilgai sodybos eina, o aukštyn pažvelgus mėlynas su prodebesiais Lietuvos dangus, kuriuo gėrisi šventadienį ilsėdamies sodiečiai lietuviai, vyrai ir moters, prieaugliai, suaugę ir seniai, minėdami sunkią senovę, – štai Vaižganto vaizdelių apmatai, atausti visokiais gyvenimo atsitikimų motyvais“ (II 8–9). Ir viso to lengvumo autorius gali pasiekti todėl, kad rašo paprastai, žmoniškai ir nuoširdžiai, t. y. savo kalbinei galiai reikšti jis mokamai pasirenka tinkamų formų ir jas darniai, gyvai suderina. Kur nereikia, jis daug žodžių nevartoja; o kur pasitaiko sudėtinga mintis ir, ją bereiškiant, susigrūda daug žodžių, jis sakinį gražiai išsklaido, ir tuo būdu vėl viskas lengva pasidaro. Net ištisi pasikartojimai, ir tie nebesunkūs esti. Pav.: *Plaukte plaukia* mūsų sodiečiai Amerikon, *plaukia* svetimuosin kraštuosin ir mūsų inteligentai II 22. Arba: *Reikia* iš naujo pradėti, *reikia* lenkti medis, kurs dar jaunas ir liaunas tebėra, *reikia* kreipti akys į priaugančiąją moksleiviją II 54; Tai yra mūsų *silpnumas*, kuriuo patys imame bodėtis; *silpnumas*, kurs... sukelia nemaža ginčų III 13.

Šitokias ir kitokias (jų visų čia, straipsnyje, negalima ir išskaityti) kalbines priemones vartodamas, A. Smetona savo stilių padaro gyvą, darnų ir labai lengvą. Iš vienos pusės jo kalbos stilius yra individualus, savotiškas, atskleidžia ypatingą autoriaus mąstymo psichologiją ir parodo savaimingus jo kalbinės kūrybos būdus, o iš kitos pusės, tas pat stilius, kaip ir visa jo kalbos struktūra, yra kitiems lengvai įmanomas, aiškus. Tad kodėl taip yra? Man rodos, todėl, kad A. Smetona yra išmaningas kalbos kūrėjas: intuityvine savo galia ir sąmone jis vykusiai įsiskverbia į kalbos esmę, iškelia aikštėn jos pagrindinius pažymius ir tuo būdu, vadovaudamasis savo kalbos jausmu bei intelektu, harmoningai suderina individualinės kalbos įvairy-

bę su bendrinės kalbos vienove, būtent – universalinė A. Smetonos asmenybė, vienu kartu kalbiškai ir meniškai nusiteikusi, savo individualine kalba nejaučiamai ir neprieštaraujamai susyja su bendrine kalba. Tai yra jo didybė ir gražus atpildas savo didžiajam mokytojui, J. Jablonskiui, kuris jį į tą kelią nemaža yra paskatinęs.

Kazimieras Būga

(Vairas, 1934, XII, p. 514–526)

Šiemet gruodžio 2 d. sukanka lygiai 10 metų nuo K. Būgos mirties, todėl, minint šį dešimtmetį, svarbu yra atsiminti, kas yra buvęs K. Būga ir ką jis gera yra padaręs.

K. Būga gimė (senuoju kalendoriumi) 1879 m. spalių 25 d. Pažiegės viensėdyje, Dusetų parapijoje, Zarasų apskrityje. Jo tėvai buvo maža pasiturį ūkininkai, bet vis dėlto, matydami jį linkstant į mokslą ir tikėdamies iš jo susilauksią kunigo, ryžosi jį leisti į mokslą. Vienuolikos metų jį iš pradžios leido į Dusetų, o vėliau, po metų, į Zarasų valsčiaus mokyklą. Kai ją baigė, tėvas jį nuvežė į Petrapilį, kur tuomet gyveno jo giminaitis, pas ponus tarnaująs vežėju. Čia jis nuo 1892 m. rudens ligi 1895 m. pavasario lankė triklasę Sestržencevičiaus mokyklą prie Šv. Stanislavo bažnyčios, kurią baigęs įstojo į Šv. Kotrynos progimnazijos ketvirtą klasę.

Pabaigęs Šv. Kotrynos mokyklą, K. Būga, tėvų raginamas, įstojo į Petrapilio kunigų seminariją, bet iš jos po metų išstojo. Kodėl metė seminariją, jis pats savo autobiografijoje nesako, bet, pasak jo draugų, tam vyriausia priežastis buvusi lietuvybės niekinimas ir persekiojimas. Mat, K. Būga, kad ir tik keturklasę mokyklą baigęs, jau buvo susipratęs lietuvis, iš mažens prisirišęs prie savo tautos ir lietuvių kalbos, todėl jis niekaip negalėjo pakęsti girdėdamas, kaip seminarijos profesoriai, lenkai šovinistai, ypač rektorius Erdmanas, koneveikė lietuvius ir pačią lietuvių kalbą. Dėl to jis ir turėjo persiskirti su seminarija.

Išstojęs iš kunigų seminarijos, K. Būga neteko savo tėvų paramos ir dėl to pats turėjo pradėti savarankiškai manytis gyvenime. Bet kaip? Stoti į gimnaziją ar tolygią mokyklą aukštesniajam mokslui baigti nėra pinigų, o kokią nors vietą Petrapilyje gauti labai sun-

ku. Tad nieko kito nebeliko daryti, kaip vieno seminarijos draugo rekomenduojamam važiuoti į Mosarį kun. Bernoto broliavaikių mokyti.

Ir štai nuo šio laiko prasidėjo kiek įvairesnės K. Būgos gyvenimo dienos. Nuo 1899 m. rudens jis gavo progos vėl sugrįžti į Petrapilį ir ten įsikurti. Iš pradžios jis gyveno drauge su Bernočiukais, kaip jų globėjas. Vėliau atsitiktinai, kaip pats sako, „už kyšį" (už 1000 su viršum didžiai retų pašto ženklų) jam pasisekė gauti vietą Mikalojaus Fizikos Observatorijoje. Čia jis turėjo dirbti gana sunkų ir nuobodų skaičiuotojo darbą – nuo devintos ryto ligi ketvirtos po pietų; o kartais jam tekdavo padirbėti ir vakarais. Nors tas darbas buvo didžiai vargingas, vis dėlto atliekamu laiku, priešokiais, jis kiek galėdamas dar ir pats mokėsi, ypač lietuvių tarmių, kirčiavimo, latvių kalbos ir kt.

Ilgainiui jis susiėjo su kitais petrapiliečiais lietuviais, su jais daugiau susipažino ir pamažu įsitraukė į kultūrinį darbą: priklausė Petrapilio lietuvių susišelpimo draugijai, kelerius metus buvo jos sekretoriumi, versdavo į lietuvių kalbą draminius veikalus lietuvių mėgėjų teatrui, taisydavo jų kalbą, buvo beveik prisiekusiu sufleriumi ir t. t. Čia K. Būgos niekas negalėjo pakeisti: su jo autoritetu lietuvių kalbos dalykuose visi skaitėsi.

Šitoje srityje besidarbuodamas, K. Būga viename vakare susipažino su tuometiniu privatdocentu E. Volteriu, kuris pirmas pastebėjo jo kalbinius gabumus ir pasiryžo jį produktyvesniam tikslui sunaudoti. Pirmiau jį supažindino su Petrapilio dvasinės akademijos profesoriumi K. Jauniumi, didelės erudicijos žmogumi ir tuomet jau plačiai išgarsėjusiu, kad ir savamoksliu, lietuvių kalbos žinovu. Vėliau jis prikalbino akademikus F. Fortunatovą bei A. Šachmatovą, kad K. Būgą paskirtų asmeniniu K. Jauniaus sekretoriumi: mat, tuo būdu jis tikėjosi išgauti K. Jauniaus raštus, ypač jo lietuvių kalbos gramatiką ir tarmių aprašymą. Su tuo šie mokslininkai tuojau sutiko, ir jų rūpesčiu K. Būga nuo 1902 m. rudens tikrai tapo Mokslų Akademijos lėšomis mokamu K. Jauniaus sekretoriumi.

Tačiau tuo būdu visiškai dar nebuvo praskintas kelias į kalbos mokslo platybes: tam didžia kliūtimi buvo brandos atestato neturėjimas. Be atestato negalima buvo įstoti į universitetą, o be universiteto sunkiau yra ir į mokslo aukštybes pakilti. Taigi noroms nenoroms

reikėjo bent kartą pradėti ruoštis baigti gimnaziją. Bet pats K. Būga tam neturėjo nei lėšų, nei laiko, nes, tarnaudamas observatorijoje ir dirbdamas pas K. Jaunių, niekaip negalėjo toliau sistematingai mokytis. Tai gerai suprasdami ir įvertindami K. Būgos gabumus, jo artimi bičiuliai, prof. pral. A. Dambrauskas ir prof. kun. P. Būčys, sumanė tuomet jį toliau leisti į mokslus ir tam reikalui jam išrūpino stipendiją. Dėl to K. Būga 1903 m. rugsėjo 20 d. galėjo išstoti iš observatorijos ir atsidėti vien mokslui.

Bet ir čia neapsėjo be sunkenybių: stipendija buvo nedidelė, vos užteko iš jos pragyventi; todėl, kad nebereiktų samdyti repetitoriaus, K. Būgą nusprendė kooperatyviai mokyti bent trys: pral. A. Dambrauskas, A. Dubinskas ir A. Voldemaras. Šitiems mokytojams teko dvejopa priedermė: K. Būgą ne tik mokyti, bet ir versti prie mokslo, nes jis, kur buvęs, kur nebuvęs, būdavo įkibs į kalbotyrą, ir užmiršta gimnazinius dalykus. Dėl to, jam žinoma, nelengva buvo laikyti ir baigiamuosius gimnazijos egzaminus, ypač tų dalykų, kurie maža tėra susiję su kalbos mokslu. Pav., iš matematikos jis gavęs dvejetuką, bet pedagogų taryba vis dėlto jam nutarusi trejetuką parašyti, kad tik galėtų gauti baigimo liudijimą.

Tuo būdu baigęs gimnaziją, tais pačiais 1905 m. rudenį K. Būga įstojo į Petrapilio universiteto istorijos filologijos skyrių. Dabar jam atsivėrė platus kelias į mokslą: jis galėjo studijuoti, ką norėjo, profesorių tarpe buvo garsių mokslininkų (J. Baudoin de Courtenay, F. Fortunatovas, A. Šachmatovas, A. Sobolevskis ir kt.), mokslo šaltiniai pasidarė prieinamesni. Bet visa tai jam lyg ir nuošaly pasiliko: jis tiek buvo įsigilinęs į K. Jauniaus mokslą, tiek juo buvo susižavėjęs, kad daugiau maža ką bematė. „Jauniaus mokslas, kurį jis man buvo atskleidęs visoje platumoje, – sako jis savo autobiografijoje – pasirodė esąs labai įdomus ir slaptingas, išaiškinąs net tamsiausiąsias kalbos raidos ir kilmės slaptis. Labiausia visa tai buvo slaptinga man – kalbos mokslo naujokui. Visos tos lyginamojo kalbų mokslo slaptys ilgam buvo mane sužavėję. Matydamas Jaunių nebepajėgsiant žavimųjų kalbos slapčių paskelbti spaudoje dėl valios susilpnėjimo ir nebegalėsiant jį pasaulio kalbininkų tariamųjų klaidų atitaisyti, ryžausi pats surašyti visą Jauniaus mokslą, kurį man buvo jis atviromis išdėstęs apie lietuvių, latvių ir prūsų kalbas ir visų tų trijų kalbų motyną-kalbą, vadinamąją aisčių prokalbę“ (Liet. kalbos žodynas, V psl.). Ir

štai, būdamas dar pirmojo kurso studentas, jis 1905 m. parašė pirmąją „Aistiškų studijų“ dalį, kurią „Šv. Kazimiero“ draugija išspausdino tik 1908 metais. Antrajai „Aistiškų studijų“ daliai, parašytai 1906–1907 metais, nebebuvo lemta išvysti pasaulio, nes autorius įsitikino, kad tų studijų esama „kiaurai klaidingo rašto“.

Metus visas Jauniaus teorijas, rodos, pagaliau turėjo paspartėti universitetinis darbas, bet, deja, taip nebuvo: K. Būga, ir aukštąjį mokslą eidamas, pasirodė besąs tai, kas buvo iš prigimimo, būtent – jis ir čia daugiausia tedirbo tik savo mėgiamąjį darbą, o visos tokios formalybės, kaip egzaminai, jam nedaug terūpėjo. Jo neviliojo ir mokslinio darbo platumas. Tokie dalykai, kaip filosofija, menas, literatūra, istorija, – maža jį tedomino. Dėl to ir universitetinis mokslas nusitęsė gana ilgai: jį tebaigė tik 1911 m. Bet baigė garbingai: universiteto paskirtąja tema jis parašė labai gerą darbą apie slaviškus skolinius lietuvių kalboje; už tai gavo aukso medalių.

Baigęs aukštąjį mokslą, jis buvo paliktas universitete ruoštis akademiniam darbui prie lyginamojo kalbų mokslo katedros, kurios vedėju tuomet buvo J. Baudoin de Courtenay. Šalia to 1912 m. Mokslų Akademijos jam buvo pavestas toliau redaguoti Juškevičiaus žodynas. Vėliau nuo 1914 m. sausio 1 d. jis buvo dvejiems metams komandiruotas specializuotis į užsienį, pirmiausia į Karaliaučių, kur jam teteko dirbti tik apie keturis mėnesius: dėl karo jis turėjo visas savo užsienines studijas nutraukti ir tais pačiais metais liepos mėnesį grįžti į Petrapilį. Po to, jis dar rudenį buvo padavęs prašymą ministerijai, kad, pabaigus magistro egzaminus, Karaliaučiaus vietoje leistų važiuoti į Švediją pasidarbuoti prie Lidéno, Perssono ir kitų švedų kalbininkų, bet ten jam nebepasisekė nuvykti, ir dėl to turėjo pasilikti Petrapilyje. Pasilikęs toliau ruošėsi magistro egzaminams, bet karas ir čia didžiai jam atsiliepė: uždarius sieną, nebegalima buvo gauti naujų mokslo knygų ir net reikalingiausių mokslo vadovėlių, o jo paties nemaža daiktų, taip pat ir knygų, nuo ugnies žuvo žmonos tėviškėje ties Naumiesčiu. Dėl to, suprantama, su egzaminais jis turėjo gerokai užtrukti: juos išlaikė tik 1916 m. pavasarį.

Tuojau po magistro egzaminų jis buvo paskirtas privatdocentu Petrapilio universitete, bet įžengiamosios paskaitos jam nebeteko tenai skaityti: tais pačiais metais nuo liepos mėnesio 1 d. jis buvo paskirtas į naujai kuriamąjį Permės universitetą iš pradžios privatdocentu, o

nuo 1917 m. ekstraordinariniu profesoriumi. Iš čia, įsisiūbavus revoliucijai, jis persikėlė į Tomską, o iš Tomsko pagaliau 1920 m. rugpiūčio mėnesį sugrįžo į nepriklausomą Lietuvą su visa savo gana gausia žodyno medžiaga.

Sugrįžęs į Lietuvą, K. Būga tuojau tuometinio švietimo ministerio K. Bizausko buvo pakviestas organizuoti lietuvių kalbos žodyno leidimo, ir jis tuojau karštai ėmėsi jam pavestojo darbo. Bet tas darbas sunkiai ėjo: iš vienos pusės tam reikalui visiškai nebuvo kaip reikiant paruoštų padėjėjų; net tinkamų perrašinėtojų, ir tų nebuvo; o iš kitos pusės valdžia ir visuomenė reikalaute reikalavo, kad žodynas ko greičiausiai būtų pradėtas spausdinti. Dėl to beveik viską turėjo vienai vienas atlikti: ir medžiagą rinkti, ir ją surinktą doroti, ir surašinėti, ir korektūras taisyti. O čia dar reikėjo rašyti visokių straipsnių, rūpintis universiteto kūrimu (jis yra vienas iš veikliausių mūsų universiteto kūrimo dalyvių), vėliau skaityti paskaitas universitete ir t. t. Nors visas tas darbas buvo didžiai sunkus ir vargingas, bet jis jį kantriai dirbo ir juo niekam nesiskundė. Dirbo tyliai, ramiai – kiauras dienas ir kartais net naktis. Ir tą milžinišką darbą tik pradėjus dirbti, netrukus negailestingoji mirtis pakirto jo gyvybę: 1924 m. gruodžio 2 d. rytą jis mirė Karaliaučiuje. Mirė dar pačiame savo amžiaus gražume – būdamas tik 45 metų. Taigi jis nespėjo ir negalėjo padaryti to, ką buvo užsimojęs ir kam buvo gerai pasiruošęs.

Pirmiausia jis tik buvo pradėjęs leisti savo didįjį lietuvių kalbos žodyną, kurio prieš mirtį tepasirodė tik du sąsiuviniai. Tą žodyną, kuriam buvo paskyręs visą savo gyvenimą, jis buvo pasiryžęs išleisti kiek galint didesnį, kad apimtų visą mūsų kalbos žodžių lobyną. Tai buvo jo gyvenimo uždavinys ir tikslas. Ir to tikslo jis pradėjo siekti gana anksti. Jau 1902 metais žodyninės medžiagos jis turėjo prisirašęs bent kelius sąsiuvinius. Vėliau toji medžiaga, pradėta jau nebe sąsiuviniais, bet kortelėmis rašyti, nuolat vis gausėjo, augo. Ypač daug tam žodynui buvo laimėta iš K. Jauniaus, paskum redaguojant Juškevičiaus žodyną iš J. Jablonskio, kun. P. Sragio, A. Vireliūno ir kt. O daugiausia žodyno medžiagos rinkinys galėjo būti papildytas sugrįžus į Lietuvą – iš įvairių raštų ir ypač iš gyvosios kalbos.

Kadangi K. Būga į kalbą žiūrėjo ne amatininko ar kokio praktiko akimis, bet su didžiausia meile, su intelektualiniu įdomumu, tad

visi mūsų kalbos duomenys, geri ir prasti, gražūs ir biaurūs, plačiai vartojami ir maža kam žinomi, – visi jam atrodė vertingi, mokslui naudingi, ir todėl viską, ką tik kalboje arba jos šaltiniuose surasdamas, rinko, nešė į krūvą ir vėliau savo žodyne skelbė. Nors vienas kitas už tai ant jo niurnėjo, urzgė, bet jis, lyg nujausdamas savo netolimą mirtį, į tai nekreipė dėmesio; priešingai, tame žodyne arba kituose savo darbuose stengėsi paliesti ir iškelti aikštėn visa, kas jam atrodė gera ir naudinga, būtent: ir mūsų kalbos kirčius bei priegaides, ir baltų, arba aisčių, padermes, jų kilmę bei išsišakojimą, ir tų padermių kalbų raidą bei likimą, ir žodžių istoriją bei geografiją, jų kilmę ir vartoseną. Ir dabar mes matom, kad jis, tai darydamas, neapsiriko: ką parašė, tą ir turime. O parašė jis, palyginti, labai daug ir vertinga. Žurnaliniame straipsnyje visų jo darbų smulkiau paliesti ir panagrinėti yra tiesiog negalima. Todėl pamėginsiu čia iškelti aikštėn tik svarbesniuosius jo darbus ir jų vertę.

Pirmasis jo stambesnis mokslinis darbas yra apie slaviškus skolinius lietuvių kalboje. Čia jis gana vykusiai, remdamasis garsų dėsniais, mėgina nustatyti slav. skolinių chronologiją lietuvių kalboje, t. y. kurie skoliniai yra seniau, o kurie vėliau paskolinti į mūsų kalbą. To savo tyrimo rezultatus jis yra paskelbęs straipsnyje „Lituanica“ (Izviestija Otd. Rusk. jaz. i slov. I. Ak. Nr., 1912., XVII 1, 1–16 psl.) ir vėliau, 1924 m., kitame straipsnyje „Die litauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter“ (Zeitschrift für slav. Philologie, I 26–57.) Čia jis, remdamasis rusų gudų kalbų garsų raida, randa, kad, pav., tokie skoliniai kaip *asilas, birkavas, kurtas, pipiras, ridikas, šilkas, turgus* ir kt. esą iš gudų kalbos paskolinti ne vėliau, kaip apie 1200 m., t. y. dar prieš XIII amžių, tuo metu, kada dar sen. gudai jerusь, ъ balsiškai tebetarė. Priešingai, tokie skoliniai kaip *bačka, balvonas, barštis, morka, čestis, kazlėkas, temnyčia* ir kt. buvę paskolinti vėliau, tada, kai gudų ь, ъ buvę pavirtę į *e, o*. Nors šitokią chronologiją jis nustatinėja vien iš garsų ir beveik visai neatsižvelgia į kultūrinę tų skolinių raidą, vis dėlto, reikia pasakyti, jis tai daro labai sąmoningai, taip, kad daugelis jo sprendimų vėliau bus galima griežčiau paremti ne tik kalbiniais, bet ir kultūriniais duomenimis. Ir tos srities darbas po Būgos mirties yra toliau varomas; plg. mano „Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen“ (Tauta ir Žodis, VII 1–252 psl.).

Kitas dalykas, kuriuo K. Būga labai anksti yra pradėjęs domėtis, yra kirtis ir priegaidė. Pirmiausiais šaltiniais tiems dalykams pažinti jam yra buvęs Kuršaitis ir Baranauskas. „Iš Kuršaičio žodyno ir gramatikos ir Baranausko „Ostlitauische Texte", – rašo jis savo autobiografijoje, – patiriu, kad lietuvių kalbos skiriama dvejopa priegaidė. Observatorijoje, nutraukdamas po kokį pusvalandį ar valandą nuo tarnybos darbo, 1900–1901 metais išmokstu priegaides žymėti. Tasai mokslas nėra buvęs man lengvas, nes tuomet nebuvo kam mane pamokyti. Vienatijas priegaidės mokytojas man tebuvo Kuršaičio žodynas. Gyvu žodžiu nebuvo kam mane pamokyti, nes tuomet dar Jauniaus nepažinau" (Liet. kalbos žodynas, IV psl.). Vėliau, susipažinęs su Jauniumi, jis dar geriau susipažino su mūsų kirčiais bei priegaidėmis, ir jais juo toliau, vis daugiau domėjosi, ligi pagaliau savo labai gausioms akcentologinėms žinioms gavo progos išdėstyti savo žodyno įvade, XIX–LII psl. Šitame storokame straipsnyje, pavadintame „Kirčio ir priegaidės mokslas", jis, pradžioje trumpai apibrėžęs kirtį bei priegaidę ir nurodęs jų vartoseną, toliau plačiai nagrinėja senovinį šakninį bei galūninį kirčiavimą ir jo sumišimą vėlesniais laikais. Čia K. Būga yra pirmasis, kuris taip plačiai ir giliai yra palietęs sisteminę viso mūsų kirčiavimo raidą. Ir reikia pripažinti, kad tą darbą jis yra atlikęs labai gerai. Nors vėliau vienas kitas kalbininkas (pav., J. Plakis, T. Torbiörnssonas, J. Kuryłowiczus ir kt.) ir yra mėginę kiek kitaip spręsti mūsų kirčio kilnojimą, vis dėlto iš jų nei vienas visai įtikinamai dar nėra išjudinęs K. Būgos mokslo apie pirminį kirčio šokinėjimą nuo šaknies į galūnę. Priešingai, tolimesni tyrinėjimai rodo, kad K. Būga daugeliu atvejų yra ėjęs teisingu keliu, jei bent tik viename kitame dalyke, kaip nauji faktai rodo, dėl duomenų stokos kaip reikiant negalėjo susidaryti visai tikros nuomonės. Tai jis ir pats savo žodyne (LII psl.) aiškiai prisipažįsta sakydamas: „Kirčio ir priegaidės mokslas" šiandien dar negali būti tobulas, nes mums trūksta paprasčiausių žinių šiam mokslui. Tą žinių trūkumą pastebės kiekvienas atidesnis skaitytojas iš šio mano tyrimo. Mums trūksta žinių dalyvių kirčiui. Beveik nieko neturime medžiagos būdvardžių, prieveiksmių... kirčio geografijai". Tačiau, kad ir daug ko jam trūko, vis dėlto jis jau spėjo pareikšti tiek žinių apie mūsų kirčiavimą, kad mokslininkai jomis dar ilgai ilgai remsis savo tyrinėjimuose. Ypač baltistams bei slavistams yra

ir bus didžiai vertingas jo straipsnis apie priegaidžių kaitą lietuvių ir latvių kalbose, „Die Melatonie im Litauischen und Lettischen" (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung, LI 109–112, LII 91–98, 250–302).

Trečias labai svarbus ir mokslui didžiai vertingas K. Būgos darbas yra „Apie lietuvių asmens vardus" (Lietuvių Tauta, II 1, 1–50). Šitame darbe jis tiesiog majestriškai išnagrinėja dvikamienius sudėtinius daiktavardžius galūnėmis *-as* ir *-a* (4–17 psl.), toliau nurodo, kokiais rusiškais balsiais yra pakeičiami lietuviškųjų vardų lietuviški balsiai XIII–XVI šimtmečio dokumentuose (17–20 psl.) ir pagaliau, tai plačiai ištyręs, vykusiai nusprendžia svarbesniuosius mūsų kunigaikščių vardus. Iš to jo plataus tyrinėjimo mes pirmą kartą sužinome, kad tikrieji mūsų kunigaikščių vardai yra buvę *Mindaugas, Vaišvilkas, Treniota, Traidenis, Vytenis, Jogaila, Jogilas, Lengvenis, Vytautas* ir kt. Ir jeigu istorijoje dabar savo didžiuosius kunigaikščius vadiname tikrais lietuviškais vardais, tai tik K. Būgos dėka: jam vienam už tai turime būti dėkingi. Ir dar daugiau: kunigaikščių vardus tirdamas, K. Būga iškėlė aikštėn ir formulavo pirminę senovinių lietuviškų asmenvardžių darybą bei jos pagrindus, kuriais tolimesnis asmenvardžių (ir vietovardžių) tyrinėtojas būtinai turės remtis. Čia K. Būga yra buvęs didelis ir nepavaduojamas pionierius.

Toliau šalia asmenvardžių jis plačiai yra tyrinėjęs ir vietovardžius. Tai buvo gal vienas iš mėgiamiausių jo tirtųjų dalykų. Viena, jam vietovardžiai atrodė didžiausiu šaltiniu mūsų senovei pažinti; o antra, jam ir šiaip labai rūpėjo patirti, kur mūsų protėviai yra gyvenę, kokią kalbą senų senovėje yra vartoję, su kuo santykiavę, kaip dabartinėse vietose įsikūrę ir t. t. Čia aš plačiau nenagrinėsiu, kas jį paskatino tuo dalyku daugiau susirūpinti, tik pastebėsiu, kad vietovardžiais remiantis priešistorinę tautų senovę tirti buvo pradėta jau anksčiau. Pav., A. Kočubinskis jau 1897 m. savo straipsnyje „Teritorija doistoričeskoj Litvy" (Žurnal M. N. Prosv., CCCXIX 91 psl.) yra rašęs: „Bieloruskij kraj – slavianski, no kreščion ot litovca; litovec byl niekogda choziainom v bolotach Pripeti i na vostok k Dnieprу, k ust'ju Bereziny". Beveik tos pačios nuomonės buvo ir Pogodinas savo knygoje „Iz istorii slavianskich peredviženii" (Peterburg, 1901, 3, 91 t. t. psl.). Kad lietuviai senų senovėje toliau į rytus yra gyvenę, manė ir Niederle (Slovanské starožitnosti, 28 t. t.), ir Sobolevskis (Iz-

viestija Imper. Akad. Nauk, 1911, 1051–54 psl.), ir Rozwadowskis (Rocznik slawistyczny, V 18 t. t. psl.) ir kt. Bet tą rytinio lietuvių kilimo teoriją daugiausia yra išplėtęs ir precizavęs vis dėlto K. Būga: remdamasis savo vietovardinėmis studijomis, jis patyrė, kad lietuvių bei latvių protėviai lig VI amžiaus po Kr. gyvenę prieškarinėse Smolensko, Mogilevo, Minsko ir iš dalies Vilniaus gubernijose. Pripetės upė pietuose juos skyrusi nuo slavų. Vėliau, VI–VII am., lietuviai ir latviai, slavų stumiami, pamažu palikę savo pirmines gyventąsias vietas, beveik dabartinę gudų žemę, ir atkeliavę įsikūrę dabartinėse vietose. Plg. K. Būga, Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė (Tauta ir Žodis, I 1–44 psl.), Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje (T. ir Ž., II 1–28 psl.), Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje (Kaunas, 1924 m.; ta pati knygelė yra vokiečių kalba ir straipsniu išspausdinta Stretberg–Festgabe, 22 t. t. psl.), Lietuvių kalbos žodynas, LIII t. t. psl.

Šita mintis, kad lietuvių ir latvių protėviai yra priešistoriniais laikais toliau į rytus gyvenę, gali būti ne be pamato. Yra visiškai galimas daiktas, kad slavai, išsikėlę iš savo protėvynės, jau apie VI–VII amžių, o gal kiek ir anksčiau, galėjo būti pasiekę Pripetės baseiną ir tuo metu susidūrę su rytiniais baltais, arba aisčiais, t. y. lietuvių bei latvių protėviais, nes maždaug apie tą laiką, kaip rodo istorinės žinios, jie įsikūrė ir kitose srityse, kuriose iš pradžios visai nebuvo gyvenę, pav., Dunojaus žemupyje, Čekų žemėje, rytinėje Vokietijoje ir kt. Iš kitos pusės dabartiniai archeologiniai latvių tyrinėjimai aiškiai rodo, kad rytinių baltų ekspansija yra ėjusi iš rytų į vakarus ir šiaurę. Pirmiausia, rytinės baltų padermės jau apie 200 m. po Kr. buvo užkariavusios visą pietinę Vidžemės dalį ir ten išstūmusios suomių padermes. Taigi ankstybuoju geležies laikmečiu, kuris tęsėsi ligi 400 m. po Kr., baltai jau buvo įsikūrę beveik ligi Cėsio, Cesvainės ir Salenieku (Rėzeknės apskrityje). Dar daugiau ribos į šiaurę ir vakarus kitėjo viduriniuoju geležies laikmečiu (400–800 m. po Kr.): tuo metu labai smarkiai persigrupavo pirminės Latvijos padermės. Pirminiai to krašto gyventojai, lybiai, buvo nustumti į šiaurę bei vakarus, būtent – jie buvo nugrūsti į šiaurės vakarus, prie Gaujos upės, į šiaurę nuo kuršių ir į vakarus nuo latvių. Patys baltai tuo laikmečiu dabartinėje Latvijos teritorijoje jau buvo susiskirstę į keturias padermes: kuršius, žiemgalius (ar žemgalius), sėlius ir latgalius. Kuršiai yra gyvenę dabarti-

niuose Žemaičiuose (ar visus Žemaičius ar tik jų dalį jie buvo užėmę, to klausimo čia neliečiu) ir dabartinėje Kuršžemėje. Žiemgaliai buvo įsikūrę į pietus nuo Rygos įlankos, beveik visame Lielupės ir Mūšos upyne. Sėliai gyveno į rytus nuo žiemgalių kairiajame Daugavos pakraštyje. Pagaliau latgaliai buvo įsikūrę dabartinėje Latgaloje ir rytinėje Vidžemės dalyje, rytuose lig Zilupei, pietuose lig Daugavai. Plg. Latvijas archailogija (Riga, 1926), taip pat Fr. Balodžio straipsnį „Lettische Vorgeschichte" (Die Letten, Riga, 1930, 89–136 psl.).

Lietuva taip archeologiškai dar nėra ištirta, kaip Latvija, todėl dabar detaliai dar negalime pasakyti, kaip ir kada lietuviai yra įsikūrę dabartinėse vietose. K. Būga, man rodos, perdaug pasitikėjo dar visai kaip reikiant neištirtais vietovardžiais ir per anksti tarėsi jau galįs smulkmeniškai, net nurodydamas laiką, kurdinti lietuvius dabartinėse gyvenamose vietose. Viena, dalį tariamųjų vietovardžių ypatybių, kuriomis, K. Būgos nuomone, kuršiai skyręsi nuo lietuvių ir latvių, yra jau atmetęs J. Plakis savo straipsnyje „Vai tautosillabiskais voc. + n (+ cons.) savienojums ir kuršu valodas iezime?" (Acta Universitatis Latviensis, XVII 63–100 psl.), kur jis įrodinėja, kad junginiai *an, un, en, in* nesą vien kuršių kalbos ypatybė, bet būdingi esą ir sėlių, latgalių ir net latvių vietovardžiams, kuriuose jie, tie junginiai, galėję sustingę išlikti. Kitą dalį tariamai kuršiškų vietovardžių yra atmetęs A. Salys savo disertacijoje „Die žemaitischen Mundarten" (Kaunas, 1930, 28 tt. psl.). Taigi yra galimas daiktas, kad, visos Lietuvos vietovardžius gerai ištyrus, tariamai kuršiškų vietovardžių skaičius dar sumažės.

Bet pagrindinės minties, kad rytiniai baltai, t. y. tiek latvių, tiek lietuvių protėviai, priešistoriniais laikais galėjo toliau rytuose gyventi, man rodos, vis dėlto negalime atmesti. Viena, pačiuose rytuose buvus baltų rodo begalės baltiškų vietovardžių į vakarus nuo Pripetės upės. Antra vertus, toliau rytuose gyvenus baltų padermes verčia manyti ir skolinamieji santykiai, būtent – dano Wilhelmo Thomseno yra konstatuota, kad suomiai, būdami dar Rytuose ir susidurdami su baltais, yra apie Kristaus laikus iš šių pastarųjų pasiskolinę apie šimtą žodžių; dalis šių baltiškų skolinių patekusi į mardvių, o iš čia net ir į čeremisų kalbą. Taip pat ir archeologai nurodo priešistorinių baltų pėdsakų net lig viduriniosios Okos upės Kalugos gubernijoje; plg.

M. Vasmer, Die Ostgrenze der baltischen Stämme (Berlin, 1932, 18 tt. psl.). Pagaliau kitaip manant, beprasmiai turėtų atrodyti ir dabartiniai žemaičių bei aukštaičių vardai, nes Žemaičių kraštas kaip tik yra aukštesnis už Aukštaičių. Viskas tvarkoje yra, kai manome, kad tuos vardus lietuviai yra atsinešę iš rytų ir juos lig šių dienų išlaikę. Tačiau tuo dar nepasakoma, kad visa Būgos teorija yra tikra; ne, tuo tik norima pabrėžti, kad pagrindinė tos teorijos mintis yra teisinga, o tolimesnis jos rutulojimas, t. y. tariamai tikras lietuvių kūrimosi datavimas ir to kūrimosi keliai, gali būti dar abejotinas: viena, kaip jau aukščiau buvo minėta, Lietuva dar nėr kaip reikiant archeologiškai ištirta; taip pat ir mūsų vietovardžiai dar ne tik lyginamai neištirti, bet dar net ir nesurinkti; ir antra, jau archeologinės latvių kūrimosi datos gerokai skiriasi nuo būginių. Taigi, viską kaip reikiant moksliškai ištyrus ir susintetinus, gal būt, nemaža dar pakitės ir lietuvių kūrimosi vaizdas.

Tačiau tai neikiek nemažina K. Būgos garbės: jis ir vietovardiniuose potyriuose yra vadovavęsis tik viena tiesa, kurios jis taip nuoširdžiai siekė ir kurią taip troško jau pasiektą matyti. Jau kas kas, bet jo čia nieku būdu negalima įtarti nusižengimu tiesai ar lengvu pasitikėjimu kitų nuomonėmis. Ne, jau kartą apsivylęs Jauniaus mokslu, čia jis buvo labai atsargus ir kiekvieną sprendimą stengėsi kiek galėdamas duomenimis pagrįsti. Kitas dalykas, ar visur jam yra pasisekę reikiamas išvadas padaryti ir ar visur gerai metodologiškai jis yra dirbęs.

Baigdamas lietuvių kalbos akcentologijos ar dialektologijos paskaitas, – dabar tikrai nebeatsimenu, – jis yra savo klausytojams kartą pasisakęs, kad jo metodologinė esanti silpnybė – pradėti kursą ir niekados jo galutinai nebaigti. Ir tikrai: tiek akcentologijos, tiek dialektologijos kursą 1923 metų rudens semestre pradėjo labai plačiai skaityti, bet tokia plačia apžvalga bei įvadu taip ir tesitenkino beveik iki galo. Taigi plačiai įsigilinti į kokį nors mėgiamąjį dalyką yra K. Būgai labai būdinga. Jis tiek galėdavo įsigilinti į savo darbą, kad pašaliniai dalykai jam lyg visai neegzistuodavo. Jis tik tuo ir tegyveno, ką savo intelektu ar intuicija matė ar jautė savo potyrių objektuose ir siekiamuose užsimojimuose.

Štai jis labai buvo pamėgęs žodžių kilmę, tą „etimą“ (graikų *étymon* „esybė, tiesa, tikrasis turinys, tikroji žodžio reikšmė“), kuriuo

jau buvo susirūpinę ir stoikai. Todėl jis, kur tik galėdamas, yra vis etimologizavęs ir etimologizavęs. Iš pradžios, jo tos etimologijos buvo labai naivios; pav., 1903 m. lietuvių amerikiečių „Dirvos-Žinyno" žurnalo šeštame numeryje, kritikuodamas Pogodino „Iz drevniejšej istorii Litovskavo plemeni", 94 psl. rašo, kad *velnias* esąs labai senas, indoeuropiškos kilmės žodis, lietuvių net iš protevynės, Azijos, atsineštas. Pagrindinė jo šaknis esanti *vel-, val-, var-*, ir reiškianti „juodas, sudegęs, apdegęs"; iš tos šaknies esanti padaryta ir žemaičių *vabolė* arba *vambolė* ir *val-bolė* „juodasis vabalas", vėliau „Mistkäfer". Tokių etimologijų knibždėte knibžda ir jo „Aistiškose studijose", kuriose, sekdamas Jauniumi, jis norėjo iš vienos šaknies išvesti visą eilę, kad ir įvairiareikšmių, kartais tarp savęs net visai nesusijusių, žodžių. Bet vėliau, ypač paskutiniaisiais metais prieš mirtį, susipažinęs su naujesniais etimologizavimo būdais, jau daug atsargiau ir geriau etimologizavo. Daugelio savo pirmesnių etimologijų, kurių, tarp ko kita, nemaža buvo paskelbęs ir savo straipsnyje „Slaviano–Baltijskija etimologii" (Ruskij Filol. Viestnik, LXVI ir kt.), vėliau atsisakė. Pav., seniau „Draugijoje" priesagą *-ystė (-ysta)* buvo paskelbęs slaviško kilimo, bet vėliau tą savo klaidą atitaisė pareikšdamas: „Diena dieną moko! Kas vakar tebebuvo dar tamsu ir neaišku, šiandien prašviesėjo ir paaiškėjo. Mūsų kalba vos tepradedama tyrinėti. Diena dienon išeina aikštėn vis naujų faktų. Naujieji faktai gali sugriauti (dažnai ir griauja) senuosius tvirtinimus ir išvedimus. Anuomet „Draugijoje" (III 193–199) esmi tvirtinęs galūnę *-ystė (-ysta)* esant slaviškos kilmės, bet šiandien to daryti nebegaliu, nes nebeleidžia naujieji kalbos faktai" (Kalba ir Senovė, 230 psl.). Ir tikrai: kildindamas kokį žodį, dabar jis griežčiau žiūri garsų dėsnių bei reikšmės raidos ir dažniau atsižvelgia į žodžio geografiją bei kultūros istoriją; be to, savo įrodymams dabar duomenų pirmiau ieško lietuvių bei kitose baltų ir artimiausių kaimynų kalbose, ne kur nors labai toli, pav., sanskrite ir kitur. Tuo būdu griežtesniais, bet platesniais metodais tirdamas, dabar jis daug tikriau, kaip pirma, galėjo susekti ir žodžių kilmę. Pav., *baro, dirvos, jūros, kamanų, krėslo, krósnies, oro, prósenolio, rakšties, slibino, spauguolės, sviesto, šovos, vilkato* ir kt. būginės etimologijos (žr. Kalba ir Senovė, 136–142, 168–174, 177–187, 228, 231–241, 259–260, 268 ir tt.) man atrodo visai patikimos, nedirbtinos, aiškios. Sakysime, kas dar gali abejoti, kad mūsiškė *krósnis* yra kilusi iš veiks-

mažodžio **króti* = latvių *krât* „rinkti, sammeln, häufen“ lygiai taip pat, kaip *degsnìs* iš *degti*; *kąsnis* iš *kąsti* ir tt.? Juk *krosnis* iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip **sukrotų*, t. y. surinktų, akmenų krūva, *krūsnis*. Arba štai *oras* savo pirma reikšme yra buvęs ne „Luft; Wetter“, bet, kaip latvių dainos dar rodo, „arimas, artas laukas, Ackerland“, taigi *oras*, etimologiškai susijęs su *ōrė* „arimas“, *árti* „pflügen“, savo dabartinę reikšmę „Luft; Wetter“ turi išplėtęs ir apibendrinęs iš *arimo, ariamo laiko*.

Šitaip pradėjęs etimologizuoti, K. Būga pirmiausia, žinoma, turėjo susidurti su garsų kilmės ir raidos dėsniais. Ir čia jis yra spėjęs parodyti ne tik gilios intuicijos, bet ir didžios mokslinės nuovokos. Štai jis pirmas ir labai vykusiai yra išaiškinęs, kad dvibalsis *uo* greta *au, ū*, gali dar būti kilęs ir iš indoeuropiečių *ōu*. Tuo, kalbotyrinėje literatūroje jau daugelio mokslininkų (J. Endzelyno, R. Trautmanno, J. Gerullio ir kt.) pripažintu būdu jau lengvai galime išaiškinti mūsų dažnai pasitaikantį balsų kaitos laipsnį žodžiuose *daubà, duobà, kaupas* ir *kúopa, spáugas* (Baisogaloje, Veliuonoje, Svėdasuose...) ir *spúogas* ir kt. Plg. K. Būga, Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė (Kaunas, 1921 m., 434–446 psl.). Taip pat nemažas K. Būgos nuopelnas yra ir tas, kad jis pirmas rado būdų išaiškinti dvibalsiams *ui, ur, ul, um, un* šalia *ai, ar, al, am, an*, pav., *luitas: laitas, kulti: kalti, kumpas: kampas, slunkius: slankioti* ir kt. (plg. jo Kalba ir Senovė, 263–266 psl.).

Nuo garsų nebetolimas žingsnis ir į žodžių darybą bei kaitybą (fleksiją), tad K. Būgą ir čia randame nemaža padirbėjus. Didžiausias jo šios srities darbas yra priesagos *-ūna-* apgynimas ir jos lietuviškumo įrodymas straipsnyje „Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė“ (žr. aukščiau). Kitus šios srities dalykus yra palietęs atskiruose straipsniuose, išspausdintuose „Kalboje ir Senovėje“.

Beveik apie nieką jis nėra rašęs iš sintaksės: sintaksė jam, rodos, buvo tolimesnis dalykas, todėl ja jis mažiau ir tesirūpino. O savo žodyno įvade (VII psl.) tiesiog pasisako, kad skiriamųjų ženklų nemokąs dėlioti, todėl skaitytojas jo raštuose ir teneieškąs tobūlos, gražios ir sklandžios kalbos.

Po šitokio pasisakymo daugeliui gali atrodyti (vienam kitam iš tikrųjų ir atrodo), kad K. Būga visą savo gyvenimą tėra rūpinęsis tik grynuoju kalbos mokslu, o praktine kalba visai nesirūpinęs. Tai netiesa. Kalbos praktika jam yra didžiai rūpėjusi nuo pat jaunystės

ligi mirties. Tik pavartykime prieškarinės „Draugijos“ puslapius, ir tuojau įsitikinsime, kad K. Būgai šalia kalbos mokslo visą laiką yra rūpėję ir praktiniai kalbos dalykai – tiek rašybos (žr. jo „Rašybos mažmožiai“, Kaunas, 1913 m.), tiek žodžių darybos ir kaitybos. Štai „Kalbos dalykuose“, iš pradžios „Draugijoje“ spausdintuose, vėliau, 1909 m., Kaune atskira knygele išleistuose, jis nurodo, ką reiškia ir kaip reikia rašyti bei vartoti *elgeta, dosnùs, dubuo* ir kt. Taip pat nemaža kalbos dalykų yra iškėlęs ir apgynęs savo „Kalbos mažmožiuose“, spausdintuose bent keliuose 1914 m. „Vairo“ XIV–XV numeriuose, pav., *nieku būdu, mokslo keikiamas straipsnis* ir kt. Bet dar daugiau apie tokius dalykus yra rašęs sugrįžęs į Lietuvą. Čia jis tiesiog karą buvo paskelbęs visokiems diletantams ir nepašauktiems kalbininkams, o visų pirma gerokai įsibėgėjusiam Vaižganto „Pragiedrulių“ kritikui, kuris buvo sumanęs daugelį niekuo nedėtų, bet didžiai naudingų ir prasmingų dalykų išguiti iš rašomosios kalbos. Čia jis savo šmaikščiu kritikos botagėliu taip vykusiai operavo, kad visi smarkuoliai puristai tuojau bematant liovėsi smarkavę, žr. K. Būga, Kalba ir Senovė, 9 t., 19–24, 25–41, 42–59 psl. Nuo to laiko pasidarė galima ir *skriauda*, ir *riba*, ir *sarmata*, ir *užgaida*, ir daugelis kitų panašių žodžių. Tuo būdu, keldamas aikštėn būdingąsias mūsų kalbos ypatybes (pav., *bartinas,* eina motina *vaikais vedina, mirtinai serga*, katė šlaistos – *nori paglostoma, valgomas* šaukštas, *mirtoji* diena, *pro* langą, *būtinas* daiktas, *tariuosi pražuvęs* ir kt., žr. Kalba ir Senovė, 89 tt. psl.) ir tramdydamas kalbos „susintojus“ (paties K. Būgos terminas!), jis mūsų rašomąją kalbą įstengė pakreipti natūralesne linkme, daugiau sutinkančia su kalbos raida ir esme. Čia jo nuopelnai yra milžiniški.

Taigi, viską draugėn suglaudę, kas aukščiau pasakyta, matome, kad K. Būga pirmiausia yra buvęs teoretikas, grynojo kalbos mokslo žmogus, bet tuo pat metu ir nemažas praktinės kalbos sargas bei puoselėtojas[1]. Dėl to, dabar minėdami jo mirties dešimtmetį, turime visai blaivai ir nuoširdžiai atsiminti ir įvertinti jo vargingus gyvenimo kelius ir didžiai vertingus jo mokslinius nuopelnus, kuriais mums ir

[1] Norintiems patirti, kiek ir apie ką K. Būga iš viso yra rašęs, patartina žvilgterėti į V. Biržiškos sudarytąją „Prof. K. Būgos raštų bibliografiją“ Tautos ir Žodžio III knygoje, 224–231 psl.

mūsų kraštui tik didžios garbės yra sudaręs. Tesie tad jo nuoširdumas ir didis mokslinis kuklumas mums amžinu pavyzdžiu betiriant ir beūgdant mūsų brangiąją kalbą!

Teisinės terminologijos reikalu

(Teisė, 1934, nr. 25, p. 35–37)

Kaip kitų sričių, taip ir teisinė terminologija dar tebėr nesutvarkyta. Todėl yra geras daiktas, kad p. K. Sąmajauskas tą dalyką kelia aikštėn ir tam tikrais pavyzdžiais net mėgina rodyti tuos būdus, kuriais turėtų būti tvarkoma būsimoji teisinė terminologija.

Su autorium reikia sutikti, kad dabartinė teisinė terminologija yra daugiausiai iš kitų kalbų ir, reikia pasakyti, nevisai vykusiai versta. Taip yra atsitikę dėl to, kad iš pradžios ir net dabar nedaug tėra teisininkų, kurie su atsidėjimu būtų studijavę teisinius lietuvių kalbos terminus, juos tyrę ir mokamai taikinę savo specialybės kalbai. Daugelis iš jų naudojosi svetimais terminais, o kur jų pritrūkdavo, versdavosi iš kitų kalbų kaip pakliuvus, kaip kam geriau atrodydavo, arba savo nuožiūra kaldavo naujus terminus.

Bet taip toliau, žinoma, negali būti: reikia pagaliau, kad teisininkai iš savo tarpo sudarytų terminologijos komisiją, kuri, pasikvietus į pagalbą kalbininkus, jau galutinai sutvarkytų visus teisinius terminus ir pasiūlytų priimti. Tai yra ypač reikalinga dėl to, kad teisiniai terminai turi būti ne tik lietuviški, lengvai bylininkams įmanomi, kaip kad p. K. Sąmajauskas sako, bet vienareikšmiai, tikslūs, ne daugiareikšmiai, kaip kad liaudinėj kalboj dažnai esti. Taigi teisiniai terminai liaudine kalba tegali būti remiami tik iš dalies, daugiausia tik jų darybinė pusė; vidujinę, reikšminę, jų pusę turi žymėti ir riboti tik griežta teisinė sąvoka, jos tūris ir turinys. Dėl to, aišku, daugeliui teisinių terminų nelengva bus rasti tinkamų lietuviškų pakaitų, ir noroms nenoroms reiks nemaža jų palikti svetimų. Čia griežtas, vienašališkas purizmas nieko nepadės.

Atskirai kalbant apie p. K. Sąmajausko siūlomuosius naujus teisinius terminus, daugeliu iš jų tenka didžiai abejoti, nes jo kalbiškieji samprotavimai silpnai tepagrįsti. Pav., kalbėdamas apie valstybę, jis sako, kad priesagos *-ija* daiktavardžiai reiškia realių sąvokų

rinkinį: *vilkija, brolija...*; todėl *valstija*, sudaryta iš *valsčius*, turėtų reikšti valsčių visumą, kompleksą, o tai nesą valstybės sąvokai charakteringa. Geriausia, sako, valstybė būtų vadinti *viešpatija*, nes lietuviai *viešpačiu* nuo senovės vadinę aukščiausiąjį dangaus ir žemės valdovą. Čia p. K. Sąmajauskas yra kiek susipainiojęs. Visų pirma *viešpatija* aukščiau minėtuoju dėsniu turi reikšti ne valstybę, bet viešpačių rinkinį, sueigą (plg. *vyrija* „valsčiaus sueiga"); todėl *viešpatijos* vietoj geriau tinka plačiai pažįstama *viešpatystė* (plg. Žemaičių *vyskupystė*). *Viešpats*, senesnis *viešpatis*, pat senovėj yra buvęs ne kas kitas, kaip kilties (padermės) valdovas, ir ilgą laiką jis buvo vartojamas germaniško *kunigo* ir vėliau gudiško *pono* vietoje (plg. mano straipsnį „Ar ponas lietuviškas?" 1927 m. „Šviet. Darbo" V, 452–457 psl.); taigi Dievui, abstrakčiai esybei, viešpaties vardas tegalėjo būti tik vėliau pritaikintas. Dabar *viešpats* ir *viešpatystė* yra gavę kitokios reikšmės, ir todėl, manau, būtų labai sunku tie žodžiai pritaikinti prezidentui ir valstybei vadinti. Mano nuomone, dėl galėjimo gali pasilikti nekeista ir *valstybė*: viena, dabar mes esame ją įpratę vartoti ir todėl ji mums yra lietuviška, artima; antra vertus, priesaga *-ybė* gali būti ne tik abstrakčios, bet ir konkrečios reikšmės, pav., *gerybė* (arba *gėrybė*) „manta, turtas", *aukštybė* „aukštuma, aukšta vieta" (plg. *iš aukštybės* „iš aukštumos"); trečia, nors apyrečiai su priesaga *-ybė* gali būti sudaromi ir daiktavardžiai iš daiktavardžių (pav., *karalybė* „karalystė", *ponybė* „ponija, ponai", *vyrybė* „vyrija" ir kt.). Bet jeigu vis dėlto norėtume vengti valstybės, tai jos vietoje galėtume vartoti žilos senovės veldinį *valstis, -ies* (iš *vald-tis*, plg. *mirtis*) = latvių *valsts* „valstybė, Reich, Staat", sen. slavų *vlast* (iš *volst*; iš to rusų *volost*). Tas žodis ir savo forma, ir reikšme, ir praeitimi geriausiai tinka dirbtinei *valstybei* pakeisti.

Dėl kitų p. K. Sąmajausko teisinių terminų čia nevieta plačiau rašyti, todėl pasitenkinsiu tik pastebėjęs, kad autoriaus keliamą teisinės terminologijos klausimą netrukus patys teisininkai turėtų pasiimti organizuotai tvarkyti ir bent kartą galutinai sutvarkytų, nes tai yra didžios vertės dalykas.

Kazimieras Būga ir rašomoji kalba[1)]

(Gimtoji kalba, 1934, 7–10 sąs., p. 97–101)

Pernai, gruodžio 2 d., sukako lygiai 10 metų nuo Kazimiero Būgos mirties. Tos sukaktuvės buvo tylios, ramios: laikraščiai bei žurnalai paskelbė po vieną kitą straipsnį, mūsų aukštoji mokykla, V. D. Universitetas, suruošė iškilmingą, bet tuo pačiu metu ir gedulingą savo šeimos nario minėjimą, atsiminė jį dar mūsų viduriniosios bei aukštesniosios mokyklos ir kiek daugiau bei nuoširdžiau jį paminėjo patys dusetiškiai. Ir po šitų visų minėjimų, kaip ir po didžiai iškilmingų laidotuvių prieš dešimtį metų, Kazimieras Būga vėl pamažu pradeda blankti iš mūsų atsiminimo, vis daugiau dyla tos sajos, kurios dar kiek mus siejo su velioniu, ligi jis, dar gyvas, taip aktyviai ir entuziastiškai atsiliepdavo į visus aktualiuosius mūsų kalbos klausimus. Tas Kazimiero Būgos atsiminimas ypačiai daugeliui lengvai nyksta dėl to, kad jis buvo tylus, ramus darbininkas, visą laiką domėjosi tik kalbos dalykais, jais rūpinosi daugiau už viską, net už patį save, ir, tuo rūpindamasis, nesigarsino, viešai nesiafišavo, dirbo vienai vienas, atsiskyręs nuo viešojo gyvenimo ir nuo platesnės visuomenės. Dėl to mes buvome ir dabar tebesame įsitikinę, kad tas tylusis darbininkas yra iš tikro buvęs be galo darbštus, didelis žmogus.

Bet kas jis iš tiesų yra buvęs, daugeliui nebevisai aišku. Pirmiausia čia tenka susidurti su ta plačiai pasklidusia nuomone, kad Kazimieras Būga, tiesa, buvęs didis žmogus, plataus masto kalbininkas, kuriuo mes galime net užsienyje pasididžiuoti, bet, toks būdamas, nekoks jis tebuvęs praktikas: vien grynojo kalbos mokslo aukštybėse bei teorijose teskendėjęs, todėl praktinei, gyvo reikalo kalbai nedaug teturėjęs ir teturįs įtakos. Vienintelis mūsų praktinės rašomosios kalbos kūrėjas ir ūgdytojas buvęs tik Jonas Jablonskis, Rygiškių Jonas, ne K. Būga, dėl to praktikoje dabar tereikią daugiau žiūrėti J. Jablonskio, ne K. Būgos; tik J. Jablonskio paliktasis testamentas tesąs vienintelis mūsų rašomosios kalbos taisyklingumo kriterijus ir neginčijamas vadovas, kuriuo be jokios atodairos reikią sekti.

Aš žinau ir jau iš anksto jaučiu, kad vieną kitą iš gerbiamųjų mo-

[1)] Sutrumpintas referatas, skaitytas š.m. sausio 3 d. steigiamajame lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos susirinkime.

kytojų, čia susirinkusių, šitoks teigimas gana maloniai nuteikia širdies gilumoje. Atrodo, kad, sekdami vienu J. Jablonskiu, mokyklinėje praktikoje iš tikro visai lengvai galime išspręsti visas abejojamąsias praktinio kalbos darbo problemas bei šiaip kokias pinkles: čia, rodos, mažiau tereikia ir galvoti, ir šiaip į šalis blaškytis, stengiantis suderinti prieštaringas dviejų ar kelių kalbininkų pažiūras į praktinius kalbos dalykus. Bet man toks užsiliūliavimas vis dėlto nedaug ką tesako: jis ne tik neišsprendžia visų mokyklinės lietuvių kalbos praktikos sunkenybių, bet nemaža kur tas sunkenybes dar padidina, o kai kur jas net suraizgo, dar daugiau supina.

Ir iš tikro, J. Jablonskis, nors ir buvo didelis visuomenininkas, realistas bei praktikas, turėjo aštrų kalbos jausmą, kuriuo lengviau už kitus galėjo atskirti pelus nuo grūdų, pirmasis yra padėjęs pagrindus mūsų rašomosios kalbos terminologijai, jos gramatikai, ypač sintaksei, beveik visą gyvenimą yra plūkęsis su kasdieniniais bendrinės kalbos dalykais, ir už tat ne be reikalo yra vadinamas dabartinės rašomosios kalbos kūrėju, – dabar vis dėlto nebegali mūsų visais atvejais patenkinti. Kad ir toliau eidami jo pramintais keliais, mes susiduriame su daugeliu naujų klausimų, kuriuos dabar turime spręsti giliau, plačiau ir visašališkiau. Būtent, jei J. Jablonskis rašomosios kalbos taisyklingumo kriterijumi daugiausia laikė analoginį principą ir, jį taikydamas, daugiau vadovavosi savo kalbos jausmu, tai dabar reikia daugiau ieškoti pastovesnių, imperatyvinių kalbos taisyklingumo pagrindų, kurie negalėtų būti kieno interpretuojami, kaip kam atrodo, bet žymėtų būdinguosius ir žymesniuosius mūsų kalbos raidos polinkius. O tų polinkių būdingumą mes kaip tik geriausiai galime patirti ne sporadiškai ir atsitiktinai suvokdami atskirus kalbos reiškinius arba juos naujai iš analogijos sukonstruodami, bet sistemingai ir organizuotai sekdami visą mūsų bendrinę kalbos vartoseną, iš tos vartosenos analitiniu ir sintetiniu metodu formuluodami visuotines ir būdingas mūsų kalbos raidos ypatybes ir jomis remdami normuojamą bendrinės kalbos vartoseną.

Ir štai K. Būga, būdamas kalbininkas mokslininkas bei teoretikas, kaip tik pirmiausia rūpinosi patirti mūsų kalbinių reiškinių esmę, jų būdingąsias ypatybes, patyręs jas, stengėsi plačiai duomenimis pagrįsti, suformuluoti ir tik jau paskui jas teteikdavo praktikai. Vadinasi, jis mūsų kalba visų pirma domėjosi intelektualiai, dėl pačios

kalbos, iš didelės meilės tai kalbai, ne praktinių, dažnai labai įvairių ir prieštaringų priežasčių verčiamas. Dėl to jis galėjo plačiau ir objektyviau įžvelgti kalbinę tiesą, patį kalbos esmingumą, negu vadinamieji gryni praktikai, kurie ką bespręsdami dažnai esti nepastovūs, nukrypsta į šalį, pasineria smulkmenose, susipainioja priešybėse, ir iš to nieko gero nebeišeina.

Štai vienu jausmu arba gryna, fiktyvine, analogija besivaduodamas, vienas kitas kalbos taisytojas buvo pradėjęs guiti laukan daugybę tikrai lietuviškų žodžių, pav., *skriauda, riba, sarmata, priepuolis, boba, užmušti, užtekėti, užsigeisti, užgaidas, kūdikis, tik ką, pragyventi, atspėti, liaudis, buitis, keliauninkas, pirmenybė, stebėtinas* ir daugelį kitų. Bet K. Būga, sugrįžęs iš Rusijos, vykusiai įrodė, kad tokių žodžių gujimas ne tik kad niekuo nepagrįstas, bet tiesiog žalingas mūsų kalbai: jis ne tik kad mūsų kalbą menkina, bet atbukina lietuviškos kalbos pajautimą, mažina jos dėsningumą ir daro ją dirbtinę, negyvą. Dėl to, kad nebūtų žalojamos esmingosios kalbos ypatybės, reikia, sprendžiant apie kalbos dalykus, visų pirma būti labai atsargiam. „Ne visa reikia taisyti, kas kartais pasirodo mums taisytina, – sako jis Vaižganto „Pragiedrulių" kritikui „Kalbos ir Senovės" 57 psl. – Dalyką ištyrę dažnai pamatome, kad mūsų būta visai be reikalo įtarta vienas kitas posakis. Abejojamasis arba įtariamasis kalbos posakis ar žodis, iki neištyrus jo šnekamosios kalbos tarmėse ir senovės raštuose, nereikia tuojau smerkti".

Toliau, ką nors taisant, kalbininkui vieno kalbos jausmo neužtenka: jam reikia dar ir kalbos mokslo. „Tobūlam kalbos mokslui, – sako jis, – nepakanka mokiniui vieno kalbos mokytojo net ir tuomet, kada mokinys yra gabus ir suima savin visas mokytojo žinias. Iš tokio mokinio bus menkas kalbininkas, neturįs savos nuomonės, visur ir visuomet tesiremiąs vien tik mokytojo autoritu. Kalbininkas pasidaro tikras ir rimtas mokslo vyras ne tiek sekdamas mokytojo žodžius, kiek kad savarankiškai studijuodamas kalbos faktus ir sueidamas į platesnes pažines su kitais kalbų mokslo atstovais ir jų raštais" (57–58 psl.).

Tuo būdu ne tik kalbininkas mokslininkas, bet ir paprastas kalbos taisytojas, prieš ką taisydamas, turi dar gerai pagalvoti, ar kalbamasis dalykas yra tikrai taisytinas, o jei taisytinas, tai kodėl taisytinas ir kuriais duomenimis remiantis. Vadinasi, tiek taisytojas, tiek kal-

bininkas profesionalas tokiais atvejais ne tik turi norėti, bet ir mokėti taisyti, kitaip sakant – kalbos taisymo darbo turi imtis ne paprasti diletantai, bet supratingi kalbos gydytojai.

Taigi, K. Būga, kad ir būdamas pirmiausia teoretikas, visą laiką yra rūpinęsis ir kalbos praktika, bet tuo pat metu yra žiūrėjęs, kad toji praktika būtų ne iš piršto išlaužtais sprendimais grindžiama, bet realiais ir būdingais mūsų kalbos duomenimis remiama. Dėl to, tramdydamas įvairius išsišokėlius, arba, jo terminu tariant, kalbos „susintojus", jis po karo mūsų rašomąją kalbą, į šuntakius beiškrypstančią, įstengė pakreipti natūralesne linkme, daugiau sutinkančia su kalbos raida ir esme. Čia jo nuopelnai yra milžiniški ir kalbos taisytojams labai pamokomi.

Pav., vienas kitas kalbos taisytojas arba praktinis kalbininkas dar po šiai dienai tebemano, kad priešdėlis *pro-* žodyje *prótėvis* esąs tos pat reikšmės, kaip ir prielinksnis *prõ* (žiūriu *pro* langą, važiuoja *pro* vartus...). Dėl to *protėvis* savo reikšme turįs būti tos pat rūšies, kaip *prõšvaistė, prõvėža, prõgiedrulis* ir kt. O kadangi šis žodis to nereiškia – nepažymi, kas *pro* tėvą, kaip pro langą ar *pro* vartus, būtų daroma, tai jis netikęs ir dėl to turįs būti varomas lauk. Bet K. Būga pirmasis labai vykusiai pastebėjo, kad priešdėlis *prõ* – čia yra visai kitos reikšmės, kaip prielinksnis *prõ*, būtent – jis čia reiškia ne *pro* ką, bet *prieš* ką arba *pirma ko*. Taigi, pirminė *protėvio* reikšme yra *tėvas, buvęs pirma tėvo, prieš tėvą*, t. y. *tėvo tėvas*. Ši pirmykštė reikšmė, dar išlikusi priešdėlyje *pro* nebėra, – pažįstama prielinksnyje *prõ*. Bet dėl to jo neturime jokios teisės smerkti: jis kaip tik turi išlaikęs pačią seniausią reikšmę, kuri buvo pažįstama net prieš kelis tūkstančius metų senovės indų, slavų ir kitų mūsų giminiečių.

Arba štai ilgą laiką net pats J. Jablonskis savo recenzijose buvo braukęs prielinksnį *nõriai* ir jo vietoje liepdavo vartoti *su noru mielaĩ, nóringai*. Bet, K. Būgos būdu elgiantis, yra galima lengvai įrodyti, kad toks šio prieveiksmio neigimas yra niekuo nepagrįstas. Visų pirma, *noriai* su *nóras* santykiauja lygiai taip pat, kaip *gõdžiai* su *gõdas, naršiai* su *naršas* ir kt. Taigi, yra pagrindo manyti, kad šalia *nóras* seniau yra buvęs ir būdvardis *nórus*, lygiai taip pat, ir *godùs* šalia *gõdas, narsùs* šalia *naršas* ir kt. Antra, būdvardį *norus* kaip tik pažįsta rankraštiniai Karaliaučiaus universiteto archyvo XVI–XVII amžiaus žodynai, o iš jų ir Nesselmanas; tą būdvardį buvus pažįs-

tamą Didžiojoje Lietuvoje rodo Daukšos *nórumas*, padarytas iš *nórus*, kaip *gražùmas* iš *gražùs* ir kt. Pagaliau, prieveiksmis *nóriai* plačiai yra pažįstamas ne tik Daukšos, bet ir dabartinių rytiečių bei vidurio aukštaičių ir taip pat žemaičių. Dėl to, remiantis tik tuo vienu faktu, kad dabar nebevartojame būdvardžio *norus*, nieku būdu negalima pasakyti, kad nebegali būti vartojamas ir lig šiol išlikęs iš to būdvardžio padarytasis prieveiksmis *nóriai*, nes pati kalbos vartosena yra jau nusprendusi, kad tas prieveiksmis mums tikrai yra buvęs reikalingesnis, negu pats būdvardis, iš kurio jis yra padarytas.

Iš šitų dviejų pavyzdžių aiškiai galime matyti, kad K. Būgos teikiamas sąmoningas ir išmaningas praktinės kalbos dalykų sprendimas mūsų rašomąją kalbą ne menkina, bet daro gyvą, lanksčią, įvairią ir dėl to įdomią. Bet čia vienas kitas galės man pastebėti: kalbos gyvumas, lankstumas bei įdomumas dar gali būti pakenčiama, bet jos didis įvairumas tai jau nereikalingas dalykas. Ir čia jiems daug patogesnė galės pasirodyti algebrinė analogijos proporcija, kuria kalbinės įvairybės yra naikinte naikinamos. Bet tuo būdu kam bus daugiau patarnaujama? Tik jau ne pačiai kalbai. O jei ne kalbai, kam tada reikalingos tos tuščios taisyklės, kuriomis kalba yra tik menkinama? Argi to iš tikrųjų reikalauja modernioji pedagogika? Ar tai reikalinga pačiai mokyklinei praktikai? Ne, to niekam nereikia. Racionali pedagogika negali reikalauti, kad kalba būtų pajungiama dirbtinėms taisyklėms; priešingai, ji ieškos būdų, kuriais tinkamai galėtų mokiniams išaiškinti pasitaikančius net subteliausius kalbos dalykus, nors jie į kurias taisykles ir netilptų. Taigi, kalbos mokslas, kurio K. Būga ir praktikai reikalavo, ir šiuo atveju nėra nereikalingas.

Lietuvių rašomosios ir bendrinės kalbos susidarymas

(Naujoji Romuva, 1935, nr. 12/13, p. 298–299)

1. Rašytinis lietuvių kalbos laikotarpis prasideda visai vėlai – tik XVI amžiuje, kada šnekamoji lietuvių kalba jau buvo susiformavusi, susiskirsčiusi tarmėmis ir vyriausios specifiškos jos atmainos jau buvo įvykusios. Todėl seniausiuose mūsų raštuose mes randame tik ilgo priešistorinio, nerašytinio, lietuvių kalbos plitimo rezultatus,

bet ir tai dar nevisus tokius, kokie jie iš tikrųjų tuomet buvo, bet jau daugiausia vietinės bendrinės kalbos pavidalu normalizuotus, subendrintus; antra vertus, daugeliui lietuvių kalbos ypatybių pasireikšti kliudė ir svetimoji įtaka.

Lig XVI amžiaus, taip pat ir pačiu Lietuvos valstybės klestėjimo metu, lietuvių kalba niekados nėra buvusi rašomoji. Jos vietoje buvo vartojama ypatinga mišri vakarinių rusų kalba su įvairiomis sen. bažnytinės slavų ir lenkų kalbų priemaišomis. Nuo XVI amžiaus pradžios įsigalėjo lenkų kalba, kuri ilgainiui išstūmė rusų (gudų) kalbą.

Tik XVI amžiuje, prasidėjus Lietuvoje reformacijai, buvo pradėta spausdinti bažnytinius religinius raštus ir lietuvių kalba. Pirmutiniai autoriai buvo daugiausia bajorų kilimo, lenkiškai mokslinti Didž. Lietuvos piliečiai, kuriems lenkų kalba buvo labai artima, o kaikuriems net suprantamesnė už pačią lietuvių kalbą. Todėl jie, į lietuvių kalbą versdami ar savarankiškai rašydami, labai dažnai prieš akis turėdavo lenkų kalbą. Pav., Mažvydas, kuris iš pradžios nei vieno vokiško žodžio nesuprato, savo darbą pradėjo lenkiško katekizmo vertimu. Kiti Maž. Lietuvos to meto rašytojai irgi nebuvo laisvi nuo lenkų kalbos; kaikurie iš jų, pav., net ir protestantais būdami, yra perdirbinėję lenkiškas katalikiškas giesmes. Bet ypatingai lenkiškumu pasižymi Didž. Lietuvos reformatų raštai, pav., 1598 m. Petkevičiaus katekizmas, kėdainiškė K n y g a n o b a ž n y s t ė s ir kt.

Tačiau senoviniuose lietuvių raštuose (pav., Bretkūno biblijoje, Daukšos postilėje ir kt.) yra daug ir gudybių: matyti, jos tuomet jau buvo vartojamos gyvojoje kalboje, iš kur joms nebesunku buvo patekti ir į raštus.

2. Slaviškiems elementams patekti į lietuvių raštų kalbą ypač lengvino dar ta aplinkybė, kad lietuvių šnekamoji kalba, kaip jau minėta, tuomet dar nebuvo tapusi rašomąja: prireikus vartoti daugybę naujų sąvokų, to meto vertėjai ir autoriai neturėjo kiek reikiant tinkamų žodžių joms reikšti ir todėl jie buvo priversti juos arba naujus kalti, arba verstis iš kitų kalbų, arba tiesiog svetimų skolintis. Ir tatai iš pradžios buvo gana sunkus darbas, nes tada dar nebuvo nei tradicijų, nei kokių nors išdirbtų taisyklių, kuriomis pirmieji autoriai būtų galėję remtis savo darbuose. Todėl yra visiškai suprantamas Zacharijo Blotno, Tilžės lietuvių klebono, nusiskundimas tokiu XVI amžiaus mūsų rašomosios kalbos būviu, apie kurį jis rašo

„Žemčiūgos teologiškos“ prakalboje (žr. J. Gerullio Senieji liet. skaitymai, I, 20 psl.).

Vėliau lietuvių raštų kalba buvo pradėta daugiau rūpintis: ilgainiui rados gerai susipratusių lietuvių rašytojų, kuriems rūpėjo ne tik pats rašomasis dalykas, bet ir to dalyko kalba. Toks, pav., yra buvęs M. Daukša, K. Širvydas, D. Kleinas ir kt.: jie, palyginti su Mažvydu, yra jau gerokai patobulinę raštų kalbą.

Bet šitas gražiai pradėtas kalbos tobulinimo darbas XVIII amžiuje sustojo: lig XIX amžiaus ja beveik niekas Didžiojoje Lietuvoje nesirūpino; tai buvo mūsų rašomosios kalbos merdėjimo laikotarpis. Tik XIX amžiuje, kada pradėjo atgyti tautinė lietuvių sąmonė, buvo pradėta rūpintis ir lietuvių kalba. Prie jos susidomėjimo nemaža yra prisidėjęs ir lyginamasis kalbos mokslas, ypač A. Schleicheris, kuris yra parašęs pirmą mokslinę lietuvių kalbos gramatiką: Litauische Grammatik (Prag, 1856). Pačių lietuvių žymiausi XIX ir XX amž. kalbos žinovai yra buvę D. Poška, S. Daukantas, K. Jaunius, A. Baranauskas, Fr. Kuršaitis, K. Būga, J. Jablonskis ir kt. Šių ir kitų žmonių dorojama, lietuvių rašomoji kalba ilgainiui pradėjo tvarkytis, nusistoti ir dabar juo toliau, juo ji daros lankstesnė, tinkamesnė įvairiems reikiamiems dalykams nusakyti.

3. Kiekvienos tautinės rašomosios kalbos tikslas yra dvejopas: suprantamumas ir savotiškumas, būtent – kiekvienos tautos žmonės savo rašomąja kalba ne tik tarpusavyje susižino, vieni kitiems praneša viską, ko negali žodžiu pranešti, bet ja pareiškia ir savo būdingas, savotiškas ypatybes, kurios atsispindi poezijoje, sakmėse, dainose, žodžiu – natūraliniame mene. Taigi rašomosios kalbos uždavinys yra ne tik visa, kas turima, paleisti į apyvartą, bet, anot K. Vosslerio, dar būti savo tautos menu, paminklu ir neatskiriama savybe.

Permetę akimis mūsų rašomosios kalbos istoriją, matome, kad šių tikslų nevisados tebuvo siekiama. Iš pradžios ir vėliau dar ilgą laiką mūsų raštų kalbos tikslas buvo visai siauras – vien bažnytinis, tikybinis, tiek Maž., tiek Didž. Lietuvoje. Štai, pav., pirmieji Maž. Lietuvos rašytojai rašė ar vertė vien tikybines knygas ir spausdino tik tokias, kurios Prūsų valdžiai ar atskiriems asmenims patikdavo, nes tiesioginis lietuviškų raštų spausdinimo tikslas tenai buvo katalikybės įtakos panaikinimas ir prūsų (protestantų) įtakos sustiprini-

mas tiek Maž., tiek Didž. Lietuvoje. Todėl visos XVI amžiuje išspausdintos knygos yra taikinamos tik bažnytinėms apeigoms, o XVII amž. spausdintos knygos, be to, kaikurios dar ėjo priemone bažnytinėms knygoms rašyti ar pastoriams nelietuviams lietuviškiems pamokslams sakyti.

Nekitaip yra buvę tuomet ir Didž. Lietuvoje. Čia pirmųjų lietuviškų raštų tiesioginis tikslas irgi yra buvęs tikybinis, juo labiau, kad visi tie raštai buvo skiriami ne liaudžiai, bet tik kunigams ar jų kandidatams. Tai buvo vis evangelijos, katekizmai (pirmas yra Daukšos katekizmas 1595 m.), postilės (iš jų pirmoji yra Daukšos postilė 1599 m.) ir mažiau lietuviškai suprantantiems kunigams žodynai bei gramatikos.

Daug platesniu mastu mūsų rašomoji kalba pradėjo plisti tik XIX amžiuje. Didž. Lietuvoje tuomet visai naują vagą pradėjo varyti Vilniaus Universiteto auklėtiniai: S. Daukantas, S. Stanevičius, C. ir K. Nezabitauskai, Valiūnas ir kt. Jie visi, užsikrėtę tuomet Vilniaus universitete viešpatavusia romantizmo dvasia, buvo susirūpinę pasauliniais, liaudiniais raštais. Jų pėdomis toliau ėjo Ivinskis, Akelaitis, iš dalies vyskupas Valančius, vėliau Petras Vileišis ir kt. Dar platesniu, organizuotu keliu buvo pradėta eiti nuo „Aušros“, „Varpo“ laikų: dabar buvo pradėta kreipti daugiau dėmesio į Lietuvos istoriją, tautosaką ir kitus tokius dalykus, kurie šiokiu ar kitokiu būdu susiduria su vidujiniu lietuvių gyvenimu, taigi ir su lietuvių kalbos savotiškumais. Ypač tos savotiškos mūsų rašomosios kalbos ypatybės pradėjo reikštis tada, kai rašytojai ėmė įvairius mūsų gyvenimo dalykus aprašinėti, vaizduoti, o kalbininkai pradėjo atsidėję ieškoti lietuviškųjų mūsų kalbos pradmenų ir juos kelti aikštėn ir svetimybes grūsti lauk.

4. Daug sunkiau ir vėliau tegalėjo susidaryti mūsų bendrinė kalba, nes ilgą laiką jai nebuvo patogių aplinkybių.

XVI ir XVII amž., kada buvo pradėta spausdinti mūsų raštus, Lietuva buvo perskirta į dvi dalis: vieną jos dalį valdė vokiečiai, o kita, didžioji, dalis baigė savo savarankiškumo dienas ir pamažu atiteko rusų valdžiai. Todėl tokiame suskaldytame plote iš pradžios negalėjo susidaryti viena visiems lietuviams bendra kalba: jos vietoje buvo susidariusios bent kelios bendrinės kalbos.

Viena iš ankstyviausių bendrinių kalbų yra Maž. Lietuvos. Čia pirmieji rašytojai, kad ir iš Didž. Lietuvos atkeliavę, ilgainiui turėjo

prisitaikinti prie vietinės žmonių kalbos: mat, susirinkimuose evangelija ir kiti šventieji raštai buvo skaitomi lietuviškai, todėl buvo svarbu, kad jų kalba būtų visiems suprantama. Tam tikslui tad buvo visi naujai parašytieji raštai hercogo įsakymu siunčiami kitiems kunigams taisyti arba bent keli susirinkę bendrai juos taisydavo. Pav., Dovydo psalmynas, Jono Bretkūno išverstas ir Jono Rėzos iš naujo pataisytas, vis dėlto buvo pasiųstas bent keliems lietuvių kunigams (Įsrutės klebonui P. Nikolajui, Ragainės klebonui Jurgiui Beselmannui, Tilžės klebonui Z. Blotnui, Rudupėnų klebonui Chr. Sapūnui ir kt.) dar peržiūrėti. Tuo būdu ilgainiui susidarė ypatinga Maž. Lietuvos bendrinė kalba (koinė), kurią D. Kleinas pirmas mėgino teoretiškai pagrįsti ir kodifikuoti.

Didž. Lietuvoje tuomet buvo susidariusios net dvi bendrinės kalbos: viena viduriečių, o kita rytiečių aukštaičių tarmės pagrindu. Pirmosios atstovas yra buvęs M. Daukša, o antrosios K. Širvydas.

XVIII amžiuje, o ypač XIX amžiaus pradžioje, Vilniaus Universiteto metu, buvo stengiamasi iškelti aikštėn žemaičių tarmę, ir vienas kitas buvo pradėjęs net rašyti, pav., Ant. Klementas, D. Poška, S. Stanevičius ir kt. Vėliau žemaičių tarmę raštams ypač protegavo S. Daukantas, taip pat ir Valančius, nors šis nemaža jau turi ir aukštaitybių. Bet toliau žemaičių tarmės išplėsti bendrine kalba nepasisekė: pamažu šios kalbos pirmenybė pradeda atitekti aukštaičiams, ir kaip tik vakariečiams.

Tam buvo keliolika priežasčių. Pirmiausia, vak. aukštaičių tarme buvo parašytos pirmosios platesnės gramatikos; pav., A. Schleicheris, remdamasis Maž. Lietuvos aukštaičių tarme, yra parašęs pirmą mokslinę lietuvių kalbos gramatiką. Vėliau, 1876 m., plačią, bet praktinę lietuvių kalbos gramatiką yra parašęs Fr. Kuršaitis. Antra priežastis, dėl kurios vak. aukštaičių tarmė daugiausia buvo pradėta raštuose vartoti, yra ta, kad tuomet dėl tam tikrų aplinkybių (dėl spaudos uždraudimo ir kt.) tautinio atgimimo veikėjai buvo susispietę Maž. Lietuvoje, ypač Tilžėje, kur buvo leidžiama „Aušra“, ir, be to, žymesnieji iš tų veikėjų kaip tik buvo vakariečiai aukštaičiai (J. Basanavičius, M. Jankus, J. Mikšys ir kt.); todėl „Aušra“, galima sakyti, buvo leidžiama beveik vak. aukštaičių tarme ir jai nustatyti iš dalies buvo pasinaudota Schleicheriu bei Kuršaičiu. Pagaliau, vėliau turėjęs bendrinei kalbai didelės, kad ir netiesioginės įtakos, ir

K. Jaunius, kvėdarniškis žemaitis, irgi savo gramatikos kalbai pagrindu buvo paėmęs vak. aukštaičių kalbą. Bet nei aušrininkai, nei Jaunius, nei Baranauskas dar neturėjo aiškios programos praktinei bendrinei kalbai. Pirmas tai yra padaręs J. Jablonskis: jis gana vykusiai ir aiškiai yra 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatikos" prakalboje formulavęs ir išdėstęs programinę linkmę šiais žodžiais: „Mūsų tautos žmonės ne visur vienaip kalba: mūsų kalba nuo senų-senovės suskydo į kelias tarmes, o tos tarmės – į daugybę tarmelių. Kitą-kart rašom. kalboje buvo iškilus eikštėn rytiečių tarmė; vėliaus daugiausia dirbdavo žemaičių rašytojai; Prūsų Lietuvos raštuose – bus jau su viršum šimtas metų – vartojama savotiška, Prūsų lietuvių, tarmė; paskutinį laiką ėmė rašyti daugybė žmonių „suvalkietiškiai", beveik taip, kaip rašoma Prūsų lietuvių raštuose. Rašomosios kalbos tiesas visuomet įgija kokia-norint viena tarmė; kitos tarmės priduoda jai tiktai savo geriausius mažmožius, tuos grūdelius, kurie rašomojoje kalboje dėl kurios-norint priežasties yra išnykę, nebevartojami. Jei rašomoje tarmėje stinga kokio žodžio, kuris yra žinomas tiktai iš kitų tarmių, rašytojas turi vartoti tą žodį, vistiek kame jį razdamas; jei raštų tarmėje nėra kokių tikrai lietuviškų reiškinių vartojamų kitose tarmėse, rašytojas privalo naudotis iš kitų tarmių; jei rašytojui yra žinoma, kad jo vartojamas žodis beveik visur kitaip bus suprantamas, jis turi kiek galėdamas taikintis prie skaitytojų ir visada rūpintis, kad jį suprastų daugumas. Teip pasielgiant su kitomis tarmėmis ir rašant viena „tarme" galima bus tikėtis, juog raštų tarmė bus suprantama skaitytojams ir įgis visas „rašomosios kalbos" tiesas". Ir paėmęs suvalkiečių tarmę pagrindu, jis tikrai apmetė metmenis dabartinei bendrinei rašomajai ir iš dalies bendrinei šnekamajai kalbai. Dabar tą kalbą turime tik kiek galėdami daugiau grįsti, dailinti, puoselėti, kad ji taptų visai tobula priemone mūsų sielai pasireikšti.

Bendrinė kalba ir jos rūšys

(Gimtoji kalba, 1935, 1–2 sąs., p. 3–7)

Pats bendrinės kalbos pavadinimas yra dar visai naujas dalykas, mano pradėtas vartoti tik 1927 metais balandžio mėnesį „Švietimo Darbo" IV-me numeryje, todėl kaikam gali jis pasirodyti nevisai

aiškus ir inmanomas. Kad tai paaiškėtų, pirma panagrinėkime dabartinės rašomosios kalbos sąvoką ir jos dabartinį supratimą.

Dabar rašomąja kalba laikome tą kalbą, kuri yra vartojama visų lietuvių augštaičių bei žemaičių, ir yra pagrįsta pietiečių vakariečių augštaičių tarme. Jos vyriausias kodifikuotojas yra Jonas Jablonskis (Petras Kriaušaitis arba Rygiškių Jonas), kuris savo programinę pažiūrą in tą kalbą yra 1901 metais išdėstęs savo „Lietuviškosios kalbos gramatikos" prakalboje šiais žodžiais: „Mūsų tautos žmonės ne visur vienaip kalba: mūsų kalba nuo senų-senovės suskydo į kelias tarmes, o tos tarmės – į daugybę tarmelių. Kitą-kart rašomoje kalboje buvo iškilus aikštėn rytiečių tarmė; vėliau daugiausia dirbdavo žemaičių rašytojai; Prūsų Lietuvos raštuose – bus jau su viršum šimtas metų – vartojama savotiška, Prūsų lietuvių, tarmė; paskutinį laiką ėmė rašyti daugybė žmonių „suvalkietiškai", beveik taip, kaip rašoma Prūsų lietuvių raštuose. – Rašomosios kalbos tiesas visuomet įgija kokia-norint viena tarmė; kitos tarmės priduoda jai tiktai savo geriausius mažmožius, tuos grūdelius, kurie rašomoje tarmėje dėl kokios-norint priežasties yra išnykę, nebevartojami. Jei rašomoje tarmėje stinga kokio žodžio, kuris yra žinomas tiktai iš kitų tarmių, rašytojas turi vartoti tą žodį, vistiek kame jį razdamas; jei raštų tarmėje nėra kokių tikrai lietuviškų reiškinių, vartojamų kitose tarmėse, rašytojas privalo naudotis iš kitų tarmių; jei rašytojui yra žinoma, kad jo vartojamas žodis beveik visur kitaip bus suprantamas, jis turi kiek galėdamas taikintis prie skaitytojų ir visada rūpintis, kad jį suprastų daugumas. Teip pasielgiant su kitomis tarmėmis ir rašant „viena" tarme, galima bus tikėtis, juog raštų tarmė bus suprantama skaitytojams ir įgis visas „rāšomosios kalbos" tiesas".

Tuo būdu J. Jablonskio pastangomis ir rūpesčiu galutinai susiformavo dabartinė mūsų rašomoji kalba, kuri dabar visų yra oficialiai pripažinta ir vartojama. Sakau „galutinai susiformavo", nes pats J. Jablonskis tos kalbos naujai nesudarė, ją jau buvo pradėję vartoti aušrininkai, bet jis pirmasis ėmė ją sisteminti, iš tam tikros kalbinės prograāmos tvarkyti ir normuoti. Dėl to J. Jablonskis dabar dažnai ne be reikalo yra vadinamas rašomosios kalbos tėvu.

Bet šita J. Jablonskio sunormuotoji kalba iš tikrųjų tėra tik rāšomoji, t. y. tokia, kurią mes tik rašydami savo raštuose vartojame. Tai kalbai dabar daugiausia yra sudaroma visokių taisyklių, kurio-

mis turi būti mokamai vartojami tik *parašyti* žodžiai. Bet kaip tų parašytų žodžių garsai ir visi žodžiai turi būti tariami, koks tarimas turi būti pripažintas pavyzdiniu visai Lietuvai, nedaug kas tesirūpina. Net ir tas pat J. Jablonskis, vadinamasis rašomosios kalbos tėvas, apie bendrinę tartį savo antrojo leidimo lietuvių kalbos gramatikoje rašo labai maža – tik kelis puslapius, ir tuos nepilnus. Todėl dabar bendrinės tarties mūsų mokyklose beveik ir nemoko: tai buvo galima visiškai aiškiai pastebėti šių metų vasariniuose lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursuose Juodkrantėje. Ir to tarties nemokymo vaisiai jau aiškiai pasireiškia: abiturientai, baigę valstybines lietuvių gimnazijas, atėję in Universitetą apie bendrinę tartį neturi jokio supratimo – kone kiekvienas kalba savo atskira, dažnai jau sugadinta, tarme arba nei šiokiu nei tokiu naujai sudarytu žargonù.

Iš kitos pusės, planingai ir sistemingai mokyklose nemokant bendrinės tarties, nieku būdu negalima mokinių kaip reikiant išmokyti ir rašybos: jos dabar yra mokoma daugiau kaip dešimt metų, ir vis dėlto neišmokoma. Tam vyriausia priežastis yra ta, kad mokiniai nėra kaip reikiant supažindinami su norminiais mūsų kalbos garsais, bet beveik tuojau nuo pradžios yra nesąmoningai verčiami kalti beveik tuščius garsų ženklus – raides. Kita priežastis yra ta, kad lig šiol bendrinės tarties nebuvo reikalaujama ne tik iš kitų dalykų, bet ir pačios lietuvių kalbos bei literatūros mokytojų, ne tik pradinėse, bet ir vidurinėse ir augštesniosiose mokyklose ir net Universitete. Trečia priežastimi reikia laikyti tai, kad šiuo atveju be jokios sistemos buvo ir tebėra skiriami arba kilnojami lietuvių kalbos bei literatūros mokytojai; pav., in Suvalkų kraštą dažnai yra skiriami rytiečiai ar vidurio augštaičiai, in Rytiečių kraštą žemaičiai ir t. t. Ir pagaliau ketvirta, didžiausia, priežastis yra ta, kad lig šiol bendrinė tartis dar nėra aiškiai, inmanomai aprašyta, nėra jos vadovėlio, o gramatikų autoriai apie ją J. Jablonskio pavyzdžiu beveik nieko nerašo.

Dėl to tad dabar yra būtinas reikalas pradėti iš pagrindų tvarkyti mūsų šnekamąją kalbą. O kad tai būtų galima sėkmingiau daryti, visų pirma reikia nustatyti ir tinkamai sutvarkyti norminę tartį, kuri, kaip ir rašyba, tiktų visiems lietuviams, kitaip sakant – reikia galutinai sunormuoti bendrinę šnekamąją kalbą, kuri tiktų visai Lietuvos visuomenei tarpusavyje žodžiu susikalbėti.

Tuo būdu bendrinė šnekamoji kalba toliau turi būti suprantama

lygiai taip pat, kaip ir bendrinė rašomoji kalba, būtent: bendrinė rašomoji kalba turi būti ta, kurią raštuose vartojame bendra priemone tarpusavyje visai Lietuvos visuomenei susižinoti; taip pat ir bendrinė šnekamoji kalba turi būti tokia pat visuotinė susižinojimo priemonė, tik ne raštu, bet žodžiu. Dėl to bendrinė šnėkamoji kalba turi eiti lygiagrečiai su bendrine rašomąja kalba kaip dvi invairios, nors ir gretiminės, sąvokos, bet nieku būdu jos negali būti toliau suplakamos draugėn ir vadinamos vienu rašomosios kalbos vardu, kaip kad lig šiol yra buvę.

Šitoks šnekamosios ir rašomosios kalbos vadinimas vienu vardu yra visais atvejais nepageidaujamas. Visų pirma rašomąja kalba, kaip jau pats dalyvis rodo, yra ir tegali būti suprantama tik toji kalba, kuria rašome (plg. *valgomas* šaukštas). Dėl to rašomosios kalbos sąvoka nieku būdu negali apimti šnekamosios kalbos požymių: rašmuo visą laiką skyrėsi ir skirsis nuo garso. Garsas yra daug sudėtingesnis ir invairesnis kalbos elementas, kaip rašmuo: rašmuo yra tik sutartinio garso simbolis, ne pati garso realybė. Kalbėdami mes vartojame invairių invairiausių garsinių niuansų, visokių garso ypatybių, o rašant visi šitie garsiniai dalykai išnyksta, belieka tik negyvi rašmenys, kuriuos mes galime matyti stovint popieriuje. Visai kas kita yra, kai mes girdime ką kokius garsus tariant: tada mes visą tarimą sugaunam nebe akimis, bet ausimis. Taigi garsą ir rašmenį mes suvokiame dviem invairiais pojūčiais – regimuoju ir girdimuoju, ir todėl tarp šitų abiejų suvokiamųjų dalykų yra didžiulis skirtumas. „Raštas, – sako H. Paulius, – su kalba santykiauja beveik taip pat, kaip apybraiža (škicas) su gana rūpestingai spalvomis pieštù paveikslu".

Taigi rašomoji kalba savo esme yra visiškai skirtinga nuo šnekamosios kalbos. Bet viena ir kita iš jų yra vartojama tam pačiam reikalui – bendram tarpusavio susižinojimui, t. y. jos abidvi yra subordinuotos vienam tikslui. Dėl to tas abidvi visiškai skirtingas kalbas galima vadinti vienu bendru vardu – *bendrine kalba*. Čia būdvardis *bendrinis* yra suprantamas rūšine reikšme; plg. *bendrinė* pieva, t. y. bendrai pjaunama pieva, bendra visų nuosavybė. Šituo kalbiniu polinkiu reikia suprasti ir bendrinę kalbą, būtent – bendrinė lietuvių kalba yra bendrai visų lietuvių vartojamoji kalba.

Bet čia tuojau gali kilti klausymas: juk dabartinė, kad ir šitaip suprantama, bendrinė kalba yra paremta vakariečių augštaičių tar-

me, dėl to ji yra ne visiems, tik vakariečiams bendra. Tačiau toks samprotavimas nėra teisingas: jeigu bendrinę kalbą sudarome vakariečių augštaičių tarmės pagrindu, tai dar nereiškia, kad ji turi visiškai sutapti su ta tarme. Ne, bendrinės kalbos pagrindu, kad ji būtų vienodesnė, imame būdingąsias ne visų, bet vienos, šiuo atveju vakariečių augštaičių, tarmės fonetikos ir gal dar žodžių kaitybos ypatybes, o žodžių daryboje, sintaksėje ir žodyne paliekame tarmėms laisvesnį kelią in bendrinę kalbą. Be to, ir pačių vakariečių tarmės ypatybės ne visos yra imamos bendrinės kalbos pagrindu: tos iš jų, kurios tėra būdingos tik vietinėms vakariečių augštaičių šnektoms, o daugeliui kitų tarmių yra svetimos, nėra vartojamos ir bendrinėje kalboje. Pav., zanavykai su kapsais vietomis sako *grėčiaũ, jágu, tėvùs*, bet visiems kitiems lietuviams tos lytys yra visai svetimos, nekarakteringos, todėl jos ir bendrinėje kalboje nevartojamos. Arba štai vakariečiai siekimo aplinkybei žymėti labai dažnai vartoja galininką kilmininko vietoje, pav., reikia eiti *mėšlą vežti* ir kt. Bet lietuvių kalbai, kaip linksnių istorija ir vartosena rodo, būdingesnis čia yra kilmininkas, todėl bendrinėje kalboje jis dabar ir linkstama vartoti, pav.: reikia eiti *mėšlo vežti*. Ir t. t.

Tuo būdu bendrinė kalba, kad ir vakariečių augštaičių tarme remiama, visiškai nesutampa su ta tarme: ji iš tikrųjų pasilieka visiškai savaiminga, atskira kalba, su savotiškomis savo žodyno ir žodžių darybos, garsyno ir žodžių sámplaikų savybėmis; jos būdinga žymė yra bendrybės, kurios artimesnės yra platesnei visuomenei. Dėl to bendrinė kalba yra ne vienų vakariečių augštaičių nuosavybė, bet visų lietuvių: ji visiems tinka tarpusavyje susižinoti, todėl jos visi turi mokytis, net ir vakariečiai augštaičiai.

Suglaudę tad visa, kas augščiau pasakyta, galime sau šiokių išvadų pasidaryti: bendrinė kalba yra g e n u s p r o x i m u m, o jos s p e c i e s yra bendrinė šnekamoji ir bendrinė rašomoji kalba. Tos bendrinės kalbos rūšys, nors savo esme ir skirtingos, yra vienam tikslui subordinuotos, todėl jos vienodai turi būti kultivuojamos, t. y. šalia bendrinės rašomosios kalbos toliau lygiagrečiai turi būti mokomasi ir bendrinės šnekamosios kalbos, nes to reikalauja pati bendrinės kalbos esmė ir tikslas.

Ar tai kalbos susinimas?

(Židinys, 1935, t. XXII, p. 171–175)

Trečiame š. m. *Gim. Kalbos* sąsiuvinyje J. Balčikonis yra parašęs kelias pastabas dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly" kalbos, ne ištisą kalbinę šio veikalo recenziją. Tai rašydamas, jis pirmiausia iškelia aikštėn tokius taisytinus dalykus, kurių mokyklinės gramatikos patariančios vengti, ir savo pataisymus duoda tokius, kurie jam pirmiausia atėję į galvą ir kuriais paprastai taisydavęs mokinių rašinių netaisyklingumus.

Kadangi šių pastabų autorius nevisą sakytojo romano kalbą nagrinėja ir atskirus dalykus taiso labai trumpai, be jokių paaiškinimų, daugiausia prisilaikydamas J. Jablonskio, kurio taisymais vienas kitas dabar kartais ir paabejoja, tad man pasirodė pravartu tas pastabas dar kiek papildyti. Aš kaip tik tyčiomis pastebėjau, kad, apskritai imant, Putino kalba yra taisyklinga, žmoniška, lengva, natūrali, ir tam paryškinti šalia ištisos pastraipos nurodžiau net keletą žodžių, kurių J. Jablonskis nemėgo, bet Putinas vis dėto vartoja, pav.: *pasauliškis, išvaizda, turtuolis* ir kt. Bet E. Viskantai, valstybinės Kauno III gimnazijos lietuvių kalbos mokytojui ir *Vairo* kalbos taisytojui bei korektoriui, tai labai nepatiko, ir š. m. *Vairo* VII–VIII 366–371 psl. jis mėgina paneigti tiek J. Balčikonio, tiek mano iškeltuosius dalykus. Ir ne tik neigia, bet dar labai drąsiai, vietomis net pajuokiamu tonu nori niekais išdėti Putino kalbos svarstytojus ir pats imasi visai paviršutiniškai spręsti apie kaikurių žodžių darybą, kilmę bei tikrumą. Tad visai ne pro šalį yra pažiūrėti, kiek tie jo sprendimai pagrįsti.

Visų pirma faktinės klaidos.

Netiesa, kad *būtenybė* gali būti toks pat kalbos faktas, kaip *baisenybė, šventenybė. Būtenybė* yra ne būtas, bet būtinas daiktas, todėl kaip naujadaras ji negali būti sutraukta iš *būtinenybė*, kaip ryt. augšt. *auksnas* iš *áuksinas, pùsnykas* iš *pùsinykas* ir kt., nes bendrinės kalbos naujadarai yra remiami visuotinesniais darybiniais mūsų kalbos polinkiais, ne sporadiškais antriniais liaudiniais dariniais. Pav., subatėnų *prãdžnykas* tuo būdu visai netinka bendrinei kalbai, ir todėl jo vietoje daug tinkamiau dabar yra vartojamas *pradininkas* „iniciatorius". Visiška nesąmonė yra kildinti *liudymas* iš *liudijimas*: *liudy-*

mas yra sudarytas iš kamieno *liudy-*, kaip *skaitymas* iš *skaity-ti*, o *liudijimas* išvestas iš *liudija* (*liudijo*), kaip *akijimas* iš *akija* (*akijo*) ir kt. Šitokią daryseną dar aiškiai rodo mūsų senoviniai raštai.

E. Viskanta mano, kad posakis *po pietų turėjome ilgą pasivaikščiojimą* galįs būti liaudinėje kalboje nevartojamas, bet literatūrinėje kalboje, pav., romanistas, galįs jį vartoti, nes, „literatūrinę kalbą kurdami, vien su liaudies frazeologija neapsieisime; jos rėmai mums persiauri". Čia yra sujaukti keli dalykai: aklai kopijuoti liaudinę kalbą nei vienas rimtesnis šių laikų kalbininkas ir nesiūlo; bet mūsų bendrinės kalbos vartosena turi būti remiama lietuviškais palinkimais. O ar mes linkstame vartoti veiksminės reikšmės daiktavardžius (*galėjimas, kentėjimas, tylėjimas*...) su tarinininiais veiksmažodžiais tam pačiam veiksmui reikšti? Tokie pasakymai kaip *jis turi galėjimo in miestą važiuoti, po pietų daro pasivaikščiojimą* ir kt. yra nelietuviški; lietuviai šiokios rūšies posakius tevartoja tik konkrečios reikšmės, pav.: jau pastatė *kalėjimą*, padarė *pasilinksminimą* (= vakaruškas...), sušaukė *susirinkimą*, jis pareiškė savo *pageidavimą* ir kt. Ir šiuo būdu mūsų kalba žymiai dar skiriasi nuo kitų Vak. Europos kalbų. Pav., prancūzas gali lengvai pasakyti: *la lessive se fait dans la buanderie* (= skalbinių skalbimas darosi skalbykloje), bet lietuviškai šis sakinys kitaip nusakomas: *skalbiniai* (yra) *skalbiami skalbykloje* arba *skalbinius skalbia skalbykloje*. Taip pat ir Putinas, rašydamas *po pietų turėjome ilgą pasivaikščiojimą*, ir laikraštininkai drauge su E. Viskanta *turėdami ilgus pasikalbėjimus* vadovaujasi nelietuviškais palinkimais.

Būdvardis *diktas*, priešingai E. Viskantos manymui, ne visoje Lietuvoje pažįstamas; pav., ryt. augštaičiai (subatėnai, kupiškėnai, skapiškėnai, dusėtiškiai ir kt.) jo visai nevartoja; tas būdvardis daugiausia yra pažįstamas tik vakaruose.

Dabartinė sintaksinė priešdėlio *da-* reikšmė yra visai slaviška, ir apie tai savo laiku jau buvo rašyta.

Liktorius nėra tos pat rūšies, kaip *altorius, šventorius, kalendorius* ir kt.: liktoriui turime savąjį pakaitalą *žvakidė*, o *altoriaus, šventoriaus* ir *kalendoriaus* neturime kuo pakeisti, ir todėl jie yra vartotini drauge su kitais tokiais pat kultūros žodžiais, kaip *kunigas, pipiras, šilkas* ir kt.

Karšinčius, žibinčius, išminčius ir kt. panašūs žodžiai yra sudaryti

iš *karšinti, žìbinti, – miñti* (plg. *at-miñti...*) ir priesagos *-tju-*, pav., *karšinčius* iš **karšin-tju-s*. *Mokslinčius* turėtų būti sudarytas iš **mokslin-tju-s* (plg. *sukti – sukčius, imti – imčius...*), o kamieną *mokslin-* tegali turėti tik antrinis (vardažodinis) veiksmažodis *mokslinti* (iš būdvardžio *mokslus*, kaip *tikrinti* iš *tikras* ir kt.). Bet iš šios rūšies veiksmažodžių mes nelinkstame darytis daiktavardžių su priesaga *-tju-*, dėl to *mokslinčiaus*, kaip ir *mislinčiaus* negalima suplakti su *karšinčius, žibinčius* ir kt.

Iš šių kelių pavyzdžių matyti, kad E. Viskanta imasi spręsti tokius dalykus, į kuriuos kaip reikiant nėra įsigilinęs. Vyriausias jo sprendimų pagrindas – rašytojo kalbos stilistiškumas. Jam atrodo, kad rašytojo kalba yra šventas dalykas, kurio kalbininkai visai neturėtų liesti. Bet, deja, iš jo paties straipsnio visai nematyti, kaip jis supranta rašytojo stilių ir jo kalbą: rašo perdaug bendrais posakiais. Pav., kad ir šis jo pasakymas: „Kalbą kuria ne tiek kalbininkai, kiek rašytojai“. Ką tuo norima pasakyti? Ar tai, kad rašytojai, turėdami „subtilesnę intuiciją, geresnę stiliaus nuovoką ir gilesnį kalbos jausmą“, jau visai nebeprivalo žinoti to, ką iškelia aikštėn kalbininkai, turėdami „sunkesnį lingvistinės erudicijos bagažą“? Ar E. Viskanta mano, kad rašytojai gali kalbą kurti jos nesimokydami, vien tik intuicija, savo stiliaus nuovoka ir kalbos jausmu? Ne, tuo vienu būdu jie kalbos nesukurs. Norėdami kalbą kurti, jie visų pirma turi ją gerai mokėti: tik kaip reikiant išmokę savo gimtąją kalbą ir puikiai susipažinę su jos būdingomis ypatybėmis, jie gali jau toliau tą kalbą dailinti, turtinti ir net kurti. Taigi ir rašytojai negali apsieiti be kalbos mokėjimo: tai yra pirmas kalbinės kūrybos žingsnis.

Iš štai čia kaip tik kalbininkas ateina rašytojui į pagalbą: jis surenka, aprašo ir paaiškina tą kalbinę medžiagą, kurią rašytojas labai daug gali pasinaudoti savo kūrybai. Ir dėl to kalbininkas, visiškai nepretenduodamas būti kūrėju, betarpiškai tampa rašytojo pagalbininku, draugu, ne priešininku, kaip kad vienas kitas à la rašytojas arba kalbininkas mano. Dėl to tad nėra jokio reikalo ir net beprasmiška yra lyginti kalbininkų kūrybą su rašytojų kūryba.

Iš kitos pusės yra gyvas nesusipratimas manyti, kad rašytojas gali kurti vien tik individualine kalba, neatsižvelgdamas į bendrinės kalbos reikalavimus. Tai yra visiškai pasenusi ir nuvalkiota nuomonė. Ir iš tikrųjų: toks rašytojas, kuris rašo nesiskaitydamas su bendrinės

kalbos palinkimais, paniekia tautinės, visuomeninės kalbos kūrybą, nusikalsta bendrinės kalbos vartosenai ir, kaip K. Vossleris sako, tėra tik paprastas grebezotojas, ne kūrėjas. Tikras rašytojas ir kalbos kūrėjas stengiasi ne paneigti, bet tinkamai suderinti savo individualinę kalbą, kuria jis pats geriausiai pasireiškia, su bendrine kalba, kuria visuomenė tarpusavy geriausiai susižino ir kuri rašytoją glaudžiausiai susieja su visais jo raštus skaitančiais tautiečiais. Tuo būdu bendrinės kalbos bendrybės ir individualinės kalbos įvairybės rašytojo-kūrėjo raštuose pasireiškia ne priešybe, bet derminga vienove.

Dabar pasižiūrėkime, kaip tai vyksta Putinui ir juo labiau pasišovusiam rašytojų kalbos apologetui E. Viskantai. Paties Putino kalba, kaip jau esu pastebėjęs, apskritai imant, atrodo taisyklinga, žmoniška, natūrali, gyva, tik vienur kitur gali sutikti ir nevisai vykusį posakį ar atskirą žodį. Ir tatai yra visai nestebėtina: jis pats, turėdamas daug darbo ir rašydamas pirmą tokį stambų, net trijų tomų, veikalą, savaime iš pradžios galėjo į vieną kitą dalyką kaip reikiant neįsigilinti ir nevisai tinkamai pavartoti. Tai aiškiai rodo tas faktas, kad antrame ir trečiame tome jis rašo daug geriau, kaip pirmame. Iš kitos pusės jo išspausdintojo romano kalba yra vieno mokytojo taisyta. Dėl to tad drauge su E. Viskanta negalima pasakyti, kad ką Putinas yra parašęs, yra jau šventas dalykas: jei jis būtų kompetentingas kalbos sprendėjas, tai savo romano nebūtų kitam davęs taisyti. Taip pat jis yra pasinaudojęs vienu kitu ir mano taisytu dalyku (pav., toje romano vietoje, kur Vasaris susitinka su Rainakiene). Vadinas, pats Putinas visai nepretenduoja į tą kalbinį kompetentingumą, kurį jam priskiria E. Viskanta. Ir aš manau, jei rašydamas savo romaną būtų kaip reikiant išsiaiškinęs visus tuos dalykus, kuriuos man su Balčikoniu teko aikštėn iškelti, jis, Putinas, veikiausiai daug ką būtų kitaip nusakęs.

Iš kitos pusės, atrodo, E. Viskanta yra girdėjęs kitus (pav., K. Būgą...) kalbant apie kalbos susinimą, tad dabar, pasitaikius progai, ir pats panoro apie tai pakalbėti. Bet šiuo atveju jis šauna visiškai pro šalį. Būtent, K. Būga kaip tik kovojo su tais, kurie tikrai lietuviškus žodžius buvo pavertę svetimybėmis; su tokiais kovoju ir aš. Bet E. Viskanta nei vienu pavyzdžiu nėra įrodęs, kad mano ar Balčikonio čia būtų nusikalsta. Priešingai, augščiau minėtieji pavyzdžiai tik rodo, kad jis, E. Viskanta, perdaug paviršutiniškai sprendžia apie

kalbos dalykus. Pav., remdamasis K. Būga jis mano, kad rašytojas prireikus gali vartoti ir aiškius skolinius. Bet kada tai galima daryti, jis nepasako. O Būga aiškiai pabrėžia, kad tokius žodžius kaip *svietas, zūbas* ir kitus rašytojas galįs vartoti tam tikrais atsitikimais, pav., vaizduodamas liaudies gyvenimą. Taip iš tikrųjų, sakysime, J. Jablonskis, redaguodamas Žemaitės raštus, ir yra daręs (pav., „Rudens vakare" ir kt.). Bet ar tai galima pritaikinti Putino romano kalbai? Čia kaip tik autorius vaizduoja ne liaudies, bet inteligentų gyvenimą, ir rašo ne liaudine, bet gryna bendrine kalba. Tad ir skolinių tokioje kalboje gali būti tiek vartojama, kiek mes juos linkstame pakęsti pačioje bendrinėje kalboje.

Ir šitaip elgdamasis autorius savo kūrybai ir stiliui ne pakenks, bet, priešingai, daug daugiau laimės. Štai kad ir Putino E. Viskantai labai patinkamas *daiktas žiurstas*: jis yra aiškus vokiškas skolinys ir kaip reikiant įmanomas tik Vakaruose, Paprūsėje. Visiems kitiems, kurie šio skolinio nepažįsta, šis žodis yra visai svetimas, išblankęs stabaras, nesukeliąs jokių vaidinių nei asociacijų. Pav., ryt. augštaičiams, kurie gyvena bent trečdalyje Lietuvos, daug artimesnis yra gudiškas *kvartūkas*, ne vokiškas *žiurstas*, ir Putinas, šio žodžio nevartodamas, su savo *žiurstu* jiems nėra pasidaręs artimesnis. Kas kita yra lietuviški pakaitalai *prijuostė, prikyštė* ar kt.: jais, tinkamai pavartotais, tuojau visi lietuviai supras, ką autorius nori pasakyti.

Bet E. Viskanta man galės atrėžti: Putinas *žiurstą* pažįsta iš savo tarmės, tad jis tą žodį gali vartoti savo stiliui paįvairinti. Gerai. Bet kodėl tada Putinas nevartoja daugelio kitų panašių svetimybių, kurios kapsams yra plačiai pažįstamos, bet kitiems lietuviams svetimos? Kita vertus, ir šiaipjau, bendrais sumetimais, ne liaudies gyvenimo piešiamuose veikaluose tokios svetimybės kaip *žiurstas, daiktas, kvartūkas, griekas, stuba, priklus, parėdas, prietelius* ir kt. nėra vartotinos: iš vienos pusės jos mūsų kalbos neturtina, jų šaknys mums yra svetimos, nelanksčios ir nevaizdingos; iš kitos pusės mes patys turime daugiau žiūrėti bendrinės kalbos grynumo, turime daugiau branginti savo kalbos turtą, ne svetimą importą. Pagaliau aš ir iš principo laikau tą nuomonę visiškai klaidinga, kad rašytojas dėl savo stiliaus kaloritingumo gali svetimybes vartoti kaip tinkamas. Aš kaip tik priešingai manau, kad lietuvis rašytojas savo lietuvišką stilių tegali sukurti tik mokamai vartodamas lietuviškus žodžius ir ben-

drines arba tarptautines, ne tarmines svetimybes. Bet apie tai teks dar kur kitur skyrium plačiau pakalbėti.

Dėl kitų E. Viskantos paliestųjų dalykų čia neberašysiu: viena, kaikuriuos jo nevisai rimtai traktuojamus dalykus tyčiomis palieku neminėjęs; antra, J. Balčikonis, kiek teko girdėti, pats žada atremti jam padarytus priekaištus, ir trečia, apie kaikuriuos čia neminėtus antrinius dalykus aš esu kitokesnės nuomonės, kaip J. Balčikonis (pav., apie tai iš dalies jau L. Dambrauskas š. m. GK 5. sąsiuvinyje yra rašęs).

Laikraštinės kalbos negalavimai

(Gimtoji kalba, 1935, 9 sąs., p. 99–102)

J. Jablonskis, ligi dar gyvas buvo, nuolat šaukte šaukdavo, kad mūsų laikraščių, ypač dienraščių, kalba yra netikusi, ir kiek galėdamas jis tą kalbą taisė, gerino. Bet jo balso nedaug kas tepaklausė: tik vienas kitas kiek pasimokė, o visi kiti, tarydami senelį niekus plepant, numojo in tai ranka. Ir dėl to po jo mirties mūsų laikraštinė kalba ne gerėjo, bet daug kur smukte smuko, nyko. Ypač visokios piktžolės insigalėjo mūsų dienraščių, o daugiausia dešimtcentinių laikraštukų kalboje. Ir niekas tam dabar nepriešta rauja: visi sau ramiai žiūri, kaip tos piktžolės ne tik saugiai tarpsta, bet pačios vešėdamos ir mūsų tikrąsias kalbos brangenybes pamažu ir nejučiomis ima kalėti. Tik pasiskaitykime vieną kitą mūsų dienraštį, ir pamatysime, kokių ten prašmatnybių yra. Štai keletas tokių perlų:

1. Pas ūkininką Vladą Paulauską... įvyko drąsus 2 plėšikų apiplėšimas (LA Nr. 182).

2. Iš Tokio pranešama, kad 400 mtr. plaukime laisvu stiliumi japonas Negami pastatė naują pasaulio rekordą (LŽ Nr. 172).

3. Bet kad padarius tą mažiau įstabiu būdu, paskola bus suteikta pavidale perleidimo italų pramonės bendrovių akcijų prancūzų pramoninin kų grupei, už ką prancūzų grupė įmokėtų tuoj pat valiuta (LŽ Nr. 172).

4. Jis (= teleskopo lęšis) pagamintas tik todėl, kad darytų fotonuotraukas ir pamėgintų danguje surasti dar tokių žvaigždžių (LŽ Nr. 172).

5. Muzikos iš oro koncertą šiandien vasaros teatre duoda p. Chenkinas (LŽ Nr. 171).

6. Tai d u o s g a l i m u m o juos (= dienraščius) Estijoje gauti rytojaus dieną (LA Nr. 173).

7. K. Petrauskas... g a s t r o l ė m s išvyks sausio mėn. (LA Nr. 179).

8. K a l i druska (LA Nr. 173).

9. T o n f i l m o s gastrolė (LŽ Nr. 1à2).

10. Tie interesai p l i u s Anglijoj gana stipra Tautų sąjungos idealogija... verčia Anglijos vyriausybę ginti Tautų sąjungos principus (LŽ Nr. 172). Ir t. t.

Šitokių dalykų mūsų dienraščių kalboje yra be galo daug, tad jų visų neapsimoka ir rinkti: perdaug jau būtų nuobodu juos skaityti. Bet turime konstatuoti faktą: mes savos kalbos visiškai nebranginame, jos lietuviškumą mindžiojame po kojomis, o svetimam šlamštui leidžiame laisviausiai klestėti. Tad ką tai reiškia? Ar tuo būdu mes norime sukurti naują laikraščių kalbą ir geriau intikti savo skaitytojams? Ar taip darydami, mes iš tikro tariamės kur toliau nueisią, kaip kad rodo mūsų gimtosios kalbos palinkimai ir jos prigimtinis pobūdis? Ne, šitokiu būdu mes nieko gero nepasieksime, tik suniokosime savo kalbos lietuviškumą, atbukinsime kalbinį jausmą ir paruošime kelią gimtosios kalbos degeneracijai. O lietuviškai kalbai nuolat menkėjant, nykstant, mes ir patys ilgainiui pradėsime mažiau bejusti tikrosios, lietuviškosios, gyvatos gijas, kuriomis buvo lemta mums tautiškai atgimti ir nepriklausomiems tapti. Dėl to tad norėdami, kad mūsų tautybė toliau ne blanktų, bet nuolat tvirtėtų, turime susirūpinti savosios, o visų pirma viešosios kalbos sveikata. Turime ko greičiausiai nusikratyti to amžino nerangumo, kuris mums didžiai kliudo kalbos dalykais susidomėti, ir daugiau nebesiteisinti nuvalkiotu posakiu: „Kaip pasakysi (ar parašysi), taip nepagadinsi“. Atsiminkime, kad giliai inžėlusį dirvoną vėliau bus daug sunkiau plėšti.

O dabar kaip tik yra patogus laikas: kalbinis várpis yra apėmęs dar tik dalį viešosios kalbos, žmonių kalba dar daugkur yra išlikusi graži, sveika, tik reikia daugiau darbo, pasiryžimo, ir tas varpis bus lengvai nugalėtas. Pirmoje eilėje tad turi tą darbą pradėti patys spaudos žmonės, o jiems dirbant visuomet ateis in pagalbą Lietuvių Kalbos Draugija, kurios tam reikalui yra sudaryta net atskira spaudos kalbos sekcija. Tikėsimės, kad spaudos žmonės tuo mielai pasinaudos.

Bet, ligi tai bus, aš čia dar noriu pastebėti, kad visiškai niekuo

nepagrįstas yra tas apologetų tvirtinimas, jog laikraščių kalba galinti būti kitokia, kaip žmonių kalba, t. y. jog ji nebūtinai turinti būti normuojama vien tik mūsų kalbos palinkimais. Ypač klaidinga yra ta nuomonė, kad tam tikrais stilistiniais sumetimais galį būti dažnai pakenčiami mūsų laikraštinėje kalboje ir nelietuviški dalykai. Tai, man rodos, yra tik vergiškos nuotaikos ir neriboto paviršutiniškumo (diletantiškumo), ne rimto insigilinimo padaras, ir todėl turi būti atmesta. Apie tai plačiau teks kitą kartą parašyti, o tuo tarpu konkrečiais pavyzdžiais mėginsiu parodyti, kad be daugelio dabartinių laikraštinių nepateisinamų „gudrybių" lengvai galime apsieiti, juo labiau, kad kaikurios iš jų yra visiškai nesuprantamos net ir galvojančiam žmogui. Štai kad ir pirmasis mano augščiau išrašytasis sakinys: iš jo sudėties atrodo, kad ne ūkininką Vladą Paulauską drąsiai apiplėšė du plėšikai, bet pas ūkininką V. P. drąsiai buvo du plėšikai apiplėšti! O tuo tarpu korespondentas norėjo tik pasakyti, kad d u d r ą s ū s plėšikai apiplėšė ūkininką Vl. Paulauską.

Arba štai kad ir minėtasis japonas Negami: kam jam reikia 4 0 0 m e t r ų p l a u k i m e l a i s v u s t i l i u m i s t a t y t i n a u j ą p a s a u l i o r e k o r d ą, kada jis *400 metrų plaukdamas laisvu stiliumi* gali tą patį *rekordą laimėti*? Tai yra juk daug paprasčiau, aiškiau ir lietuviškiau.

Trečiame sakinyje visiškai klaidingai yra vartojamas pusdalyvis *padarius* po tikslo reiškiamosios jungties *kad*, o *pavidale perleidimo* yra tiesiog griozdiška.

Ketvirtame sakinyje priežastinė jungtis *todėl* visai nevykusiai yra vartojama tikslui žymėti. Daug taisyklingiau būtų pasakius: teleskopo lęšis pagamintas tik f o t o g r a f i n ė m s n u o t r a u k o m s daryti ir p a m ė g i n t i danguje s u r a s t i dar t o k i o m s ž v a i g ž d ė m s.

Kitų sakinių posakiai *muzika iš oro, duos galimumo, išvyks gastrolėms, kali druska, tonfilmos* gastrolė ir *plius* yra tokie grubūs ir gremėzdiški, mūsų kalbos palinkimais nepateisinami dalykai, kad juos, ir be didesnio inrodinėjimo, turime tuojau grūsti lauk. Visai žmoniškai galime jų vietoje pasakyti: *orinė*, arba *oro*, muzika (plg. *žeminė* uoga „žemuogė", *naminis* darbas ir kt.), *ingalins, išvyks gastrolių* arba *gastroliuoti* (plg. *išjojo nakties, parvažiavo pietų* ir kt.), *kalio druska, garsinės filmos* gastrolė, tie interesai *ir* Anglijoje gana stip-

ra Tautų Sąjungos idealogija (*plius* vietoje *ir*, kaip ir *tonfilma*, yra tiesiog barbarybė!).

Taigi neleiskime savo gražios ir žodingos kalbos stelbti visokioms, dažnai net visai be jokio reikalo iš svetur atneštoms piktžolėms!

Bendrinės kalbos taisyklingumas ir jo kriterijus

(Literatūros naujienos, 1935, nr. 3, p. 25)

Praktinėje kalboje yra labai aktualus ir painus klausimas: kaip turi būti kas rašoma arba sakoma. Kad toks iš tikrųjų šis klausimas yra, rodo tas faktas, kad mes nuo prieškarinių, net nuo „Aušros" laikų, ieškome į tą klausimą atsakymo įvairiausiais būdais ir vis negalime rasti. Vieni manome, kad turime kalbėti rašyti taip, kaip mūsų tėvai kalba, t. y., turime vartoti liaudinę kalbą. Kiti, priešingai, kiek pasimokę ir tapę mokytiniais arba inteligentais, nebenorime liaudiškai kalbėti: sakome, inteligentinėje kalboje atsiranda daug naujų sąvokų, kurioms reikšti vienos liaudinės kalbos neužtenka, todėl reikia susidaryti naujų žodžių bei šiaip įvairių kalbinių lyčių, kurių liaudis gali ir nežinoti. Treti, tariamai moksliškai nusiteikę, praktinės kalbos vartoseną nori normuoti griežtųjų mokslų, pav., matematikos, logikos, dėsniais, nes liaudinė kalba esanti labai nelogiška, netiksli, ir todėl ja esą negalima išreikšti mūsų griežtojo, logiškojo, galvojimo. Ketvirti, pamėgę žodžio laisvę, apie bendrinę mūsų kalbos vartoseną dažnai nenori ir klausyti: kiekvienas rašytojas turįs vartoti savo atskirą, individualinę, kalbą, kuria geriau galįs pareikšti savo individualybę. Ir t. t.

Taigi vieno atsakymo į aukščiau minėtąjį klausimą neturime, ir nežinia, kada į tą klausimą galėsime kaip reikiant atsakyti. Visų pirma mes, tiek kalbininkai, tiek rašytojai, esame labai nepaslankūs tam dalykui: mes nenorime daugiau pagalvoti, įsigilinti į to klausimo reikšmę ir paieškoti jam tinkamo atsakymo. Mums vis dar atrodo: kaip pasakysi ar parašysi, taip nepagadinsi. Iš kitos pusės mes į kalbą dar dažnai žiūrime kaip į menkavertį, nesavarankišką, padriką dalyką, todėl linkstame į ją daugiau žiūrėti taip, kaip mums geriau atrodo. Jei man, pav., iš gyvenimo geriau yra pažįstama analogija, tai, būda-

mas kalbininkas, analoginėmis akimis aš ir žiūriu į kalbos dalykus, apie juos tik iš analogijos tesprendžiu. O jeigu aš esu logiškai arba matematiškai išlavintas, tai tik logiškai ir matematiškai tesistengiu spręsti apie praktinės kalbos vartoseną, ir jokių išimčių bei analoginių darinių visai nežiūriu.

Bet taip iš tikrųjų negali būti. Kalba yra nuolat kintanti žmogaus psichofiziškos organizacijos veikla, glaudžiai susijusi su visa mūsų buitimi, su dvasine ir materialine kultūra. Tai yra pinklus ir sudėtingas viso mūsų socialinio ir dvasinio gyvenimo padaras, tam tikra forma, kuria pasireiškia savotiškas mūsų galvojimas, jautimas, žodžiu – visa savaiminga mūsų sielos gyvata. Dėl to norėdami, kad mūsų praktinė kalba geriausiai tiktų žodžiu ar raštu reikšti mūsų sielai (jausmams, norams, mintims ir kt.), reikia, kad toji kalba visų pirma būtų natūrali, gyva, sklandi ir aiški, vienu žodžiu tariant – ji turi būti lietuviška, t. y., tokia, kuri gali reikšti būdingąsias ir esmingąsias mūsų, lietuvių, kalbos ypatybes. Vadinas, mūsų praktinė kalba turi būti ne kokia nors abstrakcija, kurią bet kas galėtume normuoti, kaip mums patinka, bet gryna realybė, normuojama tos pačios kalbos plitimo dėsniais, kuriais ji pati yra susiformavusi, t. y., plačia prasme suprantamais kalbiniais polinkiais, ne siauromis paragrafinėmis taisyklėmis. O kadangi tie polinkiai pasireiškia tik **visos** (ne atskiros kurios nors tarmės ar šnektos) vartosenoje, tad ir bendrinės kalbos taisyklingumas turi būti remiamas ne kuo kitu, kaip tik taja vartosena.

Bet čia tuojau kyla klausimas: kokią vartoseną reikia imti bendrinės kalbos taisyklingumo kriterijumi? Vienos liaudinės kalbos vartosenos tam reikalui neužtenka, nes mūsų liaudinė kalba dar tebėr kaip reikiant neištobūlinta, primityvi, daugiau pritaikinta kasdieniniams ir konkretiems gyvenimo reikalams. O dabartinėje mokytinių kalboje nemaža yra įsibrovusios svetimos įtakos, todėl jos vartosena nevisados yra patikima. Tad ką daryti? Man rodos, bendrinės kalbos kriterijumi reikia laikyti lietuviškuosius mūsų kalbos polinkius, kurie mūsų tėvų yra amžiais kurti ir kurie dabar, svetimos įtakos nesutrikdyti, gražiai pasireiškia tiek liaudinėje, tiek inteligentinėje kalboje. Dėl to tad, normuodami mūsų bendrinės kalbos vartoseną, turime žiūrėti, kad joje atsispindėtų mūsų gyvosios kalbos dvasia, visos savotiškos jos ypatybės, ir tuo pat metu nebūtų užkirstas kelias į ją patekti individualiniams kalbinės kūrybos pradams, t. y., kad bendrinės kalbos esmė toje vartosenoje pasireikštų harmoninga vie-

nove įvairenybėje. O tai gali geriausiai padaryti tik universalinės asmenybės, kurios savo intuicija bei intelektu veikiau už kitus suvokia būdinguosius mūsų kalbos polinkius ir juos šiokiu ar kitokiu būdu tinkamai iškelia aikštėn.

Kad šitos mano labai suglaustai pareikštos mintys būtų suprantamesnės, pailiustruosiu tai vienu kitu pavyzdžiu. Štai vienas kitas kalbininkas teigia, kad mūsų **protėvis** esąs netikęs žodis, nes priešdėlis **pro-** čia turįs tą pačią reikšmę, kaip ir **prie-** linksnis **pro** (pav., žiūriu **pro** langą, važiuoju **pro** vartus). Dėl to šis priešdėlis **pro-** žodžiuose **prósvaistė, prótarpis, próvėža, prógiedrulis** ir kt. visai gerai tinkąs, o tuo tarpu **prótėvis** ar **prósenolis** to nereiškiąs, t. y., čia priešdėlis **pro-** neparodąs, kad kas **pro ką** būtų daroma. Tačiau tokie sprendėjai pamiršta vieną dalyką, kurį K. Būga jau seniai yra pastebėjęs, būtent – čia priešdėlis **pro-** yra visai kitokios reikšmės, kaip dabartinis prielinksnis **pro**: jis čia dar nuo senų senovės pažymi, ne kas **pro** ką yra daroma, bet kas **prieš** ką, **pirma ko** yra. Todėl **protėvis** arba **prósenolis** yra tas, kuris **prieš tėvą**, arba, pirma **tėvo**, prosenolio yra buvęs, t. y., **protėvis**, prosenolis yra **tėvo tėvas, senolio senolis**. Ir dėl to tie žodžiai dėl savo labai senos ir savotiškos darybos, manyčiau, turėtų būti ramiai toliau kartojami, nes jie yra mūsų pačių **padarai**, ir jų svetimybėmis negalima išaiškinti.

Arba štai priesagos **-iška-** bei **-inga-**: daugelio jų mes visai nemokame vartoti. Vieniems atrodo, kad priesaga **-iška-** reiškia panašumą (pav. **vaikiškas** darbas, t. y., toks, kaip vaiko), o priesaga **-inga-**, J. Jablonskio žodžiais tariant, paprastai reiškianti „daikto vidaus ypatybę, išeinančią dažnai arba kartais ir aikštėn“. Tačiau iš tikrųjų priesaga **-iška-** mūsų kalboje pirmiausia žymi tik būdingąsias, arba charakteringąsias daikto ypatybes, kuriomis jis į ką panėši arba kurios tik jam pačiam tėra esmingos, susijusios su jo esme. Todėl ši priesaga kartais gali reikšti daugiau vidaus, ne paviršiaus panašumą, taip pat daikto atatinkamumą, derėjimą, o kartais tik parodo, iškelia aikštėn būdingąsias daikto ypatybes ir jų su nieku kitu nesieja. Pav., **galvijiškas** darbas, **giminiški** žmonės, **kalviškas** kūjis, **kiauliškas** pasielgimas, **liurbiškas** žmogus, **senybiškos** dainos, **žydiškas** pyragas (ne žydų, bet kaip žydų keptas), **žvėriškas grafas** (piktas, kaip žvėris) ir kt. parodo esminį panašumą, o **dvasiškas** žmogus, **gėdiškas** pasielgimas, **mėsiškas** valgymas, **moteriška** skepeta ir kt. tik pažymi, kad žmogus

turi dvasios, yra su dvasia ir todėl geras, sukalbamas, kad **pasielgimas** yra pilnas gėdos, nesąžiningas, nedoras, kad valgymas yra su mėsa virtas, kad mėsa tame valgyme yra žymesnė dalis, sudaro to valgymo charakteringą ypatybę, kad skepeta specialiai yra moterims padaryta ir t. t.

Visai kas kita yra priesaga **-inga-**: ja mes žymime paprastą arba, dažniau, gausingą pagrindiniu žodžiu išreikštų daikto savybių turėjimą, pav.: **dantingas** žmogus (kuris turi daug dantų, turįs didelius dantis, ir vėliau **kandus**), **duoningi** metai (geri, derlingi metai, kuriais uždera daug javų), **medingi** dobilai (kuriuose yra daug medaus), **pakulingi** linai (iš kurių daug pakulų gaunama), **pieninga** karvė (kuri duoda daug pieno), **sultingas** obuolys, **troškulingas** (turįs troškulį, ištroškęs) žmogus, **varpingi** rugiai (kurie turi ilgas grūdingas varpas), **žuvingas** ežeras (kuriame yra daug žuvies) ir kt. Plačiau apie tai žr. 1934 m. „Vairo“ VII 268–277.

Dabar, atbukus kalbos jausmui, dažnai mes tas priesagas maišome arba klaidingai vartojame. Bet norėdami, kad mūsų kalba būtų lietuviška, t. y. atvaizduotų būdinguosius mūsų kalbos palinkimus, mes ir bendrinės kalbos vartosenoje turime žiūrėti, kad tie polinkiai ko daugiausia joje pasireikštų. Mes turime vėl atgaivinti savo, lietuviškos, kalbos jausmą ir, juo vadovaudamiesi, mokamai įžvelgti esmines lietuviškų darinių, kad ir visai subtelias, ypatybes ir jas tinkamai vartoti. Štai kad ir šios priesagos: jos turi būti bendrinėje kalboje ne bet kaip vartojamos, bet taip, kaip mūsų plačiau yra linkstama jas vartoti. Pav., tuo būdu turėtume skirti **gėdiškas** darbas ir **gėdingas** žmogus, kaip kad seniau buvo skiriama, būtent: – **gėdiškas** darbas turi būti tas, kuris su gėda daromas, sudaro kam gėdos, o **gėdingas** žmogus yra tas, kuris turi gėdos, t. y. „gedlyvas, sarmatlyvas“. Tuo būdu turėtume toliau skirti ir **mokslingas** žmogus, **moksliškas darbas** nuo **mokslinis** (= mokslo srities, mokslui skiriamas) dalykas ir t. t.

Šitaip suprasdami kalbos vartoseną ir jos kriterijų, nieku būdu nenorime pasakyti, kad bendrinėje kalboje būtų vartojami tik tokie dalykai, kurie man arba kam kitam atrodo geri, pateisinami. Ne, šitaip samprotaudami, mes ieškome objektyvesnio kriterijaus, paremto realiais kalbos duomenimis, ne kokiu nors apriorišku sumetimu, ir todėl tuo būdu paremta bendrinės kalbos vartosena yra ne kieno nors išgalvota, bet išvesta iš pačios kalbos ilgametės raidos ir

moksliniu būdu pritaikinta gyvenimo individualiems arba bendriems, net sudėtingiausiems gyvenimo reikalavimams. Štai ligšiol mes dažnai esame vartoję ir dar dabar vartojame **apsivesti**, bet charakteringumo jis mums nėra charakteringas, – mes ką nors vesdami ne apie ką apsivedame, bet iš tikrųjų **vedame** žmoną į savo namus. Tas vedimas dar ypač ryškiai yra atvaizduojamas mūsų liaudies dainose, kur **tekanti**, t. y. bėganti, jaunoji kartais būdavo net ir varu jaunojo namo parsivedama. Šitą **vedimo** senumą rodo ir mūsų kaimynai; plg. latvių **sievu vest**, sen. rusų **vesti ženu**, taip pat lot. **uxōrem dūcere** ir t. t. Taigi iškilmingas arba seniau priverčiamas jaunosios vedimas į jaunuojo namus yra vienas iš seniausių ir charakteringiausių vestuvių momentų, ir todėl toliau turime palikti **vedimą**, ne slaviškai nudažytą **apsivedimą**, veikiau vergiškai kontaminacijos keliu iš **apsiženijimo** išverstą.

Tačiau toks samprotavimas apie bendrinės kalbos taisyklingumą neturėtų nugąsdinti eilinių bendrinės kalbos vartotojų. Šitaip suprantamo bendrinėje kalboje vartotinųjų dalykų charakteringumo turėtų ieškoti ne visi, bet tik tie, kurie turi progos ir laiko daugiau įsigilinti į mūsų kalbos raidą bei jos istoriją, taip pat į žodžių reikšmės kaitą, arba tie, kurie turi aštrų kalbos jausmą. Tie tariamieji parinktiniai bendrinės kalbos dorotojai turėtų ko greičiausiai iškelti aikštėn būdinguosius tos kalbos dalykus, juos aprašyti ir pateikti platesnei visuomenei. Pirmoje vietoje būtinai reikia galutinai sutvarkyti bendrinės kalbos rašybą, tartį, kirčiavimą, vėliau žodžių darybą, kaitybą, žodyną bei sintaksę ir visą tai surašyti į atskirus veikalus, kuriais vadovaudamasi platesnė visuomenė ilgainiui galėtų susidaryti padorias bendrinės kalbos manieras, pamažu išugdytų tos kalbos jausmą, ir tuo vadinamasis bendrinės kalbos taisyklingumo klausimas mums pasidarytų įmanomesnis ir nebe toks painus. Šiaip trypčiojimas vietoje ir įnoringas bendrinės kalbos duomenų traktavimas tik sudaro painiavą, atbukina kalbos jausmą ir žlugdo pačias būdingiausias mūsų kalbos ypatybes. Taigi dabar turi ateiti išmaningo ir gerai organizuoto bendrinės kalbos dorojimo laikas, nes to reikalauja pats gyvenimas ir mūsų kalbos garbė!

Svetimybių aplietuvinimas

(Gimtoji kalba, 1936, 6 sąs., p. 90–91)

Svetimybes galime sulietuvinti ir aplietuvinti. Jei kurį svetimąjį žodį visą verčiame į lietuvių kalbą arba pakeičiame savu, lietuvišku, žodžiu, tada mes lietuviname arba sulietuviname. Bet būna atsitikimų, kada visos svetimybės negalime sulietuvinti, – turime pasitenkinti jos tik vienos dalies sulietuvinimu. Tokiais atvejais mes svetimybes tik aplietuviname, ne sulietuviname. Pvz., *aficierių* ir *feldfebelį*, paversdami *karininkù* ir *viršilà*, sulietuviname, t. y. juos visus pakeičiame savais žodžiais. Bet, pvz., *akcionieriaus* vietoje vartodami *ākcininką*, mes jau turime reikalo su aplietuvinimu, t. y. šios svetimybės sava pakeičiame tik priesagą, o šaknį paliekame svetimą. Tai dažniausiai tenka daryti tada, kai negalime rasti tinkamo pakaito svetimajai šakniai, o svetimoji priesaga yra lengvai pakeičiama.

Toks svetimybių perdirbinėjimas, nors ir nėra visai idealus dalykas, bet dažnai yra labai naudingas ir patogus. Pvz., dabar vartojamieji perdirbiniai *akcininkas, kontrabandininkas, policininkas, stipendininkas* ir kt. yra mums daug įmanomesni ir vaizdingesni kaip *akcionierius, kontrabandistas, policistas* ar *policijantas, stipendiatas* ir kt.: mes tuojau galime suprasti, kad akcininkas yra tas žmogus, kuris turi kokios nors įmonės ar bendrovės akcijų, kad *kontrabandininkas* verčiasi kontrabanda ir t. t. Tai yra jau mūsiškos darybos žodžiai.

Ir man rodos, šiuo keliu bendrinėje kalboje sėkmingai mes galėtume dar toliau eiti. Pvz., dabartinio *legionieriaus, marksisto, opozicionieriaus, peisažisto, prozaiko, reakcionieriaus, rekordisto, revoliucionieriaus* ir daugelio kitų panašių svetimybių vietoje lengvai galime vartoti *legiònininkas (legioninkas), márksininkas, opozìcininkas, peisāžininkas, pròzininkas* (plg. *apýsakininkas* „apysakų rašytojas“), *reākcininkas, rekòrdininkas* (plg. *imtỹninkas* „kuris eina imtynių“), *revoliùcininkas*. Čia priesaga *-ininkas* mūsų kalbos palinkimais daug geriau tinka, kaip priesaga *-ietis, -ietė*, pvz.: *kęstutietis, tolstojietis, kazimierietė, zitietė* ir kt.; jų vietoje reikėtų vartoti *kęstutininkas, tolstojininkas, kazimierininkė, zitininkė*.

Panašiai galime pasielgti ir su kitais žodžiais. Pvz., vietoje *idealizuoti, legalizuoti, sistematizuoti, katalogizuoti, marširuoti* ir kt. bendrinėje kalboje galime ir turime aiškiau ir lietuviškiau sakyti, bū-

tent: *ideãlinti* (daryti ką idealų, laikyti ką idealiu), *legãlinti, sistèminti, katalogúoti* (plg. *sklañdas, -aĩ* „tveriamoji tvoros kartis“: *sklandúoti* „sklandais tverti“, *vardas – vardúoti* „užkalbėti“ ir kt.), *maršúoti* „maršu eiti“ (plg. *vargonúoti* „vargonais griežti“, *slabnúoti* „slabnam būti“, *badúoti* šalia *badáuti* „badu mirti“ ir kt.).

Tuo būdu aplietuvindami ir sulietuvindami svetimybes mes nemaža galime prisidėti prie bendrinės kalbos įmanomumo ir lietuviškumo kėlimo.

Artimesnieji bendrinės kalbos uždaviniai

(Gimtoji kalba, 1936, 7 sąs., p. 105–108)

Niekam nėra paslaptis, kad ir dabar mūsų bendrinė kalba vis dar nėra kaip reikiant sutvarkyta: ne tik kad neturime geros bendrinės kalbos gramatikos, žodyno, bet be tvarkos tebėra ir jos rašyba, tartis, kirčiavimas ir kt. Mūsų viešoji ir laikraštinė kalba, išskyrus vieną kitą žurnalą, vis dar dažnai šlubuoja, o radiofono prelegentai į savo klausytojus byloja tiesiog nepakenčiamai. Įstaiginė kalba, terminologija ir kitos bendrinės kalbos sritys vis dar tebedirvonuoja.

Bet ką gi daryti, kad šitai anarchijai bent kartą ateitų galas? Vien aimanavimais, blogybių konstatavimais, tūpčiojimais vietoje, žiūrėjimais pro pirštus ar kitu kuriuo panašiu būdu mes nieko gero nepasieksime, – tik patys įprasime ir kitus įpratinsime lengvai žiūrėti į mūsų kalbos ydingumą, neugdydami jos kultūros, vis daugiau šipinsime savo kalbinį jausmą ir tuo būdu, iš pradžios visai nejaučiamai, ruošime kelią savo gimtosios kalbos degeneracijai. Tai yra neišvengiamas visokios kalbinės anarchijos vaisius. Štai kad ir dabar, savo laiku gerai dirvonų neplėšę ir tinkamai nesėję, jau vietomis sulaukiame visai prasto derliaus: kai kurie abiturientai, baigę gimnazijas, daro po daugybę net paprasčiausių rašybos klaidų; daug kur miestuose žargoniškoji tartis jau gerokai yra sugadinusi grynąją lietuviškąją tartį; specialinėje literatūroje vis daugiau ir daugiau įsigali labai griozdiškų terminų ir t. t. Dėl to tad dabar ne tik galime pakartoti A. Smetonos 1910 m. *Viltyje* parašytus žodžius, kad mūsų kalba atrodo kaip troba, kuriai padėti pamatai ir keli vainikai už-

dėti viršum langų, o stogo dar nėra (Šviesos Takais, 250 psl.), bet dar pridurti, kad pro kiaurus langus ir neuždėtą stogą į trobą įsisukusi vėtra ne tik prineša visokių šiukšlių, bet ir samanas iš tarpsąčių išpešioja, o kartais net ir pačius rąstus iš sąsparų išklebetuoja.

Taigi, jei tikrai mums yra brangi gimtoji kalba, mes būtinai turime apleistą mūsų bendrinės kalbos trobą ne tik pabaigti statyti, bet ir viduje taip įrengti, kad žalingas vėjas į ją visai nebegalėtų įsiskverbti.

Visų pirmà, man rodos, mes aiškiai turime įsisąmoninti bendrinės kalbos kultūros réikšmę mūsų kasdieninei gyvatai bei tautybei ir, tai supratę, visomis gāliomis sténgtis ugdyti kalbos jausmą. Be kalbos sąmonės ir jausmo mes negalėsime įvertinti bendrinės kalbos kultūros reikšmės ir todėl ja kaip reikiant nesirūpinsime: arba darysime daug nereikalingų klaidų, arba, ją paviršutiniškai suprasdami, menkesniuosius dalykus sumaišysime su svarbesniaisiais arba kalbos praktiką pajungsime kitiems tikslams.

Kitas dabar labai aktualus dalykas yra planingas, tikslingas ir nuolatinis bendrinės kalbos kultūros darbas. Kad nereikėtų veltui daug jėgų eikvoti ir laiko gaišti, turime tos kultūros lipynėmis palaipsniui lipti nuo apačios į viršų, ne nuo vidurio ar nuo viršaus į apačią, praleisdami po kelias pakópas, kaip kad vienas kitas visai klaidingai sámprotauja. Aiškiau tariant, pirmiausia turime sutvarkyti pačius bendrinės kalbos pamatus (rašybą, tartį, kirčiavimą, normines kalbos lytis) ir juos kodifikuoti. To nepadarius, yra labai sunku, o tam tikrais atvejais tiesiog net negalima didesnės tobulybės pasiekti. Pvz., dabar, kada mokyklose iš pradžiõs daugiausia tėra kalamos tik raidės, o ne garsų mokomasi, bendrinės tarties mūsų priaugančioji jaunuomenė beveik ir nemoka. O su rašyba dar blogiau: dabar jos moko pradinėse mokyklose, gimnazijose, universitete, ir vis vien negali kaip reikiant išmokyti, nes pastovios rašybos stoka ir jos vidinės priešybės bei anarchija, – dabar bevéik nė vieno leidinio ar laikraščio negali rasti su pastovia ir visai vienoda rašyba! – tam be galo daug kliudo. Ypač yra bloga, kad dabar vieno kito sąmoningai mažiau pradedama rūpintis rašyba ir visą dėmesį norima nukreipti kur kitur. Tuo yra daroma didelė žala mūsų kalbai ir jos mokymui. Tad noroms nenoroms rašybą reikia ko greičiausiai galutinai sutvarkyti; nesutvarkytos rašybos vilkinimas arba mėginimas ją supastovinti pa-

ties klausimo neišspręs, tik prailgins ir padidins esančiąsias sunkenybes rytojui.

Trečias iš eilės labai svarbus ir neatidėliotinas dalykas yra visos aplinkinės (viešosios, spaudos ir kt.) kalbos sutvarkymas, geros kalbinės lektūros bei vadovėlių parūpinimas ir mokytojų paruošimas. Kol aplink yra kalbama darkytu žargonu, kol mūsų įtakingesnieji žmonės nesivaržydami nusideda bendrinei kalbai, kol teatras, radijas ir kt. yra dideli tos kalbos kultūros stabdžiai, kol vis dar trūksta geros kalbinės lektūros ir vadovėliai yra kepte kepami, o mokytojai ne visi kaip reikiant pasiruošę ir kitų dalykų dėstytojai pro pirštus žiūri į lietuvių kalbą, – tol, savaime suprantama, negali būti daug kalbos ir apie didesnį pažangumą bendrinės kalbos kultūroje.

Yra dar ir daugiau aktualių dalykų, susijusių su bendrinės kalbos kultūra, bet jų čia netenka kelti aikštėn, – užtenka paminėjus ir tas gáires, kuriomis mūsų bendrinė kalba toliau turi būti tobulinama. Tai mums ypač dabar yra reikalinga dėl to, kad iš vienos pusės mūsų bendrinė kalba dar yra labai apleista, daug kas į jos kultūros darbą žiūri su nepasitikėjimu; iš kitos pusės pats gyvenimas mus verste verčia tuo daugiau susirūpinti, organizuotai imtis bendrinės kalbos tobulinimo darbo. Itin yra svarbu turėti aiškų tikslą ir konkrečią darbo prográmą Lietuvių Kalbos Draugijai, dirbančiai labai sunkų ir painų darbą, nes jos narių yra nedaug, darbo begalės, o aktyvių padėjėjų ji beveik neturi, pašalinės paramos iš niekur negauna; priešingai, kartais ji net sutinka ir šalto abejingumo. Tačiau, to nepaisant, tenka daug kur imtis privačios iniciatyvos ir rauste rausti prižėlusius dirvonus. Ir štai tuo būdu ėmusis darbo, LKD dabar planingai ir visai konkrečiai jau varo didelį bendrinės kalbos kultūros darbą: iš vienos pusės ji stengiasi organizuoti kolektyvią nuomonę apie mūsų bendrinę kalbą ir jos taisyklingumo kriterijų, iš kitos pusės, tuo vadovaudamasi, jau ir praktiškai spréndžia pačius būtinuosius dalykus: doroja spaudos kalbą ir yra pasiryžusi išleisti svarbesniųjų paklaidų indeksą, svarsto inteligentams reikalingiausius terminus, tvarko vaidybinę tartį bei kirčiavimą, nustato normines bendrinės kalbos lytis ir kt.

Bet vienai vienos LKD darbas bus tik lašas jūroje, jei visi kiti iš šalies pasyviai į tai žiūrės ir tik žodžiais pritars. Mums labai svarbu, kad įvairių sričių specialistai irgi organizuotai pradėtų doroti savo specialybinę kalbą jau š.m. GK 49–50 psl. paskelbtomis gairėmis:

tada būtų galima laisviau tarpusavyje susikalbėti, ir pats darbas būtų našesnis. Bet ypač yra svarbu, kad į planingą ir organizuotą bendrinės kalbos kultūros darbą daugiau pradėtų kreipti dėmesio atsakingieji įstaigų vedėjai: jie ne tik patys pirmiausia turi gerai lietuviškai mokėti, bet ir žiūrėti, kad jų valdomųjų vadybų kalba perdėm būtų gera ir taisyklinga. Mūsų visų tikslas turi būti: juo kas turi atsakingesnę vietą, juo daugiau pats moka lietuviškai ir daugiau žiūri, kad kiti gerai mokėtų lietuvių kalbą. Pvz., jei mes iš pradinių mokyklų ir gimnazijų mokytojų reikalaujame lietuvių kalbos mokėjimo, tai juo daugiau to turime reikalauti iš universiteto dėstytojų. Nuo tos priedermės jie nė vienas negali atsisakyti. Mūsų valstybinis teatras toliau turi būti gražios tarties ir kirčiavimo pavyzdys visai mokytinei Lietuvos visuomenei. Radiofonas turi pradėti bent kartą gražiai kalbėti į savo klausytojus. Vadovėlių ir šiaip plačiau skaitomųjų knygų autoriai turi kruopščiau ir atsakingiau apdoroti savo kalbą. Žodžiu, visi turime imtis aktyvesnio ir tikslingesnio bendrinės kalbos kultūros darbo: visi turime atlikti savo kalbinę priedermę. Šito tikslo kaip tik yra pasiryžusi siekti ir LKD.

Dėl priesagų vartojimo

(Židinys, 1936, t. XXIII, p. 140–145)

Tam tikrus kalbos dalykus mes dažnai nevisai kaip reikiant vartojame ne tik dėl menkesnio kalbos mokėjimo ar dėl kalbos jausmo atbukimo, bet ir dėl nevisai pagrįsto įsitikinimo. Štai, mes lig šiol buvome sau įsikalę į galvą, kad priesaga *-iškas* reiškia panašumą, ir tą panašumą jau visur žymėdavome be jokios atodairos. O tuo tarpu mūsų žmonių kalba labai aiškiai skiria dvejopą panašumą – paviršutinį, su daikto esme nesusijusį, ir vidujinį, išreiškiantį esmingas daikto ypatybes. Pirmąjį panašumą daugiau reiškia priesaga *-inis*, o antrąjį priesaga *-iškas*, pav.: *burokinės* (raudonos kaip burokai) bulvės, *galvinis* (galvos pavidalo) cukrus, *geležinė* (kieta kaip geležis) širdis, *kamuolinis* žaibas, *kartinis* (didumo sulig kartimi) spragilas, *ledinė* druska, *lėkštinės* ekėčios, *obuolinė* spyna, *siūlinis* kirminas ir kt., bet *bažnytiškas* (kurs pridera bažnyčioje būti) skreistis, *bedieviškas* pasielgimas, *berniška* daina, *bobiška* pasaka, *čigoniškas* gudrumas, *dimiš-*

kas audimas, *dvasiškas* (labai geras ir sukalbamas, su dvasia) žmogus, *galvijiškas* darbas, *giminiški* žmonės (svetimi kaimynai kaip giminės), *kalviškas* (visai toks kaip kalvio) kūjis, *karviška* (sutižusi, kaip karvė) merga, *lepšiškas* (visai apsileidęs, kaip lepšė) žmogus, *mėsiškas* (su mėsa patiektas) valgymas, *senybiškos* (lygiai tokios pat, kaip senybėje buvo dainuojamos) dainos, *velykiškas* (toks kaip per Velykas, šiltesnis) laikas, *vyriška* (tvirta, kaip tikro vyro) ranka, *žydiškas* (kaip žydų) pyragas, *žvėriškas* (biaurus, kaip žvėris) grafas ir kt. Sulyginę šiuos pavyzdžius, jau galime pastebėti, kad priesaga *-inis* žymi paviršutinį daikto arba jo ypatybės santykį su pagrindiniais žodžiais, iš kurių su ta priesaga yra sudaromi būdvardžiai, o priesaga *-iškas* pirmiausia žymi būdingąsias daikto ypatybes, kuriomis jis į ką panėši arba kurios tik jam pačiam tėra esmingos. Todėl šia pastaraja priesaga daugiau linkstame žymėti ne vidaus, bet paviršiaus panašumą, taip pat daikto atitinkamumą, derėjimą arba tik iškeliame aikštėn būdingąsias daikto ypatybes ir jų su nieku kitu nesiejame. Pav., *galvijiškas* darbas, *kalviškas* kūjis, *kiauliškas* pasielgimas, *liurbiškas* žmogus, *žvėriškas* grafas parodo esminį panašumą: *galvijiškas* darbas yra ne galvijo, bet kaip galvijo, t. y. toks, kokį gali tik galvijas padaryti; *kalviškas* kūjis yra specialiai kalviui padarytas arba lygiai toks pat, kaip kalvio, ir t. t. O būdvardžiai *dvasiškas* žmogus, *gėdiškas* darbas, *mėsiškas* valgis, *moteriška* skepeta ir kt. tik pažymi, kad tas žmogus yra su dvasia, kad šis darbas yra su gėda padarytas, nesąžiningas, nedoras, kad mėsa valgyje sudaro svarbiausią dalį, kad skepeta specialiai yra moterims padaryta ir t. t.

Ir šitoks įpratimas yra pastebimas ne vienoje kurioje tarmėje, bet visoje mūsų kalboje. Todėl, atrodo, tiek A. Vireliūnas (plg. Įvardai, 95 psl.), tiek J. Baronas, tiek B. Sereiskis savo žodynuose paviršutinį panašumą arba pavidalą yra be reikalo visur linkę žymėti priesaga *-iškas*. Iš tikrųjų rusų зерновидный, кольцеобразный, конусовидный (arba конусообразный), мешкообразный, нитевидный (arba нитеобразный), подковообразный, стреловидный ir vokiečių kegelförmig, kegelartig (arba kegelähnlich), sackähnlich (arba sackförmig), fadenförmig, hufeisenförmig, pfeilförmig pirmiausia turime versti ne *grūdiškas, žiediškas, kūgiškas, maišiškas, siūliškas, pasagiškas, strėliškas*, bet *grūdinis, žiedinis, kūginis, maišinis, siūlinis, pasaginis, strėlinis*, nes čia priesaga *-inis* mūsų kalbai yra daug

įprastesnė ir būdingesnė. Pav., man niekur neteko girdėti, kad kur būtų sakoma *siūliška* šaknis, o *siūlinę* šaknį su *siūliniu* kirminu esu girdėjęs ne tik iš ryt. aukštaičių, bet ir iš žemaičių bei kitų. Taip pat ir Kuršaitis, tilžėnas, vok. apfelförmiges Vorhangsschloss verčia ne *obuoliška*, bet *obuolinė* spyna. Taigi šiuo atveju mes einame visai kitu, savarankiškesniu keliu, kaip latviai: jų *pumpurveidigs* „pumpurinis, knospenartig, -förmig", *sirdveidigs* „širdinis, herzförmig" ir kt. mūsų kalboje labai kerėbliškai skambėtų, būtent – **pumpurveidingas*, **širdveidingas*!

Mūsų priesagų vartosenos savotiškumas pasireiškia ir kitais atvejais. Pav., germanų priesaga *-iska-* daugiausia reiškia priklausomybę, kilmę, kaip antai: gotų *mannisks* „menschlich", *gudisks* „göttlich", *funisks* „feurig" ir kt. Taip pat ir slavų kalbose priesaga *-isko-* pirmiausia žymi priklausomybę rūšiai (ne individui) arba vietinę kilmę; pav., jau senovėje slavų bažnytinėje kalboje небесьскъ, польскъ, земьскъ reiškė tą pat, kaip ir небесьнъ, польнъ, земьнъ (= liet. **žeminas*: *žeminis*, plg. *molinas* ir *molinis*). O būdvardžiai осильскъ, пророчьскъ ir kt. (mūsų būtų *asiliškas*, *prarakiškas*) kaip tik reiškia tai, ką mes nusakome kilmininku arba būdvardžiais su priesaga *-inis*, būtent – *asilo* arba *asilinis*. Gal būt, senų senovėje panašią reikšmę ir mes esame pažinę, bet istoriniais laikais ji mums jau atrodo apysvetimė. Nors senoviniuose raštuose ir sutinkame *dangiškas tėvas, graikiška žemė* (Griechenland), *izraelitiškas miestas, kūniška gyvata, Jėzus Nazareniškas, poniška malda* (Tėve Mūsų), *popiežiška karalysta, žydiškas rabinas, žmogiška giminė, žmogiškas protas* ir kt., vis dėlto netikėtina, kad priesaga *-iškas* būtų tada dar tikrai reiškusi priklausomybę arba vietinę kilmę: viena, šios rūšies būdvardžių daugiau sutinkame prastesnių raštų kalboje; antra, geresni mūsų senovės vertėjai (pav., Daukša) ar rašytojai tam reikalui dažnai vartoja vietininkinius būdvardžius (pav., *dangujęjis* arba *dangujis* tėvas) arba kilmininkus (pav., lenkų *ziemskie królewstwo* ir *żydowski doktor* savo postilėje, 26 ir 56 psl., Daukša verčia į *žemės karalysta* ir *žydų daktaras*); trečia, ir dabartinės kalbos palinkimai nerodo, kad XVI–XVII amž. *žydiškas rabinas* arba *žmogiškas protas* būtų tas pat buvę, kaip ir *žydų rabinas* arba *žmogaus protas*. Pagaliau, visi aukščiau minėtieji pavyzdžiai yra ne gyvosios, bet knyginės, bažnytinės kalbos, todėl jie ypač lengvai galėjo atsirasti slavų kalbos įtakoje. Tai labai aiškiai rodo lenkų *oj-*

ciec niebieski: iš pradžios, kaip jau minėjau, daugiau buvo verčiamas *dangujęju* (*danguju*) arba *dangaus tėvu*, o vėliau, pradėjus smukti mūsų raštų kalbai, ypač XVIII amžiuje, dažniau bepasirodo tik *dangiškas tėvas*. Tuo būdu ilgainiui ne tik į mūsų raštų, bet ir į šnekamąją kalbą įsibrovė priesagos *-iškas* būdvardžių su mums svetima arba apysvetime reikšme. Antra vertus, šios rūšies būdvardžiais reiškiamos sąvokos dažnai esti visai abstrakčios, todėl joms nevisados lengva parinkti kalbines lytis, ypač, kai tos sąvokos esti pirmiau pažįstamos iš svetimų kalbų, kur jos kitaip yra ir reiškiamos. Tik dabar, daugiau įsigalvoję, mes patiriame, kad, pav., *dvasiškas penas* nėra tos pat rūšies, kaip *mėsiškas* ar *pieniškas valgis*, būtent – jis nėra dvasioje ar su dvasia patiektas; todėl J. Jablonskis (R. Jono Gram.[2] 222) visai gerai yra pataręs vartoti *dvasios* arba *dvasinis* (dvasiai skiriamas) *penas*.

Daugiau studijuodami savo kalbos duomenis, esame taip pat patyrę, kad ir mūsų priesaga *-ingas* pirmiausia reiškia ne vidaus ypatybę, kartais arba dažnai ir aikštėn išeinančią, kaip kad J. Jablonskis yra nusakęs, bet paprastą arba, dažniau, gausingą pagrindiniu žodžiu išreikštų daikto savybių turėjimą. Pav.: *dalinga* merga (kuri turi gerą dalį, didelį kraitį), *dusulingas* žmogus, *grūdingos* avižos (kuriose yra daug grūdų), *pinigingas* (turtingas pinigų, geldreich) žmogus, *sultingas* obuolys, *vandeninga* žemė, *žuvingas* ežeras, taip pat *karingas* vyras (kuris mėgsta su kitais kariauti, peštis, neramus), *liežuvinga* merga (kuri turi gerą liežuvį, vis liežuvauja), *petingas* (stiprių, plačių pečių) berniokas ir kt. Toliau plg. 1934 m. Vairo VII 268–277 p.

Taigi dabar, vartodami priesagas bendrinėje kalboje, daugiau turime žiūrėti mūsų gyvosios kalbos vartosenos palinkimų, ne vieno kito kurio nors žinomesnio pavyzdžio. Tai ypač svarbu atsiminti lietuvių kalbos mokytojams: jie turi savo mokinius išmokyti ne mechaniškai atsiminti vieną arba kelis kalbamųjų priesagų pavyzdžius, bet sąmoningai ir savarankiškai jas vartoti visais atsitikimais. O tai bus galima padaryti tik tada, kada patys mokytojai ne tik kaip reikiant mokės, bet ir gerai jaus priesaginę žodžių darybą bei vartoseną. Pav., tinkamai apie tai nusimanydami, mes be jokių sunkenybių galime žinoti, kada reikia vartoti *mokslinis, moksliškas* ar *mokslingas*: *mokslinis* straipsnis (plg. 1935 m. GK V 67–70) mums tegalės toliau būti tik mokslo srities arba mokslui skiriamas, o *moksliškas* straipsnis tik toks, kuris yra parašytas mokslo pagrindais ir reikalavimais, t. y. kuriame

autorius parodo kiek reikiant savarankiškos mokslinės erudicijos, moka sistemingai ir logiškai reikšti savo mintis ir t. t. Visai kas kita yra *mokslingas*: *mokslingas* veikiausiai bus toks žmogus, kuris yra įgijęs mokslo, kuris turi daug mokslo ir kt.; plg. *protingas, išmintingas, garbingas* žmogus. Čia man rodos, bendrinėje kalboje teks skirti *mokslišką* darbą nuo *mokslingo* žmogaus lygiai taip pat, kaip kad vietomis esame linkę skirti *gėdiškas* (schändlich, unehrenhaft, schmachfoll) *darbas* nuo *gėdingas* (turįs gėdos, schandbar, schamhaft) *žmogus*.

Aš žinau, gyvojoje kalboje kiekvienas galės rasti ir kitokių pavyzdžių su kitokesnėmis reikšmėmis. Pav., *mokslingas* šalia *mokslus* (plg. *narsas, narsus* ir *narsingas*; *noras, norus* ir *noringas*) gali dar reikšti ir *gabus, tinkamas mokslui*, lernfähig. Taip pat ir priesaga *-iškas* vietomis reiškia priklausomybę, pav., *karališka* giria (kuri priklausė karaliui ir jo įsakymais buvo tvarkoma), *poniški* žmonės (kurie ponams tarnaudavo ir eidavo į dvarą dirbti) ir kt. Bet tai pagrindinių priesaginių reikšmių nei kiek nekeičia: gyvojoje kalboje kiekviena priesaga visados turėjo ir turės daugybę niuansinių reikšmių, o bendrinėje kalboje specialiam reikalui ramiai galime ir turime vartoti griežčiau apibrėžtas būdingesnes reikšmes. Antra vertus, šios niuansinės reikšmės dažnai esti susipynusios su pagrindinėmis reikšmėmis; pav., dabartinė priklausomybinė priesagos *-iškas* reikšmė dažnai žymi ir būdingąsias daikto ypatybes.

Iš kitos pusės niuansinės priesagų reikšmės, kurių mūsų tarmės apsčiai pažįsta, ne be vertės yra ir bendrinei kalbai: jas vartodami, mes lengviau galime nusakyti net ir visai subtilius dalykus. Pav., yra pastebėta, kad priesaginiai būdvardžiai, reikšdami vieną ypatybę, daug ryškiau iškelia aikštėn reikiamuosius daikto požymius, negu atitinkami daiktavardžių kilmininkai, kurie, kad ir eidami pažyminiais, vis dėlto nenustoja reiškę ir vaidinių komplekso. Štai sakydami *valstybės draudimo įstaiga, valstybės berniukų gimnazija, valstybės teatro direktorius* ir kt., kad ir numanome kilmininką *valstybės* esant pažyminį, vis dėlto asociaciniu būdu dažnai griežtai neskiriame, ar tai yra *kieno* ar *kokia* draudimo įstaiga ar berniukų gimnazija. Kasdieniniai nuosavybiniai pavyzdžiai mūsų žodžiais reiškiamus vaidinius dažnai sumaišo, ir dėl to kartais mums pasidaro nebeaišku, ar pažymininis kilmininkas *valstybės* žymi draudimą ar įstaigą. Visai kas kita yra, kai mes sakome *valstybinė draudimo įstaiga*:

tada mums nebekyla jokios abejonės, kad kalbamuoju pažyminiu yra pati įstaiga žymima, ne jos funkcija. Antra vertus, tam tikrais atvejais priesagos *-inis* būdvardžiais mes galime ne tik griežčiau ir tiksliau mintį išreikšti, bet sklandžiau ir visą posakį nusakyti. Štai viename dienraštyje buvo parašyta: *Valstybės Teatro Klaipėdoje direktorius J. Stanulis*. Čia vietininkas *Klaipėdoje* yra lyg baslys rate: taip jis apsunkina viso posakio skaitymą ir toks yra dirbtinas ir negyvas, jog, atrodo, jį tegalėjo pavartoti tik visai atbukusio kalbos jausmo žmogus. Ir iš tikrųjų: jeigu bent kiek būtų jutęs mūsų natūralų kalbos grožį, jis būtų galėjęs parašyti visai aiškiai ir sklandžiai: *Valstybinio Klaipėdos Teatro direktorius J. Stanulis išvažiavo į Mintaują*.

Arba štai vėl kitame dienraštyje esu užtikęs tokį posakį: *karališkos šeimos nariai*. Čia visai aiškiai priesaga *-iškas* yra reiškiama nuosavybinė priklausomybė, tai, kad *anglų* karaliaus, ne kokios kitos šeimos nariai buvo susirinkę rezidenciniuose rūmuose. Bet, kaip jau esu minėjęs, šios reikšmės priesaga *-iškas* mūsų bendrinei kalbai nėra būdinga, ir todėl būtų geriau jos nevartoti. Visai kas kita yra tokie posakiai: *giminiški žmonės, liurbiškas žmogus, žmogiškas žydas, žvėriškas grafas* ir kt. Čia mes kaip tik norime pasakyti, kad žmonės yra ne giminių, ne giminėms priklauso, bet tokie geri kaimynai kaip giminės; kad kalbamasis žmogus nėra tikras liurba (arba liurbis), bet nedaug kuo nuo jo ir tesiskiria, t. y. savo būdingomis ypatybėmis yra visai panašus į liurbą, elgiasi ar ką daro kaip tikras liurba, l i u r b i š k a i; kad žydas yra beveik toks pat, kaip mūsų žmogus: nežydžiuoja, nesistengia kitų apsukti, niekur įkyriai nelenda ir t. t. Taigi prireikus galima sakyti ir *inteligentiškas žmogus*, *koketiška mergaitė* ir kt. Bet čia tuojau turime pastebėti, kad *inteligentiškas žmogus* aukščiau minėtais pavyzdžiais nebūtinai turi būti inteligentas: jis veikiau bus toks, kuriam inteligento ypatybės yra būdingos, kuris elgiasi ir viską daro kaip inteligentas, nors inteligentui reikalingo išsilavinimo ir neturi. Savybinius ir nuolatinius būdingus daikto pažymius mes kaip tik reiškiame pažymininiais daiktavardžių vardininkais, arba priedėliais. Pav., sakant *pamotė ragana* mums pamotė atrodo esanti pati ragana, turinti visas raganos ypatybes; o posakiu *raganiška pamotė* mes kaip tik norime pasakyti, kad pamotė yra kaip ragana, ir daugiau nieko.

Baigdamas šias trumpas savo pastabas, aš noriu dar pažymėti, kad bendrinės kalbos žodžių daryba, į kurią mūsų kalbos vadovėlių autoriai labai maža kreipia dėmesio, reikia pagaliau daugiau susirūpinti: kaip reikiant neapdoroję žodžių darybos, negalime toliau žengti ir į sintaksės sritį. Norėti priešingai daryti reiškia arti atžagariu arklu.

Kalba ir kultūra tautinis stiprybės pagrindas

(Vakarai, 1937 07 10)

Otto Natan, Mundart und Siedelung im Nordöstlichen Ostpreusen (= Schriften der Albertus–Universitaet, hrsg. vom Königsberger Universitätsbund. Geistwissenschaftliche Reiche. Band 4). 1937. Ost–Europa Verlag, Königsberg (Pr.) und Berlin W. 35. 308 psl.

Šis veikalas, kad ir vokiečių dvasioje parašytas, yra įdomus ir mums. Visų pirma čia autorius mėgina išdėstyti vokiečių žemaičių tarmę, vartojamą pačiuose Vokietijos šiaurės rytuose – Pilkalnio, Stalupėnų ir Tilžės Ragainės apskrityse. Tos tarmės istorinės gramatikos metmenis jis daugiausia aprašo iš savo gimtinės, Viliūnų, šnektos. Būdingos šios tarmės ypatybės, pvz., yra šiokios: **tyt** (čia igreku žymimas ilgasis **i**) „Zeit, laikas“, **brūt** „Braut, nuotaka, jaunoji“, **jelt** „Geld, pinigai“, **ek**, „ich, aš“, **dytš** „deutsch, vokiškai“, **wat jeft nyas?** „was gibt's Neues?, kas yra naujo?, **wat weist?** „was wilst du?, ko tu nori?“ ir kt. Šita tarmė susidariusi visai savotiškose aplinkybėse. Pat pradžioje Pilkalnio apskrityje gyvenusios prūsų padermės – skalviai ir nadruviai, artimi lietuvių, ne vokiečių giminiečiai. Vėliau, XIV ir XV amž., toje vietoje buvusi tuštuma (Wildnis), kurią nuo XV amžiaus pabaigos ėmę kolonizuoti lietuviai. Po 100 metų visa minėtoji apskritis jau buvusi lietuvių gyvenama. Vokiečiai į tą apskritį ėmę kraustytis vėliau. Iš pradžios čia daugiausia keliavę amatininkai, smuklininkai ir kt. Bet jų skaičius dar ilgai buvęs nedidelis, ir todėl lietuviams, lietuvių kalbai jie didesnės įtakos neturėję; tik vėliau, po 1709 metų maro, jų skaičius ėmęs smarkiai didėti. Ypač tam daug padėjusi sisteminga vokiečių kolonizacija. Čia įsikūrę vokiečiai, kad ir įvairios kilmės, ilgainiui suvienodinę savo tarmę, ir, būdami aukštesnės kultūros, sparčiau ėmę veikti lietuvius ir jų kalbą. Kas žingsny susidurdami su vokiečių kalba, lietuviai pra-

dėję įsitikinti, kad su savo kalba toli nenueisi, ir dėl to ėmę vis daugiau linkti į vokiečių kalbą. Visa tai jie darę savo noru, be jokios prievartos. Ir dabar jie Pilkalnio apskrityje baigia nykti. Maždaug šitaip atrodo šio veikalo autoriui lietuvių įsikūrimas ir nykimas Prūsuose. Tačiau mūsų akimis žiūrint, Prūsų lietuvių likimas yra labai tragingas. Iš pradžios materialiniais, vėliau ir dvasiniais sumetimais jie ilgainiui išsižadėjo savo papročių, savo tautybės, ir, pasidavę svetimai kultūrai, dabar baigia išsižadėti ir savo kalbos. Nors autorius ir sako, kad jie viską tai darę savo noru, laisvai, tačiau sunku tikėti, kad visa tai būtų įvykę be jokios vokiečių tendencijos ir tikslo. XVIII ir XIX amž. kolonizacija ir sąmoninga germanizacija aiškiai rodo, kad tai buvo daroma planingai ir tikslingai, nė kiek nesistengiant palaikyti ir šiaipjau labai skurdžios lietuvių buities. Patys lietuviai, atsidūrę klaikioje izoliacijoje ir iš niekur negaudami dvasinės paramos, ilgainiui ėmė skursti ir dabar jau visai baigia nykti. Kadaise jie anapus Nemuno buvo įsikūrę gana toli net už Labguvos ir Vėluvos; o dabar, išskyrus pajūrio – Agilo, Gyventės, Nemunyno, Glijos, Tovės, Įsės ir Lūjos – žvejus, jų skaičius nuolat mažėja; tik išlikę gausūs lietuviški vietovardžiai ir asmenvardžiai dar aiškiai rodo visai neseniai lietuvius dominavusius dabartiniuose Rytų Prūsuose. To neginčija ir šio veikalo autorius.

Mes, nepriklausomos Lietuvos piliečiai, iš to viena galime pasimokyti: visi aiškiai turime suprasti, kad mūsų kalba yra glaudžiai susijusi su visa mūsų kultūra ir tautiniu sąmoningumu. Kai tik pradeda nykti mūsų kultūra, mūsų tautiniai papročiai, visa mūsų tautybė, tuojau ima nykti ir mūsų kalba, ir priešingai: nykstant kalbai, nyksta ir mūsų tautinis sąmoningumas. Todėl, kad mums ateityje nebereikėtų daugiau pergyventi panašių tragedijų, turime pirmiausia rūpintis savo tautine kultūra, taigi ir savo gimtąja kalba.

Bendrinė kalba ir šauliai

(Trimitas, 1937, nr. 47, p. 1110–1111)

Dabartinė mūsų bendrinė kalba yra prasidėjusi drauge su visu tautos atgijimu. Kol buvome dar išblaškyti, gyvenome nesavarankiškai, tol neturėjome ir vienos, bendrinės, kalbos; jos mums tada iš tik-

rųjų ir nereikėjo. Bet pradėjus rūpintis visais tautos reikalais, tokia kalba pasidarė būtinai reikalinga: prisireikė vienos bendros kalbinės priemonės visiems lietuviams tarpusavy susižinoti ne tik žodžiu, bet ir raštu. Ypač tas reikalas padidėjo atgavus nepriklausomybę ir ėmus kurti savo valstybę. Dabar jau pats gyvenimas mus verste vertė daugiau vienus su kitais bendrauti įvairiose srityse: mokykloje, bažnyčioje, kariuomenėje, teatre, susirinkimuose ir šiaip daug kur kitur.

Atsiradus visai eilei bendrų, tautinių, reikalų, savaime suprantama, juo toliau, juo daugiau reikėjo rūpintis ir tarpusavinėmis susižinojimo priemonėmis, bendrinės kalbos vis didesniu tobulumu ir tinkamumu. Jeigu seniau, daugiausia tik savo parapijoje arba valsčiuje sukinėdamiesi, galėdavome išsiversti savo gimtąja tarme ar šnekta, tai dabar tuo jau nebegalime tenkintis, – mums dabar jau reikia aiškios, visiems lengvai įmanomos ir taisyklingos bendrinės kalbos. O tokia ji tegali būti tik tada, kada yra paremta gyvosios kalbos dėsniais, lietuviškais jos palinkimais ir įpročiais.

Kad taip iš tikrųjų yra, kiekvienas lengvai galime pastebėti iš kasdieninio gyvenimo. Jeigu kas, pvz., teatre, per radiją, sakykloje arba šiaip kur viešumoje mišrai, įvairių tarmių ar šnektų, visuomenei ima kalbėti visai tarmiškai arba žargonu, vartodamas daugybę klausytojams nesuprantamų ar netinkamų žodžių bei posakių, tai, aišku, ta visuomenė nedaug ką tegali suprasti. Taip pat nedaug ką galime suprasti, jeigu kas, sakysime, laikraščiuose ar kur kitur rašo su klaidomis, iškraipytai, su daugybe sunkiai įmanomų žodžių ar šiaip kokių nors pramonių. Visai kas kita yra, kai gauname pasiskaityti visai žmoniška kalba parašytą straipsnį ar veikalą: tada skaitai sau lengvai, be jokių kliūčių ir tuojau viską supranti, ką autorius nori pasakyti. Štai, dabar daug kas sako ir rašo: **šiemet labai iškilmingai apvaikščiojome tautos šventę**. Bet lietuviškai galvojančiam yra ne visai suprantama: mes paprastai **apvaikščiojame** (apeiname), pvz., laukus, sodybas, ūkius, miškus, kaimus, o **šventę** tik **švenčiame**; taip pat ir poteriuose yra sakoma: **šventą dieną švęsk**, ne **apvaikščiok!** Plg. dar **darbą dirba, dainą dainuoja, kelią keliauja, raštą rašo, sapną sapnuoja** ir kt.

Tačiau bendrinė lietuvių kalba mums yra didžiai reikalinga dar ir kitais sumetimais. Ja mes ne tik naudojamės kaip geriausia susižinojimo priemone, bet dar reiškiame ir savo sielą, jausmus, mintis,

visą savo galvoseną. Joje atsispindi visas mūsų būdas, visi papročiai, tradicijos, žodžiu – kiekvieno mūsų „aš“ ir visa tauta, jos praeitis. Jeigu kas gerai moka lietuvių kalbą, kaip reikiant valdo kiekvieną žodį, tas gali visai laisvai ir įmanomai pasireikšti ne tik žodžiu, bet ir raštu. Jis ta kalba geriausiai gali pareikšti ne tik savo individualybę, bet ir kalbinį savo tautos savotiškumą, jos laisvę. Štai, kada buvome pavergti, priklausėme kitų, mūsų kalba buvo sudarkyta, prijaukta visokių svetimų piktžolių, jos lietuviškumas buvo sužalotas. Bet dabar, kada esame laisvi, ir mūsų kalba vis daugiau ir daugiau laisvėja, darosi lietuviškesnė ir tuo būdu įmanomesnė. Pvz., dabar mes bendrinėje kalboje nebevartojame nei **grieko**, nei **pakūtos**, nei **peklos**, nei **sūdo**, nei **žyvato**, nei daugelio kitų panašių svetimybių, ir be jų puikiausiai galime apsieiti, nes tam reikalui turime gražių ir didžiai būdingų pakaitų, o jei kur neturime, tai visados galime savo gausingomis kalbinėmis priemonėmis jų naujai daryti. Pvz., naujadaras **teismas** yra labai vykusiai sudarytas ir kelis kartus įmanomesnis už gudišką **sūdą**, nes jis mūsų kalboje turi visą eilę giminaičių, pvz., **teisus, teisti, teisė, teisininkas, teisėjas** ir kt. Tuo pat būdu lengvai galime pakeisti ir daugelį kitų dar dabar vartojamų nevaizdingų svetimybių; pvz., **abažūro, absurdo**, pypkės **cibuko, čainiko, čemodano, ličtvos, lisorų, pležo, randelio** ir kitų vietoje be jokios sunkenybės bendrinėje kalboje galime vartoti **gaubtas** (plg. **džiautas** „pintinė sūriams džiovinti“), **nesąmonė, kandiklis, arbatinis** (arbatai laikyti puodas, plg. **molinis** „indas“, **druskinė** „druskai laikyti dėžė“, **varinis** „tam tikras geriamas puodas“ ir kt.), **lagaminas** (gyvas žemaičių žodis), **varas** (irgi žemaičių žodis), **lingynės, arba lingės, paplūdimis** (žvejų žodis), **prikaistuvis** ir kt.

Taigi bendrinė kalba, tobulėdama drauge su mūsų tautišku sąmonėjimu, ilgainiui yra pasidariusi geriausia ne tik susižinojimo priemonė, bet ir mūsų lietuviškos sielos reiškėja. Todel ne tik pravartu, bet ir būtina yra gerai mokėti tą kalbą kiekvienam sąmoningam lietuviui. Tai yra tiesioginė priedermė, nuo kurios nė vienas negali atsisakyti. Ypač tuo turi susirūpinti šauliai. Rūpindamiesi Lietuvos laisve ir jos apsauga, jie turi dar rūpintis ir tuo laidu, kuriuo mūsų tauta, kad ir svetimųjų baisiai niokota, vis delto amžiais išliko gyva, ir tol ji gyvuos, kol jos kalba bus sveika.

Šauliai, gyvendami įvairiausiose Lietuvos vietose ir dirbdami įvai-

riausią darbą, šalia mokyklos labai daug gali prisidėti prie mūsų bendrinės kalbos kultūros darbo. Bet kad tai galėtų daryti, pirmiausia jie patys turi gerai tą kalbą mokėti. Jos gerai nemokėdami, jie ne tik negalės kitiems suteikti kalbinės pagalbos ir būti jiems pavyzdžiu, bet ir patys savo reikalams ne kiek iš jos tegalės turėti naudos. Tad tenka tik džiaugtis, kad Šaulių Sąjungos vadovybė yra sumaniusi visoje Lietuvoje suorganizuoti šauliams lietuvių kalbos kursus: juose jie galės ne tik įsigyti pačių reikalingiausių kalbinių žinių, bet ir įsitikinti, kad geras bendrinės kalbos mokėjimas yra visais atžvilgiais naudingas ir reikalingas.

Tiems, kurie nori nuodugniau susipažinti su opiaisiais dabartinės bendrinės kalbos klausimais ir gauti daug praktiškų patarimų ir žinių, patartina skaityti prieinamą ir vienintelį kalbos laikraštį **Gimtoji Kalba.**

Mūsų laikraščių kalba

(Gimtoji kalba, 1937, 1 sąs., p. 1–4)

Šalia mokyklos mūsų visuomenės kalbai labai didelės įtakos turi spauda. Nuolat laikraščiuose susidurdamas su gerais ar netikusiais kalbos dalykais, nejučiomis, tiesiog nesąmoningai vienas kitas juos ima ir praktikoje vartoti. Paprastieji piliečiai neturi nei laiko, nei galios, nei tam tikro pasiruošimo, kad kiekvieną vartotiną ar nevartotiną kalbos dalyką galėtų turėti galvoje, – jie paprastai pasiduoda kasdieninei įtakai: ką mato dažniau pasitaikančiuose spaudiniuose, tai ir patys vartoja. Tai ypač palengvina dar ta aplinkybė, kad dabartinė mūsų bendrinė kalba tebeformuojama, ir daugelio lietuviškasis kalbos jausmas dar nėr visai aštrus. Taigi nuo spaudos kalbos labai daug priklauso ir visas mūsų visuomenės bendrinės kalbos mokėjimas. Jeigu mūsų spaudos kalba bus gera, tai ir jos skaitytojai ilgainiui pripras prie tos kalbos gerumo, ims ir patys gera kalba ką rašyti ar kalbėti.

Bet ar mūsų spauda šiuo atveju kiek prisideda prie bendrinės kalbos tobulinimo? Nebūdami vienašaliai, turime pasakyti, kad kai kurie mūsų laikraščiai šioje srityje yra labai pažangūs, bet kai kurie vis dėlto dar dažnai savo kalbos taisyklingumu negali pasigirti. Štai paskutiniu laiku *Liet. Žiniose* yra tekę tokių dalykų sutikti: tie daly-

kai turi būti įgyvendinti laike 5 metų; kad apsaugoti turkus. Kemal Ataturkas reikalauja, kad...; Anglijos planas išspręsti Ispanijos klausimą; visi laikraščiai ... patiekia sensacingus pranešimus apie tą faktą; kad suprastų šitą svarbumą, pakanka tiktai pasakyti, kad Aleksandretės įlanka yra geriausia...; Anglija... Italijai padarė milžinišką patarnavimą; vyriausybininkų dalys tęsia savo žengimą pirmyn; „ML" administratorius... patiekė įvairios medžiagos ir apskaičiavimų. Ir kt.

Šios rūšies pasakymų gali sutikti beveik kiekviename *Liet. Žinių* puslapyje. Tad kyla klausimas: kodėl taip yra? Argi apie panašius dalykus nebuvo rašyta? Ar taip moko mus rašyti mūsų kalbos dėsniai? Ar to pagaliau reikalauja laikraštinės kalbos „kūrybos laisvė"? Nei viena, nei kita, deja, aš negaliu pasakyti: apie tokius dalykus jau daug kartų buvo J. Jablonskio rašyta; daug panašių dalykų ir mes jau esame iškėlę aikštėn Gimt. Kalboje. Mūsų gyvoji žmonių kalba jų visai nepateisina. Žmoniškiau kalbėdami rašydami, mes turėtume pasakyti: tie dalykai t. b. įgyv. per 5 metus; turkams apsaugoti (kad turkus apsaugotų), K. A. reikalauja...; Anglijos planas Ispanijos klausimui išspręsti; visi laikraščiai... duoda sensacingų pranešimų, praneša sensacingų žinių apie tą faktą...; norint suprasti šitą svarbumą, reikia (pakanka) tiktai pasakyti..., norėdami suprasti šitą svarbumą, turime tiktai pasakyti...; Anglija... Italijai labai daug (milžiniškai) patarnavo (padėjo); vyriausybininkų dalys toliau pirmyn žengia (žygiuoja); ML administratorius... pristatė (davė, parūpino...) įvairios medžiagos...

XX amžių redaguoja jauni, jau mūsų lietuviškąją mokyklą išėję žmonės. Rodos, turėtume ir geresnės kalbos iš to laikraščio laukti. Bet jis čia ydingumu drąsiai gali eiti lenkčių su tomis pačiomis *Liet. Žiniomis*. Pvz., vieno lenkų laikraščio straipsnio atpasakojime skaitome: Pastarųjų savaičių bėgyje (= būvyje, laiku, metu...) per kaunišką (= Kauno, kauninę) Lietuvą perėjo...; veik pora desėtkų (= dešimčių) metų; Įsidėmėtina „Dmowskio linija", dėl kurios įgyvendinimo narodovcų partija kovojo 1919–1920 metais, įterpiant visą Lietuvą (paliekant jai tik tam tikrą savivaldybą, autonomiją) į Lenkijos sienas (= reikalaudama įterpti visą Lietuvą – pa-

likus jai tik tam tikrą savivaldą – į Lenkijos sienas); Lietuvos žemės jau n u o v i r š penkių šimtų (= daugiau kaip, nei penki šimtai, per penkis šimtus) metų i s t o r i n i a i (= istoriškai, istorijos) yra su mumis (sk. lenkais) surištos; Kaunas buvo pirmais nepriklausomybės metais greičiau l e n k i š k u (= lenkiškas) negu l i e t u v i š k u m i e s t u (= lietuviškas miestas) ir g u l i (= yra) kaip tik s u d a r a n č i o s e t n o g r a f i n ė s l e n k ų s a l ą (= etnografinę lenkų salą sudarančios) srities plote. Ir tokių kalbos „skanskonių" labai daug. Pasiteisins: čia vertimas. Bet ir versti reikia žmoniškai mokėti.

Kad ir žymiai mažiau, bet vis dėlto panašių dalykų pasitaiko ir *Liet. Aide*. Štai keli pavyzdžiai: prireikė dar k e l e t o s (= keleto, kelių) dienų; Tautų Sąjunga neturinti t u r ė t i g a l i m u m o (= galėti...) kištis į laisvojo miesto reikalus, prancūzų aviacijos ministeris iškėlė bylą „Echo de Paris", kaltindamas l a i k r a š t į paskleidus sąmoningai neteisingą žinią, e s ą, prancūzų vyriausybė pasiuntusi į Ispaniją... l ė k t u v u s (= p. a. m. iškėlė „Echo de Paris" laikraščiui bylą, kaltindamas jį sąmoningai paskleidus neteisingą žinią, kad p. v. pasiuntusi į Ispaniją... lėktuvų); susitarusios valstybės pripažįsta i n t e r e s ų V i d u r ž e m i o j ū r o j e b e n d r u m ą (= Vidužemio jūros interesų bendrumą...) ir kt.

Kalbantis apie tai su atskirais atitinkamų redakcijų nariais, susidaro gana nepaprastas įspūdis: jie visi pripažįsta, kad tokia dabartinė mūsų laikraščių kalba yra negeras dalykas, bet... tuojau visa tat mėgina ir teisinti: tai gerai lietuvių kalbą mokančių bendradarbių stoka, tai visos skaitančiosios visuomenės abejingumu tam dalykui, tai vėl kitokiomis aplinkybėmis. Žodžiu – užburtas ratas. Bet man vis dėlto rodos, kad to dalyko vienomis aplinkybėmis negalima pateisinti. J. Jablonskis jau 1914 m. *L. Žiniose* dėl to yra rašęs:

„Ūkininkas, jei ilgai neduoda jam ūkis gerų vaisių, yra pats kaltas. Skųstis kitais žmonėmis, savo darbininkais, ant jų visą bėdą teversti – toks ūkininkas, man rodosi, neturi teisės. Kad jo ūkio apyvoka yra, vienu kitu atžvilgiu, vis netikusi ir gerų savo darbo vaisių ūkininkas vis nesulaukia, – jisai vienas tėra kaltas! Jei to ūkininko darbininkai padėjėjai yra vis netikę, jei ūkio darbo dirbti jie kaip reikiant vis nemoka, tad ir čia – kaltas pats ūkininkas tėra: jis kaltas nepasirūpinęs laiku gerų darbininkų padėjėjų susirasti, kaltas yra nepadaręs visa, kas jo ūkio gerovei reikalinga, ir nemokėjęs tos gerovės

rasti. Kaltinti vis „aplinkybes“ yra, man rodosi, tiesiog nepadoru!“ (Jablonskio Raštai, IV, 186).

Taigi, šiaip ar taip, mūsų laikraščių redakcijos, užuot teisinusios savo apsileidimą pašalinėmis aplinkybėmis ar kuo kitu, turėtų pagaliau bent kartą rimtai susirūpinti savo, laikraštine, kalba. Jos turi atsiminti, kad, darkyta kalba bylodamos į savo skaitytojus, didelę žalą daro ne tik jiems, bet ir visai tautai. Kaip reikiant neatlikdamos savo kalbinės priedermės, kurią joms uždeda jų dirbamasis darbas, jos kaip tik dabar, kada turi būti ypačiai rūpinamasi bendrinės kalbos kultūra, nemaža prisideda prie tos kalbos ydingumo palaikymo, o tam tikrais atvejais tą ydingumą net ir didina.

Bet kas gi iš tikrųjų darytina? Man rodos, redakcijų žmonės turėtų daugiau patys naudotis tuo, kas apie kalbos dalykus yra parašyta ar rašoma; čia nemaža gali padėti ir spaudos kalbos popietės, kurios šiais metais netrukus bus toliau tęsiamos. Be to, kiekviena redakcija turėtų turėti bent po vieną žmogų, kuris *tik* kalbos dalykais rūpintųsi. Jei to negalėtų daryti silpnesniosios redakcijos, tai pasiturinčiosios nuo to neturėtų atsisakyti. Bet geriausia būtų, kad visi redakcijos nariai kalba vienodai rūpintųsi ir ką negero pastebėję tuojau pataisytų. Gal būt, pagal kalbos gerumą reikėtų įvesti ir laipsniuotą atlyginimą už straipsnius. Pagaliau, redakcijos sutartinai turėtų reikalauti, kad bent oficialiųjų (Eltos ir kt.) ir šiaip svarbesniųjų žinių teikėjai taisyklingai parašytus dalykus tepristatinėtų. Yra pastebėta, kad verstinių straipsnių dažniausiai esti prasčiausia kalba.

Gal būt, šito visai aiškaus dalyko kėlimas aikštėn jau bus kai kam ir nusibodęs, bet... ką padarysi: kol mūsų laikraščiai vis dar kaip reikiant nėra savo kalbos sutvarkę, tol tenka tai nuolat kelti aikštėn, nors tai vienam kitam ir ne visai būtų malonu. Čia mums visiems tik kalbos dalykai teturi rūpėti.

Teatras ir radiofonas

(Gimtoji kalba, 1937, 1 sąs., p. 9–11)

Dar neseniai mes esame daugiausia kreipę dėmesio tik į rašomąją kalbą. Bet dabar vis daugiau ir daugiau imame rūpintis ir šnekamąja kalba. Apie tai jau ne kartą esame rašę Gimt. Kalboje, tuo yra

jau susirūpinę ir mokytojai lituanistai. Tačiau to dar neužtenka: reikia tai pagaliau pradėti ir vykdyti. Bet nuo ko pradėti? Kas turi pasiimti tą iniciatyvą į savo rankas? Mokykla ir jos vadovybė to lig šiol nekėlė aikštėn. Valst. Teatras į tai iš pradžios irgi nedaug tekreipė dėmesio. Tad LKD Valdyba, tai matydama, pati pasiryžo tuo rūpintis. Pirmiausia jai pasirodė esant reikalinga sutvarkyti vaidybinę teatro kalbą. Kaip kituose kultūringuose kraštuose, taip ir Lietuvoje teatras šiuo atveju turi eiti ne paskui visuomenę, bet tos visuomenės priešakyje, t. y. valstybinis l i e t u v i ų teatras turi duoti L i e t u v o s visuomenei gražiausią l i e t u v i š k o s i o s kalbos, ypač jos tarties ir kirčiavimo pavyzdį. Tai yra jo pirmiausias uždavinys, nuo kurio jis, norėdamas būti savam kraštui tikrai naudingas, nieku būdu negali atsisakyti. Ir čia su pasitenkinimu turime konstatuoti, kad dabartinė Valst. Teatro vadovybė, taip pat ir visas dramos kolektyvas apie tai galvoja visai taip pat, kaip ir LKD Valdyba, tik jie vieni negalėjo to kaip reikiant padaryti. Atėjus jiems į pagalbą LKD Valdybai, tuojau buvo rasta išeitis: buvo sudaryta Teatro Kalbos Komisija, nustatytos vaidybinės kalbos tarties ir kirčiavimo normìnės lytys ir netrukus pradėtos jos vykdyti. Nors tas darbas yra nelengvas, sutinka daugybę visokių pašalinių kliūčių (pvz., kalbos pamokas labai dažnai trukdo generalinės repeticijos, pakenčiamos patalpos stoka, gastrolės ir kt.), nors kalbinė aplinkuma yra nepavydėtina (teatro užkulisyje dar daug kas kalba žargoniškai, kai kurie dramos kolektyvo nariai dar silpnokai moka pačią lietuvių kalbą, vienas kitas publikos atstovas nesuprasdamas dar skeptiškai žiūri į vaidybinės kalbos kultūrą, pvz., išgirdęs scenoje kirčiuojant *damà, figūrà*, palaiko tai net lietuvių kalbos darkymu!), – nors visa tai šį darbą ir labai sunkina, bet vis dėlto su pasiryžimu jis yra toliau varomas. Reikia tikėtis, kad netrukus bus apgalėtos visos sunkenybės, ir mes susilauksime gražios vaidybinės kalbos, pagal kurią ilgainiui turės ir visi kiti rikiuotis.

Šalia teatro su gyvuoju bendrinės kalbos žodžiu tenka kiekviename žingsnyje susidurti ir radiofonui. Jis irgi, kaip ir teatras, savo prelegentų kalba labai daug veikia klausytojų kalbą ir tuo būdu gali teigiamai arba neigiamai prisidėti prie bendrinės, ypač šnekamosios, kalbos kultūros. Todėl yra labai svarbu, kad radiofono kalba visados būtų gera, taisyklinga, graži. Jo uždavinys yra ne tik skleisti žinias Lietuvos visuomenėje, bet ir būti jos mokytoju, t. y. tarp ko

kita jis turi duoti tai visuomenei ir geros lietuviškos kalbos pavyzdį. Bet ir čia, kaip ir teatre, tuo lig šiol nedaugiausia buvo rūpinamasi. Tačiau, neieškodami praeities kaltininkų ir nepáisydami, ką apie tai paniekinamai savo laiku yra paskelbęs Varšuvos radiofonas, tuojau turime imtis platesnio radiofoninės kalbos tobulinimo darbo. Vienas kitas šios srities žygis jau yra daromas: radiofono vadovybės yra parūpinti du nauji aktyvūs sekretoriai, kuriems didžiai rūpi radiofoninės kalbos gerumas; nuo 1936 m. gruodžio 22 d. yra įvesti GK ketvirčiai; diktorius K. Inčiūra su laikraščių apžvalgos skaitytoju jau beveik visai pakenčiamai taria ir kirčiuoja svarbesniuosius bendrinės kalbos žodžius. Bet kiti prelegentai, kuriems radiofono vadovybė ne kiek tegali turėti įtakos, dažnai kirčiuoja net pasibaisėtinai. Pvz., neseniai viename jaunalietuvių pusvalandyje esu girdėjęs tokių prašmatnybių: *Smetõna, Smetonõs, tòks, lietuvių̃ aspiràcija, raštìnė, knygynẽlius, vokiečių̃, atspãri taũta, taũtinis dárbas, vèltui, sielà, sielõs, dãrbščią; ìšplaukia, vãrdas, visòmeninkas* ir kt. Per Kalėdas, kreipiantis į viso pasaulio lietuvius, buvo sakoma: *šeimõse, mokỹkla, liñkiu, progà, rỹšius, jaunuõlius* ir kt. Š.m. 6 d. „Vaikų kampelyje“ buvo kirčiuojama: *bibliòtekos* knygos, *dáina, švárką, tvãrką* ir kt. Šių metų sausio 1 d. prelegentas, skaitydamas apie A. Smetonos rūpinimąsi lietuvių kultūra, yra kirčiavęs: *taũtinė kultũra, kadañgi, liaudìs, Smetõna, grobuõnis, lietuvių̃, aũšrininkai, dáilės, dailìninkų, intèresus, devỹni, medžiãginė geróvė, viensẽdžius* ir kt. Viena naujoji „radijo teta“ sausio 9 d. yra tarusi *pròjektas, progà, pašálpa, avalỹnė, medžiagà, komìtetas, baũsmė, ligonìnė, ãtstovai, sãvaitė* ir kt. Taip pat ir vienos ponios kalboje kartą teko girdėti *prãšvilpė, bẽt, pàskelbė, vylỹčia, ẽra* ir kt. Čia visur gerb. radijo prelegentams toliau patariame kirčiuoti: *Smetonà, -õnos, tóks, lietùvis, lietùvių aspirãcija, rãštinė, rãštininkas, knygynẽlis, knygynėliùs, atsparì tautà, tautìnis dárbas, tautiniñkas, véltui, síela, -os, išplaũkia, darbštùs, darbštų, visúomenininkas, šeimà, -õs, šeimosè, linkiù, mokyklà, -ỹklos, próga, -os, ryšỹs, rỹšį, ryšiùs, jaunuõlis, jaunuoliùs, biblioteką, -èkos, dainà, -õs, daĩną, švarkas, -ai, tautìnė kultūrà, kadángi, liáudis, -ies, grobuonìs, -iẽs, gróbuonį, aušriniñkas, -ai, dailẽ, -ẽs, daĩlę, dailiniñkas, -ai, interesùs, devynì, medžiagìnė geróvė, viensẽdis, viensėdžiùs, projèktas, pašalpà, -õs, pãšalpą, ãvalynė, mẽdžiaga, komitètas, bausmẽ, -ẽs, baũsmę, ligóninė, atstõvas, -ai, saváitė, pràšvilpė, bèt, paskélbė, vylyčià, -ỹčios, erà, èros.*

Savaime suprantama, kad viena radiofono vadovybė kaip reikiant negali visų prelegentų kalbos prižiūrėti, juo labiau dėl to, kad yra dar tokių žmonių, kurie, iš šalies pastebėti reikiant kirčiuoti *liežùvis, próga, kultūrà, Smetonà* ir kt., tik išpučia akis ir prie mikrofono išrėžia sau žargonišku takeliu, tarydamiesi labai gerai šneką. Tačiau visiems rodos, kad mūsų pačių garbė, kultūringumas ir atsakingumas prieš klausytojus turi pagaliau visus tokius žargonininkus priversti gražiai lietuviškai kalbėti – tarti ir kirčiuoti. Pirmiausia, man rodos, tuo turi susirūpinti visokių valandėlių ruošėjai ir pastovesnieji prelegentai. Visi kiti, kurių lietuviškoji kalba dar vis šlubuoja, turi prieš mikrofoną skaitydami kaip nors patikrinti savo tartį ir kirčiavimą. Čia kiekvienam gali padėti radiofono bendradarbiai arba mano *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*. O jei ir tai nieko nepadėtų, tai geriau būtų, kad savo paskaitas duotų kam kitam paskaityti. Be to, mes toliau seksime radiofono prelegentų kalbą ir pastebėję kokius trūkumus kelsime aikštėn.

Kodėl vis dar kaip reikiant nemokame bendrinės kalbos?

(Gimtoji kalba, 1937, 6 sąs., p. 89–90)

Kad mūsų bendrinė kalba dar daug kur šlubuoja, visi gerai žinome: tai aiškiai galime pastebėti iš laikraščių, iš įvairių paskaitų, knygų, pasikalbėjimų ir kt. Bet kodėl taip yra? Kodėl mes vis dar kaip reikiant neįstengiame mūsų bendrinės kalbos padaryti visai tobulos? Kodėl mūsų inteligentai, užuot kalbėję gražiai lietuviškai, dažnai kalba darkytu žargonu? Tam yra nemaža priežasčių. Viena iš tokių priežasčių, man rodosi, yra tai, kad mūsų gimnazijos savo mokiniams dar negali duoti užtenkamo bendrinės kalbos pagrindo. Tai aiškiai rodo universitetinių bendrinės lietuvių kalbos egzaminų duomenys. Štai savo laiku, prieš kelerius metus, buvo pradėta griežčiau iš lietuvių kalbos egzaminuoti baigusiuosius nelietuvių gimnazijas. Ir kas pasirodė? Daugelis nemokėjo net paprasčiausių veiksmažodinių lyčių; pvz., iš *skusti* buvo sudaryta *skusa, skuso, skus*, o iš *drėbti – drebina, dribo, drėbs*! Taip pat ir lietuvių gimnazijas baigusieji dažnai parašo visai „įmantrių“ dalykų, pvz.: *gręsia, dėmėsys, srytis, ha-*

osas, idialas, duskiemeniai žodžiai; nėra galimybės galvoti; kad tai padaryt, mokykla turi būti gera; dedama pastangų įgyvendinti bendrinę tartį sulig galimumo; mūsų bendrinė kalba sudaryta paėmus pagrinde (rytiečių vakariečių) tarmę; naujadarai... įsisąmonins tautos sąmonėje; kad vietoj kalbos praturtinimo nebūtų jos sumenkinimas; turi didelį pamėgimą vadinti save inteligentais; pas mus raštų kalba nėra bloga; gyvenimas kalbai patiekia naujų reikalavimų; nežiūrint jos dirbtinumo, ji gali būti graži; norint pasiekti kalbos grynumo, turime padėti...; verta prisiminti Šv. Istorijos Babelio įstatymą; bendrinė kalba buvo sukurta ne vieno asmens ir kt.

Šitokius dalykus skaitydamas, žinoma, negali džiaugtis. Tiesiog liūdna, kad mūsų būsimieji inteligentai ne tik tokia darkyta kalba rašo, bet labai gremėzdiškai ir galvoja. Kai kas gal pasakys: čia dar nėra didelės bėdos, – jei kas kaip reikiant neišmoko lietuvių kalbos gimnazijoje, tai dar gali išmokti universitete. Bet tai ne visai tiesa. Visų pirma dabar ne visuose fakultetuose reikalaujama lietuvių kalbos egzaminų. Antra vertus, universitetas ir šiaipjau negali duoti visko, jei pagrindinių, elementariausių dalykų nėra davusi gimnazija. Šiuo atveju universitetas mažų mažiausia gali duoti tik papildomų, sisteminių žinių, kurių gimnazijos dabartinėse aplinkybėse dar negali duoti; bet patį branduolį, bendrinės kalbos pamatus, jos įpročius, universiteto klausytojai, šiaip ar taip, turi būti įsigiję dar gimnazijose, prieš stodami į universitetą. Taip yra visuose kultūringuose kraštuose, taip turi būti ir pas mus, Lietuvoje. Ir todėl, jei mes norime, kad mūsų mokytiniai kada nors gerai mokėtų lietuvių kalbą, turime pradėti rūpintis nuo gimnazijų.

Pirmiausia, mano nuomone, turi būti kaip reikiant sutvarkyti tie kalbos dalykai, kurių gimnazijose yra mokomasi, t. y. rašyba, tartis, vadovėlių kalba ir kt. Šitų pagrindinių dalykų nepastovumas ir nesutvarkymas labai kliudo mokyklinį lietuvių kalbos darbą. Toliau, savaime suprantama, turi būti ne tik kaip reikiant pasiruošę, bet ir nuo kalbos kultūros neatsilikę patys lietuvių kalbos mokytojai: jie tik nuolatiniu savo pažangumu ir kalbiniu akylumu gali įkvėpti mokiniams kalbos meilę ir paskatinti juos daugiau mokytis savo gimtosios kalbos. Bet vieno lietuvių kalbos mokytojo darbas neduos laukiamų vaisių, jei kitų dalykų mokytojai tą jų darbą griaute griaus. Todėl būtinai reikalinga, kad m o k i n i a i i š v i s ų m o k y t o j ų

visuomet girdėtų tik taisyklingą lietuvių kalbą. Ir dar daugiau: jie tokią kalbą ypačiai turi girdėti iš švietimo vadovybės atstovų (ministerijos inspektorių ir kt.). Juk yra neįmanomas daiktas, kad koks į mokyklą nuvažiavęs vizitatorius kalbėtų žargoniška, darkyta kalba.

Tačiau būtų neteisinga, jei mes nieko bendrinės kalbos kultūrai nereikalautume iš universiteto, – ne, iš jo dėstytojų taip pat turime reikalauti visai taisyklingos, lietuviškos kalbos. Ypačiai tų fakultetų dėstytojai turi kaip reikiant mokėti lietuvių kalbą, kurie ruošia gimnazijų mokytojus. Be to, tie fakultetai būtinai turėtų dar įsivesti ir patikrinamuosius stojamuosius lietuvių kalbos egzaminus.

Taigi turime daugiau susirūpinti mokykline bendrinės lietuvių kalbos kultūra: energingai ja nesirūpindami, netrukus galėsime konstatuoti jau visai ryškių atžangos reiškinių, kurių vienas kitas jau ir dabar pasireiškia.

Pašaliečio pastabos apie žodyną

(Gimtoji kalba, 1937, 7 sąs., p. 111–113)

Bent kelis kartus man yra tekę laikraščiuose skaityti, kad leidžiamasis lietuvių kalbos žodynas esąs visos tautos dalykas, visi juo turį rūpintis ir prie jo leidimo prisidėti. Rūpindamasis kalbos reikalais, ir aš čia noriu pareikšti savo nuomonę.

Apie patį žodyną daug esu skaitęs spaudoje, kalbėjęs su įvairiais žmonėmis, net pačiais redakcijos nariais, o pastaruoju laiku savo rašomam darbui esu net peržiūrėjęs beveik visą žodyninę medžiagą. Taigi šiokio tokio supratimo turiu apie patį leisimojo žodyno tikslą ir santvarką. Bet daugelio klausiamas vis dėlto negaliu pasakyti, kad tas žodynas jau visai kaip reikiant būtų paruoštas leisti. Tam aš matau daugelį priežasčių. Pirmiausia kliūtimi, man rodos, yra buvęs didžiulis skirtumas tarp K. Būgos žodyninio nusistatymo ir dabartinės redakcijos supratimo. K. Būga rūpinosi visa kalbine medžiaga, tiek atskirais žodžiais ir jų lytimis, tiek sakiniais, tiek retenybėmis, tiek paprastybėmis, o dabartinė redakcija visą laiką yra spaudoje skelbusi, kad jai pirmoje vietoje rūpi nepaprastesni žodžiai su sakiniais, ir už tai iš anksto pažadėjo mokėti. Pati žodžių rinkimo

tvarka iš anksto nebuvo apgalvota, patys rinkėjai neparuošti. Todėl viso to vaisiai yra šiokie: atskirus, įdomesnius žodžius rinko visi, kas nusimanė ir kas nieko nenusimanė apie rinkimą; daug kas rinko tik tikėdamasis šiek tiek užsidirbti, ne pačiu surinktosios medžiagos tikslumu rūpindamasis. Keliolika rinkėjų tiesiog kalte kalė naujus žodžius, kad jie tikrai nepaprasti atrodytų. Dalį tokių kalikų redakcija jau yra susekusi, o nemaža, dar nesusektoji, dalis man atrodo labai įtartina. Ypač daug labai nepaprastų ir tiesiog neįtikimų žodžių yra surinkta Vilniaus krašte, kur dabar dėl lenkų vyriausybės užsispyrimo visai negalima patikrinti, kas rinkėjų sumeluota, o kas teisingai užrašyta. Iš kitos pusės, neorganizuoti ir neparuošti rinkėjai, ypač įvairūs mokyklų mokiniai, dažniausiai rinkdami žodžius patys kaip reikiant nesiorientavo, kaip ir kas ne tik rinktina, bet ir užrašytina: vieni mėgino tarmiškai rašyti, kiti, didesnė dalis, į bendrinę kalbą versti; vieni, kur geriau mokėjo, savo šnektos ar tarmės lytis geriau vertė į bendrinę kalbą, o kiti visai prastai, taip, kad kartais net sunku žinoti, kas užrašytojo kuriuo žodžiu norima pasakyti. Bet ypač didelė netvarka yra kirčiavime: labai daug kas yra kirčiavę tik taip sau, be jokio supratimo apie kirčiavimą, neskirdami net priegaidžių ženklų ir kirčio vietos. Šita sritis todėl yra prasčiausia: rašant patį žodyną, daug kur bus tiesiog neįmanoma pažymėti, kuriose vietose koks žodis yra šiaip ar kitaip kirčiuojamas. Pagaliau, sistemingai nesutvarkius viso rinkimo, iš vienų apskričių yra gauta apstokai mėdžiagos, o iš kitų labai maža. Todėl dabar, telefonu ir atvirukais norint ką patikrinti ar papildyti, yra nebe visados galima; vienas kitas, traukte neįtrauktas į žodyninį darbą, ilgainiui tiesiog nebemato ir reikalo beatsakinėti ar kuo rūpintis.

Kitas trūkumas, man rodos, yra buvęs neganėtinas paties redakcinio darbo suplanavimas. Štai iš pat pradžios buvo sumanyta leisti daugiau praktikos reikalams pritaikytą žodyną. Todėl pirmoje vietoje buvo norima dėti tik tokius žodžius, kurie daugiau tinka bendrinei kalbai, o kitus, pvz., vartotuosius skolinius, nubrukti į šalį arba dėti tik tuos, kuriuos J. Jablonskis buvo toleravęs savo raštuose. Bet ilgainiui pasirodė, kad šis žodynas dėl savo didumo kasdieninės praktikos reikalams negalės tikti; šalia jo su laiku būtinai turės būti tam tikslui išleistas daug trumpesnis normuojamasis rašomosios bendrinės kalbos žodynas. Todėl po kelerių metų buvo apsi-

galvota ir nusispręsta dėti į žodyną net ir tokius skolinius, kurie dabar bendrinėje kalboje nebevartojami, bet seniau raštuose buvo vartojami arba tarmėse dar sutinkami; iš jų tarpo išmetami tik atsitiktiniai skoliniai, pvz., **vdzenčnas, objaulenija, prizavas** ir kt. Toks žygis iš esmės yra visai teisingas: pastoviuosius, ilgaamžius skolinius reikia sudėti į šį žodyną ne tik kaip tam tikrus mūsų kultūros liudytojus, bet ir tam, kad skaitydami senesniuosius raštus galėtume žinoti, ką kuris žodis reiškia; antra vertus, tai yra būtinai reikalinga ir mūsų kalbos istorijai. Tik gaila, kad renkant lietuviškuosius žodžius iš pradžios buvo visai išskirti šitie skoliniai; dabar juos visus jau bus sunku sugaudyti, ir todėl jų vartosenos turėsime labai blankų vaizdą.

Kaip su skoliniais, taip pat nemaža klaidų rinkimo metu yra daryta ir vengus paprastųjų, pasakyčiau, kasdieniškų lietuviškų žodžių. Dabar, skaitydamas žodyninę medžiagą, kai kuriems žodžiams gali rasti bent po kelis šimtus kortelių, o būtinai reikalingiesiems tik po vieną kitą, ir tai be reikiamų pavyzdžių. Todėl daugelio tokių žodžių reikšminės vartosenos ir atmainos visai negalima atvaizduoti.

Trečias dalykas, man kritęs į akis beskaitant korektūras ir žiūrinėjant korteles, yra trūktinas rašytojų, ypač senovinių, šaltinių suvartojimas. Pvz., iš senųjų raštų rinkti daugiausia tik nepaprasti žodžiai, jų reikšmės ne visur stengtasi nustatyti iš esančiųjų originalų ar paties konteksto, jų vertė kritiškai beveik visai nesprendžiama; be to, nemaža žodžių, sutinkamų senuosiuose raštuose, visai neužrašyta.

Pagaliau paskutinis čia minėtas dalykas yra nelabasis rašybos nesutvarkymas. Redakcija, Šv. Ministerijos įsakyta, dabar vartoja jablonskinę 1922 m. rašybą. Bet ja visur negalima kaip reikiant išsiversti: nemaža yra atvejų, kur tos rašybos priešybės labai kliudo tinkamai ir visai aiškiai raštu nusakyti daugelį gyvosios kalbos dalykų. Iš kitos pusės, šis žodynas dėl savo didumo ir brangumo greitai negalės būti antrą kartą leidžiamas, todėl jo leidimas laikine nesutvarkyta rašyba yra didelė žala visai mūsų kalbos mokslo ir gyvenimo praktikai. Yra galimas daiktas, kad rašyba bus anksčiau sutvarkyta, o žodynas toliau bus leidžiamas su visa rašybine anarchija.

Taigi, nebeminint kitų smulkesnių, daugiau techninių dalykų, galima iš visa aukščiau parašyta pasidaryti tokių išvadų tolimesniam lietuvių kalbos žodyno leidimo darbui: ligi dar nevėlu, būtinai reikia

žmoniškai sutvarkyti rašybą ir ja leisti žodyną; rašytieji šaltiniai, ypač senesnieji, turi būti dar kaip reikiant sistemingai ir planingai peržiūrėti ir sunaudoti žodyno reikalui; žodyninei gyvosios kalbos medžiagai rinkti, tikrinti ir papildyti turi būti suorganizuotas ir paruoštas tam tikras pastovių ir išmaningų žodyno bendradarbių būrys įvairiose Lietuvos vietose; pati žodyno redakcija turi būti padidinta; žodyno tvarkymo darbas turi būti dar patobulintas ir sugriežtintas, kad jo vaisiai būtų tikrai naudingi ne tik gyvenimo praktikai, bet ir pačiam kalbos mokslui.

Apžvalga

(Gimtoji kalba, 1937, 7 sąs., p. 119–125, 11 sąs., p. 156–157)

Vydūnas, MŪSŲ KALBOS GYVĖJIMAS

Šitame rašinyje autorius svarsto svarbiuosius mūsų bendrinės kalbos klausimus. Pat pradžioje jis kiek prisimena savo raštų kalbos tobulėjimą, toliau nagrinėja kalbos ir tautiškumo santykį, mūsų kalbos nykimą, kalbos gyvinimą ir svetimybių antplūdį, teigiamąjį kalbos gyvinimą, senovės kalbų žodžius mūsų kalboje, kitų tautų vardų rašymą, mūsų rašybos negalavimą ir kalbos gyvenimo bei gyvinimo pradmenis.

Tarp daugelio čia galime sutikti ir visai teisingų dalykų. Visų pirma yra teisingai pastebėtas glaudus sąryšis tarp kalbos ir tautiškumo. Tai aiškiai rodo mūsų kalbos istorija: kai buvome tautiškai susmukę, mūsų raštų kalba irgi buvo sunykusi, pilna svetimybių; ji pradėjo gerėti tik kylant mūsų tautinei sąmonei, kai ėmėme susiprasti esą lietuviai, anot Vydūno tariant, jau žmonės. Taip pat galime su autoriumi sutikti, kad kalba skelbia tautos žmonių „nuotaikos, protavimo ir sąmoningumo savumus“, kad kalba nuolat yra gyva, visų tautos žmonių kuriama, kad žodžiams gyvybingumo suteikia visos kalbos sąmoningumas, esmingasis lietuviškumas, kad mums visiems labai reikalingas didesnis mūsų kalbos paprastumas, kad daugumas svetimybių yra tik nereikalinga našta mūsų kalbai ir kt.

Bet dėl kai kurių dalykų mes vis dėlto esame kitos nuomonės, kaip autorius. Pirmiausia dėl atskirų žodžių. Netiesa, kad *ale* būtų mūsų žodis: jis, sudėtas iš pagrindinės dalies *a-* ir dalelytės *-le*, yra tos pat rūšies slavų žodis, kaip ir *a-ni, a-li, a-že* ir kt.; čia *a-* yra išriedėjęs iš

senesnio ilgo *a*, kuris mūsų kalboje atliepia *o* (pvz., *jis eina namo, o aš į miestą*). Taigi mūsų kalboje būtų lauktina **o-le*, ne *a-le*.

Vytis (mūsų tautos ženklas) yra ne veįąs pergalėtojas, bet paprastas *vijimas* (plg. *kliūtis: kliūti*), verstas iš lenkų *pogoń*.

Támsta per *tāmysta* yra išriedėjusi iš *tavo mylista*, bet toji pirmykštė kilmė dabar jai nekliudo būti vartojamai antruoju asmeniu (*kur Tamsta eini?*), nes *Tamsta* mūsų sąmonėje jau yra pavirtęs kryptiniu antrojo asmens atstovu. Todėl dabar mums būtų visai neįmanoma, jei kas vietoje *kur Tamsta eini* pradėtų sakyti *kur Tamsta eina*.

Kryptinis *Jūs* mūsų kalboje aiškiai yra siejamas su paprastuoju *jūs*, todėl posakis *Jūs esate geri* (ne *geras!*) mums yra būdingesnis. Taip pat ir kitos kalbos daro. Pvz., vokiečiai vargiai pasakytų *wie Sie willst* vietoje *wie Sie wollen*.

Graikų galūnė *-os* savo kilme atliepia mūsų *-as*, todėl jų *kosmos, Kronos, Lesbos* mums veikiau gali būti *kosmas, Kronas, Lesbas*, ne *kosmus, Kronus, Lesbus*, kaip kad Vydūnas norėtų. Lotynų galūnė *-us* yra išriedėjusi iš *-os*, – ją teberandame dar senesniuose paminkluose, – todėl senesnės lyties nėra jokio reikalo versti naujesniąja. Plg. graikų *taũros* = mūsų *taũras*, bet lotynų *taurus* (iš senesnio **tauros*).

Kad mūsų *áidas* būtų tos pat kilmės, kaip ir graikų o d ė (iš a o i d ė) „darna, giesmė“, dar niekas nėra įrodęs ir vargiai kas įrodys, nes gr. a o i d ė yra kilusi iš senesnės **a-vo(i)da* (čia priebalsiu *-v-* žymiu graikų digamą). Todėl *tragaida, tragaidė* arba *komaida* yra įsivaizduotinės lytys.

Taip pat ir mūsų *ūkis* nieko bendro neturi su graikų *oikos* „namas; namudė; buveinė; tėviškė“, nes jis yra jungtinas su *jaukùs, jaukìnti*, slavų *učiti*, o graikų *oikos* neatskirtinas nuo lotynų v i c u s (iš **voicos*), mūsų *viẽšas, váišės* ir kt.

Priesagos *-ija* svetimybėse mes negalime išvengti: viena, jų jau turime skoliniuose (pvz., *bestija*, ne **bestė*); antra, *akademė, oikonomė, komoidė, amnestė* ir kt. mums dabar atrodytų labai keisti ir neįprasti žodžiai; trečia, graikų *-ia* (pvz., *akademía*) ir savo kilme yra artimesnė mūsų priesagai *-ija*.

Kad svetimieji vardai mūsų kalboje turi būti linksniuojami, yra savaime suprantama; bet kad iš *Grandi* marčiõs pavyzdžiu būtų sudarytas kilmininkas *Grandžios* (Vydūnas rašo *Grandios!*), vargu kas pa-

norės: *martì, marčiõs* ir *patì, pačiõs* yra moteriškosios giminės daiktavardžiai; bendrosios giminės tokių žodžių neturime; todėl vyriškosios giminės vardams šitokių galūnių nelinkstame dėlioti. Mums atrodo, šalia *Mussolinis, -io, Torricellis, -io* gali būti ir *Grandis, -džio*.

Kad vietoje *áuto, kino* gali būti pasidarytas *áutas, kìnas*, – taip jau dabar ir esame įpratę sakyti, – rodo *biùras, dėpas* ir kt. Kalbant apie *áutą* „automobilių", niekam neateina į galvą *aũtas* „autskarys"!

Ne kiekvieno parašyto žodžio tuojau aiškėja šaknis. Pvz., *smárvė*, kilusi iš **smard-vė*, yra jungtina su *smird-ėti, raumuo* (iš **raud-muo*) su *raũdas, raudonas, raudà* ir kt. Taigi ir *bėk* nėra jokio būtino reikalo rašyti *bėg-k* arba *bėg-ki*.

Apskritai, autorius mūsų bendrinėje kalboje norėtų daugiau matyti lietuviškumo, aiškumo, nuoseklumo. Todėl, pvz., jis norėtų nusikratyti visų svetimybių, net ir tokių, kaip *sistema, gramatika, scena, programa, praktika, receptas* ir kt. Bet mes nesame tokie kraštutiniai: tarptautinių svetimybių, sunkiai pakeičiamų visai tinkamais lietuviškais žodžiais, tuo tarpu griežtai nevengiame, nes aiškiai žinome, kad didelė kraštutinybė čia neduos jokių vaisių. Bet kur galima, patys vartojame ir kitiems patariame vartoti daugiau lietuviškų žodžių, pvz., *vaidmuo, nesąmonė, pradininkas, lingynės, gaũbtas, pãplūdimis* ir kt. vietoje *rolė, absurdas, iniciatorius, lisorai, abažūras, pliažas*.

Nebesigilinant į daugelį kitų autoriaus teigimų, tenka dar sustoti ties jo samprotavimu apie rašytojų ir kalbininkų vaidmenį bendrinės kalbos kūryboje. Dėl to jis rašo: „Paprastai, tautose kalbos kūrimą tęsia sąmoningiausieji žmonės, ypačiai tie, kurie vyriausiai kalba reiškiasi, visų pirma rašytojai. Bet mūsų tautoje tai vos tėra galima. Perdaug mes svetimybių sugadinti. Tikram lietuviškumui suvokti reikalingas nuodugniausias pasimokymas. Todėl galime tiktai pasidžiaugti, kad radosi mūsų tautoje žmonių, kurie su tikru pasišventimu tyrė mūsų kalbą ir stengėsi stiprinti jos lietuviškumą". Nors jis pats iš mažens lietuviškai kalbėjęs, bet savo lietuviška kalba negalėjęs pasigirti: perdaug buvęs pasidavęs vokiečių kalbos ir mąstysenos įtakai. Todėl taisyklingos lietuvių kalbos turėjęs mokytis pradžioje iš vokiškai parašytų lietuvių kalbos vadovėlių, vėliau iš J. Jablonskio raštų. Dabar daug pamokymų gaunąs iš GK: teikiamieji jos aiškinimai mūsų kalbą darą tikrai gyvesnę, sklandesnę ir

aiškesnę. Tai mums malonu girdėti iš nenuilstančio vis jauno tautos darbininko.

N. Romuva, 1937 m., Nr. 29–30 ir 31–32.

Juozas Žlabys, BROLIAI LITERATAI, PAJUDINKIME LIETUVIŲ KALBOS FORMAS

Literatūros Naujienų redakcija yra sumaniusi dviem klausimais atsiklausti rašytojus: 1. kaip lietuvis rašytojas gali ir kaip negali lietuviškai rašyti ir 2. koks vaidmuo tenka kalbos kūrimosi procese grožinės literatūros kūrėjui rašytojui ir kalbininkui? Į tai pirmas mėgina atsakyti Juozas Žlabys. Bet kaip? Pirmiausia jis kimba į pašonę kalbininkams: kad ir nebūdamas „kalbotaisos pareigūnas ir kalbininkas iš diplomo“, jis vis dėlto drįstąs prabilti kalbos reikalu, nes tie kalbininkai per toli nuvažiavę – jiems vis niekas nemokąs lietuvių kalbos. Pagalvojus, sako, net baisu darosi: jie visaip varžą, gniaužią mūsų seną, brangią, gražią kalbą bei jos lytis, ir todėl žmogus nebežinai, ar „ateities lietuviai begalės su mumis susikalbėti“. Tad radus tokią liūdną padėtį, aišku, reikia ką daryti. Ir Juozas Žlabys tai daro su aplombu, „įmantriai“. Pirmiausia nuo jo tenka A. Saliui ir man. Jis nepatenkintas, kodėl mes laikraštininkų kursuose neteikėme bendrinei kalbai dviskaitos. Tą nepasitenkinimą jis net remia vilko pusiausvyra ir jo šilkiniais dantimis, kuriuos kiekvienos lietuvaitės dygsnys padaręs „dar aštresnius ir dar piktesnius“. Bet... jau čia nuklysta į šalį: J. Žlabys juk dar tvirtina, kad mes visa tai darę be jokių rimtų įrodymų, be jokių kriterijų. Tačiau kuo paremia savo nuomonę mūsų gerbiamasis oponentas? Ar jis mėgina bent vienu žodeliu sugriauti mūsų pažiūrą į bendrinę kalbą, kuri yra išdėstyta Gimtojoje Kalboje? Mes daugiausia rūpinamės bendrine visos Lietuvos visuomenės, ne individualine rašytojų kalba, tad kodėl jis savo žygio prieš mus nepradeda nuo pačios bendrinės kalbos, bet graibstosi nuo kažin kur? Antra vertus, ar rašytojams dabartinė bendrinė kalba neturi rūpėti? Mes sakome: dabartinės bendrinės kalbos taisyklingumo kriterijas yra dabartinė visuotinė jos lietuviškoji vartosena. Ar rašytojams, norintiems būti įmanomiems dabartinei visuomenei, tai iš tikrųjų yra smaugiamasis literatūrinės kalbos baubas? Pagaliau, Juozas Žlabys operuoja stiliumi, lyg kokiu fetišu, kuriam mielai norėtų paaukoti ir vadinamąjį bendrinės kalbos taisyk-

lingumą. Mes, nesibraudami į lietuviškos stilistikos sritį, tik teigiame: kiekvienas sąmoningas lietuvis rašytojas turi mokėti tą bendrinės kalbos minimumą, kuris yra privalomas kiekvienam kultūringam Lietuvos piliečiui, ir daugiau nieko. Bet jeigu J. Žlabys vis dėlto teigia, kad mes be reikalo dviskaitos neteikią bendrinei kalbai, tai turime štai ką pastebėti: mūsų rašytojai, jei nori ir jų kalbinė kūryba to reikalauja, gali dviskaitą vartoti, bet plačiajai visuomenei, kuri, kaip aiškiai rodo kalbos istorija ir dabartinė vartosena, jos jau nebegalime teikti normine (teiktinąja, bet ne draudžiamąja!) lytimi: mes lietuvišką bendrinės kalbos vartoseną, kad būtų įmanomesnė, stengiamės visų pirma kodifikuoti, ne individualiniais potroškiais ją saistyti. Tai yra pagrindinis nuomonių skirtumas tarp mūsų ir J. Žlabio. Tai konstatavęs, į kitus jo „įrodinėjimus" nė nebesigilinsiu: pagrindinius dalykus reikia spręsti iš esmės, ne paviršiumi knibinėjant. Kai tai bus daroma, tada ir aš prie to dar grįšiu. O tuo tarpu dar nematyti, kad mūsų „broliai literatai" kaip reikiant būtų pasiryžę judinti ne tik lietuvių kalbos formas, bet ir, svarbiausia, patį lietuvių kalbos mokėjimą. Tad juo labiau nieko nebetenka atsakyti ir į to paties autoriaus „Atviruką GK redaktoriui".

Literatūros Naujienos, 1937 m., Nr. 4–5.

Ričardas Mironas, KRITIKA IR KALBOS MONOPOLIS

Su R. Míronu jau mums yra tekę bent dukart susidurti: 1936 m. GK 139–143 ir 1937 m. 30–32. Dabar tenka susitikti jau trečią kartą. Šitame straipsnyje, kaip ir pirmesniuose, jis kalba išdidžiai ir kiek su panieka: „mūsų kalbos būjojimas (= klestėjimas), jos sultingumas ir estetika" jam rūpį ne mažiau, kaip GK „talmudistams". Savo straipsnio gale jis vėl, kaip aukščiau Vaire, mėgina kalbos dalykais besidominčią visuomenę įspėti, kad perdaug nepasikliautų GK patarimais ir kritika, nes šio „kalbos monopolio šeimininkai" daugiausia tesivaduoją „savo asmeniškais polinkiais", kuriuos jie vadiną lietuvių kalbos polinkiais, ir dėl to klausia: ar šių „paslaptingų polinkių dovana" negalį būti apdovanoti ir kiti žymūs „lietuvių kalbos sielos ir veido reiškėjai"? Į tai, jis tikisi, atsakysią „šviesiausieji lietuvių tautos sūnūs", nuo kurių priklausanti mūsų kultūrinė ateitis.

Ligi tie „šviesiausieji sūnūs" Mironui atsakys, aš čia trumpai pa-

liesiu tik vieną kitą dalyką. Pirmiausia jam norėčiau patarti būti daug atsargesniam su visuomenės įspėjimais, nes gali atsitikti, kad tą pačią visuomenę teks įspėjinėti nuo paties R. Mirono „drastiškų" ir mūsų bendrinei kalbai visai svetimų bei nepagrįstų svaičiojimų. Jau iš dalies esame pastebėję, kad jo siūlomuoju žargonišku metodu vadovaujantis, mūsų bendrinėje kalboje būtų galima priveisti visokių nesąmonių (žr. 1937 m. GK 31 t.). Taip pat ir šiame straipsnyje jis, pvz., išdidžiai tvirtina, kad būdvardis *blogas*, kurį GK kalbininkai įtarią esant gudybe, esąs nekalčių nekalčiausias savas žodis, tos pat rūšies, kaip *ranka, karvė, nosis, stalas*; jis, šis žodis, savo kilme esą jungtinas su lotynų *flagitium* „negarbingas darbas, begėdystė, gėda". Bet tai netiesa: lot. *flagitium, flagitare*, yra gimininginga su *flagrum* „rimbas, botagas", kurio šaknis *flag-* yra išriedėjusi iš **bhlag'*, o *blōgas*, kuris su tuo nieko bendro neturi nei garsų, nei reikšmės atžvilgiu, yra kilęs iš gudų благий „prastas, netikęs, vargingas, niekingas, silpnas, liesas, biaurus". Savo ruožtu šis gudų (ir rusų) žodis yra per bažnyčią paimtas iš pietinių slavų kalbos; pačioje rusų liaudies kalboje to žodžio yra išlikusi senovinė lytis болого „gēra"; lenkų kalboje jam atliepia *blogi* „laimus, malonus, jaukus", čekų *blahý* „laimingas" ir kt. Visi šie žodžiai yra išriedėję iš proslavinės lýties **bolgъ*, kuriai mūsų kalboje, jei būtų savas žodis, turėtų atliepti **balgas*, bet nieku būdu ne *blogas*. Plg. *gārdas* = proslavių **gordъ*, iš kurio vėliau yra išriedėjęs pietų slavų градъ, rusų город, lenkų *gród*, čekų *hrad* ir kt. Ypačiai yra įdomu, kad благий, iš pietų slavų patekęs į rusų ir gudų kalbas, įgavo dvejopos reikšmės – geros ir neigiamos, ir šia antrąja reikšme jis yra atkeliavęs į mūsų kalbą. Šitos nuomonės yra ir E. Bernekeris, J. Endzelynas, K. Būga, J. Pokorny ir kt.; plg. dar mano Die slav. Lehnwörter im Altlitauischen, 43 psl.

Iš šito pavyzdžio aiškiai matyti, kad tuščiais žodžiais ką drąsiai tvirtinti yra labai pavojinga. Ir tai yra ne vien tik kalbiniuose sprendimuose. Štai R. Mironas klausia, ar „paslaptingų polinkių dovana" negalį būti apdovanoti Gimt. Kalbai nepriklausę ar nepriklausą ir tokie „lietuvių kalbos sielos ir veido reiškėjai", kaip Maironis, Vaižgantas, Putinas, Krėvė ir net Gira? Aš ir čia patarčiau mažiau verstis „spekuliacija": daugelis iš šių „lietuvių tautos sūnų" yra labai daug naudojęsi ir dabar naudojasi kalbininkų patarimais. Pvz., V. Krėvė su B. Sruoga į mane su patarimais dėl kiekvieno veikalo kreipiasi. Pu-

tinas savo „Altorių šešėly“ kalbą yra davęs taisyti vienam gimnazijos mokytojui. Savo raštų kalbą taip pat yra taisydinę Vienuolis, Žemaitė, Simonaitytė ir kt. Maironis net perdaug savo eilėraščių kalbą yra dailinęs pagal kalbininkų patarimus. Vaižgantą ir Girą, taisiusį K. Vairo Aisopo pasakėčių vertimo kalbą, šį kartą paliksime ramybėje. Tad dėl tokių dalykų nėra čia ko perdaug graudingai sapalioti.

Dabar kiti dalykai. R. Mironas savo straipsnio antraštėje mini kažkokį kalbos monopolį. Iš GK darbininkų „talmudinimo“ aiškėja, kad jis tai taiko mums, GK redakcijai ir jos bendradarbiams. Tad čia galiu trumpai pareikšti: GK jokio kalbos monopolio sau nesisavina, – ji tik žiūri, kad mūsų bendrinės kalbos dalykai pirmiausia būtų sprendžiami ne padebesiais svaičiojant, bet remiantis konkrečiais mūsų kalbos duomenimis, pačia bendrinės kalbos vartosena. Štai R. Mironas triukšmingai mėgino griebtis tarptautinio žargono mūsų bendrinei kalbai darkyti – mes tuojau tai atmetėme: jis mėgino vieną kitą dalyką įrodyti – pasirodė, kad tai nesąmonė; mėgino Vairo kalbininkai mus pulti – mes gynėmės. Ir t. t. Tad apie kalbos monopolį kalbėti yra tuščias dalykas.

Ne kiek geriau yra ir su atskirų kalbos dalykų svarstymais. Štai R. Mironas vis dar nenurimsta dėl *draminis, loginis* ir kt. šalia *drama, logika*. Dėl to jau esame GK pasisakę, tad čia visa nebekartosiu, tik pastebėsiu, kad be reikalo jis pelus vėto: jei mes jau esame įpratę sakyti *aritmetinis, politinis, loginis, etinis*, ne *aritmetikinis, politikinis, logikinis, etikinis*, tad kodėl šalia *fonemà, teoremà* bei *foneminis, teoreminis* negalime sakyti ir *sistemà, sisteminis, *dramà, dramìnis*? Ar tai draudžia mūsų žodžių daryba? Tai yra visiškai galima. Pvz., mūsų gyvojoje kalboje šalia *parapijinis* labai dažnai jau sakoma ir *parapinis*, t. y. *-iji-* sutrumpinama į *-i-*; taigi ir *loginis, logiškas* gali būti net tų pačių kultūringųjų kalbų pavyzdžiu pateisinti, plg. vokiečių *logisch* šalia *Logik*. Prancūzai čia ne visur mums gali būti pavyzdžiu; pvz., jų *logique* reiškia „logika“ ir „logiškas“. Tad visų kultūringųjų kalbų čia nesupaisysi. Bet eidami, kur galima, savuoju darybos keliu, mes daug kur žymiai aiškiau galime nusakyti būdvardinę ypatybę; pvz., *foneminis, teoreminis, sisteminis, draminis, poezinis, poetinis* yra aiškiai ir nedviprasmiškai tiesiogiai susiję su *fonema, teorema, sistema, drama, poezija, poetas*. Tačiau šitos vartosenos mes kraščiausiai neišplečiame: kur reikšmė reikalauja, einame ir kitu keliu;

pvz., šalia *individas, materija, natūrà* mes skiriame *individinis, materinis, natūrinis* ir *individualùs, materialùs, natūralùs* (plg. *morãlas* ir *moralùs*) šalia *individualinis, materialinis, natūralinis* (plg. *rūgštùs* ir *rūgštìnis* obuolys); Kanto filosofijai net paliekame *transcendentinis* ir *transcendentalus, -alinis*. Tuo būdu visko ant vieno kurpalio negalima sutraukti. Ir todėl R. Mironas mums be reikalo primeta tokius griozdus kaip *estiškas, foniškas, kiniškas* vietoj *estetiškas, fonetiškas, kinetiškas*: tai viską jis yra iš piršto išlaužęs ir vėliau GK primetęs. Mes įprastiniu būdu šalia *aritmetika, politika, estetika, fonetika, elektrika, kinetika* esame linkę sakyti *aritmetinis (-iškas), politinis, estetinis, fonetinis, elektrinis, kinetinis*. Iš *kosmas* mes susidarome *kosminis, -iškas*, o iš *kosmetika – kosmetinis, -iškas*. Tad kur čia netvarka ar kokia páiniava?

Kitoje vietoje jis teigia, kad aš savo skolinių studijoje atsisakęs įrodyti priešdėlio *da-* kilmės svetimumą. Bet kodėl jis nepaslinko tos vietos iki galo pasiskaityti, kur aš aiškiai esu pabrėžęs tos priesagos sintaksinės vartosenos slaviškumą? Aš tą pat ir dabar tvirtinu, ir mano nuomone, jos nėra jokio reikalo brukti į bendrinę kalbą. Yra tarmių, kur be jos puikiausiai apsieina.

Kadangi šitos mano pastabos jau ir taip yra ištįsusios, tad kitus dalykus (*giliai religingas, įtaka lenkų literatūroje, turi pakankamo budrumo*) atidedu kitam, patogesniam, kartui. Dėl „Pjero ir Žano“ vertimo kalbos netinkamumo trumpai atsakys pats J. Būtėnas.

Literatūros Naujienos, 1937 m., Nr. 6.

St. Naginskas, GYVOJI KALBA IR TEORIJA

Šio straipsnelio autorius mėgina kelti aikštėn tariamą skirtumą tarp gyvosios kalbos ir teorijos, tarp literatų, kuriems subendrinta kalba atrodanti numarinta, ir kalbos bendrintojų teoretikų, kuriems lietuvių kalba esanti bemaž dar n e g i m u s i kalba. Tarp šitokių dviejų kraštutinybių – tarp beribio palaidumo ir smulkmeniško suvaržymo, – sako autorius, – „turėtų būti ieškoma šiokios tokios laisvės, turėtų būti ir pasiginčijama“.

Dėl to ginčytis, žinoma, galima; bet ieškoti kokios nors bedugnės tarp mūsų gyvosios ir bendrinės (normuojamosios) kalbos, tarp kalbininkų ir rašytojų yra nereikalingas dalykas: čia kalbininkams su rašytojais kūrėjais, ne paprastais rašėivomis, visai nėra ko spyriuotis,

nes LKD, be bendrinės kalbos taisyklingumo, literatūrinėje kalboje yra linkusi atsižvelgti ir į individualinės kalbos kūrybos reikalavimus. Be to, visai tuščia yra tvirtinti, kad kalbininkams lietuvių kalba esanti dar negimusi kalba: jau kam kam, bet mums lietuvių kalba yra „gimusi" drauge su pačia lietuvių tauta ir dabar tebėra tokia pat gyva, kokia yra buvusi ir seniau. Mūsų nuomone, vargiai dabar kur būtų galima rasti tokį kalbininką, kuris neigtų kalbos dinamiškumą.

Literatūros Naujienos, 1937 m., Nr. 7.

A. Churginas, DU FRONTAI

Šio straipsnio autorius neseniai mėgino GK pulti prisidengęs G. Aidučio slapyvardžiu ir su pasityčiojimu (žr. 1936 m. GK 129–131). Dabar jis jau atvirai ir ilgokame straipsnyje ima ginčytis su GK darbininkais. Ginčijasi „didvyriškai", bet, deja, visai neįtikinamai ir tuščiai: jis mums vis nori įpiršti tai, kas svetima ir visai nereikalinga. Toms savo piršlyboms paįvairinti pirmiausia jis įsivograuja du tariamus, bet nesančius frontus – „dogmatiškumo bei purizmo" ir liberalizmo bei individualizmo šalininkus. Pirmieji, sako, atstumią visa, ko nepateisina gyvoji žmonių kalba, o antrieji, laikydamiesi gyvosios kalbos gairių, esą pasiryžę ginti „individualiąją kūrybą ir saugoti jos teisėtumą". Į tai galima tik trumpai atsakyti: visa tai yra tik tuščias žaidimas žodžiais. GK nėra linkusi į jokį dogmatizmą bei tuščią purizmą, nei baidosi liberalizmo bei sąmoningo individualizmo: jos nuomone, bendrinė vienovė ir individualinė įvairybė turi būti mokamai ir stilistiškai gražiai suderinama literatūrinėje kalbos kūryboje (žr. 1936 m. GK 50 psl., 8 sk.). Bet GK pirmoje vietoje rūpinasi bendrine kalba ir jos kriteriju laiko dabartinę lietuviškąją jos vartoseną. Remdamasi gyvosios kalbos duomenimis, arba, anot A. Churgino tariant, gyvosios kalbos gáirėmis, kaip „būtinu ir neginčijamu pagrindu", ji tačiau visai neužkerta kelio inteligentų kalbos kūrybai, – ji tik žiūri, kad ta kūryba būtų mums būdinga, artima, lietuviška, t. y. kad ji būtų paremta lietuviškais gyvosios kalbos įpročiais, jos bendriniais polinkiais. Šituo keliu inteligentai gali ko toliausia eiti. Pvz., geras stilistas ir publicistas A. Smetona šituo būdu labai gražiai išsiverčia savo taisyklingoje raštų kalboje (žr. 1934 m. Vairo 8–9, 45 tt.). Taip pat ir mūsų geresniesiems rašytojams tai nesudaro jokios sunkenybės. Štai vienas iš jaunesniųjų rašytojų, A. Vaičiulaitis,

savo raštuose be nereikalingų svetimybių yra sukūręs puikų stilių (žr. 1937 m. GK 33 t.).

Toliau A. Churginas mūsų nusistatymą dėl svetimybių šiaip formuluoja: k i e k v i e n a s v e t i m y b ė v y t i n a, j e i g u j a i t u r i m a b e n t v i e n ą l i e t u v i š k ą p a k a i t ą. Tai yra ne mūsų pažiūra, bet jo paties iškreipta pramonė. Mes patys savo pažiūrą šiaip nusakome: s v e t i m y b ė s, k u r i o s g a l i b ū t i l e n g v a i p a k e i č i a m o s s a v a i s ž o d ž i a i s, b e n d r i n e i k a l b a i n o r m i n ė m i s l y t i m i s n e t e i k i a m o s (žr. 1936 m. GK 50). Tai yra didelis skirtumas: mes tokių svetimybių neteikiame bendrinei, bet jų nedraudžiame individualinei rašytojų kalbai, jei jos jiems būtinai yra reikalingos kam geriau apibūdinti arba tam tikriems niuansams išreikšti. Tad visai be reikalo mūsų oponentas įsiposmelojęs stebisi, kodėl GK šalia *strėlos, žvakidės* bendrinei kalbai nebeteikia *vylyčios, liktoriaus* ir kt. Iš kitos pusės jis visai dirbtinai skiria svetimybes į barbarizmus ir svetimos kilmės žodžius. Skolinių moksle yra skiriami, vokiečių kalba tariant, L e h n w ö r t e r ir F r e m d w ö r t e r: pirmieji yra įsigalėjusios skolintinės, o antrieji – iš kitų paimtosios, bet skolinamosios kalbos darybinėje sistemoje neprigijusios svetimybės; barbarizmai tėra tik tam tikra skolinių rūšis, grubios svetimybės, skolintinės kalbos klaidos. GK apie barbarizmus bendrinėje kalboje nė negalvoja; bet ji nėra nusistačiusi ir prieš visas svetimybes: visų skolintinių kultūros žodžių, tarptautinių svetimybių (svetimųjų žodžių, Fremdwörter) bendrinėje kalboje mes nevengiame, kaip kad to norėtų Vydūnas ir kt.; tik tų iš jų neteikiame, kur turime visai aiškių ir gerų pakaitų, plačiai visuomenei suprantamesnių ir aiškesnių. Tad visai be reikalo aiškiam daiktui įrodyti mūsų oponentas dar griebiasi sinonimikos, kitų kalbų skolinių, prancūzų arba vokiečių „neveidmainingos tautinės savimeilės" ir kt. Tai visa šauna pro šalį, tad ir aš čia apie tai nė nekalbėsiu, tik norėčiau paklausti, ar A. Churginas, prieš kalbėdamas apie „galutinai suviršintus" skolinius *aršus, prietelius, bakūžė, bevelyti, tėmyti, rėdytis* ir kt., yra gerai išsiaiškinęs, kad šie žodžiai mūsų bendrinei kalbai yra sviestas, o jų lietuviškieji pakaitai margarinas ar kokovaras, mūsų kalbos falsifikacija? Jei ponas Churginas šitaip jaučia su savo „aštriu kalbos" jausmu, tai jo dalykas – čia nesiginčysime; bet tų žodžių istorija ir dabartinė vartosena visai ką kita rodo: kai kurie iš jų žmonėms visai arba siaurai tepažįstami; lie-

tuviškų, suprantamesnių, atstovų jie turi gana daug; todėl be jų bendrinėje kalboje galime visai lengvai apsieiti; jų nevartojo ir J. Jablonskis. Kas kita eilėraštinė poetų kalba: jei, pvz., Vaičaitis yra eiliavęs *kur bakūžė samanota* arba Maironis yra rašęs *Naktis jį rūbais tamsiais, lyg dūmais, dengia*, tai, savaime suprantama, čia *bakūžės* nebereikia keisti į *trobelę* arba *pirkelę*, o *rūbais* – į *drabužiais*, kurie visai nebederėtų su *dūmais*. Čia mes su A. Churginu sutinkame. Bet ką tai sako bendrinės kalbos reikalui? Ar tai yra vienintelis įrodymas, kad bendrinėje kalboje šalia *pirkelės, trobelės, lūšnelės* arba *darytis, vilktis, taisytis* ir kt. dar būtinai teiktina *bakūžė* ir *rėdytis*? Mes, deja, esame visai kitos nuomonės, kaip E. Viskanta, R. Mironas ir A. Churginas, t. y. tuo tarpu visas laisvininkų frontas, pasišovęs kariauti su GK, ir jų nevykusiais įrodymais, kad ir smarkaujamais, vis dėlto netikime ir, jeigu jų nepakeis, netikėsime ir toliau.

Dėl posakių *jis pajuto atsparumo nepasiduoti, bėga laikas, giliai miega* ir *giliai religingas* pasikalbėsime kitą kartą: dėl vietos stokos tai tenka atidėti. O tuo tarpu noriu tik pastebėti, kad A. Churginas su E. Viskanta ir R. Mironu visko yra prikalbėję, bet savo teigimų nė vienas nėra mėginęs pirmiausia pačios lietuvių kalbos pavyzdžiais paremti. Štai, pvz., 22 psl. A. Churginas išsijuosęs nori apginti posakį: *jis su visais buvo atviras ir nuoširdus*. Puldamas mane jis rašo: „Pr. Skardžius čia sujovė į vieną maišą ir pelus ir grūdus: iš tikro, *jis yra su visais palankus* mums sakyti neįprasta; bet *jis yra su visais meilus, malonus, nuolaidus, atviras, nuoširdus* (t. y. jis yra meilus, malonus, nuolaidus, atviras, nuoširdus, bendraudamas arba santykiaudamas su kitais žmonėms), mes sakome ir ketiname sakyti ateity". Visų pirma aš čia A. Churginą noriu paklausti: kas tai yra „mes"? Ar tai yra lietuvių visuomenė, ar inteligentiško žargono atstovai, ar kuri Lietuvos mažuma? Tai yra labai svarbu: to neišsiaiškinus, man tas „mes" nieko nereiškia. Tai viena. Antra, jei nepripažįstama *jis yra su visais palankus*, tai kuo remiantis galima pripažinti *jis yra su visais nuolaidus*? Kaip pirmuoju posakiu lyg norime pasakyti, kad j i s v i s i e m s y r a p r a t ę s l e n k t i s, turi visiems p a l a n k o s (širdies, meilės), taip antruoju norime pareikšti, kad j i s v i s i e m s y r a l i n k ę s n u s i l e i s t i, t. y. v i s i e m s y r a n u o l a i d u s. Taip pat Maž. Lietuvoje bei Žemaičiuose su naudininku yra vartojamas ir *atlaidùs: būk ir mums atlaidus* (žr. Rygiškių Jono Linksniai ir prielinksniai, 47

psl.). Iš gyvosios kalbos man yra dar žinomi tokie posakiai: *jis visiems yra meilus* (t. y. visiems turi meilės, rodo meilę); *tu man esi labai neatviras* (nieko man nesakai, esi užsidaręs, viską slepi nuo manęs) ir kt. Pagal tuos pavyzdžius visai žmoniškai yra sudaryti posakiai: *jis yra gabus mokslui; čia jis visiems yra labai įtakus, įtakingas* (turi visiems didelę įtaką); *tu man esi labai nesimpatingas* ir kt. Ir tai yra visai suprantama: sakydami, pvz., *jis visiems yra atviras*, norime pasakyti, kad jis visiems, o ne su visais savo atvirumą rodo, reiškia; *jis su visais atviras* griežtesnio kalbos jausmo lietuviui tiesiog yra svetima. A. Churginas, tvirtindamas, kad *jis su visais yra atviras, nuolaidus* yra tolygu *jis yra atviras, nuolaidus* su kitais žmonėmis bendraudamas, elgiasi visai savavališkai, nesiremdamas jokiais gyvosios kalbos duomenimis, ir todėl tokį jo aiškinimą, kaip niekuo nepagrįstą, atmetame. Ir dar daugiau: jeigu jis sako, kad aš čia į vieną maišą sujovęs ir pelus ir grūdus, tai galiu pasakyti, kad mano oponentas ne tik negali skirti pelų nuo grūdų, bet ir apie pačią lietuvių kalbą neką temoka spręsti. Taigi jis per anksti postringauja, kad GK receptai, pagal kuriuos „kiekvienai metaforai reikalaujama kaimo seniūno antspaudo, yra tuo pačiu apgaulingi ir netikę". Be to, čia A. Churginui patarčiau per daug nežeminti mūsų kalbos, kurią kaimas geriausiai yra išlaikęs: tik dėl kaimo mes, lietuviai, esame išlaikę visa, kas yra gražiausia ir būdingiausia mūsų kalboje, ir todėl su anarchiška laisve nėra ko čia brautis, – mes nuo gyvosios kalbos palinkimų nenutolsime, nors ši trejukė kad ir kažin ką sakytų.

Dėl *į temą parašytas diktantas* netenka daug ko aiškintis: čia per neapsižiūrėjimą vietoje *rašinys* buvo parašytas *diktantas. Subtelus* vietoj *subtilus* veikiausiai yra korektūros klaida: mes irgi tik pastarąją lytį pripažįstame. *Medicinos gydytoju* viename GK redakcijai rašytame laiške yra vadinęsis vienas gydytojas, ir tam jis turėjo pagrindo, nes šalia *medicinos* yra dar ir *veterinarijos gydytojas*. Tad ir čia A. Churginas su savo galvojimu yra pro šalį nuvažiavęs.

Apskritai, tenka pastebėti, iš šio straipsnio nieko pozityvaus negalima pasimokyti. Jo autorius, kaip ir R. Mironas, mėgsta GK įtarti dėl subjektyvumo, bet pats, nesiremdamas bendrinės kalbos vartosena ir gyvosios kalbos duomenimis, nė nesijunta elgiąsis ne tik perdėm subjektyviai, bet ir įnoringai. Tad su juo mums negali būti ben-

dros kalbos. Jeigu jis nori su mumis ginčytis, tegu pasiima konkrečius mūsų kalbos duomenis ir reiškia dėl jų savo nuomonę, šiaipjau, braidžiodamas po kitas kalbas, visai savotiškose aplinkybėse susidariusias, ir remdamasis iš vaizduotės iškastais argumentais, jis mūsų negalės įtikinti: tik be reikalo bus gaišinamas popierius ir laikas.

Vairas, 1937 m., IX, p. 10–32

A. Churginas, DAR APIE „GIMTĄJĄ KALBĄ" IR JOS METODUS

Priešpaskutiniame GK sąsiuvinyje, 123–125 psl., buvo trumpai paliesti A. Churgino formuluotieji du frontai. Tuo jis labai nepasitenkino ir dabar triukšmingai tą savo nepasitenkinimą reiškia minėtame straipsnyje. Reiškia smarkaudamas ir daug visokių „sparnuotų" žodžių paleisdamas į apyvartą, kad tik daugiau galėtų GK ir jos darbininkus į ožio ragą suvaryti. Kalba vis pasididžiuodamas: ilgai studijavęs, nuodugniai susipažinęs su veikalo vertimais į kitas kalbas, kalbėjęs su vienu žymaus masto servantistu, taręsis su vienu užsienio lituanistu, rašęs labai žymių žmonių raštų recenzijas ir t. t. Tad kas gi prieš tai GK ir jos darbininkai! Jam tai atrodo gyvi niekai: jis sau įsisteipėjęs tariasi galįs drąsiai kaltinti GK darbininkus „siaurumu, subjektyvumu, kalbine nenuovoka ir neleistinu gyvojo lietuviško žodžio mėsinėjimu"!

Bet čia tuojau kyla klausimas: iš kurgi tos didelės kalbinės lietuviškos nuovokos yra įgijęs mūsų oponentas? Ar jis yra bent kiek lietuvių kalbos mokslą plačiau studijavęs ir kurį nors tos kalbos dalyką bent probėgšmais tyręs? Juk ką nors drąsiai tvirtinant, reikia turėti konkrečių, duomeninių įrodymų. Argi jis jų kur nors savo puolamuose straipsniuose yra parodęs? Ne! Jų nėra ir šiame straipsnyje. Tai aiškiai matyti iš jo ekvilibristiško posmelojimo dėl *jis yra su mumis atviras* ir kt. Aš ir toliau tuo niekaip negaliu įtikėti, nors ir kažin kaip mūsų kritikas rašytų, nes nerandu jokio tvirtesnio pagrindo. Visų pirma tokių pavyzdžių kaip *tu su manimi esi geras, atviras* ir kt. J. Jablonskis savo „Linksniuose ir prielinksniuose" neduoda; E. Fraenkelis savo veikale „Syntax der lit. Postpositionen und Präpositionen" (189–203 psl.) jų irgi nepažįsta; lietuvių kalbos žodyne taip pat nėra; mano gausus šio prielinksnio įvairiausių pavyzdžių rinkinys

to irgi nerodo. Dėl to esu klausinėjęs daugybę žmonių iš įvairiausių tarmių – pasekmė ta pati. Todėl ir toliau esu linkęs manyti, kad tokie pavyzdžiai kaip *tu su manimi esi geras, atviras* ir kt. yra „miesčioniški", gyvajai žmonių kalbai svetimi, veikiausiai versti iš rusų kalbos: ты со мной хорош, ты со мной откровенен. A. Churgino ir R. Mirono aiškinimą, kad *jis su mumis yra atviras, nuolaidus* ir kt. reiškia *jis yra atviras, nuolaidus* s u m u m i s s a n t y k i a u d a m a s a r d r a u g a u d a m a s, ir toliau laikau visiškai savavališku, neparemtu jokiais aiškiais duomenimis. Taip neaiškino nei K. Būga, nei J. Jablonskis; taip neaiškina nei J. Balčikonis, nei kiti, kurie bent kiek daugiau apie lietuvių kalbą nusimano; taip neaiškiname nė mes. Todėl aš ir toliau visai paprastai, be jokios ekvilibristikos ar magiškos lazdelės, esu linkęs tokius pavyzdžius kaip *tu man esi geras, atviras, meilus, atlaidus, palankus* ir kt. šitaip aiškinti: tu su manimi elgiesi gerai, darai taip, kad man būtų gera, tu man savo gerumą rodai; tu nuo manęs nieko neslepi, viską man pasakai, širdį atveri, t. y. rodai savo atvirumą, tu reiški, rodai man savo meilę ir t. t. Bet šituo būdu *tu su manimi esi geras* ir kt. nedirbtinai negalima išaiškinti, o posakis *tu man esi paklusnus*, kurį čia A. Churginas nori prikergti, yra visai kitos rūšies ir todėl kitaip aiškintinas.

Arba štai jis vėl nori įrodyti, kad *medicinos gydytojo* negali būti. Man nurodžius *veterinarijos* gydytoją, dabar jis atsikirsdamas šiaip aiškina: veterinarija esanti medicinos dalis, todėl *veterinarijos gydytojas* galįs būti, bet *medicinos gydytojas* esąs neįmanomas. Kodėl? Juk reikšmėmokslis reikšmės susiaurėjimo atvejų pažįsta labai daug, todėl ir *medicina* gali būti tam tikrais atvejais vartojama siauresne réikšme. Ir mūsų Medicinos Fakultetas ne be pagrindo skiria medicinos gydytojus nuo dantų gydytojų ir tuos pavadinimus net diplomuose įrašo; tai yra daroma ir naujajame V. D. Universiteto statute.

Taip pat ir priešdėlio *da-* lietuviškumą jis nori įrodyti vien paviršutine panašybe, o tuo tarpu istorinis, geografinis ir sintaksinis to žodelio vartojimas mūsų kalboje ką kita sako. Todėl, dėl vietos stokos negalėdamas čia to dalyko plačiau svarstyti, tik trumpai pasisakau: aš pasilieku tos nuomonės, kurią esu išreiškęs savo slav. skolinių darbe (60 psl.) ir kurią trumpai esu pakartojęs š.m. GK 122 psl. A. Churgino minimoji užsieninė nuomonė man dar nieko ne-

sako, nes kol ji neišspausdinta, tol negalima kalbėti ir apie jos tvirtumą.

Tiek apie bendrus, kalbinius, dalykus. Apie antrinius dalykus būtų galima daug ką pasakyti, bet neapsimoka: mūsų oponentas, anot L. Giros, yra tik „karštas kalbos klausimų publicistas", tad į kiekvieną tokio karštuolio nusičiaudėjimą ar tuščiavidurę publicistiką juo mažiau mums yra reikalo atsakinėti. Plačiai, publicistinius apivarus paleidus, galima rašyti tik Vaire, kur nei su vieta, nei su tuo, kas parašyta, nedaug tesiskaitoma. Tad toliau tesitenkinsiu tik keliomis mažomis pastabomis.

Pat straipsnio pradžioje A. Churginas rašo, kad GK (jis rašo: GK šulai) savo dogmas skelbusi niekieno nevaržoma. Bet tai veikiausiai yra nesusipratimas: mes jokių dogmų neskelbiame, ir todėl jokios kontrolės, išskyrus gyvosios kalbos vartoseną, nesame reikalingi. Gal būt, A. Churginas su R. Mironu yra įsivaizdavę galį būti GK kontrolieriai? Jei taip, tai jie labai apsirinka.

Apie grubių svetimybių vartojimą klasikinių raštų vertimuose čia nebekalbu, nes skaitytojai apie tai gali pasiskaityti viename šio sąsiuvinio straipsnyje.

Puldamas GK, mūsų oponentas užpuola ir J. Būtėną, vieną jos bendradarbį, bet visai be reikalo: jis visai ramiai ir vykusiai savo recenzijoje ir atsakyme yra iškėlęs aikštėn tokias R. Mirono vertimo kalbos ýdas, kurių dabar jau ir gimnazijų mokiniai nebevartoja. Tai patvirtina ir A. Salio stebėjimai, žr. š.m. GK 134 t.

A. Churginas pyksta dėl slapyvardžiais pasislėpusių „didvyrių" kėlimo aikštėn, bet tai nieko nepadės: tokius slapukus, kur tik suseksime, be jokios atodairos vilksime aikštėn, nes slapyvardžiai nėra „asmeniška" priedanga kam nors purvais drabstyti ar iš ko šaipytis, taip pat jais pasislėpus viena teigti, o juos numetus jau ką kita sakyti.

Ginčydamasis dėl „frontininkų" kiekybės, jis spyriuojasi kaip tie mažamečiai: jiems pasakysi du – jie būtinai pasakys trys, ir atvirkščiai. Taip ir jis: man pastebėjus, kad laisvininkų fronto yra tik trejukė, jis atsikirto, kad GK esanti dvekė. Tad nors trūk juokais: juk žmogus nors tokių priemonių turi griebtis kovoje. Bet mes jį galime nuraminti: jau vienos GK redakcinės komisijos yra daugiau kaip du nariai. O laisvininkų fronto dalyvių daugiau spaudoje nematome.

E. Viskanta, bent tuo tarpu, iš viešumos yra visai išnykęs, tad iš tikrųjų tik du „drąsuoliai“ bėra.

Be to, norėdamas būti nuoseklus iki galo, jis teikiasi paaiškinti, ką reiškia ir mano paliestasis „mes“. Pasirodo, nebuvo apsirikta: tai yra tokia plati sąvoka, kad joje gali tilpti ir smarkūs „lietuvininkai“, ir visa eilė viešai nepasireiškusių „pritarėjų“ ir kt.

Į kitus sapaliojimus nėra reikalo atsakyti: geriau tyla, nekaip tuščia byla.

J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba

(Archivum Philologicum, 1937, VI kn., p. 12–35)

Dar neseniai lietuvių bendrine kalba yra daugiausia rūpinęsi vieni lietuviai: į tai tebuvo žiūrima tik kaip į praktikos dalyką. Bet ilgainiui tuo buvo pradėta domėtis ir mokslo reikalui. Buvo pastebėta, kad lietuvių bendrinės kalbos kūrimasis, būdamas šių dienų padaras, yra visiems prieinamas, galimas betarpiškai stebėti ir tuo būdu didžiai pamokomas. Iš tos kūrybos galime daug aiškiau, negu iš antikinių kalbų, patirti, kaip bendrinė kalba apskritai yra kuriama. Čia mes tiesiogiai galime matyti, kaip lietuvių kalba, savyje išlaikiusi be galo daug gilios senovės, dabar susidurdama su naujais gyvenimo reikalavimais, nuolat nustoja savo senovinių ir individualinių ypatybių, greitai naikina savo skirtingąsias tarmines žymes ir tuo būdu bepalieka tik tai, kas platesnei kalbančiai Lietuvos visuomenei geriau tinka. Ir tai galime ne tik stebėti, bet ir tirti, studijuoti tas aplinkybes, kuriose visa tai dedasi, ir tas priežastis, dėl kurių šios atmainos pastebimai vyksta dabartinėje lietuvių kalboje. Todėl E. Hermannas visai neperdeda pabrėždamas milžinišką lietuvių bendrinės kalbos reikšmę bendrajam kalbos mokslui. Taip pat jis yra visai teisingai pastebėjęs, kad joks kitos bendrinės kalbos tyrinėjimas neturi tokios didžios vertės, kaip lietuvių, nes „nirgends sonst liegen die Verhältnisse... so günstig wie hier, wo die Schriftsprache bereits Jahrzehnte alt ist, so schon die Dialekte bedroht werden, und wo doch die Anfänge so deutlich vor unsern Augen liegen oder mit Leichtigkeit erforscht werden können“ (Nachrichten v.d. Gesellschaft d. Wiss. zu Göttingen. 1929, Heft 1, 68 psl.).

Patiems lietuviams irgi yra labai svarbu ne tik mokslo, bet ir praktikos atžvilgiu geriau pažinti dabartinės jų bendrinės kalbos sandarą ir tolimesnę raidą. Kaip reikiant tai žinodami, jie gali daugiau išvengti nereikalingų klaidų savo kasdieniame kalbos darbe ir veikiau atitikti tikresnį kelią. Štai dabar visi pripažįsta, kad Jonas Jablonskis yra labai daug prisidėjęs prie dabartinės lietuvių bendrinės kalbos sudarymo, daug kas jį net laiko tos kalbos įkūrėju, o vienam kitam jis net yra galutinis idealas, toliau kurio, rodos, nebėra ko daugiau siekti. Bet daugiau įsigilinus į jo veiklą ir nudirbtuosius darbus, pasirodo, kad jis yra buvęs gudnas savo laiko žmogus: savo ilgamečiu darbu jis tikrai yra labai daug prisidėjęs prie dabartinės lietuvių bendrinės kalbos sudarymo ir jos tolimesnę raidą net tam tikra linkme palenkęs, bet daug ką darytino yra palikęs ir po savęs, t. y. jo eitasis kelias yra ne tik taisytinas, bet ir toliau tęstinas. Kad taip iš tikrųjų yra, dabar aiškiai galime matyti iš Šv. Ministerijos gražiai išleistų ir J. Balčikonio redaguotų jo raštų penkių tomų. Toliau aš kaip tik ir esu pasiryžęs tai trumpai pagvildenti; plačiau, manau, tai kas nors ateityje išnagrinės atskiroje monografijoje.

I

J. Jablonskis kilimo yra vak. augštaitis, zanavykas, ūkininko sūnus. Jo specialybė yra buvusi klasikinė filologija, bet gyvenime, visur mėtytas ir vėtytas, tuo tik iš dalies tegalėjo naudotis. Dar studentaudamas, ypač savo mokytojų Fortunatovo ir Koršo paskatintas, pradėjo domėtis lietuvių kalba, kuri vėliau pasidarė svarbiausiu jo gyvenimo dalyku. Bet būdamas didelis realistas, visuomenininkas ir karštas patriotas, jis šalia kalbos yra daug rūpinęsis ir kitais aktualiaisiais savo krašto reikalais: kultūra, švietimu, mokykla, knygomis, jaunuomenės auklėjimu ir kt. Dėl to jam yra tekę daug ir visokio vargo vargti. Vieną kartą man, dar studentui, yra savo gyvenimo darbą šiaip apibūdinęs: „Aš esu viskuo buvęs, kuo tik norite: ir namų bei gimnazijos mokytoju, ir knygnešiu, ir kontrobandininku, ir vadovėlių rašytoju, ir kritiku, ir tremtiniu, ir kitkuo“. Pats būdamas tiesus, atviras ir didžiai jautrus, jis troško ir iš kitų reikalaute reikalavo, kad visur gyvenime būtų elgiamasi tiesiai, atvirai ir teisingai. Ypač jis nekentė visokio melo, pataikavimo, paviršutiniškai dirbamo darbo, silpnaviškumo, nekultūringumo ir kt. Didžiausia žmogaus dorybė jam buvo darbas.

„Darbas, – sako jis, – yra tautos subrendimo, kultūringumo ir nepriklausomybės saikas“ (I 151). Kita svarbi ypatybė yra paprastumas. „Būkim, – rašo jis kitoje vietoje, – kokie norim rodytis ir kokie paprastai dedamės – ir būsim visai geri ir, gali būt, kultūringi žmonės“ (I 257). Pats pasižadėjęs dirbti „šventąjį Lietuvos darbą“ (I 226), jis norėjo, kad ir kiti tą darbą dirbtų atsidėję, rimtai ir nuoširdžiai. Bet tokių darbininkų buvo nelengva rasti, jų iš tikrųjų kiek reikiant ir nebuvo, todėl jis su širdgėla dar 1923 m. rašė: „Maža mūsų tarpe yra žmonių, kurie gali eiti pavyzdžiu paprastiems visuomenės veikėjams“ (II 311). Kartais dėl to net ir visus lietuvius pabardavo: „Mes, lietuviai, gebame vis kitus kaltinti, vis save perdaug teisinti, mes, užuot darbą dirbę, darome daug ką keista, vaikiška“ (III 78). Arba: „Gyvo reikalo išmokti žmonių kalbos mes patys, kitų nespiriami, nejaučiame“ (1914 m., III 54). Tą pačią mintį yra kartojęs ir vėliau, pvz.: „Mokėti, žinoma, visi arba bent dažnas norime, bet retas teįstengiame“ (1923 m., II 311). Su tautinės sąmonės ir kultūros pakilimu jis yra siejęs ir pačios lietuvių kalbos išmokimą: „Kai būsim patys rimtesni, kai plačiaus suprasim, kas yra lietuvis ir kultūros žmogus..., tada imsime rimčiaus žiūrėti ir į europiečių kultūros darbą, tada, tikiuosi, imsime ir rašyti daug ką žmoniškiaus – savo žmonėms, mūsų krašto piliečiams!“ (III 85 t.).

II

Kaip gyvenime, taip ir kalboje J. Jablonskis pirmiausia troško aiškumo. „Kad ką rašome, – sako jis, – turime pirmiausiai aiškiai ir suprantamai savo mintį reikšti; mums rašant ne tiek žodžiai turi rūpėti, ne svetimosios kalbos žodžiai lietuviškai pasakyti, kiek rašomųjų sakinių mintis, jų suprantamumas ir aiškumas skaitytojui“ (IV 133). Šito aiškumo jis ne tik savo rašiniuose žiūrėdavo, bet ir iš kitų reikalaudavo įvairiose kritikose, recenzijose ir kt. Pvz., 1893 m. vienos knygutės recenziją baigia šitaip: „Knygutės... kalba... netikus dėlto, kad nesuprantama, tamsi, neaiški, be gramatikos, nėra nėkokio sintaksio“ (I 27). Tą pat ir vėliau yra kartojęs. „Savo «kritikoje», – sako, – reikalauju, kad visi mokslo vadovėliai, kurie skiriami mokyklai,... būtų rašomi suprantamai“ (1917 m., II 92).

Bet ką reikia daryti, kad rašomoji kalba būtų aiški, visiems įmanoma? Pirmiausia reikia rašyti taip, kaip kieno krašte yra kalbama.

Jau 1892 m. jis dėl to yra *Varpe* rašęs: „Tegu rašo kiekvienas teip, kaip kalbama jo krašte; reikėtų tů tarpu saugotis tiktai barbarizmų ir dėl vienodumo rašybos laikytis vienos gramatikos“ (IV 10). Kitais metais tame pat *Varpe*, trumpai apžvelgdamas ankstyvesnės raštų kalbos raidą, tą mintį jau visai aiškiai reiškia sakydamas: „Žinovai latvių kalbos kiekvienam norinčiam pažinti jų kalbą ir jieškančiam latv. gramatikų dabar tankiai nurodo tiesiog ant... – pasakų, dainų etc.; jie nori tuomi pasakyti, kad tik tenai tegalima išmokti prigulinčiai jų kalbos. Taigi ir man anot tų Latvių rodos, juog lèngva bus ir gerà gramatika sustatyti ir grynai lietuviškai rašyti tik tuomet, kada mes gerai pažinsime *žmonių* kalbą ir pradėsime rašto kalbos taisykles remti ant tų įstatymų, kuriuos mums duoda mųsų žemininkų, ypač sodiečių kalba“ (IV 42 t.). Ypač tais žmonių kalbos įstatymais visą savo mokslą turi remti gramatikų autoriai, nes „mūsų rašytojai patys yra dažnai parėmę savo raštų kalbą ne ant žmonių kalbos, bet ant svetimų kalbų įstatymų“ (1901 m. Liet. kalbos gramatika, 1 psl.). Taip pat čia be atodairos negalima remtis ir žmonių kalba, nes joje, kaip ir rašytojų kalboje, „daug kas yra paremta ant svetimų kalbų“. „Teip, prie žodžių ir reiškinių tikrai lietuviškų, vartojamų tarp žmonių nuo senų-senovės, yra mūsų šnekamoje kalboje daug ir šiukšlių. Tos šiukšlės reikia mokėti atskirti nuo grūdų, nes gramatikai tiktai žmonių kalbos grūdai tereikėtų suvartoti“ (ib.).

Tačiau šitaip suprantama rašomoji kalba neturi būti dirbtinai varžoma: ji „augdama pati teturi savaime tobulėti“ (IV 188) ir „augti saviškai, savomis taisyklėmis“ (V 216). Tam tikrų jos lyčių būtinai nereikia vienodinti (IV 232). Bet visa joje reikia natūraliai suderinti, taip, kad ji atrodytų „sveikas, ne lopytinis padaras, lyg viena kalbos tarmė (bent žodžio lyčių atžvilgiu)“ (III 109). Todėl kalbos taisyklės turi būti sudaromos atsargiai: joms aikštėn kelti reikia turėti visa eilė žmonių kalbos plačiai vartojamų pasakymų (IV 160). Naujai daromi terminai „turi būti dirbami taip, kaip žmonių dirbami paprastieji žodžiai“ (III 37). Sudarydami žodžius be reikalo ir nemokėdami juos kaip reikiant «nusikalti», daugelis rašytojų tik pasirodo esą n u t a u t ę (IV 41).

Ir tokią rašomąją kalbą paprastai sukuria ne kalbininkai. „Augant rašomajai kalbai, kalbininkų darbas tėra kelti aikštėn žmonių kalbos dėsniai ir saugoti, kad mūsų rašytojai, ypačiai laikraštininkai,

– ir jų esama visokių, – patys neimtų kartais griauti tų kalbos dėsnių... Kad rašytojas, nesutikdamas su kalbininku, mėgina vieną kitą dalyką saviškai pasakyti, kad jis, nesitenkindamas kalbininko patarimais, rūpinas pats vis gražiaus, aiškiaus, tiksliaus savo mintis reikšti, kad tuo besirūpindamas jis nesutinka ir su vienu kitu kalbininko pastebėjimu, – tuo tik džiaugtis tereikia: rašomoji kalba yra pačios tautos ir mokančių jos kalbą rašytojų, ne kalbininkų produktas“ (IV 189).

Tačiau ne visi rašytojai vienodai gali prisidėti prie rašomosios kalbos kūrybos. Tie, kurie yra nutolę nuo savo gimtosios kalbos, nieko, be žalos, negali duoti ir rašomajai kalbai; todėl jiems, „rašantiems dirbtine kalba, be talento ir dažnai be mokslo“, neturėtų būti vietos ir rimtoje mokykloje (II 58). Gerų rašytojų kalba „turi būti gyva tautos ar žmonių kalba; ji tokia turi būti, kad skaitytojas iš rašytojų kūrinio galėtų ir savo kalbos mokytis“ (V 120). Tokie rašytojai turi rūpintis, kad „mūsų rašomoji kalba būtų a) lengva, graži, aiški, plačiai suprantama ir b) taisyklinga (ji turi eiti žmonių, skaitytojų kalbos taisyklėmis)“ (IV 144). Ypač tie, kurie rašo apie sodžiaus žmonių reikalus ir rašo sodžiaus žmonėms, „turi rašyti maž-daug taip, kaip kalba patįs sodžiaus žmonės, patįs sodiečiai“ (I 109).

Bet, kol daugelis rašytojų dar taip nerašo, kol rašydami jie daug kur nesivadovauja žmonių kalbos taisyklėmis, kol laikraščių kalba vis dar yra menka (V 222), – tol „mūsų rašomojoje kalboje tenka betgi ir kalbininkams daug darbo: mūsų rašomoji kalba auga ne paprastai, ne taip, kaip ji kitur yra augusi“ (III 66).

III

Trumpai susipažinus su bendromis J. Jablonskio pažiūromis į rašomąją kalbą ir jos vartojimą, dabar iš eilės svarbu patirti, kaip jis tai pats praktikoje yra vykdęs.

Pradėjęs 1883 m. *Auszroje* rašinėti, iš pradžios savo kalba nedaug kuo tesiskyrė nuo kitų rašytojų: viena, jo straipsnių kalba veikiausiai buvo redaktorių taisoma; antra, ir jis pats yra rašęs apie ką kita, ne apie kalbos dalykus. Tik nuo 1890 m., kuriais buvo parašyta M. Miežinio „Lietuviszkos gramatikos“ recenzija, jau galime pastebėti, kur linksta toji J. Jablonskio pažiūra. Juo toliau, juo aiškiau matyti, kad jo einama visai kitu keliu, kaip aušrininkų, kurie į rašo-

mąją kalbą dar žiūrėjo deduktyvinėmis romantikų akimis, t. y. jie tenkinosi ta viena pažiūra, kad lietuvių rašomoji kalba turi būti laisva tik nuo žodinių svetimybių. Kokia nors pastovesnės rašybos sistema jie nesirūpino, jų kalbos sintaksė buvo palaida, o žodžių darybą dažnai rėmė ir apriorinėmis žiniomis, ne gyvosios kalbos duomenimis.

Visa tai, man rodos, reikia aiškinti tuo, kad nei vienas iš aušrininkų nebuvo mokslintas kalbininkas arba bent kaip reikiant susipažinęs su kalbos mokslo pagrindais ir metodais: lingvistiškas galvojimas jiems buvo svetimas. Todėl kalbos duomenis jie traktavo, kaip jiems geriau atrodė, t. y. savamoksliškai, remdamiesi nekultivuotu savo kalbos jausmu ir dažnai net visai palaida vaizduote. Savo etimologiniais svaičiojimais ypač pasižymi J. Basanavičius, J. A. Višteliauskas ir kt. Kita priežastis, kuri aušrininkams kliudė dirbti rašomosios kalbos kultūros darbą, buvo ta, kad jie, perdaug trokšdami iškelti savo tėvynę ir jos kalbą, aprioriškai iš anksto buvo nusprendę, kad ta lietuvių kalba yra geriausia, seniausia ir garbingiausia, ir todėl jos iš pat žmonių daugiau nebesistengė mokytis, savo kalbinių išvadų nebegrindė tų žmonių kalbos polinkiais ir dėsniais.

Toks aušrininkų nusistatymas, savo laiku tikęs tautinei lietuvių sąmonei kelti, ilgainiui nebegalėjo tenkinti naujų gyvenimo reikalavimų. Dabar rados nemaža tokių klausimų, kuriuos reikėjo spręsti daug konkrečiau, aiškiau ir tiksliau. Bet aušrininkai to nebeįstengė padaryti, – reikėjo, kad kas kitas to darbo imtųsi. Ir štai kaip tik savo laiku pasirodė J. Jablonskis, pirmas mokytas kalbininkas, šalia klasikinės filologijos ne tik studijavęs ir grynąjį kalbos mokslą (lingvistiką), bet ir gyvenime, ypač būdamas Latvijoje (1885–1896 m.), jau kaip reikiant susipažinęs su kitų kaimyninių tautų rašomųjų kalbų santvarka ir jų tobulinimo darbu. Jis pirmasis aiškiai pastebėjo aušrininkų eitojo kelio netikumą, ir pats pasuko visai kitu, nauju, keliu. Atmetęs jų deduktyvinę apriorinę pažiūrą į rašomąją kalbą, jis ėmė vadovautis induktyvine aposteriorine pažiūra, t. y. kiekvieno dalyko vartotinumą rašomojoje kalboje ėmė grįsti pačiais gyvosios kalbos duomenimis.

Pradėjus tokiu tankesniu sietu sijoti, daugelis aušrininkų sudarytų kalbos darinių turėjo atkristi. Pvz., aušrininkai tik tuos žodžius stengėsi išvaryti iš rašomosios kalbos, kurie jų supratimu buvo aiškūs skoliniai. Bet didelę dabar neabejojamų svetimybių dalį jie laikė senais

lietuviškais žodžiais ir todėl jų ne tik nevarė lauk iš lietuvių kalbos, bet dar kaikuriuos iš jų tarė net esant paskolintus ir į kitas kalbas. Tokie, matyti, yra buvę žodžiai *rėdas, rėdyti* ir iš jų sudaryti *rėdyba, rėdikas, rėdystė* ir kt. Ypač nepaprastas yra *rėdikas* „redaktorius“: jis ne tik yra sudarytas iš gudiškos šaknies žodžio, bet ir savo daryba visai nevykęs, nes, kaip J. Jablonskis jau 1892 m. yra pastebėjęs, jis, sprendžiant pagal *minikas, kirtikas* ir kt., turėtų reikšti tokį žmogų, kuris „tik tůtarpu (ne ilgai) teveda redakcijos darbus, paprastai-gi turi tikresnį darbą“ (IV 16); antra vertus, iš veiksmažodžių su priesaga *-yti* ir šiaipjau nėra sudaroma daiktavardžių su priesaga *-ikas*.

Kitas toks „Auszros“ kalbos nevykėlis yra *rašėjas* „rašytojas, raštininkas“. „Kaip nů *mokyti(-inti), skaityti, trukdyti, varyti* turime daiktavardžius – *mokytojas* (ir *-intojas*), *skaitytojas, trukdytojas, varytojas*, teip ir prie *rašyti* gali būt tiktai *rašytojas*. Jei nėra žodžių *mokėjas, *skaitėjas, *trukdėjas, *varėjas, tad ir iš *rašyti*, kaip ir iš kitų veiksmažodžių su pabaiga *-yti*, ne gali išeiti *rašėjas“ (1892 m., IV 17).

Ne geresnė yra ir *ateitinė* „ateitis“ su *praeitine* „praeitimi“. Sprendžiant pagal *bristinis* tinklas, *pirktinis* arklys, *suvertinės* (= suveriamos) durys, *gimtinis* kraštas ir kt., *ateitinė, praeitinė* „galėtų būt tik tuomet, jei galėtume turėt reiškinius „*ateitinis* laikas, *praeitinis* laikas“ prasmėje „zukünftige Zeit, vergangene Zeit“, t. y. ateisęs, ateinąs laikas, praėjęs laikas. Bet šitų reiškinių, su tokia *aktyvine* prasme, męs neturime ir negalime turėti. Jei žodis *ateitinis* ir būtų kame-nors mųsų kalboje, tad turėtų jisai ką kitą reikšti: „*ateitinis* laikas“ būtų tokis laikas, kuriame kas atėjo arba ateina (palyg. „*gimtinė* diena“), o ne toks tarpas, kuris pats ateina, ateis“ (1893 m., IV 29).

Ėmus šitokiuo analoginiu būdu spręsti žodžių lietuviškumą arba jų darybos tinkamumą, daugybė „Auszros“ naujadarų ne be J. Jablonskio priežasties ilgainiui visai išnyko iš raštų, pvz.: *degutis* „degtukas“, *dirbtuvas* „mašina“, *gydytuvė* „ligoninė“, *oramieris* „barometras“, *pakabas* „medalis“, *savininkas* „egoistas“, *šnypštukas* „nosinė“, *šviesūnas* „filosofas“, *tarmenė* „tarmė“, *tvirtynė* „tvirtovė“, *vaidintuvė* „vaizduotė“ ir kt. Iš „Auszros“ vartotųjų (jos pačios susidarytųjų arba iš kitur paimtųjų) naujadarų dar dabar tebėr vartojama: *angliarūgštė, auka, aukuras, degtinė, įstatai, kokybė, laikraštis, laipsnis* „gradusas“, *mokykla, pramoninkas, prekyba, savaitė, svarstyklės, veidrodis* ir kt.

IV

Pradėtąjį normuojamą lietuvių rašomosios kalbos darbą J. Jablonskiui daugiausia teko varyti dviem kryptim – žodžių darybos bei žodyno ir sintaksės. Anksčiausia jam teko susidurti su atskirais žodžiais. Čia jis visų pirma turėjo išspręsti, kuris žodis lietuviškas ar svetimas, kuris iš jų vartotinas, o kuris varytinas lauk. Ir tokių dalykų jis yra sprendęs labai daug. Štai jau 1892 m. apie *urėdninko* pakeitimą *valdininku* šiaip yra rašęs: „Urėdninku *rašto* kalba vadina žmogų, kuriam iš viršaus ar pačių žmonių yra dûta bet-kokia *valdžia*, kuris turi kokią-nors valdžią, viršenybę. Man matos, tai prasmei tiktų žodis *valdininkas* (sulyg. turtininkas, laukininkas, kromininkas). „Valdininkas" būtų teip nudirbtas iš žodžio „valdžia", kaip „bažnytininkas" iš „bažnyčia" (IV 17). Nuo *valdininko* jis čia pat tuojau atskiria *valdovą* ir *viršininką*. „Kaip *gėrovas*, – sako, – daug geria, *žinovas* daug ir gerai žino, teip ir *valdovas* valdo ir suvaldo didelį plotą žmonių apgyventos žemės (= Herrscher)" (ib.). O rytiečių *viršininkas*, kad ir gyvojoje kalboje atstoja kerdžių, išplėtus reikšmę, vis dėlto galėtų reikšti ir „žmogų, kuris turi kokią viršenybę ant kitų žmonių (Vorsteher, Vorgesetzter; начальникъ)" (ib.). Todėl *valdininką* jis toliau skyrė nuo šių pastarųjų žodžių ir vartojo augščiau nustatytąja reikšme, pvz.: jis... buvo gavęs vietą vertėjo kalbų ir kanceliarijos v a l d i n i n k o (1893 m., I 30); Rusijoje visus valstybės reikalus atlikdavo v a l d i n i n k a i, t. y. žmonės, kurie turi gavę iš vyriausybės šiektiek valdžios ir gyvenime verčiasi ta vyriausybės duotąja valdžia (1906 m., I 111). Dabar *valdininkas* visur yra įsigalėjęs senesnio „činauniko" vietoje, o *viršininkas* atstoja pirmesnį „načalniką".

Kitas ryškus pavyzdys, rodąs J. Jablonskio galvojimo būdą, yra *apyskaita* ir *apžvalga*. Seniau tų žodžių vietoje vartojama *atskaita* ir *peržvalga*. Bet šita vartosena nelabai sutiko su pačios lietuvių kalbos palinkimais. Šalia *atgauti, atginti, atgyti (atgydyti), atpūsti, atriekti, atsėti* ir saulės *atkaita*, audeklo *atkarpa*, oro *atmaina*, grūdų *atmatos*, taip pat *atrūgos, atvaša, atžala* ir kt. *atskaita* turėtų reikšti tai, „kas (nuo ko) atskaitoma, kas lieka ką atskaičius..." (IV 61), bet nieku būdu ne tai, kas yra rusų *отчет*, iš kurio, nesivadovaujant „savos kalbos pavyzdžiais nei jos dėsniais" (ib.), buvo išversta ir *atskaita*. Visai lietuviškai šį rusų žodį galima versti *apyskaita*, nes šiai sąvokai kaip tik būdingas yra ne atskaitymas, bet apskaitymas. Kaip *apžvalgose* (ne

peržvalgose!) mes „apžvalgome, kas kitų rašoma, ir apžvalgę savo skaitytojams aprašome“, taip ir *apyskaitose* mes „aprašome visa, kas yra suskaitytina, ir visa tat kitiems apskaitome arba aprašome“ (1910 m., IV 63).

Šitaip galvodamas, jis gana vykusiai yra precizavęs daugybę lietuviškais žodžiais reiškiamų sąvokų ir joms tinkamų formų parinkęs. Pvz., seniau vok. I n h a l t buvo verčiama *įtalpa*. Bet J. Jablonskis pirmas yra įrodęs, kad šis žodis kalbamajai sąvokai reikšti visai netinka. Šalia *talpus* „geräumig, fassend, вместительный, просторный, kurs *gal* daug *sutalpinti*; kurs lengvai *gal sutilpti*, kurs lengvai *sutelpa*, leicht plazierbar“ ir *talpa* „der ausreichende Raum zur Unterbringung von Personen und Sachen, вместимость, visa vieta, kurioj gal kas tilpti“ *įtalpa* galėtų būti „visa toji vieta, kurion kas gal įtilpti“ (1893 m., I 33). Todėl tam, „kas kur turima, Inhalt“ žymėti daug geriau tinka *turinys* (plg. dar 1904 m., IV 53), ne *įtalpa*, ir dabar tas žodis kaip tik visur yra įsigalėjęs. Tuo būdu buvo pradėta vartoti ar skirti *narys* „член, członek“ ir *sąnarys* „устав, staw w cielie“ (1904 m., I 81), *rašysena* „Handschrift, почерк“ (1893 m., III 12), *reikšmė* „Bedeutung, значение“ ir *prasmė* „Sinn, смысл, sens“ (1904 m., IV 52), *sąskaita* „счет, rachunek“ (1904 m., I 81), *tardytojas* „kurs kitus tardo, следователь“ (1892 m., IV 13) ir kt.

Kalbiniu metodu ėmus spręsti atskirų žodžių tinkamumą, daugelis nevykusiai vartotų žodžių turėjo išnykti iš raštų kalbos. Pvz., be augščiau minėtųjų žodžių, dabar bendrinėje kalboje vietoje *apšviestūnas, apšvietos* reikalai, *aras, atvirlaiškis, atvirutė* (*-kė*), *baltiniai* „Wäsche“, *bedarbė, betvarkė* „Unordnung“, *blėdis, daugiskaitlis, dievmeldystė, domė, dvarponis, įdomautis, įspaudas, išdirbinys, įtekmė, laisvanoris, languginyčia, metturgis, mokytinis* „Schüler“, *mokslainė, mokslinyčia, neprigulmybė (neprigulmingumas), paišelis, paišiukas, pamokslinyčia, pirmyneiga, prekė* „Preis“, *prekėjas, sandarbininkas, savistoviai, siekis, skaitlinė, užduotis, vanduonis, viršžmogis, žingeidus, žinyba* ir kt. – vartojama *inteligentas* (1893 m., IV 25), *švietimo (apšvietimo)* reikalai (IV 56), *erelis* (1917 m., IV 212), *atvirukas* (1912 m., IV 120; 1914 m., IV 141), *skalbiniai* (1915 m., IV 204; 1917 m., II 89), *nedarbas* (1912 m., IV 108; 1914 m., IV 150), *netvarka* (1914 m., IV 150; 1917 m., II 73), *žala* (1912 m., II 95), *daugiskaita* (1913 m., III 38), *pamaldos, šventimas* (1914 m., IV 140), *dėmesys* (1924 m., IV 301), *dvarininkas* (1914 m.,

IV 184), *domėtis* (1922 m., II 277), *įspūdis* (1904 m., IV 53), *dirbinys* (1914 m., IV 184), *įtaka* (1912 m., IV 105), *savanoris* (1912 m., IV 108), *langinė* (1917 m., II 88), *prekymetis* (1892 m., IV 18), *mokinys* (1904 m., IV 56), *mokykla* („žodį *mokykla* vartoja jau apie 50–60 metų", 1904 m., IV 56), *nepriklausomybė* (1912 m., IV 108), *pieštukas* (1917 m., II 89), *sakykla* (1904 m., IV 56), *pažanga* (1914 m., IV 184), *kaina* (1904 m., I 259), *pirklys* (1892 m., IV 18), *bendradarbis* (1904 m., IV 51), *savarankiškai* (1904 m., IV 56), *tikslas* (1904., IV 51), *skaitmuo* (1912 m., IV 109), *sąmokslas* (1912 m., IV 109), *uždavinys* (1904 m., IV 54), *vandenilis* (1917 m., IV 212), *antžmogis* (1926 m., V 6), *smalsus* (1904 m., IV 52), *vadyba* (1914 m., IV 142).

Šalia nevykusiai sudarytų žodžių J. Jablonskio netoleruoti skoliniai *apart, bakužė, balana, bonka, bujoti, čestavoti, grabė, gryčia (grįčia), jomarkas, kuknia, kvartūkas, liekarsta, nabašninkas, prietelius, svodba, žalnierius* ir kt. dabar jau pakeisti arba keičiami į *be* (1904 m., IV 53), *lūšnelė, trobelė* (1921 m., II 229; 1924 m., IV 302), *skala* (1917 m., II 89), *butelis, butelys* (1917 m., II 89), *tarpti, gražiai augti, keroti, klestėti* (1894 m., I 64), *mylėti, vaišinti* (1894 m., IV 50), *griovis, griovys* (1894 m., I 65), *troba, pirkia* (1914 m., IV 141; 1917 m., II 89), *prekymetis* (1894 m., I 65), *virtuvė* (1894 m., I 67), *prikyštė, prijuostė* (1894 m., I 67), *vaistas* (1894 m., I 65), *velionis* (1892 m., IV 19), *bičiulis* (1894 m., I 65), *vestuvės* (1894 m., I 65), *kareivis* (1894 m., IV 50).

Tačiau nemaža žodžių, kuriuos J. Jablonskis pats buvo linkęs vartoti arba teikė kitiems, dabartinėje bendrinėje kalboje neįsigalėjo arba yra vartojami visai kitokia reikšme. Pvz., 1893 m. jis pats yra rašęs: „Knyga su šituo a n t r a š u" (I 25). Taip pat ir vėliau, 1904 m., *antgalvį* „nadgłowek, Titel" vertė į *antrašą*, o vok. A d r e s s e vadino *adresu* (IV 53); *adreso antrašu* neleido versti ir 1912 m. (IV 96). Bet 1920 m. jau *antrašo* vietoje vartojo *antraštę*, – ji dabar yra visur jau įsigalėjusi, – o *antrašą* paliko žymėti tam, kas yra vok. A u f s c h r i f t, rus. надпись.

Taip pat *istorininkas*, kad ir gyvosios kalbos žodis (Panevėžio apskrityje juo vadiną tokį žmogų, kurs moka visokių istorijų, moka ir mėgsta istorijos dalykus skaityti, apsakinėti), vis dėlto nebeišstūmė *istoriko*, nors J. Jablonskis to ir pageidavo (1914 m., IV 152).

Kariškį jis jau 1911 m. taisė į *karininką, karo žmogų* (IV 68); kurį

laiką *karininką* šia reikšme ir pats vartojo, pvz.: Olderšoto armija plaukė per Lamanšą, keliaudama į pirmąsias k a r i n i n k ų eiles (1916 m., I 204). Bet kariuomenėje tai neįsigalėjo: *kariškio* vietoje dabar yra vartojamas *karys*, – prieš mirtį tai liepė daryti ir pats J. Jablonskis (V 223), – o *karininkas* yra įgavęs „aficieriaus“ reikšmę.

Iš kitų J. Jablonskio teiktų, bet bendrinėje kalboje neįsigalėjusių žodžių galima paminėti: pl. t. *knygos, -ų* „Buch“ (1919 m., IV 217; 1920 m., IV 230 t.), *velys* „nabašninkas“ (1892 m., IV 19), *pamókslinė* „pamokslinyčia“ (1904 m., IV 56), *didžiapinigis, didžpinigis* „turtuolis“ (1914 m., IV 132), *pirkinys* „tavoras“ (1892 m., IV 18), dailės *darinys* „tvarinys“ (1914 m., IV 180), *tvirtuma* „tvirtynė“ (1893 m., IV 22), *viršila* „viršaitis“ (1914 m., II 133, IV 164) ir kt. Dabar tų žodžių vietoje raštuose tevartojama *knyga, velionis, sakykla, didžturtis* (ir *turtuolis*), *prekė, kūrinys, tvirtovė, viršaitis. Pirkinys* (gyvas žem. žodis) dabar daugelio yra vartojamas pirktam daiktui žymėti; *darinys* kalbotyrinėje kalboje atstoja vok. B i l d u n g, o *viršila* yra tapęs „feldfebeliu“.

Taip pat dabar nebevartojami arba vartojami kitokia reikšme dar šie žodžiai: Vilniaus lietuvių d r a u g o v ė s (= draugijos) įstatymai (1904 m., I 81); suėmė į savo rankas... restoranus, k i r p t u v e s (= kirpyklas) (1916 m., I 200); algas jie gaudavo... iš valstybės p i n i g y n o (= iždo) (1915 m., II 53); kiekvienas p i r k i n i n k a s ir amatininkas turi taupyti (1913 m., I 155); p r i g i m t i e s (= gamtos) mokslas (1908 m., II 33); kunigai... turi būtinai paturinėti taupymo reikalą... steigdami savo dirbamose įstaigose s a n d ė l i ų kasas (1913 m., I 154); smulkieji t u r t i n i n k a i (1913 m., I 154) ir kt.

Nemaža žodžių J. Jablonskis dar yra gujęs ir tokių, kurie gali būti pateisinti kalbos duomenimis, pvz.: *balsiai* (1924 m., II 316; 1928 m., V 181), *esybė* (1926 m., V 24, 183), *ištvermė* (1914 m., IV 178), *išvaizda* (1920 m., IV 225), *ką tik* (1917 m., II 89), *keliauninkas* (1917 m., II 89; 1928 m., V 186), *kitatautis* (1914 m., IV 151), *noriai* (1914 m., IV 141, 178; 1922 m., II 298; 1925 m., IV 312), *nuodugniai* (1914 m., IV 178), *nuosavybė* (1930 m., V 224), *padėtis* (1926 m., V 90), *pagelbininkas* (1912 m., IV 108), adv. *priderančiai* (1912 m., IV 107), *priklausyti nuo ko* (1925 m., IV 320), *prokalbė* (1928 m., V 210), *protėvis* (1928 m., V 210), *skriauda* (1917 m., II 90), *sueiga* (1912 m., IV 109), *svetingas* (1926 m., V 18), *ūpas* (1926 m., V 25), *užpykti,*

užsigeisti, užsimąstyti (1916 m., II 90) ir kt. Šių žodžių vietoje jis patarė vartoti *balsu, garsiai, būtybė, patvara, pavidalas* (*lytis, išorė*), *vos, keleivis, keliautojas, nerusas, nelietuvis..., mielai, noringai, noroms, giliai, tinkamai, būklė* (vėliau *būtis*), *savybė, padėjėjas, antrininkas, prideramai, pareiti nuo ko, senkalbė, sentėvis, nuoskauda, kuopa, saneiga, vaišingas, vaišus, nuotaika, papykti, įsigeisti, susimąstyti*. Kaikurie iš šių pakaitų yra visai neblogi žodžiai (pvz., *būtybė, patvara, pavidalas, keleivis, mielai, padėjėjas, kuopa, vaišingas, nuotaika...*), bet jais keisti niekuo nedėtus augščiau minėtuosius žodžius nėra jokio būtino reikalo: senovinės raštų ir dabartinės gyvosios kalbos pavyzdžiais kaip reikiant galima pateisinti ir *balsiai* (1928 m. ŠD 798 t.), ir *esybė* (1927 m. ŠD 459, 1929 m. ŠD 234 t.), ir *keliauninkas* (1929 m. ŠD 235 t.), ir *noriai* (1927 m. ŠD 57 t.), ir *priderančiai* (1926 m. ŠD 396 tt., 1927 m. ŠD 1238), ir *skriauda* (K. Būga KS 11 t.), ir *sueiga*, ir *svetingas* (1934 m. Vairo 272), ir *užsigeisti* (K. Būga KS 26) ir kt. Net *ištvermė, išvaizda, kitatautis, nuodugniai, nuosavybė, padėtis, pagelbininkas, priklausyti nuo ko, prokalbė* (be jos kalbininkai visai negali apsieiti!), *protėvis, ūpas*, taip pat *pasekmė* (1912 m., IV 108), *pradinė* mokykla (1912 m., IV 107), *pirmyn...*, ir tie žodžiai dabar maža kieno bepuolami. Taip pat dabar jau niekas nebetiki, kad *boba* būtų slav. skolinys (1894 m., I 65), kad *-ūnas* būtų nelietuviška priesaga (1893 m., IV 25), kad *savaitės* nereikėtų vartoti *nedėlios* vietoje (1894 m., I 65) ir kt.

Dar galutinai nenusistoję yra žodžiai *ainis, anūkas, būklė, būtis, dienynas, gyvūnas, obalsis, priedermė, prievolė, privalyti* ir kt. Pats J. Jablonskis *ainius* su *anūkais* buvo linkęs keisti į *vaikaičius, vaikų vaikus* ir net *vaikaičiūnus* (1925 m., IV 325; 1928 m., V 210). Prieš karą *padėjimo* reikšme jis dar nevengė *stovio* (1912 m., IV 93), po karo tam reikalui buvo panoręs vartoti *būklę*, o vėliau vėl buvo begrįžtąs prie žem. *būties* (1913 m., I 155; 1928 m., V 170). Mokinių *dienyną* jis vertė į *dienoraštį, dienraštį* (1926 m., V 17), *gyvūną* į *gyvį...* (1915 m., IV 205). Dėl *obalsio* nėra griežtai pasisakęs: 1913 m. ir 1920 m. pats tą žodį vartojo (I 156, 224), o 1926 m. šalia dar buvo linkęs teikti ir *pošūkį* (V 7). *Priedermės* savo raštuose niekur nėra smerkęs, prieš karą net ją ir pats vartojo, pvz.: pildydamas knyginin-ko p r i e d e r m e s (1907 m., II 25); jie atlieka tokias dideles p r i e d e r m e s (1908 m., II 30). 1913 m. net ir *prievolę* tam reika-

lui yra vartojęs, pvz.: patys jau nuo mažų dienų mokytųs... savo p r i e v o l e s artimui atlikti (I 153). 1918 m. „Mūsų žodynėlyje" jam prievolė dar buvo обязательство, обязанность šalia *pareiga* „долг, обязанность" (31, 35 psl.). Vėliau drauge su Kuršaičiu buvo linkęs skirti *pareigą* „Pflicht" nuo *prievolės* „Bedürfnis" (1928 m., V 197). *Privalyti* paskutiniu laiku taip pat norėjo vartoti tik r e i k ė j i m o reikšme. Dabar, po jo mirties, vieną kitą iš tų žodžių linkstama kiek kitaip vartoti: *ainį* vis daugiau atstoja *palikuonis; būklės* vietoje vartojama *padėjimas* ir net *padėtis* (*stovis* yra „Zustand, состояние"); mokyklinėje kalboje kažkodėl labai yra įsigalėjęs *dienynas*, nors *dienoraštis* yra geresnis; *obalsio* vietoje vis daugiau įsigali *šūkis; priedermės* „Pflicht" nevengiama; o kaip galutinai nusistos *gyvūnas, prievolė, privalyti*, tuo tarpu dar nevisai aišku.

V

Rūpindamasis atskirais žodžiais, J. Jablonskis daug dėmesio yra kreipęs ir į atskiras jų lytis. Ypač daug jis yra pasidarbavęs priesagų srityje. Nors gyvojoje kalboje priesagos yra dar labai gerai skiriamos, bet raštuose jos anksti buvo pradėtos maišyti, todėl, pradėjus visą rašomąją kalbą tobulinti, reikėjo ir čia padirbėti. Štai jau 1892 m. J. Jablonskis yra pastebėjęs, kad „priesagos *-inis, -iškas, -ingas* geros esti daryti tik iš pirmininkų daiktavardžių: iš *tėvas, medis, molis, šu̇* lengva padaryti su tomis pabaigomis būdvardžiai (tėviškas, molinis, medinis, šuniškas), bet nů jų antrininkų, t. y. *tėvynė, tėviškė, molynė, šunija* gyvoji kalba ne padaro jau nėkokių būdvardžių" (IV 20). Todėl vietoje *draugijiniai* reikalai, *tikėjimiškas* dalykas, *tėvyniški* varpai reikėtų sakyti *draugijos* reikalai, *tikėjimo* dalykas, *tėvynės* varpai (ib.).

Priesaga *-tinis, -tinė*, pridėta prie „veiksmažodinių stuomenų", visada turi pasyvinę reikšmę: *bristinis* tinklas yra toks, kuriuo „brendama arba bredama (ne *kuris* brenda, breda)", *pirktinis* arklys yra „pirktas arklys" ir kt. (1893 m., IV 24).

Priesaga *-ingas* „reiškia daugiausia daiktų vidaus ypatybę, ne visų pastebimą jų savotiškumą" (1912 m., IV 85), pvz.: *išmintingas, protingas* žmogus, *sultingas* obuolys, *žuvingas* ežeras ir kt. Priesagos *-otas, -ėtas, -uotas* rodo „*paviršio, aikštės*, visų matomą daiktų ypatybę, visų pastebimą jų savotiškumą" (ib.), pvz.: *kuprotas* senis, *duo-*

bėtas kelias, *plaukuota* galva ir kt. Todėl pagal tai nieku būdu negali būti *talentuota* duktė, – ji tegali būti tik *talentinga*, t. y. tokia, kuriai „viskas ranka eina, viskas klojasi“, kuri yra laiminga, dalinga (1912 m., IV 84). Šitaip galvojant, buvo pradėta vartoti ir *nervingas* (ne *nervuotas*), *religingas, taktingas* (ne *taktiškas*) žmogus ir kt. Plg. dar: vertėjų pasielgta visai d e m o k r a t i n g a i (1915 m., IV 203); visa pasaka f a n t a s t i n g a (1920 m., II 169); stengiausi būti o b j e k t i n g a s (1915 m., I 173); teks... labai s u b j e k t i n g a i[1)] nusakyti (1915 m., IV 204) ir kt. Bet iš sudurtinių daktavardžių nelinkstama sudaryti būdvardžių su priesaga *-ingas*, todėl negali būti ir *labdaringos* draugijos, – jos vietoje turėtų būti *labdarių* (labdaros) draugija (1912 m., IV 96; 1914 m., IV 130, 139; 1930 m., V 224).

Ypač nelengva yra skirti priesagą *-iškas* nuo *-inis* ir daiktavardžio kilmininko: tai jau seniai pradėta maišyti. Daug kur, nesutinkant su žmonių kalbos pavyzdžiais, yra vartojama priesaga *-iškas* vietoje *-inis* arba daiktavardžio kilmininko. Tai ir pats J. Jablonskis tik pamažu tepradėjo skirti. Štai 1890 m. jis dar rašė: kun. Miežinis nemoka... l i e t u v i š k o s kalbos (IV 6). Taip pat ir 1893 m. rašė jis apie „gramatiką l i e t u v i š k o s kalbos“ (IV 36). 1901 m. net pats yra parašęs „Lietuviškos kalbos gramatiką“. Bet 1903 m. jau rašė *lietuvių, lenkų* kalba (I 70), o 1904 m. jau visai sąmoningai siūlė *lietuvišką* kalendorių keisti į *lietuvių* arba *Lietuvos* kalendorių, nes *„žmonių, mųsų kalba“* labai žymiai skiriasi nuo *„žmoniškos, mųsiškos* (= *tokios*, kaip žmonių, mųsų) kalbos“; *„lenkų* žemė“, *„lietuvių* laikraštis“ griežtai skiriasi nuo „lenkiškos (= tokios, kaip lenkų) žemės“, *„lietuviško* (= *tokio*, kaip lietuvių) laikraščio“ (I 83), taigi ir *Lietuvai* arba *lietuviams* leidžiami kalendoriai tegali būti tik *Lietuvos* arba *lietuvių*, ne *lietuviški*. Šitos nuomonės jis yra laikęsis ir vėliau (1905 m., IV 59 t.) ir kt. Dėl to 1912 m. pasiteisindamas rašė: „Kaz. Jaunius ir po jo P. Kriaušaitis rašė kitados *lietuviškus* kalbamokslius, *lietuviškos* kalbos gramatikas; vėliaus, daug geriau pramokusiu *žmonių* kalbos, išdrįso abu rašyti ir *„lietuvių* kalbos gramatikas“; dabar K. Būga, P. Kriaušaitis, J. Šlapelis, Rygiškių Jonas... ėmė visi *„lietuvių* kalbos žodynus, gramatikas, sintakses“ rašyti“ (1912 m., IV 91).

[1)] Dabar jau daugiau linkstama vartoti *objektyvus, objektyviai, subjektyvus, subjektyviai*.

Suvokus priesagos *-iškas* reikšmę, toliau reikėjo apibrėžti ir priesagos *-inis* vartojimą. Kad ir bendrais žodžiais neformuluodamas, jau 1911 ir 1912 m. tam tikrais parinktais ir sugretintais pavyzdžiais lyg sakyte pasako, kad priesagos *-inis* būdvardžiai žymi daikto santykį su kuo nors ir todėl yra artimesni daiktavardžių kilmininkams; jie dažnai net pagrečiui yra vartojami, pvz.: *vietos* ir *vietinis* kunigas, *Prūsų* ir *prūsinis* spiritas ir kt. (1912 m., IV 98 t.). Būdvardžiai su priesaga *-iškas* pažymi panašumą, pvz.: čia esama *lietuviškų* sūrių (= tokių, kokių Lietuvoje pilna), jo ir laukas *daržiškai* (= kaip daržas) dirbamas, *ponų* drabužiai (kurie ponams priklauso, kurie yra ponų) ir *poniški* drabužiai (tokie, kokiais ponai vilki, darosi) ir kt. (1912 m., IV 99). Todėl pasakymas *kariškas* laivas yra nevykęs: jo vietoje reikia sakyti *karo* laivas (plg. karo laukas, ūkio įnagis, darbo žmogus, išeigos drabužis) arba *karinis* laivas (plg. išeiginis drabužis, darbinis arklys); reikiant galėtų būti sakoma ir *kariaujamas* laivas (1911 m., IV 68, 73). Taip pat nepatartini pasakymai yra *bešališkas* žmogus (= bešalis, žmogus bešalis, 1912 m., IV 94), *valdiška* vieta (= valdžios vieta, 1927 m., V 139), bet *bedieviškas* raštas, *begėdiškas* darbas (1912 m., IV 96, 101) ir kt.

Dabartinėmis akimis žiūrint, J. Jablonskis pačius svarbiuosius šių priesagų skirtumus jau buvo pastebėjęs, palyginti, daug geriau, kaip A. Leskienas savo veikale „Bildung d. Nomina im Litauischen". Bet vis dėlto dabartinės jų vartosenos jo apibrėžimai kaip reikiant neapima – jie yra persiauri. Pvz., priesagai *-iškas* buvo priskyręs tik panašumą (plg. dar jo Gram.[2] 221), o priesaga *-inis* savo gramatikoje (220 psl.) daugiausia žymi tik daikto kilmę; priesaga *-ingas* čia jam reiškia „daikto vidaus ypatybę, išeinančią dažnai arba kartais ir aikštėn". Iš tikrųjų priesaga *-ingas* reiškia paprastą arba, dažniau, gausingą pagrindiniu žodžiu išreikštų daikto savybių turėjimą (žr. mano straipsnį „Priesaga *-inga* ir jos vartojimas", 1934 m. *Vairo* 268–278 psl.). Priesaga *-inis*, žymėdama priklausomybinius santykius, dažnai reiškia ir paviršutinį daikto panašumą, jo pavidalą (pvz., *grūdinės* bulvės, *obuolinė* spyna ir kt.), o priesaga *-iškas* pirmiausia žymi būdingąsias (charakteringąsias) daikto ypatybes, kuriomis jis į ką yra panašus arba kurios tik jam pačiam tėra esmingos, susijusios su jo esme (plg. 1936 m. *Židinys*, Nr. 1, 140–145 psl.). J. Jablonskis šito panašumo skirtumo dar nebuvo pastebėjęs. Apskritai, visa priesaginė žodžių daryba jo labai maža teapdorota, – tai turės būti kitų padaryta.

VI

Daug vaisingesnė, kaip žodžių daryboje, J. Jablonskio veikla yra pasireiškusi sintaksės srityje. Nors jo 1911 m. parašytoji „Lietuvių kalbos sintaksė“ savo metodu nieko originalaus neduoda, – ją rašant buvo sekta pasenusiais rusų kalbos sintaksės vadovėliais, – ir, be to, tos sintaksės parašyta tik viena dalis – sakinių mokslas, – bet surinktosios sintaksinės medžiagos gausumu bei dorojimu ir naujų terminų sudarymu buvo padaryta graži pradžia visai naujam dalykui, apie kurį lig tol Lietuvoje labai maža buvo galvota, kuris daugiausia iš visų gramatikos dalių buvo apleistas. Net ir dabar, daugiau kaip po 25 m. nuo jos pasirodymo, niekas nėra parašęs geresnės lietuvių kalbos sintaksės. Priešingai, daug kur kiti sintaksių autoriai ne tik nėra pirmyn pažengę, bet dar toli nuo pirmosios sintaksės atsilikę, savo svaičiojimais daugiau visokios painiavos pridarę ir tuo žymiai pasunkinę patį sintaksės mokymąsi ir dėstymą mokyklose.

Ir tai yra visai nenuostabu. J. Jablonskis nesigainiojo jokių neprastesnių teorijų: viską stengėsi daryti ko įmanomiau ir sintaksėje, – stengėsi atskirti pelus nuo grūdų. Štai jau 1893 m. surinkęs rašo „Medegą sintaksiui“ – aiškina, kada turi būti vartojamas naudininkas, iš naudininko išriedėjusi veiksmažodžių bendratis ir naudininkas su bendratimis. Davęs visą eilę pavyzdžių, nurodo, kad paprastas naudininkas ir bendratis tam tikrais atvejais savo vartosena nesiskiria – abu yra vartojami tikslui žymėti, pvz.: jie perka javus ne *sėklai*, bet *duonai*; ne *draskyti* knygas rašome; ne visų burnos *putrai srėbti* ir kt. (IV 28 tt.). Tai išdėstęs, toliau kelia aikštėn sakinius, „maž težinomus Europos kalbose“ (pvz., jam teko *mėšlas vežti*, šulinio *vanduo* sveika *gerti* ir kt.), dalies kilmininką (pvz., atnešk man *vandens* „bringe mir Wasser“ ir atnešk man *vandenį* „bringe mir das Wasser“ ir kt., IV 34), supiną (pvz., *išėjau grybautų*, kasmetai Anykščius *miško kuoptų* varė ir kt., IV 35 t.). Kitoje vietoje nurodo, kad prielinksnis *dėl* gyvojoje kalboje reiškia priežastį (pvz., smunka žirgelis *dėl* neteisių žodelių ir kt.), ir todėl posakis „mokyklos *dėl apšvietimo* žmonių“ yra nevykęs, nes *dėl apšvietimo* neišreiškia tikslo, kuriam yra skiriamos mokyklos, – tam tikslui žymėti turi būti vartojamas naudininkas, t. y. mokyklos *žmonėms apšviesti* (1893 m., IV 27); dabar pasakytume: mokyklos *žmonėms šviesti*.

Ir tuo būdu, pradėdamas nuo 1911 m., savo kalbos straipsniuose,

iš kurių yra susidarę bent du tomai, J. Jablonskis yra kėlęs aikštėn įvairių įvairiausių sintaksinių dalykų, kurie raštuose buvo nekaip reikiant vartojami. Čia jų, kad ir norėdamas, negalėčiau visų suminėti; antra vertus, tai man čia ir nerūpi. Tik, kad galėtume geriau suprasti, kaip buvo daroma, čia paminėsiu kelis taisytuosius pavyzdžius: jis apsimetė *sergančiu* (= sergąs, 1911 m., IV 66); jų nekvietė *ant* lietuvių *vakaro* (= į lietuvių vakarą, lietuvių vakaran, ib.); buvau *ant stoties* (= stotyje, ib.); jie *mus* atstovauja (= jie mūsų atstovai, mums atstovauja, IV 78); *reikė buvo* (= reikėjo, reikė) plaukti labai atsargiai (1912 m., IV 94); susirinko keli lietuviai, *kad įsteigti* draugijos *skyrių* (= draugijos skyriaus įsteigtų, įsteigti, 1912 m., IV 95); bankas įteiks pinigus *sulig nurodyto adreso* (= nurodytuoju adresu, 1914 m., IV 129); pagadintas vanduo *veikia į* geriančių žmonių *sveikatą* (= kenkia... sveikatai, veikia sveikatą, 1915 m., IV 204, 206 t.) ir kt. Šituo būdu taisydamas, jis yra gana daug nevykusių pasakymų išvairėjęs iš raštų kalbos: tai yra didelis jo nuopelnas. Dabar, turėdami daugiau pavyzdžių, galime nesutikti tik su vienu kitu jo taisymu. Pvz., pasakymai „*iš to džiaugtis* tereikėtų“ (IV 67), „visi *stebėjos iš jo raštų*“ (ib.), „Mikutis *pasijuokia iš savo seserų*“ (II 218), „jie norėtų ir *nuo ispanų atsikratyti*“ (IV 93) ir kt. šiandien drauge su J. Jablonskiu nebetaisytini į „*tuo džiaugtis* tereikėtų“, „visi *stebėjos jo raštais*“, „Mikutis *pasijuokia savo seserimis*“, „jie norėtų ir *ispanais atsikratyti*“, nes čia taisomieji sakiniai, kad ir yra vėlyvesni padarai, dabar gyvojoje kalboje labai plačiai vartojami ir daug įprastesni yra už pataisytuosius; šie pastarieji bėra tik vienur kitur vartojami (plg. 1930 m. *Kalba*, I 24–26).

VII

Viena iš nesėkmingiausių ir, pasakyčiau, nelaimingiausių J. Jablonskio kalbinės veiklos sričių yra rašyba. Iš pat pradžios jis rašybos dalyką suprato gana gerai: žinojo, kad, rašybą tvarkant, nereikia rūpintis svetimtaučiais, nes „toksai dalykas, kaip rašyba, negali tarnauti dviem ponam“ (1893 m., III 12); kad rašyboje negalima suvaikyti visų tarmių – jos „turi lenktis prieš savo liemenį, prieš rašto kalbą“ (III 5); kad „viena raidė tegali būti vienaip ištariama“ (III 12); kad viena garsine rašyba negalima išsiversti, nes ji jau pat pradžioje buvo gerokai suskydusi (1917 m., II 91); kad ilgosios balsės vis dėlto

tikrai reikės skirti nuo trumpųjų, – „kuriais ženkleliais bus reiškiama garso ilgumas – yra jau kitas dalykas...“ (1920 m., III 102) ir tt. Bet, nors per visą savo gyvenimą ir labai troško, iki pat savo mirties jis negalėjo sulaukti rašybos vienybės. Visų pirma, visiems taikstydamasis, visą laiką pats labai svyravo. 1901 m. „Liet. kalbos gramatikoje“ rašė: *ąžuolas, lendrė, lieptas, motina; vedžiau, mečiau; vyras, dūmai; širdys, sūnūs,* bet *męs, jųs; augštas, rūgštus, kibšas, migšas; vezdamas, mezdamas, spauzdinti; šąla, kęra, šįla, spųra; gerįsiu, gįsiu, rųšis* ir *gerinti, ginti; piauti...* 1911 m. sintaksėje, norėdamas pažiūrėti, ką kiti pasakys, rašė: *pjauti, lobjo, šlapjas, trys pirtys, inkąsti, įšokti...* 1918 m. „Vargo Mokykloje“ jau randame: *bėk, sprok; lūžta, grįžta, dųžta, tįžta, šąla, šįla, kęra, spųra; biaurus, piaulai, spiauti; aukštas, baikštus, dykšnis, sluoksnis* ir *kniūbščias, sluogtis...; mesdamas, vesdamas, mesdinti...* Sugrįžęs į Lietuvą, ėmė vartoti vilniškę rašybą: *šąla, kęra, kyla, spūra; aukštas, baikštus, rūkštus, sluoksnis...; biaurus, piaulai...; mesdamas, vesdamas...* Bet vėliau, leisdamas „Visuomenės įnamius“ antruoju leidimu, vėl ėmė rašyti *kįla, spųra...* „Urviniame žmoguje“ net buvo pradėjęs vartoti ir *šeip, teip, terp!* Dar jam gyvam besant, prie Šv. Ministerijos buvo sudaryta Rašybos Reformos Komisija, kuri buvo sudarius bent kelis projektus, bet visi į švietimo vadovybę atsimušė, kaip į sieną; net ir tas projektas buvo atmestas, kuris buvo sudarytas toks, kokio pati vadovybė pageidavo. Nepriėmus nei vieno pasiūlymo, laikinai buvo atidėta visa rašybos reforma ir įsakyta mokyklose vartoti jablonskinę rašybą. Kilus tam tikriems neaiškumams, vieno mokyklų inspektoriaus žodžiais buvo nurodyta į trečiąjį J. Jablonskio raštų tomą; bet ten yra visko, ko tik nori: ir *metšiau* 6, ir *bjauriai*, ir *augštaičiai*, ir *jieško*, ir *spauzdinti* ir kt. Taigi trokštosios rašybos vienybės labai liūdnas galas: laikraščiuose ir net pačios Šv. Ministerijos leidiniuose vartojama labai marga rašyba; mokykla, kuriai taip reikalingas yra rašybos vienodumas, turi dar vis klampoti rašybinėse painiavose; o didysis lietuvių kalbos žodynas, kuris ruošiamas leisti nesutvarkyta rašyba, dar ilgą laiką bylos apie lietuvių nepaslankumą. Bet ką padarysi? Tai visai nepriklauso nuo kalbininkų.

Labai gaila, kad dabar nebėra gyvo J. Jablonskio: jis dar ir šiandien galėtų pakartoti tuos pačius žodžius, kuriuos yra pasakęs 1914 m.: „Vienos bendros visiems rašybos... mes neturime“ (III 49). Taip pat beveik po 20 metų dar tinka ir tas jo sielvartingas šauksmas:

„Taip toliau tverti nebegali! Tauta, kuri nori gyventi, šviestis ir rimtai kalbėti apie savo ateitį, literatūrą, raštiją, mokyklą, tėnkintis tuo, nuleidus rankas, – neturi teisės.

Reikia turėti būtinai v i e n a rašyba. To rėkte rėkia ir mūsų mokykla ir visa jaunoji, gyvoji, norinti gyvo darbo Lietuva“ (III 199).

VIII

Trumpai apžvelgus svarbesniąsias J. Jablonskio kalbinės veiklos sritis, lieka dar žinoti, kiek jo buvo rūpintasi bendrine šnekamąja kalba.

Savo Šv. Ministerijos išleistuose raštuose apie lietuvių kalbos fonetikos dalykus beveik nieko nerašo. Savo antrojo leidimo „Lietuvių kalbos gramatikoje“ apie garsus ir jų tarimą irgi labai maža rašo, – ne daugiau, kaip 1901 m. gramatikoje; čia, man atrodo, garsai net geriau yra aprašyti. Ir šitas mažas jo dėmesio kreipimas į lietuvių kalbos fonetiką, į bendrinę šnekamąją kalbą, į jos tartį, dabar jau yra davęs tam tikrų, žinoma, neigiamų, vaisių. Vien rūpindamasis bendrine rašomąja kalba ir jos dalykus keldamas aikštėn, jis ilgainiui mokyklos ir šiaip mokytinės visuomenės akis nejučiomis nukreipė nuo bendrinės šnekamosios kalbos, daug ką tiesiog pripratino žiūrėti vien parašytųjų dalykų taisyklingumo. Dėl to visų daugiausia buvo susirūpinta, kaip turi būti rašoma, o bendrinis tarimas buvo paliktas paskutinėje vietoje. Mokyklose, beveik nuo pat pradžios, daugiausia buvo mokomasi tik rašybos ir pačios kalbos dalykų. Maža kam terūpėjo išmokyti tarti gražiai, tikrai lietuviškai. Teatras, radiofonas ir kitos viešosios įstaigos daug kur jau ėmė vartoti visai žargonišką tartį. Visa tai, žinoma, negalėjo neatsiliepti ir į bendrinę rašomąją kalbą: daug ką nereikiamai tariant, pasidarė sunkiau klaidingai tariamus dalykus išmokti taisyklingai parašyti; yra buvę atsitikimų, kada net išmoktieji taisyklingi dalykai iš tarimo buvo vėl klaidingai parašomi. Taigi, šiaip ar taip kalbėsime, toliau nebegalima ignoruoti bendrinės šnekamosios kalbos: ji yra drauge su bendrine rašomąja kalba kultivuotina, o kaikur į ją dabar, gal būt, net daugiau kreiptina dėmesio, nes jos viena kitą didžiai veikia; plg. 1927 m. ŠD 340 tt., 1935 m. GK 3 tt.

Pats J. Jablonskis ne tik maža yra rūpinęsis bendrine šnekamąja kalba, jos tartimi, bet nėra turėjęs dėl to ir vienodos nuomonės. Pvz., 1893 m. jis yra rašęs: „Jei dabartinė raštų kalba eis vis pilnyn ir tobulyn, nesimainydama dialektiškai (= savo formose), tad ar vėliaus

ar ankštšiaus męs norėsime, kad visi, Augštaitšiai ir Žemaitšiai, mokėtų kalbėti ir tarti teip, kaip kalbės Lietuvos pirmuoliai, inteligentai, norėsime savo Lietuvoje girdėti visus vienodai ištariant ir kalbant“ (III 5). Bet vėliau, 1914 m., jau rašė: „tarykite kaip tinkamai, taip, kaip kur žmonių tariama, bet taisyklės rašybai turi būti nepainios, lengvos įsistebėti ir atsiminti – įvairių tarmių mokiniams ir šiaipjau žmonėms“ (III 61). Tą pačią mintį tais pačiais metais kartoja ir kitoje vietoje: „Gimtosios kalbos mokytojas, kuriam ypačiai rūpi rašyba, turi savo mokinį išmokyti rašyti. Mokinys tetarie, kaip gali, kaip moka, kaip yra papratęs“ (III 64). Dabar su šitokiu galvojimu vargiai begalima sutikti: mokant bendrinės kalbos, ne tarminės (transkripcinės) rašybos, reikia, kad bent kiek mokinys turėtų supratimo ir apie tos rašybos ženklais reiškiamus garsus, nes šiaip, vienaip tardamas, o kitaip verčiamas rašyti, jis niekaip negalės įsivaizduoti, kodėl taip reikia daryti. Visai kas kita yra, kada mokinys jau žino, kaip šis arba tas garsas yra tartinas, t. y. kada jis ausimi girdi ir skiria tą ar kitą garsą, rašmens turinį: tada jis daug lengviau gali suvokti ir akimi matomą garso lytį, patį rašmenį, arba raidę; tada jis lengviau gali pastebėti ir savo gimtosios šnektos bei bendrinės kalbos garsų skirtumus ir juos sąmoningiau išmokti. Bet tai galės būti padaryta tik tada, kada mokyklos reikalui bus formuluotos ir aiškiai aprašytos bendrinės kalbos norminės garsų lytys ir patys lietuvių kalbos mokytojai su tuo bus kaip reikiant susipažinę. Taip pat tai reikėtų gerai ir pedagogiškai apsvarstyti.

IX

Apžvelgdami visą J. Jablonskio raštų kalbos raidą, aiškiai galime matyti, kaip ji nuo pradžios iki galo vis yra tobulėjusi ir įvairėjusi, kaip visą laiką yra dariusis įmanomesnė, sklandesnė ir lietuviškesnė. Iš pradžios savo straipsniuose jis pats dar vartojo *apart* (IV 3), *balsamokslis* „fonetika“ (IV 36), *įspaudas* ar *įspauda* (I 30), *įtekmė* (I 17), *ligonbutis* (1908 m., I 144), *notarijus* (I 64), *rankvedis* (IV 41), *rašėjas* (IV 3), *raštenybė* (I 24), *sąjungoti* „asmenuoti“ (II 22), *santaisa* „sintaksė“ (IV 3, 8), *siekis* „tikslas“ (I 14), *sostapilis* (I 11), *spaustojas* „korektorius“ (I 69), *stipendijatas* (1908 m., II 30), *stipendistas* (1906 m., II 9), *sulygintinis kalbamokslis* (IV 10), *užbaiga* „galūnė“ (IV 6), *užduotis* (I 59) ir kt. Bet po kurio laiko šitų žodžių

vietoje atsirado *be, fonetika* (garsų mokslas), *įspūdis, įtaka, ligoninė, notaras, vadovėlis, rašytojas, asmenuoti, sintaksė, tikslas, sostinė, korektorius, stipendininkas, lyginamasis kalbų mokslas, galūnė, uždavinys*. Ir tokių atmainų yra įvykę ne tik žodyno, bet ir kitose kalbos srityse.

Šitą J. Jablonskio kalbos atmainingumą reikia aiškinti tuo, kad, pradedant jam rašinėti, visa tuometinės spaudos kalba buvo nekokia. Patys aušrininkai, kad ir stengėsi rašyti vakarietiškai, savo kalboje kokios nors pastovios tvarkos, kaip jau augščiau buvo minėta, nesilaikė. Kiti irgi negalėjo duoti geresnio pavyzdžio. O pats J. Jablonskis tik ką buvo įsitraukęs į tautinį darbą. Tad, savaime suprantama, apie kalbos dalykus tegalėjo būti pradėta vėliau galvoti. Bet, ir pradėjus rūpintis kalbos kultūra, vienu metu neįmanoma buvo nei visko iš karto numatyti, nei aprėpti: visa tai tegalėjo būti daroma pamažu ir tolydžio. Taip iš tikrųjų J. Jablonskis ir darė. Ėmęs domėtis kalbos dalykais, nenustojo jais rūpinęsis iki pat mirties.

Apie penkiasdešimt metų jis dirbo lietuvių kalbos kultūros darbą – atsidėjęs ir atkakliai, niekur nesitraukdamas atgal. O kadangi tą visą savo darbą dirbo remdamasis atsargiai ir autentiškai konstatuotais duomenimis ir, be to, tuo darbu stengėsi būti visiems įmanomas, atviras ir tiesus, tad su dideliu pasiryžimu ilgainiui galėjo įveikti daugybę visokių sunkenybių, ir jo darbas davė gražių vaisių: jo pradėtasis eiti kelias ilgainiui pasirodė visai realus ir sėkmingas. Dabartinė lietuvių bendrinė kalba yra plitusi ir toliau plinta jo 1901 m. gramatikos prakalboje išdėstytais pagrindais. Bet tuo dar nepasakoma, kad jis jau yra taręs paskutinį žodį visose praktinės kalbos darbo srityse. Kaip augščiau jau galėjome matyti, nemaža jo spręstųjų ir nuspręstųjų dalykų gyvenime neįsigalėjo. Vieno kito dalyko jis yra pats išsižadėjęs. Pvz., 1893 m. buvo pasidavęs A. Leskieno ir A. Brücknerio nuomonei, kad lietuvių priesaga *-ūnas* yra iš slavų kalbos kilusi (IV 25), bet, 1921 m. pasirodžius *Lietuvos Mokykloje* K. Būgos straipsniui „Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė“, jis tuojau pripažino, kad „čia mūsų klystama“ (IV 271 t.). Arba štai ilgą laiką gujo lauk adv. *noriai*; bet, man apie tai 1927 m. parašius *Šviet. Darbe*, jis tuojau pasisakė dėl to žodžio daugiau nebesibarsiąs savo recenzijose. Bet kaikurių savo silpnai pagrįstų tvirtinimų vis dėlto nebuvo tuojau linkęs atsiimti. Pvz., nors K. Būgos *Kalboje ir Senovėje*

ir mano *Šviet. Darbe* ir kitur visa eile naujų pavyzdžių buvo aiškiai įrodyta, kad priesaga *-auninkas* gali būti ir lietuviškos darybos, – tą nuomonę yra priėmęs ir E. Fraenkelis ZfslPh VIII 418 t., – o dėl *prosenolio* bei *protėvio* darybos negali būti ir abejojama (žr. 1929 m. ŠD 240 t.); bet jis, 1928 m. spyriuodamasis su V. Kamantausku, vis dėlto, kad ir nevisai tvirtai, dar buvo linkęs tuos žodžius ginti, – jis vis dar manė, kad *keliauninkas* turi savo priesagą iš *vendrauninkas*, o *protėvis* savo priešdėliu *pro-* negalįs būti atskirtas nuo *prošvaistė, provėža* ir kt. (V 186, 210). Tačiau aš dar dabar tebesu tos nuomonės, kurios esu pirmiau buvęs, ir tuos J. Jablonskio argumentus laikau nevykusiais; jais dabar nebedaug kas ir Lietuvoje betiki.

Antra vertus, J. Jablonskis, būdamas klasikas filologas, šiaipjau gyvenime lingvistiškai nėra tyręs nei vienos problemos. Visa, ką jis darė, buvo kasdieninė praktika. „Esu, – sako, – tiktai feldčeris, nors yra žmonių, kurie mane ir ponu daktaru kartais pavadina“ (1902 m., III 28). Bet ir tą praktikos darbą dirbdamas, nevisados ir neviską galėjo kaip reikiant argumentuoti, – daug jam tai kliudė laiko stoka ir paskutiniu metu ypač nesveikata. Tat jis ir pats yra jutęs; pvz., 1921 m. dėl to rašė: „Kodėl čia «taisau» autorių – aiškintis, kad ir reikėtų, tuo tarpu negaliu: tam daug laiko reikia...“ (II 241 t.). Todėl į amžiaus galą, būdamas jau ligos prirakintas prie kėdės, jis vis mažiau ir mažiau besigriebdavo platesnių įrodinėjimų ir kur galėdamas jau daugiau vadovaudavosi savo anksčiau įgytomis žiniomis, kalbos jausmu ar analogija. Štai 1892 m., nesutikdamas su „filologiškais“ Prūso išvedžiojimais, įrodinėjo, kad *spėka* yra lietuviškas žodis ir jungtinas su *spėti*, latvių *spēt*. Nors liet. *spėti* reiškia „schnell (geschwind) genug sein, Musse oder Zeit wozu haben“, o lat. *spēt* yra „vermögen, können“, t. y. stengti, galėti, tesėti, tačiau tas reikšmių skirtumas dar neįrodo, kad tie žodžiai būtų įvairaus kilimo ar vienas iš kito paskolinti, – iš tikrųjų jie yra vieno kilimo, tik jų reikšmės ilgainiui yra pakitėjusios; iš dalies dar ir liet. *spėti* reiškia „stengimą, galėjimą“: aš *atspėju, suspėju, paspėju* „ar šeip ar teip = galiu“. Kad tai gali būti teisybė, rodo *stiprus*, kuris negali būti atskirtas nuo *stipti*. „Nors tarp tokio *stipti* (dvėsti) ir *stiprus* (steif; stark, kräftig) yra jau didelis skirtumas prasmėje, daug didesnis, nekaip tarp latviškų *stipt* ir *stiprs*, vienok nieku būdu ne galėtume sakyti, jûg mūsų *stiprus* (stark) kilęs iš latv. *stiprs*“ (IV 11 t.). Čia jis aiškiai pripažįsta reikšmės atmainą. Bet *dai-*

lei to vėliau jau nebenori pripažinti. Šio žodžio nežinodamas iš gyvosios kalbos, 1918 m. „Mūsų žodynėlio" 7 psl. dailiajam menui buvo davęs *dáilės* vardą (plg. *dáilė: dailùs, dailų = méilė: meilùs, meĩlų*). Bet vėliau, kad ir sužinojęs gyvojoje kalboje ir M. Daukšos raštuose esant *dailẽ, -ẽs, dailę* „Handwerk, Arbeit" (plg. 1927 m. ŠD 1233), vis dėlto nebepanoro atsisakyti nuo kaltinės *dáilės*: norėdamas atskirti nuo pirmojo, šiam pastarajam žodžiui buvo linkęs duoti **dailõs* „Kunst" reikšmę (1928 m., V 170). Tačiau toks dirbtinas skyrimas yra visai nereikalingas: semasiologiškai *dailẽ* gali reikšti ne tik „Arbeit, Werk", bet ir „Kunst".

Kitas aiškus vėlyvesnių laikų dirbtinumo pavyzdys yra *stovimas* vanduo (Gram.[2] 138 psl.). Man visą laiką tas pavyzdys atrodė įtartinas, todėl dėl jo esu visur teiravęsis, daug ką klausinėjęs, bet niekas jo man negalėjo patvirtinti. Vieną kartą, pasitaikius progai, ėmiau ir patį J. Jablonskį paklausiau to žodžio. Jis man tada prisipažino, kad tą žodį pasidaręs pagal *skaudama* koja, *žibamos* akys ir kt. Vadinas, čia tarp gyvosios kalbos duomenų gramatikoje įdėtas ir dirbtinis pavyzdys.

Šis dirbtinumas, nors ir nėra leistinas bendrinei kalbai, ypač kada lengvai galima išsiversti įprastesniais ir žinomesniais gyvosios kalbos duomenimis, vis dėlto nėra buvęs beribis net prieš pat J. Jablonskio mirtį. Pvz., A. Vireliūnui ir kt. ėmus be saiko lietuvinti visas svetimybes (*pavaizdos tara* „perspektyvos teorija", *moksnis* „etiudas" ir kt.), jis rašė: „Man, seniui, net galva ima suktis beskaitant įvairius tų terminų rinkinius ar projektus" (IV 307). Aštrus kalbos jausmas ir dabar neleido jam nukrypti į kraštutinybę; tik vienur kitur augščiau minėtu atveju, tuojau neturėdamas galvoje reikiamų duomenų, buvo kiek dirbtiniau benugalvojąs. Bet dėl to jo negalima kaltinti: juk arklys dažnai ir keturiomis suklumpa, tad kodėl žmogus, tiek daug ir ilgai dirbęs, nebūtų galėjęs dviem suklupti? Taigi ne tai yra svarbu, – daug svarbiau yra, ką žmogus yra pozityvaus padaręs. O J. Jablonskis kaip tik yra vienas iš tokių darbininkų, kokių lig šiol Lietuvoje visai nedaug yra buvę. Kad ir būdamas savo laiko žmogus, jis savo ilgamečiu darbu yra nulėmęs visą tolimesnį lietuvių bendrinės kalbos likimą. Dabar, kritiškai vertinant jo nudirbtuosius darbus, tenka tik jo pramintąjį kelią taisyti ir toliau tęsti. Tai bus tiesus ir tikras jam atpildas.

Bendrinės kalbos kultūros bruožai

(Naujoji Romuva 1937, nr. 1, p. 1–2)

Vienam kitam iš mūsų dar vis rodos, kad savo kalbos kultūra nėra ko daug rūpintis. O kai kas net tiesiog pasako, kad kaip pasakysi parašysi, taip bus gerai. Yra pagaliau net ir tokių nuomonių, kad mes savo bendrinės kalbos raidos visai neturime liesti: tegu, sako, viskas savaime, natūraliai vyksta. Nors visų tų nuomonių ir negali supaisyti, bet, nuolat jas girdėdamas, nenoromis susidarai įspūdį, kad mes iš tikrųjų ne tik esame labai pasyvūs kalbos kultūros darbe, bet paskutiniuoju laiku tą pasyvumą dar mėginame ir pateisinti įvairiausiais būdais: vieni sakome, kad tam reikalui nėra tinkamai pasiruošusių žmonių, kad mums trūksta kalbinės iniciatyvos, dirbame ne tai, kas dabar būtų reikalingiausia ir tt., o kiti tariame sėkmingam kalbos kultūros darbui trūkstant tinkamų aplinkybių, reikiamo noro ir pasiryžimo. Nesiimdamas čia plačiau svarstyti tų priežasčių, dėl kurių mes savo bendrinės kalbos kultūros darbe esame gerokai atsilikę net nuo artimiausių savo kaimynų, noriu tik pastebėti, kad visa mūsų bendrinės kalbos gyvata yra glaudžiai susijusi su visu mūsų tautos gyvenimu.

Priešaušrio ir **Aušros** laikais mes dar maža jautėmės esą vienos šeimos nariai, susieti tautiniais ir dvasiniais ryšiais, save patys maža tepažinome, buvome išsiblaškę, silpni, todėl tuomet neturėjome susidarę ir bendrinės kalbos. Bet ilgainiui mūsų tautinė sąmonė vis didėjo, vis daugiau rados bendrų, tautinių, reikalų, kurie mus verste vertė daugiau tarpusavy susižinoti, su vienas kitu santykiauti, ir dėl to drauge su tuo lygiagrečiai brendo bendrinės kalbos reikalas. Iš pradžios aušrininkai galėjo tenkintis neapibrėžta vak. aukštaičių šnekta, bet vėliau patys jų bendradarbiai ėmė rūpintis, kad būtų sudaryta tokia bendra rašomoji kalba, kuri tiktų ne tik Didžiajai, bet ir Mažajai Lietuvai. Jie neišvengiamai turėjo su tuo susidurti dėl to, kad savo idėjas norėjo paskleisti ne tik Mažojoje Lietuvoje, kur pati **Aušra** buvo leidžiama, bet ir Didžiojoje, į kurią kaip tik daugiausia dėmesio ir buvo kreipiama. O norint to tikslo pasiekti, reikėjo į savo skaitytojus byloti įmanoma, artima kalba. Bet patys aušrininkai tokios bendrinės kalbos dar negalėjo formuluoti: jie į rašomąją kalbą dar žiūrėjo tokiomis pat deduktyvinėmis romantikų akimis, kuriomis

S. Daukantas yra žiūrėjęs į mūsų praeitį, t. y. jie tenkinosi ta viena pažiūra, kad mūsų rašomoji kalba turi būti laisva tik nuo žodinių svetimybių. Ir šiuo keliu eidami, jie daug ką yra padarę. Nors didelės dalies jų vartotųjų naujadarų dabar visai nebepažįstame (pvz., **degutis** „degtukas“, **dirbtuvas** „mašina“, **gydytuvė** „ligoninė“, **mėgis** „praba“, **oramieris** „barometras“, **pakabas** „medalis“, **savininkas** „egoistas“, **šnypštukas** „nosinė“, **šviesūnas** „filosofas“, **tarmenė** „tarmė“, **tvirtynė** „tvirtovė“, **vaidintuvė** „vaizduotė“, **žiedyklė** „forma“ ir kit.), bet nemaža jų iš Daukanto ir kitų raštų paimtų ar pačių aušrininkų sudarytų, dar ir dabar vartojame (pvz., **angliarūgštė, auka, aukuras, degtinė, gaida** „melodija“, **įstatai, kokybė, laikraštis, laipsnis** „gradusas“, **mokykla** [1883 m. 293 psl.], **naugė** „metalas“, **pramoninkas, prekyba, rankšluostis, rašyba** [1884 m. 26 psl.], **savaitė, svarstyklės, trintuvas** „pielyčia“, **veidrodis** ir kt.). Tačiau visas tas aušrininkų susirūpinimas rašomosios kalbos grynumu dar nerodė jų kalbinės pažiūros sistemingumo: **Aušros** rašyba visą laiką svyravo, sintaksė buvo palaida, o žodžių daryba buvo daugiau remiama ne gyvosios kalbos duomenimis, bet apriorinėmis žiniomis. Tai aiškiai rodo tas faktas, kad, pradėję leisti **Aušrą**, jie **redaktorių** sulietuvino į **rėdiką**! Šitaip darydami, jie nė kiek nepagalvojo, kad iš veiksmažodžių su priesaga **-yti** gyvoji kalba nesudaro daiktavardžių su priesaga **-ikas**; jos vietoje paprastai tėra vartojamos priesagos **-ėjas, -ytojas** ir kt. Be to, pats veiksmažodis **rėdyti** yra paskolintas iš gudų kalbos.

Visą šitokį aušrininkų rašomosios kalbos dorojimą reikia aiškinti tuo, kad nė vienas iš jų nebuvo mokslintas kalbininkas arba bent kaip reikiant susipažinęs su kalbos mokslo pagrindais. Todėl kalbos darinius jie traktavo, kaip jiems geriau atrodė, t. y. savamoksliškai, remdamiesi nekultyvuotu savo kalbos jausmu. Bet tokia svyruojančia ir ne visai tvirta pažiūra į rašomosios kalbos dalykus ilgai negalima buvo tenkintis; gyvenimas kaskart reikalavo vis pastovesnių ir griežtesnių dalykų. Ir štai tų naujai gyvenimo iškeltų reikalavimų vykdyti kaip tik savo laiku atėjo pirmasis mokslintas kalbininkas specialistas – Jonas Jablonskis. Pradėjęs nuo 1890 m. **Varpe** rašyti apie kalbos dalykus, jis visą bendrinės kalbos dorojimo darbą pasuko nauju keliu. Pirmiausia jis pastebėjo, kad aušrininkai, per daug trokšdami iškelti savo tėvynę ir jos kalbą, aprioriškai buvo nusprendę, kad toji mūsų kalba yra geriausia, seniausia ir garbingiausia, ir todėl jos iš pat žmo-

nių daugiau nebesistengė mokytis, savo kalbinių išvedžiojimų negrįsdavo tų žmonių kalbos palinkimais ir dėsniais. Be to, nemaža inteligentų dalis, ėjusi mokslus ne Lietuvoje, su laiku nutolo nuo savo gimtosios kalbos, daugiau ar mažiau ją pamiršo ir todėl, prireikus ką rašyti, trūkdavo lietuviškų žodžių, svetimai galvodami dažnai nevykusiai kaldavo naujadarus ir tuo būdu menkindavo savo tėvų kalbą. Ir dar daugiau: šitokia savo raštų kalba jie viešai rodė ir savo nutautimą, t. y. savo nutolimą nuo brangiausio tautos turto – savo gimtosios kalbos. Tai, žinoma, sąmoningam tautininkui (didžiai susirūpinusiam savo tautos reikalais) J. Jablonskiui negalėjo būti miela: jis, gerai suprasdamas ankstyvesnių lietuvių inteligentų veiklą, jau iš pat pradžios suprato, kad, norint ko geresnio pasiekti, reikia pradėti visai kitaip veikti, negu anksčiau buvo veikiama, t. y. rašomajai kalbai tobulinti reikia imtis kitokesnių, dar aušininkams nežinomų metodų. Todėl, atsižadėdamas ankstyvesnės deduktyvinės pažiūros į rašomąją kalbą, jis pasiryžo toliau eiti induktyviniu keliu, – t. y. savo kalbinius samprotavimus remti ne apriorinėmis žiniomis, bet pačiais gyvosios kalbos duomenimis. Dėl to jau 1892 m. **Varpe** rašė: „Tegu rašo kiekvienas taip, kaip kalbama jo krašte“ (Jablonskio Raštai, IV, 10). O kitais metais jau visai aiškiai teigė, kad grynai lietuviškai galėsime tik tada rašyti, kada „mes gerai pažinsime **žmonių** kalbą ir pradėsime rašto kalbos taisykles remti ant tų įstatymų, kuriuos mums duoda mūsų žemininkų... kalba“ (ib. 42 t.). Ir tais kalbos įstatymais vadovaudamasis, jis ėmė įrodinėti, kad **spėka** yra jungtina su **spėti** ir laikytina savu, ne iš latvių kalbos paskolintu žodžiu (ib. 11), kad **rėdikas**, sprendžiant iš **miniko, kirtiko** ir kt., „galėtų ženklinti tokį žmogų, kuris tik tuo-tarpu (ne ilgai) teveda redakcijos reikalus, paprastai-gi turi tikresnį darbą“ (ib. 16), kad **ateitinės, metturgio, mokytinio, mokslinčiaus, prekėjo, sandarbininko, savistoviai, užduoties** ir kt. vietoje reikia vartoti **ateitis, prekymetis, mokinys, mokslininkas, pirklys, bendradarbis, savarankiškai, uždavinys**. Ir visus tuos savo teigimus, kol buvo paslankesnis, stengdavosi tuojau paremti gyvosios kalbos pavyzdžiais, kaip reikiant įrodyti, kad turi būti taip, o ne kitaip. Štai 1893 m. **Varpe** plačiai įrodinėja naudininko ir bendraties vartojimą, aiškina siekinio darybą ir reikšmę, vėliau nurodo, kuo skiriasi **at-** nuo **per-** ir kt. Ypač gausingais pavyzdžiais savo tvirtinimus paremia **Lietuviškos kalbos gramatikoje, Lietuvių kalbos sintaksėje** ir **Lietuvių**

kalbos gramatikoje. Bet ilgainiui, mažiau begalėdamas susieiti su žmonėmis, jis vis mažiau ir mažiau besigriebdavo platesnių įrodinėjimų; trūkstančių gyvosios kalbos duomenų vietoje jis daugiau dabar vadovaudavosi savo kalbos jausmu ir seniau įgytomis žiniomis. Tai, suprantama, gerokai apsunkindavo visą jo darbą, neleisdavo kaip reikiant įsigilinti į gyvosios kalbos šaltinių medžiagą, ir todėl vieną kitą dalyką jis nuspręsdavo apysiauriai. Štai jis jau 1911 m. **Viltyje** manė, kad vietoje **iš to džiaugtis tereikėtų, visi stebėjos iš jo raštų** reikią sakyti tik **tuo džiaugtis tereikėtų, visi stebėjosi jo raštais**. Bet dabar mes jau žinome, kad **kuo džiaugtis** arba **kuo stebėtis** yra seni, jau nykstą posakiai, ir jų vietoje visai dėsningai šiandien vis daugiau ir daugiau yra vartojami pirmieji pasakymai. Tuo būdu jis vėliau **noriai, priderančiai, keliauninkas** buvo linkęs keisti į **noromis, noringai, mielai, prideramai, keleivis, keliautojas** ir kt. Sugrįžus K. Būgai į Lietuvą, nuo kai kurių tos rūšies tvirtinimų jis pats atsisakė, o po jo mirties dabar kai ką ir daugiau tenka pakeisti, papildyti. Tačiau tai jo nuopelnų nė kiek nemažina: jis dabartinei mūsų bendrinei kalbai yra padėjęs visai aiškius pagrindus, ir už tai jam yra didelė garbė. Dabar jo pradėtąjį darbą turime toliau varyti.

Kad geriau sektųsi tuo keliu eiti, turime bendrinės kalbos kultūros darbą kiek galėdami dirbti planingai ir organizuotai. Pirmiausia turime stengtis, kad žmoniškai būtų sutvarkyti jos svarbiausieji dalykai: rašyba, tartis ir norminės lytys. Kol tai tebėr padrika, tol negalime turėti nei reikiamos bendrinės kalbos gramatikos, nei padoraus rašomosios kalbos žodyno; apie gerą rašybos vadovą negalime ir galvoti. Toliau turime organizuoti kolektyvinę nuomonę apie esminius bendrinės kalbos pagrindus: kol kalbos dalykai yra aiškinami, kaip kam patinka, tol negalime turėti vienos platesnei visuomenei įmanomos bendrinės kalbos. Pagaliau turime suprasti, kad mūsų bendrinės kalbos kultūra yra ne koks nors abstraktus dalykas, bet mūsų visos tautinės kultūros dalis, mūsų dvasios ir tautybės raiška. Juo daugiau mes esame susirūpinę savo tautos reikalais, savo tautinės kultūros kūryba, juo daugiau tas susirūpinimas atsispindi ir mūsų bendrinėje kalboje.

Tuo būdu įsikūrė Lietuvių Kalbos Draugija. Pirmaisiais savo gyvavimo metais ji daugiausia tik tvarkėsi viduje, o antraisiais jau aiškiau ėmė kristalizuoti ir visą savo veiklą. Pirmiausia buvo susirūpinta formuluoti savo veiklos pagrindus, kuriais remiantis toliau būtų galima

eiti aiškesniu ir tiesesniu keliu. Tam reikalui valdyba surašė ir visuotinis susirinkimas 1936 m. kovo 23 d. priėmė organizuoto bendrinės kalbos kultūros darbo gaires, kurios yra išspausdintos tų pat metų balandžio m. GK IV sąsiuvinyje, 49–50 psl. Jose, tarp ko kita, pasakyta, kad mūsų bendrinė, šnekamoji ir rašomoji, kalba yra idealioji, visų lietuvių siektinoji kalba. Jos fonetika ir kaityba remiasi vak. aukštaičių šnektų, ne visų tarmių bendrybėmis; bet žodyno ir sintaksės dalykai bendrinei kalbai ugdyti gali būti imami iš visų tarmių. Bendrinės kalbos kriterijas yra dabartinė jos vartosena. Tie dalykai, kurie gyvojoje kalboje įvairuoja, bendrinei kalbai yra parenkami kur įprastesni, vaizdingesni, patogesni ir būdingesni. Svetimybės, kurios gali būti lengvai pakeičiamos savais žodžiais, bendrinei kalbai norminėmis lytimis neteikiamos. Literatūrinei raštų kalbai turi būti taikomas ne vien bendrinės kalbos taisyklingumo kriterijas, bet ir individualinės kalbos kūrybos reikalavimai. Gramatinės ir loginės kategorijos ne visuomet sutampa, tad, sprendžiant bendrinės kalbos taisyklingumo klausimus, loginis dėsningumas su visu griežtumu negali būti taikomas.

Šitomis gairėmis apibrėžus pačius svarbiuosius LKD veiklos pagrindus, toliau buvo stengiamasi jau praktiškai dirbti. Kad tas darbas būtų sėkmingesnis, anksčiau sudarytosios terminologijos, mokyklinės, spaudos, viešosios ir užsienio lietuvių kalbos sekcijos dabar jau buvo sparčiau organizuojamos ir daugiau įtraukiamos į darbą. Terminologijos sekcija, intensyviai dirbdama, jau spėjo apsvarstyti bendruosius filosofijos terminus – iš viso apie 1000. Spaudos kalbos sekcija yra padariusi keliolika vadinamųjų spaudos popiečių. Užsienio lietuvių kalbos sekcija yra pasiryžusi teikti kalbinės pagalbos užsienyje gyvenantiesiems lietuviams, ir tuo reikalu yra kreipusis į viso pasaulio užsienio lietuvių laikraščius. Viešosios kalbos sekcija susirūpinusi viešosios kalbos sutvarkymu bei priežiūra ir tam jau daro konkrečius žygius. Mokyklinės kalbos sekcija yra svarsčiusi praktinius ir metodinius mokyklinės kalbos dalykus.

Šalia sekcijų yra varomas ir bendras kalbos kultūros darbas. Pirmiausia visos draugijos ir valdybos rūpesčiu yra stengiamasi, kad GK, būdama ko plačiausiai visuomenei įmanoma, naudinga ir aktuali, eitų reguliariai ir aktyviai prisidėtų prie kalbinės LKD programos vykdymo. Toliau visuotiniuose susirinkimuose yra svarstomos nor-

minės bendrinės kalbos lytys tam, kad ne tik GK redakcija, bet ir visi LKD nariai savo praktiniame kalbos darbe daugiau į visas šalis nebesiblaškytų ir tuo būdu konkrečiau prisidėtų prie bendrinės kalbos stabilizacijos. Dabar daug sunkenybių čia sudaro tai, kad daug kas bendrinės kalbos vartoseną labai įvairiai supranta ir kiekvienas savaip ją mėgina tvarkyti.

LKD valdyba, būdama didžiai įsitikinusi bendrinės kalbos pastovesnės santvarkos reikalingumu, šalia principinio darbo kiek galėdama stengiasi tam tikrus savo užsimojimus jau ir gyvendinti. Pvz., jos inicijatyva sudarytoji Teatro Kalbos Komisija yra ne tik nustačiusi svarbesniuosius vaidybinės kalbos tarties bei kirčiavimo dalykus, bet dabar juos jau sėkmingai ir vykdo Valstybiniame Teatre. Ten gerokai įsivarę į darbą, dabar iš eilės štai ateiname į pagalbą ir Valstybiniam Radijofonui. Ateiname ne ko nors barti dėl didesnio ar mažesnio kalbos nemokėjimo, bet praktiškai padėti tiems, kurie tikrai nori geriau išmokti mūsų bendrinę kalbą.

Bendrinės kalbos kultūra ir LKD*)

(Naujoji Romuva, 1937, nr. 10, p. 230–231)

Prieš karą mes kaip reikiant dar negalėjome rūpintis savo bendrinės kalbos kultūra: mums trūko ir tam pasiruošusių žmonių, ir reikiamų aplinkybių, ir pasiryžimo. Dabar, atgavus nepriklausomybę, daug kas pasikeitė: tapome savo krašto šeimininkais, mūsų bendrinė kalba pasidarė valstybinė, todėl dabar galime laisvai, nuo niekieno nepriklausomi, dirbti ir tos kalbos kultūros darbą. Bet naujosios aplinkybės ir galėjimas dirbti yra dar neviskas: bendrinės kalbos kultūros darbui varyti dar reikia gerai pasiruošusių ir įsidirbusių žmonių. O mes tuo kaip tik ir negalime pasigirti. K. Būga, milžiniškos erudicijos žmogus, sugrįžęs į nepriklausomą Lietuvą, jau buvo bepradedąs plačiu mastu dirbti mūsų kalbos mokslo ir praktikos darbą, bet, kiek padirbėjęs, tuojau su mumis amžinai persiskyrė. J. Jablonskis, jau luošas sugrįžęs į savo tėvynę, kad ir labai daug dirbo, pasku-

*) Gimtosios kalbos ketvirčius pradedant, 1936 m. gruodžio 22 d. Valst. Radijofone skaityta paskaita.

tiniaisiais savo amžiaus metais ne be ką begalėjo padaryti. Nebuvo kas tuojau šiuos didžiuosius mokytojus ir pavaduoja. Todėl, jiems mirus, pasidarė tuštuma, o su ja drauge ir visos mūsų bendrinės kalbos kultūros stagnacija. Bet gyvenimas ėjo savo keliu: jis kėlė vis naujų kalbinių reikalavimų, į kuriuos negalima buvo neatsakyti.

Tuojau reikėjo spręstinus dalykus šiaip ar taip spręsti ir išspręsti, ir kiekvienas, kas kaip mokėdamas, juos sprendė. Sprendė ne tik mokytojai, ragavę kiek specijalesnio mokslo, bet ir savamoksliai. Sprendė pagaliau net ir tie, kurie iš mažens net lietuviškai nekalbėjo arba kurie neturėjo mažiausio supratimo apie kalbos dėsningumą, jos mokslo pagrindus ir praktinės vartosenos uždavinius. Atrodė, kad kas kalba arba tik grabalioja lietuviškai, tas jau ir gali lietuvių kalbos dalykus spręsti. Todėl, suprantama, platesnioji visuomenė, atsiradus tokiai daugybei įvairiausių sprendėjų, nebegalėjo orijentuotis, kas iš tikrųjų mūsų bendrinėje kalboje yra taisyklinga, o kas klaidinga: ji tiesiog buvo iš vagos išmušta.

Ir štai tokiu metu atsirado būrelis žmonių, kuris ėmė galvoti, kaip čia išėjus iš tokios padėties. Visų pirma 1930 m. buvo pradėtas leisti bendrinės kalbos žurnalas **Kalba**. Bet dėl bendradarbių stokos jis po metų turėjo sustoti. Vėliau, 1933 m., buvo pradėta leisti **Gimtoji Kalba**, bet po dvejų metų dėl tos pačios priežasties ir ji sunegalavo. Tada jau, atsiradus didesniam skaičiui jaunų kalbininkų, visai rimtai pradėta rūpintis, kad vienintelis kalbos laikraštis, būtinai reikalingas gyvenime, turi būti, šiaip ar taip, toliau leidžiamas. Bet kaip? Kad jo nebeištiktų panašus likimas, kaip pirmaisiais kartais, buvo pasiryžta įkurti Lietuvių Kalbos Draugiją ir Gimtąją Kalbą padaryti jos organu. Tam reikalui sušauktas steigėjų būrelis 1935 m. sausio 26 d. nutarė organizuoti tokią draugiją ir iš senųjų leidėjų perimti Gimt. Kalbos leidimą bei redagavimą.

Del bendrinės kalbos kultūros antpuolio

(Trimitas, 1937, nr. 44, p. 1036–1037)

Kartais keistų dalykų dedasi mūsų gyvenime: vieni stengiasi, kuria, atsidėję dirba, rūpinasi, kad viskas eitų geriau, o kiti, priešingai, nori tai tuojau sugriauti, pakišti dirbantiesiems koją, viską sukliudyti. Bū-

tų dar pusė bėdos, jei šitas ardomas darbas būtų dirbamas kukliai, vien del neišmanymo, be blogos valios. Bet dabar kaip tik šitą griaunamą darbą dažnai norima pridengti moksliškumu, lietuvių dvasios „gaivališkumu“, autoritetų griovimo manija, neribota kūrybos laisve ir pagaliau net europiškumu. Vienas kitas vaikinas, dar visai jaunas, be jokio prityrimo, išsiblaškęs, net iš mažumės gerai lietuviškai nemokėjęs ir neturėdamas reikiamo lietuvių kalbos jausmo, dabar ateina ir su didžiausiu triukšmu pamokslaudamas moko kitus, net už save daug daugiau įsidirbusius, kaip turi būti dirbamas mūsų bendrinės kalbos kultūros darbas. Jie mums teigia, kad bendrinei kalbai turime duoti daugiau laisvės, turime vartoti daug daugiau svetimybių, negu lig šiol esame vartoję, turime daugiau pasiduoti „europietiškai“ įtakai, nedrausti vartoti daugybę tokių dalykų, kurie, kad ir mūsų gyvosios kalbos vartosenos neparemti, galėtų užtat būti pateisinti tarptautiniu žargonu. Žodžiu, jie nori pro plačiai atvertus vartus į mūsų bendrinę kalbą įsileisti kiek galint daugiau visokių tarptautinių piktžolių, kurias dabar jau daug kur esame išveisę, ir leisti joms laisvai toliau keroti.

Bet čia skaitytojas jau nekantraudamas galės paklausti: apie kokius gi čia smarkaujančius kalbos darkytojus kalbu? Ogi apie tuos, kurie dar neseniai triukšmingai rašė viename žurnale, o paskutiniu laiku su „europietiškomis“ užmačiomis jau persimetė ir į literatūros laikraštį. Jei jie būtų taip rašę ne kultūros žurnale ir literatūros laikraštyje, visai nieko nesakyčiau. Bet dabar, kai su nesąmonėmis nori vis giliau brautis į skaitančiąją visuomenę, del to jau nebegalima tylėti. Bet niekis būtų ir tai, jei literatūros laikraštis, kad ir apie pačią lietuvių literatūrą maža ką rašydamas, bent kaip reikiant būtų užsiangažavęs savo susirūpinimu mūsų bendrine kalba. O dabar kaip tik priešingai: jo bendradarbiai savo galvojimu ir visu nusistatymu pasirodė esą ne tik per svetimi mūsų bendrinės kalbos tradicijoms ir įpročiams, bet ir kaip reikiant nepasiruošę rimčiau svarstyti bet kokius kalbos dalykus. Štai, vienas iš jų, labai griozdiškai, beveik pusiau rusiškai, pusiau prancūziškai, tik ne lietuviškai ir taisyklingai išvertęs Maupassant'o „Pjerą ir Žaną“, mėgino pasiteisinti – pasirodė dar silpniau: juk tokius sakinius, kaip „jis mylėjo ir glamonėjo pirmąjį vaiką, krautuvininko vaiką, iki kitojo gimimo, po to jis liko n e p r a s i s k v e r b i a m a s iki mirties, po to, jo kapą užkasus, jo

kūnui i š s i d ė s č i u s, jo vardui i š s i b r a u k u s iš gyvųjų sąrašo... jis atidavė visą savo turtą vaikui“ (90) arba „jam t a r n a v o t a i k i n i u Beausiras ir truputį ponia Rosemilly“ (75), gali rašyti tik žmogus be didesnio lietuviškos kalbos jausmo. Ir dar daugiau: jis net nemoka skirti **atminties** nuo **atminimo**, nežino, jog **skambesys, šlamesys** turi būti rašomi su **e**, ne su **ė** ir t. t. Tad visai netenka stebėtis, kad jis dar tiki tais sapnais, kuriais, jei būtų gyvas, gal jau nebetikėtų ir Aušros laikų Višteliauskas, būtent – tuo, kad gudų skolinys **blogas** yra savas žodis ir gimininga lotynų žodžiui **flagitium** „negarbingas darbas, begėdystė, gėda“, kad graikų **oikos** „namas“, kilęs iš **voikos**, yra lygus mūsų **vaikas**, kad **daiktas, duktė** turėtų būti rašomi **daigtas, dugtė** ir kt.

Nė kiek negudresnis yra ir kitas jo bendrininkas, ne lituanistas, mūsų universitete lituanistinių dalykų nepaslinkęs studijuoti, bet už tat apie lietuvių kalbos dalykus galįs rašyti drąsiai ir smarkiai, tik, deja, dažniausiai klaidingai ir visai neįtikinamai. Štai, pvz., jis drauge su tuo „vertėju“ nori mums įkalbėti, kad vietoj **jis man (mums) yra nuolaidus, atviras** galėtų būti sakoma ir **jis su manimi (su mumis) yra nuolaidus, atviras**. Jeigu kas bent kiek daugiau moka lietuvių kalbą ir lietuviškai geba galvoti, tuojau gali pastebėti, kad tai mums yra svetima: čia juk mes norime pasakyti, kad jis m a n (m u m s), ne s u m a n i m i (s u m u m i s) yra linkęs nusileisti, būti atviras, daugiau rodyti nuolaidos, atvirumo, todel ir mūsų kalboje kaip tik daugiausia linkstama sakyti **jis man (mums)**, ne **su manimi (su mumis) yra nuolaidus, atviras.**

Būtų galima dar ir daugiau panašių dalykų paminėti, bet, nenorėdamas skaitytojų dėmesio tuo varginti, aš čia apie tai daugiau ir nerašysiu. Antra vertus, ne mano ir tikslas yra šiame laikraštyje kelti aikštėn kalbinio lengvapėdiškumo reiškinius. Ne, čia ta proga tik norėjau pažymėti, kad, norint ką apie kalbos dalykus spręsti, reikia daugiau nusimanyti, būti daugiau susipažinusiam su gyvosios kalbos vartosena, su jos duomenimis, ne vien įsivaizduotai svaičioti. Mūsų bendrinė kalba, šiaip ar taip kalbėsime, pirmiausia turi būti natūrali, gyva, lietuviška, ne dirbtinė, žargoniška, visomis svetimomis kalbomis suramstyta. O tokia ji gali būti tik remiama lietuviškais mūsų gyvosios kalbos duomenimis, jos tradicijomis bei įpročiais, ne įsikalbėtomis, mums svetimomis teorijomis arba tuščiomis priemonėmis. Todel Šaulių Są-

junga, gyvai rūpindamasi mūsų bendrinės kalbos kultūra, – esu girdėjęs, kad tam reikalui net bus šauliams ruošiami specialūs lietuvių kalbos kursai, – turėtų būti itin atsargi visokioms vylingoms ir mums svetimoms bendrinės kalbos naujybėms, kurios paskutiniuose **Gimtosios Kalbos** sąsiuviniuose yra kaip reikiant įvertintos.

Verstiniai ir reikšminiai skoliniai

(Gimtoji kalba, 1938, 10 sąs., p. 145–149)

Nė viena tauta negali apsieiti nebendravusi su kitomis tautomis: šiokiu ar kitokiu būdu ji paties gyvenimo yra verčiama santykiauti pirmiausia su savo kaimynais, o per juos ir su tolimesnėmis tautomis. Ypač šis bendravimas yra aktualus savo kultūrą tebekuriančiai ar tik pradedančiai kurti tautai. Negalėdama ar nespėdama visko iš naujo pati sukurti, ji daug ko turi iš kitų mokytis ir imti.

Tokie ėmėjai didžia dalimi esame ir mes. Jau nuo senų senovės, skolindamiesi iš kitur įvairių kultūros dalykų, kurių patys neturėjome, turime drauge pasiėmę ir svetimų žodžių, pvz., *gãtvė, kùbilas, kùnigas, kùrtas, lénkas, mėtà, pipìras, šilĩkas* ir kt. Dabar šalia to jau nemaža vartojame ir vadinamųjų tarptautinių svetimybių, pvz., *kabinètas, kapitãlas, katalògas, labirìntas, parkètas, prezideñtas, teãtras, trafarètas, transpòrtas, veterãnas* ir kt.

Tačiau svetimybės svetimybėms nelygios: vienų iš jų yra drauge paskolinta kalbinė forma ir turinys, o kitų tik turinys. Pirmosios paprastai yra vadinamos skoliniais, o antrosios – verstiniais skoliniais. Pirmuoju atveju mes pasiimame ištisą svetimą žodį ir tik pritaikiname jį prie garsinės ir darybinės savo kalbos sistemos, o antruoju atveju paimame kokį nors svetimą žodį ir jo sudaromąsias dalis verste išsiverčiame. Pvz., *cerkvė* visų pirma yra paskolinta iš gudų церква (pirmykštė galūnė *-a* mūsų kalboje buvo paversta į *-ė* pagal tokius žodžius, kaip *kálvė, senãtvė* ir kt.), kuri savo ruožtu yra išriedėjusi iš цьркы (vn. km. цьркъве), o ši toliau yra kilusi iš germanų **kirikō* ar **kyrikō* (plg. sen. vok. aukšt. *chirihha*, sen. saksų *kirika*) < gr. *kyrikón* „Dievo namai, maldykla“. Arba štai *minỹkas* yra visų pirma paskolintas iš lenkų *mnich* (dėl tarimo patogumo vėliau tarp *m* ir *n* buvo įterptas *-i-*, plg. *mišià* iš lenkų *msza*), o šis savo eile

yra paimtas iš čekų *mnih*, kuris toliau yra išriedėjęs iš *мънichъ* < sen. vok. aukšt. *munih* < liaud. lot. kalbos *monicus* < *monachus* < graikų *monachós* „atsiskyrėlis“. Visai kas kita yra, pvz., Kudirkos ir kitų seniau vartotasis *statrašas* „rašyba“: jis tiesiog yra verste verstas iš rusų правописание arba vok. *Rechtschreibung*, o šie savo keliu buvo išversti iš graikų lotynų *orthographia* (graikų *orthos* yra „tiesus, stačias“, *gráphein* „brėžti, rašyti“) panašios kilmės yra ir Maž. Lietuvoje vartojamasis *griektvanis* „tvanas“: jis yra išverstas iš vok. liaudiškai išetimologizuoto *Sündflut* (*Sünde* „nuodėmė, griekas“, *Flut* „tvanas“). Plg. dar Kuršaičio *kamárponis* iš vok. *Kammerherr, kamármotė* iš vok. *Kammerfrau* ir kt.

Verstiniai skoliniai daugiausia pasitaiko kultūrinėje (mokslinėje, specialybinėje, inteligentinėje ir kt.) kalboje; gyvojoje, liaudinėje, kalboje jų beveik nėra arba daug mažiau tevartojama. Tai yra dėl to, kad gyvoji žmonių kalba svetimo sąvokinio turinio paprastai maža arba visai nėra reikalinga: ji dažniausiai išsiverčia savu tos rūšies lobiu. Kas kita jau yra kultūrinė kalba: joje vis daugiau ir daugiau tenka turėti reikalo su idėjų turiniu, kurį dažnai imamės ir iš kitur. Tad yra suprantama, kodėl bendrinėse kalbose šalia tiesioginių skolinių daugiau ar mažiau sutinkama ir verstinių. Štai, pvz., graikų *sympátheia* „lygus jutimas, nuotaika; užuojauta“ (priešdėlis *sym-* iš *syn-* „drauge, su“ ir *páthos* „pergyvenimas, nelaimė, kančia“, *paschō* „patiriu, pergyvenu, iškenčiu“ iš **path-skō*) buvo išversta į lot. *compassio*, o iš šios vėliau vokiečiai yra išsivertę *Mit-leid*, latviai *līdz-jūtība*. Taip pat panašiai graikų *encheiridion* (gr. *en* „į“, *cheir* „ranka“) yra išverstas į lot. *manuale*, o iš čia vok. *Handbuch*; latvių *rokas grāmata* savo keliu yra versta iš vokiečių kalbos.

Mūsų kalboje verstinių skolinių irgi pasitaiko, bet nedaugiausia. Visų pirma jų kiek daugiau sutinkame senoviniuose verstiniuose raštuose, pvz., *apsieiti* „elgtis“ (iš lenk. *obchodzić się*), *išguldyti* „išdėti, išaiškinti“ (iš lenk. *wyłożyć, wykładać*), *pasivesti* „pasisekti, pavykti“ (iš lenk. *powodzić się*), *priguldymas* „pavyzdys“ (iš lenk. *przykład*), *prigulėti* „priklausyti, priderėti“ (iš lenk. *należeć*), *už tiesų* „iš tiesų“ (iš lenk. *za prawdę*) ir kt. Dabartinėje raštų ir iš dalies prastesnėje kasdieninėje kalboje tokių vertinių pasitaiko tik vienas kitas, pvz., *apsieiti, apvaikščioti šventę, nuduoti* ką, *persiimti* kuo ir kt. Čia pat gal tenka dar priskirti tokius naujadarus, kaip *įspūdis, įtaka*, kurie savo

daryba ir reikšme sutinka su vok. *Eindruck, Einfluss* (rus. влияние), o šie veikiausiai yra versti iš lot. *impressio, influentia* (plg. pranc. *impression, influence*). Bet šiaipjau daugiau tokių žodžių nelinkstame vartoti. Mat, mūsų kalba savo sudėtimi, ypatingumu ir senumu daug kur skiriasi nuo kaimyninių kalbų, ir todėl daugelį specialių svetimybių esame pratę savaip nusakyti. Štai paskiemeniui lot. *com-passio*, vok. *Mit-leid*, rus. *со-страдание* mūsų kalboje veikiausiai turėtų atliepti kokia nors **sán-kanta* (plg. *ap-kanta, apy-kanta*), bet iš tikrųjų to nėra: laukiamosios **sankantos* vietoje turime iš gyvosios kalbos paimtą *užúojautą*. Mes taip elgiamės ir daugeliu kitų atvejų: paimame svetimą sąvokos turinį ir jam duodame savo pavidalą. Pvz., dirbtinio *statrašo* „ortografijos" vietoje dabar mes vartojame gyvosios kalbos žodį *rašyba*, kuris, daugiskaitoje vartojamas, seniau yra reiškęs „palikimą, testamentą" (plg. zuikelio r a š ý b o s). Taip pat ir verstinio *rankvedžio* (veikiausiai iš rus. руководство) vietoje dabar bevartojame *vadovą* arba *vadovėlį*.

Ypač daug tokių dalykų pasitaiko dabartinėje mūsų terminologijoje. Pvz., gr. *diámetros* arba lot. *punctum visus* drauge su vokiečiais (arba latviais) esame išsivertę ne į kokį nors **skersmatį* ar **kiaurmatį* (gr. *dia* „per, durch, hindurch" ir *métron* „matas", iš čia vok. *Durch-messer*, latvių *caur-mērs*) arba **matymtaškį* (plg. vok. *Gesichtspunkt*, pranc. *point de vue*), bet į *skeřsmenį* (vs. vd. *skersmuõ)* ir *póžiūrį*. Panašiai vietoj lot. *signum interrogationis, repraesentatio* (iš čia yra vok. *Fragezeichen, Vorstellung*) turime savo *klaustùką, vaĩdinį*. Ir t. t.

Šitos rūšies vertiniai iš tikrųjų yra ne verstiniai skoliniai, bet tiesiog savotiški pakaitai arba reikšminiai vertiniai. Pvz., *aumuõ, gaminỹs, imlùs, įtaiga, nesąmonė* ir kt. yra ne verste versti iš *intelèktas* (lot. *intellectus*, vok. *Verstand*), *produktas, receptyvùs, sugèstija, absurdas*, bet paimti iš gyvosios kalbos arba specialiam reikalui pagal tos kalbos pavyzdžius naujai padaryti. Štai Rytiečiuose yra sakoma: jeigu jis tą padarys, tai bus geru *aumeniu* (geros atminties); jis be *aumenies* (be supratimo, nuovokos) ir kt. Iš čia buvo atstatytas (rekonstruotas) *aumuõ*, kurio šaknis *aum-* yra tos pat kilmės, kaip ir slavų *um-* (plg. rus. ум) ir duota jam nauja speciali reikšmė „Verstand, intellectus" tam, kad mes savo kalboje galėtume skirti filosofinius terminus *Verstand* ir *Vernunft* „protas". Arba štai priesaga *-lu-* mūsų kalboje dažnai

reiškia tam tikrą palinkimą, sugebėjimą, pvz., *bėglùs* „gabus bėgti, flüchtig“, *gaišlùs* „kuris gaišuoja“, *mišlùs* „lengvai sumyštąs“, *prašlùs* „kurs labai prašo“, *spruklùs* „greitas, veikus, skubus“, *tuklùs* „greitai tunkąs; riebus, derlus“ ir kt. Pagal tuos pavyzdžius ir *imlùs* visų pirma toks, kuris geba, gali imti, suimti, ir todėl, išplėtus reikšmę, lengvai gali atstoti vok. *aufnahmefähig*, rus. емкий, восприимчивый, рецептивный ir mūsų svetimybę *receptyvùs*. Šituo pat būdu gali būti paaiškintas *gaminỹs* ir kiti panašūs dariniai.

Tokie naujadarai savo forma yra visai mūsiški arba tiesiog mūsų padarai, bet savo reikšme, savo sąvokiniu turiniu yra pritaikinti bendroms, tarptautinėms, sąvokoms žymėti. Dažnai tatai yra taip vykusiai padaroma, kad net visai nejunti, ar tai yra visiškas mūsų pačių darinys, ar jo reikšmė yra pakeista svetimųjų darinių įtakos. Sakysime, *sąžinė* dabartinėje gyvojoje kalboje dar reiškia „susižinojimą“ (plg. tai yra tik vagių *sąžinė*), o krikščionybės įtakoje tam žodžiui galėjo būti duota kita, nauja, būtent – „moralinės sąmonės“ reikšmė. Tai ypač lengvai galėjo atsitikti dėl to, kad šį specialų terminą iš kitos kalbos (pvz., rus. совесть, vok. *Gewissen*, lot. *conscientia*) yra išsivertusios iš gr. *syn-eidēsis* „Mitwissen, Gewissen“. Taip pat ir mūsų *prãgaras* „pekla“ iš pradžios yra turėjęs visai kitokią reikšmę. Savo darybos jis yra sudėtinis žodis – *pra-garas*, kurio antroji dalis *-garas* yra gimini žodžiams *gérti, gìrtas*, dzūkų *pra-gorẽ* „praraja“ ir kt., todėl senesnę reikšmę, be abejonės, dar rodo ryt. aukštaičių *prãgaras* „daugiaėdis, apsirijėlis, Vielfrass, обжора“ (plg. ta merga yra tikras p r a g a r a s!). Taigi iš pradžios *pragaru* galėjo būti suprantama ta vieta, kur, primityviai išsireiškiant, buvo „suryjamos, sugeriamos“ netikusios numirėlių vėlės, t. y. pekla, vok. *Hölle*; plg. lenkų *odchlań* „bedugnė, praraja, kiaurymė“ ir *chłonąć* „praryti“. Tą pat galime pasakyti ir apie *įtaką* (t. y. tą vietą, kur viena upė įteka į kitą), *ùždavinį* „Aufgabe, задача“ (šis žodis yra ir pavarde vartojamas) ir kt.

Praktiškai imant, šitoks reikšmės pakeitimas arba svetimo sąvokinio turinio išreiškimas savomis lytimis dažnai yra daug patogesnis ir tinkamesnis už tiesioginį, kartais net skiemenišką svetimybių vertimą. Pvz., *apváikščioti* mūsų kalboje reiškia „ką nors apeiti“ (pvz., a p v a i k š č i o j a m e *visus savo laukus* ir kt.); bet *apvaikščioti šventę* vietoj *švęsti šventę* yra visai mums svetimas, savo kalbiniais vaidiniais visai atsijęs nuo mūsų įprastinės vartosenos posakis, ir todėl dauge-

liui iš lietuviškai galvojančiųjų jis nepasako to, ką norėtų juo pasakyti. Tokie pat nevykę vertiniai yra *nuduoti ką* (pvz., *jis nudavė kvailą* vietoj *jis apsimetė, dėjosi kvailas*), *persiimti kuo, kas link ko* ir kt.

Bet tuo aš nieku būdu nenoriu pasakyti, kad verstiniai skoliniai mūsų kalbai būtų visai nereikalingi, – ne, tam tikrais atvejais juos mes galime vartoti, tik, juos vartodami, visados turime žiūrėti, kad jų vertimas būtų priderintas prie mūsų bendrinės vartosenos palinkimų, savo darysena ir turiniu nebūtų visai atsijęs nuo mūsų kalbinio galvojimo, t. y. reikia žiūrėti, kad jie būtų organiškai įpinti į mūsų vartoseną, ne šiaip sau vieniši, savo esme mums svetimi toje vartosenoje tūnotų. Pvz., tokie žodžiai, kaip *atsakìngas* „ответственный, verantwortlich", *išraiška* „выражение, Ausdruck, pranc. expression", taip pat *atžangùs*, „regresyvus", *pažangùs* „progresyvus" ir kt., tiek savo daryba, tiek reikšme yra mums artimi, tiesiog savo žodžiai, bet tuo pat metu jais lengvai nusakome ir tai, kam kiti yra linkę vartoti tarptautines svetimybes.

Taigi šitokia pažiūra į verstinius ir drauge su tuo į reikšminius skolinius yra ne koks nors bendrinės kalbos menkinimas, bet visai vykusi priemonė tai kalbai turtinti: ji ne tik kad neužkerta kelio naujiems sąvokiniams turiniams ir naujoms kalbinėms lytims patekti į mūsų bendrinę kalbą, bet dar padeda tam svetimam kultūros lobiui tinkamai tos kalbos vartosenoje įkūnėti. Tik, žinoma, čia, kaip ir kitur, bet koks perdėjimas yra nereikalingas ir todėl vengtinas.

Gramatika ir stilistika

(Naujoji Romuva, 1938, nr. 51/52, p. 991–992)

Gramatikos ir stilistikos santykiai nėra buvę visą laiką vienodi. Senovėje stilistika buvo ne kas kita, kaip vien praktiniam reikalui vartojamas sintaksės priedėlis. Pvz., senovės romėnai joje stengėsi duoti nurodymų, kaip turi būti gerai lotyniškai išsireiškiama. Bet ilgainiui vis daugiau buvo stengiamasi ją atpalaiduoti nuo sintaksės ir padaryti atskiru, visai savarankišku dalyku. Paskutiniuoju laiku kaikurie gramatiką net buvo panorę visai pajungti stilistikai. Pvz., K. Vossleris, pripažindamas idealistinį priežastingumo principą kalbos raidoje, jau 1904 m. visus kalbinius reiškinius (garsus, kaitybą, darybą)

ir sintaksinius darinius buvo pasiryžęs aiškinti stilistiškai. „Gramatika, – sakė jis tada, – yra stiliaus ir literatūros istorijos dalis, kuri savo ruožtu vėl įeina į visuotinę žmonių dvasios ir laisvės istoriją (kultūros istoriją)".

Bet toks gramatikos ir stilistikos santykių supratimas yra kraštutiniškas ir todėl nepatikimas. Visų pirma dabar nebegalima stilistikos laikyti gramatikos dalimi, kaip kad buvo senovėje daroma. Taip pat neįmanoma yra gramatikos stilistikoje ištirpdyti, kaip kad K. Vossleris nori. Gramatika ir stilistika yra dvi gretinamosios, viena su kita labai glaudžiai susijusios, bet vis dėlto atskiros sritys. Gramatikoje stengiamasi tiriamuosius kalbos dalykus sujungti draugėn, juos moksliškai ir sistemingai išdėstyti, kad būtų galima gauti aiškų visos kalbos arba bent jos dalies vaizdą, o stilistikoje, estetiniu ir loginiu formaliniu požiūriu lyginamai tiriant atskiras stilių rūšis, rūpinamasi visa kurios nors vienos kalbos reiškiamųjų priemonių sistema. Gramatikui svarbiausias dalykas yra autentiški kalbos duomenys, jų tarimas, lytys, sudėtis, kilmė ir reikšmė, o stilistikas pirmiausia domisi nuotaikinėmis kalbos vertybėmis (žodžių tvarka sakinyje, figūromis, tropomis, sinonimais ir kt.). Tačiau ir vienas ir kitas susieina kalbos plotmėje, t. y. ta pati kalba ir vienam ir kitam teikia medžiagos – duoda vadinamųjų gramatinių arba stilistinių priemonių. Tai, ką mūsų literatūros teorijos vadovėlių autoriai paprastai nevisai vykusiai laiko tik literatūrinės kalbos priemonėmis, dažnai yra vartojama ir mūsų liaudinėje kalboje. Pvz., mes patys savo kasdieninėje kalboje dažnai ir tiesiogines žodžių reikšmes pakeičiame (plg. *pagramdukas* „iš sugramdytos tešlos iškeptas duonos kepalėlis" ir *pagramdukas* „jauniausias vaikas šeimoje"), ir perdėjimus ar palyginimus savotiškai nusakome (plg. jam kad skėlė į antausį, net kibirkštys akyse pasipylė; eina kaip žabalas kelio jieškodamas), ir tam tikrus posakius surimuojame (plg. vaikai, pragarai, be vaikų negerai), ir daug kitų panašių dalykų vartojame.

Ir tai yra ne koks nors atsitiktinis, bet senas, daug kur net iš senų senovės paveldėtas dalykas. Štai dabar vienas kitas vadinamąją geminaciją laiko jau stilistine priemone, o iš tikrųjų tai yra ne kas kita kaip primityvinių kalbų liekana. Yra pastebėta, kad sujungtinėse žodžių grupėse nuo senų laikų daug kur yra arba buvo be jungties pakartojamos tos pačios arba įvairios artimos reikšmės lytys daž-

ninei arba intensyvinei reikšmei žymėti. Antai, viena Liberijos negrų tautelė kpellė, savo kalboje sako: *polo* „senas“, bet *polo polo* „labai senas“, *kèle* „ilgai“, o *kèle kèle kèle* „labai ilgai“ ir kt. Tą pat randame ir senesnėse indoeuropiečių kalbose. Pvz., senovės indų kalboje daiktavardžio *dámas* „namas“ vienaskaitos vietininkas buvo *dáme* (galūninis *e* ilgas, žymėtinas brūkšneliu) ir reiškė „name“, o dukart gretimai pakartotas *dáme-dame* jau buvo „kiekviename name“. Plg. dar *dhanam-dhanam* „turtų turtai“, *pra-pra* „toliau ir toliau, vis pirmyn“ ir kit. Panašios reikšmės dvejybių vartojame ir mes savo kalboje, pvz., stovi pagiry *maža maža* (t. y. labai maža) trobelė; kur tik pasižiūriu – vis *miškai miškai* (miškų miškai, t. y. daugybė miškų); aš atsikėliau *anksti anksti* (t. y. labai anksti) ir kt. Ypač tokių žodžių grupių apsčiai dar sutinkame mūsų dainose, pvz., *skamba aida* aukso pentinai, *klumpa smunka* žirgelis dėl neviernų žodelių, reiks *tėvui močiutei* sudiev pasakyti ir kt.

Šitokios asindentinės (be jungčių sujungtos) dvejybės, arba geminacijos, dabar daug kur mums jau gali atrodyti sinoniminės, bet seniau jos yra reiškusios arba vietomis ir dabar reiškia du glaudžiai susijusius gretiminius vaidinius, kurie savo esme vieni kitiems yra labai artimi, dažnai sudaro net vieno bendro vaidinio atskiras dalis. Pvz., sakinyje *tėvas motina gailėjo savo sūnaus* žodžiai *tėvas motina* reiškia tą patį, ką ir *tėvai*. Taip pat ir sakinyje *vasarą žmonės pluša dirba* veiksmažodinėmis lytimis *pluša dirba* norime pažymėti tam tikrą intensyvumą. Bet ilgainiui šitokių darinių reikšmė mūsų kalboje vis daugiau blanko, jų skaičius mažėjo, ir todėl dabar jie daug kur mums beeina savotiškomis stilistinėmis priemonėmis.

Taigi rašytojai arba poetai, norėdami būti artimi ir įmanomi kalbančiajai visuomenei, nevisados ir neviską būtinai turi patys sugalvoti arba naujai sukurti, – jie nemaža stilistinių priemonių sąmoningai ar nesąmoningai gali pasiimti ar pasirinkti ir iš žmonių kalbos, kuri, kaip matėme, yra ne tik gramatinių lyčių lobynas, bet ir pirmasis natūralus estetinių kalbos vertybių šaltinis. Dėl tos priežasties stilistinių veikalų autoriai, norėdami kaip reikiant atvaizduoti kurios nors kalbos stilistines priemones, negali numoti ranka į gyvąją, liaudinę, kalbą. Jie turi atsiminti, kad ne tik atskiri autoriai gali turėti savo stilių, bet ir kiekvienos tautos kalba yra savotiškai stilinga, t. y. turi tam tikrą savo tautinį (nacijonalinį) stilių.

Iš kitos pusės gramatikai negali apsieiti be stilistikos: kalbėdami apie žodžių daryseną, apie jų sakininę tvarką ir junginius, apie sakinių rūšis ir kt., jie iš dalies jau savaime įsiterpia į stilinę kalbos sandarą. Dar daugiau kalbininkas susiduria su stilistika rūpindamasis bendrinės kalbos kultūra, jos grynumu, taisyklingumu ir kt.: čia jis jau neišvengiamai turi reikalo su kalbos norminimu, su šiokiu ar kitokiu jos pobūdžio sudarymu, o tai, anot E. Otto, kaip tik yra stilistikos dalykas. Be to, kalbininkas, tirdamas visą kalbą, negali aplenkti ir jos estetinės pusės, nes tokie dalykai, kaip geminacijos, apie kurias jau aukščiau yra kalbėta, anaforos, hiperbolinės metaforos, ir kt., iš tikrųjų reiškiamomis priemonėmis kiekvienoje kalboje gali būti ir daug kur yra spontaniškai susidarę.

Tuo būdu prieiname išvadą, kad gyvoji kalba, kurioje daugiausia yra afektyvių, subjektyvinių ir individualinių vaizdinių elementų, vienodai teikia medžiagos ir gramatikui ir stilistikui, todėl judviejų glaudus bendradarbiavimas, atrodo, turėtų būti visai natūralus dalykas. Bet gyvenime iš tikrųjų yra kiek kitaip: į gramatinį istorinį kalbininkų šarvą, Leo Spitzerio žodžiais betariant, daug kur yra atsitrenkę lengvai plevenąmeniškosios žodžių sandaros afektai. Iš kitos pusės retas kuris ir iš literatų yra paslinkęs bent viena akimi žvilgterėti į kalbotyros darželį, nes stilistinis lengvumas jiems atrodo, beveik visai negali būti naudingai susietas su sunkiu lingvistiniu mokslingumu. Todėl čia visai vietoje gali būti pakartoti to paties Spitzerio cituojamieji Lessingo žodžiai: „Unsere schönen Geister sind selten Gelehrte, und unsere Gelehrten selten schöne Geister".

Specijaliai kalbant apie mūsų kalbininkų ir rašytojų santykius, negalima pasakyti, kad viskas jau taip būtų buvę sklandu, kaip patepta. Kaip kitur, taip ir mūsuose nėra buvę namų be dūmų: tiek prieš karą, tiek po karo buvo ir dabar kartais yra spyriuojamasi vis del to stiliaus. Vieni teigia, kad kalbininkai visai nesugebą suprasti rašytojų stiliaus, stilius esąs visai ne jų dalykas, jie, kaip anatomai, turį raustis tik sausuose kalbiniuose potyriuose, rašyti gramatikas, tvarkyti rašybą, kalti terminus, o kiti, priešingai, įrodinėja, kad nemaža mūsų rašytojų yra labai nepaslankūs kalbos reikalui, kad jie nedaugiausia tesirūpiną suvokti būdingąsias mūsų kalbos ypatybes, kad vienas kitas iš jų rašo labai neįprastai, visai mums svetimu būdu ir t. t. Žodžiu, tarpusavinių priekaištų vienų kitiems netrūksta.

Tačiau vienais tokiais priekaištais mes nepakelsime savo gramatinio ir stilistinio supratimo. Norint teigiamą tikslą pasiekti, mums būtinai reikia imtis, pasakyčiau konsolidacinės taktikos. Visų pirma mums reikėtų tiesiogiai, be jokių tarpininkų ir neprašytų, kartais abejotinos vertės gynėjų, blaiviai pažvelgti į savitarpines darbo sritis ir pažiūrėti, ką objektyviai gali duoti mūsų gyvoji kalba bendrinei gramatikai ir stilistikai. Toliau turėtume pagalvoti, kas iš tikrųjų yra mūsų literatūrinė kalba ir kaip ji turi santykiauti su bendrine kalba. Šitų dalykų gerai neišsiaiškinus yra sunku spręsti, kiek bendrinės kalbos gali būti iš rašytojų reikalaujama. Jeigu mes ir vieni kiti pirmiausia orijentuotumės į būdinguosius gyvosios kalbos tiek gramatinius, tiek stilistinius polinkius, tai galėtume greičiau rasti bendrą kelią. Bet ar tai iš tikrųjų yra galima? Ar tai nesusiaurins kaikurių mūsų užsimojimų ir kūrybinių polėkių?

Aš jau iš anksto žinau, kad ne vienas į tai abejingai pažiūrės, tars orijentavimąsi į gyvąją kalbą visų pirma ne visados esant reikalingą kuriamai nusiteikusiems rašytojams, laikys tai tam tikru kūrybinio vyksmo trukdymu ir tt. Bet, man rodos, šitas abejingumas yra nepagrįstas. Jeigu norime, kad mūsų bendrinė kalba būtų lietuviška, tai mes lygiai taip pat negalime paneigti ir lietuviškųjų stilistinių pradmenų, kurių taip gausu yra mūsų gyvojoje kalboje ir kuriais, kaip rodo K. Vosslerio, Ch. Bally ir kt. tyrinėjimai, labai daug galime pasinaudoti individualiniams stiliams kurti. Be to, rūpestingai naudodamiesi tos kalbos lobynu, mes įsigyjame ne tik loginių intelektualinių, bet ir afektinių mums būdingų kalbos reiškiamųjų priemonių, iškeliame aikštėn bendrinį mūsų kalbos stilingumą ir tuo pat metu patys įgalstame tinkamai lietuviškai pasireikšti. Pagaliau, kaip jau ne vieno yra pastebėta, individualinė kalbos kūryba neturi nustelbti bendrinės savo tautinės kalbos kūrybos: tai turi būti gražiai ir tinkamai suderinta, turi būti rūpinamasi individualinę įvairovę gyvai išreikšdinti bendrinėje vienovėje. Šita linkme nukreipę savo žvilgį, mes daugiau rasime bendros kalbos, daugiau vieni kitus pažinsime ir teigiamiau prisidėsime prie bendrosios mūsų kalbos kūrybos.

Kazimieras Būga kalbininkas

(Lietuvos aidas, 1939, nr. 741)

Lygiai prieš penkiolika metų miręs K. Būga mūsų kalbos mokslui ne tik dabar, bet ir ilgai dar ateityje turės didelę reikšmę. Nors jis, palyginti, gyveno neilgai – beveik 45 metus ir ištiesų stambių, visai baigtų veikalų nėra palikęs, vis dėlto jo dirbtasis kalbos darbas yra gana žymus. Visas jo palikimas aiškiai rodo jį buvus didelį, plataus masto kalbininką lituanistą. Tiesa, jis literatūra, filosofija, bendraisiais kalbotyros klausimais maža tesidomėjo, bet užtat patį lietuvių kalbos mokslą buvo labai plačiai beaprėpiąs. Į jo tyrinėjimų sritį įėjo: žodynas, žodžių kilmė, jų daryba, istorija, kirčiavimas, asmenvardžiai, vietovardžiai, skoliniai, tarmės, tarpusaviniai baltų, arba aisčių, kalbų santykiai, lietuvių įsikūrimas dabartinėje vietoje, mūsų rašomoji kalba ir kt. Ir čia jis yra labai daug padaręs.

Visų didžiausias jo gyvenimo darbas yra buvęs lietuvių kalbos žodynas. Jam medžiagą jis pradėjo rinkti jau nuo 1902 m. Ypač daug jos buvo laimėta iš K. Jauniaus, su kuriuo jam teko kurį laiką glaudžiai bendradarbiauti, paskui redaguojant Juškevičiaus žodyną ir J. Jablonskio, kun. P. Sragio, A. Vireliūno ir kt. Daugiausia toji medžiaga buvo papildyta sugrįžus į Lietuvą – iš įvairių raštų ir ypač iš gyvosios kalbos. Bet neturėdamas gerų padėjėjų, jis vienas negalėjo jos nei kaip reikiant apdoroti nei tinkamai išleisti. Prieš savo mirtį, visuomenės ir vyriausybės skatinamas vos tespėjo išspausdinti tik du lietuvių kalbos žodyno sąsiuvinius su gana plačiu įvadu apie kirtį bei priegaides ir baltų padermes. Tačiau ir tai veikiau buvo negerai leksikografiškai sutvarkyto žodyno pradžia, bet, kaip jis pats įvade yra pasisakęs, gausus žodyninės ir šiaip labai svarbios kalbotyrinės (kalbos istorijos, žodžių geografijos ir kt.) medžiagos rinkinys.

Antra labai svarbi jo darbo sritis yra buvę asmenvardžiai ir vietovardžiai. Savo straipsnyje „Apie lietuvių asmens vardus“, išspausdintame Lietuvių Tautos antroje knygoje, vykusiai aprašo senovinių sudėtinių asmenvardžių darybą ir paskui, naudodamasis gausiais dokumentiniais duomenimis, nustato svarbesniuosius mūsų kunigaikščių vardus, pvz., **Mindaugas, Vaišvilkas, Treniota, Traidenis, Jogaila, Lengvenis, Vytautas ir kt.** O remdamasis vietovardžiais, buvo su-

sidaręs net tam tikrą hipotezę, pagal kurią lietuviai iš Rytų, nuo Pripetės upės, atkeliavę į dabartinę gyvenamąją vietą ir joje įsikūrę maždaug VI–VII amž. po Kr. Dabar šita jo teorija naujais duomenimis ne be visai patvirtinama.

Toliau jis nemaža yra domėjęsis mūsų kirčio bei priegaidžių ypatybėmis ir ypač kirčio kilnojimu. Savo stambokame straipsnyje „Kirčio ir priegaidės mokslas“, išspausdintame „Lietuvių kalbos žodyno“ įvade, jis plačiai nagrinėja įvairius pirmykščio galūninio bei šakninio kirčiavimo atvejus ir nurodo, kur tas senovinis kirčiavimas vėliau yra apkitęs. Šis rašinys yra tuo svarbus, kad jame pirmą kartą plačiai palyginamuoju būdu sprendžiama ištisa to kirčio kilnojimo sistema. Kitas tos srities didžiai svarbus dalykas yra palyginamoji lietuvių ir latvių kalbų metatonija (priegaidžių kaita), kurią jis plačiai yra aprašęs viename vokiečių kalbotyros žurnale.

Šalia vietovardžių bei asmenvardžių ir akcentologinių studijų, K. Būga daug dėmesio savo darbe yra kreipęs į skolinius. Visų pirma jis Petrapilio Mokslų Akademijos Izvestijose ir vėliau, 1924 m., M. Vasmerio redaguojamame žurnale (Zeitschrift für slav. Philologie) sėkmingai yra nustatęs slaviškų skolinių chronologiją, t. y. tą laiką, kuriuo jie apytikriai galėjo būti paskirti į mūsų kalbą. Taip pat yra rašęs ir apie seniausius germaniškus skolinius mūsų kalboje (žr. Kalba ir senovė, 60–76 psl.).

Bet vienas iš jo mėgiamiausių tyrinėjimo dalykų yra buvusi etimologija (žodžių kilmė). Iš pradžios, kol dirbo su K. Jauniumi ir vadovavosi jo mokslu, jam nekaip tesisekė kildinti žodžius; bet vėliau, kada įsigijo daugiau žinių ir ėmė savarankiškai dirbti, jo etimologijos pasidarė daug patikimesnės, ir kai kurios iš jų net dabar yra pasilikusios visai geros, įtikimos. Štai, pvz., mūsiškę **krosnį** jis yra vedęs iš veiksmažodžio **króti** „rinkti“, kuris latvių kalboje ta pačia reikšme dar lig šiol tebėra išlikęs; taigi **krósnis**, sudaryta su priesaga **-snis** kaip ir **deg-snis, kep-snis** ir kt., iš pradžios yra buvusi ne kas kita, kaip *s u k r o t ų, t. y. surinktų, akmenų krūva. Dėl to dabar gyvojoje kalboje **krosnimi** kaip tik daugiausia ir vadinamas ne plūktinis, bet akmeninis jaujos arba pirties pečius; vietomis **krosnis** tebėr ir paprasta akmenų krūva, tai, kas kitų vadinama k r ū s n i m i. Dėl kitų jo etimologijų plg. Kalba ir senovė, 268–302 psl.

Iš žodžių darybos svarbu paminėti tai, kad jis pirmas yra aiškiai įrodęs priesagą **-ūnas**, esant ne slavišką, bet mūsų pačių darbo, žr. jo straipsnį „Priesagos **-ūnas** ir dvibalsio **uo** kilmė“ (1921 m. Lietuvos Mokykloje, 434–446 psl.)

Be minėtųjų dalykų, jis dar yra daug rašęs apie dievų vardus, įvairias žodžių lytis, garsų atmainas ir kt. Taip pat yra parašęs keliolika kalbinių recenzijų, kuriose yra daug atitaisęs užsienio kalbininkų klaidingų samprotavimų ir nepagrįstų sprendimų. Pagaliau, nemaža yra rašęs ir apie praktinius rašomosios kalbos dalykus, kuriuos įsibėgėję kalbos taisytojai buvo pradėję uiti be jokio rimtesnio pagrindo.

Apskritai imant, K. Būga yra dirbęs ir daug nudirbęs beveik visose žymesnėse mūsų kalbos mokslo srityse ir tolimesniam darbui yra padėjęs gana tvirtą pagrindą. Dabar tenka jo dirbtąjį darbą tik toliau tęsti ir, minint jo mirties penkiolikmečio sukaktuves, prisiminti tą mokslinį entuziazmą, su kuriuo jis ligi pat mirties nenuilsdamas ir net pats savęs išsižadėdamas dirbo savo mėgstamąjį mokslo darbą ir kurio dabar taip daug kam trūksta.

Kai velionis dar gyvas buvo, ne daug kam terūpėjo jo visai mūsų tautai labai naudingas darbas, o kai numirė, tai daug kas ilgomis ir griaudingomis tiradomis jo nuopelnus net į padanges kėlė. Bet... praslinko kiek laiko, ir daug kas jį jau beveik visai užmiršo: jei ne žmona, tai gal niekas jam net paminklo ant kapo nebūtų pastatęs, o apie jo žymesnių raštų išleidimą atskiru rinkiniu dabar niekas net neprisimena. Atrodo, buvo žmogus darbingas, dirbo, aukojosi tautai ir, iškeliavęs į amžinatvę, pasidarė nebereikalingas. Argi tik tiek mes temokame vertinti savo didžiausią ir vertingiausią lituanistinio mokslo entuziastą, kurio lig šiol dar niekas negali pakeisti?

Mūsų spaudos kalba ir kultūrinis sąmoningumas

(Gimtoji kalba, 1939, 1 sąs., p. 1–4)

Nors jau daug kartų buvo viešai kalbėta, daug rašyta, bet mūsų laikraštinė ir vertiminė, taip pat ir kai kurių autorių veikalų kalba dar daug kur tikrai yra atsilikusi, net visai prasta. Tiesa, vieni laikraštininkai, vertėjai ir autoriai sielojasi, rūpinasi savo raštų kalba, ją

nuolat tobulina, daro vis taisyklingesnę, o kiti į tai žiūri pro pirštus, nė kiek nesidomi tos kalbos grynumu, jos kultūra. Todėl vienur mūsų spaudos kalba pažangėja, o kitur beveik nė kiek negerėja, stovi vietoje arba kaskart net darosi prastesnė. Tai aiškiai galime pastebėti skaitydami ne tik kokius nemokšiškus banalius vertimus, – jų paskutiniu laiku yra ypač daug paplitę, – bet ir kai kuriuos mūsų dienraščius, ypač pigesniuosius laikraštukus.

Kad tai neatrodytų tuščias teigimas, duosiu čia keliolika pavyzdžių, surankiotų iš mūsų kelių dienraščių. Štai: paimta b e l a i s v ė n apie 2000 respublikonų; nesusigrupuojanti dauguma d a r o s p ė j i m u s dėl būsimos vyriausybės; jie d a u g u m o j e yra visai nepraktiški žmonės; d e l i k a t e s ų parduotuvė; g a l u t i n i a m e r e z u l t a t e maištas sukilėlių tarpe yra maištas prieš užsienių jėgas; g e n e r a l i s rezidentas; operos g e r o j u s yra Jonukas ir Gretutė; tėvą talentingai vaidybiškai i š p i l d ė p. Baltrušaitis; Vokietija ir Lietuva stengiasi i š r i š t i šį klausimą sutarties keliu; kai kurie išėjo iš l y g s v a r o s; m a d n e s n ė s moterys; gyventojų judėjimo n e d a t e k l i u i pranešant arti 8000, gyventojų vidutinis amžius staiga pašoko aukštyn; sukilėliai n u d u o d a esą tokie maldingi katalikai; Mussolini p a t i e k s didelius reikalavimus; jis p i l n a i prisideda prie persekiojamųjų dvasininkų pareikštos nuomonės.

O štai keli sintaksės „šedevrai“: Nežiūrint, kad F r a n k a s turi tiek daug svetimšalių talkininkų, j i s buvo priverstas paskelbti naują mobilizaciją; ir tai dar tenka įstatymą papildyti, k a d n u b a u s t i t u o s, kurie jį a p e i n a; i š e i n a n t iš esamos realybės, B l i u m a s kviečia partiją pasisakyti be sąlygų už krašto gynimą; mažiau dėmesio buvo kreipiama p a j ū r i u i; Lessepsas išvyko tirti kanalo kasimo g a l i m u m u s; Sovietų vadovybė daro nepaprastų žygių a p g i n t i naftos š a l t i n i u s ir kt.

Tas pat yra ir žodžių daryboje, pvz., a u s t r a l i š k ų (iš Australijos) vilnų reklama; visoje d a r b i n i n k i š k o j e visuomenėje didėja aukų rinkimas; visa eilė grynai p r o l e t a r i š k ų profesinių sąjungų; Frankas blokuoja r e s p u b l i k o n i š k ą Ispaniją; Rumunijai svarbios u k r a i n i š k o s žemės ir kt.

Rodos, kiekvienas, kas bent kiek rūpinasi mūsų kalba, turėtų suprasti, kad tokie dalykai visuomenei neteiktini, mūsų stiliui nieko

neduoda, yra tiesiog gremėzdiški rašeivų padarai, nemokšiškai pačių sugalvoti arba vergiškai iš kitų kalbų versti. Atrodo, kad jau metas būtų žinoti, kad daiktavardžio *belaisvė* vietoje yra vartotina tik *neláisvė* (plg. *nelaimė, nedarbas* ir kt.). *Delikatesai* yra mums visiškai nereikalingi: jų vietoje turime visą eilę gražių savų žodžių, pvz., *skanẽstas, skaninỹs, skanumýnas, gardẽsis* ir kt. Užuot darę *spėjimus*, mes paprastai *spėjame*, lygiai taip pat, kaip kad, užuot darę *skaitymus* ar *rašymus*, mes *skaitome* arba *rašome. Generalį* rezidentą mums gali atstoti ir *generalinis* rezidentas, nes turime visą eilę *generalinių* sekretorių, *generalinę* repeticiją, *generalinį* štabą ir kt. Surusintas *gerojus* mums tiek tėra reikalingas, kiek ir *gimnas, gigiena, gusaras* ir kt.: jo vietoje mums visai užtenka ir *herojaus*. Vaidybiškai *išpildyti* tėvą vargiai yra reikalinga Baltrušaičiui, – jis gali jį žmoniškai ir *vaidinti*. Klausimus, rodos, *riša* tik lenkai; mes jau esame įpratę juos *spręsti*. Verstinė *lygsvara* nėra geresnė už saviškę *pusiausvyrą*. Mūsų moterys gali būti ne tiktai slaviškai *madnos*, bet ir lietuviškai *madingos*. Mūsų *nepriteklius* yra teiktinesnis už hibridą (pussvetimį) *nedateklius*. Sukilėliams nėra reikalo *nuduoti* katalikus, – daug įmanomiau jie gali ir *apsimesti, dėtis* esą katalikai. *Mussolinis* (ne Mussolini!) veikiausiai *pateiks* (iškels) didelius reikalavimus, o ne *patieks*, kaip kad mūsų žemaičiai *tiekia* (= ruošia, taiso) valgį arba drabužius. Jis mūsiškai geriau tik *techniškai* gali ruošti drąsų projèktą, ne *techniniai*. Ir t. t.

Mūsų spaudos darbininkai taip pat daugiau turėtų susirūpinti ir sintakse, nes nežmoniškai sukeverzoti sakiniai, kaip sodiečiai sako, nei į mietą, nei į tvorą – niekam netinka: jie platesnei visuomenei yra nesuprantami ir mūsų bendrinei kalbai svetimi. Štai kad ir aukščiau minėtasis sakinys apie Franką: jis yra pasakytas gana dirbtinai, iš dalies su svetima priemaiša, ir todėl atrodo dviprasmis – *Frankas* ir *jis* yra lyg du asmenys. Bet truputį žmoniškiau nusakant tą patį sakinį, dviprasmybė tuojau išnyksta, būtent: *Frankas, kad ir turėdamas (turi) tiek daug svetimšalių talkininkų, buvo priverstas paskelbti mobilizaciją*.

Dar prasčiau yra, kada *kad* šalutiniame tikslo sakinyje vartojame su bendratimi: tai yra tiesiog baisenybė. Dėl to jau metų metus yra rašęs J. Jablonskis: dėl to jau daug kartų esame rašę ir mes, bet tai vis dar pasitaiko mūsų spaudos kalboje, ir tiek. Todėl tenka visai

aiškiai pasakyti: tokius dalykus dar dabar vartodami, mes tiesiog niekingai spiauname į visą mūsų bendrinės kalbos kultūrą ir jos darbą. Tai jau yra ne tik mūsų apsileidimas, bet ir nevalyvumas!

Taip pat jau būtina, bent redaktoriams, mokėti kaip reikiant vartoti pusdalyvius, siekinius, tikslo aplinkybės ir kt., būtent: Bliumas kviečia partiją pasisakyti už krašto gynimą ne *išeinant*, bet *išeidamas iš esamos realybės* (daug geriau: *remdamasis* esamąja realybe ar kaip kitaip); dėmesys yra kreiptinas *į pajūrį*, ne *pajūriui*; Lessepsas išvyko tirti kanalo kasimo *galimumų*, ne *galimumus*; Sovietų vyriausybė daro nepaprastų žygių *naftos šaltiniams apginti*, ne *apginti naftos šaltinius*.

Ne geresnis dalykas yra ir tai, kad mes priesagą *-iškas* vartojame vietai arba priklausomybei žymėti: tai yra svetima, ne mūsų vartosena. Mes šia priesaga reiškiame ką kita, būtent – būdingų ypatybių turėjimą, esminį panašumą, pvz., *vaikiškas* (lygiai toks, kaip vaiko) darbas, *kiauliškas* pasielgimas ir kt. Todėl sakyti *australiškos vilnos* (kurios iš Australijos yra kilusios), *darbininkiška* visuomenė, *respublikoniška* Ispanija, *ukrainiška* žemė pagal mūsiškus pavyzdžius visai netinka: savaip būtinai turime sakyti *australinės* (arba *Australijos*) vilnos (plg. *prūsinis*, arba *Prūsų*, spiritas, *švediniai* dobilai ir kt.), *darbininkų* visuomenė (plg. *bajorų* draugija, *kunigų* seminarija, *darbininkų* sąjunga ir kt.), *respublikonų (respublikoninė)* Ispanija, *ukrainiečių* žemė ir t. t.

Apskritai imant, nuolatinis tokių aiškių dalykų kartojimas gal daug kam pasirodys nusibodęs, bet ką padarysi: jeigu mes esame apsileidę, jeigu vis dar nesiliaujame vartoję panašių „prašmatnybių“ ir jomis dar toliau žalojame mūsų raštų kalbą, tai noromis nenoromis tenka prieš tai šaukte šaukti. Gal būt, kada nors mes suprasime, kad daugelio toks nesirūpinimas mūsų kalbos kultūros darbu yra visai negarbingas, kad kalbinis apsileidimas yra ir mūsų pačių visuomeninis nesusitvarkymas. Ir iš tikrųjų. Jeigu mes daugiau jaustume europinio kultūringumo reikšmę mūsų gyvenime, tai, neabejoju, daugiau to kultūringumo pasireikštų ir mūsų bendrinėje kalboje, tame socialiniame viso mūsų gyvenimo veidrodyje. Jeigu tai tikrai įvertintume, tai mes nesistengtume susirūpinimo laikraštine kalba nukišti į antrą vietą, kaip kad neseniai yra mėginęs daryti vieno laikraščio redaktorius; mes neleistume, kad visokiais bulvariniais, biauriausiai dar-

kytos kalbos vertimais ar laikraštpalaikiais būtų maitinama mūsų visuomenė; žiūrėtume, kad tam tikri priežiūriniai spaudos įstatymo straipsniai yra išleisti ne tuščiai trūnėti, bet mūsų valstybinei kalbai nuo negailestingo žalojimo apginti. O tuo tarpu, kol mums dar trūksta kultūrinio sąmoningumo, ir mūsų spaudos kalba dar daug kur tebemerdi.

Dėl gajų ir negajų naujadarų

(Gimtoji kalba, 1939, 8 sąs., p. 118–122)

B. Babrauskas š. m. Dienovidžio 73–80 psl. yra palietęs vieną gana įdomų mūsų bendrinės kalbos dalyką – naujadarų gajumą ir negajumą. Tik, deja, šiame straipsnyje vietomis trūksta aiškumo, ypačiai nuoseklumo. Taip bus atsitikę bene dėl to, kad jis rašydamas prieš akis nėra turėjęs aiškaus tikslo, nesirėmė kokiais nors kaip reikiant apgalvotais pagrindais ir kur tik galėdamas per dantis traukė kalbininkus. Ypač „įmantri" straipsnio pabaiga: „Lietuviškas griovakasys, pasirodo, vis dar patikimesnis autoritetas už kalbininką".

Nenorėdamas ginčytis su autoriumi dėl kai kurių jo atskirų visiškai nepagrįstų išvedžiojimų, aš vis dėlto noriu čia iškelti aikštėn kelis bendro pobūdžio, esminius dalykus ir juos kiek platėliau pasvarstyti, nes panašias mintis, kaip autoriaus, man yra tekę girdėti ir kitus reiškiant. Visų pirma jis mano, kad „poetų naujažodžiai kuriami grynai kūrybinio nusiteikimo poveikyj, nepaisant jokių kalbos dėsnių nei gramatikos taisyklių". Bet tai abejotina ir ne visokios rūšies poetams ar rašytojams gali būti pritaikyta: viena, paties autoriaus duotieji pavyzdžiai neatrodo, kad būtų sudaryti be jokių kalbos dėsnių, nemaža jų yra gyvosios kalbos žodžiai arba tokie, kurie lengvai gali būti visų sudaryti (pvz., *tylybė, sielvarta, skauduolė* krūtinė, *pasiūbuonis* beržas, *gruzdesys, naiki* ugnis, *nyka* „nykuma" ir kt.); antra, mūsų geresnieji rašytojai (V. Krėvė, Putinas, Vaižgantas ir kt.) visai nėra linkę savo raštuose vartoti kokių nors be jokios atodairos sukreigliotų naujadarų, kurie savo daryba būtų svetimi jų gimtajai kalbai; ir trečia, geri rašytojai rašydami gali galvoje ir neturėti gramatinių taisyklių, tačiau jie, norėdami būti ne pliki visuomenės išsiskyrėliai, bet tikri t a u t i n i a i, savai tautai įmanomi rašytojai, turi gerai mokėti savo gimtąją kalbą ir jos palinkimais rašyti plačiajai vi-

suomenei; tik menki rašeivos yra dažnai linkę dirbtinai laužyti žodžius ir manyti, kad tai didelė kalbos kūryba.

Toliau autorius rašo: „Žodis gražiai skamba, prasmė jo žinoma, vartoti pakabus, žmonėms patinka, tad, nesivaikydami taisyklių nei logikos, priimkime jį ramiausiai į bendrinę kalbą. Darykime taip, kaip mūsų nemokytiniai darė ir tebedaro". Arba: „Už... gramatinius bei loginius pradus kur kas svaresni estetiniai – žodžio skambumo – pradai, garsinės asociacijos". Ir t. t. Bet šitoks galvojimas ne visai tinka bendrinei kalbai, nes ji, bendrinė kalba, yra daug sudėtingesnis dalykas, negu autorius mano: jai nieku būdu negalima pritaikyti vieno literatūrinio (poezinio, estetinio) kalbos tinkamumo pagrindo arba paprastos liaudinės galvosenos masto, – jai, ypač specialybinėse srityse, itin dar svarbu yra ir tikslumas, ir tikslingumas, ir prasmingumas, ir būdingumas, ir kt. Jeigu literatūrinėje kalboje dažnai daugiau kreipiama dėmesio į šalutinę žodžio prasmę, jo jausminę vertę, tai specialybinėje kalboje pirmiausia tenka turėti reikalo su sąvokiniu turiniu, su tuo, kas įprastinėmis kalbos priemonėmis tinkamiausiai ir lengviausiai gali išreikšti reikiamąją sąvokos esmę, ne tos sąvokos sukeliamąjį įspūdį ar nuotaiką, vien estetišką pasigėrėjimą. Jeigu, pvz., B. Babrauskui ir kitiems panašiai galvojantiesiems atrodo, kad *jautinys, jutinys, mąstinys, jautulys, jusmas* ir kt. esą nereikalingi arba juokingi dariniai, tai yra jų skonio dalykas, ir todėl tų žodžių, jei nepatinka, jie savo publicistiniuose ar literatūriniuose raštuose gali visai nevartoti. Bet atskiroms filosofijos šakoms, ypač pedagogikai ir psichologijai, šios sąvokos yra būtinai reikalingos, ir joms reikšti visai tinkamai ir gerai yra sudaryti aukščiau minėtieji naujadarai, būtent: j a u č i a m a s psichikos dalykas yra *jautinys* (Gefühlsgegenstand), o j u n t a m a s išorės dalykas – *jutinys* (Empfindungsgegenstand); plg. sudžiovintas daiktas yra *džiovinys*, nukirstas miškas – *kirtinys*, atliekamas daiktas – *likinys*, parduodamas daiktas – *pardavinys*, pirktas daiktas – *pirkinys*, paslėptas daiktas – *slėpinys* ir kt., taigi ir gautas daiktas, tai, kas gauta, visai tinkamai gali būti *gavinys*, tai, kas duota, – *davinys* (das Gegebene), o kas užduota spręsti (susiaurinta reikšme) – *uždavinys* (die Aufgabe). Todėl stebėtis ar juoktis iš to precizumo, kuris yra pateisinamas gausingais gyvosios kalbos pavyzdžiais ir tėra taikomas tik specialiai sričiai, yra ne kas kita, kaip nesiorientavimas arba tiesiog nenusimanymas.

Ir apskritai reikia pasakyti, B. Babrauskas dažnai mėgsta teigti tai, ko pats nėra kaip reikiant ištyręs. Pvz., jis sako, kad šalia *sumuštinio, arbatinio, kavinuko, čiaupo* (krano), *klostės, ritės* (špūlės), *plastos* (pulso) ir kt. reikėtų „galutinai išpopuliarinti" ir *speltę* arba *kaištį* „šyberį". Bet aš to nepatarčiau daryti, nes *speltė* yra toks pat skolinys, kaip ir *cirkelis, čvertis, sosiska* ir kt., kurių jis kratyte kratosi, būtent – šalia latvių *spelte* ji yra paskolinta iš vokiečių žemaičių *Spelte*. Antra vertus, *speltė* mūsų kalboje yra dar anga garui ar dūmams iš krosnies išeiti, todėl žmonės ją savais žodžiais vadina ir *gárlinda, gárvilka* ir *gárvilku, gariniù. Rusiniai* laikai, *dingstis* yra ne GK kalbininkų išmonė, bet gyvosios kalbos duomenys; plg. žem. *rusìniai* (= rusų) pinigai, *rusìniai* vagonai, *švedìniai* (Švedijos kilmės) dobilai, *prūsìnis* spiritas, ėmęs ta *dingsčia* ir išvažiavo į miestą ir kt. Ne naujadarai yra ir *pókštas* „šposas, štuka", *áikštis* „kaprizas": pirmasis yra labai gyvas rytiečių aukštaičių (kupiškėnų, subatėnų ir kt.), o antrasis – žemaičių žodis. Rytiečiams *pókštas* jokių „netinkamų garsinių asociacijų" nesukelia, ir todėl savaime yra niekuo nedėtas. Taip pat *skeřsvėjis*, kaip ir *traũksmas, traũkas*, yra žmonių kalbos žodis, todėl kalbininkai jo ir nesmerkia. *Kaklãraištis* ir *kaklãryšis* yra abu geri žodžiai: jeigu kas vieną ar kitą iš jų vartoja, kalbininkai nesipriešina. *Varguõlis* gali būti sudarytas ir iš būdvaržio *vargùs* (priev. *vařgiai*), ne būtinai iš daiktavardžio *vargas*. *Garsiakalbis* yra ne kas kita, kaip verstas vok. L a u t s p r e c h e r, todėl buvo patartas pakeisti, *garsintuvu*. Ir t. t.

Iš kitos pusės kalbininkams nereikia visko primesti, kas dabar spaudoje yra vartojama: ligi šiol terminai buvo kalami neorganizuotai, pripuolamai, kaip kam geriau patiko. Tuo būdu, pvz., Susisiekimo Ministerijoje yra atsiradęs *eismas*, konstitucijoje – *ministras*, kitur – *antrininkas* „pirmininko pavaduotojas" ir t. t., nors šiuodu paskutiniai ir niekuo nedėti. Pastovios terminologijos komisijos lig šiol nebuvo, todėl palaidai sudarinėjant atskirus terminus dažnai buvo labai įvairuojama, blaškomasi ir net prieštaraujama. Bet ten, kur planingiau ir sumaningiau buvo rūpinamasi, daugybė terminų yra visai vykusių. Pvz., Kūno Kultūros Rūmai, susitarę su LKD Terminologijos Sekcija, persvarstė kai kuriuos sporto terminus, ir dabar ten painiavos jau mažiau bėra. Štai netikslaus *krepšiasvydžio* vietoje yra atsiradęs tinkamesnis *krepšìnis* ir kt. Reikia tikėtis, kad Lituanistikos Institutas, paėmęs į sa-

vo rankas visų terminų tvarkymą, savo darbą ištesės ir tuo būdu nemaža prisidės prie įvairių terminininių priešybių panaikinimo.

Pagaliau visai netenka stebėtis, jei kieno nors sudarytas naujas žodis neįsigali. Yra atsitikimų, kada naujadaras sudaromas ne visai kaip reikiant įsigilinus, be didelio reikalo arba pavėluotai, kad jo vietoje jau yra įsigalėjęs koks nevykėlis; iš kitos pusės, prieš naujadarus ir iš inercijos ar įpročio yra daugelio prieštaraujama. Pvz., G. Petkevičaitė man yra sakiusi, kad daug kas buvo labai nepatenkintas naujai J. Jablonskio pradėtąja vartoti *įtaka* „Einfluss“ į t e k m ė s vietoje, bet dabar beveik niekas prieš ją nebeprotestuoja: tai tikrai yra patogus ir prasmingas žodis; plg. dar *įtakùs* „kuris gali, sugeba kam įtakos turėti, einflussfähig“, *įtakìngas* „kuris turi kam daug įtakos, einflussreich“ šalia *įtaigà* „sugestija“ ir *įtaigùs* „sugestyvus“, *talpà* ir *talpùs* ir kt. Tuo pat būdu, be *įtekmės*, dabar jau yra išnykę ir daugiau „Aušros“ laikų nevykusių naujadarų, pvz., *atvirlaiškis, dievmeldystė, neprigulmybė, pirmyneiga, sandarbininkas, skaitlinė, žingeidus* ir daugybė kitų ir jų vietoje yra įsigalėję tinkamesni dariniai, pvz., *atvirukas, pamaldos, nepriklausomybė, pažanga, bendradarbis, skaitmuo, smalsus*. Taip pat nemaža yra neįsigalėjusių ir J. Jablonskio sudarytų naujadarų, pvz., *dorybingas, doroprotis, doroprotingas, karininkas* „karys“, *senkalbė* „prokalbė“ ir kt.: jie vėliau pasirodė arba ne labai parankūs (pvz., *dorybingas, doroprotingas*), arba ne visai tikę specialiam reikalui, todėl kai kurie iš jų arba buvo nepriimtini, arba įgavo kitą reikšmę (pvz., *kariniñkas* dabar yra nebe „karys, karo žmogus“, bet „aficierius“). Toliau plg. Archivum Philol. VI 21 t. t. Taip pat ir K. Būgos *būtovė* „istorija“ su *būtovininku* „istoriku“ ar jo teiktasis *universitas* nebeįstengė nugalėti jau įsigalėjusios *istorijos* bei *istoriko* ir *universiteto*. Tačiau iš to dar negalima padaryti išvados, kad tam tikri ne visai vykę dariniai, kad ir dažnai sutinkami spaudos kalboje, galutinai turėtų būti priimti į bendrinę kalbą. Pvz., jei laikraščiuose dar dažnai galime sutikti rašant *gręsia, gręsti*, tai dar nėra jokio pagrindo siūlyti tą klaidą ir toliau vartoti. Taip pat jei daug kas dar vartoja *obalsį*, vergiškai verstą iš lenkų o g ł o s, tai dar nėra joks įrodymas, kad mes neturėtume vartoti savo geresnio darinio, pvz., *šūkis*. Taigi turint daug geresnius naujadarus *atvirukas, palikuonis, pieštukas* arba savus būdvardžius *gausus, gausingas* ir *apstus, apstingas,* visai nebereikalingi bendrinei kalbai yra nevykėliai *atvirutė, ainis, paišelis, skaitlingas* ir

kt., prieš kuriuos B. Babrauskas jau visai nebenorėtų kovoti. Mano nuomone, jei tik kurie nevykę terminai dar galutinai nėra įsigalėję ir jiems turime geresnių, tipiškesnių, pakaitų, tai turime stengtis, kad šių nevykėlių vietoje įsigalėtų geresni dariniai: to iš mūsų reikalauja bendrinės kalbos kultūros tikslas ir pagarba tai kalbai!

Kazimieras Būga

(Gimtoji kalba, 1939, 10 sąs., p. 145–147)

Š. m. gruodžio 2 d. suėjo lygiai penkiolika metų, kai mirė Kazimieras Būga, vienas iš geriausių mūsų kalbininkų mokslininkų, kurio vardas jau buvo spėjęs plačiai pasklisti ir užsienyje. Jis mirė pačiame savo amžiaus gražume, kada, kaip reikiant pasiruošęs mokslo darbui ir pilnas mokslinio entuziazmo, jau buvo įsikūręs nepriklausomoje Lietuvoje ir energingai pradėjęs vykdyti savo plačius užsimojimus: leisti didįjį lietuvių kalbos žodyną, rašyti keletą pagrindinių kalbotyrinių veikalų, toliau plėsti savo mėgstamiausią lietuvių įsikūrimo teoriją, plačiu mastu tirti mūsų gyvąją kalbą, akylai budėti rašomosios kalbos sargyboje ir kt. Ir štai tokiu pačiu darbingiausiu savo amžiaus metu jis turėjo atsiskirti nuo viso savo darbo, nuo visų sumanymų ir pasiryžimų. Visa tai liko kitiems toliau tęsti.

Bet, deja, tokio žmogaus, kuris jį visais atžvilgiais galėtų pavaduoti, mes dar neturime ir vargiai kada nors greitai turėsime. Velionis, galima sakyti, buvo vienintelė viso mūsų atgimstančio tautinio gyvenimo išimtis. Jis, jo paties žodžiais tariant, buvo apsigimęs kalbotyros girtuoklis. Gyvenime jam daugiau niekas nerūpėjo, kaip tik mūsų gimtoji kalba, jos mokslas, pati objektyvinė kalbos tiesa. Dar gimnazijoje būdamas, jis pats negalėjo prisiversti nieko kito mokytis, kaip tik lietuvių kalbą, jos tarmes; matematika, filosofija, literatūra ir kiti tokie abstraktūs mokslai jam buvo gyva kankynė. Nemėgo jis tų mokslų ir studentaudamas, todėl jo universitetinis mokslas nusitęsė gana ilgai. Bet užtat kalbotyrinėje srityje jam labai gerai sekėsi. Baigdamas savo studijas, jis universiteto paskirtąja tema parašė labai gerą darbą apie slaviškus skolinius lietuvių kalboje, ir dėl to už jį gavo aukso medalį. Baigęs aukštąjį mokslą, jis buvo paliktas ruoštis akademiniam darbui prie lyginamojo kalbų mokslo ka-

tedros. 1912 m. Petrapilio Mokslų Akademija jam buvo pavedusi toliau redaguoti Juškevičiaus žodyną. Po magistro egzaminų 1916 m. buvo paskirtas privatdocentu Petrapilio, o po metų ir ekstraordinariniu profesoriumi Permės universitete. 1920 m. sugrįžęs iš Tomsko į Lietuvą, jis tuojau buvo užverstas daugybe darbų: ir organizuoti lietuvių kalbos žodyno leidimą, ir rūpintis universiteto kūrimu, ir tame universitete profesoriauti, ir rašyti visokius kalbinius straipsnius ir kt. Nors visas tas milžiniškas darbas buvo didžiai sunkus, bet jis, kantriai ir niekam nesiskųsdamas, dirbo tyliai ir ramiai – kiauras dienas ir kartais net naktis, ligi pagaliau 1924 m. gruodžio 2 d. negailestingoji mirtis amžiams nutraukė visą tą jo triūsą.

Šiandien, po penkiolikos metų, mes jau ne be visi kaip reikiant galime suprasti ir net įsivaizduoti to didžio mokslo darbininko gyvenimą, jo darbą, nuolatinį pasiryžimą ir intelektualinį dėmesį, kurį jis visą laiką yra kreipęs į kalbą bei jos pažinimą. Mums, daugiausia susirūpinusiems praktiniais dalykais, kartais atrodo, kad velionis yra buvęs visai siauras, abstraktus, su šiuo gyvenimu maža susijęs žmogus, ir todėl, suprantama, nedaug kas juo tesidomėjo, kol gyvas buvo, nedaug kas juo ir dabar tesirūpina. Kiek daugiau jį atsiminėme tik prie mirties kapo: tada ilgais ditirambais jį į padanges kėlėme ir graudingomis tiradomis jo nuopelnus skaičiavome. Bet visa tai buvo tik trumpam: ko greičiausiai jį beveik visi užmiršome. Jei ne žmona, tai veikiausiai ant jo kapo šiandien ir paminklo nebūtų. O jo didžiausiu atminimu, svarbesniųjų jo raštų išleidimu atskiru rinkiniu, niekas ir nesirūpina. Matyti, jau tokia yra mūsų nusipelniusių proto darbininkų dalia.

Tačiau mes, kuriems rūpi mūsų gimtoji kalba ne tik kaip mokslo dalykas, bet ir kaip tautinis akstinas bei tautybės laidas, jo niekaip negalime pamiršti. Mums jis yra daug kuo vertingas. Visų pirma jis mums, ypač jaunesniesiems mokslo darbininkams, turi būti brangus kaip didelis mokslo entuziastas, kuriam kalba rūpėjo daugiau intelektualiniu atžvilgiu, ne kažkokiais asmeniniais ar komerciniais sumetimais. Bet svarbiausias jo nuopelnas yra tas, kad jis yra padėjęs tvirtus pamatus dabartiniam mūsų gimtosios kalbos mokslui: jo pradėtasis lietuvių kalbos žodynas, asmenvardinės, vietovardinės, akcentologinės, tarminės bei skolinių studijos, įvairios etimologijos, baltų kalbų tyrinėjimai, lietuvių įsikūrimo teorija ir kt. – visa tai yra

tokie dalykai, pro kuriuos negirdomis negalės praeiti nė vienas platesnio masto lituanistas ir net daugelis kitų lyginamojo indoeuropiečių kalbų mokslo atstovų. Dabar tų sričių mokslą reikia mums ne be pradėti, bet taisant ir papildant jį tik toliau tęsti. Taip pat jis nemaža nusipelnęs yra ir mūsų rašomajai kalbai, žr. 1934 m. GK 97–101 psl.

Apie velionies gyvenimą ir nuveiktuosius darbus plačiau esu rašęs 1934 m. Vairo Nr. 12, 514–526 psl., tad čia to ir nebekartosiu. Šia proga tenorėjau platesnei visuomenei priminti užuomarštin begrimztančią jo didelę vertybę ne tik mūsų jaunam kalbos mokslui, bet ir visai lietuvių tautai.

Terminai ir jų sutvarkymas

(Trimitas, 1940, birželio 6 d., p. 559–560)

Beveik kiekvieno žodžio reikšmė gyvojoje kalboje daugiau ar mažiau svyruoja. To svyravimo paprastai mes nei nepastebime, apie jį nei negalvojame, nes reikiamoji reikšmė savaime iškyla ne tiek iš paties žodžio lyties, kiek iš žodžių junginių, iš jų vartosenos sakinyje. Bet specialinėje kalboje tuo nebegalime išsiversti, – čia specialybės žmonėms pirmiausia tenka turėti reikalo su pastovesne, apibrėžtesne pagrindinių žodžių reikšme, t. y. specialinėms sąvokoms reikšti čia prisireikia ir tam tikrų žodžių, vadinamųjų terminų.

Pats žodis *terminas* yra kilęs iš lot. *terminus*, kuris iš pradžios reiškė ribos ženklą, akmenį, vėliau pačią ribą, tai, kuo kas yra ribojama. Ilgainiui kalboje terminais buvo pradėti vadinti specialios reikšmės žodžiai.

Mes, ligi kiekvienas gyvenome savo atskirą gyvenimą, kada visa, ko specialesnio mums reikėdavo, padarydavo kiti, – žinoma, nebuvome reikalingi ir bendresnių terminų. Bet tautiškai atgyjant, ypačiai įsikūrus savo nepriklausomą valstybę, gyvenime atsirado įvairių įvairiausių sąvokų, kurioms reikšti prisireikė ir tam tikrų terminų. Iš pradžios į tai mes maža kreipėme dėmesio: rūpindamiesi kitais valstybės reikalais, nei nepagalvojome, kad ir šis dalykas yra tuojau tvarkytinas. Tik paties gyvenimo verčiami ir J. Jablonskio skatinami, pamažu ėmėme tuo dalyku rūpintis: 1921 m. kovo 29 d. Ministrų Kabineto nutarimu buvo sudaryta Terminologijos Komisija prie Šv. Ministerijos. Į ją nariais buvo pakviesti: K. Būga, prel. A. Dambrauskas, Pr.

Dovydaitis, J. Jablonskis, Pr. Mašiotas, A. Smetona, kan. J. Tumas, Ad. Varnas, A. Vireliūnas ir kt. Pradėjus darbą, tuojau atsirado nuomonių skirtumų: vieni norėjo vienaip dirbti, kiti kitaip; vieni norėjo labai atsargiai sudarinėti terminus, lietuvinti tik pačius reikalinguosius ir būtinuosius, o kiti, priešingai, viską norėjo daryti skubiau ir kiek galint daugiau svetimybių lietuvinti. Tokiose aplinkybėse, suprantama, darbas negalėjo būti visai našus; kiek padirbėjus, vieni iš Komisijos pasitraukė, į jų vietą atėjo kiti, mažiau prityrę, paskui vėl prieš Komisijos darbą, ypač prieš jos lietuvinimo tendenciją, kilo audra spaudoje, terminologinė polemika nukrypo į smulkmenas ir... viskas baigėsi tuo, kad pati Terminologijos Komisija buvo švietimo ministro paleista ir jos vietoje sudaryta nauja, J. Jablonskio vadovaujama. Bet ir ši naujoji Komisija negalėjo ilgai dirbti: vieniems nariams išvažiavus į užsienį, kurį dar laiką buvo šis tas daroma; bet 1936 m., atsisakius J. Jablonskiui nuo pirmininkavimo, visas Komisijos darbas buvo pavestas Universitetui. Ten jis ir buvo galutinai numarintas.

Taip liūdnai palaidojus Terminologijos Komisiją, žinoma, paviršiumi turėjo viskas aprimti, bet pats terminų reikalingumas negalėjo išnykti; kaip Lietuvos nepriklausomybės pradžioje, taip ir dabar gyvenimas kelte kėlė vis naujų terminologinių reikalavimų. Įvairūs nemokėliai ėmė iš svetimų kalbų tiesiog paraidžiui versti daugybę visokių terminų, kiti pradėjo savotiškų naujų susigalvoti ir t. t. Tuo būdu mūsų rašomojoje kalboje vienai sąvokai reikšti atsirado bent po keliolika terminų, pvz.: *pasaulėžiūra, pasauližiūra, pasauliožiūra, pasaulėžvalga, pasauližvalga, pasaulivaizdis* arba *vaisius, padarinys, paseka, pasėka, pasekmė, gavinys, rezultatas* ir kt. Šalia to mūsų spaudos kalboje ėmė rodytis ir *verslamonė, verslovininkas* ir daugybė kitų panašių darinių. O mokslinėje kalboje beveik kiekvienas rašytojas ėjo savo keliu – sudarinėjo specialesnius terminus tokius, kokie jam geresni ar gražesni atrodė. Žodžiu, ilgainiui darėsi tikrasis babelis, kuris kliudyte kliudė tarpusavinį specialistų susižinojimą ir jų darbą.

Prieš dvejus metus įsikūrusi Lietuvių Kalbos Draugija aiškiai suprato šią nenormalią padėtį ir tuojau pradėjo ieškoti išeities; nieko nelaukdama, sudarė terminologijos sekciją ir tuojau ėmėsi darbo. Bet, daugiau kaip metus padirbėjus, to darbo atsirado labai daug, o žmonių, turinčių kiek daugiau atspėjamo laiko, nėra; ši sekcija vargais negalais vos tegali suspėti atlikti savos draugijos arba bent

jai artimesnių sričių terminologinius reikalus; visko ji nieku būdu negali aprėpti. Todėl dabar yra vėl atėjęs laikas daugiau susirūpinti platesniu terminų tvarkymu; to reikalaute reikalauja iš mūsų pats gyvenimas.

O tuo tarpu, ligi tai bus pradėta intensyviau daryti, reikia mums pagalvoti apie tuos kelius, kuriais toliau turėtų būti sėkmingiau varomas terminologinis darbas. Pirmiausia, norėdami išvengti klaidų, turime pasimokyti iš mūsų netolimos praeities; toliau mes neturime mestis nei į vieną, nei į kitą kraštutinybę, t. y. neturime nei visai numoti ranką į visą terminologinį darbą, kaip į mažavertį dalyką, ir palikti jį likimo valiai, nei imti viską lietuvinti, kaip kad A. Vireliūnas yra daręs. Nei viena, nei kita mums netinka; visai nesirūpindami terminais, mes didžiai nusidedame savo bendrinės kalbos kultūrai, pačiai visuomenei ir tautai; o imdami visus svetimuosius terminus lietuvinti, savo kalbą padarome nevisai gyvą, natūralią ir todėl mažiau įmanomą ne tik sau patiems, bet ir kitiems. Taigi nei vienas, nei kitas palinkimas mums nepakeliui. Mūsų dabartinė bendrinė kalba yra dorojama vadinamuoju tinkamumo arba tikslingumo principu, t. y. joje pripažįstama visa, kas yra įmanomiausia, lengviausia ir geriausia. To principo laikantis, nesistengiama bendrinės kalbos kultūros darbo nei dirbtinai sulaikyti, nei perdaug greitai varyti; viskas daroma nuosaikiai, kiek galint daugiau prisilaikant pačios gyvosios kalbos vartosenos raidos. Jeigu gyvojoje kalboje yra įsišaknijusių svetimybių, vadinamųjų kultūros žodžių, tai jos negujamos lauk; bet jei jos yra nesenos ir joms pakeisti turima arba galima susidaryti visai tinkamų savų žodžių, tai jų vietoje pirmiau vartojami tie pakaitai. Tas pat yra darytina ir su terminais: jei kurį gyvosios kalbos žodį lengvai galima pritaikyti kokiu specialiu terminu, tai tam nėra jokio reikalo skolintis kokį svetimą žodį; jei to tuojau negalima padaryti, geriau vartoti tarptautinį žodį, negu kokį savo griozdą. Tuo būdu pvz., kaip šalia *atgailà, kibiras, naujiena, nuodėmė, pragaras, valanda, žala* ir kt., vietoje *pakūtà, viedras, navynà, griekas, pekla, adyna, iškada,* vartojame *botagas, gatvė, kárdas, krikštas, stiklas, žydas* ir kt., taip pat ir *absurdą* galime vadinti *nesąmone, aficierių – karininkù, bintą – tvárčiu, čemodaną – lagaminu, lisorus – lingynėmis* arba *lingėmis, peroną – priestočiu, švogerį – sváiniu*, taip pat *nominatyvą – vardininkù, personą – asmeniu*, pranc. situation, vok. Lage, rus. положение –

padėtimi (ir *padėjimu*), vok. Selbstbeherrschung – *savitvarda*, vok. Selbstbewusstsein, rus. samosoznanije – *savimonė* ir kt. Bet šalia to vireliūniniai terminai *lygmata* „simetrija“, *lygdera* „proporcija“, *moksnis* „etiudas“, *pavaizdos tara* „perspektyvos teorija“, *trikampiomata* „trigonometrija“ arba dabušiniai *didžkuris* „genijus“, *buitprieša* arba *buitraša* „biografija“, *mirčioraša* „nekrologas“, *viešuomeninkas* „publicistas“ ir kt., aišku, dabartinei visuomenei yra visai svetimi ir todėl nepriimtini. Šitokių naujadarų vietoje daug geriau palikti tarptautinius žodžius, kurių dažniausiai ir kitos tautos nesiverčia į savo kalbas. Čia mes nebeturime kartoti tų klaidų, kurių nemaža yra pridarę čekai, lenkai ir vengrai; jie savo laiku labai daug tarptautinių svetimybių yra išguję iš savo kalbų ir juos pakeitę savais, dažnai ne visai vykusiais žodžiais; todėl dabar daug kas tai ir apgailestauja. Taip pat ir latvių rašytojai, anot P. Šmito, yra pasiskubinę įsivesti *vēsture, raksturs, tālrunis* ir kt., vietoj *istorija, karakters, telefons*; šie naujadarai nei savo daryba, nei reikšme nėra būdingi latvių kalbai.

Suglaudę visa, kas aukščiau sakyta, galime teigti, kad dabar būtinai reikia vėl susirūpinti planingu ir galutiniu įvairių sričių terminų sutvarkymu. Tam reikalui prie Lituanistikos Instituto jau yra sudaryta Terminologijos Komisija, bet ji viena to didelio darbo negalės atlikti, jei platesnioji visuomenė tam pasiliks abejinga. Kad tai bent kartą būtų padaryta, reikia, kad tuo dalyku daugiau susirūpintų visi, kam yra brangi mūsų gimtoji kalba. Čia nemaža paskatinimo bei iniciatyvos galėtų parodyti ir šauliai: vieni iš jų galėtų iš žmonių kalbos parankioti specialių daiktų pavadinimų, o kiti imtų nereikalingų svetimybių lietuvinimo idėją plačiau skleisti pačioje visuomenėje.

Jonas Jablonskis

(Lietuvos aidas, 1940 02 23)

Šiemet, vasario 23 d., sukanka lygiai 10 metų nuo J. Jablonskio mirties, todėl šių sukaktuvių proga tenka nors trumpai prisiminti jo gyvenimą ir svarbesniuosius darbus.

Visų pirma keli biografiniai bruožai. Jonas Jablonskis gimė 1860 m. gruodžio 30 d., Kubilių kaime, pačioj paprūsėj, už trijų kilometrų

nuo Naumiesčio. Pradinę mokyklą lankė Naumiestyje. Gimnaziją ėjo Marijampolėje. Ją baigęs 1881 m., išvažiavo į Maskvos universitetą, kur studijavo klasikinę filologiją; jį baigė 1885 m. Po to ėmė ieškoti kur vietos gimnazijoje, bet tuojau negavo, todėl iš pradžios dvejus metus buvo naminiu mokytoju, o vėliau, nuo 1887 m., dirbo Marijampolėje prie teismo sekretoriaus. Čia bedirbant jam švistelėjo laimė. Teismo pirmininkas, pastebėjęs jo didelį darbštumą ir sumanumą, per savo pažįstamą išrūpino jam mokytojo vietą Mintaujos gimnazijoje. Bet tai buvo tik visos odisėjos pradžia: sėkmingai padirbėjęs septynerius metus, savo darbu atkreipė į save vyriausybės akis, ir 1896 m. buvo iškeltas į Taliną, kur 1901 m., įpainiotas į vieną politinę bylą, buvo atleistas iš tarnybos ir vėliau net iš Lietuvos ištremtas į Pskovą. Po metų valdžia jam leido apsigyventi kur tinkamam, išskyrus tik sostines, ir jis 1903 m. įsikūrė Šiauliuose. Iš čia 1904 m., P. Vileišio pakviestas, persikėlė į Vilnių dirbti naujai pradėtų leisti „Vilniaus Žinių" redakcijoje, bet, kilus nuomonių skirtumams, netrukus iš jos pasitraukė. Po to kurį laiką redagavo „Liet. Ūkininką". Čia vėl kilo nesutikimų, ir jis vėl metė redakcinį darbą. Nevyko jam ir „Aušros" knygų leidimo draugijoje, bei Prozorovienės mergaičių gimnazijoj ir realinėj mokykloj: vienur labai maža teturėjo pasisekimo leidžiamosios knygos, ir todėl tas darbas neapsimokėjo, o kitur buvo toks menkas atlyginimas, už neprivalomas lietuvių kalbos pamokas, jog iš to pragyventi buvo visai neįmanoma. Todėl teko ieškoti kitur uždarbio, ir jis, paskirtas laisvai samdomu mokytoju lietuvių kalbai dėstyti mokytojų seminarijoje, 1906 m. išvyko į Panevėžį. Bet ir čia nebuvo ramumo: iš pradžios jam teko susidurti su biauriomis seminarijos direktoriaus intrygomis, o vėliau dar prisidėjo inkstų liga ir lėšų stoka. Šių nenugalimų aplinkybių verčiamas, po dvejų metų išsikėlė į Brestą, kur gavo etatinę lotynų kalbos mokytojo vietą gimnazijoje, tačiau ir čia negalėjo ilgiau pabūti: Panevėžyje prasidėjusi liga vis didėjo, Bresto oras jam buvo labai nepalankus ir, be to, jis buvo toli atskirtas nuo saviškių. Todėl prašėsi perkeliamas į sveikesnę vietą, į Gardiną, arčiau prie Lietuvos. Jo prašymas buvo patenkintas, bet naujoje vietoje neilgai tegalėjo dirbti: dėl kilusio karo 1914 m., nuo mokslo metų pradžios, drauge su visa gimnazija turėjo išvykti į Veližą, Vitebsko guberniją. Pagaliau, 1915 m. buvo pakviestas į Voronežą dėstyti lietuvių ir lotynų kalbų naujai įkurtose lietuvių berniukų ir

mergaičių gimnazijose. Čia jis iš pradžios, kad ir ligos vis daugiau slėgiamas, buvo nusiteikęs optimistiškai, nes pirmą kartą gavo dirbti pačių lietuvių gimnazijoje, apie kurią anksčiau nė galvoti negalvojo. Tačiau gyvenimo realybė netrukus ir tą optimizmą išsklaidė: įsisiūbavus revoliucijai, atsirado netvarkos tiek gimnazijoje, tiek pačių mokinių bendrabučiuose, kilo įvairių srovinių nesutarimų, prasidėjo kratos, įtarinėjimai. Tai, žinoma, labai jaudino paliegusį Jablonskį; ypač nedavė jam ramybės kai kurių mokinių nedėkingi žygiai, nukreipti prieš savo buvusį mokytoją. Dėl visa to ir nesveikatos po dvejų metų jis turėjo pasitraukti iš gimnazijos ir imtis kokio nors laisvesnio, naminio, darbo. Bet ir pasitraukęs dirbo ne mažiau, kaip gimnazijoje. Pats sunkiai begalėdamas rašyti, ištisas dienas diktavo savo mokiniams, kurie pas jį dirbo nuo ryto ligi pat vakaro. Tas intensyvus darbas nenutrūko ir 1918 m. sugrįžus į Lietuvą – iš pradžios Vilniuje, paskui Kaune vis dirbo ir dirbo; rašė vadovėlius, pats vertė ir taisė vertimus, dėstė lietuvių kalbą kursuose, paskui universitete, rašė įvairių įvairiausių recenzijų ir šiaip žodžiu bei raštu rūpinosi mūsų bendrinės kalbos kultūra. Ligi pat paskutinės savo gyvenimo valandos. Net prieš pat mirtį teiravosi, ar galėsiąs dalyvauti vienos komisijos posėdyje, kuriame turėjo būti svarstomi kalbos dalykai. Taigi visas J. Jablonskio gyvenimas yra buvęs nuolatinis vargas ir sunkus darbas savo gimtajam kraštui.

Specialybės J. Jablonskis yra buvęs klasikinis filologas, ne grynas kalbininkas (lingvistas). Toje srityje jis jau spėjo pasireikšti dar būdamas gimnazijoje, kurią baigė su aukso medaliu. Ypač atsidėjęs klasikines kalbas studijavo universitete. Bet šalia tų studijų jis domėjosi ir bendrosios kalbotyros, tarp ko kito, žinoma, ir lietuvių kalbos dalykais, į kuriuos nemaža jo dėmesio bus atkreipęs ir jo mokytojas prof. Koršas. Tačiau tolimesniame savo gyvenime jis nuėjo ne abstraktaus mokslininko, bet realaus praktiko keliu. Jo apsisprendimui daugiausia yra turėję reikšmės ne universaliniai grynojo mokslo dalykai, bet kasdieniniai mūsų tautiškai atbundančios tautos reikalai, jos tautinės sąmonės žadinimas ir kultūrinės gerovės didinimas. Todėl iš prigimties linkęs daugiau į visuomeninį darbą, ne į grynas abstrakcijas ir būdamas realus idealistas ir didelis entuziastas, jis iš pat pradžios visas savo pajėgas paskyrė ne savo asmeniniams reikalams, bet visai mūsų tautai iš tautinio miego kelti. O kadangi mūsų gimtoji

kalba yra ne tik paprasta kasdieninė susižinojimo priemonė, bet ir mūsų tautinės sąmonės bei kultūringumo išraiška, tai jis dėl prigimtinių savo būdo ypatybių ir specialybinio pasiruošimo nieko nelaukdamas ir ėmėsi mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros darbo, kurį sėkmingai dirbo beveik pusę amžiaus su tipiškai lietuvišku pasiryžimu ir kartais net neregėtu atkaklumu. Ir todėl viso to ilgamečio kalbos triūso vaisiai yra labai gausūs.

Visų pirma beveik jo vieno rūpesčiu savamoksliškai aprioriškas aušrininkų rašomosios kalbos dorojimas buvo pakeistas kalbiškai empirišku jos tobulinimu, t. y. kiekvienas vartotinas kalbos dalykas buvo pradėtas grįsti ne kokiais nors svaičiojimais, nekultivuotu primityviu savo kalbos jausmu ir dažnai net visai palaida vaizduote, bet konkrečiais kalbos duomenimis ir iš tų duomenų išvestais kalbos dėsniais. Ši pažiūra, kurią jis pirmą kartą yra išdėstęs 1901 metų „Lietuviškosios kalbos gramatikos" prakalboje, ilgainiui pasirodė tokia vykusi ir praktiška, jog bematant buvo pradėta vykdyti gyvenime ir dabar beveik su nedidelėmis atmainomis tebėra toliau vykdoma. Todėl ne visai be pagrindo jis vienų yra vadinamas mūsų rašomosios kalbos kūrėju, o kitų net ir tėvu.

Kitas didžiai svarbus dalykas yra buvęs jo aštrus kalbos jausmas, kuriuo jis anksčiau už kitus galėjo įžvelgti daugybę mūsų kalbos dėsnių ir juos pritaikyti bendrinei kalbai. Dėl to jis pirmasis galėjo padėti pamatus mūsų rašomosios kalbos gramatikai, ypač sintaksei, kurios pirmąją vadovėlio dalį yra parašęs jau 1911 m., taip pat terminologijai ir apskritai visai raštų kalbai. Ir tikrai: ligi jo mūsų rašyba buvo padrika, terminai labai ne vienodi ir grubių svetimybių visur mirgėte mirgėjo, o numaningų žmonių tam darbui beveik visai nebuvo. Jeigu savamoksliai mėgėjai, reikalo verčiami, tuomet kartais ir imdavosi gerinti raštų kalbą, tai tas jų darbas negalėjo būti visai vaisingas, nes jam trūko ir pateisinamo sintetinio pagrindo, ir kokio nors pastovesnio kriterijo. Visai kas kita buvo J. Jablonskis: sumaningai, atsargiai ir diplomatiškai ėmęsis tvarkyti to meto apleistąją raštų kalbą, jis pamažu, apgalėdamas daugybę sunkenybių, palenkė tos kalbos raidą tikslingesne kryptimi ir keliasdešimt metų budriai saugojo, kad ji neiškryptų iš nustatytojo kelio. Tai aiškiai rodo jo daugybė kalbinių ir iš dalies publicistinių straipsnių, kurie Šv. Ministerijos yra gražiai išleisti penkiais storokais tomais, keli kalbos vadovėliai, lig šiol dar

nenustoję savo vertės, apystorė dviejų dalių chrestomatija ir visa eilė vertimų bei šiaip įvairių brošiūrėlių.

Bet J. Jablonskis ne vien tik mūsų bendrinei kalbai turi didžių nuopelnų, – kad ir netiesiogiai, tam tikros reikšmės jis turi ir bendrajam kalbos mokslui: viena, jis yra surinkęs daug naujos kalbinės medžiagos, ypač bevažinėdamas po Lietuvą Juškevičiaus žodyno reikalu; antra, jis didžia savo kalbos nuojauta, kaip jau buvo minėta, yra įstengęs aikštėn iškelti daugybę tokių mūsų kalbos būdingų dalykų, kurie savo laiku kitiems negalėjo ir į galvą ateiti. Pvz., tokie jo pradėtieji vartoti posakiai kaip **nieku būdu** arba **mokslo keikiamas straipsnis** net A. Jakštui pasirodė įtartini; tik K. Būga vėliau įrodė, kad tai yra visai dėsningi ir pateisinami mūsų kalbos dalykai. Todėl Göttingeno universiteto profesorius E. Hermannas viename savo veikale yra teisingai pastebėjęs, kad A. Leskieno veikalas „Die Bildung der Nomina im Litauischen“ („Lietuvių kalbos vardažodžių daryba“) savo plačiu užsimojimu seniau visus stebinęs; bet dabar, palyginus jį su J. Jablonskio trumpu jo antrojo leidimo „Lietuvių kalbos gramatikos“ priesagų skyriumi, atrodo, kad A. Leskienas savo tyrinėjimus per anksti buvo nutraukęs.

Taigi šituo atveju J. Jablonskis yra labai daug nusipelnęs ne tik mūsų bendrinei kalbai, bet ir pačiam grynajam mūsų kalbos mokslui, o per tai ir visai mūsų tautai. Apie kitų rūšių nuopelnus, kurių jis irgi nemaža turi, čia netenka kalbėti; apie tai iš dalies jau kiti yra rašę. Dėl to jam mes visi esame didžiai dėkingi ir reiškiame savo pagarbą. Bet dabar, sukakus ištisam dešimtmečiui po jo mirties, galime jau kiek ir kritiškiau įvertinti visą jo kalbinę veiklą ir iš jos pasidaryti kai kurių išvadų artimiausiai ateičiai.

Visų pirma jis mūsų bendrinę kalbą yra tik pasukęs į tinkamas vėžes ir bendrais bruožais suformulavęs svarbiausiuosius jos polinkius. Bet šiaipjau daugelio, net pagrindinių, dalykų jis vienas negalėjo ir niekaip nesuspėjo visai pagrindžiai ištirti ir paskiau jų bendrinei kalbai pritaikyti: tai jam didžiai kliudė gana sunki kova dėl savo būvio ir elementariausių mūsų tautos kultūros klestėjimo sąlygų; be to, vėliau prie jo laisvės suvaržymo labai daug yra prisidėjusi ir sunki nepagydoma liga, kuri jį, kaip kokį Prometėjų, ilgai laikė prirakinusi prie kėdės. Iš kitos pusės, kaltas buvo kiek ir jo būdas. Būdamas, kaip jau minėjau, realus idealistas ir entuziastas, jis vis dėlto, reikia

pripažinti, neturėjo kaip reikiant išdirbtos sistemos gyventi. „Visur matydavo netvarkos spragų, – teisingai sako A. Smetona, – tik jų nepamatė savo gyvenime: dirbdavo perdaug, ligi susirgdamas, rėpdavo neaprėpiamus darbus, nevertindavo savo sveikatos. Jis buvo ypatingas charakteris; kitą tokį vargiai kur sutiksi“ (Kalba, II 40). Visa tai, be abejonės, turėjo atsiliepti ir jo kalbos darbe: svarstydamas kokį sudėtingesnį dalyką, jis, žiūrėk, tuojau ima ir atsikalba veikiai negalįs visų smulkmenų aiškiai išdėstyti, jau nebepaslenkąs ir tt. Dėl to vėlesniu laiku jis, vis daugiau atsitraukdamas nuo gyvenimo, tiesiog nejučiomis kai kuriuos kalbos dalykus ėmė svarstyti dirbtiniau, siauriau, daugiau remdamasis anksčiau įsigytomis žiniomis, ne naujais duomenimis, vis daugiau pasitikėdamas vienu savo jausmu ir kt. Plg. apie tai plačiau Archivum Philologicum, VI. 12–35. Bet visa tai yra gerai suprantama ir pateisinama: būdamas savo meto žmogus, jis visų pirma rūpinosi būtiniausiais dalykais, kurių iš jo reikalavo pats gyvenimas. Kada nors ilgiau sustoti ties vienu dalyku ir gerai, visašališkai į jį įsigilinti jam nebuvo laiko: jis turėjo būti visur ir viskas – ir mokytojas, ir politikas, ir tremtinis, ir kritikas, ir kt. Todėl ir visame jo darbe atsispindi nemaža to pergyventojo laiko žymių. Tačiau tai kaip tik ir yra aiškiausias įrodymas, kad mes dabar po jo mirties turime ne sustoti, vietoje trepsėti ir į šalis dairytis, bet, priešingai, dar daugiau išplėsti jo darbą ir be atodairos jį vis toliau varyti, kad ir iš dalies kiek kitokesniu, daugiau šiam laikui pritaikytu būdu. Tai bus geriausias atpildas už visą jo vargą ir triūsą.

Gramatika

(Liet. encikl. 1940 m., t. 9, skilt. 512–517)

Gramatika dabar yra vad. sistemingas tam tikros kalbos atvaizdavimas, jos medžiagos išdėstymas. Bet iš pradžios tai buvo ne kas kita kaip rašmenų arba raidžių (gr. tōn grammátōn) mokslas, t. y. skaitymo ir rašymo žinios, todėl graikai jį ir vad. hē gramatiké (sc. téchnē) = lot. (ars) grammatica. Savo pobūdžiu dabartinės G. yra nevienodos: vienos iš jų žiūri tik praktikos, kalbą stengiasi normuoti, kitos siekia kalbinės tiesos, t. y. nori patirti, kas ir kodėl kalboje yra taip, o ne kitaip, ir praktiniais kalbos dalykais visai nesirūpi-

na. Todėl yra skirtina praktinė normuojamoji ir mokslinė tiriamoji G. Mokslinė G. savo ruožtu dar gali būti aprašomoji ir istorinė lyginamoji. Aprašomojoje G. visų pirma stengiamasi kalbos duomenis pastebėti ir aprašyti. Tam reikalui plačiau išplitę kalbos reiškiniai yra suimami į dėsnius, o tie, kurie su tais dėsniais nesutinka, sužymimi išimtimis. Istorinėje lyginamojoje G. kalbos reiškiniai yra aiškinami dviem būdais: vienur yra stengiamasi jų vystymąsi bei praeitį aiškinti iš paminklinių ir gyvosios kalbos šaltinių, kitur, tų šaltinių pritrūkus, norima su kitų gimininingų kalbų ar tarmių pagalba patirti, kaip vienos kalbos atitikmenys santykiauja su kitos kalbos atitikmenimis. Taip pat nevienodas yra ir vidinis G. suskirstymas. Vienu, formaliniu, požiūriu ji paprastai yra skirstoma į garsų mokslą (fonetiką), žodžių darybą, kaitybą ir sintaksę (žodžių samplaikų mokslą), o kitu, turininiu, atžvilgiu ji dar turi apimti ir reikšminę gramatinių lyčių ir žodžių bei posakių pusę. Bet tai lig šiol dar nėra kaip reikiant galutinai nusistoję ir todėl šis suskirstymas daug kur didžiai įvairuoja. G. pradininkai yra buvę senovės indai ir graikai. Pirmieji, jau nuo senų laikų būdami dideli analitikai, yra sukūrę, palyginti, labai gerą G. sistemą. Tai jau aiškiai galime pamatyti iš jų G. pavadinimo — vyākarana — „išdėstymas, analizė". Joje aprašomos ir analizuojamos kalbos formos. Kiekvienas žodis skirstomas į sudaromąsias dalis: į linksniuojamąsias galūnes, į kamienus ir šaknis. Kur tik galima, žodžiai kildinami iš šaknų, ypač veiksmažodinių. Toliau yra aprašomi kalbos garsai ir tarpusaviniai santykiai. Morfologijoje griežtai skiriamos pirminės ir antrinės galūnės, sudaromos taisyklės žodžių darybai, smulkiai aprašomos įvairios linksniuojamosios lytys ir kt. Visa tai buvo daroma gana tiksliai ir įsakmiai; pvz. buvo nurodoma, kada koks darinys yra vartotinas, buvo duodama tikslių taisyklių įvairių garsų atmainoms, kiekvienos lyties kirčiavimui ir t. t. Tai ypač aiškiai rodo Pāninio (ž.) G., kurioje iš viso yra bent 3983 taisyklių, visai trumpos ir be komentarų dabar nebesuprantamos. Kitokiu keliu yra ėję graikai: visų pirma būdami filosofai, jie filosofiškai iš pradžios yra žvelgę ir į G. Jiems tada rūpėjo patirti, koks yra santykis tarp minties ir žodžio, tarp daikto ir jo pavadinimo. Vėliau šis ginčas paskatino susidomėti etimologija, t. y. tikrosios žodžių reikšmės mokslu. Platonui ir Aristoteliui ėmus tvirtinti,

kad teisybė ar neteisybė glūdi ne atskirame žodyje, bet žodžių junginyje, sakinyje kalbos mokslas pamažu buvo pajungtas logikai. Dėl to buvo skiriami sprendimo elementai ir tam tikros kalbos arba sakinio dalys (mėrė tės lėkseōs) bei jų kaitomosios lytys. Ilgainiui nuo filosofijos pasitraukus, kalbotyra savo dėmesį nukreipė į tekstų kritiką. Šis darbas savaime paskatino gramatikus susidomėti chronologinėmis ir tarminėmis kalbos skirtybėmis ir ieškoti vieno pagrindo kalbos duomenims aiškinti. Šios studijos sudarė pamatą savarankiškai G., kurios didžiausi atstovai buvo Dionisijas Traksas (apie 100 m. pr. Kr.) ir Apolonijas Dyskolas, mokslinės sintaksės įkūrėjas (II a. po Kr.). Visų graikų G. mokslą su visomis pažiūromis ir su visais terminais pasiskolino romėnai. Arčiau juos su tuo mokslu supažindino Krates Mallietis. Vyriausias iš romėnų gramatikų pažymėtinas M. T. Varro, kuris yra parašęs visą eilę gramatinių veikalų, bet iš jų tėra išlikusios tik penkios De lingua latina. Iš vėlesnių laikų yra žinoma Aelijaus Donato Ars grammatica (a. 350 po Kr.), taip pat Prisciano Instutiones grammaticae (a. 500) ir kt. Viduramžiais ir humanizmo laikais G. mokslas nekiek tepažengė pirmyn. Atgimusi lotynų kalba buvo vienintelė mokslo potyrių ir praktikos kalba, todėl ir jos G. ilgainiui tapo visuotiniu taisyklių rinkiniu. Jos tikslas buvo išmokyti taisyklingai ir geru stiliumi lotyniškai kalbėti ir ypatingai rašyti. Vietinės kalbos buvo vartojamos tik vietiniams reikalams ir su laiku net pradėtos aiškinti lotynų kalbos mastu. Tuo būdu lotynų kalbos G. buvo pasidariusi idealiniu pavyzdžiu kitų kalbų G. Iš šitokios antrinės tarnybos G. išvadavo naujasis XIX a. prasidėjęs kalbos mokslas: jis parodė jai savaimingą, laisvą kelią. Bet praktiškai ne tuojau buvo pradėta tuo keliu eiti. Naujesniųjų laikų tyrinėtojai dar neįstengė iš karto nusikratyti nuo senovinių tradicijų, visokių pašalinių filosofinių teorijų. Visų pirma čia yra žymėtina logikos, vėliau psichologijos įtaka. Bet ilgainiui buvo įsitikinta, kad nei perdėtas logizmas, nei psichologizmas G. nėra pakeliui: gyvoji kalba daug kur turi savo, gyvenimišką, logiką, kuri ne visados gali būti išaiškinta dirbtiniais loginiais sprendimais ar vienais psichologiniais požiūriais. Todėl ir gramatiniai dalykai visų pirma turi būti remiami kalbiniais, ne loginiais ar psichologiniais kriterijais; logika ir psichologija gali tik padėti

tuos kalbinius dalykus išryškinti. Iš kitos pusės dar nėra kaip reikiant nusistojus ir vidinė G. struktūra: pati gramatinė padala tebesvyruoja, kai kurių jos dalių, ypač sintaksės objektai daug kur labai įvairiai suprantami ir net tebėr kaip reikiant neišaiškinti. Ypač daug konservatizmo yra gramatinėje terminologijoje. Kai kurie terminai tebėra beveik tokie, kokie jie buvo net prieš 2000 metų. Mokyklinė G. taip pat labai įvairuoja: daugelyje kraštų tebesilaikoma senovinio šablono, kitur (pvz.: SSSR), jau mėginama tą rutiną sutraukyti ir savarankiškiau pažvelgti į jos vartoseną gyvenimo praktikoje.

L i e t u v i ų k a l b o s G. iš pradžios tėra buvusios tik praktinės, daugiausia tikybiniam reikalui skirtos. Pirmąja lietuvių kalbos G. arba, teisingiau pasakius, G. dalimi, turėtų būti M. Mažvydo 1547 katekizme įdėtoji abėcėlė Pygus ir trumpas mokslas skaititi yr raschity, bet iš tikrųjų tai yra ne kas kita, kaip vieno lotyniško originalo nuorašas, net lietuvių kalbai nepritaikytas. Antroji G., pasak Alegambės, ne vėliau kaip 1630 parašytoji yra K. Sirvydo Clavis linguae Lituanicae; bet jos nėra išlikusio nei vieno egzemplioriaus, ir ji greičiausia, nebuvo išspausdinta, bet dingo rankraštis. Pirmoji, Maž. Lietuvoj išspauzdintoji G. yra 1653 D. Kleino Grammatica Litvanica, 1654 ta pati G. buvo išleista vokiečių kalba ir pav. Compendium Litvanicum—Germanicum. Šita G., pagrįsta vak. aukštaičių tarme, yra kodifikacinė: ja norima duoti pastovius pagrindus tų laikų Maž. Lietuvos bendrinei kalbai ir juos teoriškai pagrįsti. Vėliau Maž. Lietuvoje šis pradėtasis gramatinis darbas buvo įvairiai toliau tęsiamas: T. Schulzas 1673 išsp. Compendium Grammaticae Lithvaniae 1745 pasirodė Pilypo Ruhigo Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Erscheinungen, 1747 Povilo Ruhigo Anfangsgründe einer littauischen Grammatik (faktiškai abidvi pasirodė 1747), 1791 G. Ostermeierio Neue Littauische Grammatik ir 1800 G. Mielckės Anfangsgründe der littauischen Grammatika (ta pati Pilypo Ruhigo). Didž. Lietuvoje XVIII a. išspausdintoji G. yra Universitas lingvarum Litvaniae (jos autorius dar nėra galutinai išaiškintas); ji parašyta pietine ryt. aukštaičių jau gerokai subendrinta tarme ir yra svarbi tuo, kad joje pirmą kartą gana vykusiai skiriamos keturios pietiečių rytiečių aukštaičių priegaidės. Naujai išleista

1829. XIX a. lietuvių kalbos G. jau yra pasirodžiusių pagrindesnių, moksliškesnių. Pirmasis toks darbas yra F. Kuršaičio Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache. Tai yra 1849 išsp. lietuvių kalbos garsų ir priegaidžių aprašas. Ypač svarbus šis darbas yra tuo, kad jame nepriklausomai nuo Universitas lingvarum Litvaniae vykusiai buvo pradėtos skirti trys pagrindinės vak. aukštaičių priegaidės; šitas priegaidžių skyrimas vėliau buvo visų priimtas. 1856 A. Schleicher išleido Litauische Grammatik. Tai yra epochinis lietuvių kalbos darbas: jame pirmą kartą lietuvių kalbai buvo pritaikytas istorinis G. metodas. Pats autorius, kad ir nebūdamas lietuvis, taip gerai sugebėjo lietuvių kalbą aprašyti ir jos gramatinių lyčių raidą išdėstyti, jog tuo savo darbu jis ne tik lyginamajam kalbos mokslui, bet ir pačiai lietuvių kalbos praktikai yra turėjęs labai didelę įtaką. Jis pirmas jame yra pradėjęs kalbiškai skirti aukštaičių ir žemaičių tarmes; pirmas yra davęs ir mokslinę lietuvių kalbos G. sistemą. Bet kaip svetimtautis, nors ir didelis savo laiko mokslininkas, lietuvių kalbą jis buvo tik pramokęs, todėl daug ko negalėjo jausti; pvz., užuot skyręs tris priegaides, jis skyrė tik dvi, trumpinę ir stumtinę; tęstinės priegaidės jis savo G. visai nevartoja. Lietuvių kalbos mokėjimu ir jos dvasios pajautimu daug pranašesnis už A. Schleicherį yra buvęs Fr. Kuršaitis. Nebūdamas specialistas kalbininkas ir lietuvių kalbą vartodamas tik praktikos reikalams, pvz. ją dėstydamas Karaliaučiaus univ., jis mokslinės G. nėra parašęs; bet jo Grammatik der littauischen Sprache 1876, kad ir aprašomoji, vis dėlto yra labai svarbi ne tik praktikai, bet ir kalbos mokslui: joje daug plačiau ir nuodugniau, kaip Schleicherio G., yra sistemingai aprašyta lietuvių kalba, daugiausia vak. aukštaičių šnektomis remiantis. Po Kuršaičio stambesnę lietuvių kalbos G., Handbuch der litauischen Sprache, 1897 yra parašęs O. Wiedemann. Kita, daug už ją vertingesnė yra K. Jauniaus gramatika, 1906—1916 Petrapilyje išleista lietuvių ir rusų kalbomis. Tarp 1885 ir 1892 parašyta, ji buvo skirta tik Kunigų seminarijos auklėtiniams, todėl, suprantama kokios nors mokslinės griežtos sistemos joje netenka ieškoti; antra vertus, lig mirties autorius tėra suspėjęs jos parašyti tik vieną dalį. Bet dėl autentiškų gyvosios kalbos duomenų gausumo ši G. yra didžiai vertinga tiek kalbos mokslui, tiek praktikai. Iš praktinių

G. paskesniu laiku daugiausia buvo paplitusi J. Jablonskio (Rygiškių Jono) Lietuvių kalbos gramatika, pirmu leidimu 1919 išleista Vilniuje, antruoju 1922 Kaune. Tai yra pirma platesnė ir viena iš geriausių lietuviškai parašytų G.: joje labai gausu gyvosios kalbos pavyzdžių, gana vykę gramatiniai terminai, įmanomai dėstomi dalykai ir kt., tik tas yra trūkumas, kad kai kurie nusakymai jau gerokai sensterėję, labai maža duota fonetikos, pati gramatinė sistema atsilikusi ir t. t. Daugelis kitų lig šiol išleistų praktinių lietuvių kalbos G. tėra arba nevisai vykę jablonskinės G. perdirbiniai, arba silpni nauji bandymai. Tik J. Ambraškos ir J. Žiugždos Lietuvių kalbos gramatika, pirmu leidimu išl. 1937, kad ir nepasižymi kokiu nors naujumu ar originalumu, yra vis dėlto gana rūpestingai pritaikyta šių dienų kalbiniams ir mokykliniams reikalavimams: duodama daugiau fonetinių žinių, atmetamas nereikalingas balastas ir kt. Modernios mokslinės lietuvių kalbos G., išskyrus trumpą kompyliatyvinę J. Plākio Leišu valodas rokas grāmata (Ryga 1926), lig šiol dar niekas nėra parašęs.

A. Noreen Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache 1923; *B. Delbrück* Einleitung in das Studium der idg. Sprachen ^{6}1916; *V. Thomsen* Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des 19. Jahrh. 1927; *Rygiškių Jonas*, (J. Jablonskis) Gramatika ir mokykla 1921; *V. Biržiška* Lietuviškų knygų istorijos bruožai 1929—1930 p. 98 tt.

Jono Jablonskio nuopelnai ir reikšmė

(Vairas, 1940, nr. 3, p. 178–182)

Šiemet, vasario 23 d., sukako lygiai dešimt metų nuo J. Jablonskio mirties, todėl pravartu yra bent kiek prisiminti jo darbus ir pasvarstyti tą reikšmę, kurią jis yra turėjęs mūsų rašomajai kalbai. Tai ypač yra reikalinga padaryti dėl to, kas mes, platesnė visuomenė, jį labai nevienodai vertiname: vieni, kol jis gyvas buvo, įdėmiai klausėme jo visų patarimų bei pamokymų be jokios kritikos, o kiti daugiau ar mažiau kritiškai žiūrėdavome į jo kalbinius sprendimus ir iš jo pasinaudodavome tik tuo, kas mums atrodydavo kaip reikiant pagrįsta ir įrodyta. Pagaliau netrūkdavo

ir tokių, kuriems jo patarimai atrodydavo ne visai pageidautini. Ypač ne vieną rašytoją jis prieš save buvo sukėlęs savo kalbinėmis literatūrinių veikalų recenzijomis ir šiaip siauresniu paskutinių laikų sprendimo būdu.

Tačiau dabar, žiūrint iš perspektyvos, mums jau daug kas kitaip atrodo. Šiandien, daugiau įsigilinę į jo darbus ir į tas aplinkybes, kuriose jam teko dirbti, mes aiškiai pastebime, kad velionis, būdamas savo laiko žmogus, turimose aplinkybėse yra padaręs visa tai, kas buvo galima padaryti: daugiau iš jo jau nebegalima reikalauti.

Ir tikrai. Beveik pusę amžiaus dirbant praktinį bendrinės rašomosios kalbos darbą, jam visų pirma nei savo būdu, nei paties gyvenimo aplinkybėmis nebuvo lemta kada nors dirbti visai ramiai, atsidėjus vienam mėgstamam darbui ir be kokių nors didesnių pašalinių trukdymų. Iš vienos pusės būdamas didelis visuomenininkas, realistas ir entuziastas, jis kur ir kiek tik galėdamas pirmiausia rūpinosi visuotiniais mūsų atbundančios tautos reikalais, daugiausia jos tautine kultūra ir švietimu. Iš kitos pusės, norint ryžtingai šiuo ar kitu būdu prie to darbo prisidėti, anais priespaudos laikais teko jam nemaža ir pačiam nukentėti. Iš pradžios, kol buvo pajėgesnis, niekaip negalėjo kaip neištikimas lietuvis inteligentas gauti ilgesnės ir pastovesnės tarnybinės vietos kur nors Lietuvoje, tarp savo tautiečių, todėl ilgą laiką be jokios atodairos buvo blaškomas iš vienos vietos į kitą; o vėliau, kada jau buvo galima lengviau dirbti savo tiesioginį darbą, ėmė kliudyti ilga ir sunki liga, kuri jam visiškai buvo atėmusi laisvę pačiu darbingiausiu amžiaus metu. Taigi ryžtingas tautinis visuomeninis darbas iš vienos ir nuolatinis vargas bei triūsas iš kitos pusės buvo dvi didžiausios kliūtys, kurios neleido velioniui atsidėti vienam specialybiniam atitrauktiniam darbui, kurį jis mėgo ir sugebėjo dirbti.

Be to, reikia atsiminti, jo darbo pradžiai nėra buvusios visai palankios ir kalbinės aplinkybės. Visų pirma, kai jis stojo į visuomeninį darbą, visas tautos sąjūdis jau buvo prasidėjęs: aušrininkai, pirmoje vietoje J. Basanavičius, jau buvo ne tik paskleidę savo tautinę ideologiją, bet ir pasireiškę su savo nauja, dabartinėmis akimis žiūrint, visai primityvia pažiūra, būtent: būdami ne-

kalbininkai, daugiausia tik eiliniai savamoksliai, jie raštų kalbos dalykus sprendė remdamiesi ne tiek konkrečiais kalbos duomenimis, kiek nekultivuotu savo kalbos jausmu ir dažnai net visai palaida vaizduote. Todėl J. Jablonskiui, vėliau įsitraukusiam į tautinį darbą, iš pradžios teko ne tik įvairiose srityse dirbti, bet daug ką ir pačiam iš naujo pradėti. Vienas iš tokių pirmųjų darbų buvo perdirbti pirmykštį nekalbišką to meto galvojimą ir sudaryti kokią nors pastovesnę, daugiau kalbos duomenimis pagrįstą rašomosios kalbos dorojimo sistemą. Ir šį darbą jis atliko gana vykusiai: atmetęs aušrininkų deduktyvinę apriorinę pažiūrą į rašomąją kalbą, jis ėmė daugiau vadovautis induktyvine aposteriorine apžvalga, t. y. kiekvieno dalyko vartotinumą toje kalboje jis ėmė grįsti pačiais gyvosios kalbos duomenimis. Visa, kas žmonių kalbos pavyzdžiais atrodė neįprasta, svetima arba nepagrindžiama, jis šalino iš rašomosios kalbos ir keitė savais arba savesniais žodžiais bei posakiais. Pvz., Aušros laiku vartotieji ne visai vykę naujadarai *ateitinė* „ateitis", *dirbtuvas* „mašina", *oramieris* „barometras", *pakabas* „medalis", *rėdikas* „redaktorius", *savininkas* „egoistas", *šviesūnas* „filosofas", *tvirtynė* „tvirtovė", *vaidintuvė* „vaizduotė" ir kt. išnyko arba ilgainiui įgijo kitą, tinkamesnę reikšmę. Štai, dabar savininkas reiškia nebe „egoistą", bet rus. s o b s t v e n n i k, vok. E i g e n t ü m e r. Taip pat J. Jablonskio rūpesčiu *atvirlaiškis, atvirutė, bedarbė, daugiskaitlis, dievmeldystė, dvarponis, įdomautis, išdirbinys, įtekmė, langinyčia, metturgis, neprigulmybė, paišelis, pirmyneiga, sandarbininkas, savistoviai, skaitlinė, viršžmogis* buvo pakeista *atviruku, pamaldomis, dvarininku, domėtis, dirbtiniu, įtaka, langine, prekymečiu, nepriklausomybe, pieštuku, pažanga, bendradarbiu, savarankiškai, skaitmeniu, antžmogiu* ir kt.

Rūpindamasis mūsų rašomosios kalbos aiškumu ir lietuviškumu, jis toliau kiek galėdamas kovojo su mūsų kalbai nebūtinai reikalingomis svetimybėmis, kurių Aušros metu raštų kalboje visur knibždėte knibždėjo. Štai, seniau vartotieji skoliniai *ambona, apart, bakūžė, balana, bujoti, čestavoti, činauninkas, gazieta, grabė, gryčia, iškada, jomarkas, kuknia, kupčius, kvartūkas, liekarsta, nabašninkas, nedėlia, padielnikas, prietelius, sereda, sūdas, svodba, žalnierius,* jam ėmusis kalbos gryninimo darbo, buvo pakeisti

savais žodžiais arba naujadarais: *sakykla, be, trobelė* (arba *pirkelė, lūšnelė*), *skala, klestėti, keroti, vaišinti,* (arba *mylėti*), *valdininkas, laikraštis, griovys, troba* (arba *pirkia*), *prijuostė, vaistas, velionis, savaitė, pirmadienis, bičiulis, trečiadienis, teismas, kareivis* ir kt. Bet šitas svetimybių vengimas nėra buvęs beribis: tik tas iš jų jis yra stengęsis pašalinti, kurioms nesunkiai galėjo rasti visai tinkamų lietuviškų pakaitų: o kurioms tokių pakaitų nepavykdavo gauti, jis palikdavo jas visai nelietęs. Jo nuomone, geriau vartoti kai kurias tinkamesnes svetimybes, negu netinkamus pakaitus. Pvz., vietoj siūlytųjų pakaitų: *kvotimai, nuošimčiai, oramieris, pakabas, pavaizda, tara, tvarkovas* ir kt. jis tevartojo *egzaminus, procentus, termometrą, medalį, perspektyvą, teoriją, direktorių.* Taip pat kiek galėdamas jis vengė ir vadinamųjų reikšminių skolinių; pvz., *savistovį*, ar *savistovų*, jis keitė į *savarankį* ar *savarankišką* tik dėl to, kad šis būdvardis buvo verste verstas iš rusų *samostojatel'nyj.*

Panašiai kaip žodyno, jis yra elgęsis ir kitose kalbos srityse, visų pirma žodžių daryboje ir sintaksėje. Čia jam, nuolat gilinantis į mūsų kalbos ypatybes, yra pavykę suvokti ir formuluoti nemaža tokių dalykų, kurių lig jo kiti beveik buvo nepastebėję. Štai seniau visur buvo tesakoma tik *lietuviška, lenkiška* kalba, *lietuviškas* laikraštis ir kt. Bet jis pirmas atkreipė dėmesį į tai, kad priesaga *-iškas* reiškia tam tikrą panašumą, ne nepriklausomybę, kurią daugiausia esame linkę žymėti kilmininku arba priesaga *-inis*; pvz., *ponų drabužiai* (kurie ponams priklauso, kurie yra ponų) ir *poniški* drabužiai (kurie yra panašūs į ponų drabužius). Taigi ir lietuviams skiriamas, lietuvių leidžiamas laikraštis visų pirma galįs būti ne l i e t u v i š k a s, bet l i e t u v i ų. Arba štai vėl, ištyręs naudininko ir bendraties vartojimą mūsų kalboje, jis surado, kad prielinksnis *dėl*, kuriuo mūsų daugiausia linkstama žymėti priežastį, visai netinka tikslui ar paskirčiai reikšti; todėl, pvz., reikia sakyti: mokyklos statomos ne d ė l a p š v i e t i m o ž m o n i ų, bet ž m o n ė m s š v i e s t i; pgl. ne visų burnos p u t r a i s r ė b t i ir kt.

Šituo, t. y. daugiausia analoginiu, būdu pradėjęs svarstyti įvairius mūsų bendrinės rašomosios kalbos dalykus, jis ilgainiui pasiekė gana žymių vaisių: kiek aušrininkų kalba nuolat

svyravo, buvo be aiškesnės sistemos, su daugybe nevykusių naujadarų ir svetimybių, su padrika sintakse, tiek prieš jo mirtį mūsų rašomoji kalba buvo jau nusistojusi, įgavusi aiškesnę sistemą ir žymiai pagrynėjusi. Tai, be abejonės, yra labai didelis nuopelnas.

Bet šalia viso to tenka paminėti ir vieną kitą tokį dalyką, kurį J. Jablonskis šiaip ar taip yra sprendęs, bet vis dėlto kaip reikiant nėra išsprendęs. Visų pirma, turėdamas doroti visų sričių bendrinę kalbą ir retai kada tegalėdamas atsidėti specialesniems tyrinėjimams, jis dažnai negalėdavo kaip reikiant plačiau pagrįsti savo kalbinių sprendimų. Ypač tai jam vėliau kliudė daryti dar Panevėžyje 1906 m. prasidėjusi ir lig pat mirties tęsusis sunki liga. Dėl to jis kartais tiesiog prieš savo norą buvo verste verčiamas savo įrodymams naudotis daug mažesniu duomenų kiekiu, ir todėl, suprantama, tam tikrais atvejais prasilenkdavo su gyvosios kalbos duomenimis ir pasukdavo šiokio tokio dirbtinumo keliu. Tuo būdu, pvz., jis buvo įsitikinęs, kad nevykę dariniai yra *balsiai, esybė, išvaizda, ką tik, keliauninkas, noriai, nuodugniai, nuosavybė, pagelbininkas, priderančiai, priklausyti nuo ko, prokalbė, protėvis, skriauda, stebėtinas, svetingas, užpykti, užsigeisti* ir daugybė kitų, nors ilgainiui pasirodė, kad jie yra visai niekuo nedėti.

Kitas dalykas, kuris trukdė jam didesnio pastovumo pasiekti kai kuriose bendrinės kalbos srityse, buvo jo taikstymasis visiems. Pvz., iš pat pradžios jis rašybos vartojimą buvo supratęs, palyginti, visai gerai; bet, ilgainiui ėmęs dėl to didžiai svyruoti, pats labai daug yra prisidėjęs prie to, kad mes dar lig šiol neturime galutinai sutvarkytos vienos rašybos: rašybos vienybės, kurios jis visą gyvenimą taip troško, vis dar nėra.

Pagaliau paminėtinas dar vienas dalykas, kurio dabar didžiai pasigendame, tai bendrinės šnekamosios kalbos apleidimas. Rūpindamasis vien bendrine rašomąja kalba ir jos dalykus nuolat keldamas aikštėn, jis labai maža tėra kreipęs dėmesio į lietuvių kalbos fonetiką, į bendrinę jos tartį, ir dėl to dabar tas dalykas, galima sakyti, mažiausia yra apdorotas.

Tačiau visi tie tariamieji trūkumai, palyginti su tais nuopelnais, kurių jis turi dabartinei bendrinei kalbai, yra visai maži ir lengvai pateisinami. Svarbiausia yra ne tai, kad jis labai nepalankiose

darbo sąlygose ko nespėjo arba negalėjo baigti, bet tai, kad jis savo laiku sugebėjo rasti tą pagrindą ir būdą, kuriuo toliau buvo lemta mūsų dabartinei kalbai ne tik susiformuoti, bet ir sėkmingai jai toliau plisti. Šiandien galime net dar daugiau pasakyti: jei ne J. Jablonskis, tai mes vargiai turėtume tokią bendrinę kalbą, kokią dabar turime, nes visi kalbos darbai, dar prieš jį nuveikti, be jo mūsų plačiajai visuomenei būtų likę beveik visai svetimu turtu. Ir tikrai. Fr. Kuršaitis rašė vien vokiškai, ir tai daugiausia tik Maž. Lietuvos krašto reikalams. K. Jaunius tiek buvo pasinėręs savo atitrauktiniame moksle, jog kalbos praktika jam buvo visai antraeilis dalykas, ir todėl pati jo raštų kalba, ypač rašyba ir terminai, buvo visai kasdieniniam reikalui nepritaikyta. Pagaliau, ir mūsų pirmųjų laikraščių ir vėlyvesnių raštų kalba tuomet buvo labai nevienoda ir ne visai žmoniška; apie kokį nors to meto rašybos vienodumą negalėjo būti ir kalbos. Todėl J. Jablonskis, iš mažens palinkęs į kalbą ir būdamas dar gerai kalbiškai išsilavinęs, pasirodė čia esąs niekuo nepakeičiamas: viena, jis pats, būdamas Suvalkų krašto kilimo, buvo jau savaime artimas to meto raštų kalboje beįsigalinčiai vakariečių tarmei; antra, jis šio raštų kalbos gerinimo darbo ėmėsi jau su aiškia bendrinės kalbos programa, kurią buvo jau anksčiau susidaręs, ypač bemokytojaudamas Mintaujos gimnazijoje ir susieidamas su K. Mülenbachu, žymiausiu latvių rašomosios kalbos kūrėju. Tą programą jis pirmą kartą yra išdėstęs 1901 m. savo „Lietuviškosios kalbos gramatikos" prakalboje, kur tarp ko kito šiaip rašo: „Mūsų tautos žmonės ne visur vienaip kalba: mūsų kalba nuo senų-senovės suskydo į kelias tarmes, o tos tarmės — į daugybę tarmelių. Kitąkart rašomojoje kalboje buvo iškilus eikštėn rytiečių tarmė; vėliau daugiausia dirbdavo žemaičių rašytojai; Prūsų Lietuvos raštuose — bus jau su viršum šimtas metų — vartojama savotiška, Prūsų lietuvių, tarmė; paskutinį laiką ėmė rašyti daugybė žmonių „suvalkietiškai", bet taip, kaip rašoma Prūsų lietuvių raštuose. — Rašomosios kalbos tiesas visuomet įgija kokio-norint viena tarmė; kitos tarmės priduoda jai tiktai savo geriausius mažmožius, tuos grūdelius, kurie rašomojoje tarmėje dėl kokios-norint priežasties yra išnykę, nebevartojami. Jei rašomojoje tarmėje stinga kokio žodžio, kuris yra žinomas tiktai iš kitų tarmių, rašy-

tojas turi vartoti tą žodį, vistiek kame surasdamas; jei raštų tarmėje nėra kokių tikrai lietuviškų reiškinių, vartojamų kitose tarmėse, rašytojas privalo naudotis iš kitų tarmių; jei rašytojui yra žinoma, kad jo vartojamas žodis beveik visur kitaip bus suprantamas, jis turi kiek galėdamas taikintis prie skaitytojų ir visada rūpintis, kad jį suprastų daugumas. Taip pasielgiant su kitomis tarmėmis ir rašant „viena" tarme, galima bus tikėtis, jog raštų tarmė bus suprantama skaitytojams ir įgis visas, rašomosios kalbos tiesas. Taigi šitos gramatikos kalba bus paprastoji „suvalkiečių tarmė", tik bus ji, kur reikiant, ir kitomis tarmėmis sustiprinama ir „suremiama".

Dabartinėmis akimis žiūrint, šita programa atrodo labai bendrais bruožais tenusakyta, ir todėl ne visados yra aišku, kas ir kada būtent bendrinei rašomajai kalbai turi būti imama iš suvalkiečių tarmės, o kas iš kitų tarmių. Anuomet šis klausimas galėjo būti sprendžiamas daug lengviau, kaip dabar. Tada dar buvo galima tenkintis vienu aiškumu ir lietuviškumu, o dabar, vis daugiau ir daugiau reiškiantis sąvokinio žodžių turinio specializacijai, reikia vis daugiau imti rūpintis ir žodžių vartosenos tikslumu bei tikslingumu, jų patogumu bei vaizdingumu ir kt. Dėl to tad gali pasitaikyti, kad kai kurie žodžiai suvalkiečių tarmėje bus pažįstami, bet specialiam reikalui jie pasirodys visai netinkami ir todėl turės būti pakeisti kitų tarmių tinkamesniais žodžiais arba net ir naujadarais. Be to, pati suvalkiečių tarmė nėra visai vienoda, yra suskydus į keliolika antrinių šnektų ir net pošnekčių, turi nemaža tokių specifiškų darinių, kurie daugeliui kitų tarmių yra visai nebūdingi, pvz., *jágu* (= jéigu) ir kt. Taigi iš suvalkiečių tarmės bendrinei kalbai tegalima imti ne viską, kas joje yra vartojama, bet tik tai, kas yra mūsų visai kalbai tikslinga ir paranku, būtent — garsiniai mūsų bendrinės šnekamosios kalbos pagrindai ir patogesnės morfologinės lytys, o visa kita, kas yra būdinga, gera ir vaizdinga, gali būti be jokios atodairos vartojama bendrinėje rašomojoje kalboje. Tačiau tokia dabartinė pažiūra nė kiek nesumažino anos J. Jablonskio paskelbtosios programos: ji čia tėra tik kiek išplečiama ir pritaikoma naujiems šių laikų reikalavimams, kurių jis visų savo laiku dar ir negalėjo turėti galvoje.

Taigi, iš visa, kas aukščiau sakyta, galima jau matyti, kad J. Jablonskis, būdamas savo laiko žmogus, visų pirma rūpinosi būtiniausiais dalykais, kurių pats gyvenimas iš jo reikalavo, bet tuo pačiu metu, turėdamas aštrią kalbos nuojautą, jis galėjo nemaža įžvelgti ir tokių dalykų, kurie vėliau sudarė mūsų bendrinės kalbos pagrindą. Dabar mums belieka tą jo palikimą toliau gerinti, pildyti ir kur reikiant taisyti, lopyti visa, ko jis vienas savo laiku nesuspėjo ar nebegalėjo padaryti.

Lietuvių kalbos mokslas ir praktika

(Gimtoji kalba, 1940, 4 sąs., p. 49–52)

Paprastame gyvenime kartais pasitaiko nepaprastų reiškinių: žmogus, susirūpinęs savo kasdieniniais reikalais, dažnai nieko kito nebemato, kaip savo aplinką, tik patį save, savo darbą ir visa, kas su tuo yra susiję. Bendresni, abstraktesni dalykai jam pasidaro svetimi, nereikalingi. Visos teorijos, hipotezės, mokslinės sistemos, abstrakcijos, jo nuomone, nedaug teturi reikšmės mūsų gyvenimui. Mums reikia tik to, kas visai konkretu, apčiuopiama, kuo tuojau galima pasinaudoti.

Bet kas yra visai konkretu, apčiuopiama praktikoje? Iš kur mes žinome, kas praktiniam darbui yra naudingiausia ir tikslingiausia? Aišku, iš patyrimo, — nevienas iš mūsų pasakys. Bet iš kur mes galime gauti to patyrimo? Juk kiekvieno dalyko mes patys negalime patirti: iš vienos pusės tam per maža turime laiko, o iš kitos tų patirtinųjų dalykų yra be galo daug. Tad ką daryti? Pirmiausia, užuot ką naujai sugalvodami, lengvai galime pasinaudoti ilgamečiais kitų darbo vaisiais bei patyrimais. Ir dar daugiau: užuot stengęsi kiekvieną dalyką skyrium patirti, galime visą eilę artimesnių dalykų suburti į krūvą, išskirti jų svarbesniuosius pažymius, jų esmę ir tuo būdu lengviau pasisavinti kitų įgytąjį dvasinį lobį ir jį savo reikalams pritaikyti. Dėl to teorija pasidaro nebepriešinga praktikai: įsigydami teorijos, mes įsigyjame ilgametę, daugelio žmonių patirtą, kondensuotą praktiką, kurią vėliau jau lengvai galime detalinti savo gyvenime.

Bet šitaip galvodamas, aš nieku būdu nenoriu pasakyti, kad

per teoriją lengviau turime tik savintis visa, ką kiti yra sugalvoję ar padarę. Ne, be perstojo turime ir patys galvoti, intensyviai dirbti, tik tas darbas turi būti sąmoningas ir produktyvus: būdami susipažinę su kitų patyrimais, turime dar gerai žinoti, kaip ir kuriuo būdu yra dirbtinas tam tikras darbas, kad jis būtų tikslingiausias ir naudingiausias. Kitaip sakant, turime mokėti gerai organizuoti tiek savo protinį, tiek techninį darbą. O tai geriausiai galėsime padaryti tik tada, kai reikiamai patys nuolat galvosime ir kalbamąjį dalyką gerai jausime, kitais žodžiais tariant — mūsų darbas bus tik tada sėkmingas, kai į jį bus įtrauktas mūsų intelektas ir intuicija. Intelektas bus mums konstruktyviniu įrankiu tiriamai medžiagai stebėti, tvarkyti, studijuoti, metodologinėms sąvokoms susidaryti ir t. t., o intuicija eis tyrimo organu ir metodu patirtųjų faktų jungčiai bei visuotinybei suvokti. Tuo būdu šalia analizuojančio intelekto lygiagrečiai turi eiti ir sintezinančioji intuicija.

Taip suprantant teorijos bei praktikos santykį ir intelekto bei intuicijos vaidmenį tiek moksliniame, tiek praktiniame darbe, grynasis mokslas nebegali būti visai priešingas gyvenimo praktikai, kaip kad lig šiol kartais buvo manoma. Tikrasis mokslas praktiškai visuomet yra naudingas ir supratingiems įmanomas; tik tariamasis mokslas, arba diletantizmas, yra nesuprantamas ir praktikai žalingas.

Taigi ir lietuvių kalbos mokslas bei praktika nėra du vienas kitam prieštaringi dalykai: jie vienas kitą tik papildo. Būtent, kalbininkas mokslininkas (lingvistas), tirdamas kalbą dėl pačios kalbos, vien iš intelektualinio įdomumo, visų pirma stengiasi patirti objektyvinę kalbos tiesą, vistiek, kokia ji būtų. O kalbos praktikas dažniausiai rūpinasi kalba ne dėl pačios kalbos, bet dėl kalbinės praktikos, dėl gyvenimo, ir todėl, kartais pamiršęs esminius kalbos dalykus, ima sielotis dėl mažesnių, antrinių vertybių. Jis, praktikas, kartais norėte nori, kad kalba plistų ne savo natūraliu keliu, bet tokiu, kuris jam atrodo tinkamiausias. O kadangi toks atrodymas dažniausiai esti subjektyvus, neparemtas griežtesniais kalbos plitimo dėsniais, tad tokiais atvejais neretai nukrypstama į šalį, pasineriama smulkmenose, susipainiojama, ir tada iš to nieko gero nebeišeina. Visai kas kita yra kalbininkas mokslininkas: vie-

nu metu būdamas analitikas ir sintetikas, jis yra daug pastovesnis ir tvirtesnis savo faktais paremtuose įsitikinimuose. Jis, kad ir pamažu, bet vis nuolat žengia pirmyn, vis daugiau plečia savo akiratį kalbinėje linkmėje ir tuo būdu vis daugiau paryškina kalbos tiesą gyvenime.

Ir štai toks kalbininkas mokslininkas, karštas kalbinės tiesos ieškotojas, yra buvęs Kazimieras Būga. Visų pirma jis buvo teoretikas, paskui praktikas, todėl jo keliai buvo kiek kitokesni kaip J. Jablonskio, bet užtat universalesni. Ir iš tikrųjų: teorija, juo ji yra abstraktesnė, objektyvesnė, juo daugiau ir plačiau viską aprėpia. O K. Būga kaip tik ir skverbėsi į mokslines platybes, daugiau už viską rūpinosi objektyvesne kalbos tiesa ir kovojo prieš bet kokį kalbinių duomenų maitojimą.

Visai kitoks yra buvęs J. Jablonskis: būdamas didelis visuomenininkas, realistas ir praktikas, jis visą laiką tesirūpino tik praktine rašomąja kalba. Didžiausias jo rūpestis buvo — tos kalbos taisyklingumas, sklandumas ir gražumas. Tai buvo jo didžiausias uždavinys. Kiek K. Būgai rūpėjo visa, kas gali išaiškinti objektyvinę kalbos tiesą, tiek jo siekiamasis praktinės kalbos tobulumo tikslas ribojo jo darbą ir vertė jį tenkintis praktine kalbos puse.

Dėl to kai kam gali atrodyti, kad tie didieji kalbininkai yra buvę tokios priešybės, kuriomis dabar negalima būtų drauge sekti praktiniame kalbos darbe. Bet tai netiesa: ir K. Būga, ir J. Jablonskis mūsų kalbą yra daugiau mylėję už viską; dėl to ši kalbos meilė juos tik jungia, bet ne skiria. Dėl to ir mes toliau turime eiti jų abiejų pramintais keliais: bendrinėje kalboje neturime nutolti nuo praktikos, nuo bendrųjų visuomenės reikalų, — čia mums kelią neužmirštamai yra parodęs J. Jablonskis; bet taip pat neturime pamiršti ir lietuvių kalbos mokslo, objektyviųjų kalbos pagrindų, kurie praktikams yra didžiu ramsčiu, — čia mums pavyzdžiu visuomet bus K. Būga, ypač jo mokslinis kuklumas ir atvirumas. Taigi tolimesnis mūsų tikslas turi būti lietuvių kalbos mokslo ir praktikos sintezė, ne nukrypimas į vieną ar kitą kraštutinybę.

Ir tikrai: kalbos mokslas, suderintas su praktika, negali būti niekam žalingas. Priešingai, dabartinis kalbininkas kaip tik turi

stengtis pažinti ne tik liaudinę, bet ir inteligentinę, ne tik bendrinę, bet ir individualinę kalbą bei jos ypatybes, ir todėl jam visai negali rūpėti kieno nors laisvąją kūrybą užgniaužti, nes iš kūrybinės kalbos jis tik gali nemaža laimėti savo potyriams. Bet tuo pačiu metu sąmoningas rašytojas, jei nori būti visuomenės suprantamas, turi, be individualinių, kūrybinių kalbos elementų, dar vartoti ir bendrinius kalbos dalykus, kurie skaitytojams jo individualinę kalbą padaro įmanomesnę, artimesnę, kitaip sakant — geras rašytojas turi būti ir išmaningas kalbos kūrėjas, kuris moka gražiai suderinti savo individualinės kalbos įvairovę su bendrinės kalbos vienove. Tada ir supratingas kalbininkas nieko prieš tai negalės pasakyti.

Bet, savaime suprantama, tiek kalbininkų, tiek kalbos praktikų, tiek rašytojų tarpe yra visokių žmonių: vieni iš jų geriau sugeba atskirti grūdus nuo pelų, o kiti dėl kurių nors savo ypatybių nemato ar nenori matyti skirto tarp juodo ir balto, — jie viską suverčia į vieną puodą. Štai seniau viename dienraštyje yra man tekę skaityti vieno mūsų rašytojo nusiskundimą, kad kalbininkai esą tokie nevidonai, kurie, apsišarvoję savo taisyklėmis, viską stengiąsi į vieną rašybą „suvesti" ir todėl nesugebą kalbos stilistikos suprasti. Arba štai vėl kitas rašytojas iš kalbininkų net sarkastiškai pasišaipo: tie kalbininkai, sako, gal kur žuvų mugėje ir gali atskirus žodžius medžioti, bet individualinės kalbos dvasios nepajėgią suprasti. Ir t. t.

Iš kitos pusės yra visokių, pašauktų ir nepašauktų, kalbininkų: vieni iš jų yra dirbę ir dirba rimtai, atsidėję, o kiti tik žaidžia kalbos darbu — dirba be jokio saiko, be varžtų. Dėl to tuojau po K. Būgos ir J. Jablonskio mirties visuomenėje buvo beįsigalinti nuomonė, kad tokį darbą, kurį dirba mūsų kalbininkai, gali kiekvienas dirbti, net ir kalbos mokslo specialiai nestudijavęs. Ir dėl to vienas kitas tiesiog moja ranka į visus kalbos dalykus ir daugiau jais nebesidomi. O kai kam net geriau atrodo, kad ko mažiau yra rūpinamasi mūsų kalba. Kam čia, sako, dar reikia kvaršinti galvą: juk vis tiek — kaip pasakysi, taip nepagadinsi. Ir šitaip galvodami, mes dabar daug ką pakenčiame: ir baisų žargonišką tarimą net atsakingose oficialinėse kalbose, ir griozdišką žodžių santvarką, ir vergišką svetimybių vartojimą; vienas

kitas tokį vartojimą net užsispyręs dar ir spaudoje gina. Daugelio mūsų kalbos jausmas yra atšipęs, ir visõs šitos daromos mūsų kalbai žalõs dažnai visai nebejuntame. Rodos, taip ir turi būti. Pvz., esame įstatymu numatę tam tikrą spaudos kalbos priežiūrą, bet lig šiol jai nerandame progos pritaikyti, nors dažnai pasitaiko ir labai biaurios kalbos raštų.

Tačiau kalbininkas, kuris intelektualiai yra susidomėjęs mūsų kalba, negali būti abejingas, kada toji kalba kalinama, usnimis želdinama. Jis supranta, kad apsileidimas kalbos dalykuose yra žalingas ne tik mums patiems, bet ir visai mūsų tautos buičiai. Yra juk nemaža pavyzdžių, kurie aiškiai rodo, kad tos tautos, kurios nebrangina savo kalbos, didžiai nebrangina ir savo tautos; o nebranginama tauta pamažu ima nykti, merdėti. Dėl to dabar yra labai pravartu mūsų kalba ko daugiausia susirūpinti.

Turime pagaliau suprasti, kad mūsų kalba yra labai sudėtingas dalykas, todėl ją reikia daug studijuoti, jos mokytis. Tai geriausiai gali atlikti specialistai kalbininkai. Bet taip pat jos nemaža turi mokytis ir praktikai; čia jiems į pagalbą gali ir turi ateiti kalbininkai specialistai. Taip pat ir mūsų rašytojai turi kurti mūsų rašomąją kalbą, aštrinti kalbos jausmą, bet taip pat ir jie turi jos vis mokytis ir mokytis. Taigi visi turime dėtis į bendrąjį mūsų kalbos kultūros darbą — be jokių priešybių ir neapykantos. Geras bendrinės kalbos mokėjimas yra mūsų visų tautinė priedermė ir garbės dalykas.

Šių dienų terminologijos reikalai

(Gimtoji kalba, 1941, 1–3 sąs., p. 19–22)

Dabartiniu metu, daug ką iš pagrindų pertvarkant ir iš naujo perkainojant, randas gana apsčiai naujų sąvokų, kurioms pavadinti būtinai reikia arba naujų žodžių sudaryti, arba jau esančiuosius pritaikyti naujiems terminologiniams reikalavimams. Tai yra reikalinga dėl to, kad pats gyvenimas verste verčia šiaip ar taip nusistatyti dėl daugelio specialių pavadinimų ir juos vartoti kiek galint nuosekliau ir visuotiniau, nes dažnas vienos ir tos pačios sąvokos pavadinimų įvairavimas labai kliudo visuotinį jos

supratimą. Taip pat terminų aiškumui daug kenkia ir netinkama jų daryba arba netikslingas jų pasirinkimas. Taigi visai gerus ir tinkamus specialius terminus sudaryti yra nelengvas dalykas: tam reikia ne tik gerai mokėti atitinkamą kalbą, bet ir, svarbiausia, gerai suprasti tas sąvokas, kurioms pavadinti yra sudaromi šie terminai. Čia kalbinis ir loginis galvojimas turi eiti drauge, t. y. kiekvienas vykęs terminas turi būti prasmingas ir ne tik kalbiškai, bet ir logiškai pateisintas, būtent: jo reikšmė turi būti specializuota, semantinės ribos tikslios ir jis pats atsietas nuo įvairių vaizdinių bei emocinių pergyvenimų, buitinių vaidinių, t. y. jis kiek galint daugiau turi būti laisvas nuo dviprasmybės ir sugestyvumo. Ypač tai yra labai *apskaitoma* (plg. *aprašoma, apskaičiuojama* ir kt.), todėl daug geriau dera valdyboms visuotiniuose susirinkimuose daryti ne *atskaitas* (*ataskaitas*), bet *apyskaitas*. Tuo pat sumetimu pirmoje vietoje turėtų būti šaukiami ne *ataskaitiniai*, bet *apyskaitiniai* susirinkimai.

Iš šitų dviejų pavyzdžių jau galime matyti, kaip atsargiai reikia elgtis su terminais. Koks nors neapsižiūrėjimas, nesupratimas ar vienas užsispyrimas negali klausimo išspręsti. Būtinai reikia žiūrėti, kad naujai sudarytasis terminas visai nedviprasmiškai, aiškiai, tikslingai ir lanksčiai galėtų būti visuotinai vartojamas ir pačių vartotojų be sunkenybės suprantamas jo tiesiogine prasme. Juk kiekvienas specialus terminas yra ne bet koks paprastas žodis, bet tam tikras sąvokos nusakymas, jos pavadinimas. Tai yra žodžiai su ypačia, specialia funkcija. Ir jeigu ši specialinė funkcija dėl kurių nors priežasčių kaip reikiant nepareiškiama, tai sakome, kad ir kalbamasis terminas nėra visai vykęs, precizuotas. Pvz., dėl pačios *potvarkio* darybos nieko negalima pasakyti, tik tuo jis yra napatogus, kad šalia jo negalima sudaryti reikiamo veiksmažodžio: *patvarkyti* reiškia ką kita, o *potvarkiauti* yra gramozdiškas ir todėl daugeliui nepriimtinas. Beveik tas pat yra ir su *atskaita* (arba *ataskaita*): pats žodis yra gerai sudarytas, bet savo įprastine daryba jis ne visai tinka reikiamai pavadinimo funkcijai nusakyti, nes jo priešdėlis *at-* sugestyviai sukelia visai kitokių, buitinių, vaidinių ir tuo būdu aptemdo jo tiesioginę reikšmę.

Taigi, šiaip ar taip, specialiuosius ir būtinuosius terminus reikia

svarstyti rimtai, numaningai ir organizuotai, ne taip sau padrikai ar įnoringai. Visų pirma tam būtinai reikalinga darbo sistema. Pvz., jei Lietuvos TSR Konstitucijoje yra nusispręsta vartoti *potvarkį* be atitinkamo veiksmažodžio, tai, rodos, tuo keliu, kad ir ne visai gerai, turėjo būti einama ir sąjunginę konstituciją verčiant. O dabar išėjo nei ratai, nei dviračiai: vienur tas pats dalykas nusakomas vienaip, o kitur jau kitaip.

Kad taip toliau nebūtų, mano supratimu, tuojau reikėtų sudaryti kokį atsakingų žmonių būrelį patiems būtiniausiems ir aktualiausiems kasdieninės spaudos vartojamiems terminams apsvarstyti ir skubiai dėl jų savo nuomonę pareikšti. Politinei terminologijai, kaip tenka girdėti, paskutiniu laiku tokia komisija jau yra sudaryta. Toliau jau platesnio, pagrindinio terminologinio darbo teks imtis Lietuvių Kalbos Institutui, prie kurio kaip tik dabar yra organizuojamas praktinės kalbos ir terminologijos poskyris. Čia jau plačiu mastu turės būti renkama visų sričių termino loginė medžiaga, drauge su atitinkamais specialistais dorojama, kodifikuojama ir atskirais leidiniais arba kitu būdu leidžiama. Bet šalia to Institutas stengsis ateiti į pagalbą ir visiems tiems, kuriems ji bus reikalinga. Tik yra svarbu, kad atitinkamos įstaigos ar atskiri asmenys pirmiau patys susidomėtų terminų reikalu, parinktų reikiamos medžiagos ne plikos, bet su frazeologija (sakiniais), aiškiai formuluotų reikalą, kuriam norima sudaryti terminus, ir, svarbiausia, pageidaujama, kad tas darbas būtų pavedamas numaningiems žmonėms, kurie sugebėtų aiškiai ir tiksliai nusakyti reikiamas sąvokas. Priešingu atveju gali būti taip, kaip su tuo siuvėju, kuris nematavęs apsiima visiems ant nuomonės drabužius siūti. Toks siuvėjas kaip tik yra prastas terminologinis referentas, nesugebąs aiškiai nusakyti reikiamų sąvokų, ir kalbininkas patarėjas, kuris neįstengia arba nesistengia tokias specialines sąvokas suprasti, į jas įsigilinti ir joms tinkamas formas parinkti. Čia iš vienos ir kitos pusės turi pasireikšti ne tik išmaninga kooperacija, bet ir specialybinė kompetencija, be kurios joks rimtas terminologinis darbas yra neįmanomas.

Martynas Mažvydas ir jo vaidmuo lietuvių bendrinės kalbos istorijoje*)

(Aidai, 1947, nr. 5, p. 198–201)

Šiemet minėdami mūsų 400 metų spaudos sukaktuves, mes galime visur naudotis viena rašomąja kalba, kuri yra pasidariusi visuotine mūsų tarpusavinio susižinojimo priemone ir žymiausia mūsų tautybės bei dvasinės kūrybos reiškėja. Ji dabar apima ir literatūrą, ir spaudą, ir teatrą, ir bažnyčią, ir mokslą ir kt. Tiesiog sunku ir įsivaizduoti, kaip mes, atsidūrę tremtyje, galėtume apsieiti be šito bendruomeninio ryšio ir kaip be to galėtų reikštis mūsų tautinė gyvybė bei ateities lūkesčiai. Todėl šiais sukaktuviniais metais yra naudinga trumpai pažvelgti į tuos kelius, kuriais mūsų bendrinė kalba yra plitusi, ir prisiminti tuos pijonierius, kurie pirmieji yra dėję pamatus tos kalbos pastatui.

Tiesiogiai dabartinė mūsų bendrinė kalba nesiekia Martyno Mažvydo laikų, — ji tėra prasidėjusi tik XIX amžiaus pabaigoje, drauge su visu mūsų tautos atgimimu. Jos pati pradžia glaudžiai susijusi su Aušra. Nors patys aušrininkai dar neturėjo aiškios kalbinės empirinės, t. y. gyvosios kalbos duomenimis paremtos programos ir savo samprotavimus daugiausia rėmė aprioriniu deduktyviniu ir romantiniu galvojimu, vis dėlto jų pastangomis bendrinės rašomosios kalbos pagrindu buvo pasirinkta ne kuri kita, bet vakariečių aukštaičių tarmė, ta pati, kuri pustrečio šimtmečio prieš tai buvo vartojama Maž. Lietuvoj ir kuri vėliau po Aušros vis daugiau įsigalėjo, ligi pagaliau XX amžiaus pradžioje Jono Jablonskio rūpesčiu ji buvo įstatyta į pastovų kelią.

Tad dabar kyla klausimas: kaip Maž. Lietuvoj yra prasidėjusi bendrinė kalba? Kas yra buvę jos pirmieji pradininkai? Norėdami į šituos klausimus atsakyti, mes tuojau susiduriame ne tik su Martynu Mažvydu ir jo bendradarbiais, bet ir su visomis to meto aplinkybėmis. Tai yra gana įdomus dalykas. Kilus Vokietijoje reformacijos sąjūdžiui, Maž. Lietuvoj neatsirado užtektinai žmonių,

* 400 metų lietuvių spaudos sukaktuvių proga 1947 m. liepos 11 d. Lietuvių Tremtinių Rašytojų Draugijos suvažiavime skaitytoji paskaita.

kurie būtų galėję tinkamai dirbti šį reformacinį darbą. O tuo tarpu Didžiojoj Lietuvoj jau buvo nemaža gerai išlavintų ir entuziastiškai nusiteikusių šio naujojo tikėjimo išpažinėjų, bet jie dėl žiauraus persekiojimo negalėjo ten laisvai dirbti savo darbo, ir todėl daug kas iš jų turėjo apleisti savo kraštą. It tokie bėgliai sau prieglaudą rado kaip tik Prūsuose, kur hercogas Albrechtas juos visus maloniai priėmė ir kiekvienam davė atsakingo darbo. Be to, žinodamas kaikuriuos iš tokių būsimųjų talkininkų nejaukiai jaučiantis savo tėvynėje, šitas gudrus valdovas ėmė juos ir pats kviesti. Tuo būdu pvz., tarp kitų 1546 m. birželio 8 d. jo buvo iš Didž. Lietuvos pakviestas atvykti į Maž. Lietuvą ir Martynas Mažvydas.

Kas iš tikrųjų yra buvęs Mažvydas ir iš kurios Lietuvos vietos jis yra kilęs, tuo tarpu yra neaišku. Tik tiek yra žinoma, kad tų pat metų rugpjūčio 1 d. jis yra įsimatrikuliavęs Karaliaučiaus universitete, hercogo lėšomis ten studijavo teologiją ir 1548 m. balandžio 5 d. baigė savo universitetines studijas bakalaureato laipsniu. Baigęs universitetą, 1549 m. kovo 18 d. buvo paskirtas Ragainės klebonu: čia bekunigaudamas jis dar buvo ir vertėju prie vietinės valdžios. Mirė 1563 m. gegužės 21 d. Baltramiejus Vilentas savo Evangelijų ir Epistolų prakalboje sako, kad Martynas Mažvydas, jo pusbrolis (frater patruelis), pirmasis parodęs būdą gimtąja kalba rašyti (rationem scribendi linguam patriam primus ostendit) ir išspausdinęs katekizmą bei šventąsias giesmes (Elementa quaedam Catechetica... Cantilenas quoque sacras typis edidit). Bet viename laiške, rašytame už metų po universiteto baigimo, pats Mažvydas sakosi nei trupučio nesuprantąs vokiškai (non calleo aliquantulum germanice) tad yra aišku, kad anksčiau jis yra studijavęs ne kuriame vokiečių universitete, kaip kad yra darę kaikurie jo bendradarbiai, bet galbūt Vilniuje ar kur nors Lenkijoje, todėl jis greitai, po trijų semestrų galėjo baigti ir savo studijas Karaliaučiaus universitete.

Su šitomis nuotrupinėmis autobiografinėmis žiniomis sutinka ir Mažvydo raštų bei jo kalbos analizė. Savo pirmąjį raštą „Catechismusa prasty szadei" jis ne iš vokiečių, bet daugiausia iš lenkų ir kiek mažiau iš lotynų kalbos yra vertęs arba kompiliavęs. Šitą raštą jis yra taikęs ne tiek Mažajai, kiek Didžiajai Lietuvai, todėl

antrojo titulinio lapo pusėje yra įdėjęs tam tikrą atsišaukimą į Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę — ad Magnum Ducatum Lituaniae:

Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara,
Haec mandata Dei, suscipe mente pia,
Ne te, cum dederis rationes, ante tribunae
Augustum, magni indicis ira premat.

Laisvai lietuviškai išvertus, tai maždaug šitaip atrodys:

Laimioji didžiųjų kunigaikščių maitintoja,
Lietuva garsioji,
Maldinga siela priimk šiuos Dievo įsakymus,
Kad tavęs neslopintų didžiojo teisėjo rūstybė,
Kai turėsi duoti apyskaitą prieš aukščiausiąjį teismą.

Toliau, pradedant trečiuoju puslapiu, yra išspausdinta nepasirašyta, bet kaip norvegų profesorius Chr. Stangas yra susekęs, tuometinio Karaliaučiaus universiteto rektoriaus ir teologijos profesoriaus Friedricho Staphylaus parašytoji prakalba Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania gratiam et pacem. Matyti, tuo buvo norima ir pačiai knygelei suteikti daugiau vertės.

Tad noras ypač aiškiai matyti iš toliau sekančios lietuviškos eilėmis parašytos prakalbos, kuri prasideda šiais žodžiais: Knygieles Paczias byla Letuuinikump ir Szemaicziump. Jos pabaigoje irgi panašiai sakoma: Skaitikiet ir dokiet ig rąkas kiewaika (= kiek vaiko) kaip szemaiszia taip letuwynika (t. y. aukštaičio). Taigi šitas katekizmas buvo aiškiai skiriamas tiek žemaičiams, kiek aukštaičiams, t. y. Martynas Mažvydas, kilęs iš Didžiosios Lietuvos, sąmoningai tą savo pirmąjį darbą yra taikęs visiems lietuviams.

Bet šitas jo noras iš pradžios dar nebuvo suderintas su praktika: jo katekizmo kalba dar nebuvo bendrinė, vienodai tinkanti tiek žemaičiams, tiek aukštaičiams, bet aiškiai tarminė, savo pobūdžiu labai artima dabartinėms žemaičių tarmėms, nors visai su jomis ir nesutampanti. Visų pirma joje mes randame veikiant pagrindinį žemaičių tarmių dėsnį — pirmykščių garsų

junginių **tj, dj** pavirtimą ne į afrikatas **č, dž,** kaip kad yra įvykę aukštaičių tarmėse, bet į paprastus dantinius priebalsius **t, d** — prieš senovinį trumpą **a**, kuris žemaičių tarmėse pirmiau po joto pavirto į **e**, ir todėl tas jotas vėliau bendruoju visų baltų kalbų dėsniu turėjo iškristi; pirmykštis ilgasis **a**, priešingai, kurį laiką tuojau dar nepavirto į **e,** ir todėl čia **tj, dj**, lygiai kaip prieš **u**, yra išvirtę į **č** bei **dž,** pvz. tretes, szadei, szadems, szadeis, pateme, atleid, gieid, spend, nepakient, atleidem, gieidem, didem, kulantem, gieidentei, bet vs. vard. treczia, kilm. treczias, iauczia, negaleczia, ds. gal. szmanes kleidenczias, mus ... gieidenczias, gieidenzcius, kleidenczius, su szadziu, tus szadzius, straipsczius ir kt. Ypač įdomios čia yra dalyvinės lytys kleidenczius iš *kleidjantjuos, *geidjantjās, *geidantjuos, *kleidjantjuos, kur pagreičiui yra buvę skiemenys su pirmykščiu trumpuoju bei ilguoju **š** ir balsiu **u** po joto, todėl čia randame ir du įvairius rezultatus, galėjusius pasireikšti tik žemaičių, o ne aukštaičių tarmėje. Iš kitos pusės dabartinio aukštaičių balsio **o** ir žemaičių dvibalsio **uo** vietoje Mažvydas savo kalboj dažniausiai vartoja **a**, pvz. szadis, szmagus, bralei, trakszdawa, nareia, maksla, dawanati ir kt. Tai reikia aiškinti tuo, kad pirmykštis ilgas **ā**, Mažvydo kalboj dar nebuvo pavirtęs į **o**, iš kurio vėliau yra išriedėjęs dabartinis žemaičių dvibalsis **uo**. Gali būti, kad šis **ā** tuomet dar buvo tariamas kaip vidurinis garsas tarp **a** ir **o**, maždaug toks, kaip dabartinis svėdasiškių ar dusetiškių, todėl suprantama, kodėl Mažvydas, nerasdamas tinkamo rašmens tam garsui žymėti, kartais (dažniau) parašo **a,** kartais **o**. Čia jis elgiasi visai panašiai, kaip balsių **e** ir **i** vartosenoje, būtent: nekirčiuotas **e** atviruose viduriniuose skiemenyse yra rašomas visai reguliariai, bet absoliutinėse galūnėse jis dažnai kaitaliojamas su **i**, pvz. vs. įnag. schirde šalia schyrdy (= aukštaičių širdžiai) arba vs. viet. kune, narse, galwaie, szemeie, pateme greta cziesi, stany, szadegi (čia **g** vietoj **j** parašytas), wisamij ir kt.: matyti,

čia anais laikais, kaip ir dabartinėse žamaičių tarmėse, buvo vartojamas vidutinis garsas tarp **e** ir **i**.

Iš kitų būdingų žemaitybių, kurių apsčiai pasitaiko Mažvydo katekizme, yra dar šios paminėtinos: 1. galūninis trumpasis **a** yra gana dažnai visai išmetamas, pvz. atmen, priim, dirb, neapkient, gieid, gals, Diews, stals, tews, welns, makitos (= mokytojas), kraus (= kraujas), wes (= vėjas), iszgielbetas (= išgelbėtojas), apgintas (= apgintojas) ir kt.; 2. pirmykštis ilgasis **ā** po joto galūnėse yra paverčiamas į **e**, pvz. vs. kilm. dwases, wales (aukšt. dvasios, valios), piktases, senases (aukšt. piktosios, senosios) ir kt.; 3. vyriškosios giminės įvardžiai, būdvardžiai ir veikiamieji esamojo laiko dalyviai turi galūnę — ims arba — imus, pvz., tims, visims, wisimus, gims (= jims), artimims, sweikims, tikrims, kaltimus, darantims, gailintims ir kt.; 4. jo- ir i- kamieno vienaskaitos vietininkai turi galūnę -eie arba -ie, pvz. nakteleie, kraugeie (vietoj krauieie), szadegi, naktie ir kt.; 5. i- kamieno vienaskaitos kilmininkas turi galūnę -is, pvz. vgnis, moteris, schirdis ir kt.; 6. o- kamieno daugiskaitos vietininkas turi galūnę -usu (dabartiniai žemaičiai čia taria -ūs arba -ūse), pvz. hukiusu, metusu, praschimusu, wargusu ir kt.; 7. liepiamosios nuosakos lytys daugiskaitoje turi -kem, -ket, pvz. bukem, dokiet, skaitikiet, giwenkiet, permanikiet (išvertus į dabartinę aukštaičių tarmę, būtų būkiam, duokiat, skaitykiat ir kt.); 8. kitos atskiros žemaitybės: milasis, schirdis, mijla, milauses (dabartinių žemaičių myls, su ta pačia šaknimi kaip mylėti ir kt.), prisch (dabartinių žemaičių pryš), dewe, atpent, druktibe (šalia aukštaičių drūtas žemaičiai vartoja drūktas), silwarta, silwartauju (aukštaičiai sako sielvartas, sielvartauju) ir t. t.

Jei dabar palyginsime Mažvydo katekizmo kalbą su jo kitų raštų kalba, tai pamatysime tik dalinį skirtumą. Čia visų pirma, pradedant nuo šv. Ambraziejaus giesmės, vis dažniau yra vartojamos afrikatos **č** ir **dž** vietoj žemaitybių **t** ir **d** iš **tj** ir **dj**, pvz. geidz, siuntz, meldzem, atleidzem, paiauczem

ir kt. Taip pat jau dažniau yra vartojamas balsis **o**, kurio vietoj katekizmo kalboje dar daugiausia yra **a** sutinkamas, pvz. p o n a s, m a l o n e, s z o d i s, s z m o n e s, k o s z n a s ir kt. Be to, balsiai **o**, **e** jau griežčiau skiriami nuo **uo, ie**, pvz. d u o k, d u o n a, p r a p u o l i m a s (čia visur rašomas **u** su rutuliuku viršuje), D i e w a s, w i e r a, t i e k t a i, s e n i e g h i, d i e n a, k a l t i e m u s ir kt. Bet šiaipjau šitos atmainos nėra visur griežtai vienodai įvykdytos. Kad ir žymiai rečiau, mes vis dėlto ir tolimesniuose Mažvydo raštuose sutinkame žemaitybių **t**, **d**, vietoj aukštaitybių **č**, **dž**, pvz. j a u t e i, s z o d e i s, s w e t s (= svečias) ir kt. Beveik vienodai kaip katekizme, taip ir kituose raštuose pirmykščiai galūniniai trumpieji balsiai dažnai yra atmetami arba išmetami, o ilgieji sutrumpinami, pvz. p i k t u s z - g i e r (= pikta už gera), k r a u s (= kraujas), n a u s (= naujas), w e s (= vėjas), s u t w e r t o s (= sutvertojas), i s z g a n i t o s (= išganytojas), g e l b e t o i s (= gelbėtojas), taip pat vs. kilm. D i e w a, t e w a (= Dievo, tėvo), p a g a l e i w i s s o s w a l e s (= valios), i s z d w a s e s (= dvasios), p r a s z a ir t a w a a m s z i n o s e s M a l o n e s (= prašo ir tavo amžinosios malonės) ir kt. Dėl to vienaskaitos vardininko galūnė -j a s dažnai yra paverčiama į -i s, o vienaskaitos galininko galūnė -j ą į -j e, -j i, pvz. g e l b e t o g h i s, p a d e t o g h i s, k r a u g h i s, s a l d z a u s i s, vs. gal. k r a u g h i, k e l i, k a l a w i g h i, n a u g h i s k a i s t u m a, g e l b e t o g h i. Ypač dažnai yra vartojamos j o- ir i- kamieno daiktavardžių vienaskaitos vietininko galūnės -e i e, -i e, pvz. w i e s z p a t e i e, i s c h g ą s t e i e, s m e r t e i e, s c h i r d e i e, p e t e i e, k e l e i j e, m i e s t e l e i j e, v g n i e, k e l i e, k a r s c h t i e, n a k t i e ir kt.; čia dabar žemaičiai visur sako **-ie**, iš -ė j e, pvz. a v i e, ž u o d i e, p e t i e išavėje, ž o d ė j e, p e t ė j e vietoj aukštaičių a v y j e, ž o d y j e, p e t y j e. Taip pat visai panašiai kaip katekizme čia yra vartojama ir daugiskaitos vietininko galūnė -u s u, pvz. d a r b u s u, n a m u s u, n a s r u s u, w a r g u s u, w e i d u s u, s z a b a n g u s u ir kt. Pagaliau čia kaip katekizme yra dar sutinkami nesutrumpinti veiksmažodiniai priešdėliai p r i e-, n u o- (pvz. p r i e r a s c h i t i, p r i e i m t a s, n u o s z e n g e, n u o p u l s ir kt.), liepiamosios nuosakos formantas -k e m, -k e t, -k i e t (pvz. b u -

kem, kalbekem, klausikeme, melskem, skaitikiet, prieimkiet ir kt.), žodyninės žemaitybės mijlas, prisch, nesilwartaukiem ir kt.

Tad kaip reikia visa tai suprasti? Man rodos, tatai galima šitaip aiškinti. Martynas Mažvydas neabejojamai yra buvęs Didžiosios Lietuvos žemaitis. Atvykęs į Mažąją Lietuvą, tuojau, dar bestudijuodamas universitete, jis turėjo imtis literatūrinio darbo, prieš save neturėdamas jokių tradicinių pavyzdžių, ir todėl, dar gerai nesiorientuodamas dėl būsimosios lietuvių rašomosios kalbos linkmės, jis iš pradžios ėmė rašyti taip, kaip pats geriau mokėjo, t. y. savo raštų kalbos pagrindu paėmė savo gimtąją tarmę, todėl jo katekizminė kalba iš tikrųjų yra ne koks nors netvarkingas ar atsitiktinis žemaičių ir aukštaičių tarmių mišinys, bet tik iš dalies vakariečių aukštaičių tarmės įtakos paliestoji sena žemaičių tarmė, dar tebesudaranti aiškią gramatinę sistemą ir savyje išlaikiusi pagrindines žemaitiškąsias ir iš dalies net prožemaitiškąsias kalbines ypatybes; kokių nors rytietybių, kaip kad kai kas klaidingai mano, čia visai nėra. Dalinės aukštaitiškosios vakarietiškos, ne rytietiškos ypatybės katekizme galėjo atsirasti dėl to, kad Mažvydas, kilimo būdamas ir žemaitis, vėliau yra studijavęs ne Žemaičiuose ir santykiavęs su kitų tarmių atstovais, iš kurių jo kalbon galėjo patekti aukštaitiškų elementų; galbūt vienas kitas aukštaičių tarmės dalykas jon galėjo pakliūti ir kam nors kitam korektūrą taisant. Bet vėliau, išspausdinus katekizmą, pasirodė, kad Mažvydo pasirinktasis rašomosios kalbos kelias nėra visai tinkamas plačiajai Maž. Lietuvos visuomenei, kurios daugumą tuomet sudarė ne žemaičiai, bet aukštaičiai, ir todėl nuo žemaičių tarmės turėjo būti daugiau pasukta į aukštaičių tarmę. Šitą posūkį turbūt pagreitino dar ta aplinkybė, kad Mažvydas yra savo raštus ne vienas rašęs arba vertęs, bet apsčiai naudojęsis ir savo kitatarmių bedradarbių darbais; pvz. jo giesmyne randame giesmių ir kitų iš įvairių Didž. Lietuvos vietų kilusių autorių, kaip antai Stanislovo Rapailionies turbūt nuo Eisiškių. Abraomo Kulviečio, arba Kulviškio, iš Kulvos prie Kauno, Tomo Gedkanto iš Varnių, Aleksandro Rodūnionies iš Rodūnios ir kt. Taip pat yra galimas daiktas, kad prie tolimesnių Mažvydo

raštų redagavimo yra prisidėjęs ar bent savo patarimais yra turėjęs įtakos ir jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas, buvęs Karaliaučiaus lietuvių klebonas ir Liuterio Enchiridiono ir Evangelijų bei Epistolų vertėjas: viena, Mažvydo giesmyno antroji dalis buvo išspausdinta po jo mirties, 1570 m., todėl ją spaudai tegalėjo paruošti kas kitas, veikiausiai tas pats Vilentas; antra, vieną kitą Vilento verstą giesmę randame ir Mažvydo giesmyne; ir trečia, tolimesnių Mažvydo raštų kalba tam tikrais atvejais sutinka su Vilento kalba; pvz. jo Evangelijose bei Epistolose randame: garbinket, schlowinket, biloket, pakelket..., meneseie, debeseie, wieszpateie..., pradeia (= pradėjo), biloia (= bylojo), buwa (= buvo), vs. kilm. weia (= vėjo), Diewa (= Dievo), weida (= veido), iaunikaicza (= jaunikaičio), dwases (= dvasios)..., priesake (= prisakė), priestoket (= pristokit), nuosidawe (= nusidavė) ir t. t. Pagaliau kaikurios tolimesnių Mažvydo raštų kalbos ypatybės iš dalies pasikartoja varniškio Simono Vaišnoro Margaritos Theologicos vertimo kalboje. Tad visos tos aplinkybės aiškiai rodo, kad skirtinga ir siaurai tarmiška Mažvydo katekizmo kalba negalėjo tikti bendrine rašomąja Maž. Lietuvos kalba, ir todėl ji tolimesniuose jo raštuose iš dalies buvo pakeista, t. y. buvo pradėta vengti, kad ir nevisai nuosekliai, kaip tik pačių tipiškiausių žemaitiškų ir iš dalies net prožemaitiškų tarmybių, kurios jau visiškai nebesiderino su tuometine daugumos Maž. Lietuvos aukštaičių kalba, ir buvo paliktos visos kitos Mažvydo kalbos ypatybės, kurios tuomet nebuvo visai svetimos aukštaičiams arba bent jiems buvo pakenčiamos.

Kad Martynas Mažvydas iš pat pradžios nėra pradėjęs rašyti aukštaitiškai, nėra nieko nuostabaus: iš kito krašto atvykusiam ir dar gerai nepažįstančiam vietinių reikalavimų, jam buvo nelengva tuojau susiorientuoti naujose gyvenimo aplinkybėse ir viską toliau numatyti. Kad taip iš tikro galėjo būti, labai aiškiai rodo Mykalojaus Daukšos pavyzdys: kad ir didžiausią Žemaičių vyskupijos dalį sudarė žemaičiai ir jis pats ilgą metą gyveno Varniuose, kurį laiką net buvo vyskupijos oficiolas, vis dėlto, versdamas Ledesmos katekizmą arba Wujeko postilę, ra-

šė ne žemaitiškai, bet savo gimtąja viduriečių aukštaičių, tiksliau Kėdainių Dotnuvos apylinkių, tarme. Taip pat ir Konstantinas Sirvydas veikiausiai yra tuo pat keliu ėjęs, savo raštų kalbos pagrindu pasirinkdamas savo gimtąją tarmę.

Tačiau tas faktas, kad Mažvydo katekizmo kalba vėliau buvo kiek pakeista, neikiek nesumažina jo nuopelnų mūsų bendrinės rašomosios kalbos istorijoje: jis ne kas kitas yra ne tik spausdintosios knygos pradininkas, bet ir pirmasis rašomosios kalbos barvedys. Nors Rapailionis su Kulviečiu ir anksčiau negu Mažvydas yra pradėję lietuviškai rašinėti, tačiau niekas iš tų rašytojų nėra prieš pasirodant Mažvydo katekizmui išspausdinęs savo darbą lietuvių kalbą, bent apie tai neturime jokių žinių. Priešingai, ir Rapailionies, ir Kulviečio ankstyvesni giesmių vertimai, — tuodu autoriai yra mirę 1545 m., — pasirodė ne kur kitur, kaip tik vėlyvesniame redaguotame Mažvydo giesmyne.

Martyno Mažvydo pradėtasis rašomosios kalbos baras buvo itin reikšmingas ir sėkmingas. Visų pirma pačioje Maž. Lietuvoj šis darbas buvo intensyviai toliau tęsiamas. Pvz. jau minėtasis Simanas Vaišnoras, varniškis žemaitis, savo 1600 m. Margaritos Theologicos vertime yra rašęs, palyginti, gana gryna Maž. Lietuvos aukštaičių tarme, tik kur nekur, gal per neapsižiūrėjimą, jo darbe pasitaiko dar viena kita žemaitybė. Matyti, jis, kaip ir Mažvydas bei jo bendradarbiai, yra stengęsis įtikti daugumai, todėl jo prakalboje yra sakoma: „ir tą ant lietuvischku žodczu, kaip schosa schalisa kalbama jra, perguldczau, ieng Lietuva bei Zemaiczei... neturetu prieszasties asisakiti, kaip butu tikroses tiesos žodiie Diewa negaleie ischtirti" (J. Gerulis. Senieji lietuvių skaitymai, 176 psl.). Dar daugiau, bendrinę rašomąją kalbą į aukštaičių tarmę pasukę ir ją aiškiau atribojęs nuo žemaičių tarmės yra Jonas Rėza, 1625 m. išleidęs J. Bretkūno verstą Dovydo psalmyną, o Danielius Kleinas savo 1563 m. lotyniškai rašytoje lietuvių kalbos gramatikoje (Grammatica Litvanica) tą kalbą jau galutinai stabilizavo, visai aiškiai apibrėždamas jos pagrindą ir formuluodamas nuolatines jos vartosenos taisykles. Norėdamas sudaryti visuotinai pripažintąją lietuvių rašomąją kalbą, jis peržiūrėjęs visas žinomąsias to meto lietuvių tarmes, rado reikalin-

ga pagrindu pasirinkti vieną bendriausią ir visų geriausią tarmę: „Excolamus unam aliqvam Dialectum, — sako jis, — quae communissima, omniumque optima esse censetur". Ir tokią tarmę jis kaip tik pasirinko Ragainės Įsruties, nuo kurios vėliau jau buvo stengiamasi nebenutolti. Ypač daug jai įsigalėti yra padėjusios paties Kleino 1666 m. išleistosios „Maldu knygeles" ir 1735 m. pirmą kartą visas išspausdintas Quandto Biblijos vertimas. Abu šitie veikalai vėliau buvo daugeliu leidimų leidžiami bei taisomi ir net lig paskutinių laikų kaimiečių stropiai skaitomi. Taip pat ir Ruigio 1747 m. išleistoji gramatika rėmėsi ta pačia tarme, arba, kaip prakalboje pasakyta, „auf dem Hauptdialekt oder auctorisierten reinen Mundart des Insterburgischen und Ragnithischen Sprengels". Po to tąja tarme yra rašę ir visi kiti: K. Donelaitis, M. Mörlinas, J. Schulzas, G. Mielcke, Nesselmannas, Ostermeyeris ir t. t. Tai gana aiškiai galima pvz. matyt iš 1832 m. Kelcho pradėtų leisti „Nusidáwimų apie Ewangelijos Praplatinima tarp Židu ir Pagonu". Štai šio misionierių laikraščio pirmojo numerio įžanginio straipsnio pradžia:

Pakájus t'esie su jummis, wissi szį Rasztélį skaitantieji bey klausantieji, bet ypaczey su jummis, kurrie Kristaus Apreiszkima mylit" bey Jojo szlownios Karalystės Atėjimmo laukiate didziu Issiilgimmu, ir apstingaję Diewo Malonę Kristuje Jezuje patys patyrę, isz Szirdies geidziat", kad tą, jey galint, kožna Duszia į Dalykus gáutu! Pakájus su jummis! alle ne tas Pakájus, kurri Swiets duoda. Tas n'ilgay iszliekt. Žémiszkos Karalystes pirm trumpo Czèso Pakájuje susibuvo; bet Maisztai, Karai ir tolaus umay didį Suirrimma padáre, ir Kárdas bey Angelas Žuddytojis be Mieroš kerta.

Neatsitiktinai Maž. Lietuvos aukštaičių tarmė buvo pagrindu paimta Augusto Schleicherio mokslinei lietuvių kalbos gramatikai. 1856 m. Pragoje išspausdintai, ir tilžėno Fr. Kuršaičio kalbiniams darbams — 1870—83 m. Hallėje išleistam vokiškai lietuviškam ir lietuviškai vokiškam žodynui bei ten pat 1876 m. išspausdintai lietuvių kalbos gramatikai. Šitie veikalai didžiai įtakūs yra buvę ir aušrininkams; pvz. J. Basanavičius, viename Aušros numeryje recenzuodamas Kuršaičio gramatiką, įsakmiai pataria savo bendradarbiams ją studijuoti ir naudotis ja. O J. Mikšas,

Vainuto žemaičiui Miglovarai (Juozapui Myliauskui) redakcijos vardu atsakydamas, tiesiog pareiškia: „Musu statraszas (tiesrasztis, ortographija) yra Schleikerio pastatytasis" (Auszra, 1883, 120 psl.). Taigi Maž. Lietuvoj bent pustrečio šimtmečio vartotoji bendrinė rašomoji kalba, paremta vakariečių aukštaičių tarme, XIX amžiaus pabaigoje pasiekė Aušrą, o per ją ir laisvosios Lietuvos laikus, kuriais ji buvo pradėjus reikštis visu savo pilnumu ir turtingumu.

Tuo būdu lygiai prieš 400 metų Martyno Mažvydo pradėtasis mums visiems be galo svarbus lietuvių kalbos darbas nenuėjo niekais, bet visą laiką vis augo ir toliau plito, ligi pagaliau mūsų tauta pabudo iš tautinio miego ir nusikratė svetimos vergijos pančių. Reikia tikėtis, tas darbas nepaliaus ir toliau, kol dar spindės lietuvių tautinė sąmonė ir ilgesingas laisvės troškimas.

Dr. PRANAS SKARDŽIUS

LIETUVIŲ KALBA, JOS SUSIDARYMAS IR RAIDA

PATRIA

Išleido „PATRIA" Tübingene.
1947 — 400 LIETUVIŠKOSIOS KNYGOS SUKAKTIES — METAIS
Spaudė L. Kallenberg Buchdruckerei, Ludwigsburge. Tiražas 250 egzempliorių. Studijų reikalams.

Tiek lietuvių kalbos bei literatūros mokytojui, tiek rašytojui ir šiaip spaudos žmogui kartais tenka susidurti su bendrais mūsų kalbos praeities klausimais: iš kur yra atsiradusi mūsų kalba, kokiais keliais ji yra plitusi, kaip yra susidariusios būdingosios jos ypatybės ir kt. Eiliniai žmonės, nestudijavę kalbotyros, į tos rūšies klausimus dažnai atsako labai įvairiai ir nevienodai. Vieni mano, kad mūsų kalba yra labai sena, ir todėl ji skiriasi nuo kitų Europos kalbų. Kiti ją taria esant vienodo senumo su sanskritu arba net dar senesnę. O vienas mūsų keliauninkas net tvirtino, kad jis Indijoj galėjęs su vienos tarmės žmonėmis lietuviškai susikalbėti! Ir tt.

Nenagrinėdamas visų šitų nuomonių teisingumo arba nepagrįstumo, aš čia bendrais bruožais ir neperdaug specialia forma trumpai pasistengsiu iškelti aikštėn tai, ką apie antraštėj minimuosius dalykus gali pasakyti šių dienų kalbos mokslas. O jis gali pasakyti daug daugiau, negu kad eiliniai nespecialistai yra linkę manyti. Žymesnieji kalbų tyrinėtojai jau praėjusiame amžiuje yra pastebėję, kad daugumas Europos ir kaikurios Azijos (iranėnų, indų, armėnų ir kt.) kalbos apsčiai turi, o seniau dar daugiau yra turėjusios visokių bendrybių ir šiaip panašybių. Toliau buvo patirta, kad šitos bendrybės yra ne atsitiktiniai dalykai, bet sudaro vieną ištisą organinę sistemą, galinčią atsirasti tik iš artimos kalbų giminystės. Pvz. daugelis romanų kalbų bendrybių gali būti tuo būdu lengvai išaiškinama iš lotynų kalbos; kaip antai, prc. c h e v a l, it. c a v a l l o arba prc. c h i e n, it. c a n e yra kildintini iš lot. c a b a l l u s ir c a n i s. Visos šitų žodžių skirtybės yra atsiradusios vėliau, jau atskirose kalbose. Visai panašiai galėjo būti ir kitais atvejais. Pvz. b r o l i s, latvių

b r a: l i s[1] dabartinėse Europos kalbose yra labai įvairiai vadinamas: rusų b r a t, čekų b r a t r, vok. B r u d e r, danų b r o d e r, anglų b r o t h e r, prc. f r è r e, it. f r a t e l l o ir kt. Bet senovinėse kalbose tas pat žodis turi daug daugiau panašumo kaip dabartinėse, pvz. sen. indų b h r a: t a r — (vs. vd. b h r a: t a:), avest. b r a: t a r, graikų f r a: t e: r (arba fra: to: r) „brolijos narys" (pats b r o l i s jų vadinamas nauju žodžiu a d e l f ó s), lot. f r a: t e r, sen. airių b r á t h i r ir kt. Todėl dabartinės įvairios šio žodžio lytys yra laikytinos ne senovinėmis, bet vėlesnio kilimo. Pvz. lot. mažybinis daiktavardis f r a t e l l u s „brolelis", išvirtęs italų kalboje į f r a t e l l o, ilgainiui neteko savo mažybinės reikšmės ir, pradėtas vartoti „broliui" žymėti, vėliau visai išstūmė iš vartosenos tiesioginį lot. f r a: t e r' i o palikuonį italų kalboje. Visai panašiai ir mūsų b r o l i s, iš pradžios veikiausiai buvęs tik maloninės reikšmės, su laiku iš vartosenos yra išstūmęs priebalsinį kamieną b r o t e r-, kurį dar randame mažybiniame daiktavardyje b r o t e r-ė l i s „brolelis" ir žemaičių veiksmažodyje b r o t e r-a u t i e s „broliautis". Sprendžiant iš kitų kalbų ir mūsų kalbos duomenų, mes seniau šalia b r o t e r- būsime dar pažinę ir vs. vd. *b r ó t ė arba *b r ó t u o, vs. km. *b r ó t e r e s, panašiai kaip sen liet. m ó t e, vs. km. m ó t e r e s arba s e s u o, vs. km. s e s e r ė s (s e s e r s); plg. dar sen. prūsų b r a t: t i šalia b r o t e „brolis" iš *b r a: t e:, kur galūninis **-r** yra jau seniai atmestas; sen. graikai šį **r** dar tebeturi išlaikę vs. vardininke: f r a: t e: r. Kaikuriose germanų kalbose pirmykštis priebalsis **t** dėl visuotinės priebalsių pervartos (Lautverschiebung) buvo paverstas į **d**: vok. B r u d e r, sen. vok. augšt. b r u o d e r, danų b r o d e r ir kt. Mūsų kalboje, be to, pirmykštis ilgasis **a**:, kuris latvių kalboje lig šiol yra išlikęs, nelabai seniai tam tikrose aplinkybėse buvo paverstas į **o**; šitą procesą dar galime iš dalies matyti XVI amžiaus Mažvydo katekizmo kalboje ir dabartinėse rytiečių augštaičių tarmėse, kurių pačiuose pietų rytuose vietoj vakariečių ilgo **o** yra vietomis tariamas beveik kaip grynas ilgas **a**:, pvz. b r a: l i s, t a: l i m a s

[1] Ilguosius kitų kalbų balsius čia žymiu dviem taškais iš šalies.

ir kt. Tuo būdu mes galime susekti vėlyvesnes įvairuojančias šio žodžio atmainas atskirose kalbose ir surasti vieną seniausią pagrindinę lytį, iš kurios dėsningai galėjo išriedėti visos kitos lytys. Tokia pagrindinė ir seniausia lytis, sprendžiant pagal atskirų kalbų garsų dėsnius bei jų atmainas, galėjo būti tik *b h r a: - t e: r [2] arba *b h r a: t o: r; plg. gr. f r a: t e: r, vs. km. f r a: t r o s; lot. f r a: t e r, vs. km. f r a: t r ì s (iš f r a: t r e s) ir kt.

Šituo būdu atstatytoji kalbamojo žodžio prolytė, savaime suprantama, istoriškai niekur nėra paliudyta, bet pagal atskirų kalbų garsų dėsnius ji seniau tikrai galėjo būti vartojama, nes šiaip būtų visai nesuprantama, iš kur būtų galėjęs atsirasti toks didelis mūsų b r o l i o (senesnio *b r o t e r e s) atitikmenų panašumas įvairiose kitose kalbose. Ši mįslė mums tuojau paaiškėja, kai su lyginamojo istorinio kalbotyros metodo pagalba mes induktyviniu keliu surandame seniausią lytį *b h r a: t e r-, iš kurios vėliau dėsningai galėjo išriedėti mūsų b r o t e r-, sen. indų b h r a: t a r-, avest. b r a: t a r-, gr. lot. f r a: t e r-, sen. vok. augšt. b r u o d e r- ir kt. Ir dar daugiau: šituo būdu mes galime patirti, kad ne tik atskiri panašūs gimininių kalbų žodžiai gali būti kilę iš bendrų prolyčių, bet net ir ištisos giminingos kalbos gali būti išriedėjusios iš vieno bendro šaltinio, vienos bendros kalbos, arba p r o k a l b ė s, lygiai taip pat, kaip įvairios romanų kalbos istoriniais laikais yra kilusios iš vieno bendro kamieno — lotynų kalbos. Tokios giminingos kalbos, išriedėjusios iš vienos prokalbės, pasirodė besančios baltų, arba aisčių, jų tarpe lietuvių, latvių ir kt., toliau slavų, germanų, keltų, graikų, italikų, albanų, armėnų, indų, iranėnų, tocharų, hetitų ir kt. Jos visos paprastai vadinamos i n d o - e u r o p i e č i ų kalbomis, turi tiek bendrybių, kad jos be jokios sunkenybės gali būti laikomos vienos didelės šeimos nariais, kilusiais iš vienos bendros kalbos, arba ide. (= indoeuropiečių) prokalbės.

Ši rekonstruotoji prokalbė tuo tarpu tėra tik hipotetinis dalykas, vien induktyvinė kalbotyrinių tyrinėjimų išdava, bet ji

[2] Žvaigždute žymimos lytys, kurios nėra išlikusios, bet seniau tikrai galėjo būti vartojamos.

kalbiškai ir logiškai yra tiek pagrįsta, kad jos galimumu dabar visai nebetenka abejoti. Priešingai, visas augščiau minėtąsias ide. kalbas suprasdami kaip įvairias kalbotyros priemonėmis susektos kalbinės vienovės plitimo formas, mes galime ko giliau pažvelgti į atskirų kalbų senovę, kurios nebesiekia jokie rašytiniai paminklai ir apie kurią mums nieko nebegali pasakyti nei istorija, nei archeologija, nei kiti mokslai. Štai mūsų kalbos šaltiniai tesiekia tik XVI amžiaus, bet lyginamuoju istoriniu būdu mes galime jos raidą sekti žymiai toliau, net už dviejų ar pustrečio tūkstantmečio prieš Kr. Pvz. s ū n u s mūsų kalboj stovi vienai vienas, be jokių giminaičių, ir todėl iš vienos mūsų kalbos negalime jo niekaip išaiškinti. Latvių kalboje jo jau visai neberandame, — tam jie turi savo naujai susidarę d e: l s. Sen. prūsų bei slavų kalbos čia irgi nedaug ką tegali padėti, nes ir jose šio žodžio giminiečių, kurie padėtų jo kilmę surasti, taip pat nėra išlikusių. Visai kas kita yra sen. indų s ū n u s (galūninis **-s** yra aspiruotai tariamas, lyg tam tikras **h**): šalia jo vartojamosios lytys s ū t e — „gimdo", s ū t i — „gimdymas", s ū t u — „nėštumas" ir kt. aiškiai rodo, kad s ū n u s yra sudarytas iš šaknies s ū- — „gimdyti" bei priesagos -n u- ir iš pradžios galėjo būti ne kas kita kaip „gimdymas" arba „gimdytinis", lygiai kaip latvių d e: l s, su priesaga -l a- sudarytas iš d e: t (dėt) „žįsti", iš pradžių tėra buvęs „žinduklis". Be to, iš šio žodžio atitikmenų buvimo kitose ide. kalbose matyti, kad jis buvo pradėtas vartoti ne vien mūsų kalboje, bet daug anksčiau, kada mūsų kalba su savo giminaitėmis dar nebuvo išsiskyrusi iš ide. prokalbės arba kada tos šaknies daryba mūsų kaip ir sen. indų kalboje dar tebebuvo visai gyva. O tai turėjo būti labai seniai, dar priešistoriniais laikais, gal net prieš kelis tūkstančius metų.

Bet tokių žodžių, paveldėtų iš pačios žilosios senovės arba net iš pačios ide. prokalbės laikų, mūsų kalboje yra nedaugiausia išlikusių, — nemaža jų dalis yra jau išnykę arba dabar tebenyksta. Pvz. senovinis galvijų pavadinimas (plg. latvių g u o v s „karvė", sen. indų g a ù s „jautis, galvijas, karvė" šalia ds. vd. g a: v a s, gr. b o u s „galvijas", lot. b o: s, vs. km. b o v i s „t. p.", arm. k o v „k a r v ė" ir kt.) yra beveik išnykęs mūsų kalboje; pėdsakų dar sutinkame vietovardyje G u o v a i n i a i, tolimesnia-

me darinyje g u o t a s „kaimenė, būrys“ ir kt. Kiek daugiau tiesioginių liudininkų turi dabartinio a r k l i o protėvis: senovinėje mūsų raštų kalboje vartojamoji a š v a, e š v a „kumelė“ ir kitų kalbų atitikmenys rodo, kad seniau ir mes būsime turėję kitokį, dar senesnį a r k l i o pavadinimą, būtent — *a š v a s, iš dar senesnio *e š v a s, kuris atliepia sen. indų a š v a s, lot. e q u u s iš e q u o s ir kt.; mūsų a š v a taip santykiauja su *a š v a s kaip lot. e q u a su e q u u s ir kt. Bet ilgainiui tas *a š v a s mūsų kalboje išnyko, ir jo vietoje buvo pradėtas vartoti naujadaras a r k l y s, šalia a r k l o sudarytas lygiai taip pat, kaip pvz. r y t y s „rytinis“ šalia r y t o ir tt. Žemaičiai iš *a š v o arba a š v o s turi susidarę tolimesnį darinį a š v i e n i s „arklys“; dėl darybos plg. l a p a s : l a p i e n i s, r o p ė : r o p i e n i s „ropės lapas“ ir kt. Šiaip gyvojoj žmonių kalboj šių dviejų žodžių liekanų dar randame vietovardžiuose, pvz. A š v a „upė“, A š v i j a „t. p.“ ir kt. Visai kas kita yra p e k u s „galvijai, raguočiai; banda“: jis yra ne tik dar plačiai vartojamas senovinėje raštų kalboje (pvz. Bretkūno biblijoje, Daukšos postilėje, Sirvydo žodyne ir kt.), bet dar vietomis sutinkamas ir dabartinėje žmonių kalboje, pvz. Vilniaus krašto šnektose (Zieteloje, Zasečiuose ir kt.). Šiapjau šis žodis, būdamas paveldėtas iš senų senovės (plg. sen. prūsų p e c k u, lot. p e c u, sen. indų p a š u, vid. vok. žem. f e h u ir kt.), dabartinėse kitose tarmėse nebevartojamas; neberandame jo ir latvių kalboje.

Taigi daugelio senų paveldėtinių žodžių mes jau visai nebeturime arba kaikuriuos iš jų dabar pamažu prarandame. Todėl dabartinėje mūsų kalboje yra žodžių, kurių atitikmenų tolimesnėse ide. kalbose visai nėra, arba tokių, kuriuos dar pažįsta tik kitos baltų kalbos. Pvz. mūsų b r i e d i s (arba b r i e d y s) „Hirsch“ yra dar pažįstamas prūsams (b r a y d i s „Elch“) ir latviams (b r i e d i s). Bet š i a u d a s tėra vartojamas tik vienoj mūsų kalboj, o latviai tam reikalui turi s a l m s šalia prūsų s a l m e; plg. dar rusų s o l o m a, lenkų s l o m a (su kietu l), čekų s l á m a iš *s o l m a, sen. vok. augšt. h a l m ir kt. L a n g a s vėl bendrai vadinamas lietuvių ir latvių (l u o g s iš *langas), o prūsų l a n x t o yra jau kitaip sudarytas, turbūt iš *l a n g-s t a:. Pagaliau yra visa eilė žodžių, kurie tėra sutinkami

tik atskirose mūsų tarmėse; pvz. augštaičiai sako a k m u o, a n t i s, a r u o d a s, o žemaičiai k ū l i s, p y l ė, m i e g a ir tt.

Apskritai reikia pasakyti, kad mes, kaip ir kitos ide. tautos, šiandien nesiverčiame vien senoviniais žodžiais — mes visą laiką perdirbinėjame senus žodžius arba kartais ir naujus susidarome. Štai viena vilkaviškietė, gyvai pasakodama apie Marijampolės kareivinių bombardavimą, ėmė vokiečių smingamuosius lėktuvus ir pavadino s t a u g l i a i s: matyti, jai visų pirma krito į galvą baisus tų lėktuvų staugimas, ir todėl ji taip pavadino pačius lėktuvus. Arba štai augštaičiai seilių tekėjimo ligą vadina s e i l ė t e k i u, o žemaičiai s e i l ė g ė r i u. Tai yra dėl to, kad aukštaičiams sudarant šį žodį, pirmiausia krito į akis seilių tekėjimas, o žemaičiams, priešingai, būdingesnis pasirodė seilių gėrimas atgal, todėl ir buvo vienam ir tam pačiam reikalui sudaryti du gana įvairūs žodžiai.

Iš šių pavyzdžių matyti, kad daiktai arba įvykiai mūsų kalboje yra pavadinami ne iš rūšies, bet iš kurios nors ryškesnės ar būdingesnės ypatybės, kuri žodžio sudarytojui pirmiau krinta į galvą. Todėl kasdieninėje žmonių kalboje yra stengiamasi ko aiškiausiai išreikšti skirtingąsias daikto savybes, konkrečias įvykio ypatybes ir įvairias veiklos modifikacijas. Pvz. veliuoniškiai vištvanagį vadina p e s l y s, kuliškiai, mosėdiškiai k l y k i s (nuo k l y k t i), jurbarkiškiai, kvėdarniškiai s u o p i s (nuo s u o p u o t i „suptis"), o dusetiškiai l i n g ė (nuo l i n g u o t i). Taip pat tokie subtilūs reikšmės niuansai yra dažnai nusakomi ir įvairiomis priesagomis, pvz. b e r n a s, b e r n ė k a s, b e r n e k š i s, b e r n ė n a s, b e r n y n a s, b e r n i o k a s, b e r n i o k i o k a s, b e r n i o k š l i s, b e r n i ū k š t i s, b e r n u o l i s ir kt.

Ypač ryškiai ši variacija matyti onomatopoetinių žodžių daryboje, pvz. įvairūs paukščių pavadinimai: b u d u t i s, l u p u t i s, m i k u t i s, s l u k u t i s, t a k u t i s, t i k u t i s, t u t u t i s, u p u t i s ir kt. Kaikuriuose tos rūšies žodžiuose stengiamasi net pasikartojančiuosius garsus atvaizduoti; pvz. dvejybinių žodžių v i v i r s y s arba v i e v e r s y s pakartojamomis dalimis v i e-, v e r- norima ryškiau išreikšti šio paukščio giedoseną; plg. č i v i r v i r ir kt.

Šitokį konkretų ir pavaizdų mūsų liaudies galvojimą itin aiškiai parodo Liudviko J. Rėzos paskelbtoji liaudies daina „Žvirblytis“:

Išėjo tėtužis, iškūprino,
Pūčkelę prie šono ten dyrino.
Įstel'jęs betupint, pavilbino,
Atlaužęs žvirblytį nubildino.
Parvežė brolyčiai, pargirgždino,
Įvilko nuo rogių, įčiunčino.
Nupešė dukrytės, nudulkino,
Iškepė mamužė, iščirškino,
Įnešė sesytės, įstyrijo,
Pastatė ant stalo, parėplino.
Susėdo svetyčiai, surioglino,
Suvalgė žvirblytį, sutraškino.

Tokiu nuolatinės diferenciacijos keliu beplisdama, mūsų kalba ilgainiui pasidarė visai savotiška ir skirtinga, todėl ji dabar daugiau ar mažiau skiriasi nuo kitų ide. kalbų. Šitas skirtumas pasireiškia ne tik žodyno, bet ir garsų, žodžių darybos ir kaitybos srityje. Tai visai aiškiai galime matyti palygindami vieną kalbą su kita. Štai, pvz., kad ir latvių kalba:

Sudrabin'a luoku liecu,
zelta kalu kamanin'as,
lai brauc mana li:gavin'a
ka: sauli:te mirdze:dama.

Šita latvių liaudies dainelė yra mums labai artima ir beveik suprantama, nes joje yra gana daug bendrybių, nors kartais ir kitokesnės reikšmės. Pvz. latvių s u d r a b i n' š, km. s u d r a b i n' a yra mažybinis daiktavardis nuo s u d r a b s, kuris metatezės keliu yra kilęs iš *s u d a b r a s ir atliepia mūsų tarmybei s u d a b r a s, o mūsų s u d a b r i n i s, kuriam formaliai atliepia latvių s u d r a b i n' š „sidabrėlis“, yra būdvardis. Latvių z e l t s „auksas“ yra ne kas kita kaip mūsų būdvardis ž e l t a s „gelsvas“ ir toliau santykiauja su mūsų ž e l t i, ž a l i a s ir kt. Latvių k a m a n a s, iš kur yra sudarytas mažybinis

daiktavardis k a m a n i n' a s, reiškia „roges", o mūsų k a m a n o s yra „odinis apinasris (dažniausiai su žaboklėmis)". Kiti žodžiai yra tos pačios reikšmės, kaip ir mūsų kalbos atitikmenys: l u o k u l i e c u = l a n k ą l e n k i a u, k a l u = k a l a u, b r a u c = b r a u k i a ir kt. Tik viena l i: g a v a „marti, moteris", iš kurios yra kilusi l i: g a v i n' a „mergaitė", yra mums visai nepažįstama, nors jos daryba mums ir nėra svetima, plg. l i: g a v a : l i: g t (= mūsų l y g t i) „derėti", mūsų p y l i a v a : p i l t i ir kt. Taigi ši latvių dainelė gali būti lietuviškai maždaug šiaip nusakyta:

Sudabrėlio lanką lenkiau,
Aukso kalau kamanėles (= rogeles),
Lai braukia (= vyksta) mano mergytė
Kaip saulytė mirgėdama.

Daug svetimesnė mums yra senovės prūsų kalba, pvz.:

Mes turrimai Deivan stan Rikijan kirscha wissan, powijstin bia:tvei[3] bhe milijt, kai mes tenne:ison paggan noūsesmu Tawischen en swaia:smu kermnen ni ainan schkūdan bhe wargan segge:mai, schla:its stesmu galbimai bhe brewinnimai en wissans kermeniskans nautins.

Lietuviškai išverstas šis tekstas atrodys maždaug šitaip:

Mes turime Viešpaties Dievo bijoti daugiau už viską (pažodžiui: per visą daiktą) bei jį mylėti, kad mes dėl jo mūsų artimui nedarytume žalos bei kančios jo kūnui, bet jam pagelbėtume visuose kūno reikaluose.

Šitas prūsiškas Liuterio katekizmo vertimo gabalas mums atrodo dėl to svetimesnis, kad jame yra daug mums nepažįstamų žodžių bei atskirų lyčių. Pvz. r i k i j s arba r i c k i s, r y k y e s „Herr" šalia vs. km. r i k i j a s, gl. r i k i j a n yra paskolintas iš gotų kalbos ir mūsų gyvojoje žmonių kalboje visai nepažįstamas; Daukanto raštų kalbos r y k y s, kaip K. Būga jau yra pastebėjęs, veikiausiai yra paimtas iš prūsų kalbos. L y t y s k i r s c h a, p o w i j s t i n mums visai svetimos, t e n n e i s o n

[3] Trečiajame prūsų kalbos katekizme ilgieji kirčiuotieji balsiai dažnai yra žymimi brūkšneliais ant atitinkamų raidžių.

yra savotiška asmeninio įvardžio t a n s „jis" vs. km. lytis, sudaryta su galūne -s o n, kuri mūsų kalboje atliepia įvardinei galūnei -s ų iš -s u o n ds. kilmininkuose m ū-s ų ir j ū-s ų. p a g g a n yra neaiškios darybos priežastinis prielinksnis „dėl". n o ū s e s m u yra su vs. naudininko galūne -s m u (plg. s t e - s m u šalia s t a s „tas") savotišku būdu sudaryta iš ds. km. n o ū s o n „mūsų" ir todėl formaliai atliepia mūsų m ū s a j a m. Galininkas t a w i s c h e n „artimą" (iš *t a v i s j a n) savo šaknimi t a v- yra jungtinas su lat. t u v s „artimas"; dėl balsių kaitos plg. ž ū-t i: ž u v- o: ž a v-i n t i „žudyti", s w a i-a s m u yra savyb. įvardžio naudin. nuo s w a i s „savas" iš *s v a j a s. Vs. gl. k e r m n e n ir k e r m e n e n „kūną" yra vartojamas šalia vs. vd. k e r m e n s ir vs. km. k e r m e n e s, taigi su priesaga -m e n- yra sudarytas iš šaknies k e r-, kurią randame dar sen. indų žodyje c a r m a „oda" ir rusų č e r e v o „kūnas, skilvis, pilvas" iš *č e r v o; iš k e r-m e n- toliau su priesaga -i s k a- yra sudarytas būdvardis k e r-m e n i s k a- „kūniškas". S e g g e : m a i „darytume" šalia s e g g i t „daryti" yra nežinomos kilmės žodis, b r e w i n i m a i „wir fördern" yra kaikurių kalbininkų jungiamas su mūsų b r i a u t i s „sich vordrängen" iš *b r e u-, bet šių žodžių reikšmės yra labai tolimos. Ds. gl. n a u t i n s šalia vs. nd. n a u t e i ir vs. gl. n a u t i n rodo prūsų kalboj buvus vs. vd. *n a u t i s „Not", kuris toliau santykiauja su gotų n a w i s „negyvas, tot". lat. n a : v e „mirtis", mūsų n o v y t i „kankinti, žudyti, naikinti" ir kt.

Ir ne tik šitoje citatoje, bet ir visoje kitoje prūsų trijų katekizmų bei Elbingo žodynėlio kalboje randame daug ne tik įvairių skirtybių, bet ir visą eilę senų lyčių, kurių mūsų bei latvių kalbose arba visai nėra, arba yra išlikę tik vienas kitas jų pėdsakas. Pvz., prūsų kalboje yra dar visur išlikęs dvibalsis e i, kur mūsų bei latvių kalbose jau yra i e, kaip antai: d e i w s : mūsų d i e v a s, lat. d i e v s; vs. gl. d e i n a n: mūsų d i e n ą, lat. d i e n u (per *d e i n u o iš *d e i n a n); n o s e i l i s „dvasia": mūsų s i e l a „sielvartas, širdgėla; sąžinė (Daukšos kalboje)" ir kt. Mišrieji dvibalsiai a n, e n, i n, u n prūsų kalboj dar tebėr visur sveiki, ne tik žodžio pradžioje ir viduryje, bet ir

žodžio galūnėje bei prieš **s** ir kitus priebalsius, pvz. vs. gl. d e i - w a n: mūsų dievą, lat. d i e w u; m e n s a : žem. m ę s a ir m e i s a, lat. m i e s a (mūsų m ė s a yra paskolinta iš gudų kalbos); t i e n s t w e i „jaudinti, reizen", liepiamosios nuosakos 2 ds. asmuo t e n s e i t i: t ę s t i „dehnend, ziehen" ir kt. Priebalsių junginiai tj, dj dar tebėr neišvirtę į afrikatas, pvz. e r i s t i a n „ėriukas": mūsų ė r i š č i a s; m e d i a n „miškas": mūsų m e d ž i a s: lat. m e ž s iš *m e d j a s ir kt. Daiktavardžių niekatroji giminė (neutrum) prūsų kalboj dar plačiai vartojama, o mūsų bei latvių kalbose jos jau visai nebėra; pvz. e r i s t i a n „ėriukas", m a l d i a n kumeliukas" (dėl darybos plg. graikų p a i d i o n „vaikelis" šalia p a i s, vs. km. p a i d o s „vaikas"), panu „u g n i s" (iš čia apie Kristaus laikus yra paskolinta suomių p a n u „t. p."), p e c k u „galvijai" (tai yra grynas kamienas be galūnės **s**, tos pat rūšies, kaip būdvardiniai niekatrosios giminės kamienai g r a ž u, s a l d u šalia g r a ž u s, s a l d u s) ir kt. Kitos senos, tik prūsų kalboj išlikusios lytys dar yra: ds. gl. d e i w a n s, r a n k a n s: mūsų d i e v u s, r a n k a s (senovinė šio linksnio galūnė -a n s tėra išlikusi tik įvardžiuotinio būdvardžio mot. giminės ds. galininke, pvz. g e r ą s i a s iš *g e r a n s-j ą s ir kt.); asmeninių įvardžių vs. nd. m e n n e i, t e b b e i, s e b b e i: mūsų m a n, t a u, s a u iš m a n i, t a v i, s a v i arba m a n i e, t a v i e, s a v i e; vs. gl. m i e n, t i e n, s i e n: mūsų m a n e, t a v e, s a v e; ds. gl. m a n s, w a n s: mūsų m u s, j u s; kelintinis skaitvardis u s c h t s (iš *u š t a s, iš kur yra Maž. Lietuvos u š ė s „šešios savaitės", u š i a u n i n k ė „Sechswöchnerin"): mūsų š e š t a s; n e w i n t s: mūsų d e v i n t a s ir kt. Bet ypač daug senų dalykų yra išlikę prūsų kalbos žodyne. Pvz. g e n n o „Weib" (čia galūninis **o** yra kilęs iš senesnio ilgo **a**:, plg. ds. nd. g e n n a: -m a n s „moteriškėms") yra daug senesnė už slavų ž e n a „žmona", nes čia **ž** prieš **e** tik vėliau yra išriedėjęs iš senesnio **g**. Taip pat ir prūsų d a d a n, kaip rodo sen. indų d a d h i, vs. km. d a d h n a s „rūgštus pienas", turi būti labai senas žodis, nes jo atitikmens nerandame nei vienoje kaimyninėje kalboje. Pagaliau ir veiksmažodis w a i s t „žinoti", ds. 1 asmuo w a i d i m a i „mes žinome" irgi turi būti senas, paveldėtinis žodis (plg. sen. indų

v e d a, gr. o i d a „aš žinau" iš *v o i d a, gotų w a i t ir kt.); mūsų kalboje iš šios šaknies tėra sudarytas v a i s t a s „Heilmittel" iš *v a i d-t a s. Taigi šitos skirtybės ir senybės neabejojamai rodo, kad prūsų kalba yra buvusi visai atskira baltų kalba, daug senesnė už mūsų ir latvių kalbas, kitais žodžiais tariant — sen prūsų kalba yra buvusi ne ta pati dabartinė lietuvių kalba, kaip kad J. Grigolaitis dar rašo 1947 m. sausio mėn. 9 dienos „Mūsų Kelyje", bet vyresnioji lietuvių ir latvių kalbų sesuo, seniausias baltų, arba aisčių, bet nieku būdu ne germanų kalbų šeimos narys.

Ir tai yra visai suprantama. Senovės prūsai jau prieškristiniais amžiais yra skyrium gyvenę plačiame plote tarp Vyslos ir Nemuno upių, toliau nuo lietuvių ir latvių protėvių, kurie, kaip rodo vietovardžiai ir archeologiniai bei istoriniai šaltiniai, buvo toliau į rytus įsikūrę ir kurių viena atšaka g a l i n d ų (t. y. galinių gyventojų) vardu yra dar XI—XII amžiaus rusų kronikose minima net prie Protvos upės ties Možaisku, netoli Maskvos. Be to, dabartiniame Baltijos pajūry, tarp Ventpilės ir Klaipėdos, maždaug dabartinėj latvių Kuržemėj, šiaurinėj bei vakarinėj Žemaičių daly ir Klaipėdos krašte gyveno kuršiai, kurie pietuose pagal Dusburgą buvo nutįsę net lig Nemuno. Pagaliau dabartiniame Suvalkų krašte ir kiek toliau į pietus, kaip iš istorijos šaltinių žinome, seniau yra gyvenę prūsams artimi sūduviai ir jotvingiai. Taigi lietuviai bei latviai senovėj nėra net savo gyvenamomis vietomis tiesiogiai susisiekę su prūsų kraštu, todėl jiems gyvenant visiškai skyrium, ir jų kalbos galėjo vystytis visai skirtingais, savaimingais keliais. Visų pirma prūsų kalba, maždaug apie pirmo tūkstantmečio vidurį prieš Kr. išsiskyrusi iš baltų prokalbės, ilgą laiką yra plitusi vienai viena, nepriklausomai nuo kitų kalbų, ir todėl joje galėjo atsirasti gana daug skirtingų kitoms baltų kalboms nepažįstamų darinių. Visai kas kita yra buvę su mūsų ir latvių kalbomis: atsiskyrusios nuo prūsų kalbos, jos kurį laiką yra dar drauge plitusios, ir tik maždaug apie XII—XIII amžių yra prasidėjusi tam tikra jų diferenciacija, kuri jau visai aiškiai tepasireiškė XII amžiuje arba XIII amžiaus pradžioje. Pvz. 1253 metų kuršių vietovardis S i n t e r e = šiandien D z i n t e r e (plg. mūsų G i n t a r a „dešinysis Šaltuonos įta-

kas") rodo, kad tuomet g i n t a r a s kuršių jau buvo tariamas kaip d z i n t e r s arba d z i n t a r s, t. y. pirmykštis **g** prieš **i** jų kalboje jau buvo paverstas į **dz**. Taip pat, kaip rodo vėlyvesnis vietovardis S e n t a t z e, t. y. Sentace, šalia **dz** iš **g** tuometinėj kuršių kalboj ir pirmykštis **k** prieš **e** jau buvo pavirtęs į **c**. Bet nei vienu, nei kitu atveju mišrieji dvibalsiai a n, e n nėra kaip latvių kalboje išvirtę į u o, i e : jie čia yra išlikę tokie, kokie anksčiau buvo. Kas kita yra žiemgalių ir latgalių (latvių) kalbos: kaip rodo XIII amžiaus vietovardžiai, apie 1200 metų čia jau buvo tariama nebe R i n g a, kaip mūsų žemaičiai dar šiandien pasako (plg. R i n g o v ė „dešinysis Lazduonos įtakas") arba M i n t a u j a, kaip kad joniškiečiai ir kiti šiaurės lietuviai dar dabar tebetaria, bet R i : g a ir *M i : t u v a arba *M i : t a u j a, iš kur XIII a. vokiečių kronikose yra atsiradusi M y t o w e, M i t o w e arba M i t o w i a; vėliau šitas miesto vardas buvo pakeistas lybiškuoju skoliniu J e l g a v a. Taip pat, kaip iš to pat amžiaus vietovardžių galime matyti, apie tą laiką ir pirmykščiai minkštieji priebalsiai **k**, **g** prieš priešakinės eilės balsius tose pat kalbose buvo paversti į afrikatas **c**, **dz**; pvz. ano meto vokiečių kronikoje užrašytas A u t z i s šiandien latvių kalboje atliepia A u c e, o mūsų A u k ė.

Šituo būdu benagrinėdami įvairias garsines atmainas atskirose baltų kalbose, mes patiriame, kad pirmykščiai baltai iš pradžios buvo suskilę į dvi šakas — į vakarinius ir rytinius baltus. Vakariniai baltai, arba prūsai, išsiskyrę iš bendros baltų šeimos, yra vėliau nuėję vienu, o rytiniai baltai (kuršiai, lietuviai, latviai, žiemgaliai ir sėliai) kitu keliu. Šių pastarųjų kalbos savo ruožtu po kurio laiko vėl toliau yra įvairėjusios gana nevienodai. Pvz. kuršiai, užimdami tarpinę vietą tarp prūsų, lietuvių ir latvių, vienomis savo garsų atmainomis (dvibalsių a n, e n, i n išlaikymu) arčiau prisišlieja prie lietuvių ir prūsų, o kitais atvejais (priebalsių **k**, **g** pavertimu į **c**, **dz**) prie latvių. Iš kitos pusės prūsų, kuršių, latvių, žiemgalių ir sėlių kalbas draugėn jungia ta ypatybė, kad jose lietuvių kalbos priebalsius **š** ir **ž** visur atstoja **s** ir **z**, pvz. prūsų p o s i n n a t „bekennen" (= p o z i n a : t), latvių z i n a : t : liet. ž i n o t i; kuršių vietovardis A l s v a n g a (iš čia latvių A l s a n g a): liet. A l š v a n g a; sėlių vietovardis

Zalvas „Salako par. ežeras" : liet. Žalva „dešinysis Šešuvos įtakas", būdvardis žalvas „žalsvas"; jotvingių vietovardis Azagis „Leipalingio par. ežeras" (tarminė lytis iš Ezegis): liet. ežegys „Kaulbarsch" ir kt. Bet visiškai skirtingą vietą šiuo atžvilgiu užima lietuvių kalba: mišrieji dvibalsiai an, en, in, un, palyginti, lig šiol yra gana gerai išlikę, tik galūnėse ir prieš priebalsius **s**, **z**, **š**, **ž**, **j** ir kt. buvo vėlai (maždaug XV—XVI amžiuje) paversti ilgais balsiais **ą**, **ę**, **į**, **ų** (= **a**:, **e**:, **i**:, **u**:); minkštieji **k**, **g** prieš **e**, **i**, **ie** yra po senovei išlikę sveiki; garsų junginys **sj** tėra pavirtęs tik į minkštą **s**, ne į **š**, kaip kad latvių kalboj yra atsitikę, plg. siauras (= s'auras iš *sjauras): latvių šaurs, siūti (= s'ūti iš *sjūti); lat. šūt ir kt. Liet. priebalsiai **š** ir **ž**, kuriems kitose baltų ir slavų kalbose atliepia **s** ir **z**, kaip rodo vietovardžių studijos, yra ne naujadarai, bet seni, paveldėtiniai dalykai, todėl latvių, kuršių, žiemgalių ir sėlių **s** ir **z** tenka laikyti vėlesnio kilimo. Yra pagrindo manyti, kad šitie mūsų priebalsiai yra net senesni už sen. prūsų bei slavų atitikmenis; tuo būdu pvz. prūsų semo „žiema" ir slav. zima turime kildinti ne iš *zeima:, bet veikiau iš *žeima:. Todėl šitais ir dar kaikuriais kitais atvejais mūsų kalba yra senesnė už kuršių, latvių, žiemgalių bei sėlių kalbas ir daugiau sutinka su prūsų kalba. Bet yra taip pat ir tokių atsitikimų, kur mūsų kalba iš dalies sutinka su latvių kalba ir skiriasi nuo prūsų kalbos, arba visai nesutinka nei su prūsų, nei su latvių, nei su kitomis baltų kalbomis. Pvz. prūsai savo kalboje nebeskiria ilgo ide. **a**: ir **o**, o lietuviai su latviais juos jau skirtingai žymi, plg. pr. posta:t „werden", lat. sta:t, liet. stoti ir pr. da:t, lat. duot, liet. duoti. Visai kitaip yra su tj ir dj; tam tikra lietuvių dalis, augštaičiai, juos yra pavertę į afrikatas **č**, **dž** (pvz. jaučias, trečias, medžias, valdžia iš *jautjas, *tretjas, *medjas, *valdja:) ir latviai iš jų turi pučiamuosius priebalsius **ž**, **z** (pvz. svešs „svečias", mežs „miškas" iš *svetjas, *medjas), bet prūsai, kaip jau minėta, čia visur tebėra išlaikę senovę.

Taigi iš viso to, kas augščiau pasakyta, galime aiškiai matyti, kad baltų kalbos, išsiskyrusios iš bendros prokalbės, yra vėliau plitusios ne tam tikromis vienodomis, bet gana įvairiomis ir miš-

riomis kryptimis, nelyginant bangų pavidalu, kaip kad savo laiku yra manęs vokiečių kalbininkas Jonas Schmidtas. Šituo būdu panašiai mūsų kalba yra plitusi ir vėliau, kai ji jau išsiskyrė iš kitų baltų kalbų tarpo ir pradėjo eiti visai skirtingu, savaimingu keliu. Dabar, netekus santykių su kaikuriomis buvusiomis savo artimomis giminaitėmis, iš dalies su jomis sumišus, arba, jau kitokiose aplinkybėse, susidūrus su naujomis kaimynėmis, ypač ėmus kurtis glaudesniam mūsų visos bendruomenės gyvenimui ir vis daugiau imant santykiauti su platesniu pasauliu, — dabar vidinė mūsų kalbos diferenciacija pradėjo dar sparčiau reikštis. Visų pirma mūsų kalboje ėmė aiškiau formuotis atskiros tarmės, o šalia jų įvairios patarmės ir šnektos. Didžiausia priežastim mūsų kalbai suskilti į dvi didžiąsias, augštaičių ir žemaičių, tarmes yra buvęs priebalsių junginių t j ir d j likimas: augštaičių tarmėse pirmykštį trumpąjį **a** jie pavertė į afrikatas **č**, **dž**, o žemaičių tarmėse, priešingai, tas **a** po **j** anksčiau pavirto į **e**, paskiau tas jotas bendruoju baltų kalbų dėsniu prieš šį naująjį balsį iškrito, ir todėl priebalsiai **t**, **d** pasiliko nebeišvirtę į afrikatas; tuo būdu pvz. *t r e t j a s, *j a u t j a i, *m e d j a i, *g e i d j a m e iš pradžios yra pavirtę į *t r e t j e s, *j a u t j e i, *m e d j e i, *g e i d j e m e ir tik vėliau į t r e t e s, j a u t e i, m e d e i, m e l d e m e. Bet ilgasis baltiškasis **a**: po **j** tuomet nepavirto į **e**, ir todėl **tj**, **dj** čia kaip ir augštaičių tarmėse turėjo virsti į afrikatas **č**, **dž**, pvz. iš vs. km. *j a u t j a: turėjo tuo būdu dėsningai atsirasti (dabartine rašyba rašant) maždaug j a u č i a, m e d ž i a: mat, galūninis ilgas **a**: buvo sutrumpintas ir todėl nepaverstas į **o**, vėliau į **uo**. Šitokį, galima sakyti, prožemaitišką vaizdą mes dar randame Mažvydo 1547 metų katekizmo kalboje, kur yra rašoma: ž a d e i, ž a d e m s, ž a d e i s, t r e t e s, a t l e i d e m, g e i d e m, n e a p k e n t, vs. vd. t r e č i a, k l e i d e n č i a s (iš *k l e i d j a n t j a : s), k r a u s (= kraujas), k e l s (= kelias), s u t v e r t o s (= sutvertojas), v i s i e m s a r t i m i m s, b u k e m ir kt. Kaip matyti iš prašymų ž a d i s, vs. km. m a k s l a ir kt. Mažvydo kalboje prolietuviškasis ilgas **a**: žodžio pradžioje ar viduryje dar nebuvo visai pavirtęs į **o** ir juo labiau į **uo**: yra galimas daiktas, kad tuomet dar tebebuvo šitas balsis tariamas kaip tarpinis garsas tarp **a**: ir **o**, todėl supranta-

ma, kodėl Mažvydo rašyboje dažnesnis **a** kartais kaitaliojasi su **o**. Taigi žemaičių tarmės, palyginti, yra gana vėlai susiformavusios. Kaip iš dalies galime matyti iš tikrinių vardų rašybos vokiškuose arba lotyniškuose XIV—XV amžiaus dokumentuose augščiau formuluotasis žemaičių garsų dėsnis veikiausiai tebus prasidėjęs tik XV amžiaus pradžioje arba net viduryje; plg. XIV amžiaus vietovardžius Nemaxste — Nemakšiai, Wandeiagel — Vendžiogala, Gerdegallen — Gerdžiogala ir kt.

Toliau, skaitydami kitus XVI arba XVII amžiaus pradžios senovinius lietuviškuosius raštus, mes galime pastebėti, kad tuomet ir kitos didžiosios tarmės jau buvo beveik susidariusios. Pvz. M. Daukša savo 1599 metų postilėje jau rašo aiškia viduriečių augštaičių tarme: trečias, medžias, ranka, dangus, bet meila, pelanai, slankstis arba meile, saule (su kietu, velariniu rytietišku l, t. y. su gulsčiu brūkšneliu viršuje). Taip pat ir 1605 metų anoniminio Ledesmos katekizmo vertimo ir Konstantino Sirvydo „Punktų Sakymų" kalba jau buvo visai rytietiška, pvz. dungus, drusus, su runku, kinčia, visami kuni (= dangus, drąsus iš *dransus, su ranka iš *rankan, kenčia, visame kūne iš *visamen kūnen) ir kt. Kaip iš XVI amžiaus kronikose ar kituose istoriniuose dokumentuose užrašytų tikrinių lietuviškų vardų galime iš dalies matyti, senoviniai mišrieji dvibalsiai an, en rytiečių augštaičių tarmėse jau antroje XIV amžiaus pusėje buvo pavirtę į un, in. Taip pat čia gal kiek anksčiau kaip žemaičių tarmėse bus atsiradusios ir afrikatos **č**, **dž** iš **tj**, **dj**; pvz. XIV amžiaus galo dokumentuose jau randame parašyta: Saltzeniken, Salseniken — Šalčinykai (arba Šalčenykai), Salse — Šalčia (upė) ir kt. Taigi, apskritai imant, galima pasakyti, kad XVI amžiuje mūsų gyvoji žmonių kalba jau buvo suskilusi svarbiausiomis tarmėmis ir net žymesnėmis patarmėmis. Vadinasi, žymiausia vidinė mūsų kalbos diferenciacija yra įvykus maždaug tarp XIII amžiaus, kada ji jau galutinai buvo atsiskyrusi nuo latvių kalbos, ir XVI amžiaus, t. y. prieš mūsų raštijos pradžią. Vėliau mūsų gyvojoje žmonių kalboje kokių nors didesnių atmainų beveik nėra įvykusių.

Bet užtat vėlyvesniu rašytiniu laikotarpiu mūsų kalbos gyvenime yra įvykęs kitas didžiai svarbus ir reikšmingas reiškinys, kuris paskiau turėjo didelės įtakos mūsų gyvajai žmonių kalbai, ypač daug prisidėdamas prie mūsų tarmių niveliacijos, t. y. šiuo metu mes susidarėme iš pradžios savo bendrinę rašomąją ir vėliau šnekamąją kalbą, kurios anksčiau visai nesame turėję. Šito didžiojo įvykio pradžia yra 1547 metai, kuriais buvo išspausdintas pirmasis lietuviškas raštas, jau minėtasis Martyno Mažvydo katekizmas. Po to mūsų raštų kalba ypač gražiai buvo pradėjusi klestėti į to pat amžiaus pabaigą ir beveik visame XVII amžiuje. Bet atslūgus reformacijos įkarščiui, kuris davė pradžią pirmiesiems mūsų raštams, ir visai susilpnėjus katalikiškajai reakcijai Didžiojoje Lietuvoje, XVIII amžiuje mūsų raštų kalba buvo beveik visai sunykus, galima sakyti, tiesiog merdėjo, niekieno nežiūrima ir nepuoselėjama. Tik XIX amžiaus pradžioje, Vilniaus universiteto metu, Vak. Europos romantizmo įtakoje ėmus daugiau rūpintis mūsų tautos praeitimi ir žodine kūryba, buvo tuo pat laiku pradėta daugiau domėtis ir mūsų kalba. Šis domėjimasis ypač padidėjo to pat amžiaus antroje pusėje, kai 1856 metais pasirodžius Augusto Schleicherio pirmai moksliškai lietuvių kalbos gramatikai ir vėliau Fridrichui Kuršaičiui išspausdinus savo pagrindinius lietuvių kalbos veikalus, didelį lietuvių kalbos žodyną bei gramatiką, buvo pačioj Lietuvoj pradėta daugiau rūpintis mūsų kalbos atgaivinimu ir tyrinėjimu, — čia didelis nuopelnas tenka Simanui Daukantui, vysk. Motiejui Valančiui, vėliau vysk. Antanui Baranauskui, jo mokiniui kun. Kazimierui Jauniui ir kt.; iš kitos pusės mūsų bendrinės rašomosios kalbos kūrimo darbas buvo dar toliau pirmyn pastūmėtas, kai aušrininkai ėmė žadinti mūsų tautinę sąmonę ir tuo būdu kelti mūsų kalbos reikšmę tautos gyvenimui ir jos kultūrai. Galima sakyti, kad mūsų dabartinės bendrinės kalbos užuomazga kaip tik yra prasidėjusi Aušroje, o tos kalbos nukreipimas į tikrąsias vėžes, jos pagrindinių gairių nurodymas yra visų pirma Jono Jablonskio (Rygiškių Jono) ir vėliau Kazimiero Būgos nuopelnas. Bet pats žymiausias tos kalbos augimo laikotarpis yra buvę Lietuvos nepriklausomybės laikai, kada sparčiai buvo pradėjusi klestėti mūsų tautinė kultūra ir mes gyvenome pilnesnį, vakarietišką gyvenimą.

Taigi mūsų kalba, prasidėjusi beveik nepasiekiamose amžių glūdumose, yra visą laiką be paliovos kitėjusi ir nuolat įvairėjusi, ligi pagaliau nepriklausomybės laikais ji pražydo savo gražiausiu ir turtingiausiu žiedu — pasidarė geriausia ne tik mūsų meterialinės, bet ir dvasinės kultūros raiška. Bet pasidarydama tobulu, kad iš dalies gerokai kultivuotu įrankiu, tinkančiu net painiausioms sąvokoms ir didžiausioms pasaulinėms idėjoms reikšti, mūsų bendrinė kalba vis dėlto nėra pasidariusi kokiu nors bespalviu mišiniu ar šiaip svetimybių rezginiu: atsargiai ir išmaningai dorojama, ji iš vienos pusės savo nuolatinėje raidoje pasiliko glaudžiai susijusi su savo natūraliuoju pagrindu — gyvąja žmonių kalba ir todėl išlaikė senovinį savotiškumą, iš kitos pusės, būdama didžiai sena ir turtinga, ji lengvai galėjo būti pritaikoma naujiesiems Vak. Europos kultūros bei civilizacijos reikalams. Šituo atveju mūsų natūralinė gyvoji žmonių ir bendrinė rašomoji, literatūrinė kalba drauge parodo visas savo būdingąsias ypatybes ir ilgą amžiais eitą praeities kelią, kuris daug kuo skiriasi nuo Vak. Europos kalbų eitųjų kelių. Pvz. anglų kalba, būdama tipiška maišytinė, — joje mes randame ne tik senų keltiškų ir lotyniškų, bet dar daugiau germaniškų ir romaniškų, ypač prancūziškų žodžių, — ilgainiui yra susidariusi visą eilę savotiškų ypatybių, kurių mūsų kalba beveik nepažįsta, kaip antai: galūnės, kuriomis dar senovinėj anglų kalboj buvo reiškiami kalbos dalių santykiai sakinyje, dabar yra jau visai netekusios savo reikšmės ir jau daug kur yra pakeistos kitomis žodžių sakininių santykių žymimomis priemonėmis: prielinksniniu aprašymu, padedamaisiais veiksmažodžiais, žodžių vietos ypatybėmis, spūdžio padalijimu (dinamika) ir intonacija. Dėl to anglų kalboj atsirado apsčiai vienaskiemenių žodžių, formų menkumas, žodžių rūšių sumišimas (pvz. t h e m i l k „pienas“ ir t o m i l k „melžti“), gausi priesagos -i n g- vartosena (pvz. r e a d i n g is useful „skaitymas yra naudingas“, stop r e a d i n g „nustok skaitęs“, I saw him r e a d i n g „aš mačiau jį skaitant“, he is r e a d i n g the letter „jis kaip tik dabar skaito laišką“...) ir tt. Visai kas kita yra mūsų kalba: ilgai plitusi atskirumoje ir pašalinių įtakų mažai veikiama, ji lig šių dienų galėjo išlikti visai vienalytė, iš esmės nesumišusi su kitomis kal-

bomis. Todėl labai senų skolinių, paskolintų iš kaimyninių arba tolimesnių kalbų, mes turim labai maža. Seniausi iš jų turbūt yra kaikurių metalų pavadinimai, pvz. sidabras arba sudabras (plg. latvių sudrabs, prūsų siraplis, gotų silubr ir kt.), varis (seniau varias, lat. var' š, prūsų wargien, vietoj warjen) ir kt. Toliau seka įvairūs kultūros žodžiai, kurių vieni drauge su daiktais senesniais laikais yra pas mus atkeliavę iš germanų (pvz. kliepas „kepalas", gatvė, šarvas, kunigas, pinigas ir kt.) arba vėliau iš slavų kalbų (pvz. kubilas, kurtas, turgus, birkavas, pipiras, stiklas, šilkas, taip pat karalius, ponas, kalėdos, velykos, bačka, mėta ir kt.). Vėlyvesniais laikais, susidūrus su naujomis Vak. Europos sąvokomis (pvz. priimant krikščionybę) arba šiaip iš kaimynų ėmus smarkiau skverbtis svetimai įtakai, ypač per benutaustantį augštąjį luomą, į mūsų kalbą pateko didesnis skaičius svetimybių, bet jos čia perdaug giliai neįleido šaknų, neigiamai nepaveikė visos mūsų kalbos struktūros, ir todėl reikiamam laikui atėjus, daugumas jų lengvai galėjo būti pašalinta, nes šalia jų jau nuo senovės nemaža yra buvę ir visai tinkamų savų pakaitalų; pvz. abrozo, grieko, mislies, pakūtos, peklos, razumo, smerties, sumnenės vietoje jau senovinėje mūsų raštų kalboje buvo vartojama paveikslas (arba vaizdas), nuodėmė (arba nuodžia, nusidėjimas), mintis (senas indoeuropiškas žodis!), gailysta (arba gailė); dabar pakūtos vietoje yra vartojamas naujadaras atgaila, o tarmėse sutinkama gailysta reiškia „gailėjimas, gailumas, gailestis", pragaras (dabartinėse tarmėse šis žodis dar reiškia ir „rijūną, Vielfrass"; plg. pragorė „praraja", toliau gerti „trinken" ir kt.), protas, mirtis (senas, paveldėtinis žodis, tos pat kilmės kaip lot. mors, km. mortis, čekų smrť, rusų smert' ir kt.), sąžinė (žmonių kalboje dar reiškia ir „susižinojimą", pvz. vagių sąžinė) ir kt. Dar daugiau svetimybių buvo pašalinta paskutiniaisiais laikais, jau atbudus mūsų tautinei sąmonei; pvz. aficieriaus, akuliorų, alupkos, britvos, dūšios, gazetos, gromatos, kriaučiaus, kromo, ličbos, nodiejos, paduš

kos, saldoto, samovaro, sūdo, sūdžios, škalos (arba iškalos), zerkolo ir daugelio kitų vietoje buvo pradėti vartoti seni savi žodžiai arba naujadarai, būtent — karininkas, akiniai, pieštukas, skustuvas, vėlė (ir siela), laikraštis, laiškas, siuvėjas, krautuvė, skaitmuo, priegalvis (arba pagalvė), kareivis, virtuvas, teismas, teisėjas, mokyklà, veidrodis ir kt. Tai lengvai buvo galima padaryti dėl to, kad mūsų kalba, kaip jau minėta, nėra tokia mišri kaip anglų arba iš dalies prancūzų, ir todėl daugelis naujų sąvokų lengvai galėjo būti nusakyta arba senais paveldėtiniais žodžiais, arba įvairiais perdirbiniais, arba naujadarais. Vadinasi, mes pirmoje vietoje, susidūrę su naujais reikalavimais, dažnai išsiverčiame savo žodžių lobynu, ne svetimu turtu, kaip kad didžiai mėgsta daryti anglai.

Be to, mūsų kalbos vartosenoj vaidinant žymų vaidmenį pavaizdumui (Anschaulichkeit) ir su juo susijusiai konkrečiai individualizacijai, ne vien tikslingam praktiškumui, kaip kad yra anglų kalboje, arba griežtam intelektualizmui, kaip kad pastebime prancūzų kalboje, mūsų kalba dėl to nėra ir negali būti taip smarkiai praktinama, kaip kad ilgais šimtmečiais yra susidariusi anglų kalba: joje žodžių santykiai sakinyje tebežymimi daugiausia galūnėmis; paprastų vienaskiemenių žodžių vietoje stengiamasi daugiau vartoti aiškesnės ir todėl pilnesnės darybos žodžius ar jų atskiras lytis (pvz. užuot *brūs, *dąs, *žąs dabar vartojame naujus perdirbinius bruvis „antakis", dantis, žąsis); savybinės būdvardinės priesagos -ja- vietoje vis dažniau imame vartoti -inja- (vs. vd. -inis) arba atitinkamą kilmininką, pvz. kaimyninė tauta, pakulinis maišas, ne kaimynė tauta, pakulis maišas, kaip kad vietomis tarmėse dar pasakoma, nors vakaris vėjas, vasariai javai tebėr lygiaverčiai su vakarinis vėjas, vasariniai javai ir kt.; tokių daiktavardžių vietoje kaip dievė, liūtė, vilkė ir kt. dabar jau dažniau sakome tolimesnius darinius su priesaga -ienė, pvz. liūtienė, Jonienė, Karvelienė ir kt.; trumpųjų denominatyvinių veiksmažodžių kiesti, plasti, smulki, sunkti ir kt. vietoje dabar jau dažniau vartojame

k i e t ė t i, p l a t ė t i, s m u l k ė t i, s u n k ė t i arba k i e t y n e i t i ir kt.; atskirų žodžių rūšių arba formų perdaug nesujaukiame vienon krūvon ir atskiras kalbos dalis dažniausiai žymime visai skirtingomis lytimis ir tt. Vienu žodžiu, mūsų kalbos sandara yra kitokesnė kaip anglų, prancūzų ar kaikurių kitų Vak. Europos kalbų, nes jų praeitis bei raida yra kitoniškesnės kaip mūsų kalbos. Savo vidine struktūra mums yra kiek artimesnės slavų kalbos, nes jos nuo ide. prokalbės lig šių laikų su baltų kalbomis yra buvusios kaimynės, ir todėl baltų bei slavų kalbose randame daug bendrybių, pvz. mūsų b r a d a s „bradinys, brasta" — čekų, rusų b r o d; d r a u g a s — rus. d r u g, čekų d r u h; g a r d a s — rusų g o r o d, lnk. g r ó d, čekų h r a d; k l ė t i s — rusų k l e t', lenkų k l e c', m a r a s — rusų, čekų m o r; m a r i o s — rusų m o r j e, lenkų m o r z e; n a g a „Huf" — rusų n o g a, čekų n o h a „koja"; r a s a — rusų, lenkų r o s a ir kt. Toliau šitokių žodžių prireikus kiekvienas gali net ligi kelių šimtų priskaičiuoti pvz. iš R. Trautmanno „Baltisch-slavisches Wörterbuch" (Göttingen 1923). Bet, kita vertus, tarp tų pačių kalbų yra daug ir skirtybių, todėl jų niekaip negalima suplakti vienon krūvon, kaip kad kaikurie nevisai išmaningi svetimtaučiai yra apie tai linkę manyti. Ir dar daugiau: mūsų kalboje, kaip ir kitose baltų kalbose, randame nemaža darinių, kurie yra net žymiai senesni už slavų atitikmenis; pvz. mūsų d r a u g a s arba g a r d a s yra daug senesni už atitinkamus slavų žodžius tiek šakniniais dvibalsiais, tiek galūne -a s, kuri slavų kalbose jau seniai yra visai išnykus. Taigi apie lietuvių kalbos slaviškumą gali dabar kalbėti tik visiškas neišmanėlis.

Nedaug gudriau galvoja ir tie, kurie mūsų kalbą laiko lygia su sanskritu ar kuria kita senovine ide. kalba: ši nuomonė taip pat nedaugiausia teturi pagrindo. Kad tai būtų mums bent kiek aiškiau, paimkime iliustracijai nors kelias eilutes sanskritiškai parašyto teksto, pvz. kad didžiojo indų Mahabharatos epo vieno epizodo pradžią:

A: si: d ra: ja: Nalo na : ma Vi : rasenasuto bali:
Upapanno gunair išta : i, rupava : n, ašvakovidas
Atištan manujendra : na : m murdhni devapatir yatha:

Uparyupari sarvešam adydya iva tejasa:

Į mūsų kalbą išvertus, tai maždaug šitaip atrodys:

Buvo karalius, vardu Nalas, Viraseno sūnus, stiprus,
Aprūpintas trokštamomis dorybėmis, gražus, arkliažinis,
Jis stovėjo žmonių kunigaikščių viršūnėj, kaip dievų viešpats,
Augščiau visko[4], kaip saulė (savo) blizgesiu.

Kas nėra mokęsis sanskrito, be vertimo iš šito teksto negalės beveik nieko suprasti: taip iš pirmos pažiūros atrodo viskas svetima ir labai tolima. Tik iš pagrindų išsiaiškinus kiekvieną žodį skyrium ir jo santykį su kitais žodžiais, jau bus galima šiek tiek suprasti mintį bei turinį ir tuo būdu suvokti paviršutinį sen. indų, šiuo atveju dirbtinės literatūrinės, kalbos pobūdį. Pvz. pirmasis žodis a:si:t „buvo" yra imperfektinė lytis, sudaryta iš šaknies a:s-, toliau savo ruožtu yra kilusi iš ide. e:s-, kuri balsių kaitos laipsniu santykiauja su mūsų esamojo laiko šaknimi e s- (e s m i, e s t i ir kt.), plg. mūsų l ė k ė šalia l e k i a ir kt. R a:j a: (kamienas r a:j a n-) turi šaknį r a:j- iš ide. r e:g, su kuria taip pat sudarytas lot. r e:x, r e:g i s „karalius, kunigaikštis", gotų r e i k s „valdovas" ir kt. N a:m a: (kamienas n a:m a n-) yra tos pat kilmės kaip lot. n o m e n, got. n a m o ir kt. S u t a s (galūnė -a s, -a h dėl žodžių sandūros sakinyje yra paversta į ilgą o:) yra sudarytas iš trumpos šaknies s u-, kurią randame gotų daiktavardyje s u-n u s „sūnus", graikų h ü i o s „t. p." iš *s u-i o s, sen. airių s u t h „gimdymas" iš *s u-t u- ir ide. priesagos -t o s, sen. indų kalboj pavirtusios į -t a s, -t a h; jo reikšmė yra „sūnus, karaliūnas, karaliaus princas" ir tuo būdu skiriasi nuo paprasto s ū n a u s. Būdvardis b a l i: (kamienas b a l i n-) turi tą pačią šaknį kaip rusų b o l' š o j „didelis" ir kt. Taigi visi šio sakinio žodžiai yra mums tolimi tiek savo kilme, tiek daryba. Kiek artimesnis mums yra a š v a k o v i d a s „pferdekundig" ir d e v a p a t i s (p a t i s sakinyje paverstas į -p a t i r) „dievų viešpats": pirmasis iš jų su-

[4] Reduplikuotinis prielinksnis u p a r y u p a r i yra sudėtas iš dviejų u p a r i „per, über" ir todėl iš tikrųjų reiškia „toli per visa, weit über alles".

dėtas iš a š v a k a- „arklys“ (plg. mūsų a š v a „kumelė“) ir -v i d a s „žinąs, kundig“, kuris toliau santykiauja su sen. prūsų w a i d i m a i „mes žinome“, mūsų v a i s t a s „Heilmittel“ (iš *v a i d-t a s) ir kt., o antrasis yra sudarytas iš d e v a s „dievas“ ir p a t i s „ponas, valdovas; vyras“, taigi visiškai galėtų atliepti mūsų *d i e v a p a t i s.

Apskritai imant, senovės indų kalba, vartota daugiau kaip prieš keturis tūkstančius metų, yra daug mažiau nutolusi nuo ide. prokalbės kaip kuri kita kalba, ir todėl ji yra išlikusi labai archaiška ir įvairi. Iš kitos pusės indai, išsiskyrę iš bendro ide. kamieno, labai seniai, maždaug už pusantro ar dviejų tūkstančių metų prieš Kr., yra įsikūrę tolimajame krašte ir tarp visai svetimos rasės žmonių, todėl jie, sumišę su pirmykščiais, palyginti, gana augštos kultūros gyventojais, ilgainiui turėjo susidaryti ne tik labai savotišką galvoseną bei gyvatą, bet ir gana nepaprastą ir didžiai sudėtingą savo kalbą, kuria buvo sukurti seniausi religiniai himnai, didžiausi epiniai kūriniai ir daugybė kitos rūšies kalbos bei literatūros paminklų.

Visai kas kita yra buvę senovės lietuviai. Jie ilgus amžius yra glūdėję didžiai nuošaly, toliau nuo didžiųjų prekybos bei susisiekimo kelių ir visai nutolę nuo judriojo antikinio pasaulio. Jų pirmykštiniame žemdirbių gyvenime, kiek galime spręsti iš turimųjų ligšiolinių žinių, nebuvo suklestėjęs toks sąjūdis, kokį randame sen. indų, graikų ar germanų gyvenime. Todėl nestebėtina, kad antikiniai istorikai ar geografai apie mūsų protėvius beveik nieko tikro nežino. Romėnų istoriko Tacito „Germanijos“ minimieji aisčiai (Aestiorum gentes) veikiausiai tėra buvę tik prūsai arba gal iš dalies dar Baltijos pajūry gyvenę kuršiai, bet nieku būdu ne mūsų protėviai, kurie istorijos šviesoj yra iškilę daug vėliau, tik XI amžiaus pradžioje. Bet ir po to glaudesnis jų dvasinis bendravimas su Vakarų Europa dėl kryžiuočių invazijos Prūsuose dar ilgai negalėjo kaip reikiant prasidėti, ir todėl jie dar ilgokai turėjo pasilikti stabmeldžiai. Net ir vėlai krikščionybę priėmus, stabmeldybė dar ilgai klestėjo Lietuvoje; pvz. iš Jono Maletijaus ir kitų šaltinių yra žinoma, kad dar XVI amžiuje Maž. Lietuvoj buvo aukojamas ožys ir atliekamos kitos stabmeldiškos apeigos. Taigi dėl tokios tad ilgos izoliacijos ir mūsų

kalba ilgai galėjo pasilikti nepaliesta antikinės ir vėlyvesnės Vak. Europos kultūros bei civilizacijos. Dėl to ji, plisdama daugiausia pati savaime, be didesnių pašalinių įtakų, iš vienos pusės galėjo savyje išlaikyti nemaža gilios senovės, iš kitos pusės, vystydamasi beveik izoliuotai, ji daug kur yra nuėjusi savotišku, skirtingu keliu. Pvz. tokios lytys kaip vs. vd. š a k a, km. š a k o s, nd. š a k a i, gl. š a k ą, ds. vd. š a k o s, km. š a k ų, gl. š a k a s, sen. vt. š a k o s u ir kt. su mažomis atmainomis gali būti tiesiog kildinamos iš pačios ide. prokalbės. Ypač senas dalykas yra vardažodinė vs. vardininko galūnė -a s iš ide. -o s, plg. gr. l ó g o s „žodis", sen. lot. v o l g o s, vėliau v u l g u s „minia, liaudis" ir kt. Mūsų kaimyninėse slavų bei germanų kalbose ši galūnė yra jau priešistoriniais laikais išnykus, būtent — slavų kalbose galūninis **-s** dar bendrosios prokalbės metu yra atkritęs, o kamiengalinis **-o-**, pavirtęs tam tikru pusbalsiu, vėliau atskirose kalbose nustojo būti visai tariamas; germanų kalbose, priešingai, ide. -o s iš pradžios yra pavirtęs į -a s, vėliau į -a z ir pagaliau runų kalboje į -a R; pvz. progerm. *s t a i n a s per *s t a i n a z yra išvirtęs į runų s t a i n a R; tuo būdu gotų s t a i n s visų pirma yra kildintinas ne iš *s t a i n a s, bet iš pereiginės lyties *s t a i n a z. Progerm. galūnė -a s yra dar išlikusi germaniškuose suomių kalbos skoliniuose, pvz. a n s a s „sija" (plg. gotų a n s „t. p." iš *a n s a z), k u n i n g a s „karalius" (plg. sen. isl. k o n u n g r, sen. saksų k u n i n g...) ir kt.

Ši gili mūsų kalbos senovė ypač aiškiai matyti žodyno srityje, pvz. a l k a s „p u š y n a s, gojus" (ypač plačiai vartojamas įvairiuose vietovardžiuose: gotų a l h s (prieb. kamienas) „šventykla"; ą s a Henkel, Handhabe, Handgriff": lot. a n s a; a š i s : lot. a x i s; a u g m u o, km. a u g m e n s „augalas, ūglis, atžala; vaisius; antauga, skaudulys; augimo vieta; ūgis, augumas": sen. indų o j m á n- „jėga, stiprybė", lot. a u g m e n(tum) „ūgis, prieauglis"; a u s i s : lot. a u r i s (iš *a u s i s), got. a u s o; a v i s : sen. indų á v i s : lot. o v i s; b e b r u s „bebras, Biber" : sen. indų b a b h r û s „rotbraun, braun", sen. anglos. b i o f o r (iš *b e b r u-) „bebras"; b ū t i s „būvis, buvimas": sen. indų b h ū t i s „tobulas buvimas, gerovė, išganymas, laimė"; d i e v a s : sen. indų d e v a s (iš *d e i v a s), lot. d e u s (iš

*d e i v o s); d i e v e r i s (tarmėse dar yra ir priebalsinio kamieno; ds. vd. d i e v e r s, km. d i e v e r ų) „vyro brolis“: sen. ind. d e v á r-, gr. d a:e:r (iš da:ive:r:); d ū m a i : sen. indų d h ū m á s „Rauch“, lot. f ū m u s (iš ide. *d h ū m o s), graikų t h ü m ó s „gyvybė, gyvybės jėga; troškimas, polinkis, drąsa, pyktis“; d u o n a : sen. indų ds. vd. d h a:n a:s „javiniai grūdai, Getreidekörner“; j a v a i : sen. indų y a v a s „javai, miežiai“; g y v a s : sen. indų j i:v á s, lot. v i:v u s; l a u k a s „Feld, Acker, Ackerboden“ (seniau „šviesi miško vieta, aikštė, laukymė, Lichtung“): sen. indų l o k á s „laisva vieta, laisvuma; erdvė, plotas, kelias; pasaulis“, lot. l ū c u s „pušynas“ (iš l o u c o s); m a r a s „Seuche, Pest“: sen. indų m a r a s „mirtis“, rusų m o r „Pest“; m e n a s (Sirvydo žodis) „Meisterschaft“ (dabartinė reikšmė „Kunst“ yra naujas dalykas): sen. indų m á n a s- „prasmė, Sinn“, gr. m é n o s „siekimas, drąsa, pyktis“; m i n t i s „Gedanke“: sen. indų m a t î s „malda, pamaldos; ketinimas, noras, troškimas; prasmė“; lot. m e n s, km. m e n t i s „galvojimas, protas; galvosena, būdas, nuomonė: drąsa, pyktis, aistra; mintis, vaidinys, atminimas ir kt.“, got. g a. -m u n d s „atminimas, atmintis“ (sen. indų šakninis **a**, lot. **en** ir gotų **un** yra išriedėję iš ide. sonantinio **n**); p a r š a s: lot. p o r c u s „prijaukinta kiaulė“, airių o r c „kiaulė“ (čia pradinis **p-** yra vėliau atmestas), sen. vok. aukšt. f a r h, f a r a h „paršiukas“; v i e š p a t n i „ponia“ (tik XVI amžiaus Wolfenbüttelio postilėje tesutinkama): sen. indų p á t n i: „ponia, valdovė, žmona“, gr. p ó t n i a „ponia, valdovė“; p r a g a r a s „neišbrendamas kelias, praraja; rijūnas; pekla“: sen. indų -g a r a s (sudėtiniame žodyje a j a - g a r a s „ožkas rijąs“), gr. b o r ó s „ėdrus“, lot. c a r n i - v o r u s „mėsėdis“; žem. p ū r a i „žieminiai kviečiai“: gr. p ū r ó s „kviečiai, javai“, čekų p y r „varputis; Quecke“ (iš ide. *p ū r-); r a t a s „Rad“; r a t a i „Wagen“: sen. indų r á t h a s „Wagen, Streitwagen“, airių r o t h „Rad“ (šalia r e t h i m „aš bėgu“; taigi ir mūsiškis r a t a s bus savo pavadinimą gavęs nuo „bėgimo“; plg. r a t a s: *r e t- „bėgti“ = gr. t r ó c h o s „Rad“: t r é c h o:, „aš bėgu“ ir kt.); r u g y s, latvių r u d z i s : sen. isl. r u g r, rusų r o ž' (iš *rugi-); sen. liet. s ė m u o „sėja, Saat“, dabar tik ds. vd. s ė m e n s (arba daž-

niau s ė m e n y s), km. s ė m e n ų „Saat": prūsų s e m e n „Same", lot. s e:m e n, sen. vok. augšt. s a:m o; s i ū t a s „genäht": sen. indų s y ū t á s, čekų š i t y j, rusų s r u t o s „Jauche" (tai yra sudaiktavardėjusi lytis iš būdvardžio *s r u t a s „tekąs; tekėjęs): gr. r ü t ó s „fliessend, strömend" (iš id. *s r u t o s); s t á m b a s „stiebas, kotas": sen. indų s t a m b h a s „šulas, stulpas; sutvirtinimas", gr. s t ó m b o s „pasigyrimas"; t a k a s „Pfad, Fussteig": avest. t a k a-, persų t a k „bėgis", rusų t o k- „tekėjimas, srovė; laitas, Dreschboden"; v e i d a s „reiškinys, Erscheinung; išvaizda, pavidalas, laikymasis; Gesicht, Angesicht" (latvių v e i d s „forma, rūšis"): gr. e i d o s „išvaizda, pavidalas" iš *v e i d o s, čekų v i d „regimoji juslė, išvaizda, pavidalas"; ž a m b a s „aštrus kampas, kantas; skvernas" (latvių z u o b s „dantis"): sen. indų j á m b h a s „dantis, ryklė", gr. g ó m f o s „Pflock", sen. vok. augšt. k a m b „šukos".

Bet šalia šitokios rūšies paveldėtinų senybių mūsų dabartinėje kalboje yra jau apsčiai ir naujybių, kurių nuolatinį atsiradimą mums labai aiškiai liudija pati mūsų kalbos istorija ir dabartinės mūsų tarmės. Štai sen. indų kalboj d a n t i s dar buvo šiaip linksniuojamas: vs. vd. d a n (iš *d a n t), vs. km. d a t á s, gl. d á n t a m ir tt. Jei šis linksniavimas būtų išlikęs mūsų kalboje, tai dabar mes sakytume: vs. vd. *d a n, km. *d a n t ė s, gl. d a n t į ir kt. Bet toks kamieno kaitaliojimasis vienoje ir toje pačioje paradigmoje nėra išlikęs nei vienoje kitoje ide. kalboje; pvz. sen. graikai yra apibendrinę vadinamąją stipriojo laipsnio šaknį *d o n t- vs. vd. o-d o u s (iš *o-d o n t-s; čia **o-** žodžio pradžioje yra specialiai vien graikų pridėtas), km. o-d ó n t-o s ir kt.; o lotynų kalboje, priešingai, buvo apibendrinta silpnoji šio žodžio šaknis, pvz.: vs. vd. d e n s, km. d e n t i s (iš *d e n t e s), gl. d e n t e m ir kt. Mes savo kalboje esame nuėję drauge ne su romėnais arba gotais, bet su graikais, t. y. ir mes esame apibendrinę stipriojo laipsnio šaknį d a n t-: vs. vd. *d a n s (vėliau pagal vs. gl. buvo paverstas į d a n t i s), vs. km. d a n t ė s (dar mūsų senovinių raštų kalboje ir dabartinėse ryt. augšt. tarmėse tebepažįstama lytis), nd. d a n t i arba d a n t i e, gl. d a n t į, ds. vd. d a n t e s, km. d a n t ų ir kt.; bet dabartinėje rašomo-

joje kalboje daugiausia vartojame: d a n t i s, km. d a n t i e s ar d a n č i o, nd. d a n č i a i arba dažniau d a n č i u i, ds. vd. d a n t y s, km. d a n t ų (tarmėse ir d a n č i ų) ir kt. Panašiai kaip d a n t i s, mes esame perdirbę ir daugiau tos rūšies žodžių; pvz. sprendžiant iš mūsų kalbos duomenų ir senovinių ide. kalbų mes seniau būsime linksniavę: vs. vd. *š e r d ar *š e r d i, vs. km. š i r d ė s, nd. š i r d i ir kt.; bet ilgainiui šios įvairybės negalėjome pakęsti: iš š e r d- susidarėme š e r d i s „medžio širdis" arba š e r d ė „t.p.", o iš š i r d- š i r d i s, kuri iš pradžios tėra buvusi priebalsinio kamieno; pvz. Daukša savo postilėje dar yra vartojęs vs. km. š i r d ė s, ds. vd. š i r d e s, km. š i r d ų ir kt., visai panašiai, kaip kad dabartiniai tverečėnai linksniuoja ž ą s i s: vs. km. ž ą s ė s, ds. vd. ž ą s e s (su šakniniu kirčiu), km. ž ą s ų ir kt., taigi visai panašiai kaip sen. graikų kalboje, pvz. vs. vd. c h e:n, km. c h e:n ó s, ds. vd. c h e:n e s, km. c h e:n o:n ir kt. Kaip rodo kitos ide. kalbos, ir mūsų š i r d i e s bei ž ą s i e s vs. vardininkai seniau bus buvę ne š i r d i s ir ž ą s i s, bet veikiausiai *š i r d arba *š i r d i, kaip kad savo laiku J. Schmidtas yra manęs, ir *ž ą s. Taip pat ir K. Sirvydo bei dabartinių tverečėnų pažįstamoji b r ū v i s, km. b r u v i e s „antakis" (rusų б р о в ь, lenkų b r e w) tuo būdu yra kildintina iš vs. vd. *b r ū s (= sen. indų b h r ū s), km. *b r ū v e s, gl. b r u v į, pagal kurį vėliau atsiradęs vs. vd. b r u v i s, ir kt. Plg. dar lot. c o r „šerdis" iš *c o r d, vs. km. c o r d i s (iš *c o r d e s = mūsų š i r d ė s), ds. km. c o r d u m = mūsų š i r d ų), taip pat sen. graikų p ū r „ugnis", vs. km. p ū r ó s ir kt.

Visai panašiai yra kitėję ir priebalsinių (arba atematinių) kamienų veiksmažodžiai. Pvz. sen. indai dar yra asmenavę: á s m i „aš esu", á s i „tu esi", á s t i „jis yra", bet s m á s „mes esame", s t h a „jūs esate", s á n t i „jie yra" šalia veikiamojo esamojo laiko dalyvio s a n t-, kuris buvo linksniuojamas visai panašiai kaip ir d a n „dantis" (kamienas d a n t-), nes iš pradžios ir šis pastarasis žodis yra buvęs ne kas kita, kaip tos rūšies dalyvis šalia veiksmažodinės šaknies a d- „ėsti" (iš ide. *e d-). Taigi čia mes ir vienu ir kitu atveju turime reikalo su dviejų laipsnių šaknimis: stipriojo laipsnio šaknimi e s-, e d- (plg. sen. ind.

á d m i „aš ėdu, valgau") ir silpnojo **s-, d-**; pvz. ds. 1 asm. s m á s arba 3 asm. s á n t i yra sudaryti iš šaknies **s-** ir galūnių -m a s ir -a n t i; plg. dar sen. indų é m i „aš einu" (iš ide. *e i m i), é t i „jis eina" (iš ide. *e i t i), bet i-m á s „mes einame" (iš ide. *i-m é s), y a n t i „jie eina", dalyvis y a n t- „einąs" ir kt. Šitie pirmykščiai santykiai mūsų kalboje tik iš dalies bėra išlikę: iš visų augščiau minėtųjų žodžių silpnąjį laipsnį teturi išlaikiusi tik šaknis e s-, ir tai tik senovinėje raštų kalboje; pvz. Daukšos postilėje yra asmenuojama: e s m i, e s i, e s t i, e s m e, e s t e, e s t i, e s ą s, bet s a n č i o, s a n č i a m, s a n t į, mot. s a n t i, km. s a n č i o s ir kt. arba e i m i, e i s i „tu eini", e i t i „jis eina", e i m e „mes einame", e i t e, e i t i „jie eina", e i n ą s, bet e n č i o, e n č i a m, e n t į mot. giminės e n t i, km. e n č i o s ir kt. Čia tik veikiamuosiuose esamojo laiko dalyviuose esame kiek išlaikę silpnosios šaknies pėdsakų, o visur kitur yra jau apibendrintos pilnosios šaknys e s- ir e i-. Kad tai yra visai neseniai įvykę, aiškiai dar rodo tas faktas, kad Daukša su Sirvydu neveikiamąjį esamojo laiko dalyvį nuo e i t i turi susidarę ne su formantu -n a-, kaip kad dabar mes darome, bet be jo, t. y. e j a m a s, e j a m a. Sirvydas vietomis net ir veikiamąjį to pat laiko dalyvį susidaro panašiu būdu: e j ą s, e j a n t i, e j a n t ir kt. Dabartinėje mūsų kalboje šios lytys daugiausia yra perdirbtos pagal balsinius veiksmažodžių kamienus, pvz. e s u, e s i, e s a m e, e s a t e arba e i n u, e i n i, e i n a, e i n a m e, e i n a t e, taip pat ir e s ą s, e i n ą s, e s a m a s, e i n a m a s; kaikurie žemaičiai pagal 3 asmenį e i t „jis eina" vietoj e i n ą s, e i n a n t turi susidarę ir e i t ą s, e i t a n t i šalia aš e i t u „einu", tu e i t i „eini" ir kt.

Dar daugiau mūsų kalboje yra perdirbtos vadinamosios reduplikuotinės veiksmažodžių lytys, kurių senovinėse ide., ypač sen. indų, graikų ir iš dalies lotynų kalbose dar apsčiai randame, pvz. sen. indų d á d h a:m i „aš dedu, statau", d á d a: m i „aš duodu" (ds. 1 asm. d a d m á s „mes duodame"), j î g a: m i „aš einu, vaikštinėju", gr. t î t h e-m i „aš dedu", d î d o: m i „aš duodu" ir kt. Tokios lytys senovėje buvo ypač mėgstamos dėl to, kad esamojo laiko kamienais tuomet buvo žymimas trunkamas veiksmas dabartyje, o aoristiniais kamienais buvo reiškia-

mas tik paprastas ir grynai istorinis faktas, todėl jie visados būdavo nesudvejinti, pvz. sen. indų á d h a: t „jis dėjo", á d a: t „jis davė", á g a: t „jis ėjo", á s t h a: t „jis atsistojo" ir kt. Bet mes šitokią vartoseną esame beveik visai pamiršę, ir todėl reduplikuotinės esamojo laiko lytys iš mūsų kalbos vartosenos yra bemaž ko išnykusios, beturime iš viso tik padirbinius — šaknis d e d- ir d u o d-, su kuriomis mūsų senovinėje raštų kalboje dar buvo sudaromos atematinės lytys: d e m i, d e s i, d e s t i, d e m e, d e s t e (iš *d e d m i e, *d e d s i e, *d e d t i ir kt.) ir d u o m i, d u o s i, d u o s t i, d u o m e, d u o s t e (iš *d o d m i e, *d u o s i e, *d u o d-t i ir kt.). Kilimo visos šios lytys veikiausiai yra kontaminacinės, būtent — d e m i, d e m e ir d u o m i, d u o m e bus sąmyšio keliu išriedėjusios iš ide. *d é d h e: m i, *d h e d m é s ir *d é d o: m i, *d e d m é s. Bet mes apie šitą daryseną iš savo kalbos jau nieko nebegalime patirti: sustingusios šaknys d e d-, d u o d- mums dabar niekuo nebesiskiria nuo n e š-, v e d-, todėl pagal tai esame susidarę naujas lytis d e d u, d e d a m e ir d u o d u, d u o d a m e.

Bet mes ne vien tik priebalsinių kamienų veiksmažodžius esame gerokai pakeitę, — nemaža atmainų esame padarę ir veiksmažodžių balsinių kamienų daryboje. Pvz. ide. prokalbėj buvo vartojamos dvi visai skirtingos galūnės esamojo laiko vs. ir ds. tretiesiems asmenims skirti, būtent — -e t i ir -o n t i: sen. indų b h á r a t i „jis neša" ir b h á r a n t i „jie neša", sen. vok. augšt. b i r i t ir b e r a n t t. p., lot. v e h i t „jis veža" ir v e h u n t „jie veža", sen. rusų n e s e t' „jis neša" ir n e s u t' „jie neša" ir kt. Bet mes drauge su latviais šitą senovinį skirtumą esame išlyginę ir vartojame tik vieną galūnę: j i s n e š a, j i e n e š a, j i e d u n e š a. Taip pat mes esame žymiai suprastinę ir būtųjų laikų žymėjimą. Kaip rodo seniausios ide. kalbos, šitie laikai ide. prokalbėj turėjo būti žymimi visai skirtingomis lytimis; plg. graikų imperf. é l a i p o n „prc. j'ai laissé", perf. l é l o i p a „aš esu leidęs" ir kt. Visai kas kita yra mūsų kalboj: senovinio aoristo mes visai nebepažįstame; jo vietoj turime susidarę visai naują **ė-** arba **o-** kamieno būtąjį kartinį laiką (pvz. n e š ė, s u k o); taip pat esame susidarę visai naujas būtojo dažninio laiko lytis su ypatingu formantu -d a v o, kuris tėra pa-

žįstamas tik mūsų vienų, ir tai dar nevisose tarmėse vienodai; perfektą žymime sudėtinėmis lytimis — padedamuoju veiksmažodžiu ir veikiamaisiais būtojo kartinio laiko dalyviais (pvz. a š e s u l e i d ę s) ir tt.

Pagaliau žymių atmainų mes randame ir kitose kaitybos srityse. Pvz. yra pastebėta, kad senovėje vieni ir tie patys veikiamieji esamojo laiko dalyviai su formantu -n t- (pvz. n e š ą s, t i k į s ir kt.) buvo skiriami dvejopos reikšmės — būdvardinės ir prieveiksminės; bet mes, norėdami šitą reikšminį skirtumą aiškiau pažymėti, pastarųjų, t. y. prieveiksminės reikšmės, dalyvių vietoje ilgainiui esame drauge su latviais pradėję vartoti visai naujas lytis su -d a m a s, kurių visi kiti indoeuropiečiai, jų tarpe ir prūsai visai nepažįsta. Mūsų pačių kalboje šios prieveiksminės vartosenos pėdsakų bėra likę tik atskiruose sustingusiuose posakiuose, kaip antai: daryk ką daraą (= ką darydamas), kiek galįs (= kiek galėdamas) dirbk, srebiu kaip nieko neišmanąs (= kaip nieko neišmanydamas), rūpinasi kiek primaną (= kiek primanydami), tapęs paklusnumi Dievui tėvui net ik miršląs (= iki mirties, t. y. iki mirdamas; šis sakinys yra iš Daukšos postilės) ir kt.

Kaikurios tokios atmainos vyksta dabartiniais laikais, net mūsų pačių akivaizdoje. Pvz. dviskaita kaskart vis daugiau ir daugiau išeina iš vartosenos. Kiek daugiau ją dar vartoja šiaurės vakarų žemaičiai ir iš dalies vakariečiai aukštaičiai; visur kitur jos besutinkamas tik vienas kitas pėdsakas; kaip antai, ryt. aukštaičių tarmėse jau daug kur sakoma d u r a t a i, su d v i e m r a t a i s, bet p a r s i n e š i a u d u r a t u (ir d u r a t u s). Priešingai, Rytiečiuose dar plačiai vartojamas siekinys, arba supynas (pvz. jis išėjo malkų p a r n e š t ų), Žemaičiuose ir Vakariečiuose beveik jau visai nebepažįstamas. Taip pat ir ryt. augštaičių tarinio vardininkai (pvz. jau reikia r u g i a i p j a u t i) arba niekatrosios giminės lytys (pvz.: jų laukas a r i a m a, Petronio mėšlas v e ž a m a, dobilai jau s u v e ž t a, seniau pušys buvę labai didelės ir kt.) vak. augštaičiams ir žemaičiams yra jau svetimi dalykai, todėl daug kas per nesusipratimą tai laiko klaidomis ir taiso.

Taigi mūsų kalbos raida yra tikrai nepaprasta ir be galo įdo-

mi: iš vienos pusės yra nuolat sudaromi nauji įvairūs dariniai, iš kitos pusės ilgainiui pasidariusios per didelės įvairybės vėliau yra visaip išlyginamos, vienodinamos, prastinamos. Tuo būdu yra ne tik išlaikoma nuolatinė mūsų kalbos vartosenos pusiausvyra ir apsaugoma nuo kokių nors kraštutinių iškrypimų, bet tuo pat metu yra siekiama ir jos tiesioginio tikslo — būti tinkama priemone ne tik atskiram individui lengvai pasireikšti, bet ir visai visuomenei be sunkumo tarp savęs susižinoti. Ši tiesa ypač atsimintina rašytojams, kurių uždavinys yra mokėti tinkamai išreikšti savo individualybę ir tuo pat metu būti lengvai plačiosios visuomenės suprantamiems, t. y. tikras žodžio kūrėjas turi sugebėti kalbinę įvairovę (Mannigfaltigkeit), kuri sudaro kiekvieno stiliaus pagrindą, harmoningai suderinti su vienove, kuri visuomenei visados pasilieka artimesnė. Bet apie tai plačiau gal kada nors teks kur kitur pakalbėti.

J. Jablonskis kalbininkas

(Aidai, 1950, nr. 4, p. 149–154)

Lig šiol Lietuvai nekaip yra sekęsi su kalbininkais: arba jie kalbos mokslo darbą dirbo kaip reikiant moksliškai nepasiruošę, būdami tik savamoksliai, arba dėl sunkių gyvenimo aplinkybių anksti palūždavo, arba, blaškydamiesi gyvenimo sūkuriuose, turėdavo dirbti ne tiesioginį, savo specialybės, bet kurį kitą darbą. Pvz. Kazimieras Jaunius buvo nuostabių kalbotyrininių gabumų žmogus, bet, būdamas dvasininkas ir kunigų seminarijos bei dvasinės akademijos profesorius, jis mokslo darbą tedirbo priešokiais, nemaža dalimi klaidžiodamas kalbotyros klestkelėmis. Jo mokinys Kazimieras Būga, iš pradžios nuėjęs savo mokytojo takais, bet vėliau atsipalaidavęs nuo jo klaidžios įtakos ir pasukęs į tikrą kalbotyros kelią, labai anksti, pačioj savo produktyviausio darbo pradžioj, turėjo atsiskirti su šiuo pasauliu, nespėdamas net kaip reikiant pradėti savo milžiniško darbo, didžiojo lietuvių kalbos žodyno. Taip pat ir Ramonas Bytautas, dar visai jaunas, bet didžiai gabus kalbininkas filosofas, savo laiku visiems davęs daug vilčių, yra palūžęs savo gražiausiomis jaunystės dienomis.

Panašaus likimo yra sulaukę ir kaikurie kiti jauni kalbininkai (Antanas Vireliūnas, Andrius Ašmantas...).

Visų šitų ir dar kaikurių kitų, čia neminėtų kalbininkų būryje lyg kokią išimtį sudaro Jonas Jablonskis. Savo ilgokame (per 70 metų) amžiuje jis be paliovos beveik pusę šimtmečio yra dirbęs Lietuvai, daugiausia sielodamasis mūsų gimtosios kalbos reikalais. Ir, reikia pasakyti, jis per tą laiką šioje srityje yra gana daug pasiekęs: iš paprastos kaimiečių susižinojimo priemonės jis lietuvių kalbą padarė visai tobulu įrankiu, tinkančiu net subtiliausiems minties niuansams reikšti. Šituo būdu jis yra padėjęs tvirtus pagrindus dabartinei mūsų bendrinei kalbai ir nurodęs kelius jos tolimesnei raidai. Todėl visai nupelnytai jis yra vadinamas tos kalbos kūrėju.

Bet visa tai ne vienu metu buvo atsiekta. Iš pradžios, dar gimnazijoj būdamas, J. Jablonskis ne tik lietuvių kalba, bet ir, apskritai, visu Lietuvos dalyku dar nesirūpino. Taip pat, ir nuvažiavus į Maskvos universitetą studijuoti, visos kalbos apie lietuvybę pradžioje jam nedarė jokio didesnio įspūdžio. Tik klausydamas savo garsių mokytojų, profesorių F. Fortunatovo ir T. Koršo, jis pradėjo daugiau domėtis savo gimtąja kalba. Ypač jam daug įtakos yra padaręs pastarasis, kuris daugybės kalbų mokėjimu, sąmojingumu ir žiningumu savo klausytojus tiesiog žavėte žavėdavo. „Pastebėjęs, kad jo klauso auditorijoje lietuvis, latvis, lenkas, ukrainas, — rašo J. Jablonskis 1915 m. „Vaire", — lyg tyčia stengdavos intraukti savo klausytoją in skelbiamojo mokslo sritį. Ir intraukdavo pirmiausia, rodosi, tuo, kad pats dėmėdavosi klausytojo gimtąja kalba, tos kalbos dėsniais, paties klausytojo jos mokėjimu. Ir žmogus nenoromis imdavai mokyties tos kalbos, kuria taip dėmisi, kurią taip brangina mokslo reikalui mylimasis, galvotasis, talentingasis lektorius, pats tuo skatindamas — daugiaus mokyties, tirtis, ieškoti" (Jablonskio raštai, I 188).

Kitas akstinas, paskatinęs J. Jablonskį susidomėti lietuvių kalba, buvo jo tautiškas susipratimas, įgytas Maskvoj. Čia jis, nuolatos bendraudamas su lietuviais studentais, ypač su Jonu Šliūpu, galėjo daugiau patirti apie atbundančios Lietuvos reikalus, visų pirma apie ketinamą leisti lietuvių laikraštį ir jo būsimąjį

redaktorių Joną Basanavičių. To laikraščio pasirodymas buvo didžiulis įvykis maskviškių lietuvių studentų tarpe: visi džiaugės, gėrėjos jo turiniu ir drąsiais redaktoriaus žodžiais, prakalbėtais į Lietuvos žmones. Tą įvykį pats J. Jablonskis šiaip aprašo: „Kad ne Basanavičiaus „Aušra", kad ne jo drąsus žingsnis, būčiau, gali būti, ir visai dingęs naujajam darbui. Basanavičius turi mums daug, labai daug nuopelnų, bet jo „Aušra", sukėlusi mane galutinai iš miego, išblaiviusi galvą, davusi man naujos gyvybės, yra toks *įžymus* mano gyvenimo dalykas, jog...ją tegaliu šiandien minėti: kiti to drąsuolio darbai yra man tuo tarpu lyg mažmožis" (Jabl. raštai I 230).

Baigęs universitetines studijas, J. Jablonskis buvo jau ir gerai lingvistiškai pasiruošęs mokslo darbininkas, ir tautiškai susipratęs visuomenės veikėjas. Jeigu jis būtų norėjęs, būtų galėjęs padaryti gražią mokslinę karjerą. Bet jis sąmoningai to atsisakė: jis veikiau linko ne mokslo gilybėse nardyti, bet dirbti atbundančiai ir vargstančiai savo tėvynei. Todėl jis pasirinko kančių ir vargo kelią — ryžosi dirbti kultūros ir švietimo darbą Lietuvoje, visų pirma kurdamas ir puoselėdamas mūsų bendrinę kalbą. Tai buvo be galo sunkus ir rizikingas darbas, nes kiekvienas lietuvybės pasireiškimas tuomet buvo draudžiamas ir žiauriai persekiojamas.

Pasiskyręs savo gyvenimo uždaviniu mūsų bendrinės kalbos kūrybą ir jos kultūrą, J. Jablonskis ėmėsi darbo pamažu, gerai apsigalvojęs, su tam tikru planu, kurį pirmą kartą jis yra išdėstęs 1901 m. Petro Kriaušaičio „Lietuviškos gramatikos prakalboje" šiais žodžiais: „Jisai (t. y., lietuvių kalbos vadovėlio sudarytojas) turi visą savo mokslą remti ant žmonių kalbos įstatymų, nes mūsų rašytojai patys yra dažnai parėmę savo raštų kalbą ne ant žmonių kalbos, bet ant svetimų kalbų įstatymų. Todėl gramatikos tikslui tuo-tarpu tokie raštai arba tokios raštų dalys tegalima vartoti, kur rašytojo darbe yra išreikštas kokis-norint žmonių kalbos įstatymas, kur rašytojas, išreikšdamas savo mintis ir nuomones, įvykino savo raštuose žmonių kalbos dvasią. Taigi, suvartojant prie žmonių kalbos ir rašytojų darbus, reikia būti labai atsargiam: gramatiškai iš tų darbų tiktai tokie tereikia imti mažmožiai, kurie yra tiesiai pasemti iš žmonių kalbos ir paremti ant

tos kalbos įstatymų". Taip pat reikia elgtis ir su gyvąja žmonių kalba. „Prie žodžių ir reikšmių tikrai lietuviškų, — rašo jis toliau, — yra mūsų kalboje ir šiukšlių. Tos šiukšlės reikia mokėti atskirti nuo grūdų, nes gramatikai tiktai žmonių kalbos grūdai tereikėtų suvartoti".

Ir J. Jablonskis visuose savo tolimesniuose darbuose tikrai stengiasi mūsų bendrinėje kalboje atskirti šiukšles nuo grūdų: remdamasis žmonių kalbos dėsniais ir pavyzdžiais, jis juo toliau, juo daugiau stengėsi padaryti mūsų kalbą gryną, taisyklingą, aiškią ir sklandžią. Tam reikalui jis gujo lauk grubias ir nereikalingas svetimybes, sudarinėjo taisyklingesnius ir griežtesnės reikšmės naujadarus, taisinėjo suraizgytus sakinius, tvarkė rašybos dalykus ir kt. Pvz. seniau mūsų raštų kalboje buvo vartojama *įtalpa* „contents", *neprigulmybė* „indenpendence", *paišelis* „pencil", *pirmyneiga* „progress", *sandarbininkas* „cooperator, collaborator" ir kt., bet J. Jablonskio rūpesčiu visų šitų nevykusių naujadarų vietoje buvo pradėta vartoti *turinys, nepriklausomybė, pieštukas, pažanga, bendradarbis*. Ir štai kodėl. Šalia *talpus* „galįs daug sutalpinti; galįs lengvai sutilpti" bei *talpa* „vieta, kurioj kas gali tilpti" ir *įtalpa* turėtų reikšti „vietą, kurion kas gali įtilpti", bet ne „tai, kas turima, turimas dalykas"; šiai pastarajai reikšmei žymėti geriau tinka *turinys*, plg. *likinys* „kas palikta, liekana", *rentinys* „kas surėsta", *siuvinys* „siuvamas daiktas", *slėpinys* „paslėptas daiktas" ir kt. *Neprigulmybė* yra visai nevykęs darinys: viena, ji yra sudaryta pagal lenkų *niezależność* iš mūsų kalboj nesančio žodžio **neprigulmas*; iš *neprigulimas* turėtų būti *neprigulimybė*, plg. *atsakomas*: *atsakomybė*, *galimas*: *galimybė*, *regimas*: *regimybė* ir kt.; antra, *neprigulėti* „nepriklausyti" yra slaviškas reikšmės vertinys, tos pat rūšies, kaip *apvaikščioti* šventę (švęsti šventę), sumokėjo iš *kalno* (iš anksto) ir kt. *Paišelis* pagal savo darybą turėtų būti sudarytas iš *paišas*, *paišai* „piešos, suodžiai" ir todėl nevisai tinka piešiamam, rašomam įrankiui žymėti; tam reikalui daug geriau dera tiesiog iš *piešti* su priesaga *-tukas* sudarytas *pieštukas*, plg. *peštukas* „kablys šienui pešti": *pešti*, *plaktukas*: *plakti*, *suktukas* „krukelis pančiams sukti": *sukti*, *trintukas* „trinamoji guma": *trinti* ir tt. *Pirmyneiga* yra dirbtinai sudaryta iš prieveiks-

mio *pirmyn* ir priesaginio daiktavardžio *eiga*: gyvojoj žmonių kalboj nelinkstama sudarinėti tokių darinių, todėl ir J. Jablonskis šio nevykusio naujadaro vietoj ėmė vartoti gana gražų žmonių kalbos žodį *pažanga*, šalia kurio dar gali būti sudaryta *pažangus* „progresyvus", *pažangininkas* „progresistas" ir *atžanga* „regresas", *atžangus* „regresyvus" ir kt. *Sandarbininkas* yra verste verstas iš kaimyninių kalbų (vok. *Mitarbeiter*, rusų *sotrudnik* ir kt.) ir, be to, mūsų žmonių kalbai visai svetimu būdu, pvz. paprastai mes nesame linkę sakyti *sandalininkas*, *sandirbėjas* ir kt., todėl jis buvo pakeistas aiškesnės darybos sudėtiniu žodžiu *bendradarbis* „bendro darbo žmogus"; plg. *kreivasprandis* „kreivo sprando žmogus", *piktaširdis* „piktos širdies žmogus" ir kt.

Dabar, daugiau kaip po 70 metų nuo to laiko, kada J. Jablonskis pradėjo rūpintis mūsų bendrinės kalbos reikalais, visų pirma jos grynumu ir taisyklingumu, nebelengva yra susekti, kur ir kiek atskirais atvejais jo turėta įtakos mūsų rašomosios ir šnekamosios kalbos raidai. Bet neperdedant galima pasakyti, kad ta įtaka yra buvusi labai didelė: jis savo ilgamečiu ir ryžtingu darbu beveik visą mūsų bendrinės kalbos praktiką yra pakreipęs nauja kryptimi. Ligi jo mūsų rašyboj viešpatavo didžiausia painiava, terminiai buvo labai nevienodi ir nesavarankiški, daugiausia vergiškai iš svetimų kalbų versti, nereikalingų ir grubių svetimybių beveik visur mirgėte mirgėjo, ir sintaksė buvo visai padrika. Bet. J. Jablonskiui mūsų kalbos kultūros darbą pradėjus dar „Aušros" laikais ir jį be perstojo dirbus ligi pat mirties, ilgainiui viskas pagerėjo: rašybos painiavos sumažėjo, naujadarų daryba pasirodė žymiai taisyklingesnė ir lietuviškesnė, daugelis svetimybių buvo pakeista suprantamesniais savais žodžiais, sintaksėj rados daugiau tvarkos ir kt. Tuo jo pradėtuoju keliu mūsų bendrinė kalba sėkmingai dabar ir toliau tobulėja.

Tačiau būtų nemaža perdėta, jeigu manytume, kad J. Jablonskis mūsų bendrinės kalbos kūrybos ir kultūros darbe būtų taręs jau galutinį žodį. Jis, kaip ir kiekvienas kitas darbininkas, buvo savo laiko žmogus. Visų pirma jo darbas nuo pradžios iki galo yra evoliucionavęs. Iš vienos pusės jo ankstyvesniuose raštuose randame nemaža darinių, kuriuos jis iš pradžios pats toleravo,

bet ilgainiui, įsitikinęs jų netinkamumu, ėmė kitus žodžius vartoti. Pvz. senesniuose jo straipsniuose dar randame *įspaudas* arba *įspauda*, *ligonbutis*, *rankvedis*, *santaisa*, *sostapilis* ir kt. Bet po kurio laiko šitų naujadarų vietoj atsirado *įspūdis*, *ligoninė*, *vadovėlis*, *sintaksė*, *sostinė*. Iš kitos pusės jis nemaža yra teikęs tokių žodžių, kurie dėl darybos buvo geri, bet dėl kitų priežasčių arba visai neįsigalėjo bendrinėje kalboje, arba vėliau buvo pradėti vartoti kitokesne reikšme, negu kad jis norėjo. Pvz. *valdininku* jis iš pradžios (jau 1892 m.) norėjo vadinti kiekvieną, kurs turi kokią nors valdžią, viršenybę (Jabl. raštai, IV 17), ir taip jis kurį laiką šį žodį vartojo, pvz.: Rusijoje visus valstybės reikalus atlikdavo *valdininkai*, t. y. žmonės, kurie turi gavę iš vyriausybės šiek tiek valdžios ir gyvenime verčiasi ta vyriausybės duotąja valdžia (Jabl. raštai, I 111). Dabartinėje bendrinėje kalboje *valdininkas* yra įgavęs siauresnę reikšmę „official, public officer, Beamter". Arba štai vėl jau 1911 m. jis kariškio vietoje siūlė vartoti *karininką, karo žmogų*, bet tas jo siūlymas neįvyko: „karo žmogus" ilgainiui buvo pradėtas plačiau vadinti *kariu* arba *kariškiu* (t. y. karui, kariuomenei priklausančiu žmogumi), o *karininkas* įgijo „oficieriaus" reikšmę.

J. Jablonskiui geriausiai sekdavosi atitikti bendrinės kalbos vartosenos kelią, kada jis savo kalbinius teigimus galėdavo paremti tinkamais gyvosios kalbos pavyzdžiais. Tuo metu jo kurti nauji žodžiai ar posakiai atrodydavo tokie aiškūs, paprasti ir lietuviški, jog retai kam galėdavo ateiti į galvą, kad tai yra jo darbo. Pvz. jo sudaryti tokie žodžiai kaip *pieštukas* „pencil", *teismas* „court of justice" arba *uždavinys* „task" atrodo kaip tikri liaudies kalbos dariniai, todėl daug kas, nežinodamas jų tikrosios kilmės, nebegali jų atskirti nuo žmonių kalbos panašios darybos žodžių.

Bet taip nevisados yra buvę. Jau daugiau į senatvę, kai jo sveikata buvo sumenkus, jam sunkiau buvo sueiti su žmonėmis, ir tuo būdu mažiau jis begalėjo susirinkti naujos medžiagos savo sudarytoms taisyklėms paremti. Tada jis, daugiausia besinaudodamas savo ankstyvesnėmis žiniomis ir vadovaudamasis analogijos pagrindu, kartais kiek nukrypdavo į šalį ir dirbtinai nugalvodavo. Pvz. žmonių kalboje nerasdamas būdvardžio *norus*, jis

savo raštuose kurį laiką vengė ir kitiems nepatarė vartoti prieveiksmio *noriai*. Priešdėlis *pro-* jam atrodė tos pat reikšmės, kaip ir prielinksnis *pro* (pvz.: *pro* langą, *pro* vartus ir kt.), todėl jis buvo linkęs pripažinti tik atitinkamos reikšmės ir priešdėlinius žodžius, pvz. *prošvaistė, protarpis, provėža* ir kt. Bet tokie žodžiai kaip *protėvis, prokalbė, protėvynė* ir kt., kurių priešdėlis *pro-* savo reikšme nevisai sutinka su dabartiniu prielinksniu *pro*, rodėsi jam abejotini ir todėl nevartotini. Taip pat ir priesaga *-auninkas* jo supratimu tegalėjo būti tik slaviškos kilmės, atsiradusi iš tokių skolinių kaip *kanauninkas, pulkininkas, stalauninkas, vandrauninkas* ir kt., todėl jis vengė vartoti ir tokių darinių kaip *kariauninkas, keliauninkas, kerštauninkas, smarkauninkas* ir kt. Pagaliau jis dar buvo įsitikinęs, kad bendrinėj kalboj nevartotini veikiamųjų esamojo laiko dalyvių prieveiksmiai su priesaga *-ančiai* (pvz. *priderančiai* ir kt.), kad netinkamai esą sudaryti tokie žodžiai kaip *esybė, ištvermė, išvaizda, nuosavybė, pagalbininkas, svetingas* „vaišingas" ir dar visa eilė kitų panašių darinių.

Šitoks J. Jablonskio kaikurių kalbos duomenų supratimas, savaime aišku, kiek siaurino bendrinės kalbos vartoseną ir kaip reikiant nesiderino su kalbos mokslo reikalavimais. Pvz. seniau šalia *noras* buvo vartojamas ir būdvardis *norus*, visai panašiai kaip šalia *darbas, godas, kvapas, maras, skardas, svaras* yra *darbus* „linkęs dirbti, darbštus" *godus, kvapus, marus, skardus, svarus* „sunkus" ir kt.: bet dabartinėj gyvojoj žmonių kalboj *norus*, rodos, visai nebevartojamas, nors prieveiksmis *noriai* ir lig šių dienų tarmėse dar tebėra pažįstamas, plg. jis *noriai* valgo, jie viską *noriai* (su noru) daro ir t. t. Priešdėlis *pro-* seniau yra turėjęs ne tik dabartinio prieveiksmio *pro* reikšmę, bet ir reiškęs dar „pirma", todėl dabartinėje žmonių kalboje vartojami žodžiai *protėvis, prosenolis, prosenelis* ir kt. yra visai geri ir taisyklingi senovės dariniai, būtent — *protėvis* ar žemaičių *prosenelis* yra tas, kas *pirma* tėvo ar senolio yra buvęs. Taip pat priesaga *-auninkas* nebūtinai turi būti kilusi iš slavų *-ovnik*, — ji dar gali būti visai normaliai susidariusi ir mūsų kalboje; pvz. *kariauninkas* ar *keliauninkas* gali būti mūsų pačių sudaryti iš atitinkamų veiksmažodinių lyčių lygiai taip pat, kaip ir *keikininkas, muši-*

ninkas, plėšininkas, šliaužininkas ir kt., būtent *kariauninkas, keliauninkas* ir kt. gali būti kilę iš **kariav-(i)ninkas* (: *kariav-o, kariau-ti*), **keliav-(i)ninkas* (: *keliav-o, keliau-ti*). Dėl *-auninkas* iš *av-(i)ninkas plg. baudžiauninkas* iš *baudžiav-(i)ninkas* (: *baudžiava*), *mezliauninkas* „mokesčių ėmėjas" iš *mezliav-(i)ninkas* (: *mezliava*) ir kt. (Plačiau apie tai žr. mano „Lietuvių kalbos žodžių daryba", Vilnius, 1943, 148-9 psl.)

Tačiau tariamieji šitos rūšies trūkumai nėra didžiai reikšmingi ilgametei J. Jablonskio kalbinei veiklai: jie yra labai negausūs, apyrečiai dalykai. O J. Jablonskis, daugiausia rūpindamasis bendrinės kalbos vartosena, pirmiausia stengėsi į tą kalbą įtraukti ko daugiau plačiau pažįstamų gyvosios kalbos žodžių ar posakių, vistiek, kurioje tarmėje jie būtų vartojami. Tai jis aiškiai yra pabrėžęs ir savo programinėje 1901 m. liet. kalbos gramatikos pratarmėje, kur tarp ko kito sako: „Rašomosios kalbos tiesas visuomet įgija kokia-norint viena tarmė; kitos tarmės priduoda jai tiktai savo geriausius mažmožius, tuos grūdelius, kurie rašomojoje kalboje dėl kokios-norint priežasties yra išnykę, nebevartojami. Jei rašomoje tarmėje stinga kokio žodžio, kuris yra žinomas tiktai iš kitų tarmių, rašytojas turi vartoti tą žodį, vistiek kame surasdamas; jei raštų tarmėje nėra kokių tikrai lietuviškų reiškinių, vartojamų kitose tarmėse, rašytojas privalo naudotis iš kitų tarmių; jei rašytojui yra žinoma, kad jo vartojamas žodis beveik visur kitaip bus suprantamas, jis turi kiek galėdamas taikintis prie skaitytojų ir visada rūpintis, kad jį suprastų daugumas".

Ir J. Jablonskis kaip tik daugiausia yra taikinęsis prie daugumos: jis visados stengėsi rašyti gryna, taisyklinga ir tuo pat metu aiškia, daugeliui lengvai įmanoma kalba. Todėl pirmoj vietoj siekdamas taisyklingumo ir aiškumo, jis pirmiausia bendrinei kalbai ieškojo visuotinių, t. y. daugumos vartojamų ir suprantamų, žodžių ar posakių. Jeigu tokių darinių jam nepavykdavo rasti gyvojoje žmonių kalboje, tada jis nevengdavo jų ir daryte susidaryti, bet taip, kad jie neprieštarautų bendriesiems mūsų kalbos dėsniams ir būtų visai aiškūs, taisyklingi. Taigi klysta visi tie, kurie mano, kad J. Jablonskis, rūpindamasis visuotiniais mūsų praktinės kalbos dalykais, permaža yra domėjęsis individua-

line kalbos kūryba ir tuo būdu siaurinęs arba, vieno mūsų rašytojo terminu tariant, susinęs mūsų kalbos vartoseną. Bet tai netiesa: J. Jablonskis, kurdamas bendrinę kalbą, tuo pat metu nemaža naudos yra padaręs ir literatūrinei kalbai, kur šalia skirtingų individualinių vaizduojamos kalbos pradmenų dar turi būti nepamirštama ir visuotinių bendrinės kalbos polinkių, kuriais tik vienais platesnioji visuomenės dalis geriausiai gali įžvelgti į kūrėjo sielą. Vadinas, tikras kūrėjas savo kalbos kūryboje turi sugebėti taip darniai sujungti vienovę su įvairove, kad jis savo kūrybine kalba dvejopu būdu galėtų byloti į skaitytojus — kaip individualus kūrėjas ir tos visuomenės narys, iš kurios jis yra kilęs ir kuriai skiria savo kūrybą.

Antra vertus, J. Jablonskis ir šiaipjau nėra buvęs perdaug vienašalis ir užsispyręs: ligi tiktai patirdavo, kad jo tikrai klystama arba žmonių kalboj yra kitaip nusakoma, negu kas jo buvo dirbtinai pasidaryta, jis savo nevykusių darinių tuojau išsižadėdavo ir imdavo patirtąsias naujenybes vartoti arba bent jau nieko nebesakydavo, kad kiti kiek kitaip (žinoma, pagrįstai) pradėdavo elgtis. Pvz. iš žemaičių tarmių patyręs žmones sakant „pasitrauk *kelias dienas* iš namų" (plg. „pasitrauk kelis žingsnius į šalį"), jis tuojau, sumedžiojęs daugiau tos rūšies pavyzdžių, ėmė visur vartoti vadinamąjį *pobūvio* galininką po slankos ir sąjūdžio veiksmažodžių, kur pirma paprastai jau buvo įprasta vartoti naudininką. Plg. dar: vaiką turėsiu palikti *kelias dienas* pas seserį; dabar ir pas mus ateik *kelias dienas* paviešėti; jis visą *mėnesį* buvo paleistas atostogų ir kt. (Plačiau apie tai žr. Rygiškių Jono „Linksniai ir prielinksniai", 75—76 psl.). Arba štai vėl, „Švietimo Darbe" perskaitęs mano trumpą straipsnį apie prieveiksmio *noriai* vartojimą senovinėje raštų kalboje ir dabartinėse tarmėse, jis man tuojau, pirmu pasimatymu, pareiškė, kad šio žodžio daugiau jau nebebrauksiąs savo taisymuose. Tai buvo viena jo ypatybė, kuri žymėjo jo nuolatinį paslankumą kalbos dalykuose ir neleido jam sustingti vietoje.

Kita jo svarbi ypatybė buvo aštrus kalbos jausmas, kuriuo jis dažnai galėjo atskirti kalbos pelus nuo grūdų. Dėl šitos savo ypatybės jis galėjo anksčiau už kitus įžvelgti daugybę mūsų kalbos dėsnių ir juos pritaikinti bendrinei kalbai, dėl to jis pir-

masis galėjo dėti pamatus mūsų pastovesnei rašybai, žodžių darybai, terminologijai, kaitybai, sintaksei ir apskritai raštų kalbai. Be to, jam dar daug yra padėję išvengti pavojingų klystkelių ir jo blaiva kalbinė nuovoka bei geras lingvistiškas pasiruošimas, ypač puikus klasikinių kalbų mokėjimas. Todėl jis, kad ir beveik nei vieno lietuvių kalbos dalyko giliau netyręs lyginamuoju istoriniu būdu, visus lietuvių kalbos dėsnius ir savo kalbines išvadas visados stengdavosi paremti autentiškais gyvosios žmonių kalbos pavyzdžiais ir atsargia logiška interpretacija. „Turėdamas galvoje daugiausia *rašomosios kalbos* dalyką, einantį mūsų *žmonių kalbos* ir jų tautosakos taisyklėmis, — rašo jis savo „Linksnių ir prielinksnių" prakalboje, — savo kalbos pavyzdžiams imuos čia beveik visus sakinius iš tos kalbos, kurią paprastajame gyvenime vartoja mūsų rašomosios kalbos žmonės. Kalbos pavyzdžiai, kuriuos čia ras skaitytojas, nėr, vadinas, iš mano paties piršto išlaužti: jie paimti čion iš mūsų *žmonių kalbos* ir iš skiriamų mūsų žmonėms *raštų*". Ir šitokių pavyzdžių jis gana gausiai duoda tiek „Linksniuose ir prielinksniuose", tiek „Lietuvių kalbos gramatikoje", tiek 1911 m. Seinuose išleistoje „Lietuvių kalbos sintaksėje", tiek kituose savo raštuose bei gausiuose kalbiniuose straipsniuose, kurių Šv. Ministerija yra 1932—36 m. išleidusi net penkis tomus. Pvz. savo 1922 m. antrojo leidimo „Lietuvių kalbos gramatikoje" iš pat pradžios, 55—57 psl., duoda daugybę plikų linksnių vartosenos pavyzdžių ir tiktai pačiame vadovėlio gale, 257—267 psl., visai trumpais apibrėžimais bei paaiškinimais paryškina pačią tų linksnių vartoseną. Taip pat tame pačiame vadovėlyje, (201—216 psl.) rašydamas apie mūsų kalbos žymiąsias priesagas, daugiausia naudojasi vienais priesaginiais pavyzdžiais, tik kur nekur pridėdamas savo trumpus paaiškinimus bei formulavimus. Ir visdėlto šitas trumpas skyrelis, tik praktikos reikalams skiriami metmenys, yra didžiai reikšmingas: jis duoda ryškų supratimą apie svarbesnius mūsų vardažodinės darybos atvejus daug geriau, kaip platus A. Leskieno veikalas „Die Bildung der Nomina im Litauischen" (Leipzig, 1891), kuris savo plačiu užsimojimu seniau yra visus stebinęs.

Apskritai imant, J. Jablonskis, būdamas gerai išmokslintas kalbininkas, išskyrus A. Juškevičiaus žodyno antrojo tomo redaga-

vimą, kurį savo laiku jam buvo pavedus Rusijos Mokslų Akademija, tiesiogiai beveik nėra specialiai tyręs nei vienos kalbotyrinės problemos: visą savo gyvenimą ir įgytąjį mokslą jis buvo paskyręs savo vyriausiam tikslui — mūsų bendrinei kalbai tvarkyti, gryninti ir tobulinti. Taigi kasdieninė lietuvių kalbos praktika, glaudžiai susieta su lietuvybės kėlimu ir mūsų kultūros ugdymu, yra ribojusi visą jo gyvenimo darbą ir galvojimą. Pvz. jau minėtame „Liet. kalbos gramatikos" priesagų skyriuje (218 psl.) jis aiškiai pastebi, kad norint geriau priesagas suprasti, reikėtų daugiau įsigilinti į jų kilmę, vėlesnes atmainas ir tarpusavinius reikšmės santykius, bet, neturėdamas tam atspėjamo laiko, viso to dalyko net nei nemėgina pagrindžiau išdėstyti, tikėdamasis, kad mūsų priesagų reikalui kalbos mokslas kada nors „paskirs vieną kitą atskirą savo rašinį".

Kaip gilesnį žodžių darybos tyrimą, taip ir kalbos istorijos reikšmę sąmoningam kalbos supratimui jis yra visai aiškiai pripažinęs. Štai ką jis apie tai rašo 1921 m. Šiauliuose išleistoje „Gyvenimo ir mokyklos" brošiūrėlėje: „Kad jų (t. y. vyresniųjų klasių mokinių) mokslinimas pilnesnis būtų kalbos srityje, jie turi įgyti mokykloje supratimo ir apie *istorinį* kalbos ūgį, jie turi gauti mokykloje ir *istorinę* kalbos gyvenimo apžvalgą... Ta apžvalga supažindins mokinius su mūsų kalbos praeitimi ir tikrai padarys juos sąmoningus kalbos mokslui, išdirbs jų sąmoningą pažiūrą į jų dienų rašomąją ir žmonių kalbą, duos jiems tos kalbos supratimo, apie kurį veltui svajojo senosios mokyklos atstovai" (14 psl.). Bet dėl darbo daugybės ir laiko stokos jis pats negalėjo nieko parašyti iš lietuvių kalbos istorijos.

Pagaliau jis visai teisingai buvo supratęs ir gramatikos santykį su logika; apie tai minėtoje brošiūrėlėje jis šiaip rašo: „Geriausia būtų, mums rodos, kad mokytojai pripažintų, jog nagrinėjimas, giliau į jį pažiūrėjus, yra ne tiek gramatikos, kiek logikos dalykas. Dar prasčiau: jame supainiota logika su gramatika. Tas dalykas... iš filosofinės pažvalgos į kalbos mokslą; norima buvo tuomet, kad gramatika, kalbos mokslas, primirktų įvairiems galams logikos dalykų, visokių jos atskalų ir nereikalingų jai painaivų" (15 psl.). Ir todėl, sako jis toliau, „mokytojas, kuris ieško su mokiniais sakinio dalių, turi būti labai atsargus. Tuo tarpu,

šiaip ar taip, jis neturėtų sukti galvos nei sau, nei mokiniams; tos rūšies sakinio tyrinėjimas yra gerokai pasenęs ir maža turi reikšmės pačiam kalbos mokslui" (16 psl.). Bet, kad ir laikydamas tai gerokai pasenusiu dalyku, jis visdėlto, sekdamas „paprastais (t. y. daugiausia rusų) vadovėliais", tą sakinių nagrinėjimą yra įtraukęs ne tik į savo 1911 m. sintaksės vadovėlį, bet ir į 1922 m. gramatiką. Ir dar daugiau: jo yra paliktas net logiškas sakinio apibrėžimas: „Mintis, pasakyta arba parašyta žodžiais, vadinasi *sakinys*" (Liet. kalbos gramatika, 241 psl.). Tai, kaip ir metodika, kurios prašo skaitytojus iš jo nereikalauti (ten pat, 3 psl.), matyti, jam praktikoje buvo ne pirmaeilis dalykas.

Tačiau J. Jablonskio darbas, kad ir netiesiogiai, turi visdėlto nemaža reikšmės ir bendrajam kalbos mokslui: viena, jis yra surinkęs daug naujos kalbinės medžiagos, ypač bevažinėdamas po Lietuvą A. Juškevičiaus žodyno reikalu; antra, jis didžia savo kalbos nuojauta ir nuovoka galėjo daug kur vykusiai įžvelgti ir aikštėn iškelti tokias mūsų kalbos svarbmenas, kurios kitiems, ypač užsieniečiams, neveikiai ateidavo į galvą; ir trečia, padėdamas pagrindus mūsų dabartinei bendrinei kalbai, jis aiškiai parodo, kiek vienas žmogus, ilgai ir ryžtingai dirbdamas, gali paveikti tos kalbos susidarymą ir tolimesnį jos plitimą, kuriuo dabartinė kalbotyra taip pat didžiai domisi. Dėl tos priežasties žymesnieji Europos kalbininkai (J. Endzelynas, E. Fraenkelis, E. Hermanas, Fr. Spechtas ir kt.), tirdami lietuvių kalbą, nemaža yra naudojęsi ir dar tebesinaudoja žymesniais J. Jablonskio darbais, pirmoj vietoj jo „Lietuvių kalbos sintaksė" ir „Lietuvių kalbos gramatika".

Iš visa, kas šiame straipsnyje pasakyta, matyti, kad J. Jablonskis tikrai yra buvęs savo meto žmogus. Atgimstanti lietuvių tauta pirmiausia buvo reikalinga kasdieninio dvasinio peno — šviesos, mokslo, kultūros. Ir J. Jablonskis nieko nelaukdamas kibo į šį darbą: iš pradžios daugiau rūpinosi bendrais visuomeniniais reikalais, įvairiais lietuvių vargais ir bėdomis, paskui juo toliau, juo daugiau ėmė sielotis lietuvių visuomenės švietimu (mokyklomis, mokytojais, vadovėliais, mokinių skaitomomis knygomis ir kt.) ir, svarbiausia, pačiu didžiuoju dalyku, be kurio nei viena kultūrėjanti tauta negali apsieiti, būtent — bendrine lietuvių kalba.

Šitam dalykui jis daugiausia buvo atsidėjęs savo gyvenime: atidėjęs į šalį grynąjį kalbotyros darbą ir šiaip teoretišką visokių klausimų svarstymą, jis buvo daugiausia pasinėręs bendrinės kalbos praktikoje. Bet, dirbdamas šį praktinį darbą, jis perdaug nenutolo nuo kalbotyrinio galvojimo; priešingai, visas įgytąsias kalbos mokslo žinias jis vykusiai panaudojo praktikai, kurios iš jo reikalavo pats gyvenimas. Taigi, dirbdamas konkretų praktinį darbą ir tuo pat metu tą praktiką paremdamas mokslu, jis galėjo dvigubą tikslą pasiekti — būti didžiai naudingas savo kraštui ir šalia to dar turėti nemažų nuopelnų grynajam kalbos mokslui, visų pirma lituanistikai. Už tai jis yra nusipelnęs visos lietuvių tautos didžiausią padėką ir pagarbą. Dabar mūsų visų uždavinys yra toliau tęsti velionies vykusiai ir garbingai pradėtą darbą — tobulinti ir puoselėti mūsų bendrinę kalbą. Ypač didelė pareiga atitenka sąmoningiems laisviesiems lietuviams: jie, kad ir atsidūrę tremtyje, ko ilgiausiai turi išlaikyti gražiąsias savo gimtosios kalbos tradicijas ir sugrįžę į laisvą tėvynę, su jų pagalba toliau tęsti mūsų bendrinės kalbos kultūros darbą.

Kalbiniai vysk. Baranausko darbai ir nuopelnai

(Aidai, 1953, nr. 1, p. 13–16)

Vysk. Antanas Baranauskas, arba Baronas (1835—1902), yra nepaprastas žmogus: iš vienos pusės buvo gūdnas rytietis augštaitis, anykštėnas, gimęs ir augęs lietuviškoje aplinkoje, viešai niekados neužsigynęs savo sodietiško kilimo nei išsižadėjęs savo tėvų kalbos ir kūryboje pasireiškęs jautria savo gimtinės meile, iš kitos pusės, tapęs dvasininku, buvo pesiėmęs lenkų dvasios, skersakiavo į naująją lietuvių šviesuomenę ir visą laiką pasiliko abejingas tautiniam lietuvių atgimimui. Tačiau, kad ir savo protiniu nusistatymu būdamas gerokai svetimas ano meto patriotinėms lietuvių nuotaikoms, savo lietuviška širdimi, savo lietuvišku žodžiu ir perdėm lietuviška kūryba jis mums lig šiol tebėr savas, artimas. Jo lietuviška dvasia dvelkia iš pat mažumės. „Pirmieji tiesos spinduliai, — rašo jis H. Weberiui viename savo

laiške, — mano prote lietuviškai suspindo; pirmieji širdies jausmai lietuviškai man krūtinę sukaitino, sudrebino. Mane motulė lietuviškai supdama lylavo, auklėtoja lietuviškai pasakas sakydavo. Pirmosios dainos lietuviškai širdin kliudė. Vaikščiodamas mokslinyčion, ką tiktai nuo mokytojo ar rusiškai ar lenkiškai girdėdavau arba patsai po knygas skaitydavau, vis tai savo tėveliams potam lietuviškai apsakinėdavau. Lenkiškos kalbos neveikiai išmokau; 17 metų turėdamas, dar netikusiai lenkiškai kalbėdavau. Seminarijoje ir potam akademijoje būdamas, daugiau daiktų sau lietuviškai nekaip lenkiškai užsirašydavau. Gromatų gyvenime mano daugiaus lietuviškai nekaip lenkiškai esmu parašęs" (Archivum Philol. II 71 t.). Toji pat lietuviška dvasia atsispindi ir jo vėlyvesnėj kūryboj. Taip ryškiai pasireiškia lietuviški A. Baranausko jausmai jo daugely eilėraščių, ypač „Anykščių Šilely" ir kitur, kur jis gražiai apdainuoja Lietuvos gamtą ir vaizduoja kenčiančių lietuvių vargus. Visa tai jis išreiškia taip vykusiai, tokiu lietuvio širdžiai artimu būdu, jog nemaža jo eiliuotinės kūrybos plačioji lietuvių visuomenė dar ir dabar gyvai prisimena, pvz. „Giedu[1]) dainelę", „Sudiev, Lietuva" ir kt.

Taigi A. Baranauskas, iš pat mažens tik lietuviškai kalbėjęs, vėliau daugiausia savo poezijos lietuviškai parašęs ir nuolat santykiaudamas su lietuviais, ilgainiui ėmė daugiau rūpintis ir pačia lietuvių kalba. Lietuvių kalbos dalykais jis jau domėjosi besimokydamas seminarijoje ir akademijoje. Savo mokytojo, Petrapilio Mokslų Akademijos nario Ant. Schiefnerio supažindintas su Jenos universiteto prof. Augustu Schleicheriu, vienu iš žymiausių ano meto kalbininkų ir pirmosios mokslinės lietuvių kalbos gramatikos (Litauische Grammatik, 1856) autoriumi, jis ne tik raštu teikė jam kalbinės medžiagos, bet ir, 1865 m. grįždamas iš Romos Petrapilin, jį pakeliui aplankė. To paties A. Schiefnerio padedamas, 1875 m. jis ėmė koresponduoti su H. Weberiu, buvusiu Eisenacho gimnazijos direktoriumi ir parūpinusiu naują „Anykščių Šilelio" leidimą (Ostlitauische Texte. Weimar, 1882).

[1]) P. Skardžiaus čia apsirikta; A. Baranauskas parašė „Dainu (t. y. „dainuoju") dainelę" (žr. *Lietuvių literatūros istorija*, t. I, Vilnius, 1957, p. 548—551). [*Autoriaus past. — A. R.*]

Vėliau jis taip pat susirašinėjo su J. Baudoin de Courtenay, susipažino su J. Geitleriu, A. Aleksandrovu, Fr. Kuršaičiu ir kt. 1867 m. ėmęs profesoriauti Kauno kunigų seminarijoj, jis dar daugiau įsitraukė į lietuvių kalbos tyrinėjimus. Mat, po 1863 m. sukilimo buvo rusų vyriausybės uždrausta lenkiškai dėstyti homiletiką toj seminarijoj, ir todėl A. Baranauskas gavo tą kursą dėstyti lietuviškai. Bet, kad klierikai būtų tam geriau paruošti, jis šalimais, prieš pradėdamas pačią homiletiką, dar turėjo juos mokyti ir lietuvių kalbos. O mokyti nebuvo iš ko: trūko tinkamų vadovėlių. Todėl tam reikalui jis 1870 m. išsivertė minėtąją A. Schleicherio gramatiką, bet greitai pastebėjo, kad ji turi nemaža trūkumų: buvo trūktina rašyba ir ypač ydingas kirčiavimas, nes šio vokiečio ausis negalėjo kaip reikiant skirti lietuvių kalbos priegaidžių. Dėl to A. Baranauskas, nors iš pradžios pagrindu pasiėmęs schleicherinę rašybą, veikiai ją pakeitė savąja, skirtinga: ėmė vartoti kietą l (lenkiškai žymimą skersiniu brūkšneliu), dvejybinį *w* (užuot *v*), *u* su rutuliuku (užuot *uo*), *e* su dviem taškais (užuot *ie*), iš kilmės rašė *rugiai, arklai (= arkliai), walkczai, dwasią*, su *ranką, gerybę, rankoję, darbuosę*, taip pat *įra, sumįša, pražįla*, bet *jilgai, jiewa, jimas* (= *imasi*), *auksztas, kurnekur* ir kt. Taip pat schleicherinę kirčiavimo sistemą pasitaisęs kuršaitine, jis ilgainiui susidarė savotišką kirčio ir balsių kiekybės teoriją, pagal kurią visose lietuvių tarmėse balsiai esą trumpi, pusilgiai ir ilgi. Trumpieji balsiai susidedą tik iš vienos moros (trūkio), pusilgiai iš dviejų ir ilgieji iš trijų morų; pvz. *akis* turinti trumpą *i*, *visas* — pusilgį *(vi-isas)* ir *gyvas* — ilgą (*gi-i-vas.*).

Užuot Kuršaičio trijų priegaidžių, trumpinės, staiginės, arba stumtinės, ir *tęstinės*, A. Baranauskas tarė esant visose lytyse ir visose tarmėse tik vieną paprastą ir vienodą priegaidę (jo *smagumu* vadinamą), kuri krintanti ne ant viso skiemens, bet ant vienos kurios moros. Pvz. žodyje *sūris* „cheese" priegaidę turinti pirmoji mora: *s***u**-*u-uris*, o žodyje *sūris* „saltness" priegaidė esanti ant trečiosios moros: *su-u-***u***ris.* Balsiai nuo kirčio nepailgėją, todėl pvz. įvardyje *visas* (jis kirčiuodavo jį riestiniu priegaidės ženklu) šakninis *i* esąs pusilgis iš senovės ne tik ryt. augštaičių, bet ir kitose tarmėse. Tai jis klaidingai buvo išvedęs iš savo

gimtosios tarmės, kur pirmykščiai trumpieji balsiai yra pailginti, ir paskiau apibendrino visoms kitoms tarmėms.

Toliau A. Baranauskas, bedėstydamas lietuvių kalbą kunigų seminarijoje, ilgainiui dar daugiau įsigilino į lietuvių kalbos studijas. Visų pirma jis iš klierikų tarmių tikrino, gilino išverstąją A. Schleicherio lietuvių kalbos gramatiką ir paskui pats ėmė rašyti savąją („Mokslas lietuviškos kalbos"), kuri vėliau iš klierikų užrašų buvo kun. P. Sereikos išleista be autoriaus sutikimo ir su daugybe klaidų, taip pat raidę *w* pakeitus į *v* (Kalbamokslis lietuviškos kalbos, išduotas per LL, Tilžėje, 1896, 80 psl.). Pats A. Baranauskas savo gramatiką daug kartų taisė, bet galutinai jos tėra suredagavęs tik 60 rankraščio puslapių, kurie nusiųsti H. Weberiui.

Kitas aktualus dalykas A. Baranauskui, tiek bedėstant pačią lietuvių kalbą klierikams, tiek rašant savo gramatiką ar kitus literatūrinius dalykus, buvo rašomosios kalbos klausimas. Tam reikalui bendrinės kalbos, kaip kad ją dabar suprantame, jis nevartojo. Patiems bendriesiems reikalams jis pripažino tik vieną bendrinę rašybą, o bendrinės tarties visai nereikalavo: jo nuomone, visi turi kalbėti savo tarmėmis. Dėl to jis H. Weberiui šiaip rašo:

„Mano mokytiniai tikėjosi kiekvienas vis savąja tarme mane kalbant girdėsiąs, ir iš karto buvo jiems pikta, mano kalbą girdžiant ir raštą skaitant. Tai man ir prireikė juos suderinti, o antato kito vaisto neradau, kaip tiktai suvedimą tarmių į žodžūgį: norėdamas kitų nuo jų tarmių atatraukti, musėjau patsai pirma nuo savosios atsitraukti ir ant žodžūgio atsistoti. Žodžūgis yra tai kelmas, iš kurio tarmių šakos išaugę. Kelmas yra didesnis užu šaką. Taip išaugštinus žodžūgį, neišpuolo ir tarmių nė vienos paniekinti. Tarmėms pakelti atradau du vaistu:

1. kad mano mokytiniai rašydami sulig žodžūgiu, skaitytų ištardami žėdnas pagal savo tarmę;

2. kad kunigais atlikę, kur kokion vieton bus nusiųsti, išsimokytų ką veikiausiai anos tarmės, ir skaitytų ir sakytų sulig ana tarme.

Teip mano kalba turi pamatą žodžūgį ir teip yra rašoma, bet ištaroma pagal tarmių. Aš savo mokytinių ištarmės nemokiu, o

tiktai vienos rašybos, nes jie kiekvienas ne pagal rašybos ištaro, bet pagal savo tarmės" (Ostlitauische Texte, XIV).

Šituo būdu A. Baranauskas kilme (žodžūgiu) mėgino pagrįsti ne tik savo rašybą, bet ir visą raštų kalbą. Dėl to, pvz. pastebėjęs vs. įnagininko galūnę tarmėse įvairiai tariant (*su ranka, su ronko, su runku*), jis savo rašomojoj kalboj rašė *su ranką, su gerybę*. Panašiai jis elgėsi ir kitais atvejais, nors nevisai nuosekliai; pvz. savo „Anykščių Šilely", perrašytame rašomąja kalba, šalia vs. vt. *miškę, įsmenga, įmušęs, ąžuolas* (anykštėnų *miški, intsm'anga, intmušys, ūžolas)* ir kt. rašė ir *kimsynė, savaimi* (užuot *kemsynė, savaime*). Apskritai imant, jis savo rašomojoj kalboj buvo gerokai nutolęs nuo savo gimtosios tarmės; tai aiškiai galime matyti palyginę kaikurias tarminio ir jo paties rašomąja kalba perrašyto „Anykščių Šilelio" teksto vietas, pvz.:

No Punktuko lig Szlowei ūžolū daugyby
Laiky žmones lig kokiū didžū szwint'anyby.
Gywindami wenybej dewaiczom intiky,
Kure daugal paminklū po miszkus paliky.
Neszys welnias okm'any, didumo kaip gryczos
Ir sudoužyt' norėjys Anykszczū bažnyczos
Arbo ažuw'arst' upes; — bet kaip tik iszwydys
ūžolynū poszwijstū — ir gaidys pragydys;
Tuoj isz nagū paloidys ir smėlin intmuszys.

Perrašytas tekstas:

Nuo Pantuko lig Szlawei ąžuolū daugybę
Laikę žmonės lig kokią didžą szwentenybę.
Gywendami wienybėje diewaiczams intikę,
Kurie daugalį pamenklū po miszkus palikę
Neszęs welnias akmenį, didumo kaip grįczos
Ir sudaužyti norėjęs Anykszczū bažnyczos
Arba ažuwersti upės; — bet kaip tiktai iszwydęs
ąžuolyną paszwęstą, — ir gaidys pragydęs;
Tuoje isz nagū paleidęs ir smelin įmuszęs.

Arba:

Miszkas žmoniū pasgailys, rasu apsiw'arkys,
auksztas savo wirszūn'as d'ab'asin intm'arkys,

Ir suszukys: „Brolukai, ginkites no bodo!
Paloiminta toj runka, kū kirwy iszrodo!"

Perrašytas tekstas:

Miszkas žmoniū pasigailęs, rasą apsiwerkęs,
auksztas sawo wirszūnes debesin įmerkęs,
Ir suszukęs: „Brolukai, ginkites nuo bado!
Palaiminta toja ranka, ką kirwį iszrado!"

Čia pat dar tenka pastebėti, kad A. Baranauskas, perrašydamas „Anykščių Šilelį" rašomąja kalba, yra pakeitęs ne tik tarmines fonetines, bet ir kaikurias morfologines ir net žodynines lytis. Visų pirma sutrumpintų tarminių lyčių vietoje jis vartoja pilnas; pvz. užuot *mum prastiem žmonelem, tumsiom wilniom twino, plikuos plotos gimsta, sw'atimuos miszkuos... važinėjo* ir kt. jis rašo: *mums prastiems žmonelėms, plikuose plotuose gimsta, swetimuosna miszkuosna... važinėjo.* Toliau kaikurias visai skirtingas tarmines lytis yra pakeitęs dažnesnėmis, jo žiniomis, plačiau vartojamomis; pvz. užuot *lem'anai, želm'anais* rašo *liemenys, želmenimis.* Labai senas anykštėnų tarmėje išlikusias būdvardžių ds. vardininko lytis *stumbous, grožous* pakeičia *stumbus* (užuot *stambūs*), *gražus* (užuot *gražūs*). Taip pat užuot *atokaitoj brindina, kropkos waikus peri* ir kt. rašo: *atkaitoje brendina, kurapkos waikus peri.* Bet šalia to yra palikęs kiek ir tarminių morfologinių lyčių, kurios dabartinėj bendrinėj kalboj nebevartojamos, pvz. *ažu* szirdie tweria, *ažlaisti, ažgynė, gydžia* (t. y. *gydžia* „gydo") ir kt. Plg. dar perrašytam „Anykščių Šilely" vartojamas tarmines fonetines lytis *lapelys, szilelys, wėjelys, wirszesnys, lietuwys* ir kt., kur galūnėse rašomas *y* pusilgiam nekirčiuotam ryt. augš. *i* žymėti.

Iš visų šitų augščiau minėtų pavyzdžių matyti, kad A. Baranauskas savo rašomąja kalba, kad ir nevisai nuosekliai, daugiausia buvo priartėjęs pietinę viduriečių augštaičių tarmę, kurią jis, kiek žinoma, vėliau ir pats žodžiu vartojo, nes ši tarmė esanti girdima Kauno apylinkėje ir už kitas tarmes daug kur artimesnė jo rašybai.

Kita būdinga A. Baranausko rašomosios kalbos ypatybė yra ta, kad ji jo buvo stengiamasi padaryti kiek galint grynesnė,

laisva nuo svetimybių. „Regimai svetimųjų, — rašo jis H. Weberiui viename savo laiške, — saugaus dėties savon kalbon kaip žodžių, taip ir sudarymų: jieškau kaip tas mintis saviškai lietuviškai išpasakyti" (Arch. Phil. I 89). Arba: „Žodžiai, lankstymai ir sudarymai savieji lietuviški tie už kitus geresni, kurie plačiaus po Lietuvą užsilaikė; bet jei būtų ir po visą Lietuvą prijemtas svetimas, vienoje gi kurioje vietoje savas, tai tas savasis už aną svetimąjį geresnis. Taip daryti, kad skaitytojams raštas ir klausytojams kalba būtų gryna ir reiški" (ib. III 66 t.). Antra vertus, jam dėstant lietuvių kalbą kunigų seminarijoje tuo metu, kada lietuviškai parašytos lietuvių kalbos gramatikos dar nebuvo, kada gramatiniai pavadinimai daugiausia tebuvo žinomi svetimomis kalbomis, kasdieninis reikalas tiesiog verste vertė pasirūpinti savų, ypač gramatinių, terminų. Todėl šitais sumetimais jis ir darėsi naujų arba iš gyvosios žmonių kalbos ėmėsi jau esamų žodžių ir savam reikalui specialiau pritaikė. Štai visa eilė jo vartojamųjų naujadarų: *būdvardis, daiktovardis* „daiktavardis", *dogodis* „hipotezė", *duodlankis* „naudininkas", *geistaikis* „geidžiamoji nuosaka", *įvardė* „įvardis", *kalbomokslis* „gramatika", *lankis* „linksnis", *lankstygalis* „kaitomoji galūnė, kaitmuo", *liemuo* „kamienas", *mazgybalsė* „jungiamasis balsis", *nosbalsė* „nosinis balsis", *pražadas* „priežodis, prielinksnis", *priežodė* „prieveiksmis", *rašyba* „ortografija", *sakinys, siaudė* „priebalsis", *santaika* „planas", *skaitvardis, skundlaukis* „galininkas", *taikas* „nuosaika", *tarmė* „dialektas", *tartis* „skiemuo", *veikastis* „veikslas", *žodynas* „leksikonas", *žodžūgis* „etimologija; žodžių daryba", *žodžvardis* „dalyvis" ir kt.

Dėl, šitų naujadarų, kurie daugiau sutiko su mūsų žymesniais darybiniais polinkiais, vėliau įsigalėjo, pvz. *būdvardis, skaitvardis, liemuo, rašyba, sakinys, tarmė, žodynas* ir kt. Vienas kitas iš jų buvo šiek tiek pakeistas; pvz. *daiktovardis, įvardė* buvo vėliau pakeisti *daiktavardžiu, įvardžiu*. Bet nemaža jų dalis visai išnyko, nes buvo sudaryti ne pagal darybinius lietuvių kalbos dėsnius arba šiaip atrodė labai neįprasti, keistoki; pvz. jo verstiniai linksnių pavadinimai *vardlankis (vardas + lankas!), gimlaikis, duodlankis, skundlankis, šauklankis, taislankis* dabar pakeisti *vardininku, kilmininku, naudininku, galininku, šauksmi-*

ninku, įnagininku, o *lankio, siaudės, taško, veikasties, žodžvardžio* vietoje dabar vartojama *linksnis* (K. Jauniaus sudarytas), *priebalsis* (garsas), *nuosaka, veikslas, dalyvis*. Tartimi vadiname tai, kas yra anglų *pronunciation*, vok. *Aussprache*.

Bet A. Baranauskas yra rūpinęsis ne vien tik praktiniais, bet iš dalies, kad ir netiesiogiai, ir kalbotyriniais lietuvių kalbos dalykais. Visų pirma jis nemaža nuopelnų turi lietuvių kalbos tarmėtyrai, arba dialektologijai. Iš pradžios jis tarmes ėmė tyrinėti savo žodžūgio reikalui, o vėliau H. Weberio raginamas ir terminių tekstų prašomas. Tam reikalui jis, bedėstydamas lietuvių kalbą Kauno kunigų seminarijoje, iš klierikų yra apsčiai surinkęs terminės medžiagos, kuri vėliau Fr. Spechto buvo dviem tomais išleista ir gramatiškai apdorota: Litauische Mundarten. I. Texte. II. Grammatik, Einleitung mit. lex. Anhang., Leipzig, 1920—1922. Šiame rinkinyje duodama įvairių pavyzdžių iš daugelio buv. Kauno gubernijos tarmių. Visi terminiai tekstai klierikų surašyti pagal savo išmanymą ir vėliau pagal jų tarimą paties A. Baranausko perrašyti sava tarmine rašyba ir sukirčiuoti. Geriau yra pavykę rytiečių augštaičių tarmių aprašai, nes pats A. Baranauskas, būdamas rytietis augštaitis, jas geriau ir pažino. Prie geresnių dar tenka priskirti ir tuos, kuriuos užrašė geriau savo tarmes mokantieji; pvz. tokie terminiai aprašai yra salantiškio žemaičio kun. P. Sragio ir dar vieno kito. Bet nemaža tekstų yra ir gana prastai užrašytų, ypač sulenkėjusių arba šiaip mažai apie lietuvių kalbą nusimanančių klierikų. Pagaliau kaikurių tarmių aprašams nemaža pakenkė klaidinga paties A. Baranausko kirčio bei balsių kiekybės teorija ir iš dalies gal jo klausos apgaulė, nes daug kur jis rado pusilgių balsių, kur jų, pvz. vak. augštaičių tarmėje, iš viso nėra.

Šalia augščiau minėtųjų terminių dalykų taip pat minėtinas lietuvių tarmėtyrai didžiai vertingas „Anykščių Šilelio" pirmasis leidimas, kur šalimais yra duodamas terminis ir paties autoriaus normuotine rašomąja kalba perrašytas tekstas. Čia, kaip aiškiai rodo prof. J. Gerulio ketvirtųjų rytiečių tarmės aprašas (žr. jo Litauische Dialektstudien, 77—92 psl.), palyginti, gana gerai iškeliamos aikštėn žymiausios anykštėnų tarmės ypatybės, ir todėl šis leidinys yra labai svarbus ne tik pačiam lietuvių kalbos moks-

lui, bet ir lyginamajai kalbotyrai. Tai, galima sakyti, yra didžiulis lietuvių kalbos brangenybių lobynas.

Visą savo tarmių sistemą A. Baranauskas yra išdėstęs Rusų Mokslų Akademijai įteiktame ir vėliau išspausdintame straipsnyje „Zamietki o litovskom jazykie i slovarie" (Petrapilis, 1889). Čia jis skiria iš viso 11 tarmių: žemaičių telšiečių, žemaičių raseiniečių, vakariečių žiemiečių, vakariečių pietiečių, rytiečių pirmųjų, rytiečių antrųjų ir kt. Rytiečių ketvirtųjų grupei priklauso ir anykštėnų tarmė. Tai yra pirmas, kalbos duomenimis pagrįstas bandymas Didž. Lietuvos tarmėms sisteminti. Nors šioje sistemoje yra nemaža dogmatiškumo, bet jos pagrindiniai dėsniai dar ir šiandien tebėra nenustoję savo vertybės.

Iš kitų jo kalbotyrinė svarbos darbų nedaug ką begalima paminėti. Be augščiau rusiškai parašyto straipsnio, jis, tos pačios Rusų Mokslų Akademijos pavedamas, dar parašė M. Gylio lietuviško žodyno įvertinimą (Otzyv o litovskom slovarie Giliusa). Šiek tiek kalbinės vertės turi ir pasilikę „Mokslo szwentosios yszkalbos" rankraščiai. Pagaliau iš A. Baranausko palikimo J. Laukaitis 1909 m. „Vadovo" X. numeryje yra išspausdinęs mažmožį apie įnagininko vartojimą: „Kaip plačiai vartojamas casus instrumentalis".

Iš viso, kas augščiau pasakyta, galima matyti, kad A. Baranauskas, kad ir nebūdamas specialistas kalbininkas ir lietuvių kalbos dalykais rūpinęsis tik tam tikrą laiką, maždaug 17 metų, daugiausia dirbdamas kunigų seminarijoje, savo kalbiniais darbais, nors ir netiesiogiai (J. Jablonskis yra išaugęs ne iš A. Baranausko, bet iš K. Jauniaus), turi nemaža svarbos ne tik lietuvių kalbos mokslui (visų pirma kalbiniais „Anykščių Šilelio" turtais ir dialektologiniais darbais), bet iš dalies ir mūsų rašomosios kalbos vartosenai. Pvz. iš „Anykščių Šilelio" dar ir dabar galime apsčiai pasimokyti tiek kalbinio grožio, tiek posakių sklandumo ir būdingumo, kaip antai: krūmai, *žole* barzduoti, *kraštais* mišką riečia; putinai *krauju varva;* čia *visais lapais* dreba epušės nusgandę; čia Žulktienė patį apraudojo... ir *medžian gailysta virto;* tūlas ligos suspaustas *iš įžodžio* lanko; vilkas... *iš naktinės medžionės* per pakrūmes skuodžia; *visiem žmonėm meilus* ir *patogus* buvęs ir t. t.

NB. Spaustuvei neturint reikiamų kirčiuotų ir kitų svarbesnių diakritinių ženklų, šiame straipsnyje negalėjo būti aiškiau ir tiksliau pavaizduoti žymesni akcentologiniai ir dialektologiniai A. Baranausko kalbos ir jo kalbos mokslo dalykai.

Gimtoji kalba

(Aidai, 1953, nr. 8, p. 372–376)

Nepriklausomojoj Lietuvoj aštuonerius metus sėkmingai buvo leidžiamas vienintelis bendrinės kalbos laikraštis „Gimtoji Kalba". Kadangi šis leidinys yra išvaręs gana platų barą lietuvių bendrinės kalbos kultūros srityje, tad dabar pravartu yra bent iš dalies prisiminti jo siektuosius tikslus ir nuveiktuosius darbus.

1. GK pradžia ir kelias

Pati GK pradžia sietina su S. Čiurlionienės šeštadienių pobūviais, kur susirinkdavo keliolika įvairios profesijos žmonių, daugiausia kūrėjai bei vertėjai, ir, skaitydami klasikų vertimus bei pačių dalyvių kūrinius, dar svarstydavo tiek kalbos, tiek stiliaus dalykus. Štai šitame būrelyje ir kilo GK sumanymas. Buvo nutarta 10 kartų per metus po 16 psl. leisti praktinį laikraštuką bendrinės kalbos dalykams nagrinėti. Į redakcinę komisiją buvo išrinkta S. Čiurlionienė, V. Kamantauskas, A. Salys ir J. Talmantas, kuris, be to, dar buvo paskirtas ir atsakomuoju redaktoriumi. Savo įžanginiame žodyje „Darbą pradedant" redakcija tarp ko kito šiaip pasisako:

„GK rūpinsis praktiniais kasdieniais bendrinės, rašomosios ir šnekamosios, kalbos ir stiliaus dalykais. Ji nori būti plačiosios rašto visuomenės ne tiek peikėja, kiek patarėja. Stengsimės patarti paprastai, be grynosios kalbotyros gudrybių, bet visus savo patarimus košime per tankų tarpusavio kritikos sietą" (1933, 2).

Šito tikslo siekiant, per pirmuosius dvejus (1933—34) metus buvo išleista 20 GK numerių ir juose paliesta gana apsčiai įvairių bendrinės kalbos dalykų, stengtasi atsiliepti į daugelį nuolat kylančių aktualių kalbinių klausimų, duota visa eilė svarbių terminų, taip pat įvairi kalbos dalykų apžvalga ir pačiame gale

kartais dar kalbinių recenzijų. Bet nepaisant visų šių pastangų, platesnėj visuomenėj nebuvo susilaukta didesnio atgarsio, rodos, prenumeratorių skaičius neprašoko tūkstančio, ir todėl GK leidimas dėl bendradarbių stokos ir kitų priežasčių po dvejų metų buvo pasidaręs beveik nebegalimas.

Kad šis pradėtasis didžiai naudingas darbas visai nesustotų, buvo pasiryžta imtis naujų, konkretesnių, priemonių. 1935 m. sausio 26 d. susirinkęs kalbos dalykais besidominčių žmonių būrelis (K. Alminauskis, A. Ašmantas, J. Balčikonis, J. M. Laurinaitis, A. Salys, Pr. Skardžius ir J. Talmantas) nusprendė įkurti Lietuvių Kalbos Draugiją ir joje suburti visus, kuriems rimtai rūpi tik pati lietuvių kalba, jos duomenys, bet ir jos nuolatinis tobulėjimas. Tuo būdu draugėn bespiečiant aktyvius kalbos darbininkus, pirmuoju žingsniu buvo nutarta perimti į savo rankas GK ir padaryti ją naujai kuriamosios LKD organu. Tam reikalui tuojau buvo išrinkta redakcinė komisija iš trijų narių, A. Salio, Pr. Skardžiaus ir J. Talmanto, o pats GK leidimas tam tikra sutartimi buvo perleistas „Sakalo" bendrovei.

Naujai persitvarkiusi redakcija savo įžanginiame žodyje šiaip nusako savo eisimąjį kelią:

„Visų pirma ji (redakcija) stengsis, kad šis laikraštis taptų nuolatiniu bendrinės, rašomosios ir šnekamosios, kalbos kelrodžiu. Todėl ji rūpinsis ne tik atskirais praktiniais tos kalbos dalykais, keldama juos aikštėn ir nurodydama jų gerumą arba ydingumą, bet stengsis ugdyti ir tos kalbos jausmą, kuris svetimųjų įtakų dabar yra naikinte naikinamas, ypač miestuose. Komisija yra tos nuomonės, kad bendrinės kalbos vartosenos negalima sėkmingai kultivuoti vien tik peikiant visuomenę dėl kalbos darkymo ir atskirus netaisyklingumus jai prikišant. Ne, pastovesnio bendrinės kalbos taisyklingumo, sklandumo ir gražumo platesnę visuomenę galime išmokyti tik ugdydami joje tos kalbos pajautimą ir auklėdami joje tam tikras manieras, kurios ilgainiui gali tapti nebeverčiamais bendrinės kalbos taisyklingumo kriterijais. O visa tai galima padaryti tik gerai nujaučiant ir protu suprantant būdinguosius mūsų bendrinės kalbos raidos polinkius ir jų pasireiškimą praktikoje" (1935, 2). Todėl naujai redaguojamoje GK šalia praktinių straipsnių, kuriuose svarsto-

mos kalbos eilinės negerovės arba trūkumai, nuolatinės „Klausimų kraitelės" (smulkiųjų patarimų skiriaus), kalbos dalykų apžvalgos bei kalbinių recenzijų buvo pasiryžta spausdinti po vieną kitą ir orientacinį teorinį straipsnį. Pvz. 1935 m. sausio mėn. numeryje yra įdėtas Pr. Skardžiaus straipsnis „Bendrinė kalba ir jos rūšys" (3—7 psl.), A. Salio „Mokykla ir kalbos jausmas" (7—10) ir kt.

Tolimesnei GK linkmei ypač daug įtakos turėjo naujai įsikūrusi LKD su savo penkiomis (terminologijos, spaudos, mokyklinės, užsienio lietuvių ir viešosios kalbos) sekcijomis. Padariusi GK savo organu, ji jau pirmaisiais metais sugebėjo visuomenę sudominti bendrinės kalbos dalykais: prenumeratorių skaičius padidėjo daugiau kaip trigubai, klausimų pradėjo plaukti iš visos Lietuvos, darbas pagyvėjo, ir todėl tolimesnės leidimo perspektyvos pasidarė visai šviesios. Nuo 1936 m. pradžios pasikeitė kiek ir GK redakcija: atsisakiusio J. Talmanto vietoj naujai buvo pririnktas L. Dambrauskas, kuris pagal tuometinį spaudos įstatymą vienas ištisus dvejus (1936—37) metus pasirašinėjo ir redaktoriumi, nors iš tikrųjų GK visą laiką buvo redaguojama redakcinės komisijos, kur galutinę kalbinę atsakomybę turėjo A. Salys su Pr. Skardžiumi.

Nuo 1938 m. pradžios L. Dambrauskas dėl laiko stokos iš redaktoriaus pareigų pasitraukė, ir jo vietoje LKD visuotinio susirinkimo buvo pririnktas P. Jonikas. Šalia to tuo pat metu pasikeitė ir leidėjai: nuo 1938 m. sausio 1 d. GK leidimą iš „Sakalo" b-vės perėmė pati LKD. Per pastaruosius trejus (1935—37) metus bent penkeriopai padidinusi prenumeratorių skaičių. GK toliau dar daugiau sutvirtėjo: nuolatinių skaitytojų priaugo beveik ligi 10.000, žymiai paįvairėjo ir pagyvėjo turinys, bendradarbiai buvo atlyginami daug geriau kaip žymiausiųjų to meto laikraščių arba žurnalų, ir, be to, prieš pat karą jau buvo susidariusi graži suma atsarginio kapitalo (arti 20.000 litų), iš kurio buvo numatyta leisti visą eilę brošiūrėlių įvairiems pagrindiniams bendrinės kalbos dalykams (tarčiai, žodžių darybai, asmenvardžiams ir kt.) populiarinti. Tam tikslui buvo sumanyta sudaryti ištisą GK knygynėlį, bet prieš invaziją tebuvo suspėta išleisti tik vieną „Kalbos patarėją", L. Dambrausko surašytą ir A. Salio bei

Pr. Skardžiaus redaguotą ir priedu išsiuntinėtą visiems GK prenumeratoriams.

Rusų okupacijos (1940—41) metais GK, tiesa, dar buvo atgaivinta: Pr. Skardžiaus redaguojamos ir Lietuvos Mokslų Akademijos leidžiamos, jos pasirodė dar trys dvigubi numeriai. Pasitraukiant rusams iš Lietuvos, sustojo ir GK; vokiečių okupacijos metu ji daugiau jau nebepasirodė.

2. GK gairės

Nuo pat pradžios į bendrinės kalbos santvarką buvo stengiamasi žiūrėti plačiau ir giliau, negu kad anksčiau tai buvo daroma. Jau pirmoji redakcija savo pratarmėje rašė: „Kalba, kaip ir kiti bendrinio gyvenimo reiškiniai, veikiama tų pačių socialinių dėsnių. Dėl to liaudies kalba mums nėra absoliutinis kalbos kultūros mastas; iš jos, mūsų nuomone, kultūrinę kalbą galime tik išsiugdyti. Taigi, GK rūpės ne tik bendrinės kalbos žmoniškumas, bet ir kultūrinis jos pažangumas" (1933, 2). Dar aiškiau dėl to vėliau pasisakoma redakciniame straipsnyje „Organizuoto bendrinės kalbos kultūros darbo gairės", kur pat pradžioje šiaip rašoma: „Lig šiol mes bendrinės kalbos kultūros darbe daugiausia esame vadovavęsi J. Jablonskio (Petro Kriaušaičio) 1901 m. „Lietuviškosios kalbos gramatikos" prakalboje išdėstyta programa. Bet dabar, gyvenimo reikalavimams didėjant, vis mažiau ir mažiau begalime tenkintis tuo, ko visai užteko prieš 35 metus. Dabar dėl daugelio dalykų, vartojamų ir vartotinų bendrinėje kalboje, tenka aiškiau ir griežčiau nusispręsti" (1936, 49). Ir todėl visuotinis LKD susirinkimas 1936 m. kovo 23 d. vienu balsu yra priėmęs šiokius nutarimus:

Bendrinės kalbos kriterijus yra dabartinė jos vartosena.

Kiekvienam bendrinėje kalboje vartotinam dalykui nustatyti turi būti remiamasi visos lietuvių kalbos, ne atskirais individualiniais ar atsitiktiniais pavyzdžiais.

Lytys, kurios gyvojoje kalboje įvairuoja, bendrinei kalbai norminėmis turi būti parenkamos įprastesnės, vaizdingesnės, patogesnės ir būdingesnės.

Tos lietuviškosios lytys, kurios norminėmis kad ir nepripažin-

tos, bet gyvojoje kalboje arba raštuose patikimai iš seno vartojamos, netaisomos, bet ir neteikiamos visuotiniam reikalui.

Svetimybės, kurios gali būti lengvai pakeičiamos savais žodžiais, bendrinei kalbai norminėmis lytimis neteikiamos.

Literatūrinėje raštų kalboje bendrinės kalbos bendrybės ir individualinės kalbos įvairybės stilistiškai suderinamos, todėl jai, literatūrinei kalbai, turi būti taikomas ne vien bendrinės kalbos taisyklingumo kriterijas, bet ir individualinės kalbos kūrybos reikalavimai.

Kadangi gramatinės ir loginės kategorijos ne visuomet sutampa, tad, sprendžiant bendrinės kalbos taisyklingumo klausimus, loginis dėsningumas su visu griežtumu negali būti taikomas (1936, 50).

Šitomis gairėmis yra padaryta žymi pažanga. Visų pirma čia aiškiai pabrėžiama, kad bendrinės kalbos kriterijas yra bendrinė, ne siaura tarminė vartosena. Toliau bendrinei kalbai numatomos norminės lytys, kurios savo daryba platesnei visuomenei yra artimesnės, patogesnės, būdingesnės ir vaizdingesnės, ir tuo būdu bendrinė kalba skiriama nuo literatūrinės; kur šalia to dar sutinkama ir individualinių, kūrybinių, įvairybių, pateisinamų ritminiais, kompoziciniais, estetiniais ir kitais stilistiniais sumetimais. Pagaliau, panašiai kaip gyvojoje, taip pat ir bendrinėje kalboje kalbinės kategorijos visai nesuplakamos su loginėmis, kaip kad kaikurie matematikai prisispyrę to dar ir dabar reikalauja. Pvz. bendrinėje, daugiau ar mažiau natūralioje, kalboje gali būti pateisinami ir tokie posakiai kaip **didesnė, mažesnė pusė, Nemunas** (= Nemuno vanduo) **eina, perkūnas** (= žaibas) **nutrenkė** ir kt. Dėl to žr. dar A. Salys GK 1936, 41-ti ir A. Nezabitauskis ib., 137—139.

Ilgainiui, tolydžio besirūpinant bendrinės kalbos kultūra ir jos pažanga, prisireikė augščiau minėtąjį taisyklingumo pagrindą, bendrinę vartoseną, dar konkrečiau ir griežčiau apibrėžti, kad vartotojai galėtų praktikoje tuo lengviau pasinaudoti. Tam reikalui 1938 m. lapkričio 21 d. visuotinis LKD susirinkimas papildomai yra priėjęs išvadą, kad svarbiausi bendrinės kalbos normos pažymiai yra: grynumas, taisyklingumas, būdingumas, tikslumas ir estetiškumas. Kalbos grynumas reikalauja, kad kalba

būtų kiek galint grynesnė, ir joje svetimybių tebūtų vartojama tiek, kiek būtinai reikalinga. Kalbos taisyklingumas reikalauja, kad kalba pripažintų pastovią įprastinę vartoseną. Kalbos būdingumas reikalauja, kad kalbos raida eitų pagal bendrąją kalbos dvasią ir tipiškus jos polinkius. Kalbos tikslingumas reikalauja, kad kiekvienu atveju kalba būtų pritaikyta savo tikslui, kuris veikia kalbinių priemonių pasirinkimą. Kalbos estetiškumas reikalauja, kad kalba patenkintų estetinį skonį fonetikos, morfologijos, frazeologijos ir stilistikos dalykuose. Sprendžiant norminių lyčių klausimus, atsižvelgtina visų šių kriterijų, nes paprastai nulemia visas kriterijų kompleksas, ne vienas kuris atskiras kriterijas. Pagaliau pastebėtina, kad, norminant bendrinę kalbą, turi būti ko daugiausia sunaudojama tikrųjų kalbos turtų ir vengiama nereikalingos kalbos lyčių menkinimo. Žr. GK 1938, 143—144.

Apskritai imant, tiek pati LKD, tiek GK redakcija, tiek jos bendradarbiai savo kalbiniuose svarstymuose stengėsi neatitrūkti nuo gyvosios žmonių kalbos, didžiausio bendrinės kalbos šaltinio, ir savo išvadas visados derinti su tikraisiais, autentiškaisiais kalbos duomenimis ir objektyviniais kalbos mokslo bei kasdieninės praktikos reikalavimais. Tai buvo gana patikimas ir tvirtas bendrinės kalbos kelrodis. Tuo keliu einant, buvo galima ne tik sėkmingai dirbti bendrinės kalbos kultūros darbą ir tuo darbu nemaža ko pasiekti, bet ir ko mažiausia iškrypti į klystkelius.

3. GK rūpesčiai

GK yra buvusi perdėm praktinis bendrinės kalbos laikraštis, todėl, suprantama, joje daugiausia tebuvo liečiami ir nagrinėjami tik praktiniai kalbos dalykai. Tai buvo dvejaip daroma: iš vienos pusės, stengiantis platesniąją visuomenę kalbiškai sąmoninti ir jos kalbinį jausmą ugdyti, pirmoj vietoj, ypač nuo 1935 m. pradžios, buvo spausdinama nemaža pagrindinių, aiškinamųjų, straipsnių, kuriais buvo norima probleminius kalbos dalykus pilniau iškelti aikštėn ir juos geriau pagrįsti. Iš kitos pusės, prisilaikant vedamosios laikraščio minties, kiekviename numeryje buvo

stengiamasi duoti ir grynų praktinių dalykų, kuriuos nuolat iškeldavo kasdieninio gyvenimo reikalavimai.

Pirmosios rūšies straipsniai buvo daugiau teorinio pobūdžio, svarstomieji, pvz.: A. Ašmanto „Sakomojo žodžio kultūra" (1937, 41—43), J. Balčikonio „Lietuvių kalbos mokslas ir mokytojai" (1935, 113—114), J. Būteno „Kalbos grožis" (1935, 129—130), L. Dambrausko „Ar kartais ne be reikalo taisome?" (1935, 65—67), „Niekatrosios giminės būdvardžių ir būdvardinių prieveiksmių vartosena" (1935, 83—84), „Sudurtinės veiksmažodžių lytys ir jų vartojimas" (1936, 108—110), „Tiksli ir aiški kalba" (1937, 63—64), „Veiksnys ir tarinys" (1939, 2—3), V. Gustainio „Kalbos muzika ir tautos siela" (1934, 109—111), P. Joniko „Kas yra kalbos klaida?" (1938, 51—54), „Kalbos jausmo ugdymas" (1939, 17—21). „Gretiminės lytys bendrinėje kalboje" (1939, 52—55), „Apie teisės kalbą" (1939, 97—100), „Dėl skyrybos pagrindų" (1939, 131—134), J. M. Laurinaičio „Svetimybės ir karinė kalba" (1939, 4—7), J. Lazausko „Dėl linksniuočių ir asmenuočių" (1939, 49—52), A. Nezabitauskio „Gimtoji kalba ir logika" (1936, 137—139), A. Salio „Mokykla ir kalbos jausmas" (1935, 7—10), „Bendrinė vaidybinė ir šnekamoji tartis" (1935, 167—171), „Lietuvių kalbos reikalas konservatorijoje ir teatre" (1938, 136—137), Pr. Skardžiaus „Kazimieras Būga ir rašomoji kalba" (1934, 97—101), „Bendrinė kalba ir jos rūšys" (1935, 3—7), „Svetimybių aplietuvinimas" (1936, 90—91), „Vaidybinės kalbos kultūra" (1937, 129—131), „Verstiniai ir reikšminiai skoliniai" (1938, 145—149), B. Sruogos „Rašytojas ir gramatika" (1937, 105—108), J. Talmanto „Svetimųjų žodžių kirčiavimas" (1933, 38—39), „Suslavintų pavardžių keitimas" (1933, 81—83), A. Vaičiulaičio „Kalba rašytojų ir kalbininkų akimis" (1934, 1—6), J. Žiugždos „Lietuvių kalba mokykloje ir visuomenėje" (1935, 162—166), „Žodis sakinyje" (1939, 134—140) ir kt. Čia pat priskirtini ir vadinamieji faktiniai (duomeniniai) straipsniai, kur keliami aikštėn būdingesni mūsų kalbos dalykai ir aiškinama jų vartosena, pvz.: M. Jurkyno „Mūsų vietovardžiai Liet. Enciklopedijoje" (1937, 43—47), V. Kamantausko „Trūkstamasis žodynas" (1933, 55—57), J. Kruopo „Įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas" (1935, 131—132), J. Laukaičio „Mūsų bažnytinė kalba" (1938, 113—116), A. Lengvino

„Užsienio lietuvių spaudos kalba" (1938, 3—7), J. Paupero „Evangelikų bažnytinė kalba" (1939, 69—71), A. Sabaliausko „Lietuvių kalba bažnyčiose" (1934, 22—23), A. Salio „Mūsų lietuviškieji vardai"(1933, 49—51, 69—74, 86—96, 121—122), „Iš Maž. Lietuvos vardų" (1933, 122—124), „Geležinkelių stočių vardai" (1934, 8—15), „Mūsų gentivardžiai" (1937, 4—8, 20—24, 47—49, 75—79), Pr. Skardžiaus „Priesaga **-inis** ir jos vartojimas" (1935, 67—70), „Priesaga **-inis** ir kilmininkas" (1935, 84—86), „Veikslai ir jų vartojimas" (1936, 50—53), „Priesaga **-iškas** ir jos vartojimas" (1937, 149—151), „Priesaga **-ėta, -ota** ir **-uota**" (1938, 102—105), „Prielinksnis **su** ir jo vartojimas" (1939, 100—106), J. Talmanto „Medžiaga rašomosios kalbos žodynui" (1933, 8—10, 57—58, 75—76, 120—121, 131—132), „Žemaitės raštų žodynas" (1933, 132—134) ir kt.

Šalia to randame dar ir visą eilę grynų praktinių straipsnių, kur svarstomi atskiri normuotieji bendrinės kalbos vartosenos atvejai ar šiaip kasdieniniai tvarkytini dalykai, pvz.: St. Barzduko „Dėl augštesniosios mokyklų skaitymų kalbos" (1935, 102—106), S. Čiurlionienės „Laiškai" (1933, 4—6), V. Čižiūno „Kelios pastabos mūsų radijo kalbai" (1939, 65—69), L. Dambrausko „Dalyvių dėstymas mokykloje" (1936, 121—122), A. Jakšto „Pasisveikinimai" (1933, 2—3), P. Joniko „Nedarkykime vietovardžių" (1933, 32—35), L. Kuodžio „Gimtoji kalba visų mokytojų rūpestis" (1937, 73—74), J. M. Laurinaičio „Tvirtai gaivinkime lietuvių kalbą Vilniaus krašte" (1939, 129—131), Pr. Mašioto „Dėl dviskaitos" (1933, 23—24), J. Petrulio „Apie praktiškąjį lietuvių kalbos mokymąsi" (1934, 40—42), A. Salio „Etiopija ar Abisinija ir kitkas" (1936, 35—37), „Dėl ispanų tikrinių vardų rašymo ir tarimo" (1936, 123—125), Pr. Skardžiaus „Laikraštinės kalbos negalavimai" (1935, 99—102), „Dėl kaikurių žodžių kirčiavimo" (1935, 132—134), G. Zimano „Žydas ir žydelis" (1933, 97—98), A. Žirgulio „Kalbos taisymai mokyklose" (1935, 134—137) ir kt.

Rūpindamasi įvairių įvairiausiais tiek teoriniais, tiek praktiniais, norminamais ar mokomais, dalykais, GK tiek savo atskirais straipsniais („Klausimų kraitelė"), tiek kalbinėmis recenzijomis ir kitokiu būdu yra daug ką aikštėn iškėlusi, kas bendrinėje kalboje tvarkytina ir taisytina, ir tuo pat metu kitus skatinusi

daugiau susirūpinti nesutvarkytais bendrinės ar specialinės kalbos dalykais. Pvz. Pr. Mašioto ir Pr. Skardžiaus straipsnyje „Matematikos terminų reikalu" (1936, 156—157) sakoma: „Nors matematikos terminais jau seniai pradėta rūpintis, bet visiško, matematikai priderančio, griežtumo ir čia dar nėra... Toks matematikos, griežtojo mokslo, terminų nevienodumas ir nuolatinis svyravimas yra labai nepageidaujamas ne tik teoriniam reikalui, bet ir praktikai. Jau kas kas, bet matematikai, iš esmės linkę griežtai galvoti, turi aiškius ir griežtus terminus vartoti: čia nuolatinis palaidumas gali tik daugiau neaiškumo padaryti". Štai Vikt. Biržiška, taisydamas (ar redaguodamas) A. Busilo ir Z. Balučio „Algebros" I dalį, neigia **dalyti** ar **dauginti** iš ko. Bet kiti mokytojai, J. Lazauskas ir K. Miecevičius, pastebėjo, kad toks žygis nėra kaip reikiant pagrįstas ir visuomet tinkamas. Yra dviprasmių posakių, kur **kuo** yra visai neaiškus, pvz. **padalyk a** (kuo) **b** arba: **a** padalyk **b**, padalyk **a**. Kas kita yra su **iš**: padalyk **a** iš **b**, **a** padalyk iš **b** (arba: iš **a** padalyk **b**), padalyk **a** arba (jau kas kita) **padalyk iš** a ir t. t. Žr. GK 1937, 17—19. Dėl to GK redakcija savo prieraše visai teisingai pastebi: „**Dalyti, dauginti** iš ko matematikams davė Rygiškių Jonas. Ir būtent šiais sumetimais. Žmonių sakoma: rėžiau **iš** akies, giedu **iš** ausies (= be gaidų, iš klausos), ir sūrius dabar **iš** knygų (= kaip knygos rodo) daro. Todėl Jablonskis ir pasiūlė analogiškai „Šimtą (100) dauginame, dalijame **iš penkių** (5) — taip, kaip tie penki (5) mums rodo, sako" (Mūsų žodynėlis 15). Įnagininkas čia gyvojoje kalboje vartojamas šiaip: jų šeimynos **penkiais** padaugėjo (= penki prisidėjo), pietų **penkiais** padaugino išvirti (= išvirė per daug, kad dar penki galėtų pavalgyti); palaukite, negrobkite, aš **dešimčia** negaliu dalyti, dvi ranki teturiu; **dviem** matininkais tokį dvarą negreitai išdalys; visą Katkiškę **rėžiais** padalyjo (= suskirstė); čia ir žmona ir vaikas **mirtimi** dalijasi (= beveik miršta). Logiškai imant, šis įnagio įnagininkas, sakomas su **dalyti**, galėtų, rodos, ir matematikai tikti. Bet su **dauginti** įnagininkas vėl matematiškai imant, reiškia jau sudėtį. Taigi visvien: ar imsime **dalyti, dauginti iš ko**, abu posakiai yra analoginiai dariniai. Tik pirmasis **perdėm**, o antrasis **perpus** analogiškas" (1937, 19).

Visur, kur tik galėdama, GK bendrinei kalbai jieškojo tvarkos,

žmoniškumo, aiškumo ir tikslingumo. Matydama, kad netvarkingas įvairių lyčių vartojimas daug kur sudaro nereikalingų sunkenybių ir įneša nesantarmės (disonanso), pvz. mokyklinėje, vaidybinėje kalboje ir kt., ji pirmoji iškėlė norminių lyčių klausimą. Tam reikalui buvo pradėtos skirti trejopos lytys: 1. kurios bendrinei kalbai yra norma, 2. kurios norminėmis netaisomos, bet toleruojamos, netaisomos ir 3. kurios visai nevartotinos. Pvz. norminėmis lytimis **laikytina**: **geriems vaikams, reikia darbą dirbti, pakalnės nuplikusios, gyvuliai jau suvaryti, šuo loja, šunys prispietė keleivį, žąsies plunksna, du draugai, trys sūnūs, gerasis vaikas, didžioji auka, nesuprantamas klausimas, motina, apvaizda, pagalba, eičiau, galėčiau** ir kt., bet tam tikrais atvejais toleruotina ir **geriem vaikam, reikia darbas dirbt, pakalnės nuplikę, gyvuliai jau suvaryta, šuva loja, šunes prispeitė keleivį, žąses plunksna, du draugu, trys sūnai, gerasai vaikas, dideji auka, geroja Onutė, nesuprantamas klausymas, motyna, apveizda, pagelba, ėičia, galėčia** ir kt. Visai vengtina tik siaurų tarmybių, nereikalingų barbarybių, hibridų ir gyvųjų kalbos klaidų, pvz.: žem. **dveits** (= dvejetas), **dviejau** (= dviese), dzūkų **baltajis** (= baltasis), vak. **ekmuo, ešis** (= akmuo, ašis), ryt. **aiklus, aikvoti** (= eiklus, eikvoti), **suprast, sūdas** (= nuodėmė, teismas), **supratlyvas, žiemavoti** (= supratingas, žiemoti), taip pat **gręsia** (= gresia), **gįsla** (= gysla), **kaukuolė** (= kaukolė), išvyko **atostogoms** (= atostogų), rado **girtame stovyje** (= girtą), **kontragentas** (= kontrahentas) ir kt. Plg. L. Dambrausko „Tarmės, bendrinė kalba ir GK uždaviniai" (1935, 33—35).

Ypač daug dėmesio buvo kreipiama į žodžių darybą ir tinkamesnių terminų sudarymą. Jau pirmaisiais GK gyvavimo metais buvo paskelbta visa eilė naujų terminų, pvz. durpių ir kuro technologijos (1934, 46—49), namų ruošos (1934, 83—88) ir dangovės (1934, 112—114) terminai. Vėliau, 1935 m., įsikūrusios terminologijos sekcijos buvo svarstomi sporto ir bendrieji filosofijos terminai. Naujai priimtieji sporto terminai (**baudinis** „pendelis", **įvartis** „golas", **kampinis** „korneris", **kėlinys** „haftaimas", **nuošalė** „ofsaidas", **pražanga** „faulas", **puolikas** „forvardas", **saugas** „hafbekas", **sparta** „tempas", **užribis** „auto", (kamuolio) **vedikas** „golkiperis", **žaidynė** „turnyras" ir kt.) buvo 1936 m. paskelbti

„Fiziškame Auklėjime" (Nr. 1), o filosofijos terminai iš dalies buvo paskelbti Gimt. Kalboj (1937, 164—165, 1938, 7—8, 39—40, 54—55, 70—71, 87, 119—121) ir vėliau 1938 m. ištisai išspausdinti Teologijos Filosofijos fakulteto „Logo" žurnale.

Šis pastarasis terminų rinkinys („Bendroji filosofijos terminija") yra vienas iš pilniausių ir geriausiai apdorotų panašios rūšies darbų: tai neabejojamai sudarys tvirtą pagrindą visai filosofinei terminijai. Čia pat dar paminėtini ir atskiri terminologiniai GK straipsniai: M. Jurkyno „Iš raštinės terminų ir kirčiavimo" (1938, 82—84), A. Salio „Keletas fotografijos terminų" (1938, 149—151), „Kasdieninės kalbos ydos" (1939, 115—118; čia autorius paliečia vadinamuosius kasdieninio gyvenimo terminus), Pr. Skardžiaus „Dėl karininko netikumo" (1935, 10—13), „Siela ar vėlė?" (1935, 37—38), „Dėl gajų ir negajų naujadarų" (1939, 118—122), St. Šalkauskio „Kritinės pastabos kai kuriems mūsų gramatikos terminams" (1934, 66—69), „Pagrindiniai terminų darybos principai" (1935, 49—52) ir kt.

Visa eilė atskirų žodžių darybos atvejų bei specialių terminų taip pat nagrinėjama ir „Klausimų kraitelėj", pvz. **mokesnis** ar **mokestis** (1935, 92), **daigstas** ir **peltakys** (1935, 123), **nuotaika** ir **ūpas** (1935, 141), **garsintuvas** ar **garsiakalbis** (1935, 173), **baltiniai** ir **skalbiniai** (1936, 39), **braižinys** ar **brėžinys** (1936, 96), **dienynas** ar **dienoraštis** (1936, 97), **nuotykis** ar **įvykis** (1937, 126), sielos **nemarumas, nemirtingumas ar nemirštamumas** (1936, 157 t.), **reikmuo** ar **reikmė** (1937, 14), **nuosavybė, savybė** ar **savastis** (1937, 53), **gėralas** ar **gėrimas** (1937, 97), **paplūdimis** ir **vasarinė** (1937, 113), **drabužiai, drapanos ir danga (dangovė)** (1937, 117 t.), **mokytinis ir mokinys** (1937, 138), **būklė, būvis, padėjimas ir stovis** (1938, 9 t.), **pamatas** ar **pagrindas** (1938, 90), **sprogalai** ir **sprogmenys** (1939, 27) ir kt.

Kitas dalykas, kuriuo GK daug rūpinosi ir sielojosi, buvo spaudos kalba, kuri kaip dabar, taip ir nepriklausomybės laikais daug kur gerokai negaluodavo. Mat, nemaža spaudos darbininkų, tik vidutiniškai arba dažniau apymenkiai mokėdami lietuvių kalbą, nedaug terodė susirūpinimo spaudos kalbos tasyklingumu bei žmoniškumu ir, svarbiausia, nejautė kiek reikiant atsakomybės ir pareigos tais dalykais bent daugiau susidomėti, pasistengti

savo raštų kalbą padaryti geresnę, žmoniškesnę. Dėl to Pr. Skardžiaus buvo rašoma: „J. Jablonskis, ligi dar gyvas buvo, nuolat šaukte šaukdavo, kad mūsų laikraščių, ypač dienraščių, kalba yra netikusi, ir kiek galėdamas jis tą kalbą taisė, gerino. Bet jo balso nedaug kas tepaklausė: tik vienas kitas kiek pasimokė, o visi kiti, tarydami senelį niekus plepant, numojo į tai ranka. Ir dėl to po jo mirties mūsų laikraštinė kalba ne gerėjo, bet daug kur smukte smuko, nyko. Ypač visokios piktžolės įsigalėjo mūsų dienraščių, o daugiausia dešimtcentinių laikraštukų kalboje. Ir niekas tam darbui neprieštarauja: visi sau ramiai žiūri, kaip tos piktžolės ne tik saugiai tarpsta, bet pačios vešėdamos ir mūsų tikrąsias kalbos brangenybes pamažu ir nejučiomis ima kalėti" (1935, 99 t.). Tuometinėje mūsų spaudos kalboje buvo galima sutikti pvz. tokių dalykų: pas ūkininką Vladą Paulauską... **įvyko** drąsus **2 plėšikų apiplėšimas** (norėta pasakyti: 2 plėšikai drąsiai apiplėšė ūkininką Vl. Paulauską), tai **duos galimumo** (= įgalins) dienraščius Estijoje gauti rytojaus dieną, K. Petrauskas išvyko **gastrolėms** (= gastrolių ar gastroliuoti), menkas bendrinės tarties **supratimas plaukia iš kelių priežasčių** (= menko bendrinės tarties supratimo yra kelios priežastys), **nelaimė tame**, kad daugelis emigrantų gimtąją kalbą (= nelaimė, kad...), **kad to išvengti** (= kad to išvengtume, norėdami to išvengti, tam išvengti), bendrinėje kalboje turime vartoti būdingesnes priesagas, žemės savininkas **užvedė** prieš nuomininką bylą (= ž. s. iškėlė nuomininkui bylą), teismas **išnešė** sprendimą (= teismas nusprendė, paskelbė sprendimą), tie dalykai turi būti įgyvendinti **laike 5 metų** (= per 5 metus) ir kt. Todėl GK, rūpindamosi visos bendrinės kalbos kultūra, nuolat kariavo ir prieš tokį spaudos kalbos aplaidumą: tam reikalui jos buvo paskirta nemaža specialių straipsnių ir taisymų, pvz.: L. Dambrausko „Taisymai" (1936, 111—112). A. Salio „Taisymai" (1936, 11—13), Pr. Skardžiaus „Laikraštinės kalbos negalavimai" (1935, 99—102), „Taisymai" (1935, 171—173; 1936, 92—97), „Mūsų laikraščių kalba" (1937, 1—4), „Mūsų spaudos kalba ir kultūrinis sąmoningumas" (1939, 1—4) ir kt.

Pagaliau GK teko kiek rūpintis ir rašybos dalykais. Iš pat pradžios, pirmaisiais dvejais metais, buvo („tuo tarpu") vartojama vilniškė rašyba. 1935 m., pasikeitus redakcijai, buvo įvesta

naujoji rašyba, kuri 1935 m. vasario 18 d. buvo galutinai bendrame posėdyje priimta atsakingų valdžios pareigūnų (prezidento A. Smetonos, šv. ministerio J. Tonkūno bei generalinio sekretoriaus K. Masiliūno) ir Rašybos Komisijos atstovų (J. Balčikonio, A. Salio bei Pr. Skardžiaus). Buvo nutarta rašyti: **šąla, kęra, svįla, spųra, augštas, baigštus, rūgštus, strigtas, sprigta, sluogomis, spjauti, pjauti, Jiesia, Jieznas, jie, jiešmas, jieva, visdėlto, betkoks, bykoks, kažinkoks, pergeras, kas nekas, vos nevos, socialistas, diametras, Diogenas** ir kt. Tai buvo ne kas kita, kaip daugiau susisteminta ir šiek tiek papildyta būginė rašyba. Bet, spaudoje kilus tam tikrai kritikai ir visuomenėje pasirodžius neryžtingumui, pati Šv. Ministerija irgi ėmė abejoti, svyruoti, ir po kurio laiko, 1936 m. sausio 11 d., šv. ministerio aplinkraščiu (Nr. 436) visoms Šv. Ministerijos įstaigoms buvo įsakyta toliau vartoti Rygiškių Jono 1922 m. „Lietuvių kalbos gramatikos" rašybą. Šituo žygiu pats rašybos klausimas nebuvo išspręstas, tik buvo viskas dar daugiau supainiota, suraizgyta. Visų pirma tų metų jablonskinė (vilniškė) rašyba yra tiek trūktina ir prieštaringa, kad ją ištisai vėliau maža kas tevartojo; net pats jos didžiausias rėmėjas (J. Jablonskis) pastaraisiais metais yra nemaža ką pakeitęs. Pati Šv. Ministerija irgi daug kur ištisai nesilaikė tos vilniškės rašybos: rašė **baugštus, rūgštus, todėl, kodėl** (ne: **todel, kodel**) ir kt. Bet GK, nenorėdama tos painiavos dar daugiau didinti, po metų nutarė naujai vartotąją rašybą atkeisti jablonskine, nors čia, kaip ir daug kur kitur, trūktinieji dalykai (pvz. svetimybės, santrumpos ir kt.) buvo ilgainiui pradėti rašyti ir nevisai taip, kaip J. Jablonskio buvo rašoma. Be to, pakartotinai buvo nurodytas minėtojo Šv. Ministerijos biurokratinio žygio nepagrįstumas ir tariamosios oficialinės rašybos prieštaringumas. Plg. A. Salio „Naujosios rašybos belaukiant" (1935, 15—18), Pr. Skardžiaus „Dėl priekaištų naujajai rašybai" (1935, 70—72), LKD ir Lietuvių Kalbos ir Literatūros Mokytojų Sąjungos memorandumai šv. ministeriui (1935, 118—121, 137—141), GK redakcijos „Užburtas rašybos ratas" (1936, 3—6), 1938 m. „Klausimų kraitelės" atsakymas (106 t.), kur nurodoma, kad mūsų kalbos duomenimis terašytina **augštas, baigštus, baugštus, bugštus, rūgštus,** taip pat **bėgštus, rangštus** ir t. t. Vėliau rašybos refor-

mos dalykai dar buvo svarstomi Lituanistikos Instituto, kur po keliolikos posėdžių su nežymiomis atmainomis buvo priimtas ankstyvesnės, prie Šv. Ministerijos veikusios, Rašybos Reformos Komisijos projektas, bet, kilus karui, nebespėtas įgyvendinti; karo metu jis buvo priimtas Lietuvos Mokslų Akademijos ir, su viena kita nežymia atmaina, vėliau imtas vartoti „Lietuvių kalbos vadove".

GK, rašytojai ir naujovininkai

GK yra suvaidinusi gana žymų vaidmenį liet. bendrinės kalbos kultūros srityje: mirus didiesiems mokytojams, K. Būgai su J. Jablonskiu, ji konsolidavo ir sėkmingai toliau tęsė kultūrinį liet. bendrinės kalbos darbą. Tas žygis rado nemažą atgarsį platesnėj lietuvių mokytinėj visuomenėj ir daugelio buvo įvertintas kaip tikrai pozityvus, teigiamas įnašas. Ilgainiui buvo įsitikinta, kad lietuvių bendrinė kalba turi būti dorojama ne abstrakčiai, įnoringai, kaip kam patinka arba pozityvistiškai, atsižvelgiant vien griežtųjų mokslų, visų pirma mokyklinės logikos, reikalavimų, bet empiriškai, laikantis pačios lietuvių kalbos raidos rodomų gairių, būdingesnių jos polinkių ir žymesnių autentiškų duomenų. Ir, reikia pasakyti, tam GK eitajam keliui buvo daugelio pritarta, buvo žiūrima į tai kaip į tinkamiausią priemonę bendrinės kalbos kultūrai ugdyti ir palaikyti. Štai pvz. A. Smetona GK penkmečio proga šiaip rašė: „Reikia minti takai ateitin savo motinai kalbai, kad tauta turėtų dvasinio maisto. Per gimtąją kalbą reiškiasi juk tautos sąmonė, gimtoji kalba kuria savo mokslą ir meną. Ji turi tvirto pagrindo būti skambi, daili, taisyklinga, bendra, visiems įmanoma, nepametusi ryšių su savo praeitim. Jai tinka senovinis palikimas, raštų, dainų ir pasakų išsaugotas, ją gaivina ir jaunina gyvosios versmės, tarmės ir šnektos, stiprina ir svetimųjų, jai artimų, lobynas, sukrautas kultūrinės gyvenimo pažangos. Imkimės iš pašaliečių, be ko išsiversti negalime, tačiau taip, kad tai nenukalėtų, kas savo užugdyta" (1938, 2).

GK darbininkai buvo santarmės kelią suradę ir su rašytojais. Pvz. B. Sruoga savo straipsnyje „Rašytojas ir gramatika" sako: „Tegu rašytojas bus didelis kalbinės kūrybos meistras. Kaip tas jo meistriškumas pasireiškia? Jis, pasiremdamas tradicija, kuria

naujas kalbines vertybes, — kuria visiems privalomos gramatikos ribose. Ko gali būti verta rašytojo kalba, atitrūkusi nuo tradicijų? Rašytojui kalbinė tradicija, tariant, gramatika, yra pirminė būtiniausioji premisa, nes tiktai ji naujai sukuriamą vertybę daro visiems priimtiną, visiems savą, — gyvą, suprantamą, atjaučiamą. Ko vertas gražus batas, jei jis ant kojos nelenda? Ko verta ir labai gražiai skambanti poetinė formulė, jei ji lieka nesuprantama, jei ji nejaudina, nesukelia jokių minčių, jausmų, emocijų? Miražas — gražus daiktas, bet keliauninkai kartais baisiai jį keikia..." (1937, 107).

Panašiai kaip B. Sruoga galvojo ir A. Vaičiulaitis savo straipsnyje „Kalba rašytojų ir kalbininkų akimis", kur jis tarp ko kito sako: „Rašytojus ieškoti kalbos naujienų priverčia dar ir tas reiškinys, kad vienam kitam jų gimsta tokių sielos būsenų, kurių turimais duomenimis negalima nusakyti. Tada reikia griebtis to, ko dar nėra buvę. Tik gerai įsidėtina į galvą, kad šitie žingsniai, vedą nuo ligšiolinio kelio, turi skaitytis su tam tikrais psichologiniais ir socialiniais nuostatais, be kurių naujovė liktų bergždžia. Kalba duodasi lankstoma ir kuriama, bet ji neturi tapti nenatūraliu dalyku, neturi atitrūkti nuo įgimto pagrindo... Ir pagaliau dar viena teisybė: rašytojui leista reformuoti, kurti tik tada, kai jis gerai pažįsta ligšiolinius kalbos laimėjimus. Naują jis gali statyti atsirėmęs tik į seną" (1934, 5 t.).

Bet Gimt. Kalbai nepakeliui buvo su naujovininkais, susispietusiais Iz. Tamošaičio redaguojamame „Vaire", mėnesiniame tautininkų žurnale, būtent — su A. Churginu, R. Mironu ir E. Viskanta. Kaip iš dalies dabar vienas kitas, taip ir anais nepriklausomybės laikais šie autoriai, didžiai smarkaudami, tyčiodamies iš kalbininkų ir perdaug nesiskaitydami su konkrečiais lietuvių kalbos duomenimis, buvo pasiryžę liet. bendrinėn kalbon įvesti daugiau naujenybių, kad ir nevisai pateisinamų lietuviškais pavyzdžiais. Jiems atrodė teiktinos tokios svetimybės kaip **aršus, bakūžė, bevelyti, prietelius, rėdytis, tėmyti** arba tokie posakiai kaip **penėti viltį, iššaukti ligą, padengti skolą, jis su visais buvo atviras** ir kt. Prieš šitokį laisvininkų kelią iš pradžios buvo pasisakyta visos GK redakcijos vardu („Dėl kalbos kultūros kelio" 1936, 139—143) ir paskui vieno kito atskirai (pvz. A. Salio

„Iš naujenybinės kalbos praktikos" 1937, 134—137, P. Joniko „Dėl kalbos dalykų svarstymo būdo" 1937, 163—164 ir kt.). Ilgainiui ši bergždžia polemika liovėsi, o GK, pasilikdama ištikima lietuvių kalbos tradicijoms, toliau sėkmingai kultivavo, ugdė bendrinę kalbą ir tuo būdu atliko reikšmingą kultūrinį darbą, kurio vaisiais galime pasinaudoti ir dabar, netekę savo tėvynės.

Kalbos dalykų apžvalga

(Draugas, 1953 02 21)

L. Dambriūnas būtinai panoro bendrinėje kalboje įpilietinti būdvardinius prieveiksmius su **-iniai**, ir tam reikalui net sugalvojo dirbtinę taisyklę, kad šios rūšies dariniai reiškią „kieno atžvilgiu"; pvz. **kraštas greitai ekonominiai atsigavo** jo supratimu reiškia: kraštas greitai atsigavo ekonomijos atžvilgiu, ne **ekonomiškai**. Šitą teoriją jis susidarė visai neseniai, tik pastaraisiais metais, bet taip ja yra įsitikinęs, kad 1952 m. Aidų Nr. 4 pakartotinai griežtai teigia, jog visi argumentai, kuriais anksčiau buvo mėginama įrodyti šios teorijos dirbtinumą, esą visiškai nepagrįsti. Todėl 1952 m. gruodžio 20 d. Drauge („Abejotina teorija ir **-iniai**") buvo nurodyta, kad ši teorija visdėlto yra dirbtinai sugalvota, grindžiama daugiausia tik spaudos kalbos pavyzdžiais, bet nepateisinama platesnės, bendrinės vartosenos. Į tai atsako š. m. Draugo Nr. 26 ištisu straipsniu „Kalbos keliai ir šunkeliai", kur daug randame apsčiai kalbotyrinės publicistikos, rašoma apie A. Salį, dvasiškį, šunkelius, prarūgusius barsčius, bet nei žodžiu nemėginama pateisinti augščiau minėtosios teorijos, todėl taip ir lieka neaišku, ar L. Dambriūnas, kaip anksčiau buvo nurodyta, ir toliau gins bei teisins tokius dabartinės spaudos kalbos pavyzdžius, kaip **protiniai** (= proto atžvilgiu?) silpnas vaikas, **fiziniai** (= fizikos atžvilgiu?) pavargęs žmogus, namas buvo **pagrindiniai** (= pagrindų atžvilgiu?) atremontuotas, jis **išoriniai, išvaizdiniai** (= išorės, išvaizdos atžvilgiu?) neblogai atrodo, veikalas buvo gerai **meniniai** (= meno atžvilgiu?) surežisuotas, daugelis **politiniai, tautiniai** (= politikos, tautos atžvilgiu?) tebėra nesusipratę ir t. t. Šita teorija Pr. Skardžiaus nuomone yra dirbtinai

sugalvota, bendrinės vartosenos nepateisinama ir todėl negali būti jąja paremtas minėtųjų būdvardinių prieveiksmių kaip gramatinės kategorijos įpilietinimas bendrinėje kalboje.

Dar viena kita smulkmena. L. Dambriūnas sako, kad Pr. Skardžiui kažkodėl pvz. nepatinkąs prieveiksmis **ūkiniai** ir teleidžiąs vartoti **ūkiškai**, tuo stingdindamas kalbą ir trukdydamas jos natūralią raidą bei pažangą. Tai yra nesusipratimas: Pr. Skardžius nori ne stingdinti, bet, kaip tik priešingai, palaikyti ir skatinti natūralią lietuvių bendrinės kalbos raidą bei pažangą ir ją apsaugoti nuo dirbtinių teorijų, kuriomis norima tą natūralią kalbos raidą iškreipti, sumaitoti. Todėl pirmoj vietoj bendrinei kalbai teiktini aiškesni, paprastesni ir žmoniškesni pasakymai: **silpno proto, silpnaprotis** vaikas, **iš pagrindų** atremontuotas namas, jis **iš išorės, iš išvaizdos** neblogai atrodo, veikalas buvo gerai **meniškai** surežisuotas, daugelis dabar jau yra ir **politiškai, tautiškai susipratę,** kraštas **ūkiškai, ekonomiškai** sustiprėjo ir t. t.

Norėdamas daugiau pasiteisinti, L. Dambriūnas griebiasi ir kitokių priemonių. Jis tarp ko kito rašo, kad P. S. neseniai baręs dr. Joniką, kam jis vartojąs įvardžiuotinį būdvardį su šauksmininku **mielasis Jonai**, nors neseniai ir pats (t. y. P. S.) taip rašęs. Čia vėl yra kortos sumaišytos: prieš P. Joniką iš esmės yra pasisakęs ne P. S., bet St. Barzdukas, kurio nuomonė beveik sutinka su L. Dambriūno nuomone, neseniai pareikšta Aiduose, recenzuojant to paties P. Joniko knygelę „Gimtosios kalbos baruose"; P. S. tėra tik trumpai pastebėjęs, kad iš senovinės lietuvių raštų kalbos ir iš slavų kalbų nedaug ką tegalima spręsti apie įvardžiuotinių būdvardžių vartoseną dabartinėje lietuvių bendrinėje kalboje, ir kad St. Barzduko ne prasimanytieji, bet iš mūsų literatūrinių, daugiausia tautosakinių šaltinių surinktieji pavyzdžiai pirmiau turi būti interpretuojami, aiškinami, ne en bloc atmetami.

Dar įmantresnis L. Dambriūno įrodymas yra jo tvirtinimas, kad L. Dambrauskas beveik jau prieš dešimtį metų, recenzuodamas Pr. Skardžiaus „Lietuvių kalbos žodžių darybą" Kūrybos žurnale, esąs pasisakęs prieš „kalbamų prieveiksmių draudimą". Čia ir vėl yra neaišku: kas šiuos prieveiksmius yra draudęs? Pr. Skardžius šiame savo moksliniame darbe nei žodžiu nekalba apie

jokį draudimą, tik trumpai paaiškina jų vartoseną ir raidą gyvojoje žmonių kalboje (žr. 158 psl.). Tai koks reikalas yra ryšium su tuo kalbėti apie draudimą? O tuo tarpu yra žinomas faktas, kad ne tik J. Jablonskis, kurio paveikslas nežinia kodėl įdėtas prie L. Dambriūno poleminio straipsnio, taip pat K. Būga ir visi Gimtosios Kalbos bendradarbiai, jų tarpe ir A. Salys su L. Dambrausku, ligi pat antrojo karo, kol dar tebebuvome Lietuvoje, sutartinai reiškė vieną nuomonę, kad tos rūšies prieveiksmiai nevartotini bendrinėje kalboje. Ir kol konkrečiais bendrinės vartosenos, ne tik spaudos ir kaikurių rašytojų bei (daugiausia) rašeivų raštų kalbos pavyzdžiais nebus aiškiai įrodyta, kad prieveiksmiai su **-iniai** tikrai yra geri ir tinkami dariniai, tol bus ir toliau vengiama pripažinti jų kaip gramatinės kategorijos vartoseną bendrinėje kalboje.

Pagaliau L. Dambriūnas sakosi neužmiršiąs, kam buvusi atskleista jo praeitis. Bet kas kaltas, kad tas pat asmuo, neseniai viena teigęs, dabar, pakeitęs **-auskas** į **-iūnas**, jau ką kita sako?

Tarybinė kalbotyra Lietuvoje

(Aidai, 1958, nr. 10, p. 444–451)

Kalbotyrinis darbas Lietuvoj nuo paskutinio karo lig šių dienų yra ėjęs ir iš dalies dar dabar tebeina tam tikru, vingiuotu, keliu. Iš pat pradžios, maždaug ligi 1950 m., tarybiniai Lietuvos kalbininkai buvo atsidūrę nepavydėtinoj padėty: iš vienos pusės tuomet dar tebedvelkė nelabai skanios N. Marro „naujo kalbų mokslo" atarūgos, pasireiškusios visos ligtolinės tarybinės kalbotyros bankrotu (plačiau apie tai sk. 1956 m. Aiduose, Nr. 3); iš kitos pusės, 1950 m. staiga pasukus nuo N. Marro mokslo į stalininę kalbotyrą, vėl buvo toli nudausiota, tik šį kartą į priešingą pusę.

Dabar, pasmerkus N. Marro kaip marksizmo vulgarintojo mokslą, didžiausiu kalbotyros autoritetu buvo padarytas pats Stalinas: jo 1950 m. birželio 20 d. „Pravdoj" išspausdintas straipsnis „Otnositel'no marksizma v jazykoznanii" („Dėl marksizmo kalbotyroj"), vėliau su mažu priedu išleistas atskira knygele „Marksizm i voprosy jazykoznanija" („Marksizmas ir kalbotyros klausimai"),

pasidarė lyg kažkokia stebuklinga magiška lazdelė, vienu moju galinti išspręsti visas pagrindines ir painiausias ne tik kalbotyros, bet ir daugelio kitų mokslo sričių problemas. Dėl to Lietuvos Mokslų Akademijos, Vilniaus Valstybinio Universiteto ir Vilniaus Pedagoginio Instituto 1951 m. birželio 15—16 d. jungtinės sesijos priimtoje rezoliucijoj sakoma: „Jūsų veikalas 'Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai' atvėrė naują etapą tarybiniam mokslui. Jis padarė perversmą ne tik kalbos moksle, bet ir nurodė tikrus tolimesnio filosofijos, istorijos, literatūros mokslo ir teisės istorijos, aplamai viso tarybinio mokslo išvystymo kelius. Jis apginkluoja visus tarybinius mokslininkus, visus ideologinio fronto darbuotojus aiškiu supratimu kelių, kuriais kūrybiškai vystosi mokslas" (Lietuvos TSR Mokslų Akademijos žinynas, 1952, IX 5).

Dar aiškiau ten pat pasisako J. Žiugžda: „Draugo Stalino nurodymas dėl kalbų gimiringumo įpareigoja ir įgalina Tarybų Lietuvos kalbininkus su didžiausiu atsidėjimu tirti lietuvių kalbos ryšius su rusų kalba, — tai duos neabejojamai didelę naudą kalbos vystymosi dėsnius studijuojant, ir prisidės prie tolimesnio nušvietimo lietuvių tautos draugiškų santykių su didžiąja rusų tauta istorinio vystymosi eigoje" (86 psl.). Ir dar daugiau: „Draugo Stalino darbai kalbos mokslo klausimais padeda dar aiškiau suprasti tą didžią progresyvią reikšmę, kurią lietuvių tautai turėjo Lietuvos įėjimas į Rusijos imperijos sudėtį XVIII amž. pabaigoje ir XIX amž. pradžioje" (80 psl.). Vadinasi, formali caristinė Lietuvos okupacija, garsioji Muravjovo Koriko veikla Lietuvoje, Kražių skerdynės, lietuvių patriotų masinis žudymas arba trėmimas į Sibirą, spaudos draudimas, graždankos brukimas, apskritai, prievartinė rusifikacija ir kt. pagal J. Žiugždą buvo tikra palaima Lietuvai, o ypač lietuvių kalbai, kuri, „nugalėjusi prievartinės asimiliacijos užsimojimus, išsaugojusi liaudyj savo gramatinę sandarą ir pagrindinį žodyninį fondą, sėkmingai vystėsi toliau" (81 psl.). Todėl visai nestebėtina, kad tas pats J. Žiugžda, ir dar tarybinis akademikas, kalbotyrinį darbą nepriklausomybės laikais šiaip apibūdina: „Buržuazinės santvarkos metais Lietuvoj fašistiniai vadeivos lietuvių kalbos mokslo priešakyje pastatė rasistinius-hitlerinius agentus, kaip Gerulis, ir įvairius kosmopoli-

tus, kaip Sennas, ir kt., kurie su savo mokiniais, tarnaudami Vakarų imperialistų grobikiškos „kultūros" uždaviniams, stengėsi priversti Lietuvos liaudį užmiršti rusų mokslininkų įnašą į lietuvių kalbos mokslą ir jį visiškai užtrinti" (85 psl.).

Argi begalima įmantriau postringauti, kaip kad daro draugas Juozas Žiugžda? Argi jis nežino, kad Jurgis Gerulis profesoriavo ne Lietuvoj, bet Vokietijoj, ir todėl negalėjo būti pastatytas lietuvių kalbos mokslo priešaky Lietuvoj? Argi ne J. Gerulis surado Martyno Mažvydo giesmyną ir pirmas išleido jo visus raštus, kuriais dabar naudojasi ir tarybiniai kalbininkai? Argi ne J. Gerulis pirmas yra pritaikęs geriausius būdus lietuvių tarmėms užrašyti ir tuo būdu yra padėjęs pagrindus moderniai lietuvių tarmėtyrai? Galima su jo politinėmis pažiūromis nesutikti, ir jo mokiniai nei vienas su juo dėl to nesutiko; bet nei J. Žiugžda, nei kas kitas negalės lengvapėdiškai nuginčyti, kad J. Gerulis buvo tikrai gabus kalbininkas ir baltistikai yra padaręs gana daug naudos; pvz. nei vienas rimtas lituanistas, tirdamas lietuvių kalbos akcentologiją, niekaip negalės tylomis praeiti pro J. Gerulio lietuvių kalbos priegaidžių mokslą. Todėl tenka didžiai apgailestauti, kad rusai, tikrieji J. Žiugždos mokytojai ir draugai, visai be reikalo niekais nudėjo tokį žymų mokslininką, kuris, gyvas būdamas, dar ir tarybinei Lietuvai būtų galėjęs paruošti rimtų tarmėtyrių. Bet J. Žiugždai tai nesvarbu: nerdamasis iš kailio, kad dailesnis atrodytų, jis be jokios drovos verčia vienan puodan savo paties sujauktą jovalą ir paskui, net nemirktelėdamas, toliau sapalioja, nutylėdamas pvz. tą faktą, kad prof. A. Sennas, patvarkęs savo reikalus Lietuvoj, jau 1929 m. pradžioj išvyko į JAV ir paskui nedaugiausia ką bendro beturėjo su liet. kalbininkais. Šiuo atveju J. Žiugžda nedaug kuo tesiskiria nuo Lietuvos viešpačių, kurie savo didžiosios enciklopedijos antrojoj laidoj pvz. ir K. Būgą vadina „buržuaziniu kalbininku".

Pagaliau J. Žiugžda labai negudriai padrožia ir tvirtindamas, kad nepriklausomosios Lietuvos kalbininkai, tie nelabieji V. Europos grobikų imperialistų pakalikai, visaip stengėsi „priversti Lietuvos liaudį užmiršti rusų mokslininkų įnašą į lietuvių kalbos mokslą"; pvz. aš savo paskaitose šalia K. Brugmanno, F. de Saussure'o, A. Meillet ir daugelio kitų V. Europos kalbininkų nuolat minė-

davau ir rusų akademiką F. Fortunatovą, kuris pirmas atpažino prūsų kalbos priegaides ir lietuvių kalbos kirčio atitraukimą nuo cirkumflektinės šaknies į akūtinę galūnę, taip pat garsų mokslininką A. Šachmatovą, kurio teoriją apie keltų buvimą priešistorinės Lietuvos teritorijoj K. Būga yra gražiai sukritikavęs, ir kt.; L. Bulachovskiui esu nusiuntęs net ir savo disertaciją.

Ir ne tik J. Žiugžda, bet ir kiti yra „įpareigoti" traukti iš augščiau sukurtą gaidą — kvėpti Lietuvos viešpačiams (rusams) meilę, tvirtinti su jais tarpusavinius, jau nuo „žilos senovės" besitęsiančius „draugiškus" santykius, visur pabrėžti rusų nuopelnus Lietuvai ir džiaugtis pasiektaisiais tarybiniais laimėjimais. Pvz. J. Balčikonis, pradėdamas savo straipsnį „Rusų mokslininkų įnašas į lietuvių kalbos mokslą" (Žinynas, IX, 105—110), šiaip byloja: „Draugo Stalino darbai kalbos mokslo klausimais turi didelę reikšmę tarybiniam kalbos mokslui. Šie genialieji draugo Stalino darbai padėjo teorinius pamatus marksistiniam kalbos mokslui, atvėrė šioj mokslo šakoje naują erą, iškėlė tarybiniams mokslininkams uždavinius toliau plėsti kalbos problemas. Ir Tarybų Lietuvos kalbininkams atsivėrė plačios perspektyvos ugdyti ir kelti lietuvių kalbos mokslą. Dirbant šį darbą, mūsų pareiga yra ištirti įžymiuosius darbus didžiosios rusų tautos mokslininkų, kurie pirmieji padėjo pamatus lietuvių kalbotyrai ir išugdė pirmuosius lietuvių kalbininkus".

Panašią giesmę traukia ir K. Ulvydas, pradėdamas savo straipsnį „Lietuvių literatūrinės kalbos vystymasis tarybinės santvarkos metais" (117—136 psl.): „Savo veikalu 'Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai' draugas Stalinas padėjo tvirtus tarybinio kalbos mokslo teorinius pamatus, nubrėžė aiškų tolesnio tarybinės kalbotyros vystymo kelią, išaiškino kalbos kaip visuomeninio reiškinio esmę, jos specifinius ypatumus, visuomenines funkcijas, struktūrą, ryšį su mąstymu, atskleidė pagrindinius kalbos vystymosi dėsnius ir kelius". Atrodo, kad seniau, ligi Stalino, V. Europos mokslininkai nieko gero nėra nuveikę kalbotyroje, nieko nesupratę apie visuomeninės kalbos funkcijas, jos ryšį su mąstymu ir visai nesirūpinę pagrindiniais jos vystymosi keliais; tik su Stalinu viskas staiga nušvito ir bematant paaiškėjo. Tik paklausykime: „Genialūs draugo Stalino darbai kalbos mokslo klau-

simais, parodę, jog šiuolaikinės kalbos elementai buvo sukurti dar gilioje senovėje, iki vergovės epochos (o ar vėliau, vergovės metu ir po vergovės, jie nebebuvo toliau kuriami? P. S.), atskleidę pagrindinius kalbų vystymosi kelius antagonistinėse formacijose (o ar kalbos nesivysto kitokiose, ne antagonistinėse, formacijose? P. S.) ir išaiškinę to vystymosi gaires socialistinėj ir komunistinėje visuomenėje, yra didžiulis lobis, duotas ne tik kalbininkams, bet ir istorikams, archeologams ir kitų visuomeninių mokslų atstovams. Nėra abejojimo, jog tų mokslų bendradarbiavimas galutinai išspręs ir lietuvių bei slavų kalbinio artimumo klausimą" (133—134 psl.)

Arba: „Lietuvių kalbos gramatikų kūrėjai iš rusiškųjų žodžių *dopolnenije, priloženije, opredelenije* išsivertė lietuviškus gramatinius terminus — *papildinys, priedėlis, pažyminys*. Iš tarybinės epochos vertinių tipo naujadarų minėtini šie: *prastovėjimas* (prostoj), *perlenkimas* (peregib), *sanglauda* (smyčka), *ūkiskaita* (chozrazsčiot), *sienlaikraštis* (stengazeta), *savikritika* (samokritika), *paruoša* (zagotovka), *išdirbis* (vyrabotka), *bendratautinis* (obščenarodnyj), *kolūkis* (kolchoz)... ir daugybė kitų", (134—135 psl.). Tai vis yra palaiminga kūryba, kurios lietuvių kalbai suteikia didingoji rusų kalba!

Sekant rusų kalbotyrines nuotaikas 1950—1952 m. ir vėliau, visi augščiau minėtieji tarybinių lietuvių kalbininkų ir kitų mokslininkų „teiginiai" mūsų nei kiek nenustebina: jie iš kailio nerdamiesi, stengiasi eiti savo mokytojų keliu arba bent pasirodyti neprastesni už juos; todėl jau minėtasis „Žinyno" tomas niekuo nesiskiria pvz. nuo rusų Mokslų Akademijos Filosofijos instituto 1951 m. antru leidimu išleisto kolektyvinio veikalo „Voprosy dialektičeskogo i istoričeskogo materializma v trude J. V. Stalina Marksizm i voprosy jazykoznanija", o kaikurie autoriai net viršija rusus; pvz. J. Žiugžda, dabar pateisindamas Lietuvos prijungimą prie caristinės Rusijos ir tai laikydamas net didele pažanga bei gerove, pralenkia tokį A. E. Mordinovą (iš Jakutsko), kuris minėtame Filosofijos instituto leidinyje tvirtina, kad dabartinių Rusijoj pajungtųjų tautų kalbos iš viso nebeįmanomos kultivuoti be rusų kalbos pagalbos: rusų kalba dabar pasidariusi antroji visų tų tautų gimtoji kalba!

Ir tokios kalbotyrinės nuotaikos ne tik žodžiais vyravo Stalino laiku, bet jos ištikimai buvo gyvenime vykdomos ir vėliau. Vienas iš konkrečių šios linijos darbų yra 1954 m. Vilniuj išleistas „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas", kurio pratarmėj rašoma: „Žodyną rašant, atrenkant žodžius, charakterizuojant juos stilistiniu ir kitais požiūriais, aiškinant žodžių reikšmes ir t. t., buvo vadovaujamasi marksizmo-leninizmo klasikų pasisakymais leksikos klausimais, ypač J. V. Stalino veikale „Marksizmas ir kalbos mokslo klausimai" duotaisiais teiginiais apie pagrindinį žodyninį fondą ir jos žodyninę sudėtį". Iš to jau visai aišku, kad šis žodynas yra ne moksliškai objektyvus, bet ideologiškai selektyvus: jame tyčiomis išleista daugelis dažnai gyvenime vartojamų žodžių, pvz. *adventas, anatema, atvelykis, babtistas, čekistas, dekalogas, enkavedistas, evangelija, evangelistas, komunija, ostija, trejybė* ir kt. Visi tikybinės, filosofinės, kultūrinės, politinės, visuomeninės ir pn. reikšmės žodžiai aiškinami pagal vieną grubų kurpalį, pvz. *filantropija* „viena iš buržuazijos priemonių darbo žmonėms apgaudinėti ir savo parazitizmui bei eksploatatoriškam veidui maskuoti veidmainiška, žeminančia „parama beturčiams", siekiant atitraukti juos nuo klasinės kovos" (tikroji žodžio reikšmė yra: žmonių meilė, labdarybė, pagalba kitiems iš meilės) ir kt. Žodžiai gana dažnai pavaizduojami sąmoningai tendencingais pavyzdžiais, pvz. religija yra liaudies opiumas, religija yra viena iš dvasinės priespaudos rūšių ir tt.

Kitas įdomus tarybinis leksikografinis užsimojimas yra tolimesnis didžiojo lietuvių kalbos žodyno leidimas. Pirmieji du šio žodyno tomai redaguoti be komunistų priežiūros, vadinas, „buržuaziškai": žodžiai duodami iš įvairiausių šaltinių, be jokio skirtumo, žodyne nevaroma jokia propaganda, į žodžių vartoseną žiūrima tokią, kokia ji buvo sukurta istorijos būvy, ir, svarbiausia, šis žodynas laikomas didžiuoju pačių lietuvių sukurtu kalbos lobynu, todėl į jį nededamos lietuvių kalboj seniau visai nevartotos tarptautinės svetimybės ir tt. Tai, žinoma, komunistams negalėjo patikti, ir todėl jie pasiryžo senąją žodyno leidimo praktiką pakeisti. Tam tikslui 1952 m. balandžio 22—24 d. Vilniuj buvo sušaukta išplėstinė leksikografijos, leksikologijos ir terminologijos konferencija, kurioj dalyvavo Rusijos Mokslų Aka-

demijos Kalbotyros instituto, Ukrainos MA Kalbotyros instituto ir Latvijos MA Kalbos ir literatūros instituto atstovai. Po to, „vadovaujantis marksizmo-leninizmo mokslu apie kalbą, remiantis minėtosios konferencijos diskusijų medžiaga ir tarybinės leksikografijos teorija bei praktika, 1953 m. pradžioje buvo sudaryta nauja žodyno redagavimo instrukcija, kurios pagrindiniai principai buvo apsvarstyti Rusijos MA Kalbotyros instituto koordinacinės komisijos pasitarime" (LKŽ III tomo pratarmė). Galutinai ši instrukcija buvo patvirtinta Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslinės tarybos. Vadinas, vieni lietuviai neįstengė (arba, geriau pasakius, komunistų vadovybė jiems nepatikėjo) sudaryti naujų žodyno redaguojamųjų taisyklių, kurios tiesiogiai būtų išplaukusios iš mokslinio lietuvių kalbos žodyno pobūdžio ir istorinės pačios lietuvių kalbos sandaros: kaip visur kitur, taip ir čia į reikalą buvo pažvelgta ne pro pačios lietuvių kalbos istorinę raidą ir jos objektyvią vartoseną, bet pro ideologinius komunistinius akinius.

Praktiškai šių naujųjų komunistinių instrukcijų vykdymas taip atrodo. Visas šis didysis lietuvių kalbos žodynas buvo paverstas aiškinamuoju šių dienų literatūrinės kalbos žodynu. Pirmoj vietoj keliami aikštėn patys naujausi, o senesni arba retesni dalykai nubrukami į paskutinę vietą arba visai praleidžiami. Iliustraciniai sakiniai pirmiausia imami iš komunistinių šaltinių, dažnai net iš Tiesos, iš vėlyvų Lenino arba Stalino raštų vertimų ir kt. Išmetamos visos tariamos buržuazinės nacionalistinės citatos, kurių apsčiai sutinkame pirmuosiuose dviejuose tomuose; dėl tos priežasties tyčiomis išmesti net ištisi šaltiniai, pvz. A. Smetonos raštai ir kt. Gausiai dedamos tarptautinės svetimybės, kurios seniau lietuvių kalboj beveik visai nebuvo vartojamos, pvz. *gambitas, genas, generalisimas, genetika* ir kt. Toliau mėginama nurodyti kaikurių skolinių kilmę arba skirti naujadarus nuo nenaujadarų, bet daugkur visai nenuosekliai ir net prieštaringai. Pvz. *gamakas* „pakabinamas regztis gulėti" paliktas visai be kilmės ir tik nurodomas į *hamaką;* bet šie žodžiai yra skirtingos kilmės: *gamakas* yra paskolintas iš rusų *gamak*, panašiai kaip *galstukas, gusaras* iš rus. *galstuk, gusar*, o *hamakas* yra atsiradęs iš V. Europos kalbų (plg. prc. *hamac,* isp. *hamaca* ir kt.). *Garadas* (kir-

čiuojamas skiemuo *-ra-*) „tvoros baslys, mietas, statinis" irgi tepalyginamas su *garą̃dyti* „tverti tvorą", kuris jau savo keliu kildinamas iš rus. *gorodit';* bet iš tikrųjų galėjo būti visai kitaip: dėl savo kirčio vietos *garą̃das* pirmiausia kildintinas iš gud. *goród* (su kirčiu antrame skiemenyje), panašiai kaip *barãgas* „šieno kūgis; pakeliama ir nuleidžiama pastogė šienui, šiaudams, durpėms krauti" iš gud. *boróg* ir kt.; plg. ukr. *goród* (kirčio vieta antrame skiemenyje) „daržas, užtvara", rus. *ogorod* „užtvara, tvora, tuinas" ir kt.; toliau iš *garãdas* galėjo būti sudaryta *garãdyti* (su ta pačia kirčio vieta kaip ir *garadas* ir *garadúoti* „tvorą tverti", plg. *baslyti* iš *baslys* ir kt. *Gaubtūras* laikomas hibridu, o *gobtūras* lenkišku skoliniu (iš *kaptur*); bet iš tikrųjų *gobtūras* pagal *gobti* „gaubti" yra perdirbtas iš *koptūras*, o šis jau savo keliu yra paskolintas iš lenkų *kaptur*. *Gemýna* (su priesagine akūtine priegaide) „apylinkė", pažįstama tik iš Maž. Lietuvos raštų, negali būti pirmoj vietoj paskolinta iš lenkų *gmina*, bet drauge su *gemýnė* ir *gimýna* yra kilusi iš vok. žem. *gemėne* „Gemeinde". *Grėda(s)*, kuris žodyne tepalyginamas su rus. *griada* ir latvių *grẽds*, iš tikrųjų yra gud. skolinys — iš *griada* (iš sen. slav. *gręda*, kuriai atliepia liet. *grinda*). *Godlyvas* „godus, gobšus", kurio nenurodyta jokia kilmė, yra hibridas, sudarytas su slav. priesaga *-lyvas*. *Grinyčia* „pirkia, troba", kuriai neduota jokia kilmė, yra paskolinta iš gud. *gridnica*, žr. Fraenkel Lit. etym. Wb. 169 t. *Griekas, griešnas, griešnikas* ir kt. yra paskolinti ne iš rusų, bet iš tiesioginių kaimynų, gudų ar lenkų, tuo metu, kada lietuviai su rusais dar neturėjo jokių santykių. Iš Valančiaus ir Daukanto raštų duodamas veiksmažodis *grebti* yra neteisingai rekonstruota tarminė lytis *grėbt* (su ilgu *ė*), kuriai rašomojoj kalboj tegali atliepti *greibti*. Kuršaičio *giriėnas* visiškai be reikalo minimas žodyne, nes, ištisai neduodant tarminių lyčių, kam tad ši reikalinga? Pagaliau vieni vėlyvesni naujadarai pažymimi (pvz. *gaisrasienė, gamtotyra, garbėmyla, garsynas* ir kt.), o daugelis kitų panašių darinių visai nutylima, pvz. *gamyba, ganykla, garbėtrošką, garotiekis, griežyklė* „smičius" ir kt.

Iš šitų kelių pavyzdžių jau aiškiai matyti, kad į mokslišką atskirų žodyno dalykų dorojimą nebuvo kiek reikiant atkreipta dėmesio, nors ideologiniu (propagandiniu) paties žodyno apipa-

vidalinimu apsčiai parodyta susirūpinimo: frazeologinės ir iliustracinės medžiagos panaudojimą prižiūrėjo pats Literatūros ir kalbos instituto direktorius žurnalistas K. Korsakas; tarybinės (komunistinės) leksikografijos teorijos bei praktikos pritaikymą stropiai sekė iš Leningrado atgabentas prof. Borisas Larinas (kilimo ukrainietis); J. Balčikonis, apsčiai pridaręs tariamų buržuazinių ir nacionalistinių „klaidų", buvo pašalintas nuo tolimesnio redagavimo; buvęs ilgametis žodyno sekretorius Napalys Grigas, ištikimas J. Balčikonio mokinys, su laiku turėjo kitur jieškotis darbo (kurį laiką dirbo valstybinėj leidykloj) ir kiek vėliau anksti išeiti į pensiją, ir tt.

Bet gyvenime nėra nieko pastovaus: viskas daugiau ar mažiau kinta. Štai dar neseniai, prieš kelerius metus, didžiausias pasaulio išminčius ir mokslo korifėjas J. Stalinas kaip visų mokslo sričių, taip ir kalbotyros buvo laikomas didžiausiu autoritetu, kurį, rašydamas kokį mokslinį veikalą, net nieko bendro neturintį su politika ar ideologija, būtinai turėdavai pat pradžioj paminėti, pacituoti ar kaip nors kitaip dėkingai paliaupsinti. Ir mūsiškiai, kaip jau iš dalies matėme, yra stengęsi šią duoklę su kaupu atiduoti. Bet štai atėjo Nikita Chruščiovas, pakėlė audrą prieš asmeninio kulto garbinimą, ir tuojau daug kas pasikeitė: pamažu pradėjo iš mokslinių darbų nykti įkyrios komunistinių klasikų niekam nereikalingos citatos, buvo pradėtos minėti „buržuazinių" kalbininkų pavardės, imta juos cituoti, su jais ginčytis ir tt. Pvz. 1947 m. išleistosios „Senosios lietuviškos knygos" 224 psl. buvęs mano klausytojas doc. J. Kruopas, rašydamas apie slavybes M. Mažvydo kalboj, prisipažįsta, kad, slavizmus aiškinant, buvo ištisai remtasi mano disertacija, nes tai esąs „pats naujausias ir pilniausias slaviškų skolinių tyrinėjimas", bet mano, kaip „trepno" buržuazinio kalbininko pavardės, neišdrįso paminėti. Tą pat daro šiame leidinyje ir Povilas Pakarklis, šaltinių sąraše minėdamas mano „Lietuvių kalbos žodžių darybą". Visai kas kita jau yra po 10 metų. Pvz. 1957 m. straipsnių rinkiny („Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai") jau mums pažįstamas K. Ulvydas, irgi buvęs mano klausytojas, rašydamas apie prieveiksmio bei prielinksnio *paskui* kilmę, 122 psl. jau atvirai cituoja mano minėtąjį veikalą drauge su mano kaip auto-

riaus pavarde. O A. Valeckienė savo rimtame darbe „Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas" (Literatūra ir kalba. 1957, II 161—327) mano kalbamąjį darbą su pavarde ne tik daug kartų cituoja, bet 158—259 psl. dar nurodo, kas ir kaip mano padaryta. Istorijos mokslų kandidatas J. Jurginis, rašydamas apie *viešė* ir *pats*, sako: „P. Skardžius, turėdamas galvoj kalbinius duomenis, dėl *viešpaties* padarė tokią išvadą: '*viešpats*... yra reiškęs ne ką kita kaip kiemo, kieme gyvenančios padermės valdovą' arba *viešpats* yra '*viešės*, t. y. kiemo, jame gyvenančios padermės valdovas' (Liet. kalbos žodžių daryba, 394, 404 psl.). Šis spėjimas, žinoma, dar nėra įrodymas, kad *viešė* buvo vadinamas kiemas arba kaimas, nes kiemas ir kaimas yra šių dienų sąvokos, o *viešpatis* — tolimos praeities. Jis tik paragina filologus ir istorikus plačiau šį dalyką patyrinėti" (t. p., 331 psl.).

Tai yra jau didelė pažanga: buržuazinis kalbininkas, tas V. Europos grobikų imperialistų pakalikas, duoda progos pagalvoti komunistiniam istorikui, ir šis, toliau tyrinėdamas, prieina tą pačią išvadą, kaip ir jo buržuazinis įkvėpėjas: iš vienos pusės ir jam *viešpats* yra „viešės vyras, jos valdovas arba seniūnas" (331 psl.), o pati *viešė* (334 psl.) reiškia „giminės bendruomenės gyvenvietę" (tai, kas slavų buvo *župa* vadinama); iš kitos pusės aš nei nemėginu įrodyti, kad *viešė* ir *kiemas* arba *kaimas* yra buvę tas pat: aš šiuos žodžius pavartojau tik trumpam paaiškinimui. Etimologiškai *viešė* ir *kiemas (kaimas)* yra visai skirtingos kilmės, ir nėra jokios abejonės, kad jų pirminės reikšmės su laiku yra gerokai pakitėjusios. Šaknys **veiš- (viešė, viešėti, viešnia,* lat. *viesis* „svečias" ir kt.) ir *vaiš- (vaišės, vaišinti,* prūsų *waispattin* „šeimininkę" ir kt.) balsių kaitos laipsniais santykiauja su šaknimi *viš- (vienvišys* „vienai vienas, vienišas", asmenvardžiai *Viš-vilas, Viš-tartas* šalia *Vieš-vilas, Vaiš-vilas* ir kt.*)*, kurią sutinkame ir kitose indoeuropiečių kalbose: sen. indų *viś-* „sodyba, gyvenvietė", avest. *vis-* „bendruomeninis kaimas, Gemeindedorf", ček. *ves (*iš **viš-)* „kaimas" ir kt. Sudaromoji *viešpaties* dalis *vieš-*, kaip sutartinai rodo kitos ide. kalbos ir iš dalies dar mūsų kalba (plg. sen. ind. *viśpati-* „namų šeimininkas", avest. *vispaiti-* „kaimo, bendruomenės valdovas", M. Daukšos *viešė*

„užvažiuojamas kiemas, gaspada" ir kt.), senų senovėj bus taip pat reiškusi „bendruomeninę gyvenvietę, sodybą, kaimą, slav. župa, vok. Gau", ir todėl *viešpats* iš pat pradžios irgi bus buvęs ne kas kitas kaip „viešės, bendruomeninės gyvenvietės, kiemo šeimininkas, valdovas". J. Jurginio noras nuaiškinti *viešės* reikšmę ideologiškai („viešė... reiškė... kaimą, kol kaimu imta vadinti feodalo sodyba", 344.) yra trafaretinė komunistinė normonė (wishful thinking), ir todėl mudviem apie tai nebėra ko toliau šnekėti.

Bet šita mano trumpa nuokrypa į siauresnį taką kaip tik aiškiai rodo, kad tarybiniai kalbininkai, padėję į šalį savo nelemtąją, net ir stalininę, ideologiją kalbotyroje ir pirmoj vietoj remdamiesi tik kalbiniais duomenimis ir logiška tų duomenų interpretacija, gali lengvai susikalbėti su jų pravardžiuojamais buržuaziniais kalbininkais. Pvz. aš jau nuo seniau manau, kad būdvardis *viešas* yra vėliau antriniu būdu atsiradęs iš tokių sudėtinių žodžių kaip *vieškelis* ir kt., ir tą savo manymą iš dalies trumpai jau esu pareiškęs savo „Liet. kalbos žodžių daryboj" (404 psl.). Beveik tos pačios nuomonės yra ir J. Jurginis, tik jis, apie tai kalbėdamas, visai nutyli manąją nuomonę.

Apskritai imant, lig šiol Lietuvoj platesnio masto ir gilesnių istorinių palyginamųjų kalbotyrinių veikalų beveik nesutinkame. Iš dalies geresnei darbų rūšiai gali būti priskirtas tik vienas kitas didesnis mokslinis straipsnis arba lituanistinė disertacija. Pvz. jau minėtame kolektyviniame darbe („Kai kurie liet. kalbos gramatikos klausimai") yra išspausdintas gana rimtas ir objektyvus K. Ulvydo straipsnis „Vienaskaitos naudininko prieveiksmėjimas ir prieveiksmiai su formantais *-(i)ui, -i* lietuvių kalboje" (115—168 psl.) Taip pat gerą įspūdį daro ir Z. Zinkevičiaus 1955 m. apgintoji ir 1957 m. išspausdintoji disertacija „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai" bei A. Valeckienės jau minėtasis darbas „Dabartinės liet. kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas". Abu šie pastarieji darbai yra daugiau aprašomojo pobūdžio: pirmajame vaizduojama įvardžiuotinių būdvardžių raida, antrajame dabartinė jų vartosena. Ir vienas ir kitas autorius rašo blaivai, nesiblaškydami į ideologinius šuntakius, nors abudu stengiasi rašyti populiariai, be didesnio įsigilinimo

į specialesnius, probleminius dalykus. Tačiau, reikia pripažinti, abu šie darbai yra didžiai naudingi lietuvių kalbos mokslui: juose pateikiama daug faktinės, iš dalies net visai naujos, medžiagos; A. Valeckienės darbas, be to, dar pasižymi ir gražiu tos medžiagos išdėstymu.

Specialiai liet. kalbos istorijai yra didžiai svarbi Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto 1957 m. išleistoji „Pirmoji lietuvių kalbos gramatika", kurią sudaro fotografuotiniu būdu atspausdinta D. Kleino 1653 m. „Grammatica Litvanica" bei 1654 m. vokiška santrauka „Compendium Litvanico-Germanicum", tų dviejų gramatikų lietuviškas vertimas, gale pridėti kaikurių D. Kleino vartojamų terminų ir tikrinių vardų paaiškinimas ir T. Buchienės bei J. Palionio parašytas įvadinis straipsnis apie kalbamųjų gramatikų pobūdį bei sandarą. Visas šis darbas J. Balčikonio ir B. Larino priežiūroj atliktas rimtai, ir todėl bus didelė pagalbinė priemonė tolimesniems istoriniams lietuvių kalbos tyrinėjimams.

Artimos rūšies leidinys yra ir J. Jablonskio „Rinktiniai raštai", kurių pirmasis tomas buvo 1957 m. išleistas Vilniuje. Į šį tomą sudėti svarbesnieji J. Jablonskio vadovėliai: 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatika", 1911 m. „Lietuvių kalbos sintaksė", 1922 m. „Lietuvių kalbos gramatika" ir 1928 m. „Linksniai ir prielinksniai". Šie visi raštai tik perspausdinti, nepakeitus net ir rašybos, todėl jie, lig šiol buvę mažiau beprieinami, galės būti naudingi ne tik praktikai, bet ir vėlesnių laikų lietuvių bendrinės kalbos istorijai. Į antrąjį tomą žadama sudėti svarbesnius J. Jablonskio straipsnius bei recenzijas „lietuvių kalbos žodyno, žodžių darybos, sintaksės, stilistikos ir kitais kalbos praktikos klausimais". Šio rinkinio sudarytojas ir jo įvado autorius yra J. Palionis, 1953 m. apgynęs disertaciją „Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pabaigoje (1880—1901)". Apie J. Jablonskį jis, apskritai imant, rašo palankiai, tik kur galėdamas neiškenčia nepatraukęs savo komunistinės gaidos. Pvz.: „Būdamas ribotos pasaulėžiūros, Jablonskis dar nesuprato, ką reikia daryti, kad tie ponai „nejodinėtų žmonių sprandais", nesuprato, kad iš kapitalistinės priespaudos gali išvaduoti tik revoliucinis darbo žmonių judėjimas" (13 psl.).

Visai kitokios paskirties yra Lietuvos Mokslų Akademijos 1957 m. Vilniuj išleistas pirmasis „Lietuvių kalbotyros klausimų" tomas (194 psl.). Tai yra įvairių kalbinių straipsnių rinkinys, skirtas lietuvių kalbos fonetikos, dialektologijos bei kitiems gramatiniams klausimams nagrinėti. Pats didžiausias ir vertingiausias straipsnis yra V. Vaitkevičiūtės „Lietuvių literatūrinės kalbos priebalsinių fonemų sudėtis" (5—65 psl.). Čia autorė, remdamasi eksperimentiniais tyrinėjimais, atliktais Leningrado universiteto fonetikos laboratorijoje ir naudodamasi žinomo rusų mokslininko L. Ščerbos fonemos mokslu, yra nustačiusi lietuvių literatūrinės kalbos priebalsinių fonemų skaičių (iš viso 45) ir davusi jų klasifikaciją pagal tarimo bei kalbos organų veikimo būdą. Pati priebalsinių fonemų charakteristika, be to, dar gausiai pavaizduota palatogramomis, kimogramomis ir rentgenogramomis. Apskritai, visas šis straipsnis sudaro gana solidų, rimtą įspūdį: tai yra pirmas šios rūšies darbas lietuvių kalba.

Antras pagal dydį ir svarbą šio rinkinio straipsnis yra E. Grinaveckienės „Mituvos upyno tarmės fonetika" (119—175 psl.). Tai yra tik viena „Mituvos upyno tarmės" aprašo dalis, kurioj iš pradžios kalbama apie tarmės plotą, jos ribas, apie aprašomojo ploto praeitį ir tos tarmės ligšiolinius tyrinėjimus, toliau smulkiai aprašomi garsai, balsiai bei priebalsiai ir jų įvairūs junginiai. Garsų transkripcija vartojama visai primityvi, beveik tokia kaip ir rašomosios kalbos, todėl tarmės niuansinės garsinės ypatybės tik iš dalies, maždaug apytikriai teiškeliamos aikštėn.

Visuose kituose straipsniuose tik paskiri įvairių tarmių reiškiniai tenagrinėjami: J. Senkaus „Pirmosios lietuviškos knygos tarmė" (7—82 psl.; nieko naujo daugiau nepasakyta kaip 1929 m. norvego Chr. Stango disertacijoj apie M. Mažvydo kalbą), E. Mikalauskaitės „Kirčio ir priegaidės kaita, arba metatonija, pietvakarių dzūkų tarmėje" (85—95 psl.), J. Aleksandravičiaus „Kirtis ir priegaidė Kretingos tarmėje" (97—106 psl.; autorius numaningai skiria tos tarmės penkis kirčius bei penkias priegaides ir visa tai vykusiai pavaizduoja gausiais tarminiais pavyzdžiais, lyginamais su rašomosios kalbos atitikmenimis), V. Grinaveckio „Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių kirtis" (109—117 psl.), J. Kardelytės „Liepiamosios nuosakos dvejopos formos ir jų vartojimas

Rytų Lietuvos tarmėse" (181—187 p.); šiame gerame ir vertingame straipsnyje autorė duoda visą eilę nepaprastų rytietiškų liepiamosios nuosakos lyčių, pvz. *patyly* „patylėk", *klūpies* „klaupkis", *neš* „nešk", *būj, bū* „būk", *dainuo, dainuoj* „dainuok", *lipte* „lipkite", *šluojte* „šluokite", *sėdyte* „sėdėkite", *mokaitės* „mokykitės" ir kt. ir I. Jašinskaitės „Kirtis, priegaidė ir jų poveikis vokalizmui Biržų tarmėje" (180—184 psl.).

Be augščiau minėtųjų vertingesnių lituanistinių darbų, paminėtinos dar kaikurios įdomesnės lituanistinės kandidatų disertacijos, pvz. J. Kruopo „M. Petkevičiaus raštų leksika" (1952), J. Senkaus „Pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsų, tarmė" (1955), V. Mažiulio „Lietuvių ir kitų baltų kalbų skaitvardžiai" (1955), V. Urbučio „Lietuvių kalbos leksikos homonimų susidarymo būdai" (1956), A. Laigonaitės „Vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje" (1957) ir kt.

Pagaliau dar tenka prisiminti ir didįjį lietuvių kalbos žodyną, kurio jau ketvirtas tomas pasirodė 1957 m. (apima raides I-J). Nors, kaip jau minėta, gerokai ideologiškai išsijotas ir turi tam tikrų mokslinių trūkumų, jis visdėlto pasilieka vienas iš didžiausių lietuvių kalbos šaltinių: jame randame daug autentiškos medžiagos, surinktos dar mūsų geriausių rinkėjų, pvz. K. Jauniaus, K. Būgos, J. Jablonskio, A. Vireliūno, J. Balčikonio ir kt. Atmetus visokias komunistines ideologines priemaišas ir kaikuriuos nevykusius aiškinimus bei pertvarkymus, tas gausus lietuvių kalbos lobynas yra labai naudingas lietuvių kalbos mokslui, bendrinės kalbos kultūrai, įvairių sričių terminijai ir kt. Todėl pageidautina, kad po perilgų krapštymųsi ir visokių frizavimų šis didžiai svarbus darbas bent kartą būtų ko greičiau baigtas.

Taip pat reikia dar pabrėžti, kad dabartinėj Lietuvoj užsimota aprašyti visas tarmes, paruošti lietuvių kalbos atlasą ir parengti mokslinę lietuvių kalbos gramatiką. Tai rodo, nemaža kas rimtesnio mėginama daryti arba jau iš dalies ir daroma lietuvių kalbos mokslo srityje platesniu mastu, tik visa bėda, kad, išskyrus jau senyvą J. Balčikonį, ten nėra daugiau vyresnio amžiaus, geriau įsidirbusių lietuvių kalbininkų, o jaunųjų kalbininkų karta dar turi būti moksliškai išauginta. Kita sunkenybė yra ta, kad Lietuvių kalbos institutas, pirmiau buvęs savarankis, dabar yra

sujungtas su Literatūros institutu ir turi bendrą vadovybę — direktorių K. Korsaką, žurnalistą, savo gimnazinį ir universitetinį mokslą sutvarkiusį tik 1940 m., rusų okupacijos metu. Matyti, komunistų vadovybė taip padarė tik neturėdama visai patikimo geresnio lietuvio kalbininko komunisto, kuris galėtų visai tinkamai, t. y. komunistiškai, ir lietuvių kalbos mokslą tvarkyti.

Prel. J. Laukaitis kalbininkas

(Aidai, 1960, nr. 5, p. 210–214)

Prel. Juozas Laukaitis yra vienas iš mūsų negausių dvasininkų, kuris per visą savo gyvenimą yra daug rūpinęsis lietuvių rašomosios, visų pirma bažnytinės, kalbos tobulinimu. Jis nebuvo koks mokytas kalbininkas specialistas, bet tik mėgėjas praktikas, gana anksti susidūręs su lietuvių raštų kalbos vartosenos reikalu. Pirmiausia jam teko dėstyti lietuvių kalbą (ligi 1910 m.) Seinų kunigų seminarijoj. Dar daugiau jis gavo progos gilintis į lietuvių kalbos dalykus, dirbdamas spaudos darbą: 1906 m. jis drauge su kitais Seinuose įsteigė Šaltinį ir buvo jo pirmuoju redaktorium, o 1908 m. įkūrė Vadovą, mėnesinį kunigų žurnalą. Šalia to jis yra dar išspausdinęs ir visą eilę atskirų dalykų: Mažąjį katekizmą, šv. Agnietės dramos vertimą, Šventąsias mišias ir kt. Visa tai, suprantama, jį vis daugiau skatino susidomėti tais raštų ir ypač maldų kalbos dalykais, kurie anais laikais didžia dalimi dar tebebuvo visai palaidi, nesutvarkyti ir gerokai svetimos įtakos paliesti.

Viena iš mėgstamiausių prel. J. Laukaičio kalbinės veiklos sričių buvo lietuvių bažnytinės kalbos kultūra. Drauge su kun. A. Dambrausku ir kun. A. Petruliu jis sudarė vadinamąją poterių komisiją, kuri drauge su kalbininkais J. Jablonskiu, K. Būga, J. Balčikoniu ir J. Šlapeliu ištaisė svarbesniųjų maldų kalbą ir 1909 m. Vadovo 9 nr. visuomenės žiniai paskelbė savo darbo vaisius. Visų pataisytųjų poterių kalba buvo palyginti, jau visai žmoniška, be daugelio ankstyvesnių grubių svetimybių. Štai kaip pvz. skambėjo pirmosios redakcijos Angelo pasveikinimas: Sveika Marija, malonės pilnoji, Viešpats su Tavimi! Tu palaiminta

moteryse ir palaimintas vaisius įsčios Tavo — Jėzus. Šventoji Marija, Dievo Motina, melsk už mus nusidėjėlius dabar ir mūsų mirimo valandoje. Amen.

Galutinė poterių redakcija, paskelbta 1909 m. Vadovo 14 nr., kiek skyrėsi nuo anksčiau paskelbtosios; pvz. ankstyvesnės pataisos „Tu palaiminta moteryse", „kad ateitų karalybė Tavo", „pasigailėk mūsų", „žemėje", „kasdienės mūsų duonos duok mums šiandieną", „garbinkime Jėzų Kristų", „turėkis įsakymų", „didžiai išganomas", „ar nori pakrikštijamas?" ir kt. buvo pakeistos: Tu palaiminta tarp moterų, kad ateitų Tavo karalystė, susimilk ant mūsų, ant žemės, visų dienų duonos mūsų duok mums šiandieną, tegul būna garbinamas Jėzus Kristus, pildyk įsakymus, didžiai išganingas, ar nori būti pakrikštytas. Dėl to Komisija savo pareiškime šiaip pasisako: „Turėdami akyse visą poterių praeitį ir matydami didelį jų nevienodumą, nesuradome kitokios išeigos, kaip tik visa ką taisyti moksliškai, taip, kaip lietuvių kalbos dvasia reikalauja, bet vienkart laikėme savo priederme atsižvelgti į tai, kad mūsų pataisytieji poteriai būtų suprantami visai Lietuvai ir pilnai išreikštų Bažnyčios mintį. Del tos priežasties kai kuriuose dalykuose nesilaikėme ir ekspertų nuomonės". Ar prel. J. Laukaitis, drauge pasirašydamas galutinę poterių kalbos redakciją, daugiau laikėsi savo kolegų dvasininkų ar ekspertų kalbininkų nuomonės, man yra nevisai aišku.

Bet, šiaip ar taip būtų, prel. J. Laukaitis pasiliko uolus pataisytųjų poterių kalbos gynėjas. Ėmus gausiai reikštis nepalankiai kritikai, jis, kaip minėtosios poterių komisijos pirmininkas ir vienas iš pirmųjų bažnytinės kalbos kultūros pradininkų, suprantama, pirmasis stojo ginti naujai pataisytųjų poterių kalbos. Visų pirma jis smarkiai atsikirto dr. Jonui Totoraičiui, Vadovo 11 nr. „su dideliu įnirtimu" užsipuolusiam poterių kalbos taisymus. Tarp ko kito jis šiaip rašė: „Kas yra skaitęs Puriškevičiaus kalbas senajai valstybės tvarkai ginti, tai Vadovo straipsnyje „Nauji poteriai" gali pažinti Lietuvos Puriškevičių, tik kitoje dirvoje — gynime senoviško, netikusio prakilniausio maldų vertimo" (1909 Vadovas, 415 psl.)

Ir prel. J. Laukaitis ne tik ginte gynė, bet ir kaip mokėdamas aiškino, kodėl poterių komisija taip, o ne kitaip pasielgė. Pvz.

pagal jį turi būti sakoma: Dievo Motina, melsk (ne: melskis) už mus nusidėjėlius, nes melstis reiškia „melsti ko nors sau arba jau vėlesnėje reikšmėje: kalbėti poterius. Todėl nei Dievo Motinos, nei Šventųjų negalime prašyti, kad jie melstųsi, t. y. melstų ko nors sau arba poterius kalbėtų, bet kad jie melstų (Dievą) už mus."

Kitas būdingas dalykas yra *visagalio* pateisinimas. Dėl to jis rašo: „Kun. Sragio prieštaravimas prieš žodį *visagalis* neišlaiko kritikos delto, kad 1-o žmonės šį žodį vartoja: Visagaliui Dievui lengva viskas padaryti, garbink Visagalį Dievą (Marijamp. apskr.); 2-o jisai padarytas yra taisykliškai, atsižiūrint į kalbos dvasią; 3-o tiesa, yra tokių žodžių kaip pirmagalis, storgalis... Bet *visa galįs* tai ne vienas, bet du žodžiu, skyrium rašytinu ir turinčiu kitokią reikšmę: *visa galįs* — kuris tik dabar gali, bet nežinia, ar ir viską galėjo ir galės, o *visagalis* — toks, kuris visados turi galią. Žmonės sako: jisai tariasi visa ką galįs, visa ką žinąs, bet susidūręs su šviesesniu žmogum pasirodo kvailas esąs."

Naujadarą *skaistykla* prel. J. Laukaitis šiaip pateisina: Purgatorium — *skaistykla* (Reinigungsort), t. y. vieta, kur Dievas skaistina dūšias, kad jos skaisčios ineitų į dangų. Kaip iš *baltinti, žluginti* yra *baltykla, žlugykla*, taip iš *skaistinti* gali būti *skaistykla. Baltykla* Suvalkų gub. (Marijamp. apsk.) žmonės vadina vietą, kurioje baltina sutiestus ant žemės audeklus... Taip-pat *baltykla* vadina vietą, kurioje sutiestos arba sumautos ant plonų šatrelių ir pėdelėmis (kuoliukais) pakeltos ant žemės bąla sriuogos (tolkos) ataudams. *Žlugykla,* Vilkaviškio par., vadina vietą, kurioje žlugia audeklus arba skalbinius". Panašiai jis galvojo ir vėliau, 1925 m., Tiesos Kelyje: „Kodėl skaistykla, o ne šveitykla? Lietuviai šveičia savo širdį, dvasią, sielą. *Purgatorium* — tai vieta, kur mirusiųsių vėlės ne šveičiamos, bet valomos, skaistinamos, idant skaisčios įeitų į dangų" (37 psl.).

Ypač įdomiai jis aiškina ir vėliau pritaikina būdvardžių *skaistus, grynas* ir *tyras* reikšmes: „*Skaistus* yra vartojamas kalbant apie gražias šviesias spalvas: skaistgijos — aiškių spalvų gijos, — skaistus veidas — veidas gražiomis, šviesiomis spalvomis (o pieknych kolorach) — saulė skaisčiai šviečia — gražiomis, šviesiomis spalvomis šviečia. Kaip *skaistus* veidas — šviesus, gražus

veidas, taip gali būti ir *skaisti* širdis, dūšia, t. y. šviesi, labai graži".

„*Grynas* vartojamas yra apie daiktą, kuris pirma buvo su kuo sumaišytas, kuo apkrautas, apdengtas arba apžėlęs, kaip antai: grynos avižos — kurios pirma buvo sumaišytos su pelais; grynas laukas — ant kurio pirma buvo javai, o dabar jie jau nuvalyti; grynas melas — melas, kuriame buvo kiek teisybės, o dabar jos visai nebėra; grynas auksas — kuris pirma buvo sumaišytas su kitu kokiu metalu, o dabar jau nuo jo atskirtas"...

„Ką-gi tad reiškia žmonių pasakymas: *gryna sąžinė*? Ne ką kita, kaip tik tą, kad toji sąžinė pirma buvo apkrauta nuodėmėmis, o dabar jau tos nuodėmės nuvalytos (slg. grynas laukas)".

„*Tyras*, a — nepalytėtas, nesuterštas, nesubiaurintas (nietknęty, nieuprawiany, dziewiczy). *Tyras laukas* — pole nieuprawiane, nietknęte, dziewicze; *tyras vanduo* — nesudrumstas, nesuterštas, nekvarbuotas, be šapų; *tyri melai* — kuriuose nė krislelio nėra teisybės"...

„Todėl, mano nuomone, galima sakyti: *tyra* sąžinė — nieku nesuteršta, nesubiaurinta; *tyras* kūnas — castus, inviolatus"...

„Tarp *gryna* ir *tyra* sąžinė yra toks skirtumas, kaip tarp *grynas* ir *tyras* laukas" (1909 m. Vadovas, 403—404 psl.)".

Iš šitų kelių pavyzdžių aiškiai matyti, kaip prel. J. Laukaitis kalbiškai galvoja: apie teikiamųjų žodžių ar posakių vartoseną ir reikšmę jis sprendžia iš analogijos pagal žinomuosius pavyzdžius ir savo tuometinį jų supratimą: pvz. *skaistykla* esanti taip sudaryta iš *skaistinti*, kaip *baltykla* iš *baltinti* arba *gryna* sąžinė taip skirtina nuo *tyros* sąžinės kaip *grynas* laukas nuo *tyro* lauko ir tt. Kur tos kasdieniškos analogijos trūko, teko naudotis atsitiktiniu tuometiniu savo supratimu. Pvz. 1908 m. Vadovo 413—14 psl. prel. J. Laukaitis rašė, kad *dūšios* negalinti atstoti nei *vėlė*, nei *siela*, nes „vėlė arba velė, iš kurios kilo *velinas* (pas Daukšą) ir *velnias*, kaip dar galima iš gyvos kalbos patirti, reiškia tai-pat, ką lotyniškai *manes*, lenk. cienie zmarlych", o „*siela*, kaip matyt iš senovės raštų ir gyvos kalbos, reiškia tai-pat, ką lotyniškai *animus, mens*", „todėl mes galime vartoti *sielą* tik tokiuose atvėjuose, kada lenkai vartoja *dusza* sensu metaphorico, kaip antai: dusza narodu, towarzystwa..., o taipgi kada lo-

tyniškieji *animus, mens* reiškia žmogaus dvasią". Vėliau, 1925 m. Tiesos Kelyje, 60 psl., jam *siela* jau buvo tos pat reikšmės, kaip ir lot. *anima* ir atrodė bendros kilmės su vok. *Seele* panašiai kaip *Sohn — sūnus, Tochter — duktė* ir kt. Bet iš tikrųjų šie žodžiai nieko bendro neturi: vok. *Seele* (sen. saksų *seola*, ang. *soul* ir kt.) yra kilusi iš germ. *seiwalo, o mūsų *siela* „conscientia, sollicitudo, cordolium; (vėliau) anima" (iš čia *sielotis, sielvartas)* yra gimininga prūsų *noseilis* „dvasia" (šaknis — **seil*-), slav. *sila* „jėga, stiprybė" ir kt.

Kitas įdomus pavyzdys liaudiškam prel. J. Laukaičio galvojimo būdui pavaizduoti yra *pasaulio* ir *svieto* santykis: „*Pasaulis*, sulig etimologija ir žmonių išmanymu, reiškia vien vietą arba daiktą po saule, vadinas mūsų žemę (slg. pakriaušis, pakaušis, pakinkis, pastogė...). Žmonės sako: pas šventąjį Tėvą iš viso pasaulio daug svieto susirenka; tas ponas yra parvažiavęs visą pasaulį ir daug svieto matęs; daug svieto susirenka į bažnyčią per atlaidus; visas svietas žino jo darbus... Bet niekas nepasakys: daug pasaulio susirenka į bažnyčią".

„Taigi lietuvių *pasaulis* turi kur kas siauresnę reikšmę, negu lotynų *mundus*, kuris reiškia ir *pasaulį* ir *svietą*".

„Apie žodžio *svietas* lietuviškumą, man regis, negali būti nė abejojimo: tai tokios pat bendros kilmės kaip: sniegas, sėmens..." (1909 m. Vadovas, 403 psl.).

Prel. J. Laukaitis čia teisingai yra supratęs liaudinę šių žodžių reikšmę, bet jo siūlymas litanijose tevartoti *svieto* atpirktojas (arba atpirkėjas) visdėlto nepasitvirtino: su laiku tiek bažnytinėj, tiek bendrinėj kalboj įsigalėjo *pasaulis* „mundus, world, Welt", kuris ta reikšme jau ir senovinėj mūsų raštų kalboj sutinkamas, o slaviško *svieto* „men, people, the world, mankind" vietoj dabar daugiausia besakoma *žmonės*: daug žmonių susirenka į bažnyčią; jis visą pasaulį yra apvažiavęs ir daug žmonių matęs; visi žino jo darbus. *Svietas* yra toks pat slaviškas skolinys, kaip ir *biesas*, kuriam lietuvių kalboj atliepia *baisas* „baisus sutvėrimas, vaiduoklis."

Tais atsitikimais, kai negalėdavo ko paremti savo gyvosios kalbos pavyzdžiais arba savais samprotavimais, prel. J. Laukaitis pasiremdavo kalbininkais: *Įsčia, -čios*, anot p. Būgos, esąs tikrai

lietuviškas, senovės žodis, padarytas iš *int* (slg. intėjo int namus) ir galūnės *-čia* (apačia, pirkčia). Ar šiaip ar taip, bet tam tikro termino lotynų *sinus* išreikšti neapsieisime, o *įsčia* turi už save tradiciją ir yra savas žodis. Prieš *vidurius* šioje vietoje daugybė protestuoja. Ir tai tiesa: *įsčia* „viduriai" yra labai senas žodis, dar plačiai vartojamas mūsų senovinių raštų kalboje ir turi savo atitikmenį latvių kalboje (*iekša* „vidus", ds. *iekšas* „viduriai"), todėl kaip terminas labai gerai tinka seniau plačiai vartotam slav. *žyvatui* pakeisti. Ir ilgainiui šis žodis, iš numirusių prikeltas, plačiai įsigalėjo mūsų maldų kalboje, ypač kai jis buvo dvasinės vyresnybės patvirtintas.

Bet nevisados yra sekęsi ir su autoritetais. Pvz. dar 1909 m. prel. J. Laukaitis, remdamasis Jablonskiu, Būga bei Šlapeliu, skyrė: Mickevičiaus, Bairono *iškala*, pradedamoji *iškala*, bei žemoji, vidurinė *mokykla*. Taip pat tuo pačiu pagrindu jis tuomet teikė ir *triba* „granica, kres", *aptribotas* žmogus „czlowiek ograniczony". Tačiau tam siūlymui nebuvo lemta įvykti: gudiškąją *iškalą* su laiku visur pakeitė *mokykla*, o *tribos* vietoje įsigalėjo *riba* „siena, gronyčia" (nuo *ribėti* „mirgėti" ir kt.; plg. *riba* „spindinti linija miške, spindžius").

Neturėdamas platesnės, gilesnės pažiūros į bendrinės kalbos vartoseną, taip pat dažnai trūkdamas istorinių bei etimologinių žinių ir paprastai remdamasis tik vienu kitu žinomu pavyzdžiu, prel. J. Laukaitis savo kalbiniuose samprotavimuose kartais nueidavo siauru, dirbtiniu takeliu ir nepataikydavo į bendrinės kalbos vartosenos vieškelį. Pvz. seniau jis manė, kad *„praktiškas*, pagal lietuvių kalbos dvasią, reiškia absurdą, t. y. ne ką nors turintį daug praktikos, bet tiktai tokį, kaip koks ten praktas", ir todėl jo nuomone iš *praktika* tegalį būti sudaryta *praktikingas* „mający praktykę" ir *praktikiškas* „toksai, kaip praktika reikalauja". Tačiau ilgainiui visuotinai įsigalėjo ne *praktikiškas* (*praktikingas*), bet *praktiškas* (*praktingas*), t. y. buvo nueita ne paprastos loginės analogijos, bet patogumo, trumpinimo, keliu; pvz. užuot *parapijietis, vargonininkas* dabar dažnai jau pasakome ir *parapietis, vargoninkas*.

Arba štai vėl jis 1925 m. Tiesos Kelyje, 336—37 psl., reiškė nuomonę, kad mūsų kalbai netinka nei *dvasiškis, pasauliškis,*

nei *dvasininkas, pasaulininkas*: „Lietuvis *dvasininkais* greičiau pavadintų spiritistus (jiems rūpi dvasios, susižinoti su dvasiomis), bet tarp spiritistų ir dvasinio luomo žmonių nėra nieko bendra". „*Pasaulininkas* greičiau bus tas, kam rūpi ne viena kuri šalis, bet visas pasaulis, Weltbuerger, kosmopolitas (tautininkas ir pasaulininkas)". „Kalbininkų jau ganėtinai įrodyta, kad *dvasiškis, dvasiškija* yra netikę naujadarai, niekaip nepateisinami lietuvių kalbos dėsniais". „*Pasauliškis* yra tokios pat vertės kaip *dvasiškis*, o *pasaulietis* reiškia vien pasaulio gyventoją, ar jis būtų kunigas, ar šiaipjau žmogus". Todėl jo nuomone reikėtų iš analogijos pagal *tėvonis* „sūnus, kuriam tėvas palieka ūkį", *ligonis* „ligos ištiktas", *velionis* „nuėjęs pas vėles, vėlių pasaulio žmogus (plg. velė ir vėlė)" ir kt. susidaryti *dvasionis* „dvasios žmogus", *pasaulionis* „pasaulio žmogus", nes „dvasinis, pasaulinis luomas — tai dvasios, pasaulio luomas (plg. rytmečio, rytmetinės maldos)". Iš *dvasionis* esą jau būtų galima susidaryti ir *dvasionija* (nomen genericum — pasauliniai kunigai ir vienuoliai, pastoriai, rabinai, mulos). Tačiau šiam siūlymui nebuvo lemta plačiau įsigalėti: dabar daugiausia visdėlto tevartojamas *dvasiškis* arba *dvasininkas*, ir tie žodžiai iš tikrųjų nėra tokie prasti, netikę, kaip kad anksčiau buvo manyta: plg. apie tai plačiau 1953 m. Aidų Nr. 5.

Iš visa, kas augščiau pasakyta, galime jau matyti, kad prel. J. Laukaitis, nors ir būdamas tik mėgėjas kalbininkas, visdėlto yra daug gero padaręs mūsų bažnytinės kalbos kultūrai: jis vienas iš pirmųjų yra pradėjęs sielotis tos kalbos trūkumais, jis pirmasis sugebėjo sukelti didelį susidomėjimą jos tobulinimu, ir, kaip jis pats teisingai galėjo konstatuoti 1938 m. Gimt. Kalboje, „visose Lietuvos bažnyčiose ėmė skambėti graži, gryna lietuvių kalba, nė kiek neatsilikusi nuo to meto rašomosios kalbos" (115 psl.), aišku, daugiausia dėl jo, ne dėl kieno kito, pastangų. Pirmąjį platų tos kultūros barą jis yra išvaręs įkurdamas vadinamąją poterių komisiją, joje nuolat dalyvaudamas ir uoliai gindamas arba pateisindamas jos nutarimus, kurie vėliau, su viena kita išimtimi, buvo dvasinės vyresnybės patvirtinti. Kitas kelias, kur jis daug padėjo mūsų bažnytinės kalbos kultūrai kilti, yra jo „Kalbos dalykų" skyrius pirmiau Vadove, vėliau Tiesos Ke-

lyje, jo įvairūs raštai, tikybinių terminų sudarinėjimas ir siūlymas, jo redaguotų žurnalų kalbos taisymas ir kt. Skaitydamas dabar pvz. Vadovą, lengvai gali pastebėti įgudusio kalbininko dvasininko ranką, kuri jo kalbą taisė, dailino, turtino, kaip antai: jos (t. y. dievotos knygos) mus rimtai perspėja... apie tikrateisės drausmės *įsakinius* (šį žodį jis viename „Kalbos dalykų" skyriuje mini iš Prienų par.: aš jam *įsakiniu* įsakiau, kad naktimis nesivalkiotų); jų balsas žibėtų išminties ar iškalbos *pogrožiu*; težydi tarp jūsų *tyruma*, tas prakilniausias mūsų luomo *pogrožis*; didis kunigų *poaugštis*, bet didelis ir griuvimas; bėda kunigui, kuris nemoka užlaikyti savo *postovio*; kas kartą tokiais nuodais pagirdo savo dvasią, tas juk retai kada išvengia įgerto *apipeno jeibės* (t. y. įgertų nuodų žalos); juk mums nėra slapta, kad mūsų šv. tikėjimas dabartiniais laikais yra *neivojamas* (t. y. peikiamas, niekinamas); būsite naudingesni visuomenės *gerumai* (t. y. gerovei); šiais *brangumos* (t. y. brangymečio) laikais turtingus vargina daugybė pavargėlių, o tie pavargėliai dar yra labiau savo *neturto* (šis žodis kirčiuojamas priešdėly. P.S.) varginami; Išganytojas pats buvo *neturtėlis*; didesnio *stebesio* yra vertas tvirtas uolumas; *veikiamoji* arba *padedamoji* malonė („ji taip vadinama delto, kad V. Dievas per ją mumuse veikia, t. y. padeda mums mūsų darbuose"); *protinė* malda, *nuodėmėta sąžinė, rymiškis* valdžiotojas ir kt.

Savo kalbine veikla prel. J. Laukaitis griežtai skiriasi nuo kun. Kazimiero Jauniaus, taip pat savamokslio kalbininko: K. Jaunius buvo nepaprastų gabumų, intuityvus ir didžiai žiningas kalbininkas, daugiausia temėgęs probleminį, mokslišką kalbos tyrinėjimo darbą, o praktiniais mūsų kalbos dalykais tiesiogiai beveik visai nesidomėjęs; J. Laukaitis, priešingai, visą savo dėmesį yra nukreipęs į kasdieninę mūsų kalbos praktiką, daugiausia į bažnytinės kalbos reikalus, jos grynumą ir tobulumą, o grynais kalbotyriniais dalykais visai nesirūpino, ir ten, kur jis ką mėgino teoriškai, iš esmės aiškinti, nekaip jam ir tesisekė, todėl etimologiniuose ir pn. dalykuose, savos nuomonės daug nereikšdamas, daugiausia stengdavosi pasiremti tuometiniais žymiausiais autoritetais. Kasdieniniais mūsų bendrinės ar bažnytinės kalbos dalykais jis domėjosi gyvai ir entuziastiškai. Tai aš gerai galėjau

patirti vieną kartą pas jį Seirijuose su prof. V. Krėve-Mickevičium kelias dienas svečiuodamasis: jis tada mane ištisas valandas kamantinėjo dėl įvairiausių praktinių kalbos dalykų, ir vis su dideliu susidomėjimu bei užsidegimu. Būtų pageidautina, kad daugiau tokių Laukaičių atsirastų.

Juozas Balčikonis

(Gimtoji kalba, 1960, nr. 2, p. 24–25)

Juozas Balčikonis šiemet sukako 75 metus savo amžiaus, ir todėl šios sukakties proga jį čia bent probėgšmais prisimename.

Jis gimė 1885 m. kovo 26 d. Ėriškių bažnytkaimy, Ramygalos vls., Panevėžio aps. 1906 m. baigė Panevėžio realinę gimnaziją, o 1911 Petrapilio universiteto istorijos filologijos fakultetą. Nuo 1913 lig 1931 m. mokytojavo daugiausia Voronežo lietuvių (1915—18), Panevėžio gimnazijoje (1918—20) ir Panevėžio mokytojų seminarijoj (1920—24). Vėliau docentavo Lietuvos Universiteto Humanitarinių Mokslų (1924—27) ir Teologijos Filosofijos (1927—30) fakultetuose. 1930 m. buvo paskirtas didžiojo lietuvių kalbos žodyno redaktoriumi.

Iš savo profesijos J. Balčikonis yra kalbininkas, daugiausia praktikas, ne mokslininkas tyrinėtojas. Visų pirma jis stengėsi parūpinti geresnės lietuvių kalbos skaitybos (lektūros) mokyklai ir šiaip gyvenimui. Tam reikalui jis 1918 m. išleido Anderseno pasakų, 1921 Hauffo pasakų bei J. Verne'o „Kelionės aplink pasaulį per 80 dienų", 1923 „Perro pasakų", 1925 „Brolių Grimmų pasakų" vertimus ir kt. 1931 m. pasirodė jo redaguoti Valančiaus raštai („Vaikų knygelė", „Paaugusių žmonių knygelė", „Palangos Juzė" ir „Antano Tretininko pasakojimai"). 1932—36 m. jis suredagavo penkis J. Jablonskio raštų tomus. 1939 m. išspausdino fotografuotinį 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leidimą. 1941 m. buvo išspausdintas jo redaguotas pirmasis, o 1947 m. antrasis „Lietuvių kalbos žodyno" tomas.

J. Balčikonio redaguotasis žodynas iš esmės skiriasi nuo K. Būgos pradėtojo žodyno: K. Būga buvo pasiryžęs į savo žodyną sudėti visa, ką tik jis žinojo ir turėjo surinkęs — akcentologiją,

žodžių istoriją, geografiją, etimologijas ir kt., ir surinktąją medžiagą spausdino daugiausia įvairių šaltinių rašyba bei paaiškinimais, o J. Balčikonio žodynas yra vien tik aiškinamasis, be jokių kalbotyrinių išvedžiojimų. Paprastai duodami tiek lietuviški žodžiai, tiek plačiau žinomi skoliniai, išskyrus tarptautinius, tik iš knygų pažįstamus žodžius. Daugiau vertindamas šių dienų kalbą, jis daugiau vietos duoda ir gyvosios žmonių bei vėlyvesnių raštų kalbos žodžiams ir lytims, o senesnių šaltinių žodžius ir ypatingai jų lytis kiek mažiau paliečia ir paprastai deda tolesnėje, paskutinėje vietoje. Naujadarų ir skolinių kilmę nurodo tik santrumpomis, nors ne visai nuosekliai ir teisingai. Tačiau kiek galėdamas stengiasi būti ištikimas, neutralus visiems šaltiniams ir kiek mokėdamas laikosi lietuviškos, lietuvių daugumai lojalios ir kalbos mokslui artimesnės žodyno santvarkos, be jokios pašalinės ideologijos. Tatai, aišku, negalėjo patikti dabartinės Lietuvos valdovams, ir nuo trečiojo tomo jį pašalino iš „Lietuvių kalbos žodyno" redakcijos.

Bet, nepaisant šiokios lemties, kalbiniai J. Balčikonio nuopelnai dėl to nei kiek nesumažėja. Visų pirma labai svarbus dalykas yra jo paruošti lengvi, geros kalbos skaitiniai, kurių anuomet, atsikūrus nepriklausomajai Lietuvai, taip didžiai trūko mokyklai ir visuomenei. Kitas jo vertingas darbas yra jo puikiai suredaguoti ir dailiai išleisti penki stambūs J. Jablonskio raštų tomai, kurių niekados negalės atstoti dabar Lietuvoj išleisti J. Jablonskio rinktiniai dviejų tomų raštai. Taip pat, ilgokai vienas ar su talkininkų pagalba rinkdamas žodyninę medžiagą, jis apsčiai yra nusipelnęs ir lietuvių kalbos mokslui. Sąmoningieji lietuviai jam už tai pasiliks visados dėkingi. Linkime jam dar ilgiau padirbėti mūsų kalbos kultūrai ir mokslui.

Nepaprasta sukaktis

(Gimtoji kalba, 1960, nr. 3, p. 45–47)

Šiemet gruodžio 30 d. sukanka lygiai šimtas metų nuo Jono Jablonskio gimimo dienos, — to žmogaus, kuris didesnę savo gyvenimo dalį praleido besisielodamas atbundančios mūsų tau-

tos reikalais ir tai tautai bekurdamas svarbiausią tautinės gyvybės dalyką, jos bendrinę kalbą. Jis tikėjosi, kad mūsų tauta, atgimusi ir apsišvietusi, įgijusi mokslo bei kultūros, galės išvysti gražesnį rytojų, kur bus daugiau laisvės, lietuviai galės kurti savo nepriklausomą gyvenimą ir rūpintis savo dar gražesne ateitimi. Tam tikslui jis kūrė ir puoselėjo mūsų bendrinę rašomąją kalbą, stengdamasis ją pagrįsti jos pačios dėsniais ir tradicijomis, kad ji ko geriau išreikštų mūsų tautos dvasią ir tiktų tarpusaviniam susižinojimo reikalui. Todėl jis kiek galėdamas tą kalbą grynino, valė nuo nereikalingų svetimybių, atitaisinėjo sudarkytus atskirus žodžius bei posakius, sudarinėjo naujadarus ir vis žiūrėjo, kad visa kalba gražiai skambėtų, būtų sklandi, visai tinkama reiškiamoji priemonė. Ir jis visa tai darė dar tuomet, kai maža kas tikėjo, kad Lietuva išliks gyva, kada visame krašte siautėjo žiauri caristinė priespauda ir buvo stengiamasi visus lietuvius nutrinti nuo žemės paviršiaus. Ir Jablonskis vis dėlto tai darė ir savo pasiekė — mūsų bendrinė kalba buvo sukurta, ir pati Lietuva buvo tapusi laisva, nepriklausoma, kur jo sukurtoji kalba galėjo būti toliau laisvai ugdoma, kultivuojama.

Bet ilgainiui viskas pasikeitė: Lietuva buvo vėl to paties didžiojo rytinio kaimyno pajungta, tik šį kartą tas pajungimas įgavo naują, įmantresnę formą. Carinės okupacijos metu lietuviams buvo stengiamasi užčiaupti burnas ir juos sutrinti visai atvirai, be jokios atodairos, gryna brutalia jėga, o dabar, naujos rūšies okupacijoje, norima tokią pat, tik dar didesnę ir pavojingesnę operaciją padaryti ne iš paviršiaus, bet iš vidaus, nejuntamai ir, svarbiausia, pačių lietuvių pajėgomis. Visų pirma lietuviai yra priversti išsižadėti savo tautinio savaimingumo, sekti didžiojo kaimyno pavyzdžiu ir visą savo gyvenimą tvarkyti pagal rusiškai komunistišką šabloną. Tam reikalui paneigiama savaiminga Lietuvos praeitis, visa jos istorija, ir jai brukte brukama vienalytė, visas tikrąsias tautines savybes ir aspiracijas niveliuojanti ideologinė komunistinė kryptis visur — literatūroj, kalboj, socialiniame gyvenime ir kitur. Tai neaplenkia ir mūsų bendrinės kalbos. Visų pirma, ten visai nebėra jokios lietuvių bendrinės kalbos; kalbama tik apie „„bendranacinę" kalbą. O toji „bendranacinė" lietuvių kalba turi būti dorojama ne tiek jos pačios

dėsniais bei tradicijomis, kiek didingosios rusų kalbos pavyzdžiu, nes rusų kalba, kaip A. E. Mordinovas atvirai pripažįsta, dabar pasidariusi pajungtųjų (arba, kaip oficialiai sakoma, respublikinių) tautų antroji gimtoji kalba, be kurios pagalbos esą visai nebeįmanoma kultivuoti atskiras respublikines kalbas (apie tai plačiau žr. 1958 m. Aidų Nr. 10, 446 psl.).

Taigi J. Jablonskio sukurtoji ir nepriklausomojoj Lietuvoj sėkmingai toliau kultivuotoji mūsų bendrinė kalba dabartinėj Lietuvoj yra sąmoningai sukama kitokia kryptimi, negu jos kūrėjas galvojo. Nors ten dar tebesilaikoma jablonskinės rašybos ir perspausdinami kai kurie J. Jablonskio raštai (žinoma, tik tie, kurie neprieštarauja dabartinei tarybinei krypčiai), tačiau viešai vengiama svarstyti bendrinės kalbos dalykus blaivai — taip, kaip tos kalbos daugiametės tradicijos, įpročiai ir šnekamosios kalbos duomenys sutartinai rodo, ir, kiekvienai progai pasitaikius, brėžte pabrėžiama didelė rusų kalbos įtaka mūsų kalbos raidai; vienas kitas net mėgina tai įrodyti ir konkrečiais pavyzdžiais (plg. Literatūra ir kalba, 1958, III, 31—109 psl.). Bet tai nei kiek nesumažina J. Jablonskio nuopelnų mūsų dabartinės bendrinės kalbos kūrybai: jo sukurtieji tos kalbos pagrindai pasilieka nesugriaunami, ir visi bandymai juos pakeisti priešingais, tos kalbos esmei svetimais pagrindais (t. y. tą kalbą kultivuoti svetimos kalbos pavyzdžiu), reikia tikėti, neduos norimų vaisių. Ir šimtametė J. Jablonskio gimtadienio sukaktis mums visiems įspėjamai byloja, kad mes visi — tiek svetur, tiek Lietuvoje — daugiau žiūrėtume savaimingos, lietuviškos mūsų bendrinės kalbos raidos bei jos kultūros, kurios per visą savo amžių siekė jos kūrėjas. Tai bus geriausias to didžiojo kalbininko prisiminimas ir paminklas jam.

Daiktavardžių laipsniavimas

(Gimtoji kalba, 1961, nr. 1, p. 5–6)

Kad ir rečiau kaip būdvardžius, vis dėlto galime kartais laipsniuoti ir daiktavardžius, pvz. b e r n a s — b e r n e s n i s, d a r b i n i n k a s — d a r b i n i n k e s n i s, š u o — š u n e s n i s, v y r a s — v y r e s n i s, v y r i a u s i a s ir kt. Šitais daiktavar-

džių laipsniais pasakome, kas turi daugiau arba daugiausia šiais žodžiais reiškiamo ypatumo: lygiai panašiai kaip g e r e s n i s, g r a ž e s n i s pažymi tą, kuris turi daugiau gerumo, gražumo, taip b e r n e s n i s, d a r b i n i n k e s n i s, p o n e s n i s, š u n e s n i s yra tas, kuris turi daugiau bernumo, darbininkumo, ponumo, šunumo; dėl daiktavardžių su priesaga -u m a s, sudarytų iš daiktavardžių, plg. GK 1959, 15 psl. ir tikrai: sakiniu j i s u ž v i s u s y r a š u n e s n i s norime pasakyti, kad jis turi daugiau už visus kitus šuns ypatumo, yra didesnis šuo kaip visi kiti. Plg. dar: mes buvom seniau d a r b i n i n k e s n i (t. y. geriau darbavomės, buvom geresni darbininkai); jis ir už t a v e p o n e s n i s (yra didesnis ponas, turi daugiau pono ypatybių, kaip tu). Tas faktas, kad daiktavardžiais d a r b i n i n k a s, p o n a s, š u o nereiškiame nelyginamojo laipsnio ypatumo, kaip kad tai galime daryti būdvardžiais g e r a s, g r a ž u s ir kt., mums nei kiek nekliudo tam tikromis daiktavardinėmis (iš daiktavardžių sudarytomis) lytimis žymėti didesnį arba didžiausią ypatumo laipsnį. Vadinasi, yra toks reikšminis (semantinis) reikalas, ir mes tuojau tą reikalą išreiškiame atitinkamomis lytimis: mums g e r e s n i s, g r a ž e s n i s ir p o n e s n i s, š u n e s n i s reikšmiškai yra gana artimos lytys, todėl mes jas prireikus pagrečiui ir vartojame, juo labiau, kad šiomis pastarosiomis lytimis nusakome dar ir tam tikrą, skirtingą reikšmės niuansą. Pvz. š u n e s n i s yra tas, kuris turi daugiau šuns ypatumo, kuris yra didesnis šuo už kitus, o š u n i š k e s n i s yra tas, kuris būdingomis šuns ypatybėmis daugiau išsiskiria iš kitų tarpo, kuriam kalbamosios šuns ypatybės yra būdingesnės, kuris savo ypatybėmis yra panašesnis į šunį ir t. t. Šis niuansinis, subtilus reikšmių skirtumas nebe visų vienodai jaučiamas, todėl ir šios rūšies dariniai nebevienodai vartojami; daug kas daiktavardžių, išskyrus v y r e s n i s, v y r i a u s i a s, ir visai nebelaipsniuoja.

Kad iš tikrųjų mes galime susidaryti daiktavardinių aukštesniųjų ir rečiau aukščiausiųjų laipsnių, šalia jų visai neturėdami atitinkamo nelyginamojo būdvardinio laipsnio, visų pirma rodo mūsų daiktavardiniai prieveiksmiai. Pvz. šalia a p a č i a „apatinė, žemiau esanti dalis" vartojame aukštesniojo laipsnio prieveiksmį a p a č i a u „labiau po apačia", nors nelyginamojo laips-

nio prieveiksmio *a p a č i a i arba būdvardžio *a p a č i a s ar *a p a t u s (plg. y p a č i a s, y p a t u s ir priev. y p a č i a i) visai nepažįstame. Toliau šalia to mes turime susidarę ir atitinkamus būdvardinius laipsnius a p a t e s n i s „apačiau, labiau po apačia esąs" ir a p a č i a u s i a s „pačioj apačioj esąs"; a p a t e s n ė (apačiau esanti) lenta; kai virstam į krūvą, tai ji vis a p a č i a u s i a (atsiduria vis pačioj apačioj). Arba štai vėl šalia g a l a s kartais vartojame g a l i a u „pačiame gale; pagaliau" ir g a l i a u s i a i „galų gale, pagaliau" greta g a l i a u s i a s „pats paskutinis, paskučiausias", nors būdvardis g a l u s beveik visai nepažįstamas; tik A. Juškos žodyne minimas g a l u s „galutinis, paskutinis", kuris gali būti jo visai naujai sudarytas.

Pagaliau daiktavardžių laipsniavimo randame ir kitose, net labai senose indoeuropiečių kalbose, pvz. sen. indų v i: r á t a r a — „karžygesnis" (su aukštesniojo laipsnio priesaga -t a r a- sudarytas iš v i: r a- „vyras, karžygys"), graikų k ý n t e r o s „šunesnis, t. y. biauresnis, begėdis" (iš priebalsinio kamieno daiktavardžio k y n- „šuo") ir kt.

Daiktavardžių laipsniavimas

(Aidai, 1961, nr. 4, p. 165–168)

Mūsų kalboj daugiausia yra laipsniuojami būdvardžiai ir būdvardiniai prieveiksmiai: *gražus, gražesnis, gražiausias; gražiai, gražiau, gražiausiai* ir kt. Kiek mažiau turime laipsniuojamų skaitvardžių, įvardžių ir dalyvių, pvz.: *pirmas, pirmesnis, pirmiausias; kitoks, kitokesnis; suktas, suktesnis, sukčiausias* ir kt. Visų šios rūšies žodžių laipsniavimas yra gana aiškus: jais pažymime įvairaus laipsnio daikto ypatumą.

Bet šalia to, kad ir žymiai rečiau, mes galime laipsniuoti dar ir kaikuriuos daiktavardžius. Vienas iš plačiausiai visoj Lietuvoj pažįstamų tokių daiktavardžių yra *vyras : vyresnis, vyriausias*. J. Jablonskis savo „Liet. kalbos gramatikoj" (1922, 28 psl.) mini augštesniojo laipsnio būdvardžius *ponesnis* ir *šunesnis*: jis ir už tave buvo *ponesnis*, jis ir už sukčių suktesnis, ir už šunį *šunesnis*. Iš dabartinės gyvosios kalbos dar galime pridėti: anis bernas

bernesnis (t. y. vyresnis. Leipalingis); šitas vaikas *darbininkesnis*, anas *tingesnis* (Pagiriai); aš *darbininkesnė* už tave (Ramygala) ir kt. Kapsų zanavykų tarmėse šalia *šunėsnis, ponėsnis* sakoma ir *šuniáusias, poniáusias*, pvz. jis už visus *šuniausias*, t. y. blogiausias, niekiausias, pikčiausias (Geistarai, Vilkaviškio aps.), žr. Lietuvių kalbotyros klausimai (1960) III 136.

Lyginant daiktavardžių ir būdvardžių laipsniavimą, tuojau galima pastebėti tam tikrą skirtumą: *geras, geresnis, geriausias* — tai vis būdvardinės lytys, pažyminčios tam tikro laipsnio daikto ypatumą; bet iš daiktavardinių laipsnių tik augštesnysis ir augščiausiasis (*vyresnis, vyriausias*) tepažymi šį ypatumą, o *vyras*, iš kurio sudaryti laipsniai, to ypatumo, panašiai kaip *geras*, jau neberodo. Tad kaip tai reikia suprasti?

J. Otrębskis savo liet. kalbos gramatikoj (Gramatyka języka litewskiego, 1956, III 133) mano, kad lytys *vyresnis* ir *vyriausias* galinčios būti kilusios ne tiesiogiai iš *vyras*, bet iš kokio nors daiktavardinio, dabar jau išnykusio būdvardžio. Panašiai, sako, galėję būti ir su *šunesnis*: jo nuomone, ši lytis galinti būti sutrumpėjusi iš **šuninesnis*, kuris toliau savo keliu buvęs sudarytas iš *šuninis* „psi". Bet šis galvojimas, kaip jau esu trumpai nurodęs tos knygos recenzijoje (1957 m. Aiduose, 272—73 psl., ir Zeitschrift fuer slav. Philologie, 1959, XXVII 441), neatrodo įtikinamas. Visų pirma būdvardžiai su *-inis* daugiausia yra priklausomybiniai ir paprastai nėra laipsniuojami; pvz. iš *gyvulinis* „gyvulių, gyvuliams skirtas ar priklausąs" *gyvulinis* bėralas, *gyvulinis* mėšlas, *gyvuliniai* miltai ir kt.) nesudaromas **gyvulinesnis*, ir iš tikrųjų nėra pagrindo manyti, kad seniau būtų kitaip buvę[1]. Antra vertus, J. Otrębskis, laikydamas laipsniavimą specifiška būdvardžių (ar būdvardinių darinių) savybe ir jos neįžiūrėdamas daiktavardžiuose, pamiršta labai svarbų reikšminį (se-

[1] Tokios lytys kaip *paskutinėsnis, paskutiniáusias* ir *pirmutinėsnis, pirmutiniáusias*, (vartojamos pvz. Geistaruose ir kitur) yra visai retos išimtys ir, be abejonės, vėlesnio kilimo; jų vietoje kitur dažniau sakoma *paskesnis, paskiausias, paskučiausias* ir *pirmesnis, pirmiausias, pirmučiausias*. Galimas daiktas, kad pagal *pirmutinis, paskutinis* šios pastarosios lytys analogiškai galėjo būti perdirbtos į *pirmutinesnis, pirmutiniausias* ir kt.

masiologinį) vaidmenį morfologinių lyčių daryboje. Sakydami *jis už mane yra darbininkesnis, šunesnis, tinginesnis,* mes norime pažymėti, kad jis yra geresnis (nagingesnis) darbininkas, prastesnis (blogesnis) šuo ar didesnis tinginys, t. y. jis turi daugiau darbininko, šuns ar tinginio ypatybių; plg. prc. *je suis plus enfant que toi* „aš esu vaikesnis už tave, t. y. aš esu daugiau vaikas kaip tu." Ir tam didesniam ypatybių turėjimui nusakyti mes vartojame arba galime visai panašiai kaip būdvardžių vartoti ir daiktavardžių augštesniuosius ir augščiausiuosius laipsnius su *-esnis* ir *-iausias*. Taigi kaip *geresnis* žmogus yra tas, kuris turi daugiau gerumo, taip *ponesnis, šunesnis, tinginesnis* yra tas, kas turi daugiau ponumo, šunumo, tinginumo. Dėl tos tad priežasties pvz. *šunesnis* galėjo būti tiesiogiai sudarytas iš *šuo* (km. *šuns*), ne iš kažkokio tariamo nesančio būdvardžio.

Kad tiesiogiai iš daiktavardžių gali būti sudaromi laipsniai, rodo tas faktas, kad mūsų kalboj yra pažįstama visa eilė augštesniojo ir augščiausiojo laipsnio prieveiksmių, tiesiogiai sudarytų iš daiktavardžių, ne iš būdvardžių, pvz. *apačiaũ* „labiau po apačia", *kloniaũ* „labiau į klonį", *lobiaũ* „žemiau į lobą (klonį)", *pakalniaũ* „žemiau į pakalnę", *paviršiaũ* „labiau į paviršių", *pečiaũ* „toliau į pietus", *ryčiaũ* „toliau į rytus", *vakariaũ* „toliau į vakarus", *žiemiaũ* „toliau į žiemius" ir kt. A. Juškevičiaus žodyne duodamieji būdvardžiai *bėdùs* „vargingas, sunkus" ir *galùs* „galutinis, paskutinis" daugiau gali būti paremti gyvosios kalbos prieveiksmiais, ne būdvardiniais pavyzdžiais: dabar *bėdžiau* gyventi kaip seniau (Vilkaviškis); su mergaitėms tėvams visada *bėdžiau* negu su vaikais (Geistarai); *bėdžiausia*, kad nėra pinigų (Pilviškiai); ji gyvena *galiau* (pačiame gale. Šakiai); pasakojo *galiau* (aliai) žodelį (Linkuva); sveikina *galiau* vieną (aliai vieną, visus. Pociūnėliai) ir kt.

Didžiajame liet. kalbos žodyne (V 149, 167) būdvardžiai *kalnùs* „nuokalnus, pakilus, augštas" ir *kalvùs* „pakilus, poaugštis" yra jau geriau paliudyti: šitas labai *kalnus* kelias (Daugailiai); mūsų bulbos *kalnioj* vietoj (Suvainiškis); *kalnūs* laukai, labai akmenuoti (Linkuva); baltiesiems žirniams *kalnių* laukų reik (Smilgiai, Panevėžio aps.); ten žemė *kalvi* (Raseiniai); vieta *kalvi*, sausa (Vadžgirys) ir kt. Bet yra vietų, kur dažniau vartojami atitin-

kami prieveiksminiai laipsniai: *kalniau* čia, o ten *lomiau* (Jušk. žod.); kur *kalniau*, ten sniego nebėra (Suvainiškis); kur *kalniau*, ten sausiau (Žeimelis); ten *kalniau*, kur žemė menkesnė (Valkininkai); kur *kalniau*, ten jau būtų galima sėti (Ramygala); *kalnesniai* (t. y. kalniau) reik namus statyti (Šatės); kur *kalnėliaũ* (labiau į kalną, augščiau), geresni javai (Pašvitinys); baravykai daugiausia dygsta kur *kalneliau* (Saldutiškis) ir kt. Subačiuje (Panevėžio aps.), kiek atsimenu, buvo plačiai sakoma *kalniau* (šiemet rugius pasėjom *kalniau*), bet būdvardžio *kalnus* visai nesu girdėjęs. Taip pat ir J. Otrębskis savo Tverečiaus tarmės apraše (Wschodniolitewskie narzecze litewskie, I 431) pastebi, kad augštesniojo laipsnio prieveiksmiai *kalniaũ* ir *lomiaũ* yra sudaryti ne iš atitinkamų būdvardžių, bet iš daiktavardžių *kálnas* ir *lóbas* „klonys." Plg. dar latvių *laĩkâk* „anksčiau, laikiau" (augštesniojo laipsnio lytis nuo prieveiksmio *laĩkâ* „laiku"), *lejâk* „žemiau" (augštesniojo laipsnio lytis nuo *lejâ* „žemai"), *malâk* „labiau į kraštą, kraščiau" (nuo *mala* „kraštas") ir kt., žr. Endzelynas, Latviešu valodas gram. (1951) 480 psl.

Iš viso to, kas augščiau sakyta apie daiktavardinius prieveiksmių laipsnius, jau galima matyti, kad tam tikrais atvejais pirmiausia galėjo būti pradėti daryti augštesnieji ir augščiausieji laipsniai, visai dar nesant atitinkamų nelyginamojo laipsnio lyčių, plg. *apačiau, kloniau, pakalniau, paviršiau, ryčiau* ir kt. Čia buvo reikalinga tam tikra, kategorinė reikšmė („labiau po apačia", „labiau, toliau į klonį", „toliau į pakalnę", panašiai kaip „toliau į gilumą" ir kt., ir buvo pradėta vartoti *apačiaũ, kloniaũ, lobiaũ, viršiaũ, paviršiaũ, pakalniaũ, piečiaũ, ryčiaũ* ir kt., visai panašiai kaip *giliaũ, slėniaũ* (šalia *slėnỹs* ir *slėnùs*) ir kt. Tuo būdu ilgainiui galėjo atsirasti ir daiktavardiniai augštesnieji ir augščiausieji laipsniai (pvz. *apačiausias* „pačioj apačioj esąs", *galiausias* „(pačiame gale esąs; vėliau) pats paskutinis, paskučiausias", taip pat *kalnesnis, kalvesnis* ir kt., o vėliau šalia jų jau lengvai galėjo būti pridaryti ir nelyginamojo laipsnio būdvardžiai *kalnùs, kalvùs, kraštùs* ir kt., juo labiau, kad šalia *a*-kamieno daiktavardžių mūsų kalboj lengvai gali būti sudaryti ir atitinkami *u*-kamieno būdvardžiai; plg. *draũgas* ir *draugùs* „linkęs draugauti, malonus", *kélmas* ir *kelmùs* „kelmingas, kelmuotas"

(Daugėliškis), *kraūjas* ir *kraujùs* „piktas" (Šėta), *nãgas* ir *nagùs* „nagingas" (Bartninkai, Ariogala, Alsėdžiai), *tvaĩkas* ir *tvaikùs* „tvankus" (Rimavičiai, Vilkaviškio aps.), *vařgas* ir *vargùs* „vargingas", *žénklas* ir *ženklùs* „žymus" (Punia) ir kt., žr. mano Liet. kalbos žodžių daryba 58 t., J. Endzelynas, Filologu Biedribas Raksti XX 258. Bet ši darysena nėra visai nuosekli: vienur šalia augštesniojo ir augščiausiojo laipsnio lyčių jau yra vartojamos ir atitinkamos nelyginamojo laipsnio būdvardinės lytys, pvz. *kalniau, kalnesnis* ir *kalnus; lomiau, lomesnis* ir *lomus* šalia *lomà* ir kt.; bet dažnai nelyginamojo laipsnio būdvardinių lyčių šalia to dar ir lig šiol neturime; pvz. šalia *apačiaũ, apačiáusias, kloniaũ, klonèsnis, ryčiaũ, viršiaũ, viršesnis* „didesnis, vyresnis" (jis buvo *viršesnis* už visus) ir kt. nėra paliudyti būdvardžiai **apačias* ar **apatus* (plg. *ýpačias* ir *ypatùs*), **klonus*, **rytas* ar **rytus*, **viršus*, **paviršus* ir kt. Tai yra dėl to, kad mums tokių darinių lig šiol arba nereikėjo, arba jų vietoj buvo sudaryti kiti patogesni, suprantamesni dariniai; pvz. užuot **apačias* ar **apatus*, **rytus*, **viršus*, **paviršus* paprastai sakome *apatinis, rytinis* (*rytykštis*), *viršinis, paviršinis, viršutinis, paviršutinis* ir kt.

Dabar darosi visai suprantama, kodėl šalia daiktavardžių *vyras, šuo* ir kt. turime augštesnįjį ar augščiausiąjį laipsnį (*vyresnis, vyriausias, šunesnis*...), bet neturime atitinkamų ypatingų būdvardinių nelyginamojo laipsnio lyčių: viena, tokios nelyginamojo laipsnio lytys čia ir nebuvo reikalingos, nes nereikėjo tokiais atvejais nusakyti vieno daikto ypatumo nelyginamai su tokiu pat kito daikto ypatumu; antra, prireikus pažymėti tik augštesnįjį ar augščiausiąjį daikto ypatumo laipsnį, mes galėjome ir galime pridėti laipsniuojamąsias priesagas *-esnja-, -ausja-* tiesiogiai prie atitinkamų daiktavardinių, kaip ir prie būdvardinių, šaknų ar kamienų, visai nesirūpindami, ar yra nelyginamojo laipsnio atitinkama būdvardinė lytis ar ne. Jeigu pvz. mums reikia pažymėti *apačiau* esančią lentą, sakome tiesiogiai: *apatesnė* lenta. Jeigu kas yra *didesnis tinginys* arba *bjauresnis už šunį*, galime irgi pasakyti: jis yra *tinginesnis, šunesnis*. Dabartinės lytys *vyresnis* ir *vyriausias* yra tokios pat darybos, kaip *šunesnis* ir kt., tik jos, kaip rodo jų dabartinė vartosena, yra jau seniai sudarytos, ir todėl jų reikšmė jau gerokai pakitėjusi.

Visi panašiai kaip mūsų *šuo* : *šunesnis, vyras : vyresnis,* daiktavardžiai gali būti laipsniuojami ir kaikuriose kitose indoeuropiečių ir net neindoeuropiečių kalbose; plg. sen. indų *vi:rátara-* „karžygesnis", *vi:rátama-* „karžygiausias" (su laipsniuojamomis priesagomis *-tara-, -tama-*, kurios savo reikšme atliepia mūsų *-esnja-, -ausja-*, sudaryta iš daiktavardžio *vi:ra-*, mūsų *výras*), *aúvatará-* „arklinis asilas, asilėnas, mule, Maultier" (mūsiškai būtų **ašvesnis* „arklesnis" iš **ašvas* „arklys": K. Sirvydo *ašva* „kumelė", *Ašvà, -õs* „kairysis Veiviržo įtakas"; kaip rodo dabartinių persų *astar* iš sen. persų **asatara-*, sen. ind. *aśvatara-* yra veikiausiai kilęs iš indų iranėnų prokalbės), *gótama-* (nuo Rigvedos laikų plačiai vartotas asmenvardis, su augščiausiojo laipsnio priesaga *-tama-* sudarytas iš *gauh*, km. *góh* „galvijas", taigi iš pradžios bus reiškęs „galvijausias, am meisten Rind seiend"), sen. graikų (Homero) *basileúteros, basileútatos* (augštesnysis ir augščiausiasis *basileús* „karalius" laipsnis, vartotas visų pirma kreipiantis į dievus: *Zeus basileútatos* „karaliausias, t. y. didžiausias karalius, Dzeusas), *kýnteros* „šunesnis, t. y. įžūlesnis, bjauresnis, begėdis"), *kýntatos* „šuniausias" (iš *kyõn*, km. *kynós* „šuo"), rus. (tarm.) *berežeje* „artesnis prie kranto" (t. y. krantesnis, iš *bereg* „krantas"), vengrų *gyermek-ebb* „vaikesnis, kindischer" (iš *gyermek* „vaikas") ir kt., žr. Wackernagel-Debrunner Altind. Gram. II 2, 601 tt.; T. Burrow, The Sanskrit language 149 t.; P. Chantraine, La formation des noms an grec ancien (1933) 235 t.; J. B. Hofmann, Etym. Wb. des Griechischen 167; Vondrák, Vgl. Slav. Gram. II^2 238; H. Kronasser, Handbuch der Semasiologie 86 t.

Taigi, kaip matome, daiktavardžių laipsniavimas yra senas dalykas, iš dalies siekiąs net prokalbės laikus. Bet kadangi laipsniuojamų daiktavardinių lyčių tiek mūsų kalboj, tiek kitose kalbose yra žymiai mažiau kaip būdvardinių, — apskritai, jos niekur nėra plačiai išplitusios, — tai yra galimas daiktas, kad jos, kaip T. Burrow ir P. Chantraine mano, veikiausiai yra antrinio, ne pirminio kilimo. Tačiau dėl to nėra jokio pagrindo manyti, kad pvz. mūsų lytys *vyresnis, vyriausias* nebūtų galėjusios būti su priesagomis *-esnja-, -ausja-* tiesiogiai sudarytos iš *vyras*; kaip rodo mūsų bei kitų kalbų pavyzdžiai ir reikšmė-

mokslis, tokia daryba yra visai galima ir neabejotina. Dirbtinė *šunesnio* kilmė iš **šuninesnio* arba *vyresnio* iš kažkokio būdvardžio (turbūt, iš **vyrus*), kaip kad J. Otrębskis galvoja, yra netikėtina ir nepriimtina.

Kalbinė propaganda

(Draugas, 1962 03 03)

Komunistai, kaip žinome, niekur neapsieina be propagandos; jie ją varo net ir ten, kur, rodos, jai mažiausiai turėtų būti vietos, pvz. kalbotyriniuose darbuose. Štai J. Palionis „Kalbotyros" pirmoj knygoj rašo:

„Buržuazijos viešpatavimo (t. y. Lietuvos nepriklausomybės) metais lietuvių kalbotyrai plėtotis nebuvo reikiamų sąlygų. Nors buržuaziniai vadeivos dažnai mėgdavo girtis nacionalinės kultūros ugdymu, tačiau per visą buržuazijos valdymo laikotarpį nebuvo išleistas nė vienas didžiojo lietuvių kalbos žodyno tomas, taip pat nepasirodė nė vienas stambesnis tyrinėjimas lietuvių kalbos gramatikos srityje. Nepakenčiamos gyvenimo ir darbo sąlygos buržuazijos valdymo metais be laiko nuvarė į kapus žymųjį lietuvių kalbininką K. Būgą, nuolatinis vargas ir skurdas lydėjo taip pat kalbininką J. Jablonskį ligi pat jo mirties. Ne kuo kitu, o vien tik lietuvių buržuazijos abejingumu lietuvių kalbotyros plėtojimui paaiškinimas ir tas faktas, kad per 22 metus įsigyti mokslo laipsnį buvo sudarytos sąlygos tik dviem kalbininkams, kurie savo ruožtu neparengė nė vieno mokslo laipsnį turinčio kalbotyros specialisto". Arba štai ką rašo V. Grinaveckis, Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto Lietuvių kalbos katedros dėstytojas, to pat Instituto „Mokslo darbų" XI tome: „Tarybinė dialektologija skiriasi nuo buržuazinės visų pirma tais principais, kuriais skiriasi visa tarybinė kalbotyra; pastaroji, remdamasi marksizmo-leninizmo mokslu, yra priėjusi prie tvirtų išvadų, kad kalba yra pačių žmonių kūrinys, kad ji ne sustingusi, nėra nekintama sfera, o nuolatos vystosi, kinta, tobulėja, kad kiekviena konkreti nacionalinė kalba — tai ne kažkokia atskiros tautos „amžinos dvasios" emanacija, o turi savo šaknis kitose

kalbose, yra daugelio epochų produktas. Kalba — tai svarbiausioji bendravimo priemonė, visuomeninis reiškinys."

Iš esmės ginčytis dėl tokių gana primityvių propagandos dalykų neapsimoka; bet kadangi gyvi niekai arba aiški netiesa yra padrožiama tariamuose moksliniuose leidiniuose, tai kartais visdėlto yra ne pro šalį ir apie tai vieną kitą žodį pasakyti. Nepriklausomojoj Lietuvoj, tiesa, iš pradžių nebuvo reikiamų sąlygų ne tik kalbotyrai, bet ir visoms kitoms mokslo sritims, nes viską reikėjo iš nieko pradėti. K. Būga visur dirbo ligi paskutiniosios; tuoj sugrįžes iš Rusijos, jis negalėjo gauti tinkamų bendradarbių žodynui, nes jų ir nebuvo; o jo liga, nuo kurios jis mirė, sako, ir anksčiau jau rodžiusi tam tikrų ženklų; taigi dėl to kaltinti vien ano meto santvarką yra didelis nesusipratimas. J. Jablonskis buvo paliegęs jau anksčiau, dar gyvendamas Rusijoj, o nepriklausomojoj Lietuvoj jis galėjo ramiai ir produktyviai dirbti, tiek, kiek jam dar sveikata leido; tai gerai aš galėjau pastebėti su juo dirbdamas 1923—25 m. Visą atsakomybę dėl didžiojo žodyno redakcijos organizavimo ir jo ruošimo spaudai turi vien J. Balčikonis, dabartinis Lietuvos Mokslų Akademijos narys, bet visdėlto, kad ir ištisus dešimt metų ruošdamas, pirmą tomą jis suredagavo dar nepriklausomybės laikais; antrasis tomas irgi buvo suredaguotas vokiečių okupacijos metu. Po K. Būgos mirties, nepasisekus pakviesti profesoriauti J. Gerulio iš Leipzigo, po pusantrų metų J. Jablonskio ir švietimo ministerio K. Jokanto rūpesčiu Pr. Skardžius ir A. Salys buvo 1925 m. išsiųsti į užsienį studijuoti. Jie mokslus baigė 1929—30 m., ir po to, dirbdami universitete, turėjo keleriopą uždavinį — patys geriau įsidirbti, paruošti lietuvių kalbos mokytojų, kurių tuomet taip trūko mūsų mokykloms, ir taip pat kalbotyros darbininkų. Nors tai buvo nelengva, bet visdėlto buvo pasiekta gana apčiuopiamų rezultatų: prie jų baigė savo studijas visa eilė kalbininkų lituanistų, pvz. A. Ašmantas (jau buvęs vyr. asistentas ir lietuvių kalbos lektorius universitete, taip pat jis jau ruošė disertaciją, bet anksti mirė), L. Dambriūnas (irgi buvęs asistentas ir dar Lietuvoj pradėjęs ruošti disertaciją, bet ją, kad ir nevisai pilnai, galėjo baigti tik svetur), K. Gailiūnas (tikrai gabus kalbininkas, tik dabar kažkur dingęs), P. Jonikas (parašęs gražų diplominį darbą „Pagra-

mančio tarmė" ir puikią disertaciją „Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis priešaušrio laikais"), J. Labokas (anksti miręs), A. Lengvinas (vienas iš geriausių žodyno bendradarbių, irgi jau miręs), A. Lyberis, I. Matusevičiūtė, E. Mikalauskaitė (studijavusi Leipzige, dabar Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto Lietuvių kalbos katedros docentė), J. Senkus, Z. Uoselis, K. Ulvydas (dabartinis atsakomasis lietuvių kalbos žodyno redaktorius), K. Vėlyvis ir kt. Taip pat buvo susilaukta kiek ir stambesnių kalbotyrinių darbų; pvz. galima nurodyti kad ir dėl karo aplinkybių labai skubomis baigtą ir Lietuvos Mokslų Akademijos 1943 m. išleistą „Lietuvių kalbos žodžių darybą", kurios sritis sudaro vieną iš svarbiųjų lietuvių kalbos gramatikos dalių ir kurią plačiai pvz. yra panaudojęs E. Fraenkelis savo etimologiniame liet. kalbos žodyne bei J. Endzelynas savo didžiojoje antrosios laidos latvių kalbos gramatikoje, ir apie kurią V. N. Toporovas šiaip rašo: „Tarp žodžių darybos darbų neginčijamai geriausia yra P. Skardžiaus knyga „Lietuvių kalbos žodžių daryba" (Vilnius, 1943, 768 psl.). Joje surinkta gausi, gerai susisteminta ir paaiškinta kalbinė medžiaga (įskaitant senuosius tekstus ir tarmes), nurodytos reikalingos indoeuropiškos paralelės, tarp kurių slaviškosios užima pirmąją vietą" (Voprosy slavianskogo jazykoznanija. Moskva, 1958, 150 psl.). Taigi nedera J. Palioniui, buvusiam ar esančiam dekanui, taip negudriai niekus taukšti.

Negeriau savo pastabose elgiasi ir Vl. Grinaveckis, 1956 m. parašęs disertaciją „Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida" ir dabar esąs Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto Lietuvių kalbos katedros dėstytojas, žemaičių tarmių fonetinių dalykų aprašymu ar jų aiškinimu jis iš esmės beveik nieko nesiskiria nuo „buržuazinių" kalbininkų, pvz. J. Gerulio ar A. Salio, tik toks skirtumas, kad jis daug kur jais seka ir ypač apsčiai remiasi pastarojo tyrinėjimais ir, be to, kaiką gana abejotinai nuaiškina; pvz. jis sako, kad žem. žodžiuose **apjekti, apjekėlis** esąs įterptas priebalsis **j**, bet iš tikrųjų **apjekti** yra kilęs ne iš **apakti,** bet iš ***api-akti**, kuris iš pradžios pavirto į **apjakti**, o iš čia vėliau atsirado ir **apjekti; apjakti, apjekti** taip santykiauja su **apakti**, kaip pvz. **ančiakis** (iš ***antjakis**, o šis iš ***antiakis**) su **antakis** ir kt. Arba štai vėl jis mano, kad žem.

drūktas turįs tokį pat įterptinį **k**, kaip **barkštis** „barštis", **pluokštas** „pluoštas" ir kt.; bet šį **k** pažįsta dar latviai (**drūkts, drukts, drukns** „kresnas, liemeningas, mažas ir gana drūtas, stiprus") ir sen. prūsai (**drūktai, podrūktinai**), taigi tai yra senas reiškinys ir todėl aiškintinas visai kitaip, negu kad autorius galvoja. Apskritai imant, Vl. Grinaveckis tebėr jaunas tarmėtyris, savo darbe vartoja tuos pačius metodus, kaip ir ankstyvesnieji „buržuaziniai" kalbininkai, tuo pat metu daro tokias pat klaidas, kaip ir kiti tyrinėtojai, kaip reikiant neištyrę tiriamojo dalyko. Todėl tokio tarybinio tarmėtyrio visai naiviai skamba propagandinis parašymas: „Lietuvių dialektologai naudojasi bendraisiais tarybinės dialektologijos metodologijos principais ir atmeta nepagrįstus buržuazinės kalbos mokslo teiginius, priklausančius nuo idealistinės pasaulėžiūros." Ir visa kita, ką jis rašo apie kalbos nuolatinį kitimą, apie jos socialinį pobūdį, apie tai, kad kalba „savo šaknis turi kitose kalbose" ir kt., yra arba jau seniai žinomi dalykai, arba paprastas „tarybinis" svaičiojimas, niekų pasaka. Geriau būtų, kad tarybiniai tarmėtyriai, kaip ir kiti dabartiniai Lietuvos kalbininkai, pagaliau mestų šiokį visai tuščią propagandinį pasiknebinėjimą, geriau pažintų aprašomąsias tarmes, daug rūpestingiau imtų fonetiškai jas doroti ir savo aiškinimuose būtų numaningesni, atsargesni.

LITHUANIAN INSTITUTE OF EDUCATION

PRANAS SKARDŽIUS, Ph. D.

PREVIOUS AND PRESENT USAGE OF THE STANDARD LITHUANIAN

CHICAGO 1971

PEDAGOGINIS LITUANISTIKOS INSTITUTAS

Dr. PRANAS SKARDŽIUS

ANKSTYVESNĖ IR DABARTINĖ LIETUVIŲ BENDRINĖS KALBOS VARTOSENA

MECENATAS
LIETUVIŲ TAUTINIS AKADEMINIS SAMBŪRIS

ČIKAGA 1971

Išleido

PEDAGOGINIS LITUANISTIKOS INSTITUTAS

5620 South Claremont Avenue *Chicago, Illinois 60636*

Spaudė
Mykolo Morkūno spaustuvė
6051 So. Ashland Avenue, Chicago, Illinois
United States of America

Pratarmė

Šios knygelės pasirodymas yra savotiškas. Iš pradžios aš buvau sumanęs parašyti tik vieną kitą žurnalinį straipsnį apie šių laikų lietuvių bendrinės kalbos vartoseną, bet, pradėjęs rašyti, tuojau pastebėjau, kad visam šiam darbui reikės ne vieno, dviejų, bet kelių ilgokų straipsnių; o toks darbas, ilgai dalimis spausdinamas, nėra skaitytojams labai patogus. Todėl man dingtelėjo mintis tai spausdinti atskiru darbu, ir tą darbą pasiūliau išleisti Pedagoginiam Lituanistikos Institutui, kuris tuojau sutiko su mano pasiūlymu.

Šis mano darbas yra kitoks, kaip P. Joniko 1952 m. pasirodžiusi knygelė *Gimtojo žodžio baruose; bendrinės kalbos patarimai ir paaiškinimai*, kurios „beveik visas turinys surinktas iš straipsnių straipsnelių, jau periodinėj spaudoj pasirodžiusių" ir kur populiaria forma svarstomi daugiausia atskiri praktiniai bendrinės kalbos dalykai. Aš savo knygelėj, irgi populiaresne forma ir be gilesnių įrodinėjimų, taip pat aprašau įvairius šių laikų bendrinės kalbos dalykus, bet mano tų dalykų aprašymas yra kitoks. Visų pirma aš bendrais bruožais apžvelgiu prieškarinės ir pokarinės bendrinės kalbos vartoseną, jos kriterijus bei normas. Paskui aprašau, kaip tos kalbos kultūros darbas buvo anksčiau, prieš karą, ir dabar, po karo, yra dirbamas Lietuvoje, ypač kokie čia žymesni polinkiai pasireiškia. Toliau, ketvirtame ir penktame skyriuje, kiek platėliau nagrinėju du problemiuius dalykus, jau nuo J. Jablonskio laikų svarstytus ir dar dabar, po II pasaulinio karo, iš dalies tebesvarstomus tiek svetur, tiek pačioj Lietuvoj. Šeštame skyriuje paliečiu praktinius, ypač K. Ulvydo, taisymus ir šį tą kritiškai vertinu. Pagaliau

paskutiniame, septintame, skyriuje kiek sustoju ties rusų kalbos įtaka lietuvių bendrinei kalbai.

Visus šituos dalykus aš ėmiaus aprašyti todėl, kad, viena, man prieškariniais laikais teko aktyviai prisidėti prie lietuvių bendrinės kalbos kultūros darbo, tiek dalyvaujant LKD veikloje, tiek dirbant redakcinį GK darbą, ir todėl tiesiogiai galiu palyginti prieškarinį mūsų darbą su tos rūšies dabar dirbamu darbu Lietuvoje; antra, aš norėjau dalykiškai, kiek man buvo įmanoma, pažvelgti į Lietuvos kalbininkų bendrinės (literatūrinės) kalbos darbą, į jų nusistatymą dėl vieno kito bendrinės kalbos dalyko ir, be to, iš dalies pasisakyti dėl ten vieno kito dabar reiškiamos nuomonės apie mūsų dirbtąjį prieškarinį darbą. Visus savo teigimus stengiausi paremti gausesniais pavyzdžiais ir vietomis net ilgesnėmis citatomis, iš kurių skaitytojai aiškiau galėtų matyti, kaip kieno buvo arba yra galvojama, sprendžiama. Taigi visas šis mano darbas iš tikrųjų yra iš dalies apžvalginis, aprašomas, iš dalies svarstomas, kritiškas. Kiek man tai pasisekė, tesprendžia skaitytojai.

Dėkoju dr. P. Jonikui, skaičiusiam šios mano knygelės rankraštį ir jos korektūrą, už konstruktyvias pastabas. Dėkui ir A. Dunduliui už rodyklių sudarymą.

P. S.

Washington, D.C., 1970.

Santrumpos

APh = Archivum philologicum. Kaunas, 1930—39
DLK = Dabartinė lietuvių kalba. Vilnius, 1961
DLKŽ = Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1954
GK = Gimtoji kalba. Kaunas, 1933—41 ir JAV, 1958—68
KK = Kalbos kultūra. Vilnius, 1961 tt.
LE = Lietuvių enciklopedija. Boston, 1953—66
LK = Literatūra ir kalba. III tomas. Vilnius, 1958
LKD = Lietuvių Kalbos Draugija
LKTM = Lietuvių kalba tarybiniais metais. Vilnius, 1967
LKŽ = Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1941 tt.

ŠD = Švietimo darbas. Kaunas, 1920 tt.
WLS = Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Heidelberg, 1932—68
ŽD = Pr. Skardžius. Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1943

I. Lietuvių bendrinės kalbos vartosena, jos kriterijai ir normos

J. Jablonskis savo 1901 m. *Lietuviškos kalbos gramatikos* pratarmėj yra pirmą kartą išdėstęs lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kultūros programą: šios kalbos pagrindu buvo pasirinkta pietinių vak. augštaičių (suvalkiečių) tarmė; jos vartoseną nuspręsta grįsti žmonių (liaudies), ne tuometinių rašytojų kalba, kuri daugiausia buvo paremta ant „svetimų kalbų įstatymų"; iš pačios žmonių kalbos, kur taip pat apstu svetimos įtakos, teimtina tik tai, kas geriausia, tikrai lietuviška, ir visa tai remtina tos kalbos „įstatymais" (t. y. dėsniais). Ir jis tos programos ištikimai laikėsi visame savo tolimesniame darbe, nuolat ją vis tobulindamas, papildydamas, ir, tuo keliu eidamas, pasiekė gana gerų vaisių: gerokai aptvarkė (bet visai nesutvarkė) ankstyvesnę palaidą, didžiai įvairuojančią rašybą; daugybę nereikalingų skolinių išvairėjo iš raštų arba juos pakeitė tinkamais savais žodžiais; labai pagerino žodžių, ypač terminų darybą; sudarė pirmą praktinę lietuvišką sintaksę; jo *Lietuvių kalbos gramatika* ir kiti vadovėliai nepriklausomybės pradžioj ir vėliau ilgai buvo vienas iš geriausių šaltinių lietuvių rašomajai kalbai mokytis. Todėl ne be reikalo jis vadinamas dabartinės lietuvių bendrinės kalbos kūrėju. K. Būga, lietuvių kalbos mokslo kūrėjas, buvo tik rašomosios kalbos grindėjas ir tvardytojas. Toliau dėl to plg. mano straipsnį *J. Jablonskis ir dabartinė bendrinė kalba* (*APh* 1937, VI 12—35) ir *Lietuvių bendrinės kalbos raida ir dabartis* (*Aidai*, 1969, II 70—76).

Bet visa tai tebuvo tik gera pradžia: šių didžiųjų statybininkų surėstas pastatas turėjo būti dar daugiau sustiprintas, išdailintas, bet jiemdviem nebuvo lemta šį darbą atbaigti. K. Būga mirė gana anksti (1924 m.), nepalikęs savo kaip reikiant paruošto įpėdinio, kuris tuojau, po jo mirties, būtų galėjęs toliau

jo darbą tęsti, o J. Jablonskis, po karo grįžęs į Lietuvą, buvo jau prie kėdės prirakintas ligonis, ir todėl galėjo dirbti tik ribotai, su raštininkų pagalba; be to, jam, kaip ir K. Būgai, trūko įsidirbusių, išmokslintų talkininkų, — jie turėjo dar būti paruošti. Ir taip turėjo dar praslinkti keleri metai, kol pirmieji jauni kalbininkai lituanistai, baigę užsieny savo studijas, galėjo pradėti dirbti universitete ir šalia to pamažu įsitraukti į bendrinės kalbos kultūros darbą. Ilgainiui, atsiradus daugiau lituanistinio prieauglio ir šiaip kalbos mėgėjų, buvo galima jau imtis ir konkretesnių žygių: 1935 metų pradžioj buvo įkurta LKD ir GK padaryta jos organu. Taip prasidėjo organizuotas mūsų bendrinės kalbos kultūros darbas.

Vienas iš pirmųjų klausimų tuomet kilo: kokia iš tikrųjų turi būti bendrinės kalbos vartosena? J. Jablonskiui, daugiausia besiremiančiam žmonių (liaudies) kalba, ji visų pirma turėjo būti lietuviška, taisyklinga, aiški, įmanoma, sklandi, o kiekvieno tos vartosenos dalyko gerumas ar tinkamumas buvo pirmiausia sprendžiamas pagal tai, kaip daugiausia žmonės sako, kaip tas ar kitas dalykas gali būti analogiškai pagal kitus žinomus žmonių kalbos pavyzdžius pateisinamas ar patvirtinamas. Pvz. iš žmonių kalbos ar iš kitų patikimų šaltinių nežinodamas būdvardžio *norus*, jis negalėjo pateisinti ir prieveiksnio *noriai*, todėl ilgą laiką braukdavo jį iš raštų ir jo vietoj patardavo vartoti *mielai, su noru, noringai* ar pn.; bet man ŠD 1927, I 57—58 įrodžius, kad šis prieveiksmis jau nuo seniai pažįstamas (jį jau M. Daukša vartojo) bei dabartinėse tarmėse sutinkamas ir jo daryba gali būti lengvai pateisinta, jis man tuojau pareiškė, kad šios formos daugiau nebelaikysiąs klaida. Taigi su laiku teko jieškoti kitokesnių būdų, kuriais būtų galima geriau ir tinkamiau aiškinti ir pagrįsti kaskart vis naujai iškylančius vartosenos klausimus. Ir tam reikalui 1936 m. kovo 23 d. LKD susirinkime buvo priimtos bendrinės kalbos kultūros darbo gairės, kurių svarbesnės yra šios: 1. bendrinės lietuvių kalbos fonetika ir kaityba turi būti remiama vak. augštaičių šnektų, ne visų tarmių bendrybėmis, o žodyno ir sintaksės dalykai gali būti imami iš visų tarmių; 2. dabartinės bendrinės kalbos kriterijas yra dabartinė jos vartosena; 3. kiekvienam bendrinėje

kalboje vartotinam dalykui nustatyti turi būti remiamasi visos lietuvių kalbos, ne atskirais individualiniais ar atsitiktiniais pavyzdžiais; 4. svetimybės, kurios gali būti lengvai pakeičiamos savais žodžiais, bendrinei kalbai neteikiamos norminėmis lytimis; 5. literatūrinei (literatūros, literatūrinių raštų) kalbai turi būti taikomas ne vien bendrinės kalbos taisyklingumo, bet ir individualinės kūrybos reikalavimas; 6. sprendžiant bendrinės kalbos taisyklingumo klausimus, loginis dėsningumas negali būti taikomas su visu griežtumu; 7. norminės kalbos formos turi būti sprendžiamos atsargiai, remiantis kalbos duomenimis ir mokamai jas dorojant. Toliau žr. GK 1936, 49—50.

Šitos LKD priimtosios gairės tebuvo tik pačios bendrosios vadoklės, pirmiausia reikalingos tiek pačios draugijos, tiek GK darbo konsolidacijai, pirmajam apsitvarkymui. Tuomet bendrinės kalbos vartosenos dalykai buvo suprantami ir sprendžiami nevisai vienodai: vieni bendrinės kalbos vartosenos pagrindu telaikė žmonių (liaudies) kalbą; kiti vartotinus dalykus sprendė gana greitai, dažnai remdamiesi tik atsitiktiniais, daugiausia savo aplinkos pavyzdžiais; treti literatūros kalbai tebuvo linkę taikyti vien bendrinės rašomosios kalbos kriteriją; kiti vėl rašomojoje kalboje jieškojo didesnio logiškumo (ir net matematiškumo!); pagaliau nemaža painiavos buvo ir su norminėmis lytimis: jos dažnai būdavo sprendžiamos, kaip reikiant jų nepagrindus pačios kalbos duomenimis, ir todėl neretai klaidomis buvo laikoma tai, kas iš tikrųjų nėra jokia klaida. Dėl tų ir dar kitų priežasčių reikėjo tad nusibrėžti aiškesnį kelią, kuriuo būtų galima organizuojamąjį bendrinės kalbos kultūros darbą tvarkingiau, našiau dirbti. Bet šituo būdu patys svarbieji dalykai dar nebuvo išspręsti: turėjo būti dar geriau išaiškinta pati bendrinės kalbos vartosena, žymesni tos vartosenos kriterijai, bendrinės kalbos normų sudarymas ir kt.

Ir štai šitą uždavinį kiek specialiau ėmėsi spręsti P. Jonikas savo 1937 m. *Židinyje* paskelbtame straipsnyje *Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema* (XII 529—544). Čia jis, susipažinęs su čekų kalbininkų fonologų kalbos supratimu, pirmą kartą mūsų kalbinėje literatūroje atkreipė dėmesį į struktūrinį bei funkcinį kalbos pobūdį ir, kaip kiti GK redaktoriai

mano, kad tikrasis bendrinės rašomosios kalbos normų šaltinis yra tos kalbos vartosena, ne vien žmonių, arba liaudies, kalba, kuria daugiausia rėmėsi J. Jablonskis. Anksčiau daugiausia vartotieji bendrinės kalbos kriterijai, grynumas, taisyklingumas, savaime yra naudingi, bet ne absoliutūs: jie tegali būti vertingi tik tada, kai juos remia ir apibrėžia kiti principai. O toks pagrindas, svarbiausias bendrinės rašomosios kalbos normos kriterijas, tegali būti tik tikslas, kuriam ta kalba skiriama. „Kalbinį reiškinį reikia vertinti pirmiausia iš derėjimo tam uždaviniui, kuriam jis skirtas. Jei tas kalbinis reiškinys savo uždavinį atliko (ir tai gerai atliko) — jis geras, neatliko — negeras. Taigi minėtieji kalbos grynumo ir taisyklingumo kriterijai tol tetaikintini, kol jiemdviem neprieštarauja šis tikslas, šis uždavinys" (535 p.). Bet šie visi kriterijai tėra naudingi tik savo vietoj: „Vieno grynumo ir taisyklingumo tepaisymas nususintų kalbą, perdaug suniveliuotų, vieno jos tikslo — plačiai atvertų duris svetimybėms ir kalbiniam nenuosaikumui (netaisyklingumui)" (t. p.).

Kiek anksčiau, 1928 m., ir aš esu iš dalies panašiai rašęs, pvz.: „Bendrinė kalba ... yra susidariusi dėl gyvenimo reikmenės, ir tai reikmenei ji yra vartojama; taigi ir jos reiškiamųjų formų tinkamumą, aišku, turi spręsti tik jos vartosena, arba, dar tiksliau sakant, apie kalbos formų taisyklingumą ar netaisyklingumą galima spręsti tik iš tos vartosenos, kuri dabartiniu laiku galioja mūsų kalbančiajai visuomenei... Be to, apie kalbos normų vartotinumą mums padeda spręsti ir kalbos tikslingumas. Bet geriausia yra, jei kalbos vartosena kompromisiniu keliu eina su jos tikslingumu" (ŠD 1928, II 148 t.).

Vėliau, 1943 m., dar taip rašiau: „Bendrinė kalba visų pirma yra tarpusavinė reiškiamoji susižinojimo priemonė, todėl ja lengviausiai galime naudotis tik tada, kada ji be sunkenybės suprantama, įmanoma, kada ji savo sandara atitinka natūralinę gyvosios kalbos sandarą ir šios pastarosios polinkiais bei įgūdžiais yra toliau formuojama. Tokiam supratimui pirmiausia sąlyga yra aiški, įmanoma žodžio daryba... Be to, šis supratimas dar daug priklauso nuo to, kiek žmonės kokį dalyką bendrai žino... Taigi šalia darybinio aiškumo iškyla dar tikslingumo klau-

simas, kuris bendrinėje kalboje vaidina labai žymų vaidmenį. Mes gana daug ką apie žodį galime patirti iš jo paskirties, iš to tikslo, kuriam jis yra vartojamas, juo labiau, kad tikslas dažnai sąlygoja ne tik žodžio reikšmę, bet ir jo darybinį pobūdį" (ŽD 588). „Bet bendrinėje kalboje vienu tikslingumu negalima tenkintis. Jeigu mes viską joje tik aktyviai kreiptume į tikslą, tai ji pasidarytų sausa, negyva, išblukus. Būdama glaudžiai susieta su praktiniu gyvenimu, ji visų pirma tarnauja susižinojimui, pranešimui, ir todėl iš jos negali būti išbraukti gyvosios kalbos pažymiai, kurių daugelis yra sukurta seniau, visai negalvojant apie dabartinį tikslingumą" (585 p.). „Taigi bendrinės kalbos vartosena, kad būtų visiems aiški, įmanoma ir patogi, visų pirma turi būti gyva, raiškinga (ausdrucksvoll), t. y. joje, kad ir kiek mažiau, būtinai turi pasireikšti žymesnieji gyvosios kalbos įpročiai, jos polinkiai. Bet tuo dar nepasakoma, kad bendrinės kalbos vartosena turėtų būti vien liaudinės vartosenos kopija, — ne, bendrinė kalba neturi būti visados kopijuojama iš liaudinės kalbos, bet tik jos polinkiais toliau formuojama, kaskart pritaikant ją vis naujai iškylantiems kultūros bei civilizacijos reikalavimams, kitaip tariant — bendrinė kalba turi pasilikti savotiška, tautinė ir tuo pat metu būti tinkama susižinojimo priemonė" (586 p.).

J. Palionis irgi panašiai galvoja savo straipsny *Apie literatūrinės kalbos norminimo pagrindus bei kriterijus* (DLK 5—22), kaip ir P. Jonikas, nors jis jo straipsnio ir visai nemini. Jis pripažįsta, kad literatūrinė (arba bendrinė) kalba yra „atskira, savita kalbinė sistema, kuri turi skirtingus nuo liaudies tarmės tikslus ir uždavinius", jos norminimo pagrindas yra jos pačios vartosena. Grynumas, taisyklingumas, aiškumas ir tikslumas savaime yra naudingi šios vartosenos kriterijai, bet neganėtini. Daug reikšmingesnis yra tikslingumo, funkcinis kriterijas, kuriam pajungti aiškumo bei grynumo ir tikslumo bei taisyklingumo kriterijai. „Tačiau juo vienu be atodairos taip pat nedera remtis, nes, žiūrint vien kalbos tikslingumo, galima būtų pateisinti kartais ir visai netaisyklingus, griozdiškus darinius, o pačią literatūrinę kalbą padaryti negyvą ir išblukusią. Tad tiktai visų tų kriterijų tinkamas suderinimas, o ypač turėjimas prieš

akis pastarojo funkcinio kriterijaus (paisymas kalbos tikslo), mums rodosi, yra tas kelias, kuriuo turėtume eiti, nustatydami lietuvių literatūrinės kalbos normas, teikdami ar peikdami tam tikras kalbas lytis" (21 p.).

Iš dalies apie literatūrinės (bendrinės) kalbos normas rašo ir K. Ulvydas savo straipsny *Dabartinės literatūrinės kalbos leksikos normalizacijos klausimai* (LKTM 36–67). Nors pati kalbos norma kalbininkų dar nesanti kaip reikiant išaiškinta ir vienodai suprantama, tačiau literatūrinės kalbos norma paprastai galinti būti „suprantama kaip tipiškiausia, visuomenės kalbiniams poreikiams geriausiai tinkanti ir todėl visuotinai teiktina vartoti bei visų priimta literatūrinės kalbos priemonė ar tokių priemonių visetas" (39 p.). Ir toliau jis rašo: „Literatūrinės kalbos normą lemia, iš vienos pusės, patys vidiniai kalbos raidos dėsniai, iš antros pusės — socialiniai faktoriai, kultūrinė aplinka. Socialinių faktorių, kultūrinės aplinkos poveikis čia gali būti efektyvus tik tada, kai nepažeidžiama vidinių kalbos ypatybių, neprieštaraujama jos raidos tendencijoms" (t. p.). Būdingi šių formų bruožai esą stabilumas, tipiškumas ir variantiškumas, t. y. literatūrinėj kalboj vienu ir tuo pat metu galinti būti vartojama ne viena, o daugiau lygiaverčių formų.

II. Ankstyvesnis bendrinės kalbos kultūros darbas ir jo vertinimas Lietuvoje

Šiek tiek susipažinus su bendromis, teorinėmis, tiek prieškarinėmis, tiek pokarinėmis, pažiūromis į bendrinės kalbos vartoseną, jos kriterijus ir normas, dabar tenka pažvelgti, bent tam tikrais bruožais, kaip tas kalbos kultūros darbas buvo anksčiau praktiškai dirbamas ir kaip jis dabar vertinamas Lietuvoje.

Visų pirma mes, aktyvesnieji LKD nariai ir GK bendradarbiai, vartodami tokius senus skolinius, kaip *agurkas, česnākas, kāminas, muĩlas, pōpierius, vỹnas* arba *gãtvė, pìnigas, šárvas* ir kt., kurie paskolinti drauge su daiktais ir kuriems neturime tinkamų lietuviškų pakaitų, daugybės vėlyvesnių skolinių vietoj, kaip pvz. *ãkrūtas, čẽsas, grõmata, lenciūgas, skūrà, váiskas* arba *dyselỹs, grãbė, kanuõlė, liúosas, mùčė, nẽgė, pìkis, viñdas*

ir kt., bendrinei kalbai pirmiausia visdėlto buvome linkę, panašiai kaip ir J. Jablonskis, teikti savus žodžius: *laĩvas, laĩkas, láiškas, grandìnė, óda, kariúomenė* arba *grąžulas, griovỹs, patránka, laĩsvas, kepùrė, devýnakė, dervà, verptùvas*. Taip pat kaikurių dažnesnių tarptautinių svetimybių (pvz. *absurdo, aeroplano, leksikono, perpendikuliaro, progreso, sufikso*) vietoj irgi patardavome pirmiau vartoti tinkamai sudarytus savus žodžius, pvz. *nesąmonė, lėktùvas, žodýnas, statmuõ, pažangà, príesaga* ir kt., nors prireikus niekam nedrausdavome vartoti ir atitinkamų svetimybių. Kitais atvejais, remdamiesi savos kalbos pavyzdžiais, kaikurias svetimybes siūlydavome tik aplietuvinti, t. y. daugiau pritaikyti mūsų kalbos sistemai; tuo būdu pvz. *akcionieriaus, kontrabandisto, prozaiko* ar *stipendiato* vietoj patys vartodavome ir kitiems patardavome vartoti *ãkcininkas, kontrabándininkas, pròzininkas, stipeñdininkas*. Arba štai vėl vietoj anksčiau vartotų būdvardinių lyčių *abstraktiškas, konkretiškas, morališkas, pasyviškas* pirmiausia teikdavome *abstraktùs, konkretùs, moralùs, pasyvùs* ir kt., nes čia, viena, priesaga *-iškas* yra visai nereikalinga, bereikšmė, ir, antra, iš šių pastarųjų, trumpesnių, lyčių lengviau ir patogiau galime susidaryti tolimesnių vedinių, pvz. *abstrakčiaĩ, abstraktùmas, abstraktýbė, abstraktinis* ir kt. Toliau dėl to plg. GK 1936, VI 90—91; 1938, V 69. Bet daugelio kitų specialinių, ypač terminais einančių, tarptautinių svetimybių mes, kaip ir J. Jablonskis su K. Būga, nei nemėginome lietuvinti, todėl vartojome ir tebevartojame, pvz. *ãkcija, bìlietas, diktãtorius, geogrãfija, klìmatas, kultūrà, rãdijas, telegrãfas, telefònas, universitètas* ir kt. Čia mums vireliūnizmai buvo nepakeliui; prieš karą, kiek atsimenu, be paties A. Vireliūno, beveik niekas pvz. *astronomijos, atmosferos, geografijos, klimato, metodikos, perspektyvos, praktikos, topografijos* ir nevadino *dangūtyra, orija, žemėtyra, orove, mokysta, pavaizda, varta, paviršioraša* ir kt.; toliau dėl to žr. ŽD 604—606.

Dar mažiau kam įtakos yra turėjęs St. Dabušis, kuris, kiek prisigraibęs praktinių žinių daugiausia iš J. Jablonskio, bet geriau neišsiaiškinęs bendrinės kalbos vartosenos, juo mažiau kalbos duomenų autentiškumo ir, be to, kalbos mokslo beveik netvardomas, lengvai buvo linkęs pasvaičioti apie atskirų da-

lykų vartotinumą bendrinėje kalboje. Todėl jis, keistu slapyvardžiu „Du dobilai, penki lapai" prisidengęs, Vaižganto *Pragiedruliuose* yra primedžiojęs visą eilę klaidų, tariamai svetimų ar šiaip nežinia dėl ko nevartotinų dalykų, pvz.: *bóba, buitìs* (K. Būga kirčiavo *buĩtis*), *keliauniñkas, kū̃dikis, liáudis, prãgumas, príepuolis, ribà, sarmatà, skriaudà, stebė́tinas,vìrdis, vìsgi*, taip pat *norė́tųsi, paspė́ti, pragyvė́nti, užgìnti, užmùšti, užsidègti, užsigeĩsti* (ir *ùžgaidas*), *užsikrė̃sti, užtekė́ti* ir kt. Todėl K. Būga jį, kaip kalbos kritiką, yra visai teisingai įvertinęs: „Jo (t. y. *Pragiedrulių* kritiko) paprastai tenkintasi vadinamuoju kalbos jausmu. Bet vieno kalbos jausmo (uoslės) mažoka kalbininkui. Jam dar reikia tam tikro kalbos mokslo. Tobulam kalbos mokslui nepakanka mokiniui vieno kalbos mokytojo net ir tuomet, kada mokinys yra gabus ir suima savin visas mokytojo žinias. Iš tokio mokinio bus menkas kalbininkas, neturįs savo nuomonės, visur ir visuomet tesiremiąs vien tik mokytojo autoritetu" (*Kalba ir senovė*, 57 p. = *Rinktiniai raštai*, II 75). Ir po K. Būgos niekas iš jaunesnių, jau kalbotyrą studijavusių kalbininkų panašių dalykų nėra tvirtinęs. Jeigu kas per nesusipratimą kartais kiek ir nurašydavo į šalį, tai toks nurašymas paprastai būdavo tuojau atitaisomas; pvz. vienas žemaitis mokytojas savo laiku buvo sumanęs nepripažinti ryt. augštaičių plačiai vartojamos priesagos *-okas* (*berniõkas, kumeliõkas, teliõkas* ir kt.), ir aš tuojau *Literatūros Naujienose* tai „atitiesinau".

Taigi A. Lyberis ir K. Ulvydas apibendrindami rašo gana naiviai, tiesiog propagandiškai: „Buržuaziniai kalbos puristai kėsinosi išuiti iš lietuvių kalbos visus žodžius, bent kiek primenančius savo garsais ar daryba slaviškuosius žodžius, pvz.: *liaudis, buitis, kūdikis, riba, sarmata, skriauda, užgaida, užmušti, liudyti* ir kt. Savo laiku K. Būga davė rimtą atkirtį panašiems puristams ir įrodė jų nuomonių nepagrįstumą" (LK, 1958, III 36—37). Būtų buvę daug arčiau tiesos, jeigu šie kritikai būtų konkrečiau pasakę pvz. šiaip: K. Būga davė rimtą atkirtį Vaižganto *Pragiedrulių* slapukui kritikui, t. y. St. Dabušiui, 1941 m. išvežtam į Rusiją. Ne kiek geriau jie rašo ir apie filosofinius terminus: St. Šalkauskis buvęs idealistinės filosofijos atstovas, taigi ir į jo „terminiją" patekę, žinoma, „tik idealistinei filoso-

fijai būdingiausieji žodžiai, kurių daugelis retos darybos ir liaudžiai nesuprantami, pvz.: *aumuo* „intelektas, protas", *girda* „girdėjimas", *jausla* „jausmas, jutimas", *lyta* „lytėjimas", *maga* „pagunda", *mogis* „malonumas", *omė* „instinktas", *patyra* „patyrimas", *pagava* „suvokimas", *rega* „regėjimas", *seka* „sekimas", *sielotyra* „psichologija", *vaidinys* „vaizdinys" ir kt. Suprantama, kad šios rūšies terminai tarybinėje literatūroje neįsigalėjo, jų vietoje rasta tikslesnių, raiškesnių ir suprantamesnių pakaitų" (t. p., 63 p.). Čia daug kas yra jaukte sujaukta. Visų pirma *Bendrojoj filosofijos terminijoj* yra gana didelė dalis bendrų darinių, tinkamų ir kitoms sritims, ne tik filosofijai, ir be didelės sunkenybės suprantamų net ir specialiai filosofijos nestudijavusiesiems, pvz.: *abejìngas, abejõnė, aistrà, aistrìngas, akivaizdýbė, akivaizdùs, apdairà, apdairùs, apýbrėža, apkantà, apraiškà, aptartìs, atitikmuõ, atrankà, atžvalgùs, belaĩkis, beprasmýbė, buitìs, būtinýbė, darinỹs, daržba, daviniỹs, dirbinỹs, dirglùs, didìngas, dviprasmýbė, gaminỹs, gerovė, gyvastìngas, gyvūnas, imlùs, ìšmonė, įgūdis, įsakmùs, įtaiga, įtaigùs* ir kt. Antra vertus, iš liaudies negalima ir reikalauti, kad ji lengvai suprastų visus specialinius, techninius terminus; pvz. E. Kanto labai specialiomis reikšmėmis vartojami vok. žodžiai *Verstand* ir *Vernunft* paprastiems žmonėms iš viso yra sunkiai suprantami, ir LKD Terminologijos sekcija ilgai svarstė, kol mano pasiūlymu gyvas ryt. augštaičių žodis *aumuõ* „supratimas, nuovoka" buvo priimtas specialiai kantinei vok. *Verstand'o* reikšmei nusakyti ir tuo būdu jai atskirti nuo *proto* „Vernunft". Galimas daiktas, kad tai iš tikrųjų ir nėra bendras terminas; galbūt, prireikus kas sugalvos ir geresnius šių sąvokų pavadinimus; bet mes tada kaip mokėjom, taip šokom, nes šias istorines sąvokas kaip nors reikėjo pavadinti. Tokie žodžiai kaip *girdà, lytà, regà* yra ne paprastas „girdėjimas", „lytėjimas", „regėjimas", bet girdimoji, lytimoji, regimoji juslė ir sudaryta šalia *klausà* „klausomoji juslė" bei *uoslė*; tai praktiškai yra ir gana patogūs dariniai. *Jausla* yra pavadintas ne paprastas „jausmas, jutimas", bet tai, kas yra vok. *Gemüt* (Innerlichkeit der Seele), prc. *sensibilité*. *Omẽ* yra gyvas žemaičių žodis ir tarp ko kito kaip tik reiškia „instinktą". *Patyrà* šalia *patyrùs* „daug patyręs" (šis žodis dabar ir Lie-

tuvoj vartojamas) yra taip sudarytas, kaip *pastabà* šalia *pastabùs, pažangà* šalia *pažangùs*, ir specialine reikšme norėta skirti nuo *patirtìs* ir *patyrìmas*; tos pat rūšies yra ir *pagavà* „pagavimas, suvokimas, Auffassung, Erfassung, vosprijatije" šalia *pagavùs* „lengvai pagaunamas, suvokiamas". *Seka* norėta pavadinti ne paprastas „sekimas", bet vok. „Folge, Nacheinander, prc. succession". *Sielotyra* atitinka vok. „Seelenforschung". J. Jablonskio sudarytas *vaidinỹs* „Vorstellung, predstavlenije" vargiai yra prastesnis už dabar Lietuvoj vartojamą *vaizdinį*. Taigi visi šie dariniai yra sudaryti žmonių kalbos pavyzdžiais, ir, kaip reikiant išsiaiškinus jų reikšmes, jie gali būti taip pat suprantami, kaip ir daugelis kitų panašių darinių; tai tėra tik pasirinkimo ir reikalo klausimas.

Kiek kitaip apie tą patį dalyką rašo St. Keinys: „Būdingas šio žodynėlio (t. y. St. Šalkauskio *Bendrosios filosofijos terminijos*), šiaipjau pavyzdingai parengto, bruožas yra tas, kad jame nė su žiburiu nerasi net įprasčiausių internacionalinių terminų... Šis žodynėlis aiškiai patvirtina, kad purizmas išliko gyvas per visus buržuazijos laikus" (*Kalbotyra*, 1967, XVIII 32). Šitokį „buržuazinių", t. y. prieškarinių, kalbininkų kaltinimą purizmu aš jau bent kelis kartus esu girdėjęs iš dabartinių Lietuvos kritikų; pvz. ir *Maž. lietuvių tar. enciklopedijai* (1966) kaikuriuose GK straipsniuose irgi „žymu puristinės tendencijos", nors šalia to tuojau priduria, kad šis laikraštis apskritai „prisidėjo prie literatūrinės liet. kalbos ugdymo ir norminimo". Kaip aš jau esu minėjęs, tiek LKD, tiek GK perdėtas kalbos gryninimas (purizmas) buvo svetimas — tai viena; antra, *Bendroji filosofijos terminija* tėra pačių bendrųjų terminų rinkinys, ne išsamus jų žodynas, todėl čia tarptautinių terminų ir neduota; be to, tarptautinių terminų ir nereikėjo svarstyti. Dėl to ir pats šios terminijos autorius gana aiškiai pasisako: „Teikiant lietuviškus terminus, anaiptol nenorėta daryti įtaigos, kad šalia jų jokiu atveju neturėtų būti vartojami svetimos kilmės terminai. Jei pvz. siūloma vartoti *atsietas, atsietinis, atsajus* vietoje *abstraktus, abstraktinis, abstraktyvus*, tai dar nereiškia, kad tikimasi visai apsieiti be šių pastarųjų terminų" (*Logos*, 1937, II 164). Bet, svarbiausia, šie terminai yra rūpestingai apsvarstyti,

ir jų daryba pagrįsta žmonių kalbos duomenimis: šiuos terminus svarstant, buvo stengtasi laikytis kalbinio pagrindo, kaip ir kokį kitą tolygų darbą dirbant. Ir šias mūsų pastangas A. Sabaliauskas gana blaivai įvertina: „Atskiri kalbininkai, ypač 1935 metais įsikūrusi *Lietuvių kalbos draugija* bei jos žinion perėjęs prieš porą metų pradėtas leisti žurnalas *Gimtoji kalba*, kovojo dėl kalbos kultūros. Senųjų lietuvių kalbos žodžių pagrindu buvo stengtasi sukurti reikalingą mokslinę terminiją, intelektinę leksiką" (LKTM 78). Todėl netenka stebėtis, kodėl didelė *Bendrosios filosofijos terminijos* dalis pateko ir į DLKŽ, pvz.: *atgamùs* „reproduktyvus", *atsajà* „abstrakcija", *atsajùs* „abstraktus", *atžangà* „regresas", *atžangùs* „regresyvus", *darnà* „harmonija", *gaĩvalas* „gamtos jėga, stichija", *gyvijà* „gyvių visuma, fauna", *imlùs* „receptyvus", *išdava* „vaisius, rezultatas", *įgimtìs* „įgimimas, įgimtosios ypatybės", *įmėgis* „vok. Vorliebe, rus. pristrastije", *mėginỹs* „mėginamas dalykas, praba", *nesąmonė* „beprasmybė, absurdas", *núokrypa* „nukrypimas, rus. uklon", *pasiekà* „pasiekimas, atsiekimas", *pasaulėvaizdis* „pasaulio vaizdas, vok. Weltbild", *pasekmė̃* „išdava, padarinys, rezultatas", *paváizdas* „iliustracija", *pavaldùs* „paveldimas", *pažangà* „progresas", *pažangùs* „progresyvus", *pažinỹs* „pažinimo objektas, vok. Erkenntnisgegenstand", *paveikùs* „greitai paveikiąs, vok. wirksam", *pìktdžiuga* „piktas džiaugsmas kieno nelaime ar nepasisekimu, vok. Schadenfreude, rus. zloradstvo", *pìktnauda* „piktnaudžiavimas", *pirmãvaizdis* „prototipas, vok. Urbild, rus. pervoobraz", *plėtrà* „plitimas, ekspansija", *pradmuõ* „pradinis dalykas, elementas", *prietaisas* „aparatas", *raidà* „evoliucija", *raiškùs* „ekspresyvus", *reikmuõ* „kam koks reikalingas daiktas, vok. Bedarfsgegenstand", *sámbūvis* „koegzistencija", *sámprotis* „vok. Erwägung, rus. soobraženije", *sąvaldùs* „susivaldantis, vok. selbstbeherrscht", *sąveika* „tarpusavinis veikimas, vok. Wechselwirkung, rus. vzaimodejstvije", *savìmonė* „vok. Selbstbewusstsein, rus. samosoznanije", *savìtaiga* „autosugestija", *savìveika* „vok. Selbstwirkung, rus. samodejstvije", *savìžina* „savęs pažinimas, vok. Selbsterkenntnis", *sekmuõ* „vok. Folge, rus. sledstvije", *sprendinỹs* „sprendimo dalykas ar padarinys, vok. Urteilsgegenstand, resultat", *sudáiktinti* „vok. verdinglichen, rus.

oveščestvit'", *tařpsnis* „fazė", *tįsà* „ištįsimas, vok. Ausdehnung, rus. protiaženije", *trukmẽ* „trukimas, vok. Dauer", *veiksnùs* „vok. handlungsfähig, rus. dejesposobnyj" ir kt. Kaikurie iš šių darinių (pvz. *mėginys, pasieka, savimonė, saviveika, savižina, sudaiktinti, trukmė, veiksnus* ir kt.) įtraukti ir į tarybinių terminų sąrašus, lyg kad jie būtų tarybiniais laikais sudaryti.

Panašiai kaip filosofijos, LKD Terminologijos sekcija drauge su Kūno Kultūros Rūmų atstovais yra svarsčiusi ir futbolo bei krepšinio terminus, kurie 1936 m. buvo paskelbti pirmame *Fiziško auklėjimo* n-ry (104—106 p.). Iš šių terminų čia paminėtini, pvz.: *baigmẽ* „baigiamoji rungtynių dalis, finisch", *baudinỹs* „teisėjo priteistas smūgis priešo vartų kryptimi už nusižengimą žaidynių taisyklėms, ang. penalty kick, vok. Pendel", *derinỹs* „kombinacija", *gynìkas* „futbolo žaidynių vartų gynėjas, back", *įvartis* „kamuolio varymas į priešininko vartus, goal", *kampìnis* „baudos smūgio mušimas iš futbolo aikštės kampo, corner-kick", *kėlinỹs* „sporto rungtynių dalis, puslaikis, half-time", *krepšìnis* „krepšio žaidimas, basket-ball", *nuošalė* „draudžiamoji žaidiko pozicija, off-side, vok. Abseit", *puolìkas* „puolantysis žaidėjas, forward", *saũgas* „futbolo žaidikas, pusiau ginąs savo vartus, pusiau padedąs pulti, half-back", *sparnìnis* „sparno (flango) futbolo žaidikas, out-side player", *spartà* „tempas", *ùžribis* „vieta už sporto aikštės ribų, kamuolio išėjimas iš žaidimo aikštės, out", *vařtininkas* „vartų gynikas, goal-keeper", *žaidỹnės* „sportinės varžybos, turnyras, tournament, match" ir kt. Beveik visi šie terminai yra patekę ir į DLKŽ, ir jie iš tikrųjų yra mums daug artimesni ir aiškesni, negu savo laiku vartoti atitinkami svetimi pavadinimai, pvz.: *autas, basketbolas, bekas, finišas, forvardas, golas, golkiperis, haftaimas, haubekas, korneris, pendelis, startas, turnyras* ir kt. Dėl to žr. dar GK 1960, III 47—48.

Šitoks lietuviškas tam tikrų tarptautinių terminų nusakymas nėra jokia paskesnių laikų naujiena ar GK kalbininkų pramonė: šiokią praktiką pastebime jau žymiai anksčiau, ypač J. Jablonskio laikais. Pvz. iš lot. *aequilibrium* yra versta vok. *Gleichgewicht*, rusų *ravnovesije*, latvių *līdzsvars* (šiose pastarosiose kalbose šis vertinys veikiau yra per vokiečių kalbą atsiradęs);

iš gr. — lot. *diametros* — vok. *Durchmesser*, latvių *caurmērs*; iš lot. *objectum* — vok. *Gegenstand*, rusų *predmet*, latvių *priekšmets*; bet mes šių vertinių vietoj dabar turime *pusiáusvyra* (seniau „svarstyklių svirtelė, Zünglein in der Wage"), *skersmuõ* (naujai J. Jablonskio sudarytas) ir *dalỹkas* (jo pirminė reikšmė yra „dalis, gabalas"). Ankstyvesnio *aficieriaus* (rusų *oficer*, lenkų *oficerz* per prc. *oficier* iš lot. *oficiàrius*) vietoj dabar vartojame *kariniñkas* (anksčiau „karingas žmogus, karžygys, karys"). Seniau vartotas *rankvedis* (verstas iš rusų *rukovodstvo*) dabar pakeistas *vadovėliù*. Dabartinė mūsų *rašyba* atstoja latvių *pareizrakstība*, vok. *Rechtschreibung*, rusų *pravopisanije* (iš gr.-lot. *orthographia*); lietuvių gyvojoj kalboj *rašýbos* yra „palikimas, testamentas". Ir t. t. Bet šalia to lietuvių bendrinėj kalboj, kaip ir kitų kraštų kalbose, pasitaiko ir daugiau tarptautinės reikšmės vertinių; bet jie taip sudaryti, kad atrodo, lyg būtų savi žodžiai, juo labiau, kad paprastai mes ir nebegalvojame apie jų pirminę kilmę, pvz.: *gárlaivis* (vok. Dampfschiff, anglų steamship), *garvežỹs* (vok. Dampfwagen, rusų parovoz), *geležìnkelis* arba *gélžkelis* (vok. Eisenbahn, prc. chemin de fer, it. ferrovia, rusų železnaja doroga), *įspūdis* (vok. Eindruck, prc. impression, lot. impressio, rusų vpečatlenije), *įtaka* arba *įtakà*, *-õs*, *įtaką* (vok. Einfluss, prc. influence, lot. influentia, rusų vlijanije), *laĩkraštis* (vok. Zeitschrift), *prięgaidė* (K. Jauniaus versta iš lot. *accentus* > **ad-cantus* „Zugesang"), *turinỹs* (vok. Inhalt, prc. contenu, rusų soderžanije) ir kt.

Ir toks ankstyvesnis mūsų kalbinis elgesys yra ne koks nors įnoringas puristinis žygis, bet, kaip mūsų naujadarų istorija aiškiai rodo, visai tinkama bendrinės kalbos turtinamoji priemonė. Visai gerai sudarytas naujas žodis tuojau pradedamas vartoti, kaip ir visi kiti savi žodžiai, ir tuo būdu tampa mūsų kalbos indėliu, organiškai susijusiu su visais kitais tolygios darybos dariniais. Bendras tiek mūsų žmonių kalbos natūraliai sudarytų žodžių, tiek gerų naujadarų pažymys yra aiški, įmanoma, tikslinga jų daryba. Toliau dėl to plg. ŽD 584 t.

Pagaliau prieš karą, kaip iš dalies ir po karo, dažnai pakaitais būdavo vartojami tam tikri lietuviški naujadarai ir atitinkamos tarptautinės svetimybės, pvz.: *gaminỹs* — *prodùktas*, *balsý-*

nas — vokalìzmas, garsintùvas — rùporas, ìšdava — rezultãtas, lakū̃nas — aviãtorius, nesą́monė — absùrdas, pažangà — progrèsas, sámbūvis — koegzisteñcija ir kt. Tai yra vadinamasis variantiškumas, kuris irgi prisideda prie kalbos turtinimo.

III. Žymesni dabartiniai kalbiniai polinkiai Lietuvoje

Dabar Lietuvoje, ypač 25 metų tarybinės valdžios sukakties proga, stengiamasi suvesti ir literatūrinės (bendrinės) kalbos kultūros balansą. Dėl to pvz. J. Kruopas rašo: „Naujas lietuvių literatūrinės kalbos laikotarpis prasidėjo su Tarybų valdžios atkūrimu Lietuvoje. Nuvertus kapitalistinę santvarką, įvykdžius socialinę ir kultūrinę revoliuciją, plačiai ir intensyviai ėmė plisti lietuvių literatūrinė kalba, turtėdama nauja leksika ir frazeologija, apsivalydama nuo seną buitį ir ideologiją reiškiančių žodžių ir posakių. Nors tarybiniais metais iš esmės nepasikeitė nei literatūrinės kalbos žodyninė sudėtis, nei gramatinė sandara, tačiau literatūrinė kalba žymiai išplėtė savo funkcijas bei vartojimo sferą, praturtėjo daugybe naujų žodžių, reikšmių, posakių ir kitokių išraiškos priemonių. Kartu su politiniais, socialiniais, ekonominiais, kultūriniais ir kitokiais reiškiniais atsirado daug nauja ir kalbos gyvenime, ypač jos leksikoje" (LKTM 19).

Visų pirma, kiek galima pastebėti, lietuvių bendrinė (literatūrinė) kalba, ypač jos sistema (gramatinė sandara, žodyninė sudėtis), iš esmės nėra visai pakitėjusi: pagrindinės naujų žodžių sudaromosios priemonės pokariniu laikotarpiu pasiliko tos pačios, kaip ir prieš karą. Tai yra panašus reiškinys, kaip ir rusų kalbos. „Bet koks konkretus kalbinis procesas, pažymėtas socialistinės visuomenės kalboje, yra galimas ir nesocialistinės visuomenės kalboje", — rašoma kalbotyriniame darbe *Leksika sovremennogo russkogo jazyka* (Moskva, 1968, 36 p.).

Viena, kas pašaliečiui krinta į akį lietuvių pokarinėj kalboj, tai gerokai suaktyvėjusi rusų kalbos įtaka. Visų pirma čia atsirado daugybė įvairių naujų reikšminių vertinių, pvz.: *aeronuotrauka — aerosjemka, antstatas* „visuomenės politinės, teisinės, religinės, meninės, filosofinės pažiūros ir joms atitinka-

mos politinės ir kt. įstaigos" — *nadstrojka, apiprekinti* „išduoti prekes pagal tam tikrą reikalavimą" — *otovarit', brokdarys* „kas gamina broką (niekalą)" — *brakodel, elektrosuvirintojas* (gremėzdiškas darinys; geresnis būtų pvz. *elektroviris* ar *-vyris*; plg. *elektrovežis* „elektra varomas lokomotyvas, rusų elektrovoz") „elektrinio suvirinimo darbininkas, specialistas" — *elektrosvarščik, įsisavinti* „padaryti savą, prieinamą, įprasti kuo naudotis" — *osvoit', išdirbis* „tai, kas išdirbta, baigta produkcija" — *vyrabotka, išpuolis* „priešiškas pasisakymas, idėjinis puolimas" — *vypad, medsesuo, medicinos sesuo — medsestra, medicinskaja sestra, nuslaptinti* „daryti neslaptą, atpalaiduoti ką nuo slaptos veiklos" — *rassekretit', perlinkis* „teisingos veikimo linijos sulaužymas, nenuosaikumas" — *peregib, pravaikšta* „nereikalingas vaikščiojimas darbo metu, neatvykimas į darbą be pateisinamos priežasties" — *progul* (šalia *proguliat'* „daryti pravaikštą, neatvykti į darbą"), *sankloda* „nusistojusi buities, visuomeninio gyvenimo ar pn. tvarka" — *uklad, savieiga* „savaiminis darymasis, darbas be plano, be organizacinio vadovavimo" — *samotek, ūkiskaita* „planingas ūkio ar įmonės tvarkymas rentabilumo pagrindu, be valstybinio biudžeto priemonių pagalbos" — *chozrasčet* ir kt. Dėl to žr. dar A. Lyberis ir K. Ulvydas, LK 1958, III 37—42; A. Salys, *Lituanus*, 1967, II 47—62.

Šalia to nemaža ankstyvesnių, prieškarinių, lietuvių kalbos žodžių dabar Lietuvoj vartojami kitokesne reikšme, dažniausiai irgi ne be rusų kalbos įtakos, pvz.: *apýlinkė* „(seniau) aplinka, aplinkuma; (dabar ir) mažiausias Lietuvos administracinis vienetas", *apžiūrà* „(seniau) apžiūrėjimas, priežiūra; (dabar ir) ginklų, aprangos, saviveiklos patikrinimas (rusų osmotr)", *darbãdienis* „(seniau) darbo, dirbamoji diena, workday; (dabar ir) kolūkiečių darbo apskaičiavimo vienetas (trudoden')", *draũgas* „(seniau) bendro darbo žmogus, bendrininkas; (dabar ir) kurio nors kolektyvo, partijos narys; tarybiniuose kraštuose vartojamas kreipinys (tovarišč)", *grandìs* „metalinis žiedas; (dabar ir) organizacinis vienetas gamyboje; nedidelis kurios nors organizacijos būrelis (ječejka)", *knygnešỹs* „(seniau) užsieny spausdintų lietuviškų knygų gabentojas per sieną ir platintojas; (dabar) knygų nešiotojas po namus (knigonoša)", *liáudis* „(seniau)

paprasti žmonės, minia; (dabar) valstybės, šalies gyventojai (narod)", *seniū̃nas* „(seniau) žemiausias savivaldybių organų atstovas, seniūnijos galva; (dabar) rinktinis kokios grupės vyresnysis (staršina)", *spar̃tininkas* „greitu darbo tempu, taip pat greičio metodais pasižymintis darbininkas (skorostnik)", *spartuõlis* „(bendra reikšme) spartus žmogus; (dabartine suspecialinta reikšme) išdirbimo normą viršijantis gamybos darbininkas (udarnik)" ir kt.

Kaikurios darybinės lietuvių kalbos priemonės (priesagos, priešdėliai ir kt.) dabar suaktyvinamos, arba, kaip Lietuvoje sakoma, aktyvizuojamos, dažnai irgi pagal rusų kalbos modelį. Štai dabar labai mėgstama priesaga *-ininkas*, kuri daug kur vartojama panašiai, kaip ir rusų *-nik, -ik*, pvz.: *bañdymininkas* „kas daro bandymus (rusų opytnik)", *gamýbininkas*, „kas dirba gamyboje, gamintojas (proizvodstvennik)", *geležìnkelininkas* „geležinkelio darbininkas ar tarnautojas, (seniau) geležinkelietis (železnodorožnik)", *kójininkas* „kojinių mezgėjas, kojinių įmonės darbininkas (čuločnik)", *maĩstininkas* „maisto pramonės darbininkas (piščevik)", *pravaikštiniñkas* „kas vaikšto be darbo, neatvyksta į darbą be pateisinamos priežasties (progulščik)", *stovỹklininkas* „stovyklos dalyvis, stovyklautojas (lagernik)", *sunkiasvõrininkas* „sunkaus svorio sportininkas (tiaželovesnik)" ir kt. Ši priesaga yra dabar tokia dari, kad ji kartais išstumia iš apyvartos ankstyvesnius kitų priesagų darinius; pvz. *geležìnkelininkas, láiškininkas* pakeičia prieškarinį *geležinkelietį* ir *laiškanešį*. Plg. dar rusų *betonščik, gazovik, mostovik, neftianik* ir kt. Ypač įdomu, kad *-ininkas* gana dažnai vartojamas ir atitinkamų svetimų priesagų (pvz. *-istas* ir kt.) vietoje, kaip antai: *finánsininkas, fùtbolininkas, linotìpininkas, motocìklininkas, parašiùtininkas, telefònininkas, trãktorininkas*, taip pat *hìtlerininkas, mičiùrininkas, tròckininkas* ir kt., taigi čia einama tuo pačiu keliu, kaip GK patardavo, tik dabar tai daroma žymiai platesniu mastu. Plg. dar A. Lyberis ir K. Ulvydas, LK, III 84—86; A. Sabaliauskas, LKTM 92—93.

Taip pat labai išplėsta priesagos *-inis* vartosena, ypač tais atvejais, kur ir rusų kalboj vartojamos priklausomybinės priesagos *-nyj, -skij*, pvz.: *fabrikinis apmokymas, kritinis realizmas,*

leninìnė tiesa (leninskaja pravda), *mičiùrininis* mokslas (mičiurinskaja nauka), *plėšininės žemės, politechninis apmokymas, silosinis pašaras, spalinis įsipareigojimas, tėvyninė gamyba* (otečestvennaja produkcija), *trupininė struktūra* ir kt. Priesaga *-ystė* irgi dažniau vartojama, pvz.: *bepinigỹstė* „pinigų neturėjimas, nebuvimas (bezdenežnost')", *bevaldỹstė* „valdžios nebuvimas (bezvlastije)", *mažametỹstė* „maža metų turėjimas (maloletstvo)", *mokinỹstė* „buvimas mokiniu (učeničestvo)", *pilnavaldỹstė* „pilnos valdžios turėjimas (polnovlastije)", *tėvỹstė* „buvimas tėvu" ir kt. Priesaga *-uotė* ypač dažnai vartojama ten, kur rusai vartoja *-ovka* ir kt., pvz.: *formuluotė — formulirovka, grupuotė — grupirovka, komandiruotė* (jau ir prieš karą vartota) *— komandirovka, treniruotė — trenirovka* ir kt.

Tam tikri trumpintiniai žodžiai dažnai sudaromi pagal rusiškus pavyzdžius, o kartais net tiesiog verste išsiverčiami, pvz.: *agitpropas* „agitacijos ir propagandos skyrius (rusų agitprop)", *komjaunimas* „komunistinė jaunimo sąjunga (komsomol)", *partorgas* „partinis organizatorius (partorg)", *raikomas* „ rajoninis komitetas (rajkom)", *raudonarmietis* „raudonosios armijos karys (krasnoarmejec)", *sienlaikraštis* „sieninis laikraštis (stengazeta)", *soclenktynės* „socialistinės lenktynės (socsorevnovanije)" ir kt.

Šiaipjau pokariniais laikais apsčiai vartojama ir visai gerų, savaimingai sudarytų naujadarų, ypač specialinių terminų, kurių dalis yra dar prieškarinių laikų (pvz. jau minimi 1924 m. A. Vireliūno *Įvarduose*, J. Barono *Rusų-lietuvių žodyne* ir kt.), arba kurie daugiausia yra jau po karo atsiradę, pvz.: *añtbriaunis* „vagono rato užleidimas, kad nenuslystų nuo bėgių" (A. V.)*, *añtpelnis* „pelnas, viršijantis vidutinio pelno normą (rusų sverchpribyl')", *añtpilas* „smėlio, žvyro, skaldos ar kitoks užpiltas sluogsnis keliui sutvirtinti" (A. V.), *ãtmušas* „geležinkelio galo atrama vagonams sulaikyti" (A. V.), *atósmūgis* „smūgis prieš smūgį (rusų kontrudar)", *bangólaužis* „pylimas, kuris saugo uostą nuo jūros bangų, molas (volnolom, volnorez)", *dirvótyra* „dir-

* Inicialais A. V. pažymima, kad kalbamasis žodis jau duodamas ir A. Vireliūno *Įvarduose*, o J. B. — J. Barono *Rusų-lietuvių žodyne*.

vos tyrimo mokslas (počvovedenije)", *dujómatis* „prietaisas dujoms matuoti, gazometras" (J. B.), *gnỹbtas* „replinis prietaisas kam nors (pvz. elektros laidams) nugnybti, rusų zažim" (A. V. ir J. B.), *grę̃žmenys* „gręžiamieji įrankiai (rusų burovyje pribory)", *grùžas* arba *įžemis* „kietas žemės sluogsnis, kietžemis, gruntas" (A. V.), *imtùvas* „prietaisas kam (pvz. garsams) imti, priimti, ang. receiver, rusų prijemnik" (A. V.), *įrenginỹs* „kas įrengta; įrengtas mechanizmas, sudėtingas įrengimų kompleksas (rusų sooruženije)", *įspaudas* „įspausta žymė, rusų klejmo" (A. V.), *kalnódara* „kalnų susidarymas, kalnų susidarymo proceso visuma, orogenezė", *laivavilkỹs* „darbininkas, kuris vilkdavo baidokus Volgos upe augštyn, rusų burlak" (minimas jau 1949 m. Ch. Lemcheno *Rusų—lietuvių kalbų žodyne*; šiaipjau iš rusų kalbos paskolintas *burlõkas*, arba *burliõkas*, yra „rusas (niekinamai); dručkis, storulis"), *laivãvirvės* „plaukiojimui reikalingų laivo virvių ir lynų visuma, takelažas" (J. B.), *laivýba* „laivininkystė, navigacija" (J. B.), *ląstelíena*, arba *narvelíena* „ląstelinė augalų medžiaga, svarbiausia sudėtinė ląstelių apvalkalo dalis, celiulozė", *ledùjai* „susikimšę upės ledai, vok. Eispacke" (A. V.), *lỹtlauža* „prieš tiltą pastatyta atrama lytims laužyti, rusų ledorez" (A. V.), *matmuõ* „matavimo dydis, mastas (rusų razmer)", *matuõklė* „lentelė su brūkšniais kam matuoti, rusų mernaja rejka" (A. V.), *núosvyra* „išsikišusi, nusvirusi daikto ar įrengimo dalis (rusų sves)", *pãstapas* „ramstis požeminiams kasiniams sutvirtinti" (A. V. šį žodį vartojo „kolonos, rusų kolonka" reikšme; M. Daukšos kalboje tai buvo „stulpas, filiorius", A. Juškos žodyne — „stulpas, ramstis"), *pérjungiklis* „prietaisas grandinėje elektros srovės krypčiai pakeisti, komutatorius" (arba *keistuvas, keitiklis* „t. p." (A. V.) tevartojo *keistùvas*, arba *komutatorius*), *plėstùvas* „pjaunamas įrankis metale išgręžtai skylei plėsti (rusų uširitel')", *prãkalas* „įrankis skylei prakalti, skylmušys, rusų probojnik" (A. V.), *príemoka* „papildomas primokėjimas, rusų doplata" ir *nepriemoka* „laiku neįmokėtų mokesčių dalis, rusų nedoimka" (A. V.), *sąraizga* „kas suraizgyta, raizginys (rusų spletenije)", *savìdulka* „to paties žiedo žiedadulkių patekimas į jo žioteles (rusų samoopylenie)", *savìmoka* „paties mokymasis be mokyklos, mokytojų pagalbos, rusų samoobrazova-

nije" (A. V.), *sėklaprãdis* „užuomazgos viduje esantis kūnelis, iš kurio po apsivaisinimo išsivysto sėkla (rusų semiapočka)", *skėstùvas* „žnyplės žaizdai ar kam pn. praskėsti, praplėsti (rusų rasširitel')", *táukšas* „spyruoklinis lėkštės pavidalo prietaisas vagono gale susitrenkimams mažinti, buferis" (A. V.), *telkinỹs* (geologijos terminas) „mineralinės masės susitelkimo vieta žemės plutoje (rusų zalež', mestoroždenije)", *upėtyra* „upių tyrimas, upių tyrimo mokslas, potamologija", *ùžlankas* „užlenkiama skardinių daiktų siūlė, falcas", *valdà* „tai, kas valdoma; valdomas kraštas", *vamzdýnas* „vamzdinis įrenginys tam tikrame atstume skysčiams, dujoms, biralams perduoti (rusų truboprovod)" ir kt.

IV. Veiksmažodinių priesagos *-imas* daiktavardžių vartosenos problema

Svarstant bendrinės (literatūrinės) kalbos vartosenos dalykus, dabar Lietuvoj dažnai susiduriama su tomis pat problemomis, kaip ir prieš karą. Viena iš tokių problemų, pradėta svarstyti dar J. Jablonskio laikais ir dabar tebesvarstoma tiek pačioj Lietuvoj, tiek svetur, yra veiksmažodinių priesagos *-imas* daiktavardžių vartojimas su veiksmažodžiais: *daryti nutarimą* šalia *nutarti* ir kt. Pvz. V. Ambrazas apie tai rašo savo straipsniuose *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksės klausimai* (LKTM 129—149) ir *Saikingiau vartokime konstrukcijas su veiksmažodiniais daiktavardžiais* (KK 1967, XII 3—6). „Daugelis žodžių junginių su veiksmažodiniais daiktavardžiais, įsitvirtinusių literatūrinėje kalboje, — sako jis, — savo reikšme jau skiriasi nuo atitinkamų veiksmažodžių. Junginiai su veiksmažodiniais daiktavardžiais paprastai vartojami tada, kai norima ne tik nusakyti veiksmą, bet kartu išryškinti ir jo objektą ar rezultatą. Tuo tarpu vienas veiksmažodis dažniausiai reiškia tik patį veiksmą. Sakysime, žodžių junginys *daryti* (ar skaityti) *pranešimą* (pavyzdžiui, suvažiavime, pasitarime, konferencijoje) savo reikšme, susijusia su konkrečiu veiksmo objektu ir vartosenos sritimi, jau aiškiai skiriasi nuo veiksmažodžio *pranešti*, kuris paprastai pasakomas tada, kai kalbama apie žinių, naujienų, informacijos perteikimą. Sakydami, kad suvažiavimas *priėmė nutarimą*, turime gal-

voje konkretų suvažiavimo darbo rezultatą — nutarimo tekstą, kuris buvo svarstytas ir priimtas, o veiksmažodis *nutarė* konstatuoja tik patį nutarimo faktą" (LKTM 132). Taigi tokios konstrukcijos tam tikrais atvejais esančios reikalingos ir net būtinos. „Jų plitimas — dėsningas procesas, susijęs su intelektualinės kalbos raida ir pastebimas daugelyje kalbų mokslinės literatūros ir publicistikos stilių formavimosi bei augimo laikotarpiais. Tačiau tas plitimas nėra visai nevaržomas, nes jį riboja pati lietuvių kalbos sintaksinė sandara, jos specifinės ypatybės. Lietuvių kalbai iš seno būdingas polinkis veiksmų bei procesų sąvokas sakinyje reikšti visų pirma veiksmažodinėmis bei dalyvinėmis formomis. Todėl veiksmažodinių daiktavardžių vartosenos sfera lietuvių kalboje yra gerokai siauresnė, negu, sakysime, rusų, vokiečių ar prancūzų kalbose. Daugeliu atvejų, kai šiose kalbose vartojami veiksmažodiniai daiktavardžiai, lietuvių kalbai labiau tinka pasakymai su asmenuojamosiomis veiksmažodžių formomis, bendratimis, dalyviais, pusdalyviais ar padalyviais" (t. p., 136—37 p.). Todėl jis daro tokią išvadą: „Kada mintį galime visai tiksliai ir sklandžiai pasakyti veiksmažodinėmis ar dalyvinėmis formomis, tada reikėtų vengti veiksmažodinių daiktavardžių konstrukcijų su bendros ar abstrakčios reikšmės veiksmažodžiais" (t. p., 137 p.). Arba: „Publicistikos, literatūros kritikos bei mokslo darbų stiliui išeis į naudą, jeigu jų autoriai laikysis šio principo: tais atvejais, kai norimą mintį galima visai tiksliai išreikšti veiksmažodžio asmenuojamąja forma, bendratimi, dalyviu, pusdalyviu ar padalyviu, nėra reikalo vartoti konstrukcijų su veiksmažodiniais daiktavardžiais" (KK 1967, XII 6). Pvz. tokių posakių vietoj *autorius davė teisingą šio kūrinio įvertinimą, mašinos paleidimas ir sustabdymas atliekamas palaipsniui, sodo darbininkai padarė supuvusių obuolių atskyrimą nuo sveikųjų*, jo nuomone, geriau sakyti: *autorius teisingai įvertino šį kūrinį, mašina paleidžiama ir sustabdoma palaipsniui, sodo darbininkai supuvusius obuolius atskyrė nuo sveikųjų*. Kiek anksčiau J. Pikčilingis DLK 25, 35 yra citavęs daugiau šios rūšies vengtinų šabloninių posakių: *kurapkų kiaušinių dėjimas vyksta tik gegužės pabaigoje* (kurapkos kiaušinius deda...); *vėlai pradedamas vykdyti rudeninis arimas* (vėlai

pradedama rudenį arti) ir kt. Arba štai dar keli Z. Zinkevičiaus, KK 1968, XIV 28, cituojami tokie pavyzdžiai: *knygų išdavimas pravedamas tvarkingai* (knygos išduodamos tvarkingai); *bibliotekos vedėja knygų platinimą vykdė planingai* (bibliotekos vedėja knygas platino planingai); *mokiniai dažnai atlikdavo eilėraščių deklamavimą* (mokiniai dažnai deklamuodavo eilėraščius) ir kt.

Beveik panašių išvadų, kaip minėtieji Lietuvos kalbininkai, esu ir aš priėjęs savo 1965 m. *Aiduose* paskelbtame straipsnyje *Veiksmažodiniai daiktavardžiai su -imas ir jų vartosena* (VI 233—237). Čia aš tarp ko kito esu pažymėjęs, kad šios rūšies dariniai mūsų žmonių ir iš dalies jau bendrinėj kalboj paprastai yra konkrečios arba sukonkretintos, rezultatyvinės reikšmės, pvz.: *pateikti, daryti* ar *atmesti pasiūlymą* (pasiūlą, pasiūlytą dalyką), *daryti nusikaltimą* (nusikalstamą darbą), *rengti pasilinksminimą* (pobūvį, vakaruškas, pramogą su šokiais ar žaidimais), *paskirti pasimatymą* (rendez-vous), *ruošti pasikėsinimą* (atentatą), *kelti, atmesti klausimą, daryti skyrimą* (sklastą, sklastymą), *daryti suleidimus* (sąlaidas, pozus) ir kt. Gana dažnai tam reikalui vartojami trumpesni dariniai, pvz. *daryti skriaudą, priekaištą, apyskaitą, atgailą* (seniau *pakūtą*), *išvadą, įtaką, nuolaidą* ir kt. Ypač įdomu, kad kaikurie ryt. augštaičiai, vadindami testamentą *apyrašu*, kiek atsimenu, seniau, dar prieš I pasaulinį karą, sakydavo *tėvas sūnui padarė apyrašą*, ne *aprašymą*. Yra tad galimas daiktas, kad, darydami *eksperimentą, kalkuliaciją, promenadą*, taip pat *apyskaitą, atgailą* (*pakūtą*) ir kt., ilgainiui galėjome pradėti ir *daryti bandymą* (eksperimentą, rus. opyt, vok. Versuch, Experiment), *daryti pasivaikščiojimą* (promenadą, vok. Spaziergang, rus. progulka), *daryti pasikėsinimą* (atentatą) ir kt., nes patį eksperimentą ar atentatą mes daugiausia ir tevadiname *bandymu* bei *pasikėsinimu*, ne kitaip. Šalia to aš dar reiškiau mintį, kad tokie posakiai, kaip *inžinieriai daro apskaičiavimus, priešas padarė netikėtą užpuolimą* ir kt., mūsų žmonių kalboj beveik nevartojami, ir platesnį šiokių posakių vartojimą publicistikos, spaudos kalboj ir kt. pastaraisiais laikais galėjo kiek paveikti ir kitų kalbų vartosena, kur jų, palyginti, yra daug daugiau, kaip mūsų kalboj; plg. rusų *proizvesti* (*so-*

veršit') *vyčislenija — daryti apskaičiavimus, okazat' medvežju uslugu — daryti meškos patarnavimą* ir kt. Pagaliau savo straipsnio gale aš dar pastebėjau, kad tokie veiksmažodiniai daiktavardžiai su veiksmažodžiais, kuriais „pasakoma kokia nauja sąvoka ar ypatingi reikšmės atspalviai ir daugiau ar mažiau gali būti suderinti su mūsų kalbos įpročiais, vartotini bendrinėje kalboje, nes jais praturtinama mūsų kalba, ir stilistiškai ji nežalojama". Tam reikalui aš dar nurodžiau, kad *daryti bandymą* (eksperimentą) ir *bandyti, daryti tyrimus* (tiriamuosius darbus) ir *tirti, tyrinėti* ir kt. jau yra skirtingi dalykai, ir jų daug kur nebegalima vienų kitais pakeisti.

Ryšium su šiuo mano straipsniu L. Dambriūnas tų pat metų *Aiduose* paskelbė dvigubai ilgesnį straipsnį *Svetimos įtakos klausimu mūsų kalboje* (VIII 297—308). Apskritai imant, jis čia daug ką diskutuoja, bet konkrečiai, visai įtikinamai maža ką tepasako. Svarbiausias jo teigimas yra, kad nei svetimų kalbų atitikmenys, nei jų dažnesnis vartojimas raštų kalboj dar nerodą, kad jie būtų verstiniai, svetimais pavyzdžiais sudaryti ar dėl kurių kitų priežasčių mums svetimi. Svetimoji įtaka sintaksėj galinti būti suprantama kaip įtaka mūsų dvasiai, ne pačiai kalbai, nes pati kalbinė forma esanti sava. Nauji dariniai esą natūraliai įjungiami į iš seno turimą šios rūšies kategoriją. Bet ar taip iš tikrųjų visados yra? Nors sintaksiniai dalykai yra daug sudėtingesni ir painesni, kaip morfologijos ar žodyno, bet kalbos mokslas, ypač savo kruopščiais, istoriniais tyrinėjimais, ir čia sugeba susekti nemaža dalykų, kurie yra tiesiogiai iš vienos kalbos į kitą paskolinti arba kitos kalbos įtakoje atsiradę arba susidarę; antra vertus, vienur kitur mes galime tai pastebėti ir be platesnių tyrinėjimų. Pvz. posakis *partijos daro spaudimą į vyriausybę* aiškiai yra ne be svetimos įtakos atsiradęs, juo labiau, kad mes paprastai *spaudžiame*, kaip ir *įsimylime, ką*, ne *į ką*; plg. rusų *partii okazyvajut davlenije na pravitel'stvo*, vok. *die Parteien üben den Druck auf die Regierung aus*. Visai panašiai ir rusų *delat' vlijanije na razum* yra ne savas posakis, bet verstas iš prc. *faire l'influance sur les esprits*; pačioj rusų liaudinėj kalboj veiksmažodis *vlijat', vlivat'* tevartojamas su prielinksniu *v*, ne *na*, pvz. *vlivat' vino v bočku* „pilti

vyną į bačką"; toliau žr. V. V. Vinogradov, *Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka XVII–XIX vv.* (Moskva, 1938, 414 p.). Taigi tokie posakiai ne visi gali būti įjungti į atitinkamų savų darinių kategoriją. Kaikurie iš jų ne tik kaip pačios konstrukcijos (veiksmažodiniai daiktavardžiai su veiksmažodžiais), bet kartais visą sakinį stilistiškai padaro labai neįprastą, sunkiai įmanomą, tiesiog kerėblišką. Tam reikalui aš citavau iš 1935 m. *Lietuvos Aido* nr. 182 tokį sakinį: *pas ūkininką V. Paulauską įvyko drąsus dviejų plėšikų apiplėšimas.* Ir tuoj pat aš paaiškinau: „Čia visai neaišku: ūkininką V. Paulauską plėšikai ar pas tą ūkininką kas nors kitas plėšikus apiplėšė. Būtų aišku pasakius: ūkininką V. Paulauską apiplėšė du drąsūs plėšikai, arba: du plėšikai drąsiai apiplėšė ūkininką V. Paulauską". L. Dambriūnas, nutylėjęs visą šią mano pastabą, savotiškai įrodinėja, kad mano pabrauktieji žodžiai *įvyko apiplėšimas* (plg. *įvyko nesusipratimas* ir kt.) esą geri, tik visas sakinys esąs nevykęs, o aš kaip tik savo pastaba ir norėjau pasakyti, kad, išmetus *įvyko apiplėšimas*, viskas tuojau pasidaro aišku, paprasta, — tai mūsų kalbai kaip tik ir yra svarbiausia.

Dabar kitas dalykas: aš iš V. Alanto *Pragaro pošvaisčių* (1951, 46 p.) esu citavęs tokį sakinį: stalas... sofelė bei pora tokių nusitrynusių foteliukų *sudarė* visą kambario *apibaldinimą.* Pats *apibaldinimas* pagal savo darybą (plg. *apauksinimas, apiplunksninimas* ir kt.) visų pirma, atrodo, turėtų reikšti „apkrovimą, apstatymą baldais" (plg. rusų *meblirovka*), o čia iš tikrųjų veikiausiai yra ne kas kita, kaip patys baldai, todėl skaitytojui būtų daug aiškiau ir paprasčiau pvz. šitaip pasakius: stalas... sofelė bei pora nusitrynusių foteliukų sudarė visus kambario baldus, buvo visi kambario baldai. L. Dambriūnas ir šia proga neišvengia pagraudenimo: čia rašytojas esąs visiškai laisvas; esą apgailėtina, kad kalbos taisytojai kartais tariasi turį teisę taisyti ir stilių, dažniausiai versdami rašyti liaudiniu stiliumi; bet šį darbą galįs atlikti tik tas, kas jį išmanąs, o geras kalbininkas nevisada esąs išmintingas stilistas. Čia po 14 metų aš tik tiek galiu atsakyti: aš nesidedu geras stilistas ar stilistikos žinovas, bet, radęs kurio rašytojo kalboje kokį labai neįprastą, dirbtinį posakį, kuris kertasi su mūsų kitais įprastiniais, įma-

nomais panašios rūšies posakiais, aš, kaip ir kiekvienas skaitytojas, galiu ir turiu teisę dėl to pasisakyti; antra vertus, aš dėl šio sakinio esu kalbėjęs su keliais mūsų rašytojais, neblogais stilistais, ir jie man tą pačią nuomonę pakartojo; jos aš ir dabar laikausi.

Trečias ir ketvirtas mano cituotas sakinys, L. Dambriūno jau neliestas, yra: mašina melagiams gaudyti *į g a u n a* kaskart didesnį *p r i t a i k y m ą*; solistė sugebėjo dainai *d u o t i* tinkamą *a p i p a v i d a l i n i m ą*. Kaip prieš 14 metų, taip ir dabar kartoju: posakis *gauti pritaikymą* atitinka rusų *nachodit', najti primenenije* arba vok. *Anwendung finden*, bet mūsų kalbai yra visai negyvas, tiesiog svetimas; daug aiškesnis ir paprastesnis posakis yra su *būti pritaikomam*: *mašina melagiams gaudyti kaskart vis daugiau pritaikoma*. Taip pat ir solistė, atrodo, galėjo geriau sugebėti *dainai duoti tinkamą pavidalą* arba *dainą tinkamai apipavidalinti*. Čia *duoti apipavidalinimą* yra tautologinis, nieko naujo nepasakąs posakis, nes jau vienas *apipavidalinti* reiškia „duoti pavidalą, apiforminti", pvz.: geras kūrėjas gerai ir savo kūrinius *a p i p a v i d a l i n a*. *Duoti apipavidalinimą* čia yra beveik tos pat rūšies, kaip ir *sudaryti apibaldinimą*.

Iš šių ir daugelio kitų panašių pavyzdžių jau daugiau ar mažiau galime matyti, kada ir kaip kalbamieji posakiai vartotini. Sakau: daugiau ar mažiau, nes ne visi vieną ir tą patį dalyką, šiuo atveju — veiksmažodinio daiktavardžio reikšmės konkretumą ar rezultatyvumą, gali vienodai jausti ar suprasti. Pvz. J. Jablonskis, vartodamas tokius posakius, kaip *jis neturi pasitikėjimo, davė patarimą, gavo pakvietimą, kelia tautos susipratimą* ir kt., visdėlto nebuvo linkęs į tokius posakius, kaip *priešas padarė netikėtą užpuolimą, vakar mes padarėm gerą pasivaikščiojimą, gydytojas padarė lavono skrodimą* ir kt., ir juos paprastai nusakydavo be veiksmažodinių daiktavardžių: *priešas netikėtai užpuolė, vakar mes gerai pasivaikščiojome* ir kt. Taip pat ir L. Dambriūnas (t. p., 305 p.) pripažįsta, kad nevisada lengva pasakyti, ar kalbamasis daiktavardis turi rezultatyvinę reikšmę, ar ne, nes šios reikšmės formavimasis galįs būti neryškus, todėl kaikam (pasakyčiau: daugumui) pvz. *lavo-*

no skrodimas ar *atominis sprogdinimas* galįs atrodyti nekonkretus. Bet specialistui, medikui arba fizikui, tai esanti aiški konkretybė: *padaryti skrodimą*, L. Dambriūno samprotavimu, nereiškia tik *perpjauti* lavoną, bet atlikti tam tikrą sudėtingą darbą, turintį tam tikrą formą ir turinį. Bet čia tuojau kyla klausimas: ar sudėtingas darbas nebėra veiksmas? Ar pvz. *kiaulės skerdimas* yra visai paprastas darbas, be jokio turinio ir formos? Juk bėgančios kiaulės nepaskersi: reikia ją pagauti, taip suimti, kad nejudėtų, ir tada ją skersti. O specialiose įmonėse, skerdyklose, tai dar sudėtingiau daroma: visų pirma kiaulės suvaromos į mirties kamerą, už kojų pakabinamos ant sukamojo rato ir keliamos augštyn, paskui pakabintos bėgiais leidžiamos pro specialistą skerdiką, po to paskerstos nuleidžiamos į karštą maudyklę, nušutintos vėl kabinamos ant bėgių, galutinai nuvalomos, dalimis dorojamos ir t. t. Tad kodėl šioks skerdimo darbas negalėtų atrodyti konkretybė? Bet ar taip galvos mūsų platesnė visuomenė, yra jau kitas klausimas, ir, atrodo, nėra dar pavojaus, kad kas imtų tvirtinti reikiant sakyti: *skerdikas daro kiaulių skęrdimą*, ne *skerdikas skerdžia kiaules!* Taigi čia ir prieiname pačią skerskelę: tokius veiksmažodinius priesagos *-imas* daiktavardžius su veiksmažodinėmis lytimis papildiniais veikiau turėtume vartoti tada, kai jie yra konkrečios, rezultatyvinės reikšmės, kai, V. Ambrazo žodžiais tariant, „norima ne tik nusakyti veiksmą, bet kartu išryškinti ir jo objektą ar rezultatą". Kai šiokiomis konstrukcijomis nieko daugiau naujo, specialaus nepasakoma, kai jos žymi tik vieną veiksmą, ir tą veiksmą žmonės daugiau junta, suvokia, patartina dažniau vartoti vien veiksmažodines lytis, be veiksmažodinių daiktavardžių, nes tai mūsų kalbai šiais laikais yra artimiau, įprasčiau ir vaizdingiau. Ypač, man rodos, geresnėje raštų kalboje reikėtų vengti dirbtinių, gremėzdiškų, sunkiai suprantamų, o kartais net negudriai verstų arba kitų kalbų pavyzdžiais sudarytų minėtos rūšies darinių. Pagaliau, šiokius posakius vartojant, reikėtų, kaip J. Pikčilingis augščiau minėtoj vietoj yra mėginęs daryti, į jų vartoseną daugiau žvelgti ir stilistiniais sumetimais, nes tai kaip tik daugiausia priklauso sintaksei, stilistikai.

V. Prieveiksmiai su *-iniai*, jų daryba ir vartosena

Panašiai kaip veiksmažodinių priesagos *-imas* daiktavardžių, taip ir prieveiksmių su *-iniai* vartosena vis dar tebesvarstoma, diskutuojama. J. Jablonskis šios rūšies darinių nepripažino ir jų neteikė bendrinei kalbai; taip pat vėliau ir kiti žymesni kalbininkai nebuvo jų gynėjai. Bet šiokių darinių vis dar galime sutikti tiek prieškarinėj, tiek pokarinėj spaudos, publicistikos ir kaikurių kitų raštų kalboje. Dėl to pvz. K. Ulvydas, LKTM 55, rašo: „Lietuvių kalboje, išskyrus vos vieną antrą atvejį, nedaroma su formantu *-iai* prieveiksmių iš būdvardžių su *-inis*. Normos atžvilgiu tokių prieveiksmių darybos klausimas, rodos, visiškai aiškus ir pačios kalbos išspręstas. Tačiau tiek šnekamojoje inteligentų kalboje, tiek neredaguotuose ar menkai redaguotuose raštuose bei spaudoje vis pavartojama tokių nenorminių prieveiksmių, padarytų iš lietuviškų bei tarptautinių būdvardžių su priesaga *-inis*, pvz.: *asmeniniai, dvasiniai, eksperimentiniai, esminiai, fiziniai, juridiniai, komandiniai, komunistiniai, kompoziciniai, konstruktyviniai, literatūriniai, mokslininiai, moraliniai, principiniai, protiniai, psichiniai, sąlyginiai, schematiniai, tiesioginiai, tradiciniai, vidutiniai, žemuoginiai*". Taip pat visą eilę pavyzdžių „su netaisyklingais prieveiksmiais, vartojamais šių dienų raštuose, daugiausia mokslinėje literatūroje ir periodikoje", duoda ir K. Vosylytė, KK 1967, XII 44—45, pvz.: sąlygos yra *e s m i n i a i* pasikeitusios; atstovai buvo geriau *f i z i n i a i* pasiruošę; piktybiniai navikai auga *i n f i l t r a c i n i a i*; šie pakitimai matuojami pagal *j u r i d i n i a i* nustatytas sienas; *k a p i t a l i n i a i* atremontuotą kelią apžiūri; kiaušinėlių *m o l i n i a i* balsvas fonas; jį lengvai galima atpažinti iš *p l y t i n i a i* raudonos spalvos; per *r e k o r d i n i a i* trumpą laiką buvo išpirkti visi bilietai; galime *t e o r e t i n i a i* išskaičiuoti; brigadininkas turi *t i e s i o g i n i a i* vadovauti brigadų darbui; *t r a d i c i n i a i* griežtai V. Valius iliustravo Maironio raštus; *v i d u t i n i a i* tankus trakas. Pagaliau ir L. Dambriūnas, GK 1967, IV 50, pateikia kelis panašius pavyzdžius iš užsieniečių lietuvių spaudos ar raštų: reikia įstatymo, kuris apsaugotų tėvų teises *r e l i g i n i a i* auklėti savo vaikus (*Drau-*

gas); jo talentas... yra *d v a s i n i a i* laisvo žmogaus rankose (R. Šilbajoris); liekame tarsi *v i d u j i n i a i* praturtėję (A. Baltinis); *p o l i t i n i a i* ir *k u l t ū r i n i a i* pajėgesnės lietuvių kolonijos (K. Bradūnas); nė vienas jų *s t i l i s t i n i a i* neatitolęs nuo dailininko užmanymo (Kurauskas); *b e s ą l y g i n i a i* kovojo (A. Baronas); nebuvo *š i m t a p r o c e n t i n i a i* iš anksto išsisakęs (*Draugas*).

Vienintelis iš kalbininkų, kuris pastaruoju laiku ėmė energingai ginti ir teisinti prieveiksmius su *-iniai*, yra tas pat L. Dambriūnas, ir jis tai daro šiokiu būdu. Jo nuomone, prieveiksmiai, priklausydami veiksmažodžiams, reiškią veiksmo atlikimo būdą (*g r a ž i a i* rašo, *v a i k i š k a i* elgiasi), o priklausydami būdvardžiams — rodą būdvardžių reiškiamos ypatybės pobūdį ar intensyvumo laipsnį (*š u n i š k a i* gudrus, *l a b a i* geras, *š v i e s i a i* raudonas) ir atžvilgį, kuriuo daikto ypatybė yra apsprendžiama (*p o l i t i š k a i* patikimas, *g r a m a t i š k a i* taisyklingas, *l o g i š k a i* nepateisinamas). „Prieveiksmiai su galūne *-iniai* dažniausiai vartojami su būdvardžiais ir reiškia arba ypatybės pobūdį, arba atžvilgį, kuriuo ypatybė vertinama. Taigi turime: *b e g a l i n i a i* didelis, *v i d u j i n i a i* sveikas, *i š o r i n i a i* gražus, *t a u t i n i a i* susipratęs ir pn. Analogiškai jie kaskart dažniau jau vartojami ir su veiksmažodžiais, pvz.: dirba *p a v i r š u t i n i a i*, pasidavė *b e s ą l y g i n i a i*, atsakė *v i d u t i n i a i*, atsigavo *e k o n o m i n i a i* ir pn." (t. p.). Ir toliau: „Kai būdvardžiai su *-inis* ir *-iškas* vartojami lygiagrečiai, tai ir abeji prieveiksmiai gali būti vartojami lygiagrečiai. Pvz. šalia *paviršutinis, vidutinis* turime ir *paviršutiniškas, vidutiniškas*, tad visai nenuostabu, kad imsime ir prieveiksmių lygiagretes: *paviršutiniai, vidutiniai* ir *paviršutiniškai, vidutiniškai*. Toks nuoseklumas išlaikomas ir kitais atvejais. Pvz. šalia *tautinis susipratimas* turime ir *tautiniai susipratęs*, o šalia *tautiškas susipratimas — tautiškai susipratęs*. Žodžiu, čia turime natūralią analogijos lygtį — *tautiškas*: *tautiškai* = *tautinis*: *tautiniai*. Ir tai yra taisyklinga analogija" (t. p., 51 p.). Pagaliau jis smerkia ir tą kalbininkų (J. Jablonskio ir kt.) praktiką, pagal kurią šalia *galutinis, paviršutinis, vidutinis, visuotinis* ir kt. vartojami prieveiksmiai su *-inai*: *galutinai, paviršutinai, vidutinai, visuotinai*. „Bet tokia prieveiksmių daryba, — jis pareiškia kategoriškai, —

kaip tik yra nenuosekli ir dėl to netaisyklinga. Nuoseklumas reikalauja tokios tvarkos: vartojant prieveiksmį *galutinai*, reikia vartoti ir būdvardį *galutinas*, ir atvirkščiai: vartojant būdvardį *vidutinis, paviršutinis*, reikia vartoti ir *vidutiniai, paviršutiniai*. Tad turime tokias galimybes: *galutinas — galutinai, vidutinis — vidutiniai* ir *vidutiniškas — vidutiniškai*, ir nėra jokio pagrindo iš *vidutinis* daryti *vidutinai* ar *vidutiniškai*" (t. p., 52 p.).

Šitokia galvosena visų pirma remiama ta prielaida, kad tam tikrais atvejais dabar reikšmėmis esančios nebeskiriamos būdvardinės priesagos *-inis* ir *-iškas*, pvz.: *dvasinis, ekonominis, istorinis, karinis, mokslinis, organinis, politinis, praktinis* ir *dvasiškas, ekonomiškas, istoriškas, kariškas, moksliškas, organiškas, politiškas, praktiškas*. Tai L. Dambriūnas šitaip teisina: „Jie (t. y. tokie pavyzdžiai) rodo, kad tais atvejais, kai būdvardžiai su galūnėmis *-inis* ir *-iškas* eina lygiagrečiai, tai abi priesagos čia yra galimos, jų pasirinkimas yra subjektyvus įpročio dalykas" (GK 1967, I 5). Bet man tai kitaip atrodo. Kaip iš mano ŽD kiekvienas gali matyti, mūsų kalboj aiškiai skiriamos pagrindinės svarbesniųjų priesagų *-ingas, -inis* ir *-iškas* reikšmės, pvz.: *dalingas* (turįs dalią, laimingas) žmogus, *išmintingas* (turįs išminties, protingas) šeimininkas, *sultingas* (pilnas sulčių, su sultimis) obuolys, *žuvingas* (gausus žuvies) ežeras; *auksinis* (aukso) žiedas, *kampinis* (kampe esąs) akmuo, *molinis* (iš molio padarytas) puodas, *naminis* (namie darytas) alus, *rudeninis* (rudenį pjautas) šienas, *šukinis* (su šuke, šukėtas) puodas, *veislinis* (veislei paliktas) kumeliukas; *berniškas* (kaip berno, bernui pritinkąs) darbas, *kiauliškas* „kaip kiaulė ar kaip kiaulės, panašus į kiaulę, nešvarus, nemandagus" (k i a u l i š k a s elgesys, k i a u l i š k a daina), *poniškas* „kaip ponas ar kaip pono, ponui pritinkąs, puikus, gražus" (p o n i š k a s drabužis, p o n i š k a liga), *žvėriškas* (kaip žvėris, bjaurus, piktas) grafas ir kt. Pagal šios rūšies pavyzdžius bendrinėj kalboj lengvai gali būti skiriama pvz. ir *mokslingas* „kas yra įsigijęs mokslo, išmokslintas, didžiai mokytas, ang. erudite, vok. gelehrt", *mokslinis* „mokslui, mokslo sričiai priklausąs, mokslui skiriamas, su mokslu susijęs" (m o k s l i n i s, t. y. mokslo, mokslo srities, darbas; m o k s l i n ė s, t. y. mokslo sričiai priklausančios, moks-

lui reikalingos ar naudingos, žinios) ir *mokslišk*as „atitinkąs mokslo reikalavimus, būdingas mokslui" (m o k s l i š k a s aiškinimas). O geresniuose kalbiniuose šaltiniuose savo reikšmėmis taip pat skiriami būdvardžiai *tautinis* ir *tautiškas*, kuriais L. Dambriūnas nori savo tvirtinimą paremti; pvz. WLS sudarytojai šiuos būdvardžius vokiškai šiaip verčia: *tautinis* „völkisch, national, National-, Volks-, zum Volke gehörig, mit dem Volke verbunden" ir *tautiškas*, „völkisch, national, der Volksgemeinschaft entsprechend, patriotisch". Taigi šituo būdu mes galime visai aiškiai nusakyti tam tikras reikšmines skirtybes, kurios tikslesniam supratimui dažnai yra didžiai naudingos ir reikalingos.

Tas faktas, kad žmonių kalboj kartais pasitaiko pereiginės reikšmės priesagų *-inis* bei *-iškas* būdvardžių (pvz. *agurkinis* „agurko pavidalo" ir *agurkiškas* „t. p." ir kt.), o dabartinėj spaudos, iš dalies publicistinių raštų kalboj ir kitur kartais šios priesagos maišomos, tai dar nerodo, kad ši maišalynė jau turėtų būti pakelta į bendrinės kalbos normą. Juk mūsų bendrinė kalba yra kultūrinė, joje yra arba turi būti daugiau tvarkos, daugiau atrankinių (selektyvinių) reiškiamųjų priemonių, tinkamų ir specialiniams, intelektualiniams dalykams žymėti, todėl tos priemonės, kaip ir LKD gairėse pasakyta, turi būti rūpestingiau parenkamos, daugiau grindžiamos visos lietuvių kalbos, ne individualiniais ir atsitiktiniais pavyzdžiais, kartais sumedžiotais iš spaudos ar vieno kito rašto, kuris dažnai ir nepasižymi savo pavyzdingumu. Jeigu J. Jablonskis ir kt. būtų galvoję, kad tokių geresnių, tinkamesnių ir tikslingesnių priemonių pasirinkimas, pvz. *karinis, kariškas, karingas* ir kt., turėtų būti paliktas vien nekontroliuojamam vartotojo įnoriui, tai šiandien mes gal jokios bendrinės kalbos neturėtume. Pagaliau kaikurių šių reikšmių neskyrimas gali būti aiškinamas ne tik kalbos jausmo atbukimu, bet nemaža ir neganėtinu kalbos mokėjimu, nes yra pastebėta, kas geriau moka kalbą, tas geriau skiria ir minėtąsias reikšmes. Taigi bendrinei kalbai pirmoj vietoj teiktini būdingesni, reikšmingesni, tikslingesni dalykai, kurie ne tik praktiškai yra naudingi, bet, kaip J. Jablonskis savo laiku yra pasakęs, išreiškia ir „žmonių kalbos dvasią".

Kita vertus, priesagų *-inis* ir *-iškas* būdvardžiai savo pagrin-

dinėmis reikšmėmis, reikšminėmis kategorijomis, esmingai skiriasi vieni nuo kitų: pirmieji yra santykiniai, antrieji — kokybiniai. Kokybė gali būti didesnio ar mažesnio laipsnio, o santykis daugiausia imamas visu laipsniu, todėl kokybiniai būdvardžiai gali būti laipsniuojami, iš jų lengvai sudaromos įvardžiuotinės lytys ir atitinkami prieveiksmiai, o iš santykinių būdvardžių, kaip rodo jų istorija, šiokių išvestinių lyčių nebuvo linkstama darytis; žinomesni pastarosios rūšies būdvardžių prieveiksmiai retai, ir tai tik vienur kitur tarmėse, tevartojami, pvz. *begaliniai, paviršutiniai, viršutiniai* ir *vidutiniai*. Ir jų atsiradimą aš taip aiškinu. Būdvardžiai, iš kurių jie sudaryti, iš pradžios tėra buvę santykiniai, bet ilgainiui, kad ir nepakeitę formos, vietomis gavo kokybinę reikšmę, ir todėl iš jų galėjo būti sudaryti atitinkami prieveiksmiai: *paviršutiniai, vidutiniai* ir kt. Bet kokybiniai priesagos *-inis* būdvardžiai daug kur nepasidarė populiarūs, nebuvo pradėti plačiau vartoti, ir todėl jie, kad geriau tiktų kokybinei reikšmei žymėti, daug kur dar buvo išplėsti nauja, pridėtine priesaga *-iškas*. Tuo būdu šalia *begalinis* „neturįs galo; labai ilgas, labai didelis, neapsakomas", *paviršutinis* „paviršiuje tesąs, paviršių tesiekiąs, paviršinis; negilus, lėkštas" ir *vidutinis* „vidurinis, middle, mittler; mediocre, mittelmässig" ilgainiui atsirado ir *begaliniškas* „begalinis, labai didelis, neapsakomas, baisus", *paviršutiniškas* „paviršutinis, negilus, nesiekiąs pagrindų, superficial, oberflächlich, flüchtig", *vidutiniškas* „vidutinis, mediocre, mittelmässig, mittelgut", ir todėl iš jų sudaryti prieveiksmiai yra lygiareikšmiai: *begaliniai* ir *begaliniškai* (*begališkai*), *paviršutiniai* ir *paviršutiniškai, vidutiniai* ir *vidutiniškai*. Ir L. Dambriūnas šitais pavyzdžiais pirmoj vietoj mėgina pagrįsti savo nuomonę, kad *-iniai* šalia *-iškai* galį būti panašiai ir kitais atvejais vartojami, būtent — jie, kaip jau minėta, galį reikšti ypatybės pobūdį arba atžvilgį, kuriuo ypatybė vertinama. Bet ar taip iš tikrųjų yra? Ar pvz. prieveiksmiai *gramatiniai* (taisyklingas), *loginiai* (nepateisinamas) yra sudaryti iš kokybinių būdvardžių *gramatinis, loginis*, kurie savo reikšmėmis jau nebesiskiriami nuo *gramatiškas, logiškas?* O galbūt priev. *gramatiniai* reiškia tik „gramatikos atžvilgiu", „pagal gramatikos reikalavimus, gramatiškai" (taisyklingas)? Pagaliau, ko-

kiais kitais autentiškais duomenimis galime tai daugiau pateisinti? Kurie geresni mūsų kalbos šaltiniai leidžia pasidaryti tokias išvadas? Man rodos, toks samprotavimas dar nėra kaip reikiant pagrįstas. Daug arčiau tiesos yra ta nuomonė, pagal kurią kaikurie mūsų spaudos žmonės, publicistai ar šiaip rašytojai, raštininkai dabar nebejunta ar tiesiog nebežino tradicinio mūsų pagrindinių būdvardinių priesagų *-inis* bei *-iškas* reikšmių skirtumo, ir todėl iš šiokių būdvardžių pradeda susidarinėti prieveiksmius be jokio reikšmės skirtumo, tiesiog be jokios atodairos, šabloniškai.

Taip pat nelabai paprastas yra L. Dambriūno formaliai logiškas, tiesiog mechaniškas kalbos dalykų svarstymas. Jo nuomone, kaip jau matėme, šalia *galutinis, laikinis, paviršutinis, vidutinis, visuotinis* ir kt. tereikią vartoti prieveiksmius su *-iniai*: *galutiniai, laikiniai, paviršutiniai, vidutiniai, visuotiniai*, o su *-inai* tegalį būti sudaryti prieveiksmiai tik iš būdvardžių su *-inas*: *galutinas, laikinas, visuotinas* ir kt.; bet nieku būdu nederą šalia *laikinis, paviršutinis, visuotinis* vartoti *laikinai, paviršutinai, visuotinai* ar *paviršutiniškai, vidutiniškai*. Bet kalba, net ir bendrinė, dažnai tokios logikos visai nepažįsta. Pvz. šalia *senas* gana plačiai vartojamas prieveiksmis *seniai* „prieš daug laiko, ne dabar" arba šalia *vėlus* sakoma *vėlai*, ne **vėliai*, kaip pvz. *dailiai* šalia *dailus* ir kt. Ir kalbiškai tos formos yra visai pateisinamos: *seniai* yra analogiškai sudaryta pagal *naujai* (tariama *naujei*), o *vėlai* buvo sudarytas dar tada, kai dabartinio *vėlus* vietoj dar tebebuvo *vėlas*, panašiai kaip *klaĩkas, pìgas, rūgštas, sūras, šaūnas* (dabar *klaikùs, pigùs, rūgštùs, sūrùs, šaunùs*). Ne kas kita yra ir pvz. prieveiksmiai *galutinai, laikinai, paviršutinai, visuotinai*: jie, aišku, buvo pradėti daryti ir dar dabar plačiai sudaromi iš būdvardžių su *-inas*. Tokie būdvardžiai, kaip *vidutinas, viršutinas, visuotinas*, sutinkami dar mūsų senųjų ar senesniųjų raštų kalboj, o *galutinas, laikinas* šalia *galutinis, laukinis* dar ir dabar tebevartojami; plg. dar senesnes lytis *mẽdinas* „miškinis, laukinis" (pvz. m e d i n a s i s balandis, m e d i n o j i antis), *sidābrinas, vãrinas* ir *medìnis* „(se-

**vėliai* = galima, bet nevartojama forma (užuot *vėlai*).

niau dar) miškinis, laukinis; (dabar) iš medžio padarytas", *sidabrìnis, varìnis* (žr. ŽD 245). Dabartinėj bendrinėj kalboj vis dažniau vartojami būdvardžiai su *-inis*, bet kaikurių iš jų dar gajūs tebėra ir prieveiksmiai su *-inai*. Pvz. dabar vis dažniau vartojamas būdvardis *visuotinis*, o *visuotinas* pamažu traukiasi iš apyvartos, tačiau prieveiksmis *visuotinai* daugelio lygiai vartojamas šalia nykstančio *visuotinas*, tiek šalia įsigalinčio *visuotinis*, nes priev. *visuotiniai* žmonių kalboj daug kur visai nepažįstamas. Plg. dar *atsitiktìnis*: *atsitiktinaĩ* (ne *atsitiktiniai*) ir kt. Toliau žr. *Draugas*, 1968, nr. 176 (šeštadienio priedas).

Šia proga L. Dambriūnas dar rašo: „Adverbs of this type (with the ending *-iniai*) are firmly established, all the time more of them are developing, but they are being suppressed by those linguists who recognize only formations created in the past and disregard the trend of the present. This fact shows that linguists can not only help in the formation of the standard language, but that they can also hamper and hold back its normal formation" (*Baltica in honorem Johannis Otrębski*, Białystok, 1966, 48 p.). Arba: „Galima sutikti, kad seniau tokių prieveiksmių iš tikrųjų buvo nedaug, bet negalima sutikti su iš to fakto daroma išvada: kadangi jų seniau buvo nedaug, tai nei dabar, nei ateity negali būti daugiau. Tokia pažiūra iš tikrųjų būtų nemoksliška" (GK 1967, IV 49). Bet kaip čia iš tikrųjų yra? Ar L. Dambriūnas kalbamųjų prieveiksmių vartoseną yra plačiau, iš pagrindų tyręs ir jau visai tikrai gali pasakyti, kad jie jau yra *firmly established?* Kaip matėme, K. Ulvydas visai priešingai galvoja. Toliau: ar jis, L. Dambriūnas, šį dalyką vietomis gana mechaniškai svarstydamas, gali kalbėti apie mūsų didžiuosius kalbininkus, kaip apie mūsų bendrinės kalbos raidos *hamperer'ius*? Argi J. Jablonskis, kuriam daugiausia rūpėjo ne mūsų kalbos praeitis, bet dabartis, visai nesuprato ir nejuto savo laikų bendrinės rašomosios kalbos dalykų, ypač prieveiksmių su *-iniai* vartosenos, ir tuo būdu kliudė arba sulaikė tos kalbos plitimą? Ar K. Būga visai be jokio pagrindo nelinko kalbamųjų prieveiksmių vartoti savo raštuose, nors jau tuomet spaudoj ir kt. kartais galėdavai jų sutikti? Ar J. Balčikonis, daugiausia rūpindamasis šių dienų žmonių kalba, kaip

reikiant negalėjo matyti šių dienų bendrinės kalbos linkmės? Ar DLKŽ autoriai ir redaktoriai buvo tokie trumparegiai ir nepažangūs, kad šalia *begaliniai* „be galo" vartoja tik *atsitiktinai, galutinai, paskutinai, paviršutinai* (ir *-iškai*), *tiesiogiai* ar *tiesiog, vidutiniškai, visuotinai* šalia *atsitiktinis, galutinis* ir *galutinas, laikinas* ir *laikinis, paviršutinis* (ir *-iškas*), *tiesioginis, visuotinis* (*visuotinas* nevartojamas)? Ar WLS sudarytojams, ypač paskutiniuose tomuose, irgi nerūpėjo lietuvių bendrinės rašomosios kalbos dabartis, ir jie sąmoningai ar nesąmoningai yra vengę prieveiksmių su *-iniai*, jeigu vartoja tik *laikinai, paviršutinai* (ir *-iškai*), *tautiškai, vidutiniškai, visuotinai*, o priev. *viršutiniai* „ausserlich, oberflächlich" šalia *viršutinis* laiko tarmybe? Argi K. Ulvydas, teigdamas, kad dabartinėj lietuvių kalboj paprastai nedaroma prieveiksmių su *-iniai*, normos atžvilgiu jų darybos klausimas, rodos, esąs visai aiškus ir pačios kalbos išspręstas, nors šnekamojoj inteligentų kalboj ir šiaip neredaguotuose bei menkai redaguotuose raštuose ir spaudoj vis dar pasitaiką tokių nenorminių darinių, — ar, tai teigdamas, jis rodo visišką neatidumą lietuvių bendrinės (literatūrinės) kalbos dabarčiai ir gal ateičiai?

Kaip anksčiau, taip ir dabar dėl prieveiksmių su *-iniai* aš galvoju šitaip. Priesagų *-inis* ir *-iškas* būdvardžiai, kurie savo pagrindinėmis reikšmėmis daugiausia skiriami žmonių ir šiaip geresnių raštų kalboj, tomis reikšmėmis skirtini ir dabartinėj bendrinėj kalboj, nes jų skyrimas sudaro būdingą mūsų kalbos ypatybę ir praktiškai yra naudingas. Kadangi priesagos *-inis* būdvardžiai, su mažomis išimtimis, tebėra santykiniai, priklausomybiniai ir iš jų apskritai nelinkstama sudarinėti prieveiksmių, tad ir jų darysenos nereikėtų laikyti teiktine bendrinės kalbos norma. Ypač reikėtų vengti šabloniškų prieveiksmių su *-iniai*, kurie dažnai nusmelkia daugelio kitų atitinkamų žymiai geresnių ir prasmingesnių prieveiksmių vartoseną, ypač jų įvairumą ir vaizdingumą, ir tuo būdu pačią vartoseną dar daugiau suniveliuoja, tiesiog sugremėzdina. Galimas daiktas, kad ateity priesagos *-inis* būdvardžiai daugiau pasidarys kokybiniai, ir iš jų tuomet bus galima daugiau susidaryti prieveiksmių su *-iniai*, bet dabar šios linkmės, šiaip ar taip, dar nepastebime; jų dalinis vartojimas

spaudos kalboj ir kt. dar nesudaro visuotinės mūsų kalbos linkmės. Todėl dabartinėj bendrinėj kalboj prieveiksmių su *-iniai* vietoj pravarčiau vartoti atitinkamus aiškesnius, įprastesnius, būdingesnius prieveiksminius darinius, pvz.: visas kraštas jau e k o n o m i š k a i (ne e k o n o m i n i a i) atsigavo; sąlygos jau i š e s m ė s (ne e s m i n i a i) pasikeitusios; jis i š i š o r ė s (ne i š o r i n i a i) nekaip atrodo; šis veikalas m o k s l i š k a i (pagal mokslo reikalavimus, ne m o k s l i n i a i) gerai parašytas; mes iš p r i n c i p o (ne p r i n c i p i n i a i; plg. i š p a g r i n d ų) sutinkame; šio autoriaus kūrinys gerai apdorotas s t i l i s t i š k a i (pagal stilistikos reikalavimus, ne s t i l i s t i n i a i); reikia viską t e o r i š k a i (t. y. kaip teorija rodo ar reikalauja, ne tariamai t e o r i n i a i) įrodyti; jis viską t i e s i o g i a i (arba t i e s i o g, ne t i e s i o g i n i a i) į akis sako, t. t. Prieveiksmių *konstruktyviniai, moraliniai* vietoj tepatartina vartoti *konstruktyviai, moraliai*, nes būdvardžiai *konstruktyvinis, moralinis* šalia *konstruktyvus, moralus* yra tokie pat rūšiniai, kaip ir pvz. *rūgštinis, saldinis* šalia *rūgštus, saldus*, bet lig šiol, rodos, dar niekas nėra nei mėginęs sudaryti prieveiksmius *rūgštiniai, saldiniai. Psichiniai nesveikas* žmogus be jokios sunkenybės gali būti *nesveiko proto* ar *psichiškai nesveikas žmogus.* Šalia *atsitiktinis, paviršutinis, visuotinis* ir kt. vien dėl dirbtinės analogijos neturėtų būti laikomi tariamai netaisyklingais dariniais ir *atsitiktinai* (*atsitiktiniai* man dar neteko girdėti), *paviršutinai* (ar *-iškai*), *visuotinai* (bendrinėj kalboj jau įsigalėjusi lytis) ir kt. Kaip rodo rečiau vartojamieji (tarminiai) prieveiksmiai *paviršutiniai* bei *vidutiniai*, galėtų būti vartojama ir *vidujiniai*; bet kadangi būdvardis *vidujinis* „vidaus, vidinis, vidujis" tėra santykinis, tai *vidujiniai* vietoj prireikus būtų galima vartoti ir *vidujiniškai*, jei *vidujinis* savo reikšme galėtų prilygti *vidujiniškas*, panašiai kaip *paviršutinis* šalia *paviršutiniškas* ir kt. Kad priev. *vidujiniai* galėtų būti pakeistas prieveiksmiu *vidujai*, kaip kad pagal J. Jablonskį galvoja E. Valiulytė, KK 1967, XII 45, neatrodo labai įtikinama, nes iš tokių būdvardžių, kaip *dangùjis* „dangaus, danginis", *paskùjis* „paskutinis", *vidùjis* (žem. *viduõjis*) „vidinis, vidurinis, vidutinis" ir kt. visai nesusidaroma prieveiksmių; plg. dar ŽD 67.

VI. Bendrinės kalbos santykiai su liaudine ir kalbiniai taisymai Lietuvoje

GK redakcija savo pirmutinėj pratarmėj (1933 m.) tarp ko kito rašė: „GK rūpinsis praktiniais kasdieniais lietuvių bendrinės, rašomosios ir šnekamosios, kalbos ir stiliaus dalykais. Ji nori būti plačiosios rašto visuomenės ne tiek peikėja, kiek patarėja. Stengsimės patarti paprastai, be grynosios kalbotyros gudrybių, bet visus savo patarimus košime per tankų tarpusavio kritikos sietą.

„Į kalbą mes žiūrime sociologiškai. Kalba, kaip ir kiti bendrinio gyvenimo reiškiniai, veikiama tų pačių socialinių dėsnių. Dėl to liaudies kalba mums nėra absoliutinis kalbos kultūros mastas; iš jos, mūsų nuomone, kultūrinę kalbą galime tik išsiugdyti. Taigi „Gimtajai Kalbai" rūpės ne tik bendrinės kalbos žmoniškumas, bet ir kultūrinis jos pažangumas. Kartais visiško lieko kalbos lytingumo ir žodingumo (gandro vardų!) mes nebranginame".

Po dvejų metų naujoji, persitvarkiusioji, GK redakcija 1935 m. pratarmėje savo tolimesnę programą šiaip dėstė: „Visų pirma ji (t. y. redakcinė komisija) stengsis, kad šis laikraštis taptų nuolatiniu bendrinės, rašomosios ir šnekamosios, kalbos kelrodžiu. Todėl ji rūpinsis ne tik atskirais praktiniais tos kalbos dalykais, keldama juos aikštėn ir nurodydama jų gerumą arba ydingumą, bet stengsis ugdyti ir tos kalbos jausmą, kuris svetimųjų įtakų dabar naikinte naikinamas, ypač miestuose. Komisija yra tos nuomonės, kad bendrinės kalbos vartosenos negalima sėkmingai kultivuoti vien tik peikiant visuomenę dėl tos kalbos darkymo ir atskirus netaisyklingumus jai prikišant. Ne, pastovesnio bendrinės kalbos taisyklingumo, sklandumo ir gražumo platesnę visuomenę galime išmokyti tik ugdydami joje tos kalbos pajautimą ir auklėdami joje tam tikras kalbines manieras, kurios ilgainiui gali tapti nebeverčiamais bendrinės kalbos taisyklingumo kriterijais. O visa tai galima padaryti tik gerai nujaučiant ir protu suprantant būdinguosius mūsų bendrinės kalbos raidos polinkius ir jų pasireiškimą praktikoje... Taigi GK pobūdis bus praktinis, bet jos pagrindai, nors ir be grynosios kalbotyros gudrybių dėstomi, bus griežtai derinami

su pasiektais, jau neabejojamais kalbos mokslo rezultatais, ir dėl to niekuo arba menkai pagrįstų samprotavimų bus vengiama". Apie tolimesnį LKD ir GK programinį nusistatymą plačiau rašyta pirmame šio straipsnio skyriuje.

Šias pastangas gana savotiškai įvertino St. Keinys, tarp ko kito šiaip rašydamas: „GK kalbininkai jau pirmajame numeryje pasiskelbė esą naujų pažiūrų į literatūrinę kalbą, tuo save prieštpastatydami K. Būgos ir J. Jablonskio tradicijai".

„GK žurnale iškeltas liaudies ir literatūrinės kalbos priešingumas yra būdingas kapitalistiniam visuomenės vystymosi laikotarpiui, nes dėl menko liaudies masių išsilavinimo literatūrinė kalba iš tikrųjų nėra visos visuomenės kalba... Be abejo, iš čia ir sekė tarpais net niekinamoji GK kalbininkų pažiūra į liaudinę kalbą. Šis išdidumas, iš aukšto žiūrėjimas į liaudies kalbą, buvęs toks svetimas K. Būgai, J. Jablonskiui ir kitiems vyresniosios kartos inteligentams, tapo suponėjusių, buržuazijos išauklėtų ir išlaikomų inteligentų programa" (*Kalbotyra*, 1967, XVIII 26).

Į šitokį propagandinį rašymą, kad ir paskelbtą Lietuvos augštųjų mokyklų mokslo leidinyje, dalykiškai nedaug ką galima atsakyti, todėl aš čia nieko nei tiesinsiu, nei ginsiu — tegul patys faktai už save kalba. Pirmoji GK pratarmė, kiek žinau, parašyta žinomo kalbininko, gal kiek liaudine frazeologija: „Kartais visiškai lieko kalbos lytingumo ir žodingumo (gandro vardų!) mes nebranginame". Bet šiaipjau, imant visą šią pratarmę ištisai, nėra jau taip baisiai nusidėta tikrovei. Kaip kitų tautų, taip ir mūsų bendrinė kalba, kaip jau esu minėjęs, nėra ir negali būti liaudies kalbos kopija: liaudies kalba tėra vietinė (lokalinė) kasdieninio gyvenimo tarpusavio susižinojimo ir pasireiškimo priemonė, o bendrinė kalba yra visuotinė visos tautos, viso krašto ne tik tarpusavio susižinojimo, bet drauge ir kultūros bei civilizacijos kalba, kuri yra iš liaudies kalbos išaugusi ir kuriai liaudies kalba toliau pasilieka vienu iš svarbiausiųjų jos turtinamųjų šaltinių. Ši kalba pagal savo paskirtį, uždavinius ir pobūdį ilgainiui pasidaro savaiminė sistema, daug kur nebesutampanti su liaudine kalba, bet visai nuo jos ir neatitrūkstanti. Ir lietuvių bendrinė kalba, turėdama artimus san-

tykius su liaudine, daugeliu atžvilgių galėjo pasilikti gyva, natūrali, nesustabarėjusi, artima platesniajai visuomenei ir tuo pat metu tinkama specialiniams, intelektualiniams dalykams nusakyti. GK redaktoriai visus savo sprendimus pirmiausia remdavo žmonių ir geresnių kalbinių šaltinių duomenimis. Ir aš pats, daugiau domėdamasis bendrinės kalbos žodžių daryba, tuojau pastebėjau, kad šios darybos mes negalime kaip reikiant tvarkyti ir remtis keliais žinomais, daugiausia savo krašto ar atsitiktinai sumedžiotais ar mūsų pačių susidarytais pavyzdžiais, bet turime ją pagrįsti visos žmonių kalbos duomenimis; todėl, turėdamas prieš akis mokslinį ir drauge praktinį tikslą, aš šiam reikalui ir ėmiausi rašyti savo ŽD. Taigi kalbėti apie žmonių kalbos paniekinimą, žiūrėjimą į ją iš augšto kalbininkui tyrinėtojui yra beveik tas pat, kaip tuščiai pūsti dūmus į pašelmenius. Iš kitos pusės, liaudinėj kalboj yra tiek daug visokiausių konkrečių, niuansinių, vaizdingų darinių, kad jų ir norėdamas visų negalėtum bendrinėj kalboj pavartoti; antra vertus, daugelis jų bendrinei kalbai, bendriniam susižinojimui ir nevisados reikalingi. Tik pažiūrėkime, kiek mūsų kalboj yra *keikūno* variantų: *keikãzas, keikéjas, keikìkas, keikiniñkas, keiklỹs, keiksminiñkas, keiksminỹs, keiksnà, keiksnỹs, keiktùvas, keikūnáitis, keikuonìs, keikùtis, keĩkviša* ir kt. Iš šios daugybės variantinių darinių bendrinėj kalboj paprastai pasirenkami tik įmanomesni, būdingesni, savo daryba artimesni platesnei visuomenei; šiaipjau visi šios rūšies liaudiniai dariniai gali būti daugiau pravartūs literatūrinėj (literatūros), buities vaizduojamojoj kalboj. Pagaliau beveik panašių išvadų dabar prieinama ir Lietuvoj. Pvz. J. Palionis apie tai šiaip rašo: „Ilgainiui literatūrinė kalba tampa atskira, savita kalbinė sistema, kuri turi skirtingus nuo liaudies tarmės tikslus bei uždavinius. Pavyzdžiui, jei liaudies tarmė tenkina palyginti nedidelio žmonių kolektyvo tarpusavio bendravimo bei susižinojimo reikalavimus, tai literatūrinė kalba (ypač nacionalinė literatūrinė kalba) tenkina jau visos ta ar kita kalba kalbančios visuomenės reikalavimus, be to, ne vien tik bendravimo bei susižinojimo, bet ir sudėtingus kultūros bei civilizacijos reikalavimus: išreiškia abstrakčius mokslinės, filosofinės, politinės bei visuomeninės minties rezultatus.

Šitaip išplėtusi savo funkcijas, literatūrinė kalba virsta sudėtinga, iš daugelio atšakų (vadinamųjų literatūrinės kalbos stilių) sudaryta sistema" (DLK 7—8).

Ir tarybinė kalbos praktika Lietuvoje, priešindamasi St. Keiniui, rodo, kad bendrinėje kalboje apskritai raidiškai nesilaikoma liaudies kalbos. Tatai matyti ir iš K. Ulvydo su A. Lyberiu straipsnio apie *Lietuvių literatūrinės kalbos leksikos praturtėjimą tarybinės santvarkos metais* (LK III, 1958 31—110), kur, kaip jau anksčiau minėta, pabrėžiama, kad lietuvių bendrinei kalbai didelę įtaką turinti rusų kalba; o ir kaikurie judviejų suminėti ten tarybiniai lietuvių bendrinės kalbos naujadarai sukurti anaiptol ne liaudiškai. Kaip minėta, ir J. Palionis nurodo, kad bendrinė kalba neturinti tik kopijuoti liaudies kalbą.

Apskritai imant, prieškarinis ir pokarinis praktinis lietuvių bendrinės (literatūrinės) kalbos kultūros darbas turi nemaža panašumo: kaip anksčiau, taip ir dabar kalbiniai svarstymai daugiausia remiami žmonių kalbos duomenimis; rungiamasi su panašiomis problemomis; nuolat susiduriama su kasdieniniais bendrinės kalbos reikalavimais, kuriuos tenka tuojau spręsti; vis dažniau iškyla klausimas, kas yra kalbos faktas, kas tėra tik klaida, kas bendrinei kalbai tinka, o kas yra priešinga, nevartotina; kodėl šis ar tas dalykas turi būti taip, o ne kitaip aiškinamas; kuo turi būti paremtas ar pateisintas šio ar kito dalyko vartotinumas, ir t. t. Visas šis darbas gali tik tam tikrais atžvilgiais įvairuoti, pvz. savo forma, užmoju, iš dalies metodu ar naujais turimais duomenimis, bet esmė pasilieka ta pati, būtent — jei bendrinės kalbos dalykus norima svarstyti, ne kaip kam į galvą ateina, bet pagal kalbos duomenis, ir daugiau ar mažiau sieti su kalbos mokslo reikalavimais, tai noroms nenoroms nebegalima įnoringai galvoti, o reikia žiūrėti į vartoseną realiai, dalykiškai.

Kad taip iš tikrųjų yra, galima aiškiai matyti iš visos eilės faktų. Pvz. žmonių kalboj *baltiniaĩs* vadinami baltinti arba baltinami verpalai ar audeklai, o žemaičių *baliniaĩ* reiškia ne tik balinamus (baltinamus) audeklus, bet vietomis (pvz. Endriejave) ir apatinius drabužius, kurie yra balti arba baltinami; Maž. Lietuvoj, Nesselmanno ir Fr. Kuršaičio liudijimu, be to, *baltinỹs*

yra ir „akies baltymas". Todėl savo laiku, GK 1933, 106 ir 1936, 39, buvo manoma, kad *baltinių* negalima pakeisti *skalbiniais*, kurie reiškia tik skalbiamus arba išskalbtus daiktus (drabužius), nes šalia dar yra ir *juodiniaĩ* „juodi, neskalbti drabužiai". Bet štai didžiajame LKŽ šalia baltinamų arba baltintų verpalų *baltiniais* dar vadinami ir skalbiniai, kurių šaltiniais (antroje I tomo laidoje) duodami Fr. Kuršaičio vok.-liet. žodynas, Prienai (baltina, o paskui siuva b a l t i n i u s) ir Obelių liaudies daina (aš nešiosiu tais b a l t i n ė l i a i s, karūžėj būdamas). Taip pat ir A. Kuršaitis savo liet.-vok. žodyne (1968) *baltiniais* vadina ne tik baltintus verpalus (gebleichtes Garn) ir baltinamus lininius audeklus (Leinwand auf der Bleiche), bet ir skalbiamus drabužius (Wäsche, Leinenzeug). Pagal K. Ulvydą naujoji *baltinių* reikšmė „viršutiniai vyriški skalbiniai" lig šiol vis dar esanti neįprasta ir normine nepripažįstama arba dėl kitų kalbų įtakos (plg. lenkų *bielizna* ne tik baltų, bet ir spalvotų skalbinių reikšme), arba bent dėl to, kad ir lietuvių kalboje tai naujai reikšmei atsirasti susidaro tokia pat situacija, kaip kitose kalbose (LKTM 56). Kol tai kaip reikiant dar neištirta, tuo tarpu sunku pasakyti, ar ši pastaroji reikšmė yra atsiradusi dėl kitų kalbų įtakos, ar mūsų kalboj savaime susidariusi; bet pagal turimuosius duomenis visdėlto, man rodos, jau dabar, bent iš dalies, galime *skalbiniais* laikyti ir *baltinius*, t. y. baltus, išskalbtus, nesučiurintus drabužius, jų tarpe ir marškinius. Plg. dar J. Kazlauskas, *Baltistica*, 1968, IV 324.

Arba štai vėl K. Ulvydas (t. p., 55 p.) *priešistorijos* vietoj siūlo *priešistorijis*, kurį jau mini ir DLKŽ. Bet J. Kazlauskui tai nepatinka: „Juk *priešistorijis* nėra gerai padarytas žodis: kaip iš *istorija* nedarome būdvardžio **istorijinis*, o turim pasidarę *istòrinis*, taip neturėtumėm daryti ir žodžio *priešistorijis*, o tik *priešistoris*" (t. p., 323 p.). Man rodos, juodu abu labu tokiu: *priešistorijis* gali būti paremtas tokiais pavyzdžiais, kaip *Báltija — Pabaltijỹs, Jotijà. — Pajotijaĩ, Mìnija — Užminijai, Vilkijà — Pavilkijỹs* ir kt., o šalia *priešistoris* kiek anksčiau yra pasidaryta ir *proistorė* „vok. Vorgeschichte, rus. predistorija" (LE XXIV

**istorijinis* = galima, bet nevartojma forma (užuot *istorinis*).

85), J. Puzino ir kt. dar prieš karą vartota; dėl šios darybos plg. *Indrijà* (upė) — *Paĩndrė* ir kt.

Toliau K. Ulvydas taiso daugybę žodžių ar posakių, kurie didžia dalimi jau anksčiau J. Jablonskio ir kt. buvo taisomi, ir savo taisymus jis dažnai paremia rusų ar (rečiau) lenkų kalbos atitikmenimis, pvz: *apsivesti* (plg. lenkų *żenić się, ożenić się*, rusų *ženit'sia*): jų sūnus jau a p s i v e d ė (= vedė); *atsinešti į ką* (plg. rusų *otnestis' k komu, čemu*): jis šaltai a t s i n e š a (= paviršutiniškai žiūri) į savo darbą, inžinieriaus a t s i n e š i m a s į darbininkus (= elgesys su darbininkais); *gautis* (plg. rusų *polučit'sia, polučat'sia*): g a u n a s i (= susidaro) įspūdis, kas iš to g a v o s i (= išėjo), g a u n a s i (= įvyksta) visai priešingai, g a v o s i (= įvyko) trumpas susijungimas; *išpildyti* (plg. rusų *ispolnit', ispolniat'*): artistas labai tiksliai i š p i l d o (= atlieka) sudėtingus šokius, operos ariją i š p i l d ė (= padainavo) solistas N., šio kūrinio i š p i l d y m a s (= atlikimas) klausytojų buvo sutiktas su dideliu dėmesiu; *išpulti* (plg. lenkų *wypadać*): dabar tau i š p u o l a (= tenka, reikia) budėti; *išrišti* (plg. lenkų rozwiązać): *išrišti* (= išspręsti, išnagrinėti) klausimą, uždavinį, problemą; *iššaukti* (plg. rusų *vyzvat', vyzyvat'*): buržuazinė žemės reforma i š š a u k ė (= sukėlė) emigraciją; *pernešti* (plg. rusų *perenesti, perenosit'*): net vyro žuvimą fronte ji p e r n e š ė (= pakėlė) lengviau, svidrė gerai p e r n e š a (= pakelia) žiemojimą; *praeiti* (plg. rusų *projti, prochodit'*): literatūra p r a e i n a m a (= einama, dėstoma) visose aukštesnėse klasėse, jis n e p r a ė j o (= neišlaikė) konkurso; *pravesti* (plg. rusų *provesti*): Tarutis daug tikėjos iš p r a v e d a m o s (= vykdomos) žemės reformos; *pribūti* (plg. rusų *pribyt'*): p r i b u v o m e (= atvykome) į paskyrimo vietą; *priiminėti* (plg. rusų *prinimat'*): p r i i m i n ė t i (= gerti, vartoti) vaistus; *prileisti* (plg. lenkų *dopuścić*, rusų *dopustit'*): p r i l e i s k i m e (= sakykime, manykime), kad pagalbos nesulauksime; *prisiųsti* (plg. rusų *prislat'*, lenkų *przysłać*): muitinė vėl p r i s i u n t ė (= atsiuntė) 20 knygų siuntinį; *rastis* (plg. rusų *nachodit'sia*): bagažo apsauga r a n d a s i (= yra) pirmame aukšte, Dotnuva r a n d a s i (= yra) vidurio lygumos zonoje; *sekti, sekantis* (plg. rusų *sledovat', sledujuščij*): kas iš to

s e k a (= išeina)? iš to s e k a (= kyla) kita klaida, tai matome iš s e k a n č i o s (= šios) lentelės; *skaityti* (plg. rusų *sčitat'*): susirinkimą s k a i t a u atidarytu (= susirinkimą skelbiu atidarytą), šį uždavinį ji s k a i t o (= laiko) visai tinkamu, s k a i t a u (= manau), kad nereikėjo su juo taip griežtai elgtis; *stebinti* (plg. rusų *poražat'*): apsakymėlyje s t e b i n a nepaprastas meninis glaustumas (= nuostabą kelia nepaprastas apsakymėlio meninis glaustumas); *susimylėti* (plg. *zmiłować się*): s u s i m y l ė k i t e (= pasigailėkite), nebauskite jo; *tilpti, talpinti, patalpinti, sutalpinti* (plg. rusų *pomestit'sia, pomeščat'sia, pomestit', pomeščat', vmestit', vmeščat'*): laikraštyje t i l p o (= buvo išspausdintas) straipsnis, laikraštis t a l p i n a (= deda, spausdina) straipsnius, „Pergalėje" p a t a l p i n t o s (= išspausdintos) dvi novelės, salė negalėjo s u t a l p i n t i visų, norinčių į ją patekti (= salėje negalėjo tilpti visi, norintys...); *žinoti* (plg. rusų *znat'*): kinų kalbos aš n e ž i n a u (= nemoku), jis gerai ž i n o (= moka) astronomiją, aš ž i n a u (= pažįstu) žemės ūkį, t. t. Tos pat rūšies yra dar jo ir tokie taisymai: *apjungti* (plg. rusų *objedinit'*) (= suvienyti), *gerbūvis* (plg. lenkų *dobrobyt*) (= gerovė), *lygsvara* (plg. rusų *ravnovesije*) (= pusiausvyra), *neužilgo* (plg. lenkų *niezadługo*, rusų *nezadolgo*) (= netrukus), *obalsis* (plg. lenkų *okrzyk, ogłos*) (= šūkis), *vienok* (plg. lenkų *jednak*, rusų *odnako*) (= tačiau) ir kt.

Ta aplinkybė, kad šalia čia taisomų lietuviškų galima rasti ir atitinkamų rusiškų ar lenkiškų atitikmenų, žinoma, dar nerodo, kad jie būtų visados lietuvių kalbai svetimi ir todėl nevartotini. Pvz. liet. *prisirišti* „prie ko artimai pritapti, jausti kam simpatijos, kam atsiduoti" tiek savo daryba, tiek reikšme sutinka su rusų *priviazat'sia* „jausti, pajusti kam prieraišumo": *on očen' priviazalsia k svoim tovariščiam* „jis labai prisirišo prie savo draugų". Šalia šio veiksmažodžio yra dar sudaryta *príeraiša, prieraišùmas* „prisirišimas, rusų priviazannost'" ir *prieraišùs* „linkęs prie ko prisirišti, rusų priviazčivyj, vok. anhänglich". Arba štai liet. veiksmažodžiai *iššaukti, pernešti, praeiti, prisiųsti* yra ne kas kita, kaip tipiškos bendrybės, dažnai net savo reikšmėmis artimos ar sutampančios; plg. *visa valanda p r a ė j o, jau lietus p r a ė j o* (praslinko), *pamoka p r a ė j o tvarkingai*

ir *prošel celyj čas, dožd' uže prošel, urok prošel* ir kt. Lygiai taip pat, kaip kad mes galime kokius daiktus *pernešti* per kelią ar upę arba iš vienos vietos į kitą, tai gali ir rusai padaryti; plg. *perenesti čerez reku, perenesti veščі v komnatu* ir kt. Taip pat šalia rusų *prislat'* lietuvių gali būti ir *prisiųsti*, ne būtinai tik *atsiųsti*; plg. *prisiųsti* „zuschicken; als Zuschuss schicken; in Mengen zuschicken", pvz. *man prisiuntė visokių siuntinių*. Bet iš dalies kaikas yra ir kitaip: kaikurių atitinkamų bendrų žodžių reikšmės ilgainiui yra vienaip pakitėjusios lietuvių, o kitaip rusų ar lenkų kalbose, ir todėl tokia pakitėjusi slaviška reikšmė, patekusi lietuvių kalbon, dažnai esti nepritapusi, skirtinga, atrodo net svetima, nes lietuviai patys tai jau kitaip, savaip nusako arba yra linkę nusakyti. Pvz. dabar lietuvių kalboj paprastai sakoma: *p e r k ė l ė ligonį į kitą kambarį, p e r k ė l ė mokinį į augštesnę klasę, reikia žodį iš vienos eilutės p e r k e l t i į kitą*, o rusų kalboj pasakoma ir *p e r e n e s t i delo v sud* „perkelti bylą į teismą", *p e r e n e s t i slovo na novuju stroku* „perkelti žodį į naują eilutę", *p e r e n e s t i zasedanije* (t. y. paskirti kitam laikui posėdį), *p e r e n e s t i bolezn'* „iškęsti, ištverti ligą" ir kt. Ši pastaroji reikšmė duodama ir WLS žodyne (*pernešti* „standhalten, ertragen, aushalten"; pavaizduojamųjų sakinių neduodama) bei DLKŽ (*pernešti* „pakelti, pakęsti, pergyventi": sunku tą nelaimę *pernešti*). Semantiškai galvojant, *pernešti* dėl galėjimo galėtų būti ir perkeltinės reikšmės, visai panašiai, kaip kad pvz. *pakélti* gali reikšti ne tik „auf-, emporheben, aufheben, erheben; to raise, to lift, to heave", bet ir „aushalten, ertragen, vertragen; to bear, to endure, to suffer", t. y. galima *pakelti* ne tik kokį fizinį daiktą, bet ir pvz. kančią, vargą, nelaimę ir pn. Bet, susipažinus su daugiau faktų, pasirodo, kad lietuvių kalboj daug gyvesni ir vaizdingesni kaip *pernešti* yra veiksmažodžiai *išlaikyti, ištverti, pakelti, pakęsti, iškentėti*: ligonis jau n e b e i š l a i k y s (jo padėtis kritiška, jis tikrai mirs); jis ligą (nelaimę) lengvai p a k e l i a; aš daug baimės i š k e n t ė j a u; silpnas žmogus negali p a k ę s t i nei šalčio, nei šilimos; taip skauda dantį, kad nebegaliu i š t v e r t i; to skausmo ilgiau n e b e i š t v e r s i u, ir t. t.

Visai panašus, tik kiek komplikuotesnis dalykas yra *pildyti*,

išpildyti. Pagal savo darybą *pildyti* reiškia „daryti, kad būtų pilnas"; plg. *kiurdyti* „daryti, kad būtų kiauras" ir kt. Bet jau nuo senesnių laikų, ypač bažnytinėj kalboj, *pildyti, išpildyti* dažnai vartojama ta pačia reikšme, kaip lenkų *pełnić, wypełnić, wypełniać*, rusų *ispolnit', ispolniat'* (*pildyti, išpildyti* valią, įsakymą, paliepimą ir kt.), ir ši vartosena, kaip aiškiai rodo šio žodžio istorija, yra skolintinė, ne sava. Rusų *ispolnit'* yra dvejopos reikšmės: „pripildyti ką ko nors" ir „įvykdyti, įgyvendinti; atlikti": *ispolnit' serdce nadeždoj* (arba *nadeždy*) „pripildyti širdį vilties" ir *ispolnit' prikaz, želanije* „įvykdyti įsakymą, norą", *ispolnit' rol'* „atlikti, vaidinti vaidmenį (arba rolę)", *ispolnit' tanec* „atlikti šokį". Bet lietuvių bendrinei kalbai pirmoj vietoj teiktina *eiti, atlikti pareigas, laikyti, vykdyti įstatymą, sutartį, laikyti, tesėti žodį, pažadą* (plg. kas pažadėta, bus ir i š t e s ė t a), ne šabloniškai, kaip kad rusų kalboj yra, *pildyti pareigas, įstatymą, sutartį, duotą žodį, pažadą, valią* ir daug ką kita. Žinoma, vaizduojamojoj kalboj nevisados bus galima išvengti ir tokių populiarių posakių, kaip *jo svajonės išsipildė* (geriau — į v y k o) ir kt.

Dar skyrium tenka paminėti *prileisti* „daryti prielaidą, manyti, ang. to suppose, to presume, to assume, to take for granted, vok. annehmen, voraussetzen", kuris iš dalies atitinka ne tiek rusų *dopustit'* (d o p u s t i m, čto eto tak), — nenorėdamas vartoti *daleisti*, J. Jablonskis tam reikalui kartais vartodavo ir *prileisti*, — kiek *predpoložit'* (verstas iš vok. *voraussetzen*) „daryti prielaidą, daryti, kas galima, dopustit' vozmožnost' čego-nibud'" (*p r e d p o l o ž i m*, čto ty prav). LKŽ VII 288 veiksmažodžio *prileisti* „manyti, teigti" pavyzdžių teduoda iš *Bendrosios filosofijos terminijos*: ne visa, ką žmonės p r i l e i d ž i a, yra hipotezė; kiekviena p r i e l a i d a p r i l e i d ž i a arba teigia tam tikrą tiesą. Taigi tiek *prileisti*, tiek *prielaida* „priimamoji, prileidžiamoji sąlyga, mintis, premisa, vok. Voraussetzung, prc. supposition, prémisse, rus. predpoloženije, predposylka" reiškia tam tikras specialias sąvokas, ir todėl jų specialioj, ypač mokslinėj, kalboj neįmanoma žymėti vien tik veiksmažodžiais *manyti* ar *tarti*; šiuos pastaruosius žodžius galima dažniau vartoti kasdieninėj, šnekamojoj kalboj.

Taip pat kiek abejonių kelia K. Ulvydo nuomonė apie *sekti, sekantis*. Pats veiksmažodis *sekti*, tiesa, atitinka rusų *sledovat'*, vok. *folgen*; plg. *sledovat' mode — sekti madą, sledovat' učiteliu — sekti mokytoją ar mokytoju, sobytija sledujut odno za drugim* „įvykiai seka vienas kitą (arba vienas paskui kitą)" ir t. t. Bet lietuvių kalbai visai netinka, kaip teisingai ir K. Ulvydas pastebi, vartoti *kas iš to seka? — čio iz etogo sledujet? iš to seka kita klaida — iz etogo sledujet drugaja ošibka* ir kt. Tai yra ne kas kita, kaip pliki vertimai; lietuviškai geriau sakyti: *kas iš to išeina? iš to kyla* (*atsiranda*) *kita klaida* ar pn. Taip pat visai netinka tokius rusų impersonalinius posakius, kaip *ne sledujet tak postupat'* ir kt., versti *neseka taip elgtis*; daug geresnis pakaitas yra: *taip netinka* (*nedera*) *elgtis*. Bet K. Ulvydas jau be reikalo vengia rusų *sledujuščij* versti *sekantis* „kuris seka, eina po ko nors, vok. folgend": *sekanti* diena (ir DLKŽ vartojama) yra diena, kuri tuojau viena po kurios kitos seka, der (darauf) folgender Tag, ne *kita* diena, kuri gali būti ir ne tuojau po kurios kitos dienos. Taigi *kitas ir sekantis* iš tikrųjų yra skirtingų sąvokų žodžiai, todėl juos reikėtų skirti ir bendrinėje kalboje.

Šiaipjau kiti K. Ulvydo taisymai yra seni, jablonskiniai, ir jie dar šiais laikais tebegalioja. Pvz. lietuvių sangrąžinis veiksmažodis *atsinešti* reiškia „ką su savim iš kur kitur atnešti, mitbringen", o rusų *otnestis', otnosit'sia* reiškia „vienokiu ar kitokiu būdu su kuo elgtis, manyti, būti kokios nuomonės apie ką": on chorošo o t n o s i t s i a k svojim gostiam „jis gerai elgiasi su savo svečiais, jis gerai žiūri savo svečių, he is treating his guests kindly"; on serjezno o t n o s i t s i a k svoim obiazannostiam „jis rimtai žiūri į savo pareigas" ir t. t. Tačiau tokie posakiai, kaip *jis gerai a t s i n e š a prie savo svečių* ir kt., yra aiškūs vergiški vertimai, ir mūsų kalbai visai netinka. Stebėtina, kad šios rūšies posakių vis dar ir dabar pasitaiko. Arba štai vėl liet. *pravesti* visų pirma reiškia „vesti pro ką nors, pro šalį, hindurchführen, vorbei, — vorüber führen"; bet, kaip rodo šio veiksmažodžio vartosena, aiškiai nematyti, kad iš šiokios ar panašios reikšmės lietuvių kalboj būtų natūraliai išriedėjusi „vykdymo, atlikimo, padarymo ir pn." reikšmė, kurią

gana aiškiai galime pastebėti rusų kalboj, plg. *provesti svoji ideji v žizn', svoje postanovlenije, bol'šuju rabotu, zasedanije, bojevuju operaciju, sledovanije* ir kt. Rusams tai yra taip gyva, kad jie gali pasakyti ir *bol'noj provel noč' spokojno* „ligonis p r a l e i d o (ne pravedė!) naktį ramiai", *on veselo provel prazdnik* „jis linksmai praleido šventę", *jego ne provedeš'* „jo neapgausi" ir kt. Antra vertus, programos, plano, operacijos, įstatymo, rinkimų, nusistatymo, tardymo *pravedimas* lietuvių asociaciniu būdu paprastai nesiejamas su vedimu: aiškiau ir vaizdingiau jie *programą, operaciją, tardymą atlieka, įstatymą, rinkimus vykdo, laiką, šventes praleidžia* ir kt.

Veiksmažodžiai *mokėti* „galėti, sugebėti ką daryti, können, to know, to have skill in" ir *žinoti* „turėti galvoje, būti susipažinusiam su kuo, suprasti, wissen, kennen, to know, to have knowledge of, to be informed about, to be aware of": vaikas jau m o k a poterius (juos jau atmintinai kalba); jis jau m o k a gerai lietuviškai (gali gerai lietuviškai kalbėti); mokinys jau i š m o k o savo pamokas; senelis m o k ė j o daug pasakų (galėjo jų daug papasakoti); kaimo bernai dažnai n e m o k a gražiai elgtis; bet: aš viską ž i n a u iš patyrimo; visi nori ž i n o t i, kur kas atsitinka; greitai pasensi, kad daug ž i n o s i; mes to visai ir n e ž i n o j o m e; ėjo keleivis, n e ž i n o d a m a s kelio, ir paklydo; jis gerai ž i n o savo vertę. Kaip iš šių ir daugelio kitų pavyzdžių matyti, kalbamųjų veiksmažodžių reikšmių skirtumas, atrodo, gana aiškus, bet jų skyrimas praktikoj kartais priklauso nuo šiokios ar kitokios interpretacijos. Pvz. K. Ulvydas sakinį *jis gerai žino astronomiją* taiso į *jis gerai moka astronomiją*; panašiai samprotauja ir WLS (II 102 s. v. m o k ė t i) autoriai. Bet L. Dambriūnui neatrodo, kad *jis žino astronomiją* reikėtų taisyti į *jis moka astronomiją*: „Jei kas žino astronomijos dėsnius, faktus, tai ir reikia sakyti *žino*, ne *moka* astronomiją. Plg. *jis žino to miesto istoriją, žino geografiją*, t. y. žino tų mokslų faktus. Bet: *mokinys m o k a istorijos pamoką*, t. y. gali ją papasakoti" (GK 1968, 18 p.). Tačiau man rodos, kad tas, kas jau yra ne tik susipažinęs su astronomija, bet ją kaip reikiant ir išstudijavęs, ne tik atsimena, bet ir sugeba astronomijos dėsnius, faktus panaudoti savo, ypač moksliniame, dar-

be, gali jau ir *mokėti* astronomiją. Plg. dar: aš ž i n a u daugybę kalbų (šiek tiek turiu ir žinių apie jas), bet jų visų n e m o k u (t. y. negaliu jomis visomis kalbėti); galima daug ką ž i n o t i, bet ne viską m o k ė t i.

Veiksmažodžiai *apjungti* ir *apvienyti* pagal darybą savo reikšmėmis gali taip santykiauti su *sujungti, suvienyti*, kaip pvz. *aprinkti, aprišti* su *surinkti, surišti*. Bet rusų *objedinit'* „sudaryti vienybę, vieną visumą iš ko nors; splotit'" kaip tik reiškia ne „apjungti, apvienyti", bet „sujungti, suvienyti: naudingiau yra mažus ūkius s u j u n g t i (= objedinit') į didesnius; visas žemes s u j u n g ė (ne apjungė) į vieną valstybę; visus taikos šalininkus reikia s u j u n g t i, s u v i e n y t i. Šia reikšme čia *apjungti* ar *apvienyti* yra ne kas kita, kaip rusų kalbos vertimas. Plg. A. Žirgulys, KK 1967, XII 8. Taigi K. Ulvydas tai ne be reikalo taiso, kaip kad L. Dambriūnas, GK 1968, 18 p., galvoja.

VII. Rusų kalbos įtaka lietuvių bendrinei kalbai ir tolimesnė tos kalbos raida

Pokarinės lietuvių bendrinės (literatūrinės) kalbos vartosenos, taip pat jos kriterijų bei normų, ypač nevartotinų dalykų supratimas, kaip jau galėjome pastebėti, iš esmės nesiskiria nuo prieškarinio tų pat dalykų supratimo; yra tik kiek atskirų dalykų įvairesnės interpretacijos atvejų, ypač turint naujesnių duomenų ir jais remiant savo išvadas, bet kokio nors „šuoliavimo" visai nėra. Viena, kas tikrai yra nauja, tai rusų kalbos įtakos suintensyvėjimas lietuvių kalboje, kaip ir kitose tarybinių kraštų kalbose. Rusų kalbai dominuojant visoj Tarybų Sąjungoj, neišvengiamai iš jos (t. y. rusų kalbos) į visas kitas tarybinių tautų kalbas patenka ir visos svarbiausios tarybinės (komunistinės) sąvokos, kurios pirmiausia susiformavo toj pačioj rusų kalboj, o drauge su tomis sąvokomis atkeliauja ir jų pavadinimai — atitinkami rusų kalbos skoliniai arba jų vertimai.

Šitokį rusų kalbos vaidmenį jau anksčiau yra įžiūrėję ir kaikurie patys rusų mokslininkai. Pvz. žymus rusų kalbininkas akademikas V. V. Vinogradovas jau 1945 m. savo knygelėj *Velikij russkij jazyk* rašė apie rusų kalbos didingumą ir jos pa-

saulinę misiją. „Rusų kalba, — sako jis, — kaip didžios kultūros kalba, yra idealas ir pavyzdys kitų tautybių kalboms. Jos imasi iš rusų kalbos leksiką ir frazeologiją, susijusią su marksizmo-leninizmo idėjomis, su socialistinės statybos procesu" (158 p.). Arba: „TSRS ribose rusų kalba kitų tautų kalboms tapo naujų sąvokų, naujos tikrovės įprasminimo sistemos šaltiniu, galingu rezervuaru" (159 p.). Ir visa ši įtaka pagal jį pasireiškia šiais penkiais būdais: 1. plečiant rusų, ypač naujų tarybinių raiškų įtakos sferą; 2. greitai plintant tarybiniams žodžiams ar posakiams (sovietizmams) iš vienos kalbos į kitą; 3. per rusų kalbą pasisavinant pagrindinį tarptautinės leksikos fondą; 4. apskritai, stiprėjant kalbinės internacionalizacijos, ypač tarybinio kalbinio tarptautiškumo linkmei; 5. tą tarptautiškumą pritaikant pasaulinei kultūrai bei civilizacijai per liaudinį rusišką jo įvertinimą, per rusišką jo suvokimą (v narodnoj russkoj ocenke, v russkom vosprijatij). Pati rusų kalba, nuo senų senovės plitusi visai savaimingai ir per amžius neikiek nepasidavusi svetimųjų kalbų asimiliacijai, dabar, naujose aplinkybėse, atliekanti ideologinio vadovo misiją ir drauge esanti galingas dvasinės rusų tautos vienybės veiksnys (mogučij faktor duchovnogo jedinstva russkogo naroda). „Ji plinta, — rašo jis toliau, — ne tik kaip gimtoji rusų tautos, bet ir kaip tarptautinė socialistinės kultūros ir tarybinio valstybiškumo kalba" (170 p.).

Beveik panašiai vertina rusų kalbos vaidmenį ir kaikurie dabartiniai Lietuvos kalbininkai. „Lietuvių ir rusų kalbų santykiai, prasidėję dar žiloje senovėje ir vystęsi visoje tų tautų istorijos eigoje, — rašo A. Lyberis ir K. Ulvydas, — niekada nebuvo nutrūkę. Bet ypač jie suintensyvėjo tarybinės santvarkos metais, kai susidarė geriausios sąlygos visų tarybinių tautų kultūrai, socialistinei savo turiniu ir nacionalinei savo forma, klestėti ir augti" (LK 1958, III 37). Ir toliau: „Visų Tarybų šalies kalbų bendravimo, jų turtėjimo ir tobulėjimo srityje ypatingas, vadovaujamas vaidmuo tenka rusų kalbai. Rusų kalba, visų tautų bendravimo priemonė, įvairiopai padeda tų tautų kalboms turtėti. Visų pirma ji įneša į kitų tarybinių tautų kalbas, jų tarpe ir į lietuvių kalbą, naujų sąvokų, naujų idėjų, naujų socialis-

tinio gyvenimo reiškinių. Visoms toms naujovėms pavadinti mes ieškome savo kalbos medžiagoje atitikmenų, dažnai jau kalboje esantiems žodžiams suteikiame naujas reikšmes arba kūrybiškai pasidarome visai naujų žodžių ir žodžių junginių, tuo turtindami ir darydami dar veiksmingesnę literatūrinę kalbą" (t. p.). Toji rusų kalba pasireiškia įvairiose srityse: „Progresyvi rusų literatūrinės kalbos įtaka lietuvių kalbai iškyla ne vien tik kuriant marksizmo-leninizmo mokslo terminologiją bei tvarkant šios srities veikalų kalbą, bet ir ugdant visų kitų mokslo sričių (žemės ūkio, medicinos, technikos, ekonomikos, geologijos, geografijos ir kt.) terminologiją ir norminant tų sričių veikalų kalbą" (t. p., 41 p.).

Šių autorių yra gana savotiškas galvojimas apie lietuvių ir rusų kalbų santykių tolydumą nuo pat žilosios senovės ligi šių laikų. Kaip žinoma, rytiniai baltai, jų tarpe ir lietuviai, jau yra turėję santykių su senovės rusais ir iš jų turi pasiskolinę gana senų skolinių; plg. latvių *dukurs* „šeškus", *kuŕts* „medžioklinis šuo, kurtas", *duõma* „mintis, nuomonė, dūma" ir kt.; liet. *kùmetis, lénkas, tuřgus, uñguras, pipìras, šiĺkas* ir kt. Bet senovės rusai nėra dabartiniai rusai, nes tais laikais, kada minėtieji žodžiai buvo skolinami, anų laikų rusai veikiausiai dar nebuvo suskilę dabartinėmis šakomis — gudais, arba baltarusiais, ukrainiečiais ir didžiarusiais, arba dabar dažnai tiesiog rusais vadinamais. Vėlyvesniais amžiais lietuviai jau daugiau tiesiogiai santykiavo su gudais, ne dabartiniais rusais; tai aiškiai rodo senieji gudiški lietuvių kalbos skoliniai. Dar vėliau, po Lietuvos krikšto ir ypač po Lietuvos Lenkijos unijos, lietuviai ėmė daugiau susidurti su lenkais, ir todėl paskesniais amžiais į lietuvių kalbą priplūdo apsčiai visokių lenkybių (polonizmų), iš dalies grynai lenkiškų, bet nemaža dalimi ir per lenkų kalbą iš Vakarų Europos kalbų atėjusių svetimybių, pvz.: *ãkrentas* (senesnis gudų *ãkrūtas*), *altõrius, ãniolas, apãštalas, apierà, arendà, bonkà, cinamõnas, čỹščius, kapeliõnas, kãštas, kiẽlikas, kliõštorius, kuknià, kulkà, lémpa, mùlas, peklà, põpierius, pópiežius, provà, rõtušė* ir kt. Ir tik pačiais vėliausiais laikais, ypač XIX amžiuj ir XX a. pradžioj, ligi I pasaulinio karo, lietuvių kalboj ėmė rastis pačių naujausių rusiškų skolinių, geriau pasakius,

tikrų barbarizmų, pvz.: *abieščikas, načalnikas, obyvatelius, poručikas, praporščikas, sledovatelius, saldotas, ujiezdas, volastis* ir kt.

Po II pasaulinio karo, įvedus Lietuvoj tarybinę (komunistinę) santvarką, prasidėjo pati naujausia, tarybinė, rusų kalbos įtaka. Visų pirma, kaip iš šios knygelės III skyriaus matyti, šiuo laiku iš rusų kalbos verste išsiversta arba pagal rusų kalbos modelius susidaryta daugybė naujų įvairių žodžių, pvz.: *išdarbis, įsisavinti, pravaikšta, savieiga, visureigis*, taip pat *bandymininkas, lenininis, tėvyninis, bendraliaudinis, bendražmonijinis* ir kt. Kaikurie šios rūšies dariniai atrodo ir nevisai vykę, pvz.: *bendrakaltininkis, bendrasavininkis, daugiaviršininkystė* (rusų *mnogonačalije* jau geriau sudarytas, bet, rodos, dar neaprobuotas), *elektrosuvirintojas* ir kt. Pagaliau, kaip iš K. Ulvydo straipsnio matyti, į lietuvių kalbą iš dalies yra kiek prigūžėję ir tokių rusiškų prašmatnybių, kaip *basanoškės, nariadas, prosročka, stiliaga, zajavka* ir kt.

Iš pradžios, kol dar nebuvo kaip reikiant susiorientuota ir apskritai trūko veiksmingesnės kontrolės, buvo vartojama daugiau gūdnų rusiškų skolinių, barbarizmų arba nevykusių vertinių ir perdirbinių. „Nemaža dalis šiandien lietuvių kalboje visuotinai prigijusių tarybinės santvarkos leksinių naujovių įsigalėjo ne iš karto, — rašo A. Sabaliauskas. — Naujovių tarpe pasitaikydavo ir prasčiau pavykusių, netaisyklingos darybos žodžių. Šie žodžiai dažnai atsirasdavo stichiškai, be kalbininkų ar šiaip kalbos dalykais besidominčių žmonių kontrolės. Tačiau paprastai nuo jų būdavo greitai atsisakoma, ir jie pakeičiami geresniais, taisyklingos darybos žodžiais bei terminais. Iš pradžios kiek daugiau buvo linkstama naujus žodžius skolintis tiesiog iš rusų kalbos. Vėliau stengtasi daugiau išsiversti lietuviškais atitikmenimis, kurti naujadarus, remiantis sena leksine lietuvių kalbos medžiaga" (LKTM 91). Todėl *kolchozas, kolchoznikas, komsomolas, pildomasis komitetas, sovietas, udarnikas* vėliau buvo pakeisti *kolūkiu, kolūkiečiu, komjaunimu, vykdomuoju komitetu, taryba, spartuoliu* ir kt. Tokius gremėzdiškus sudėtinius žodžius, kaip *bendrakaltininkis, bendranuomininkis* (rusų sovinovnik, soarendator) ir kt., ilgainiui buvo

pradėta ar bent patarta keisti įprastesniais dariniais *bendrakaltis, bendranuomis* ir kt.

Bet šituo būdu rusų kalbos įtakos klausimas dar nesibaigia: tiesioginiai rusiški skoliniai, kad ir kiek aplietuvinti ar sulietuvinti ir tuo būdu daugiau priartinti prie lietuvių kalbos vartosenos, pasilieka rusiškos, tarybinės reikšmės vertiniai; pvz. *kolūkis, komjaunimas* iš paviršiaus atrodo kiek lietuviškiau, bet iš tikrųjų šie žodžiai tebėra panašios darybos, kaip rusų *kolchoz, komsomol*, ir tebereiškia tas pačias rusiškas, tarybines sąvokas, kaip rusų kalboje. Dabartinė taryba Lietuvoj yra ne tai, kas anksčiau buvo, būtent — kokio nors koleginio organo pavadinimas (ang. council, vok. Rat), bet valstybinės valdžios organas, kuris dėl savo specialios reikšmės kaikuriose kalbose net savaip ir nebeverčiamas, plg. ang., prc. *soviet*, vok. *Sowjet*; taip pat ir užsieninėj lietuvių spaudoj komunistinės *tarybos* vietoj dažnai vartojamas *sovietas*, nors latviai ir užsieny tevartoja savo verstinę *padome*.

Taigi, šiaip ar taip kalbėsime, rusų ir lietuvių kalbų santykiai nėra visai tolygūs: viena yra dominuojanti, kitas kalbas veikianti, net į kitų kalbų kultūrą besiskverbianti, o kita — imančioji, prisitaikančioji. Be to, lietuvių kalba, kaip ir kitų tarybinių kraštų kalbos, dabartinėj padėty ir su kitų, ypač Vakarų Europos, kraštų kalbomis gauna dažnai santykiauti ne tiesiogiai, bet per tą pačią rusų kalbą. Bet Lietuvos kalbininkai kiek galėdami rūpinasi, kad lietuvių kalbos priklausomybė nuo rusų būtų ko įmanomiausia. Visų pirma jie žiūri, kad nereikalingų rusybių (rusicizmų) būtų ko mažiau. Jie taip pat stengiasi nevykusius ar perdaug rusiškus reikšminius vertinius padaryti sklandesnius, tinkamesnius lietuvių kalbos vartosenai. Ypač jie nelinkę vartoti nereikalingų barbarizmų ar makaronizmų. Plg. dėl to dar K. Ulvydas, LKTM 47 t. Taigi bendrinės kalbos kultūros darbu jie gyvai domisi. Ir tą darbą kaskart vis daugiau, kaip prieš karą, palengvina nuolat gausėjantieji tiek mokslininiai, tiek praktiniai tos kalbos šaltiniai bei kiti instruktyviniai darbai; pvz. didysis LKŽ, kurio jau išspausdinti septyni stambūs tomai ir iš viso bus apie 15 tomų; DLKŽ, kuriame šalia ideologinių bei propagandinių dalykų apstu autentiškų, būdin-

gų, bendrinei kalbai labai pravarčių žmonių kalbos žodžių ir nemaža vykusių naujadarų; didžioji *Lietuvių kalbos gramatika*, kurioj plačiai aprašomi gramatiniai bendrinės kalbos dalykai, jų sandara ir vartosena; didžiai vertinga Z. Zinkevičiaus *Lietuvių dialektologija* (Vilnius, 1966) bei kiti tarminiai tyrinėjimai, taip pat kalbotyriniai žurnalai (*Lietuvių kalbotyros klausimai, Kalbotyra, Baltistica*) ir pagaliau bendrinės (literatūrinės) kalbos reikalams skiriamoji *Kalbos kultūra*.

Baigdamas noriu dar kiek platėliau paminėti du praktinius ypatingesnius kalbinius darbus, kurie iš dalies rodo, kaip dabar žiūrima į lietuvių bendrinės kalbos kultūrą. Pirmasis iš tų darbų yra 1961 m. pasirodęs A. Lyberio *Lietuvių kalbos sinonimų žodynas*, kurio paskirtis yra „parodyti tuos žodžių išteklius, kuriais galima naudotis, žymint tuos pačius daiktus, reiškinius, tas pačias arba labai artimas sąvokas". Tai yra pirmas šios rūšies darbas, skiriamas visiems, kas turi kokio reikalo su žodžių atranka. Visą šį žodyną sudaro 720 sinoniminių žodžių lizdų, pvz.: *áidas, skařdas, ãtbalsis, ãtgarsis, ãtskardis, ãtskambis, ãtliepas; ãklas, žãbalas, spañgas, žlìbas, spìtras, kùšlas; aslà, grén-dymas, laĩtas, atšlaĩmas, plū̃ktas, pãdas; baisùs, baugùs, gandùs, kraupùs, klaikùs, šiurpùs, skraubùs, siaubùs; gubà, rìkė, šlitìs, kùpstas, kùpeta, kúopa, kuõras; kibirkštìs, žíežirba, spingulỹs, sprogulė̃; pagálba, paramà, paspirtìs, talkà, pašalpà, paslaugà; reikšmė̃, prasmė̃; srovė̃, sraũtas, sraumuõ, tėkmė̃; skeřsvėjis, traũ-kas, traũksmas, skeřspūtis, skeřstraukis, kiaurãpūtis*, ir kt. Visų šių žodžių reikšmių panašumai arba niuansiniai skirtumai dažnai trumpai paaiškinami ir dar pavyzdžiais pailiustruojami. Kadangi tai yra tik pirmas šioks praktinis ir ribotos apimties darbas, tai jame, žinoma, pasigendame kaikurių dažnesnių reikalingų sinonimų (pvz. *daiktas* bei *dalykas* ir kt.) arba kaikurie autoriaus aiškinimai atrodo nevisai įtikinami; pvz. jam *poètas* yra „poezijos dalykų kūrėjas", *daĩnius* — „iškilmingas kalbos žodis" (T. Ševčenka — nuskriaustųjų ir pavergtųjų d a i n i u s) ir *vaidilà* — „keliaujantis senovės lietuvių dainius"; bet iš tikrųjų *dainius*, be to, dar yra „dainininkas, dainų rašytojas, kūrėjas, poetas", ne vien tik iškilmingas kalbos žodis, o *vaidila* — „žynys; aktorius, artistas".

Kitas šiuo atžvilgiu įdomus darbas yra 1967 m. išspausdintas dviejų stambių tomų *Rusų-lietuvių kalbų žodynas*, kurį sudarė V. Baronas ir V. Galinis, panaudodami J. Barono 1932 m. 2-ju leidimu išleisto rusų-lietuvių kalbų žodyno bei to pat autoriaus surinktą rankraštinę medžiagą ir ją papildydami naujais įvairių gyvenimo sričių žodžiais bei frazeologija; šį žodyną redagavo prof. B. Larinas (A—J), J. Macaitis (K—N, T—IA; ats. redaktorius) ir K. Musteikis (O—S). Visų pirma šiame žodyne randame daugybę visokiausių, net tarminių ir senų, lietuviškų sinoniminių žodžių, pvz.: rusų *bedniak* lietuviškai verčiamas *varguõlis, vařgeta, netuřtėlis, betuřtis, bẽdžius, vařgšas, skuřdžius, skursnà, skurdėiva, pavirřpėlis, nuskuřdėlis, grỹnius, vargdiẽnis, sunỹkėlis*; rusų *grúda — krūvà, kaũpas, krũsmeta*, (akmenų) *šũsnis, šũtis*, (malkų) *rietuvẽ*, (drabužių) *gẽzulas; intrigant — intrigúotojas, intrigántas, piñklininkas, blastũnas, vaĩdvilkis; iskusnik — nagìngas, gabùs vyras, naguõčius, prigùdėlis, gùčas, vikrũnas; kleveta — šmeĩžtas, apkalbà, apšnekà, derklà, lojà; lukavec — klastiniñkas, klastũnas, viliũgas, viltavilỹs, pasaluonìs, piktavilỹs* ir *gudragaĩvis, gudruõlis; ochapka — glėbỹs, gãbana, gãbužas, grúobstas* (pvz. šiaudų); *nezabudka — neužmiršuõlė, ašariùkė, dangaũs ašarẽlė, rasakritą, nemiřšėlė; priboj — bangų mūšà, góža, bangómūšis; stimul — paskatà, skatulỹs, ãkstinas, stìmulas; spletenije — sámpyna, sąraizga, rezginỹs, pynẽ, pìnklas, raizginỹs, susipynìmas; ščegol' — dabità, dabšnà, išpuika, puikõrius, dabìšius, gražėiva, puošėiva*, ir kt. Šitokiame žodingume, kurio nemaža gali pasimokyti ir daugelis užsieniečių lietuvių, kažkaip iš dalies lyg išblanksta ir kaikurie rusiški reikšmės vertimai, pvz.: *agitka — agitacinis kūrinỹs, agituõtė; elektrotormoz — elektrìnis stabdỹs; nadstrojka — añtstatas* (t. y. kas ant ko pastatyta: n a m o a n t s t a t a s) ir (marksistinės, filosofinės reikšmės) *antstatas* (dėl darybos plg. *añtklastas* „ant pečių skleidžiama skepeta ar skara, užsisiaučiamas drabužis": *klastýti* „siaustyti, gaubstytis", *añtvalkas* „užvalkalas" ir kt.); *otovarit' — aprũpinti prẽkėmis*, (pagal dokumentą) *išdavinėti prekės, apiprẽkinti; peregib — sulenkìmas, išlenkìmas, pérlenkimas, pérlinkimas, pérlinkis, ìšlinkis, linkmuõ*, (perkeltine reikšme) *kraštutinùmas, pérdėjimas, nenuosaikùmas; skorostnik —*

greituõlis, spar̃tininkas ir kt. Taip pat šalia tarptautinių svetimybių dažnai nevengiama ir lietuviškų pavadinimų, pvz.: *absurd — absùrdas, beprasmýbė, nesą̃monė; abstraktnyj — abstraktùs, abstraktinis, atsietìnis, atitrauktìnis, atsajùs; dialektizm — tarmýbė, dialektìzmas; diametr — diãmetras, skersmuõ; garmonija — harmònija, dermė̃, darnùmas, darnà; iliustrirovat' — iliustrúoti, paveikslúoti; kompost — kompòstas, pūdinỹs; pervoobraz, proobraz — pirmãvaizdis, prototìpas; rezultat — rezultãtas, ìšdava, padarinỹs, vaĩsius; vertolet — malūnsparnis, autožìras* (ang. helicopter, vok. Hubschrauber) ir kt.

Pagaliau dar pastebėtina, kaip sudarytojai verčia tuos rusų kalbos žodžius, kurių lietuviški vertimai yra iš dalies augščiau diskutuoti, pvz.: *dopustit' — prileisti, tarti, laikyti galimu* (d o p u s t i m, čto eto tak — t a r k i m e, kad tai taip); *ispolnit' — įvykdyti, atlikti, išpildyti, įgyvendinti* (pvz.: į v y k d y t i, i š p i l d y t i viršininko įsakymą, i š t e s ė t i duotą pažadą, a t l i k t i piliečio pareigą, a t l i k t i, s u v a i d i n t i vaidmenį, i s p o l n i t' stichotvorenie — p a d e k l a m u o t i eilėraštį, i s p o l n i t' tanec — p a š o k t i šokį); *porazit' apstulbinti, priblokšti, pritrenkti* (izvestije eto jego p o r a z i l o — ši žinia p r i b l o š k ė, p r i t r e n k ė jį); *pribyt' — atvykti, ateiti, atkakti, atkilti, atkeliauti* (pojezd p r i b y l — traukinys a t v a ž i a v o, samolet p r i b y l — lėktuvas a t s k r i d o); *provesti — nubrėžti* (liniją), *išvaryti* (vagą), *ištiesti* (kelią), *įvykdyti, atlikti, pravesti* (pvz. pamoką); *vyzvat' — iššaukti, pašaukti* (pvz. teisman p a š a u k t i), *iškviesti, pakviesti,* (perkeltine reikšme) *sužadinti, sukelti* (*v y z v a t'* čuvstva — s u ž a d i n t i jausmus, v y z v a t' zamešatel'stvo — s u k e l t i sąmyšį, v y z v a t' slezy — ašaras i š s p a u s t i, p r a v i r k d y t i, v y z v a t' vysokomerije — į puikybę p a k e l t i ir t. t.). Iš šių pavyzdžių matyti, kad šio žodyno sudarytojai kartais nevengia ir tokių dalykų, kuriuos, sakysime, K. Ulvydas yra linkęs taisyti, pvz. *išpildyti, pravesti* (šalia *įvykdyti, atlikti*) ir kt.

Lietuvių kalbos stilistika

(Aidai, 1972, nr. 3, p. 163–166)

Juozas Pikčilingis, sintautiškis, vienas iš dabartinių jaunųjų Lietuvos kalbininkų lituanistų (gimęs 1926. I. 3), daugiausia dirba stilistikos srityje. 1955 m. pasirodė jo kandidatinė disertacija **Žodžių vartojimas perkeltine reikšme P. Cvirkos kalboje** (patvirtinta 1956 m.). Vėliau jis dar parašė: **Tarminė leksika ir jos vartojimas** (1963), **Žodžių aiškumas ir tikslumas** (1965), **Žodžių vartojimas perkeltine reikšme** (1967) ir kt. Jo paskutinysis darbas yra **Lietuvių kalbos stilistika,** kurios pirmoji dalis išspausdinta pernai (Vilnius, 1971, 341 psl.) ir patvirtinta vadoveliu aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos bei literatūros ir žurnalistikos specialybėms.

Stilistika, stiliaus ir jo priemonių mokslas apima dvi skirtingas ir savarankiškas kategorijas – kalbą ir literatūrą, ir todėl ji savo ruožtu skyla į dvi atšakas: *lingvistinę* ir *literatūrinę* stilistiką. Autorius yra pasirinkęs lingvistinę stilistiką, kurios numatytos trys dalys: pirmojoje dalyje šalia įvado nagrinėjami bendrieji stilingos kalbos reikalavimai ir funkciniai kalbos stiliai, o antroji dalis bus skiriama leksinei ir trečioji – gramatinei lietuvių kalbos stilistikai.

Lingvistinė stilistika, autoriaus nuomone, savotiškai pratęsia ir įprasmina dabartinės kalbos kursą: ji žiūri, kad ši kalba būtų ne tik taisyklinga, gera, bet ir stilinga. Jai rūpi ne vieno kurio autoriaus stiliaus savitumas, bet bendra kalbos stiliaus kultūra. Todėl ji nesitenkina, kaip kad šveicarų kalbininkas Ch. Bally galvojo, vien emocine-ekspresine kalbos puse arba, kaip manė K. Vossleris, L. Spitzeris ir kt., atskirų individų stiliais, nes emocingumas ir individualumas, kad ir labai svarbios stiliaus problemos, neapima jo visumos – nuošaly palieka nemaža svarbių kalbos vartojimo sričių, pvz. mokslinę literatūrą, laikraščių informaciją ir kt.

Laikydamas stilistikos uždaviniu mokyti gero stiliaus, autorius iš vienos pusės supažindina skaitytoją su stilinėmis žodžio, formos ar konstrukcijos ypatybėmis, su jų pasireiškimu kalboje, iš kitos pusės nurodo tuos reikalavimus, kurių reikia laikytis, kad kalba būtų stilinga, ir šalimais iškelia daugybę stiliaus kalbos klaidų bei trūkumų.

Gero stiliaus ypatybių autorius randa iš viso dešimt: aiškumą, tiks-

lumą, paprastumą, grynumą, glaustumą, gyvumą, įtaigumą, vaizdingumą, skambumą ir turtingumą, ir visoms šioms ypatybėms aprašyti jis skiria daugiausia vietos visame savo darbe (32–276 psl.).

Iliustracijai čia paminėsime vieną kitą autoriaus aprašomą stiliaus ypatybę. Pirmosios dvi ypatybės, *aiškumas* ir *tikslumas*, kaip ir taisyklingumas, esančios privalomos visiems, visur ir visada; jų negalįs nepaisyti net ir tas, kam pirmiausia rūpi meniškumas, estetinė vertė. „Vienodai šios ypatybės privalomos kiekvienam: ar būtų jis moksleivis ar akademikas, rašytojas ar vykdomojo komiteto sekretorius. Juk pats žodžio vartojimo tikslas reikalauja padaryti dalyką aiškesnį, o ne jį aptemdyti. Ir jeigu mums tektų nurodyti, kokia kalba yra geriausia, tai, manytume, nebus daug perdėta pasakius: pirmiausia – *aiški* ir *tiksli*“ (42). Bet praktikoje su tuo reikalavimu dažnai prasilenkiama; pvz. rašoma šiaip: *studentams skrodžiant lavonus, jie* kartais neištveria ir pabėga (= skrosdami lavonus, studentai kartais neištveria...); jūs paliekate neužgesintą laužą, *sukeldami* gaisro pavojų (= palikdami neužgesintą laužą, jūs sukeliate gaisro pavojų); aštrių socialinių problemų kėlimas rašytojui *suteikė* nemaža draugų ir priešų (= keldamas socialines problemas, rašytojas *įgijo* nemaža draugų ir priešų); žmogaus prigimtis *slepia* prieštaravimą (= žmogaus prigimtyje *slypi* prieštaravimas); dar vaikas būdamas, jis *rodė susidomėjimą* (= domėjosi) tolimomis kelionėmis; senasis azerbaidžianietis *prisilaiko* (laikosi) griežtų dienos režimo taisyklių, ir kt.

Šalia *aiškumo* ir *tikslingumo* taip pat svarbi stilistinė kalbos priemonė yra *grynumas*. „Stilius – tai krištolas: nuo grynumo priklauso jo žibėjimas, – sako V. Hugo, – tad saugokime jį nuo kalbos pelų ir dirsių“. Tie pelai ir dirsės yra visai nereikalingos ar nelabai reikalingos svetimybės, visų pirma barbarizmai ir žargonybės, pvz.: **abzacas, bantas, guzikas, kalnierius, kūzavas, liukra** ir kt. (= **pastraipa, kaspinas, saga, apykaklė, kėbulas, glajus**). „Tūlas kalbėdamas jau, žiūrėk, nebeišsiverčia be **strojitelių, chimčistkų, stirkų, vytrezvitelių, plaščiadkų, uborščicų, zabegalkų, rybalkų, zanaviesų, fanarikų** ir daugelio kitų. Jeigu jis technikas, tai, žiūrėk, sakys **motoro rubaškė, zanaviesų, fanarikų** ir daugelio kitų. Jeigu jis technikas, tai, žiūrėk, sakys **motoro rubaškė, ventiliatoriaus kožuchas, katanka, kolesnikas, ostoinikas, prokladkė, zakliopka, svarka, škyvas, nešatyras** ir t. t.“ (103). Kaip seniau, taip ir dabar raštuose pasitaiko nevartotinų leksinių ir

gramatinių bei sintaksinių svetimybių, pvz.: gyvą susidomėjimą *iššaukė* (= sukėlė) doc. M. R. pranešimas; tokio studento negalima *skaityti* (= laikyti) pirmūnu; už priešgaisrinę apsaugą *atsakomybę neša* (= atsako, atsakingi) direktoriai; draugovininkai *veda griežtą kovą* (= griežtai kovoja) su viešosios nuomonės pažeidėjais; Lionginas *naudojasi autoritetu* (= turi autoritetą) akademinėje grupėje; radioaktyvieji izotopai *randa vis platesnį pritaikymą* (= vis plačiau taikomi); smulkesnes įmonėles *apjungėme* (= sujungėme) į vieną; ne geresnė padėtis ir *pas draugą K.* (= ne geresnė ir draugo K. padėtis); *vietoj eiti į kolūkį* (= užuot ėjusi į kolūkį), ji prisisuko pas kleboną į šeimininkes ir t. t. Kai kurios iš šių svetimybių gali būti toleruojamos, kai jos turi kokią nors idėjinę meninę paskirtį, pvz. grožinėje literatūroje, bet ir čia „rašytojas turi jausti neliteratūrinių elementų vartojimo ribas – ir jis negali visko suversti į grožinį kūrinį“ (106).

Kalbos *gyvumas* yra juo didesnis, juo jis artimesnis šnekamajai kalbai. K. Donelaičio, M. Valančiaus, Žemaitės, V. Krėvės, Vaižganto ir kitų panašių rašytojų kalba yra didžiai gyva todėl, kad „jų visų žodžio neužgožė knyginė frazė – jų žodis buvo remiamas tvirčiausiu pamatu – liaudies šnekamąja kalba“ (154). Bet ilgainiui, vis daugiau nutolstant šio šaltinio, ėmė rastis dirbtinių, negyvų, stabarinių žodžių ar posakių. Čia pirmoj vietoj iškyla visokie kanceliarizmai, valdininkiškos, žinybinės kalbos žodžiai ar posakiai, pvz.: galvijai bus tiriami *tuberkuliozės atžvilgiu* (= galvijai bus tiriami, ar neserga tuberkulioze); vedėjas *išvystė atkaklią kovą* (= atkakliai kovoja) už taupymą; tai *užtikrintų* sėkmingą žmogaus ir mašinos simbiozės klausimų *išsprendimą* (= taip būtų sėkmingai išspręsti žmogaus ir mašinos simbiozės klausimai); *ryšium su sniego apledėjimu* (= sniegui apledėjus), „balto bado“ pavojus dar didesnis, ir t.t.

Kalbos gyvumui ypač kenkia perdėtas daiktavardinių konstrukcijų vartojimas, arba *substantyvitas*, pvz.: *priepuolio gydymas vykdomas* (= priepuolis gydomas) adrenalinu; po to, kai aš *daviau užsakymą pietums* (= užsakęs pietus), išsėdėjau dar 15 minučių; Stasė, pirmoji *užbaigusi melžimą* (= pirmoji baigusi melžti), šoko prie Merkio plauti indų; *po laiško patikrinimo* viršininkas redakcijai atsiuntė tokį atsakymą (= perskaitęs laišką, viršininkas atsiuntė...); mokyklose turi būti vandens *atsigėrimui* (= atsigerti) ir kt. Bet tokie pasakymai, kaip **daryti bandymą** ir **bandyti, daryti nusikaltimą** ir **nusikalsti, vesti de-**

rybas ir **derėtis** ir kt., yra jau kitokios reikšmės, ir todėl, renkantis vieną iš jų, reikia žiūrėti, kuris tikslesnis. Toliau dėl to plg. dar mano **Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena,** 31–36 psl.

Kalbos *vaizdingumas* tebėr didžiai problematiška ypatybė, dažnai suplakamas su kitomis stiliaus ypatybėmis, ypač su raiškumu, emocingumu ir kt. „Vaizdingumas nevienodai suprantamas – sąvoka plati ir daugiareikšmė. Jis nevienodai suprantamas filologijos moksluose; vienaip jį supranta kalbininkai, kitaip – literatai“ (221). Pats autorius vaizdingais yra linkęs vadinti žodžius, ypač *gyvai aktyvinančius* mūsų vaizduotę. „Yra žodžių, ypač gyvai aktyvinančių mūsų vaizduotę, esančių itin arti pojūtinės pagavos. Tereikia tokį žodį ištarti, ir mūsų sąmonėje išplaukia vaizdas. Jeigu kas sakys *eina*, mūsų vaizdinys tebus gana neapibrėžtas, visai kas kita pasakius: **kūprina, krypšlina, styrina, kiūtina, klypina, dyrina, sliūkina, brūškina** ir t. t.“ (223). Todėl žodis, vartojamas literatūros meno kūrinyje, t. y. eidamas meniško tikrovės atspindžio priemone, vienaip ar kitaip yra vaizdingas, pvz.: saulė ką tik *sulindo* į žemę; *užsnūdo* nendrės, *sumigo* ajerai; vienoje dangaus pusėje *žydėjo* giedra, o iš kitos – *griuvo* tamsa. Bet ten, kur nepaisoma tikslingumo, elementarių logikos reikalavimų, dažnai nesti ir vaizdingumo, pvz.: **visomis keturiomis stojo piestu įtakingas kardinolas Skirmuntas** (neįmanomas daiktas – **atsistoti visomis keturiomis** ir drauge **atsistoti piestu**). Ne be priekaišto yra ir šie sakiniai: **žemė atsikvėpė tartum nuotaka, kurią ruošėsi pagrobti devyngalvis slibinas** arba: **motoras dūzgia lygiai ir švelniai, kaip Antos kvėpavimas, kuris praskečia ir vėl suglaudžia odinį pusšvarkį.**

Žodžių *turtingumas* yra būdinga lietuvių kalbos ypatybė: joje vienam ir tam pačiam daiktui bei veiksmui ir jų ypatybėms žymėti dažnai yra ne vienas, o keli ar keliolika žodžių, pvz.: žvirblis – *čirškia*, gegutė – *kukuoja*, karvelis – *burkuoja*, lakštingala – *suokia*, griežlė – *griežia*, antis – *kvaksi*, višta – *karkia* ir t. t. Su tuo kalbos turtingumu yra glaudžiai susijusios įvairios stiliaus ypatybės: tikslumas, gyvumas, vaizdingumas, skambumas ir kt. Jeigu kuris žodis ar forma ne visai tinka, tai, turint išraiškos priemonių išteklių, visados galima pasirinkti tinkamesnį: tikslesnį, vaizdingesnį, skambesnį ir kt. Bet dabar daug kas šios gausios sinonimikos jau nebežino ir todėl dažnai tenkinasi vienu žodžiu ten, kur turėtų vartoti kelis įvairius žodžius; pvz. tuo

būdu dažnai vartojamas **padengti:** pirma *padenk* (= atsiteisk, atsilygink, atsimokėk), ką esi skolingas; kaktą *padengė* prakaito lašai (= prakaitas išpylė); tymais susirgus, krūtinę *padengia* (= išberia) smulkūs spuogeliai; prieš dėdami grindis, žemę *padengiame* (= užpilame, užberiame) skalda; laiptų narvelio aikštelės *padengtos* (= išklotos) spalvotų plokštelių mozaika, ir kt.

Paskutiniame skyriuje autorius nagrinėja funkcinius kalbos stilius, kurių jis skiria penkis: meninį beletristinį, publicistinį, mokslinį, oficialųjį dalykinį ir kasdieninį buitinį.

Meninio beletristinio, poezijos ir prozos, stiliaus vartojimo sritis yra grožinė literatūra, jo ryškiausias požymis – vaizdingumas. Jis, tas stilius, yra tuo ypatingas, kad kalba čia atlieka estetinę funkciją, jis yra daugelio individualių stilių visata ir absorbuoja įvairiopus bendrinės (autorius rašo – bendratautinės) kalbos elementus. „Beletristas mąsto vaizdais: meninis vaizdas jam yra tikrovės atspindžio priemonė. Tai, kas bendra, čia stengiamasi pasakyti tuo, kas individualu, vietoj gimininio įvaizdžio imamas rūšinis, vietoj abstraktaus – konkretus. Štai kodėl žodis palyginti su kitomis jo vartojimo sritimis čia esti konkretus“ (228).

Publicistinis stilius apima literatūrą visuomeniniais, politiniais ir kitais aktualiaisiais gyvenamojo meto klausimais. Kalbos funkcija čia yra įtikinti skaitytoją tiek loginiais argumentais, tiek emocinės išraiškos priemonėmis. „Dalykiškai reikšdamas mintis, publicistas drauge siekia emocinės įtampos, stengiasi iškelti bei pabrėžti tas reiškinio puses, kurios labiausiai gali psichologiškai atsiliepti skaitytojui, naudojasi ekspresinėmis bei intonacinėmis sakinio galimybėmis ir t. t.“ (307).

Mokslinį stilių daugiausia žymi abstraktumas, tikslumas, logiškumas. „Mokslinio... stiliaus ypatybes lemia mokslo uždaviniai: tikslus teiginių, hipotezių iškėlimas, jų pagrindimas, argumentavimas, nuoseklus, sistemingas, objektyvus vienos ar kitos problemos išdėstymas. Štai kodėl mokslinės prozos idealas – tikslumas, objektyvumas, nuoseklumas“ (314). Ir dar daugiau: „Žodis mokslinėje prozoje turi tikslą kuo *adekvačiau* perteikti mintį. Jis atrenkamas bei vartojamas taip, kad nekeltų jokių nereikalingų asociacijų, vartojamas *tiksliai apibrėžta* nominatyvine reikšme“ (315).

Oficialusis dalykinis stilius būdingas įstaiginei, kanceliarinei raštų

kalbai: čia frazės – formulės, biurokratinės klišės, šablonai – dažniausiai yra tos pačios, sausos, be jokio originalumo; kalba komunikacinė, schematiška, be vaizdų, emocijų, stilistinių puošmenų.

Kasdieniniam buitiniam, arba šnekamosios kalbos, stiliui būdinga ekspresyvumas, vaizdingumas, pvz.: **kelinta jau savaitė, kaip lietus, pagavęs viršų, pliaupia; nusigaidrys kokį pusdienį arba kokią naktį, iškentės nelijus – ir vėl prapliups kaip iš kibiro** (Žemaitė).

Iš visa, kas aukščiau, kad ir sutrauktai, pasakyta, galime jau matyti, kokiu keliu autorius eina. Visų pirma jam rūpi stiliaus dalykai, jų paskirtis, pasireiškimas kalboje. „Stilistika aiškina, kas tikslinga ir kas netikslinga, – rašo jis. – Užtat galima sakyti: stilistui žodžių bei formų nėra nei gerų, nei prastų – jie arba 'tinka', arba 'netinka'" (29). Taigi stilistas kalbos faktus dažnai traktuoja kitaip, negu gramatikas ar leksikologas. „Kas gramatiškai netaisyklinga, stilistiškai dažnusyk gali būti pateisinama ir gali įgyti didelę meninę vertę... Rašytojas savo žinioje turi visus nacionalinės kalbos stilius, jis ima šnekamosios kalbos žodžius bei konstrukcijas, tarmybes, kuria naujadarus, vartoja barbarizmus, žargonybes ir kt. Užtat kartais sakoma: stilius – įvairiopas įprastinių normų laužymas" (t. p.). Bet tai daroma tada, kai toks „laužymas" yra idėjiškai ir meniškai pagrįstas, kaip reikiant motyvuotas. Šiaipjau rašytojui kalbos taisyklingumas buvo ir pasilieka pirmoji gero stiliaus sąlyga, ir todėl jis, norėdamas, kad jo kalba būtų įmanoma platesnei visuomenei, turi laikytis gramatinių taisyklių. „Rašytojui kalbinė tradicija, tariant, gramatika, – rašo B. Sruoga 1937 m. **Gimt. Kalboje** (107), – yra pirminė būtiniausia premisa, nes tiktai ji naujai sukurtą vertybę daro visiems priimtiną, visiems savą, – gyvą, suprantamą, atjaučiamą. Ko vertas gražus batas, jei ant kojos nelenda? Ko verta kad ir gražiai skambanti poetinė formulė, jei ji nejaudina, nesukelia jokių minčių, jausmų, emocijų? Miražas – gražus daiktas, bet keliauninkai kartais baisiai jį keikia..."

J. Pikčilingis, pirmoje vietoje rūpindamasis stilingos kalbos dalykais, stilistinėmis išraiškos priemonių galimybėmis ir jų realizavimo būdais, tuo pat metu neišleidžia iš akių ir bendrinės kalbos vartosenos reikalavimų, jos taisyklingumo, todėl jis taiso daugybę stilistinių kalbos trūkumų, ir tie jo taisymai, apskritai imant, yra gana vykę, atsargūs, daug kur nesiskiria nuo J. Jablonskio ir kitų kalbininkų taisymų, pvz.: mėginome klausimą *rišti* (= spręsti); buvo *pastatytas* (= iš-

keltas) klausimas; *žino* (= moka) dešimtį kalbų; *pribuvo* (= atvyko) draugovininkas; *prie geriausių norų* (= kad ir kažinkaip norėdamas, kad ir geriausių norų turėdamas) negaliu; jie *nededa pastangų* (= nesistengia); ne geresnė padėtis ir *pas draugą K.* (= ne geresnė ir draugo K. padėtis); kolūkio vadovų nerangumo *dėka* (= dėl kolūkio vadovų nerangumo) iš rankų išslydo tūkstančiai; jis *buvo didelio susijaudinimo būklėje* (= jis labai jaudinos) ir kt.

Dar vieno kito šiokio taisymo kai kas gal nesutiks. Pvz. būdvardį **įtaringas** jis taiso **įtarus:** sunku man buvo nuo jo *įtaringo* (= įtaraus) žvilgsnio. Didžiajame **Liet. kalbos žodyne** (IV 266) **įtaringas** yra „linkęs įtarinėti, įtarus“, o **įtarus** – „įtariantis, nepasitikintis“. Bet iš tikrųjų **įtarus** gali būti ne tik „įtariantis“, o ir „linkęs įtarinėti“; plg. **sumaningas** ir **sumanus** ir kt., žr. mano **Liet. kalbos žodžių daryba** 114 tt. Arba štai vėl **pasluoksniui** jis keičia į **sluoksnis po sluoksnio:** taip *pasluoksniui* (= sluoksnis po sluoksnio) į erdves kildavo piramidė. Bet dabartinėj kalboj vartojama pvz. **palaipsniui** „laipsnis po laipsnio, laipsniškai“, **papunkčiui** „iš eilės pagal punktus“, **pažodžiui** „žodis į žodį, žodiškai“ ir kt. Taigi pagal tai, atrodo, galėtų būti ir **pasluoksniui;** šio prieveiksmio pakeitimą nebent stilistiniais sumetimais būtų galima pateisinti. Antra vertus, ir pats autorius pratarmėj rašo: „Darant vienokias ar kitokias išvadas, stilistikoje neturima tokio tvirto pagrindo, kaip kitose kalbos mokslo šakose. Tvirtai pasakyti, kad štai šitas grūdai, ten pelai, ne visuomet lengva, o kartais itin sunku. Tad ir subjektyvizmas čia yra **malum necessarium**. Savo teiginiais ar pasiūlymais visiškai nepretenduojame į galutinį atsakymą ar klausimo išsprendimą“. Su tuo beveik reikia sutikti: čia, jeigu nėra aiški kalbos klaida, kalbininkui sunku ginčytis su stilistu.

Baigdamas noriu šį tą pastebėti dėl **bendrinės** ir **literatūrinės** kalbos. Jau prieš karą buvo įsigalėjusi **bendrinė kalba** „komunikacinė kultūros ir civilizacijos kalba, pritaikyta bendriesiems visuomeninio gyvenimo reikalams, bendra visam kraštui ar visai tautai, vok. Gemeinsprache“. Dabar Lietuvoje tam reikalui vartojama **literatūrinė** arba **bendratautinė, bendranacionalinė** kalba. J. Pikčilingis šiame savo darbe irgi vartoja **literatūrinę** ar **bendratautinę** kalbą. Bet **bendratautinė** ar **bendranacionalinė** kalba, aiškiai versta iš rus. **obščenarodnyj, obščenacional'nyj** jazyk, yra sunkios, lietuvių kalbai neįprastos darybos ir nieko daugiau nepasako, kaip trumpesnė, sklandesnė **ben-**

drinė kalba, o **literatūrinė** (= bendrinė) kalba, veikiausiai irgi ne be rusų kalbos įtakos atsiradusi (plg. rus. **literaturnyj jazyk**), dažnai kertasi su **literatūrine** (= literatūros, literatūrinių raštų) kalba. Bendrinėje kalboje galioja normos, jai būdingos bendrybės, tam tikri žodžiai ar posakiai, artimesni, įmanomesni platesnei visuomenei, o literatūrinei (literatūros) kalbai svarbiau individualinė, ekspresyvinė kalbos kūryba, meninis žodžio tikslingumas, stilingumas, ir todėl rašytojas, kaip jau minėta, dažnai prasilenkia su bendrinės kalbos normomis. Todėl šito terminologinio skirtumo nepaisymas sudaro tam tikrą maišatį ir šiame J. Pikčilingio darbe; pvz. jis rašo: „Minėtieji darbai turėjo nemažą reikšmę rusų *literatūrinės* ir ypač grožinės *literatūros* (mano pabraukta. P. S.) kalbos raidoje“ arba: „Iš visų rašytinių stilių *beletristikoje* galima visų toliausiai atsitraukti nuo *literatūrinės* (mano pabraukta. P. S.) kalbos“. Juk grožinės literatūros ir beletristikos (beletristinė) kalba įeina į literatūrinę, tad kaip pvz. *literatūrinėje* kalboje galima atsitraukti nuo *literatūrinės* kalbos? Šios ir panašios kitokios maišaties lengvai išvengiame, skirdami bendrinę kalbą nuo literatūrinės. **Literatūrinės** kalbos, kaip termino, trūkumas jau pastebimas ir Lietuvoje, žr. A. Piročkinas, **Kalbos kultūra**, 1970.19, 31, ir A. Pupkis, **Mūsų kalba**, Vilnius, 1971, II 3 t. Prof. Z. Zinkevičius **Lietuvių kalbos vadovėlyje** IX–XI klasei (Kaunas, 1971, 293 psl.) dėl to rašo: „Šalia tarmių turime ir bendrą visiems lietuviams *bendrinę*, arba literatūrinę, kalbą. Ji yra sunorminta, apšlifuota, turi turtingą žodyną ir įvairių sričių terminologiją. Ja leidžiami laikraščiai, žurnalai, knygos, ji vartojama administracijos, mokslo ir kultūros įstaigose, kalbant per radiją ar televiziją, žodžiu, yra visos tautos susižinojimo ir bendravimo priemonė“. Toliau dėl to dar plg. mano straipsnį **Bendrinė ir literatūrinė kalba** (**Draugas**, 1971, Nr. 202).

Apskritai imant, šis J. Pikčilingio darbas, pirmas toks lietuvių kalba, parašytas gerai pasiruošus, įžvalgiai ir numaningai, yra didžiai vertingas lietuvių kalbos kultūros indėlis. Iš jo galės nemaža pasimokyti geros, stilingos lietuvių kalbos visi: literatai, mokslo žmonės, publicistai, laikraštininkai ir kt.; jis bus lygiai naudingas tiek tenykščiams, tiek užsieniečiams lietuviams.

R. Mirono kalbos mokslo vadovėlis

(Aidai, 1972, nr. 9, p. 452–455)

R. Mironas. KALBOS MOKSLO PAGRINDAI; mokymo priemonė studentams neakivaizdininkams. Vilnius, 1971 (Pratarmė: 1970). 119 psl.

1969 m. yra pasirodęs autoriaus *Kalbotyros įvadas*, o pernai buvo išleisti jo *Kalbos mokslo pagrindai*, kurie sudaro to įvado tęsinį. Į abi šias knygeles sudėta viskas, kas, autoriaus nuomone, yra reikalinga „įsisavinti pradedančiam kalbininkui“. Šiuose Pagrinduose, kurie skiriami pirmojo kurso studentams filologams, jis, neieškodamas ko nors originalaus, nori duoti tai, kas „yra laiko išmėginta, turi išliekamąją vertę“, ir todėl juose duodami tik „daugiausia jau nusistovėję teiginiai, daug sykių išdėstyti kitose knygose“.

Šiaipjau šis populiariai parašytas, įvadinis vadovėlis beveik nieko naujo neduoda: jame pateiktos žinios galimos rasti beveik kiekviename kalbotyros įvade, ir todėl čia nėra reikalo jų visų ištisai svarstyti; aš tik paliesiu tokius dalykus, dėl kurių galima abejoti, ar jie turi „išliekamąją vertę“ arba jau tikrai yra „nusistovėję teiginiai“.

Štai panašiai kaip prc. *cuir* „oda“ iš lot. *corium* arba *aimer* „mylėti“ iš lot. *amāre*, autorius aiškina ir liet. *gainioti* iš *ganióti, buitis* iš *būtis*: čia jam visur yra e p e n t e z ė, t. y. „veikiant priesagos palataliniams garsams, šaknyje susidaro dvibalsis su antruoju komponentu *i*“. Bet iš tikrųjų liet. *ganióti*, panašiai kaip ir *bradžióti* arba *pašióti*, analogiškai pagal *dráikioti* šalia *driẽkti, drìkti, ráičioti* šalia *riẽsti, rìsti* ir kt. buvo paversta į *gáinioti, bráidžioti, páišioti*, žr. mano *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, 474, 516 t. (toliau vartojama santrumpa ŽD). K. Būga, *Rinktiniai raštai*, II, 57, mano, kad *buitis, buiklas, buiša* ir *buik* (J. Bretkūnas, D. Kleinas) pagal **buju, *bujau* (plg. lat. *bujums* „Hab und Gut“, t. y. buvimas) yra perdirbta iš *būtìs, būklas, būšà* „būvis, gyvenimas“ ir *bū́k*; plg. dar *gùiti* „vyti, varyti“ pagal *gujù, gujaũ* iš **gū́ti*.

Autoriaus nuomone, *lokỹs* lietuvių kalboje atsiradęs dėl to, kad jis mėgęs l a k t i medų; plg. rus. *medved'* iš **medu-ēd-*. Bet taip vargiai buvo: prūsų kalboje *lokys* vadinamas *clokis* arba **tlokis* (iš čia vietovardis *Tlokunpelk*, t. y. lokių pelkė), ir todėl liet. *lokỹs*, lat. *lâcis* vei-

kiausiai kildintinas iš **klāk-* < **tlāk*; dėl *tl-* > *kl-* plg. *žénklas* iš **žentlas*, pr. **zentl-* (žodyje *ebsentliuns* „paženklintas“). Toliau žr. J. Endzelīns, Senprūšu valoda, 195; E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. 384.

Pirminė žodžio *duktė* reikšmė pagal autorių buvusi „melžėja“: iš gr. *thygatēr* ir sen. ind. *duhitar-* esą aiškiai matyti, kad „tas žodis seniau yra buvęs n o m e n a g e n t i s nuo veiksmažodžio *duh-*“. Bet kitiems kalbininkams paprastai nėra visai aiški pirminė šio žodžio kilmė, ir jie jos nejungia su *duh-*; plg. J. Wackernagel – A. Debrunner, Altind. Gram., II 2, 693; J. Pakorny, Idg. etym. wb. 277; E. Fraenkel, Lit. etym. wb. 110. Antra vertus, sen. ind. *duh-* reiškia „žindyti, säugen“, taigi tokiu galvojimu *duktė* veikiau turėtų būti buvusi ne „melžėja“, bet „žindyvė“.

Toliau autorius rašo: „Lygiu būdu liet. *gabus* ir *gebėti* pasirodo turį šaknį, kurios pirminė prasmė buvo „galva“, o tai galima įrodyti tik sulyginus šiuos žodžius su gr. *kephalē* (galva) ir vok. *Giebel* (trikampė sienos dalis, prisišliejanti prie abiejų stogo šlaitų, frontonas). Lietuvių *gabus* reiškia 'galvotas'“. Bet vieno palyginimo dar neužtenka; reikia dar išaiškinti ir šių žodžių reikšmės raidą. Liet. veiksmažodžio *gebė́ti* „turėti papratimą, mėgti; mokėti, išmanyti, galėti“ reikšmė galėjo išriedėti iš „geisti, trokšti, norėti ką gauti, paimti“; plg. *gebė́ti, gebšnùs* „stropus, veiklus“: *gẽbti* „gobti, glemžti“: *gabùs* „godus; sugebąs ką padaryti, galvotas“, *gãbas* „gobšas“, *gãbužas* „gabalas, glėbys, gabana“: *gobšùs* „godus“ ir kt. Taigi nelabai tikėtina, kad visos šios reikšmės būtų galėjusios kilti iš pagrindinės reikšmės „galva“. Toliau plg. J. Pokorny, Idg. etym. Wb. 423; Fr. Kluge – A. Götze, Etym. wb. d. deut. Sprache, 1953, 266 t.; E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. 126 t.

Taip pat nelabai tikėtina, kad *mandagus*, kaip autorius mano, būtų buvęs sudurtinis žodis, reiškęs „lėtai einąs“, ir šią jo reikšmę rodytų sen. ind. *mandas* „lėtas“ ir *gam-* „eiti“. Bet šis būdvardis, kuris reiškia „tinkamas, geras, patogus; gražus, dailus, priderus; meilus, padorus ir kt.“ (žr. LKŽ VII 820), gali būti sudarytas iš šaknies *mand-* bei priesagos *-agu-* šalia *-aga-*, *-agā-* (plg. pilagà „smarkus lietus“, *mẽdžiaga* ir kt.) ir siejamas su *mandýti* „mėginti, bandyti“. Toliau plg. K. Būga RR I 587; mano ŽD 103; E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. 405; B. Jēgers, Verkannte Bedeutungsverwandshaften baltischer Wörter, 1966, 138.

Šalia to, kas aukščiau pasakyta, tenka dar pastebėti šiokių dalykų. Pvz. autorius sako, kas senovėje *lietuvių kalbos* vietoje buvę sakoma ir *lietuviškas liežuvis*, bet jis užmiršo, kad šis pastarasis posakis yra verstas iš lenk. *język litewski* arba gud., rus. *litovskij jazyk*. Rusų *pert'* esanti paskolinta iš liet. *pirtis*, bet iš tikrųjų šie žodžiai tėra bendrybės. Toliau autorius mano, kad liet. kalboje nesą *tano*, bet *tãnas* „tinulys" pažįstamas šalia *tanùs* „patvinęs", panašiai kaip *tvãnas* šalia *tvanùs* „lengvai ištvinstąs" ir kt., žr. mano ŽD 57, 59.

Sako, seniau lietuvių kalboje buvusios vartojamos daugiskaitinės *knỹgos* vienos *knygos* reikšme, nes *knygà* susidedanti iš dviejų dalių, panašiai kaip rus. *očki* „akiniai" (plg. liet. *akinỹs* „viena akinių pusė, vienas stiklas") ir kt.; bet liet. ds. vd. *knỹgos* „knyga", kurios yra paskolintos iš sen. gud. *knigi* arba lenk. *księgi*, galėjo būti sudarytos ne iš dviejų, bet iš kelių ar daugelio dalių; plg. got. ds. vd. *bōkōs* „knyga" ir kt.

Liet. kalbos daiktavardžiai, kurie baigiasi galūne *-as*, esą tik vyr. giminės; bet su šia galūne yra ir mot. giminės daiktavardžių, pvz.: b a i s i b i m b a l a s ta boba; ji buvo d i d e l ė ž i n o v a s ir kt.; plg. sen. gr. *hē theos* „deivė" (vėliau *hē theā*).

Kai kuriuos žodžius autorius rašo arba vartoja nevisai įprastai. Pvz. sanskrito *samdhís* „sujungimas, sąjunga" jis lietuviškai rašo *sandhis*, vs. km. *sandhžio* (visai neįmanoma forma lietuvių kalboje): liet. kalboje senoviniai aspiruotiniai priebalsiai *bh, th* yra pavirtę į *b, t* (plg. *pãdis* „podėlis" ir kt.), todėl joje geriau rašyti ir *sandis*, vs. km. *sandžio, tėzė* (gr. *thesis*), *Tėbai* (gr. *Thēbai*) ir kt. Taip pat jo rašoma graikiškai, bet linksniuojama lietuviškai *hypotaxis*, vs. km. *parataxio*, bet *sintaksė* (gr. *syntaxis*) ir kt.; čia, kaip jau įprasta, jis galėjo vienodai rašyti: *anãlizė* (gr. analysis), *anaptìksė* (gr. anaptyxis), *emfãzė* (gr. emphasis), *simbiòzė* (gr. symbiōsis), *siñtaksė*, taigi ir *hipotãksė, paratãksė*; šiaip šiuos pastaruosius žodžius pvz. rašo ir K. Kuzavinis (Mūsų kalba, 1971, V, 19). *Tarptautinių žodžių žodyne* rašoma nevienodai: *hipotaksė*, bet *parataksis*.

Vietoj mot. giminės *porūšis, -ies*, vs. nd. *porūšiai* reikėjo rašyti vyr. gim. *pórūšiui*, nes visi kiti šios rūšies dariniai yra vyr. giminės: *póakis, -io* (arba *paakỹs*), *póausis, -io* (arba *paausỹs*), *pódirvis, -io, pómirtis, -čio* ir kt.

Dabartinės bendrinės kalbos norminėmis formomis vartojama *lie-*

tuvių kalba, lotynų kalba ir kt., taigi pagal tai sakytina ir *romanų kalbos*, ne *romaniškos kalbos*, kaip kad kartais autorius parašo.

Kaip J. Jablonskis įtikinamai yra įrodęs ir J. Balčikonis, visus tyrinėjimus susumuodamas, savo laiku rašė, lietuviškai tevadintinas Konstantinas *Sirvydas*, ne *Širvydas* (lenk. Szyrwid); antra vertus, šis rašytojas ir pats dokumentuose lotyniškai pasirašydavo Constantinus *Syrwid* (LE XXVII, 508); taigi tevartotina autentiška lietuviška forma *Sirvydas*. Plg. *Sirvydas* „Bartuvos kr. įt.“, *Sirvỹdis* „Molėtų ap. ež“.

Pagaliau dar paminėtinas vienas kitas stilistinis autoriaus kalbos dalykas, pvz.: *klimato įtaka į žmogaus šnekos padargus* (= klimato įtaka žmogaus k a l b o s p a d a r g a m s); dabar paprastai sakoma *kalbos garsai, kalbos padargai*, ne *šnekos garsai, šnekos padargai*); žodyninė kalbos sudėtis, kuri yra *nuolatinio kitėjimo būklėje* (J. Pikčilingis patartų stilistiškai taisyti: ...sudėtis, kuri n u o l a t k i n t a) ir tt.

Baigdamas dar noriu iškelti aikštėn autoriaus nuomonę apie prieškarinius kalbininkus. Tarp kitko jis pvz. rašo: „Iš lietuvių kalbos buržuaziniai lietuvių kalbininkai, uolūs lietuviško fašizmo tarnai, stengėsi išvyti ne tik visus tuos žodžius ir posakius, kurie tikrai buvo paskolinti iš rusų kalbos, bet ir tuos, kurie tik primindavo rusiškus ar rusų kalboje vartojamus, net tarptautinius žodžius, kilusius iš graikų ar lotynų kalbų“. Tuo būdu, jis toliau samprotauja, ilgainiui susidaręs „klasinis, buržuazinis-puristinis žargonas, kurį vartojo smetoninis elitas ir kurį propaguoti Švietimo ministerija buvo įpareigojusi lietuvių kalbos mokytojus, teatrą ir radiofoną. Vietoj *elektra* rekomenduota sakyti *gintra*, vietoj *energija – anga*, vietoj *klimatas – orovė*...“. Dėl to ir 1939 m. išleistame „Lietuvių kalbos patarėjuje“ šalia gerų patarimų buvę nurodoma ir daugybė „negerų, nereikalingų“ žodžių, pvz.: *bliūdas, bukietas, chalatas, čemodanas, frantas, ypas, košė, kralikas, kurortas, lygsvara, nabagas, nachalas, obalsis, pliažas, prūdas, rezultatas, smetona, špokas, šposas, šriftas* ir kt. Ir dar daugiau: tie buržuaziniai kalbininkai puristai savo laiku net siūlę visus k i t a k i l m i u s žodžius išvyti iš lietuvių kalbos lauk ir juos pakeisti „tikrai lietuviškais“.

Ši publicistinė R. Mirono tirada, dėl kurios aš iš dalies jau esu pasisakęs š. m. *Drauge* (Nr. 118), nesudaro nieko naujo: jis jau prieškariniame *Vaire* (1936, XI, 317–320) išsijuosęs puolė *Gimt. Kalbą* ir, pats būdamas nelituanistas, niekais dėjo lietuvius kalbininkus, pvz.:

visas mūsų k v a l i f i k u o t ų kalbininkų mokslas laikosi ant g i l i a i n e k u l t ū r i n g o ir k a l b o s p r i g i m t į ž a l o j a n č i o pagrindo; a u t o r i t e t i n g a s kalbininkas ... p r o f a n i š k a i vartoja žodį; mūsų kalbininko n e r i m t u m a s pasiekia a u k š č i a u s i ą v i r š ū n ę; laikraštis GK, u ž s i i m d a m a s tiek n e r i m t a i s d a l y k a i s ir t. t.; toliau dėl šios jo gražbylystės žr. *Gimt. Kalba*, 1936, IX, 139–143. Beveik panašiai, tik iš dalies kitokiu stiliumi, jis byloja ir šioje savo knygelėje, pvz.: į Lietuvą grįžo Vokietijoje doktorizavęsi kalbininkai, kurie s e k ė v o k i e č i ų p a v y z d ž i u i r d e g ė n e a p y k a n t a s l a v ų t a u t o m s, o d r a u g e i r j ų k a l b o m s; po jo (t. y. K. Būgos) mirties puristai išsijuosę tęsė savo p r a g a i š t i n g ą lietuvių kalbos „valymo“ darbą, ir tt.

Dėl šitokio R. Mairono pasmelojimo aš čia visai nemanau ginčytis, – tai yra gyvas niekų darbas, – tik trumpai pastebėsiu, kaip iš tikrųjų lietuvių kalbininkai yra dirbę bendrinės kalbos kultūros darbą nepriklausomojoj Lietuvoj. To darbo gairės buvo Lietuvių Kalbos Draugijos visuotiniame susirinkime priimtos 1936 m. kovo 23 d. ir yra paskelbtos tų pat metų *Gimt. Kalbos* 4-me sąsiuvinyje (40–50 psl.); apie tą darbą trumpai rašoma ir mano *Ankstyvesnėje ir dabartinėje lietuvių bendrinės kalbos vartosenoje* (1971, 17 tt.).

Lietuvių Kalbos Draugija ir *Gimt. Kalba* tarptautinių svetimybių ir šiaip skolinių atžvilgiu laikėsi šiokios linijos. Specialesnės, ypač terminais vartojamos tarptautinės svetimybės nebuvo nei mėgiamos lietuvinti, pvz.: *akcija, kongresas, kultūra, mašina, radijas, universitetas* ir kt. Jeigu lietuvių kalboj buvo visai tinkamų lietuviškų pakaitų, tai juos buvo patariama pirmiau vartoti, bet niekas nedraudė ir tų pačių svetimybių, pvz.: *akiratis* „horizontas“, *apyrankė* „brasletas“, *lakūnas* „aviatorius“, *lėktuvas* „aeroplanas“ (rus. *samolet*), *nesąmonė* „absurdas“, *sambūvis* „koegzistencija“, *vasarvietė* „kurortas“ ir kt. Tuometiniai kalbininkai nei patys vartojo, nei bendrinei kalbai teikė vadinamąsias vireliūnybes, pvz.: *dangūtyra* „astronomija“, *mokysta* „metodas“, *orovė* „klimatas“, *pavaizda* „perspektyva“ ir kt. Visuotinai buvo vartojami seni slaviški ar germaniški skoliniai, kurie neturi tinkamų lietuviškų pakaitų, pvz.: *agurkas, bažnyčia, botagas, gatvė, kaminas, kryžius, muilas, pinigas, ridikas, šalmas, šarvas, šilkas* ir kt.; bet tokie skoliniai, kurie lengvai gali būti pakeičiami tinkamais savais žodžiais, nebuvo bendrinei kalbai pirmoje vietoje teikiami ir norminiais žo-

džiais, pvz.: *akrūtas* „laivas“, *balkis* „sija“, *čemodanas* „lagaminas“, *frantas* „dabita, gražeiva, puošeiva“, *guzikas* „saga“, *gromata* „laiškas“, *ypas* „kirtis, smūgis; kartas, sykis“, *kanuolė* „patranka“, *kralikas* „triušis“, *lenciūgas* „grandinė“, *nabagas* „vargšas“, *nachalas* „akiplėša“, *skūra* „oda“, *smetona* „grietinė“, *špokas* „varnėnas“, *šposas* „išdaiga, pokštas“, *šriftas* „spaudmuo, spaudmenys“, *štampas* „spaudas“, *štoras* ar *štora* „užuolaida“, *švogeris* „svainis“, *žiurstas* „prijuostė“ ir kt. Taip pat bendrinės kalbos vartosenai nebuvo teikiami ir nevykę vertiniai arba naujadarai, pvz.: *apystova* „aplinkybė“, *atvirutė* „atvirukas“, *gerbūvis* „gerovė“, *lygsvara* „pusiausvyra“, *obalsis* „šūkis“, *paišelis* „piештukas“, *savastis* „nuosavybė“, *savistovus* „savarankis, -iškas“, *viršžmogis* „antžmogis“, *žingeidus* „smalsus“ ir kt.

Tuo tad keliu, kuriuo jau buvo pradėjęs eiti J. Jablonskis, daugiau ar mažiau ėjo lietuviai kalbininkai prieš karą; tuo keliu, su nedidelėmis variacijomis, eina ir daugumas pokarinių Lietuvos kalbininkų. Pvz. dėl tarptautinių svetimybių J. Kruopas rašo: „Tarptautinių žodžių bei terminų vartojimas turi būti saikingas, ypač platiems visuomenės sluoksniams skiriamoje literatūroje. Jie neturi stelbti lietuviškos leksikos, dubliuoti savų žodžių. Per gausus nereikalingų tarptautinių žodžių vartojimas sunkina kalbos supratimą ir varžo gimtosios kalbos žodžių darybą“ (*Mūsų kalba*, 1971, V, 5). Taip pat, visai panašiai kaip *Kalbos patarėjuje*, ir 1971 m. *Varduose ir žodžiuose* patariama vietoj *fasoliai, firankos, gazas, imbrikas, liukras, piela, rinkės, skaurada, smetona, sosas, šmotas, šnapsas, taca, žiurstas* vartoti *pupelės, užuolaidos, dujos, arbatinis, glajus, piūklas, lankainiai, keptuvė, grietinė, padažas, gabalas, degtinė, padėklas, prijuostė* ir kt.

Iš visko atrodo, kad R. Mironas, savo knygelėje rašydamas apie purizmą ir klasikinius dialektus, arba žargonus (65–72 psl.), iš tikrųjų dalykiškiau, rimčiau nei nemėgino pasvarstyti pačios bendrinės (literatūrinės) kalbos vartosenos, bet daugiausia tik tenkinosi pigiais propagandiniais pasišvaistymais ir ankstyvesnių kalbininkų paknibinėjimais, kurie maža ką bendro turi su kalbos mokslo pagrindais.

Lietuvių bendrinės kalbos susidarymas

(Draugas, 1972 03 04, nr. 54(9))

Dr. Petras Jonikas, dabar jau pakeliui į septyniasdešimt, yra vienas iš dabartinių vyresnės kartos kalbininkų, kuriam nedalia lėmė atitrūkti nuo savo tiesioginio specialybinio darbo ir atsidurti svetur, kur tam darbui nebuvo palankių aplinkybių. Bet jis tiek nepriklausomojoj Lietuvoj, tiek šiame krašte pasiliko ištikimas savo pasirinktajam tikslui – tyrinėti lietuvių bendrinę kalbą, jos susidarymą ir tolimesnę raidą. Tai jis darė, gerai suprasdamas ne tik to darbo svarbą mūsų kasdienei gyvenimo praktikai, bet ir jo didelę reikšmę mokslui. Tos kalbos kūrimasis, pastarųjų laikų reiškinys, lengviau prieinamas tyrinėtojui, ir iš dalies jį galima net dabar betarpiškai stebėti. Čia galime tiesiogiai matyti, kaip lietuvių kalba, susidurdama su naujais gyvenimo reikalavimais, nuolat kinta, netekdama daugelio savo senovinių ypatybių, ypač skirtingų tarminių žymių, ir tolydžio gaudama naujų žodžių ir net ištisų posakių. Ir visa tai galime ne tik stebėti, bet ir tirti, studijuoti dar neseniai vykusių ir vykstančių atmainų aplinkybes bei jų priežastis. Ir dar daugiau: iš šios kūrybos galime daug aiškiau, kaip iš antikinių kalbų, patirti, kaip bendrinė kalba apskritai susidaro. „Tuo būdu lietuvių bendrinė kalba įgyja didžiulę reikšmę bendrajai kalbotyrai, – rašo prof. Eduardas Hermannas. – Čia pasiektosios pagrindinės žinios gali būti panaudotos kitų tautų rašomosioms ir bendrinėms kalboms tirti. Dėl to lietuvių kalbos potyriai turi būti didžiai vertingi graikų, lotynų, vokiečių ir visoms kitoms senesnėms kultūrinėms kalboms“ (Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Goettingen. Philol. – Hist. Klasse. 1929, I, 67).

Lig šiol tiek mūsų, tiek kitų kraštų tyrinėtojai nedaugiausia yra tyrę lietuvių bendrinės kalbos formavimąsi. Aš pats 1927 ir 1928 m. **Švietimo Darbe** esu paskelbęs kelių dalių straipsnį **Bendrinė kalba ir jos vartojimas**, kur pirmą kartą pavartotas šios kalbos pavadinimas, pažymėtos jos dvi pagrindinės formos, b e n d r i n ė r a š o m o j i i r b e n d r i n ė š n e k a m o j i k a l b a, ir dar svarstyti kiti svarbesni tos kalbos dalykai. Vėliau dar esu parašęs vieną kitą tos srities straipsnį (pvz. **Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas D. Lietuvoj,** 1933; **J. Jablonskis ir dabartinė bendrinė kalba,** 1937, ir kt.), bet plačiau

ir specialiau šio dalyko nesu tyrinėjęs. Tai ryžosi daryti P. Jonikas. Dar būdamas studentas, jis ėmė gyvai domėtis lietuvių bendrine kalba, jos ypatybėmis ir raida. Vėliau apie tai jis yra parašęs visą eilę svarbių mokslinių straipsnių, pvz.: **Apie Aušros rašomąją kalbą** (1933), **Lietuvių bendrinės kalbos idėja priešaušrio metu** (1937), **Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema** (1937), **Kleino gramatikų bendrinė kalba** (1938) ir kt. Savo 1942 m. apgintosios daktarinės disertacijos tema irgi buvo pasirinkęs priešaušrio ir Aušros rašomąją kalbą. Be to, apie lietuvių bendrinę kalbą jis rašo ir savo **Lietuvių kalbos istorijoje** (1952, 159–180). Bet stambiausias (334 psl.) ir svarbiausias jo mokslinis veikalas yra **Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis XIX a. antrojoje pusėje**, parašytas prieš daugelį metų, bet, kiek papildytas ir patobulintas, tik šiemet Pedagoginio Lituanistikos Instituto išleistas Chicagoje.

Šiame savo monumentaliame veikale P. Jonikas nagrinėja vieną XIX a. antrosios pusės lietuvių bendrinės rašomosios kalbos tarpsnį, nuo Fr. Kuršaičio ligi Aušros sustojimo (1886 m.). Čia jis specialiai tiria to laikotarpio lietuvių bendrinės rašomosios kalbos raidą tik D. Lietuvoje; to pat meto M. Lietuvos bendrinė rašomoji kalba, kuri buvo jau maždaug prieš 200 m. nusistojusi, teliečiama tik tiek, kiek ji yra prisidėjusi prie D. Lietuvos bendrinės rašomosios kalbos kūrimo.

Plačiausiai visame šiame darbe (33–299 psl.) nagrinėjami du dalykai, tarmė ir rašyba, kurie rašantiesiems anuomet sudarė didžiausią rūpestį ir tuo pat metu tiesė kelią į pačią bendrinę kalbą, o žodynas, sintaksė, semantika ir kt. praleista, nes šioms problemoms dar reikalingos atskiros specialios studijos.

Tiriant kalbamojo laikotarpio D. Lietuvos raštų kalbą, pirmoj vietoj tenka susidurti su tarmės klausimu. Visas D. Lietuvos plotas buvo daugiau susiskirstęs įvairiomis tarmėmis ir šnektomis, kaip M. Lietuvos. Čia nebuvo centralizuotai rūpinamasi kalbos reikalais; nebuvo mokyklų su dėstomąja lietuvių kalba; bet, svarbiausia, čia nebuvo ir reikalingiausių priemonių (gramatikų, žodynų ir kt.), kuriomis būtų buvę galima pagrįsti bendrinės kalbos vartoseną. Todėl atskiri autoriai, rašydami platesnei visuomenei, beveik kiekvienas savaip elgėsi. Pvz. S. Daukantas iš pradžios daugiau laikėsi savo pajūriškių žemaičių tarmės, bet ilgainiui ėmė maišyti ir kitų tarmių formų, ypač aukštaitiškų. Taip pat ir M. Valančius iš pradžios rašė savo gimtosios dou-

nininkų tarmės pagrindu, bet vėliau, ypač tapęs vyskupu ir norėdamas daugiau įtikti įvairiatarmiams skaitytojams, pradėjo atsisakyti kai kurių būdingesnių žemaitybių ir jas keisti aukštaitybėmis, nors ir gana nenuosekliai. A. Baranauskas, rytietis aukštaitis anykštėnas, bendrinės rašomosios kalbos vartosenai stengėsi lyginamuoju etimologiniu būdu nustatyti bendrąsias seniausias įvairių tarmių lytis, kurios iš tikrųjų buvo labai artimos vak. aukštaičių tarmės lytims; bendriniu tų lyčių tarimu jis visai nesirūpino – kiekvienas jas galįs tarti pagal savo tarmę. Taip pat ir K. Jaunius, kvėdarniškis žemaitis ir A. Baranausko mokinys, rūpinosi įvairias tarmes derinti tik rašte, o parašytą raštą paliko kiekvienam skaityti tarmiškai. Visai kitu keliu pasuko Aušra, tautinis, visiems lietuviams skiriamas laikraštis: jos raštų kalbos pagrindu buvo pasirinkta vak. aukštaičių tarmė, ir kitų, ypač žemaičių ir ryt. aukštaičių, tarmių tame laikraštyje buvo jau sąmoningai vengiama. Tam lemiamos reikšmės turėjo vak. aukštaičiai redaktoriai ir žymesni bendradarbiai (J. Basanavičius, J. Šliūpas, J. A. Vištelis ir kt.), A. Schleicherio ir Fr. Kuršaičio gramatikos, M. Lietuvos bendrinės rašomosios kalbos tradicija ir kt. Ir tuo keliu vėliau buvo toliau einama.

Šitą lietuvių bendrinės kalbos susidarymą, ypač jos tarmės ir rašybos raidą, P. Jonikas nagrinėja gana plačiai ir pagrindžiai, ir nagrinėja gerai argumentuodamas. Tame savo darbe jis panaudoja gausią spausdintą, iš dalies gana retą literatūrą ir įvairius nespausdintus, dabar sunkiai prieinamus archyvinius, rankraštinius šaltinius. Tai jis didžia dalimi galėjo padaryti dar Lietuvoje, prieš 30 metų rinkdamas medžiagą ne tik tam savo darbui, bet ir apskritai lietuvių kalbos istorijai; tam reikalui jis galėjo kiek pasinaudoti ir savo studijas gilindamas Rygoje, Karaliaučiuje ir Vienoje.

Apskritai imant, šis P. Joniko tyrinėjimas yra pirmas ir vienintelis lietuvių kalbos istorijos darbas, kurio mes lig šiol neturėjome, ir panašaus nėra parašyto kitomis kalbomis, nes, kaip E. Hermannas yra pastebėjęs, toks darbas nelietuviui beveik negalimas (fuer einen Nichtlitauer zumeist fast unmoeglich). Ypač yra svarbus dalykas, kad P. Jonikas anksti suprato šio darbo reikalingumą ir tuojau, nedelsdamas, ėmė jį ruošti; po kelerių metų jis jo veikiausiai ir visai nebebūtų galėjęs atlikti. Ir štai dabar, po įvairių sutrikimų, matome tą darbą pagaliau išspausdintą. Tai yra žymus įvykis visame lietuvių kalbos moksle,

ypač lietuvių kalbos istorijoje. Dabar mes aiškiai matome, kaip lietuvių bendrinė rašomoji kalba pradėjo kurtis prieaušrio laikais ir Aušros metu galutinai nusistojo vak. aukštaičių tarmės pagrindu. Vėliau J. Jablonskis, vak. aukštaitis zanavykas, įstojo į šį kelią ir tą tarmę įtvirtino lietuvių bendrinėje kalboje.

Taigi P. Jonikas šiuo didžiai vertingu veikalu yra padaręs didelę naudą tiek lietuvių kalbos mokslui, tiek bendrajai kalbotyrai. Dabar nei vienas XIX–XX a. lietuvių kalbos istorijos tyrinėtojas negalės apsieiti be šio nepakeičiamo darbo, ir todėl autorius tuo gali visai pelnytai didžiuotis, ypač svetur gyvendamas; tuo didžiu laimėjimu džiaugiuos ir aš, kuriam nuo universitetinių laikų teko su juo ilgą laiką bendradarbiauti.[1)]

Kalbos mokslas ir purizmas

(Draugas, 1972 05 20, nr. 119(20))

Vienas iš dabartinių Lietuvos vyresnės kartos kalbininkų yra Ričardas Mironas, gimęs 1908. IV. 5 Kazachijoje, Kauno universitete studijavęs klasikinę filologiją, o Paryžiuje – sanskritą ir nuo 1962 Vilniaus u-to prancūzų kalbos katedros vedėjas. Jis yra išvertęs Eschilo „Prikaltąjį Prometėją“ (už šį vertimą jam buvo suteiktas kandidato laipsnis), taip pat G. De Maupassano „Pjerą ir Žaną“, A. Puškino „Kapitono dukterį“ ir kt. 1969 išleistas jo „Kalbotyros įvadas“, o 1971 jis išspausdino „Kalbos mokslo pagrindus.“

Specialių lituanistinių dalykų R. Mironas nėra parašęs, bet jau prieš karą mėgo leistis į aštrius lietuvių kalbos ginčus, ypač nukreiptus prieš **Gimtąją Kalbą** ir lietuvius kalbininkus. Štai 1936 **Vaire**, tautininkų žurnale, savo viename paskelbtame straipsnyje (XI, 317–320) jis tarp kitko šiaip rašo: visas mūsų **kvalifikuotų** kalbininkų mokslas laikosi ant **giliai nekultūringo** ir **kalbos prigimtį žalojančio pagrindo; autoritetingas** kalbininkas... **profaniškai vartoja žodį; taisytojas savo** argumentams imasi medžiagą iš tos srities, kur jis pats yra **ignorantas;**

[1)] Šis pranešimas Jaunimo Centre, Chicagoje, skaitytas š. m. vasario 26 d., minint tik ką pasirodžiusį dr. P. Joniko veikalą, apie kurį plačiau dar bus rašoma Lituanistikos Darbų 3-me tome.

čia... mūsų kalbininko **nerimtumas** pasiekia **aukščiausią** viršūnę; ar laikraštis GK, **užsiimdamas tiek nerimtais dalykais,** prisideda... ir t. t. Toliau dėl tos gražbylystės žr. **Gimt. Kalba,** 19–36, IX, 136–143.

Beveik panašiu stiliumi, tik kitokiose aplinkybėse ir kitokesne nuotaika jis rašo jau minėtuose „Kalbos mokslo pagrinduose." Čia jis gana savotiškai pasisako dėl purizmo (kalbos gryninimo), kaip vieno „kalbos mokslo" pagrindo. „Jei iki 1919 metų purizmas Lietuvoje buvo daugiau ar mažiau pateisinamas, – sako jis, – tai nuo 1919 metų, nuo to laiko, kai lietuvių kalba pasidarė valstybinė kalba, jis darosi aiškiai reakcingas" (66). Ypač po K. Būgos mirties „puristai išsijuosę tęsė savo pragaištingą lietuvių kalbos 'valymo' darbą. 1939 metais pasirodė 'Kalbos patarėjas' (jo autoriai – L. Dambrauskas, A. Salys ir Pr. Skardžius), kur šalia gerų patarimų nurodoma į daugybę 'negerų', 'nereikalingų' žodžių, pvz.: **blynas, blūdas, bukietas, chalatas, čemodanas, diedukas, frantas, grybas, ypas, košė, kralikas, kurortas, lygsvara, nabagas, nachalas, obalsis, pliažas, prūdas, rezultatas, rūbas, smetona, špokas, šposas, šriftas, žestas** ir t. t." (67). Arba: „Visą reikalą supainiojo čia buržuaziniai lietuvių kalbininkai puristai, kurie savo laiku siūlė visus kitakilmius žodžius išvyti iš lietuvių kalbos lauk ir pakeisti juos 'tikrais lietuviškais'. Prieita net prie to, kad į vieną krūvą su žargonybėmis buvo mesti net ir tokie žodžiai, kurie lietuvių kalboje egzistuoja nuo seniausių laikų ir yra, galima sakyti, net senesni už pačią lietuvių kalbą" (70). Pvz. buvę ir tokių „mokytojų", kurie net siūlę **galvą** pakeisti **mąstalu!** Ir toliau dar gražiau: „Iš lietuvių kalbos buržuaziniai lietuvių kalbininkai, uolūs lietuviško fašizmo tarnai, stengėsi išvyti ne tik visus tuos žodžius ir posakius, kurie tikrai buvo paskolinti iš rusų kalbos, bet ir tuos, kurie tik primindavo rusiškus ar rusų kalboje vartojamus, net ir tarptautinius žodžius, kilusius iš graikų ar lotynų kalbos" (71). Tuo būdu ilgainiui „susidarė klasinis, buržuazinis-puristinis žargonas, kurį vartojo smetoninis elitas ir kurį propaguoti Švietimo ministerija buvo įpareigojusi lietuvių kalbos mokytojus, teatrą ir radiofoną. Vietoj **elektra** rekomenduota sakyti **gintra**, vietoj **energija – agna**, vietoj klimatas – **orovė**, vietoj astronomija – **dangūtyra**, vietoj atmosfera – **orija**..., vietoj **internacionalas** (baisus žodis lietuviškai buržuazijai!) – **tautuomenė**" (71). Bendra išvada tokia: „Puristinės tendencijos kalbai daro didelę žalą... Purizmas prieštarauja tarybinės kalbotyros prin-

cipams. Jis demoralizuoja jaunuomenę, tiesiu keliu veda į tautinį užsisklendimą, į tautinį antagonizmą, į šovinizmą“ (67).

Visas šis R. Mirono rašymas yra ne kas kita, kaip publicistinis ir propagandinis, bet visai nevykęs jovalas, kuris maža ką bendro turi su realybe, dar mažiau su kalbos mokslu. Tenka tik stebėtis, kad kalbotyriniame vadovėlyje, skirtame pirmojo kurso studentams neakivaizdininkams, verčiamasi tokia pigia kalbine propaganda, kurios net negalima rimtai ir diskutuoti. Visų pirma pačioj Lietuvoj jau yra nemaža rimtų kalbininkų, kurių kalbiniuose darbuose tokių niekų, kaip R. Mirono, beveik jau nebesutinki. Antra vertus, seniau Lietuvoje visai nebuvo tokių naivių kalbininkų, kurie būtų norėję iš lietuvių kalbos išguiti visus „kitakilmius“ žodžius. Kaip aš savo **Ankstyvesnėje ir dabartinėje lietuvių bendrinės kalbos vartosenoje** (1971, 17 tt.) esu trumpai išdėstęs, tuomet Lietuvoje buvo stengiamasi eiti J. Jablonskio ir K. Būgos pramintu keliu. Specialesnės, ypač terminais vartojamos tarptautinės svetimybės nebuvo nei mėginamos lietuvinti, pvz.: **akcija, balkonas, diktatorius, kongresas, kultūra, logika, mašina, mandolina, protokolas, radijas, romanas, technika, universitetas** ir kt. Tokių vireliūnizmų, kaip **dangūtyra** „astronomija“, **mokysta** „metodika“, **orovė** „klimatas“, **pavaizda** „perspektyva“, **varta** „praktika“ ir kt., niekas daugiau, išskyrus patį A. Vireliūną, nevartojo nei siūlė vartoti. Visuotinai buvo vartojami seni slaviški ar germaniški skoliniai, kuriems lietuvių kalboje nėra tinkamų pakaitų, pvz.: **agurkas, arbata, bažnyčia, botagas, gatvė, kaminas, kardas, karalius, kryžius, miestas, muilas, pinigas, popierius, ridikas, šalmas, šarvas, šilkas, vynas** ir kt.; bet tokie skoliniai, kurie turi gerų, visai tinkamų lietuviškų pakaitų, nebuvo bendrinei kalbai pirmoje vietoje teikiami ir norminiais žodžiais, pvz.: **akrūtas** „laivas“, **čemodanas** „lagaminas“, **čėsas** „laikas“, **dyselys** „grąžulas“, **griekas** „nuodėmė“, **guzikas** „saga“, **gromata** „laiškas“, **ypas** „kirtis, smūgis; kartas, sykis“, **kanuolė** „patranka“, **kilbasa** „dešra“, **lenciūgas** „grandinė“, **liuosas** „laisvas“, **skūra** „oda“, **smetona** „grietinė“, **špokas** „varnėnas“, **šposas** „išdaiga, pokštas“, **vaina** „karas“, **vaiskas** „kariuomenė“ ir kt. Taip pat panašiais atvejais buvo patariami pirmiau vartoti ir tinkamai sudaryti lietuviški tam tikrų tarptautinių svetimybių atitikmenys, nors niekas nedraudė reikiant ir pačias svetimybes vartoti, pvz.: **akiratis** „horizontas“, **antpetis** „epoletas“, **apyrankė** „ brasletas“, **dvikova** „due-

lis“, **išraiška** „ekspresija“, **keltuvas** „elevatorius“, **krepšinis** „basketbolas“, **lakūnas** „aviatorius“, **nesąmonė** „absurdas“, **perkasas** „kanalas“, **priegaidė** „intonacija“, **priesaga** „sufiksas“, **sambūvis** „koegzistencija“, **šūkis** „dievizas, lozungas“, **šukuosena** „frizūra“, **tarmė** „dialektas“, **teisininkas** „juristas“, **tarinys** „prediktas“, **vasarvietė** „kurortas“, **žodynas** „leksikonas“ ir kt. Kaip rodo žodžių istorija ir pati vartosena, šios rūšies pakaitai praktiškai pasirodė didžiai naudingi, platesni, visuomenei artimesni ir įmanomesni už tam tikras atitinkamas svetimybes, ir todėl jie jau plačiai yra įsigalėję. Pagaliau kaip dabar, taip ir anksčiau buvo vengiama grubių, nereikalingų skolinių ar barbarizmų, pvz.: **bagotas, cnata, čystas, gatavas** ir kt.

Visai panašiai, kaip „Gimt. Kalboje“ ir „Kalbos patarėjuje“, Lietuvių Kalbos Sekcijos išleistuose „Varduose ir žodžiuose“ (Vilnius, 1971, 29 t.) vietoj **bakanas, baranka, baumkuchenas, bonka, cibulis, čainykas, fasoliai, firanka, galereta, gazas, gerkulesas, gručkas, imbrikas, kafeinikas, kilbasa, košeliena, kuknia, lazankos, liukras, medaunykas, muštarda, petelnia, piela, pončkas, rasalas, rinkės, sardinka, sirnykai, skaurada, skūra, slojikas, smetona, sokas, sosas, šinka, šmotas, šnapsas, taca, uksusas, zacirka, zrazai, žiurstas** ir kt. bendrinei (literatūrinei) kalbai teikiama **kepalas, riestainis, raguotis** ir **šakotis, butelis, svogūnas, arbatinis, pupelės, užuolaida, drebučiai, dujos, avižų dribsniai, griežtis** ir **sėtinys, arbatinukas, kavinukas** ir **kavinis, dešra, šaltiena, virtuvė, skryliai, glajus, meduolis, garstyčios, keptuvė, piūklas, spurga, mirkalas, lankainiai, sardinė, varškėčiai, keptuvė, oda, stiklainis, grietinė, sultys** ir **sunka, padažas, kumpis, gabalas, degtinė, padėklas, actas, kukulienė, vyniotiniai, prijuostė**. Taigi, kaip ir matome, tinkamas ir nuosaikus gerai sudarytų lietuviškų žodžių vartojimas bendrinėje kalboje specialesnėmis ir net tarptautinėmis reikšmėmis yra ne lietuvių kalbos susinimas, bet turtinimas. Be to, kokių žodžių ar posakių teikimas norminėmis lytimis dar nėra joks draudimas: vartotojas gali pasinaudoti tomis teikiamomis lytimis, bet tam tikrais atvejais reikiant jis gali vartoti ir kitus gretiminius, sinoniminius darinius. Ypač laisvas yra rašytojas: vaizduojamojoje, buitinėje kalboje jis gali vartoti visas kalbines priemones, kurios tik jam pasirodo tinkamesnės ir tikslingesnės; tai apsprendžia meninės kalbos tikslingumas, pati kalbos kūryba. Tam tėra viena sąlyga – kalbos taisyklingumas.

Dar skyrium tenka paminėti tokius žodžius, kaip **ainis, lygsvara, obalsis** ir kt. **Ainis** yra J. Basanavičiaus netinkamai abstrahuotas iš J. Bretkūno tarminės lyties **atainis** „ateivis" (plg. **ataivis** „t. p."), todėl jo vietoj geriau vartoti seną ir visai gerai sudarytą **palikuonį** „descendant". **Lygsvara** yra verste versta iš rusų **ravnovesie** ar vok. **Gleichgewicht,** o mes turime savo seną ir gerą **pusiausvyrą. Obalsis** yra sudarytas pagal lenk. **oglos**, iš mūsų kalbos visai nepateisinamas, ir todėl jo vietoj jau J. Jablonskio buvo visai gerai pradėtas vartoti **šūkis**.

Kalbininkai ir visuomenė

(Draugas, 1972 08 05, nr. 183(31); 1972 08 12, nr. 189(32))

L. Dambriūnas savo straipsnio *Visuomenės kova su kalbininkais* (**Draugas,** 1972, Nr. 130) pradžioje pastebi, kad visuomenės ir kalbininkų kova vykstanti dviem kryptim: visuomenė kartais atmetanti tai, ką kalbininkai siūlo, ir ji kartais vartojanti, ką kalbininkai draudžia vartoti. Net toks milžinas, kaip J. Jablonskis, kuris labai daug padaręs lietuvių bendrinės kalbos kultūrai, gal apie 80–90% jo mokslo išlikę ir tebegalioją iki šios dienos, – nebuvęs absoliutus ir neklaidingas autoritetas: visa eilė jo neteiktųjų ar tiesiog draustųjų žodžių bei posakių ilgainiui įsigalėję bendrinėje kalboje, pvz.: *dvasiškis, Žemaitija, mokytojauti, protėvis* ir kt. Tai buvę dėl to, kad jis per daug bijojęs nutolti nuo „gyvosios žmonių kalbos" ir per siaurai supratęs kalbos taisyklingumą. Vėliau jaunesnieji kalbininkai nemaža ką atitaisę, pvz. grąžinę *moksleiviją, Žemaitiją, mokytojauti* ir kt., bet per siaurai suprasdami analogiją, ir jie toliau tebeginą prieveiksmius su *-iniai*, Viešpaties maldos vietininką *žemėje*, posakį *tikėti ką*, ne *tikėti į ką*, ir pagaliau *dvasininką*, kurio vietoje tegalįs būti vartojamas vien *dvasiškis*.

Visa, kaip J. Jablonskis dirbo lietuvių kalbos kultūros darbą, kaip šis jo darbas nuolat evoliucionavo, kiek jis ką gerai padarė ir ko kaip reikiant nepadarė ar nesuspėjo padaryti, aš esu aprašęs savo straipsnyje *J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba* (**Archivum Philologicum**, 1937, VI, 12–35), todėl čia to dabar nebekartosiu; kiek galėdamas glausčiau paliesiu tik tuos dalykus, dėl kurių L. Dambriū-

nas nesutinka su kitais kalbininkais ir, reikšdamas tuo nepasitenkinimą, visuomenės vardu stoja į kovą su tais nenaudėliais.

1. Būdvardiniai prieveiksmiai su -iniai

L. Dambriūnas rašo, kad kadaise J. Jablonskis pasakęs, jog negalima darytis prieveiksmių su *-iniai* (pvz. *dvasiniai, fiziniai* ir kt.) iš būdvardžių su *-inis*, ir jaunesnieji kalbininkai net šiandien guldą galvą už tą kaimo skerdžiaus (puikus ironizavimas!) „principą". Kad ir pripažindami kaimiečius vartojant tokius prieveiksmius, kaip *begaliniai, vidutiniai, viršutiniai*, jie vis dėlto šiokius darinius laiką „nebūdingais", ir todėl vartotojai, jų nuomone, neturį teisės daugiau tokių prieveiksmių iš analogijos darytis. Pr. Skardžius savo paskutinėj knygelėj tam dalykui paskyręs net visą straipsnį, kur jis turėjęs pakankamai vietos ir moksliškai įrodyti, kodėl tokie prieveiksmiai negeri, bet, deja, ten tokių įrodymų nesą, kartojamas senas „argumentas", kad iš būdvardžių su *-inis* nelinkstama sudarinėti prieveiksmių, o iš tikrųjų tokių darinių dabar esą masiškai (kodėl ne m a s i n i a i?) vartojama net ir Lietuvoje. Toliau jis dar pastebi, kad Pr. Skardžius, „jausdamas to argumento ne per didelį svarumą", kalbinių ir loginių argumentų vietoj griebęsis autoritetinių retorinių priemonių.

Kadangi mano nuomonė apie prieveiksmius su *-iniai* čia tėra paliesta gana apgraibomis ir, be to, nevisai teisingai, aš pakartosiu savo pagrindines mintis. L. Dambriūnas mano, kad tam tikrais atvejais reikšmėmis nebeskiriant priesagos *-inis* ir *-iškas* būdvardžių (pvz. *karinis, mokslinis* ir *kariškas, moksliškas*), galį būti iš jų vienodai sudaromi prieveiksmiai *kariniai, moksliniai* šalia *kariškai, moksliškai*. Toliau jis dar įrodinėja, kad pirmosios rūšies prieveiksmiai (*dvasiniai, ekonominiai, gramatiniai...*) galį reikšti „arba ypatybės pobūdį, arba atžvilgį, kuriuo ypatybė vertinama", o antrosios rūšies (*gramatiškai, logiškai, šuniškai...*) – rodą būdvardžių reiškiamos ypatybės pobūdį ar intensyvumo laipsnį ir atžvilgį, kuriuo daikto ypatybė apsprendžiama. Pagaliau, jo nuomone, čia reikią nuosekliai, logiškai elgtis; pvz. šalia *galutinis, gramatinis, paviršutinis, vidutinis, visuotinis* turį būti sakoma *galutiniai, gramatiniai, paviršutiniai, vidutiniai, visuotiniai*, o šalia *galutinas, laikinas, visuotinas – galutinai, laikinai, visuotinai* ir kt.

Dėl visa to aš šiaip galvoju. Dabartinėj mūsų bendrinėj kalboj skirtinos būdvardinės priesagos *-inis* ir *-iškas*, pvz.: *mokslinis* ir *moksliškas, stilistinis* ir *stilistiškas* ir kt. Prieveiksmių su *-iniai* ir *-iškai* reikš-

mes L. Dambriūnas mėgina skirti visai dirbtinai, plačiau nepagrįsdamas jokiais autentiškais mūsų kalbos duomenimis. Prieveiksmių su *-iniai* ligšioliniuose geresniuose kalbos paminkluose ir tarmėse buvo vartojama gana ribotai, pvz. *begaliniai, paviršutiniai, vidutiniai*, bet ir tų vietoje gana dažnai pasakoma *be galo, paviršutiniškai, vidutiniškai*. Dabar daugiausia spaudos ir kai kurių raštų kalboje prieveiksmiai su *-iniai* vartojami visai nesiskaitant su ligšioline vartosena, net ten, kur iš tikrųjų daug geriau tinka kitos rūšies prieveiksmiai, pvz. su *-iškai*: šis kūrinys gerai s t i l i s t i š k a i (t. y. pagal stilistikos reikalavimus) parašytas; viską reikia t e o r i š k a i (t. y. kaip teorija rodo ar reikalauja) įrodyti, ir t. t.; visais šiais atvejais vartojant *-iniai*, pati vartosena nereikalingai niveliuojama, menkinama. Šalia *atsitiktinis, paviršutinis, visuotinis* ir kt. vien dėl dirbtinės analogijos nėra jokio reikalo laikyti netaisyklingais dariniais *atsitiktinai, paviršutinai* (ar *paviršutiniškai*), *visuotinai*: šios lytys yra jau plačiai įsigalėjusios. Tokie būdvardžiai, kaip *konstruktyvinis, moralinis* šalia *konstruktyvus, moralus*, yra rūšiniai, panašios darybos, kaip *rūgštinis, saldinis* šalia *rūgštus, saldus*, greta kurių lig šiol, rodos, dar niekas nemėgino vartoti prieveiksmių *rūgštiniai, saldiniai*. Vien stilistiniais sumetimais daug geriau vietoj *psichiniai* vartoti *psichiškai*, pvz. p s i c h i š k a i nesveikas žmogus arba tiesiog n e s v e i k o proto žmogus. Ir tt.

Rašydamas apie prieveiksmius su *-iniai*, aš turėjau galvoj tik kalbos duomenis, pačią bendrinės kalbos vartoseną, jos tikslą, ne kieno nors autoritetą; čia viena liaudies kalba, aišku, negalima tenkintis nei vadovautis, bet neįmanoma žmonių ir bendrinės kalbos dalykų aiškinti dirbtinai, nesiskaitant su pačiais kalbos duomenimis. Apie visa tai savo minėtoj knygelėj rašiau tiek, kiek reikėjo abejojamiems L. Dambriūno samprotavimams išsklaidyti; jei kada reikės, galėsiu apie tai pagrindžiau parašyti.

2. Kaip danguje, taip ir žemėje

Šis Viešpaties maldos vietininkas jau nuo seniai svarstomas ir diskutuojamas. Pastaruoju laiku plačiau už *žemėje* pasisakė A. Salys savo straipsnyje *Vis dėlto: kaip danguje, taip ir žemėje* (**Laiškai Lietuviams**, 1971, Nr. 6) ir kiek siauriau aš (**Draugas**, 1971, Nr. 255). Į tai L. Dambriūnas iš dalies šiame straipsnyje ir kiek išsamiau atsako **Aiduose** (1972, IV, 195–199). Iš vienos pusės jis mano, kad abi senovinėj lietuvių raštų kalboj vartotos formos, *žemėje* ir *ant žemės*, esan-

čios savos, o jų pasirinkimą verčiant nulėmusi kalba, iš kurios buvę verčiama. *Ant žemės* tiek galį būti versta iš lenk. *na ziemi*, kiek *ant stalo* iš *na stole*. Taigi į tai reikią žiūrėti ne istoriškai, bet struktūriškai, t. y. dabartinės, ne istorinės vartosenos atžvilgiu. „Daikto buvimas viduje reiškiamas vietos vietininku, – rašo jis, – o buvimas jo paviršiuje prielinksniu *ant* su kilmininku, pvz.: *dėžėje – ant dėžės, spintoje – ant spintos, kalne – ant kalno, vandenyje – ant vandens* ir tt. Kalbėdami poteriuose apie dangų ir žemę (visą planetą), tuos dalykus gretindami, psichologiškai dangų vaizduojamės kaip vietą, kurios viduje galima būti, ir tai priešpastatoma žemei (planetai), kurioj negalima būti viduje, o tik paviršiuje. Pagal bendrą dėsnį, kad buvimas viduj reiškiamas vietininku, o buvimas paviršiuj prielinksniu *ant* su linksniu, ir sakoma *kaip danguje, taip ir ant žemės*. Toks pasakymas visiškai derinasi su logika, su mąstysenos psichologija ir lietuvių kalbos dėsniais“ (**Aidai**, IV, 197).

Tai yra tipiškas L. Dambriūno galvojimas: jei *stale* reiškia „stalo viduje“ ir *ant stalo* „stalo viršuje“, tai visai tolygiai turi reikšti ir *žemėje* bei *ant žemės*. Bet ar taip iš tikrųjų turi būti pagal lietuvių kalbos dėsnius, yra jau kitas dalykas: kalba dažnai gali su formaline logika ir nesutikti. Dabartinėje kalboje vietininkas *žemėje* gali reikšti ne tik „žemės viduje“, bet ir „žemės paviršiuje“ (kur mes gyvename, judame), žemės plotmėje, jos aplinkoje; (toliau) sausumoje; šalyje, krašte, pasaulyje ir kt.“, pvz.: jie jau pasistatė trobas savo ž e m ė j e; visi ramiai gyvenome savo ž e m ė j e; jie mėgsta kartais pasiganyti ir svetimoje ž e m ė j e; arklius pririšo kaimyno ž e m ė j e; pats aukštielninkas išsitiesė ž e m ė j e; negulėk ž e m ė j e; juodoj ž e m ė j balta duona auga; gimtojoj ž e m ė j smagiau gyventi; visoj ž e m ė j tebevyksta karai ir tt. Plg. dar kitus tolygius pavyzdžius: byrant d i r v o j, birs ir jaujoj; buvo daug žmonių g a t v ė j susirinkusių; kiaulė l a u k e dvokia, stale kvepia; l a u k e paliko arklą; dabar visi l a u k u o s e dirba; viskas buvo viename p u s l a p y j e surašyta; varnas susikrovė lizdą s a l o j e; v i e t o j gulėdamas ir akmuo apželia ir tt.

Dabartinės žmonių kalbos prielinksnis *ant* su kilmininku paprastai žymi daiktą ar vietą, kurių paviršiuje, dažnai ribotame, kas yra ar dedasi, pvz.: gandras a n t s t o g o buvo lizdą susikrovęs; a n t k a l n o karklai siūbavo; a n t t e t u š i o k a p o purienos žydėjo; a n t l e n t y n o s buvo knygos sudėtos; višta tupi a n t k i a u š i n i ų ir

tt. Kartais šios prielinksninės grupės yra tos pačios reikšmės, kaip ir vietininkai, pvz.: dirvoj ir ant tos dirvos rugius sėja; stovi gatvėj ir ant tos gatvės; paliko ratus kieme ir ant kiemo; dirba lauke ir ant lauko; pririšo arklį pievoj ir ant pievos ir kt.; bet bendrinėje kalboje šiokiais atvejais vis daugiau vartojami vietininkai, ne prielinksninės grupės.

Panašiai ir senovinėj (M. Mažvydo, M. Daukšos, K. Sirvydo ir kt.) raštų kalboje šalia *kaip danguje, taip ir žemėje* (lot. sicut in coelo, et in terra) vartojama *kaip danguje, taip ir ant žemės; kaip ant dangaus, taip ir ant žemės* (lenk. *jako na niebie, tak i na ziemi*) ir kt. Čia tiek *ant dangaus*, tiek *ant žemės* poterių kalboje gali būti verstinės formos visai panašiai, kaip *ant svieto* (lenk. *na świecie*) šalia *ant pasaulio* (vietoj *pasaulyje*) ir kt.; panašiai galvoja ir E. Fraenkelis, **Syntax der lit. Postpositionen und Praepositionen**, 1929, 63. Visai aiškūs, atrodo, yra vertiniai *ant stoties* (seniau *ant vagzalo*), *ant šventoriaus, ant turgaus* ir kt. Bet tokiuose posakiuose, kaip žmonės kalne ir ant kalno gyvena, suole ir ant suolo sėdi, pančiai kably ir ant kablio kaba ir kt., prielinksnis *ant* su kilmininku gali būti jau savaime lietuvių kalboje atsiradęs.

Mano bendra išvada tokia: normine lytimi poterių kalboje vis dėlto vartotina *kaip danguje, taip ir žemėje*, visai panašiai, kaip *dirvoje, kieme, lauke, pievoje, vietoje*, ne *ant dirvos, ant kiemo, ant pievos, ant vietos*. Viena, ši vietininko vartosena, kaip matėme, lengvai gali būti pateisinama gausiais dabartinės kalbos pavyzdžiais; antra, senovinėje poterių kalboje *ant žemės,* kaip ir *ant dangaus*, gali būti verstinė forma; trečia, *ant žemės* ne būtinai turi būti kontrastinė formai *danguje*, nes *žemėje* gali reikšti ir tą pat, kaip *ant žemės*; ketvirta, vietininkai *kaip danguje, taip ir žemėje* taip tarpusavy dera, kaip pvz. (giesmėje) *Garbė Dievui aukštybėse, o žemėje ramybė geros valios žmonėms* arba (psalmė) *Darysiu ženklų aukštai danguje ir žemai žemėje*; penkta, L. Dambriūno išvada „Formą *žemėje* palaikys senumo (tradicijos) mėgėjai, o *ant žemės* – naujumo (faktinės padėties) šalininkai“ nedaug ką tereiškia, nes šis vietininkas (*žemėje*) yra gūdnas šių dienų faktas; šešta, dar nėra aiškiai įrodyta, kad kalbamasis vietininkas būtų verstas iš lotynų kalbos, nes pvz. M. Daukša, norėdamas būti ištikimas originalui, daugiausia yra vertęs pažodžiui, tiesiog vergiškai, bet atskirais atvejais kai kuriuos žodžius ar posakius

yra išvertęs laisvai; ir pagaliau, septinta, J. Jablonskio patartas, šį vietininką jau vartojo vysk. Pr. Karevičius, vėliau arkiv. J. Skvireckas (kiek žinau, jis buvo kietas žmogus, ir lengvai kalbininko patarimams nepasiduodavo), dabar vartoja Lietuvoj išleistas **Apeigynas** bei **Liturginis maldynas** (ruoštas ištiso kolektyvo ir tartasi su kalbininkais), taip pat šiame krašte pasirodęs **Romos katalikų mišiolas**, kun. St. Ylos **Tikiu Dievą** ir kt., todėl ar beverta užsispyrus ir toliau vis piršti *ant žemės* visai pateisinamo vietininko vietoje?

3. Dvasininkas ir dvasiškis

L. Dambriūnas rašo: „Jablonskis sudarė *dvasininką* pagal kitus tos rūšies daiktavardžius, kaip ūkininkas, bitininkas, *mėsininkas* (L. Dambriūno pabraukta. P. S.), kurie reiškia žmogaus verslą, nuolatinį užsiėmimą tam tikroje srityje. Tuo tarpu kunigas nėra verslininkas įprastine to žodžio prasme, ir dėl to jo netenka vadinti žodžiu, kuris reiškia verslą. Kunigui esminga ne tai, ką jis dirba, kuo verčiasi, o koks žmogus jis yra. Jis būtent yra dvasiškas žmogus, tokiu pasidaręs, gaudamas kunigo šventimus. Dėl to žmonės teisingai ir vadina jį 'dvasišku tėveliu'. O toks žmogus vienu žodžiu ir tegali būti vadinamas dvasiškiu, kaip vyriškas žmogus (žmogus turįs esminių vyro ypatybių) tegali būti vadinamas vyriškiu".

Aš savo straipsnyje *Kunigas ir dvasininkas* (*dvasiškis*) (**Aidai**, 1953, V, 215–223) esu įrodinėjęs, kad *dvasininkas* „dvasinio luomo narys, dvasios ganytojas ar mokytojas, šventikas, ang. clergyman, prc. ecclésiastique, vok. Geistlicher" iš tikrųjų yra ne kiekvienas, kas rūpinasi tik dvasiniais reikalais arba dirba dvasinį darbą, bet tik tas, kas, be to, dar turi ir tam tikrą pašaukimą ir tam tikromis apeigomis (šventimu ar įžadais) yra įvesdintas į dvasinį luomą, ir tiek savo daryba, tiek suspecialinta reikšme gali būti lyginamas su *karininku, menininku* ir kt. Tos pat reikšmės, kaip *dvasininkas* (dėl darybos plg. latvių *garīdznieks* „dvasininkas, Geistlicher" šalia *garīgs* „dvasinis, dvasiškas" ir rus. *duchovnik* „dvasios tėvas, dvasininkas, šventikas" šalia *duchovnyj* „dvasinis, dvasiškas") yra ir *dvasiškis*, kuris taip pat sudarytas šalia *dvasiškas*, kaip *vyriškis* šalia *vyriškas, -a* (*vyriškas, -o* dar yra ir „vyriškis, vyras", latvių *vīrisks* „t. p."), *karališkis, -ė* „karaliaus, karalinis" (pvz. k a r a l i š k ė lazda) ir *karališkis, -io* „karaliaus žmogus, dvariškis; karaliui priklausąs žmogus, ne baudžiauninkas" šalia *karališkas* ir kt. Savo daryba *dvasininkas* taip santykiauja su *dvasiškiu*, kaip

pvz. *baudžiauninkas* su *baudžiaviškiu, kalnininkas* „kalnėnas“ su *kalniškiu, popiežininkas su popiežiškiu* ir kt. Pagaliau *dvasininkas*, arba *dvasiškis*, savo reikšme dar skirtinas nuo kunigo: pirmasis yra bendrinė sąvoka, o antrasis tam tikras jo porūšis; žr. **Liet. Enciklopedija**, V, 285.

Tiek *dvasininko*, tiek *dvasiškio* daryba gali būti kaip reikiant pateisinta, ir abudu laikytini lygios vertės. Nėra jokio reikalo *dvasininkui* duoti tik „spiritisto“ reikšmę, kaip kad savo laiku darė Druskius (A. Jakštas-Dambrauskas) ir dabar norėtų L. Dambriūnas. J. Jablonskio nuomone, *spiritistas* lietuviškai tegalįs būti „spiritistas“, o *dvasininkas* – „žmogus, kuriam (žmogaus) dvasia, dvasios reikalai rūpi arba turėtų rūpėti“ (**Rinktiniai raštai**, II, 119). Didžiajame **Liet. kalbos žodyne** *dvasininkui* pirmoji reikšmė duota „kas rūpinasi tikinčiųjų dvasios reikalais, kunigas“ (II, 942).

4. Tikėti Dievą ir tikėti į Dievą

L. Dambriūnas abu šiuos posakius laiko vienodos vertės, tik tarp jų esąs skirtumas, kad *tikėti į ką* rodąs naujesnį kalbos raidos tarpsnį. Šis pastarasis posakis dar esąs tuo pranašesnis, kad „su prielinksniu padaromos daiktavardinės grupės, kurių negalima padaryti be prielinksnio“; pvz. sakome jo *tikėjimas į Dievą yra visiems žinomas*, bet esą negalima pasakyti *jo tikėjimas Dievą yra visiems žinomas*.

Aš savo laiku (**Draugas**, 1972 Nr. 12) esu pastebėjęs, kad lietuvių kalbos žodžių tvarka sakinyje gali būti įvairi: pvz. šalia *tikėti Dievą, regėti šviesą, stebėti žvaigždes*, kad nebūtų dviprasmybės, norint galima pasakyti ir *jo tikėjimas Dievo yra visiems žinomas, mūsų visų regėjimas šviesos* (arba *šviesos regėjimas*) *nebuvo visai aiškus, jų stebėjimas žvaigždžių* (arba *žvaigždžių stebėjimas*) *nedaug naudos teduoda* ir tt.

M. Daukša šalia *žengti dangun* (arba *į dangų*) net rašė ir *dangaus žengimas*. Bet kasgi taip sako? – klausia L. Dambriūnas ir tuojau atsako: „Praktiškai niekas“. Taip, paprastoj *žmonių kalboj tokių posakių maža tevartojama,* bet teologinėj, filosofinėj ar pn. kalboj jų kartais tenka vartoti (plg. *filosofijos įvadas* ir kt.), ir jie gerai, įmanomai pavartoti, gali būti kam reikia suprantami.

Bet kitas dalykas yra kalbamųjų posakių kilmė. L. Dambriūnas mano, kad *tikėti į Dievą* esąs ne skolinys, bet pačių lietuvių padaras, tik visa bėda, kad jis, taip manydamas, nei nemėgina to dalyko pagrin-

džiau įrodyti. P. Rabikauskas (**Aidai**, 1968, X, 460–462) mėgina šį dalyką spręsti daugiau teologiškai, ne istoriškai, kalbotyriškai, ir todėl jo sprendimas kokios didesnės kalbotyrinės vertės beveik neturi. Visai kitaip lig šiol yra galvoję kalbininkai.

Pirmasis, kuris *tikėti į Dievą* laikė skoliniu ir patarė keist į *tikėti Dievą*, buvo J. Jablonskis. K. Būga jau 1914 m. **Vaire** rašė: „Tūlas, sekdamas slavų kalbomis, norėtų išraišką *tikėti kuo* visur pakeisti išraiškomis *tikėti kam* ar *tikėti į ką*. Bet taip daryti mūs neleidžia sutariamas lietuvių kalbos šnektų liudijimas. Tiek senovės, tiek šių dienų kalba rodo didelį mums rūpimosios žodžių samplaikos populiarumą“ (**Rinktiniai raštai**, I, 539). A. Salys dėl to rašo: „Jau pačiuose senuose raštuose rašoma: *tikiu in(gi) Dievą Tėvą*, kuris yra *wierzę w Boga Ojca* (vėl iš: *credo in Deum Patrem*) vertinys. Senoviškas ir tikrai lietuviškas čia yra buvęs galininkas be prielinksnio“ (**Gimt. Kalba**, 1936, X, 159–160).

Panašiai galvoja ir J. Palionis: „Nėra abejonės, kad šitokios konstrukcijos (pvz.: tikiu i n g i d w a s e schwentage, t i k i m teypag ing s u n u ir kt. P. S.) tada imtos vartoti, nusižiūrėjus į lenkiškąsias *wierzyć, zawierzyć w kogo*“ (**Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.**, 1967, 178). Tos pat nuomonės esu ir aš: kaip rodo mūsų senovinių poterių kalbos analizė ir visa kita mūsų kalbos vartosena, tai yra versta pirmiausia iš kaimyninių slavų kalbų. Bet visai kitas dalykas yra, ar mūsų tikybinėje kalboje normine lytimi norima vartoti *tikiu Dievą* ar *tikiu į Dievą* (lot. *credo in Deum*, lenk. *wierzę w Boga*, rus. *veriu v Boga*, vok. *glaube an Gott*, prc. *je crois en Dieu*, ang. *I believe in God* ir kt.). **Apeigynas, Liturginis maldynas** ir **Romos katalikų mišiolas** vartoja *tikiu Dievą*; daugumas ir kalbininkų pasisako už šią formą; bet dalis tikinčiųjų iš įpratimo tebėra linkę į *tikiu į Dievą*.

5. Mokytojauti, aras ir pažado pildymas

Baigdamas savo ilgą straipsnį, L. Dambriūnas sumanė dar taip parašyti: „Seniau Jablonskis nemėgo žodžio *mokytojauti*, o šiandien kalbininkai ir dabar nemėgsta 'netaisyklingo' *aro*, bet žmonėms jie patinka. Iš tikrųjų, kas liktų iš Krėvės apysakos ar iš dainos (Kaip aras pašautas...), jeigu tą *arą* pakeistume *ereliu*? Arba kas gali nustatyti griežtą ir nekintamą skolinių ir vertinių skaičių bendrinei kalbai? Sakoma, kad *išpildyti* (pažadą) esąs vertinys iš rus. *ispolnit'*, ir dėl to nevartotinas. Iš tikrųjų tai yra toks pat tarptautinis vertinys (plg. ang.

fulfil, vok. *erfuellen*, lenk. *wypełnić*), kaip ir daugelis kitų, seniai jau vartojamų vertinių, kaip pvz. *išsireikšti* (*išsireiškimas*), *įkūnyti, prisiekti, tvirtinti, užsiimti* ir kt.“ Čia daug kas į vieną puodą suversta. *Mokytojauti* jau buvo vartojamas prieškarinėj **Gimt. Kalboj** ir dabar vartojamas Lietuvoj: šio žodžio vartoseną nulėmė jo funkcinė reikšmė, plg. *artojas – artojauti* „ariant uždarbiauti“, *audėjas – audėjauti* „būti audėju, verstis audimu“, *girtuoklis – girtuokliauti* „girtauti“, *kūlikas – kūlikauti* „eiti per žmones kuliant, verstis kūlimo darbu“, *padegėlis – padegėliauti* „padegėliu važinėti“, *siuvėjas – siuvėjauti* „kriaučiauti“, taigi ir *mokytojas – mokytojauti* „būti mokytoju, dirbti mokytojo darbą, mokyti“, žr. mano **Liet. kalbos žodžių daryba**, 1943, 552.

Aras „erelis“ pirmiausia randamas A. Juškos dainose bei jo žodyne ir vėliau Vinco Krėvės raštuose, yra atgaliniu (retrogradiniu) būdu sudarytas iš tariamo mažybinio daiktavardžio *arelis* lygiai taip pat, kaip pvz. *barsas* iš *barsukas* ar *barsiukas* (iš lenk. ar gud. *borsuk*, o šis iš turk. *barsuk*), *gega* arba *gegė* iš *gegužė* (latvių *dzeguze*, prūsų *geguse*), *kumė* (daugiausia tik iš liaudies dainų pažįstama) iš *kumelė* (šalia *kumelys*, latvių *kumelis, kumel'š*) ir kt., žr. K. Būga, **Rinktiniai raštai**, II, 73 ir mano **Liet. kalbos žodžių daryba**, 21 t. Seniausia žodžio forma yra *erelis* (tarm. *arelis*), kuris bendrinėje kalboje ir terminu tevartotinas; literatūros (literatūrinėje) kalboje gali būti vartojami ir minėtieji atgaliniai dariniai. Kalbiškai *eras* (tarm. *aras*) yra toks pat taisyklingas kaip ir *erelis* (*arelis*). Reikėtų pagaliau šitų dviejų dalykų nebemaišyti ir iš jų nebeskaldyti vežimo malkų.

Tiesioginė veiksmažodžio *pildyti* reikšmė yra „daryti pilną, ang. to fill, vok. fuellen“; bet *pildyti, išpildyti* „to fulfil, to execute, to carry out“, kaip rodo šio žodžio istorija, savo reikšmę yra gavęs iš lenk. *pełnić, wypełnic, wypełniać* ar rus. *ispolnit', ispolniat'*. Visų pirma be slavų kalbos įtakos labai suṇku reikšmiškai išaiškinti sen. lietuvių raštų kalbos *išpildyti* „laikyti, vykdyti“ (Dievo įsakymus, Dievo valią ir kt.); antra vertus, toje pačioje kalboje ši reikšmė galėjo būti nusakoma ir kitais žodžiais; pvz. J. Bretkūnas tam reikalui vartoja *laikyti*: l a i k o t žmonių įstatymus; gal prisakymus Dievo l a i k y t i, arba pilnavoti, ir tt.

Čia *laikyti įstatymus, prisakymus* yra tos pat rūšies, kaip ir *laikyti žodį, pažadą*; plg. to paties J. Bretkūno: ką jisai žada, tai l a i k o (išpildo) tikrai; taip pat panašiai dar ir dabar tebesakoma: jis n e l a i k o savo žodžio; daug kas pažada, bet ne kiekvienas savo pažadą l a i k o, t e s i.

Dabartinėje lietuvių kalboje jau nuo seniau tam reikalui vartojama ir daugiau įvairių kitų veiksmažodžių, pvz.: *eiti, atlikti* (darbą, žygį, reikalą, prievolę, pareigą ir kt.), *laikyti, vykdyti* (įstatymą, pareigą, sutartį, planą, tikslą, testamentą, uždavinį, kieno valią), *tesėti* (žodį, pažadą) ir kt. Mūsų kalboje nesielgiama taip šabloniškai, kaip pvz. rusų kalboje, kur „pildoma" viskas: pareigos, įstatymai, sutartys, duotas žodis, pažadai, kieno valia, net vaidmenys, šokiai ir kt.

Taip pat nedaug ką čia mums sako ir tarptautinė vartosena: žodžių reikšmės paprastai susidaro ir kinta mūsų kalboje savaimingai; šiaipjau tik specialesnių tarptautinių sąvokų reikšmės tėra išsiverčiamos ir vartojamos mūsų bendrinėje kalboje, pvz. *garlaivis, geležinkelis, įspūdis, įtaka, laikraštis, priegaidė, turinys* ir kt., nors dažnai ir šios rūšies sąvokos nusakomos savaip, pvz. *dalykas* „objektas" (plg. rus. *predmet*, latvių *priekšmets*), *pusiausvyra, rašyba, skersmuo* ir kt.; žr. mano **Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena**, 22 t. Veiksmažodžio *pildyti, išpildyti* reikšmėms „atlikti, laikyti, vykdyti..." atsirasti turėjo įtakos tik kaimyninės slavų kalbos, o kitų V. Europos kalbų atitikmenys (vok. *erfuellen*, ang. *fulfil* ir kt.) tėra atsitiktiniai dalykai, nes mūsų kalba tas pačias sąvokas jau nuo seniau nusako kitais būdais. Turint visą eilę gerų savų atitikmenų, nėra gyvo reikalo vartoti vertinius; pvz. *atlikti prievolę, laikyti žodį, tesėti pažadą* yra tinkamiau ir tikslingiau, kaip *pildyti, išpildyti prievolę, pildyti žodį, pildyti, išpildyti pažadą* ir tt.

6. Baigiamosios pastabos

Apžvelgę visus aukščiau svarstytuosius dalykus, galime jau matyti, kad tam tikri kalbos dalykai kalbininkų nevienodai svarstomi: vienas pareiškia vienokią nuomonę, kitas tą nuomonę kritikuoja, pasiūlo ką nauja, paskui pirmosios nuomonės reiškėjas kartais atsako savo kritikui, gina savo įsitikinimą ir tt. Tuo būdu, jei tikrai dalykiškai diskutuojama, pats svarstomasis dalykas daugiau išryškėja. Štai savo laiku A. Jakštas Dambrauskas (Druskius) mėgo smarkokai pakritikuoti J. Jablonskį: pvz. jis norėjo, kad siūlomų būdvardžių *taisyklingas, talentingas* vietoj būtų vartojama *taisykliškas, talentuotas*; sakėsi jokia logika negalįs išaiškinti žodžių samplaikos *nieku būdu*, nes jei tikrai taip kur būtų sakoma, tai turėtų būti ir *niekas būdas* ir tt. J. Jablonskis į tuos priekaištus atsakė, nurodydamas, kad jo kritikas daugiau remiasi savo bendrais samprotavimais, ne pačiais žmonių kalbos duo-

menimis, o K. Būga istoriškai įrodė, kad *nieku būdu* jau nuo senovės vartojama be vardininko.

Vėliau, jau po J. Jablonskio mirties, **Gimt. Kalbą** ir lietuvius kalbininkus prieškariniame **Vaire** tarp kitų ypač R. Mironas buvo pasišovęs į niekus išdėti (plg.: visas mūsų kvalifikuotų kalbininkų mokslas laikosi ant giliai nekultūringo ir kalbos prigimtį žalojančio pagrindo ir tt.), ir **Gimt. Kalbos** redakcinė komisija jam atsakė kolektyviniu straipsniu *Dėl kalbos kultūros kelio* (**Gimt. Kalba**, 1936, IX, 139–143), kurio vienas iš autorių buvo ir L. Dambrauskas. Tas pat R. Mironas, nepamiršdamas praeities, savo 1971 m. **Kalbos mokslo pagrinduose** išsijuosęs vanoja buržuazinius lietuvių kalbininkus puristus, kurie dirbę pragaištingą darbą, norėdami iš lietuvių kalbos išvyti visus kitakilmius žodžius (žr. **Draugas**, 1972, Nr. 119).

Dabar štai L. Dambriūnas ima į nagą visus kalbininkus, tiek čionykščius, tiek tenykščius; nuo jo tenka ir net J. Jablonskiui. Jis sako: ir J. Jablonskio visa eilė neteiktųjų ar tiesiog draustųjų žodžių bei posakių vėliau bendrinėje kalboje neįsigalėję, taigi jis nesąs absoliutus ir neklaidingas autoritetas. Iš tikrųjų J. Jablonskis toks ir nesidėjo: jis darė, ką savo laiku sunkiose aplinkybėse galėjo padaryti. Ir jis padarė labai daug, ko niekas kitas lig šiol nėra padaręs: visą mūsų bendrinės kalbos raidą jis yra palenkęs nauja kryptimi, kuria ir dabar sėkmingai tebeplinta. Jis buvo didžiai įžvalgus, aštraus kalbos jausmo, gerai kalbotyriškai pasiruošęs ir gana atsargus kalbininkas; be to, kiek tiesiogiai esu pastebėjęs, jis ir nebuvo koks nors vienašalis užsispyrėlis. Jeigu kurie jo sudarytieji naujadarai ar žmonių kalbos parinktieji žodžiai bei posakiai ilgainiui neįsigalėjo, tai ne dėlto, kad jis per daug būtų bijojęs nutolti nuo gyvosios žmonių kalbos arba būtų per siaurai supratęs kalbos taisyklingumą, bet dėl to, kad, turėdamas spręsti begalę įvairiausių kalbos dalykų, jis dažnai neturėdavo laiko tiems dalykams specialiau svarstyti, nei į juos įsigilinti, o dažniausiai, kaip jau minėjau, jam trūkdavo įvairesnių duomenų tam tikriems dalykams nuspręsti, ir prireikus jis tuos dalykus spręsdavo, kiek turėdavo šaltinių, o jų pritrūkęs, kartais naudodavosi ir žinomesniais analogijos atvejais.

Vėliau, prisirinkę daugiau žinių, jau kiekvienas galime pasakyti, kad štai tas dalykas yra negerai spręstas, o šis abejotinas; bet tai tėra

tik menkniekiai, kurie J. Jablonskio kalbos supratimo nei kiek nemažina. Štai K. Būga savo laiku yra vartojęs naujadarus *būtovė* „istorija", *spėmuo* „spėjimas, Vermutung" ir kt., bet tie žodžiai vėliau neįsigalėjo, ir dėl to niekas nieko nesako. Arba štai A. Salys 1938 m. *falšių* siūlė vadinti *dėsenasi, falšyvas – dėstus, dėsčias*, o *falšiuoti – dėsčioti*, bet tie dariniai nesulaukė jokio atgarsio, ir dėl to jam niekas nieko neprikiša.

Toliau L. Dambriūnas kalbininkams skelbia tokį motto: language is what people speak, not what someone thinks they ought to speak. Čia pat aš dar galėčiau pridėti Puerto Rico u-to prof. R. A. Hall'o galvojimą: There's nothing wrong with your language. Vadinas kaip žmonės kalba, tegu kalba – viskas gerai, ir niekas negali nieko pasakyti, kaip turėtų būti sakoma. Anglai, kurių kalbos istorija yra daugelio šimtmečių, kurie turėjo G. Chauceri, Šekspyrą ir kt., gal ir gali taip pasakyti, bet lietuviai tuojau po Aušros, vėliau nepriklausomybės laikais negalėjo ir iš dalies dar dabar negali taip galvoti. Dabartinė lietuvių bendrinė kalba prasidėjo tik Aušros laikais, jos negalima buvo pradėti remti mūsų rašytojų kalbos pagrindais, nes tokios kalbos anuomet beveik dar nebuvo, ir pati visuomenė negalėjo bendrinės kalbos nei aiškiau formuluoti, nei jos aktyviau kultivuoti. Tai turėjo padaryti atskiri individai, visų pirma J. Jablonskis, ir ta kalba pradėta doroti ne kaip pakliuvo, bet pagal tam tikrą programą, pirmą kartą išdėstytą 1901 m. gramatikos pratarmėj.

Ta programa vėliau buvo keičiama, tobulinama, ir be tos programos dar dabar neapsieinama. Formuluojami tos kalbos kriterijai, jos normos. Iš pradžios buvo daugiau remiamasi liaudies kalba ir žiūrima liaudinio taisyklingumo („taip žmonės sako"), bet dabar bendrinė kalba laikoma ne liaudinės kalbos kopija, o savita sistema, kultūros ir civilizacijos kalba. Tos kalbos kriterijas yra jos dabartinė vartosena. Šalia taisyklingumo vis daugiau žiūrima ir kitų bendrinės kalbos ypatybių, ypač jos tikslingumo, funkcinio kriterijo; tuo būdu pateisinamas *mokytojauti*, o *aras* „erelis" nelaikomas bendriniu terminu.

Pagaliau L. Dambriūnas yra linkęs skirti kalbininkus senybininkus tradicininkus (senumo, tradicijos mėgėjus) ir naujybininkus dabartininkus (naujumo, faktinės padėties šalininkus). Man rodos, šioks skyrimas tėra apriorišk as. Vadinamieji jaunesnieji nepriklausomosios Lietuvos kalbininkai pirmoj vietoj tesirūpino bendrinės kalbos dabarti-

mi, jos kriteriju laikė dabartinę, ne istorinę jos vartoseną ir, be to, kaip ir LKD gairėse pasakyta, kiekvienam bendrinėje kalboje vartotinam dalykui nustatyti patardavo remtis visos lietuvių kalbos, ne atskirais individualiniais ar atsitiktiniais pavyzdžiais. Pvz. L. Dambriūnas mano, kad *žemėje*, *tikėti Dievą* esą senesni dalykai, o *ant žemės*, kaip ir *ant dangaus*, ir *tikiu į Dievą* veikiausiai yra skoliniai, bent poterių kalboje, kad kur čia baigiasi senovė ir prasideda naujovė? Kurie čia bus senybininkai tradicininkai ir naujybininkai tradicininkai? Iš tikrųjų, čia nėra jokios aiškios ribos.

Iš visko, kas šiame straipsnyje pasakyta, galime matyti, kad kai kurie kalbininkai yra linkę ne tiek su kuo kovoti, kiek ginti ir įrodinėti savo skirtingas nuomones. Rūpindamiesi visa kalba, jie domisi ir bendrinės kalbos dalykais, jos sandara bei raida, ir, tai darydami, dažnai pasisako, kokie dalykai yra žinomesni, tikslingesni, ar jų daryba gali būti pateisinama, atitinka žymesnes darybines bei reikšmines kategorijas ir tt. Pvz. aš savo laiku įrodinėjau, kad *dvasininkas* yra visai gerai sudarytas ir jo specifinė reikšmė gali būti pateisinama, todėl jis gali būti vartojamas šalia *dvasiškio*; bet, tai darydamas, aš negalėjau visuomenei įsakyti, kad ji šį darinį būtinai vartotų (tai neįmanomas dalykas), nei tikėtis, kad jis būtų šimtu procentų priimtas. Tai yra daugiau įtikinimo ar įsitikinimo dalykas: visuomenei vieni dalykai patinka, juos priima, o kiti nepatinka, jų nepriima, vengia juos vartoti. Be to, naujieji žodžiai dažnai yra mados, aktualijos ar specifinio reikalo dalykai.

Taip pat yra svarbu, ar kurių žodžių teikėjai ar sudarytojai yra kaip reikiant pataikę į reikalą. Pvz. J. Jablonskis savo laiku sudarė naują žodį *uždavinys*, ir vieną kartą jis man didžiai džiaugėsi, kad tas žodis jau ir pavarde vartojamas. Iš tikrųjų, tai yra labai geras darinys; plg. *užduoti, uždavė – uždavinys, parduoti, pardavė – pardavinys* „parduodamas daiktas“, *plauti, plovė – plovinys* „plaunamas drabužis“ ir kt.

Arba štai vėl vieną kartą Konrado kavinėj, Kaune, linksmam rašytojų bei žurnalistų būreliui pasakiau: Ką jūs čia darote susirinkę, *gandonešiai?* ir tas ekspromtinis naujadaras rytojaus dieną jau pasirodė viename dienraštyje ir pasklido radijo bangomis.

Kitą kartą prof. St. Šalkauskis viename LKD Terminologijos sekcijos posėdyje pasiūlė terminus: *spardykla* „stadionas“, *spardikas* „futbolistas“ ir *spardinys* „futbolas“, bet kiti sekcijos nariai abejingai pa-

žiūrėjo į šį pasiūlymą, ir šiems naujadarams nebuvo lemta pasirodyti. Tos pat sekcijos kitame posėdyje labai specialiam kantinės filosofijos reikalui šalia *proto* „Vernunft" buvo mano pasiūlymu priimtas *aumuo* „Verstand" (ryt. aukšt. tarmėje tai yra „supratimas, nuovoka"), bet platesnioji visuomenė, aišku, šio naujadaro nepradėjo vartoti, nei kas nors jam skelbė kovą.

1930 m. **Kalboje** (I, 40) ryt. aukštaičių (subatėnų, kupiškėnų) *pradžnyką* „kuris pirmas kur eina ar ką daro" aš paverčiau *pradininku* ir pasiūliau iniciatoriaus vietoje vartoti, ir šis pasiūlymas susilaukė plataus atgarsio. A. Salys 1933 m. **Gimt. Kalboj** (II, 41) rašė: „*Radio* ar *solo*, matyti, galūnės nebeįsigis: pirmasis dėl galūnės svetimumo, antrasis – dėl vartosenos siaurumo": bet netrukus toje pačioje **Gimt. Kalboje** buvo pradėtas vartoti *radijas*, panašiai kaip *depas, kinas, tangas*, ir ilgainiui dar prieš karą ir vėliau po karo plačiai įsigalėjo, nors *solo* nebuvo paverstas į **solas*. Bet to paties A. Salio 1936 m. **Lietuvos Aide** (Nr. 572) *subuvimo* vietoj pasiūlytas *pobūvis* netrukus plačiai paplito ir dabar net Lietuvoje vartojamas.

Taigi naujų žodžių ar posakių įsigalėjimas priklauso (J. Jablonskis tesiūlė: *pareina*) nuo daugelio aplinkybių: nuo laiko, nuo nuotaikos, nuo reikalo, nuo paties darinio tinkamumo bei akivaizdumo ir kt., bet svarbiausias dalykas yra visuomenės priimtinumas. Štai *ainis* yra J. Basanavičiaus nesupratingai išvestas iš J. Bretkūno tarminio *atainio* „ateivio", ir kalbininkai jau daugelį kartų yra nurodę, kad šio darinio vietoje geriau tinka senas (jau M. Daukšos vartotas) *palikuonis*; bet daug kas dar vartoja *ainį*, iš jo J. Skvirecko Šv. Rašto vertime net yra susidaryta *ainija*, ir todėl nežinia, ar šį žodį pavyks kada išveisti.

Tas pat yra ir su *obalsiu*, kuris verstas iš lenk. *ogełos* ir savo daryba yra visiškai nebūdingas lietuvių kalbai, todėl J. Jablonskis siūlė jį keisti *šūkiu*, kurį dabar daug kas vartoja, bet dar galime pastebėti raštuose vartojant ir *obalsį*. Pagaliau lot. *Pilatus Pontius* geriausiai būtų etimologiškai versti *Pilotas Pontijas* (dėl priesagos plg. *medijas* „medžiotojas", *prekijas* „pirklys", *žuklijas* „žvejys" ir kt.), bet ši daryba yra didžiai reta ir dabar sunkiai įmanoma. Kadangi lot. *Pontius* (gr. *Pontios*) yra priklausomybinis būdvardis ir reiškia „Ponto, iš Ponto, pontietis", todėl M. Daukša jį vertė *Pilotas Pontiškis* (plg. Šalteikiškis kunigas); *Pontiškį* vartoja ir A. Salys savo ir A. Senno žodyne, ir tam vartojimui aš esu pritaręs **Drauge** (1972, Nr. 24).

Bet kun. J. Vaišnys abejoja, ar lietuvių katalikų **Apeigyne** besutiks dabar (pvz. **Liturginiame maldyne**) vartojamąjį *Pilotą Poncijų* keisti į *Pilotą Pontiškį*. Aš savo nuomonę spaudoje pareiškiau remdamasis kalbos duomenimis; kaip į tai reaguos vartotojai, man buvo antraeilis dalykas.

Taigi L. Dambriūno skelbiamoji visuomenės kova su kalbininkais dabar yra nei šis, nei tas, daugiau nesusipratimas, kaip tikrovė. Visame savo straipsnyje jis ypač dažnai linksniuoja tą kovą ir iškelia jos reikšmę, bet iš tikrųjų, kaip aiškiai matyti, jis tuo būdu daugiau nori pabrėžti ir įteigti savo nesutikimą su kitos nuomonės kalbininkais, negu pačius diskutuotinus dalykus autentiškais duomenimis pagrįsti, giliau išaiškinti.

Kaip žinoma, jis yra labai užsispyręs, dažnai sprendžia gana griežtai, apodiktiškai (tai yra nemokslišką, nelogišką, firmly established ir tt.), ir, užuot ką geriau kalbiškai išaiškinęs, kartais sprendžia dirbtinai, formaliai. Kita aplinkybė, kuri visą dalyką painioja, yra ta, kad daugumas kalbininkų, tiek čia, tiek Lietuvoje, tam tikrų jo teigimų nepripažįsta, ir kai tai primeni, jis sako, tai yra retorika.

Dėl tų ir dar dėl kitų priežasčių aš šiame straipsnyje pirmoj vietoj ir nesistengiu įtikinėti L. Dambriūną, – žinau, jis savo poziciją gins ligi paskutiniosios, – bet noriu tik pareikšti *audiatur et altera pars* visiems tiems, kuriems kalba rūpėte rūpi. Šiaipjau visus čia svarstytus dalykus esu pasiryžęs kada nors išsamiau panagrinėti, jei, juos aiškinant, iškils dar daugiau painiavos.

Didžioji gramatika

(Draugas, 1972 10 28)

Prieš keletą metų Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas drauge su Vilniaus universiteto ir Pedagoginio instituto lietuvių kalbos katedromis yra sumanęs paruošti didžiąją, akademinę trijų stambių tomų lietuvių kalbos gramatiką. Visos gramatikos vyr. redaktorius yra Kazys Ulvydas. Ši gramatika yra aprašomoji norminė. Pirmasis jos tomas (752 p.) išspausdintas Vilniuje 1965 m.; jo turinį sudaro daiktavardis, būdvardis, skaitvardis ir įvardis. Ypač plačiai šioje knygoje aprašoma daiktavardžių ir būdvardžių

daryba, kuriai skirta net 315 psl. Šio tomo mano parašyta recenzija pasirodė 1965 m. *Gimt. kalboje* (39–43 p.).

Antrasis šios gramatikos tomas (779 p.) išleistas 1971 m. Jo autorių yra bent 14: V. Ambrazas, P. Bernadišienė, Z. Dumašiūtė, P. Gailiūnas, E. Galnaitytė, I. Jašinskaitė, V. Labutis, J. Paulauskas, J. Pikčilingis, N. Sližienė, K. Ulvydas, A. Valeckienė, E. Valiulytė ir J. Žukauskaitė. Jo turinį sudaro veiksmažodis, prieveiksmis, dalelytė, jaustukas ir ištiktukas.

Kaip ir pirmojo, taip ir antrojo tomo teikiamoji medžiaga daugiausia dorojama dabartinės bendrinės (literatūrinės) kalbos vartosenos požiūriu. Visų pirma selektyviniu būdu sinchroniškai aprašomi kalbos duomenys, kurie dabartinėje bendrinėje kalboje vartojami arba linkstami vartoti. Tie dalykai, kurie bendrinėje kalboje mažiau vartojami arba visai nevartojami, bet dažniau arba tik retkarčiais tarmėse pasirodo, mažiau tepaminimi arba skirtingais spaudmenimis sužymimi ir trumpai paaiškinami. Pvz. tariamosios nuosakos pirmoj vietoj duodamos įprastinės bendrinės lytys: *prausčiau, praustum, praustų* ir kt., o toliau, petitu, sužymimi tarminiai variantai: sen. raštų *nusidėtumbiau, turėtumbei, žinotumbime* ir kt., vak. ir ryt. aukštaičių *būčia, dirbčia, galėčia...*, dzūkų *būtáu, būtái...*, žemaičių *būčio, matyčio* ir kt. Teikiamųjų lyčių raida ir istorija bei kilmė beveik praleista; tik retkarčiais vienur kitur tam reikalui pridedama trumpa pastaba. Pvz. dėl tariamosios nuosakos lyčių raidos trumpai pasakyta: „Literatūrinės kalbos formų raida nėra pakankamai išaiškinta“. Geidžiamosios nuosakos dalelytė *lai* (*lai neša, lai padaro* ir kt.) esanti kilusi iš veiksmažodžių *leisti*, latvių *laist* „leisti“. Sangrąžinių veiksmažodžių būsimojo laiko trečiojo asmens forma su *-is* (*juoks-is, praus-is*) susidariusi, prisidėjus dvigubai sangrąžos dalelytei: *dirbsis* pirma kilusi iš *dirbsi-si*, toliau iš **dirbs-si-si*. Žem. ir ryt. aukšt. būtojo laiko trečiojo asmens lytys *bãro, kãlo, mãlo*, galimas daiktas, esančios senesnės už bendrinės kalbos lytis *bãrė, kãlė, mãlė*. Esamojo laiko lytys *slẽgia, tū̃pia* užuot *slẽgia*, *tùpia* turinčios ilgąjį šaknies balsį apibendrintą iš būtojo kartinio laiko ir bendraties ir t. t. Bet visi tokie gramatinių lyčių raidos paaiškinimai nėra labai gausūs, ir tie iš jų, kurie šiame tome duodami, yra gana atsargūs, žymiai sėkmingesni už kai kuriuos atitinkamus; plg. GK 1965, 41–42.

Kita, pati svarbiausia, šio darbo ypatybė yra tai, kad jame ne tik

aprašoma gramatinių lyčių daryba bei jų kirčiavimas, bet dar tinkamai nušviečiama jų reikšmė ir gausiais gyvosios žmonių bei įvairių raštų kalbos pavyzdžiais pavaizduojama jų vartosena. Pvz. E. Galnaitytė gana ryškiai aprašo būdingąsias veiksmažodžių veikslų ypatybes. Pagal ją lietuvių kalbos eigos ir įvykio veikslo veiksmažodžiai skiriami ne pagal kokias nors veiksmažodžių morfologines formas, o pagal jų reiškiamo veiksmo pobūdį – pagal tai, ar veiksmas tęsiasi, ar jo eiga yra nutraukta, ribota. Veiksmažodžiai veikslo atžvilgiu lietuvių kalboje nesudaro porų, kurios būdingos slavų kalbų veiksmažodžiams, plg. rusų *uznat'*: *uznavat'* ir kt. Pagaliau, didesnė lietuvių kalbos dalis yra vienaveiksliai: arba tik eigos, ar įvykio veikslo. Paprastai priešdėlis yra tiesioginis įvykio veikslo veiksmažodžių pažymys, plg. *daryti*: *padaryti, gelti*: *įgelti* ir kt. Bet tam tikrais atvejais tiek priešdėliniai, tiek nepriešdėliniai veiksmažodžiai gali būti čia eigos, čia įvykio veikslo, pvz.: *Jonas m i r š t a* (eig. v.) ir *Petras jau m i r ė* (įv. v.); *jis nuolat u ž m i r š t a* (eig. v.) ir *visas bėdas u ž m i r š o m* (įv. v.). Tam tikros veiksmažodinės lytys, kaip jau esu 1936 m. *Gimt. Kalboje* (51–52 p.) pastebėjęs, yra taip suaugusios su priešdėliais, kad jos be jų dabar rečiau bevartojamos arba jau turi kitokią reikšmę, pvz. *atminti, pažinti, suprasti* ir kt., todėl sakome: *niekas dar n e a t s i m e n a, aš pradedu s u p r a s t i,* ir tomis priešdėlinėmis lytimis čia reiškiame ne įvykį, bet eigą.

Taip pat ir K. Ulvydas gana plačiai aprašo prieveiksmius ir iškelia aikštėn visokių visokiausių jų darybos atvejų. Pvz. šalia *be galo* „labai didžiai" sakoma ir *begal* (*b e g a l* geras), *begãliai* (*b e g ã l i a i senas*), *begalinai, begaliniai, begaliniškai, begalioniškai* ir kt. Prieveiksminė galūnė *-(i)ai* gana dažnai vartojama. Pvz. šalia sudėtinio prieveiksmio *arti pilnio* (pripylė puodą a r t i p i l n i o) yra atsiradęs būdvardis *artipilnis* ir šalia jo prieveiksmis *artipilniai* (pripylė puodą a r t i p i l n i a i); šalia *pusbadžiu, pusbalsiu* (p u s b a l s i u šneka), *vienu balsu* (v i e n u b a l s u visi suriko) ilgainiui buvo pradėti vartoti prieveiksmiai *pusbadžiai, pusbalsiai, vienbalsiai* ir kt. Nors paprastai nevartojami būdvardžiai *bendrinas, dalinas, galinas, garsinas, lyginas*, bet retkarčiais tarmėse ar raštuose vartojami prieveiksmiai *dalinai* „iš dalies", *galinai* „būtinai", *garsinai* „garsiai, visu balsu", *lyginai* „lygiai" ir kt. Būdvardžiai *paskutinas, paviršutinas, visuotinas* dabartinėje bendrinėje kalboje beveik nebevartojami, bet dar gerai pa-

žįstami prieveiksmiai *paskutinai* „galutinai“, *paviršutinai* „paviršutiniškai“, *visuotinai* (gana plačiai įsigalėjusi lytis): čia kalba nesilaiko formalinės logikos. Panašiai pasitaiko ir priešingai: šalia būdvardžių su *-inis* retkarčiais tarmėse sudaromi prieveiksmiai su *-iniai*: *galutiniai* „galutinai“, *paviršutiniai* „paviršutiniškai“, *vidutiniai* „vidutiniškai“, *senoviniai* „senoviškai“ ir kt., o raštų kalboje ir *juridiniai* „juridiškai“, *stilistiniai* „stilistiškai“ ir kt. Bet bendrinėje kalboje šiokia vartosena vis nesusilaukia didesnio kalbininkų pritarimo: būdvardžiai su *-inis* daugiausia tėra santykiniai, iš kurių prieveiksmių nelinkstama sudaryti; tik iš tokių būdvardžių kartais sudaromi šios rūšies prieveiksmiai, kurie jau šalia santykinės dar yra gavę ir kokybinę reikšmę, plg. *begalinis* „be galo, labai didelis, neišmatuojamas“, *paviršutinis* „paviršiuje esąs, paviršinis; negilus, lėkštas, paviršutiniškas“ ir priev. *begaliniai* „be galo begaliai, begaliniškai“, *paviršutiniai* „paviršutinai, paviršutiniškai“ ir kt. Tuo būdu pvz. priev. *aplinkiniai* „aplink“ šalia *aplinkinis* „artimas, iš apylinkės; aplink esąs, tolimesnis“ galėjo atsirasti šalia *aplinkai* „aplink“, *aplinkiniais* „t. p.“, *aplinkiniui* „t. p.“ ir kt., taigi šis prieveiksmis, *aplinkiniai*, galėjo susidaryti ir be tiesioginio ryšio su būdvardžiu *aplinkinis*. Kai kurie rašytojai, nebejausdami reikšminio skirtumo tarp būdvardžių su *-iškas* ir *-inis*, ima jau be atodairos sudarinėti prieveiksmius su *-iniai*: *dvasiniai, juridiniai, psichologiniai* ir kt. Bet mūsų kalboje būdvardžiai su *-iškas* dar daug kur aiškiai skiriami nuo būdvardžių su *-inis*, tas skyrimas yra didžiai būdingas mūsų kalbai, tuo būdu tiksliau ir griežčiau galima atskirti kategorinius reiškinių niuansus (plg. *mokslinis*, mokslo srities, straipsnis ir *moksliškas*, mokslo pagrindais, pagal mokslo reikalavimus, parašytas straipsnis), ir todėl daugumas kalbininkų nėra linkę bendrinei kalbai visur teikti prieveiksmių su *-iniai*, kur daug aiškiau, tikslingiau ir vaizdingiau gali būti vartojami prieveiksmiai su *-iškai* ar pn. Tokių pat išvadų yra priėjęs ir K. Ulvydas.

Apskritai imant, ši antroji, kaip ir pirmoji, didžiosios, akademinės, lietuvių kalbos gramatikos dalis, kurios aš čia tesu davęs dalinę apžvalgą, yra didžiulis mūsų gyvosios žmonių ir bendrinės kalbos lobynas: jame sukaupta labai daug autentiškos kalbos faktų, viskas dorojama moksliškai, gana atsargiai, išmaningai ir teikiamieji dalykai pagrindžiami bei pavaizduojami daugybe pavyzdžių. Taigi visa ši gramatika, kad ir nebūdama istorinė tiriamoji, yra labai svarbus grama-

tinis indėlis lietuvių kalbos mokslui ir tuo pat metu pačiai baltistikai bei lyginamajai indoeuropiečių kalbotyrai; prieš ją gerokai išblanksta ir J. Otrębskio išleistoji trijų tomų *Gramatyka języka litewskiego*. Šiuo atveju autoriai yra padarę didžiai naudingą darbą, už kurį jiems bus dėkingi lietuvių kalbos tyrinėtojai ir visi praktikai, kurie nori savo lietuvių kalbą daugiau praturtinti, sukultūrinti.

Lietuvių kalbos tyrinėjimai

(Aidai, 1973, nr. 9, p. 430–432)

Vincentas Drotvinas. **Lietuvių kalbos tyrinėjimų tarybiniais metais apžvalga;** mokymo priemonė studentams. Vilnius, 1972. 100 psl.

Šioje mažutėje populiarioje knygelėje, skiriamoje studentams lituanistams, ypač neakivaizdininkams, stengiamasi duoti svarbesniųjų tarybinės valdžios metais atliktų lietuvių kalbos tyrinėjimų apžvalgą. Čia apžvelgiama gana daug didžiai svarbių ir vertingų lietuvių kalbos mokslo ir tuo pat metu literatūrinės, arba bendrinės, kalbos praktinių darbų. Pirmoj vietoj aprašomas didysis *Lietuvių kalbos žodynas*, kurio jau yra pasirodę 8 tomai, – tai sudaro pusę viso žodyno, – jau esąs parengtas devintasis ir kartu redaguojamas dešimtasis tomas (jis baigiamas raide *P*). Po kokio dešimtmečio, maždaug apie 1983 m., būsią išspausdintas visas, 15 tomų, žodynas.

Pagal autorių „antrasis stambus ir didžiai vertingas mūsų laikų leksikografijos veikalas“ yra 1954 m. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*; šio žodyno antrosios laidos jis rašydamas savo rankose dar neturėjo. Iš pradžios buvęs rengiamas *Lietuvių literatūrinės kalbos žodynas*, bet vėliau šis pavadinimas buvęs pakeistas į *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną*, nes šalia literatūrinės kalbos į jį gana daug patekę ir liaudies šnekamosios kalbos žodžių, kurie „rekomenduojami vartoti įvairiose literatūrinės kalbos sferose“. Tuo būdu atsiradęs terminas *dabartinė lietuvių kalba*. Ir dėl to autorius toliau rašo: „Šis terminas, reikšdamas literatūrinės kalbos ir tarmių sumą, kartu pasako ir šių dienų kalbos savotišką dvilypumą bei įvairovę, jos sunorminimo laipsnį ir savo ruožtu yra platesnis už *literatūrinės kalbos* terminą bei parankesnis už kurių-ne-kurių kalbininkų bandomą atgaivinti *bendrinės lietuvių kalbos* terminą“ (p. 19). Bet čia yra nemaža painiavos: *dabar-*

tinė lietuvių kalba iš tikrųjų yra ne kas kita, kaip dabar vartojamoji kalba ir iš esmės daugiau nieko kito nepasako. Antra vertus, toji kalba, kuri pagal autorių esanti platesnės sąvokos, kaip literatūrinė kalba, vargiai gali būti parankesnė už *bendrinę kalbą*, nes *literatūrinė* ir *bendrinė* kalba kaip terminas turi reikšti tą pat. Bendrinė lietuvių kalba yra kultūrinė kalba, vartojama bendriesiems žmonių tarpusavio susižinojimo ir civilizacijos reikalams, ir jos susidarymas bei raida gali būti aiškiai istoriškai pagrįsta; plg. mano straipsnį *Lietuvių bendrinės kalbos raida ir dabartis* (Aidai, 1969, II, 70–76). Literatūrinė lietuvių kalba savo tiesiogine reikšme yra „literatūros, literatūrinių raštų kalba", o bendrinės kalbos reikšme ji po II pas. karo Lietuvoje pradėta vartoti pagal rusų *literaturnyj jazyk* ir mūsų kalbos istorijoje neturi tvirtesnės atramos. Šio pavadinimo neganėtinumas vis daugiau jaučiamas ir Lietuvoje, todėl dėl aiškumo jo vietoje dažnai rašoma *nacionalinė* ir *bendranacionalinė literatūrinė lietuvių kalba*. A. Piročkinas 1970 m. *Kalbos kultūroje* (19, 25–32) pirmas Lietuvoje atvirai pripažino, kad tinkamiausias terminas yra *bendrinė kalba*, o *literatūrinės kalbos* terminas apimąs tik literatūroje užfiksuotą kalbą. Dar įdomiau pasisako *Mūsų kalbos* redaktorius Aldonas Pupkis (1971, Nr. 2): jo nuomone, nedera *grožinės literatūros kalbos* tapatinti su *bendrine kalba*, nes grožinė kalba, turėdama susiformavusį savo stilių ir, ką imdama iš kitų stilių, savaip transformuojanti ir įprasminanti tų stilių ypatybes, todėl grožinė kalba esanti siauresnė už bendrinę kalbą. *Bendrinė kalba*, plačiai prieš karą įsigalėjusi, dabar vis daugiau imama vartoti Lietuvoje tiek mokslo, tiek praktikos reikalams. Šis pavadinimas kaip terminas iš dalies jau vartojamas 1948 m. *Lietuvių kalbos rašybos žodyne*. Vėliau šį terminą sutinkame jaunosios kartos kalbininkų pvz. A. Girdenio bei V. Žulio ir kt. straipsniuose. Ypač dažnai *bendrinę kalbą* vartoja prof. Z. Zinkevičius, žymiausias šių dienų dialektologas ir gabus senosios lietuvių kalbos raštų tyrinėtojas, plg. jo *Lietuvių bendrinė kalba ir tarmės* (Lietuvių kalbos vadovėlis IX–X klasei, 1971, 293–304), *Rytietiškoji XVII a. lietuvių raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas* (Baltistica, 1972, VIII 1, 79–99) ir kt.

Toliau autorius savo knygelėje dar apžvelgia ir iš dalies apibūdina A. Lyberio *Lietuvių kalbos sinonimų žodyną*, įvairius terminų žodynus, *Tarptautinių žodžių žodyną*, verstą iš rusų kalbos ir kiek pritaikytą lietuvių kalbai, visą eilę paralelinių, arba verčiamųjų, žodynų,

taip pat anomastinius darbus (pvz. V. Vanago *Lietuvos TSR hidronimų žodyną*), didžiosios *Lietuvių kalbos gramatikos* I ir II tomą, J. Kazlausko *Lietuvių kalbos istorinę gramatiką*, Z. Zinkevičiaus *Lietuvių dialektologiją* ir kt.

Šios knygelės autorius yra dar jaunas kalbininkas (gimęs 1929. V. 17) ir, kaip iš rašymo atrodo, uolus oficialinės pažiūros šalininkas net kalbiniuose dalykuose: apie tarybinių laikų kalbinius darbus daugiausia rašo panegiriškai, be didesnio kritiškumo, iš dalies net propagandiškai, o apie ankstyvesnius, buržuazinius, laikus paprastai atsiliepia nuvertinamai, įtariamai. Štai kaip jis rašo apie didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* leidimo pradžią: „Lietuvių buržuazija, mėgusi daug kalbėti apie savo nuopelnus nacionalinei kultūrai, iš tikrųjų labai maža ką tenuveikė. Po K. Būgos mirties dėl buržuazijos abejingumo nebuvo reikiamai rūpinamasi spartesniu jo pradėto *Lietuvių kalbos žodyno* rengimu spaudai – nespėjo išeiti nei vienas tomas“ (p. 7). Ir dar daugiau: pirmasis to žodyno tomas, redaguotas prof. J. Balčikonio, pasirodęs tik 1941 m., kai Lietuvoje vykusi aštri klasių ir ideologinė kova. „Tuo metu žodynas negalėjo būti abejingas, o tuo labiau priešingas Lietuvoje vykstančiam socializmo santvarkos įsigyvendinimui. Dėl ilgokai užtrukusio spausdinimo atsitiko, kad II-sis Žodyno tomas, parengtas dar buržuazinės santvarkos ir suredaguotas spaudai laikinos fašistinės okupacijos metais, savo iliustracine medžiaga atsiliko nuo sparčiai priekin žengiančio Tarybų Lietuvos gyvenimo. Užfiksavęs iliustracijose ano meto buitį ir žmonių sąmonę, Žodyno antrasis tomas nesuspėjo atspindėti pokario metais Tarybų Lietuvoje vykusių ekonominių, politinių pakitimų. Tad vos pasirodęs žodynas ne tik tapo „moraliai susidėvėjęs“, bet ir savo n e u t r a l u m u ar a p o l i t i š k u m u (mano pabraukta. P. S.) iš esmės neprisidėjo prie ideologinės kovos, prie socializmo kūrybos Lietuvoje... Dėl to žodynas buvo 1948 m. plačiai specialistų ir visuomenės atstovų apsvarstytas... Buvo pabrėžtas žodyno atitrūkimas nuo tikrovės ir numatyti būdai, kaip pasiekti, kad žodynas tarnautų liaudies interesams... Lietuvių kalbos žodyną reikėjo pagrįsti tarybinės leksikografijos teorija bei praktika“ (p. 11). Šitą ilgoką citatą tyčiomis išrašiau, kad būtų galima aiškiau matyti, kaip autorius orientuojasi apie žodyno leidimą ir kai kuriuos faktus savaip, įnoringai nušviečia.

Mano žiniomis iš tikrųjų yra šiaip buvę. Pirmąjį žodyno tomą iš-

tisai yra redagavęs ir už jį atsakingas J. Balčikonis, kuris vėliau tarybinės valdžios buvo paskirtas akademiku ir kuriam mūsų autorius pripažįsta didžiulį nuopelną už pirmųjų dviejų žodyno tomų išleidimą ir trečiojo tomo rengimą. Jis žodynui medžiagą yra rinkęs ir pirmąjį tomą suredagavęs dar prieš karą, kada Lietuvoje nevyko jokia „klasių ar ideologinė kova". Po K. Būgos mirties nebuvo nei vieno, kuris tuojau kaip reikiant būtų galėjęs toliau tęsti jo pradėtąjį darbą. J. Balčikonis, 1930 m. paskirtas redaktoriumi, daug ką turėjo pradėti beveik nuo pradžios: visų pirma jis pats turėjo įsidirbti, surasti būdą tam žodynui redaguoti, – man ir A. Saliui drauge teko ilgokai su juo dėl to diskutuoti, – ir, svarbiausia, gerokai papildyti didžiai trūktiną žodyninę medžiagą; to nepadarius, nebuvo galima pradėti ir paties žodyno spausdinti. Bet kas atsitiko, staiga pakitėjus aplinkybėms? Glavlitas pirmąjį tik išspausdintą žodyno tomą konfiskavo, ir K. Preikšas, LKP Švietimo skyriaus sekretorius, tą konfiskaciją patvirtino. Svarbiausias tam pagrindas buvo, kad į šį tomą buvo sudėta žodžių iš A. Smetonos raštų, kad kai kuriuose sakiniuose savotiškai liaudies pavaizduojami žydai ir t. t. Bet, greitai pasibaigus tarybinei valdžiai, ši konfiskacija nebebuvo reikalinga, ir pirmasis žodyno tomas pasirodė 1941 m.

Antrasis žodyno tomas buvo kolektyviai redaguojamas karo metu beveik visai panašiai, kaip ir pirmasis, tik toks skirtumas, kad čia dar daugiau pabrėžiamas kalbos faktų autentiškumas: jo redaktoriai, kurių tarpe ir man su A. Saliu bei J. Otrembskiu teko būti, stengėsi redakcinį darbą atlikti visai objektyviai, moksliškai neutraliai; jiems svarbiausias pagrindas buvo autentiški lietuvių kalbos faktai, ne kokie politiniai ar ideologiniai sumetimai. Bet pagal naująsias taisykles visas žodynas buvo padarytas aiškinamasis, selektyvinis (pvz. kai kurie politiškai ar ideologiškai nepageidaujami autoriai bei jų raštų kalbos pavyzdžiai buvo iš žodyno visai išmesti) ir gerokai atskiestas ideologinėmis, propagandinėmis priemaišomis (dėl to plg. A. Salys, Liet. encikl., XXXV, 406 t.), o pats J. Balčikonis buvo nušalintas nuo žodyno trečiojo tomo redagavimo. Kad tai būtų atsitikę tik dėl jo didžių nuopelnų žodynui, visai netikėtina.

Kitas dalykas yra savotiškas lietuvių kalbos istorijos supratimas. Autoriaus žodžiais tariant, dabartinėje tarybinėje kalbotyroje esanti išskiriama lietuvių kalbos istorinė gramatika ir lietuvių literatūrinė

kalbos istorija. Seniau lietuvių literatūrinės kalbos istorija dar nebuvusi skiriama nuo lietuvių kalbos istorijos, t. y. nuo nerašytinio jos raidos etapo, bet tarybinės santvarkos metais ji tapusi „savarankiška istorine lingvistinės lituanistikos šaka". Bet literatūrinė, arba bendrinė, kalba yra susidariusi tam tikru lietuvių kalbos istorijos laikotarpiu, ir iš tikrųjų ji sudaro tik visos lietuvių kalbos istorijos dalį. Pati lietuvių kalbos istorija yra daug platesnė sąvoka – ji apima visą lietuvių kalbos raidą, nuo seniausių ligi vėlyviausių laikų, tiek rašytinį, tiek nerašytinį laikotarpį. Bendrinę kalbą galima tyrinėti kaip atskirą dalyką, galima rašyti ir jos istoriją, bet tuo dar nepasakoma, kad lietuvių kalbos istoriją, kaip nerašytinį jos raidos etapą, reikėtų skirti nuo jos rašytinio laikotarpio, kurį autorius nori priskirti vien literatūrinės kalbos istorijai. Tai yra dirbtinis skyrimas. Lietuvių bendrinė kalba, tiek rašomoji, tiek šnekamoji, sudaro savaiminę sistemą, skirtingą nuo kasdieninės šnekamosios kalbos, bet ji nėra visai atsijusi nuo pastarosios – tos kalbos ir toliau viena kitą veikia, ir kalbos mokslui, ypač jos istorijai, ši sąveika kaip tik yra didžiai įdomi. Ir dar daugiau: kalbos istorijai šalia bendrinės kalbos didžiai rūpi ir tolimesnė natūralioji žmonių kalbos, ypač tarmių, raida, svetimųjų kalbų poveikis jai ir kt. Taigi lietuvių kalbos istorija nesitenkina ir negali tenkintis vien nerašytiniu jos laikotarpiu.

Šia proga reikia dar pastebėti, kad autorius pasigenda darbų apie lietuvių literatūrinės, arba bendrinės, kalbos raidą XIX a. pabaigoje, kai, „formuojantis lietuvių buržuazinei nacijai, lietuvių literatūrinė kalba ima peraugti į nacionalinę kalbą" (p. 77). Bet dr. Petras Jonikas yra parašęs puikų kapitalinį darbą *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje* (Čikaga, 1972), be kurio negalės apsieiti nei vienas būsimasis lietuvių kalbos istorikas ir kurio mūsų autorius rašydamas dar visai nežinojo.

Ties kitais V. Drotvino apžvalgoj keliamais ir savaip aiškinamais dalykais aš nebesustosiu: ir iš to, kas jau aukščiau pasakyta, galima matyti, kokios rūšies ir svarbos yra šis jo darbas: faktinė, dalykinė dalis suteikia apsčiai reikiamos ir naudingos informacijos, o propagandinė, nekritiškoji dalis nieko bendro su kalbos mokslu neturi ir apžvalgos objektyvinės vertės nepadidina, ypač kai ir geresnieji Lietuvos kalbininkai savo kalbotyriniuose darbuose vis daugiau vengia kokio nors mokslui nereikalingo „kryptingumo".

J. Jablonskio taisymai

(Aidai, 1973, nr. 4, p. 155–162)

J. Jablonskis yra didžiausias mūsų kalbininkas praktikas. Jo svarbiausias tikslas ir uždavinys buvo mūsų kalbos kultūra: nuo Aušros laikų ligi pat savo mirties jis be atvangos dirbo mūsų bendrinės rašomosios kalbos tobulinimo darbą. Bendrinę kalbą suprasdamas kaip sistemą, ne kokį palaidą atskirų tarmių mišinį, jis kalbos vartoseną stengėsi grįsti žmonių kalbos dėsniais, ne aklai kopijuodamas liaudies kalbą. Visus vartojamuosius dalykus spręsdamas konkrečiai, kalbiškai, jis daug kur sugebėjo pelus atskirti nuo grūdų, iškelti aikštėn būdingų mūsų kalbos reiškinių ir tuo būdu bendrinę vartoseną padaryti taisyklingesnę, tvarkingesnę, tinkamesnę.

Visa, ką J. Jablonskis yra padaręs mūsų bendrinės kalbos kultūrai ir kas liko jo nepadaryta, aš, naudodamasis J. Balčikonio redaguotais jo penkių tomų raštais, bendrais bruožais esu aprašęs savo straipsnyje *J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba* (Archivum Philologicum, 1937, VI, 12–35). Čia tarp ko kito esu nurodęs, kaip jo rūpesčiu iš raštų kalbos buvo pašalinta daugybė nereikalingų skolinių (pvz. *jomarkas, kuknia, kvartūkas, liekarsta, svodba* ir kt.), visa eilė nevykusių naujadarų buvo pakeista tinkamesniais dariniais (pvz. vietoj *atvirlaiškis, atvirutė, gerbūvis, lygsvara, paišelis, pirmyneiga, skaitlinė, viršžmogis* ir kt. atsirado *atvirukas, gerovė, pusiausvyra, pieštukas, pažanga, skaitmuo, antžmogis*), buvo apsčiai sudaryta gerų naujų žodžių (pvz. *antraštė, bendradarbis, daiktavardis, garbėtroška, kūrinys, nesąmonė, paraštė, pirklys, priesaga, savimyla, skersmuo, turinys, teismas, uždavinys, veiksnys* ir kt.), daugelio žodžių reikšmės buvo griežčiau vienos nuo kitų atskirtos (pvz. *daina* ir *giesmė, eisena* ir *eitynės, kaina* ir *prekė, mėgti* ir *mylėti, narys* ir *sąnarys, reikšmė* ir *prasmė, talpa* ir *turinys, vartoti* ir *naudoti, žinoti* ir *mokėti* ir kt.), daug iškelta aikštėn būdingų sintaksės dalykų (pvz. *mokyklos yra žmonėms šviesti*, ne *dėl žmonių apšvietimo; jų nekvietė į lietuvių vakarą*, ne *ant lietuvių vakaro; bankas įteikė pinigus nurodytu adresu*, ne *ant nurodyto adreso*) ir tt. Tuo būdu J. Jablonskis lietuvių rašomąją kalbą yra gerokai sukultūrinęs, patobulinęs. Bet jis tai padarė ne vienu metu: iš pradžios jo raštų kalba nedaug kuo skyrėsi nuo ankstyvesnės kitų raštų kalbos. Pvz. tuomet jis teikė *velys* „velionis“, *kirptuvė* „kirpykla“, *pamokslinė*

„sakykla“, *pinigynas* „iždas“, *pirkinys* „prekė“, *tvirtuma* „tvirtovė“, *viršila* „viršaitis“ ir kt., bet vėliau šių darinių vietoje buvo pradėta vartoti *velionis, kirpykla, sakykla, iždas, prekė, tvirtovė, viršaitis*. Dabar *pirkinys* (gyvas žmonių kalbos žodis) vartojamas „pirkto daikto“, o *viršila* „feldfebelio“ reikšme. *Viršaitis* prieš karą buvo pasidaręs „valsčiaus viršininku“.

Neturėdamas geresnių parankinių šaltinių, J. Jablonskis kalbos dalykus ilgai turėjo svarstyti, tik remdamasis savo turimomis žiniomis ir atsitiktinai surinktais duomenimis. Bet, turėdamas blaivą kalbos supratimą ir aštrų kalbos jausmą, jis daugelį dalykų galėjo nuspręsti gana vykusiai, ir didelė jo spręstųjų dalykų dauguma įsigalėjo; tik tam tikras skaičius jo neteiktųjų žodžių vėliau buvo pateisinti ir toliau vartojami, pvz.: *esybė, ištvermė, išvaizda, pasekmė, keliauninkas, kitatautis, noriai, nuodugniai, nuosavybė, padėtis, priderančiai, priklausyti nuo ko, protėvis, skriauda, sueiga, svetingas, ūpas, užsigeisti* ir kt.

Beveik po 33 metų nuo mano straipsnio pasirodymo Arnoldas Piročkinas, jaunosios kartos kalbininkas (gimė 1931. II. 25), yra sumanęs plačiau įvertinti J. Jablonskio taisymus. Tai jis daro savo populiarioje knygelėje *Jono Jablonskio leksiniai taisymai* (Kaunas, 1970, 96 psl.), kuri skiriama mokytojams ir lietuvių kalba besidomintiems skaitytojams. Čia daugiausia svarstomi J. Jablonskio taisytieji žodyniniai ir darybiniai dalykai. Tam tikrą tokių taisymų dalį aš jau esu aikštėn iškėlęs savo minėtame straipsnyje, todėl, nebenorėdamas kartoti, čia toliau paliesiu tik kai kuriuos A. Piročkino svarstymus.

Visų pirma daugelis J. Jablonskio taisymų, autoriaus nuomone, dar ir dabar tebėr tinkami, pvz.: pagerbti Čiurlionio *atmintį* (= atminimą), *deginamas* (= opus, gyvas, labai svarbus) klausimas, *paeiti* (= būti kilusiam) iš šeimynos, *pilnai* (= visai, visiškai) suprasti, *myli* (= mėgsta) muziką, *pildyti* (= vykdyti) sutartį, *pildyti* (= atlikti) pareigas, studentai *skaitomi* (= laikomi) visuomenės nariais, *užvesti* (= pradėti, iškelti) bylą, *išrišti* (= išspręsti) klausimą, *tampresni* (= glaudesni) santykiai, *skaitlingas* (= gausus, gausingas, apstus) susirinkimas, *karišKas* (= karo) laivas, *organizacijinis* (= organizacijos, organizacinis) komitetas, *užganėdinti* (= patenkinti, pakakinti) kieno norą, jis labai *žingeidus* (= smalsus), *netaktiškas* (= netaktingas) žmogus, *talentuota, nervuota* (= talentinga, nervinga) mergaitė, reikia dėtis *atmintin* (= dėtis galvon, dėmėn), miestas *randasi* (= yra) prie upės ir tt.

Daugelį kitų J. Jablonskio taisymų autorius svarsto įvairiai: arba pritardamas, arba kiek abejodamas, tariamai, arba tik pažymėdamas, kad šis ar kitas jo taisymas vėliau neįsigalėjo. Štai J. Jablonskis, kuris būdvardžiu *gilus* nebuvo linkęs žymėti laiko senumo, *gilią senovę* taisė į *senų senovę*, ir autorius tam taisymui beveik pritaria, tik su tam tikra pastaba: „Jei ko šiuo nepatenkintų lietuvių kalbai toks būdingas stiprinamasis kilmininkas, galima būtų vartoti būdvardžius *žila* arba *tolima*, įvardį *pati*“ (15 p.). Man rodos, gali būti vartojama ne tik *žila, tolima*, bet ir *gili* senovė: *gilus* gali būti ir perkeltinės reikšmės „tolimas, atstus“, t. y. gali žymėti ką einant ir į tolumą, į tolimus laikus. Todėl DLKŽ rašo visai pagrįstai: *gili senovė*.

Reikšmėmis skirdamas *žinoti* nuo *mokėti* (dėl to dabar visi sutaria), J. Jablonskis reikalavo ir *žinovą* skirti nuo *mokėtojo* arba *mokovo*; bet dabar *žinovas* baigiąs išstumti *mokėtoją*, nes pastarasis žodis esąs homonimas (plg. mokesčių m o k ė t o j a s). Dėl *mokovo* autorius nieko nepasako, nors vienur kitur jis tebevartojamas (plg. DLKŽ). Taip pat sinonimais tampą ir *mokslas* su *žiniomis*, todėl, sako autorius, vargu būtų tikslingas žygis dabar tuos daiktavardžius vieną nuo kito skirti. Bet iš tikrųjų *mokslas*, kaip tam tikrų žinių sistema (an. science, vok. Wissenschaft), pasilieka skirtingas ir todėl negali būti visai suplaktas su *žiniomis; žinios* arba *žinija* „žinių arba pažinčių visetas“ (an. knowledge, vok. Wissen) tik iš dalies tesutampa su *mokslu*, kuris šnekamojoje kalboje dar reiškia ir „mokėjimą, mokymąsi“. Pagal DLKŽ *žinija* yra „kurios nors srities sukauptų žinių visuma“.

J. Jablonskis mokęs taisyklingai vartoti tokius žodžius, kaip *apskaita, apskritis, galybė* bei *galia, įvesti* bei *įsteigti* (*įtaisyti*), *sąrašas, sąskaita, vyriausybė* bei *vyresnybė* ir kt. (šie žodžiai dabar yra jau įsigalėję), bet jam nepavykę pakeisti aiškaus vertimo *užsiimti* (rus. *zanimat'sia*), visuomenę įtikinti, kad *vystyti* tegalįs būti vartojamas konkrečia reikšme („supti vystyklais“) ir kad *draugas* turėtų būti griežčiau skiriamas nuo *bičiulio* arba *priešas* nuo *priešininko*. Dėl to štai kas pasakytina. Lietuvių kalboje yra gana populiarus veiksmažodis *užimti* (pvz.: jis u ž ė m ė butą, tie baldai u ž i m a daug vietos, jam u ž ė m ė kvapą ir kt.), todėl nebesunku buvo įsigalėti ir sangrąžiniam veiksmažodžiui *užsiimti* „kuo verstis, turėti kokį darbą, profesiją“, juo labiau, kad jam nebuvo visai tinkamo lietuviško pakaito. Pvz. *šviežias* yra aiškus slaviškas skolinys (plg. rus. *svežij*), bet jį daug kas dabar vartoja dėl

visai tinkamo lietuviško pakaito nebuvimo. Mūsų tarmėse pažįstamas būdvardis *ūmas* arba *ūmus* „žalias, nedžiovintas; šviežias“ (iš čia yra kilusi *ūmėdė* „ūmabudis, rus. syroježka“), bet jis nebuvo pradėtas plačiau vartoti bendrinėje kalboje, nes kirste kertasi su *ūmus* „staigus, greitas, smarkus“. Vaižganto raštuose vartojamas *sviegas* „šviežias“ etimologiškai iš dalies galėtų būti jungiamas su slavų atitikmeniu (plg. latvių *svaigs* „šviežias“), bet tai veikiausiai yra jo paties padaras, nes šis žodis lig šiol iš niekur kitur nepaliudytas; plg. E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. 954. O *draugas* „kas ką drauge daro, ką bendro turi, bendras“ (pvz. mokslo, kelionės *draugas*) skiriasi nuo *bičiulio* „bitininko; artimo, gero draugo“; ilgainiui šių žodžių reikšmės galėjo kiek suartėti – *draugas* šalia savo tiesioginės reikšmės dar yra iš dalies įgijęs ir *bičiulio* reikšmę. Taip pat ir *priešas* „kas prieš ką kovoja už priešingus reikalus, an. enemy, foe, vok. Feind“ savo reikšme skirtinas nuo *priešininko* „kas kitam priešinasi, ginčijasi iš principo, oponuoja, an. adversary, opponent, vok. Gegner“; šios reikšmės ypač skirtinos intelektinėje, specialinėje kalboje, nors šiaipjau jos šnekamojoje kalboje dažnai ir maišomos.

Dabartinėje literatūrinėje (bendrinėje) kalboje veiksmažodis *priklausyti* įsigalėjęs tokia reikšme, kuriai J. Jablonskis nepritaręs. „Matyt, – rašo autorius, – jo nuomone, tas veiksmažodis galėjęs reikšti „iki valios klausyti“ arba „būti nuosavybe, priderėti kam“, o priežasties ar išeities santykiui reikšti turėjęs būti vartojamas *pareiti* (nuo ko) (24 p.). Bet vietoj *priklausyti nuo ko* dabar kartais tebevartojamas ir *pareiti nuo ko*. DLKŽ šalia „einant sugrįžti; parvykti; tilpti“ šiam veiksmažodžiui duoda ir reikšmę „priklausyti“: *tas dalykas nuo manęs nepareina*. LKŽ II, 1096 *pareiti nuo ko* teduoda iš raštų, o *pareiti ant ko* – iš Tauragės (brangumas p a r e i n a a n t sviesto) ir iš J. Jablonskio raštų (kad a n t d i d u m o p a r e i t ų, karvė kiškį pagautų). *Pareiti* su *ant* dažnai vartoja Fr. Kuršaitis: tai n e a n t m a n ę s p a r e i t i s „das hängt nicht von mir ab“, vislab p a r e i t i s a n t t i k ė j i m o „es kommt alles auf Glauben an“. Didž. Lietuvoje, išskyrus paprūsę, *pareiti nuo ko* ir ypačiai *pareiti ant ko*, rodos, nepažįstama; čia tėra gerai žinomas tik *priklausyti nuo ko*. Taigi, iš geografinės vartosenos ir reikšmės raidos lyg atrodo, kad *pareiti ant ko* yra ne kas kita, kaip vertimas iš vokiečių kalbos, o J. Jablonskis pagal Kuršaitį šalia *pareigos* „priedermės“ iš pradžios bus pradė-

jęs vartoti *pareiti ant ko*, o vėliau, gal pagal *priklausyti nuo ko*, ir *pareiti nuo ko*. Visa tai turėdami galvoje, prieškariniai kalbininkai buvo daugiau linkę vartoti *priklausyti nuo ko*, ne *pareiti nuo ko*. Plg. Gimt. Kalba, 1936, 160–62.

Žodį *aras* J. Jablonskis patarė keisti *ereliu*, nes tai jam atrodė poetų prasimanymu; bet, kaip vėliau buvo patirta, šis žodis iš tikrųjų yra A. Juškos žodyno ir dainų atgalinis (retrogradinis) darinys, būtent – *aras* sudarytas iš tariamo mažybinio tarminio daiktavardžio *arelis* (norminė lytis yra *erelis*) tuo pat būdu, kaip pvz. *barsas* iš *barsukas* ar *barsiukas, gegė* iš *gegužė, kumė* iš *kumelė* ir kt., žr. BRR II, 73 ir ŽD 21. *Arui* paplisti raštuose daugiausia davė progos V. Krėvės raštai, ypač jo *Daina apie arą*. Bet bendrinei vartosenai, ypač kaip terminas, teteikiamas senovinis *erelis*, ne *aras* ar *eras*, kuris šiaipjau nepažįstamas nei šnekamojoj kalboj, nei senuosiuose raštuose. A. Pirockinas dėl to rašo: „Žinoma, dabar ir kalbininkams reikia atsiminti, kad *aras*, vartotas beveik 80 metų, įgijo tam tikrų pilietinių teisių, ypač grožinės literatūros kalboje, bet visuomenei derėtų suprasti, kad ne visi grožinės literatūros kalbos dalykai yra tuo pačiu literatūrinės (t. y. bendrinės. P. S.) kalbos faktai. Vadinas, *arą* galėtume laikyti grožinės literatūros, ypač poetinės kalbos žodžiu“ (29 p.). Žinoma, tai yra visai galimas dalykas: stilistiniais sumetimais rašytojai, ypač poetai, gali vartoti ne tik *arą* (arba *erą*), bet ir *gegę, kumę*, taip pat *barsą, kapšą, kančią* (iš tariamo mažybinio *kančiuko*) ir kt. DLKŽ pagrindiniu žodžiu vartoja *erelį* ir į jį tik nurodo *arą* kaip poezijos žodį.

Toliau autorius rašo: „Ryžtingiausiai ir šiandien reikėtų taisyti Jablonskio išpeiktą daiktavardį *ainis* (= vaikaitis, vaikų vaikas, palikuonis)... Šis žodis, bene Basanavičiaus, išvestas iš *atainis* (= ateivis). Nors *ainį* yra vieningai peikę visi kalbininkai, tačiau jis yra dažnas mūsų spaudos kalboje, o kartais vartojamas ir poezijoje“ (30 p.). Čia dar galima pridėti, kad *ainis* ir iš jo sudaryta *ainija* vartojama ir mūsų bažnytinėje kalboje. Bet panašių dalykų yra ir daugiau; pvz. spaudos kalboje dar vis pasitaiko *obalsis*, kuris verstas ir iš tikrųjų nebaigtas versti iš lenk. *ogłos* (paliktas pradinis *a-* iš lenk. *o-*). Dėl to autorius rašo: „Jei mes, tik didelio reikalo spiriami, įsileidžiame į savo kalbą vertinius..., tai juo labiau nereikalingas toks hibridas (t. y. obalsis. P. S). Vis dėlto tas nevykėlis atkakliai laikosi mūsų spaudos kalboje,

nors tam reikalui gali gražiausiai tikti visiems žinomas *šūkis* (Jablonskis dar siūlė *pošūkį*) arba *lozungas*“ (28 p.). Bet spaudos kalboje dar vis galime sutikti *gręsia* (= gresia), *įgrįso* (= įgriso) ir kitų panašių įmantrybių. Tai tik rodo, kad spaudos kalboje kartais pasireiškia tam tikras įnertinis aplaidumas, ir tai nesudaro jokios taisyklės.

J. Jablonskis buvo linkęs taisyti abstraktus *padėtis* (= būtis, būvis, būklė, padėjimas) ir *užduotis* (= uždavinys). „Tie žodžiai, – sako autorius, – Jablonskiui bus netikę dėl jų artimumo rusų kalbos žodžiams *položenie* ir *zadanie*. Šiaip ar taip aiškintume tuos žodžius, šiandien jie yra įsigalėję mūsų literatūrinėje kalboje, ir jų atsisakyti nėra jokio reikalo. Be abejo, vartotini ir Jablonskio teiktieji žodžiai“ (31 p.). *Padėtis* „padėjimas; padėlys“ yra gyvas žmonių kalbos žodis ir labai įprastos darybos; plg. *papuoštis* „papuošimas“, *paspirtis* „parama, pagalba“, *papiūtis* „papiova“ ir kt. (žr. ŽD 326), todėl kalbininkai jau prieš karą to žodžio nebevengė ir jį patarė vartoti. DLKŽ *padėtimi* vadina „kieno nors buvimo vietą; padėjimą, situaciją“ ir „būklę, kurią lemia įvairios aplinkybės“. Iš žmonių kalbos nepažindamas *užduoties*, J. Jablonskis sudarė visai tinkamą naujadarą *uždavinys* (yra ir pavardė *Uždavinys*), plg. *kliūti, kliuvo – kliuvinys* „kliūtis“, *parduoti, pardavė – pardavinys* „parduodamas daiktas“, *plauti, plovė – plovinys* „plovimas; plaunamas drabužis“ ir kt. Dėl galėjimo gali būti sudaryta ir *užduotis*, kurios reikšmė gali būti „uždavimas; uždavinys“, plg. *būtis* „buvimas, būvis“ ir *buvinys* „buvimas, buvyvė“, *kliūtis* „priekabė, kliautis“ ir *kliuvinys* „t. p.“ ir kt. DLKŽ skiria *uždavinys* „pavestas darbas; klausimas, reikalingas sprendimo, atsakymo; matematikos pratimas, kurį reikia išskaičiuoti, išspręsti“ ir *užduotis* „užduotas darbas, jo kiekis“. Bet tiek *uždavinys*, tiek *užduotis* visų pirma yra „užduotas darbas“, ir todėl abu šie žodžiai yra arba gali būti gana artimos reikšmės, beveik sinonimai.

Su priesaga *-ėjas* paprastai sudaromi žodžiai iš pirminių (daugiausia iš neprieš dėlinių) veiksmažodžių būtojo kartinio laiko kamieno (plg. *davėjas, kirpėjas, siuvėjas, virėjas* ir kt.), todėl kaip J. Jablonskiui, taip ir mūsų autoriui rodos, kad šios priesagos vediniai nesudaromi iš daiktavardžių (pvz. *prekėjas* „pirklys“) arba iš antrinių priesaginių veiksmažodžių (pvz. *rašyti – rašėjas* „rašytojas“). Bet *prekėjas*, kaip ir *prekijas*, yra senas kalbos faktas, jau pažįstamas J. Bretkūno, J. A. Giedraičio, S. Daukanto bei kt. ir vienoj kitoj dabartinėj tarmėj

(pvz. Endriejave). Dėl darybos plg. *medėjas* „medžioklis“ (šį darinį mini ir DLKŽ) šalia *medė* „medžioklė“, taip pat S. Daukanto *talkėjas* „talkininkas“ bei *talkėti* „talkininkauti“ ir kt., žr. ŽD 83 t. Kad ir retai, daugiausia tautosakos kalboj, pasitaiko vedinių, su priesaga *-ėjas* sudarytų iš priesaginių veiksmažodžių, pvz. *kratėjas* „kratytojas“, *rašėjas* „rašytojas“, *taisėjas* „taisytojas“ ir kt. (žr. ŽD 83 t.), ir vienas kitas iš jų yra net patekęs į šių dienų raštų kalbą, pvz. *rašėjas* „menkas rašytojas, rašeiva“. Daug daugiau iš priesaginių veiksmažodžių yra sudarytų priesagos *-ikas* vedinių, pvz. *biržikas* „biržytojas“, *kratikas* „kratytojas“, *lopikas* „lopytojas“, *prašikas* „prašytojas“, *romikas* „romytojas“, *skalikas* „medžioklinis skalijantis šuo, skalytojas“, *vaikštikas* „kas mėgsta, gali vaikščioti, vaikščiotojas“ ir kt., žr. ŽD 128, LKG I 321.

Iš LKG I 392 autorius mini tik du priesagos *-onas* darinius įrankiams žymėti: *kapõnas* „peilis mėsai kapoti“ ir *žiūrõnas* „optinis instrumentas žiūrėti į daiktus iš tolo“, ir toliau rašo: „Jablonskis buvo visai teisus, neteikdamas vartoti *valdono* (= valdovo), kurį išrado kažkoks naujadarų mėgėjas“ (38 p.). Bet iš tikrųjų *valdonas* gerai pažįstamas jau nuo seniausių mūsų raštijos laikų ir gali būti sudarytas iš *valdoti* „valdyti“ (dar S. Chilinskio ir K. Sirvydo pažįstamo veiksmažodžio) visai panašiu būdu, kaip pvz. *kiūtõnas* „kas tyliai kiūto kur įlindęs“ šalia *kiū́toti* „lindėti, tūnoti“, *kuprõnas* „kurpys“ šalia *kuprà, kupróti, niūrõnas* „paniurakis“ šalia *niū́roti* „būti paniurusiam“ ir kt., žr. BRR II 371 t., ŽD 272 t. ir E. Fraenkel, Lit. etym. WB 1189. Taigi *valdonas* yra ne kokio nors naujadarų mėgėjo pramonė, bet senas, gerai paliudytas darinys (plg. prūsų *waldūns* „paveldėtojas“ ir latvių *valduons* „valdovas“), ir be jokios abejonės prireikus gali būti šalia *valdovo* vartojamas kaip sinonimas; jį mini ir DLKŽ.

Senovinėje raštų kalboje ir vėlyvesniuose šaltiniuose vartojamas *mokytinis* „mokinys“, kurį J. Jablonskis, remdamasis žmonių kalba, bendrinei kalbai teikė „mokyto žmogaus, inteligento“ reikšmę, bet autoriaus tvirtinimu šis žodis pastarąja reikšme neprigijęs literatūrinėje (bendrinėje) kalboje (38 p.). Kiek atsimenu, *mokytinis* „mokytas žmogus, inteligentas“ prieš karą buvo jau plačiai vartojamas raštų kalboje; *mokytinį* „mokytą žmogų, inteligentą; mokinį“ duoda DLKŽ ir LKŽ VIII 326 (čia šis žodis minimas ne tik iš J. Jablonskio raštų, bet ir iš A. Juškos žodyno bei Ramygalos).

J. Jablonskis buvo įsitikinęs, kad, nesakydami *kalbiškis, moksliškis, tautiškis*, negalime sakyti nei *dvasiškis*, ir jis šį darinį siūlė keisti į „kunigą, dvasios žmogų, dvasininką“. Šis siūlymas mūsų autoriui pasirodė visai pateisinamas, nes „priesaga *-iškis* šiuo atveju turėjo netikti dėl to, kad su ja sudaromi asmenų pavadinimai pagal vietą ir priklausomybę, o *dvasiškis, kariškis* reiškia „profesiją, žmonių veiklos pavadinimus“ (41 p.). Nors *dvasiškis* ir *kariškis* esą vieno galo žodžiai, bet periodinėj spaudoj jie abu vartojami netgi dažniau už *dvasininką* ar *karį*. Bet DLKŽ ir antrosios laidos LKŽ II 942 pagrindiniu žodžiu duoda *dvasininką* „kas rūpinasi tikinčiųjų dvasios reikalais, kunigą“, o *dvasiškį* tenurodo į *dvasininką*. Aš pats savo straipsnyje *Kunigas ir dvasininkas* (*dvasiškis*) (Aidai, 1953, V, 215–223) esu nurodęs, kad tiek *dvasininkas*, tiek *dvasiškis* „dvasinio luomo narys, dvasios žmogus, an. clergyman“ yra visai gerai sudaryti, tinkami žodžiai, ir jie abu iš tikrųjų žymi ne kiekvieną, kas rūpinasi dvasios reikalais arba dirba dvasinį darbą, bet tik tą, kuris, be to, dar turi tam tikrą pašaukimą ir tam tikromis apeigomis (šventimu ar įžadais) yra įvestas į dvasinį luomą. Nėra jokio pagrindo *dvasininką* be atodairos smerkti ir degraduoti į spiritistą, kaip kad savo laiku darė A. Dambrauskas-Jakštas ir dar dabar tebegalvoja L. Dambriūnas. Plg. dar Draugas, 1972, nr. 183.

Savo laiku J. Jablonskiui nepatiko nei *piniguočius*, nei *turčius*, nei *turtuolis*, ir šių žodžių vietoje jis siūlė vartoti *didžiaturtį, didžiatūrį, didžturtį*, taip pat *turtininką, didžpinigį* ir kt., bet šie „Jablonskio siūlyti pakaitalai neįstengė išstumti nei *turtuolio*, nei *piniguočiaus* su *turčiumi*. Ypač plačiai įsigalėjo *turtuolis*, kuris iš tikrųjų nėra visai įprastos darybos“ (42 psl.). Kodėl šis žodis nėra visai įprastos darybos, autorius iš savo pusės nepaaiškina, tik pasitenkina nurodydamas į LKG I 346. O čia, toje gramatikoje, manoma, kad su priesaga *-uolis* žymiai rečiau esą iš daiktavardžių daromi ypatybės turėtojų pavadinimai, kuriais daugiau žymimi daiktai, ne asmenys, ir šios priesagos duodami trys pavyzdžiai: *meduolis* „saldus, su medum gamintas kepinys“, *raguolis* „riestas paplotėlis, sklindis; ragaišio kepalas“ ir *turtuolis* „kas turi daug turto, didžturtis“. Daugiau duodama pavyzdžių su *-uolė*: *grūduolė* „grūdinė kanapė“, *snieguolė* „darželiuose auginama pirmoji pavasario gėlė“ ir kt. Bet iš tikrųjų su priesaga *-uolis* sudarytų žodžių iš daiktavardžių yra žymiai daugiau, negu minima ano-

je gramatikoje, pvz.: *bernuolis* „berniokas, vaikinas“, *bičiuolis* „bičiulis“, *drauguolis* „draugas; vyras“, *krikštuolis* „krikšto sūnus“, *varguolis* „vargšas“ ir kt., žr. ŽD 190. Taigi *turtuolis* yra paprastos, įmanomos, kad ir kiek retesnės darybos, ir todėl lengvai gali būti paaiškinamas jo įsigalėjimas.

Priesagą *-ietis* J. Jablonskis taikė tik vediniams, reiškiantiems asmenų pavadinimus pagal jų gyvenamąją vietą (pvz. *Kaunas – kaunietis*), ir todėl *varpietį, pasaulietį* jis taisė į *varpininką, pausaulininką*, o *darbiečių* vyriausybę – į *darbo žmonių* vyriausybę. Dabar, kad ir rečiau, šia priesaga dar žymima priklausomybė kolektyvui, žmonių grupei ir pn. (pvz. *giminietis, tautietis* ir kt., žr. LKG I 412), todėl, autoriaus nuomone, galėtų būti pateisinamas *varpietis* ir *darbietis*; bet kadangi jau esąs įsigalėjęs visai geras *varpininkas* ir vartojamas tarptautinis *leiboristas*, tai nebesą jokio reikalo grįžti prie *varpiečio* ir *darbiečio* (46 p.). Taip, prie *varpiečio* nebereikia grįžti, nes *varpininkas*, kaip ir *aušrininkas*, jau nuo seniai vartojamas ir yra didžiai populiarus, o *leiboristas*, visų pirma paskolintas iš rusų *lejborist*, atsirado Lietuvoje tik po karo, prieš karą jis ten buvo visai nepažįstamas ir, rodos, užsieniečių lietuvių beveik nevartojamas. Tai yra naujas rusiškas skolinys, tos pat rūšies, kaip pvz. *televizorius* ir kt. *Darbietis* „darbo partijos narys“ savo reikšme visai sutinka su an. *labourite*, ir todėl kalbiškai yra daug patogiau ir įmanomiau jį vartoti, ne skolintinį, neakivaizdų *leiboristą*, kuriam dabartinėj Lietuvoje duota speciali tarybinė reikšmė: „reformistinės darbininkų partijos narys Anglijoje“ (člen anglijskoj reformistskoj oportunističeskoj buržuaznoj partii).

Su priesaga *-ija*, sako autorius, nedaroma žodžių iš būdvardžių, todėl Jablonskis nepritaręs naujadarui *bendrija*, sudarytam iš būdvardžio *bendras* (47 p.). Bet šalia būdvardžio *beñdras, -à* yra dar ir daiktavardis *beñdras, -ai* „draugas, bendrininkas“, iš kurio jau lengvai galėjo būti sudaryta *bendrija* „draugija, draugystė“. Antra vertus, yra kiek žinoma ir būdvardinių šios priesagos darinių, pvz. *pilnija* „pilnatis“, *plynija* „plynuma“, taip pat pievos vardas *Dubija*, upėvardis *Juodija* ir kt., žr. ŽD 82.

Reikiamybės dalyviai sudaromi su priesaga *-tinas*: *bartinas, duotinas, minėtinas, neštinas* ir kt. Bet su šia priesaga, sako autorius, iš viso nesą būdvardžių, esą tik panašių būdvardžių su priesaga *-inis*, sudarytų iš neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvių, ir todėl Jab-

lonskis tokius netaisyklingus būdvardžius kaip *atsitiktinas, dirbtinas, išimtinas, priverstinas* taisęs į *atsitiktinis, dirbtinis, išimtinis, priverstinis*, o *mirtinas, stebėtinas, žavėtinas* keitęs į *mirtingas, nuostabus, žavus* (57 p.). Man rodos, kai kurie priesagos *-tinas* dariniai savo reikšmėmis maža arba beveik niekuo nesiskiria nuo neveikiamųjų esamojo laiko dalyvių arba būdvardžių, pvz. *abejotinas* „abejojamas", *būtinas* „labai reikalingas; (žem.) tobulas", *mirtinas* „mirštamas, mirtinis" ir kt. *Stebėtinas* visų pirma yra toks, kurį reikia stebėti arba kuriuo reikia stebėtis, o *stebėtinas* daiktas ilgainiui jau galėjo pasidaryti ir *nuostabus, įstabus* daiktas. A. Senno ir A. Salio žodyne *stebėtinas* vokiškai verčiamas „nötig bzw. wert zu beobachten, beachtenswert, bemerkenswert" ir „erstaunlich, wunderlich, überraschend" (t. y. nuostabus, įstabus); DLKŽ autoriams *stebėtinas* irgi tėra „nuostabus". Plg. dar ŽD 244. Bet bendrinėje kalboje, žinoma, reikėtų skirti pvz. *atmintinas* „kurį reikia atminti" ir *atmintinis* „iš atminties sakomas", *kartotinas* „kurį reikia kartoti" ir *kartotinis* „kartojamasis, iteratyvinis" ir kt.

Priesaga *-auninkas* J. Jablonskiui rodėsi skolintinė, todėl *keliauninką* jis tarė galėjus atsirasti pagal tokius skolinius kaip *vendrauninkas, pulkauninkas* ir kt. Visai nenagrinėdamas šios priesagos darinių darybos, K. Būga pirmas nurodė, kad šalia *keliautojo* ir *keleivio* lietuvių kalboje jau nuo seniau plačiai vartojamas ir *keliaunìnkas* (BRR II, 16). Vėliau aš mėginau įrodyti, kad priesaga *-auninkas* gali būti savarankiškai susidariusi lietuvių kalboje, ir jos vartoseną pavaizdavau gausiais senųjų raštų ir dabartinių tarmių pavyzdžiais: *drąsauninkas, kariauninkas, kerštauninkas, smarkauninkas, ūžauninkas* ir kt., žr. Švietimo Darbas, 1927, I, 58–61 ir ŽD 148–49. Su tuo sutikdamas, J. Palionis JRR II, 530, mano, kad bendrinės kalbos reikalui esą parankesni ir teiktinesni plačiau gyvojoje kalboje vartojami žodžiai *keliautojas* ir *keleivis*, ne *keliauninkas*, o LKG I 333 pastebi, kad priesagos *-auninkas* dariniai bendrinėje kalboje arba visai nevartojami, arba suvokiami kaip tarmybės. Mūsų autorius, visa tai konstatuodamas, savo nuomonės nepareiškia. Man vis dėlto rodos, kad tiek *karininkas*, tiek *keliauninkas* be jokios sunkenybės gali būti vartojami raštų kalboje, jei ne kaip norminės lytys, tai bent kaip tam tikri būdingi semantiniai variantai. Pvz. *kariauninkas* „mėgstantis su kuo kariauti, karingas žmogus, kariautojas" skirtinas nuo dabartinio *kari-*

ninko „aficieriaus“, o *keliauninkas*, jau vartojamas senųjų raštų bei tautosakos kalboje ir daugely dabartinių tarmių, gali būti gana pravartus kaip *keleivio* ir *keliautojo* sinonimas. DLKŽ irgi skiria *kariauninką* „kas mėgsta kariauti, kariautoją“ nuo *karininko*.

Šia proga dar pastebėtina, kad J. Jablonskis iš pradžios buvo linkęs *karininką* laikyti „karo žmogumi“, bet savo amžiaus pabaigoje jis jau nebevengė ir *karininko* „aficieriaus“. Kiek vėliau *karininką* „karo žmogų“ dar mėgino teisinti J. Balčikonis (GK 1935, 86–87); bet man pakartotinai teko nurodyti, kad šis žodis tiek formaliai, tiek semantiškai gali būti pateisinamas ir todėl vartotinas, žr. GK 1935, 11–13 ir 87–89 ir ŽD 589.

Iš *kaina* buvo sudarytas veiksmažodis *káinoti* „nustatyti kainą, vertinti“, ir J. Jablonskis tai siūlė vartoti, o *kainúoti* keitė į *kaštuoti, mokėti, kainoti* ir *atsieiti*. Bet kaip anksčiau J. Palionis JRR II 523, taip dabar ir mūsų autorius (64 p.) pastebi, kad pastaraisiais laikais visuomenės plačiausiai vartojamas tas Jablonskio taisytasis *kainúoti* „turėti vertę, kaštuoti“, o kiti šio veiksmažodžio pakaitalai neįsigalėję, nes *kaštuoti* esąs skolinys, *mokėti* nepriimtinas dėl daugiareikšmiškumo (jis reiškia „atsilyginti“ ir „atsieiti, kaštuoti“), o kodėl neįsigalėjo *atsieiti*, jis aiškiai nepasako. J. Palionio nuomone, veiksmažodis *mokėti* irgi dėl daugiareikšmiškumo esąs linkęs užleisti vietą veiksmažodžiui *kainúoti*. Man rodos, daugiareikšmiškumas yra didžiai svarbus, bet ne vienintelis pagrindas kuriam žodžiui vartoti ar nevartoti kalboje, net bendrinėje. Kad *kainúoti* ilgainiui plačiau įsigalėjo, negu *káinoti*, visų pirma reikia aiškinti tuo, kad šis pastarasis veiksmažodis (*káinoti*), iš tikrųjų vėlyvas naujadaras, platesnei visuomenei nebuvo labai populiarus nei savo kirčiavimu, nei daryba, ir todėl gana greit buvo priskirtas veiksmažodžių *-uoti* kategorijai; pvz. šalia *bangà* yra pažįstamas veiksmažodis *bangóti*, bet plačiausiai vartojamas *bangúoti*. Šalia naujai atgaivintos labai senos *kainos* pradėtas vartoti *kainuoti* vėliau jau nesunkiai galėjo nukonkuruoti *mokėti*, kuris intranzityvine reikšme „atsieiti, kaštuoti“ (pvz. tie daiktai brangiai m o k a) gyvojoje žmonių kalboje ne plačiausiai pažįstamas (plg. LKŽ VIII, 316) ir, be to, lengvai kertasi su *mokėti* „gebėti ką daryti, žinoti“.

Gana savotiškai autorius pasisako dėl naujadaro *įvardas* „terminas“: šis darinys nesąs geras savo daryba, nes, J. Jablonskio žodžiais tariant, „šalia daiktavardžių *įtėvis, įsūnis, įkalnė*, rodos, negalim turė-

ti žodžių *įtėvas, įsūnus, įkalnas*“ (72 p.). Taip, *įtėvo, įsūnaus* neturime, bet mūsų kalboje vis dėlto pasitaiko *įklõdas* „vežimo dugnas, dugninė“ šalia *klõdas, įmokslas* „įmokymas“ šalia *mókslas*, taip pat *įsaulė* „vieta prieš saulę“, *įtarmė* „patarlė, priežodis“ šalia *tarmė* ir kt., taigi dėl galėjimo gali būti ir *įvardas* šalia *vardas*.

Prisieiti „tekti, gauti, reikėti, atsitikti, atsieiti“, kurį J. Jablonskis daug kartų taisė, esąs aiškus rusų *prichodit'sia* vertimas, bet labai paplitęs mūsų spaudoje, o ypač šnekamojoje kalboje. „Turint šiam reikalui tiek daug sinonimų, – sako autorius, – rodos, nebūtų reikalo vartoti nebūdingo lietuvių kalbos sistemai žodžio“ (79 p.). Bet vis dėlto šis nereikalingas vertinys tebevartojams, ir ne tik spaudos kalboje, bet iš dalies ir tarmėse, pvz.: kad sveikas gyvensiu, dar p r i s i e i s ir Kaunan važiuoti (Tauragnai), p r i s i ė j o mums vargti, kol prasigyvenom (Raseiniai) ir kt.; toliau žr. LKŽ VIII, 1101. Šiuo atveju visuomenė elgiasi beveik panašiai, kaip ir vartodama vergišką vertinį *obalsis* ir kt.

Autorius teigia, kad J. Jablonskio taisytasis žodis *sueiga* (= kuopa, saneiga, vyrija, vyrybė) vis dėlto įsigalėjęs, nors, galimas daiktas, „jis padarytas rusų *schod* pavyzdžiu“ (81 p.). Bet tai netikėtina: šalia *eiga* „ėjimas, eisena“ su priesaga *-ga* tiesiogiai iš šaknies galėjo būti sudaryta ir daugiau priešdėlinių daiktavardžių, pvz.: *apeigà* „apėjimas; apyvoka; apeinamasis plotas“ (sunku tikėti, kad šis žodis būtų sudarytas pagal rus. *obchod*), toliau *išeiga* „išėjimas; eisena, eiklumas“, *pareigà* „perėjimas; priedermė“, *prieiga* „priėjimas“ ir kt., žr. ŽD 102.

Autoriaus nuomone, *niekatroji* giminė esanti „Jablonskio visai teisingai pasmerktas žodis“ (90 psl.). Bet kodėl tai padaryta, jis nepaaiškina. Gramatiniu terminu šį žodį (*niekatroji* giminė) ėmė vartoti K. Jaunius, o vėliau jį (*niekatroji* gimtis arba giminė) vartojo K. Būga ir kiti kalbininkai. Pats įvardis *niekatràs, -à* reiškia „nei vienas, nei antras“ (plg. dar priev. *niekatraĩp* „nei vienu, nei antru būdu“, *niekatrul* „nei į vieną, nei į kitą pusę, niekur“) ir savo reikšme sutinka su lot. *neuter* „nei vienas iš dviejų“ (iš *ne-* ir *uter* „kuris iš dviejų, katras“) bei gr. *oudeteros* „t. p.“, taigi *niekatroji giminė* atliepia lot. *genus neutrum* gr. *genos oudeteron*. Mūsų kalboje niekatrosios giminės tėra išlikusių būdvardinių, skaitvardinių ir iš dalies įvardinių lyčių, pvz. *gẽra, gražù* šalia *gẽras, -à , gražùs, -ì*, tarm. *tajà* „vis tiek“ (iš niek. giminės kamieno **ta* ir pasturdėlio *-ja*) šalia vyr. giminės *tasià* „tas

pats“ ir mot. giminės *tojà* „ta pati“. Prūsų kalboje šios giminės yra dar išlikusių ir daiktavardžių, pvz. *median* (liet. *medžias* „miškas, giria; medis“), *meddo* „medus“ (iš **medu*) ir kt. J. Jablonskio, LKG I 478 ir kt. vartojamoji *bevardė giminė* „genus neutrum“ yra gana blankus, nereikšmingas terminas. DLKŽ šalia *bevardės giminės* tolygiai vartoja ir *niekatrąją giminę*.

Iš visa, kas aukščiau sakyta, matyti, kad J. Jablonskio labai daug kas taisyta, daugelis jo taisymų įsigalėjo, o palyginti maža dalis liko be atgarsio. A. Piročkinas, apibendrindamas savo apžvalgą, pastebi, kad kalbos mokslo požiūriu J. Jablonskis beveik visada buvęs teisus; visiškai nepagrįstų dalykų esą maža. Ir toliau jis rašo: „Ne visa, ką teikė Jablonskis, buvo visuomenės ir net kalbininkų priimta. Tai nulėmė daugiausia kiti, vadinamieji ekstralingvistiniai faktoriai, t. y. tokios aplinkybės, kurios susijusios ne su kalba, bet su visuomene, pavyzdžiui, taisomųjų žodžių paplitimas ir įsigalėjimas kalboje, pavėluotas jų taisymas, nepakankamas jų netikimo aiškinimas ir iš to kyląs taisymo tikslų ir principų nesuvokimas. Jablonskio taisymai buvo paremti tam tikrais principais.

„Ryškiausiai iškylantis Jablonskio taisymų principas – tai reikalavimas, kad literatūrinės (t. y. bendrinės. P. S.) kalbos branduolį ir jos tolesnio augimo pagrindą sudarytų liaudies kalba... Jablonskis liaudies ir literatūrinės kalbos santykio problemą suprato ne taip siaurai, ne kaip mechanišką liaudies kalbos elementų perkėlimą į literatūrinę kalbą. Jis buvo drąsus ir ryžtingas literatūrinės kalbos kūrėjas, bet ne kompiliatorius. Iš Jablonskio taisymų matyti, kad ne visa, kas yra liaudies kalboj, vartotina literatūrinėje kalboje: čia reikalinga tam tikra atranka. Todėl jis, atrinkdamas iš liaudies kalbos tam tikrus žodžius, jų darybos būdus, tipus, kėlė kitą, svarbesnį už pirmąjį principą – kalbos sistemingumo principą. Jo raštuose labai aiškiai matyti, kaip jis visą laiką baiminosi, kad literatūrinė kalba netaptų nesistemingų įvairių tarminių elementų kratiniu... Šis Jablonskio principas rodo jį ne tik buvus kalbininką praktiką, bet sugebėjus labai giliai apibendrinti literatūrinės kalbos reiškinius“ (95 t.).

Nelabai seniai L. Dambriūnas rašė: „Kaip dabar visiems gerai žinoma, ir Jablonskis nebuvo absoliutus ir neklaidingas. Nors ir daug kas jo anuomet klausė ir nurodymų laikėsi, bet netrūko ir jo kritikų... Dažniausiai tie puolimai buvo nepagrįsti ar ne visai pagrįsti, bet šiek

tiek racijos jie turėjo. Mat, Jablonskis laikėsi „gyvos“ žmonių kalbos pagrindo, žiūrėjo, kaip kalba, anot Jakšto, kaimo artojas ar koks skerdžius. Tuo tarpu kitiems buvo aišku, kad kultūros gyvenimui (mokslui, menui, publicistikai) kaimiečių kalbinio modelio neužtenka. Kultūros kalba netilpo liaudinės kalbos rėmuose ir juos sprogdino. Rezultatas buvo tas, kad gal apie 80–90 nuošimčių Jablonskio mokslo išliko ir tebegalioja lig šios dienos. Vis dėlto jeigu bent 10 nuošimčių Jablonskio teikiamų dalykų visuomenė nepriėmė, tai tas rodo, kad ir toks milžinas, kaip Jablonskis, nebuvo neklaidingas“ (Draugas, 1972, nr. 130). Ir toliau, norėdamas savo nuomonę patvirtinti, iš šios A. Piročkino knygelės jis mini visą eilę Jablonskio neteiktųjų žodžių, kurie ilgainiui įsigalėjo, arba, priešingai, kai kurie jo teiktieji žodžiai neįsigalėjo. Tai darydamas, jis nei žodžiu neprisimena, ar A. Piročkino teigimai bei abejojimai visi vienodai yra pagrįsti, kaip reikiant atvaizduoja faktinę padėtį.

Lyginant šių dviejų autorių pasisakymus, tuojau krinta į akį tam tikras skirtumas. A. Piročkinas mano, kad J. Jablonskis kalbos mokslo požiūriu beveik visada buvęs teisus; kai kurie jo taisymai ilgainiui visuomenės ar kalbininkų nebuvę priimti daugiausia dėl ekstralingvistinių faktorių, ir bendrinės kalbos jis aklai nekopijavęs iš liaudies kalbos, nebuvęs jos kompiliatorius, bet drąsus ir ryžtingas jos kūrėjas, sugebėjęs labai giliai apibendrinti tos kalbos reiškinius. O L. Dambriūnas, priešingai, visų pirma nori įteigti, kad Jablonskis, tas milžinas, nebuvęs neklaidingas, tesilaikęs kaimiečių kalbos pagrindo, ir tik žiūrėjęs, kaip kalba artojai ar skerdžiai. Bet kultūros kalba sprogdinusi visą šį liaudinį pastatą...

Man rodos, J. Jablonskis buvo savo laiko žmogus, ir apie jo kalbinę veiklą, ypač apie jo taisymus, galime kaip reikiant spręsti tik iš laiko perspektyvos. Jis yra pirmas mokytas lietuvių kalbininkas specialistas, kuris savo kalbinį darbą pradėjo dar Aušros laikais, kada lietuvių raštų kalba buvo didžiai svetimos įtakos sutrėkta, jos rašyboje, žodžių, ypač naujadarų, daryboje, žodyne ir sintaksėje buvo daug palaidumo, netvarkos; kada dar nebuvo beveik jokios bendrinės vartosenos, daug kas savaip galvojo ir ėjo įvairiais keliais. Apsišarvojęs kalbos mokslu ir jau susipažinęs su kai kurių kitų tautų kalbos kultūros darbu, jis pirmas sistemingiau, pagal tam tikrą programą, ėmė tvarkyti raštų kalbą, kad ji geriau tiktų visų lietuvių reikalams (spau-

dai, literatūrai, mokyklai, bažnyčiai ir kt.). Jis tai darė gana sunkiose gyvenimo aplinkybėse, kada, be Fr. Kuršaičio ir K. Jauniaus darbų, nebuvo daugiau naujesnių šaltinių, ir todėl daug ką jam reikėjo pradėti beveik nuo pat pradžios. Vienintelis geriausias ir patikimiausias šaltinis jam buvo gyvoji žmonių kalba, ir jis ja daugiausia naudojosi. Pvz. jis iš pačių žemaičių gerai žinojo, kad jų kraštas nuo seniau vadinamas *Žemaičiais*, o *Žemaitija* tik vienur kitur pasirodydavo anuometiniuose raštuose, ir todėl šios pastarosios vietoje bendrinei vartosenai teikė *Žemaičius*. Iš žmonių kalbos nežinodamas pavyzdžių, kuriais būtų sudaromi veiksmažodžiai su *-auti* iš priesaginių daiktavardžių, jis nesiūlė vartoti ir *mokytojauti*, nors jau anais laikais buvo sakoma *girtuokliauti, kulikauti, padegėliauti* ir kt. Lygiai taip pat nežinodamas būdvardžio *norus*, jis ilgai vengė ir prieveiksmio *noriai*. Priešdėlį *pro-* jis iš pradžios suprato esant tos pat reikšmės, kaip ir dabartinį prielinksnį *pro* (pvz. *provėža, prošvaistė, protarpis* ir kt.), ir todėl vengė tokių darinių, kaip *protėvis, prokalbė* ir kt. Tas pat buvo su *atsakomybė, esybė, nuosavybė, nuodugnus, svetingas, ūpas* ir kt. Bet autentiški kalbos duomenys jam buvo svarbiausi, ir todėl, ilgainiui patyręs kalboje esant kitokių pavyzdžių, negu kad buvo linkęs manyti, jis dažnai pakeisdavo savo ankstyvesnę nuomonę. Pvz. man 1927 m. įrodžius, kad prieveiksmis *noriai* jau M. Daukšos vartojamas ir pažįstamas dabartinėse tarmėse, jis tuojau pareiškė, kad to jau daugiau nebelaikysiąs klaida. Taip pat patyręs, kad *protėvis, prosenolis* ir kt. yra tikri kalbos faktai, paskutiniaisiais laikais pripažino, kad ir *prokalbė* galinti būti geresnė už *senkalbę*. Ir tt. Taigi negalima pasakyti, kad J. Jablonskis būtų per siaurai galvojęs ar buvęs koks vienašalis užsispyrėlis ir griežtai laikęsis vien artojų ar skerdžių kalbos. Ne, būdamas įžvalgus ir gerai pasiruošęs kalbininkas, jis visų pirma stengėsi susekti žmonių kalbos dėsnius, jos žymesnes ypatybes ir tuo grįsti, doroti bendrinę vartoseną, kuri galėtų geriau tikti ne tik kasdieniniams, savitarpiniams, bet ir kultūriniams reikalams. Ir šiuo atveju jis yra labai daug padaręs: jis mūsų dabartinei bendrinei kalbai yra padėjęs tvirtus pagrindus, kuriais ji sėkmingai ir toliau plinta. Tuo keliu prieš karą ėjo Lietuvių Kalbos Draugija ir jos leistoji Gimtoji Kalba, toliau tęsdama, papildydama ir tobulindama J. Jablonskio pradėtąjį darbą. Tuo keliu dabar einama ir Lietuvoje: tai labai aiškiai rodo *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* antroji laida, kur rūpestingai su-

kaupti visi ankstyvesni geriau pagrįsti mūsų bendrinės kalbos kultūros pasiekimai; pvz. jame randame panaudotą didžiausią 1937 m. *Bendrosios filosofijos terminijos* dalį, kaip antai: *atžanga, atžangus, įmėgis, jaudas, jautulys, lyta, pagava, pagrindus, prievartus, rega* (regėjimo pojūtis), *savimonė* ir kt. Tas faktas, kad kai kurie J. Jablonskio teiktieji dalykai ilgainiui neįsigalėjo arba neteiktieji įsigalėjo, nei kiek nesumažina jo vertės: juk tašant visados atsiranda skiedrų, kurios ir žemėn nubyra. Antra vertus, tokios sąvokos, kaip *klaida, apsirikimas, siaurumas* ir kt., yra ne visuotinės, amžinos, bet dažnai sąlyginės, reliatyvinės. Kas mums dabar, turint daugiau šaltinių ir duomenų, atrodo klaida ar netinkamas dalykas, anuomet pagal turimuosius faktus ir supratimą buvo geriausia. Pagaliau naujo žodžio ar posakio įsigalėjimas ar neįsigalėjimas priklauso ne tik nuo jų gerumo ar taisyklingumo, bet, kaip jau teisingai ir A. Piročkinas yra pastebėjęs, dažnai ir nuo kitų aplinkybių: nuo paties visuomenės inertingumo ar aplaidumo, vartotojų nuotaikos, nuo mados, nuo darinio akivaizdumo ar jo neganėtino motyvavimo ir kt. Pvz. *ainis* ir *obalsis*, kaip jau minėta, yra tikri nevykėliai, bet jie dar vis pasitaiko spaudos kalboje. Aušros laikais sudarytas *paišelis* yra nelabai prasmingas darinys, už jį daug geresnis yra jablonskinis *pieštukas*, bet kasdieninėje kalboje vis dar gali išgirsti ir šį aušrinį darinį. Bendrinėje kalboje beveik visuotinai jau yra įsigalėjęs *skaičius*, bet šen bei ten pasitaiko ir *skaitlingas*, kuris, sudarytas iš bendrinėje kalboje nevartojamo *skaitliaus*, pagal savo darybą turėtų reikšti „turintis daug skaitlių“, ne „gausus, gausingas, apstus“; ši pastaroji reikšmė veikiausiai yra verstinė (plg. rus. *mnogočislennyj*). Arba štai vėl K. Būgos ir kt. vartotasis geras naujadaras *būtóvė* „praeitis, senovė; istorija“ ilgainiui plačiau neįsigalėjo, ir jo vietoje dabar visuotinai tevartojama *istorija*; tačiau žmonių kalbos žodis *istorininkas* „kas daug visokių atsitikimų, istorijų žino, pasakoja“, kuriuo J. Jabonskis bandė pakeisti *istoriką*, irgi neįsigalėjo – liko tarptautinis *istorikas*. Taigi šitie ir kiti panašūs dalykai rodo, kad dėl tam tikrų žodžių ar posakių įsigalėjimo ar neįsigalėjimo tuojau negalima lengvai įtarti J. Jablonskį „klydus“. A. Piročkino knygelė, kuria L. Dambriūnas savo straipsny *Visuomenės kova su kalbininkais* (Draugas, 1972, nr. 130) remiasi savo teigimams paremti, tėra, kaip teisingai A. Salys pastebi, „istorinio pobūdžio studijėlė ir liečia mūsų rašomosios kalbos raidos jau nueitą kelią, o ne dabartį“ (Aidai, 1972,

VIII, 379). Antra vertus, vėlyvesni kalbininkai, eidami J. Jablonskio pramintuoju keliu, pagal naujus gyvenimo reikalavimus ir turimuosius gausesnius šaltinius bei duomenis nemaža ankstyvesnių dalykų yra pataisę, papildę ir daugybę naujų aikštėn iškėlę arba naujai sudarę, formulavę. Tai iš tikrųjų ir yra mūsų bendrinės kalbos pažanga.

Santrumpos

BRR = K. Būga, Rinktiniai raštai (Vilnius, 1958–62)
DLKŽ = Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2-oji laida (Vilnius, 1972)
GK = Gimtoji kalba
JRR = J. Jablonskis, Rinktiniai raštai (Vilnius, 1956–57)
LKG = Lietuvių kalbos gramatika (Vilnius, I, 1965)
LKŽ = Lietuvių kalbos žodynas (Vilnius, 1956)
ŽD = Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba (Kaunas, 1943)

Šis tas iš bendrinės kalbos istorijos

(Draugas, 1962 09 29)

A. Salys Draugo š.m. rugpiūčio 18 d. pasikalbėjime tarp ko kito sako: „Jau trisdešimt su viršum metų vartojama **bendrinė** kalba (mano pasiūlyta pagal bendrinė pieva, priklausanti dviem ar keliems savininkams)“. Kur ir kada jis tai yra padaręs, aš nežinau; aš nežinau, ir kas tuo jo pasiūlymu spaudoje būtų pasinaudojęs. Bet štai 1927 m. balandžio mėn. Švietimo Darbo 3 nr. buvo pradėtas spausdinti mano straipsnis „Bendrinė kalba ir jos vartojimas“, kur (340–41 psl.) rašoma:

„Kiekviena tauta, savarankiškai gyvendama, visuomet turi bendrų reikalų, kurie šiokiu ar tokiu būdu reikia atlikti. Kad tie reikalai būtų atliekami, reikia, kad tos tautos žmonės tarpusavy galėtų lengviau ir greičiau susikalbėti, susižinoti. Štai kaip tik dėl to atsiranda būtinas reikalas susidaryti tokią kalbą, kurią galėtų suprasti viso krašto žmonės. Tada iškyla vadinamoji **bendrinė** kalba“.

„Tad kokia iš tikrųjų yra ta kalba? Kaip ji susidaro? Pats būdvardis tai kalbai žymėti, **bendrinė**, yra sudarytas iš **bendras** lygiai taip pat

kaip **baltinis, rūgštinis** obuolys, **ilginiai, ištisiniai** šiaudai... nuo **baltas, rūgštus, ištisas**; plg. **bendrinė** bala „ein Bruch, der auf der Grenze zweier Dorfschaftsgebiete liegt" (Kuršaičio Deutsch – Lit. Wb. 44). Taigi **bendrinė** kalba, – čia būdvardis **bendrinė** jau terminu suprantamas, – yra tokia, kuri yra tapusi bendra visam kraštui, visai valstybei. Tą kalbą žmonės gali vartoti žodžiu ir raštu, todėl skiriam dar **šnekamąją** ir **rašomąją** kalbą (Umgangs und Schriftsprache). Rašomosios kalbos negalima identifikuoti su šnekamąja, o juo labiau jų abiejų su bendrine kalba. Rašomoji kalba iš tikrųjų turėtų būti ta, kuriąja yra kas rašoma, kuri raštams yra vartojama; bet praktikoj mes tai dažnai maišom: kartais tuo žodžiu vadinam tai, kas tik bendrine ar šnekamąja kalba gali būti vadinama... Mes, kad galėtume geriau tarp savęs susiprasti, vartosime tuos pavadinimus šiaip: **bendrinė kalba** mums bus ta, kuri yra visoj etnografinėj Lietuvoj pripažįstama, vartojama arba stengiamasi vartoti kaip visuotinė bendraujamoji priemonė; **rašomoji** kalba, bendrinės kalbos rūšis, bus ta, kuri daugiau raštuose vartojama, o **šnekamoji**, taip pat bendrinės kalbos rūšis, ta, kuriąja mes šnekam, vaidinam, pasakojam... visiems suprantamai, įmanomai, vaizdžiai, vieningai".

Šitą straipsnį aš esu parašęs Leipzige vienų pavasario semestrinių atostogų metu, kada A. Salys buvo išvažiavęs į Reketę, prie Salantų, ir aš, jį rašydamas, jau iš anksčiau turėjau galvoje aiškią vienos **bendrosios**, visoj Lietuvoj **bendriesiems** reikalams vartotinosios kalbos mintį, o tokie posakiai kaip Kuršaičio **bendrinė** (dviejų kaimų riboje esanti) bala ir kt. man jau buvo žinomi prieš važiuojant į Leipzigą, t. y. prieš 1925 metus, taigi pagal tai nebebuvo jokio vargo susidaryti ir **bendrinės** kalbos pavadinimą.

Kalbotyrinis darbas Lietuvoje

(Aidai, 1962, nr. 3, p. 111–116; nr. 4, p. 156–162)

Lietuvių kalbos mokslo darbas dabartinėj Lietuvoj dirbamas ypatingomis aplinkybėmis. Tuojau po karo ir dar kiek vėliau tą darbą nemaža trukdė didžiai išgarsintas ir beveik suoficialintas rusų akademiko N. Maro „naujasis kalbos mokslas", kuris tarybinę kalbotyrą privedė prie visiško bankroto. Bet ir 1950 m. triukšmingai tą mokslą

suniekinus, ne viskas iš esmės pasikeitė: iš vienos pusės, tiesa, pagal J. Stalino naują kalbotyros uždavinių ir tikslo nušvietimą daugkas buvo grąžinta, kas pirmiau visai buvo išguita iš kalbotyrinių tyrinėjimų, pvz. lyginamasis istorinis kalbotyros metodas, genealoginė kalbų giminystė, indoeuropiečių prokalbė ir kt.; iš kitos pusės pagal tą pačią interpretaciją buvo ir dabar tebėra stengiamasi visą kalbotyrinį galvojimą ir kalbotyrinio darbo būdus (metodus) vis daugiau ir įmantriau atremti į marksistinę komunistinę ideologiją, pvz. redaguojant didįjį lietuvių kalbos žodyną, organizuojant tiriamuosius lietuvių kalbos mokslo darbus, siejant kalbos mokslą su praktika ir kt. Dėl tos priežasties seniau buvęs atskiras Lietuvių kalbos institutas buvo panaikintas ir jo vietoj įkurtas jungtinis Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, kuriam vadovauti paskirtas marksistinis literatūros kritikas ir žurnalistas K. Korsakas. Vadinas, kalbotyrinis darbas Lietuvoje negali būti patikimai vien pačių kalbininkų dirbamas ir tvarkomas atskirai, savaimingai.

Kita priežastis, kuri didžiai veikia lietuvių kalbos tyrinėjimą, yra trūkumas geriau įsidirbusių lietuvių kalbininkų tyrinėtojų (lingvistų). Dalis nepriklausomosios Lietuvos kalbininkų, artinantis rusų invazijai, pasitraukė į Vakarus. Vienas iš vyriausiųjų Lietuvoj pasilikusiųjų kalbininkų, J. Balčikonis, visą savo gyvenimą daugiausia tėra rūpinęsis praktiniais rašomosios kalbos dalykais, ypač geresne mokykline skaityba (lektūra), o kalbotyros dalykais plačiau nesidomėjo. Jo svarbiausias kalbinis darbas, didžiai naudingas ir kalbotyrai, buvo didžiojo lietuvių kalbos žodyno redagavimas, bet prieš kelerius metus buvo ir nuo to pašalintas. Prof. Borisas Larinas, daugiausia dirbęs slavistinį, pirmoj vietoj mokslinį bei praktinį rusų kalbos darbą, lig šiol maža turėjęs reikalo su lietuvių kalba ir dabar, kaip spauda praneša, gyvendamas svetur ir tik kartais atvažiuodamas į Vilnių, aišku, visai nedaug tegali prisidėti prie geresnio lituanistų kalbininkų išmokslinimo. Visa eilė atsirandančių naujų lietuvių kalbininkų tėra dar pradininkai (daugiausia kandidatai doktorantai), žengią tik pirmuosius žingsnius, todėl iš jų tuo tarpu dar negalima laukti kokių gilesnių, išsamesnių tyrinėjamų kalbotyrinių darbų.

Apie kaikuriuos žymesnius ligi 1957 metų Lietuvoj pasirodžiusius kalbotyrinius darbus aš trumpai esu rašęs 1958 m. Aidų Nr. 10, 444–451 psl.: lig tol stambesnių savarankiškų kalbotyrinių tyrinėjimų ne-

buvo pastebėta. Taip pat ir nuo 1958 m. nėra pasirodę pagrindesnių, išsamesnių lietuvių kalbos potyrių. Daugiausia atskiruose leidiniuose yra išspausdinta įvairaus turinio kalbotyrinių straipsnių, kurių didelė dalis sudaro atskiras teberašomų ar jau parašytų monografijų (daugiausia kandidatinių disertacijų) dalis. Čia pirmoj vietoj paminėtina visa eilė dialektografinių straipsnių, pvz., 1957 m. „Lietuvių kalbotyros klausimų" antroje knygoje – A. Jonaitytės „Šakynos tarmės kirtis ir priegaidė" (109–129 psl.), K. Morkūno ir A. Sabaliausko „Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė" (131–148 psl.), J. Šukio „Miežiškių tarmės vokalizmo bruožai" (151–163 psl.), J. Kardelytės „Daiktavardžio kaitymas Linkmenų tarmėje" (165–176 psl.), El. Grinaveckienės „Būdingesnės giminės, skaičiaus ir linksnio formos Mituvos upyno tarmėje" (177–184 psl.), I. Jašinskaitės „Biržų tarmės įvardis" (187–193 psl.), A. Vidugirio „Kai kurios Zietelos tarmės ypatybės" (195–212 psl.), J. Senkaus „Lazūnų tarmės tekstai" (215–230 psl.), M. Sivickienės „Kai kurie beasmenių sakinių tipai Malkavos tarmėje (BTSR, Magiliovo srt., Mstislavlio rajonas)" (231–237 psl.); 1960 m. „Lietuvių kalbotyros klausimų" trečioje knygoje – K. Morkūno „Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika" (5–55 psl.), V. Vitkausko „Kuršėnų tarmės kirtis ir priegaidė" (61–76 psl.), A. Jonaitytės „Nauji duomenys apie Skaisgirio tarmės konsonantizmą" (79–85 psl.), D. Gargasaitės „Plikių tarmės žodžio galo dvibalsis *-ai*" (87–89 psl.), A. Jonaitytės „Šakynos tarmės daiktavardžio kaityba" (91–110 psl.), A. Vidugirio „Zietelos tarmės įvardis" (113–131 psl.), J. Senkaus „Kapsų-zanavykų tarmių būdvardžio ir skaitvardžio kaitybos bruožai" (133–158 psl.), E. Grinaveckienės „Mituvos upyno tarmės daiktavardis" (161–175 psl.), J. Šukio „Būdingesnės Ramaškonių tarmės ypatybės" (177–187 psl.); 1960 m. „Kalbotyros" antroje knygoje – J. Kardelytės „Linkmenų tarmės fonetika" (5–30 psl.); 1958 m. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbų serijoj A, 2 (5) – J. Senkaus „Kai kurios kapsų ir zanavykų tarmių veiksmažodžio ypatybės" (127–143 psl.); 1960 m. Darbų serijoj A, 2 (9) – J. Senkaus „Daiktavardžių linksniavimo kapsų ir zanavykų tarmėse bruožai" (157–170 psl.), E. Grinaveckienės „Kai kurios Apso tarmės būdingesnės ypatybės" (173–189 psl.); 1960 m. Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto Mokslo Darbų vienuoliktame tome – Vl. Grinaveckio „Šiaurės vakarų dūnininkų tarmių fonetinės ypatybės ir jų raida" (41–110 psl.).

Kaip iš šio sąrašo matyti, straipsnių autoriai rašo tik apie atskirus įvairius tarmių dalykus; niekas iš jų neaprašo kurios tarmės ištisai. Tai yra dėl to, kad įvairūs diplomantai ar disertantai savo darbuose aprašo atskiras tarmes, bet tie jų aprašai, visos tarmės monografijos, lig šiol daugiausia buvo laikomi rankraštyne ir niekur nespausdinami. Toliau, lyginant tuos straipsnius tarpusavy, galima pastebėti, kad jų fonetinė transkripcija yra didžiai įvairi, nevienoda: vieni autoriai vartoja vienokius, kiti kitokesnius specialius fonetinius rašmenis, o dar kiti tesinaudoja paprastaisiais rašomosios kalbos rašmenimis, tik šiek tiek juos savaip paįvairindami. Beveik niekas iš jų mokamai ir ištisai nevartoja fonetinės Kopenhagos fonetikų konferencijos priimtosios transkripcijos, kuri vartojama J. Gerulio tarminėse lietuvių kalbos studijose, Chr. Stango ir J. Gerulio Prūsų lietuvių žvejų bei P. Joniko Pagramančio tarmės aprašuose ir kt. Taip pat nevienodai autoriai doroja ir pačią tarminę medžiagą: vieni iš jų tarmių dalykus tik aprašo, o kiti šalia to dar mėgina tai istoriškai ar etimologiškai aiškinti. Visa tai rodo, kad dabartinėj Lietuvoj dar nėra išdirbtos vienos pastovios ir modernios tarmių tyrimo sistemos ir, svarbiausia, neturima geresnio mokytojo fonetiko ir tarmėtyrio. Neturėdami tarmių tyrimo patirties, lietuvių kalbininkai, kaip Vl. Grinaveckis aiškiai pripažįsta, sekė ir tebeseka rusų ir kitų tarybinių tautų dialektologų pavyzdžiu – sudarydami tarmių tyrinėjimo programą, rašydami monografinius aprašus, rengdami dialektologines ekspedicijas ir t. t. (žr. Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto Mokslo Darbai, 1960, XI t., 15 psl.).

Kiti kalbotyriniai straipsniai yra įvairių sričių. Štai „Kalbotyros" pirmoje knygoje yra: Z. Zinkevičiaus „Žymaus kalbininko sukaktis" (22–32 psl. Gana blaiviai paminimas ir vertinamas K. Jaunius; šalimais duodama ir išsami literatūra apie Kaz. Jaunių), J. Kazlausko „*I*-linksniavimo perėjimas į *io*-linksniavimą" (33–49 psl.), jo „Lietuvių kalbos *i*-kamieno daiktavardžių vienaskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu" (51–68 psl. Kaikurios autoriaus išvados pergreitos ir todėl neįtikimos; pvz. jis teigia, kad greta naujosios postpozicinės vs. vt. lyties **širdieje* buvusi vartojama ir senoji **širdie*, kuri, trumpėjant akūtinėms galūnėms, pavirtusi į **širdi*, panašiai kaip *anksti* atsiradęs iš *ankstie* ir kt. Bet tai netiesa: seniausioji priebalsinio kamieno, *širdes*, vs.vietininko lytis yra buvusi **širdi*, ne **širdie*; plg. sen.

indų vs. vt. *divĩ, gávi, padĩ, pitári*, gr. *podí patéri*, lot. *bove, pede* (iš **bovi, *pedi* ir kt.), A. Laigonaitės „Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės supratimo“ (71–99 psl.), E. Galnaitytės „Veiksmažodžiai su priešdėliu *pa-* dabartinėje lietuvių kalboje“ (101–120 psl.), L. Drotvino „Uslovnyje konstrukcii (sojuznyje) v postille M. Daukši“ (123–146 psl.) ir kt. Iš visų šio leidinio straipsnių savo aktualumu ir įdomumu išsiskiria Adelės Laigonaitės. Čia autorė, kilusi iš Sasnavos apylinkės, aprašo lietuvių literatūrinės kalbos kirtį ir priegaidę. Priegaidės apibūdinamos pagal Lietuvos kino studijoj padarytų optinių fonogramų duomenis. Šio straipsnio išvados yra šiokios: 1. Lietuvių kalbos kirtis yra skiemens pabrėžimas žodyje stipresniu arba ilgiau patęsiamu balsu; jis yra dinaminis, ne toninis. 2. Lietuvių kalbos priegaide reikia suprasti ne skiemens gaidą, susidarančią dėl balso kitimo, bet tam tikros skiemens sudaromojo garso vietos pabrėžimą stipresniu, gausesniu (ilgiau tęsiamu) balsu. 3. Tariant tvirtapradės priegaidės skiemenį, balsas iš pradžių labai staiga sustiprėja, o paskui visą laiką silpnėja. Didžiausias balso tvirtis tenka skiemens sudaromojo balsio pirmajai pusei, dvigarsio – pirmajam komponentui, kuris, be to, ir smarkiai pailgėja, išskyrus *i* ir *u* mišriuosiuose dvigarsiuose bei *u* dvibalsyje *ui*. 4. Tariant literatūrinės lietuvių kalbos skiemenį su tvirtagale priegaide, didesnėmis tarimo pastangomis pabrėžiama antroji skiemens sudaromojo balsio pusė, o dvigarsių – antrasis komponentas, kuris nuo pirmojo skiriasi ne tik didesniu balso tvirčiu, bet ir savo ilgumu. 5. Visi lietuvių kalbos skiemenys, tiek ilgieji, tiek trumpieji, tariami dvejopai: tvirtapradiškai arba tvirtagališkai. Vieni trumpieji skiemenys balso tvirčio pasiskirstymu panašūs į tvirtagalius, kiti – į tvirtapradžius skiemenis, tik jie yra daug trumpesni. Todėl trumpųjų skiemenų priegaidė vien praktiniais sumetimais vadintina *trumpinė*. 6. Kaip prieškirtiniai, taip ir pokirtiniai skiemenys lietuvių literatūrinėj kalboj turi tvirtapradę priegaidę. Šios išvados nėra visai naujos, ypač po esmingų ir modernių J. Gerulio tarminių studijų (Litauische Dialektstudien. Leipzig, 1930), kur prie lietuvių kalbos priegaidžių ypatybių apibūdinimo apsčiai yra prisidėjęs ir garsusis vokiečių fonetikas Ed. Sieversas. Straipsnio autorė savo darbui yra panaudojusi ne specialius eksperimentalinės fonetikos metodus, bet savotiškus kino studijos būdus, kurių tikslas vargiai gali būti tikrai moksliškas ir autentiškas kalbos garsų ir jų ypatybių tyri-

mas ir nuodugnus išaiškinimas. Be to, ji darbo metu yra turėjusi gana maža bandomųjų asmenų, tam tikros tiriamosios tarmės atstovų, ir tie, kuriuos ji turėjo, nevisi buvo geri. Pvz. ji teigia, kad pirmąjį tvirtapradžių dvigarsių *il*, *im*, *in*, *ir*, *ul*, *um*, *un*, *ur* sandą *i* ir *u* zanavykai tarią trumpai, o kapsai, dzūkai ir rytiečiai augštaičiai ilgai. Bet tai netiesa: daugumas rytiečių augštaičių, kiek žinau, tai taria ne ilgai, kaip dzūkai, bet pusilgiai (Subačiuj, Dusetose ir kt.; šimoniškis K. Jurėnas, atrodo, autorę yra gerokai suklaidinęs); taip pat ir dalis kapsų šį dvigarsių sandą taria ne ilgai, bet trumpai. Beveik tas pat pasakytina apie žemaičių priegaidžių apibūdinimą, apie lietuvių kalbos kirčio dinamiškumą ir kt. Taigi teks dar palaukti specialesnių eksperimentalinės fonetikos tyrinėjimų, kol tie patys dalykai bus pagrindžiau ir autentiškiau išaiškinti.

„Kalbotyros" antroje knygoje, be J. Kardelytės tarminio straipsnio, randame tik du gramatinės srities straipsnius: J. Žukauskaitės „Lietuvių literatūrinės kalbos jungtukas *jog*" (33–52 psl.) ir L. Drotvino „Kai kurios lietuvių kalbos sąlygos konstrukcijų ypatybės" (53–57 psl.). Knygos gale, lingvistinėse pastabose, V. Mažiulis dar rašo apie *dvaro* bei *kiemo* reikšmes (205–209 psl.), o V. Urbutis svarsto kelias baltų kalbų *svogūno* ir *česnako* pavadinimo aiškinimo smulkmenas (209–212 psl.). Pastarasis autorius tarp ko kita visai įtikinamai aiškina žodžių *česnakas* ir *česnagas* priebalsių *k* : *g* kaitą kaip savaiminį garsinį reiškinį, o ne kaip analogijos rezultatą; plg. *kãdukas* ir *kãdugas* „priemėtis, traukuliai", *kvartũkas* ir *kvartũgas* „prijuostė", *lapũkas* ir *lapũgas* „puriena", *špilkà* ir *špilgà* „segtukas" ir kt.

„Lietuvių kalbotyros klausimų" antroj ir trečioj knygoj pažymėtini šie netarminiai straipsniai: V. Mažiulio „Pastabos baltų ir slavų kalbų santykių klausimu" (II 5–15 psl. Čia autorius nesvarsto tų santykių iš esmės, tenkinasi tik atskiromis savo pastabomis, ir viską daugiau sprendžia ne analitiškai, induktyviai, bet gana abstrakčiai, su daugybe prielaidų, ir todėl jo išvados konkrečiai ko nors tikro neduoda. Ypač supainiotas ir abejotinas yra jo mėginimas aiškinti lietuvių senovines atematines vaiksmažodžių lytis *duomi*, *duosi*, *duosti*, *demi*, *desi*, *desti* ir kt. iš neva indoeuropiškų nereduplikuotų prolyčių **dom(e)i*, **dem(e)i* ir kt.), J. Kazlausko „Daiktavardžių *(i)u-* linksniavimo nykimas" (II 17–45 psl.), V. Ambrazo „Dėl vadinamojo 'absoliutinio įnagininko' XVI–XVII a. lietuvių kalbos paminkluose" (II 47–

53 psl.), V. N. Toporovo „O baltijskich sledach v toponimike russkich territorii“ (II 55–63 psl. Autorius mano, kad baltiškos kilmės vietovardžių yra arba gali būti toliau į rytus Rusijos teritorijoj žymiai daugiau, negu lig šiol buvo tyrinėtojų, pvz. K. Būgos, M. Vasmerio ir kt., manoma; jo nuomone tokios kilmės gali būti upėvardžiai *Paneja* (upė Bežeco rajone), *Ponia* (upė Kalugos srity) ir kt..., sietini su prūsų *pannean* „pelkė, Moosbruch“, gotų *fani* „purvas“, liet. *pania-* žodyje *paniabudė* „pelkėse ir kitose drėgnose vietose augąs grybas“ ir kt.), K. Ulvydo „Dėl vienaskaitos prieveiksmėjimo dabartinėje lietuvių kalboje“ (II 75–87 psl.), T. V. Bulyginos „O sočetanijach s roditel'nym padežom v sovremennom litovskom literaturnom jazyke“ (II 90–108 psl.), A. Vaitkevičiūtės „Lietuvių kalbos balsių ir priebalsių ilgumas, arba kiekybė“ (III 207–217 psl. Pagal autorės eksperimentalinius duomenis kiekvieno skiemens sudaromojo garso ilgumas priklauso nuo sąlygų komplekso: keičiantis fonetinei pozicijai, keičiasi kiek ir garso ilgumas; pvz. atvirame skiemenyje balsis arba dvibalsis yra kiek ilgesnis negu uždarame; po skardžiojo priebalsio balsis ar priebalsis yra kiek ilgesnis negu po dusliojo; tas pat kirčiuotas balsis arba dvibalsis yra ilgesnis už nekirčiuotą ir t. t.), P. Trosto „Das Praedikativum im Litauischen“ (III 219–222 psl.), J. Kruopo „Leksiniai paralelizmai Daukšos (1595) kalboje“ (III 223–254 psl.), A. Sabaliausko „Dėl kai kurių baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmės“ (III 257–267 psl. Autorius aprašo *ridiko, morkos* ir *agurko* bei jų variantų kilmę ir raidą lietuvių ir latvių kalbose), A. A. Veržbovskio „Drevnebelorusskaja juridičeskaja leksika litovskogo proischoždenija“ (III 269–274 psl. Kaikurios autoriaus etimologijos visai nevykusios; pvz. gudų *sviren* negali būti kilęs iš **sverinė* nuo *sverti* ir juo labiau iš tos **sverinės* negalėjo atsirasti liet. *svirna* (ne **svirnà*) ir *svir̃nas*. Kaip iš XV–XVI a. inventorinių aprašų matyti, *svirnas* seniau yra buvęs tam tikras pastapinis (stulpinis) pastatas, ir todėl savo kilme gali būti siejamas su sen. indų *sváru-* „mietas, ilgas pagalys, šulas“, ang. saksų *swier, swior* „pastapas, stulpas, ramstis“ ir kt., žr. mano LKŽD. 1943, 217; 1956 m. Aidų Nr. 10, 450 psl. ir E. Fraenkel, Lit. etym. Wb. 955. Taip pat *ilgės* „visų šventė“ negali būti kildinamos iš *ilgas* arba *ilgėtis*, nes tai yra vokiškas skolinys), B. Savukyno „Ežerų vardai“ (III 289–299 psl. Šis straipsnis, kuriame teduodami *a-* raidės žodžiai, sudaro vieną ruošiamo platesnio darbo, etimologinio ežerų

žodyno, dalį), V. Mažiulio „Dėl Neringos vardo“ (III 301–314 psl. Autorius teisingai pastebi, kad mūsų šių dienų raštų kalboje vartojamoji *Neringa* arba *Nerija* nėra paliudyta nei iš tarmių, nei iš senovinių raštų; pirmykštis šio vietovardžio šaltinis gali būti kryžiuočių XIII–XV a. dokumentai), V. Grinaveckio „Dėl kai kurių vietovardžių kilmės“ (III 321–323 psl. Autoriaus nuomone žemaičių ežero vardas *Dyvytis* literatūrinėje kalboje sakytinas *Diẽvytis,* su ta pačia priesaga kaip žem. *šiaulýtis, vókytis* ir kt. *Keklys,* senosios šiaurės vakarų Žemaičių srities pavadinimas (senoviniuose šaltiniuose *Ceclis* arba *Cecklis*), kaip ir Rudės (Jiesios, Nemuno) kairysis įtakas *Keklỹs*, galįs būti su priesaga *-lja-* sudarytas iš šaknies *kiek-: kẽkulas* „gniutulas, gumulas“, *kektà* „būrys, minia, kekė“ ir kt.).

„Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbų“ serijoj A, 2(5), yra išspausdintas itin įdomus ir istorinei lietuvių kalbos gramatikai didžiai svarbus V. Ambrazo straipsnis „Absoliutinis naudininkas su dalyviu XVI–XVII aa. lietuvių kalbos paminkluose“ (147–163 psl.). Šio straipsnio autorius nagrinėja tokių padalyvinių žodžių grupių raidą kaip *saulei tekant, tėvui mirus* ir kt. Senoviniuose raštuose tokių grupių padalyvių vietoje dar kartais vartojami dalyviai, pvz.: *įėjusiai* Marijai namuosna Elzbietos ir *pasveikinojusiai* ją (t.y. įėjus Marijai į Elzbietos namus ir ją pasveikinus), teipajag didi stebuklai ir darbai nusiduost (Bretkūno Post. II 266). Taip pat aktualų mūsų žodžių darybos dalyką svarsto ir A. Valeckienė savo trumpame straipsnyje „Kai kurie lietuvių kalbos būdvardžių darybos klausimai“ (179–181 psl.), kur ji teigia, kad daugelis priesaginių lietuvių kalbos būdvardžių su priesagomis *-inis, -ienis, -ainis, -ykštis, -iškis, -ėtis, -otis* ir kt. esą su kamiengaliu *-ja-* sudaryti iš pagrindinių *a*-kamienių būdvardžių (plg. *medinas* ir *medinis, kiaulienas* ir *kiaulienis, vyriškas* ir *vyriškis* ir kt.) ir turį tokią pat išskiriamąją reikšmę, kaip ir įvardžiuotiniai būdvardžiai, bet neturį įvardžiuotinių lyčių; plg. *akuotuota* varpa (su akuotais, akuotinga – konstatuojama kokybinė ypatybė) ir *akuõčiai* kviečiai (kurie su akuotais, akuotiniai – pažymima tam tikra kviečių rūšis). Šios rūšies dariniams išplisti ir apibendrinti išskiriamąją reikšmę galėjusi padėti įvardžiuotinių būdvardžių daryba, nes šie pastarieji irgi esą sudaryti iš paprastųjų būdvardžių ir įvardžio *jis* (pvz. *gerasis* iš **geras-jis*). Bet iš tikrųjų yra kiek kitaip buvę. Senoviniai *ja*-kamieno būdvardžiai, dabar jau daug kur sudaiktavardėję, iš pradžios yra

buvę priklausomybinės, rūšinės reikšmės, plg. *ašãris* „ašarinis, linkęs ašaroti, verksnys“, *drapãnis* „drapaninis“ (*drapanis* kubilas, *drapanė* klėtis), *kuõdis* „su kuodu, kuoduotis“ (*kuõdis, kuodỹs* vėversys, *kuõdė* višta), *vakãris* „vakarų, vakarinis“ (*vakaris vėjas*) ir kt. Šios rūšies darinių priesaga *-ja-* savo reikšme yra tolygi priesagai *-inja-* (vd. *-inis*), tik toks yra skirtumas, kad *-ja-* šiuo atveju vis rečiau bevartojama, o *-inja-* vis plačiau įsigali. Plg. dar *kiaũšis* „pautas, kiaušinis“ ir *kiaušinis* „kiaušis, pautas“ šalia *kiaušìnis, -ė* „pautinis, kiaušininis“, *žam̃bis* „medinis arklas“ (iš pradžios turbūt „*žambinis* arklas“) šalia *žam̃bas* ir kt. Pirmykščiai būdvardžiai *akuõtis, ašãris* „ašarinis“, *drapãnis* „drapaninis“, *kiaũšis* „pautinis, kiaušininis“, *kuõdis, rytỹs* „rytinis“, *vakãris* „vakarinis“ ir kt., kilę iš daiktavardžių *akúotas, ãšara, drãpana, kiáušas, kuõdas, rýtas, vãkaras,* ir būdvardžiai *plìkis, sẽnis, sidabrìnis, vyrìškis* (Daukšos dar *výriškis*), *saldū̃nis* „saldinis, salduolis“, sudaryti iš būdvardžių *plìkas, sẽnas, sidãbrinas, výriškas, saldū̃nas*, savo reikšmėmis yra suartėję, t.y. ir vieni ir kiti yra rūšinės ir tuo pat metu išskirtinės reikšmės. Taip pat išskirtinės reikšmės yra ir dabartiniai įvardžiuotiniai būdvardžiai, tam tikri sintaksiniai semantiniai junginiai, kurie tuo skiriasi nuo senovinių priesaginių *ja*-darinių, kad jų sudėtinės dalys dar ir dabar aiškiai gali būti atskiriamos (plg. *gero-jo, gerajam* iš *geram-jam, gerie-jie, gerų-jų* ir kt.), o šių pastarųjų priesaginių darinių dabar taip jau nebegalima skaidyti. Tai yra įvairaus amžiaus dariniai, įvairiais keliais plitę savaimingai, ir todėl dabartiniai įvardžiuotiniai būdvardžiai vargiai galėjo paveikti žymiai senesnių priesaginių darinių reikšmės raidą, kaip kad A. Valeckienė yra linkusi manyti.

Šalia mokslinių, palyginti, objektyvių straipsnių pasitaiko vienas kitas straipsnis ir pigesnio, propagandinio turinio; toks pvz. yra 1958 m. „Literatūros ir kalbos“ trečioj knygoj išspausdintas A. Lyberio ir K. Ulvydo straipsnis „Lietuvių literatūrinės kalbos leksikos praturtėjimas tarybinės santvarkos metais“ (31–110 psl.). Jis randa, kad dabartinėj Lietuvoj pasiekti didžiuliai kultūriniai „laimėjimai“ ryškiai atsispindi ir lietuvių literatūrinėje kalboje, ne savaimingai, bet didžioje rusų kalbos įtakoje. „Visų Tarybų šalies kalbų bendradarbiavimo, jų turtėjimo ir tobulėjimo srityje, – rašo tie autoriai, – ypatingas, vadovaujamas vaidmuo tenka rusų kalbai. Rusų kalba, būdama visų tautų bendravimo priemonė, įvairiopai padeda tų tautų kalboms turtėti“

(37 psl.). Visų pirma iš rusų kalbos perimami ištisi žodžiai, prie jų pridedant tik lietuviškas galūnes, pvz. *jarovizuoti* (rusų *jarovizirovat'*) „parengti sėklas prieš sėjimą, kad pagreitintų javų augimą ir brendimą“ ir t.t. Daugybė kitų žodžių yra tiesiog verste verčiama iš rusų kalbos, pvz. *apiprekinti* „išduoti prekes pagal tam tikrą reikalavimą; mainyti žemės ūkio gaminius į prekes“ (rusų *otovarit'*), *bendražmonijinis* (obščečelovečeskij), *elektrosuvirintojas* (elektrosvarščik), *greitaeigis* (bystrochodnyj), *nuslaptinti* (rassekretit'), *pravaikšta* „savavališkas neatvykimas į darbą“ (progul), *sankloda* „gamybiniai santykiai tam tikroje visuomeninėje formacijoje; nusistovėjusi buities, visuomeninio gyvenimo ir pn. tvarka“ (uklad), *ūkiskaita* (chozrasčiot), *vidutiniokas* „vidutinio turtingumo valstietis“ (seredniak) ir kt. Bet šalia tokių verstinių į tarybinių terminų sąrašą įtraukta nemaža ir ankstyvesnių, „buržuazinių“ terminų, pvz. *akmenskaldė, aplaidus* (chalatnyj), *darbadienis, dujomatis, greitintuvas, įmotė, ištuoka, įtėvis, lankstas* (šarnir), *mėginys, pusiausvyra, ranga, rūpyba* (popečitel'stvo), *sąlytis* „kontaktas“, *santoris, savimonė, skiedalas, slaptaraštis, teisnus, veiksnus, žemsemė* ir kt. Kad nepriklausomojoj Lietuvoj buvo sudaryta nemaža ir visai gerų terminų, šio straipsnio autoriai nei žodžiu neprisimena. Priešingai, tuomet, jų žodžiais tariant, „buržuaziniai kalbos puristai kėsinosi išuiti iš lietuvių kalbos visus žodžius, bent kiek primenančius savo garsais arba daryba slaviškuosius žodžius, pvz. *liaudis, buitis, kūdikis, riba, sarmata, užgaida, užmušti, liudyti* ir kt. Savo laiku K. Būga davė rimtą atkirtį panašiems kalbos puristams ir įrodė jų nuomonių nepagrįstumą“. Bet kada tai buvo ir kiek tokių puristų mes turėjome? K. Būga „Kalboj ir senovėj“ 1922 m. kritikavo tik vieną savo laiku pagarsėjusį puristą – tai Stasį Dabušį, kurį vėliau patys komunistai iš Lietuvos ištrėmė; daugiau panašių puristų visai nėra buvę, ir Lyberis su Ulvydu turėtų tai puikiai žinoti, nes jie abu dar yra studijavę „buržuazinę“ kalbotyrą, ir visdėlto juodu ką kita šneka!

Iš visų augščiau minėtųjų rašinių savo apimtimi ir paskirtimi išsiskiria stambus B. Tolutienės darbas „Antanas Juška leksikografas“ (Literatūra ir kalba. 1961, V 87–371)[1]. Čia autorė, remdamasi gausia archyvine medžiaga ir rašytiniais šaltiniais, plačiai aprašo A. Juš-

[1] 1955 m. birželio 24 d. autorės apgintoji disertacija buvo pavadinta „Antano Juškos lietuvių kalbos žodynas“.

kos leksikografinės veiklos aplinkybes bei pobūdį ir jo žodyninio darbo metodus, taip pat jo įtaką vėlyvesniems žodyniniams darbams. A. Juška, rinkdamas lietuvių liaudies dainas (jų surinko iš viso apie 7000), apsčiai prisirinko ir atskirų žodžių savo sumanytiesiems žodynams. Svarbiausias jo parašytas žodynas yra lietuvių lenkų kalbų, apimąs daugiau kaip 30,000 žodžių. Daugumą jis tų žodžių yra surinkęs iš žmonių šnekamosios kalbos ir savo žodyne juos daugiausia aiškina lietuviškai ir pavaizduoja taip pat lietuviškais pavyzdžiais. Tai buvo naujas žygis lietuvių leksikografijoj. Bet A. Juška buvo savamokslis, ne specialistas kalbininkas, todėl jis, pirmasis tokį darbą dirbdamas, daug kur yra ir klydęs. Šį jo darbą leido rusų Mokslų Akademija, o redagavo bent keli redaktoriai: akademikas F. F. Fortunatovas, J. Jablonskis, K. Būga ir J. Šlapelis. Tėra išspausdintas pirmasis tomas (raidės A–J) ir pirmoji antrojo tomo dalis (raidė K, iki žodžio *kukštuoties*). Be to, dar buvo išspausdinta raidė *M* ir keli raidės *N* lankai (iki žodžio *nujuoduoti*), bet tai nebesudarė baigtos knygos ir viešai nebepasirodė. Įsikūrus nepriklausomajai Lietuvai, žodyno spausdinimas galutinai sustojo, ir po to jau niekas nebebandė to žodyno toliau leisti; visa jo likusioji medžiaga yra įtraukiama į dabar leidžiamąjį didįjį lietuvių kalbos žodyną.

Apskritai imant, A. Juškos žodynas, kurio pasirodžiusios dalies spausdinimas tęsėsi nuo 1897 ligi 1922 m., ilgai buvo svarbus lietuvių kalbos šaltinis tiek patiems lietuviams, besirūpinantiems savo gimtąja kalba ir jos mokslu, tiek užsienio kalbininkams mokslininkams; savo reikšmės jis iš dalies ir dabar nenustoja, nes jo medžiaga vienokiu ar kitokiu būdu yra toliau panaudojama. B. Tolutienė padarė didelį darbą, nušviesdama A. Juškos žodynininko veiklą; būtų gerai, kad kas kritiškai ir naujai ištirtų visus abejotinus A. Juškos žodyne duotuosius žodžius ir nurodytų, kas jo buvo tikrai klaidingai ar dirbtinai padaryta. Pvz. B. Tolutienė (153 psl.) nurodo, kaip iš tariamos mažybinės lyties *bakužė* buvo dirbtinai jo atstatyta *baka* „chata (nędzna)“, bet šis žodis vėliau žodynuose nebepasirodė. Arba štai vėl J. Jablonskis savo pranešime Mokslų Akademijai mano, kad tokie žodžiai kaip *gudas* „įprotis, įpratimas“ ir *gudas, -a* „įgudęs; paprastas, įprastinis“ esą ne kas kita, kaip A. Juškos naujadarai arba tiesiog nesusipratimai; bet dabartiniame didžiajame lietuvių kalbos žodyne tie žodžiai duodami vien iš A. Juškos žodyno be jokios kritikos ir pasta-

bos, su visais net dirbtiniais pavyzdžiais, kaip antai: *gudas* karklas vadinasi *gudkarklis* ir kt. Kad čia šaknis *gud-* būtų susijusi su *gundu, gusti* „prasti“, dabar turbūt niekas iš kalbininkų nebetikės; plg. E. Fraenkel. Lit. etym. Wb. 174 psl. Yra galimas daiktas, kad yra ir daugiau tokių A. Juškos žodyno žodžių, kurių gyvoji žmonių kalba visai nepaliudija, bet kuriuos mūsų žodynai toliau kartoja. Šitos rūšies išsamus tyrinėjimas, kaip reikiant paremtas paties A. Juškos žodyno palikimu ir gyvosios žmonių kalbos duomenimis, būtų tikrai didelė paslauga mūsų kalbos žodžių darybos ir jų istorijos tyrinėtojams.

Pats lietuvių kalbos didysis žodynas, kuriam medžiagą K. Būga yra pradėjęs rinkti dar prieš pirmąjį pasaul. karą, spausdinamas irgi gana lėtai: pirmajam tomui leisti reikėjo daugiau 10 metų, o antrajam apie 7 m.; trečiasis tomas (raidės G–H) pasirodė 1956, ketvirtasis (I–J) 1957 ir penktasis (K-klausutis) 1959 m. Paskutinio tomo redakcinę kolegiją sudaro: K. Ulvydas (ats. redaktorius), Z. Jonikaitė, B. Vosylytė, J. Kruopas ir J. Kabelka. Napalys Grigas, buvęs ilgametis žodyno redakcijos sekretorius prie J. Balčikonio, vėl dirba to žodyno redakcijoj, bet į redakcinę kolegiją neįtrauktas. Redakcinė šio tomo praktika yra beveik ta pati, kaip ir trečiojo (plg. 1958 m. Aidų 447–448 psl.), padarytos tik tam tikros antrinės atmainos; pvz. hibridais čia laikomi ne tik lietuviškos šaknies žodžiai su lietuviškomis priesagomis arba nelietuviškais priešdėliais, bet ir sudėtiniai žodžiai, kurių viena dalis yra lietuviška, pvz. *kailiadekis*.

Kad ir ne gryni kalbotyriniai, bet lietuvių kalbos mokslui, ypač lietuvių kalbos istorijai didžiai svarbūs yra neseniai Lietuvoj išleisti du ankstyvesnieji lietuviški rašytiniai paminklai – tai S. Slavočinskio giesmynas ir Prūsų valdžios įsakai. Šalia 1957 m. išleistos „Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos“, kurią sudaro fotografuotiniu būdu atspausdinta D. Kleino 1653 m. „Grammatica Litvanica“ ir 1654 m. „Compendium Litvanico-Germanicum“ (žr. 1958 m. Aidų 459 psl.), 1646 m. S. M. Slavočinskio „Giesmės tikėjimui katalickam priderančios“ (Vilnius, 1956, 556 psl.) yra to pat amžiaus ir tuo pat būdu išleistas kitas senosios lietuvių raštijos kūrinys. Tai yra pirmas žinomas Didžiosios Lietuvos giesmynas, kuris dėl savo retumo ilgai nebuvo prieinamas net bibliografams ir dėl to lig šiol beveik visai netyrinėtas. Vienintelis žinomas išlikęs to giesmyno egzempliorius yra Varšuvos Nacionalinėj Bibliotekoj; juo buvo pasinaudota ir šiam fotografuotiniam lei-

dimui. Beveik visos giesmės (iš viso 190, jų tarpe 48 psalmės) verstos iš lotynų ir lenkų kalbų. Versta ne aklai, bet apylaisviai, stengiantis, kiek anuomet buvo įmanoma, vertimo kalbą padaryti geresnę. Kaip iš visko matyti, vertėjas savo kalboj yra toliau ėjęs M. Daukšos ir K. Sirvydo pramintu keliu; ypač jis daug yra pasinaudojęs iš pastarojo raštų. Jo giesmyno kalboje apsčiai vartojama būdingų lietuviškų žodžių, kurių vietoj kituose senuosiuose raštuose dažnai būdavo vartojamos svetimybės, pvz. *būtis* (buvimas, egzistencija), *gydytojas, įsčios, kalavijas, kalinys, nuodėmė, pamatas, pasaulis, pranašas, stebuklas, taurė, valanda* ir kt.; vienas kitas jo vartojamas ir sirvydinis naujadaras, pvz. *didėžuvis* (banginis), *miestakelis* (gatvė), *tiesadarys* (teisėjas) ir kt. Apskritai imant, S. Slavočinskio giesmynas yra įdomus ir vertingas tiek savo kalba, tiek ir tobulesne negu ankstyvesnių giesmynų silabine eilėdara. Įvadą (bendrą informaciją apie giesmyną) ir giesmyno žodynėlį paruošė J. Lebedys, o pluoštą S. Slavočinskio biografijos žinių pateikė K. Jablonskis.

P. Pakarklio sudarytame ir K. Jablonskio redaguotame fotografuotiniame leidinyje „Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams" (Vilnius, 1960, 665 psl.) spausdinami Prūsijos valdovų į lietuvių kalbą išversti įsakymai yra tarp ko kito vertingi ir lietuvių kalbos istorijai. Pirmasis iš šių įsakymų yra 1589 m. rugsėjo 22 d. Prūsijos kunigaikščio Jurgio Friedricho; paskutinieji iš jų yra XIX amžiaus pradžios. Tuos įsakymus daugiausia yra vertę Karaliaučiuje gyvenę lietuvių bažnyčios kunigai ar kantoriai, universiteto docentai ar studentai ir kt.; kelis iš jų yra vertęs K. Donelaitis ir G. Milkus. Nevisi vertėjai pakankamai lietuviškai mokėjo, todėl ir vertimai nevisur vienodi. Daugiausia tie įsakymai buvo verčiami vietine Maž. Lietuvos kalba, su daugybe senesnių slavybių bei vėlesnių, vietomis dar visai žalių vokietybių (germanizmų). Bet visdėlto ir tokioje kalboje yra apsčiai gana įdomių ir nepaprastų žodžių, pvz. *apžadėti* „apkerėti", *dalyvas* „bendrininkas", *gyvgyslė* „pulsas", *kaimynas* „to paties kaimo gyventojas", *kunigystė* „kunigaikštystė", *medinis* „miškinis", *pagilbti* „pasveikti", *priepenas* „globėjas", *šeimynykštis* „samdinys", *vaikaitis* „paauglys" ir kt. Ypač įdomu, kad tais laikais buvo vartojama daugiau ir iš dalies kitokesnių mėnesių pavadinimų kaip dabar, pvz. *beržinis* (arba *beržų*) mėnuo „birželio mėn.", *degėsis* „rugpjūčio mėn.", *paukštlekis* „t.p.", *pavasaris* „sausio mėn.", *pūdymo* mė-

nuo „birželio mėn.“, *rudenio* mėnuo (arba *rudugys*) „rugsėjo mėn.“, *sausinis* (arba *sausis*) „sausio mėn.“, *sėjos* mėnuo (arba *sėmenis*) „birželio mėn.“, *strazdinis* „rugsėjo mėn.“, *sultekis* „balandžio mėn.“, *vasaris* (arba *vasarinis*) „sausio mėn.“ ir kt.

Tam tikros reikšmės lietuvių kalbos mokslui turi ir Z. Zinkevičiaus spaudai paruošti K. Būgos „Rinktiniai raštai“, kurių pirmasis tomas išspausdintas 1958, o antrasis 1959 m. Kaip jau pats leidinio pavadinimas rodo, buvo stengtasi pakartoti ne visus, bet tik tam tikrus, pasirinktus, K. Būgos raštus. Į šį rinkinį neįtraukti kaikurie ankstyvesnieji K. Būgos veikalai, „parašyti aiškioje K. Jauniaus įtakoje ir vėliau paties Būgos kritikuoti,“ taip pat „jau gerokai pasenę ir dabar mažiau aktualūs straipsneliai kalbos klausimais“. Pirmuosiuose dviejuose tomuose (dar numatomas išleisti ir trečiasis tomas) išspausdinta pvz. „Kalbos dalykai“ (1909), „Medžiaga lietuvių, latvių ir prūsų mitologijai“ (1908–1909), „Apie lietuvių asmens vardus“ (1911), „Baltica“ (1911), „Slaviano-baltijskije etimologii“ (1912), „Lithuanica“ (1912), „Dėl mūsų rašybos“ (Rašybos mažmožiai 1913), „Kalbų mokslas bei mūsų senovė“ (1913), „Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiete nachweisen“ (1914), „Kalbos mažmožiai“ (1914), „Kalba ir senovė“ (1920–1922), „Priesagos *-ūnas* ir dvibalsio *uo* kilmė“ (1921), „Die Metatonie im Litauischen und Lettischen“ (1916–1924) ir kt. Visi šitie dalykai daugiau ar mažiau tebėra naudingi ne tik lietuvių kalbos mokslui, bet ir jos praktikai. Bet šios rūšies „Rinktiniai raštai“ negali nušviesti visos K. Būgos kalbotyrinio brendimo raidos. Šių naujosios laidos raštų nauda yra ta, kad jų bent žymesnė dalis tuo būdu padaryta prieinamesnė dabartiniam lietuvių kalbos tyrinėtojui pačioj Lietuvoj ar užsieny. Su K. Būgos gyvenimu ir jo moksliniais darbais skaitytoją supažindina platokas Z. Zinkevičiaus ir J. Kabelkos pirmojo tomo įvadas (13–99 psl.)

Panašiai kaip K. Būgos, yra išleisti ir J. Jablonskio dviejų tomų „Rinktiniai raštai“ (I 1957, II 1959). Pirmasis tomas apima jo keturis vadovėlius: 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatiką“, 1922 m. „Lietuvių kalbos gramatiką“, 1911 m. „Lietuvių kalbos sintaksę“ ir 1928 m. „Linksnius ir prielinksnius“; antrajame tome sudėti įvairūs parinkti kalbos dalykai (taisymai, kalbinės recenzijos ir kt.). Vertindamas J. Jablonskio taisymus, jo raštų sudarytojas J. Palionis randa, kad J. Jablonskis, daugelį metų puoselėdamas bendrinę lietuvių kalbą, ap-

skritai imant, ėjęs geru keliu: jo taisymuose jau bemaž iš pradžios buvęs „nužymėtas teisingas liaudinis lietuvių nacionalinės literatūrinės kalbos kūrimo ir norminimo kelias“ (II 53). Nors kartais jis ir klysdavęs (pvz. savo laiku smerkęs tokius žodžius kaip *balsiai, esybė, keliauninkas, kitatautis, noriai, sekantis, turtuolis* ir kt.), bet jo nuopelnai esą visdėlto gana dideli: be J. Jablonskio „sunku net įsivaizduoti, kokią literatūrinę kalbą mes turėtume dabar ir kaip ji skambėtų mokykloj ir viešajame gyvenime“ (t. p.). Bet gyvenimui nuolat žengiant pirmyn, dabar jau daug kur esą nebegalima laikytis vien tik žmonių kalbos, kaip kad J. Jablonskis pageidaudavo, nes daugelio dalykų joje visiškai nesą; taip pat, „nustatant literatūrinės kalbos normas, ne visada galima pasivaduoti ir analoginiu Jablonskio taisymų metodu.“ Vadinas, J. Jablonskis, būdamas savo laiko žmogus, dabar nebe visus begali patenkinti šių dienų bendrinės (literatūrinės) kalbos kultūros reikalavimus, ir todėl, toliau tęsiant jo darbą, tenką kaikuriuos jo metodus kiek pakeisti, papildyti ir priderinti prie dabartinio gyvenimo keliamų vis naujų reikalavimų. Tai yra maždaug ta pati pažiūra, kaip ir kaikurių kalbininkų reikštoji dar prieš karą, nepriklausomojoj Lietuvoj.

Dar aiškiau J. Palionio pažiūra į šių dienų bendrinės (literatūrinės) kalbos kultūrą yra išdėstyta jo straipsnyje „Apie literatūrinės kalbos norminimo pagrindus bei kriterijus“ straipsnių rinkinyje „Dabartinė lietuvių kalba“ (Vilnius, 1961, 5–22 psl.). Jo supratimu literatūrinė kalba „tai daugiau ar mažiau apdorota, sunorminta vienos ar kitos epochos liaudies kalba, tarnaujanti kurios nors tautybės ar nacijos bendriesiems tarpusavio susižinojimo ir ypač kultūros bei civilizacijos reikalams“ (8 psl.). Čia literatūrine (kartais nacionaline literatūrine) kalba laikoma tai, kas nepriklausomojoj Lietuvoj jau plačiai buvo vadinama bendrine kalba (Gemeinsprache), t. y. kalba, vartojama bendriesiems visos tautos tarpusavio susižinojimo reikalams, ir tuo būdu ji buvo skiriama nuo tiesioginės literatūrinės (t. y. tik literatūros reikalams vartojamos) kalbos. Dabar literatūrinės kalbos sąvoka Lietuvoj vartojama dviem skirtingom reikšmėm ir todėl dažnai maišoma; norint tad išvengti tos maišaties, kartais bendrinė kalba dar vadinama bendranacinė literatūrinė kalba (rus. obščenarodnyj literaturnyj jazyk). Taip suprantama literatūrinė (t. y. bendrinė) kalba esanti ne liaudies šnekamosios kalbos kopija, ne liaudinė tar-

mė, bet iš jos išaugusi ir savais dėsniais besiplėtojanti atskira kalbinė sistema, ir todėl jos norminimo kelias tegalįs būti jos pačios vartosena, jos sukauptųjų kalbinių priemonių atsarga. Tos kalbos lytims atrinkti bei vertinti ir jos normoms nustatyti esąs reikalingas visų kriterijų (kalbos grynumo, taisyklingumo, aiškumo ir tikslumo) derinimas, bet ypač žiūrėtina funkcinio kriterijo, tikslingumo, kuriam esą pajungti ir kalbos grynumo, aiškumo ir tikslumo bei taisyklingumo kriterijai. Visi kiti (estetikos, logikos, kalbos jausmo) kriterijai esą mažiau susiję su kalbos esme arba labai riboti, subjektyvūs, todėl jais plačiau operuoti esą didžiai neatsargu. Iš esmės čia autorius beveik nieko naujo nepasako, nes visi tie dalykai jau prieš karą buvo svarstomi Lietuvių Kalbos Draugijos susirinkimuose ir, be to, P. Jonikas gana išsamiai apie tai yra rašęs savo straipsnyje „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“ (Židinys, 1957, Nr. 12, 529–544 psl.).

Drauge su J. Palionio jau minėtuoju straipsniu tame pat rinkinyje dar išspausdinti keli kiti įdomūs straipsniai, pvz. J. Pikčilingio „Kalbos glaustumas“ (23–64 psl.), V. Urbučio „Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba“ (65–121 psl.), A. Laigonaitės „Daiktavardžių giminės ir skaičiaus kategorijos“ (122–147 psl.) ir kt. Kad ir praktiniai, kalbotyrai itin įdomūs yra du pastarieji straipsniai: V. Urbutis nagrinėja sudėtinių daiktavardžių reikšmę bei formą, svarsto atskirų darinių tipų produktyvumą ir nurodo būdingesnius dabartinių sudėtinių žodžių darybos polinkius, o A. Lagonaitė apžvelgia daiktavardžių gimines bei skaičius, aiškina šių gramatinių kategorijų reikšmes bei morfologinį jų žymėjimą ir kelia aikštėn kaikurias papildomas tų kategorijų funkcijas dabartinėje lietuvių kalboje.

Be augščiau minėtųjų mokslinių darbų, pastaraisiais metais yra pasirodęs dar vienas kitas praktinis lietuvių kalbos vadovėlis ar žodynas, kuris gali būti įdomus ir lietuvių kalbos tyrinėtojui. Toks darbas pvz. yra A. Lyberio „Lietuvių kalbos sinonimų žodynas“ (Kaunas, 1961). Autorius iš esmės nesiima nagrinėti, kas ir kokie yra lietuvių kalbos sinonimai, kokios jų yra reikšminės grupės, kaip santykiauja lietuvių kalbos sinonimai su antonimais, t. y. priešybinės, kontrastinės reikšmės žodžiais, ir tt. Jam daugiau rūpėjo ne sinonimikos pagrindai, bet kasdienybės reikalas. „Sudarant sinoniminių žodžių grupes, – rašo autorius savo prakalboje, – vadovautasi ne tiek griežtais

sinonimų sąvokos principais, kiek praktiniais sumetimais: žiūrėta, kad sinonimų žodynas būtų naudingas turintiems reikalo su žodžių atranka“ (6 psl.). Tam tikslui atitinkamai tvarkoma ir žodyninė sinonimų medžiaga: pat pradžioj duodama sinoniminių žodžių eilė, sudaryta pagal pirmąjį būdingesnį ar plačiau vartojamą žodį; toliau seka bendroji duodamųjų sinonimų reikšmė ir kiekvieno atskiro sinonimo reikšmės atspalviai. Žodžiai paprastai aiškinami ir tuojau pat pavaizduojami jų vartosenos pavyzdžiais. Štai keli sinonimų lizdai: *abejoti, dvejoti, svyruoti; aiškus, ryškus, raidus, įvaizdus, akivaizdus* ir kt. Lig šiol šiokių žodžių reikšmės mūsų kalboj nebuvo mėginamos griežčiau vienos nuo kitų skirti savo atspalviais; daug kur tos rūšies žodžiai vartojami lygiareikšmiškai; daug kur sinoniminių žodžių reikšmės atspalviai labai įvairuoja ir sunkiai duodasi grupuojami, dar sunkiau paaiškinami. Pvz. mes visi gerai žinome, kas yra *kvailas, paikas* ir *glušas*, bet nekiekvienas galime jų reikšmių skirtumus nusakyti. Taigi ir autorius, pačius pirmuosius žingsnius žengdamas, daug kur rungiasi su panašiomis sunkenybėmis, ir nevisur jam vienodai sekasi kalbamąjį dalyką kaip reikiant išaiškinti, išdėstyti, o kai ko net ir visai nepaaiškina; pav. jis visai yra praleidęs gana dažną, bet painoką *daikto* ir *dalyko* vartoseną. Arba štai duodamas sinonimų lizdas: *aklas, žabalas, spangas, žlibas, spitras, kušlas*. Visų šių sinonimų bendroji reikšmė sudaroma šiokia: „Neturintis regėjimo, nematantis arba neprimatantis.“ *Aklas* skiriamas nuo *žabalo*: pirmasis esąs vartojamas kalbant apie žmones arba gyvulius, o antrasis kalbant apie gyvulius, o apie žmones tik menkinamai. *Spangas, žlibas, spitras, kušlas* – nevisai aklas, o tik neprimatantis. Bet ištikrųjų yra kiek kitaip: daug kur *aklas* visai nepažįstamas, ir jo vietoje tevartojamas *žabalas*, tiek kalbant apie žmones, tiek apie gyvulius, be jokio paniekinimo; *aklas, žabalas* yra „nematąs, negalįs matyti, neregys“, o *kušlas, spangas, spitras, žlibas* reiškia „neprimatąs, menkai matąs, silpnų akių, trumparegis.“ Taigi gana sunku yra į bendrą reikšmę suimti visišką nematymą ir neprimatymą, silpną matymą, trumparegiškumą.

Kitas vėl pavyzdys: *poetas, dainius, vaidila*. Poetas pagal autorių yra poezijos dalykų kūrėjas, dainius – iškilmingas kalbos žodis, vaidila – keliaujantis senovės lietuvių dainius. Bet *dainius* visų pirma yra tas pat, kas ir *dainininkas* – kas mėgsta, moka dainuoti, yra dainų specialistas; plg. *balnius* ir *balnininkas, degučius* ir *degutininkas* ir kt.

Šalia to *dainius* yra dar ir „dainų kūrėjas, poetas“. Kad *dainius* būtų tik iškilmingas žodis, tenka pirmą kartą girdėti. *Vaidila*, kaip rodo jo kilmė (plg. prūsų *waidimai* „mes žinome“), visų pirma yra „žynys, žinūnas“; čia pagal K. Būgą KS. 116 yra kilęs ir pr. *waidelotte* „kunigas“ (iš **vaidilutis*). Taigi greta *poeto* „poezinių dalykų kūrėjo“ yra *dainius* „dainininkas; dainų kūrėjas“ ir *vaidila* „žynys, žinūnas; keliaujantis senovės lietuvių dainius“.

Iš visko atrodo, kad pirmasis bandomasis lietuvių kalbos sinonimų žodynas, nors ir vien praktikos reikalams skirtas ir nesiekiąs jokio moksliškumo, yra visdėlto nelengvas dalykas. Bet linkėtina, kad šios rūšies darbas būtų toliau dirbamas: padarius gerą pradžią, ilgainiui, atsiradus geriau įsidirbusių darbininkų, kas nors gal parašys ir išsamesnių sinonimikos darbų, kur bus aiškiau ir tiksliau nagrinėjami ne tik sinonimai, bet ir antonimai, t. y. tolygios, analoginės ir priešybinės, kontrastinės reikšmės žodžiai. Būtų gerai, kad kada nors susilauktume visai gero lietuviško Websterio sinonimų žodyno!

Pagaliau, baigiant šį apžvalginį straipsnį, reikia dar pastebėti, kad vienas kitas lietuvių jaunesniųjų kalbininkų darbas jau pasirodo ir kitomis kalbomis. Štai Z. Zinkevičiaus 1955 m. birželio 24 d. Vilniaus Universitete apgintoji disertacija „Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai“ ir tuo pat pavadinimu 1957 m. išleista atskira knyga (žr. Zeitschrift fuer slav. Philologie. 1959, XXVII, 444–445), 1956 m. buvo rusų kalba išspausdinta TSRS Mokslų Akademijos Slavistikos instituto leidinyje „Voprosy slavianskogo jazykoznanija“ (III, 50–100) antrašte „Nekotoryje voprosy obrazovanija mestoimennych prilagatel'nych v litovskom jazyke“. Čia pirmykštis autoriaus darbas sistemingiau sutvarkytas, kaikurios dalys kiek išplėstos, pridėta daugiau naujų duomenų, todėl viskas atrodo solidžiau ir sudaro geresnį įspūdį. Tame pat leidinyje paskelbtas ir V. Mažiulio straipsnis „Proischoždenije pristavki *da-* v baltijskich jazykach“ (127–133 psl.). Priešingai ankstyvesniems tyrinėtojams, kurie negalėjo visai griežtai pasisakyti dėl šio priešdėlio slaviškumo, autorius nesvyruodamas daro išvadą, kad tai yra slaviško kilimo, nors kaikurie jo įrodinėjimai nėra visai įtikinami. Visas šis klausimas yra reikalingas dar pagrindesnio tyrinėjimo.

Iš visa to, kas augščiau šiame straipsnyje pasakyta, galima susidaryti maždaug tokį dabar Lietuvoj dirbamo kalbotyrinio darbo vaizdą.

Ten daugiau įsidirbusių ir plačiau pasireiškiančių lietuvių kalbos tyrinėtojų tuo tarpu vis dar nepasirodo. Praktikuojamas daugiau kolektyvizacinis darbo metodas – ruošiant lingvistinį atlasą, rašant normatyvinę lietuvių kalbos gramatiką, organizuojant dialektografines ekskursijas ir t. t., bet lig šiol dar nei vienas šiuo būdu paruoštas darbas nėra pasirodęs. Vienas iš didžiausių kolektyvinių darbų tuo tarpu tėra tolimesnis didžiojo lietuvių kalbos žodyno leidimas, bet tai nėra vienos tarybinės valdžios nuopelnas: svarbiausia, pagrindinė to žodyno dalis jau suorganizuota dar K. Būgos ir daugiausia papildyta nepriklausomybės (t. y. „buržuazinės valdžios") laikais, vadovaujant tam pačiam A. Smetonos paskirtam J. Balčikoniui, kuris tą darbą toliau tęsė ir Lietuvą okupavus; pirmas tomas buvo parašytas ir išspausdintas dar prieš 1940 m., o tais pat metais, rusams okupavus Lietuvą, jis buvo komunistinės cenzūros konfiskuotas ir viešai pasirodė tik 1941 m., rusams pasitraukus iš Lietuvos; taip pat vokiečių okupacijos metu beveik visas antras tomas buvo suredaguotas redakcinės komisijos, kurios didesnę narių dalį sudarė į Vakarus pasitraukę kalbininkai, bet ir jo galutinis išleidimas buvo nudelstas net ligi 1947 metų. Ligi 1959 m., tiesa, buvo išleisti trys tolimesni tomai, bet gerokai „sutarybinti", t. y. visas žodynas, užuot buvęs ištisu lietuvių kalbos lobynu, buvo paverstas tik aiškinamąja literatūrinės kalbos priemone, su geroka komunistinės propagandos doze. Jau seniai reklamuojamas šeštasis tomas vis dar nepasirodo.

Iš kandidatinių disertacijų lig šiol ištisai arba bent didesne dalimi buvo išspausdintos tik kelios: Z. Zinkevičiaus, V. Valeckienės, Vl. Grinaveckio, B. Tolutienės ir dar viena kita, o kaikurių kitų disertacijų tėra pasirodžiusios tik atskiros dalys; tam tikra jų dalis dar net visai nespausdinta.

Viena iš plačiau tiriamų kalbotyros sričių yra dialektografija. Leksikos ir leksikografijos srity lig šiol labai maža kas tepadaryta. Senovinės lietuvių kalbos tyrinėjimų taip pat visai nedaug. Iš senovinių lietuvių kalbos paminklų tėra išleista D. Kleino gramatika, S. Slavočinskio giesmynas, Prūsijos valdžios įsakymai, o kiek anksčiau ir K. Donelaičio rankraščiai, kuriais remiantis Tamaros Buchienės gana rūpestingai, moksliškai parašyta ir pernai išleista „Die Akzentuierung des Christian Donelaitis" (Lenkijos Mokslų Akademijos Kalbotyros komiteto leidinys). Lietuvių bendrinės (Lietuvoj griozdiškai

vadinamos „bendrautinės literatūrinės“) kalbos istorijos srities tėra tik vienas kitas nuotrupinis straipsnis. O sintaksė, etimologijos ir kitos panašios kalbotyrinės sritys dar visiškai tebedirvonuoja.

Baigiant šį straipsnį, dar įdomu pažiūrėti, kaip dabartiniai Lietuvos kalbininkai žiūri į kasdieninius bendrinės kalbos dalykus. Lig šiol vienas kitas iš jų dėl to pareikšdavo savo nuomones tik retkarčiais, įvairiuose laikraščiuose ar žurnaluose, ir tai gana santūriai, išblaškytai. Pernai štai pasirodė pirmasis Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto leidžiamas „Kalbos kultūros“ numeris (64 psl., knygelės pavidalo), kurio atsakomasis redaktorius yra K. Ulvydas. Kasmet ketinama išleisti po du, tris sąsiuvinius. Kaip paprastai, ir šis leidinys pradedamas trafaretine komunistine maldele, išdėstyta K. Ulvydo įžanginiame straipsnyje „Kalbos kultūros ugdymo uždaviniai“: buržuazijos valdomoje Lietuvoje nebuvę sudaryta reikiamų sąlygų lietuvių literatūrinei kalbai tarpti; kalbos kultūros klausimas turįs didžiulę politinę visuomeninę reikšmę, nes kalba, pagal V. I. Leniną (J. Stalinas jau dingęs autoritetas!) būdama svarbiausia žmonių bendravimo priemonė, tuo pat metu esanti ir „galingas mūsų už komunizmo sukūrimą įrankis“. Kad gimtoji kalba yra didžiai svarbi visų pirma pačiai tautai, tos tautos tiesioginiams reikalams, beveik neprisimenama; nutylima ir aštuonerius metus nepriklausomoj Lietuvoj leistoji Gimtoji Kalba. Bet tiek to; svarbesnis dalykas yra „Kalbos kultūros“ turinys. Pirmieji du straipsniai yra aiškinamieji: A. Valeckienė nurodo, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai žymi tam tikrą žinomą daiktą arba pabrėžia būdingą žinomą daikto ypatybę, o V. Ambrazas aprašo įvairias padalyvines žodžių grupes bei jų reikšmes. J. Pikčilingis savo straipsnyje „Vaizdinės priemonės ir jų vartojimas“ vykusiai iškelia visą eilę stilistinių trūkumų bei klaidų, pvz. *paskutinė* gulbės giesmė ir kt. A. Savukynas atkreipia dėmesį į iškraipytus arba nevykusiai tarmiškai rašomus vietovardžius, pvz. *Nedzingė, Dangė, Nimerzatė, Inturkė, Ažagys, Gondinga, Drūseikiai* (turėtų būti: *Nedìngė, Dãnė, Nėmirseta, Aňturkė, Ežegỹs, Gandingà, Drąseĩkiai* ir kt.). Taip pat nustatant vietovardžių formas literatūrinei kalbai, autoriaus nuomone, reikėtų visiškai išsaugoti jų darybą bei morfologiją, pvz. užuot *Lampẽdžiai, Palùknė, Saugaĩ*, turėtų būti vartojama *Laműpėdis, Paluknỹs, Saūgos.* N. Šližienė primena vis

dar tebevartojamą galininką su bendratimi tikslui reikšti, pvz.: pačią ekonominę pagalbą jie vertina kaip savotišką ginklą *tęsti šaltąjį karą* (turėtų būti: *šaltajam karui tęsti*).

Iš kitų svarstomų dalykų dar paminėtini šie įdomesnieji. Veiksmažodis "*kainúoti* „atsieiti, kaštuoti", kad ir sudarytas iš *káina* (plg. *vagà*: *vagóti*), dėl plataus vartojimo turėtų būti paliktas ir nekeičiamas į *káinoti*, kuris dabar vartojamas kita reikšme – nustatyti kainą, vertinti, pvz. kiek *káinoji* šį namą? V. Urbutis aiškina, kad tokie būdvardžiai kaip *rašytojinis* prieštarauja mūsų žodžių darybos dėsniams ir paprastai nėra sudaromi; tokie posakiai kaip *rašytojinis darbas, rašytojinė organizacija* esą ne kas kita kaip vertimai iš rusų *pisatel'skij trud, pisatel'skaja organizacija* ir kt.; čia visur būdvardžio vietoj lietuvių kalboj tebevartotinas kilmininkas: *rašytojų organizacija* ir kt. A. Kučinskaitės aiškinimu *vartoti* reiškia „tenkinti kokius nors poreikius kalbamuoju metu" (pvz. kai medaus turime, cukraus beveik *nevartojame;* riebalų daug *vartoti* nesveika), o *naudoti* reiškia „vartoti, patiriant kokią nors naudą iš kalbamojo objekto"; pvz. sakydami *Visą aliejų suvartojo*, turime galvoje, kad to aliejaus kiekis jau visai sunyko, kad to aliejaus jau nebėra, nebeliko, o sakydami *Ir tą drumzliną aliejų sunaudojo*, pabrėžiame, kad tą aliejų veikėjas suvartojo naudingai, kad jo nenuleido niekais, neišpylė. J. Kruopas pageidauja, kad šiokių vis dar kartais tebevartojamų nevykėlių vietoj kaip *abzacas, apart, atsakomingas, bujoti, gerbūvis, išmislas, išdirbinys, neužilgo, savistovus, spausdinys, šposas, žingeidus* literatūrinėj kalboj turėtų būti vartojama: *pastraipa, be* (arba *išskyrus*), , *atsakingas, klestėti* (arba *vešėti, augti*), *gerovė, prasimanymas* (arba *išmonė*), *dirbinys, netrukus* (arba *greitai*), *savarankiškas, spaudinys, pokštas* (arba *išdaiga*, *juokas*), *smalsus* ir kt. Pagal V. Grinaveckį *atmintinai* „iš atminties" skirtina nuo *mintinai* (veiksmažodžio *menù, miñti* būdinio), pvz. jis *atmintinai* išmoko eilėraštį ir jis *mintinai* (minte) minė ir atminė (atspėjo). Panašiai ir *dirbtinis* „padirbtas, padarytas, netikras" skirtinas nuo reikiamybės dalyvio *dirbtinas* „kurį reikia dirbti", pvz. *nedirbtinė*, nuoširdi užuojauta; *dirbtinė* (ne: *dirbtina*) šypsena ir t.t. Pagaliau J. Palionis įrodinėja, kad tokie teisiniai terminai kaip *bendrakaltininkis* (rus. *sovinovnik*) ir *pareigybė* (rus. *dolžnost'*) yra nevykę naujadarai: pagal *bendradarbis, bendravardis* ir kt. reikėtų vartoti *bendrakaltis*, taip pat *bendranuomis* (rus. sonanimatel', soarendator) ir kt., o šalia *paramà*,

pastangà, pažangà, iš kurių nesusidarome *paramybės, pastangybės, pažangybės,* galėtų pasilikti ir įprastinė *pareigà*, pvz.: jis buvo atleistas iš teisėjo *pareigų* (ne: pareigybės).

Iš čia suminėtų pavyzdžių matyti, kad „Kalbos kultūra" praktiškai eina beveik tuo pat keliu, kuriuo yra ėjusi ir dabar tebeina „Gimtoji kalba": bendrinė (literatūrinė) kalba remiama žmonių kalbos įpročiais bei tradicijomis; norima, kad tos kalbos vartosena būtų ko natūralesnė, savesnė, lietuviškesnė ir artimesnė, įmanomesnė plačiajai visuomenei, be nereikalingų svetimybių arba nevykusių, griozdiškų darinių arba vertinių, pvz. *bendrakaltininkis, elektrosuvirintojas* ir kt.

Pulk. J. M. Laurinaitis

(Gimtoji kalba, 1966, nr. 3–4, p. 33–35)

Š. m. rugsėjo 25 d. Čikagoj mirė pulk. Jonas Martynas Laurinaitis, eidamas septyniasdešimt antruosius metus; jis gimė 1894 m. vasario 1 d. Bučiūnų kaime, Šiaulių aps.

Drauge su šia mirtimi netekome kario, kuris savo gyvenime daug laiko yra skyręs ir lietuvių kalbos dalykams. Būdamas Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyriaus spaudos dalies vedėju, Krašto Apsaugos ministerijos Terminologijos komisijos pirmininku ir karinio žodyno tvarkytoju, jis visų pirma daug prisidėjo prie nuolatinio karinės lietuvių kalbos tobulinimo. Čia jo nuopelnai yra labai dideli. Bet šalia to jis visą laiką gyvai domėjosi ir lietuvių bendrinės kalbos kultūra, ypač jos taisyklingumu ir terminija. Jis jau nuo 1921 m. dalyvauja Terminologijos komisijoj, kurios nariais buvo K. Būga, prel. A. Dambrauskas, J. Jablonskis, Pr. Mašiotas, A. Smetona, kan. J. Tumas, A. Vireliūnas ir kt. Kad ir nebūdamas kalbininkas, bet turėdamas sveiką kalbos nuovoką, jis nesiblaškė į kraštutinybes, kaip kad pvz. darė Ad. Varnas ir A. Vireliūnas, kurie norėjo viską lietuvinti, net ir tarptautines svetimybes. Kai dėl didžiųjų nesutarimo ši komisija ilgainiui ėmė negaluoti ir vėliau visai suiro, jis nenustojo tuo dalyku rūpinęsis, kartas nuo karto apie tai spaudoj parašydamas ir pasiūlydamas priemonių terminologiniam darbui tvarkyti; pvz. savo 1930 m. „Kalbos" 1-me n-ry paskelbtą straipsnį „Terminologijos darbo atgaivinimas" jis baigia šiais paaiškinimais: 1. ko greičiausiai

nustatyti terminus svarbiausioms mokslo šakoms, 2. nustatant terminus, žiūrėti mokslo ar daiktų sąvokų tikslumo, bet kraštutinybėmis nesunkinti savo kalbos ir 3. stabilizuoti terminus, juos spausdinant ir gausiai platinant, kad „greičiau prasmegtų tas mūsų Babelis".

Kitas J. M. Laurinaičio rūpestis buvo kalbos draugija. 1925 m. likvidavus Terminologijos komisiją, tam tikras būrelis sumanė steigti „Kalbos" draugiją, kurios pirmininku buvo išrinktas J. Balčikonis, o sekretorium – J. M. Laurinaitis. Bet kaip Terminologijos komisijai, taip ir šiai draugijai nebuvo lemta ilgiau gyvuoti; trūko dirbančiųjų, trūko lėšų ir, svarbiausia, nebuvo užtektinai noro, pasiryžimo. Tame pačiame „Kalbos" n-ry, trumpai aprašęs tos draugijos sunkų gimimą, jos trumpą krustelėjimą ir ilgesnį merdėjimą, jis nurodo, kodėl šis organizacinis sambūris tuomet neturėjo didesnio pasisekimo: 1. trūko ne tik specialistų kalbininkų, bet ir laisvesnių pasiryžėlių, 2. neturėjo pinigų būtiniems reikalams ir 3. trukdė politikos karščiai bei gyvenimo reikalai. Bet mūsų pulkininkas ir čia nenustojo vilties: jis ir toliau manė, kad tokia draugija mums yra būtinai reikalinga, ir todėl ji turinti būti atkurta. „Visos kultūringos tautos, – rašė jis, – turi savo kalbų tyrimo draugijų bei institutų. Gėda būtų mums, indoeuropiečių seniams, tokios organizacijos neturėti. Ypač dabar, kad jau turime daugiau ir kalbos mokslo jėgų ir darbo prityrimo. Todėl reikia atgyti!"

Po kurio laiko Lietuvių Kalbos Draugija tikrai buvo įkurta ir ji sėkmingai gyvavo iki pat antrojo karo pradžios: subūrė draugėn visus veiklesnius kalbininkus, žymesnius lietuvių kalbos mokytojus, kai kuriuos rašytojus ir kt., leido gana populiarią Gimtąją Kalbą, kurios tiražas jau buvo perkopęs 10.000, gyvai svarstė pagrindinius bendrinės kalbos vartosenos dalykus, formavo tos kalbos kryptį visuomenėj, teikė kalbinę pagalbą reikalingiesiems ir tt. Ir visame tame darbe pulk. J. M. Laurinaitis buvo vienas iš veiklesniųjų: jis dalyvavo LKD įstatų svarstyme, visą laiką buvo tos draugijos valdybos narys, atidžiai lankydavo visus draugijos susirinkimus, aktyviai dalyvaudavo diskusijose ir svarbesniuose komisijos darbuose. Ir visa tai jis darydavo ramiai, nesikarščiuodamas, tuo būdu kartais nemaža prisidėdamas prie bekylančių sąspyrių sušvelninimo ir net sumažinimo.

Vėliau pulkininkas, kaip ir nemaža kitų lietuvių, turėjo palikti savo kraštą ir pasitraukti į Vakarus. Apsistojo tolimajame Rebdorfe,

prie Eichstätto, Bavarijoj. Bet jis ir čia nenurimo – ėmė galvoti, ką čia naudingo padarius mūsų bendrinės kalbos kultūrai, svetur atsidūrus. Čia jo didelis bendrininkas buvo Stasys Barzdukas, irgi tuose pačiuose buvusio kalėjimo rūmuose apsigyvenęs. Aš dabar tikrai nebegalėčiau pasakyti, kurio iš jųdviejų galvoj kilo mintis paruošti praktinį kalbos vadovėlį su žodynėliu, tik atsimenu, kad vieną gražią dieną juodu kreipėsi į mane su paklausimu, ar aš nenorėčiau prisidėti prie šio jų projektuojamojo darbo. Kiek pagalvojęs, aš sutikau su jų pasiūlymu. Ir taip mes pradėjome šį ilgą, sunkų darbą. Pradėjome beveik iš pelų virvę vyti: neturėjome beveik jokių geresnių šaltinių, dažniau susieiti, pasitarti buvo nelengva dėl didelio atstumo ir susisiekimo priemonių stokos. Tardavomės, svarstydavome daugiausia mažutėj pulkininko landynėj. Bet visa tai mums negalėjo sukliudyti užsimotojo žygio: dirbom, prakaitavom kartais ištisomis dienomis, ligi atėjo laikas pajudėti iš Europos. Dar darbas toli gražu buvo nebaigtas, o mano bendradarbiai išdulkėjo į kitą pasaulio kraštą. Aš likau vienas su tuo darbu: dirbau plušau ištisomis dienomis naktimis. Vos nevos apgraibomis apmečiau juodraštį, šiaip taip atsitiktinė mašininkė skubomis jį perrašė, ir aš, nespėjęs net kaip reikiant korektūrinių klaidų ištaisyti, tai turėjau atiduoti į Kirchentellinsfurtą, prie Tübingeno, atvykusiam J. Rimeikiui, Ventos leidyklos vedėjui, nes jau ir man ant nosies kabėjo išvažiavimas. Tačiau, šiaip ar taip, šis darbas buvo, kad ir trūktinai, baigtas ir po kurio laiko išspausdintas. Išspausdintas kaip tik tuo metu, kada mūsų krašto žmonės, atsidūrę tarp svetimųjų, daugiausia buvo reikalingi kalbinės pagalbos. Nors vėliau dėl to vieno kito buvo sukelta nemaža kačių muzika, ypač *Naujienose*, ir vienas kitas gudrinčius po to teikėsi autoriams, ypač man, ir pamokslų pasakyti, ir visokių „trūkumų“ prižvejoti, bet reikalingieji, į tai nedaugiausia dėmesio tekreipdami, tuo darbu intensyviai naudojosi. Jeigu tas darbas iš viso pasirodė, ir pasirodė pačiu reikalingiausiu laiku, yra didelis jo pradininkų ir aktyviųjų bendradarbių, J. M. Laurinaičio ir St. Barzduko, nuopelnas; aš jiems tik padėjau tą vežimą stumti ir galų gale baigti ant kalno užtraukti. Jungtinėse Valstybėse J. M. Laurinaitis kurį laiką buvo atgaivintos Gimtosios Kalbos redakcijos talkininkas ir laikraščio bendradarbis.

Baigus Vadovą (ne vadovėlį, kaip kad iš pradžios buvo projektuota), man jau nebeteko dažniau susitikti su pulk. J. M. Laurinaičiu. Pas-

kutinį kartą jį mačiau per antrąjį Lietuvių Kultūros Kongresą Čikagoj. Jis atrodė toks pat judrus, draugiškas, kaip ir anksčiau, nepriklausomojoj Lietuvoj, bet jau kiek nesveikatos prislėgtas, pavargęs. Dirbo kažkokiam kartonažo fabrike ar dirbtuvėj, kur, suprantama, jis negalėjo kaip reikiant jaustis. Ir štai dabar to žmogaus nebėra. Rodos, dar taip neseniai man teko su juo susitikti Terminologijos komisijos posėdžiuose, kurie vykdavo J. Jablonskio bute, Kaune. Tai buvo 1923–24 m. Paskui, nuo 1929 m., aš su juo jau dažnai susitikdavau tai „Kalbos" laikraštį redaguodamas, tai Rašybos komisijos posėdžiuose, tai Lietuvių Kalbos Draugijos susirinkimuose ir kt. Tai buvo gražūs mano su juo bendradarbiavimo laikai. Dabar jau viskas pasibaigė. Tesie jam amžina ramybė svetimoj žemėj!

Lietuvių bendrinės kalbos raida ir dabartis*

(Aidai, 1969, nr. 2, p. 70–76)

Gyvoji kasdieninė lietuvių kalba yra įvairi, suskydusi daugybe tarmių bei šnektų ir daugiausia vartojama vietiniams tarpusavio susižinojimo reikalams. Bet ištisame krašte, kur susiduria įvairiatarmiai žmonės ir jiems tenka turėti bendrų reikalų, jau nebegalima išsiversti viena kuria vietine tarme ar šnekta, – prisireikia ieškoti priemonių, kurios daugiau tiktų bendriesiems didesnio ploto, įvairių tarmių žmonių susisiekimui ar susižinojimui. Tuo būdu atsiranda *bendroji* arba *bendrinė* kalba.

Dabartinė bendrinė lietuvių kalba pradėjo formuotis tik XIX a. pabaigoj, ir dabartinė jos forma daugiausia išsivystė pirmame ir iš dalies antrame šio amžiaus ketvirtyje. Pats šios kalbos pavadinimas mano buvo pradėtas vartoti 1927 m. Bet ši kalba, kad ir vėlai pradėjus formuotis, vis dėlto yra ilgesnio proceso išdava, iš dalies siekianti net XVI a.

Kaip iš senųjų raštų kalbos matyti, XVI–XVII a. jau buvo pradėjusios formuotis bent kelios žymesnės sritinės bendrinės kalbos. Visų

* Pedagoginio Lituanistikos Instituto 1968. XII. 29 ruoštoji, bet dėl audros sukliudytos kelionės neįvykusi paskaita.

pirma iškilo Maž. Lietuvos bendrinė kalba, kurios pradžia yra gana savotiška. Jos pradininkas buvo ne koks nors aukštaitis, bet gudnas žemaitis, Martynas Mãžvydas, buvęs Ragainės klebonas. Jo pirmojo darbo, katekizmo vertimo, kalba yra tipiškai žemaitiška, iš dalies net prožemaitiška, tik su mažomis aukštaitiškomis priemaišomis; čia jis tarp kito rašo: *tretes, szadei, gieid, gieidem,* bet *treczia, iauczia, negaleczia, gieidenczius* ir t. t. Tačiau savo vėlyvesniuose raštuose šalia žemaitybių jis vis daugiau ėmė vartoti aukštaitiškų garsų ir lyčių, pvz. *gieidz, meldzem, Dievas, diena, kaltiemus* ir kt. Tai reikia aiškinti tuo, kad jis, iš Didž. Lietuvos atvykęs žemaitis, iš pradžios gerai nesiorientavo dėl kalbinės padėties Maž. Lietuvoj, ir todėl pradėjo rašyti savo gimtąja žemaičių tarme. Bet vėliau paaiškėjus, kad dauguma Maž. Lietuvos gyventojų yra ne žemaičiai, o aukštaičiai, jis pasuko tos daugumos pusėn; prie to posūkio galėjo prisidėti ir jo kitatarmiai bendradarbiai, kurių darbais jis naudojosi, pvz. Stanislovas Rapailionis, ar Rapolionis, kilęs iš Eišiškių smulkių bajorų, Aleksandras Rodūnionis, iš Rodūnios, Abraomas Kulvietis, iš Kulvos prie Kauno, taip pat jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas, irgi kilęs iš Didž. Lietuvos bajorų, redagavęs jo giesmyną ir pats rašęs vien aukštaitiškai. Ypač įdomu, kad Simanas Vaišnoras, varniškis žemaitis, 1600 m. išleidęs „Žemčiūgos Teologiškos" vertimą, rašė jau, palyginti, visai gryna Maž. Lietuvos aukštaičių tarme, tik kur-ne-kur vieną kitą žemaitybę pavartodamas. Panašiai kaip M. Mažvydo katekizmas bylojo „Lietuvinykump ir žemaičiump", taip ir jo Žemčiūga buvo skiriama „Lietuvai (t. y. Aukštaičiams) ir Žemaičiams". Dar daugiau bendrinę rašomąją kalbą pasuko į aukštaičių tarmę ir aiškiau atribojo nuo žemaičių tarmės tilžėnas Jonas Rėza, 1625 m. išleidęs gerokai pataisytą J. Bretkūno verstą Dovydo psalmyną, o Danielius Kleinas savo 1653 m. lietuvių kalbos gramatikoje (Grammatica Litvanica) tą kalbą galutinai stabilizavo, jos pagrindu pasirinkdamas „bendriausią ir visų geriausią" Ragainės Įsruties tarmę ir nustatydamas jos vartosenos taisykles. Šiai kalbai įsigalėti ypač daug padėjo to paties D. Kleino 1666 m. išleistosios „Maldų knygelės" ir 1735 m. pirmą kartą visas išspausdintas J. Quandto Biblijos vertimas. Abu šie darbai vėliau buvo daugeliu leidimų leidžiami bei taisomi ir net lig paskutinių laikų kaimiečių vartojami. Taip pat ir P. Ruigio (Ruhigo) 1747 m. išleistoji gramatika remiasi ta pačia Įsruties Ragainės tarme. Tuo pat ke-

liu toliau ėjo K. Donelaitis, J. Šulcas (Schulz), G. Milkus (Mielcke), G. Nesselmannas, G. Ostermeyeris ir kt. Pagaliau Maž. Lietuvos aukštaičių tarmė pagrindu buvo parinkta ir pirmajai mokslinei A. Schleicherio lietuvių kalbos gramatikai, 1856 m. Prahoje išspausdintai, ir Fr. Kuršaičio 1870–83 m. Hallėje išleistiems žodynams ir ten pat 1876 m. išspausdintai jo lietuvių kalbos gramatikai.

Visai kitaip bendrinė rašomoji kalba vystėsi Didž. Lietuvoj: čia visas kraštas buvo daugiau administratyviai suskaldytas; čia XVI–XVII a., kaip ir dabar, reiškėsi daugiau tarmių, negu Maž. Lietuvoj; čia iš pradžių yra buvę dideli ir religiniai skirtumai; pagaliau ilgai, net ligi XIX a. pradžios, čia nebuvo kas parūpina geresnių kodifikacinių rašomosios kalbos veikalų – gramatikų ir žodynų, kurie būtų galėję visam kraštui tikti. Todėl, suprantama, čia iš pat pradžios buvo pradėta eiti įvairiais keliais.

Visų pirma Mikalojus Daukša, kilęs iš Babėnų km. (pusketvirto km nuo Kėdainių), tiek 1595 m. J. Ledesmos katekizmą, tiek 1599 m. J. Wujeko postilę vertė, daugiausia prisilaikydamas savo gimtosios, vidurio aukštaičių, tarmės. Taigi šiuo atveju M. Daukša yra elgęsis beveik panašiai, kaip ir M. Mažvydas: kad ir didžiausią Žemaičių vyskupijos dalį sudarė žemaičiai, ir jis gana ilgai, nuo 1572 m. ligi mirties, gyveno Varniuose, kurį laiką buvo tos vyskupijos oficiolas ir net administratorius, vis dėlto katekizmą ir postilę vertė ne žemaitiškai, bet, kaip jau minėta, savo gimtąja vid. aukštaičių, tiksliau – Kėdainių Dotnuvos apylinkių, tarme.

Bet šiokia M. Daukšos kalba netiko ryt. aukštaičiams: 1605 m. anoniminio katekizmo vertėjo žodžiais tariant, rytiečiai neišmaną „žemaitiškai“ versto katekizmo, ir todėl jis, tas anonimas, šį katekizmą iš naujo išvertęs, „idant Lietuva (t. y. Aukštaičiai) tuo geriaus ir labiaus savo prigimtą lietuvišką liežuvį ir pažintų ir permanytų“; todėl jis pvz. rašė: *dungus, untaras, runda, pinktas, szwiskis, essus, per milistu, kadu, tami, unt žemes, ažu mani Dievu melsk* ir pan.

Anoniminio J. Ledesmos katekizmo vertėjo pradėtuoju keliu toliau ėjo ryt. aukštaitis Konstantinas Sirvydas. Jis parašė dviejų dalių „Punktus sakymų“ (Punkty kazań) ir „Dictionarium trium linguarum“ (lenkų, lotynų ir lietuvių kalbų žodyną), kurio iš viso yra pasirodžiusios bent penkios laidos (pirmoji 1629, o paskutinioji 1713 m.); jis pvz. rašė: *dungus, žinklas, kincia, tokiami stony, kitami swieti priesz*

Diewu nusidet, buwo prapuoły, giełaži, ažudirbo ir t. t. Taip pat ir „Ewangelie polskie i litewskie“, kurių seniausias žinomas leidimas yra 1637 metų ir kurios buvo bent 40 kartų perspausdinamos, iš pradžios buvo rytietiškai rašomos (pvz. *essuntis, atsigrižis, paskui mani, sapni, sułase, ažłaysiu, ažuvertos duris, ažuraugie* ir kt.), bet tolimesniuose leidimuose pamažu buvo pradėta krypti į vidurio ir vėliau net į vak. aukštaičių tarmę.

Šiuo atveju ypač įdomi yra pirmoji 1737 m. Vilniuje išspausdinta lietuvių kalbos gramatika „Universitas lingvarum Litvaniae“. Čia visų pirma užuot *untis, untras, kundu, puntis, sumtis* ... rašoma *antis, antras, kandu, pantis, samtis, skambinu, esąs, esancziam, kięczu* (t. y. kenčiu) ir t. t.; bet priebalsis *l* prieš *e* ar *ė* sukietinamas, ir po jo einantis balsis kartais paverčiamas į *a*, pvz. *didełe, łaydziu, apłankiu* ir kt. Kita savotiška šios gramatikos kalbos ypatybė yra ta, kad kirtis iš trumpos galūnės atitraukiamas į šaknį su ilgu balsiu arba dvibalsiu, pvz. *pônus, diéna, sùnkus, bū̃wu, sèrgu* (subatėnų, kupiškėnų ir kt. *põnus, diẽna, suñkus, bū̃vu, truñku, seřgu*, vak. aukšt. *ponùs, dienà, sunkùs, būvu, trunkù, sergù*).

Vėlyvesniais laikais, tame pačiame XVIII amžiuje ir XIX a. pradžioj bei vidury, Didž. Lietuvos raštų kalba dar daugiau įvairavo, kaip XVI ir XVII a. Tuomet ypač aktyviai reiškėsi žemaičiai, pvz. Dionizas Poška (1757–1830), Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849), Simanas Daukantas (1793–1864), Motiejus Valančius (1801–1875), Laurynas Ivinskis (1808–1881) ir kt. Nors jie rašė arba stengėsi rašyti žemaitiškai, bet norėdami, kad jų raštai pasiektų ir kitų tarmių skaitytojus, vienas kitas jų ėmė daugiau ar mažiau vengti tik savo tarmei būdingų ypatybių, daugiau vartoti plačiau žinomų vakarietiškų formų ar žodžių. Pvz. Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulpas Giedraitis (1754–1838), 1806 m. leisdamas „Lietuviškas Evangelijas“, iš naujo ištaisė ankstyvesnę vertimo kalbą ir pridėjo įvairių arba nevienodai visoj Lietuvoj suprantamų žodžių aiškinimų, o jo 1816 m. „Naujo Įstatymo“ kalba yra jau daugiausia vakarietiška, tik vienur kitur joje pasitaiko žemaitybių.

Gana savotiškas ir įdomus yra vyskupo Antano Baranausko bendrinės rašomosios kalbos supratimas ir dorojimas. Būdamas ryt. aukštaitis, anykštėnas, jis ir savo „Anykščių šilelį“ parašė anykštėniškai: Kólnai k'ałmúoti, pakólnaes nupliky, kas júsū grõžei sánóbinei tĩki.

Bet Kauno kunigų seminarijoj dėstydamas šventosios iškalbos mokslą ir lietuvių kalbą klierikams, kilusiems iš įvairių buv. Kauno gubernijos vietų, jis negalėjo išsiversti viena kuria tarme, – reikėjo susidaryti bendrą, visiems klausytojams įmanomesnę kalbą. Ir jis tokią kalbą susidarė kilminiu būdu, anykštėnų tarmę pasirinkdamas pagrindu, o visas kitas tarmes suvesdamas į „žodžūgį". „Šitoj mano kalba, – rašo jis, – yra tai tarmė R–4 (t. y. ketvirtųjų aukštaičių, arba anykštėnų tarmė), sulyginimais su kitomis tarmėmis pataisyta ir dapildyta, ir ne pagal yštarmės, bet pagal žodžūgio rašyta" (Archivum Philologicum, I, 86). Pvz. iš gretiminių lyčių *vaikas, vaiks* ir *vāks* jis savo rašomajai kalbai pasirenka *vaikas*, nes ši lytis esanti seniausia, ir iš jos visos kitos tarminės lytys išriedėjusios. Tačiau šituo lyginimo keliu jis neina pertoli į senovę: jeigu kuris garsas arba lytis nebesutinkami dabartinėj gyvojoj kalboj, tai jų nebepasirenka ir savo rašomajai kalbai; pvz. iš dviejų lyčių, *rankomus* ir *rankoms*, jis pasirenka *rankoms*, nes ši pastaroji esanti kilusi iš pirmosios, kuri dabar jau nebevartojama. Toliau dėl atskirų žodžių ar posakių atrankos jis šiaip rašo: „Sudarymai žodžių yra vieni visai Lietuvai žinomi, kiti nekurioms tarmėms bemažu kone svetimi; vieni regimai savieji, lietuviški, kiti regimai svetimi, gudiški, vokiški; kiti vėl ant abeja ar savi ar svetimi. Regimai svetimųjų saugaus dėties savon kalbon kaip žodžių, taip ir sudarymų: jieškau, kaip ta mislis saviškai, lietuviškai išpasakyti. Neaptikdamas eiškesnio sudarymo ar žodžio kokio, neniekinu ir abejotinai savojo. Iš terpu visokių tarmių labiaus mėgiu žodžius ir sudarymus R–4, bet prireikus ir kitų tarmių savuosius žodžius ir sudarymus, terp R–4 nesakomus, dedu savon kalbon. Tiktai sergiuosi, kad niekokio sudarymo, žmonių po visą Lietuvą suvisu nežinomo arba nebežinomo, kalbon neindėti" (ib. 87). Šituo būdu A. Baranauskas savam reikalui buvo susidaręs savotišką bendrinę rašomąją kalbą, praktiškai gana artimą vak. aukštaičių tarmei, – apie bendrinę šnekamąją kalbą jis dar negalvojo, – bet toji jo kalba tiesiogiai neturėjo beveik jokios įtakos būsimajai rašomajai kalbai, nes, viena, jo parašytasis kalbamokslis liko neišspausdintas, ir, antra, jis pats laikėsi visai nuošaliai nuo anuometinio lietuvių tautinio sąjūdžio. Taip pat ir Kazimieras Jaunius, didžiai gabus A. Baranausko mokinys, savo mokytoją gerokai pralenkęs savo kalbiniu žiningumu, nedaugiausia yra turėjęs tiesioginės įtakos dabartinės lietuvių bendrinės kalbos rai-

dai, nes jis, kad ir būdamas nepaprastas kalbininkas savamokslis, daugiausia temėgo probleminį, moksliską kalbos tyrinėjimo darbą, o praktiniais kalbos dalykais beveik visai nesirūpino; pvz. net savo gramatikoj, kurios uždavinys buvo padėti klierikams išmokti lietuviškai skaityti, rašyti, jis ne tiek kasdieninės praktikos žiūrėjo, kiek stengėsi pagrindinius gramatikos dalykus spręsti ir juos kalbotyriškai aiškinti; dėl to jis buvo susidaręs savo gana painią rašybą, kurios niekas kitas negalėjo vartoti, daugelis jo sudarytų terminų buvo labai gramozdiški, ir t. t.

Dabartinės lietuvių bendrinės kalbos pradžią tenka sieti su „Aušra“, 1883–1886 m. Ragainėj bei Tilžėj spausdintu ir Didž. Lietuvai skirtu tautiniu laikraščiu. Šio laikraščio kalba nuo pat pradžios buvo paremta vak. aukštaičių tarme, ir štai kodėl. Visų pirma šis laikraštis buvo leidžiamas Maž. Lietuvoj, kur vak. aukštaičių tarme pagrįsta bendrinė rašomoji kalba jau anksčiau buvo įsigalėjusi; antra, šio laikraščio redaktoriai, pvz. Jonas Basanavičius (iš Ožkabalių, Bartninkų vls., Vilkaviškio aps.), Andrius Vištelis, arba Višteliauskas (iš Kluoniškio km., Zapyškio vls., Kauno aps.), Martynas Jankus (iš Bitėnų km., Pagėgių aps.), Jonas Šliūpas (iš Rakandžių km., Gruzdžių vls., Šiaulių aps.) ir kt. Jurgis Mikšas (iš Virkyčių km., Šilutės aps.), su kuriuo J. Basanavičius ir A. Vištelis susitarę pradėjo leisti „Aušrą“, buvo Maž. Lietuvos žemaitis, bet jam pasirinktoji „Aušros“ tarmė nesudarė didelio galvosūkio, nes jis jau anksčiau buvo apsipratęs su aukštaitiška to krašto bendrine rašomąja kalba. Pagaliau „Aušros“ kalbai susiformuoti ir nusistoti, be abejonės, nemaža padėjo A. Schleicheris, kurio rašyba iš pradžios aušrininkų buvo priimta, ir vak. aukštaitis Fr. Kuršaitis (iš Noragėlių km., Gāstų vls., Pilkalnio aps.), kurio gramatika buvo patariama „Aušros“ bendradarbiams naudotis.

Bet aušrininkai, kad ir priėmę vak. aukštaičių tarmę savo raštų kalbos pagrindu, žengė tik pirmuosius žingsnius, – jie dar negalėjo ir nesugebėjo kaip reikiant doroti visos rašomosios kalbos. Patys nebūdami geriau kalbiškai išlavinti ir savo tarpe neturėdami nė vieno mokyto kalbininko, – J. Basanavičius ir J. Šliūpas buvo gydytojai, o J. Vištelis, M. Jankus ir J. Mikšas savamoksliai, – jie į kalbos dalykus žiūrėjo, kaip kas iš jų nusimanė, daugiausia deduktyvinėmis romantikų akimis: jie iš anksto buvo apriorišKai nusprendę, kad lietuvių kalba yra seniausia, geriausia ir garbingiausia, ir todėl jos iš pat žmonių

daugiau nebesistengė mokytis, savo kalbinių išvadų nebegrindė tų žmonių kalbos dėsniais bei taisyklėmis, – jie kalbos duomenis traktavo, kaip jie suprato arba kaip jiems geriau atrodė, t. y. savamoksliškai, remdamiesi nekultivuotu savo kalbos jausmu ir dažnai net visai palaida vaizduote. Jie pirmoj vietoj žiūrėjo, kad lietuvių raštų kalba būtų laisva nuo svetimybių, todėl kiek galėdami vengė skolinių, stengėsi daugiau vartoti lietuviškuosius žodžius arba, jų pritrūkę, susidarinėdavo visokių visokiausių naujadarų, dažnai net visai nevykusių. Kokia nors pastovesne rašybos sistema jie nesirūpino, jų kalbos sintaksė buvo gerokai palaida, o žodžių darybą dažnai remdavo ne žmonių kalbos duomenimis, bet savo palaidais samprotavimais.

Tokia aušrininkų pažiūra į kalbą savo laiku gerai tiko lietuvių tautinei sąmonei kelti, – tai kaip tik ir buvo jų didžiausias tikslas, – bet ilgainiui nebegalėjo patenkinti naujų kalbinių gyvenimo reikalavimų, – reikėjo vis naujai iškylančius kalbos klausimus spręsti daug konkrečiau, aiškiau ir tiksliau. Bet aušrininkai to nebesugebėjo padaryti: jiems trūko ir pasiruošimo, ir reikiamų specialesnių žinių. Ir štai kaip tik savo laiku pasirodė Jonas Jablonskis, slapyvardžiu taip pat vadinęsis Rygiškių Jonas (1860–1930), vakarietis aukštaitis, zanavykas (iš Kubilių km., Naumiesčio aps.), pirmas mokytas kalbininkas, specialiai studijavęs klasikinę filologiją ir grynąją kalbotyrą (lingvistiką) ir kaip reikiant susipažinęs su kitų kaimyninių tautų rašomųjų kalbų sandara ir jų kultūros darbu. Jis pirmas aiškiai pastebėjo „Aušros“ ir aušrininkų kalbos trūkumus ir pats pasuko visai kitu, nauju, keliu. Jis ėmėsi darbo pagal tam tikrą planą, pirmą kartą išdėstytą 1901 m. Petro Kriaušaičio slapyvardžiu išleistoj „Lietuviškos kalbos gramatikoj“, kur tarp kitko rašoma: „Kalbos įstatymus ir ypatybes mokslas išveda iš žmonių kalbos: rašytojas, kuris nori sustatyti kalbos vadovėlį, privalo kaip reikiant pats ištirti šnekamąją kalbą, nes rašomoji, arba raštų, kalba tiktai ant jos įstatymų tereikėtų remti. Kur tautos raštenybė yra labai plati, kur yra nemaža rašytojų, supratusių žmonių kalbos dvasią ir kaip reikiant suvartojusių tą supratimą savo raštuose, tę galima gramatikos tikslui ir tais raštais naudotis. Yra pagaliaus ir tokių gramatikų, kurių visi išvedimai yra paremti ant raštų: žmonių kalba, šnekamoji kalba tokiose gramatikose tarytum pasiliekti šaly, jos tartum nėra, ji gramatikos tikslui niekinama. Kitaip reikia elgtis tuo tarpu sustatytojui lietuvių kalbos vadovėlio. Jisai turi visą savo

mokslą remti ant žmonių kalbos įstatymų, nes mūsų rašytojai patys yra dažnai parėmę savo raštų kalbą ne ant žmonių kalbos, bet ant svetimų kalbų įstatymų. Todėl gramatikos tikslui tuo tarpu tokie raštai arba tokios raštų dalys tegalima vartoti, kur rašytojo yra išreikštas kokis norint žmonių kalbos įstatymas, kur rašytojas, išreikšdamas savo mintis ir nuomones, įvykino savo raštuose žmonių kalbos dvasią". Panašiai kaip iš rašytojų, taip iš žmonių kalbos ne viskas imtina į gramatiką, į raštų kalbą, nes ten „daug kas paremta ant svetimųjų kalbų, iš svetimųjų kalbų įsibrovė mūsų kalbon ne tiktai daugybė svetimų žodžių, bet ir nemaža reiškinių, kurie teršte teršia mūsų kalbą. Teip, prie žodžių ir reiškinių tikrai lietuviškų, vartojamų tarp žmonių nuo senų senovės, yra mūsų šnekamojoje kalboje daug ir šiukšlių. Tos šiukšlės reikia mokėti atskirti nuo grūdų, nes gramatikai tiktai žmonių kalbos grūdai tereikėtų suvartoti".

Ypač įdomiai jis pasisako dėl rašomosios kalbos tarmės: „Rašomosios kalbos tiesas visuomet įgija kokia norint viena tarmė; kitos tarmės priduoda jai tiktai savo geriausius mažmožius, tuos grūdelius, kurie rašomoje tarmėje dėl kokios norint priežasties yra išnykę, nebevartojami. Jei rašomoje tarmėje stinga kokio žodžio, kuris yra žinomas tiktai iš kitų tarmių, rašytojas turi vartoti tą žodį, vistiek kame jį rasdamas; jei raštų tarmėje nėra kokių tikrai lietuviškų reiškinių, vartojamų kitose tarmėse, rašytojas privalo naudotis kitomis tarmėmis; jei rašytojui yra žinoma, kad jo vartojamas žodis beveik visur kitaip suprantamas, jis turi kiek galėdamas taikintis prie skaitytojų ir visada rūpintis, kad jį suprastų daugumas. Teip pasielgiant su kitomis tarmėmis ir rašant 'viena' tarme, galima bus tikėtis, juog raštų tarmė bus suprantama skaitytojams ir ji įgis visas „rašomosios kalbos" tiesas. Taigi šitos gramatikos kalba bus 'paprastoji suvalkiečių tarmė', tik bus ji, kur reikiant, ir kitomis tarmėmis sustiprinama ir suremiama".

Iš šitos ilgokos citatos galime aiškiai matyti, kuriuo keliu J. Jablonskis yra pasiryžęs eiti, tvarkydamas ir tobulindamas lietuvių bendrinę rašomąją kalbą. Pasirinkęs šios kalbos pagrindu suvalkiečių, iš tikrųjų – Didž. Lietuvos vak. aukštaičių, tarmę, beveik tokią pat, kaip ir Maž. Lietuvos lietuvių aukštaičių, jis nepaneigia ir kitų tarmių, kurios, jo nuomone, turi papildyti rašomosios kalbos tarmę. Jo rašomosios kalbos vartosenos kriterijas yra žmonių kalba; bet iš jos teimtina

tik kas geriausia, tikrai lietuviška, ir visa tai remtina žmonių kalbos dėsniais, arba, kaip jis vadina, įstatymais. Ypač vengtina nereikalingų svetimų ne tik atskirų žodžių, bet ir posakių. Ir, šitaip pradėjęs elgtis, jis ėmė lietuvių raštų kalbą gryninti, daryti taisyklingesnę: grubias, nereikalingas svetimybes, be kurių galima lengvai apsieiti, keitė savais žmonių kalbos žodžiais arba, jų pritrūkęs, naujadarais, tiksliau vartojo darybines lietuvių kalbos priemones, atitaisinėjo suraizgytus sakinius arba lietuvino svetimas konstrukcijas, tvarkė rašybos dalykus ir t. t. Pvz. seniau plačiai vartoti skoliniai *bakūžė, balana, bujoti, gromata, jomarkas, kuknia, kvartūkas, liekarsta, prietelius, svobda, sūdas, sūdžia, žalnierius* (ar *saldotas*) jo buvo keičiami į *lūšnelė, trobelė, skala, tarpti, klestėti, laiškas, prekymetis, virtuvė, prikyštė, prijuostė, vaistas, bičiulis, vestuvės, teismas, teisėjas, kareivis* ir kt. Taip pat „Aušros" laikais ir vėliau vartotieji nevykę naujadarai ar verstiniai skoliniai ir hibridai (pvz. *ateitinė, atvirlaiškis, daugiskaitlis, gydytuvė* arba *ligonbutis, įdomautis, įspaudas, išdirbinys, įtekmė, langinyčia, mokslainė* ar *mokslinyčia, neprigulmybė, paišelis, pamokslinyčia, pirmyneiga, sandarbininkas, skaitlinė, šnypštukas, vaidintuvė, viršžmogis, žingeidus...*) jo rūpesčiu dabar beveik jau visuotinai pakeisti į *ateitis, atvirukas, daugiskaita, ligoninė, domėtis, įspūdis, įtaka, langinė, mokykla, nepriklausomybė, pieštukas, sakykla, pažanga, bendradarbis, skaitmuo, nosinė, vaizduotė, antžmogis, smalsus* ir kt. Arba štai tokie senesnės raštų kalbos posakiai kaip *atsiuntė gromatą ant šio adreso, buvau ant stoties, jų nekvietė ant lietuvių vakaro, susirinko keli lietuviai, kad įsteigti draugijos skyrių, sugadintas vanduo veikia į žmonių sveikatą* jo buvo taisoma į *atsiuntė laišką šiuo adresu, buvau stotyje, jų nekvietė į lietuvių vakarą, susirinko keli lietuviai draugijos skyriaus įsteigti* (ar *kad draugijos skyrių įsteigtų*), *sugadintas vanduo veikia žmonių sveikatą* ir t. t.

Šitokiu savo ilgamečiu, beveik pusšimtmečio, darbu J. Jablonskis įstatė lietuvių bendrinę rašomąją kalbą į tvirtas ir solidžias vėžes; į bendrinę šnekamąją kalbą jis dar nedaugiausia tekreipė dėmesio. Bet visa tai buvo tik pradžia, ne paskutinis jo tartas žodis. Tiek nepriklausomybės laikais, tiek po karo gyvenimo reikalavimai įvairėjo, kaskart rados vis naujų ir įvairesnių bendrinės kalbos vartosenos dalykų, kurių visų jau nebegalima buvo spręsti tuo pat būdu, kaip tai buvo daroma prieš 40 ar 50 metų. Tuomet dar buvo galima daugiau pasi-

tenkinti bendrinės kalbos vartosenos taisyklingumu, aiškumu, sklandumu, lietuviškumu, o dabar vis daugiau iškyla ir tos kalbos funkcionalumo, tikslingumo problema: kam, kuriam tikslui vartojamieji arba teikiamieji dalykai geriau tinka, kokį jie uždavinį tinkamiau atlieka? Pvz. vieni dalykai geriau tinka bendrajai kasdieninei komunikacijai, kiti tiksliajai mokslo kalbai, treti literatūros, poezijos kalbai, o kiti vėl kokiai specialiajai (pvz. profesinei, liaudies būties vaizduojamajai, žargoninei ...) kalbai ir t. t. Todėl pagal šią paskirtį vis daugiau tenka normuojamuosius bendrinės kalbos dalykus svarstyti konkrečiau, specialiau ir, žinoma, apdairiau. Čia seniau dažnai vartoto analogijos principo dabar nebeužtenka, – vartotinumo klausimus sprendžiant, vis daugiau prisireikia naudotis darybinėmis, semantinėmis ir funkcinėmis kategorijomis. Pvz. nors paprastai ir nesakoma *rašytojauti, skaitytojauti*, bet *mokytojauti*, kad ir ilgokai to paties J. Jablonskio smerktas, vis dėlto pasiliko gyvas: panašiai kaip šalia *artojas* vartojama *artojauti* „ariant uždarbiauti“, *bernas – bernauti* „būti bernu, bernu tarnauti“, *girtuoklis – girtuokliauti* „būti girtuokliu, girtauti“, *kulikas* (ir *kūlikas*) – *kulikauti* (ir kūlikauti) „eiti per žmones kuliant, verstis kūlimo darbu“, taip ir šalia *mokytojas* ilgainiui įsigalėjo *mokytojauti* „būti mokytoju, dirbti mokytojo darbą, mokyti“; jo likimą čia nulėmė ne darybinė, bet reikšminė, funkcinė kategorija.

Lietuvių bendrinė kalba (Lithuanian Standard, litauische Gemeinsprache) yra kultūrinė kalba, bet didžiąja dalimi ji pasilieka natūrali, gyva kalba: kad ir tam tikra jos dalis yra atskirų asmenų (kalbininkų, rašytojų) kuriama, turtinama ar normuojama, jos vartosenoj daug kas yra pačios plačiosios visuomenės apsprendžiama, absorbuojama, kad ir kartais lyg nevisai reguliariai. Pvz. šalia *geras, piktas* paprastai sudaromi prieveiksmiai *gerai, piktai*, o šalia *dailus, gražus – dailiai, gražiai*; bet jau senovinėj raštų ir dabartinėj gyvojoj žmonių, taip pat ir šių dienų bendrinėj kalboj šalia *senas* gana plačiai vartojamas prieveiksmis *seniai* „prieš daug laiko, ne dabar, long time ago, long since“, pagal *naujai* (tariama *naujei*) analogiškai perdirbtas iš senesnio *senai*, vietomis dar ir dabar tarmėse pažįstamo. Abu šie dariniai, senasis *senai* ir naujadaras *seniai*, yra kalbiškai pateisinami ir todėl taisyklingi; bet pastarasis yra daugiau pažįstamas ir plačiau vartojamas, todėl pirmoj vietoj ir normine lytimi laikomas; *senai* vienų kitų dar vartojamas tam tikra, specialesne, reikšme, pvz. jis *senai* (t. y.

senas) atrodo. Taigi čia bendrinės kalbos vartosena yra tarusi savo sprendžiamą balsą.

Visai kas kita yra, kada bendrinės kalbos vartosena pasireiškia savaimingai, natūraliai arba kada ji yra paliesta kokios didesnės pašalinės įtakos. Štai dabar Lietuvoj rusų kalba vis daugiau įsigali: toji kalba čia plačiai dėstoma mokyklose; daugelis mokyklinių vadovėlių verčiama iš rusų kalbos; taip pat apsčiai tąja kalba spausdinama straipsnių, knygų, laikraščių; tam tikras nuošimtis yra rusų atvykėlių, ir t. t. Bet, svarbiausia, drauge su sovietine komunistine ideologija bei jos praktika į lietuvių kalbą skverbiasi ir sovietinės, komunistinės sąvokos, anksčiau susiformavusios rusų kalboj. Pvz. seniau, prieš karą, buvo sakoma *priešmokyklinis amžius* (plg. *prieškariniai laikai, prieš-pietinė* pamoka ir kt.), o dabar jau atsirado *ikimokyklinis amžius* (rusų *doškol'nyj* vozrast); visai kaip rusų *peredovoj* dabar vartojamas ir lietuvių *priešakinis*: *priešakinis* mokslas „advanced science" (rusų *peredovaja* nauka), *priešakinės* idėjos „leading ideas" ir net *priešakinė* moteris „foremost women"; anksčiau visuotinai vartotoji *gailestingoji sesuo* „nurse, Krankenschwester, (anksčiau) miloserdnaja sestra" dabar paversta į *medicinos sesuo* arba *medsesuo* (rusų *medicinskaja sestra, medsestra*); *kūrybos* vietoj dažnai vartojama *statyba*, pvz. *kultūrinė statyba* (rusų *kul'turnoe stroitel'stvo*) ir t. t. Kaip toli eis ši niveliacija, dabar sunku pasakyti.

Pagaliau dabartinėj Lietuvoj bendrinės kalbos sąvokos vietoje vartojama *literatūrinė kalba*, panašiai kaip ir rusų *literaturnyj jazyk*. Bet kokia tai yra ta kalba? Rusų *literaturnyj jazyk* paprastai vadinama tokia apdorota bendroji tautos kalbos forma (obrabotannaja forma obščenarodnogo jazyka), kurioje yra įsigalėjusios rašytinės normos; ji apima tai, kas vokiečių vadinama Schriftsprache ir Gemeinsprache, t. y. rašomoji ir šnekamoji kalba. Bet docentas J. Palionis savo disertacijoj šią kalbą šiaip apibrėžia: „Literatūrinė kalba – tai rašto kalba, literatūros, plačiąja šių žodžių prasme, kalba; tai daugiau ar mažiau apdorota, sunorminta kurios nors epochos liaudies šnekamoji kalba, tarnaujanti bendriems tam tikros tautybės ar nacijos tarpusavio susižinojimo ir ypačiai kultūros bei civilizacijos reikalams" (žr. jo „Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.", Vilnius, 1967, p. 5). Bet čia gali būti skiriami du dalykai: raštų, arba rašomoji, kalba yra toji, kuri vartojama raštuose arba kuriąja rašomi raštai; literatūrinė kalba, tie-

siogine prasme, yra literatūros, literatūriniuose (poeziniuose, proziniuose) raštuose vartojamoji kalba. Taigi čia literatūrinės kalbos sąvoka yra gerokai išplėsta. Antra vertus, literatūrinė (arba bendrinė) kalba gali būti sukultūrinta (apdorota, sunorminta) tiek šnekamoji, tiek rašomoji kalba. Kaip rodo lietuvių kalbos istorija, bendrinė rašomoji kalba buvo anksčiau pradėta kultivuoti ir iš pradžios daugiausia buvo grindžiama žmonių (liaudies) šnekamąja kalba; bet ilgainiui šalia bendrinės rašomosios kalbos prireikė kultivuoti ir bendrinę šnekamąją kalbą: po pirmojo pasaulinio karo pamažu buvo pradėta normuoti bendrinę tartį ir bendrinį kirčiavimą. Taigi dabar nebeužtenka bendrinę kalbą remti vien tik liaudies šnekamąja kalba, – ji šalia to dar turi būti grindžiama ir jos pačios vartosena, t. y. ne tik liaudiniai, bet ir inteligentiniai, intelektualiniai argumentai vartotini, sprendžiant bendrinės kalbos dalykus. Taigi iš tikrųjų lietuvių bendrinė (arba literatūrinė) kalba yra bendra visos lietuvių tautos komunikacinė, raštu ir žodžiu vartojamoji priemonė, ta bendroji norma, kuri įgalina visus tautiečius lengviau ir tikslingiau tarpusavy susižinoti, susisiekti.

Kaip ir kiek ilgai bendrinė lietuvių kalba galės tarpti svetur, tuo tarpu sunku tikrai pasakyti, bet jau dabar galime matyti, kad jos padėtis ne gerėja, bet pamažu menkėja: šiemet sustojo „Gimtoji Kalba“; vis mažiau bepasireiškia susirūpinimo aktualiaisiais šios kalbos dalykais; lituanistų prieauglio beveik nematyti; svetimųjų kalbų įtaka vis daugiau reiškiasi; šeštadieninės lituanistinės mokyklos vargingai vegetuoja; mokyklinių vadovėlių nedaugiausia tepasirodo; tam tikras skaičius lietuviškai kalbančiųjų pamažu vis nubyra; spaudos kalba daug kur negali pasigirti savo pažangumu ir t. t. Trumpai tariant, užsienio lietuvių kalba, bendrinė arba darkytinė, daugiau ar mažiau bus vartojama, šiaip taip vegetuos, kol kalbinė lietuvių bendruomenė bus gyva, kalbės lietuviškai.

Kai kurie šiame straipsnyje trumpai aprašomi dalykai plačiau nagrinėjami dar šiuose straipsniuose:

Hermann, Ed. Litauische Gemeinsprache als Problem der allgemeinen Sprachwissenschaft (Nachrichten von der Gesellschaft zu Göttingen. Phil. – Hist. Klasse, 1929, Heft 1, p. 64–125).

Jonikas, P. Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema (Židinys, 1937, XII, 529–544).

Jonikas, P. Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos idėja priešaušrio metu (Archivum Philologicum, 1937, VI, 36–73).

Jonikas, P. Kodėl rašome aukštaitiškai? (Aidai, 1949, XXV, 159–165).

Palionis, J. J. Jablonskio kalbiniai taisymai (J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, 1959, II, 5–54).

Salys, A. The russianization of the Lithuanian vocabulary under the Soviets (Lituanus, 1967, vol. 14, II, 47–62).

Skardžius, Pr. Bendrinė kalba ir jos vartojimas (Švietimo Darbas, 1927, IV, 339–350; VI, 541–551; IX, 891–908).

Skardžius, Pr. Dėl „Universitas lingvarum Litvaniae" autoriaus (Arch. Phil., 1930, I, 115–119).

Skardžius, Pr. Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoj Lietuvoj (Arch. Phil., 1933, IV, 7–19).

Skardžius, Pr. J. Jablonskis ir dabartinė lietuvių bendrinė kalba (Arch. Phil., 1937, VI, 12–35).

Skardžius, Pr. Martynas Mažvydas ir jo vaidmuo lietuvių bendrinės kalbos istorijoje (Aidai, 1947, V, 198–201).

J. Balčikonio netekus

(Aidai, 1969, nr. 4, p. 153–155)

Šiemet, vasario 5 d., eidamas 84-uosius metus, mirė prof. Juozas Balčikonis, vienas iš seniausių pastarųjų laikų kalbininkų.

Jis gimė 1885 m. kovo 25 d. Ėriškiuose, Ramygalos vls., Panevėžio aps. 1898 m. baigė Ramygalos pradinę, o 1906 m. – Panevėžio realinę mokyklą. 1906–11 m. studijavo slavistiką Petrapilio u-to Istorijos-Filologijos fakultete. Baigęs universitetą, 1912–13 m. dirbo Vilniuje „Vilties" redakcijoje, o vėliau mokytojavo, iš pradžios Vilniaus privatinėj progimnazijoj, vėliau Kauno Saulės d-jos suaugusiųjų kursuose, o karo metu, 1915–18 m., Voronežo lietuvių gimnazijoj. 1918–20 m. buvo Panevėžio lietuvių gimnazijos, o 1919–24 m. – Panevėžio mokytojų seminarijos direktorius. 1924–27 m. docento titulu dėstė bendrąjį lietuvių kalbos kursą, o po to ligi 1931 m. lapkričio 1 d. docentavo Teologijos-Filosofijos fakultete. Nuo 1930 m. gruodžio 1 d. redagavo didįjį lietuvių kalbos žodyną. 1944–52 m. buvo Lietuvos

Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto direktorius, taip pat ligi 1950 m. buvo Vilniaus u-to lietuvių kalbos katedros vedėjas ir nuo 1948 mokslinis profesorius (Vakaruose man negirdėtas titulas). Pagaliau nuo 1946 m. jis buvo išrinktas tikruoju Lietuvos Mokslų Akademijos nariu.

Visų pirma J. Balčikonis pasireiškė grynos ir taisyklingos lietuvių kalbos skaityba (lektūra), ypač įvairiais pasakų ir kitų grožinių veikalų vertimais, kurių daugumas yra pasirodę net keliais leidimais, kaip antai: M. Baluckio Aukso dievaičiai (1908), Rinktinės Andersено pasakos (1918, 1923 ir 1957), J. Verno Kelionė aplink žemę per 80 dienų (1921, 1937 ir 1947), Perro pasakos (1923), Brolių Grimmų pasakos (1925, 1926, 1937, 1938 ir 1954), V. Haufo pasakos (1921, 1938, 1949 ir 1962), Dž. Svifto Gulivero kelionės (1957), Tūkstantis ir viena naktis (1958). Čia pat priskirtini ir jo perredaguoti bei žodynėliu parūpinti M. Valančiaus raštai (Vaikų knygelė, Paaugusių žmonių knygelė, Palangos Juzė ir Antano Tretininko pasakojimai), išleisti 1931 m. Visi šie jo darbai pasižymi liaudiniu kalbos stiliumi, jos gyvumu ir įvairumu. Taisydamas mano (tiesa, ne iš prancūzų, bet iš rusų kalbos) verstas dvi Perro pasakas, jis, kiek atsimenu, žiūrėjo ne tik gramatinio taisyklingumo, bet, gal net daugiau, kalbos paprastumo, aiškumo ir vaizdingumo, tiesiog liaudiškumo. Jis man bent kelis kartus kartojo: tai mūsų žmonės aiškiau, paprasčiau, būdingiau nusakytų arba tai mūsų visuomenei būtų suprantamiau, artimiau. Šituo būdu jis man, tuomet dar gimnazistui, pirmas pravėrė akis į geresnę raštų kalbos vartoseną.

Kita sritis, kur J. Balčikoniui teko daugiau padirbėti, yra žodyninė. Didįjį lietuvių kalbos žodyną, kaip žinome, pradėjo ruošti K. Būga, bet, staiga 1924 m. miręs, jis tesuspėjo spaudai paruošti tik mažą jo dalį – platoką įvadą ir raidę A iki žodžio „anga“. Likusioji žodyno medžiaga, niekieno neliečiama, universiteto palėpėj išgulėjo ligi 1930 m. pabaigos, kada Švietimo Ministerija J. Balčikoniui pavedė suorganizuoti naują šio žodyno redakciją. Ir jis tuojau tą darbą pradėjo: sudarė redakcinį žodyno kolektyvą, redakcijos sekretoriumi pasikvietė savo buvusį mokinį kupiškėną Napalį Grigą, baigusį Panevėžio mokytojų seminariją, sutelkė gausų būrį žodžių rinkėjų iš įvairių Lietuvos vietų ir per pirmą dešimtmetį K. Būgos žodyninį palikimą (613.553 lapelius) keleriopai padidino (ligi 2 milijonų kortelių). Dėl

paties žodyno pobūdžio jis ne iš karto apsisprendė: iš pat pradžios galvojo leisti tokį, kokį K. Būga buvo pradėjęs, bet tuojau pastebėjo, kad daugybė žodžių dar buvo nesurinkta ne tik iš įvairių raštų, bet ir iš gyvosios žmonių kalbos; antra vertus, tokio žodyno, be K. Būgos, niekas kitas ir negalėjo leisti; pagaliau būginis žodynas, į kurį buvo norėta sudėti viską (žodžių istoriją, geografiją, dialektologiją, įvairias etimologijas ir kt.), buvo netikslingas nei mokslo, nei pačios praktikos sumetimais. Kiek vėliau redaktorius buvo linkęs žodyno pagrindu pasirinkti J. Jablonskio raštų kalbos vartoseną; pvz. skolinių jis norėjo dėti tik tiek, kiek jų buvo vartojama tuometinėj lietuvių rašomojoj kalboj. Man ir A. Saliui drauge su redaktorium sekmadieniais Aleksote svarstant šio žodyno santvarką, teko ne kartą įrodinėti, kad į didįjį lietuvių kalbos žodyną būtinai reikėtų kaip mūsų kalbos turtą dėti visus senesnius skolinius, išskyrus tik visai žalius barbarizmus; taip iš dalies vėliau ir buvo daroma.

Pats žodyno ruošimas ir spausdinimas dėl įvairių priežasčių užtruko gana ilgai. Pirmieji šio žodyno rankraščiai buvo nusiųsti į spaustuvę 1936 m., pirmasis tomas tebuvo baigtas spausdinti 1941 m., bet ir dabar negalėjo tuojau pasirodyti: Glavlitas nutarė jį konfiskuoti dėl įvairių „nacionalistinių“ ir antikomunistinių tendencijų, pvz. dėl buvusio prezidento A. Smetonos raštų kalbos pavyzdžių dėjimo, dėl posakių, kuriuose liaudiškai atsiliepiama apie žydus, ir t. t. Visą padėtį man išaiškinus K. Preikšui, dėl to buvo pažadėta nedaryti jokių represinių išvadų ir leista šį tomą naujai perredaguoti. Netrukus, vokiečiams užėmus Lietuvą, ši konfiskacija savaime atkrito. Antrasis tomas buvo sutelktinėmis jėgomis redaguojamas ir iš dalies jau spausdinamas, bet baigtas spausdinti tik po karo, ir pasirodė tik 1947 m., jau gerokai ištaisytas, bet iš esmės nepakeistas. Visai kitu keliu buvo pasukta nuo trečiojo tomo: dabar visa žodyno santvarka, ypač prof. B. Larino rūpesčiu, buvo pakeista tarybinės leksikografijos pavyzdžiu, būtent – visas žodynas buvo aiškinamasis: dedami tarptautiniai žodžiai, kurie dažniau sutinkami dabartinėj literatūrinėj kalboj ar šiaip tarybiniuose raštuose; iliustraciniai sakiniai daug kur pirmoj vietoj imami iš tarybinės literatūros ar spaudos, dažnai net iš Markso, Lenino ar pn. raštų vertimų; daugelio, ypač visuomeninės, religinės, politinės, filosofinės ar pasaulėžiūrinės srities žodžiai aiškinami panašiai, kaip ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“; taip pat padaryta

visa eilė ir kitokių leksikografinių atmainų. Visa tai, žinoma, buvo nepakeliui J. Balčikoniui, ir jis toliau jau nebegalėjo šio žodyno redaguoti.

Be aukščiau minėtųjų, J. Balčikonis yra atlikęs dar visą eilę kitų darbų. 1932–36 m. jis suredagavo ir penkiais stambiais tomais rūpestingai išleido J. Jablonskio raštus. 1939 m. fotografuotiniu būdu išleido 1598 m. M. Petkevičiaus katekizmą. 1957 m. pasirodė jo drauge su B. Larinu redaguota „Pirmoji lietuvių kalbos gramatika“ (1653 m. Danieliaus Kleino „Grammatica Litvanica et Compendium Litvanico-Germanicum“). Šalia kitų jis prisidėjo ir prie „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ paruošimo, nors, kaip iš šio žodyno pratarmės matyti, jam išskirtinis vaidmuo nepriskiriamas: pagal naujai sudarytas taisykles jis drauge su J. Kabelka, K. Korsaku, J. Kruopu, B. Larinu, A. Lyberiu ir K. Ulvydu turėjo perredaguoti anksčiau N. Grigo ir A. Lyberio paruoštą rankraštį, nes jame, pasirodžius J. V. Stalino „Marksizmui ir kalbos mokslo klausimams“, buvo rasta „žymių trūkumų“. Taip pat jis yra dar sudaręs Druskininkų apylinkės liaudies dainų rinkinį, kuris dar nespausdintas, ir parašęs nemaža įvairaus turinio mokslinių bei praktinių straipsnių, pvz.: Jauniaus mokslo darbai (Švietimo Darbas, 1928, nr. 3), Atsiminimai apie K. Būgą (Literatūra ir kalba, 1956, t. 1), Apie pusdalyvio ir padalyvio vartojimą (Rakstu krājums, Rīgā, 1959), Nazvanija litovskich naselennych punktov, obrazovannych ot nazvanij rek i ozer (Lingua Posnaniensis, 1959, t. 7), *Priemenė* ir sinonimai (Baltistica, 1966, nr. 2; čia jis tarp ko kito žodį *Priemenė* kildina iš *„prienemė – prienamė*) ir kt. Šiaipjau specialesnių tiriamųjų kalbotyrinių dalykų jis beveik nėra daugiau rašęs.

Drauge su J. Balčikonio mirtimi netekome vyriausio pojablonskinės kartos kalbininko, išvariusio plačią vagą bendrinės kalbos kultūroje ir didžiai nusipelniusio mūsų kalbos mokslui. Jo didelis nuopelnas mūsų bendrinei kalbai yra tas, kad jis kaip tik laiku, kada tai buvo reikalingiausia, apsčiai parūpino puikių skaitinių, iš kurių jaunuomenė ir šiaip visuomenė galėjo ir dar dabar nemaža gali pasimokyti gražios ir taisyklingos lietuvių kalbos; tos kalbos kultūros jausmą jis, įvairiose mokyklose dėstydamas, apsčiai yra įdiegęs ir savo mokiniams. Kad ir nesiimdamas specialesnių kalbotyrinių potyrių, – pirmoj vietoj jis, kaip ir jo mokytojas J. Jablonskis, yra buvęs praktikas, – jis taip pat per ilgus metus daug naudos yra padaręs ir pačiam lietuvių

kalbos mokslui. Čia svarbiausias jo nuopelnas yra leksikografinis: apsiėmęs redaguoti didįjį lietuvių kalbos žodyną, jis drauge su savo gausiais talkininkais ir pats vienas yra surinkęs labai daug vertingos žodyninės medžiagos, kelis kartus daugiau, negu K. Būgos buvo palikta. Ir šį darbą jis dirbo atsidėjęs, nuoširdžiai rūpindamasis ko daugiau sukaupti žodyninio lietuvių kalbos turto iš visų šaltinių, kurie tik jam buvo prieinami. Ir jeigu dabar šis žodynas gali būti leidžiamas tomas po tomo, – jo jau išspausdinti septyni stori tomai, o iš viso būsią bent 15 tomų, – tai šalia pradininko K. Būgos labai didelis, bene didžiausias, nuopelnas tenka J. Balčikoniui. Taip pat jis labai didelę naudą padarė ir lietuvių, ypač bendrinės, kalbos istorijai, gražiai išleisdamas J. Jablonskio raštus, išskyrus tik jo gramatikas: tuo jis įgalino mūsų kalbos istorikus nuodugniau suprasti ir įvertinti ne tik šio didžiojo mokytojo ilgametį mūsų kalbos kultūros darbą, bet ir giliau įžvelgti visą mūsų dabartinės bendrinės kalbos pradžią ir jos tolimesnę raidą. Tuo jam jau dabar yra laiduota garbinga vieta mūsų kalbos istorijoje.

Vidurkinė dr. P. Joniko sukaktis

(Aidai, 1971, nr. 3, p. 108–109)

Paprastai minimos 60 ir 70 metų sukaktys, bet šiuo atveju (redaktoriui sutikus padaryti išimtį) tenka pasirinkti vidurkinę sukaktį – 65 metų, nes pirmosios sukakties metu dr. P. Jonikas, palyginti, buvo gana mažai teprisimintas, o, kita vertus, prieš kiek laiko prieš jį, kaip Lituanistikos Instituto organizatorių ir ilgametį (15 metų) prezidentą, buvo pradėjęs pūsti savotiškas „lituanistinis“ vėjas. Man, P. Joniką pažįstant seniai, nuo 1929 m. pradžios, kai aš pradėjau dirbti universitete, ir visą laiką su juo bendradarbiaujant ir esant Lituanistikos Instituto nariu nuo pirmųjų jo įkūrimo dienų, visa tai atrodė kažkaip neįprastai. Todėl man kilo mintis nebelaukti antrosios, 70 metų, sukakties ir jį, nors trumpai, prisiminti ties jo vidurkine sukaktimi.

Dr. Petras Jonikas yra tauragiškis žemaitis, gimęs 1906 kovo 25 Antringių k., Tauragės vls. 1927 baigęs Tauragės mokytojų seminariją, stojo į LU Humanitarinių mokslų fakultetą, kur pagrindiniu dalyku studijavo lietuvių kalbotyrą. Savo universitetines studijas baigė

1934. Po to, gavęs universitetinę stipendiją, 1935–37 savo studijas toliau gilino Rygoje, Vienoje ir Karaliaučiuje. Grįžęs iš užsienio, buvo išrinktas vyresniuoju lietuvių kalbos katedros asistentu. 1942 sausio 31 apgynė savo daktaro disertaciją *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis priešaušrio ir Aušros laikais*, kuri buvo įvertinta magna cum laude. Tais pat metais jis buvo išrinktas ir docentu Kauno universitete. 1944 pasitraukė į Vokietiją. 1946–49 profesoriavo (buvo asso. prof.) Pabaltijo universitete, kur dėstė lietuvių ir kitų baltų kalbotyros dalykus. 1949 atvyko į JAV. Iš pradžių dirbo čikagiškių Naujienų redakcijoj, kur tvarkė kalbos dalykų skyrių. Nuo 1957 dirba kataloguojamąjį darbą Chicagos un-to bibliotekoj; tame pat un-te 1958 baigė bibliotekininkystės mokyklą su magistro laipsniu, o pernai pradėjo dėstyti baltų kalbotyros dalykus, bet pusiau tebedirba ir bibliotekoj.

Atskirus mokslinius darbus P. Jonikas tėra parašęs tik tris. Pirmas jo toks darbas, *Pagramančio tarmė* (1939), yra svarbus tuo, kad jame pirmą kartą moderniai aprašyta lig tol mažai žinoma autoriaus gimtinės tarmė. Antras jo darbas yra jau minėtoji daktaro disertacija: tai pirmas specialus istorinis darbas apie lietuvių bendrinės rašomosios kalbos formavimąsi antroje XIX a. pusėje. Trečias iš eilės jo darbas, jau šiame krašte pasirodęs, yra populiari *Lietuvių kalbos istorija* (1925): tai irgi yra šios rūšies pirmas darbas liet. kalba. Prie šių darbų priskirtinas ir praktinių liet. kalbos straipsnių rinkinys *Gimtojo žodžio baruose* (1952).

Daug daugiau jis yra paskelbęs mokslinių straipsnių įvairiuose žurnaluose: Švietimo Darbe, Židinyje, Gimt. Kalboje, Archivum Philologicum, Aiduose ir kt., pvz.: *Apie Aušros rašomąją kalbą* (1933), *Lietuvių bendrinės kalbos idėja priešaušrio metu* (1937), *Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas XVII a. pradžioje* (1937), *Kleino gramatikų bendrinė kalba* (1938), *Lietuvių kalbos gyvatos raida Maž. Lietuvoje* (1948), *Mūsų pavardės ir jų atsiradimas* (1954) ir kt. Iš jo straipsnių ypač paminėtini *Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema* (Židinys, 1937, nr. 12) ir *Zu litauischen Ortsnamen* (Beiträge zur Ortsnamenkunde, 1950–51, II, 1–32): pirmajame iš jų autorius, plačiau susipažinęs su čekų fonologų mokslu, pirmą kartą lietuvių kalboj pabrėžė kalbos funkcionalumą, jos tikslingumą, o antrajame specialiau aprašė liet. vietovardžių bei vanden-

vardžių ypatybes, jų atmainas ir iš dalies kilmę. Apie liet. asmenvardžius bei vietovardžius jis specialius apžvalginius straipsnius yra paskelbęs ir Liet. Enciklopedijoje.

Bet šalia mokslinio P. Jonikas ilgai yra dirbęs ir praktinį mokomąjį darbą. Visų pirma jis kelerius metus liet. kalbą yra dėstęs Lietuvos vidurinėse mokyklose ir gimnazijoj, paskiau Hanau (Vokietijoj) liet. gimnazijoj, Čikagos Aukštesniojoj lituanistinėj mokykloj ir dabar Pedagoginiame lituanistikos institute. Nuo pat pradžios ligi 1940 jis yra buvęs Lietuvių kalbos d-jos narys, 1938–40 redagavo Gimt. Kalbą Lietuvoje ir 1958–60 JAV-se, o 1950–55 buvo Liet. kalbos d-jos Čikagos skyriaus pirmininkas.

Visai skyrium tenka prisiminti P. Joniko santykį su Lituanistikos Institutu. Šis Institutas jo iniciatyva per Lietuvių profesorių d-ją buvo suorganizuotas 1951, ir jis buvo ilgamečiu jo prezidentu. Jo prezidentavimo metu, tiesa, nedaug kas buvo padaryta, bet tai buvo ne vien prezidento kaltė. Vienas iš pagrindinių Instituto tikslų buvo jo narių parašytų veikalų skelbimas, bet nei skyrių vedėjai, nei atskiri nariai nepateikė jokių darbų, nors prezidentas dėl to savo laiku ir buvo kreipęsis raštu. Tačiau visą bėdą ir toliau buvo atkakliai mėginama suversti vien prezidentui: tuo reikalu Vašingtone net buvo sušauktas tam tikras opozicinis pasitarimas, kuriame buvo reiškiamas didelis nepasitenkinimas prezidento veikla: kad jis nešaukiąs susirinkimų, nesirūpinąs Instituto organo leidimu ir t. t. Visa tai baigėsi tuo, kad P. Jonikas toliau nebekandidatavo į prezidentus, vienas kitas siūlomas kandidatas irgi atsisakė, ir todėl korespondenciniu būdu buvo išrinktas vienintelis tebuvęs kandidatas, ir tai nekažkokia dauguma. Dabar prasidėjo kaip tik nauja veikla: buvo sušaukti du Instituto susirinkimai, bet nei vienas iš jų nepasibaigė ramiai; buvo išleistos dvi *Lituanistikos Darbų* knygos, bet originalių lituanistinių darbų jose nedaugiausia terandame, o antrojoje knygoje, be įdomaus V. Gidžiūno straipsnio, lituanistinės medžiagos beveik ir nėra; naujasis prezidentas, pirmojoje knygoje visai ignoravęs ankstyvesnę Instituto veiklą ir ypač jo pirmąjį prezidentą, neįstengė sukurti ramios, darbingos nuotaikos, ilgainiui pats pradėjo nekaip jaustis ir pagaliau atsistatydino. Buvo išrinktas trečias prezidentas, kuris, atrodo, įneš daugiau sandermės ir parodys pozityvesnės veiklos; tai ypač rodo turininga ir lituanistinės medžiagos turtinga trečioji *Lituanistikos Darbų* knyga,

kurią redaguoja dr. V. Maciūnas. Tuo galime visi tik džiaugtis, bet užkulisinė grupuotės veikla P. Jonikui ilgam paliks neišdylančio kartėlio, kurį jis Kultūros Kongreso Lituanistikos sekcijos posėdyje 1962 gana jautriai išdėstė.

Baigdamas dar noriu pastebėti, kad P. Jonikas kaip lituanistas yra nuoširdus ir atsidėjęs mokslo darbininkas. Man pačiam su juo yra tekę bendradarbiauti gana ilgai, nuo 1929 m. pradžios ligi pastarųjų laikų. Savo galvotumu ir aktyviu domėjimusi kalbos mokslo dalykais jis dėstytojų dėmesį yra atkreipęs jau studentaudamas, ypač lietuvių kalbos seminaruose. Kai baigė savo studijas, nebuvo jokios abejonės, kad jis turi pasilikti universitete, ir tam tikslui jam buvo paskirta stipendija toliau specializuotis užsieny. Sugrįžęs į universitetą, jis dėstė atskirus kursus ir tuo pat metu ruošė savo doktoratą, kurį jis sėkmingai apgynė 1942, bet kurio jis lig šiol negalėjo išvysti išspausdinto. Toliau man teko artimai bendradarbiauti su P. Joniku Lietuvių kalbos d-jos valdyboje ir Gimt. Kalbos redakcijoje, tiek Lietuvoje, tiek šiame krašte. Pastaruoju laiku jis man labai daug yra padėjęs, ruošiant paskutinę kalbotyrinę studiją; be jo pagalbos aš nebūčiau galėjęs to darbo ir baigti.

Bendrinė ir literatūrinė kalba

(Draugas, 1971 08 28, nr. 202(35))

Lietuvių bendrinės kalbos pavadinimas yra nesenas, mano pradėtas vartoti 1927 m. **Švietimo Darbe**, kur aš jį kaip terminą šiaip apibūdinau: „Bendrinė kalba bus ta, kuri visoj etnografinėj Lietuvoj pripažįstama, vartojama arba bent stengiamasi vartoti kaip visuotinė bendraujama priemonė; **rašomoji** kalba, bendrinės kalbos rūšis, bus ta, kuri daugiau raštuose vartojama, o **šnekamoji**, taip pat bendrinės kalbos rūšis, ta, kuriąja mes šnekam, vaidinam, pasakojam... visiems suprantamai, įmanomai, vaizdžiai, vieningai“ (Nr. 4, p. 341). Čia būdvardis bendrinis yra rūšinės reikšmės; plg. **bendrinė** (dviem kaimams priklausanti arba iš vieno piaunama) pieva ir kt. Šis terminas greitai įsigalėjo; ypač juo buvo patenkintas J. Jablonskis, ir vieną kitą kartą jis yra jį savo straipsniuose pavartojęs. **Gimtoji Kalba** buvo laikoma **bendrinės kalbos** laikraščiu.

Anksčiau vartotoji **rašomoji kalba**, kaip jau pats pavadinimas sako, yra ta kalba, kuria rašomi raštai, kuri yra įsigalėjusi raštų kalboje, bet tuo dar aiškiai nepasakoma, kad ji visoj Lietuvoj vartojama kaip visuotinė bendravimo, susižinojimo priemonė, yra bendra visai ją vartojančiai visuomenei. Antra vertus, rašomoji kalba apima tik vieną bendrinės kalbos aspektą, o bendrinės šnekamosios kalbos, kuria J. Jablonskis nedaugiausia tesirūpino, visai nepabrėžia; pvz. kažkaip keistokai atrodytų **rašomosios kalbos tartis, fonetika** ir kt.

Dabartinėj Lietuvoj **bendrinės** kalbos vietoj vartojama **literatūrinė** kalba, kuri **Mažojoj liet. tarybinėj enciklopedijoj** šiaip apibūdinama: „Literatūrinė kalba – daugiau ar mažiau apdorota, sunorminta liaudies kalba, vartojama kurios nors tautos bendravimo, kultūros bei civilizacijos reikalam. „Lietuvoj leidžiamame **Kalbos Kultūros** žurnale vartojamoji **literatūrinė kalba** savo reikšme yra visai tolygi prieškarinei **bendrinei kalbai:** jos irgi skiriamos dvi rūšys – rašomoji ir šnekamoji kalba. Bet iš tikrųjų **literatūrinė kalba,** kaip rodo jos pavadinimas, savo tiesiogine reikšme yra literatūros, literatūrinių raštų kalba, kuri savo pobūdžiu skiriasi nuo **bendrinės kalbos:** bendrinė kalba, kaip jau minėta, yra visuotinė visos tautos, viso krašto ne tik tarpusavinio susižinojimo, bet drauge ir kultūros bei civilizacijos kalba, o literatūrinė (literatūros) kalba pirmoj vietoj yra vaizduojamoji, ekspresyvinė, individualinė kalba, ir todėl jai nėra būdingas bendrumas, visuotinumas, kuris sudaro pagrindinę bendrinės kalbos ypatybę. Geras rašytojas literatūrinės kalbos įvairovę kūrybiškai suderina su bendrinės kalbos vienove, ir tuo būdu jo raštai pasidaro dar įmanomesni platesnei visuomenei.

Šitaip suprantamos bendrinės kalbos reikalą vienas kitas gyvai juto Lietuvoj pokariniu metu ir sporadiškai vienur kitur ją pavartodavo, bet šiaip – jau, ypač nuo 1950 m., beveik visuotinai buvo laikomasi **literatūrinės kalbos**. Tačiau pastaruoju laiku šios, bendrinės, kalbos klausimas pradedamas ir čia daugiau aikštėn kelti. Štai A. Pirockinas savo straipsny „Literatūrinės kalbos terminas ir jo analogai" (**Kalbos Kultūra**, 1970, 19, 25–32) šalia literatūrinės svarsto ir bendrinės kalbos klausimą. „Kada vartojame **bendrinės kalbos** terminą, – rašo jis, – pripažįstame, kad tam tikromis sąlygomis susiformuoja kalba, kuri iškyla viršum tarmių kaip bendravimo priemonė ir darosi bendra visai ją vartojančiai visuomenei."

O **literatūrinės kalbos** terminas, kaip jis toliau pastebi, esąs per siauras – literatūra nesanti vienintelė normuojamosios kalbos sfera. Kitu atžvilgiu tas pats terminas esąs perdaug platus – „ne visos literatūrą turinčios kalbos yra bendrinės; be to, literatūros kalboj vartojama tarminių, žargoninių elementų." Pagaliau, **literatūrinės kalbos** terminas „iš esmės apima visą kalbą, užfiksuotą literatūroje, todėl, norint išreikšti vienos tarmės pagrindu susiformavusią nacijos kalbą, reikėjo griebtis dar vieno pažyminio; tokiu būdu susidarė jau trijų žodžių terminas – **nacionalinė literatūrinė kalba.**"

Šitie **literatūrinės kalbos** termino trūkumai pastaruoju metu ir paskatinę atgaivinti **bendrinės k. terminą** – jis vėl rodosi kalbininkų straipsniuose. Ir savo straipsnį jis šiaip baigia: „Lietuvių **literatūrinės kalbos** termino ir jo analogų istorija turi apie šimtą metų. Per tą laiką buvo net 16 terminų, išreiškiančių **literatūrinės kalbos** savoką. Ilgiausiai buvo vartojamas **rašomosios kalbos** terminas, o tiksliausiu reikėtų laikyti **bendrinės kalbos** terminą." Pati žurnalo redakcija šį pastarąjį teiginį dar laiko diskusiniu.

Bet A. Piročkino patariamuoju keliu jau nesvyruodama eina Mūsų Kalba, Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Lietuvių kalbos sekcijos leidžiamas sąsiuvinis. Pvz. šio lietuvių kalbos praktinio laikraštuko ats. redaktorius Aldonas Pupkis 1971 m. Nr. 2 rašo: „Grožinės literatūros kalba užima ypatingą vietą bendrinės kalbos sistemoje. Dažnai sakoma, kad ji – tobuliausia bendrinės kalbos išraiška, labai smarkiai veikianti ir pačią bendrinės kalbos raidą. Tačiau su bendrine kalba tapatinti grožinės literatūros kalbą nederėtų. Grožinė kalba turi suformavusi savo stilių; imdama ką iš kitų stilių, savaip transformuoja ir įprasmina esmingiausias tų stilių ypatybes. Todėl grožinė kalba šiuo požiūriu yra siauresnė už bendrinę kalbą.

Iš kitos pusės, grožinėje kalboje esama nemaža elementų, kurie bendrinės kalbos požiūru yra nenorminiai: archaizmų, dialektizmų, vertinių ir pan." Ir toliau jis dar pastebi: „Galima sakyti, kad meninio žodžio specifika yra jo meninis tikslingumas. Kas grožiniame kūrinyje meniškai tikslinga, tas ir taisyklinga, nors bendrinės kalbos požiūriu tai ir būtų kalbos normų nepaisymas." Tai visai teisingas galvojimas; Lietuvių kalbos draugija jau 1936 m. savo gairėse yra pareiškusi, kad literatūrinei (literatūros) kalbai turi būti taikomas ne

vien bendrinės kalbos taisyklingumo, bet ir individualinės kūrybos reikalavimas.

Pats **bendrinės kalbos** terminas iš dalies atitinka vok. **Gemeinsprache** arba ang. **standar language.** Dabar Lietuvoj – **bendrinės kalbos** vietoj vartojamoji **literatūrinė kalba** veikiausiai yra versta iš rus. **literaturnyj jazyk**, kuris savo reikšme apima vok. **Schriftsprache** ir **Gemeinsprache**. Ar ten ilgainiui **bendrinė kalba** galės pakeisti **literatūrinę kalbą**, tuo tarpu sunku pasakyti. A. Piročkinas mano, kad šis terminas esąs jau labai įsigalėjęs, ir jis labai plačiai vartojamas kitose kalbose – „tai du reikšmingi faktoriai, kurie gali kelti abejonių, ar tikslinga jo atsisakyti". Man rodos, tikslingiau vartoti tokį terminą, kuris tiksliau išreiškia reikiamą sąvoką ir geriau nusako tos sąvokos raidą lietuvių kalboje.

Lietuvių kalbos stilistika

(Draugas, 1971 11 20, nr. 273(47))

Juozas Pikčilingis, jaunosios kartos kalbininkas lituanistas, yra pasiryžęs parašyti išsamią trijų dalių lingvistinę *Lietuvių kalbos stilistiką*, vadoveliu numatytą aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros bei žurnalistikos specialybėms. Pirmojoje, šiemet išspausdintoje, jos dalyje šalia įvado nagrinėjami bendrieji stilingos kalbos reikalavimai ir funkciniai kalbos stiliai, o antroji dalis bus skiriama leksinei ir trečioji – gramatinei lietuvių kalbos stilistikai.

Lingvistinė stilistika, autoriaus nuomone, savotiškai pratęsia ir įprasmina dabartinės kalbos kursą: ji žiūri, kad kalba būtų ne tik taisyklinga, bet ir stilinga. Jai rūpi ne vieno ar kito autoriaus stiliaus savitumas, bet bendra kalbos stiliaus kultūra. Ji nesitenkina nei viena emocine-ekspresine kalbos puse, nei atskirų individų stiliais, nes emocingumas ir individualumas, kad ir labai svarbios stiliaus problemos, neapima jo visumos – nuošaly palieka nemaža svarbių kalbos vartojimo sferų, pvz. mokslinę literatūrą, laikraščių informaciją ir kt.

Laikydamas stilistikos uždaviniu mokyti gero stiliaus, autorius visų pirma svarsto, kokios yra stiliaus ypatybės, kaip jos reiškiasi kalboje ir kokių reikalavimų reikia laikytis, kad kalba būtų stilinga.

Gero stiliaus ypatybių jis randa dešimt: aiškumą, tikslumą, paprastumą, grynumą, glaustumą, gyvumą, įtaigumą, vaizdingumą, skambumą ir turtingumą. Iš jų čia keliais žodžiais paminėsime tik vieną kitą.

Pirmosios dvi ypatybės, aiškumas ir tikslumas, kaip ir taisyklingumas, yra privalomas visiems, visur ir visada; jų negali nepaisyti net ir tas, kam pirmiausia rūpi meniškumas, estetinė vertė. Grynumas reikalauja, kad be reikalo nebūtų vartojamos svetimybės, barbarizmai ir žargonybės (pvz. *abzacas, guzikas, kalnierius, kūzavas, liukra* ir kt.), ypačiai tokios, kurioms turime visai gerų, tinkamų lietuviškų pakaitų; bet šios rūšies svetimieji žodžiai gali būti toleruojami grožinėje literatūroje, kai jie turi kokią nors idėjinę meninę paskirtį. Kalbos gyvumas yra juo didesnis, juo artimesnis šnekamajai kalbai; nuo to šaltinio nutolstant, ilgainiui kalboje randas dirbtinų, negyvų žodžių ar posakių, kurie didžiai sunkina stilių. Vaizdingumas ypač reiškiasi literatūros meno kūriniuose: čia žodis, eidamas meniško tikrovės atspindžio priemone, vienaip ar kitaip yra vaizdingas. Kalbos turtingumas būdingas lietuvių kalbai: čia vienam ir tam pačiam daiktui bei veiksmui ir jų ypatybėms žymėti dažnai yra ne vienas, o keli ir net keliolika žodžių, iš kurių rašytojas visados gali pasirinkti tikslesnį, vaizdingesnį, skambesnį ir kt., bet dabar daug kas tos sinonimikos jau nebežino, ir todėl dažnai tenkinasi vienu žodžiu, kur turėtų vartoti kelis įvairius žodžius.

Paskutiniame skyriuje autorius nagrinėja funkcinius kalbos stilius, ir pagal žodžio vartojimo sritį bei atliekamą funkciją kalboje jis skiria jų penkis: meninį beletristinį, publicistinį, mokslinį, oficialųjį dalykinį ir kasdieninį buitinį stilių. Meninio beletristinio, prozos ir poezijos, stiliaus sritis yra grožinė literatūra; jo ryškiausias požymis – vaizdingumas. Publicistinis stilius apima literatūrą visuomeniniais, politiniais ir kitais aktualiaisiais gyvenamojo meto klausimais. Čia autorius stengiasi paveikti skaitytoją tiek logine argumentacija, tiek emocinės išraiškos priemonėmis. Mokslinį stilių daugiausia žymi abstraktumas, tikslumas, logiškumas. Oficialusis dalykinis stilius būdingas įstaiginei, kanceliarinei raštų kalbai: čia frazės yra sausos, nuasmenintos, be jokio originalumo; kalba komunikacinė, schematiška, perdėm „dirbtinė“, be vaizdų, emocijų, kokių nors stilistinių puošmenų. Kasdieniniam buitiniam, arba šnekamosios kalbos stiliui būdingas ekspresyvumas, vaizdingumas.

Stilistas kalbos faktus dažnai traktuoja kitaip, negu gramatikas arba leksikologas. Kas gramatiškai netaisyklinga, stilistiškai gali būti pateisinama. „Rašytojas savo žinioje turi visus nacionalinės kalbos stilius, – rašo autorius, – jis ima šnekamosios kalbos žodžius, konstrukcijas, tarmybes, kuria naujadarus, vartoja barbarizmus, žargonybes ir kt. Užtat kartais sakoma: stilius – įvairiopas įprastinių kalbos normų laužymas“ (29 psl.). Bet tai daroma tada, kai toks „laužymas“ yra idėjiškai ir meniškai pagrįstas, kaip reikiant motyvuotas. Šiaipjau rašytojui kalbos taisyklingumas buvo ir pasilieka pirmoji gero stiliaus sąlyga... „Rašytojui kalbinė tradicija, tariant, gramatika, – rašo B. Sruoga 1937 m. *Gimt. Kalboje* (107 psl.), – yra pirminė būtiniausia premisa, nes tiktai ji naujai sukurtą vertybę daro visiems savą, – gyvą, suprantamą, atjaučiamą“.

J. Pikčilingis, pirmoj vietoj rūpindamasis stilingos kalbos dalykais, stilistinėmis išraiškos priemonių galimybėmis ir jų realizavimo būdais, tuo pat metu neišleidžia iš akių ir bendrinės kalbos vartosenos reikalavimų, jos taisyklingumo, ir todėl jis taiso daugybę įvairių stilių kalbos trūkumų. Jo taisymai, apskritai imant, yra gana vykę, atsargūs, daug kur nesiskiria nuo J. Jablonskio ir kitų kalbininkų taisymų, pvz.: mėginome klausimą *rišti* (= spręsti); *prie geriausių norų* (= kad ir kažinkaip norėdamas, kad ir geriausių norų turėdamas) negaliu; jie *nededa pastangų* (= nesistengia); jis buvo *didelio susijaudinimo būklėje* (= jis labai jaudinosi); *studentams skrodžiant lavonus, jie* kartais *neištveria ir pabėga* (= skrosdami lavonus, studentai kartais neištveria...); jūs paliekate neužgesintą laužą, *sukeldami* gaisro pavojų (= palikdami neužgesintą laužą, jūs sukeliate gaisro pavojų); žmogaus prigimtis *slepia* prieštaravimą (= žmogaus prigimtyje slypi prieštaravimas); draugovininkai *veda griežtą kovą* (= griežtai kovoja) su viešosios nuomonės pažeidėjais; radioaktyvieji izotopai *randa vis didesnį pritaikymą* (= vis plačiau taikomi); priepuolio *gydymas vykdomas* (= priepuolis gydomas) adrenalinu; Stasė pirmoji *užbaigusi melžimą* (= pirmoji baigusi melžti), šoko prie Merkio indų plauti; mokyklose turi būti vandens *atsigėrimui* (= atsigerti); *ryšium su sniego apledėjimu* (= sniegui apledėjus), „balto bado“ pavojus dar didesnis; *vietoj eiti į kolūkį* (= užuot ėjusi į kolūkį), ji prisisuko pas kleboną į šeimininkes, ir t. t.

Apskritai imant, šis J. Pikčilingio darbas, pirmas toks lietuvių kal-

ba, parašytas gerai pasiruošus įžvalgiai ir numaningai, yra didžiai vertingas lietuvių kalbos kultūros indėlis. Iš jo galės nemaža pasimokyti geros, stilingos kalbos visi: literatai, mokslo žmonės, publicistai, laikraštininkai ir kt.; jis lygiai bus naudingas tenykščiams, tiek užsieniečiams lietuviams.

Logika ir kalbiniai prietarai

(Draugas, 1973 02 10, nr. 35(6))

L. Dambriūnas jau nuo seniau yra linkęs rungtis su kalbininkais, kurie dėl kai kurių dalykų nesutinka su jo svarstymais, bet paskutiniuoju laiku jis tas rungtynes gana neįprastai suįmantrino. Visų pirma jis pasišovė kalbėti visuomenės vardu: sakosi stojęs jos pusėje dėl to, kad „kaltinamasis neturi gynėjo", o ką nors teisti ar smerkti be gynėjo esą neteisinga (unfair). Pačią kalbą kurią ne vieni kalbininkai, bet visi, visa visuomenė; vox populi, vox Dei. Jo paskelbtasis motto yra: Language is what people speak, not what someone thinks ought to speak. Vadinas, pagal tai kalbininkai turi tik konstatuoti, kaip žmonės kalba, bet nieko nepasakyti, kaip kas bendrinėje kalboje turėtų būti taisyklingiau vartojama. Tačiau mūsų bendrinės kalbos istorija aiškiai rodo, kad visų pirma be J. Jablonskio ir kitų kalbininkų rūpesčių ji vargiai būtų tokia, kokią ją dabar turime, nes jai kultivuoti iš pradžios neparodė reikiamos iniciatyvos nei platesnė visuomenė, nei rašytojai ar kas kitas.

Toliau L. Dambriūnas teigia, kad patys kalbininkai dažnai esą subjektyvūs, per siaurai supranta taisyklingumą, darą klaidų, kaip reikiant nepagrindžią savo teigimų, nelogiškai galvoją ir daugiau esą senovininkai (senumo mėgėjai), ne naujovininkai (faktinės padėties šalininkai), prie kurių, atrodo, jis ir pats save priskiria. Net J. Jablonskis, didžiausias mūsų kalbininkas praktikas, irgi klydęs, ir tą savo sprendimą jis mėgina paremti A. Piročkino knygele *Jono Jablonskio leksiniai taisymai* (1970). Ką čia jau bekalbėti apie vėlesnius kalbininkus: ir jie bendrinei kalbai nepripažįstą būdvardinių prieveiksmių su *-iniai*; neteisingai tvirtiną *tikėti į ką* esant paskolintą; dar niekas neįrodęs *dvasininką* esant geresnį už *dvasiškį* (*dvasininkas*, kaip jau tvirtino ir prel. A. Dambrauskas-Jakštas, tegalįs tikti tik spiritizmo ter-

minologijai!); maldos žodžių grupė *ant žemės* esanti savas, ne skolintinis padaras, ir ji dabar beturinti būti vartojama; *pildyti* „atlikti, vykdyti, tesėti, laikyti, vaidinti“ galįs būti ne kas kita kaip tarptautinė bendrybė, ir t. t. Dėl visa to patartina pasiskaityti jo straipsnį *Visuomenės kova su kalbininkais* (Draugas, 1972, Nr. 130).

Dėl šios rūšies L. Dambriūno galvojimo aš iš dalies mėginau pasisakyti savo straipsnyje *Kalbininkai ir visuomenė* (Draugas, 1972, nr. 183 ir 189). Paskutiniame savo priešmirtiniame straipsnyje *Ir vis dėlto ne taip* (Aidai, 1972, VIII, 371–376) A. Salys gana taikliai ir vykusiai jam atsakė dėl tuose pačiuose Aiduose (1972, IV, 195–199) jo paskelbto straipsnio *Dar dėl poterių kalbos*. Čia jis, A. Salys, pasisakė ne tik dėl *ant žemės*, bet ir dėl *tikėti į Dievą*, dėl J. Jablonskio kalbinių prasikaltimų, dėl jo peršamo struktūrinio metodo praktiniam reikalui, kurį L. Dambriūnas mėgino panaudoti kaip moderniausią mokslo dalyką, ir kt. Mano ir A. Salio nuomonės čia visai sutinka. Dėl A. Piročkino knygelės *J. Jablonskio leksiniai taisymai*, kuria L. Dambriūnas naudojasi savo polemikoje, ir aš netrukus pasisakysiu Aiduose. Todėl čia plačiau ir nebesigilinsiu į tai, kas A. Salio svarstyta.

Bet tai dar ne galas: L. Dambriūnas 1972 m. Draugo nr. 295 dar rašo apie *Prietarus kalbos gramatikoje*. Čia jis jau nebekalba nei apie *ant žemės* vietoje *žemėje*, nei apie *tikėti į Dievą*, nei apie *pildyti* „vykdyti“, nei apie *dvasininką*, nei apie *arą*, bet tik iš įpratimo užkliūva už būdvardinių prieveiksnių su *-iniai*, ir čia savotiškai kombinuodamas, jis mano ankstyvesniame straipsnyje pasigenda faktų, logikos, ir jame net randa prieštaros. Dėl faktų aš galiu tik tiek pasakyti: jų turiu, kiek reikia man apie ką spręsti, o iš Draugo ir kitų šaltinių gerai žinau, kada kas pavartoja *-iniai*. Taigi iš čia, nesileisdamas į platesnes diskusijas, pasitenkinsiu tik bendrais bruožais. Mūsų gyvoje žmonių kalboje ir geresniuose raštuose, – aš jau iš anksto žinau, kad L. Dambriūnas pasakys tai esant seną pasaką – priesagos *-inis* būdvardžiai daugiausia tėra priklausomybiniai santykiniai ir iš jų paprastai nelinkstama sudarinėti prieveiksmių su *-iniai*, pvz. *akmeniniai, stikliniai* ir kt. Šios rūšies negausūs prieveiksmiai tėra sudaryti iš būdvardžių su *-inis*, kuriais, be to, dar žymima ir kokybė, pvz. *begalinis* „be galo, neribotas“ ir priev. *begaliniai* „be galo, labai, neribotai“, *paviršutinis* „paviršiuje esąs, paviršinis; negilus, lėkštas, pa-

viršutiniškas“ ir *paviršutiniai* „paviršutiniškai“, *vidutinis*, „turintis kokių ypatybių nei daug, nei maža, vidutiniškas“ ir *vidutiniai* „vidutiniškai“ ir kt. Kai kurie laikraštininkai, publicistai ir kt., reikšmėmis nebeskirdami būdvardžių su *-inis* ir *-iškas* (pvz. *karinis* ir *kariškas, kiaulinis* ir *kiauliškas, mokslinis* ir *moksliškas* ir kt.), kartais *-iniai* jau ima vartoti ir vietoj *-iškai*, pvz. *dvasiniai* pavargęs, *juridiniai nepamatuotas* ir kt.; plg. dar *Liet. kalbos gramatika* (Vilnius, 1971, II, 509). Bet tai nėra visuotinis polinkis, visuotinė bendrinės kalbos norma, kuri visiems būtų artima, įtikinama, reikšminga. Apskritai imant, būdvardinės priesagos *-inis* ir *-iškas* bendrinėje kalboje dar aiškiai skiriamos ar manoma, kad jos skirtinos; pvz. jis rašo *stilistiškai* (ne stilistiniai), viską gerai pagrindžia *moksliškai* (ne moksliniai), galvoja *logiškai* (ne loginiai) ir tt. Tai bendrinei kalbai ne tik būdinga, bet ir praktiškai naudinga bei tikslinga. Antra vertus, imant vis daugiau vartoti *-iniai* vietoj *-iškai*, neatsižvelgiant į atitinkamų būdvardžių reikšmės skirtumą, pati kalba, tariant stilistiškai, gerokai niveliuojama, blankinama, kiti pasakytų – susinama. Bet šitokios palaidos vartosenos ne tik nepripažino mūsų didieji kalbininkai (K. Būga, J. Jablonskis, J. Balčikonis...), bet jos neteikia ir daugumas tiek užsieniečių, tiek dabartinių Lietuvos kalbininkų. Štai neseniai pasirodžiusioje gerai paruoštoje kolektyvinėje *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* antrojoje laidoje (Vilnius, 1972), išskyrus vieną kitą pavyzdį (pvz. *begaliniai, vidutiniai* ir kt.), paprastai šalia būdvardžių su *-inis* nerandame priveiksmių su *-iniai*; pvz. šalia *dvasinis, esminis, finansinis, fizinis, kūninis, masinis, molinis, protinis, tautinis* nerašoma *dvasiniai, esminiai, finansiniai, fizinis, kūninis, masinis, molinis, protiniai, tautiniai* ir kt., bet šalia to randame: *fiziškai* stiprus, *kūniškai* pavargęs, *protiškai* atsilikęs ir kt. Šalia *atmintinis* „iš atminties sakomas“, *atsitiktinis, dalinis, kraštutinis, pagrindinis, paskutinis, paviršutinis, visuotinis* vartojama *atmintinai, atsitiktinai, dalinai* „iš dalies“, *kraštutinai* „kraštutiniškai“, *pagrindinai* „iš esmės“, *paskutinai* „galutinai“, *paviršutinai* „paviršutiniškai“, ne *atmintiniai, atsitiktiniai, kraštutiniai* ir kt.

Savo laiku (Gimt. Kalboje, 1971, IV, 49–52) L. Dambriūnas net buvo sugalvojęs, kad *-iniai* gali reikšti „arba ypatybę, arba atžvilgį, kuriuo ypatybė vertinama“, ir todėl, sako, priev. *tautiniai* reikėtų skirti nuo *tautiškai* ir kt. Dar daugiau: tuo pagrindu jis toliau net formaliai

logiškai reikalaute reikalavo, kad šalia *tautinis* tebūtų sakoma *tautiniai*, o šalia *tautiškas – tautiškai*, taip pat šalia *paviršutinis, visuotinis* tik *paviršutiniai, visuotiniai*, ne *paviršutinai, visuotinai*. Bet aš savo knygelėje *Ankstyvesnė ir dabartinė lietuvių bendrinės kalbos vartosena* (1971, 38 t.) esu nurodęs, kad tokios dirbtinės, tariamai logiškos vartosenos mūsų kalba, net bendrinė, dažnai visai nepažįsta, ji eina savu, kalbiniu, keliu. Ir tokio dirbtinio logiškumo mes nerandame geresniuose mūsų kalbos šaltiniuose, pvz. A. Senno bei A. Salio *Lietuvių rašomosios kalbos žodyne* (nuo raidės *P* vidurio), nei minėtoje DLKŽ antrojoje laidoje ir kt. Tai, galima sakyti, tėra tik vieno L. Dambriūno faktais rimčiau nepagrįsta galvosena. Kad vienas kitas (žurnalistas, publicistas ir kt.) kartais pavartoja prieveiksmius su *-iniai* (*esminiai, gramatiniai*, ir kt.), gerai žinome, bet tai, kaip minėjau, dar nerodo visuotinės, žmonių šnekamosios ir bendrinės kalbos, polinkio, ir to dar neužtenka bendrinės kalbos normoms nustatyti, kaip kad L. Dambriūnas pageidauja; dabartiniai Lietuvos kalbininkai irgi galvoja visai priešingai.

Visai panašus dalykas yra ir *ant žemės*: to kaip reikiant moksliškai istoriškai neištyręs, L. Dambriūnas prisispyręs tvirtina, kad tai esąs savas, dabar tinkamiausias darinys, ir jo vartoseną nusprendžia gana lengvai: kaip kad sakoma *stale* (stalo viduje) šalia *ant stalo* (stalo paviršiuje), taip nuosekliai, sako, reikia vartoti ir *žemėje* (žemės viduje) šalia *ant žemės* (žemės paviršiuje). Bet, šitaip galvodamas jis pamiršta arba sąmoningai nutyli, kad *žemė* nėra visai tas pat, kas stalas, ir todėl tiek mūsų senųjų raštų, tiek dabartinėje kalboje vietininkas *žemėje* dažnai suprantamas ne kaip „žemės viduje“, panašiai kaip *stale*, bet kaip „žemės paviršiuje, žemės plokštumoje, žemės erdvėje ar pn.“, ir todėl jis iš dalies ne tik senovinių ir vėlesnių raštų, bet gana plačiai vartojamas ir dabartinėje žmonių kalboje; tai jau nurodyta J. Jablonskio ir kitų kalbininkų. Taigi L. Dambriūno mėginimas žūtbūt apginti *ant žemės* vietoj *žemėje* neva moderniu struktūriniu būdu kaip reikiant neįtikina ne tik kalbininkų, – tai tinkamai yra paaiškinęs A. Salys savo minėtame straipsnyje, – bet ir pačių dvasininkų; pvz. Lietuvoje išleistame *Apeigyne* bei *Liturginiame maldyne* ir šiame krašte pasirodžiusiame *Mažajame Romos mišiole* rašoma: *kaip danguje, taip ir žemėje, teikėsi turėti žemėje namą, tegu jį Viešpats laimina žemėje* ir tt.

Savo tariamu logiškumu L. Dambriūnas iš dalies primena prel. A. Dambrauską-Jakštą, kuris pvz. buvo užsipuolęs J. Jablonskį dėl prieveiksmio *nieku būdu* „nelogiškumo“: jis tvirtino, kad šalia įnag. *nieku būdu* turėtų būti ir vard. **niekas būdas*, o jei to nėra, tai ir šis prieveiksmis esąs netikęs. Vėliau K. Būga įrodė, kad priev. *nieku būdu* yra visai taisyklingas, jau nuo seniau vartojamas, ir tuo būdu J. Jablonskis buvo pateisintas.

Pagaliau L. Dambriūnas cituoja iš vieno Lietuvoje išleisto žodyno prietaro apibrėžimą, ir jį paskui taiko kalbininkams, kurie nesutinka su jo galvojimu. Tam reikalui aš galiu dar pacituoti anglišką šio žodžio supratimą: Superstition is a belief founded on irrational feelings especially of fear, and marked by a trust in or reverence foi charms, omens, signs the supernatural, etc.; any unreasonable belief or impression. Aš nepažįstu nei vieno rimtesnio kalbininko, kuris tikėtų tokiais prietarais arba bent jais vadovautųsi savo kalbiniame darbe. Priešingai, pagal L. Dambriūno cituotąjį apibrėžimą (prietaras yra „neteisinga, niekuo nepagrįsta, tapusi įprastine pažiūra į ką nors“), apsukus lazdą kitu galu, galėtų kai kam atrodyti, kad jis pats iš dalies serga „loginiais“ kalbos prietarais, ieškodamas jų ten, kur jų visai nėra. Pvz. savo 1953 m. Aiduose paskelbtame straipsnyje *Kunigas ir dvasininkas* (V, 215–223) aš, remdamasis įvairiais gausiais duomenimis, esu įrodinėjęs, kad *dvasininkas* tiek darybos, tiek reikšmės atžvilgiu yra visai gerai sudarytas, panašiai kaip *karininkas, menininkas* ir kt., ir todėl gali būti pateisinamas šalia *dvasiškio*, bet jis, visa tai nutylėdamas, vis dėlto tvirtina, kad lig šiol dar niekas neįrodęs, kad *dvasininkas* esąs tikrai geras žodis arba bent geresnis už *dvasiškį*, ir todėl jis toliau *dvasininku* tenorėtų jakštiškai vadinti tik spiritistą. Taip pat pagal anglų, prancūzų *nation* jis norėtų ir Jungtines *Tautas* (United Nations) vadinti *Jungtinėmis Valstybėmis* (žr. Gimt. Kalba, 1966, II, 20). Lig šio *nation* mūsų tebuvo verčiama *tauta*, nors dabar *tautą* Lietuvoje savotiškai mėginama skirti nuo *nacijos*. Anglų *nation* visų pirma yra „the people under one government“, o *state* – „an independent nation“. Bet pvz. rytinė Vokietija, kuri iš tikrųjų priklauso nuo Maskvos, dabar, rodos, bus priimta į Jungtines Tautas, tačiau dėl to ji, kaip ir Gudija ar Ukraina, nepasidarys visiškai nepriklausoma.

Apskritai imant, L. Dambriūno kalbininkų atakavimai nieko lig šiol nėra pozityviai išsprendę, ir tik be reikalo klaidina tą pačią visuomenę, kurią jis pastaruoju laiku taip atkakliai ėmė ginti; juo labiau jis tuo neįtikina ir daugumos kalbininkų.

Kai kurie žodžių darybos ir žodyno dalykai

(1974 m. ?)

1. Atskirų garsų vartosena

a) *a* ir *e*

Daiktavardžiai, sudaryti šalia veiksmažodžių su šakniniu *e*, dažnai savo šaknyje turi *a*, pvz.: *kreikti – kraikas, smeigti – smaigas, merkti – marka, skelti – skala*, taip pat *šerti – pašaras, reikšti – išraiška, steigti – įstaiga, žengti – pažanga*. Bet pasitaiko žodžių, kur tos rūšies balsių kaitos nebėra, pvz.: *niežėti – niežas, stiebti – stiebas, giežti – pagieža* ir kt. Bendrinėje kalboje su šaknimi *a* pirmiausia rašome tuos žodžius, kurie gyvojoje kalboje su tuo balsiu plačiau pažįstami, ir vengiame tų, kurie gyvojoje kalboje su šakniniu *e* visai siaurai tevartojami, pvz.: *bradas, dvasas, mazgas, naras, stambas, žaibas, danga, dangovė, apvaizda, pašalpa, pažaida*, nors šnekamojoje kalboje retkarčiais pasakoma ir *dvesas, mezgas, stembas, žiebas, pašelpa, pagelba* ir kt.

b) *i, u ir y, ū; e, a ir ė, o*

Veiksmažodinių šaknų balsiai *i* ir *u* atitinkamuose išvestiniuose daiktavardžiuose dažnai yra pailginami, pvz.: *gimti – gymis, kilti – iškyla, pokylis, migti – įmygis, mišti – sąmyšis, skristi – sąskrydis, spirti – spyrys, sąspyris, tikti – nuotykis, santykis, tvinti – potvynis; bruzti – sambrūzdis, dubti – dūburys, justi – sąjūdis, sukti – sūkis, galvosūkis, posūkis* ir kt.

Tuo pat būdu kartais *e, a* pailginami į *ė, o*, pvz.: *degti – dėgis, kepti – kėpis, temti – prietėmis* (bet *prietema, sutema*), *vežti – vėžė, provėža*, taip pat *geras – gėris, retas – rėtis, mažas – možis, skanus – skonis* ir kt.

c) *e* ir *a* žodžio pradžioje

Bendrinėje kalboje žodžio pradžioje rašytinas *e-* tarminio *a-* vietoj šiais atvejais: *eglė, eiklus, eikvoti, eilė, eižėti, eketė, eldija, elnias, epušė, erelis, erkė, eršketas, eršketis, eržilas, ežeras, ežia, ežys* (ne *aiklus, aik-*

voti, arelis...). Bet rašytina: *akėčios, akėti, akmuo, alkas, alksnis, alkūnė, ašis*. Kartais tos pat šaknies žodžiai su *a* ir *e* turi įvairias reikšmes, pvz.: *áibė* „daugybė“ ir *éibė* „žala, skriauda“.

d) *Jungiamieji balsiai*

Sudėtiniams žodžiams jungti vartojami balsiai *a, o, ė, i, y, u, ū*, pvz.: *aukštakalnis, karklažvirblis, laiškanešys, grėbliakotis, rugiagėlė, rugiapiūtė; bandotakis, sienotarpis, šikšnosparnis; pelėkautai, saulėkaita, upėtakis* „margoji lašiša“, *žemėvilka; akivaras, ausikaras, avidvakas, naktibalda, naktigultas*, taip pat *rąstigalis; darbymetis, karštymetis, prekymetis, saldymedis, Betygala, Ramygala, Žemygala; tarpukalnė, tarpupirštis, tarpusienis, vidudienis, viduvasaris, viršugalvis; dienūgalis, galvūgalis, kojūgalis, Žąsūgala* ir kt.

Jungiamuoju balsiu nevartojama *e*, todėl ten, kur girdimas šis balsis, rašytina *ia*, pvz.: *bulviakasis, kurmiarausis, piliakalnis, pusiasalis, ugniakuras* ir kt.

e) *sk, šk, zg* ir *ks, kš, gz*

Priebalsių junginiai *sk, šk, zg*, vartojami prieš balsius, prieš priebalsius pavirsta į *ks, kš, gz*, pvz.: *dreskia – drėksti, reiškia – reikšti, mezga – megzti* ir kt.

f) *į-* ir *in-*

Priešdėlis *į-* daugiausia vartojamas veiksmažodžiuose ir veiksmažodiniuose daiktavardžiuose, rečiau būdvardžiuose, pvz.: *įbėgti, įlėkti, įnešti, įbėgimas, įnešimas, įbėgis, įdūkis; įdomus, įvairus* ir kt. Kartais *į-* vartojamas ir su paprastais daiktavardžiais, pvz.: *įbrolis, įdukra, įsaulis* ir kt. Bet dabar šalia to rašoma: *indas, indėlis, inkilas, intakas,* (bet *įtaka*), *intapas, intarpas*. Atskirai paminėtinas *impilas, Imbradas*.

g) *są-, san-, sam-*

Priešdėlis *są-* rašomas prieš *j, l, m, n, r, s, š, v, ž*, pvz.: *sąjunga, sąjūdis, sąlažybos, sąlyga, sąmata, sąmyšis, sąrašas, sąryšis, sąsiauris, sąskaita, sąsmauka, sąšlavos, sąvarta, sąvoka, sąžinė*.

Prieš *d, t, k, g* rašoma *san-*, pvz.: *sandara, sandauga, sandėlis; santaika, santarvė, santykis; sankalba, sankryža, sankrova; sangrąža, sangulas* ir kt.

Priešdėlis *sam-* rašomas prieš *b* ir *p*, pvz.: *sambrėškis, sambrūzdis, sampiova, samplaika, samprata* ir kt.

h) *iš, iš- iž-, už, už-*

Išskyrus daiktavardį *iždas* (*iždinė, iždininkas*), kuris nebejungiamas

su *išdėti*, visur kitur vartojama *iš, iš-*, pvz.: *iš lauko, iš namų, išnešti, išsprukti, iššauti, iššokti, iššengti, išara, iškalba, iškarpa, išmintis* ir kt.

Bet prielinksnis *už* ir priešdėlis *už-* visur rašomas su *ž*, pvz.: *užnešti, užrišti, užsnigti, užšokti, užželti, užžiebti; užkandis, užkulnis, užkurys, užmačia, užmojis, užsienis, užvaizdas*, taip pat *uždėlis, užlos, Užpaliai...*

i) *Įvairūs priešdėliai*

Kiti priešdėliai rašomi ir tariami įvairiai, pvz.: *apygarda, apynamė, apyrankė, apyrytis, apysaka, apytaka; apygeris, apyrūgštis, apysenis; apdaras, apeigos, apmovas; apdairus, apkantus, apsukrus; apnešti, apsnigti, aptvinti* ir *apibėgti, apibrėžti; ateiti, atgauti, atnešti* ir *atiduoti, atitraukti, atitikti; podėlis, pogulis, pojūtis, pomėgis, pogeris, polengvis* ir *pajūris, palovis, pamotė, patėvis, pakrikas, paslikas, pagrečiui, pavėjui; priedas, priedėlis, prierašas, priešakys* (tarminė lytis *pryšakys*), *prietaras, prietykis, prievolė, priežodis* ir *prijuostė, prikyštė, prikaistuvis* ir kt.

Šalia *apykaklė, apynastris, apyvaras* vartojamas ir *apikaklė, apinastris, apivaras*.

2. Darybinės lytys

a) Bendrinėje kalboje vartotina: *ašis,-ies* (ds. km. *ašių*), *ausis, -ies* (ds. km. *ausų*), *dantis, -ies* (ds. km. *dantų*), *debesis, -ies* (ds. km. *debesų*), *durys, -ų, naktis, -ies* (ds. km. *nakčių*), *pušis, -ies* (ds. km. *pušų*), *žąsis, -ies* (ds. km. *žąsų*), *žvėris, -ies* (ds. km. *žvėrių*).

b) Šalia *būrys, dagys, ežys, genys, glėbys, lėlys* (toks paukštis), *lokys, lovys, narys, ožys, plyšys, ryšys, rūsys, slėnys, spenys, spyrys, vėžys, žynys* vartotina *briedis, dalgis, gymis, guolis, jautis* (ne tarm. *jaučias*), *kąsnis, kyšis, medis* (ne tarm. *medžias*), *miežis, migis, rezgis, snukis, spalis, sprindis, šuolis, tekis, veršis, žingsnis*, bet: *elnias, kelias* (žemės ruožas, kuriuo einama ar važiuojama; skirtinas *kelis* „šlaunies ir blauzdos kaulų susijungimo vieta iš priekio"), *kraujas, telias, vėjas, velnias*. Šalia *svetys* vartotinas ir *svečias*.

c) Vietoj senų tarmybių *aštras, blaivas, gudras, mišras, mitras, stipras, sūras* bendrinėje kalboje vartotina *aštrus, blaivus, gudrus, mišrus, mitrus, stiprus, sūrus*, panašiai kaip *budrus, jautrus, mintrus, plėtrus, sukrus, tamprus, tukrus, vingrus* ir kt. Bet šalia to vartotina: *giedras, spitras, tikras, tyras, žebras, žydras*.

d) Bendrinėje kalboje dažniau vartojamos priesagos *-ėjas, -ijas, -ojas*, pvz.: *gynėjas, kirtėjas, siuvėjas, virėjas; galvijas, kalavijas, prekijas, radijas, žūklijas; aguonojas, pupojas, sienojas, šilojas* „viržis“, taip pat *artojas, giedotojas, mokytojas, rašytojas* ir kt. Šalia senesnių lyčių *rytojas, vasarojas* dabar jau dažnai vartojama ir *rytojus, vasarojus*. Bet svetimybėse tevartotinos priesagos *-iejus, -ierius, -orius*, pvz.: *aliejus, Motiejus, inžinierius, kavalierius, popierius*, taip pat *direktorius, sekretorius, skulptorius* ir kt.

e) Su priesaga *-enybė* sudaromi daiktavardžiai iš paprastųjų būdvardžių, pvz.: *didis – didenybė, lengvas – lengvenybė, sunkus – sunkenybė, šventas – šventenybė* ir kt. Bet šalia *būtinas, kraštutinis* tevartotina *būtinybė* (ne: *būtenybė*), *kraštutinybė*.

f) Priesaga *-ikas*, kaip ir *-ėjas*, daugiausia vartojama sudaryti daiktavardžiams iš veiksmažodžių būtojo kartinio laiko, pvz.: *gynė – gynikas, piovė – piovikas, vežė – vežikas* ir kt., todėl bendrinėje kalboje vartotina ir *kūlė – kūlikas, stūmė – stūmikas,* ne *kulikas* arba *stumikas*, kaip kad vietomis sakoma tarmėse.

g) Žodis *stebuklas* rašytinas su trumpuoju *u*, panašiai kaip *kabuklas* „kiaulės pakaklėj pririštas pagalys“, *peruklas* „peras“, *spruduklas* „bruzgulis“, *tepuklas* „tepalas“ ir kt.

h) Vietoj slaviškos priesagos *-yčia* vartotina sava priesaga *-inė*, pvz.: *druskinė, langinė, pipirinė, sviestinė* (ne: *druskinyčia, langinyčia, sviestinyčia* ir kt.).

i) Priesaga *-imas* visų pirma vartojama veiksmažodiniams daiktavardžiams sudaryti iš vientisinių veiksmažodžių su galūne *-ti*, o *-ymas* – iš veiksmažodžių, turinčių bendratinę priesagą *-yti*, pvz.: *nešti, nešė – nešimas, rasti, rado – radimas, rauti, rovė – rovimas, verti, vėrė – vėrimas*, bet: *matyti – matymas, rašyti – rašymas* ir kt. Jei šitos rūšies daiktavardžiai gauna konkrečią reikšmę, tai jų priesagos bendrinėje kalboje dėl to nekeičiamos, pvz.: *gėrimas* „gėralas“, *gréndimas* „laitas“, *kláusimas* „question“, *pýlimas* „supilta žemių juosta, sankasa“, *kinkymai* „pakinktai“, *pūdymas* „neapsėtas dirbamas laukas“, *rūdymai* „rūdys“ ir kt. Bet šalia *jaunas – jaunimas, karštas – karštimas* „karštas viralas ar gėralas“, *sausas – sausimas* „sausgyslė“, *senas – senimas* „seni žmonės“ ir kt. vartojama ir *baltas – báltymas* „kiaušinio ar akies baltoji dalis“, *juodas – júodymas* „juoda vieta, juodulys“, *rūgštus – rūgštymas* „rūškynė“, *sūrus – sūrymas* „sūrus vanduo“, taip

pat *geltonas – geltónymė* „geltona vieta, geltona dėmė“, *juodas – júodymė* „juodymas“ ir kt.

Iš veiksmažodžio *liudyti, -ija, -ijo* sudarytinas daiktavardis *liudijimas*, ne *liudymas*; plg. *kirmyti, -ija, -ijo – kirmijimas, rūdyti, -ija, -ijo – rūdijimas* ir kt.

Būdvardžiai tevartotini tik su priesaga *-imas*, pvz.: *artimas, gretimas, svetimas, tolimas* ir kt.

k) Žodis *mótina* bendrinėj kalboj tevartotinas su priesaga *-ina*, panašiai kaip *merginà*, ne su *-yna*, su kuria sudaryta pvz. *lentyna, šeimyna, Žemyna* „žemės deivė“ ir kt.

l) Bendrinėje kalboje skirtini reikiamybės dalyviai su priesaga *-tinas* ir atitinkami būdvardžiai su *-tinis*, pvz.: *atmintinas* „kurį reikia atminti“ ir *atmintinis* „iš atminties sakomas“, *kartotinas* „kurį reikia kartoti“ ir *kartotinis* „kartojamasis“ ir kt.; plg. dar *giedotinis* „giedamasis“ (g i e d o t i n ė s mišios“), *sakytinis* „sakomasis, pasakojamasis“ (s a k y t i n ė tautosaka) ir kt. Šiaipjau būdvardžiai, nesiejami su reikiamybės dalyviais, paprastai vartojami su priesaga *-tinis*, pvz.: *galutinis, paskutinis, paviršutinis, šalutinis, vidutinis, visuotinis*; šalia kai kurių iš jų gali būti sudaromi ir prieveiksmiai su *-tinai*, pvz.: *galutinai, paviršutinai, visuotinai*; plg. dar: *atsitiktinis – atsitiktinai* ir kt.

m) Priesaga *-esys*, vartojama veiksmui žymėti, rašytina su atviru *e* (be taško), pvz.: *bildesys, elgesys, judesys, klegesys, lūkesys, šnabždesys, šnekesys* ir kt., šios priesagos darinių yra ir konkrečios reikšmės, pvz.: *ėdesys* „ėdalas“ ir kt. Bet šiaipjau konkrečia reikšme gana dažnai vartojama priesaga *-ėsis*, pvz.: *degẽsis* „nuodėgulis“, *džiuvẽsis* „sausainis“, *griuvẽsiai, kepẽsis* „prikepintas kiaušinis; kepinys, pyragaitis“, *krekẽsiai* „kas sukrekėję“, *pelẽsiai, puvẽsis* „supuvęs medis, pūzras“, *svilẽsiai* „sviltos“, *tenẽsiai* „kas sutenėję, drebuliai“ ir kt.

n) Su priesaga *-šas* sudaromi šiokie dariniai: *dribšas, migšas* „miegalius“, *niekšas, paikšas, vargšas* ir kt. Jei prieš šią priesagą eina *t* ar *d*, tai gauname *-čas*, pvz.: *ginčas* (iš **gint-šas*), *gučas* „prityręs, gudrus žmogus“ (iš **gud-šas*, plg. *gusti, gudo* „prasti, junktis“), *kručas* „sukčius“ (iš **krut-šas*), *snučas* „snaudalius, užmigėlis“ (iš **snud-šas*) ir kt. Todėl čia rašome kietą *č*, be *i*, būtent – *ginčas* (ne *ginčias*).

o) Žodžiai *mokesnis* ir *rūpesnis* yra skirtingai sudarytos tarmybės, todėl bendrinėje kalboje vartotinos dažnesnės lytys *mokestis* ir *rūpes-*

tis; plg. dar: *gailestis, lūkestis, pykestis* „pyktis, piktumas“, *riejesčiai* „rietenos“ ir kt.

Šalia *-estis* mūsų kalboje dar vartojama ir priesaga *-astis*, pvz.: *gyvastis, -ies* „gyvybė“, *karšastis, -ies* „karšatis, karšyba“, *nerimastis, -ies* ir *-čio* „nerimas“ ir kt. Bet tokie dariniai kaip *amžinastis* „amžinybė“ ir kt. yra jau hibridiškai sudaryti ir todėl bendrinėje kalboje nevartotini.

p) Bendrinėje kalboje dabar pagrečiui vartojamos priesagos *-uistas* ir *-ūstas*, pvz.: *liguistas* ir *ligūstas, mieguistas* ir *miegūstas* ir kt. Šnekamojoje kalboje šalia *pienuotas, snieguotas* vartojamos ir lytys *pienuitas, snieguitas*; bendrinėje kalboje veikiau vartotinos pirmosios.

r) Žodžiai su priesaga *-inys* yra daugiausia sudaryti iš vientisinių veiksmažodžių būtojo kartinio laiko kamieno ir turi konkrečią reikšmę, pvz.: *drožinys, grindinys, mezginys, pirkinys, plovinys, radinys, siuvinys*. Paprastai jie vartojami be priešdėlių, taigi ir *išdirbinio* vietoje vartotinas *dirbinys*, panašiai kaip *gaminys* ir kt.

Kartais su priesaga *-inys* sudaroma daiktavardžių ir iš dažninių daiktavardžių, pvz.: *kratyti – kratinys, maišyti – maišinys, tapyti – tapinys* „kas nutapyta“ ir kt.

s) Dabartinėje bendrinėje kalboje vis dažniau vartojami tokie skolintiniai būdvardžiai, kaip *absoliutus, abstraktus, aktyvus, akuratus, delikatus, ekspansyvus, fakultatyvus, individualus, intelektualus, kolektyvus, konkretus, liberalus, moralus, natūralus, negatyvus, objektyvus, pasyvus, progresyvus, subtilus* ir kt. Šitokią vartoseną iš dalies paremia ir lietuviški dariniai, pvz.: *godas – godus, kvapas – kvapus, mokslas – mokslus, pavydas – pavydus*, taigi ir *abstraktas – abstraktus, aktyvas – aktyvus, kolektyvas – kolektyvus, moralas – moralus, objektyvas – objektyvus, pasyvas – pasyvus* ir kt. Kartais tam reikalui vartojamos priesagos *-ingas, -iškas* (pvz.: *aktingas, pasingas* ar *abstraktiškas, liberališkas, morališkas, pasyviškas* ir kt.) čia nieko naujo nepasako ir todėl be reikalo nevartotinos. Šalia *-us* priesaga *-iškas* gali būti vartojama tik tais atvejais, kai ji turi specialią reikšmę, pvz.: *kolektyvus* „kolektyvo atliekamas, bendras“ ir *kolektyviškas* „būdingas kolektyvui“ ir kt. Taip pat ir priesaga *-inis* čia gali būti vartojama išskirtine reikšme, pvz.: *abstraktinis* „abstraktusis“, *individualinis* „individualusis“, *negatyvinis* „negatyvusis“ ir kt.; plg. *baltas – baltinis* „baltasis“, *bendras – bendrinis* „bendrasis“, *plonas – ploninis* „plonasis“ (pvz. p l o n i n ė s šukos), *saldus – saldinis* „saldusis, saldūnis“ (pvz. s a l d i n i s obuo-

lys), *tankus – tankinis* (pvz. t a n k i n i s sietas), taigi *absoliutus – absoliutinis* ir kt.

š) Iš šnekamojoj kalboj vartojamų veiksmažodžių *dalytis : dalinti, gesyti : gesinti, grasyti : grasinti, mokyti : mokinti* bendrinėj kalboj veikiau vartotina *dalyti, mokyti* (plg. *dalyba, dalykas, dalyvis; mokytojas, mokykla*, ne *mokinkla*) ir *gesinti, grasinti*, panašiai kaip *grūdinti, lavinti, naikinti*, ne *grūdyti, lavyti, naikyti. Taikyti* iš dalies būtų galima skirti nuo *taikinti*, būtent – *taikyti* „kliudyti (pvz. taikinį); derinti, tinkinti; stengtis įtikti" ir *taikinti* „daryti taiką; taikyti", pvz.: jis p a t a i k ė tiesiai į galvą" ir jie visus s u t a i k i n o (t. y. suderino, suvienijo).

t) Su priesaga *-dyti* sudaromi priežastiniai veiksmažodžiai, pvz.: *girdyti, kildyti, klupdyti, lipdyti, migdyti, nardyti, plukdyti, tardyti, tildyti, trukdyti, tvardyti, žvigdyti* ir kt. Tarminės lytys yra *lipyti, migyti, plukyti, tirpyti* ir kt.

Šalia *būti – būdyti* „rūkyti", *lyti – lydyti, pūti – pūdyti* ir kt. rašome ir *kliudyti* (plg. *kliūti, kliūtis*), *piudyti* (plg. *piūtis, piūklas, piūvis, piauti*), *ugdyti* (plg. *ūgėti* „kiek augti", *ūgis, augti*) ir *žudyti* (plg. *žūti, žūtis, pražūtis*).

u) Priesaga *-inėti* tiesiogiai pridedama prie šaknies, todėl rašome *bėginėti, gūžinėti, kabinėti*, taigi ir *rašinėti, skaitinėti* (ne *rašynėti* ir kt.).

v) Akimirkiniai veiksmažodžiai visų pirma vartoti su priesaga *-telėti*, pvz.: *dribtelėti, kilstelėti* ir kt. Šaknies trumpieji ir ilgieji balsiai dažnai reiškia įvairų staigaus veiksmo laipsnį, pvz.: *pìkštelėti* „staiga kiek silpniau supyškėti" ir *pýkštelėti* „smarkiai ir staiga supyškėti", *tèkštelėti* „pamažu tėkšti, suduoti" ir *tékštelėti* „trumpai smarkiau tėkšti, suduoti" ir kt.

Šalia *-tolėti, -terėti* šnekamojoje kalboje dar vartojamos priesagos *-telti, -terti* arba *-terėti*, pvz.: *dribtelti, dribterti, dribterėti* ir kt.

Vietoj *gromulti, knyburti, lūkurti, plūdurti, snygurti, snūdurti* bendrinėje kalboje dažniau vartojama *gromuliuoti, knyburiuoti, lūkuriuoti, plūduriuoti, snyguriuoti, snūduriuoti* ir kt.

3. Kaitomosios lytys

a) *Dviskaita*

Dviskaita dar pažįstama kai kuriose tarmėse, bet bendrinėje kalboje paprastai nebevartojama, todėl sakome ir rašome: *du ratai, du vežimai, dvi moterys, mudu bėgame, judu bėgate* ir kt. Ji gali būti var-

tojama tam tikruose eiliuotiniuose posakiuose (pvz.: puodas katilą vainoja – a b u l a b u t o k i u) arba literatūrinėje kalboje.

b) *Pilnosios ir sutrumpintosios lytys*

Kaitomosios lytys paprastai vartojamos pilnos, pvz.: *anoje pusėje, šiltuose kraštuose, geriems vaikams, linksmiesiems broliams, važiuojame keliu, eikite namo, jis nori kalbėti* ir kt. Bet šalia to sutrumpintosios lytys dažnai vartojamos ne tik šnekamojoje, bet ir bendrinėje, ypač literatūrinėje, kalboje, pvz.: *aukštam medy, šiltuos kraštuos, stipriem vyram, bėgam namo, likit sveiki* ir kt. Kada reikia vartoti pilnąsias ir sutrumpintąsias lytis, sunku tikrai pasakyti: tai priklauso nuo stiliaus, nuo ritmo, nuo kalbos tempo ir kitų aplinkybių. Tačiau mokykloje mokinius pirmiau reikėtų mokyti pilnųjų lyčių, kad vėliau jie mokėtų vartoti abejas, tiek pilnąsias, tiek sutrumpintąsias.

c) *Atskirų linksnių ir kitų lyčių galūnės*

Čia tenka aikštėn iškelti tik būdingesnes bendrinėje kalboje vartojamas galūnes:

1. III linksniuotės daiktavardžių vs. įnagininkas turi galūnę *-imi*, pvz.: *akimi, ausimi, dantimi, debesimi, geluonimi, vagimi, žvėrimi*. Tarmėse šios rūšies vyr. giminės daiktavardžiai šiame linksnyje daug kur turi galūnę *-iu* (pvz. *debesiu, vagiu, žvėriu* ir kt.), o mot. giminės – galūnę *-ia* (pvz. *akia, ausia, širdžia, ugnia*).

2. III linksniuotės daiktavardžiai ds. kilmininke vieni turi galūnę *-ių*, kiti *-ų*, pvz.: *akių, nakčių, nosių, rūšių, širdžių, žvėrių* ir *ausų, dantų, durų, pušų, žąsų, žuvų*, taip pat *debesų ir kt.*

3. V linksniuotės ds. vardininkai baigiasi galūne *-ys*, pvz.: *akmenys, dukterys, moterys, skiemenys, vandenys, šunys* ir kt. Kai kuriose tarmėse dar išlikusios senosios šio linksnio galūnės *-es* arba *-s* (pvz. *ākmenes* arba *ākmens*, *dùkteres* arba *dùkters* ir kt.) dabar bendrinėje kalboje vis mažiau bevartojamos.

4. V linksniuotės vyr. giminės daiktavardžių vs. įnagininkas paprastai turi galūnę *-iu*, pvz.: *akmeniu, vandeniu*; dabar bendrinėje kalboje beveik nebevartojama *akmenimi, vandenimi*.

5. Taip pat ir II linksniuotės būdvardžių su galūne *-us* vs. įnagininkas baigiasi galūne *-ių*, ne *-(i)umi*, pvz.: *aiškiu, brangiu, puikiu*.

6. Įvardžiuotinių vyr. giminės būdvardžių vs. galūnės yra *-asis, -usis*, ne *-asai, -usai*, pvz.: *gerasis, gražusis* (ne: *gerasai, gražusai*).

7. Būdvardžių vyr. giminės aukščiausiojo laipsnio galūnė yra *-ias, -ia*, pvz.: *geriausias, gražiausias* (ne: *geriausis, gražiausis*). To pat laipsnio niekatrosios giminės galūnė yra *-ia*, pvz.: čia g e r i a u s i a gulėti, ten g r a ž i a u s i a. Šių būdvardinių lyčių prieveiksmiai turi galūnę *-iai*, pvz.: *gražiausiai, geriausiai.*

8. Įvardžių *koks, toks, joks, anoks, visoks*... vs. įnagininkas yra *kokiu, tokiu, jokiu, anokiu, visokiu* (ne: *kokiuo, tokiuo*...), ds. vardininkas *kokie, tokie, jokie, anokie, visokie*... (ne: *koki, anoki*...) ir ds. galininkas *kokius, tokius, jokius, anokius, visokius* (ne: *kokiuos, tokiuos*...).

9. Kiekiniai skaitvardžiai *keturi, penki, šeši, septyni, aštuoni, devyni* turi galininkus *keturis, penkis, šešis, septynis, aštuonis, devynis*; tarmėse pasakoma ir *keturius, penkius* ir kt.

10. Dauginių skaitvardžių vyr. giminės galininkai turi galūnę *-ius*: *vienerius, dvejus, trejus, ketverius, penkerius*... (ne: *vieneris, dvejis*...).

11. Veiksmažodžių *girdėti, sėdėti, biaurėtis, gėrėtis, grožėtis*... esamojo laiko III asmens lytys yra *girdi, sėdi, biauris*(*i*), *gėris*(*i*), *grožis*(*i*) (ne: *girdžia, sėdžia, biaurėjasi*...). Taip pat ir veiksmažodžiai su *-yti* esamajame laike turi galūnę *-o,* ne *-ia*, pvz.: *moko, rūko, pūdo* (ne: *mokia, pūdžia*...).

12. Veiksmažodžių *leisti, rišti, supti, temti* būtojo kartinio laiko III asmens teiktinos lytys yra *leido, rišo, supo, temo*, ne tarmybės *leidė, rišė, supė, temė*..., bet: *mušti, muša, mušė* (tarm. *mušo*) ir kt.

13. Prieveiksmių aukščiausiojo laipsnio yra dvejopa galūnė: *-iai*, jei atitinkami nelyginamojo laipsnio prieveiksmiai turi galūnę *-ai, -iai*, pvz.: *gerai – geriausiai, lygiai – lygiausiai*, ir *-ia*, jei tie prieveiksmiai turi kitokią galūnę, pvz.: *arti – arčiausia, daug – daugiausia, pirma – pirmiausia, paskui – paskiausia* ir kt.

14. Būdvardžio *senas* skiriamos dvi nelyginamojo laipsnio prieveiksminės lytys: *senai* (pvz.: jis s e n a i, t. y. senas, atrodo) ir *seniai* „prieš daug laiko, ne dabar“ (pvz.: jis jau s e n i a i čia negyvena).

15. Iš būdvardžių su priesaga *-inis* šnekamojoj kalboj nelinkstama sudarinėti prieveiksmių su *-iniai*; jų čia randame nedaug: pvz.: *begaliniai, paskutiniai* „galutinai“, *paviršutiniai* „paviršutiniškai“, *vidutiniai* „vidutiniškai“ ir kt. Dabar spaudos ir kai kurių raštų kalboje galime pastebėti ir *auksiniai* „auksiškai“, *dvasiniai* „dvasiškai“, *juridiniai* „juridiškai“, *stilistiniai* „stiliškai“ ir kt. Bet daugumas kalbininkų (K. Bū-

ga, J. Jablonskis, J. Balčikonis, A. Salys ir kt.) nėra linkę šios rūšies darinių (*dvasiniai* ir kt.) teikti bendrinei kalbai norminėmis lytimis.

16. Šalia *šiaip* vartotina *taip, anaip, visaip, antraip, šitaip* (ne: *teip*...)

4. Žodyno dalykai

a) **Naujadarai ir jų vartosena**

Bendrinės kalbos žodyno srityje visų pirma iškyla naujadarų daryba ir jų vartosena. Čia yra svarbu, kad naujieji žodžiai būtų sudaromi ir vartojami ne kaip pakliuvus arba pagal svetimus pavyzdžius, bet mūsų pačių kalbos dėsniais ir palinkimais. Pvz. būdvardis *skaitlingas* pagal savo darybą visų pirma turi reikšti „turintis daug skaitlių“, plg. *grūdas – grūdingas, išmintis – išmintingas, pinigas – pinigingas, protas – protingas* ir kt. Antra vertus, tarminis *skaitlius* bendrinėje kalboje nevartojamas; čia jis pakeičiamas *skaičiumi*; todėl šio būdvardžio vietoje bendrinei kalbai teikiamas *gausus* arba *apstus*. Arba štai daiktavardis *obalsis* yra visiškai neaiškios darybos – jis verstas ir nebaigtas versti iš lenkų *ogłos*; todėl dabar tam reikalui vartojamas savas aiškesnis ir įmanomesnis *šūkis*. Žodis *ainis*, J. Basanavičiaus per nesusipratimą abstrahuotas iš J. Bretkūno *atainis* „ateivis“, yra tarminė lytis ir bendrinėje kalboje turėtų būti *einis* (plg. tarm. *aiti=eiti*); bet šis pastarasis darinys visai nereiškia to, ką iš tikrųjų juo norima pasakyti, būtent – „iš tos pat giminės kilęs asmuo, descendant“; todėl dabar šio nevykėlio vietoje vartojamas savas senas darinys *palikuonis*. Dabar kartais vartojamoji *lygsvara* yra verste versta iš rus. *ravnovesie* arba vok. *Gleichgevicht*, o šis savo **ruožtu** kilęs iš prc. *équilibre*, lot. *aequilibrium*; visai tinkamas mūsų pačių žodis tam reikšmės vertiniui pakeisti yra *pusiausvyra* šalia *pusiausviras* „pusiau pasviręs“. Neseniai atsiradęs *gerbūvis* yra verstas iš lenk. *dobrobyt*, o tuo tarpu šiai reikšmei žymėti turime labai gerą savo pakaitą *gerovė*. Taigi šituo būdu daugelis mūsų kalboje pastaraisiais laikais atsiradusių nevykusių naujadarų arba netinkamų vertinių vietoje dabar vartojama visa eilė tinkamesnių, aiškesnių darinių; pvz. senesni naujadarai *atvirutė, neprigulmybė, paišelis, savistovus, skaitlinė, viršžmogis, žingeidus* dabar pakeista į *atvirukas, nepriklausomybė, prieštukas, savarankis* ar *savarankiškas, skaitmuo, antžmogis, smalsus*. Šalia kai kurių tarptautinių svetimybių dažnai vartojami tinkami ir įmanomesni lietuviški pakai-

tai, pvz.: *atžanga* „regresas“, *atžangus* „regresyvus“, *gaminys* „produktas“, *imlus* „receptyvus“, *mastas* „maštabas“, *pažanga* „progresas“, *rašyba* „ortografija“, *tarinys* „predikatas“, *veiksnys* „faktorius“ ir kt. Bet bendrinėje kalboje nevengiama ir daugybės tarptautinių svetimybių, ypač tokių, kurioms visai neturime tinkamų savų pakaitų, pvz.: *abonentas, bilietas, direktorius, elektra, gramatika, kontingentas, kultūra, neurastenija, reguliaminas, teatras, telefonas, telegrama, universitetas, žirantas* ir kt.

b) *Reikšminiai priesagų skirtumai*

Remdamiesi gyvosios kalbos duomenimis, galime aiškiau ir tiksliau apibrėžti kai kurių žodžių reikšmes ir jų vartoseną. Pvz. būdvardžiai su priesagomis *-ingas, -iškas, -inis* ir *-uotas, -ėtas, -otas*, būtent:

1. Priesaga *-ingas* dažniau žymime daugumą, gausumą, o kartais ir tam tikrų ypatybių turėjimą, palinkimą į ką nors, pvz.: g r ū d i n g o s avižos, p i e n i n g a karvė, s u l t i n g a s obuolys, v a i s i n g a s medis, ž u v i n g a s ežeras, taip pat k a r i n g a s žmogus, l i e ž u v i n g a mergina (kuri turi gerą liežuvį, mėgsta liežuvauti), n a g i n g a s darbininkas (kuris yra gabus rankų darbams, viską gali padaryti, sumanus), s v e t i n g a s (kuris mėgsta svečius, vaišingas) ir kt.

2. Priesaga *-iškas* dažniau reiškiame būdingų ypatybių turėjimą, vidinį panašumą, susijusį su pačia daikto esme, pvz.: b e r n i š k a daina, č i g o n i š k a s gudrumas, k a l v i š k a s (toks kaip kalvio) kūjis, l i u r b i š k a s žmogus, m o t e r i š k a s darbas, p i e m e n i š k a s elgesys, p i e n i š k a s valgis, v e l n i š k a s prasimanymas, v e r š i š k a s džiaugsmas, v y r i š k a s drabužis, ž v ė r i š k a s grafas ir kt.

3. Priesaga *-inis* žymime priklausomybinius santykius (kilmę, vietą, laiką, dydį, svorį, paskirtį, pavidalą ir kt.), pvz.: a u k s i n i s žiedas, m o l i n i s puodas, š i a u d i n i s stogas; a v i ž i n i a i šiaudai, d u g n i n ė lenta, k v i e t i n i s grūdas; b u r o k i n ė s (raudonos kaip burokai) bulvės, k a m u o l i n i s (kamuolio pavidalo) žaibas, l e d i n ė druska; a l i n i s puodas, d u o n i n i s peilis, g a n y k l i n i a i dobilai, s i l k i n ė bačka, v e i s l i n i s kumeliukas; k a m p i n i s akmuo, n a m i n i s alus; p r ū s i n i s spiritas, s a l a k i n i s kunigas; d i e n i n i s sargas, m ė n e s i n ė alga, r u d e n i n i a i paršiukai; k o r i n i s medus, k u m š t i n ė s piršti-

nės, š u k i n i s puodas; r a n k i n ė mašina, v a n d e n i n i s, v ė j i n i s malūnas ir kt.

4. Priesagomis *-uotas, -otas, -ėtas* dažniau parodome, ką kas turi su savimi arba ant savęs, t. y. žymime paviršinę, daugiau pastebimą ypatybę, pvz.: d r y ž u o t a s sijonas, g u n k l u o t a s (su gunklais) medis, m ė š l u o t i ratai, m i l t u o t a s maišas, p l a u k u o t a krūtinė, s p u o g u o t a s veidas, s v i e s t u o t a s šaukštas; a š a r o t o s akys, g y s l o t a ranka, k u p r o t a s žmogus, r a s o t a pieva, ū k a n o t a diena, v y ž o t a s senis; d u o b ė t a s kelias, p ū s l ė t o s rankos, v a r š k ė t o s lūpos ir kt.

Remdamiesi šitokios rūšies pavyzdžiais, reikiamai šių priesagų reikšmes galime skirti ir bendrinėje kalboje, pvz. m o k s l i n g a s (kuris yra įgijęs mokslo, mokytas) žmogus, m o k s l i n i s (mokslo srities arba mokslo reikalui parašytas) straipsnis ir *moksliškas* (mokslui būdingas, mokslo pagrindais arba pagal mokslo reikalavimus padarytas) darbas; s e n o v i n ė (senovės, senų laikų) daina ir s e n o v i š k a s (senovei būdingas) paprotys; v a l d i n g a s (mėgstantis valdyti) karalius, v a l d i š k a s (valdžiai būdingas) oficialumas ir v a l d i n i s (valdžiai priklausantis) turtas. Dabar vieni kiti jau nebejaučia šio reikšminio skirtumo ir todėl šių priesagų reikšmes spaudoje ir kitur gerokai maišo. Kultūrinėje bendrinėje kalboje reikėtų šias priesagas reikšmėmis tinkamiau skirti.

Arba štai vėl priesaga *-ininkas* šnekamojoje kalboje žymime profesiją, amatą, verslą, nuolatinį susirūpinimą kuo arba palinkimą į ką, pvz.: *dainininkas* „kas gerai dainuoja ir mėgsta dainas; dainų kūrėjas“ , *draugininkas* „kas mėgsta draugystę, tuoj susidraugauja“, *giesmininkas* „kas gieda, moka giedoti“, *keiksmininkas* „keikūnas“, *lažininkas* „kas eina lažą, baudžiauninkas“, *mainininkas* „maineiva, vertelga“, *nuomininkas* „nuomotojas“, *pasakininkas* „kas moka daug pasakų, moka pasakoti“, *smuikininkas* „kas smuiku griežia“, *vaišininkas* „kas mėgsta vaišinti, yra svetingas“, *vargonininkas* „kas griežia vargonais“, *žirgininkas* „kas rūpinasi žirgais, juos prižiūri“ ir kt. Pagal tai galime toliau sakyti ir *kalbininkas* „lingvistas“, *karininkas* „aficierius“, *kontrabandininkas* „kas verčiasi kontrabanda“, *mokslininkas* „kurios nors mokslo šakos specialistas“, *reakcininkas* „reakcionierius“, *telefonininkas* „telefonistas“, *valdininkas* „valstybės tarnautojas“, *viršininkas* „kam nors vadovaujantis asmuo“ ir kt.

Balys Sruoga ir kalbininkai

(Draugas, 1974 09 28, nr. 227)

Šiemet pasirodžiusiame stambiame rinkinyje **Balys Sruoga mūsų atsiminimuose** pirmoje vietoje norima nušviesti B. Sruogos asmenį, ne jo kūrybą, ir todėl čia rašo gana įvairūs žmonės: rašytojai, poetai, teatralai, žurnalistai, teisininkai ir kt. Tarp ko kito čia prisimenamas B. Sruoga ir ryšium su lietuvių kalba: P. Jonikas rašo apie B. Sruogos santykius su kalbininkais, o aš paliečiu vaidybinės kalbos tvarkymą ir jo raštų kalbos taisymą.

Netolimoje praeityje mūsų rašytojų ir kalbininkų santykiai ne visados yra buvę vienodi. Pirmame nepriklausomybės dešimtmetyje tie santykiai buvo gerokai įtempti, ir ši įtampa kartais pasireikšdavo net karštokomis formomis. Pvz. V. Krėvė 1926 m. **Praduose ir žygiuose** yra piktokai pasisakęs prieš kalbininkus už rašytojų kalbos taisymą, juos išvadindamas pagarsėjusiais blusininkais; taip pat ir B. Sruoga dėl to buvo susirungęs su J. Balčikoniu. Bet nuo antrojo nepriklausomybės dešimtmečio pradžios šios grumtynės jau buvo netekusios savo smarkumo. Pradėjęs dirbti universitete, aš nebepastebėjau jokios tiek V. Krėvės, tiek B. Sruogos neapykantos kalbininkams; priešingai, aš su jais pradėjau kaskart vis daugiau sutarti. Visų pirma jie abudu prašydavo mane peržiūrėti jų naujai pasirodančių ar tolimesniais leidimais leidžiamų kūrinių kalbą, ir aš tai mielai darydavau, o juodu beveik visados sutikdavo su mano pataisomis. B. Sruoga, rūpindamasis savo raštų kalbos gerumu, ypač dar buvo susirūpinęs vaidybinės kalbos tobulumu, ir čia man teko jam nemaža talkininkauti.

Visą šią atmainą B. Sruoga gana įdomiai ir objektyviai aprašo savo straipsnyje **Rašytojas ir gramatika** (Gimt. kalba, 19–37, VII, 105–108). „Per penkiolika, per dešimtį metų mūsų gyvenime daug kas apkito. Apkito – ir kalbininkų, ir rašytojų buityje. Apkito ir santykiavimo būdas, tiksliau pasakius, bendradarbiavimo metodas. Mūsų kalbos, pasakytume, kūrybinė organizacija per tą laiką nuėjo labai toli. Ir literatūrinė brolija savo raštų kalboje pasidarė, nepalyginti, tauresnė, na ir atsargesnė. Žinia, rašytojas nelygu rašytojui, kalbininkas nelygu kalbininkui. Vienoje ir kitoje pusėje būta tokių, prieš kuriuos su pagarba tektų galvą lenkti, bet būta ir tokių, kuriuos ir pragaran

molio minti pasiųsti būtų per maža...“ Ir toliau: „Ir štai, net geresnieji mūsų rašytojai, geresnieji, kokius turime, stilistai, opiais literatūrinės kalbos dalykais eina tartis pas kalbininkus, o kalbininkai stilistikos reikalais tariasi su rašytojais. Čia vieni su kitais nepastebimai bendradarbiauja ir bendradarbiaudami lengvai susitaria. Todėl tad kiek keistokai stebina nūdien šen bei ten viešai nuaidįs senojo rašytojo su kalbininkais kivirčo atgarsis. Kas savo laikais turėjo prasmės, nūdien kartais atrodo esąs jau nebegirtinas nesusipratimas, tarytum rudens prieblandoje įsilinksminusiam piliečiui koks numirėlis iš grabo koją kaišiotų...“

Pačią rašytojų kūrybą jis šiaip aprašo: „Tegu rašytojas bus didelis kalbinės kūrybos meistras. Kaip tas meistriškumas pasireiškia? Jis, pasiremdamas tradicija, kuria naujas kalbines vertybes, – kuria visiems privalomos gramatikos ribose. Ko gali būti verta rašytojo kalba, atitrūkusi nuo tradicijų? Rašytojui kalbinė tradicija, tariant „gramatika, yra pirminė būtiniausia premisa, nes tiktai ji naujai sukuriamą vertybę daro visiems priimtiną, visiems savą – gyvą, suprantamą, atjaučiamą. Ko vertas gražus batas, jei jis ant kojos nelenda? Ko verta kad ir labai gražiai skambanti poetinė formulė, jei ji lieka nesuprantama, jei ji nejaudina, nesukelia jokių minčių, jausmų, emocijų? Miražas – gražus daiktas, bet keliauninkai kartais baisiai jį keikia...“

Kitame savo straipsnyje **Lomonosovo šmėkla** (Gimt. kalba, 1937, IX, 145–149) B. Sruoga bara Don Kichoto vertėją už tai, kad jis savo vertime vartojąs visą eilę slaviškų barbarizmų (**svietas, stonas, paduškaitė, palociai**...), ir dėl to jis rašo: „Būtų nuosakiau (nors taip pat klaidinga), jei vertėjas stengtųsi ispanų renesanso prastuolių kalbą pavaizduoti lietuvių prastuolių to paties laikotarpio kalba, čia nors centinės logikos būtų. Bet vertėjas nė nebando taip daryti. Jis tiktai ispanų senlaikio prastuolius dusina, versdamas juos tarti daugiau ar mažiau naujoviškus specifinius mūsų barbarizmus. Jis taip darydamas tuo pačiu stengiasi senus ispanų prastuolius apgyvendinti Lietuvos provincijoje, kažkodėl vis arčiau sentikių. Tuo pačiu norima ne **versti**, bet sulietuvinti blogiausia to žodžio prasme.“

Apie pačią vertimo kalbą B. Sruoga šiaip samprotauja: „Vertimo kalba vis tiek nėra originalo kalba. Vertimuose – ir ispanai, ir graikai, ir hotentotai, visi kalba lietuviškai. Pačioje vertimo kalboje nėra ir negali būti originalo kalbos aromato, – jis vertime visiškai net neleis-

tinas. Vertėjo uždavinys ir priedermė visai kitokios prigimties. Jis turi vertimo kalboje duoti vaizdų ir vaizdinių, tolygių originalo kalbos vaizdams ir vaizdiniams, – turi duoti tolygių paveikslų.“ Taigi „vertėjui pirmiausia tenka rūpintis, kad vertimo kalba būtų taisyklinga, gera, graži, – kad iš pačios kalbos nieku būdu nebūtų matyti, jog tai yra vertimas; vertimo vaizdiniai ir vaizdai savo pobūdžiu, savo koloritu, savo pajėgumu turi atitikti originalo vaizdinius ir vaizdus; vertimo spalvos ir nuotaika turi atitikti originalo spalvas ir nuotaiką, pagrįstą vietinėmis bei laikinėmis (temporalinėmis) aplinkybėmis ir psichologinėmis situacijomis. Vertėjas neturi nė mažiausios teisės nutautinti originalo veikėjus, apgyvendinti juos savojoje šalyje, – jis turi tik savo kalbos priemonėmis „atkurti“ originalą, ar, kaip vokiečiai sako, **umdichten.**“ Ir todėl „vertėjo darbas yra rimtas ir didelis darbas, reikalaująs didelių kvalifikacijų, kurias nedaugelis tesupranta, kuriomis pasižymi dar mažesnis vertėjų skaičius. Vertėjui reikia daug takto, daug skonio, daug žinių ir didelio kūrybinio sugebėjimo. Galimas daiktas, todėl gerų vertėjų taip maža ir teturime.“

Čia tyčiomis leidau B. Sruogai plačiau savais žodžiais pasakyti savo mintis, su kuriomis, manau, sutiks kiekvienas numaningesnis kalbininkas. Kūrybinė rašytojų kalba iš tikrųjų visai nesikerta su bendrinės kalbos vartosenos reikalavimais, su jos tradicijomis, – tik visa tai turi būti mokamai, kūrybiškai sujungta.

Bendrinė ir literatūrinė kalba

(Aidai, 1974, nr. 8, p. 345–350)

Prieš paskutinį karą nepriklausomoje Lietuvoje *bendrinė kalba* kaip terminas buvo jau plačiai įsigalėjusi. Ji mano pradėta vartoti 1927 m., ir dėl to aš tada taip rašiau: „Pats būdvardis tai kalbai žymėti, *bendrinė*, yra sudarytas iš *bendras* lygiai taip pat, kaip *baltinis, rūgštinis* obuolys, *ilginiai, ištisiniai* šiaudai... iš *baltas, rūgštus, ilgas, ištisas*... Taigi *bendrinė kalba,* – čia būdvardis *bendrinė* jau terminu suprantamas, – yra tokia, kuri tapusi bendra visam kraštui, visai valstybei. Tą kalbą žmonės gali vartoti žodžiu ir raštu, todėl dar skiriam *šnekamąją ir rašomąją* kalbą (Umgangs- und Schriftsprache)“ (Švietimo darbas,

1927, IV, 341). Ir toliau dar pabrėžiau: „*Bendrinė kalba* mums bus ta, kuri visoj etnografinėj Lietuvoj pripažįstama, vartojama arba stengiamasi vartoti kaip visuotinė bendraujamoji priemonė; *rašomoji* kalba, bendrinės kalbos rūšis, bus ta, kuri daugiau raštuose vartojama, o *šnekamoji*, taip pat bendrinės kalbos rūšis, ta, kuriąja mes šnekam, vaidinam, pasakojam... visiems suprantamai, įmanomai, vaizdžiai, vieningai“ (t. p.). Šis terminas, *lietuvių bendrinė kalba*, greitai įsigalėjo; ypač juo buvo patenkintas J. Jablonskis, ir vieną kitą kartą jis yra jį savo straipsniuose pavartojęs. *Gimtoji kalba* buvo laikoma bendrinės kalbos laikraščiu.

Po II pas. karo, ypač po 1950 m., ta pačia reikšme, kaip *bendrinė kalba*, Lietuvoje buvo pradėta vartoti *literatūrinė kalba*, kuriai atsirasti daugiausia padėjo rusų *literaturnyj jazyk*; iš dalies prie šio termino vartosenos dar galėjo prisidėti ir kitų kalbų atitikmenys, plg. prc. *language littéraire*, lenk. *język literacki* ir kt. Bet kas iš tikrųjų yra *literatūrinė kalba*? J. Palionis, nesileisdamas į filologinės terminologijos painiavas ir nepretenduodamas duoti visais atžvilgiais labai tikslaus apibrėžimo, pagal G. Vinokurą, R. Budagovą ir kt. ją šiaip apibrėžia: „Literatūrinė kalba – tai rašto, literatūros, plačia šio žodžio prasme, kalba; tai daugiau ar mažiau literatūriškai apdorota, sunorminta kurios nors epochos liaudies kalba, tarnaujanti tam tikros tautybės ar nacijos tarpusavio susižinojimo ir ypačiai kultūros bei civilizacijos reikalams“ (žr. jo *Lietuvių literatūrinės kalbos įvadas*, 1964, 7 psl.). Visai panašiai jis tai nusako ir savo *Lietuvių literatūrinėje kalboje XVI–XVII a.* (1967, 5 psl.). Ši kalba, anot jo, skirtingomis istorinėmis epochomis galinti būti skirtingo pobūdžio; pvz. „feodalinio susiskaldymo sąlygomis, nesant glaudesnių ekonominių, politinių bei kultūrinių ryšių tarp atskirų feodalinių žemių (kunigaikštijų), literatūrinėje kalboje paprastai dar gana ryškiai atsispindi įvairių tarmių elementai, ir ji neturi vieningesnių normų“ (žr. jo Įvadas, 8 psl.). Naują, ankstesnį savo raidos etapą ji pasiekusi „feodalizmo irimo ir kapitalistinių santykių įsigalėjimo epochoje“; šiuo metu literatūrinės kalbos pagrindu paprastai imanti eiti tik viena kuri gimtosios kalbos tarmė.

Prieš pradedant svarstyti bendrinės (literatūrinės) kalbos termino tinkamumą, tenka pirma trumpai pažvelgti į tos kalbos raidą. Kaip iš mūsų senųjų raštų kalbos matyti, XVI–XVII a. buvo pradėjusios formuotis bent kelios žymesnės *sritinės* bendrinės kalbos. Visų pirma

tokią kalbą randame Maž. Lietuvoje: tai buvo bendrinė rašomoji kalba, paremta Maž. Lietuvos Ragainės-Įsrutės vak. aukštaičių tarme. Ji susikūrė ne vienu metu. Martynas Mažvydas, kilęs iš Didž. Lietuvos Žemaičių ir buvęs Ragainės klebonas, iš pradžios dar kaip reikiant nesiorientavo dėl tos kalbos pobūdžio, ir todėl savo katekizmo vertime daugiausia rašė žemaitiškai, iš dalies net prožemaitiškai, bet savo vėlesniuose raštuose, norėdamas daugiau prisitaikyti prie Maž. Lietuvos daugumos, ėmė vis daugiau rašyti aukštaitiškai, t. y. vengė žymesnių fonetinių žemaitybių, nors jų visų kaip reikiant neišvengė, ir vis daugiau griebėsi aukštaitybių, ypač morfologinių. Tuo būdu jis aukštaitėdamas ilgainiui savo kalba gerokai priartėjo prie savo pusbrolio Baltramiejaus Vilento, kuris yra rašęs vak. aukštaičių žiemiečių patarme. Toliau dėl M. Mažvydo kalbos plg. mano straipsnį *Martynas Mažvydas ir jo vaidmuo lietuvių bendrinės kalbos istorijoje* (Aidai, 1947, V, 198–201) ir A. Salio *Martyno Mažvydo raštų kalba* (Metmenys, 1973, XXV, 3–14). Ypač įdomu, kad Simanas Vaišnoras, varniškis žemaitis, savo *Žemčiūgos teologiškos* vertime jau rašė palyginti beveik aukštaitiškai, tik kur-ne-kur vieną kitą žemaitybę pavartodamas. Dar daugiau Maž. Lietuvos bendrinę rašomąją kalbą pasuko į vak. aukštaičių tarmę ir aiškiau ją atribojo nuo žemaičių tarmės tilžėnas Jonas Rėza, 1625 m. išleidęs gerokai pataisytą J. Bretkūno verstą Dovydo psalmyną, o Danielius Kleinas savo 1653 m. lietuvių kalbos gramatikoje tą kalbą galutinai stabilizavo, pasirinkdamas „bendriausią ir visų geriausią“ Ragainės-Įsrutės tarmę ir nustatydamas jos vartosenos taisykles.

Visai kas kita buvo anuometinėje Didž. Lietuvoje: čia visas kraštas buvo daugiau administratyviai suskaldytas ir daugiau reiškėsi tarmių, kaip Maž. Lietuvoj; čia iš pradžių taip pat yra buvę didelių religinių skirtumų ir, svarbiausia, nebuvo parūpinta reikalingų kodifikacinių rašomosios kalbos veikalų – gramatikų bei žodynų. Dėl šių priežasčių čia buvo susidariusios bent dvi bendrinės kalbos: viena vidurietiška (M. Daukša bei reformatų raštai) ir kita rytietiška (1625 m. anoniminis katekizmas ir K. Sirvydas). M. Daukša, kilęs iš Babėnų km., netoli nuo Kėdainių, savo raštų kalboje daugiausia laikėsi savo gimtosios, vidurio aukštaičių, tarmės (žr. mano straipsnį *Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoj Lietuvoj*, Archivum Philologicum, 1933, I, 7–19), o K. Sirvydo raštų kalbos negalima tiksliai iden-

tifikuoti su jokia žinoma ryt. aukštaičių tarme. Z. Zinkevičiaus įsitikinimu, K. Sirvydas rašęs ne savo gimtąja tarme, bet ano meto rytietiška bendrine raštų kalba (koinė), kuri buvusi vartojama daugiausia Vilniaus vyskupijai skirtuose leidiniuose ir susiformavusi Vilniaus miesto bei jo apylinkių tarmės pagrindu; plg. jo *Dėl K. Sirvydo Punktų sakymų genezės ir kalbos* (Baltistica, 1971, VII 1, 153–167).

XVIII amžiuj ir XIX a. pradžioj bei vidury Didž. Lietuvos raštų kalba dar daugiau įvairavo, kaip XVI–XVII a. Tuomet ypač aktyviai reiškėsi žemaičiai, pvz. D. Poška, J. Pabrėža, S. Daukantas, M. Valančius, L. Ivinskis ir kt. Nors jie daugiau ar mažiau rašė žemaitiškai, bet norėdami, kad jų raštai pasiektų ir kitų tarmių skaitytojus, vienas kitas iš jų ėmė vengti savo tarmės ypatybių ir vis daugiau vartoti plačiau žinomų vakarietybių. A. Baranauskas, pasirinkęs anykštėnų tarmę pagrindu, buvo susidaręs savotišką kilminę bendrinę rašomąją kalbą, kuri tačiau neturėjo beveik jokios įtakos būsimajai rašomajai kalbai. Taip pat ir K. Jaunius nedaugiausia yra turėjęs įtakos dabartinės bendrinės kalbos raidai.

Dabartinės bendrinės kalbos pradžia tiesiogiai sietina su Aušra, nors jos tam tikrų pradmenų jau galime rasti ir priešaušrio laikais. Šio laikraščio kalba nuo pat pradžios buvo daugiausia remiama vak. aukštaičių tarme: viena, šis laikraštis buvo leidžiamas Maž. Lietuvoj, kur šia tarme paremta bendrinė rašomoji kalba jau nuo seniau buvo vartojama; antra, šio laikraščio redaktoriai ir leidėjai bei žymesnieji bendradarbiai yra buvę vakariečiai arba vidurio aukštaičiai; ir, trečia, Aušros kalbai susiformuoti bei nusistoti yra nemaža padėję A. Šleicherio bei Fr. Kuršaičio raštai. Aušrininkai, skirdami savo laikraštį visai Lietuvai, stengėsi vartoti ir vieną bendrą kalbą, kuri geriausiai tiktų visiems lietuviams, o tokia kalba jiems tinkamiausia pasirodė vak. aukštaičių tarme pagrįstoji bendrinė rašomoji kalba, ir todėl jie atsiribojo nuo žemaičių bei ryt. aukštaičių tarmių. Vienas aušrininkas tą kalbą yra pavadinęs *bendriška*, o J. Karlovičius kiek anksčiau šiokią kalbą vadino *język agólno-litewski*. Galutinai šią kalbą stabilizavo J. Jablonskis, jos pagrindu pasirinkęs „paprastą suvalkiečių tarmę“ ir jos tvarkymo programą pirmą kartą paskelbęs savo 1901 m. *Lietuviškos kalbos gramatikos* pratarmėje. Plačiau dėl visa to žr. mano straipsnį *Lietuvių bendrinės kalbos raida ir dabartis* (Aidai, 1969, II, 70–76).

Dabar visuotinai lietuvių vartojamoji kalba, kaip rodo jos sandara ir raida, iš tikro geriausiai vadintina *bendrinė*, arba *bendroji*. Tai yra *bendra* visų lietuvių tarpusavio susižinojimo, komunikacinė priemonė, žodžiu ir raštu *bendriesiems* kultūriniams ir civilizaciniams gyvenimo reikalams vartojamoji kalba, kuri visai nesutampa nei su viena lietuvių tarme; tam tikrais atžvilgiais ji skiriasi net ir nuo kapsų bei zanavykų šnektų. Ši kalba, kilusi iš žmonių šnekamosios kalbos, sąmoningai kultivuojama, dorojama, kad ji geriausiai tiktų bendrinei vartosenai; tai yra kultūrinė kalba. Bet jos sąvokos apibrėžime nenurodomos visos jos ypatybės; visai užtenka, kad jame, kaip dažnose apibrėžtinėse žodžių samplaikose pasitaiko, iškeliamas jos svarbiausias požymis – paskirtis (bendra, visiems lietuviams skiriamoji kalba). Taigi *bendrinės kalbos* pavadinimas kaip terminas yra visai gerai sudarytas, paprastas, patogus ir gana aiškios reikšmės; plg. dar: *bendrinė* (iš vieno piaunama) pieva, *bendrinė* (dviem kaimams priklausanti) bala ir kt. Tas faktas, kad dabartinė *bendrinė kalba* savo reikšmės apimtimi skiriasi nuo XVI–XVII a. sritinių bendrinių kalbų, kurios buvo vartojamos tik atskiruose administraciniuose plotuose (pvz. Vilniaus bei Žemaičių vyskupijose), dar nerodo, kad jos pavadinimas būtų trūktinas. Dabartinę bendrinę kalbą ir ankstyvesnes sritines bendrines kalbas jungia jų pagrindinė žymė – bendrumas. XVI–XVII a. atskiruose administratyviai ribotuose plotuose buvo stengiamasi bendriems, pirmoje vietoje tikybiniams, reikalams vartoti vieningesnę, bendrą ar bendresnę kalbą, ne kokią visai skirtingą vietinę tarmę ar šnektą, o dabar vartojame vieną bendrinę kalbą, skirtą visiems lietuviams, bendriems jų komunikaciniams reikalams. Vadinasi, ankstyvesnė siauresnė reikšmė paskesniais laikais galėjo būti išplėsta, suspecialinta.

Bet J. Palionis, marksistiškai galvodamas, mano, kad *bendrinės kalbos* vietoje vis dėlto geriau tinkanti *literatūrinė* arba *nacionalinė literatūrinė kalba*, ir, šį savo manymą, recenzuodamas P. Joniko veikalą *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje* (Čikaga, 1972), jis šiaip pagrindžia: „Pats *bendrinės kalbos* terminas, kaip tai yra pažymėjęs ir autorius (t. y. P. Jonikas. P. S.), taip pat turi trūkumų, nes iš tikrųjų bendrumas yra „esminė kalbos sąvokos žymė, būdinga bet kurios didesnės ar mažesnės kalbinės bendruomenės (kalbinio kolektyvo) kalbai", o ne vien tiktai 'visos tautos kultū-

rinio bei civilizacinio gyvenimo reikalams' skirtai kalbai. Tarybiniame lietuvių kalbos moksle, kaip ir visoje tarybinėje kalbotyroje, pokario metais vietoj šio termino plačiau pradėtas vartoti *nacionalinės literatūros kalbos* terminas. Nors šis pastarasis terminas irgi ne be priekaištų (yra kiek griozdiškas), tačiau jis, mūsų nuomone, geriau atskleidžia kalbamosios sąvokos turinį. Visų pirma *nacionalinės literatūrinės kalbos* terminas parodo ne tik šios kalbos paskirtį (visai nacijai skiriamoji kalba), bet ir jos sąsają su jos kūrimąsi lemiančiomis istorinėmis sąlygomis (nacijos formavimosi epocha). Antra, šis terminas, be pažyminio *nacionalinė*, yra patogus taip pat literatūriškai daugiau ar mažiau apdorotai (rašomajai) kalbai vadinti. Tuo tarpu *bendrinės kalbos* terminas feodalizmo epochos rašomajai kalbai žymėti jau nelabai tinka, nes tada dar paprastai nebūna bendros visiems tam tikros tautybės žmonėms rašomosios (literatūrinės) kalbos" (Baltistica, 1973, IX, 102). Ir toliau jis dar priduria: „*Bendrinė kalba* vadinant tokią kalbą, kuri skiriama 'visos tautos kultūrinio bei civilizacinio gyvenimo reikalams', žinoma, nėra realaus pamato kalbėti apie bendros visai lietuvių tautai (resp. lietuvių bendrinės) kalbos egzistavimą XVI a., nes tada tokios kalbos dar nebuvo (M. Mažvydas rašė žemaitiškai bei vakarietiškai, M. Daukša – vidurietiškai ir t. t.); tegalima nebent kalbėti tiktai apie jos užuomazgas. Tuo tarpu vartojant *literatūrinės kalbos* terminą ir juo vadinant sąmoningai daugiau ar mažiau literatūriškai apdorotos rašto kalbos tipą, galima kalbėti ir apie literatūrinės kalbos buvimą XVI–XVIII a., ir apie jos betarpišką ryšį su dabartine literatūrine (resp. bendrine) kalba" (t. p. 103).

Dėl to tenka štai ką pasakyti. Visų pirma *literatūrinė kalba*, šiaip ar taip, iš esmės yra literatūros, literatūrinių raštų kalba, kuri savo paskirtimi aiškiai skiriasi nuo *bendrinės kalbos*: tai yra individualinė, vaizdinė kalba, kurioj gali būti vartojama visa, kas tik jos tiesioginiam tikslui dera. Apie tai A. Piročkinas rašo visai teisingai: „*Literatūrinės kalbos* terminas iš esmės apima visą kalbą, užfiksuotą literatūroje, todėl, norint išreikšti vienos tarmės pagrindu susiformavusią nacijos kalbą, reikėjo griebtis dar vieno pažyminio; tokiu būdu susidarė jau trijų žodžių terminas – *nacionalinė literatūrinė kalba*. Matyt, šie *literatūrinės kalbos* termino trūkumai skatina pastaruoju metu atgaivinti *bendrinės kalbos terminą* – jis vėl pradeda rodytis kalbininkų

straipsniuose“ (Kalbos kultūra, 1970, XIX, 31). Ir kitoje vietoje jis rašo: „*Bendrinės kalbos* termino pagrindu paimtas literatūrinės kalbos bendrumas visai visuomenei, visam kraštui. Tas bendrumas, visuotinumas (šiuo atveju gretinamas su tarmių įvairumu, susiskaldymu) yra labai ryškus literatūrinės kalbos bruožas. Kada vartojame *bendrinės kalbos* terminą, pripažįstame, kad tam tikromis sąlygomis susiformuoja kalba, kuri iškyla viršum tarmių kaip bendravimo priemonė ir darosi bendra visai ją vartojančiai visuomenei, t. y. jinai palaipsniui tampa bendratautine kalba“ (t. p. 29). Todėl *bendrinė kalba* kaip terminas dėl savo patogumo ir palyginti didelio tikslumo „netrukus ėmė vyrauti lietuvių kalbos moksle... Šis terminas kurį laiką buvo vartojamas ir lietuvių tarybinių kalbininkų pokario metais“ (t. p.). Bet čia tenka pastebėti, kad šis terminas, *bendrinė kalba*, ne tik buvo, bet ir dabar vis dažniau Lietuvoje vartojamas. Štai šalia gabių jaunųjų kalbininkų A. Girdenio bei V. Žulio *bendrinę kalbą* vartoja ir prof. Z. Zinkevičius, plg. jo straipsnį *Lietuvių bendrinė kalba ir tarmės* (Lietuvių kalbos vadovėlis IX–X klasei, 1971, 293). Kaip jau aukščiau minėta, K. Sirvydo raštai, to paties Z. Zinkevičiaus nuomone, buvo rašomi ne kuria nors atskira ryt. aukštaičių tarme, bet bendrine rytietiška kalba (koinė); dėl to plg. dar *Lituanistikos darbai*, 1973, III, 28 tt.

Bendrinė kalba kaip terminas jau pastoviai vartojama ir Lietuvoje leidžiamoje *Mūsų kalboje*. Šio laikraščio redaktorius, Aldonas Pupkis, tarp kitko gana įdomiai rašo pvz. apie grožinės literatūros ir bendrinę kalbą: „Grožinės literatūros kalba užima ypatingą vietą bendrinės kalbos sistemoje. Dažnai sakoma, kad ji – tobuliausia bendrinės kalbos išraiška, labai smarkiai veikianti ir pačią bendrinės kalbos raidą. Tačiau su bendrine kalba tapatinti grožinės literatūros kalbą nederėtų. Grožinė kalba turi suformavusi savo specifinį stilių; imdama ką iš kitų stilių, savaip transformuoja ir įprasmina tų stilių ypatybes. Todėl grožinė kalba šiuo atžvilgiu yra siauresnė už bendrinę kalbą. Iš kitos pusės, grožinėje kalboje esama nemaža elementų, kurie bendrinės kalbos požiūriu yra nenorminiai: archaizmų, dialektizmų, vertinių ir pan. Būdama labai turtinga ir įvairi, grožinė literatūros kalba tiksliai atspindi realią vartoseną ir yra tarsi tam tikro laikotarpio kalbos veidrodis“ (Mūsų kalba, 1971, II, 3). Ir toliau jis dar pareiškia: „Kas grožiniame kūrinyje tikslinga, tas ir

taisyklinga, nors bendrinės kalbos požiūriu tai būtų ir kalbos normų nepaisymas“ (t. p. 5).

Taigi *bendrinė kalba* kaip terminas buvo plačiai įsigalėjusi ne tik prieškarinėje Lietuvoje, bet, aiškiai skirdami nuo *literatūrinės kalbos*, ją ten vartoja ir kai kurie dabartiniai kalbininkai. Tokiai vartosenai, kaip jau minėta, davė pagrindo *literatūrinės* (bendrinės) ir *literatūrinės* (literatūros, literatūrinių, prozinių ir poezinių, raštų) kalbos priešingybė. Bet J. Palionis, nekreipdamas dėmesio į šią prieštarą, eina toliau savo keliu: visai tautai, arba nacijai, skiriamąją kalbą jis vadina *nacionaline literatūrine kalba*, o „ankstesnių epochų literatūriškai daugiau ar mažiau apdorotą (rašomąją) kalbą“ laiko jau *literatūrine*, be pažyminio *nacionalinė*. Bet ar pvz. M. Mažvydas, M. Daukša ar K. Sirvydas savo raštų kalbas yra sukūrę, literatūriškai apdoroję ano meto šnekamąją liaudies kalbą? Ar A. Baranauskas, kurdamas bendrąją rašomąją kalbą pagal „žodžūgį“, pirmoje vietoje rūpinosi literatūros kalbos reikalavimais? Man rodos, kuriant bendrinę (literatūrinę) kalbą, pirmiausia žiūrima jos paskirties – jos pasirenkamųjų žodžių ar formų bendrumo, jų geresnio tikimo bendram tikslui, geresniam tarpusavio susižinojimui, komunikacijai. M. Mažvydui, D. Kleinui ar M. Daukšai bei K. Sirvydui bažnytiniais sumetimais rūpėjo apibendrinti tam tikros srities (pvz. Maž. Lietuvos ar Didž. Lietuvos atskiros vyskupijos) raštų kalbą. M. Mažvydas, savo katekizmą daugiausia vergiškai versdamas iš lenkų kalbos ir kaip reikiant nesuvokęs Maž. Lietuvos komunikacinio rašomosios kalbos reikalo, iš pradžios rašė žemaitiškai, iš dalies net prožemaitiškai, bet ilgainiui, kad galėtų geriau įtikti Maž. Lietuvos daugumai, ėmė vis daugiau rašyti aukštaitiškai, nors ir nevisai nuosekliai. M. Daukša, daugiausia laikydamasis savo gimtosios vid. aukštaičių tarmės, tikybiniais sumetimais, kad jo raštų kalba būtų ko įmanomesnė platesnei visuomenei, naudojosi ir kitomis tarmėmis, stengdamasis ko daugiau paįvairinti savo žodyną ir savo kalbą padaryti žodingesnę. K. Sirvydas, kaip jau minėta, tais pačiais sumetimais rašė ne savo gimtąja tarme, bet bendrine rytietiška kalba. A. Baranauskas, norėdamas įtikti savo įvairiatarmiams klausytojams, kilminiu būdu buvo sudaręs bendrinę rašomąją kalbą, paremtą anykštėnų tarme. Aušrininkai, savo laikraštį skirdami visai Lietuvai, stengėsi vartoti vieną bendrą kalbą, visiems lietuviams geriau tinkamą, įmanomą kalbą, paremtą vak. aukštaičių tarme. Taip pat ir

J. Jablonskis, pasirinkęs suvalkiečių (pietiečių vak. aukštaičių) tarmę rašomosios kalbos pagrindu, rūpinosi tą kalbą kur reikiant sustiprinti ir suremti kitomis tarmėmis, kad ji geriau tiktų visiems lietuviams.

Taigi sakyti, kad XVI–XVII a. tebuvo rašoma tik vakarietiškai, vidurietiškai ir rytietiškai, kaip kad J. Palionis daro, reiškia užmerkti akis prieš realybę – šių dienų dialektologines sąvokas klaidingai pritaikant anų laikų bendrinamai ar apibendrintai raštų kalbai. Šituo būdu negalėsime kaip reikiant, įžvalgiai suprasti XVI–XVII a. raštų kalbos; tai tarp ko kito pvz. gana aiškiai rodo ir paskutinieji Z. Zinkevičiaus straipsniai apie K. Sirvydo raštų kalbą.

Kitas klausimas yra: ar būtinai reikalinga rasti bendrą pavadinimą, kuris tiktų ir šiems laikams, ir XVI–XVII amžiams? Man rodos, tokio, bendro pavadinimo, visai neprieštaringo ir tinkamo, nėra. Šių dienų dabartinė *bendrinė* kalba, pradėta kurti maždaug nuo XIX a. vidurio, pradėjusi nusistoti Aušros laikais ir galutinai J. Jablonskio kodifikuota, yra pagrindinis faktas, nuo kurio reikia pradėti visą jos istoriją, į kurią jau savo keliu gali būti įtraukti ir ankstyvesnių amžių raštų bendrinamosios ar apibendrintos raštų (žinoma, sritinės) kalbos pradmenys. Taigi visai netikėtina, kad toks mūsų rašomosios kalbos istorijos aprašymas būtų „superkomplikuotas“ ir nebūtų galima sudaryti vientisinio jos raidos proceso vaizdo. Tai yra daugiau dialektinis, ne kalbotyrinis galvojimas – ieškojimas vieno pagrindo įvairių laikotarpių įvairių raštų kalbos raidai aiškinti. Antra vertus, lietuvių kalbos istorikas turi apimti visą lietuvių kalbos raidą ir jos atmainas nuo seniausių laikų ligi šių dienų, taip pat ir jos dalis, įskaitant ir bendrinės kalbos sandarą, jos ypatybes ir raidą. Bet Lietuvoje lietuvių literatūrinės kalbos istorija atskirta nuo lietuvių kalbos istorijos, t. y. nuo nerašytinio jos raidos etapo, ir padaryta savarankiška istorine lituanistikos šaka (žr. V. Drotvinas, *Lietuvių kalbos tyrinėjimų tarybiniais metais apžvalga*, Vilnius, 1972, 72 t.), kurios atstovas kaip tik yra J. Palionis; jo daugiausia rūpesčiu buvo įtvirtinta ir vėliau Lietuvoje beveik suoficialinta *literatūrinė*, arba *nacionalinė* (kiti dar vadina *bendranacionalinė*) *literatūrinė* kalba bendrinės kalbos reikšme. Taigi literatūrinės (bendrinės) kalbos svarstymas yra jau susijęs su visa sistema, ir tai dar daugiau apsunkina bet kokias diskusijas.

Iš visa, kas aukščiau pasakyta, galime pasidaryti šiokių išvadų. *Bendrinės kalbos* terminas yra gerai sudarytas, patogus vartoti ir gana

aiškios reikšmės. Bendrinė kalba puikiausiai gali būti visiems lietuviams, visai lietuvių tautai skiriamoji kalba; jos reikšmė be didelių sunkenybių gali būti susekama iš dabartinės vartosenos. XVI–XVII a. sritinės raštų kalbos, kaip rodo jų vartosena ir paskirtis, irgi daugiau ar mažiau yra buvusios *bendrinės*, ir jos tiek savo daryba, tiek savo reikšme iš esmės prilygsta *bendrinę* kalbą, nors savo reikšmės apimtimi su ja visai ir nesutampa: anais laikais *bendrinė kalba* buvo vartojama siauresne, ribota, o dabartinė – platesne, suspecialinta reikšme. Bet šis reikšminis skirtumas nei kiek nekliudo *bendrinei kalbai* kaip terminui: dabartinė lietuvių bendrinė kalba (vok. litauische Gemeinsprache, an. Standard Lithuanian), – jos tinkamumą pagaliau pripažįsta ir pats J. Palionis, – yra savita, visuotinė, kultūrinė kalba, dorojama savais, imanentiniais pagrindais, o ankstyvesnės sritinės bendrinės kalbos, su kuriomis dabartinė bendrinė kalba beveik neturi tiesioginių ryšių, buvo sudarytos daliniam tikslui – bendrai tikybinių raštų kalbos vartosenai. *Literatūrinė kalba* telaikytina literatūros, literatūrinių raštų kalba ir todėl nemaišytina su *bendrine kalba*. *Nacionalinė literatūrinė* kalba (rus. nacional'nyj literaturnyj jazyk), kaip ir pats J. Palionis pripažįsta, yra tikrai griozdiškas terminas ir nieko daugiau nepasako, kaip *bendrinė kalba*. Dar mažiau prasmės skirti *literatūrinę ir nacionalinę literatūrinę kalbą*: kaip rodo semantika ir lietuvių raštų kalbos raida, viena *bendrinė kalba* geriausiai gali atlikti šią funkciją. Pagaliau tokie ideologiniai pasakymai, kaip „feodalizmo irimo ir kapitalistinių santykių epocha“ arba „nacijos formavimosi epocha“, nedaug ką padeda dabartinės lietuvių *bendrinės kalbos* terminui arba sąvokai tiesiogiai, kalbiškai ir istoriškai, suprasti bei pagrįsti; bent taip atrodo ne tarybinio kalbininko akimis žiūrint iš toliau.

Lituanistiniai darbai

(Draugas, 1975 03 08)

Dabar lituanistų svetur maža beturime, ir tie pamažu jau nyksta, o naujų beveik neatsiranda. Bet gyvieji lituanistai, kad ir ne visi, dar vis kiek galėdami dirba, pvz.: P. Jonikas ruošia **Lietuvių kalbos istorijos** antrąją laidą, J. Puzinas rašo stambesnį Lietuvos archeologinių

tyrinėjimų darbą, aš irgi šį tą rašinėju ir kt. Tačiau juo toliau, juo sunkiau darosi. Štai Lituanistikos instituto leidžiamas labai vertingas kolektyvinis leidinys **Lituanistikos darbai**, kurių impozantiška trečioji knyga (307 psl.) pasirodė 1973 m. Dabar ruošiama ketvirtoji šio leidinio knyga, jau gauti keli straipsniai, bet kiti prašomi dar vis neparašo, o kai kurie į prašymą net visai neatsako. Ar bus kiek gauta finansinės paramos šiai knygai, dar ne visai aišku. Tai pat neseniai Drauge skaičiau dr. J. Gimbuto, Lituanistikos instituto pirmininko, pranešimą, kad yra ir daugiau parašytų ar rašomų lituanistinių darbų, tik abejoja, ar visi šie darbai galės būti išleisti. Tai yra labai aktualus klausimas. Dabar neturime neribotų šaltinių parašytoms ar rašomoms knygoms išleisti, todėl noromis nenoromis turi būti daroma šiokia tokia atranka. Man rodos, pirmiausia reikėtų kreipti dėmesį į lituanistinius tiriamuosius darbus, kurių, tiesą sakant, labai nedaug tepasirodo ir ilgainiui vis mažiau bepasirodys, nes nebebus kas juos rašo. Patys rašantieji lituanistai savo darbų negali išleisti, todėl kas nors turi jiems ateiti į pagalbą. Antra vertus, tie lituanistai rašo darbus, kurie daugiausia tegali pasirodyti svetur, laisvuose kraštuose, ir kurie turi didelę reikšmę tiek mūsų tautinei kultūrai, tiek lituanistiniam mokslui, tiek pačiai lietuvybei, apie kurią dažnai mėgstame tik pašnekėti, bet kaip reikiant ne visados konkrečiai ir pozityviai dirbdami.

Kalbėdamas apie lituanistiką, aš visai nenoriu pasakyti, kad ja tik viena teturėtume rūpintis. Ne, kiek galėdami turime neužmiršti ir kitų mūsų mokslo sričių, bet čia yra kiek kitaip. Sakysime, iš tiksliųjų mokslų srities, kiek žinau, mūsiškiai nedaug terašo, ir jei ką rašo, tai rašo daugiausia kuria kita kalba, nes vien lietuvių visuomenė šios rūšies specialiems darbams yra per siaura dirva. Bet ir čia gali būti tam tikrų išimčių. Pvz. A. Rukuiža, kiek žinau, yra lietuviškai parašęs botanikos žodyną: tai, be abejo, yra didžiai vertingas darbas, ir jis neturi pražūti – kaip nors turi būti išleistas. Tas pagrindas, kad šiuo darbu nedaug kas iš mūsų galės pasinaudoti, nėra įtikinamas; jei ne tuojau, tai juo daugiau kas galės pasinaudoti vėliau. Tai yra neabejojamas turtas: jis turi ne tik praktinę, bet ir mokslinę, išliekamą vertę, kurios negalime apriboti vien šių dienų kasdieniniais riekalavimais.

Šiandien nemaža kalbama apie visuomeninę, politinę ir net pa-

triotinę veiklą. Tai savo vietoje yra geras ir reikalingas dalykas. Bet, apie tai kalbant, kiek primirštama pati mūsų kultūra, kultūrinė veikla. Neseniai šį klausimą spaudoje gana gyvai kėlė Br. Raila. Bet šis dalykas nėra visai naujas. Dar nepriklausomybės laikais mes mėgdavome dažnai pakalbėti apie lituanistiką, jos naudą mūsų kraštui, mūsų mokslui bei lietuvybei, bet konkrečiai ne tuojau ką ryžtavomės daryti. Pvz. apie tą patį Lituanistikos institutą buvo pradėta kalbėti dar pirmajame mūsų nepriklausomybės dešimtmetyje; atsimenu, šį dalyką gana gyvai diskutavo mūsų intelektualai, susirinkę N. Romuvos redakcijos patalpoje, ir ypač gyvai tai pabrėžė K. Pakštas, J. Keliuotis ir kt. Bet truko ilgiau kaip dešimt metų, iki Lituanistikos institutas Kaune buvo įkurtas 1939 III.1, beveik prieš pat nepriklausomybės netekimą.

Šiuo metu, man rodos, vis dėlto daugiau turėtume rūpintis savo kūryba, kultūra, mokslu. Kaip rodo netolima praeitis, tai savo įtaka ilgiau pasireiškia ir patveria, net iš arenos pasitraukiant įvairiems veikėjams ir pasikeičiant mūsų visuomenininkams bei politikams ir pačiai mūsų gyvenimo santvarkai. Ką tikrai esame anksčiau nuveikę savo kultūros bei mokslo srityje, mes ypač gyvai juntame ir atsidūrę svetur, ypač šiame krašte. Taigi linkėtina, kad mūsiškiai lituanistai ko ilgiau rodytų lituanistinės gyvybės, daugiau reikštųsi savo moksliniais darbais, ir tie jų darbai be didesnės sunkenybės išvystų pasaulio šviesą. Tada ir Lituanistikos instituto pirmininko sielvartavimas dėl šių darbų pasirodymo netektų gilesnio pagrindo.

Pirmoji lietuviška knyga

(Aidai, 1975, nr. 6, p. 285–286)

MARTYNAS MAŽVYDAS: *Pirmoji lietuviška knyga*. Redakcinė komisija: K. Korsakas (pirm.), K. Ambrasas, J. Jurginis, J. Palionis, R. Šarmaitis. Įvadiniai straipsniai: K. Korsako ir M. Ročkos. Tekstą ir komentarus paruošė M. Ročka. Vilnius, 1974. 346 psl. (Lituanistinė biblioteka 15).

M. Mažvydas yra lietuvių raštijos pradininkas, todėl, suprantama, juo ilgainiui vis daugiau domimasi. Visi jo raštai (Katekizmas, Gies-

mė šv. Ambraziejaus, Forma Krikštymo, Parafrazis, Giesmės Krikščioniškos) yra fotografuotiniu būdu J. Gerulio išspausdinti lietuviškai (1922) ir vokiškai (1923). Pirmą kartą plačiai apie M. Mažvydą, jo gyvenimą, jo raštus ir kt. rašoma kolektyviniame leidinyje *Senoji lietuviška knyga* (Kaunas, 1947), kurios ats. redaktorius yra V. Mykolaitis ir kur bendradarbiauja įvairūs autoriai: K. Korsakas, K. Jablosnskis, P. Pakarklis, V. Mykolaitis, J. Senkus, J. Kruopas, M. Ročka ir kt. Originalo čia duotos tik kelių puslapių fotokopijos.

Visai kitokia yra *Pirmoji lietuviška knyga*: čia duodami tik du įvadiniai straipsniai: K. Korsako *Martynas Mažvydas;* asmenybė ir gyvenimas (p. 7–45) ir M. Ročkos *Martyno Mažvydo raštai* (p. 46–82). Iš M. Mažvydo raštų čia spausdinamas tik Katekizmas (p. 83–241) ir trylika Prūsijos hercogui Albrechtui jo rašytų laiškų (p. 245–346).

Didžiausią viso šio leidinio dalį užima Katekizmas: vienoj pusėj spausdinamas originalas, o kitoj – transkribuotas tekstas. J. Gerulio, M. Mažvydo Katekizmas fotokopijuotas iš karaliaučinio, o šio leidinio – iš odesinio egzemplioriaus, kuris dabar yra Vilniaus universiteto bibliotekoje. M. Mažvydo lotyniškai rašyti laiškai, kaip ir F. Stafilo, Karaliaučiaus universiteto rektoriaus, lotyniška pratarmė *Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania*, išversti į dabartinę lietuvių bendrinę kalbą. Katekizmo lietuviška pratarmė nepasirašyta, bet, kaip rodo lenkų kalbininko J. Safarevičiaus susektas šio eilėraščio akrostichas, jos autorius neabejojamai yra pats M. Mažvydas.

M. Mažvydo Katekizmas (Katekismusa prasty szadei), pasirodęs 1547 m., yra pirmoji lietuviška knyga, bet ji nėra vientisa: pat pradžioje įdėta paties M. Mažvydo prašyta dvieilė lotyniška epigrama *Ad Magnum Ducatum Lituaniae* bei jo lietuviška pratarmė *Knigeles paczias byla Letuuinikump ir Szemaicziump*, taip pat jau minėta F. Stafilo pratarmė ir elementorius *Pygus ir trumpas mokslas skaititi ir raschiti*, kuris parašytas naudojantis 1529 m. G. Sauromano panašiu raštu. Visą kitą, pagrindinę, dalį sudaro Katekizmas, kurį, kaip norvegų kalbininkas Chr. Stangas yra įrodęs, M. Mažvydas yra vertęs iš J. Sekliuciano 1545 m. lenkiško katekizmo ir šalia to dar naudojęsis J. Maleckio 1546 m. katekizmu. Prie katekizmo dar pridėta vienuolika giesmių, kurios, be paties M. Mažvydo, iš dalies galėjo būti verstos ir kitų.

Iš ligšiolinių turimųjų, gana trūktinų, žinių galima susidaryti maž-

daug tokį M. Mažvydo gyvatos vaizdą. Kaip žinoma, jis yra gyvenęs ir mokęsis (ar mokęs) Didž. Lietuvoje, bet jo gimimo data ir vieta tikrai nežinoma. 1546.VII.8 hercogas Albrechtas jį pakvietė atvykti į Karaliaučių. M. Mažvydas šį kvietimą priėmė, ir, čia atvykęs, 1546.VII.1 įsimatrikuliavo į universitetą. Studijas baigė 1548.IV.5, gaudamas bakalauro laipsnį. Kaip jis pats sakosi, pradžioje vokiškai nemokėjęs nė žodžio, bet lotynų kalbą jau buvo išmokęs gerai; taip pat ir lenkų kalbą jau mokėjo, nes iš šios kalbos vertė katekizmą, ir vėliau jau buvo pramokęs vokiečių kalbą. Visa tai rodo, kad M. Mažvydas, prieš atvykdamas į Prūsiją, jau buvo gerokai išsilavinęs ir kur nors studijavęs aukštesnėje ir aukštojoje mokykloje, juo labiau, kad savo studijas Karaliaučiaus universitete baigė maždaug per dvejus metus. Baigęs studijas, 1549.III.28 buvo paskirtas Ragainės parapijos klebonu. Čia jis vedė ankstyvesnio tos pat parapijos pastoriaus dukterį Benigną (vaikų neturėjo), gyveno vargingai ir nuolat skundėsi tiek apskrities viršininkui, tiek pačiam hercogui Albrechtui, vis prašydamas kokios nors pagalbos. Su vietiniais vokiečių dvasininkais nekaip sugyveno, bet jam nekaip sekėsi ir su lietuviais parapiečiais: jie dažnai vengdavo protestantinių apeigų, neatlikdavo parapinių pareigų, tuoktis dažnai slaptai vykdavo į Lietuvą ir t. t. Tai labai pykino uolųjį protestantizmo skleidėją M. Mažvydą, ir jis hercogui net siūlė prieš tai imtis griežtų priemonių. Mirė Ragainėje 1563.V.21.

M. Mažvydo raštų kalba pirmoj vietoj yra žemaitiška, iš dalies gal net prožemaitiška; pvz. jis rašo: *szadis, bralei, szmanes* (*iš *žādis, *brāljai, *žmānės*; senasis žem. o iš *ā* dabar paprastai tariamas *uo*, pav. *žuodis* ir kt.), *tretes* (dabar žemaičiai paprastai taria *trets*), *pateme, didem, kulantem, atleid, atleidem, gieid*, bet vs. vd. *treczia*, vs. km. *treczias*, vs. km. *jauczia*, ds. gl. *szmanes kleidenczias, gieidenczius, kleidenczius, tus szadzius, straipsczius* ir kt. iš **tretjas, *patjamēn, * atleidja, *geidja*; čia trumpasis *a* po *j* yra išvirtęs į *e*, ir todėl senieji priebalsių junginiai *tj, dj* nebeišvirto į *č, dž*, bet senoviniai *tj, dj* prieš senąjį *ā* ir balsį *u* pavirto į *č, dž*, būtent – **tretjā* (>trečia), **jautjā* (>jaučio), **žādjus* (>žodžius) ir kt. Kitos tipiškos žemaitybės M. Mažvydo kalboje yra: *makitos* (mokytojas), *kraus* (kraujas), *wes* (vėjas), vs. km. *dwases, wales* (dvasios, valios), *tims, wisims* (tiems, visiems), *nakteie, naktie* (dabar žemaičių tariama *naktie-naktė*), *kraugeie* (t. y. krauieie), vs. km. *ugnis* (ugnies), *bukem, skaitiket* (būkiam, skaity-

kiat), toliau *milasis* (mylasis), *prisch* (pryš), *druktibe* (drūktybė; žemaičiai vietoj *drūtas* taria *drūktas*), *silvartauju* (sielvartauju) ir kt.

Visos šitos M. Mažvydo žemaitybės sudaro aiškią sistemą, kurios dabartinėse žemaičių tarmėse ištisai jau nebesutinkame. Tad kaip tai aiškinti? A. Šleicheris manė, kad M. Mažvydo katekizmas buvęs parašytas klaipėdiečių (t. y. donininkų) tarme. K. Būga (Rinktiniai raštai, III, 293) taria M. Mažvydą, kaip ir J. Bretkūną, buvus šiaurės vakarų žemaičių (t. y. dounininkų) tarmės atstovą. Taip pat ir Chr. Stangas (Die Sprache des lit. Katechismus von Mažvydas, 1929, 179) M. Mažvydo kalbą priskiria šiaurės vakarų arba centrinei žemaičių tarmei. J. Palionis (Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., 1967, 56) mano, kad M. Mažvydas galėjo būti kilęs „iš netolimos nuo vakarų aukštaičių vietos, kitaip sakant, paaukštaitės žemaitis", juo labiau, kad jo pusbrolis B. Vilentas buvęs vakarų aukštaitis. Bet A. Salys savo priešmirtiniame straipsnyje *Martyno Mažvydo raštų kalba* (Metmenys, 1973, XXV, 3–14) teigia, kad M. Mažvydo douniniškumo negalima laikyti pakankamai įrodytu: Chr. Stangas, sako jis, savo teoriją grindė vien žemaitiškesne katekizmo kalba, nuošaly palikdamas kitus Mažvydo raštus, kuriuose kaip tik randama neabejotinų dūnininkų tarmės pėdsakų. Vis daugiau aukštaitindamas savo raštų kalbą, jis pvz. Giesmėje šv. Ambraziejaus šalia žodžių su *uo* parašo *duk, dukem, branguijų* (duok, duokiam, brangiuoju). Formoje krikštymo rašo: *dudi, dutu, dudamas, wandu* (duodi, duotų, duodamas, vanduo), Giesmėse: *menu, piemu, dusti, rassuket dangus* (mėnuo, piemuo, duosti, rasuokiat, t. y. rasokit, dangūs) ir kt. Katekizmo kalbos žemaitiškumas, ypač *a* ir *č, dž*, taip pat neskyrimas rašyboje *ie* ir *ė* bei dvibalsio *uo*, A. Salio nuomone, nesiderina su M. Lietuvos daugumos kalba. Dėl to jis buvo susilaukęs priekaištų, ir todėl savo vėlesniuose raštuose ėmė vis daugiau vengti ryškių fonetinių žemaitybių. Ir taip elgdamasis, jis kartais net nukrypdavo į hipernormalybes, pvz. parašo ir *muos*, duok *muoms*, duok mums *buoti, sziedi* kaip lelija (mus, duok mums, duok mums būti, žydi kaip lelija) ir kt. Tokias klaidas galėjo daryti tik žemaitis dūnininkas, visai panašiai kaip L. Ivinskis aukštaitindamas rašė *griebas, viršuonė* (grynas, viršūnė).

Toliau A. Salys pasisako ir prieš K. Jablonskio mėginimą M. Mažvydo katekizmo aukštaitybes aiškinti ano meto D. Lietuvos šnekamosios bendrinės kalbos įtaka: viena, grynų rytietybių Mažvydo raštų

kalboje visai nėra; antra, didžiuosiuose centruose galėjo būti iškilusios vad. bendrinės šnekamosios kalbos, pvz. Vilniuje – rytietiška, Kaune – vidurietiška, bet visai netikėtina, kad pvz. „Kražių ir Varnių tarmės turėjo bent kiek iškilti"; šių dabartinių valsčių šnektos ir „dabar maža kuo skiriasi".

Tą faktą, kad M. Mažvydo katekizmo kalboje šalia aiškių žemaitybių yra nemaža ir aukštaitybių, galima paaiškinti tuo, kad jis yra ne tik mokytojavęs, bet veikiau dar ir mokęsis Vilniuje. Čia jis bus susidūręs su įvairių tarmių žmonėmis; be to, jis savo darbui galėjo kiek naudotis ankstyvesniais atmintinai perduodamais ar rankraštiniais įprastinių maldų ir gal kai kurių giesmių vertimais. Pagaliau, atvykęs iš D. Lietuvos, veikiausiai iš kurios nors Žemaičių vietovės, jis tuojau nesiorientavo dėl M. Lietuvos daugumos vartojamos kalbos ir todėl iš pradžios savo katekizme daugiausia vartojo savo geriau pažįstamą žemaičių tarmę, o vėliau, jau daugiau apsityręs ir iš dalies kitų veikiamas, vis daugiau į savo raštų kalbą ėmė įtraukti ir aukštaitybių. Šiuo atžvilgiu jam dar galėjo padėti ir tai, kad jo motina buvo vakarietė aukštaitė. Toliau dėl to plg. dar mano straipsnį *Martynas Mažvydas ir jo vaidmuo lietuvių bendrinės kalbos istorijoje* (Aidai, 1947, V, 198–201).

Taigi, kaip matom, ligšiolinės kalbininkų nuomonės dėl Mažvydo raštų kalbos tarmės gerokai skiriasi, ir todėl, kaip M. Ročka šioje recenzuojamoje knygoje pastebi, ši problema dar negali būti laikoma išspręsta. Bet negalima sutikti su P. Pakarkliu (Senoji lietuviška knyga 123), kad M. Mažvydas „greičiau buvo prūsų lietuvis, kilęs iš vidurinės, pietinės ar vakarinės Prūsijos": tai visai nesiderina su žinomais faktais (pvz. kad jis yra kilęs iš D. Lietuvos), su visa jo kalbos sistema ir nėra kaip reikiant pagrįsta nei istoriškai, nei kalbiškai. Tą prielaidą, kad M. Mažvydas galėtų būti kilęs ne iš Lietuvos, K. Korsakas laiko grynu prasimanymu.

Skardžius, Pranas

Sk–12 Rinktiniai raštai / Pranas Skardžius; sudarė ir parengė Albertas Rosinas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 1996 – .

ISBN 5-420-01364-9

[T.] 2: Bendrinės kalbos dalykai – . – 1997. – 646 [2] p.: portr. faks. – Kn. taip pat: Pratarmė /A. Rosinas, p. 8–10. ISBN 5-420-013991-1

Prano Skardžiaus „Rinktinius raštus" sudaro 6 tomai.

Antrajame tome spausdinamos 1927–1975 m. įvairiuose žurnaluose ir laikraščiuose paskelbtos reikšmingiausios kalbininko studijos ir straipsniai, skirti lietuvių bendrinės kalbos teorijai, straipsniai apie žymiausius lietuvių kalbininkus, dėjusius bendrinės kalbos kūrimo pamatus arba prisidėjusius prie jos tolesnės plėtros ir ugdymo. Knyga turėtų atlikti reikšmingą vaidmenį lietuvių bendrinės kalbos tolesnėje raidoje.

UDK 808.82

Pranas Skardžius
Rinktiniai raštai, t. 2

Bendrinės kalbos dalykai

Redaktorė Audronė Gineitienė
Viršelio dailininkė Genovaitė Kairytė
Meninis redaktorius Jonas Pocius
Techninė redaktorė Elvyra Volkienė
Korektorės: Danguolė Baliukynienė, Laima Balaikienė
Maketuotoja Alė Zimanienė

SL Nr. 256. 1997 09 15. 39,54 apsk. leid. l. Tiražas 1000 egz. Užsakymas 2668 Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, L. Asanavičiūtės 23, 2050 Vilnius. Spausdino spec. paskirties AB „Aušra", Vytauto pr. 23. 3000 Kaunas